

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Биљана В. Никић

**ФРАЗЕОЛОГИЗМИ У ЛЕКТИРИ ЗА
ОСНОВНУ ШКОЛУ**

Докторска дисертација

Београд, 2020

Belgrade University

Faculty of Philology

Biljana V. Nikić

**PHRASEOLOGISMS IN PRIMARY SCHOOL
READINGS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

Белградский университет
Филологический факультет

Биляна В. Никич

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ВО ВНЕКЛАССНОМ
ЧТЕНИИ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

Докторская диссертация

Белград, 2020

Ментор:

проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране:

Посебну захвалност за израду ове докторске дисертације дугујем ментору и члановима комисије за смернице у току рада, као и породици, пријатељима и колегама за подршку и разумевање.

Биљана Никић

Фразеологизми у лектири за основну школу

Сажетак

Предмет рада *Фразеологизми у лектири за основну школу* јесте испитивање заступљености и природе фразеологизама у књижевним делима која се убрајају у лектиру за основну школу. Они су ексцерпирани и начињен је Речник (са око 3600 фразеологизама), који је део ове дисертације.

Како би се стекао увид у досадашња истраживања у фразеологији, представљена су истраживања у овој лингвистичкој дисциплини.

С обзиром на то да не постоји јединствено мишљење о томе шта је фразеологизам, испитане су његове категоријалне особине. На основу анализе примера, закључено је да су две најважније категоријалне особине фразеологизама семантичко померање и чврста структура.

Истраживање је показало да су у испитиваној грађи фразеологизми веома фреквентни, те да се њихово познавање убраја у основне компетенције говорника, као и да би без познавања њиховог значења разумевање књижевног дела било отежано. Такође, утврђено је да драмска дела предњаче по броју фразеологизама у односу на друга два књижевна рода. Код писаца XIX века чешћи су фразеологизми него код писаца XX века.

Фразеологизми из наше грађе разврстани су према структури. Најчешћи структурни тип је глаголско-именичка конструкција.

Тематска класификација фразеологизама показала је да су најчешће саставнице фразеологизма називи за делове човековог тела, биљке, животиње и природне појаве. Такође, веома фреквентна лексема у фразеологији јесте *бог*. Урађена је семантичка и концептуална анализа ових фразеологизама, уз освртање на стилску функцију појединих примера.

Утврђено је да је фразеологија веома мало заступљена у настави нашег предмета. Дати су предлози за коришћење Речника у настави, што зависи од постављеног циља и очекиваних исхода, али и особености самог фразеологизма и начина на који је употребљен у књижевном делу.

Кључне речи: фразеологија, фразеолошки речник, српски језик, лексичко-семантичка гнезда, фреквенција, настава српског језика, стилистика

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: фразеологија

УДК број: 811.163.41'373.7

Phraseologisms in Primary School Readings

Summary

The doctoral dissertation *Phraseologisms in Primary School Readings* examines the presence and nature of phraseologisms in literary works included in the primary school reading list. They have been excerpted into the Dictionary (with around 3600 phraseological units), which is a part of this dissertation.

To gain insight into the hitherto study of phraseology, the research in this branch of linguistics has been presented.

Given the absence of a unanimous opinion about what a phraseologism is, its categorical features have been examined. Based on the analysis of examples, it has been concluded that the two most important categorical features of phraseologisms are the semantic shift and solid structure.

Our research has shown that phraseologisms in the examined corpus are highly frequent, that their comprehension constitutes the core competence of the speaker, and that without comprehending their meaning the understanding of a literary work would be made difficult. It has also been established that in terms of the number of phraseologisms, dramas take precedence over the two other literary genres. Phraseologisms are more frequent among the writers of the 19th century than among the writers of the 20th century.

The phraseologisms from our corpus have been classified according to their structure. The most frequent structural type is the verbal-noun construction.

The thematic classification of phraseologisms shows that their most frequent components are the names of parts of the human body, plants, animals and natural phenomena. God is also a highly frequent lexeme. The semantic and conceptual analysis of these phraseologisms has been carried out, with a focus on the stylistic function of individual examples.

It has been determined that phraseology is very little taught in Serbian language classes. The use of the Dictionary in classes has been proposed, which will depend on the defined objective and expected outcomes, and on the features of a phraseologism and the manner in which it is used in a literary work.

Keywords: phraseology, phraseological dictionary, Serbian language, lexical-semantic nests, frequency, Serbian language teaching, stylistics

Scientific field: linguistics

Scientific subfield: phraseology

UDC number: 811.163.41'373.7

Садржај

1. Увод.....	1
1.1. Избор теме.....	1
1.2. Предмет и циљ рада, приступ теми.....	2
1.3. Структура рада.....	2
1.4. Грађа за Речник.....	3
2. Фразеологија као наука, досадашња истраживања.....	11
3. Шта је фразеологизам.....	25
3.1. Категоријалне особине фразеологизама.....	25
3.1.1. Семантичко померање – групе речи проблематичне обраде и тумачења.....	25
3.1.2. Чврста структура.....	30
3.1.3. Устаљеност облика.....	32
3.1.4. Експресивност.....	34
3.1.5. Опсег фразеологизама.....	35
3.2. Значај контекста.....	36
3.3. Закључак.....	38
4. Фреквенција фразеологизама.....	39
4.1. Увод.....	39
4.2. Резултати истраживања.....	40
4.3. Анализа резултата.....	44
4.4. Закључак.....	47
5. Структурне одлике фразеологизама.....	49
5.1. Предлошко-падежне конструкције и поредбене конструкције с њима.....	49
5.2. Синтагме.....	53
5.2.1. Именичке синтагме и поредбене именичке конструкције.....	53
5.2.2. Придевске синтагме и поредбене придевске конструкције.....	56
5.2.3. Прилошке синтагме и поредбене прилошке конструкције.....	58
5.2.4. Партитивне и паукалне синтагме и поредбене конструкције с бројевима.....	59
5.2.5. Глаголске конструкције.....	59
5.2.5.1. Глаголске синтагме / глаголско-именичке конструкције с прелазним глаголима.....	60
5.2.5.2. Глаголске синтагме / глаголско-именичке конструкције с непрелазним глаголима.....	67
5.2.5.3. Глаголско-прилошке конструкције.....	71
5.2.5.4. Глаголске конструкције с актуелним квалификативом.....	72
5.2.5.5. Глаголске конструкције с глаголима непотпуног значења.....	72
5.2.5.6. Глаголске синтагме с поредбеном одредбом.....	73
5.3. Напоредне конструкције.....	75
5.4. Полусложенице.....	76
5.5. Реченице.....	77
5.5.1. Независне реченице.....	78
5.5.1.1. Независне реченице са завршеном (непроменљивом) структуром.....	78
5.5.1.2. Независне реченице с незавршеном (променљивом) структуром.....	80

5.5.2. Зависне реченице.....	84
5.6. Једнолексемски фразеологизми.....	85
5.7. Закључак.....	85
6. Значењске одлике фразеологизама.....	92
6.1. Соматизми у фразеологији.....	92
6.1.1. Фразеологизми са саставницом <i>глава</i>	94
6.1.1.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом <i>глава</i>	94
6.1.1.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом <i>глава</i>	101
6.1.2. Фразеологизми са саставницом <i>срце</i>	105
6.1.2.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом <i>срце</i>	105
6.1.2.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом <i>срце</i>	112
6.1.3. Фразеологизми са саставницом <i>душа</i>	116
6.1.3.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом <i>душа</i>	116
6.1.3.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом <i>душа</i>	121
6.1.4. Фразеологизми са саставницом <i>рука</i>	123
6.1.4.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом <i>рука</i>	124
6.1.4.2. Порекло фразеологизама са саставницом <i>рука</i>	134
6.1.5. Закључак о испитиваним фразеологизмима са соматизмима.....	137
6.2. Животиње и биљке у фразеологији.....	138
6.2.1. Фразеологизми са зоонимима као саставницом.....	138
6.2.2. Фразеологизми с фитонимима као саставницом.....	165
6.2.3. Закључак о фразеологизмима са зоонимима и фитонимима.....	180
6.3. Фразеологизми са саставницом <i>бог</i>	181
7. Место фразеологије у настави Српског језика и књижевности.....	194
7.1. Наша школа у савременом добу.....	194
7.2. Настава Српског језика и књижевности данас.....	195
7.3. Фразеологија у настави Српског језика и књижевности.....	196
7.3.1. Начини коришћења Речника у настави Српског језика.....	198
7.3.1.1. Примери из Речника као лингвометодички текстови.....	198
7.3.1.2. Коришћење Речника приликом читања лектире.....	199
7.3.1.3. Коришћење Речника у настави Језичке културе.....	208
7.4. Закључак.....	209
8. О Речнику.....	211
9. Речник.....	214
10. Закључна разматрања.....	661
Литература.....	665
Извори.....	679
Биографија аутора.....	681

1. Увод

1.1. Избор теме

1.1.1. Као релативно млада лингвистичка дисциплина, фразеологија последњих деценија, а нарочито последњих година, све више бива предмет истраживања лингвиста. Она добија простор у лингвокултуролошким, когнитивнолингвистичким, етнолингвистичким, психоллингвистичким, компаративним, прагматичким и стилистичким студијама, с једне стране стога што је била неправедно запостављена у проучавањима, те представља плодну, недовољно истражену област, а с друге стране стога што је погодна за интердисциплинарна истраживања, која данас преовлађују у свим областима лингвистике. Проучаваоцима није више толико важно да дескриптивном методом опишу језик, већ да продру у суштину људског мишљења и покушају да одговоре на питање зашто се језик употребљава на одређени начин, шта нам он казује о мишљењу, животу и култури људи који га употребљавају. Фразеологија, по својој природи, пружа богату грађу управо за таква истраживања.

Поред тога, важност фразеологије огледа се и у томе што се без њеног познавања не може рећи да говорник поседује језичку компетенцију, да довољно разуме и функционално употребљава матерњи или страни језик, будући да су фразеологизми веома чести у језику, и писаном а нарочито говорном, што показује и ово истраживање.

1.1.2. Како је језичку компетенцију потребно развијати од раног детињства¹ а лингвисти су се најмање бавили методичком и стилистичком страном фразеологије, одлучили смо да се управо тиме позабавимо у овом истраживању. На избор теме утицало је и радно искуство аутора ове дисертације (шест година рада у основној школи). Предмет овог научног рада јесу фразеологизми који се појављују у лектури намењеној ученицима старијих разреда основне школе. Осим наших размишљања о недовољној повезаности наставе језика и књижевности (пре свега проучавању језика писаца), директан подстицај за ово истраживање били су образовни стандарди за крај основног образовања за Српски језик о фразеологизмима. Они гласе овако: СЈ.1.3.14. *ученик зна значења речи и фразеологизама који се употребљавају у контексту свакодневне комуникације (у кући, школи и сл.), као и оних који се често јављају у школским текстовима (у уџбеницима, текстовима из лектуре и сл.); СЈ.2.3.10. ученик зна значења речи и фразеологизама који се јављају у школским текстовима (у уџбеницима, текстовима из лектуре и сл.), као и литерарним и медијским текстовима намењеним младима, и правилно их употребљава; и СЈ.3.3.8. ученик зна значења речи и фразеологизама у научнопопуларним текстовима, намењеним младима, и правилно их употребљава (Марчетић и др. 2010). Наиме, радећи у школи и на изради *Збирке задатака за Завршни испит* (школске 2014/2015, 2015/2016. и 2016/2017. године), као и на састављању задатака за сам Завршни испит (школске 2016/2017. године), увидели смо да препреку за остваривање наведених стандарда представља недостатак речника фразеологизама који се појављују у лектури, као и недостатак истраживања у овој области (проучавању фразеологизама у настави Српског језика).*

1.1.3. Дакле, тема за ову докторску дисертацију изабрана је у складу с тенденцијама актуелних лингвистичких истраживања, на основу потребе за постојањем школског

¹ Истраживачи децјег језика (Кејн и др. 2009: 280) истичу да усвајање фигуративних значења речи и фразеологизама није завршено ни до 11–12. године детета, што би значило да су управо старији разреда основне школе право време да се подстиче развој овог сегмента језика.

фразеолошког речника² и истраживања о томе како би фразеологија могла постати део наставе Српског језика и књижевности.

1.2. Предмет и циљ рада, приступ теми

1.2.1. Циљ овог истраживања биће да утврдимо колико фразеологизама се јавља у лектири за ученике старијих разреда основне школе, да их ексцерпирамо из грађе (израдимо Речник), да утврдимо колико их има у појединачним делима, да закључимо зашто их у неким књижевним делима има више а у другим мање, да утврдимо који су најфреквентнији, да утврдимо каквог су граматичког састава, која значења имају, које су најважније тематске групе у које се могу сврстати, како су настали (да укажемо на лексичке механизме који доводе до фразеологизације неког устаљеног скупа речи, пре свега – метафору и метонимију), да закључимо каква је њихова функција у књижевном делу, као и да предложимо начин на који се на часовима српског језика може развијати компетенција ученика у овој области. Пре свега тога утврдићемо које су особине фразеологизама категоријалне.

1.2.2. Да бисмо наведено постигли, истраживању ћемо приступити с лексичко-семантичког, лексикографског, морфолошког, синтаксичког, стилистичког, методичког и лингвокултуролошког становишта.

1.3. Структура рада

1.3.1. У следећем поглављу дисертације – *Фразеологија као наука, досадашња истраживања* изложићемо најважније резултате фразеологије и фразеографије као лингвистичких дисциплина, у свету и код нас.

1.3.2. У трећем поглављу ове дисертације, које носи наслов *Шта је фразеологизам*, испитаћемо које су то нужне особине фразеологизама. Изнећемо ставове досадашњих истраживача о томе и на конкретним примерима из наше грађе испитати сваку особину која се у литератури наводи као категоријална.

1.3.3. У четвртом поглављу дисертације – *Фреквенција фразеологизама* израчунаћемо статистичком методом колико фразеологизама се појављује у ком књижевном делу. Покушаћемо да пронађемо везу између учесталости фразеологизама и књижевног рода или врсте којој дело припада, затим временом у којем је књижевно дело настало или особеностима стила једног писца. Такође, у овом поглављу утврдићемо листу 50 најфреквентнијих фразеологизама у нашој грађи. Премда ово поглавље не припада методици, у њему ћемо размотрити начине на које се ученицима могу приближити садржаји из фразеологије када су у питању дела која су најзасићенија фразеологизмима.

² Приметан је недостатак једнојезичних школских речника српског језика, и општих, и специјализованих. У нашим школама ученици углавном користе двојезичне речнике намењене учењу страних језика, док су им једнојезични речници српског језика теже доступни (многе школске библиотеке немају шестотомни РМС, а нарочито не тезаурус РСАНУ; ситуацију може поправити појављивање једнотомника РСЈ) и нису намењени првенствено њима.

1.3.4. У петом поглављу, које носи наслов *Структурне особине фразеологизама*, прикупљене фразеологизме разврстаћемо према синтаксичким јединицима, а затим и врстама речи које их чине и њиховим облицима. Циљ оваког разврставања јесте да се утврде најчешће и најређе фразеолошке конструкције.

1.3.5. У шестом поглављу, које носи наслов *Значењске одлике фразеологизама*, приказаћемо фразеолошку слику света нашег народа. То ћемо учинити тако што ћемо анализирати значења оних фразеологизма који се налазе под најбројнијим наодредничким речима. Анализираћемо начин настанка фразеологизама користећи теоријске поставке когнитивних лингвиста о појмовној метафори и појмовној метонимији. Иако наслов поглавља не упућује на стилистику и методику, у овом поглављу и те како ћемо се бавити стилским ефектима појединих примера, као и начином њихове обраде на часовима српског језика и књижевности.

1.3.6. У седмом поглављу, које носи наслов *Место фразеологије у настави Српског језика и књижевности*, најпре ћемо се осврнути на положај фразеологије у настави нашег предмета и указати на слабости данашње школе, а затим ћемо предложити начине на које је могуће такво стање побољшати, односно предложити начине на које је могуће користити Речник.

1.3.7. После текста дисертације биће дат фразеолошки речник, који ће садржати фразеологизме ексцерпирани из лектире. Према подели речника коју је дао Оташевић (2016), наш речник ће бити: речник српског језика као матерњег, речник намењен ученицима старијих разреда основне школе, једнојезични, комбиновани (азбучни и тематски), специјализовани речник – фразеолошки.

Навођење примера уз свако значење фразеологизма видимо као посебну вредност нашег речника. Наиме, већина постојећих речника не наводи пример употребе фразеологизма. Једнотомни РСЈ то не чини вероватно због свог обима. Шестотомни РМС то чини спорадично – много више дефиниција фразеологизама стоји без примера него с њим. РСАНУ наводи примере уз фразеологизме, али су неки од њих преузети из Матешиневог речника. Јосип Матешин наводи примере уз значења одредница, с тим да у његовом речнику има доста редакцијских примера, које затим други речници, најчешће РСАНУ, преузимају. Оташевићеви фразеолошки речници уопште не наводе примере уз дефиниције. Дакле, примера употребе фразеологизама у нашим речницима има мало, или су они преузети из других речника, те имамо ситуацију да за неки фразеологизам у нашим речницима немамо ниједну потврду употребе или пак имамо један једини, смишљени (а не у језику потврђени), редакцијски пример.

1.4. Грађа за Речник

Грађа за наш речник доста је обимна. То су сва дела из лектире предвиђене програмима за пети, шести, седми и осми разред, укључујући и обавезна дела и допунски избор. У неким делима није пронађен ниједан фразеологизам (о чему ће бити речи у поглављу *Фреквенција фразеологизама*). Овде ћемо навести дела из којих су примери у Речнику, са скраћеницом која ће бити коришћена у Речнику.

- Андрић 1: Иво Андрић, *Мостови, у Стазе, лица, предели*, Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна zaloжба Словеније, 1967, 195–198.

- Андрић 2: Иво Андрић, *Кула, Деца, Прозор, Књига, Аска и вук, Мост на Жети и Прича о кмету Симану* (одломак), у *Деца и одабране приповетке*, прво издање, Чачак: Пчелица, 2016, 5–12, 41–81, 146–154, 322–327.
- Андрић 3: Иво Андрић, *Панорама, у Деца*, Београд: Просвета, 1981, 119–149.
- В. Андрић: Владимир Андрић, *Пустолов*, четврто издање, Београд: Радио-телевизија Србије, 2009.
- Антић: Miroslav Antić, *Plavi čuperak*, drugo izdanje, Sarajevo: IP „Veselin Masleša”, 1973.
- Антологија: *Антологија српске поезије за децу* (приредио Душан Радовић), Београд: Српска књижевна задруга, 1984.
- Бајке 1: *Чардак ни на небу ни на земљи, Баш-Челик, Златна јабука и девет пауница, Немушти језик, Златоруни ован, Змија младожења, Биберче, Усуд, Пенелуга, у Српске народне бајке* (приредили Симеон Маринковић и Славица Марковић), прво издање, Београд: Креативни центар, 2000, 11–51, 71–74, 93–99, 149–165, 185–189.
- Бајке 2: *Мала вила, у Антологија љубавних бајки света* (приредила Гроздана Олујић), Београд: Српска књижевна задруга, 2001, 19–22.
- Бојић: Милутин Бојић, *Плава гробница, у Антологија српског родољубивог песништва (XIV–XX век)* (уредник Зоран Гавриловић), Београд: Издавачко предузеће „Рад”, 1967, 271–273.
- Бредбери: Rej Bredberi, *Maslačkovo vino* (odlomak – peta glava) (sa engleskog prevela Tanja Brkljač), Novi Sad: Solaris, 2006, 24–30.
- Вазари: Đorđo Vazari, *Život Leonarda da Vinčija, slikara i vajara firentinskog, у Životi slavnih slikara, vajara i arhitekata* (prevela Ivanka Jovičić), Beograd: Kultura, 1961, 175–190.
- Верн: Жил Верн, *20.000 миља под морем* (одломак – IX глава *Ишчезли континент*) (превео с француског Бора Грујић), Београд: Нолит, 1989, 225–235.
- Веселиновић: Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, Београд: Порталибрис – ЦЕТ, 2016.
- Витезовић: Милован Витезовић, *Шешир професора Косте Вујића* (одломак – поглавље *Оправдање Јована Цвијића*), домаћа лектира за осми разред основне школе, друго, прерађено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 46–53.
- Гибинс: Deјvid Gibins, *Atlantida* (prevela Leticija Martini), Beograd: Laguna, 2006.
- Глишић: Милован Глишић, *Прва бразда, у Одабрана дела, библиотека Српска књижевност у сто књига*, књига 31, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 226–233.
- Гревс 1: Robert Grevs, *Grčki mitovi* (odlomak – poglavlje *Ahilova srdžba*), Beograd: Familet, 2002, 510–513.
- Гревс 2: Роберт Гревс, *Златно руно* (одломак – глава XXXIII *Отмица Руна*) (превели Боривоје Недић и Живојин Симић), Београд: Просвета, 1957, 379–391.
- Давичо: Оскар Давичо, *Србија, у Антологија српског родољубивог песништва (XIV–XX век)* (уредник Зоран Гавриловић), Београд: Издавачко предузеће „Рад”, 1967, 372–374.
- Данојлић: Милован Данојлић, *Шљива, у Песме*, Београд: Нолит, 1988, 71.
- Дефо: Данијел Дефо, *Робинсон Крусо*. Лектира за пети разред основне школе, пето издање (превео са енглеског Владета Поповић), Београд: Нолит, 1990.
- Доде: Алфонс Доде, *Писма из моје ветрењаче*, лектира за седми разред (превео са француског Живојин Живојиновић), Београд: Младо поколење, 1966.

- Домановић: Радоје Домановић, *Мртво море* (одломак), у *Сатире*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 43, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 207–215.
- Дучић: Јован Дучић, *Подне*, у *Песме. О песницима*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 52, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1971, 107.
- Ђокић: Љубиша Ђокић, *Биберче*, Београд: Дечја књига, 1955.
- Епске песме 1: *Свети Саво, Женидба Душанова, Женидба краља Вукашина и Урош и Мрњавчевићи*, у *Народна књижевност*, лектира за пети разред основне школе, пето издање, Београд: Нолит, 1990, 73–112.
- Епске песме 2: *Сви осташе, госпо у Косову: народне песме о Косовском боју и о покосовским временима*, домаћа лектира за шести разред основне школе, четврто, прерађено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Епске песме 3: *Спомиње се Краљевићу Марко: избор епских народних песама о Марку Краљевићу*, домаћа лектира за шести разред основне школе, пето издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Епске песме 4: *Што одврже тебе у хајдуке: избор народних песама о хајдуцима*, лектира за седми разред основне школе, пето издање, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Епске песме 5: *Иво Сенковић и ага од Рибника, Смрт Сењанина Ива, Женидба Стојана Јанковића и Ропство Јанковића Стојана*, у *О ускоцима – Народна књижевност*, Београд: Нолит, 1987, 86–114.
- Епске песме 6: *Уста раја ко из земље трава: избор епских народних песама о ослобођењу Србије и Црне Горе*, домаћа лектира за осми разред основне школе, четврто, прерађено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Ерић 1: Добрица Ерић, *Ваишар у Тополи*, Београд: Народна књига, 1977.
- Ерић 2: Добрица Ерић, *Чудесни свитац*, у *Пусту пужу рогове*, Београд: Рад, 1990, 115–116.
- Змај: Јован Јовановић Змај, *Светли гробови и Песма о песми*, у *Песме*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 24, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 84–92.
- Исаковић: Антоније Исаковић, *Кашика*, у *Велика деца (приповетке)*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 97, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 47–52.
- Јакшић: Ђура Јакшић, *Вече и Отаџбина*, у *Песме, Јелисавета. Проза*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 25, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 32–33, 60.
- Карацић 1: Вук Стефановић Карацић, *Житије Ајдук Вељка Петровића*, у *Први и Други српски устанак. Живот и обичаји народа српског*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 12, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 197–211.
- Карацић 2: Вук Карацић, *Женидба*, у *Етнографски списи. О Црној Гори*, Београд: Просвета, 1969, 86–125.
- Карацић 3: Вук Карацић, *Српски рјечник 1818* (одреднице *Божјић, корњача, молитвена чаша*), Београд: Просвета, 1969.

- Киш 1: Danilo Kiš, *Livada, u jesen, Verenici i Dečak i pas*, u *Rani jadi: za decu i osetljive*, Sabrana dela Danila Kiša, knjiga treća, Beograd: Prosveta, 2005, 26–36, 77–87.
- Киш 2: Danilo Kiš, *Noć i magla*, Beograd: BIGZ, 1995.
- Кишон: Ефраим Кишон, *Моје злато спава*, у *Код куће је најгоре: породичне приче*, Београд: Book, 2014, 125–129.
- Ковачевић: Душан Ковачевић, *Ко то тамо пева*, 1980.
(<https://www.youtube.com/watch?v=ZwozSLas8DM>)
- Кочић 1: Петар Кочић, *Јаблан и Кроз мећаву*, у *Јауци са Змијања*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 46, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 72–76, 252–264.
- Кочић 2: Петар Кочић, *Јазавац пред судом* (одломак), у *Јауци са Змијања*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 46, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 188–197.
- Лазаревић: Лаза К. Лазаревић, *Све ће то народ позлатити*, у *Дела*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 32, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 231–244.
- Лондон: Џек Лондон, *Глас дивљине*, лектира за шести разред, шесто издање (превод са енглеског Боривоје Недић), Београд: Нолит – Просвета – Завод за уџбенике и наставна средства, 1985.
- Љубиша: Стјепан Митров Љубиша, *Кањош Мацедоновић* (одломак), у *Приповетке*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 22, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 82–87.
- Макјуан: Ijan Makjuan, *Reč-dve o Piteru i Siledžija*, у *Sanjar* (prevod s engleskog Arijana Vožović), Beograd: Paideia, 2013, 9–16, 56–67.
- Максимовић: Desanka Maksimović, *Proletnja pesma, Strepnja, O poreklu, Opomena i Krvava bajka*, у *Izabrane pesme*, šesto dopunjeno izdanje, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987, 18, 20, 34–35, 176, 207–208.
- Матавуљ: Симо Матавуљ, *Пилипенда*, у *Приповетке. О књижевности*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 37, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 241–246.
- Миланковић 1, Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања* (одломак – 21. поглавље *Музика и математика*), *Изабрана дела*, књига 7, друго издање, Београд: Завод за уџбенике, 2009, 162–167.
- Миланковић 2: Milutin Milanković, *Kroz vasionu i vekove* (odlomak – 21. poglavlje *Na Semeringu. O Suncu. Džin i njegova peć*), Beograd: Dereta, 2002, 228–238.
- Михајловић: Борисав Михајловић, *Бановић Страхиња*, Београд: Просвета, 1963.
- Молијер: Молијер, *Грађанин племић* (одломци), у *Смешне прецоизе. Грађанин племић* (*Грађанина племића* превео Симо Матавуљ), Београд: Нолит, 1960, 57–66, 72–80, 84–91.
- Молнар: Ференц Молнар, *Дечаџи Павлове улице*, лектира за шести разред основне школе (превод са мађарског Младен Лесковац), осмо издање, Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Нанети: Анђела Нанети, *Мој дека је био трешња* (одломци – поглавља *Дека Отавијано* и *Баишта*) (превела Весна Мостарица), осмо издање, Београд: Креативни центар, 2015, 5–12, 24–40.

- Народна лирика 1: Обредне песме, обичајне песме, песме о раду, породичне песме и шалтиве песме, у *Народна књижевност*, лектира за пети разред основне школе, пето издање, Београд: Нолит, 1990, 31–69.
- Народна лирика 2: *Два су цвијета у бостану расла. Избор љубавних и породичних народних лирских песама*, домаћа лектира за 8. разред основне школе, треће, прерађено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Народна лирика 3: *Српска дјевојка*, у *Антологија народних лирских песама*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 4, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 33–34.
- Народне баладе: *Женидба Милића барјактара, Хасанагиница, Смрт Омера и Мериме*, у *Народне епско-лирске песме. Народне епске песме новијих времена* (приредила Снежана Шаранчић Чутура), Горњи Милановац: Прима, 2017, 21–29, 60–66.
- Народне приповетке: *Дјевојка цара надмудрила*, у *Антологија народних приповедака*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 7, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 285–288.
- Ненадовић: Љубомир Ненадовић, *Писма из Италије* (одломци – I, II и III писмо), у *Одабрана дела*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 21, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1971, 59–79.
- НК о Св. Сави: Свети Сава у народним песамама, причама, легендама, у *Венац славе Светог Саве. Растко Немањић – Свети Сава у књижевности*, лектира за седми разред основне школе (изабрао и приредио Ранко Симовић), седмо издање, Београд: Завод за уџбенике, 2008, 47–80.
- Нушић 1: Бранислав Нушић, *Хајдуци*, лектира за пети разред основне школе, шесто издање, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Нушић 2: Бранислав Нушић, *Кирија*, у *Аналфабета. Кирија. Власт*, Београд: ЗД+, 2014, 27–45.
- Нушић 3: Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, библиотека *Књига и по*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике, 2013.
- Нушић 4: Бранислав Нушић, *Аналфабета*, у *Аналфабета. Кирија. Власт*, Београд: ЗД+, 2014, 7–25.
- Нушић 5: Бранислав Нушић, *Власт*, у *Аналфабета. Кирија. Власт*, Београд: ЗД+, 2014, 47–82.
- Нушић 6: Бранислав Нушић, *Сумњиво лице*, Лектира за осми разред основне школе, шесто издање, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Његош: Петар Петровић Његош, *Горски вијенац* (одломак), у *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 18, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 187–190.
- Обрадовић: Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија* (одломак), у *Изабрани списи*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 10, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 76–78.
- Огњеновић: Vida Ognjenović, *Prtina kroz norveški sneg*, у *Putovanje i putopis*, biblioteka *Feniks*, knjiga br. 11, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2004, 26–32.
- Олујић 1: Гроздана Олујић, *Седефна Ружа, Звезда у чијим је грудима нешто куцало, Златопрста и Небеска Река*, у *Сабране бајке*, библиотека *Мали принци*, књига 1

- (приредила Зорана Опачић), прво издање, Београд: Учитељски факултет, 2011, 27–31, 146–150, 153–159.
- Олујић 2: Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*, библиотека *Звездане године*, књига бр. 4, Чачак: Пчелица, 2013.
 - Павић: Milorad Pavić. *Predeo slikan čajem: roman za ljubitelje ukrštenih reči* (odlomak – 3. glava), osmo izdanje, Beograd: Prosveta, 1990, 53–61.
 - Пандуровић: Сима Пандуровић, *Бисерне очи*, у *Песме*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 56, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 33.
 - Петрарка: Франческо Петрарка, *61. сонет (Нека је блажен дан, месец и доба)*, у *Канцонијер*, превео Иван В Лалић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, 36.
 - Петровић: Растко Петровић, *Африка* (одломци – прва и друга глава), Београд: Просвета, 1955, 7–62.
 - Прота Матија: Прота Матија Ненадовић, *Мемоари* (одломак), библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 15, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, 45–47, 90–93.
 - Радичевић: Бранко Радичевић, *Ђачки растанак* (одломак), у *Руковет*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 20, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1971, 121–122.
 - Б. В. Радичевић: Бранко В. Радичевић, *Кад мати меси медањак* и *Кад отац бије*, у *Песме о мајци*, Нови Сад: ИК „Ризница лепих речи”, 2002, 15. и 32.
 - Радовић: Душан Радовић, *Капетан Џон Пиплфокс*, у *Капетан Џон Пиплфокс: избор позоришних комада за децу*, Земун: ИК „Драганић”, 2001, 13–35.
 - Раичковић 1: Стеван Раичковић, *Мале бајке*, Београд: Српска књижевна задруга, 1974.
 - Раичковић 2: Стеван Раичковић, *Велико двориште*, Београд: Просвета, 1971.
 - Ракић: Милан Ракић, *Наслеђе*, у *Песме*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 54, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 125–126.
 - Росић: Тиодор Росић, *Златна гора: роман-бајка*, Београд – Горњи Милановац: Полином – Српска школа – Прима, 2011.
 - Савремена лирика: *Бескрајна моћ говора: избор из новије српске поезије*, лектира за 8. разред основне школе (изабрао и приредио Славко Стаменић), прво издање, Београд: Завод за уџбенике, 2009.
 - Савремена приповетка: *Антологија савремене српске приповетке*, лектира за осми разред основне школе (приредио Тиодор Росић), Горњи Милановац: Прима, 2017.
 - Саројан: Vilijam Sarojan, *Leto lepog belca*, u *Zovem se Aram* (preveo Radivoj Dinić), Beograd: Bookland, 2013, 11–19.
 - Свети Сава: *Хиландарски типик* (изводи), *Карејски типик* (изводи), *Студенички типик* (изводи), *Житије Светога Симеона Немање* (изводи), *Служба Светом Симеону* (изводи), *Писмо Спиридону* (незнатно скраћено), у *Венац славе Светог Саве. Растко Немањић – Свети Сава у књижевности*, лектира за седми разред основне школе (изабрао и приредио Ранко Симовић), седмо издање, Београд: Завод за уџбенике, 2008, 9–45.

- Секулић 1: Исидора Секулић, *Буре*, у *Проза*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 73, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1971, 23–34.
- Секулић 2: Исидора Секулић, *Српски народни језик (боље рећи говор)*, у *Језик и култура*, Сабрана дела Исидоре Секулић, књига 11, Нови Сад: Стилос, 2003. 13–30.
- Селенић: Slobodan Selenić, *Очеви и оци (odlomak – V глава)*, Romani Slobodana Selenića, књига 4, Beograd: Laguna, 2009, 206–233.
- Селинцер: Цером Дејвид Селинцер, *Ловац у житу* (превео с енглеског Флавио Ригонат), седмо издање, прво ћирилично издање, Београд: ЛОМ, 2014.
- Сент-Егзипери: Антоан де Сент-Егзипери, *Мали принц*, лектира за седми разред основне школе (превела Мирјана Вукмировић), прво издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Симовић: Љубомир Симовић, *Бој на Косову* (одломци – Први део, VII – *Кнежева вечера, која се претвара у велику шаховску партију Вука Бранковића*, Други део, IV – *Бој у коме се води неколико различитих битака*), Београд: Стубови културе, 2003, 57–80, 99–125.
- Сјенкјевич: Хенрик Сјенкјевич, *Кроз пустињу и прашуму* (превео Ђорђе Живановић), Чачак: Пчелица, 2009.
- Сремац 1: Стеван Сремац, *Чича Јордан* (одломак), у *Ивкова слава. Вукадин. Приповетке*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 39, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 374–380.
- Сремац 2: Стеван Сремац, *Поп Ђира и поп Спира*, прво издање, Београд: Креативни центар, 2010.
- Станковић: Борисав Станковић, *Увела ружа и Наш Божић* (одломак), у *Приповетке*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 48, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 63–102.
- Стерија: Јован Стерија Поповић, *Покондирена тиква*, у *Комедије*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 16, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 147–213.
- Тагоре: Рабиндранат Тагоре, *41. песма*, у *Градинар* (превео Давид С. Пијаде), Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1975, 57–58.
- Твен: Марк Твен, *Доживљаји Тома Сојера* (превео са енглеског Станислав Винавер), Београд: Нолит, 1987.
- Теодосије: *Живот Св. Саве* (одломак – глава II *Одлазак Св. Саве у Свету Гору и потеря за њим*), у *Стара српска књижевност II*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 2, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 137–148.
- Тесла: Никола Тесла, *Моји изуми*, библиотека *Популарна наука*, књига 1 (превели Дубравка Смиљанић и Александар Маринчић), Београд: Клуб НТ, 1997.
- Трифковић: Коста Трифковић, *Избирачица*, у *Изабране драме*. Лектира за шести разред основне школе, Београд – Горњи Милановац: Српска школа – Полином – Прима, 2013, 19–68.
- Ћопић 1: Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје* (циклус прича *Јутра плавог сљеза*), Београд: ИК „Драганић”, 2006, 11–90.
- Ћопић 2: Бранко Ћопић, *Орлови рано лете*, лектира за 6. разред основне школе, осмо издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.

- Ћопић 3: Бранко Ћопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, у *Доживљаји Николетине Бурсаћа. Несмирени ратник*, Сабрана дела Бранка Ћопића, књига седма, Београд – Сарајево: ИП Просвета – ИП Свјетлост – ИП Веселин Маслеша, 1964.
- Ћоровић: Светозар Ћоровић, *Богојављенска ноћ*, у *Изабране странице*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 45, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1970, 27–31.
- Ћосић: Добрица Ћосић, *Деобе. Прва књига* (одломак), Дела Добрице Ћосића, књига 3, Београд: „Филип Вишњић”, 2000, 31–45.
- Уметничка поезија о Св. Сави: у *Венац славе Светог Саве. Растко Немањић – Свети Сава у књижевности*, лектира за седми разред основне школе (изабрао и приредио Ранко Симовић), седмо издање, Београд: Завод за уџбенике, 2008, 81–103.
- Франк: Ана Франк, *Дневник Ане Франк* (одломци), библиотека *Књиге нашег детињстава*, књига бр. 14 (превела Загорка Лилић), Чачак: Пчелица, 2009, 110–111. (8. новембра), 143–144. (12. фебруара), 150–151. (23. фебруара), 198–199 (16. априла).
- Функе: Корнелија Функе, *Срце од мастила* (одломак – прво поглавље *Странац у ноћи*) (превела Гордана Тимотијевић), Београд: Народна књига, 2004, 9–18.
- Хемингвеј: Ернест Хемингвеј, *Старац и море* (превео Александар Стефановић), друго издање, Београд: Завод за уџбенике, 2013.
- Хулпах: Владимир Хулпах, *Смедеревска тврђава*, у *Легенде о европским градовима* (превела Бранислава Марковић), Београд: Бард-Фин, 2005, 118–120.
- Цанкар: Иван Цанкар, *Десетица*, у *Изабране приповетке* (избор, превод и поговор др Димитрије Вученов), Београд: Нолит, 1987, 94–99.
- Црњански 1: Милош Црњански, *Ламент над Београдом*, у *Србија. Сеобе. Ламент над Београдом*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 82, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 245–250.
- Црњански 2: Милош Црњански, *Сеобе I* (одломци – I *Бескрајни, плави круг. У њему, звезда, V Одласци и сеобе, начинише их мутнима и пролазнима, као дим, после битака, X Бескрајни, плави круг. У њему, звезда*), у *Србија. Сеобе. Ламент над Београдом*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 82, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга, 1972, 15–26, 92–113, 222–241.
- Чајкановић: Веселин Чајкановић, *Босиљак, Липа, Ружа*, у *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партенон, 1994, 36–43, 141–144, 179–180.
- Чехов: Антон Павлович Чехов, *Вањка, Мала шала и Чиновникова смрт*, у *Приповетке* (изабрала и превела Олга Влатковић), Београд: ИП Просвета, 1965, 32–36, 55–59, 140–142.
- Шаљиве приповетке: *Еро с онога свијета: педесет шаљивих народних приповедака*, лектира за пети разред основне школе, пето издање, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Шекспир: Виљем Шекспир, *Ромео и Ђулијета* (превели Боривоје Недић и Велимир Живојиновић), Београд: Просвета – Нолит – Завод за уџбенике и наставна средства, 1981.

2. Фразеологија као наука, досадашња истраживања

2.0. Фразеологија је релативно млада лингвистичка дисциплина. О њеној самосталности односно везаности за лексикологију још увек се расправља.³ Као самостална лингвистичка дисциплина почела је да се развија око половине XX века, процват је доживела деведесетих година, а у будућности ће, сматрамо, бити једна од лингвистичких дисциплина која ће се највише изучавати.

2.1. **Период пре XIX века.** Иако су устаљени изрази (понајпре пословице и изреке, а затим и фразеологизми) спорадично сакупљани још у средњем веку, интересовања за њих нису била системска.⁴ Све до XIX века језичка испитивања су се предузимала у оквиру религије и филозофије, а тежила су да открију опште принципе и универзалије у језику. Међутим, поједини филозофи и психолози тог времена бавили су се и питањима језика и знатно су утицали на будуће генерације лингвиста, посебно семантичара. То су филозофи Јохан Готфрид Хердер (1744–1803) и Вилхелм фон Хумболт (1767–1835) и психолози Фридрих Хербарт (1776–1841) и Вилхелм Вунт (1832–1920).

Бавећи се пореклом језика (доказујући да је језик људског а не божанског порекла), Јохан Готфрид Хердер⁵ изнео је размишљања да језик постоји у души човека пре него што га он изрази уз помоћ својих говорних органа:

„Већина оних који су писали о извору језика није га тражила ту, на једином месту на којем се он могао наћи, а многе је обузимала толико нејасна сумња: да ли је њега уопште могуће наћи негде у људској души? Тај извор је тражен у бољој артикулацији оруђа за говор; као да би икад орангутан с истим тим оруђем изумео језик! Претпостављен је принцип подражавања природе, дакле, и њених звукова; као да се код такве следеће склоности може имати нека намера, и као да би мајмун с истом таквом склоношћу или кос, који тако добро уме да подражава звуке, изумели језик? Најзад, већина је претпоставила пуку конвенцију, договор, а томе се највише противио Русо; јер каква је то нејасна, замршена реч: »природан договор језика«? [...] Ту никаква организација уста не ствара језик; јер чак и код доживотно немога, ако је он човек, ако се разабрао, у души постоји језик!» (Хердер–Сапир 2012, 40–41).

„Папагај и чворак научили су доста људских звукова; а да ли су иједну људску реч промислили? – Овде нас се нимало не тичу спољни звуци речи; говоримо о *унутрашњој генези речи као обележју јасног разабирања* – а кад је њу иједна врста животиња изразила, на било који начин?» (Хердер–Сапир 2012, 49–50).

Хердер је оваквим својим ставовима заправо близак данашњим когнитивним лингвистима и психолингвистима, који настоје да на основу језика закључе како човек организује појмове у своме уму. За то да ове Хердерове идеје дођу до будућих лингвиста,

³ С обзиром на то да су фразеологизми скупови речи, у науци о језику фразеологија се често сматра делом лексикологије. Тако Рајна Драгићевић (2007, 17) говори о лексикологији у ужем смислу и лексикологији у ширем смислу. Прва проучава речи, а друга обухвата и фразеологију, лексикографију, терминологију, етимологију, ономастику и друге сродне области. Међутим, у савременој лингвистици све више се чују ставови да је фразеологија самостална лингвистичка дисциплина, која се налази између лексикологије и синтаксе (Попов 1976).

⁴ Забележено је да је Еразмо Ротердамски у XV и XVI веку сакупљао устаљене изразе пренесеног значења из дела на латинском и грчком језику, као и да је Ломоносов у 18. веку сакупљао устаљене изразе. На фразеологизме у Лутеровом преводу Библије из 1534. године пажњу је скренуо германиста Бранислав Ивановић (Ивановић 2005).

⁵ Хердерова студија *Über den Ursprung der Sprache* објављена је 1772. године, а код нас је преведена тек 1989.

заслужан је амерички лингвиста немачког порекла Едвард Сапир (1884–1939), који је 1908. године писао о овој Хердеровој студији (Хердер–Сапир 2012).

Филозоф и лингвиста Вилхелм фон Хумболт истицао је такође везу језика и мишљења и идеју да језик открива поглед на свет (*Weltanschauung*) једног народа. Задатак лингвиста је да, изучавајући језик, открију тај поглед на свет. Хумболтове ставове преузели су лингвисти названи неохумболтовцима. У првом реду, то су били лексиколози, што није необично – поглед на свет најпре ће се изразити лексичким средствима. Данас ће се издаци Хумболтових идеја најпре наћи код етнолингвиста и лингвокултуролога.

Јохана Фридриха Хербарта (1776–1841), психолога и педагога, занимала је организација људског мишљења. Сматрао је да је људско мишљење организовано на основу асоцијација – једна мисао проистиче из друге, и тако се ствара асоцијативна мрежа мисли.⁶ Данас се одједи Хербартових идеја налазе у радовима психоллингвиста, који теже да открију организацију менталног лексикона.

Психолог Вилхелм Вунт (1832–1920) модификовао је идеју хумболтоваца да је језик дух народа. Пажњу је с психологије једног народа усмерио на психологију појединца тј. његово индивидуално испољавање језика. Да би се изучила психологија народа, уз испитивања језика појединаца, треба проучити и конкретне манифестације културе, обичаја итд. На Вунтовим идејама настаће и изградиће се антрополошка лингвистика.

2.2. XIX век. За разлику од XVIII века, када су се истраживачи интересовали за универзалне језичке појаве и бавили се теоријским језичким расправама, XIX век почиње интересовањем за конкретну језичку појаву. То је време енциклопедијских знања, па научници теже да прикупе што више језичког материјала и открију и опишу што више непознатих језика.⁷ У овом веку започињу и семантичка истраживања, у оквиру којих проучаваоце највише интересује историјска семантика (етимолошка, дијакхронијска истраживања). Међутим, лингвистика се још увек није утемељила као самостална наука у пуном смислу речи, па се питањима језика истраживачи и даље баве углавном спорадично и с тачке гледишта других наука, примењујући методологију те науке.

Иако у XIX веку нема системског проучавања фразеологизама, сакупљање пословица, које је на разним странама предузимано још од XVI–XVII века, све више је актуелно (код нас, Вук Караџић 1836. године објављује *Српске народне пословице*), с тим да почиње и упоређивање фразеологизама различитих језика.⁸

Крајем XIX века и почетком XX века изашла су три речника устаљених израза, а њихова главна одлика је обимно сакупљена грађа и недовољно јасно успостављени научни критеријуми.

Франтишек Кот је од 1878. до 1893. издавао необични чешко-немачки речник граматике и фразеологије (*Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*). Овај обиман речник, у чак седам књига, заправо је општи речник који наводи граматичке одлике речи и фразеологизме.

⁶ Хумболтове и Хербартове идеје популарисали су најпре Х. Штајнтал (1823–1899) и М. Лазарус (1824–1903), а у XX веку на трагу Хумболтове идеје да је језик повезан с људском природом био је немачки лингвиста Карл Вослер (1872–1947), као и неолингвистичка школа италијанских лингвиста, чији је најзначајнији представник Матео Ђулио Бартоли (1873–1946). (О лингвистичком психологизму Штајнтала и Лазаруса, Вослеровој школи и неолингвистици Бартолија в. у Ивић 2001: 64–71, 123–127, 127–132.)

⁷ Хумболт је нпр. написао студију о језику кави са острва Јава.

⁸ Оваква истраживања у Енглеској (упоређивање фразеологизама енглеског и француског језика, енглеског, француског и латинског, енглеског и холандског језика итд.) преузимају су и много раније, чак од XVII века (в. Кнапе 2004).

На прелазу из XIX у XX век излазе два руска речника устаљених израза – речници С. В. Максимова и М. И. Михелсона. Максимов је 1890. године објавио зборник *Крылатые слова*. Без обзира на недостатке овог речника (нпр. у класификацији грађе), он садржи богату грађу, нарочито разговорних фразеологизама. Ни Михелсонов фразеолошки речник (*Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, 1–2, 1902–1904) нема нарочит значај с научне тачке гледишта (недовољно чврсто успостављени критеријуми за идентификацију фразеологизама, одсуство стилских означитеља и сл.), али је значајан по богатству сакупљеног материјала и примерима употребе фразеологизама, забележеним у руској и страниој књижевности (Шански 1996, 10–12).

2.3. **XX век.** Док су се научници XIX века бавили првенствено конкретним чињеницама, научници XX века поново теже апстракцијама, проналажењу правила и универзалија. На неки начин, научници се враћају размишљањима научника XVIII века, с тим да сада, после дескриптивног XIX века, лингвисти имају много више материјала за анализу него што су то имали проучаваоци пре више од сто година, па своје хипотезе могу проверавати на конкретном језичком материјалу.

2.3.1. **Структурализам на Западу.** Почетком XX века многе природне науке су доживеле процват (механика, биологија, физика, медицина итд.) пошто су научници открили систем по коме функционишу појаве у њима. Под утицајем ових достигнућа и размишљања јавила се идеја да је језик систем. Настаје најзначајнији лингвистички правац прве половине XX века – структурализам. Овај период је изузетно значајан за лингвистику јер она почиње да се развија самостално. Она сада сарађује с наукама у чијим су оквирима раније преузимана језичка разматрања (с филозофијом, логиком, психологијом, биологијом), с тим да сада има своју методологију и изграђује своју терминологију.⁹

Зачетником структурализма у Европи сматра се швајцарски лингвиста Фердинанд де Сосир (1857–1913), а у Америци Леонард Блумфилд (1887–1949). У Европи се издвајају три школе структурализма – Женевска школа, Прашка школа и глосематичари. Сосиров ученик, припадник Женевске школе Шарл Бали¹⁰ (1865–1947) занимао се за емоционалне језичке изразе,¹¹ па и фразеологизме. Бали је сковао термин *фразеологија* и започео разматрање фразеологизама на теоријском плану, објавивши студију о изразима чврсте структуре и њиховој идиоматичности *Traité de stylistique française* (1909). У духу основне идеје структурализма (језик је систем) разматрала се и лексика једног језика. Све речи чине систем у једном времену. Ако једна реч односно појам који је њоме представљен промени место у систему, промениће се и друге речи односно појмови који су с њом повезани.¹² Проучавајући фразеологизме, европски структуралисти су за циљ имали да на плану синхроније уоче правилности (бавили су се пре свега формалном страном фразеологизама), а на плану дијахроније, којом су се мање бавили, да

⁹ Због пораста броја лингвистичких школа на разним странама света (три најважнија лингвистичка центра су источна Европа, западна Европа и САД) расте и број термина, а због недовољног контакта међу лингвистичким школама, услед ратова и политичких прилика, исти термини се употребљавају с различитим значењима. Оваква ситуација нарочито је карактеристична за фразеологију.

¹⁰ Име овог лингвисте транскрибовано је и дуго у нашој средини навођено као Шарл Баји. У новије време, и у нашој средини (а у хрватској средини и раније) лингвисти почињу презиме овог писца да пишу као Бали. С обзиром на правила транскрипције у *Правопису српскога језика* (2011), која нису мењана у односу на претходни *Правопис* (1960), одлучено је да у овој дисертацији презиме овог научника буде навођено као Бали, без обзира на то што је варијанта Баји више употребљавана у нашој науци.

¹¹ Балија сматрају творцем модерне стилистике. Сматрао је да стилистика треба да проучава афективност језичког израза.

¹² Те повезане појмове немачки лингвиста Јост Трир (1894–1970) сврстао је у заједничко семантичко поље (*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk der Verstandes*, 1931).

уче порекло фразеологизама. За даљи развој лексикологије и фразеологије важно је било то што су структуралисти истакли утицај контекста на значење језичке јединице, као и значај аналогije и асоцијације за језички развој. Битна тековина структурализма јесте и мисао да је језик обликован културом (подсећање на Хумболтове и Вунтове идеје или нова самостална размишљања), што је у језичка испитивања укључило и антропологију.

Иако ће фразеологија на Западу пун развој доживети с новим лингвистичким правцима, у првој половини XX века појављују се први фразеолошки речници. Прво издање речника *English Idioms and How to Use Them* изашло је давне 1909. (ур. Мекморди).¹³ *The Oxford English Dictionary in XII Volumes*, чије је прво издање објављено 1933. године а друго 1961, општи је речник, али због свог обима он садржи фразеолошко благо енглеског језика, чак и обимније него многи фразеолошки речници.

2.3.2. Структурализам у Совјетском Савезу. У Совјетском Савезу структурализам је био прихваћен са знатним кашњењем у односу на западну Европу због владајућег маризма (в. Ивић 2001: 139–145), али је до совјетских лингвиста ипак стигао под утицајем пољског лингвисте Јана Бодуена де Куртенеа (1845–1929) и његове Казањске школе. Доласком у Санкт Петербург, Куртене совјетским научницима доноси структуралистичке идеје. Петербуршка школа изнедрила је личност Виктора Виноградова (1895–1969), који је свој научни рад започео под утицајем Шарла Балија. Виноградов је наставио Балијев рад на пољу фразеологије. Године 1947. објавио је *Основне типове фразеолошких јединица у руском језику (Об основных типах фразеологических единиц в русском языке)*, рад којим се фразеологија почела одвајати од лексикологије, тј. утемељивати као засебна наука.¹⁴ У свом делу дефинисао је основне термине фразеологије.

Виноградов је својим радом подстакао рад других истраживача – Ларина, Ожегова, Ахманове и Ефимова, који своја дела о фразеологији пишу у 50-им годинама прошлог века (Ларин 1956, Ожегов 1957, Ахманова 1957, Ефимов 1957). Занимљиво је да сваки од наведених аутора с различите позиције прилази фразеологији, што је подстакло да се будућа фразеолошка истраживања развију и дају резултате у више праваца. Ларина су занимали фразеологизми с дијахроне тачке гледишта, тежио је да открије правила по којима се образују и развијају фразеологизми. Ожегов се бавио структуром фразеологизама, његовим функционисањем у контексту и начином израде фразеолошког речника, а Ахманова лексичко-семантичком страном фразеологизама. Ефимов је фразеологизме посматрао са стилистичке тачке гледишта – занимале су га фразеолошке иновације писаца и публициста. Шездесете и седамдесете године XX века у Русији протекле су бављењем и даље општим, теоријским питањима фразеологије и фразеографије. Њима се баве Архангелски (1964), Бапкин (1964), Телија (1966), Гаврин (1974), Молотков (1977), Жуков (1978) и др.

Упоредо с фразеологијом, развија се и фразеографија. Настаје велики број фразеолошких речника. Састављају се и једнојезични и вишејезични (најчешће двојезични) фразеолошки речници. Давно запазивши важну особину фразеологизма – њихову тешку преводивост односно непреводивост, лингвисти су уочили потребу за двојезичним фразеолошким речницима. Године 1955. Александар Владимирович Кунин саставио је обиман енглеско-руски речник фразеологизама (*Англо-русский фразеологический словарь: около 25000 фразеологических единиц*). Следеће, 1956. године излази немачко-руски фразеолошки речник Леонида

¹³ Друго издање изашло је 1913, треће (ур. Р. К. Гофин) – 1954, четврто (ур. Ц. Сидл) – 1978, а пето издање – 1988.

¹⁴ У руској науци о језику питање фразеологије као самосталне дисциплине први је поставио Е. Д. Поливанов (1931), који је и предвидео да ће фразеологија у будућности заузимати важно место у језичким истраживањима.

Едуардовича Биновича *Немецко-русский фразеологический словарь: 12000 фразеологических единиц*. У сарадњи с Н. Н. Гришином, Бинович ће 1975. године исправити и допунити ово издање речника. Затим, 1967. године излази једнојезични *Фразеологический словарь русского языка*, у редакцији А. И. Молоткова (састављачи речника: Л. А. Војнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков и А. И. Федоров). Овај речник нарочито је важан јер је боље но дотадашњи речници одвојио фразеологизме од осталих сличних конструкција. Питања фразеологије и фразеографије разматрана су следеће, 1968. године у Бакуу на састанку фразеолога (зборник *Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей: материалы IX Всесоюзного координационного совещания*).

2.3.3. Конституисање фразеологије у другим словенским земљама. Фразеологија се у словенским земљама углавном развијала под утицајем совјетске фразеологије, која је још неколико деценија структуралистичка. (У Америци се већ 50-их и 60-их година развијају трансформационо-генеративна граматика, психоллингвистика и когнитивна лингвистика.) Објављивањем теоријских дела о фразеологији и фразеолошких речника, у словенским земљама фразеологија се конституише као наука.

Фјодор Михајлавич Јанкуски бавио се фразеологијом белоруског језика и 1968. објавио речник *Беларуская фразеалогія*.

Николај Федорович Алефиренко сматра се пиониром украјинске фразеологије – 1987. објавио је монографију у којој се бавио теоријским питањима ове лингвистичке дисциплине (*Теоретичні питання фразеології*). Пре Алефиренкове монографије објављен је украјинско-руски фразеолошки речник – *Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь* Михаила Михајловича Сидоренка и Ивана Степановича Олејника (1971).

Пољски лексикограф и стилистичар Станислав Скорупка 1968. године објавио је обимни фразеолошки речник пољског језика (*Słownik frazeologiczny języka polskiego*). Године 1977. овај речник је проширио и издао га у два тома.

У Чешкој интересовање за фразеологизме покренула је књига Јарослава Заоралека *Lidová rčení*, и то њено друго издање, из 1963. године (прво је изашло 1947. године пред саму ауторову смрт). У књизи су прикупљени фразеологизми који се могу чути у народним говорима.

Петер Тврди је 1931. године објавио словачки фразеолошки речник (*Slovenský frazeologický slovník*), а две године касније већ га је допунио новим одредницама. Енглеско-словачки речник аутора Јозефа Конуша изашао је 1969. (*Slovak-English phraseological dictionary / Slovensko-anglický frazeologický slovník*), а немачко-словачки речник Еве Ондрчкове и Дитера Ханига – 1978. (*Nemecko-slovenský frazeologický slovník*). Теоријским питањима фразеологије словачког језика бавио се Јожеф Млацек – 1977. године објавио је *Словачку фразеологију* (*Slovenská frazeológia*), коју је допунио 1984. године. Поред тога, Млацек се бавио фразеологијом писаца (*Knížná frazeológia v slovenčine*, 1990), а заједно с колегама покушао је и да конституише фразеолошку терминологију (Jozef Mlacek et al., *Frazeologická terminológia*, 1995). На нашим просторима може бити занимљиво Млацеково интересовање за фразеологију војвођанских Словака – 1989. године учествовао је на Симпозијуму *Контрастивна језичка истраживања*, одржаном у Новом Саду (Рад *Slučajevi srpskohrvatsko-slovačke interferencije u frazeologiji vojvodanskih Slovaka* изашао је у зборнику радова, који је објављен две године после Симпозијума).

Крајем шездесетих и у седамдесетим годинама XX века конституише се и фразеологија бугарског језика. Најпре, 1958. године Жана Николова Глбова и Константин Глбов издају

Немско-български фразеологичен речник / Deutsch-bulgarisches phraseologisches Wörterbuch, а десет година касније и други смер речника (бугарско-немачки речник). Године 1974. и 1975, К. Ничева, С. Спасова Михајлова и К. Чолакова издале су, у два тома, *Фразеологичен речник на българският език*. Интересовања Кети Ничеве наставила су да се крећу у области фразеологије, па је 1987. године објавила монографију *Българска фразеологија*, а 1993. године и *Нов фразеологичен речник на българският език*. И у савременом добу у Бугарској су настављена фразеолошка истраживања (Мира Ничева, *Фразеологичен речник на българският език*, 2002), што чини бугарску фразеологију веома добро описаном.

У Македонији фразеолошка истраживања покреће дијалектолог Коста Пејев, објавивши 1968. чланак *Белешки за лексиката и фразеологијата од Струмичко*, а 1972. године чланак *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик*.

2.3.4. Генеративна граматика. Почетком 60-их година XX века заснива се генеративна (трансформациона) граматика. Њен творац је амерички лингвиста Ноам Чомски (1928). Главни циљ припадника ове лингвистичке школе јесте откривање како се језик генерише у људском уму. Генеративисте највише занима синтакса, чијим истраживањем је и заснован овај лингвистички правац – делом Ноама Чомског *Syntactic Structures* (1957). На почетку развоја генеративне граматике, у њој нема места за лексикологију и фразеологију, а онда је то превазиђено. Већ 1963. године Џеролд Џејкоб Кац (1932–2002) и Џери Алан Фодор (1935–2017) утемељују генеративну семантику.¹⁵ Ови лингвисти, у духу генеративизма, откривају дубинску структуру речи, разлажући њено значење на семантичке појединости, семе. Седамдесетих година интересовање за семантику расте тако што је она почела да се проучава заједно с генеративистима омиљеном синтаксом. Објављују се врло корисни радови у којима се истражују заједно значење и форма, односно веза међу њима. Генеративисти су имали циљ да напишу што више фразеологизама, па се наставља традиција објављивања фразеолошких речника.

Године 1959. излази прво издање фразеолошког речника *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable*, а 1968 и друго издање. Године 1975. објављена су два важна речника, речници енглеских и америчких фразеологизама – *The Oxford Dictionary of Current Idiomatic English* (ур. А. П. Куови, Р. Макин, И. Р. Мекејг) и *Dictionary of American Idioms* (аутори: М. Боатнер, Ј. Гејтс и А. Макаи).¹⁶ У следећим деценијама истакнути речници су: *Longman dictionary of English Idioms* (Т. Лонг и Д. Самерс, 1979) и *Chambers English Idioms* (ур. Е. М. Киркпатрик и Џ. М. Шварц), прво издање – 1982, друго – 1995). С обзиром на то да је енглески језик најраспрострањенији страни језик на свету, лингвисти су израдили и речник за странце – 1987. године изашло је прво издање (а 2001. године – друго) речника *Collins Cobuild English Dictionary for Advanced Learners*.

Иако нове идеје са Запада нису у пуној мери нашле примену у словенској средини¹⁷, ипак се 80-их година прошлог века у словенским земљама у радовима појединих лингвиста осећају

¹⁵ Генеративној семантици припадају и први радови Џорџа Лејкофа, који ће касније постати један од најзначајнијих и најцитиранијих когнитивних лингвиста. Лејкоф (1987) је међу првима покушавао да објасни мотивисаност фразеологизама.

¹⁶ У складу с лингвистичким струјањима, овај речник је имао синтаксичку класификацију. Други део овог речника, који садржи и реченичне фразеологизме, изашао је из штампе 1983. године (Anthony P. Cowie et al., *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Volume 2: Phrase, Clause & Sentence Idioms*. 1st edition. Oxford: Oxford University Press).

¹⁷ Као што се западноевропски и амерички лингвисти нису ближе упознали са истраживањима у источној Европи, тако се ни у словенским срединама нису одмах са одушевљењем прихватале нове идеје са Запада. Овоме су допринеле политичке и друштвене прилике.

нове струје. Тако се Копиленко, Даниловна и Кројчик баве семантичком и синтаксичком страном фразеологизама (*Очерки по общей фразеологии*, 1978), а настају и први синонимски фразеолошки речници – 1977. године Ј. В. Бечка објавила је чешки синонимни речник фразеологизама (*Slovník synonym a frazeologismů*), а 1987. године светлост дана угледао је и *Словарь фразеологических синонимов русского языка: около 730 синонимических рядов* аутора В. П. Жукова, М. И. Сидоренка, В. Т. Шкљарова.

И у другим словенским срединама израђују се нови фразеолошки речници, обимнији од претходних. Значајни су белоруски фразеолошки речник у два тома (Иван Јакавлевич Лепешав, *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1993) и украјински (такође двотомни) фразеолошки речник (*Фразеологічний словник української мови*, ред. Л. С. Паламарчук, 1993).

2.3.5. Антрополошка лингвистика. Хумболтове и Вунтове идеје да се у језику садржи слика света једног народа поново постају актуелне у оквирима антрополошке лингвистике. Антрополошка лингвистика започиње свој пуни развој истраживањима лингвиста америчке школе Франца Боаса (1858–1942) и Едварда Сапира. Ова грана лингвистике процват ће доживети 60-их година прошлог века (в. Улман 1962), с тим да ће и данас проучавање односа језика и културе бити веома актуелно. Антропологисте је највише занимала грађа фразеологизама, као и то зашто се неки фразеологизам користи да опише одређену појаву у једној култури а не и у некој другој (в. Холанд–Кун 1987). Закључили су да на фразеологију једног народа утичу веровања, културни модели, природне појаве и нове технологије.

2.3.6. Когнитивна лингвистика и психолингвистика. Даљи развитак идеја о томе да је језик одраз човековог мишљења довешће до појаве нових грана лингвистике – когнитивне лингвистике и психолингвистике.

Утемељивачем когнитивне лингвистике сматра се Роналд Ланакер (1942). Когнитивни лингвисти се, као и психолингвисти, баве изучавањем језика ради откривања функционисања људског мишљења. Централни механизам мишљења когнитивисти виде у појмовној метафори (Лејкоф–Донсон 1980). То је метафора помоћу које човек о једним појмовима (најчешће апстрактним) мисли помоћу других појмова (најчешће конкретних). Други важан појам когнитивне лингвистике јесте категоризација. Од Аристотела до структуралиста предмет/појава је категорисана према неопходним, нужним условима, а когнитивисти говоре о типичном представнику једне категорије – прототипу, док остале представнике категорије распоређују ближе односно даље од типичног представника категорије у зависности од сличности с њим. Из овога је јасно да се један предмет/појава сврстава у више категорија јер према једној особини предмет је сличан једном прототипу (довољна је сличност с једном особином једног члана категорије) а према другој особини – другом прототипу итд. Данас се значење бројних фразеологизама објашњава појмовним метафорама, а идеја о прототипу такође се примењује у одређивању да ли је неки скуп речи фразеологизам или није.

За годину настанка психолингвистике узима се 1953. година, када је објављен зборник *Psycholinguistics*, с тим да ће ова грана лингвистике пун замах доживети од краја 80-их година. Психолингвисти покушавају да реконструишу начин на који човек организује појмове у свом уму, тј. асоцијативну мрежу. Сматрају да фразеологизми нуде корисне информације о томе како човек организује своје лексичко знање. Да би се открио начин повезивања појмова у човековом уму, веома корисни могу бити асоцијативни речници (Д. О. Добровољски, Ј. Н. Караулов, *Ассоциативный фразеологический словарь русского языка*, 1994; код нас: Пипер–Драгићевић–Стефановић 2005. и Драгићевић–Пипер–Стефановић 2011), који, поред наведеног, могу открити

и начин размишљања једног народа, чиме ће се бавити етнолингвистика, социolingвистика и лингвокултурологија.¹⁸

Етимолошка проучавања фразеологизама, која су предузимана још у средњем веку, сада се смештају у нови контекст. Осим што теже да открију порекло фразеологизма, лингвисти који се баве начином на који човек мисли и разуме свет око себе занима и народна етимологија, јер размишљање говорника о пореклу (често непрозирног) фразеологизама може дати драгоцене податке о организацији људског мишљења.¹⁹

2.3.7. Лингвокултурологија. Деведесетих година настаје нова лингвистичка дисциплина – лингвокултурологија. Она се бави везом између народне културе, психологије и филозофије с језиком, проучавајући човеков поглед на свет. Што се фразеологизама тиче, лингвокултурологија жели да објасни шта је у њима национално. За утемељиваче лингвокултурологије сматрају се Никита Толстој (1995), Вероника Телија (1996) и Валентина Маслова (1997). Данас, савремени лингвисти све више истичу да језик открива специфичност културе.²⁰

2.3.8. Деведесете године XX века – нагли процват фразеологије. Деведесетих година XX века нагло расте интересовање за фразеологију. Године 1994. одржан је први Интернационални симпозијум о фразеологији у Лидсу, који је организовао Антони Пол Коуви (1931–2015). Био је то сусрет источноевропских и западноевропских фразеолога, значајан због тога што до тада они нису размењивали идеје (или су то чинили спорадично) и предузимали заједничка истраживања. (Радови с конференције појавили су се четири године касније – *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, ур. А. П. Коуви и П. Ховарт, 1998). Од тада, истраживања у духу психolingвистике и когнитивне лингвистике предузимана су у већој мери и у словенској средини (в. Баранов–Добровољски 1999).

У јануару 1999, у Билефелду основано је удружење Европско друштво за фразеологију – EUROPHRAS (<http://www.euophras.org>), које се претежно бави компаративном фразеологијом. Седиште овог друштва данас је у Цириху. Друштво је изграђено на темељима Европске асоцијације за лексикографију (EURALEX), основане 1983. године. Европско друштво за фразеологију организује конференције посвећене фразеологији, објављује зборнике радова, упознајући научну јавност са истраживањима на том пољу. Од оснивања овог друштва, информације међу научницима различитих традиција размењују се у већој мери.

Деведесетих година расте прикупљена грађа фразеологизама – настају нови речници. На енглеском говорном подручју најзначајнији су: *Oxford Dictionary of English Idioms* (А. П. Куови, Р. Макин, И. Р. Мекејг, 1993), *Chambers Dictionary of Idioms and Catch Phrases* (ур. Б. Киркпатрик, 1995), прво издање речника *Collins COBUILD Dictionary of Idioms* (1995, друго

¹⁸ Иако постоје разлике између етнолингвистике и лингвокултурологије (прва проучава везу језика и културе на дијахроном плану, а друга на синхроном), границу између ових двеју дисциплина у пракси није лако одредити. Могуће је да ће се јасније разграничавање међу њима догодити с развојем њиховог терминолошког апарата и методологије.

¹⁹ Влатко Броз о народним етимологијама каже: „Historijski lingvisti mogu zazirati od pučkih etimologija, pa čak ih i ismijavati, no za antropologe, kognitivne i psiholingviste bi one trebale biti od iznimne vrijednosti i interesa budući da otkrivaju veliko prešutno znanje koje govornici jedne jezične zajednice dijele. To prešutno znanje je odraz interakcije govornikovih misli, kulture i jezika, a pruža nam dramatičan i dragocjen uvid u načine na koji ljudi misle i razmišljaju o konceptima na koje se frazemi odnose” (Броз 2016, 54).

²⁰ Ана Вјежбицка (1999) закључује да истим речима припадници различитих народа нису изразили исто, пошто су те речи напунили различитим садржајима, који зависе од специфичности њихове културе. Идеје да се људи тешко разумеју јер имају различит поглед на свет износио је још Вилхелм фон Хумболт.

издање изашло је 2002), *Longman Idioms Dictionary* (ур. С. Енгинир, 1998), као и речник који обухвата фразеологизме енглеског језика у свим земљама у којима је он матерњи језик – *Cambridge International Dictionary of Idioms* (ур. Е. Валтер, 1998).

2.4. **XXI век.** У XXI веку новина у проучавању фразеологије јесте то што се релативизовало питање њихове окамењености.²¹ Савремена истраживања и у свету (Гибс 1993, Ланглоц 2006, Боерс–Сет 2008) и код нас (Драгићевић 2009) показују да фразеологизми нису окамењени изрази, како се дуго у лингвистици сматрало, већ, напротив, креативне језичке јединице. То значи да говорници матерњег језика не употребљавају фразеологизме спонтано, већ размишљају о њиховој фигуративности, па их приликом учења страног језика не треба усвајати напамет.

Новина у методологији истраживања фразеологизама јесте коришћење статистике – мери се фреквенција речи како би се утврдило њено понашање у контекстима. У ту сврху израђују се корпуси различитих језика.²²

У савременом добу, као значајног фразеолога, с чијим је радом наша наука недовољно упозната, треба поменути Елизабет Пирајнен (1943–2017). Осим што је објавила бројне радове о фразеологији, значајан је њен рад на промовисању фразеологије као науке и организовању конференција на којима су учествовали фразеолози из различитих делова света. Елизабет Пирајнен је покренула пројекат *Идиоме распрострањени у Европи и изван ње*, чији је циљ сакупљање идиома са истом лексичком и семантичком структуром из великог броја језика (<http://www.widespread-idioms.uni-trier.de/>). До сада је прикупљено око 500 фразеологизама из 74 европска језика и 17 језика с других континената (Пирајнен 2012). Научници из Србије који учествују на овом пројекту су германисти Зоран Великић и Биљана Голубовић и романисти Манон Пејовић и Мила Самарцић.

У XXI веку као најважнији речници у словенској средини издвајају се најпре два синонимна фразеолошка речника руског језика – *Словарь фразеологических синонимов русского языка. Около 7000 фразеологизмов, свыше 900 синонимических рядов* А. К. Бириха, В. Мокијенка, Л. И. Степанова (2001) и друго, проширено издање речника из 1987 – *Толковий словарь фразеологических синонимов русского языка: около 5000 фразеологических единиц* В. П. Жукова, М. И. Сидоренка и В. Т. Шкљарова (2005). Године 2001. излазе *Фразеологический словарь русского языка* (ур. А. И. Молотков) и *Фразеологический словарь русского литературного языка* А. И. Федорова. У редакцији Веронике Телије 2006. године изашао је фразеолошки речник с културолошким коментарима – *Большой фразеологический словарь русского языка Значение. Употребление. Культурологический комментарий*.

Научници се поново интересују за пословице. М. Ј. Котова је 2000. године објавила резултате свог компаративног истраживања – *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями*. Котова је сакупила руске, белоруске, бугарске, српске, словачке, украјинске, чешке и енглеске пословице сличног значења. И у англосаксонској средини јавља се

²¹ То да се у науци одмерава у нијансама није одлика неког одређеног лингвистичког правца већ фази логике, коју у нашу науку о језику, позивајући се на ауторе који су се бавили њоме у другим наукама (Субашић 1997, Бертолд 2007), уводи Милорад Радовановић (2008). Расплинута, разливена, мека логика налаже да се истражује и средиште и периферија појава. Насупрот аристотеловској, строгој логици, која разврстава предмете/појаве у категорије (по нужним условима), фази логика разврстава предмете/појаве по скалама градулености.

²² Језици с великим бројем говорника имају одавно израђене овакве корпусе, а радује чињеница да се израђују и корпуси језика с мањим бројем говорника. Тако је на Катедри за славистику Филолошког факултета „Блаже Конески” у Скопљу урађен пројекат *Паралелни фразеолошки корпуси*, који обухвата фразеологију четири језика – македонског, руског, пољског и чешког и представља добру базу за даља истраживања на пољу фразеологије.

интересовање за пословице. Занимљив је речник нових пословица – *The Dictionary of Modern Proverbs* Чарлса Дојла, Волфганга Мидера и Фреда Шапира из 2012. У предговору аутори истичу да се пословице обично везују за античка времена, а заправо се стално појављују и нове пословице, које су они сакупили у свом речнику.

У америчкој средини, 2003. године Кристин Амер објављује *The American Heritage Dictionary of Idioms*, речник који садржи близу 10.000 одредница, а за многе фразеологизме наведено је порекло и откада су почели да се употребљавају у енглеском језику. Објављују се и нова, проширена издања оксфордског речника фразеологизама (ур. Џ. Сифринг, *Oxford Dictionary of Idioms*, 2004), кембричког интернационалног фразеолошког речника (ур. Е. Валтер, *Cambridge International Dictionary of Idioms*, 2005). Џорџ Наги објавио је 2006. године *Thesaurus of English Idioms*, који на око 1250 страница доноси фразеологизме, примере за њихову употребу и синониме.

С обзиром на то да су фразеологизми тешко преводиви, у XXI веку допуњавају се постојећи и састављају се нови двојезични речници – *Russian-English Phraseological Dictionary* С. И. Лубенски (2004), *Russian-English Phraseological Dictionary* В. Гуревича и Ф. Дозорет (2006), *Translator' Russian-English Phraseological Dictionary* С. С. Кузмина и *Russian-English Dictionary of Idioms* С. И. Лубенски (2013).

Иако је данас фразеолошка грађа „великих” језика, како се види из наведених података, прилично обимна, фразеологизми се и даље прикупљају, али се истовремено тежи да се корпус интегриса у теоријска истраживања, како би се постигле практичне користи.

Данас је фразеологија (као, уосталом, и лингвистика уопште) једна интердисциплинарна наука, у којој се користе знања других, с њом повезаних наука (филозофијом, психологијом, неурологијом, културологијом и сл.). Иако постоје различити приступи фразеологији (класична теорија проистекла из руске традиције, која настоји да успостави систематски оквир фразеологије; приступ оријентисан више ка култури, који укључује антрополошку и културну димензију; когнитивно схватање; и прагматичка истраживања, која настоје да открију начин употребе фразеологизама у контексту), савремени фразеолози у својим радовима често примењују различите приступе, раније карактеристичне за различите лингвистичке правце.

2.5. Истраживања на нашем језичком простору. Прва фразеолошка истраживања код нас била су паремиолошка. Вук Стефановић Караџић објавио је 1836. и 1849. године *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи* и тиме допринео формирању корпуса за будућа истраживања на овом пољу. Тумачењем народних пословица бавио се Веселин Чајкановић (Чајкановић 1918), компаративни проучавалац религије и митологије, чије ће студије инспирисати лингвисте на трагање за пореклом фразеологизама (в. Шипка 2008, Мршевић Радовић 2008).

Српска фразеологија развијала се под утицајем руске структуралистичке школе. Ове идеје у српској средини промовисао је Александар Белић. Нарочито је значајно Белићево схватање да се у фразеологизмима може препознати језичка слика света (идеје које су потекле од Хумболта и Вунта).²³

Фразеологија на нашим просторима почиње да се утемељује у седамдесетим годинама XX века, радовима хрватских²⁴ лингвиста Антице Менац и Јосипа Матеша. У часопису *Jezik*,

²³ Радовановић (2008), као врло модерне, истиче и Белићеве фази ставове.

²⁴ С обзиром на особине наших (сада двају) књижевних језика и заједничко културно-историјско наслеђе, у овој дисертацији подједнако смо узимали у обзир истраживања у српској и хрватској фразеологији.

у чланку *O strukturi frazeologizma*, 1970. године Антица Менац је дефинисала фразеологизам и навела његове одлике. Радећи у Заводу за лингвистичка истраживања Хрватске академије знаности и умјетности, руководила је пројектима *Proučavanje hrvatske frazeologije* и *Hrvatska frazeologija*. Својим радовима започела је фразеолошка истраживања у Хрватској, па се сматра утемељивачем Загребачке фразеолошке школе. Јосип Матешкић је 1982. године објавио *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Иако је овај речник у неким сегментима могао бити бољи (в. Радовић Тешић 1983), он је врло значајан по великом броју одредница и примера за употребу фразеологизама, затим по томе што представља пример обраде фразеолошких јединица, што је подстакао даља фразеолошка истраживања, пружајући, пре свега, обимну фразеолошку грађу и, нажалост, по томе што ће неколико деценија после објављивања остати једини једнојезични фразеолошки речник у нас. Поред бављења фразеологијом нашег језика, ово двоје лингвиста бавило се и компаративном фразеологијом. Антица Менац је покренула израду серије малих фразеолошких двојезичних и тројезичних речника, док се Јосип Матешкић, радећи на Манхајнском универзитету, бавио израдом фразеолошких речника словенских и несловенских језика. Антица Менац и Јосип Матешкић заслужују звање пионира хрватске фразеологије и по томе што су започели истраживања о многим важним питањима фразеологије – фразеолошке синонимије, варијантама фразеологизама, стилској и комуникацијској функцији фразеологизама итд.

Драгана Мршевић Радовић 1987. године поставља теоријске темеље српске фразеологије, објављивањем дела *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*²⁵, које је до данас остало најзначајније дело о теорији српске фразеологије. Драгана Мршевић Радовић може се сматрати најзначајнијим српским фразеологом не само по што се међу првима бавила теоријским одређењем фразеологизама већ и по бројности објављених радова у овој области и по томе што је готово читав свој радни век посветила фразеологији.

Пре монографије Драгане Мршевић Радовић било је спорадичних тумачења фразеологизама на теоријском плану (њиховом класификацијом бавио се Берислав Николић, в. Николић 1975), као и тумачења значења појединих фразеологизама (в. Мићковић 1950, Матић 1959). Осамдесетих година прошлог века Милорад Дешић се у више наврата бавио фразеологијом, тумачећи изражајну вредност лексичких, фразеолошких и синтаксичких средстава са становишта наставе српскохрватског језика (Дешић 1980), затим разматрајући критеријуме за одређивање фразеологизама у речницима (Дешић 1984) и анализирајући фразеологизме као једну од одлика „сочности” језика *Баите сљезове боје* Бранка Ћопића (Дешић 1987).

После Матешкићевог речника, код нас (и у Србији, и у Хрватској) дуго се чекало на други једнојезични фразеолошки речник. Ђорђе Оташевић 2007. године објављује *Мали српски фразеолошки речник*, први фразеолошки речник који носи назив *српски*, а 2012. године обимнији *Фразеолошки речник српског језика*. Ови речници намењени су широј читалачкој публици (речник из 2012. издат је у едицији *Популарна лингвистика*), па им, у том контексту, можда не треба замерити ненавођење примера употребе фразеологизама. То може бити недостатак не само за говорнике којима српски језик није матерњи (Николић 2013, 484) већ и за изворне говорнике, с обзиром на то да један језички скуп у једном контексту може бити фразеологизам а у другом не, или да пак један фразеологизам остварује у различитим контекстима различита значења. Иако су ови речници једноставни за коришћење – многи

²⁵ Наведено дело представља делимично измењену докторску дисертацију Драгане Мршевић Радовић, одбрањену на Филолошком факултету у Београду 1982. године.

фразеологизми²⁶ се наводе по два, па чак и три пута (заједно с дефиницијом, без упућивања на другу одредницу), ово знатно повећава обим речника. Највећи допринос Оташевићевих речника видимо најпре у томе што су овакви речници били насушна потреба у нашој језичкој науци (од објављивања Матешајевог речника прошло је 25 односно 30 година), а затим и у томе што садрже савременију грађу – аутор је, између осталог, у речник унео примере из грађе за свој *Велики речник нових и незабележених речи*.

Богату фразеолошку грађу садрже и општи речници – Матичини шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* (1967–1976) и једнотомни *Речник српског језика* (2011), као и незавршени тезаурус *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (прва књига изашла је 1959. године, а за сада последња, 21. књига – 2019). Колико је обимна фразеолошка грађа ових речника, говори и податак да смо у току израде речника у овом истраживању, консултујући фразеолошке и опште речнике српског језика, често фразеологизам налазили у наведеним општим речницима, док их у фразеолошким речницима није било.

Први фразеолошки речник који у називу има атрибут *хрватски* јесте *Hrvatski frazeološki rječnik* Антице Менац, Жељке Финк Арсовски и Радомира Вентурина, који је изашао 2003. године (Менац – Финк Арсовски – Вентурин 2003). Речник има 2258 фразеологизама. Аутори су у грађу уврстили најфреквентније фразеологизме хрватског језика. Већина примера наведена у речнику потврђена је у пракси, док су мањи број примера саставили аутори. Грађу за овај речник представљају дела савремених хрватских прозних писаца (објављених после Другог светског рата). Важан део корпуса представљају и хрватски часописи од 1990. године наовамо, као и извори са интернета и Хрватски национални корпус, што доноси савремене примере из различитих функционалних стилова. Исти аутори су 2014. године издали обимнији *Hrvatski frazeološki rječnik* (Менац – Финк Арсовски – Вентурин 2014). Он има више од 4000 фразеологизама.

Жељка Финк Арсовски, Барбара Ковачевић и Анита Хрњак 2017. године објавиле су фразеобиблиографски речник (Финк Арсовски – Ковачевић – Хрњак 2017), у коме су пописале фразеологизме о којима је говорено у научним радовима, монографијама, речницима, магистарским и докторским радовима о хрватској фразеологији. Будући да је на једном месту дат систематичан преглед фразеологизама и библиографских јединица, *Bibliografija hrvatske frazeologije* олакшаће рад будућим фразеолозима.

С обзиром на природу фразеологизама – њихову тешку преводивост, готово упоредо с једнојезичним испитивањима и настанком једнојезичних фразеолошких речника, јавља се интересовање за контрастивна истраживања. Једно од првих таквих проучавања извела је Павица Мразовић (1982). Убрзо настају и двојезични фразеолошки речници. Године 1979. и 1980, у два тома, излази руско-српскохрватски фразеолошки речник. Први део речника урадила је Татјана Кораћ, а у рад на другом делу укључили су се и Антица Менац, Миленко Поповић, Михо Скљаров, Радомир Вентурин и Реаната Волос. Јован Кашић, Владислава Петровић и Лукреција Рајкић 1985. године објављују српскохрватско-румунски фразеолошки речник. Боривој Герзић сакупљао је енглеске и српске фразе и идиоми и објавио неколико издања речника. Свако следеће издање било је допуњено новим одредницама, а последње (из 2015.

²⁶ Сви фразеологизми се наводе уз именице, придеве, прилоге, глаголе и бројеве које садрже, а у изузетним случајевима – када фразеологизам почиње том речју, када се фразеологизам састоји само од две речи и када „постоји реална могућност да корисник потражи фразеологизам баш под том речју” (Оташевић 2012, 8) – и уз друге, непунозначне речи. Наведено (нарочито цитат аутора) говори о нејасно успостављеним критеријумима за класификацију фразеологизама.

године) има их преко 5.500. Значајни су и енглеско-српски и српско-енглески фразеолошки речници Живорада Ковачевића. Бранко Головић (2010) је аутор тројезичног фразеолошког речника, *Фразеолошког српско-италијанско-француског речника*. Нада Крњајић Цекић је 2016. године објавила фразеолошки немачко-српски речник. Осим вишејезичних речника, наши лингвисти објављивали су и радове у часописима и студије о компаративној фразеологији. Поређењем руске и хрватске/српске фразеологије бавиле су се у бројним радовима универзитетски професори Жељка Финк (1989, 1992–1993, 1993а, 1993б, 1996а, 1996б, 1996в, 1997, 2004а, 2004б, 2005) и Анита Хрњак (2003, 2005б, 2007а, 2007б, 2007в, 2008, 2013, 2014, 2016а, 2016б). Упоредивани су и фразеологизми српског/хрватског и других, словенских и несловенских језика (Видовић Болт 2011, Барчот 2013, Барчот 2014а, Барчот 2014б, Мутавцић–Кампурис 2013, Мутавцић–Сивачки–Компурис 2013, Мутавцић–Сивачки– Колесар 2014, Андрић 2016. итд.). У последње време приметан је и већи број докторских дисертација с темом упоредне фразеологије (Ристић 2013, Јовановић 2013, Тривић 2015, Ухларикова 2016, Марчета 2016, Марјановић 2017. итд.).

Истражује се и дијалекатска фразеологија, и то најпре фразеологија оних дијалеката који су по својим особинама најдаље од књижевног језика, призренско-тимочког дијалекта у Србији (Златковић 1989, Златковић 1990), односно чакавских (Ковачевић–Башић 2012, Марковић 2011), кајкавских (Скок 2015) и штокавских икавских дијалеката (Вукша Наход – Малнар Јуришић 2016, Менац Михалић 2005) у Хрватској.

Фразеологизми се разматрају и с лингвостилистичког становишта – проучава се њихов ефекат у књижевним делима (Кашић 1983, Дешић 1987, Менац–Могуш 1989, Богдановић 1997, Раздобудко Човић 2005, Филаговић 2008, Росић 2009, Вуловић 2010, Пејановић 2010, Пејановић 2011, Мишић 2013, Раздобудко Човић 2014, Здравковић–Томић 2016, Стакић–Шатор 2015), али и у другим функционалним стиловима, пре свега новинама и рекламама (Петровић 1982, Луковић 1996, Финк 2012, Милановић 2002, Михаљевић–Ковачевић 2006а, Михаљевић–Ковачевић 2006б, Ружић 2012). У хрватској средини више се писало о новим, пре свега жаргонским појавама међу фразеологизмима (Видовић Болт 2009, Менац–Финк 2002, Финк 2007, Финк 2017, Хрњак 2010).

Иако се наша фразеологија почела развијати на темељу руске фразеолошке школе, у последње две деценије све више се појављују радови писани у оквирима когнитивистичких (в. нпр. Хрњак 2004, Омазић 2005, Веркман 2010, Јовановић 2014, Барчот 2016), етнолингвистичких (в. нпр. Нагорко 2005, Пејановић 2014, Мутавцић 2016, Ајдачић 2017) и лингвокултуролошких истраживања (в. нпр. Пејановић 2010, Кружић 2011, Мршевић Радовић 2008, Вуловић 2015, Пејановић 2015, Барчот 2017). Фразеологе данас занима не толико структура фразеологизама већ много чешће где се они налазе у индивидуалном менталном лексикону, али и у колективном размишљању једног народа.

Премда се и у Србији последњих година знатно повећало интересовање за фразеологију, у Хрватској су радови у овој области ипак бројнији. За то да се многи млади истраживачи данас у Хрватској баве фразеологијом, највише је заслужна универзитетски професор Жељка Финк Арсовски. Поред директног утицаја на студенте да се заинтересују за фразеологију, Жељка Финк Арсовски је, организујући научне скупове, омогућила сусрете са страним фразеолозима и сарадњу с њима.²⁷ Године 2014. почео је рад на пројекту *Primjena frazeološke teorije u*

²⁷ Године 2006. Жељка Финк Арсовски на острву Раб организовала је међународни научни скуп *Славенска фразеологија и прагматика*. На њему су учествовали фразеолози из 16 земаља. У организацији је помогао и председник Комисије за славенску фразеологију Валериј Мокијенко (в. Финк–Хрњак 2007).

frazeografiji, који води Жељка Финк Арсовски, а чије су сараднице Антица Менац, Анита Хрњак и Бранка Барчот.²⁸

И поред растућег броја радова у нашој фразеологији, сматрамо да њена велика будућност о којој је пре четрдесетак година говорио Милорад Дешић (1980: 226) још увек није наступила већ да се у наредним деценијама очекује њен пуни развој.

²⁸ У оквиру овог пројекта, за само четири године реализоване су многе активности (<http://www.frazeologija-i-frazeografija.org/index.php/novosti>).

3. Шта је фразеологизам

Можда ће се питање постављено у наслову овог поглавља – шта је фразеологизам, на први поглед учинити редувантним – очекује се да су на ово питање фразеолози одавно одговорили. Без обзира на то што је фразеологија релативно млада лингвистичка дисциплина, требало би да је одредила предмет свог проучавања самим утемељењем. Међутим, читањем фразеолошке литературе и прелиставањем фразеолошких речника, утврдили смо да међу лингвистима не постоји сагласност о томе које су особине фразеологизама категоријалне.

3.1. Категоријалне особине фразеологизама

3.1.1. Категоријалне особине фразеологизама које су наши први фразеолози навели јесу њихова устаљеност (репродуковање у готовом облику), чврста структура и посебно значење које не представља збир значења лексема од којих су састављени (Менац 1970, Николић 1975: 7–8, Матешић 1982а: VI, Мршевић Радовић 1987: 13). Око тога које су још обавезне особине фразеологизама – лингвисти нису били сагласни. Већина њих наводи да фразеологизам треба да садржи најмање две речи (Менац 1970, Николић 1975: 7–8, Матешић 1982а: VI, Мршевић Радовић 1987: 13), с тим да се не слажу у томе да ли обе речи треба да буду пунозначне, као ни у томе да ли реченица може бити фразеологизам. Јосип Матешић (1982а: VI) као категоријалну особину фразеологизама наводи и то да они, као устаљени изрази, имају дугу историју употребе, а Драгана Мршевић Радовић (1987: 17) сматра да је то и експресивност.

3.1.2. Више од три деценије након првих теоријских разматрања фразеологизама у нашем језику, Рајна Драгићевић (2009) поставља, с правом, питање како препознати фразеологизам. Размотривши критеријуме фразеолога, Драгићевић (2009: 40), у духу савремених струјања у лингвистици (пре свега у духу когнитивне лингвистике и фази логике), закључује да „типичан фразеологизам задовољава већину [наведених] критеријума”. Дакле, постоје фразеологизми који су типични примери (прототип) и они који су мање типични (мање или више удаљени од прототипа-центра). Неки су доживели потпуно семантичко померање, други делимично; структура једних је чвршћа, док други имају већи број варијаната; једни су експресивнији од других; неки су фреквентнији од других.

3.1.3. На наредним страницама размотрићемо категоријалне особине фразеологизама о којима фразеолози нису имали јединствен став, односно које су лексикографи и фразеографи различито тумачили.

3.1.1. Семантичко померање – групе речи проблематичне обраде и тумачења

3.1.1.1. Приликом рада на овој дисертацији уочен је један тип групе речи коју фразеолози различито тумаче односно фразеографи и лексикографи различито обрађују у речницима. Управо те групе речи могле би нам послужити за разликовање фразеологизама од слободних комбинација речи, тј. за објашњење нашег става о границама фразеологије. То су групе речи које означавају гестове и мимику, односно фразеологизми настали на њиховом темељу.

3.1.1.2. Фразеолози и фразеографи нису имали дилему да група речи којом се описује покрет тела или лица који нема додатно, друштвено уговорено значење (не представља гест или мимику²⁹) – није фразеологизам. Тако нема дилеме да примери следећег типа нису фразеологизми:

Климала је главом како би отресла снег с капе.

Дечак је окренуо копље наопако како би га поправио.

Опрао је руке пре јела.

Премда постоје фразеологизми *климати главом*, *окренути копље наопако* и *опрати руке*, наведени примери нису фразеологизми већ слободне комбинације речи зато што нису идиоматични – значење групе речи представља збир (примарних) значења њених саставница. Да би ове групе речи постале фразеологизми, цела група мора добити ново значење. На пример:

Климала је главом надређеном како би добила унапређење.

Свађали смо се, а онда је он окренуо копље наопако.

Организатори фестивала после неуспеха перу руке.

Ни код ових примера фразеолози неће имати дилеме – то јесу фразеологизми јер сада групе речи не значе оно што у збиру значе њихове саставнице – сада *климати главом* значи *одобравати*, *окренути копље наопако* – *предати се у борби (расправи)*, а *прати руке* – *скидати са себе одговорност*.

Између ових двеју група речи налазе се „прелазне” групе речи – оне које означавају гестове или мимику. На пример:

Питао ју је да ли жели кафу, а она је климнула главом.

Милош је окренуо копље наопако јашући ка Муратовом чадору.

У неким крајевима наше земље после клања стоке ритуално се перу руке.

Као што се из примера види, описани покрети су учињени (дословно значење), с тим да они нису сами себи сврха, већ имају друштвено уговорено значење. Тако ће у првој ситуацији саговорник добити информацију да особа жели кафу; Милошево окренуто копље зауставило је турске стрелце; а актери у трећој ситуацији прећутно су знали шта треба да ураде после клања стоке. Да ли су та, додатна значења довољна да се ове групе речи сматрају фразеологизмима?

3.1.1.3. Најпре ћемо погледати како су овакви случајеви тумачени у литератури и речницима, а затим ћемо изнети и свој став.

Мршевић Радовић (1987: 37) сматра да када „оваква синтагма *климати главом* почне означавати »одобравати, пристајати на шта«, тада је изгубила директни однос с предметом номинације и у релацији је, преко телесног покрета, са својим новим садржајем – одређеном психичком реакцијом коју означава. Чим се успостави овај посредни однос између знака и садржаја, лингвистичким путем преко метонимије, нефразеолошка синтагма постаје фразеолошка.” Мало даље Мршевић Радовић (1987: 49) каже да фразеологизмом не сматра „перифрастичне синтагме којима се описује неки покрет, у којима нема семантичке транспозиције. [...] Међутим, ове синтагме [...] могу постати фразеолошке када престану да описују гест и почну означавати одређене реакције (*климнути главом* = пристати на нешто)”. Да

²⁹ Гестове и мимику од других покрета тела и лица разликује то што имају комуникативну вредност. Они су устаљени за једну или више језичких заједница (Хрњак 2005а: 29). Када у овој дисертацији говоримо о гестовима, под њима подразумевамо оно што је речено у овде датом дефиницији.

ли Мршевић Радовић сматра фразеологизмом само случај када климање главом значи одобравање (свеједно да ли је учињен покрет главом – наша друга група примера), или и случај када је неко климнуо главом да означи да пристаје на нешто (наша трећа група примера) – јасније би било када би, уз теоријско објашњење, постојали примери употребе фразеологизма у реченици. Одговор на нашу дилему на овом месту може пружити наведени глагол свршеног вида (*климнути*), по коме би се могло закључити да Мршевић Радовић оба наведена случаја сматра фразеологизмима. Потпору нашем закључку даје и овај пример: фразеологизам *исплазити језик (коме) / плазити језик*, каже Мршевић Радовић (1987: 39–40), значи *дражити, раздраживати кога, ругати се коме показујући му, пружајући му језик* [подебљање је наше]. Из овог се да закључити да Мршевић Радовић сматра фразеологизмима и групе речи које описују гестове.

Погледајмо да ли групу речи *климати/климнути главом* речници бележе као фразеологизам. У свим општим речницима које смо прегледали (РСМ, РСЈ, РСАНУ) нема овакве групе речи под одредницом *глава*. Фразеологизам *климати главом* (дакле, само са глаголом несвршеног вида) бележе Матешкић (1982а) и Оташевић (2012). Обојица лингвиста наводе два значења овог фразеологизма: 1) *одобравати, потврђивати*; 2) *чудити се, негодовати*. Будући да Оташевићев речник нема примере, навешћемо једине примере које имамо, из Матешкићевог речника:

1) *Karijera se stiće klimanjem glave i savijanjem kičme. – GRAĐA.* 2) *Pak su susjedi silno počeli klimati glavom, kako takova bitanga pod poštenim krovom mirno spava... – ŠENOVA 1, GRAĐA.*

Дакле, као што се из наведених примера види, Матешкић сматра да је група речи *климати главом* фразеологизам само онда када је доживела семантичко померање, тј. када престане да означава гест.

Иако су фразеологизми који потичу од гестова и мимике бројни, занимљиво је да о њима није много писано (и поред тога што су пажњу фразеолога често заокупљали соматизми). Од релативно новијих радова, истаћи ћемо рад Аните Хрњак (2005а). Проблеме о којима овде расправљамо, она је решила на следећи начин – постоје фразеологизми (у њеној терминологији – фраземи) који описују покрет али се та радња користи да пренесе одређену информацију у комуникацији и фразеологизми који не имитирају гест већ се користе у пренесеном значењу. Код првих фразема, каже Хрњак, за нас као примаоце информације постаје небитно да ли је субјект радње стварно учинио покрет телом или није (2005а: 32), за шта нам понекад контекст и не даје довољно потврда.

3.1.1.4. Изнећемо и наш став о овом важном питању. Између наведених мишљења лингвиста приклонимо се мишљењу Јосипа Матешкића, сматрајући да је семантичко померање важна, ако не и најважнија категоријална особина фразеологизама. Када се речима описује гест, речи задржавају своја посебна значења у оквиру групе речи, а значење које се гесту приписује ствар је културе у којој се гест употребљава. Аргумент који је на нашој страни је, сматрамо, и то што би се групе речи које описују гестове и приликом превођења превеле описом покрета а не оним што им се културолошки приписује. Тако би реченица којом се описује сцена из Косовске битке у којој Милош јаше ка Муратовом чадору с копљем окренутим наопако била преведена на стране језике дословно, а не као: *јахао је ка чадору предајући се*.³⁰ Према аналогiji, ни

³⁰ У културама у којима није познат овај или било који други гест, добар преводилац или приређивач издања објаснио би у фусноти симболику учињеног покрета.

Пилатово ритуално праће руку не сматрамо фразеологизмом, већ описивањем конкретног покрета из ког ће фразеологизам настати употребивши се управо ван ове ситуације.

3.1.1.5. У примеру *климати главом* речници су били прилично сагласни – нису као фразеологизам наводили варијанту *климнути главом* (с глаголом свршеног вида), а једини примери које имамо доследни су.³¹ Било би корисно погледати да ли лексикографи на исти начин поступају и са осталим примерима овог типа. Нашу пажњу привукао је фразеологизам *дићи (развијати, разапети и сл.) барјак*. Сви речници које смо прегледали (РМС, РСЈ, РСАНУ, Матешкић 1982а, Оташевић 2012) наводе два значења овог фразеологизма: 1) *дати/давати знак за окупљање војске или за објаву рата*; 2) *одати се / одавати се разврату (за жену)*. Уз друго значење шестотомник наводи квалификатор *фигуративно*, а једнотомник – *нејоративно*. Док у другом значењу лексикографи немају дилеме да се заиста ради о фразеологизму, у шта нас уверава и квалификатор *фиг.* наведен у РМС, као и упућивање на реч *барјакуша* лексикографа САНУ, прво значење и даље отвара расправе. Наиме, док у другом наведеном значењу нема развијања барјака (иако је од тог геста потекао фразеологизам), у првом значењу то није сасвим јасно. Нејасноћу најпре ствара наведени квалификатор из шестотомника – ако је уз друго значење наведено да је фигуративно, да ли то значи да прво значење није фигуративно? Даље, различити ставови лексикографа могу се видети и у примерима. Они су дати само у РСАНУ и код Матешкића. Навешћемо Матешкићеве примере:

Oni su dizali barjake za slobodu domovine. – RED.; Razvijali smo barjake vjerujući u konačnu pobjedu. – RED.; ... u koju svrhu da se podiže barjak seljački, neizobraženi, – prezreni jezik. ĐALSKI 4, GRAĐA.

Из примера је јасно да Матешкић наведену групу речи сматра фразеологизмом само онда када њено значење не представља збир значења њених саставница. За разлику од Матешкића, у РСАНУ прво значење проширује се речима датим после тачке запете: 1) *да(ва)ти знак за окупљање војске или за објаву рата; означити где је командно место; први покренути акцију на нешто*, где додата значења упућују на стварно развијање барјака, што се даље примерима и потврђује:

Па изнесе зелена барјака, | те га поби у рудину траву, | Па под барјак купи Удбињане (НП Вук 3, 150). Сутра дан код куће у Црнући [Милош] развије барјак војводски (Мишков., Ратн. 9, 5). Војска паде пред Делибегов хан и барјак се удари (Мул. 1, 81). Хоће ли онај други барјак, који су сада у Београду разапели, бити повољнији? (Јаг. 3, 114).

Једино пример дат на последњем месту овог значења у РСАНУ доживео је семантичко померање. По нашем мишљењу, једино су Матешкићеве примери и последњи пример из РСАНУ заиста фразеологизми, док се у осталим примерима барјак стварно развија (с тим да та радња има симболично значење), па не може бити речи о фразеологизмима.

Размотримо још један пример из наше грађе. Занимљиво је да ниједан од речника које смо користили (овде изузимамо РСАНУ, који још није обрадио одредницу *чизма*) не наводи фразеологизам *љубити нечију чизму*, а управо би ова група речи у репликама из драме Љубомира Симовића *Бој на Косову* послужила као добар пример како од речи које означавају гест настаје фразеологизам:

³¹ У учињеном закључку ограђујемо се од евентуалних ненамерних изостављања овог примера од стране лексикографа.

СРБИИ ХАМЗА: Зар ви Срби не знате како се приступа | турском султану? | Клекни на колена, и пољуби му чизму и skut! | ОБИЛИЋ: Ми се на Косову и боримо зато | да не морамо да љубимо ничију чизму! (Симовић, 103).

Док се у Хамзиној реплици дословно говори о љубљењу чизме, као знаку покорности, потчињености надређеном, у Обилићевој реплици група речи значи *покоравати се некоме*. Да ли ће се покорност изражавати љубљењем чизме или на неки други начин – то сада, када је група речи доживела семантичко померање, више није важно.

Оно што подржава наш, изнесени став о границама фразеологије када су у питању изрази који означавају гестове јесте и следеће. Већина фразеолога у фразеологизме не убраја скупове речи који означавају да је одређени покрет телом буквално изведен иако покрет није сам себи сврха већ има друштвено уговорено значење.³² Тако ни у једном речнику као примере за фразеологизме нисмо нашли скупове речи као што су *спустити руку на нечије раме, пољубити некога у руку (пољубити нечију руку), прекрити уста шакама, пољубити некоме чело (пољубити некога у чело), дићи прст*³³ и сл. Иако се овим покретима исказује подршка, поштовање према старијем, изненађење, исказивање породичне или другарске љубави према некоме, односно најаву да ће нешто битно бити речено, ове групе речи неизоставно значе да је покрет телом учињен, што им онемогућава да уђу у категорију фразеологизама.

3.1.1.6. И поред оваквих, јасних критеријума за разликовање фразеологизама од групе речи које означавају гестове, јасно је да ће постојати и такви примери у којима контекст није довољан за одређивање фразеологизама, будући да су групе речи које означавају гестове и фразеологизми од њих настали у метонимијској вези. Навешћемо примере.

Руком се може одмахивати у немоћи, у немирењу с нечијим мишљењем, при одбацивању неке мисли и сл. На овом покрету темељи се фразеологизам *одмахнути/одмахивати руком*, са значењем *остављати/оставити нешто, одбацивати/одбацивати нешто без икаквог интереса, с презиром*.

Када је из контекста јасно да је покрет заиста учињен, група речи још није доживела семантичко померање, тј. не ради се о фразеологизмима:

Ибрага само стеже јаче вилице и одмахује руком, али кратким, једва видљивим покретима који прате нечујан унутрашњи дијалог (Андрић, 326); БИБЕРЧЕ (одмахне руком, Добриши): Пусти. Мојој мајци поздрав испоручи. (Ђокић, 14–15); ВОЈИН Нико ни њу ни тебе, изненадни браниоче, не пита да ли сте се волели или не. Зар мало људи проживи век... ах. (Одмахне руком.) (Михајловић, 111).

Међутим, у многим примерима контекст неће бити довољан да се одреди да ли је покрет описан групом речи учињен или не:

³² Појединац може неком покрету тела који се користи као гест приписати и значење различито од општеприхваћеног. Тако приповедач у Селинцеровом роману не може да протумачи климање главом свог професора: *Почео је са оним својим климањем. У животу нисте видели човека који толико клима главом као стари Спенсер. Никад се није знало да ли тако клима зато што као размишља, или само зато што је стара добричина која не разликује дупе од лакта* (Селинцер, 14). Овакви примери захтевају пажљивог и концентрисаног фразеографа, који води рачуна о контексту у коме је група речи употребљена.

³³ Да ови покрети имају друштвено уговорено значење, казује нам и чињеница да је непристојно не пољубити руку свештенику (или раније – руку било које старије особе). За разлику од ове групе речи, група речи *љубим руке* јесте фразеологизам с обзиром на то да у овом случају љубљење не мора бити изведено.

Ти очеви! Одмахнух руком и осетих језу у кичми. Пред очима ми је још била црвена мрља која се пентрала према рампи (Олујић 5, 78); Кад се први пут сјетио Прокина гаја, само је одмахнуо руком. – Какав Гај? Тамо не смијем ни ја због дрекавца, а откуд би се тек дјеца усудила (Ћопић 2, 86); Пролазили су, потиштени, распасани и обрадатили, а на сва питања само су безнадно одмахивали руком. – Не питај, издаја на све стране (Ћопић 2, 116).

3.1.2. Чврста структура

3.1.2.1. Поред семантичког померања, важна, категоријална особина фразеологизама јесте њихова чврста структура, под којом се подразумева да се речи које граде фразеологизам не могу замењивати другим речима, нити се фразеологизму могу додавати речи.³⁴

На примерима ћемо размотрити да ли група речи која је доживела семантичко померање (макар једног свог члана) може бити фразеологизам ако нема чврсту структуру. Навешћемо такве примере:

Једино је Неда седела бележећи нешто у сваиштару, а очи су јој биле одсутне и насмејане и меке као што понекад знају да буду меке очи младог пса (Олујић 5, 47); У неколико махова осетио сам потребу да викнем пред свима (иако се за вечером не сме говорити): – Мишко ће вечерас разбити прозоре баби Кокотовићки! Али сам сваки пут прогутао свој узвик, заједно са опорим залагајем (Андрић, 51); „Све је турска војска притиснула, | Коњ до коња, јунак до јунака” (Епске песме 2, 59).

Премда групе речи *меке очи*, *прогутати своје речи* (овде: узвик) и *војска је притиснула све* (нпр. *поље*) имају значење различито од збира значења речи које их чине, оне немају чврсту структуру, која би их чинила фразеологизмима. Тако меке могу да буду не само очи већ и глас, руке и сл.; прогутати се могу не само речи већ и поступци, увреде и сл.; поље може да притисне војска али и киша, магла, ноћ, несрећа и сл., што речници и бележе као секундарна значења одредница *мек*, *прогутати*, *притиснути*.

Занимљив је и следећи пример из Веселиновићевог романа *Хајдук Станко*:

– А што ја да идем? – упита Дева. – Зар се ваша дружина стиди мене?... – Боже сачувај!... – повикаше са свију страна. – Ја сам мислио... – поче Заврзан озбиљно. – Не тиче се мене шта си ти мислио... Ти ваљда мислиш да мени смрди барут, шта ли?... – Опрости, Дево!... (Веселиновић, 406).

У наведеном одломку уочава се група речи *смрди некоме барут*, која има значење *не воли неко рат*. Обе речи у групи имају секундарно значење – реч *смрдети* значи *не свиђати се*, *не бити по вољи*, а *барут* означава рат, пуцњаву. Међутим, иако обе речи имају фигуративна значења, ова група речи не може се сматрати фразеологизмом јер није устаљена, нема чврсту структуру.

³⁴ Да фразеологизми и те како имају варијанте, може се видети прегледањем било ког фразеолошког речника (па и Речника у овој дисертацији). Најчешће се ради о различитим глаголима у оквиру једног фразеологизма. Међутим, оно што структуру фразеологизма чини чврстом односно њега устаљеним јесте то што речи које варирају углавном припадају истој семантичкој групи.

3.1.2.2. Чврсту структуру фразеологизама могу нарушити иновације чији су творци књижевници. Тако се може поставити питање да ли су у следећем примерима наведени фразеологизми:

Екли је упадао у моју собу осамдесет пет пута дневно (Селинцер, 25); А синчић је млео / као жрвањ бео: / – Мама, ја бих сео. / Мама, ја бих сео (Антологија – Лукић, 33).

Мада израз *осамдесет пет пута* свакако има јединствено значење, другачије од збира значења својих саставница (*много пута*), фразеологизам са овим значењем не гласи тако, већ *сто (хиљаду, милион) пута*. Такође, онај ко много прича, фразеологизмом речено, *меље као воденица*, а не као један њен део – *жрвањ*. Без обзира на то, ове групе речи условно се могу сматрати фразеологизмима, тј. фразеолошким иновацијама писаца, које су учињене ради онеобичавања језика (у другом примеру вероватно и ради риме). Иновирани фразеологизми су експресивнији од полазних фразеологизама, што је њихова веома важна одлика (Мршевић Радовић 1987: 17).

3.1.2.3. За разлику од примера наведених у потпоглављу 3.1.2.2, које смо уврстили у Речник и сматрали иновацијама постојећих фразеологизама, постоје и фразеологизми који су такође творевине писаца, али су оне превише индивидуалне да би говорник српског језика ван контекста знао шта те групе речи значе, те их нисмо уврстили у Речник. Такви су следећи примери:

Нико тамо не иде сем старих људи, које назва Увукакима, а то су, како ми на мој захтев објасни, њихови свештеници; иду да кажу О (тако је назвао молитву), па се враћају да саопште шта им је Бенамуки рекао (Дефо, 207);

Гдјекоје грозничаве невјесте и дјевојке дођу у цркву те послје вјенчања питају невјесту кад ће их пустити грозница, мислећи, као што се и говори, да ће их заиста онда пустити кад она рекне; гдјекоји пак говоре да дјевојке питајући кад ће их пустити грозница мисле кад ће се удати; и за то им невјеста према томе одређује што је могуће краћи рок (Караџић 2, 111);

Ногама се копрца и ломата, јабуку мљацка и слади, и смишља нови „покољ младенаца” (Твен, 22);

ЈЕРОТИЈЕ: Јесу ли сви чиновници овде на окупу? ВИЋА: Сви су, само је господин Жика „отишао у срез“. ЈЕРОТИЈЕ: Ето ти сад, шта ће у срез? ВИЋА: Није отишао, него напио се јуче, а наши чиновници, кад се ко напије па не дође цео дан у канцеларију, кажу обично „отишао у срез“. ЈЕРОТИЈЕ: Тај ми често иде у срез (Нушић 6, 32–33).

Дефинисаћемо ове изразе: **казати О** – *молити се*; **кад ће је пустити грозница** – *кад ће се удати*; **покољ младенаца** – *дечаки који ће пасти као жртве Томове лукавости (према покољу деце који је извео цар Ирод)*; **отићи у срез** – *напити се*.

Овој занимљивој листи примера додаћемо и два која користе нематерњи говорници. Њихова интервенција на постојећим фразеологизмима је толика да ове примере такође нисмо уврстили у Речник:

– Стари људи причати код нас да су видели беле људе – ту Кали растави прсте – један, два, три!... Да. Била су тројица у дугим белим хаљинама. Тражили су слонове зубе... Кали их није видео, јер није још био на свету, али Калијев отац примати их дати много зуба (Сјенкјевич, 157);

Просто он је своју науку напустио и то што пише јесте тек разбибрига, никакав научни рад; објави све што је стигао да прочита, из свих области, и то без труда да елаборира. Све са врха главе, и све претенциозно (Селенић, 211).

У првом примеру фразеологизам би се могао дефинисати овако **бити на свету** – *живети, бити рођен*. Он је настао на основу фразеологизма **доћи (пасти, банути и сл.) на свет** – *родити се*. У другом примеру креативност нематерњег говорника још је већа. Фразеологизам би се могао дефинисати овако **са врха главе** – *површно, без удубљивања у нешто*. Могло би се рећи да антоним овог индивидуалног фразеологизма представља фразеологизам **извући нешто из малог мозга** – *једва се сетити нечега*.

Поставља се питање да ли се овакве творевине могу сматрати фразеологизмима. С обзиром на то да оне испуњавају најважнији критеријум фразеологизама (идиоматичност), оне би се могле уврстити у фразеологију. Међутим, како ово нису устаљени изрази већ индивидуалне творевине, рекли бисмо да их само условно можемо назвати фразеологизмима. Сматрамо да то да ли ће они бити забележени као фразеологизми зависи од циља истраживања. Ако би се истраживач бавио фразеологизмима неког писца, сматрамо да би и овакве творевине требало да забележи, пошто су оне важне одлике особености стила писца. Међутим, ако би циљ истраживача био да направи општи фразеолошки речник, сматрамо да овакве творевине не би требало да забележи. Како је наш циљ био да направимо речник фразеологизама чију грађу представља лектира за основну школу, а који би се могао користити и као општи фразеолошки речник, овакве условно назване фразеологизме нисмо бележили.

Дакле, показало се да је, уз идиоматичност, чврста структура категоријална особина фразеологизама.

3.1.3. Устаљеност облика

3.1.3.1. Фразеологизми постоје у језику као готови изрази – не стварају се приликом говорења већ се репродукују у постојећем облику, и то углавном доста фреквентно. Матерњи говорници обично добро познају фразеологизме, нарочито оне најфреквентније. Шта је, међутим, с групом речи која је доживела семантичко померање, има чврсту структуру али није забележена њена шира употреба (није позната већем делу матерњих говорника), па не можемо извести закључак о томе колико је њен облик устаљен? Да ли такву групу речи можемо сматрати фразеологизмом?

3.1.3.2. На ово питање покушаћемо да одговоримо примерима из грађе. Приликом ексцерпирања грађе, наишли смо и на ове примере: *исећи некога као репу* и *оставити некога за семе*. Ниједан од речника које смо користили у раду није забележио ове групе речи.

Групу речи *исећи некога као репу* пронашли смо у Симовићевој драми *Бој на Косову*:

ВУК БРАНКОВИЋ: А он ће мирно ући под Муратов чадор, и исећи ће Мурата као репу! [...] *Турски цар није репа, да га сече како ко стигне!* *ТОПЛИЦА: Да је Мурат репа, | то би био посао за Вука! | А, пошто није репа, него цар, | то ће бити посао за Обилића!* (Симовић, 77. и 78).

Како бисмо одлучили да ли се ради о фразеологизму или не, проверавали смо категоријалне особине фразеологизама – да ли група речи има ново значење, да ли је структура

израза чврста и да ли је он познат матерњим говорницима српског језика. Дакле, најпре је требало одговорити на питање да ли се репа сече на тачно утврђени начин. Одговор смо пронашли на интернету (https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Šećerna_repa) – репа се сече брзо и лако. Један радник листове полаже на исту страну, а други за њим сече репу куком једним потезом. Затим смо проверавали колико је овај израз фреквантан. Осим што овог израза нема ни у једном речнику српског језика који смо користили, он није потврђен ни на другим местима у нашој грађи, као ни у Корпусу Математичког факултета (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>). Ипак, да матерњи говорници познају овај израз (или могу наслутити његово значење) казује нам један (додуше, усамљени) новији новински наслов *Америка је презадужена, губи моћ: Путин „исекао” долар као репу* (<http://www.vestinet.rs/aktuelno/amerika-je-prezaduzena-gubi-moc-putin-isekao-dolar-kao-repu>). Мала фреквенција овог израза не даје довољно основа за закључак да ли је његова структура чврста. Међутим, постојање фразеологизама овакве структуре – глаголско-именичка конструкција с поредбеном речцом *као* и именицом (или синтагмом) у функцији објекта (*молити некога као бога, волети некога као брата, таманити (и сл.) некога као ваике, чувати (и сл.) некога као очињи вид, бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу], растерати некога као врапце, волети некога као своје [рођено] дете*, итд.)³⁵ казује нам да би се израз *исећи некога као репу* уклопио у фразеолошки систем нашег језика. На основу наведеног, закључујемо да је израз *исећи некога као репу* фразеологизам, те смо га уврстили у Речник.

3.1.3.3. Израз који је аутора ове дисертације изненадио својом нефреквентношћу јесте *оставити некога за семе*. Он је забележен само у филму Душана Ковачевића *Ко то тамо пева*:

БРКА: 'Ајте, молим вас, прегазили су пола Европе! Нас ће оставити за семе! АЛЕКСА: Ма море, могу да ме пољубе у дупе! Знам их ја добро. Таманио сам их окуда ко ваике! (Ковачевић).

Сигурно да је популарност филма учинила да претпоставимо да је наведени израз познат ширем кругу матерњих говорника (и без контекста који постоји у филму, фразеологизам *оставити некога за семе* дефинисали бисмо овако: *убијањем смањити број становника тако да их остане врло мало*).

Међутим, истраживање о фреквентности овог израза није потврдило нашу претпоставку. Будући да у наведеном значењу овај израз није пронађен ни у једном прегледаном речнику, прегледани су радови у којима се он наводи. У *Bibliografiji hrvatske frazeologije* (Финк Арсовски – Ковачевић – Хрњак 2017) забележен је фразеологизам *čuvati (ostaviti) [kao] za sjeme koga/što*. Праћењем библиографских података датих у овој одредници, долази се до значења наведеног фразеологизма – *bez potrebe čuvati što, spremati nepotrebne stvari, zanemariti koga/što* (Финк 2007: 88, Финк–Менац 2008: 90, Видовић Болт 2009: 208). Сви наведени аутори, поред значења фразеологизма, доносе и запажање о његовој употреби – сврставају га у фразеологизме који прелазе у пасивни фонд, фразеологизме које не познају новије генерације говорника. Међутим, Анита Хрњак (2003: 310) наводи другачије значење фразеологизма *čuvati koga/što kao za sjeme – dobro čuvati i paziti koga* (ово значење наводе и Матешић 1982а и РМС, с тим да ни фразеографи ни Хрњак овде на наводе варијанту с глаголом *оставити*). Наведена значења осветљавају различите концепте које човек има о семену. С једне стране, семе човеку (као и биљкама и животињама) обезбеђује наставак врсте, па је у том смислу значајно чувати га. Овај концепт препознаје се у значењу које наводе Хрњак, Матешић и РМС. Необичније значење (а самим тим

³⁵ О овим конструкцијама в. потпоглавље 5.2.5.6.3. у овој дисертацији.

и теже за тумачење његовог порекла) јесте оно које наводе Финк, Менац и Видовић Болт. Наслућује се да је значење *bez potrebe čuvati što, spremati nepotrebne stvari, zanemariti koga/što* настало на основу тога што је семе успавани ембрион који чека да се активира.

Дакле, израз *оставити некога за семе* у значењу које је потврђено у Ковачевићевом филму није наведен ни у једном речнику, нити раду који се бави фразеологијом. Мала усмена анкета показала је да би матерњи говорници српског језика³⁶ израз *оставити некога за семе* дефинисали позитивно – *изабрати најбоље* „јер оно што се оставља за семе увек је најбоље”, а не негативно, како је у Ковачевићевом филму.

Чиме се онда оправдава значење остварено у нашем примеру? Да ли се оно уклапа у фразеолошки систем српског језика? Израз *оставити некога за семе* могао би се повезати с фразеологизмом *затрти нечије семе – уништити нечији род, истребити*, али и с нискофреквентним фразеологизмом *има их као за семе – има их врло мало* (који је настао метонимијом – када усеви слабо роде, неће моћи да се створе залихе, већ ће се род великим делом искористити за следећу сетву).

Без обзира на његову нефреквентност, израз *оставити некога за семе* свакако бисмо сматрали фразеологизмом јер је идиоматичан (чак до те мере да је његово значење за већину матерњих говорника непрозирно), има чврсту структуру и веома је експресиван.

3.1.3.4. На основу наведеног, закључује се да фразеологизми могу бити и нискофреквентни, зато што су застарели или су пак иновације писаца, с тим да их то, ако су остварили семантичко померање и ако имају чврсту структуру, не „избацује” из фразеологије једног језика.

3.1.4. Експресивност

3.1.4.1. Несумњиво је да су фразеологизми експресивне језичке јединице. Међутим, да ли је експресивност њихова категоријална особина, као што сматра Мршевић Радовић (1987: 17–20), узимајући у обзир да експресивност одваја фразеологизме од термилошких синтагми? На основу наше грађе, рекли бисмо да нити су сви фразеологизми једнако експресивни, нити су све термилошке синтагме неекспресивне. Експресивност једне језичке јединице зависи не само од ње саме већ, умногоме, и од контекста у коме је употребљена. Ако бисмо ипак хтели да одредимо који су то примери у нашој грађи мање експресивни, рекли бисмо да су то фразеологизми који потичу од гестова, поредбени фразеологизми у форми придевске синтагме у којима је придев задржао своје основно значење, као и они који су својом фреквентношћу обезбедили место у основном лексичком фонду већине говорника матерњег језика (в. поглавље 4.3.5. у овој дисертацији). Код првих двеју наведених група експресивност је делом „изгубљена” у метонимијском процесу којим су фразеологизми настали, док је код треће групе експресивност смањена честом употребом фразеологизма, чиме он губи епитет необичног, изостаје ефекат изненађујућег, па и експресивног.

3.1.4.2. Што се тиче (не)експресивности термилошких синтагми, оне су заиста неекспресивне у већини случајева – термилошке синтагме служе да именујемо предмет, а не

³⁶ Анкета је спроведена међу матерњим говорницима српског језика који имају високу језичку компетенцију и истанчан осећај за језик – језиком се баве у оквиру своје струке (преводиоци за енглески језик).

да га назовемо експресивним именом. Међутим, експресивна у тренутку свог настанка а сада неекспресивна, термилошка синтагма може вратити своју експресивност ремотивацијом (Мршевић Радовић 1987: 22), оживљавајући значења својих делова. Такве термилошке синтагме уврстили смо у наш речник. Ево неколико примера:

Ја разумем да изумре један језик а да живи народ, али да изумре народ а да живи језик, то никако не разумем. И још, да тај језик живи под именом мртав језик! Замислите, молим вас, какво је то занимање: професор мртваг језика? Јер ја мислим да мртав језик и не може за што друго бити употребљен до као професорска професија. Не можете га, на пример, употребити у службеној кондуити као квалификацију, јер не би могли у дотичној рубрици написати: „Сем матерњег, служи се још и мртвим језицима”. А не можете га ни у практичном животу употребити, јер ја мислим да вам не би ништа вредео овакав оглас, рецимо: „Млад и способан човек, који сем матерњег зна и један мртав језик, нуди се итд.” (Нушић 3, 160);

Доцније ће нас тек класифицирати по знању, те ће најбољи ђаци сести у прве клупе, лошији за овима, а најгори у последњој, која се звала магарећа клупа. [...] Ја налазим да је то била врло добра установа, јер су се незналице, на тај начин, навикавале на то да су магарици. Откако је то укинато, незналице се никако неће да измире с тим фактом, те у животу обично магарици седе у првим клупама (Нушић 3, 78);

Два милиона коњских снага | јуре по нашем граду, | од правога коња нигде ни трага | ни за лек, ни за параду! (Антологија – Чудић, 261).

Као што се из примера види, у контексту су оживљена значења делова термилошких синтагми. Тако Нушић у првом примеру гради иронију на основу значења придева *мртав* – оно што је мртво не може ничему служити. У другом примеру Нушић оживљава значење придева *магарећи*, и то довођењем у везу с фигуративним значењем лексеме *магарац* (*глуп човек, будала*). У трећем примеру термилошка синтагма *коњска снага*, која је изгубила значењску везу с коњем када је почела да се употребљава као термилошка синтагма, у наведеној песми доведена је у везу с коњем, пошто песник упоређује некадашњи живот са савременим светом.

3.1.4.3. У овом потпоглављу показано је да фразеологизми могу бити мање или више експресивни, а да такве могу бити и термилошке синтагме. Премда важна особина фразеологизама, експресивност се, по нашем мишљењу, не може сматрати њиховом нужном особином. Ситуацију усложњава сама употреба језика. У пракси, нарочито у књижевноуметничком стилу, неће се наћи само прототипични примери, који би недвосмислено једну групу речи сврставали у фразеологизам или га одатле избацивали.

3.1.5. Опсег фразеологизама

3.1.5.1. Следеће важно питање за одређивање граница фразеологије јесте опсег фразеологизама, тј. колико он најмање има речи, и да ли фразеологизам може бити реченица.

Већина фразеолога (Менац 1970, Николић 1975: 7–8, Матешкић 1982а: VI, Мршевић Радовић 1987: 13) сматра да фразеологизам има најмање две речи. Што се тиче највећег опсега фразеологизма, лингвисти се не слажу да ли је то синтагма или реченица.

3.1.5.2. Размотримо најпре да ли фразеологизам може садржати мање од две речи, тј. да ли га може чинити једна реч. Још је Берислав Николић (1975: 12) као пример за фразеологизам

исказан зависним падежом забележио пример *главом – лично, сам*, а речници бележе и ове фразеологизме које садрже једну реч: *врага!/ђавола! – у појачаном одрицању, одбијању, никако, ни говора; крај! – готово!; места! – склоните се, ослободите пут*; итд. Иако малобројни, овакви примери могли би бити фразеологизми по томе што су идиоматични, имају чврсту структуру (ако би им се додала нека реч, изгубили би идиоматичност, јер би све било речено, нпр. *дошао је крај, направите места* и сл.), а уз то су и експресивни.³⁷

3.1.5.3. Што се тиче горњег опсега фразеологизма, лингвисти се не слажу око тога да ли реченице могу бити фразеологизми. Матеша (1982а: VI) реченице није убрајао у фразеологизме, сматрајући да се фразеологизам понаша у реченици као реч. С друге стране, Николић (1975), Менац (1978), Мршевић Радовић (1987: 23) сматрају да реченице могу бити фразеологизми. До данас фразеолози нису јединствени по овом питању, с тим да је већински став да се фразеологизми исказани реченицама (нарочито пословице, крилатице и цитати) убрајају у фразеологију у ширем смислу. У овој дисертацији реченице ћемо сматрати фразеологизмима с обзиром на то да оне имају најважније категоријалне особине фразеологизама (идиоматичност, чврста структура, устаљеност израза, експресивност). У Речник смо уврстили све фразеологизме с реченичном структуром – чак и пословице (када су део другог књижевног дела), крилатице и цитате, нарочито због тога што могу бити веома корисни с методичке тачке гледишта.

3.2. Значај контекста

3.2.1. Будући да нашу грађу чине књижевна дела, која су по својој природи вишезначна и метафорична, приликом ексцерпирања фразеологизама није било једноставно одредити да ли одређена група речи припада фразеологији или не. Показало се да је за одређивање групе речи као фразеологизма или слободне групе речи кључно разумевање текста, односно сагледавање фразеологизма у контексту. О контексту смо морали да водимо рачуна и приликом одређивања величине одломка који ће представљати пример у Речнику. Показаћемо ово на примерима.

3.2.1.1. С обзиром на то да у српском језику постоји фразеологизам *узети некоме главу*, са значењем *убити некога*, посматраћемо ту групу речи у следећем примеру:

Па повади ноже од појаса | Те он турску одсијече главу, | Узео њему главу и оружје | И његова коња големога (Епске песме 6, 97).

Из овако датог одломка није сасвим јасно да ли група речи *узети некоме главу* има фразеолошко значење. То ће се открити даље у песми, те ћемо погледати стихове који следе:

За здраво се натраг повратише; | Док дођоше ломној Гори Црној. | У Заљути, селу маленоме, | Сусрете га Вучићевић Перо, | Руке шири, у лице га љуби, | Радул њега у скут и у руку, | Дарова му Османову главу (Епске песме 6, 97).

Из контекста је сада јасно да наведена група речи нема фразеолошко значење – глава је дословно узета и однесена.

³⁷ Од ових случајева треба разликовати ситуацију када једна реч има секундарно, фигуративно значење, нпр. *бура* – фиг. а. *немири, потреси, сукоби*. б. *јако узбуђење, узнемирење, душевни немир, огорчење; јака страст*. в. *веома снажно испољавање (неког расположења, осећања); гуска* – фиг., пеј. *глупа женска особа, глупача*; итд.

3.2.1.2. У српском језику бројни су поредбени фразеологизми, а међу њима нарочито они који имају структуру придевске синтагме (в. пето поглавље ове дисертације). Они могу бити више или мање идиоматични. Веће семантичко померање доживели су примери у којима придев има фигуративно значење, као што је то у примеру *го као пиштољ* (са значењем *веома сиромашан*) или у којима придев на основу еталона добија супротно значење од свог основног значења, као што је то у примерима *млад као капља росе у подне*, *глуп као адвокат* и сл. Поређење се може изградити и на основу онога што једна култура приписује одређеној појави. Тако се код нас гуска доживљава као глупа животиња, те се каже *глупа као гуска*. Мање семантичко померање доживели су примери овог типа: *висок као бор*, *тврђ као камен* и сл., којима се интензивира значење придева (*веома висок*, *веома тврђ*). Ако бисмо идиоматичност узели као главну особину фразеологизама, поставља се питање да ли последње наведени примери спадају уопште у фразеологију. Наше је мишљење да се они могу сврстати у фразеологизме, с обзиром на то да семантичког померања ипак има – неко ко је *висок као бор* веома је висок, иако нема дословно висину бора; или ако за нешто, нпр. за хлеб, кажемо да је *тврђ као камен*, означили смо да је хлеб веома тврђ иако је његова тврдоћа далеко од оне коју поседује камен.³⁸

Пошто смо изнели наш став о поредбеним придевским фразеологизмима, размотрићемо један пример из путописа *Африка* Растка Петровића:

Мали плави пропланци су до саме воде, густо зелени жбунови, и у затишју уске кратке плаже, много жуће и много блиставе од злата (кад стављам реч: злато, то је једино да дам тачну слику боје и сјаја) (Петровић, 25).

Група речи *блистав као злато* (*блиставији од злата*) могао би бити фразеологизам са значењем *веома блистав*. Међутим, приповедачев коментар дат у загради лексикографа ће одвратити од ексцерпирања оваквог примера.

3.2.1.3. Навешћемо и пример једне целе краће приче – легенде о Светом Сави, коју је потребно прочитати целу како би се открило да ли је група речи *Бог је некога позвао себи* фразеологизам, са значењем *умрети*:

Зашто је јела зелена

Свети Сава, после дугог путовања по свијету, ослаби и остари. Дошавши једанпут у планину сједне под једну јелку да се одмори. У тај мах позове га Бог себи. Он се са тога мјеста вазнесе на небо и благослови јелку. Од тада остане јелка благословена, а да се то зна остане зелена и љети и зими (НК о Св. Сави, 80).

Када се прочита цела легенда, види се да је реч о фразеологизму – Свети Сава је преминуо под јелком.

3.2.1.4. Навешћемо још један пример из грађе који потврђује да лексикограф и те како треба да буде опрезан при ексцерпирању примера. У том смислу, редакцијски примери би били много више „школски”, али су примери из књижевности реалнији (потврђени, спонтанији) од редакцијских примера, а уз то представљају примере доброг стила.

У тренутку се вратио. У руци је носио запет пиштољ... Јурио је правце колу... – Лакше!... прикрадај се!... Они ће те други смотрити! – викао је Маринко, хватајући га за рукав од кошуље. – Ено, види, како се ребри!... Гледај, гледај, како јој нешто шапуће!...

³⁸ О поредбеним придевским фразеологизмима в. Жељка Финк (1996а).

види, види, види, како се она смешка!... сигурно јој прича о своме јунаштву и твојој срамоти!... нутто, како јој се прегиње!... Лакше... лакше!... За онај цер онде!... Баш ће тиком мимо тебе проћи... Лазар се – као гуја – вукао од дрвета до дрвета... Он више не беше човек – него звер... (Веселиновић, 36).

Нашу пажњу у овом одломку привукла је конструкција *као гуја*. Фразеолошки речници (Марјановић 2017, Видовић Болт и др. 2017) бележе фразеологизам *бесан/бијесан као гуја* (односно *ljut (bijesan) kao guja*). Питање је да ли се група речи из нашег одломка може забележити као реализација овог фразеологизма. Наше је мишљење да се то не може учинити, те овај пример нисмо забележили у Речнику. Наиме, Лазар у одломку јесте љут, али се конструкција *као гуја* физички много ближе налази речима *вукао се од дрвета до дрвета*, што упућује на то да је у његовом прикрадању колу осим беса могао препознати и начин кретања змије – он се прикрадао неприметно. Аргумент у прилог мишљењу да се наведена група речи у овом одломку не сматра фразеологизмом јесте и правописне природе – посматрана група речи издвојена је двема цртама од других делова реченице, слабећи везе с речима које би можда очврснуле статус ове групе речи као фразеологизма (*вукао се као гуја*).

3.2.2. У овом потпоглављу показано је с каквим тешкоћама се сусреће лексикограф приликом ексцерпирања и дефинисања грађе. Посао отежава сама природа књижевних дела. Њихова сврха управо је да буду вишезначна, метафорична, експресивна, што на крају доприноси лепоти сакупљене грађе.

3.3. Закључак

3.3.1. Размотривши категоријалне особине фразеологизама на конкретним примерима, увидели смо да у пракси често није тако једноставно одредити да ли је нека група речи фразеологизам или није. На основу анализе примера, као две најважније категоријалне особине фразеологизама, издвајају се идиоматичност (семантичко померање) и чврста структура.³⁹ Иако нису неважне, чини нам се да остале особине фразеологизама које лингвисти наводе (устаљеност облика, експресивност, најмање две речи) нису обавезне особине фразеологизама.

3.3.2. На основу наведених схватања, у Речник смо уврстили и оно што би се сматрало фразеологијом у ширем смислу – пословице, крилатице, сентенце, формулаичне изразе – клетве, псовке, заклетве и сл., као и поредбене придевске синтагме у којима је придев задржао своје основно значење (устаљена поређења).

³⁹ Управо чврста структура фразеологизама омогућава нарушавање њихове устаљености (нарочито то чине писци ради постизања стилског ефекта).

4. Фреквенција фразеологизама

4.1. Увод

4.1.1. Као математичка област, статистика може деловати страно језичким стручњацима. Међутим, она нас може довести до закључака који су непристрасни, ослобођени личног суда истраживача. Статистика се примењује приликом израде посебне врсте речника – фреквенцијског речника. Код нас су се најдуже и најозбиљније фреквенцијом речи у језику писаца односно децјем језику бавили Смиљка и Драгољуб Васић, Александар и Ђорђе Костић и Вера Лукић. Фреквенцијом речи у језику писаца југоисточне Србије бавила се група истраживача на челу с Недељком Богдановићем. Истраживања на овом пољу поспешила је употреба компјутера, односно коришћење формираних језичких корпуса. Значај оваквих истраживања је вишеструк. Утврђивање најфреквентнијих речи у неком језику може бити корисно при учењу страног језика – на основу фреквенцијског речника може се утврдити листа речи које би странац на одређеном нивоу учења језика требало да зна.⁴⁰ Затим, фреквенцијски речници који за грађу имају писане изворе из различитих епоха (као што је вишетоми фреквенцијски речник Ђорђа и Александра Костића, који обухвата књижевну грађу од Доментијановог дела) корисни су за упоређивање језика у различитим епохама. Осим лексике, могуће је упоређивати и граматику, тј. учесталост неког граматичког облика. На основу оваквог упоређивања могуће је претпоставити даљи језички развој. С друге стране, децји фреквенцијски речници значајни су за учење језика матерњих говорника. Наиме, на основу децјих фреквенцијских речника може се утврдити постојање патологије говора, те они могу бити корисни у раду логопедима. Овакви речници могу бити од помоћи и педагошким радницима и писцима уџбеника.⁴¹

4.1.2. Први наш циљ у овом делу дисертације биће да утврдимо да ли су фразеологизми у школској лектури чести, у којим књижевним родовима су више а у којим мање учестали, да ли њихова фреквенција има везе с раздобљем у којем писци стварају. Други циљ ће нам бити да издвојимо најфреквентније фразеологизме из наше грађе.

У овом поглављу дисертације размотрићемо број ексцерпираних фразеологизама из појединачних књижевних дела. Хипотезе су следеће:

- Број ексцерпираних фразеологизама у односу на укупан број речи није занемарљив – фразеологизми у нашој грађи прилично су чести;
- Више фразеологизама има у драмским и епским делима него у лирским;
- Поједини писци више употребљавају фразеологизме од других. То су они писци чији је језик близак народном језику.

⁴⁰ Фреквентност је први критеријум по коме је изабрана лексика за предмет Српски као нематерњи језик за први циклус образовања (Крајишник–Догнар 2018).

⁴¹ Јасмина Шефер, Емилија Лазаревић и Јелена Стевановић (2008) анализирале су језик уџбеника и утврдиле да је он у великој мери нејасан, текстови су опширни, а речи често непознате. Давне 1972. године, Љиљана Миочиновић (1972: 245–246) је констатовала да, ако уџбеник није из области матерњег језика, међу рецензентима се обично не налази ниједан језички стручњак, па се о приступачности језичког израза ученицима недовољно води рачуна. Једини који ту може нешто учинити је лектор, мада се поставља питање његове компетентности, али и слободе коју му аутор уџбеника даје. Према нашој оцени, до данас се ствари нису много промениле.

4.1.3. Пре него што анализирамо број ексцерпираних фразеологизама,⁴² објаснићемо начин приказа података у табели. Приликом читања грађе бележени су сви фразеологизми – и они који се појављују једанпут у одређеном књижевном делу, и они који се понављају. Како би се добила фреквенција фразеологизама, забележен је број страна књижевног дела. Међутим, пошто број речи на једној страни може веома да варира (што зависи од тога да ли је у питању прозно или поетско дело, али и од техничке стране – величине странице, величине фонта, од тога да ли је страна садржи илустрацију), закључили смо да је меродавније број фразеологизама посматрати у односу на број речи у књижевном делу.⁴³ Књижевна дела поређали смо од оних у којима је пронађено највише фразеологизама, мерено према укупном броју речи, без обзира на то да ли се они понављају или не.⁴⁴

4.2. Резултати истраживања

У следећој табели приказана је фреквенција ексцерпираних фразеологизама у појединим књижевним делима.

Табела 1. Фреквенција фразеологизама

	Дело	Бр. ексц. фраз. који се не понављају (Бр. свих ексц. фраз.)	Број страна	Број речи	Фрекв. фраз. по страни – који се не понављају (свих)	Фрекв. фраз. по речима – који се не понављају (свих)
1.	Петар Петровић Његош, <i>Горски вијенац</i> (одломак)	23 (25)	3	552	7,67 (8,33)	417 (453)
2.	Ђура Јакшић, <i>Вече и Отаџбина</i>	8 (8)	2	238	4 (4)	336 (336)
3.	Радоје Домановић, <i>Мртво море</i> (одломак)	35 (42)	7	1.833	5 (6)	191 (229)
4.	Милован Глишић, <i>Прва бразда</i>	23 (25)	7	1.117	3,28 (3,57)	206 (224)
5.	Марк Твен, <i>Доживљаји Тома Сојера</i>	772 (1623)	275	77.333	2,81 (5,90)	99 (209)
6.	Ефраим Кишон, <i>Моје злато спава</i>	21 (22)	5	1.080	4,20 (4,40)	194 (204)

⁴² Премда смо се трудили да забележимо сваки употребљени фразеологизам, то наравно није увек било могуће. Верујемо да би различити истраживачи забележили различит број фразеологизама у истом књижевном делу. Број фразеологизама зависи од тога шта истраживач сматра фразеологизмом (да ли бележи ужу или и ширу фразеологију; затим – некад су контекст или иновација писца такви да ће се истраживач колебати да ли да такав пример забележи), као и од концентрације истраживача, која је у вези и с величином грађе коју испитује (наша грађа обухватила је око 7500 страница). Међутим, како је грађи приступио један истраживач, сматрамо да ће закључци који буду донети бити релевантни.

⁴³ Тамо где смо имали електронски извор дела, број речи одређиван је тако што је преузимао компјутерски податак, а тамо где нисмо имали електронски извор, речи су пребројаване ручно. И у једном и у другом случају, могуће је минимално одступање од стварног броја речи.

⁴⁴ Ова вредност дата је у последњој колони табеле у загради. Ради прегледнијег приказа, вредност добијена дељењем у овој колони помножена је са 1000, како би се добио цео а не децимални број.

7.	Јанко Веселиновић, <i>Хајдук Станко</i>	877 (1787)	395	94.801	2,22 (4,52)	92 (188)
8.	Душан Ковачевић, <i>Ко то тамо пева</i>	63 (68)	–	3866	–	163 (176)
9.	Народне баладе	35 (41)	16	2.347	2,19 (2,56)	149 (175)
10.	Петар Кочић, <i>Јазавац пред судом</i> (одломак)	47 (52)	10	3.021	4,7 (5,2)	155 (172)
11.	Владимир Хулпах, <i>Смедеревска тврђава</i>	14 (14)	3	822	4,67 (4,67)	170 (170)
12.	Вилијем Шекспир, <i>Ромео и Ђулијета</i>	328 (404)	113	23.936	2,90 (3,57)	137 (169)
13.	Добрица Ерић, <i>Ваишар у Тополи</i>	114 (132)	98	8.132	1,16 (1,35)	140 (162)
14.	Бранко Радичевић, <i>Ђачки растанак</i> (одломак)	3 (3)	2	200	1,5 (1,5)	150 (150)
15.	Бранко Ћопић, <i>Баишта сљезове боје</i> (циклус <i>Јутра плавог сљеза</i>)	279 (364)	80	24.330	3,49 (4,55)	115 (149)
16.	Десанка Максимовић, <i>О пореклу, Крвава бајка, Стрепња, Пролетња песма, Опомена</i>	10 (10)	7	679	1,43 (1,43)	147 (147)
17.	Борисав Михајловић, <i>Бановић Страхинја</i>	228 (281)	126	19.341	1,81 (2,23)	118 (145)
18.	Милан Ракић, <i>Наслеђе</i>	2 (2)	2	147	1 (1)	136 (136)
19.	Стјепан Митров Љубиша, <i>Кањош Мацедоновић</i> (одломак)	19 (19)	6	1.409	3,17 (3,17)	135 (135)
20.	Стеван Сремац, <i>Чича Јордан</i> (одломак)	21 (23)	7	1.713	3 (3,28)	123 (134)
21.	Лаза Лазаревић, <i>Све ће то народ позлатити</i>	45 (53)	14	4.007	3,21 (3,78)	112 (132)
22.	Стеван Сремац, <i>Поп Ђира и поп Спира</i>	662 (1230)	277	93.470	2,39 (4,44)	71 (131)
23.	Ћопић, <i>Доживљаји Николетине Бурсаћа</i>	322 (452)	148	35.184	2,17 (3,05)	91 (128)
24.	Милован Данојлић, <i>Шљива</i>	1 (1)	1	79	1 (1)	126 (126)
25.	<i>Антологија српске поезије за децу</i>	350 (420)	338	33.834	1,03 (1,24)	103 (124)
26.	Уметничка поезија о Светом Сави	22 (22)	20	1.810	1,1 (1,1)	121 (121)
27.	Симо Матавуљ, <i>Пилипенда</i>	17 (18)	6	1.528	2,83 (3)	111 (119)
28.	Бранислав Нушић, <i>Сумњиво лице</i>	152 (223)	82	18.882	1,85 (2,72)	80 (118)
29.	Петрарка, <i>61. сонет (Нека је блажен дан, месец и доба)</i>	1 (1)	1	86	1 (1)	116 (116)
30.	Добрица Ерић, <i>Чудесни свитац</i>	2 (2)	2	174	1 (1)	115 (115)
31.	Народне епске песме косовског тематског круга	127 (197)	110	17.094	1,15 (1,79)	74 (115)
32.	Бранислав Нушић, <i>Власт</i>	64 (73)	36	6.421	1,78 (2,03)	99 (114)
33.	Народне епске песме тематског круга о ослобођењу Србије и Црне Горе	101 (162)	90	14.218	1,12 (1,8)	71 (114)
34.	Цером Дејвид Селинџер, <i>Ловац у житу</i>	242 (735)	219	64.976	1,10 (3,36)	37 (113)
35.	Чехов, <i>Мала шала, Вањка и Чиновникова смрт</i>	36 (38)	13	3.448	2,77 (2,92)	104 (110)
36.	Народне епске песме преткосовског тематског круга	55 (70)	37	6365	1,49 (1,89)	86 (109)
37.	Петар Кочић, приповетке <i>Јаблан и Кроз међаву</i>	48 (53)	18	4948	2,67 (2,94)	97 (107)
38.	Љубомир Симовић, <i>Бој на Косову</i> (одломци)	66 (76)	51	7.111	1,29 (1,49)	93 (107)

39.	Коста Трифковић, <i>Избирачица</i>	80 (103)	47	9.585	1,70 (2,19)	83 (107)
40.	Иван Цанкар, <i>Десетица</i>	14 (15)	6	1.418	2,33 (2,5)	99 (106)
41.	Народне шаљиве приповетке	93 (129)	73	12.291	1,27 (1,77)	76 (105)
42.	Бранислав Нушић, <i>Кирија</i>	29 (34)	19	3.266	1,53 (1,79)	89 (104)
43.	Жил Верн, <i>20000 миља под морем</i> (одломак)	16 (19)	10	1827	1,6 (1,9)	87 (104)
44.	Владимир Андрић, <i>Пустолов</i>	175 (240)	105	23.571	1,67 (2,28)	74 (102)
45.	Бранислав Нушић, <i>Хајдуци</i>	288 (479)	174	47.165	1,65 (2,75)	61 (101)
46.	Бранислав Нушић, <i>Аутобиографија</i>	350 (633)	217	63.700	1,61 (2,92)	55 (99)
47.	Тиодор Росић, <i>Златна гора</i>	105 (131)	46	13.519	2,28 (2,85)	78 (97)
48.	Миланковић, <i>Успомене, доживљаји и сазнања</i> (одломак)	24 (24)	6	2.499	4 (4)	96 (96)
49.	Рабидранат Тагоре, <i>41. песма, у Градинару</i>	2 (2)	2	208	1 (1)	96 (96)
50.	Љубиша Ђокић, <i>Биберче</i>	82 (94)	80	9829	1,025 (1,175)	83 (96)
51.	Народне епске песме о Марку Краљевићу	81 (112)	91	11.742	0,89 (1,23)	69 (95)
52.	Народна бајка <i>Мала вила</i>	8 (8)	4	859	2 (2)	93 (93)
53.	Савремена лирика	66 (72)	107	7.895	0,62 (0,67)	83 (91)
54.	Бранислав Нушић, <i>Аналфабета</i>	23 (27)	19	2.963	1,21 (1,42)	78 (91)
55.	Змај, <i>Песма о песми и Светли гробови</i>	8 (10)	9	1112	0,89 (1,11)	72 (89)
56.	Народне епске песме о хајдуцима	59 (73)	62	8.341	0,95 (1,18)	71 (87)
57.	Данило Киш, <i>Ноћ и магла</i>	70 (91)	42	10.503	1,67 (2,17)	67 (87)
58.	Народна књижевност о Светом Сави	36 (39)	26	4.513	1,38 (1,50)	79 (86)
59.	Народне епске песме о ускоцима	33 (40)	28	4.821	1,18 (1,43)	68 (83)
60.	Љубавне и породичне лирске народне песме	31 (34)	82	4.174	0,38 (0,41)	74 (81)
61.	Ијан Макјуан, <i>Сањар</i> (избор)	40 (43)	20	5.363	2 (2,15)	74 (80)
62.	Милош Црњански, <i>Ламент над Београдом</i>	7 (7)	6	876	1,17 (1,17)	79 (79)
63.	Реј Бредбери, <i>Маслачково вино</i> (одломак)	16 (16)	6	2028	2,67 (2,67)	79 (79)
64.	Слободан Селенић, <i>Очеви и оци</i> (одломак)	59 (67)	28	8.503	2,11 (2,39)	69 (79)
65.	Милован Витезовић, <i>Шешир професора Косте Вујића</i> (одломак)	13 (13)	8	1.655	1,62 (1,62)	78 (78)
66.	Народна лирска песма <i>Српска дјевојка</i>	1 (1)	2	130	0,5 (0,5)	77 (77)
67.	Јован Дучић <i>Подне</i>	1 (1)	1	129	1 (1)	77 (77)
68.	Лав Толстој, <i>Девојчица и крчаг</i>	2	1	263	2 (2)	76 (76)
69.	Добрица Ћосић, <i>Деобе</i> (одломак)	20 (24)	15	3.173	1,33 (1,6)	63 (76)
70.	Стеван Раичковић, <i>Мале бајке</i>	63 (77)	72	10.070	0,87 (1,07)	62 (76)
71.	Бранко Ћопић, <i>Орлови рано лете</i>	233 (323)	175	42.469	1,33 (1,84)	55 (76)
72.	Вида Огњеновић, <i>Путовање у путопис</i> (одломак)	14 (14)	7	1862	2 (2)	75 (75)
73.	Иво Андрић, Приповетке о деци (<i>Кула, Деца, Прозор, Књига, Аска и вук, Мост на Жепи и Прича о кмету Симану</i>) (одломак)	103 (119)	64	15.856	1,61 (1,86)	65 (75)
74.	Народне бајке <i>Чардак ни на небу ни на земљи, Баш-Челик, Златна јабука и девет пауница, Немушти језик, Златоруни ован, Змија младожења, Биберче, Усуд и Пепељуга</i>	97 (149)	69	19.820	1,40 (2,16)	49 (75)
75.	Доситеј Обрадовић, <i>Живот и прикљученија</i> (одломак)	4 (4)	2	541	2 (2)	74 (74)
76.	Џек Лондон, <i>Зов дивљине</i>	158 (217)	117	29.781	1,35 (1,85)	53 (73)
77.	Јован Стерија Поповић, <i>Покондирена тиква</i>	76 (102)	66	14.178	1,15 (1,54)	54 (72)
78.	Сима Пандуровић, <i>Бисерне очи</i>	1 (1)	1	140	1 (1)	71 (71)
79.	Данило Киш, <i>Рани јади</i> (избор)	35 (38)	21	5.393	1,67 (1,81)	65 (70)
80.	Обредне песме, обичајне песме, песме о раду, породичне песме и шаљиве песме	11 (12)	31	1.745	0,35 (0,39)	63 (69)
81.	Никола Тесла, <i>Моји изуми</i>	131 (157)	82	22.721	1,59 (1,91)	58 (69)
82.	Молијер, <i>Грађанин племић</i> (одломак)	33 (34)	27	5.045	1,22 (1,26)	65 (67)

83.	Милош Црњански, <i>Сеобе</i> (одломци)	90 (108)	48	15.966	1,87 (2,25)	56 (67)
84.	Гроздана Олујић, <i>Гласам за љубав</i>	226 (329)	166	49.298	1,36 (1,98)	46 (67)
85.	Антоан де Сент-Егзипери, <i>Мали Принц</i>	60 (81)	70	12.258	0,86 (1,16)	49 (66)
86.	Ференц Молнар, <i>Дечаџи Павлове улице</i>	187 (297)	201	45.199	0,93 (1,48)	41 (66)
87.	Алфонс Доде, <i>Писма из моје ветрењаче</i>	156 (231)	143	35.633	1,09 (1,61)	44 (65)
88.	Вилијам Саројан, <i>Лето лепог белџа</i>	14 (15)	9	2.338	1,55 (1,67)	60 (64)
89.	Стеван Раичковић, <i>Велико двориште</i>	92 (147)	117	23.029	0,79 (1,26)	40 (64)
90.	Данијел Дефо, <i>Робинсон Крусо</i>	262 (587)	287	91.161	0,91 (2,04)	29 (64)
91.	Душан Радовић, <i>Капетан Џон Пилфокс</i>	20 (23)	23	3.756	0,87 (1)	53 (61)
92.	Исидора Секулић, есеј <i>Српски народни језик (боље рећи говор)</i>	20 (21)	18	3.542	1,11 (1,17)	56 (59)
93.	Хенрик Сјенкјевич, <i>Кроз пустињу и праџуму</i>	293 (635)	340	106.649	0,86 (1,87)	27 (59)
94.	Анђела Нанети, <i>Мој дека је био трешња</i> (одломак)	25 (26)	23	4.459	1,09 (1,13)	56 (58)
95.	Борисав Станковић, приповетке <i>Наш Божић</i> (одломак) и <i>Увела ружа</i>	55 (66)	40	11.344	1,37 (1,65)	48 (58)
96.	Теодосије, <i>Житије Светог Саве</i> (одломак)	20 (21)	12	3.737	1,67 (1,75)	53 (56)
97.	Мирослав Антић, збирка песама <i>Плави чуперак</i>	16 (18)	44	3.196	0,36 (0,41)	50 (56)
98.	Ана Франк, <i>Дневник</i> (одломци)	8 (9)	6	1.614	1,33 (1,50)	49 (56)
99.	Прота Матија Ненадовић, <i>Мемоари</i> (одломак)	9 (9)	7	1.668	1,28 (1,28)	54 (54)
100.	Тургењев, <i>Шума и степа</i>	9 (10)	8	1.849	1,12 (1,25)	49 (54)
101.	Савремена приповетка	141 (168)	109	30.851	1,29 (1,54)	46 (54)
102.	Светозар Ђоровић, <i>Богојављенска ноћ</i>	6 (6)	5	1.174	1,2 (1,2)	51 (51)
103.	Роберт Гревс, <i>Златно руно</i> (одломак)	17 (18)	13	3.638	1,31 (1,38)	47 (49)
104.	Иво Андрић, <i>Панорама</i>	40 (47)	31	9.663	1,29 (1,52)	41 (49)
105.	Ернест Хемингвеј, <i>Старац и море</i>	80 (119)	72	24.972	1,11 (1,65)	32 (48)
106.	Милутин Миланковић, <i>Кроз васиону и векове</i> (одломак)	12 (12)	11	2.699	1,09 (1,09)	44 (44)
107.	Растко Петровић, <i>Африка</i> (одломак)	58 (70)	56	16.023	1,03 (1,25)	36 (44)
108.	Иво Андрић, <i>Мостови</i>	2 (3)	4	682	0,5 (0,75)	29 (44)
109.	Корнелија Функе, <i>Срце од мастила</i> (одломак)	12 (12)	10	2.779	1,2 (1,2)	43 (43)
110.	Светлана Велмар-Јанковић, <i>Улица Филипа Вишњића</i> (одломак)	2 (2)	4	472	0,50 (0,50)	42 (42)
111.	Свети Сава, <i>Хиландарски типик</i> (изводи), <i>Карејски типик</i> (изводи), <i>Студенички типик</i> (изводи), <i>Житије Светога Симеона Немање</i> (изводи), <i>Служба Светом Симеону</i> (изводи), <i>Писмо Спиридону</i> (незнатно скраћено)	24 (26)	31	6.114	0,77 (0,84)	39 (42)
112.	Роберт Гревс, <i>Грчки митови</i> (одломак)	8 (8)	4	2.115	2 (2)	38 (38)
113.	Гроздана Олујић, бајке <i>Седефна Ружа</i> , <i>Звезда у чијим је грудима нешто куцало</i> , <i>Златопрста</i> и <i>Небеска Река</i>	17 (19)	17	5060	1 (1,12)	33 (37)
114.	Народна приповетка <i>Дјевојка цара надмудрила</i>	3 (3)	4	886	0,75 (0,75)	34 (34)

115.	Вук Караџић, <i>Српски рјечник</i> (избор)	2 (2)	1	595	2 (2)	34 (34)
116.	Вук Караџић, <i>Етнографски списи</i> (избор)	35 (41)	40	12.063	0,87 (1,02)	29 (34)
117.	Пеђа Милосављевић, <i>Потера за пејзажима</i> (одломак)	3 (3)	3	932	1 (1)	32 (32)
118.	Ненадовић, <i>Писма из Италије</i> (одломци)	19 (20)	21	6.227	0,90 (0,95)	30 (32)
119.	Милутин Бојић, <i>Плава гробница</i>	1 (1)	3	331	0,33 (0,33)	30 (30)
120.	Ђорђе Вазари, <i>Портрети великих сликара и архитеката</i> (избор)	14 (15)	16	5.522	0,87 (0,94)	25 (27)
121.	Чајкановић, у <i>Речник српских народних веровања о биљкама</i> (избор)	10 (11)	13	4.252	0,77 (0,85)	23 (26)
122.	Милорад Павић, <i>Предео сликан чајем</i> (одломак)	7 (7)	9	2.781	0,78 (0,78)	25 (25)
123.	Оскар Давичо, <i>Србија</i>	1 (1)	3	407	0,33 (0,33)	24 (24)
124.	Вук Караџић, <i>Житије Ајдук Вељка Петровића</i>	11 (11)	15	5.009	0,73 (0,73)	22 (22)
125.	Исак Башевис Сингер, <i>Приповедач Нафтали и његов коњ Сус</i> (одломак)	7 (7)	9	3.289	0,78 (0,78)	21 (21)
126.	Исидора Секулић, <i>Буре</i>	6 (7)	12	3.269	0,50 (0,58)	18 (21)
127.	Дејвид Гибинс, <i>Атлантида</i>	138 (231)	373	108.480	0,37 (0,62)	13 (21)
128.	Антоније Исаковић, <i>Кашика</i>	2 (2)	6	1.318	0,33 (0,33)	15 (15)
129.	Вељко Петровић, <i>Јабuka на друму</i> (одломак)	1 (1)	2	731	0,50 (0,50)	14 (14)

У следећим делима није пронађен ниједан фразеологизам: *Зимско јутро* Војислава Илића, *Домовина* Душана Васиљева, *Поље* Јована Дучића, *Покошена ливада* Десанке Максимовић, *Лето на висоравни* Стевана Раичковића, *Пронађи и заокружи* (одломак) Горана Петровића, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (избор) Павла Софрића Нишевљанина, *Моја отаџбина* Алексе Шантића, *Село* Јована Дучића, *Ратар* Вељка Петровића, *Бреза* и *Писмо мајци* Сергеја Јесењина, *Студије из српске религије и фолклора* (избор) Веселина Чајкановића, *Приче о стварима* (избор) Михаила Иљина, *Симонида* Милана Ракића, *Међу својима* Владислава Петковића Диса, *Небо* Стевана Раичковића, *Песник и месец* Добрице Ерића, *Манасија* и *Очију твојих да није* Васка Попе, *Ветар* Ивана В. Лалића, *Светогорски дани и ноћи* (избор) Миодрага Павловића, *Волео сам Вас* Александра Сергејевича Пушкина, *Ђулићи* (избор) Јована Јовановића Змаја, *Љубавна песма* Рајнера Марије Рилкеа, *Стара породична кућа* Павла Угринова и уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и културноисторијским споменицима Србије (избор).

4.3. Анализа резултата

Резултати истраживања углавном су потврдили постављене хипотезе.

4.3.1. Фразеологизми у лектири за основну школу релативно су бројни. Мали је број књижевних дела у којима није пронађен ниједан фразеологизам. То су углавном краћа дела (у највећем броју лирске песме), те се претпоставља да је и њихова дужина допринела томе да у њима нема фразеологизама. У већини осталих књижевних дела постоји макар један фразеологизам по страни текста, а често и више. У првих десет књижевних дела с највећом фреквенцијом фразеологизама, на свакој страни појављује се око пет фразеологизама укупно, односно два-три фразеологизма који се не понављају. То значи да је читаоцу и те како потребно познавање значења фразеологизама ако жели да разуме значење књижевног текста. Тако је, на

пример, у *Хајдуку Станку* Јанка Веселиновића забележено 877 различитих фразеологизама, у *Доживљајима Тома Сојера* Марка Твена 772 различита фразеологизма, а у *Поп Ђири и поп Спири* Стевана Сремца 662 различита фразеологизма. Јасно је да би непознавање значења фразеологизама озбиљно омело перцепцију ових књижевних текстова.

4.3.2. На врху листе налазе се дела која припадају драми односно епици. Апсолутно прво место заузима невелики одломак из *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша – на свега три стране текста, односно међу 552 речи, Његош је употребио 23 различита фразеологизма (25 фразеологизама укупно). Овакав резултат је очекиван с обзиром на то да је у питању драмски спев (радња је приказана кроз разговор лица), да је Његошев језик близак народном и да се Његош често поиграва фигуративним значењима речи, иновира постојеће и ствара нове фразеологизме.⁴⁵ Закључку да фразеологизама има највише тамо где је језик близак разговорном стилу доприносе и друга драмска дела из лектире – *Јазавац пред судом* Петра Кочића, *Ромео и Ђулијета* Вилијема Шекспира, *Бановић Страхиња* Борисава Михајловића, *Бој на Косову* Љубомира Симовића, Нушићеве драме итд. Висока фреквенција фразеологизама забележена је и у поеми *Ваишар у Тополи* Добрице Ерића, чији добар део чине дијалози, као и у сценарију Душана Ковачевића за филм *Ко то тамо пева*. Последња драма на нашој листи (и то убедљиво иза осталих драма) јесте радио-драма Душана Радовића *Капетан Џон Пилпфокс*. У овој драми, заправо, има доста клетви које нисмо забележили јер су околиналне, а њихово бележење повећало би фреквенцију фразеологизама.

4.3.3. Други део ове хипотезе – да фразеологизама има мало у лирици – није сасвим потврђен. С једне стране, ову хипотезу подупрло би то што је међу књижевним делима у којима није пронађен ниједан фразеологизам највише лирских дела, и то углавном љубавних и дескриптивних песама, док би, с друге стране, против ове хипотезе говорила лирска дела високо пласирана на нашој листи – *Вече и Отаџбина* Ђуре Јакшића, *Антологија српске поезије за децу*, као и уметничка поезија о Светом Сави. О чему се заправо ради? Када су у питању лирска дела, она, због свог малог обима, не дозвољавају неке веће закључке, с тим да ће у лирици најмање фразеологизама бити у делима дескриптивног карактера. Овакав закључак потврђују и прозна дела у којима преовлађују описи – *Стара породична кућа* Павла Угринова, у којој није пронађен ниједан фразеологизам, као и *Јабука на друму* Вељка Петровића и *Потера за пејзажима* Пеђе Милосављевића, у којима је пронађен врло мали број фразеологизама. Што се тиче двеју Јакшићевих песама, због њиховог обима такође се морамо уздржати од већих и чвршћих закључака, мада се овакав број фразеологизама може довести у везу с тим што Ђура Јакшић припада романтичарској генерацији песника, који су се надахњивали свиме националним, па и народним језиком. Чвршћи закључак о фреквенцији фразеологизама у лирици може се извести на основу *Антологије српске поезије за децу*, будући да она садржи 338 физичких страна текста, односно 33.834 речи. Двадесет и пета позиција *Антологије* на нашој листи говори о томе да хипотеза о малој заступљености фразеологизама у лирским делима није потврђена. Међутим, овде треба имати у виду и то да су у питању песме за децу, у којима је језик често близак разговорном.

4.3.4. Трећа хипотеза – да једни писци чешће употребљавају фразеологизме од других – потврђена је. Тако Петар Петровић Његош, Ђура Јакшић, Милован Глишић, Јанко Веселиновић, Петар Кочић, Лаза Лазаревић, Бранко Ћопић чешће употребљавају фразеологизме од Иве Андрића, Исидоре Секулић, Растка Петровића, Антонија Исаковића, Милорада Павића и др. Уочљиво је да стваралаштво писаца у чијим су делима фреквентнији фразеологизми углавном припада XIX веку, а да су они у чијим делима има мање фразеологизама писци XX века. Уочено

⁴⁵ О Петру Петровићу Његошу и Ивану Мажуранићу као фразеотворцима писала је Ана Пејановић (2011).

се да објаснити тиме што су песници романтизма били инспирисани народним језиком и књижевношћу, као и тиме што су писци реализма углавном потицали са села и такође употребљавали народни израз (творци су тзв. сеоске приповетке). Међу наведеним писцима, изузетак чини Бранко Ћопић, писац XX века, с тим да је Ћопићев језик често одређиван као сликовит, жив, близак народном.⁴⁶ Двадесети век донео је интелектуалнији стил и мање фразеологизама. Од овог закључка изузетак је *Пустолов* Владимира Андрића, дело из XXI века с приличним бројем забележених фразеологизама, с тим да се они употребљавају на неуобичајени начин – писац их углавном користи за језичке игре употребљавајући фразеологизме у дословном значењу. Оваквим језичким играма често се служио и Бранислав Нушић у *Аутобиографији*, делу објављеном у првој половини XX века.

4.3.5. Приликом ексцерпирања фразеологизама из лектире, трудили смо се да убележимо сваки употребљени фразеологизам без обзира на то колико се он пута понавља, како бисмо у овом поглављу могли да говоримо о њиховој фреквенцији. У Речник нисмо унели све те фразеологизме јер за то није било ни потребе а ни места у овој докторској дисертацији. Овде ћемо навести првих 50 фразеологизама по учесталости јављања у нашој грађи, и то од оних који су најучесталији: *падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет, разуме се, бог би га [свети] знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај), на све [четири] стране [света] (на свакоју страну, на стотину страна), ко зна, богу хвала! (хвала богу!), сваки час (сваког часа), с (од) времена на време, са свих/свију страна, бога ми [мога] (бог и божја вјера, живого ми бога, тако ми бога, убио ме бог ако...), бити у стању, доћи [к] себи (до себе), људи моји, сто (стотину, хиљаду, милион) пута, за (у) трен (тренуће, тренут) [ока], час... час..., падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум, ни речи [не проговорити и сл.], мало-помало, једном речју (речи), бацити/бацати поглед на некога/нешто, бога ти (вам) [твога, вашег итд.] (тако ти (вам) бога), бог те видео (бог те не видео, бог с тобом (вама, нама итд.), буди бог с нама, да од бога нађеш, до бога милога, бог ти га помогао и сл.), све у свему, један једини, да (нека) бог да (дај боже, даће бог), бог те (га, је итд.) убио (бог те (га, је итд.) не убио)!, оставити/остављати (пустити) на миру некога/нешто, још како (и те како), тамо-амо (тамо-овамо, тамо и амо, тамо и овамо), пред очима је (лебди, појављује се и сл.) некоме нешто, дан и ноћ (дан-ноћ, данима и ноћима, дан за даном), без (изван, ван) [сваке] сумње (нема (није) сумње), овде-онде (овда-онда), бежати (поћи, отиснути се, винути се и сл.) у [бели] свет, пође/полази некоме нешто за руком, немати појма [о нечему], из све (пуне) снаге, из [свег] гласа (на сав глас), пасти некоме у руке, ни трага [ни гласа] од некога/нечега, ког ђавола (који ће ми (ти итд.) ђаво), у исти мах, у реду, ђаво да га (је итд.) носи! (ђаво га (је итд.) однео!, носи те ђаво!, нека те ђаво носи!, иди(те) до ђавола!), баш некога брига (шта ме (те, је итд.) брига, није ме (те, је итд.) брига, боли ме (те, га итд.) брига), за тили час (у часу и сл.), све живо [и мртво], на [сву] срећу (сва срећа), брже-боље, изгубити/губити (погубити) главу, игра/заигра некоме срце.*

Ако се погледа листа 50 најучесталијих фразеологизама, примећује се следеће:

а) Шест фразеологизама у групи најучесталијих фразеологизама има саставницу *бог*. Сви они се налазе у горњој половини листе – последњи по учесталости заузима 25. место, а чак три фразеологизма заузимају једно од првих осам места на листи.

б) На листи се примећује солидан број фразеологизама с прилошком конституентском вредношћу: *на све [четири] стране [света] (на свакоју страну, на стотину страна), сваки час (сваког часа), с (од) времена на време, са свих/свију страна, за (у) трен (тренуће, тренут) [ока], мало-помало итд.*, који нису нарочито експресивни.

⁴⁶ Асим Пецо (1986) свој текст о Бранку Ћопићу насловљава *Бранко Ћопић – народни писац*.

в) Убедљиво прво место на листи заузима фразеологизам *падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет*, с чак 214 појављивања у нашој грађи. Ако бисмо томе додали још 74 појављивања фразеологизма који представља његову варијанту (*падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум*), јасно је да је овај фразеологизам далеко испред свих осталих по броју реализација. Иако овај фразеологизам има структуру реченице, која је чешћа од предлошко-падежних конструкција претходно поменутих фразеологизама с прилошком конституентском вредношћу, те самим тим и својственија фразеологизму (в. пето поглавље у овој дисертацији), овај фразеологизам не бисмо могли одредити као експресиван. Могло би се закључити да је експресивност фразеологизма обрнуто сразмерна његовој учесталости.

С обзиром на наведене закључке о малој експресивности најфреквентнијих фразеологизама, ако би требало да се утврди листа фразеологизама које ученици којима је српски матерњи језик или странци који уче српски језик треба да знају, њој бисмо свакако додали фразеологизме са саставницама које представљају најфреквентније речи у нашем језику (оне које означавају делове тела, биљке, животиње, храну итд.). Ти фразеологизми нису сасвим ретки у нашој грађи (али се нису нашли међу првих 50 фразеологизама), али су експресивни, те би њихово познавање допринело богатству израза говорника.

4.4. Закључак

Хипотезе постављене у овом делу истраживања углавном су потврђене:

а) Фразеологизама у књижевним делима која представљају лектуру за основну школу има толико да би њихово непознавање озбиљно нарушило перцепцију и тумачење текстова;

б) Укупно посматрано, драмска дела предњаче по броју фразеологизама у односу на друга два књижевна рода. Што је језик ближи разговорном стилу, фразеологизама је више;

в) Због свог обима, лирска дела често не дозвољавају чвршће закључке. Број фразеологизама у лирици зависиће од књижевне врсте (најмање фразеологизама садрже дескриптивне и љубавне песме);

г) Код писаца XIX века чешћи су фразеологизми него код писаца XX века. Запажања о народском стилу писаца XIX века и интелектуалном стилу писаца XX века, када су у питању фразеологизми, математички су потврђена. Савременим писцима фразеологизми често служе за језичке игре.

д) Утврђена је листа 50 најфреквентнијих фразеологизама, међу којима апсолутно предњачи фразеологизам *падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет*. Уочено је да најфреквентнији фразеологизми нису и најекспресивнији.

ђ) Богатство фразеологизама, нарочито у појединим књижевним делима, наставницима пружа могућност да анализи књижевног дела приступе и с тог становишта. Овде ћемо предложити начин анализе фразеологизама у делу које се показало најзасићеније њима, а остале начине анализе приказаћемо у седмом поглављу ове дисертације.

Анализу одломка из Његошевог *Горског вијенца* наставник може водити путем анализе значења фразеологизама. То може учинити тако што ће ученицима у форми истраживачких задатака наложити да из одломка издвоје фразеологизме и помоћу речника утврде њихова

значења. Други начин јесте да наставник на основу ексцерпираних фразеологизама састави питања која ће ученике водити кроз анализу. У анализи наставник ће указивати ученицима на употребљене фразеологизме, на њихово значење забележено у речницима, као и ситуације у којима би се они употребили ван Његошевог дела. Питања која ће водити анализу могу изгледати овако:

*Кога представљају јаки зуби у следећим стиховима, а кога главу од купуса: „Јаки зуби и тврд орах сломе; | добра сабља топуз иза врата, | а камоли главу од купуса”? Обрати пажњу на следећи стих: „Пучина је стока једна грдна – | Добре душе кад јој ребра пучу”. Шта означава пуцање ребара? Како Селим-везир гледа на црногорски народ под турском влашћу? Који начин за умиривање народа сматра најбољим? У којим стиховима се још види да Селим упоређује црногорски народ са стоком? Које се прегледају зуби да би се утврдила његова вредност? Које делове опреме за животиње помиње Селим? Да ли знаш шта значе фразеологизми **попритегнути некоме узду** и **глодати узду**? На шта мисли Селим када каже да раја може поломити зубе ако глође узду? Шта значи фразеологизам **поломити зубе**? У којим стиховима препознајеш Селимову претњу Црногорцима да не покушавају да се ослободe турске власти? Анализирај те стихове. Какво је нешто што **скаче на нос**? Пронађи у одломку шта је то Турцима почело скакати на нос? Зашто? И владика Данило у свом одговору често помиње зубе. Ко то **оштри зубе** у његовом одговору? Како разумеш овај фразеологизам? Ко ће **поломити зубе** према мишљењу владике Данила? Кога представља тврд орах у Даниловом одговору? Шта иначе значи синтагма **тврд орах**? Данило другачије види турска освајања – они нису тако моћни како се представљају. Пред Бечом су кола обрнула низа страну, а пукао је и колан свечевој кобили. Провери у речницима значења фразеологизама **обрну кола низа страну** и **пуче колан**. Пољски краљ Собијевски саломио је демону рогове. Провери у речницима шта значи фразеологизам **саломити некоме рогове**. Анализирај начин на који је Његош ове фразеологизме употребио.*

5. Структурне одлике фразеологизама

5.1. У овом поглављу разматраћемо структурне одлике фразеологизама – на основу грађе утврдићемо који типови фразеологизама по структури у српском језику постоје и који су од њих најчешћи. Према су путеви настанка фразеологизама сложени и често тешко објашњиви (в. Матешкић 1982б), класификовањем грађе и описивањем структуре фразеологизама откривају се њихови модели, што може бити корисно при одређивању статуса неке групе речи (да ли је она уопште фразеологизам и, ако јесте, колико се разликује од прототипа), односно при одређивању стилистичког статуса неког фразеологизма (да ли је он типичан, застарео или је иновативна творевина писца).

5.2. Најранији радови у нашој фразеологији посвећени су управо питању структуре фразеологизама. Тако Б. Николић (1975) фразеологизме разврстава на синтагме (под синтагмама подразумева и предлошко-падежне конструкције, држећи се дефиниције синтагме коју је дао Александар Белић) и реченице, док их А. Менац (1978) дели на фонетске речи, скупове речи и реченице. У српској фразеологији данас, најчешће се наводе три групе фразеологизама – они исказани предлошко-падежном конструкцијом, синтагмом и реченицом, с тим да последње већина фразеолога убраја у фразеологију у ширем смислу речи (Мршевић Радовић 1987, Вуловић, 2015).

5.3. С обзиром на то да у подели фразеологизама на фонетске речи, синтагме и реченице видимо недостатак у доследном критеријуму (фонетске речи су одређене акценатским, а синтагме и реченице синтаксичким критеријумом),⁴⁷ нашу грађу разврстаћемо према другој наведеној класификацији.

Фразеологизме смо најпре поделили према синтаксичкој јединици којом су исказани, а затим и врстама речи и њиховим облицима у предлошко-падежним конструкцијама, односно врстом зависних чланова у синтагмама и реченицама. У даљем тексту навешћемо структурне типове фразеологизама илустроване примерима из наше грађе.⁴⁸

5.1. Предлошко-падежне конструкције и поредбене конструкције с њима

У грађи су забележени следећи типови фразеологизама исказани предлошко-падежним конструкцијама.

5.1.1. Предлог и именица

Фразеологизми које чине предлог и именица показали су се као фреквентни – забележили смо примере са именицама у свим зависним падежима.

а) Предлог и именица у генитиву: *од Адама, до безумља, до бесвести, до бола, без броја, с висине, преко воље, иза врата, из гласа, до грла, из грла, до гроба, до гуше, до дна, без*

⁴⁷ Говорећи о фразеологизмима у форми фонетских речи, Финк (2000: 97) запажа да мањи број фонетских речи има облик реченице (*да опростите, да простиш* итд.). С обзиром на то да Финк фразеологизме дели на фонетске речи, скупове речи и реченице, уочава се недоследност у критеријуму за класификацију.

⁴⁸ Фразеологизме који имају варијанте које се разликују по структури навели смо више пута, тј. одређену варијанту у одговарајућој структурној групи.

живота, од заклетве, без зезања, наврх језика, до коже, ни од корова, без коске, до крајности, преко мере, до неба (небеса), испод неба, с ногу, испред носа, преко ноћи, преко обичаја, из основе (основа), од памтивека, од повоја, из потаје, без премца, од рамена, реда ради, без речи, испод руке, мимо света, преко света, насред (усред) среде, до сржи, до срца, преко срца, са стране, без (изван, ван) сумње, из (до) темеља, форме ради, из цуга, без шале.

б) Предлог и именица у дативу: *према глави.*

в) Предлог и именица у акузативу: *на брзину, на број, за главу, у глас, [до] у длаку, за длаку, ни за длаку, уз длаку, на душак, на зор, на изглед, у (за) инат, на километар, уз колена, под конач, ни за лек, на махове, за минут, на минут, под морање, на несрећу, на прилику, у прилог, за приповест, за причу, на реч, ни за свет, на силу, на смену, на срећу, под стражу, за (у) трен, за чудо.*

г) Предлог и именица у инструменталу: *с временом, под кровом, с миром, под небом (небесима), под (пред) носом, с правом.*

д) Предлог и именица у локативу: *на броју, на гласу, по греху, на длану, на домаку, по души, у души, на измаку, по концу, ни у лудилу, на месту, у месту, на миру, на оцаку, у повоју, на помолу, у потаји, на правди, по правди, по правилу, по прилици, по срцу, у срцу, у суштини, у таласима, на тањиру, у тренутку, у ходу, у хору, у часу, по чувењу.*

5.1.2. Предлог и придев

Примери фразеологизама с конструкцијом предлог + придев нису бројни. Забележени су примери с генитивом: *без даљњег(а), с висока, између осталог*, са акузативом: *у празно, на црно* и с локативом: *у маломе, по старом.*

5.1.3. Предлог и заменица

Тип фразеологизма састављен од предлога и заменице није продуктиван – у грађи смо забележили свега шест примера. Падежи у којима су заменице употребљене јесу: генитив – *преко јего*,⁴⁹ *ван (изван) себе, откад себе, пре свега*, датив – *према себи* и акузатив – *у неке*.

Примере фразеологизама с придевом односно заменицом у предлошко-падежној конструкцији могли смо условно прикључити и групи фразеологизама са именицом у предлошко-падежној конструкцији, будући да су придеви и заменице у овим примерима самостални, тј. поименичени.

5.1.4. Предлог и именичка синтагма

Слично фразеологизмима структуре предлог + именица, тип фразеологизма предлог + именичка синтагма продуктиван је. Што се тиче бројности примера по падежима, распоред је сличан као и код групе предлог + именица, што је подржано бројем предлога и значења одређених падежа у српском језику (в. Стевановић 1989).

а) Предлог и именичка синтагма у генитиву: *од бела босиљка, до миле воље, од своје воље, с (из) драге воље, од (из) дуга времена, из једног гласа, из свег гласа, из свег(а) грла, из пуних груди, усред бела дана, до последњег (задњег) даха, без динара у џепу, до дна душе, до голе душе, из дубине (дна) душе, из петних жила, до последње капи крви, до голе коже, до голе кости, без крова над главом, до миле ласти, преко сваке мере (свих мера), из чиста/чистог*

⁴⁹ *Јего* је старословесни облик заменице *њега*. Данас се реч *јего* користи само у неведеном фразеологизму.

мира, преко мора сињег, до мрколог/мркла мрака, од све муке, од малих (најмањих) ногу, без пребијене паре, из нечијег пера, из пуних плућа, из прве руке, надохват руке, од сваке руке, из све (пуне) снаге, из дубине срца, из свег срца, од свег срца, из ових (истих) стопа, с једне стране... с друге стране..., са свих/свију страна, без (изван, ван) сваке сумње, иза сваког ћошка.

б) Предлог и именичка синтаagma у акузативу: *на нечију адресу (на адресу некога), ни за све (какво) благо овога света, на (во) вјеки вјеков (за (на) векове векова), у име бога (божје), за (на) сва (вечита) времена, у наше (моје, твоје) време, у прво време, у своје време, [ни] за живу главу, у један глас, на сав глас, за своје године, у једно грло, за свој грош, у зло доба, ни за милион долара, за нечију душу, за своју душу, за покој душе, на моју душу, на моју (твоју, његову итд.) велику (највећу) жалост, на сва звона, у нечије здравље, у знак нечега, ни на један зуб, за име бога (божјије, света, Христа), на име нечега, у име некога, у име нечега, на једвите јаде (на девет јада), на корак од нечега, под седу косу, на сав мах, у исти мах, у (на) један мах, на своје место, на сваки начин, за ситан новац, на нечије очи, за исте паре, на први поглед, за правду бога, кроз призму нечега, за свој рачун, на нечији рачун, на брзу руку, на сваку руку, на своју руку, на дохват руке, у једну (другу) руку, у најмању руку, у најбољу руку, у неку руку, на (у) силу бога, за сваки случај, на сву срећу, на дугу стазу, на свакоју страну, на све стране [света] (на стотину страна), за (у) трен (тренуће, тренут) ока, на нечију форму, ни по коју цену, по сваку цену, по цену живота, за тили час, у исти час, у зао час, за дивно чудо.*

в) Предлог и именичка синтаagma у инструменталу: *под стакленим звоном, под пуним једрима, под капом небеском (божјом капом), под истим кровом, под нечијим кровом, под својим кровом, пред лицем нечега (света), под ведрим (отвореним) небом, пред нечијим очима, под нечијом петом, под божјим покровом, с пуним устима нечега.*

г) Предлог и именичка синтаagma у локативу: *на врху језика, у границама нечега, у дугу дану, у једном (истом) даху, у дубини душе, на првом кораку, на сваком кораку, на крају крајева (краја), по мојим (твојим итд.) леђима, у крајњој линији, на лицу места, у истој лонци, на првом месту, у нечијим очима, у сваком погледу, у том погледу, на правди бога, на рођеном прагу, по свој прилици, у првом реду, у светлу нечега, у пуном сјају, ни у ком случају, у сваком случају, у правом (пуном) смислу речи, у ширем (најширем) смислу речи, у дубини срца, о једном трошку, у кратким (крупним) цртама.*

5.1.5. Предлог и партитивна/паукална синтаagma

Фразеологизми у форми предлошко-падежне конструкције с партитивном односно паукалном синтагмом нису бројни. У нашој грађи забележени су ови примери: *у (на) пола (по) гласа, у по дана, у по ноћи, у по бела дана, између четири зида, на сто конака, без по муке, у (између) четири ока, са својих десет прстију, до сто један и назад, за сто осамдесет степени, на све четири стране [света].*

Падежи у којима се налазе именице у овим синтаagmaма одређене су самим типом конструкције – генитив једине и генитив множине у партитивним синтаagmaма односно номинатив двојине (паукал) у паукалним синтаagmaма.

5.1.6. Предлог и две именице у напоредном односу

У ексцерпираној грађи забележили смо и примере фразеологизама које чине две именице у напоредном односу у предлошко-падежној конструкцији. Примери распоређени по падежима изгледају овако:

а) предлог и именице у генитиву у напоредном односу: *од Адама и Еве (од Еве и Адама), између живота и смрти, с коца и конопца, без краја и конца, без крова и крува, мимо реда и обичаја, помоћу штапа и канапа;*

б) предлог и именице у инструменталу у напоредном односу: *пред Богом и [пред] људима (светом);*

в) предлог и именице у локативу у напоредном односу: *ни по бабу ни по стричевима, по праву и правици.*

Као што се из наведеног види, у свим примерима ове групе у питању је саставни напоредни однос, углавном с везником *и* (у једном примеру везник је *ни*).

5.1.7. Предлошко-падежна конструкција уз именицу/број

Фразеологизми у грађи који имају ову конструкцију су следећи: *бок о бок, дан за даном, дим у дим, један по један, кап по кап, корак по корак, лице (лицем) у лице, миц по миц, очи у очи, прса у прса, реч по реч, стопу по стопу, танте за бупе, тук на лук, хаљку на батаљку, час по час.*

5.1.8. Две предлошко-падежне конструкције

У грађи је забележен извешан број примера фразеологизама с двома именицама у двома предлошко-падежним конструкцијама: *с (од) времена на време, од врха до дна, од главе (перчина) до пете (од пете до главе), из године у годину, из дана у дан (од дана на дан, с дана у дан), од истока до запада, од јутра до мрака, с колена на колена, од краја до конца, с краја на крај, с мене па на уштап, од немила до недрага,⁵⁰ с ноге на ногу, од (са) оца на сина, од речи до речи, од темеља до врха, са црниша на гориш, из часа у час (од часа до часа, са часа на час).*

У оваквим конструкцијама у свим забележеним примерима, у првој предлошко-падежној конструкцији именица је у генитиву, док је у другој предлошко-падежној конструкцији именица у генитиву (уз предлог *до*) или акузативу (уз предлог *на* односно *у*). У истој конструкцији налазе се следећи парови предлога: *од* и *до*, *с(а)* и *на*, *из* и *у*, *од* и *на*, и у једном примеру *с* и *у*.

5.1.9. Предлошко-падежна конструкција у еталону поредбеног фразеологизма

Иако су поредбени фразеологизми често изучавани засебно (поред многобројних радова о поредбеним фразеологизмима, о њима су написане и читаве студије, в. Финк Арсовски 2002, Марјановић 2017), ми ћемо их овде подредити синтаксичко-морфолошкој класификацији, сврставајући их међу предлошко-падежне конструкције, синтагме или реченице. Предлошко-падежна конструкција у еталону (поредбеном делу фразеологизма) забележена је у следећим примерима: *као од беде, као преко бундева, као у бунилу, као у воску, као без главе, као у гробу, као на даћу, као на длану, као по команди (на команду), као у кошници, као на крилима, као с крушке, као код своје куће (у својој кући), као у мртвачници, као од олова, као из приче, као у рерни, као из рукава, као у сну, као кроза сан, као ван (изван) себе, као испод чекића, као од шале, као од шећера.*

⁵⁰ У овом примеру заправо имамо придеве а не именице. Међутим, како су они поименичени, а није забележен ниједан други пример овог типа, овај пример наводимо заједно с примерима који садрже именице.

5.2. Синтагме

У нашој грађи забележен је значајан број фразеологизама с формом синтагме, и то свих врста синтагми – именичких, придевских, прилошких, партитивних и паукалних, и глаголских. Уз сваку врсту синтагми навешћемо и поредбене конструкције са одговарајућом врстом речи односно синтагмом.

5.2.1. Именичке синтагме и поредбене именичке конструкције

Фразеологизам исказан именичком синтагмом може садржати конгруентни атрибут, падежни атрибут, атрибутив, поредбени атрибут или зависни члан синтагме може бити прилог.

5.2.1.1. Именичке синтагме с конгруентним атрибутом могу имати све падежне облике (уклапају се у контекст реченице), а овде их наводимо у њиховом основном облику: *задушна баба, баба мисирска, лежеће благо, вечно боравиште, ситна боранија, Босна поносна, дивљи брак, девета (шеста и сл.) брига, брука једна, бенгалска ватра, жива ватра, никаква вера, читава (цела) вечност, очњи вид, тамни вилајет, божја воља (воља божја), гвоздена воља, слободна воља, неки враг, бела врана, рајска врата, вучја времена, дуго време, златна времена, мутна времена, своје време, горски вук, љути вук, трули газда, стара гарда, старо гвожђе, женска глава, луда глава, мртва глава, мудра глава, мушка глава, паметна глава, седа глава, тврда глава (главурда), усијана глава, вучја глад, гладна година, зреле године, најбоље (најлепше) године, први грех, смртни грех, неопојан гроб, светли гробови, кисело грожђе, љута гуја, сваки (цео) божји (боговетни) дан (уторак, одмор и сл.), судњи дан (суђен данак), црн дан (црни дани), четврта димензија, глуво/глухо доба, златно доба, неко доба, добри стари..., божји дом, слатки дом, крива Дрина, зли дух, жива душа, криштена душа, продана душа, сродне душе, честита (добра) душа, неки ђаво, казнена експедиција, пасја жега, нико жив, све живо, ништа живо, вишњи (загробни, вечни) живот, душевни живот, пасји (псећи) живот, прави живот, закон неумитни, Дивљи запад, последње (задње) збогом, крупна зверка, жива (права) згода, обећана земља, добар знак, рђав знак, крсно име, жива истина, смртни јад, зли језици, мртав језик, немушита језик, маџи кашаљ, златна киша, магарећа клупа, староставне књиге, зла (љута и сл.) коб, адамско колена, први корак (први кораци), жив костур, десно крило, ратно криштење, вавилонска кула, сиња кукавица, шишиано кумство, стари курјак, божја кућа, вечна кућа, пресна лаж, шарена лаж (шарене лаже), лед ледени, бабље лето, михољско лето, сиротињско лето, борбена линија, стари лисац, мамина (материна) маза, дрвена Марија, пусто масло, стари мачак, паклена машина, опите место, мали милион, вечни мир, црне (тешке и сл.) мисли, јавно мњење, добра молитва, књишки мољац, дебело море, мртво море, последњи Мохиканац (Мохиканер), први мрак, жива мука (мука жива), рајско насеље, неки десети...,⁵¹ готов новац, Вартоломејска (Бартоломејска) ноћ, пасја ноћ, изгубљена овца, живи огањ, Аргусове очи, будно око, очи соколове (соколово око), слепо око, тврд орах, здрава памет, готове паре, лепа пара, мали Париз, добра партија, новинарска патка, седи перчин, други*

⁵¹ Синтагме *нико жив, све живо, ништа живо, добри стари...* и *неки десети...* узете су као именичке, будући да су главне речи у прве три синтагме именичке заменице, које су самосталне (имају улогу именице), и да се атрибути *неки десети* и *добри стари* допуњавају именицом. Поред тога, у овим конструкцијама атрибути конгруирају са заменицама односно именицама које ће их допунити. Са именичким заменицама даље у класификацији поступано је на исти начин.

петли, женски Петко, горуће питање, унакрсна питања, шкакљиво питање, ђавољи посао, женска посла, ћорава посла, родни праг, жив пример, школски пример, друга природа, бапске приче, празне приче, божји прст, ноћна птица, фина птица, мртво пувало, животни пут, козја путања, слепи путник, ђавоља работа, здрав разум, отворена рана, чист рачун, бојни ред, мачков реп, јавна реч, последња реч, празна реч (празне речи), слатке речи, тешке (крупне) речи (крупна реч), ситна риба, лака роба, род рођени, десна рука, женска рука, мушка рука, врапчији рукопис, мишија руна, стајаће рухо/руво, немирна савест, чиста (мирна) савест, ситни сати, суђени сат, сребрна свадба, стари сват, бели свет, далеки свет, женски свет, овај свет, онај (други) свет, цео (сав, читав) свет, виша сила, љута сила, нечиста (нечастива) сила, оружана сила, блудни син, голи син, кучкин (пасји, курвин) син, ничији син, Алајбегова слама, пуки случај, слатка смрт, коњска снага, нове снаге, мушка снага, сиви соко, Јудини сребрњаци, сва срећа, слепа срећа, опсадно стање, ратно стање, стање редовно, готова ствар, јака ствар, приватна ствар, пропала (изгубљена) ствар, [сасвим] друга ствар, добра страна, лоша (рђава) страна, божји суд, преки суд, страшни суд, светла тачка, слаба тачка, покондирена тиква, мртва (мртвачка, дубока, гробна, мукла) тишина, пасја трага, црно тржиште, јерихонска труба, бело усијање, медна уста, насушни хлеб, брза храна, душевна храна, горски цар, небеско царство, прави (згодан) час, с(а)мртни (умрли, суђени) час, молитвена чаша, сто седмо чудо, чудо божје, чудо невиђено, чудно чудо, масна шала, неслана шала, свака шуша.

Ексерцирани примери показују да код већине фразеологизама с конгруентним атрибутом постоји уобичајени (немаркирани) ред речи – конгруентни атрибут је испред именице. Изузеци од овог случаја су следећи примери: *баба мисирска, Босна поносна, брука једна, закон неумитни, лед ледени, род рођени, чудо божје, чудо невиђено*, као и примери код којих постоје обе варијанте реда речи: *божја воља (воља божја), жива мука (мука жива) и очи соколове (соколово око)*. Поред ових, још неки би се фразеологизми могли наћи у форми с конгруентним атрибутом иза именице (нпр. *тиква покондирена, глава тврда*), чиме би се повећала њихова експресивност, будући да би у том случају фокус био на последњој речи, као и да наведени ред речи представља онеобичавање уобичајеног поретка.

5.2.1.1.1. Уклапајући се у реченицу, фразеологизми које смо навели у номинативу добијају одговарајући падежни облик. За разлику од њих, постоје и фразеологизми исказани именичком синтагмом која се не мења по падежима – њихов облик је окамењен у неком другом падежу. Грађа нам је пружила примере за такве фразеологизме у генитиву: *драге воље, уздигнуте главе, светског гласа, мирне душе, раширених руку, тешка срца, истог часа, сваког часа, голих шака*, у акузативу: *овај час, сваки час*, у вокативу: *боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)!, боже мој, бого [мој] мили (милостиви и сл.)!, женска главо!, животе мој!, стара кућо!, људи моји!, Мајко божја!, мајчин сине! (мајчини синови!), човече божји! (људи божји!),* и у инструменталу: *голим грудима, голим грлом у јагоде, једним грлом, добрим делом, свом душом, пуним једрима, једним махом, будним оком, отворених очију [и ушију], ужагрених очију, пуном паром, другим речима, једном речју (речи), голим рукама, свим силама (свом силом), једним словом, којим случајем, пуном (свом) снагом (свим снагама), којом срећом, свим срцем*. У грађи је забележен и један пар падежних синонима – именичке синтагме у генитиву односно акузативу: *сваког часа / сваки час*.

Када је у питању маркирани ред речи, он је у овој групи фразеологизама забележен једино код оних у вокативу: *боже мили, боже мој, бого [мој] мили (милостиви и сл.)!, животе мој!, људи моји, Мајко божја!, човече божји! (људи божји!)*. Поред непосредности у обраћању, стилском ефекту доприноси маркирани ред речи.

5.2.1.1.2. Што се тиче врсте речи којој припадају конгруентни атрибути, то су у већини случајева придеви. Забележено је неколико примера са заменицом (*боже мој, никаква вера, ког ђавола, неки ђаво, људи моји, онај свет, овај свет, којим случајем, којом срећом, моја (твоја, његова итд.) ствар, сваки час (сваког часа), свака шуша*) односно бројем (*брука једна,⁵² први грех, прва лига, другим речима, једном речју (речи), [сасвим] друга ствар, сто седмо чудо, шесто чуло*) као конгруентним атрибутом.

5.2.1.2. Именичке синтагме с падежним атрибутом

У нашој грађи забележене су следеће именичке синтагме с падежним атрибутом:

а) Именичке синтагме с падежним атрибутом у генитиву без предлога: *бог богова, буре барута, врећа костију, гимнастика мозга, глава куће, господар ситуације, грижа савести, дело нечијих руку (нечијих руку дело), човек (људи, чедо и сл.) свог доба, закон тојаге и зуба,⁵³ земља духова, земља суза и крви, зуб времена, игра случаја (судбине), иронија судбине, јабука раздора, јунак дана, камен мудрости, бацање камена с рамена, књига опрошћења, кора хлеба, крај света, крв крви, кумине куме кум(а), линија отпора, море суза, провала (пролом) облака, питање живота и (или) смрти, лепши половина човечанства, право песнице, присуство духа, прст судбине, смак света, изабраница (дама и сл.) нечијег срца, тачка гледишта, дукати цара Радована, час посла, џак бува, пуна шака браде, шака јада.*

б) Именичке синтагме с падежним атрибутом у генитиву с предлогом: *сваки у бога, витез без мане и страха, врећа без дна, гром из ведра неба, летњи дан до подне, сваки (цео) у бога дан (уторак, одмор и сл.), душа од коња (и сл.), киша из дрвета, из камена, кош без коске, мајстор од заната, све до миша у дувару, слеп код (крај) [здравих] очију, гуштер (божје бравче) без репа, сенка од човека, силе из мрака, од срца пород, тиква без корена, уста од увета до увета, човек од закона, човек од науке, човек од речи.*

в) Именичке синтагме с падежним атрибутом у акузативу с предлогом: *борба за опстанак, борба на живот и смрт, игра за децу, [све] по избор јунаци (момци и сл.), јарам на врат, куришум у чело, метак у чело, ни за шта на свету, поглед на свет (живот), прича за малу децу, храна за очи, трговци (и сл.) на црно.*

г) Именичке синтагме с падежним атрибутом у инструменталу без предлога: *богом брат, богом сестрица.*

д) Именичке синтагме с падежним атрибутом у инструменталу с предлогом: *ништа/нико под [милиј, драгим] богом, кров над главом, хлебно дрво са девет кора, цар над царевима, чудо над чудима (чудесима).*

ђ) Именичке синтагме с падежним атрибутом у локативу (с предлогом): *по богу брат, брат по вери, брат по крви, зеница у оку, куле у ваздуху, човек (жена и сл.) на свом(е) месту, рај на земљи, рана на срцу (души), седма рупа на крајњој свирали, [свему] свету на видику, срећа у несрећи.*

⁵² У наведеном фразеологизму број *један* има функцију неодређене придевске заменице.

⁵³ У ову групу сврстано је и неколико примера именичке синтагме с двама падежним атрибутима у напоредном односу – *закон тојаге и зуба, земља суза и крви, питање живота и (или) смрти*. Тако је учињено и надаље у разврставању грађе.

Ред речи другачији од уобичајеног, који појачава експресивност фразеологизама, забележен је у следећим примерима: *нечијих руку дело* (поред: *дело нечијих руку*), *кумине куме кум(а)*, *сваки у бога дан, од срца пород, [све] по избор јунаци (момци и сл.)*.⁵⁴

5.2.1.3. Именичке синтагме с атрибутивом

У грађи је забележено неколико примера именичких синтагми с атрибутивом, што овај тип фразеологизама не сврстава у продуктивне: *анђео чувар, Господе божје!, крава музара, статус кво, муж жена, истина бог, Н. Н. (Ен-Ен), Христe божје!, чисменка Анка*.

5.2.1.4. Именичке синтагме с поредбеном конструкцијом и именице и именичке синтагме у еталону поредбених фразеологизама

5.2.1.4.1. Седам примера у грађи представља именичке синтагме у којој је главна реч допуњена атрибутом с поредбеном речцом *као*. После поредбене речце у трима фразеологизмима следи именица, а у осталим предлошко-падежна конструкција: *тишина као у гробу, ... као... (с допуном у виду исте именице), ред као у кошници, ноге витке као у срне, помрчина као у паклу, рука снажна као менгеле, мрак (помрчина и сл.) [густ(а)] као тесто*.

5.2.1.4.2. Бројнија група од наведене јесте она која нема поређену јединицу, а еталон је исказан именицом, односно именичком синтагмом: *као апотека, као бог, као брата, као [рођена] браћа, као буре, као ветар, као вихор, као вода, као воде, као гладне вроне, као врата, као гада, као гвожђе, као усијано гвожђе, као господин, као град, као гром, као гром из ведра неба, као гроф, као гуска (гуске) у маглу (магли), као блага дажда на суву земљу, као кише, као змај, као дар с небеса, као дете, као јабука, као јаје јајету, као станац камен, као један човек, као кошница, као лед ледени, као леденица, као на гори листа, као мед [медени], као мећава, као у мору песка, као мрави, као муња, као млада невеста, као нико [мој, наш и сл.], као ништа, као олово, као паша, као перце, као пиле у кучини, као запета пушка, као скот, као снаша, као со и хлеб, као стрела, као флиспапир, као фурија, као прави Циганин, као човек (људи)*.

5.2.1.5. Поред наведених примера, забележени су и ретки примери именичких синтагми у којој именицу (односно именичку заменицу) одређује прилог: *божна шта (и сл.)* и *корак напред*. Структурно је занимљив и пример *јунак и по (књига и по итд.)*, и због необичног атрибута и због тога што се на месту именице може наћи скоро свака именица српског језика.

5.2.1.6. Условно би се групи фразеологизама исказаних именичком синтагмом могли прикључити и ови примери: *ни словца, ни бригеша, ни динара, ни мрве (мрву), ни мрвице, ни мртав, ни беле, ни речи, ни трунке*. Наиме, иако се ради о конструкцији која се састоји од речце *ни* и именице, ови фразеологизми могли би се интерпретирати као *ниједног словца, ниједног динара* итд. (в. 164. фусноту у Речнику).

5.2.2. Придевске синтагме и поредбене придевске конструкције

У нашој грађи забележен је солидан број придевских синтагми, и то са следећим формама.

⁵⁴ На то да ред речи у примерима забележеним у епским песмама *од срца пород* и *[све] по избор јунаци (момци и сл.)* буде маркиран, утицао је и распоред слогова у епском десетерцу, као и намера народног певача да се оствари ритам у песми која нема риму.

5.2.2.1. Придевске синтагме с поредбеном одредбом

Најбројније придевске синтагме су поредбене придевске синтагме. Забележили смо следеће примере: *црн као абонос, страшан као авет, јак као ала, црн као Арапин, велик као бачва, матор као Библија, поносит као бог, висок као бор, прав као бор, велик као брдо, оштар као бритва, лењ као буба, миран као буба (бубица), увијен као була, брз као ветар, лепа као вила, жуто као восак, ружан као сам враг, црн као враг, велик као врата, гладан као вук, сам као вук, црн као гавран, тврдо (јак) као гвожђе, мршав као глиста, сув као грана, нем као гроб, хладан као гроб, снажан као гром, добар као добар дан [у години], леп као девојка, стидљив (питом) као девојка, срећан као мало дете, тврдо као дијамант, здрав као дрен, жуто као дукат, лак као душа, мек (мекан) као душа [девојачка], тврдо као железно, оштар као жилет, љут као звер, јак као [црна] земља, бео као зид, црн као зифт, жуто као злато, љут као змија, велики као јаблан, румен као јабука, миран (питом, кротак) као јагње, умиљат као мало јагње (као јање), округло као јаје, витак као [вита] јела, тврдо као камен, тежак као млински камен, млад као кап, млад као капља росе, црн као катран, непомичан као кип, многобројни као Китајци, тежак као клада, глуп као клен, пијан као клен, оштар као коса, пун као кошница, црвен (румен) као крв, бео као креда, бео као креч, чисто као кристал, бледо као крпа, добар као крув, гладан као курјак, велик као кућа, хладан као лед [ледени], студен као леденица, пијан као летва, округло као лопта, оштар као мазија, црн као мастило, оштар као мач, сладо као мед [медени], бео као млеко, благо као млеко материно, дугачак као мотка за пајање, сув као мотка за пајање, мокар као моча, вредан као мрав, бледо као мртвац, брзо као муња, плаво као небо, глуп као ноћ, црн као ноћ, миран као овчица, сладо као огледало, брзо као око, тежак као олово (од олова), мек као памук, бео као папир, љут као паприка, црвен као паприка, гладан као пас, љут као пас, постојан као пена, лак као перо, лаган као перце, го као пиштољ, леп као са плаката, велик (огроман) као планина, бледо као платно, спљоштен као слепачка погача, црн као мртвачки покров, брљав као прасац, лак као птица, плаво као различак, црвен као рак, љут као рис, кракат као рода, оштар као сабља, прав као свећа, мек као свила, танак као сламка, леп као слика, јак као слон, бледо као смрт, хладан као смрт, бео као снег, бледо као снег, поносит као соко, паметан као Соломон, раван као стакло, тврдо (чврсто) као стена, пијан као стока, прав као стрела, бистар као суза, чисто као суза, раван као тепсија, глуво као топ, дугачак као торањ, здрав као тресак, жуто као ћилибар, црн као угаљ, црн као угљен, леп као уписан, тврдо као челик, густо као четка, сви као један човек, пун као шип, хладан као штенара.*

Међу фразеологизмима које смо управо навели, после поредбене речце *као* најчешће следи једна именица, али су забележени и примери са структуром: *придев + речца као + именичка синтаagma: добар као добар дан [у години], млад као капља росе, дугачак као мотка за пајање* итд., као и примери са структуром *придев + речца као + предлошко-падежна конструкција: леп као са плаката.*

5.2.2.2. Придеви и придевске синтагме у еталонима поредбених фразеологизама

Пошто су блиске наведеним конструкцијама, на овом месту навешћемо конструкције с придевом у еталону фразеологизма који нема поређену јединицу: *као бесан, као бесомучан, као испребијан, као лудо, као махнит, као нездрав, као пијан, као покисао, као помаман, као поручен (наручен), као суманут, као уписан, као флиспапир, као шашав.* На месту еталона може се јавити и придевска синтаagma: *као од брега одваљен, као изливен од бронзе, као хладном водом поливен, као громом ошинут (поражен, погођен и сл.), као у камен урезано, као од мајке рођен, као руком однесен, као од сира срезан, као обасјан сунцем.*

5.2.2.3. Придевске синтагме са одредбеним зависним члановима

У грађи су забележени и малобројни примери придевских синтагми са одредбеним зависним члановима, и то с генитивом без предлога: *пун себе*, генитивом с предлогом: *до зла бога пакостан (рђав и сл.)*, *напуштен (остављен)* и *од бога и од људи (човека)*, *све боље од бољег*, *наоружан до грла*, *до гроба веран (и сл.)*, *[сви/све] до једног(а)*, *мањи од макова зрна*, *наоружан до зуба*, *мокар до [голе] коже*, *крвав до лаката*, *све лепше иза лепшег*, *најлепше од свега*, *раван одавде до Индије (и сл.)*, *сви (све) од реда*, *мртав од страха*, *сам од себе*, *један другом до увета*, акузативом с предлогом: *један у хиљаду*, *створени једно за друго*, инструменталом без предлога: *сиромашан (нишчи) духом*, *сам собом*, ударен мокром чарапом, и локативом: *сам по себи*, *тврђ на сузи*.

5.2.2.4. Придевске синтагме са одредбом за меру

У грађи су забележени следећи примери придевских синтагми са одредбом за меру: *то исто*, *само мало друкчије*, *богзна какав (и сл.)*, *врло важно*, *мртав гладан*, *и те какав*, *мртав пијан*, *мртав уморан*, *мртав хладан*, *нов од конца*, *дупке пун*, *трештен пијан*,⁵⁵ *све нај*, *нај*.

5.2.2.5. Придевске синтагме с редупликацијом

Иако би се граматички ова група придевских синтагми могла подвести под претходну групу, овде смо их ипак издвојили, водећи рачуна и о њиховој стилској функцији: *бео белџат*, *го голџат*, *жив живџат*, *здрав здравџат*, *један једини*, *један јединџати*, *једини јединџати*, *нов новџат (новџијат)*, *прави правџати*, *пуки пукџати*, *пун пунџат*, *сам самџит (самџијат)*, *цео целџат*, *чист чистаџки*, *читаџ читавџати (читаџки)*. Овај тип фразеологизама је врло продуктиван – овакви фразеологизми се могу творити од различитих придева, нарочито оних који представљају елативе, будући да се овом конструкцијом изражава највећи степен особине исказане придевом. Међутим, у том случају поставља се питање граница фразеологије – да ли су новостворене групе речи (али створене по моделу) део фразеологије српског језика, ако се има у виду да фразеологизам има устаљени облик. С обзиром на наше тумачење категоријалних особина фразеологизама, изнесено у трећем поглављу ове дисертације, овакве, новонастале групе речи могле би се сматрати фразеологизмима ако се фразеологија једног језика схвата као отворена категорија (в. 7. фусноту у Речнику).

5.2.3. Прилошке синтагме и поредбене прилошке конструкције

Прилошке синтагме у нашој грађи нису бројне, али су забележене све њихове подврсте.

5.2.3.1. Прилошке синтагме с поредбеном одредбом

Као и код придевских, и код прилошких синтагми највише примера забележено је с поредбеном одредбом: *мирно као у гробу*, *јасно као дан*, *хитро као јелен*, *брзо као муња*, *тачно као сат*, *хладно као на вештичјој сиси*, *лагано као смрт*, *послушно као снаша*, *ведро као сребро*, *прецизно као часовник*.

5.2.3.2. Прилошке синтагме са одредбеним зависним члановима

⁵⁵ У овим примерима придеви *мртав* и *трештен* употребљени су у прилошкој функцији.

У овој невеликој групи фразеологизама забележена су ови примери: *право у главу, далеко од тога, једанпут за свагда, како кад, куд који, куд камо, тачно у минут, ни колико црно испод нокта, ни колико за мали прст, нашите срца, све у свему, све у шеснаест.*

5.2.3.3. Прилошке синтагме са одредбом за меру

Ни тип фразеолошких прилошких синтагми са одредбом за меру, као ни придевске синтагме са истом одредбом, не показује велику продуктивност. Забележени су следећи примери: *божна како, колико данас (јуче и сл.), једва једанпут (једном), још како (и те како), ништа мање, ни оволико, ни случајно, тек тако.*

5.2.3.4. Прилошке синтагме с редупликацијом

У грађи је забележен један пример прилошке синтагме с редупликацијом: *пусто пустијасто.*

5.2.3.5. Прилози у еталону поредбених фразеологизама

У грађи су забележена само два примера с прилозима у еталону поредбених фразеологизама: *као бајаги, као јуче.*

5.2.3.6. У групи с прилошким синтагмама навешћемо, као њима најближе, удвојене прилоге. У Речнику су забележени ови удвојени прилози: *ђа... ђа..., нешто... нешто..., сад... сад..., час... час... .*

5.2.4. Партитивне и паукалне синтагме и поредбене конструкције с бројевима

У нашој грађи партитивне и паукалне синтагме нису бројне.

5.2.4.1. Партитивне и паукалне синтагме

Фразеолошке партитивне синтагме углавном садрже велике бројеве, који хиперболично наглашавају да нешто дуго траје, да је јако по интензитету, да је тешко и сл., док паукалне синтагме означавају мали број нечега, при чему тачан број онога што се одређује није битан: *сто (хиљаду) година, сто гради, ни по јада, седам дебелих крава, седам мршавих крава, много љета, два минута, хиљаду посто, сто (стотину, хиљаду, милион) пута, две-три речи, оба света, триста чуда.*

5.2.4.2. Бројеви и партитивне/паукалне синтагме у еталонима поредбених фразеологизама

У грађи су забележена четири фразеологизма која после поредбене речце *као* садрже број односно партитивну или паукалну синтагму: *као два брата, као двапут два, као један, као један по један.*

5.2.5. Глаголске конструкције

Премда смо примере који следе сврстали у глаголске синтагме, треба рећи да су они то заправо само условно. Примери које ћемо навести у овој групи у реченици ће се углавном

остварити као субјекатско-предикатски скуп, а не као глаголска синтагма у функцији прилошке одредбе. Ипак, примере овог типа (*открити/откривати (пронаћи/проналазити) Америку, изгубити/губити памет* и сл.) сврстали смо у глаголске синтагме како бисмо их разликовали од глаголско-именичких конструкција следећег типа: *опучило се (и сл.) нешто низ брдо, падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет* и сл., које се, прво, не могу навести са инфинитивом у свом основном облику,⁵⁶ а друго, никада се у реченици не могу остварити као глаголске синтагме с функцијом прилошке одредбе. Ове фразеологизме можемо поделити у две велике групе – глаголско-именичке конструкције с прелазним глаголима и глаголско-именичке конструкције с непрелазним глаголима.

5.2.5.1. Глаголске синтагме / глаголско-именичке конструкције с прелазним глаголима

Према су фразеологизми у форми глаголско-именичких конструкција веома бројни, унутар њих најбројнији су примери ових конструкција с прелазним глаголима.

Конструкције с прелазним глаголима остварују се у неколико варијаната.

5.2.5.1.1. Глаголско-именичке конструкције с прелазним двовалентним глаголима⁵⁷

а) Прелазни двовалентни глагол у реченици отвара места за још два синтаксичка члана – граматички субјекат и прави објекат. Прва варијанта конструкције подразумева да је прави објекат исказан именицом / именичком синтагмом⁵⁸ (у акузативу/генитиву). Примери овог структурног типа фразеологизама у нашој грађи веома су бројни: *открити (пронаћи) Америку, бацити/бацати анатему, отворити апетит, доживети аплауз, развити (дићи и сл.) барјак, извући/извлачити (јести/појести и сл.) батине, добити батине, изјести дебелих батина, ни беле не зуцнути (и сл.), добити/добити битку, скупити боре, видети свога бога, не знати ни за бога ни за душу, променити боју, обрати [зелен] бостан, обријати браду, бринути бригу, бринути (водити) туђу (нечију) бригу, не сквасити брка, обесити брке, омастити брк/брке, поткивати буве, осути (оборити, просути и сл.) ватру, појести (изгутати, изести и сл.) ватру, век вековати, дати/задати (учинити и сл.) [тврду] веру, држати веру, дићи (подићи) војску,*

⁵⁶ Мада сматрамо да се наведени фразеологизми не могу (или макар: не треба то чинити) наводити са инфинитивом, фразеографи и лексикографи су то у пракси чинили. Тако Матешкић (1982а) овакве фразеологизме доследно наводи у облику инфинитива (нпр. *krenuti (poći) komu niz brdo, padati/pasti komu na pamet*). Матешкић је овакво решење, вероватно, применио бранећи свој став да реченице нису део фразеологије. Како је Матешкићев речник дуго био једини једнојезични фразеолошки речник у нас, претпостављамо да су Матешкићеве примери утицали на то да и лингвисти после њега примене наведено решење, наводећи ипак понеки пример у другачијем облику (у форми реченице). Тако на пример Оташевић (2012) наводи више фразеологизама у форми реченице, али у томе није доследан. Сматрамо да би навођење наведених примера са инфинитивима давало погрешну информацију о употреби ових фразеологизама, о чему сведочи и неслагање одреднице и њене дефиниције у Матешкићевом речнику – *krenuti (poći) komu niz brdo – biti bez uspjeha, propadati (i materijalno i duhovno), ne ide kako bi trebalo; padati/pasti komu na pamet – sjećati se / sjetiti se / prisjetiti se čega*. Као што се из примера види, вршилац наведене радње у одредници и њеној дефиницији није исти (*Нешто креће низ брдо некоме. – Он је без успеха; Мисао ми пада на памет. – Ја сам се нечега сетила*).

⁵⁷ Валенцу глагола схватамо онако како су то чинили Станојчић и Поповић (2000) – глагол је двовалентан када „отвара” места за још два реченична конституента, овде: граматички субјекат и прави објекат.

⁵⁸ Осим конструкција са именицом и именичком синтагмом у функцији објекта, у ову групу примера сврстали смо и глаголско-именичке конструкције с поимениченим заменицама (*видети своје, добити своје, одслужити своје, терати своје*), поимениченим придевом (*ни беле не зуцнути (и сл.)*), као и с двома именицама у напоредном односу (*немати ни куће ни баштине, дићи небо и земљу* итд.).

ломити/сломити (скрљати и сл.) врат, не губити/изгубити (и сл.) време, убити (прекратити, утући и сл.) време, дићи/дизати галаму, крвавити гаће, дати/давати главу, дати (дајем, дам, дао бих итд.) главу..., дићи (узносити и сл.) главу, заменити своју главу, изгубити/губити (погубити) главу, изнети (извући) [живу] главу, лупати главу, не дизати / не дићи главу (главе), оборити (покуњити и сл.) главу, повезати главу, погнути главу, промолити (помаљати/помолити) главу, сачувати главу, склонити (и сл.) главу, чувати нечију главу, донети гласе/гласове, изгубити глас, имати/немати гласа, [не] давати / [не] дати ([не] пуштати / [не] пустити) гласа, подићи [свој] глас, проносити/пронети глас, пустити глас, изводити бесне глисте, млатити глогиње, свити (савити) гнездо, јести говна, јести пачја говна, појести говно (говна), имати сто година, узети другу (трећу, четврту итд.) годину, поставити (уписивати) границу, прећи границу (границе), савити (и сл.) грбачу, немати ни гроша, зачепити губицу, испрати гушу, одрати гушу, не видети (не сагледати) бела/белог дана, изгубити дах, одбити дим, немати ни динара, убити досаду, дрвље и камење осути (и сл.), јести горко хлебно дрво, исправљати криву Дрину, дојити дрљачу, спустити дурбин/дурбиљ, испустити дух, грешити/огрешити душу, изгубити/губити душу (душе), имати душе (душу), имати црну душу, испустити (пустити) душу, немати душе, отворити душу, прихватити душу, тражити ђавола, трошити ђонове, одрати некога жива/живог, изгубити/губити живце, кидати живце, средити живце, гасити нечији живот, дати свој живот, прегорети свој живот, гутати (и сл.) отровну жуч, добити зазубице, јести горак залагај, испећи/пећи занат, чувати запећак, збор зборити, грести земљу, пољубити земљу, продавати зјала, знати знање, ломити/поломити (и сл.) зубе, оштрити зубе, показати зубе, стиснути/стискати (стегнути и сл.) зубе, тупити зубе, играти игру, играти нечију игру, имати име, напустити нечије име, терати инат, распирити (и сл.) искру, положити испит, правити историју, дати јабуку, јадати/јадовати јаде, скинути/скидати (и сл.) јарам, имати [дугачак, добар] језик, имати поган језик, исплазити језик, ломити (скрхати) језик, чешати/почешати језик, видети своје добро јутро, метати камен, накривити капу, открити своје карте, терати кера, одрешити кесу, немати ни кинте, немати кичме, вући клипка, гутати/прогутати кнедлу (кнедле), гутати књиге, научити књигу, изнети (извући, спасти и сл.) [читавау] кожу, терати комедију, распредати Маркове конаке, похватати све конце, омастити конопац, играти/разиграти коња, наоштрити копља, предузимати/предузети кораке, пружити/пружати корак, учинити први корак, оставити/остављати (слагати, просути и сл.) [своје] кости, добити кошар, извући/извлачити дебљи крај, не дати ни крајцару/крајцаре, пролити нечију крв, пролевати/пролити (лити и сл.) [своју рођену] крв (крвцу), тражити нечију крв, добити крила, ширити/раширити крила, узети крст, јести нечији крух, кумити кугу, прогутати (и сл.) куришум, немати ни куће ни баштине (кућишта), превити леђа, чекати лимун, окренути/окретати други лист, имати стотину (и сл.) лица, направити кисело лице, правити мандаринско лице, начинити лом, попушити лулу мира, хватати/ухватити маглу, учинити макул, обући мантију, узети/узимати маха, витлати мач, тргнути (отпасати, подићи и сл.) мач, одржати мегдан, знати меру, превршити [сваку] меру, заузимати места, примити (и сл.) метак, немати мира, превртати мисли, прибирати мисли, терати моду, имати мозга, ни мрава не згазити, просипати мудрост, муку (муке) мучити, наћи себе, дерати (парати) небо (небеса), дићи небо и земљу, добити ногу, имати [тешке] ноге као олово (од олова), ломити/поломити ноге, обити/обијати ноге, дићи/дигнути нос, имати нос, обесити (савити) нос, промолити нос, имати обичај, губити/изгубити образ, опрати (спрати) образ, чувати/очувати образ, бројати (бројити) овце, дати (придодати, оборити и сл.) огањ, гасити/угасити огњиште, имати оволике очи, имати огромне (велике) очи, имати очи, искапати очи, исплакати очи, не склопити (не свести) ока (очи), отварати/отворити очи (четворе очи, стотине очију), парити очи, склопити (свести) очи, дерати опанке, притегнути

опанке, положити оружје, показивати очњаке, изгубити/губити памет, отегнути папке, згртати паре, млатити/намлатити [силне] паре, пољубити патос, другачију песму певати, певати исту песму, стиснути песницу, потпрашити пете, имати петљу (петље), стиснути петљу, испијати горки пехар, дати плећа (плећи), гутати пљувачку, прогутати пљувачку, уловити нечији поглед, немати појма, примити своју (жестоку) порцију, гледати свога посла (своја посла), знати свој посао, делити правду, прекорачити (прећи) праг, давати/дати пример, имати прпу, имати дугачке прсте, дати прстен, наћи пут, утабати пут, бацати (метати) пушке, носити пушку, узети (и сл.) шире размере, помрсити (покварити и сл.) нечије рачуне, подвити реп, гутати нечије речи, држати/одржати реч, кришити/прекришити (погазити и сл.) [задану, дату] реч, наћи реч, не налазити реч (речи), ни речи не проговорити (и сл.), обртати нечије речи, прекришити (погазити и сл.) реч, прихватити реч, тражити реч, трошити речи, узети реч, добити нечију руку, имати лаку руку, имати пуне руке посла, имати теšku руку, крвавити/окрвавити руке, опрати/прати руке, прихватити нечију руку, магањити руке, трљати руке, засукати рукаве, сивати (сањати) снове, вечити санак боравити, спавати зимски сан, боравити санак, изгубити свест, видети света, угледати/видети света, изигравати свеца, угледати светлост дана, добити (видети) своје, терати своје, одслужити своје, уништити (сатрти и сл.) све под (пред) собом, бројати седе, закопати ратну секиру, ископати ратну секиру, затрти нечије семе, угледати (и сл.) сијалице, млатити празну сламу, читати слово по слово, имати више среће него памети, окушати (покушати) срећу, имати биволско срце, имати добро срце, имати меко срце, имати зечје срце, имати лавље (лавовско) срце, имати срца, имати чисто срце, искалити срце, немати срца, освојити нечије срце, стегнути срце, загрејати/грејати столицу, тренирати строгоћу, запечатити нечију судбину, читати судбину, пустити сузу, не гледати сунца и бела дана, превити табак, потпрашити табане, закопати таленат, ставити (ударити) тачку, ударити темена, градити (поставити и сл.) темељ, заварати (заметати, утрти и сл.) траг (трагове), затворити/затварати уши, наћулити/ћулити (наперити) уши (уво), спотаћи угарке, гасити угљевље, глодати узду, угрести усне, не затварати уста, отворити уста, вадити флека, узјахати фотељу, ни хабера немати, зараћивати/зарадити хлеб, јести нечији хлеб, јести свој хлеб, јести хлеб, платити цену, ударити цену, не часити (почасити) [ни] часа, бранити/одбранити нечију (своју) част, дати/давати чашу добродошну, испити чашу, разрешити Гордијев чвор, имати три чисте, немати три чисте, чинити (правити/направити и сл.) триста чуда (чуда и покоре), имати шесто чуло, стругати чутуре, имати пуне шаке посла, савити шипке, осетити тежину нечијег штапа, извадити штету.

Међу набројаним примерима уочавају се синтагме у којима је један члан изведен од другог, као што су: *век вековати, играти игру, јадати/јадовати јаде* итд., које своју експресивност дугују управо оваквој форми.

б) У другој варијанти конструкције коју чини двовалентни прелазни глагол и прави објекат, прави објекат је исказан зависном изричном реченицом. Ова конструкција забележена је у следећим фразеологизмима у нашој грађи: *знати шта се иза брда ваља, осетити (и сл.) одакле (како) ветар дува, не чекати да се двапут каже, знати како неко дише, знати на (при) чему сам (си итд.), казати (причати и сл.) шта је и како је, не дати ни мува да зуји, видети пошто је ока жуте бундеве, не дати некоме ока отворити, знати колико је сати, знати колико је неко тежак.*

5.2.5.1.2. Глаголско-именичке конструкције с прелазним тровалентним глаголима

Глагол у овој конструкцији отвара три места у реченици – граматичком субјекту, правом објекту и неправом објекту / прилошкој одредби за средство исказаном/исказаној именицом / именичком синтагмом у зависном падежу без предлога.⁵⁹

а) Иако не тако бројни као примери претходне групе, и фразеологизама овог структурног типа има у завидном броју: *дати богу божје, [а] цару царево, дати (и сл.) богу душу, кумити некога богом, назвати/називати бога некоме, опсовати/псовати некоме сто богова, примити/примати бога некоме, обријати браду попу, гасити ватру сламом, јести/појести век некоме, плести венац некоме, гонити ветар капом, мутити воду некоме, скрхати (и сл.) врат некоме, затворити некоме врата, отворити/отварати некоме/нечему [широм] врата, прести некоме [црну] вуну, гледати глави места, заменити некоме главу, изгубити главу некоме, скинути/скидати некоме главу, узети (укинути) некоме главу, чувати некоме главу, задати/задавати некоме главобољу, пружити некоме гранчицу мира, ископати некоме/нечему гроб, померити даску некоме, видети дно нечему, правити некоме друштво, вадити некоме душу, продати некоме душу, узети душу некоме, хватати/ухватити души место (места), дати живот некоме, поклонити (опростити) живот некоме, спасити/спасти некоме живот, узети себи живот, узети некоме живот, вратити зајам некоме, примити нешто знању, назвати нешто правим именом,⁶⁰ ударити јадац некоме, подметнути некоме кукавичје јаје, завезати језик некоме, одрешити (развезати и сл.) језик некоме, скинути капу некоме/нечему, научити некога књизи, гулити (одрати и сл.) некоме кожу, бацити некоме парче хлеба, мрсити/смрсити некоме конце, дати некоме корпу, потресати некоме кости, ухватити крај некоме, пити/попити некоме крв, платити крв крвљу, пустити/пуштати (и сл.) крв некоме, дати/давати крила некоме, сломити некоме крила, закрилити некога својим крилом, видети леђа некоме, окренути леђа некоме/нечему, штитити некоме леђа, наћи некоме/нечему лек (лека), тражити/потражити некоме/нечему лека, очитати (одржати) некоме лекцију, давати маха нечему, направити некоме места, плашити мечку решетом, дати миг некоме, не дати/давати мира некоме, завртети (замутити и сл.) некоме мозак, просути некоме мозак, газити/згазити ногама нешто, подметати/подметнути некоме ногу, натрљати некоме нос, разбити (наместити и сл.) некоме њушку, застидети образ некоме, осветлати (осветлити) образ некоме, предати нешто огњу, дати нечему одушка (одушке), видети (и сл.) некога/нешто голим (слободним) оком, видети нешто [својим] очима, видети (посматрати и сл.) некога крајичком ока, гледати некога лепим оком, гледати/погледати некога/нешто истим/другим очима, гутати (јести и сл.) некога/нешто очима, отворити некоме очи, посматрати нешто оком некога, пратити некога/нешто очима, прелетети/прелетати очима некога/нешто, пресећи/сећи (ошинути) некога оком (очима), пробости некога оком, променити (изменити) лични опис некоме, занети некоме памет, научити некога памети, помутити некоме памет, попити памет некоме, солити некоме памет, прашити некоме пете, давати печат нечему, сматрати нешто Светим писмом, мерити/одмерити некога/нешто погледом, прелетети некога/нешто погледом, прострелити некога погледом, кувати/скувати некоме попару, дати/давати право некоме, говорити некоме приче, не такнути (не додирнути) некога ни прстом, отворити/отварати некоме пут, показати некоме пут, прокрчитити (поплочати и сл.)*

⁵⁹ Приликом класификације фразеологизама по структури водили смо се пре морфолошким критеријумом него синтаксичким. Стога ћемо у овој групи представити фразеологизме који, поред правог објекта, имају још један члан у зависном падежу без предлога (у реченици могу бити неправи објекат или прилошка одредба), а у следећој групи фразеологизме који на том месту имају предлошко-падежну конструкцију (у реченици такође могу бити неправи објекат или прилошка одредба).

⁶⁰ У овом примеру глагол је семикопулативан. Иако смо код конструкција с непрелазним глаголима семикопулативне глаголе издвојили у посебну групу, овде то нећемо учинити будући да се наведена конструкција морфолошки уклапа у овде дати модел, за разлику од конструкција са семикопулативним непрелазним глаголом.

некоме/нечему пут, не давати (не полагати) некоме/себи рачуна (рачуне), испребијати (испеглати и сл.) некоме ребра, научити некога реду, окачити (и сл.) некоме реп, дати (задати) [часну] реч некоме, пресећи/пресецати некоме реч, рећи (формулисати и сл.) нешто својим речима, натаћи (и сл.) рогове мужу, саломити (и сл.) некоме рогове, извргнути некога/нешто руглу, дати руку некоме, оставити (и сл.) некоме одрешене руке, пружити руку некоме, раширених руку дочекати (примити и сл.) некога, свезати (и сл.) руке некоме, бацити некоме рукавицу, тражити некога/нешто свећом, затрти некоме семе, љубити некоме скут, псовати (скресати) некоме све по списку, следити срж у костима некоме, сломити некоме срце, љубити стопе некоме, држати некоме страну, поклањати некоме срце, потражити некоме стрв или јав, потпрашити (загрејати) некоме табане, ухватити некоме/нечему траг, потпрашити тур некоме, извући (истеглити) некоме уши, напунити/пунити (набијати) некоме уши, чути нешто својим рођеним ушима, попустити узде некоме, попритегнути некоме узду, запушити (завезати и сл.) уста некоме, слушати некога отворених уста, покрити кућу хартијом, отхранити (дохранити) некога хлебом, знати нечему цену, просути (исукати) некоме црева, љубити чизму некоме, запржити некоме чорбу, дати џевап нечему, прилепити (привезати, дунути) некоме шамар, заврнути некоме шију, показати некоме шипак.

б) Поред субјекта и правог објекта, прелазни тровалентни глагол може у реченици отворити место и трећем члану исказаном предлошко-падежном конструкцијом: *не дати ни аспре на нешто, чекати некога на белези/биљези, продати/продавати (и сл.) нешто у бесцење, извући некога из блата, држати браду изнад воде, окренути бригу на весеље, испод брка прошаптати (и сл.) нешто, правити будалу од себе, ставити некога/нешто на вагу, дићи (бацити) нешто у ваздух, подложити (разбуктати, распалити и сл.) ватру у нечијим грудима, сећи вене за неким, скинути вео с нечега, губити нешто из вида, не испуштати некога/нешто из вида, с висине (с висока) гледати некога, скинути некога/нешто с врата, спомести (и сл.) некога за врат, узети некога на врат, удесити некога за Врбицу, слати некога од Вука до Новака, отерати нешто у старо гвожђе, дићи/дизати (преврнути) кућу (сокак и сл.) на главу, знати некога у главу, имати нешто у глави, метнути (и сл.) главу у торбу (носити главу у торби), не дизати / не дићи главу (главе) с посла, не окретати главе на некога/нешто, одмерити/мерити (премерити, осмотри и сл.) некога од главе до пете,⁶¹ окренути главу од некога, претурати (и сл.) нешто по глави, претурити (превалити и сл.) нешто преко главе, разбијати главу око нечега (лупати главу са (над) нечим), треснути (и сл.) некога по глави, увртети нешто у главу, увући главу у рамена, извлачити главчине из блата, [не] давати / [не] дати ([не] пуштати / [не] пустити) гласа од себе, укинути некога с гласа, на готовс узети пушку (пиштољ и сл.), извући некога из гроба, закопати (сахранити) некога/нешто у гроб, однети нешто у гроб, отерати (свалити и сл.) некога у гроб, спуштати некога у гроб, направити гробље од неког места, пригрлити некога на своје груди, гајити (хранити и сл.) гују на срцу, навући некога на трулу даску, дати све од себе, привести (и сл.) нешто у дело, ухватити некога на делу, тражити длаку у јајету, делити с неким и добро и зло, дотерати некога (цара) до дуvara, не разликовати дупе од лакта, пољубити некога у дупе, знати некога/нешто у душу, имати на души некога/нешто (узети/узимати на душу некога/нешто), мрзети некога из дна душе, раставити некога с душом, враћати жао за срамоту, раставити некога са животом, стављати свој живот на коцку, бити жицу за некога, одгрнути (и сл.) завесу с нечега, задржати нешто за себе, бацити (ставити) некога/нешто у засенак, купити (и сл.) некога под своју заставу, ковати некога у звезде, питати (запитати) некога за [јуначко] здравље, венчати некога са земљом, збрисати (избрисати) некога/нешто са земље (са лица*

⁶¹ Треба разликовати овакав пример од примера конструкције с две предлошко-падежне конструкције, какви су дати под *имати на сваки прст по једног (по једну)*.

земље), саставити некога са земљом, спустити некога на земљу, сравнити нешто са земљом, притиснути некога уза зид, не дати знака од себе, дати (ставити) нешто на знање (до знања), примити нешто к знању, прегледати у некога зубе, процедити нешто кроз зубе, узети на зуб некога, наћи иглу у пласту сена, испребијати (и сл.) некога на мртво име, не дати јава од себе, починити (и сл.) јаде од некога, држати језик за зубима (зубе), повући/вући (потегнути) некога за језик, превалити нешто преко језика, пуштати језик иза зуба, ухватити некога у канџе, дати за некога/нешто последњу кап крви, скинути капу пред неким/нечим, подићи некога од киле мяса, немати кликер у глави, окачити нешто о клин, намамљивати некога у клопку, убацити (и сл.) нешто у кљун, брати кожу на шиљак, носити кожу на пазар, извлачити кола из блата, псовати (ружити и сл.) некога на пасја кола, преломити нешто преко колена, уз колено хранити некога, терати комедију с неким/нечим, имати конац у рукама, ломити копља око нечега, пратити некога у корак, ухватити корак с неким, рушити све у корен, метнути (и сл.) у корице белокорац (и сл.), начинити од нечега Косово, ставити (бацити, метнути) нешто на коцку, стрпати (и сл.) некога/нешто у исти кош, саставити крај с крајем, пролевати/пролити (лити и сл.) [своју рођену] крв (крвцу) за некога/нешто, узети (и сл.) некога на своје крило, примити на се крст нечега, зидати (дизати) куле у облацима (у облаку), утерати/утеривати некога у лаж, навести некога на танак лед, измерити некога преко леђа, казати нешто за нечијим леђима, осећати/осетити (искусити и сл.) нешто по мојим (твојим итд.) леђима, подметнути леђа за некога, ухватити некога на лепак, бацити љагу на некога, упамтити некога/нешто кроз маглу, правити мајмуна од себе, терати мак на конац, ударити (окренути) некога под мач, делити/поделити мегдан с неким, убити некога на месту, ставити некога/нешто на место, вратити/враћати мило за драго, узети некога на миндрос, оставити/остављати (пустити) на миру некога/нешто, посисати нешто с мајчиним млеком, имати мозга у глави, немати мозга у глави, спалити мост између нечега, заплитати мрежу око некога, убацити (и сл.) некога у мрежу, имати (видети) муке с неким, ставити/стављати (метати, ударати и сл.) некога/нешто на муке, наметнути намет на вилајет, дићи/дизати (узносити) до неба (у [девето] небо, у небо) некога/нешто, бацати/бацити у несвест некога, остављати новац на страну, бацити некога под ноге, вући ногу за ногом, обарати некога с ногу, потући (и сл.) некога до ногу, ставити нешто пред нечије ноге, укинути некога с ногу, метнути некога под нож, умешати своје нокте у нешто, вући некога за нос, забости/забадати (завлачити и сл.) [свој] нос у нешто, имати нос за нешто, свести нешто на нулу, узети/узимати нешто у обзир, знати некога од оволицног, облачити некога у црно одело, бацити око на некога/нешто, држати некога на оку, затворити очи за некога, имати некога/нешто пред очима, немати очи за некога, не скидати (не сметати) ока (очију) с некога/нечега, погледати/гледати некога/нешто испод ока, погледати нешто с пола ока, узети некога на око, упрети очи у некога/нешто, бацити некога у окове, довести некога до олтара, држати нешто у памети, не давати ни пет пара за нешто, сфућкати (и сл.) све до последње паре, имати пизму на некога, имати пик на некога/нешто, доводити/довести нешто у питање, не правити питање од нечега, оставити нешто у првом плану, потиснути некога у други план, носити нешто на [својим] плећима (преузети (и сл.) нешто на [своја] плећа), скинути (и сл.) нешто с плећа, бацити/бацати поглед на некога/нешто, не одвајати поглед(а) од (с) некога/нечега, немати појма о нечему, убити некога у појам, заденути некога за појас, стрпати (и сл.) некога у помрчину, кувати/скувати за некога попару, имати посла с неким/нечим, претворити (рушити и сл.) нешто у прах и пепео, испсовати некога на пасја прескакала, имати нечега на претек, знати нешто у прсте (имати нешто у малом прсту), пружити (уперити и сл.) прст на некога/нешто, умешати [своје] прсте у нешто, извести некога на пут, склонити некога с пута, издржати нешто на својим раменима, тапати некога по рамену, водити/повести рачуна о некоме/нечему, пречистити (поравнати) рачуне с неким, довести

(дотерати/дотеривати и сл.) у ред некога/нешто, вући реп за собом, измењати речи с неким, имати речи с неким, хватати некога за реч, узети некога/нешто на решето, дићи (дигнути) руку на некога, дићи (дигнути) руке од некога/нечега, дићи (дигнути) руку на себе, имати нешто у руци, испод руке купити (продати и сл.) нешто, испустити некога из руку, носити некога на рукама, ставити руку у ватру, узети (добити) нешто у руке, узети (прихватити и сл.) нешто (ствар) у своје руке, добити нешто на сабљи, ни у сну не сањати (не сновати и сл.) нешто, донети/доносити на свет некога/нешто, скинути некога са света (послати некога на онај свет), пуштати некога преда се, узети (примити) нешто на себе, уништити (и сл.) све под собом, избацити (избити и сл.) некога из седла, оставити некога за семе, одбити некога од сисе, имати слуха за нешто, на смрт преплашити (препадати и сл.) некога, дирати/дирнути некога у срце, избрисати (ишчупати) некога/нешто из срца, носити/понети некога/нешто на (у) срцу, носити некога испод срца, примити/примати (узети) нешто к срцу, ранити у срце некога, јести некога за срце, имати стомак за нешто, пратити (гонити и сл.) некога у стопу, ставити некога под стражу, оставити нешто по страни, позвати (одвести) некога на (у) страну, изгубити (не осећати) тло/тле под ногама, стерати/сатерати некога у ћошак, бацити (турити и сл.) угарак у нешто, не имати узла на језику, играти улогу у нечему, наливати (доливати и сл.) уље на ватру, имати некога/нешто на уму, сметнути/сметати некога/нешто с ума, дати нешто у жива уста, запечатити уста са седам печата, испирати уста с неким, бацити (стављати и сл.) нешто на хартију, јести/појести с неким хлеб и со, не дати ни цвојка за нешто, оставити/остављати некога на цедилу, завити некога у црно, начинити човека (људе) од некога, завући руку у туђ џеп, имати нешто у џепу, погодити (и сл.) некога по џепу, пропустити некога кроз шаке, терати шегу с неким, пустити некога до шеснаестерца.

в) Један пример (с двама варијантама) потврдио је постојање конструкције с тровалентним глаголом и две предлошко-падежне конструкције: *наћи на сваки нокат по цуру, имати на сваки прст (прстић) по десет (три и сл.)*.

г) Уз тровалентни глагол и прави објекат, у конструкцији се може наћи и прилог: *погледати/гледати некога бело, оставити некога далеко за собом, погледати некога искоса, погледати некога криво, погледати некога мрко, узети/узимати некога/нешто озбиљно, погледати/гледати некога попреко, гледати некога преко, скупо платити нешто, обрнути ћурак наопако, бадава јести хлеб, крваво зарађивати свој хлеб*.

5.2.5.1.3. Глаголско-именичке конструкције с прелазним четворовалентним глаголима

Четворовалентни глаголи мање су бројни у фразеологизмима и од тровалентних и од двовалентних глагола.

а) Осим граматичког субјекта, уз ове глаголе употребљава се именица / именичка синтагма у акузативу/генитиву без предлога (у функцији правог објекта), именица / именичка синтагма у зависном падежу без предлога и предлошко-падежна конструкција. Забележени су следећи примери овог структурног типа фразеологизама: *узимати (и сл.) себи беду на врат, промрмљати (прошаптати, процедити и сл.) нешто себи у браду, дозвати (и сл.) некоме нешто за врат, натоварити (навући, гурати и сл.) некоме нешто/некога на врат, обојити некоме вуну у црно, избити (истерати, избацити и сл.) некога/нешто из главе себи/некоме, убијати у главу некога нечим, товарити некоме нешто на грбачу, уписати некоме нешто у грех, товарити некоме нешто на душу, скинути некоме звезду са небеса, сасути (сручити и сл.) некоме зубе у уста (гушу), вадити некоме кестење из ватре, на коленима молити некога нешто, метнути некоме црн комад у торбу, отимати некоме залогај из уста, говорити (казати и сл.) некоме нешто у лице, читати некоме нешто на лицу (с лица), чинити/учинити (и*

сл.) нешто некоме за љубав, прогунђати (и сл.) нешто себи у недра/њедра, забадати (зарити) некоме нож у срце, набијати (натаћи) некога/нешто некоме на нос, узети (уграбити, здипити и сл.) некоме нешто испред носа, рећи (скресати и сл.) некоме нешто у очи, читати/прочитати некоме нешто из очију (ока), урезати некоме нешто у памет, утеривати некоме нешто у памет, утерати некоме памет у главу, дати (предати) некоме некога/нешто у руке, утерати (и сл.) некоме страх у кости, провући некоме нешто кроз уши, казати некоме нешто из уста, отети (узети) реч (нешто) некоме из уста, превући некоме итриклу преко рачуна.

б) Усамљени примери за конструкцију с четворовалентним глаголом који, уз именицу у функцији правог објекта, има две именице / именичке синтагме у зависном падежу без предлога јесу: *напунити/пунити (набијати) некоме уши нечим, ишчупати (вадити и сл.) клештима речи (оправдање и сл.) некоме.*

в) У грађи је забележен и један пример с четворовалентним глаголом који поред правог објекта има два зависна члана исказана предлошко-падежном конструкцијом: *трпати (и сл.) некога с неким у исту врећу.*

5.2.5.1.4. Последњи наведени фразеологизам има и варијанту с предлошко-падежном конструкцијом *из уста*, што га чини јединим петовалентним, прелазним глаголом у нашој грађи: *ишчупати (вадити и сл.) клештима речи (оправдање и сл.) некоме из уста.*

5.2.5.1.5. Условно се у глаголске синтагме, и то глаголско-именичке конструкције с прелазним глаголима могу сврстати и следеће конструкције: *ватру табанима (табанима ватру), шалу на страну, истини за вољу, нокат у ледину, руку на срце, некоме шипак, јер се у њима глагол подразумева а није изречен, нпр. дати табанима ватру, ставити шалу на страну, рећи истини за вољу* итд.

5.2.5.2. Глаголске синтагме / глаголско-именичке конструкције с непрелазним глаголима

Фразеолошке глаголске синтагме с непрелазним глаголима могу садржати копулативне, семикопулативне и пунозначне глаголе.

5.2.5.2.1. Глаголско-именичке конструкције с копулативним и семикопулативним глаголима

а) Копулативни глагол *бити* може градити именске и прилошке предикате. Предикатив може бити исказан именским речима или синтагмама у номинативу, али и у зависном падежу с предлогом или без њега. У неким примерима могу се јавити и именске речи у напоредном односу (*бити и бог и побожје, бити неко и нешто, не бити ни први ни последњи* и сл.). Описану структуру у нашој грађи имају следећи фразеологизми: *бити испод нечијег барјака, бити некоме на белези/биљеви, бити један од оних, бити при себи, бити бог за некога, бити и бог и побожје, бити на видику, бити у нечијој власти, бити гола вода, бити добре воље, бити испред свога времена, бити газда у кући, бити свој газда, бити од гвожђа, бити без главе, бити бистре главе, бити некоме над главом, бити на гласу, бити на добру гласу, бити глув [и слеп] за нешто, бити у годинама, бити свој госа, бити сам себи господар, бити узаних груди, бити далеко од нечега, бити [право] дете, бити на различитим таласним дужинама, бити без душе, бити једна душа, бити слабих живаца, бити зелен, бити под земљом (два метра испод земље), не бити од јуче, бити кадар стићи и утећи, бити на исти калуп, бити без капи крви, бити квит*

с неким, бити још жут око кљуна, бити под кључем, бити у нечијој кожи, бити на коленима, бити некоме до колена, бити из једног комада, бити на коњу, бити при крају, бити вреле (вруже) крви, бити жедан (желан) нечије крви, бити исте крви (иста крв) с неким, бити нечија крв [и месо], бити од крви и меса, бити крив што си жив, бити из добре (боље, најбоље) куће, бити прва лига, бити луд за неким/нечим, бити у љубави с неким, бити на његовом (мом, твој и сл.) месту, не бити у првој младости, бити мртав за некога, бити мртав изнутра, бити (наћи се) на великој муци (мукама, сто мука), бити начисто с нечим/неким, бити у [деветом] небу, бити у (на) невољи некоме, бити неко и нешто, бити слабих нерава, бити нико и ништа, не бити ни за шта, не бити ништа некоме, бити једном ногом у гробу, бити на ногама, бити неком под ногама, бити с неким на доброј нози, бити окружен црним облацима, бити дебела (црна) образа, бити неукраљаног образа, бити некоме на очима, бити некоме црн пред очима, бити оружје у нечијим рукама, бити некоме и отац и мајка, бити кратке памети, бити пун пара, бити некоме за петама, бити печен, бити печен и куван код некога, бити [оку] на погледу, бити везан за постељу, бити за потребе, бити на прагу смрти, не бити ни први ни последњи, бити пун себе, бити на путу, бити на погрешном путу, бити некоме на располагању, бити на репу нечега, бити у речи, бити рођен за нешто, бити везаних руку, бити некоме при (на) руци, бити под нечијом руком, бити срећне руке, бити у добрим (најбољим) рукама, бити широке руке, бити лаке руке, бити при [чистој] свести, не бити од овога света (бити од другог света), бити сенка, бити нечија бледа сенка, бити нечија сенка, бити на синџиру, бити сит нечега, бити на сити и решету, бити на смрти, бити у највећој снази, бити добре среће, бити зле (худе и сл.) среће, бити луд од среће, бити голубијег срца, бити добра/доброга срца, бити камена/каменог срца, бити мекана срца, бити на крај / накрај срца, бити тврда/тврдог срца, бити хладна/хладног срца, бити чиста срца, бити у другом (благословеном) стању, бити у стању, бити створен за нешто, бити на нечијој страни, бити устрељен (рањен и сл.) Аморовом (Купидоновом) стрелом, бити некоме на терету, бити терет на нечијем срцу, бити на ти с неким, бити на трагу некоме, бити тврд на ушима, бити заљубљен до ушију, бити некоме на услузи, бити на једну форму, бити у форми, бити у пуном цвету, бити на цени, бити у центру пажње, бити на челу нечега, не бити читав, бити други човек, бити нечији човек, бити свој човек, бити човек, бити у чуду, бити празних џепова.

б) У оквиру копулативних конструкција посебно наводимо поредбене копулативне конструкције: *бити као камен, бити (и сл.) као код своје куће (у својој кући), бити као на гујиној рупи, бити као створен за нешто, бити као у тамници/тавници, бити желан некога као травка росе, бити као убијен.*

5.2.5.2.2. Примери са семикопулативним глаголима у нашој грађи мање су заступљени, што прати заступљеност ових глагола ван фразеолошког корпуса: *постати глув [и слеп] за нешто, не остати дужан, остати жив, правити се луд, на месту остати (пасти) мртав, правити се Тоша, остати читав, постати други човек.*

5.2.5.2.3. Глаголско-именичке конструкције с двовалентним непрелазним пунозначним глаголима

а) У ову групу сврстали смо конструкције с глаголом и именицом / именичком синтагмом у зависном падежу без предлога које имају функцију неправог објекта односно прилошке одредбе. Забележен је солидан број фразеологизама са овом структуром: *ослободити се бремена, не бојати се ни вука ни хајдука, играти се (шалити се) главом, мућкати/мућнути главом, наносити се главе, платити главом, даривати даром, доћи себи, да(х)нути/одахнути душом, олакшавати души, продати се ђаволу, допасти јада, досетити се јаду, заплетати језиком, ћоравој квочки дробити, надати се том колачу, напити се нечије крви, крстом се*

крстити, носити се мишљу, муком замукнути, закрвавити очима, креснути оком (очима), не веровати / не поверовати [својим (рођеним)] очима, превалити очима, превртати (преврћати) очима, севати/севнути (сенути и сл.) оком (очима), доћи (дозвати се) памети, померити (ишнути) намећу, машити се (и сл.) пера, севати/севнути погледом, ићи својим послом, не мрднути (не макнути) ни прстом, ићи правим путем, ићи уским (тесним) путем, отићи својим путем, поћи злим путем, слегнути (слећи) раменима, махати репом, враћати се / вратити се (и сл.) празних руку, одмахнути руком, седети скривених руку, остати кратких рукава, мртвим (дубоким) сном спавати/заспати, спавати вечитим сном, спавати/заспати сном праведника, променити светом, бојати се (плашити се) своје сенке, држати се нечијег скута, овенчати се славом, умрети јуначком смрћу, опасати се снагом, наите срца попиту (и сл.), олакшати/олакшавати (олакнути) срцу, поћи (и сл.) нечијим стопама, предати се судбини, поћи (упутити се и сл.) нечијим трагом (траговима), не трепнути (не тренути) [очима], не веровати својим [рођеним] ушима, покрити се ушима, пореметити умом, најести се хлеба, хранити се хлебом, напредовати чизмама од седам миља, чудом се чудити/зачудити, давати пуном шаком,⁶² доћи празних шака, остати/остајати (и сл.) празних шака.

б) Двовалентни непрелазни глагол може отворити у реченици место за прилошку одредбу исказану предлошко-падежном конструкцијом. Приличан број фразеологизама у Речнику има овакву структуру: доћи/долазити под нечији барјак, мирисати на барут, изаћи/изићи на белег(у), чекати на белези/биљези, побелети од беса, у бестрв побећи (и сл.), прећи (и сл.) у вечно блаженство, примити за бога, ваљати се у богатству (и сл.), отићи (и сл.) у ваздух, пасти/падати (доћи/долазити) у ватру, отићи у вечност, нестајати из вида, ишчезнути (нестати и сл.) с видика, с висине (с висока) говорити, сићи с(а) висина, отићи (и сл.) до врага, закуцати/куцати на нечија врата, куцати (ући) на мала врата, поћи (и сл.) на погрешна врата, добити/добити на (у) времену, добити по глави, чешати се по глави, умирати/умрети од глади, изаћи/изићи на глас, гледати преда се, поодмаћи у годинама, ходати/ходити по гори, уснути у Господу, пасти (спасити) на ниске (најниже и сл.) гране, лећи у гроб, бусати се у груди, простирати се према свом губеру, стегнути се за гушу, не дати на се/себе, остати без даха, радити (и др.) за двоје, ступити у дејство, пљунути у дланове, умирати/умрети од досаде, доћи к себи (до себе), дувати у један дудук, сести на дупе, бежати (трчати/дотрчати и сл.) без душе, борити се (разделити се, раставити се и сл.) с душом (душицом), за нечију душу (за покој душе) пити (и сл.), по души рећи (и сл.), отићи до ђавола, горети (изгарати) од жеље, седети (и сл.) на жеравици, вратити се / повратити се у живот, растати се / растајати се са животом (од живота), покоцати се са животом, ући (ступити, изаћи и сл.) у живот, дарнути (и сл.) у жицу, позеленети од зависти, погинути (изгинути и сл.) без замене, пасти у замку, отићи у запећак, пасти у засенак, родити се под репатом звездом, пити/напити у нечије здравље, крити се у црној земљи, отићи под (у) земљу, отићи у земљу Бестрагију, пасти на земљу, пропасти у земљу, доћи на нечије земљиште, наићи на зид, тискати се уза зид, лежати на злату (и сл.), претворити се у знак питања, не знати за се, купати се у зноју, испасти из игре, улазити у игру, не моћи од ина, пасти на испиту, ући (отићи) у историју, пући/пуцати (свиснути и сл.) од јада, угристи се (ујести се) за језик, пасти (упасти, запасти и сл.) у клопку, лећи на књигу, пасти с колена, живети о свом комаду, живети о тврдој кори, ићи у корак, излазити на крај, изаћи (изићи, искоцити и сл.) из [сопствене] коже, остати без куће и кућишта, увијати у кучине, отићи под лед, падати на леђа, доћи на праву линију, мењати се / променити се у лицу, стати пред лице божје, одмарати се на ловорикама,

⁶² У овом примеру (и још неким другим) запажа се да је глагол заправо прелазни (давати нешто). Међутим, како у фразеологизму није изречен прави објекат, глагол смо сматрали факултативно прелазним, односно у нашој класификацији непрелазним.

остати на мегдану, не померити се с места, топити се / истопити се (растопити се) од милине, пролазити с миром, седети с миром, доћи на мисао, помирити се с мишиљу, претурати по мислима, остати без мозга, тапкати (лутати) у мраку, придићи се (вратити се и сл.) из мртвих, устати из мртвих, пући од муке, отићи/ићи на муштулук, дићи се / дизати се до неба (нар. песн. небу под облаке), одлетети у небо, пасти у немилост, падати у несвест, изгорети од нестрпљења, увести [се] у танку нит (танке ните), расути се (и сл.) у ништа, дићи се на ноге, дочекати се на ноге, спасти (пасти) с ногу, стати на две ноге, добити по носу, кроз нос певати (и сл.), ошишати се на нулу, газити (ходати) по облаку, дизати се под облаке, залетати се у облаке, силазити (и сл.) с облака, проћи кроз огањ и воду, зажмурити на једно око, замаћи за око, пасти у очи, ударити у нечије очи, претворити се у око, дићи се / дизати се (скочити) на оружје, доћи до памети, сићи с памети, узети се у памет, дотерати до паса, дувати у празне песнице, устати с првим петлима, стићи са друге планете, бризнути (ударити) у плач, избити на површину, ступити на позорницу, прећи (и сл.) у вечни покој, наднети се над понор, пасти у постељу, подићи се из постеље, поћи за некога, дићи се / дизати се из праха, доћи (и сл.) на престо, прећи преко нечега, бусати се у прса, дувати у прсте, поћи (ући и сл.) на прстима, заустављати се на пола пута, поћи на последњи (вечни) пут, пуцати из празне пушке, скакати од радости, погледати се (одговорити и сл.) преко рамена, дирати у рану, поћи у раскорак, читати између редова, доћи до речи, остајати при речи, остати без речи, живети од својих руку, искобељати се (и сл.) из нечијих руку, завући се у мишију руну, скочити иза сна, утонут/тонут у сан, ни не сањати (не сневати) о нечему, бежати (поћи, отиснути се, винуте се и сл.) у [бели] свет, доћи (пасти, банути и сл.) на свет, излазити/изаћи (изићи) међу свет, отићи (одјашиити и сл.) на онај свет, остати при (на) своме, повлачити се (затварати се) у себе, изаћи из нечије сенке, откинути се од сисе, хватати се за сламку (сламке), попуцати (превијати се, скидати се и сл.) од смеха, разболети се на смрт, стати на снагу, забалавити од среће, потегнути (и сл.) на срећу, ишчезнути из нечијег срца, по срцу говорити (и сл.), преко срца говорити (запитати и сл.), смејати се од [свег] срца, прећи на ствар, не знати ни за стид ни за срам, умирати од стида, држати се (стајати) по страни, стојати на нечијој страни, стати на нечију страну, [жив] премрети (претрнути, прецркнути) од страха, упишати се од страха, усрати се од страха, помирити се са судбином, судећи по свему (по свему судећи), гушити се (купати се и сл.) у сузама, трчати (и сл.) за сукњама, унетљати се у сукње, наћи за сходно, ступити на сцену, пасти на теме, прећи на ти, отићи (побећи, ишчезнути и сл.) без трага [и гласа], добити по туру, доћи (и сл.) у ћорсокак, заљубити се до ушију, поцрвенети до ушију, претворити се у уво, седети на ушима, наћи се на улици, сићи с ума, узети се на ум, ујести се за усне, преселити се у успомену, откидати од својих уста, пасти у фрас, зарађивати/зарадити за хлеб, остати без хлеба, остати на цедилу, држати се на цени, завити се у црно, занемети (зинути и сл.) од чуда, наћи се (и сл.) у чуду, искобељати се (и сл.) из нечијих шака, не знати за шалу.

в) Непрелазни глагол се може допунити и зависном реченицом. У грађи су забележена четири таква примера: *ваљати колико три кише летње, правити ражсањ док је зец још у шуми, играти како неко свира, трајати колико мачки муж.*

5.2.5.2.4. Глаголско-именичке конструкције с тровалентним непрелазним глаголима

У нашој грађи забележен је солидан број фразеологизама који садрже тровалентни непрелазни глагол. Свакако, ових фразеологизама је мање него оних с двовалентним непрелазним глаголима.

а) Фразеологизам с тровалентним непрелазним глаголом садржати именицу/именичку синтагму у зависном падежу без предлога у функцији неправог објекта / прилошке одредбе и

предлошко-падежну конструкцију са истим функцијама: *ићи/отићи (поћи) богу на истину, у брк се некоме смејати (и сл.), ићи некоме на бубреге, излазити некоме из воље, пустити некоме на вољу, дахтати некоме за врат, обесити се (вешати се, пасти и сл.) некоме о врат (око врата), сести (попети се и сл.) некоме на врат (за врат), скинути се / скидати се некоме с врата, стати нечему на врат, ићи некоме на ганглије, бежати (и сл.) главом без обзира, лупати (ударити и сл.) главом о зид (дувар), попети се / пењати се некоме на главу, радити некоме о глави, попети се (и сл.) некоме на грбачу, долазити некоме у друштво, попети се некоме на душу, отићи ђаволу у торбу, стати (нагазити) некоме на жуљ, клањати се некоме до земље, држати се зубима за ветар, пиљити (и сл.) нечему у зубе, бацити се каменом за неким, бацати се камењем на бога, уз колено седети некоме, бацити се (ухватити се, дохватити се) коњу на рамена, стати на (у) крај некоме/нечему, смејати се (и сл.) иза леђа некоме, стајати некоме иза леђа, успртити се некоме на леђа, пљунути некоме у лице, погледати нечему у лице, унети се / уносити се некоме у лице, излазити на мегдан нечему, доћи мечки на рупу, пустити се (бити бачен) некоме на милост и немилост, пристајати некоме на муку, пасти некоме у наручја, наћи се у (на) невољи некоме, ићи некоме на нерве, доћи некоме на ноге, излазити/изаћи (доћи) некоме на (пред) очи, кинути се некоме с очију, креснути оком (очима) на некога, пљувати некоме у очи, гледати/погледати нечему у очи, превалити очима на некога, прећи очима по некоме/нечему, прелетети/прелетати очима преко некога/нечега, скоцити некоме за очи, кидисати (и сл.) некоме за петама, изаћи некоме на потиљак, дати/давати за право некоме, гледати/прогледати некоме кроз прсте, указати прстом на некога/нешто, доћи до нечега краћим путем, наћи се некоме на путу, стати некоме/нечему на пут, стати некоме на реп, упадати некоме у реч, доћи некоме на руку, јести некоме из руке, наћи се некоме при (на) руци, пасти некоме у руке, долазити/доћи некоме на сан, ни у сну не надати се нечему (и сл.), уденути се (и сл.) некоме под скут, погледати смрти у очи, дати срцу на вољу, прирасти (прионути) некоме за срце (пасти некоме на срце), пустити сузама на вољу, изићи некоме у сусрет, теменом у земљу ударити, ући некоме/нечему у траг, пасти (допасти) некоме у шаке.*

б) Тривалентни непрелазни глагол може се наћи и у конструкцији са двама именицама / именичким синтаagmaма у зависном падежу без предлога у функцији неправог објекта. У грађи су забележена свега два таква примера: *доћи некоме главе и пасти (допасти) некоме шака.*

в) У конструкцији с тривалентним непрелазним глаголом могу се наћи и две предлошко-падежне конструкције: *у ватру и у воду скоцити (и сл.) за некога, с главом без обзира побећи/бежати (и сл.), клекнути (и сл.) пред неким на колена, хватати се / ухватити се с нечим у коштац, излазити/изаћи на крај с неким, изаћи на среду с нечим.*

5.2.5.2.5. Глаголско-именичке конструкције с четворовалентним непрелазним глаголима

У нашој грађи забележен је свега један фразеологизам с четворовалентним непрелазним глаголом, што овакву структуру чини изузетно непродуктивном: *стати некоме ногом (петом) за врат.*

5.2.5.3. Глаголско-прилошке конструкције

5.2.5.3.1. Фразеологизми с прилозима могу садржати само двовалентни непрелазни глагол и прилог, односно прилошку синтагму: *боље рећи (речено), осетити шире око врата, немати где, догурати (дотерати) далеко, ићи (отићи, забраздити, терати и сл.) далеко, добро*

се држати, отићи дођавола, немати куд [камо], мраморком ћутати, надугачко (надуго) и нашироко причати (распредати, и сл.), ићи напред, ићи (кретати се и сл.) ногу пред ногу,⁶³ не видети даље од носа, мирно спавати, ником поникнути, рано ранити, право рећи, поново (наново) се родити, тако рећи, узгред [буди] речено, вртети се укруг.

5.2.5.3.2. Претходна конструкција може се употпунити предлошко-падежном конструкцијом: *једва се држати (стајати) на ногама.*

5.2.5.3.3. У грађи су забележена и два примера конструкције с четворовалентним глаголом која садрже прилог: *учинити/чинити некоме нешто нажао, кренути напред (и сл.) нешто с мртве тачке.*

5.2.5.3.4. Прилошко значење може се, осим прилогом, исказати и зависним реченицама с прилошким значењем: *пасти (прућити се, опружити се и сл.) колико је дуг, бежати (отперјати и сл.) што га (је итд.) ноге носе.*

5.2.5.4. Глаголске конструкције с актуелним квалификативом

У грађи је забележено неколико примера фразеологизама који садрже глагол и придев или глаголску синтагму у функцији актуелног квалификатива. Фразеологизми с придевима су следећи: *жив заспати, жив претрнути (обамрети), жив се појести (изјести), жив се смрзнути, не чути се жив, пасти мртав од смеха.* Приметно је да се у наведеним конструкцијама јављају антонимски придеви, елативи *жив* и *мртав*. У једном фразеологизму, придев у функцији актуелног квалификатива налази се уз прелазни глагол који је отворио места за прави објекат и прилошку одредбу за место: *превести некога жедна/жедног преко воде.* У двама фразеологизмима глагол је употпуњен глаголском синтагмом: *пасти не опаливши ни један једини метак, остати ногом копајући.*

5.2.5.5. Глаголске конструкције с глаголима непотпуног значења

У грађи су забележени фразеологизми с глаголима непотпуног значења – модалним и фазним глаголима, који су допуњени пунозначним глаголима, односно глаголском синтагмом. Они нису многобројни: *не моћи ухватити некога ни за главу ни за реп, престати дисати, моћи некога пољубити у дупе, не моћи се нагледати некога/нечега, не моћи некога очима видети, не моћи одвојити ока (очи) од некога/нечега, не моћи одвојити поглед од (с) некога/нечега, моћи пљунути некоме под прозор, моћи подешавати сатове по некоме, не смети стати (згазити) на нечију сенку, не моћи одолети срцу, не сме фалити, не хтети ни знати за некога, не хтети некога ни погледати, не хтети [ни] чути.*⁶⁴

⁶³ Овај пример је условно сврстан у ову групу. Иако именичка, конструкција *ногу пред ногу* има прилошко значење.

⁶⁴ У ову групу условно би се могао сврстати и фразеологизам *ни опепелити*, с обзиром на то да би се модални глагол у њему могао подразумевати.

5.2.5.6. Глаголске синтагме с поредбеном одредбом

Поредбене глаголске синтагме у нашој грађи су бројне. Можемо их поделити на оне којима се изречено у еталону приписује, као особина или начин обављања радње, субјекту, оне којима се изречено у еталону приписује глаголу (односно предикату), и оне којима се изречено у еталону приписује објекту.

5.2.5.6.1. Примери у којима се изречено у еталону приписује субјекту бројнији су од остале две групе у овој категорији. У овим фразеологизмима може се наћи прелазни или непрелазни глагол.

1а) У фразеологизмима у којима се оно што је у еталону приписује субјекту могу се наћи прелазни и непрелазни глаголи. Најбројнији у овој групи (и уопште међу поредбеним глаголским синтагмама) јесу фразеологизми с једновалентним непрелазним глаголима.

Изречено у еталону приписује се субјекту у следећим фразеологизмима: *отићи/ићи као алва (халва), бобоњити као баба из каце, брбљати као баба, пући као луфт-балон, расти као биљка, живети као мали бог, буљити као печен брав, смејати се као луд на брашно, живети као бубрег у лоју, јурити (и сл.) попут буре, планути (букнути и сл.) као (кано) ватра [жива], јурити/појурити (дунути, одјурити и сл.) као ветар, немати с неким ништа као ни ветар с opakлијом, као вихор јурнути (и сл.), руљати (и сл.) као во/вол, брбљати као врабац, срушити се (и сл.) као врећа с песком, платити као вул кожом, појурити (и сл.) као газела, изникнути као гљиве, отегнути се као гладна година, плакати као година, срушити се (и сл.) као громом погођен (и сл.), осећати се као коњска гузица, цикнути/цичати (пишитати/писнути и сл.) као [љута] гуја [у процепу (у камену, под каменом)], измигољити се као гуштер, ухватити се за некога/нешто као дављеник, разликовати се као дан од ноћи, плакати/заплакати (пролити сузе, зајецати и сл.) као [мало] дете, понашати се као дете, радовати се као мало дете, ужелети се некога као дете мајке, побећи (и сл.) као дивокоза, ишчезнути (и сл.) као дим, доручковати (и сл.) као дрвосеча, бежати од некога/нечега као ђаво од крста, седети (врпољити се) као ђаво на џомби, мирисати као ђул, летети (и сл.) на некога као ексер на магнет, надути се као жабац (жаба), плакати као жена, сјајити (светлети и сл.) као жеравица, млети као жрвањ, спавати/заспати као заклан, ћутати као заклан, стојати (седети и сл.) као закован, ћутати као заливен, светлети (сијати) као звезда, јурнути (скочити и сл.) као [поманитала] звер, рикнути (арлаукнути и сл.) као [рањена] звер, убијати се као звери, ћутати као црна земља, стукнути (и сл.) као зец, измигољити се као змија, крити нешто као змија ноге, цикнути/цичати (и сл.) као змија љута, предати се (и сл.) као јагње кад га на клање воде, дрекнути (кмекнути, вречати и сл.) као јарац (јаре), пасти као кап, насртати на нешто као јуне, расти као квасац, плакати као киша, бацити се (лежати и сл.) као клата, пристајати (и сл.) као кључ у браву, јурнути као кобац, стајати (стојати) као колац, ринтати као коњ, косити као оштра коса, стајати некоме као кост у грлу, бити избачен као кофер, ухватити некога као крља, хркати као крме, побледети (и сл.) као крпа, пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке), закукати/кукати како (кано) кукавица, борити се као лав, урликати (и сл.) као рањени лав, дрхтати као лист [на ветру], дерати се (драти се) као магарац, заинтачити се као тврдоглаво магаре, привлачити некога као магнет, бити (ударити) као маљ, вући се (ходати и сл.) као мачка, обилазити као мачка око вреле кобасице, поиграти се с неким као мачка с мишем, успети се (успентрати се, успузати се и сл.) уз нешто као мачка, распрснути се (разбити се, разлетети се и сл.) као сапунски мехур (мехурић сапунице, сапунски мехурићи), грицкати нешто као миш, погорети као мишеви, седети као*

сеоска (банатска) млада, заспати/спавати као мртав, лежати/лећи (пасти и сл.) као мртав, ћутати као мртавац, лепити се на нешто као мува на мед, наврсти се на некога као коњска мува, синутити као муња, спопадати некога као мутава, умирати као мушице, ћутати као нем, надрљати (пропасти, награбусити) као нико [његов, наш итд.], ићи као овца на клање, планути како огањ живи, стојати/стати (застати и сл.) као окамењен, скоцити (и сл.) као опарен, скоцити (и сл.) као опрљен, живети као пас, слагати као пас, стругнути (и сл.) као пас од топа, тумарати (и сл.) као беспослен пас, цвилети као пас, чечати (облетати око некога и сл.) као пас, поносити се (кочити се и сл.) као паун, ницати као печурке, зинути као пеш, пљувати се (и сл.) као пљарице, побледети (убледети и сл.) као платно, држати се некога/нечега као пијан плота, пливати као плута, спавати/заспати као поклан, живети као попадија, посрљати као прасе у сурутку, вући се (и сл.) као пребијен, срушити се (и сл.) као проштац, укипити се (и сл.) као проштац, дрхтати као прут, отићи (и сл.) као пребијено псето, скончати (и сл.) као псето, као из пушке (пушком) погођен посрнути (стрпоштати се и сл.), буљити као рак, пливати као риба, ћутати као риба, проћи (и сл.) као роса на сунцу, букнути као ружа, јести као свиња, пити се као свиња, притрчати (и сл.) за неким као сенка, проћи (ићи и сл.) као сенка, запети као сивоња, стајати (стојати) као скамењен, косити као смрт, пити као смук, падати као снопље, летети/улетети (појурити и сл.) као стрела, стајати као стуб, сијати као (како) [јарко] сунце, проћи (и сл.) као тане из пушке, патити као Тантал, гледати (бленути, бечити се и сл.) као теле [у шарена врата], спавати као топ, ницати (устати) као трава из земље, лагати као Турчин, упрскати као ћуран мотку, лежати (и сл.) као узет, стати као укопан, церекати се као хијена, вечерати (и сл.) као цар, живети као царица, вити се као црв, разлетети се као чворци, клепетати (и сл.) као чекетало, модрити се (помодрети) као чивит, пасти као пун џак, пробити се (прометнути се и сл.) као шило.

У овој групи фразеологизама еталон представља поредбена одредба исказана именицом / именичком синтагмом или придевом/придевском синтагмом у номинативу.

5.2.5.6.2. У следећим фразеологизмима оно што је изречено у еталону (исказано предлошко-падежном конструкцијом) приписује се глаголу: млатити као по граху, проћи/пролазити као мимо турско гробље / поред турског гробља, прекрити нешто као губерром, ићи као на губилиште, бежати (трчати/дотрчати и сл.) као без душе, седети (и сл.) као на жеравици, створити се (ницати и сл.) као из (испод) земље, седети као на иглама, говорити (казивати) као из књиге [да чита], као с крушке прогунђати (и сл.), осећати се (и сл.) као код своје куће (у својој кући), проћи као ножем кроз маслац, излетети (отићи и сл.) као из пушке, одговарати (избацити и сл.) као из пушке, ићи као у сватове, гледати кроз некога као кроз стакло, одговарати (и сл.) као из топа.

Сви еталони у овој групи фразеологизама исказани су предлошко-падежним конструкцијама.

5.2.5.6.3. Примери у којима се изречено у еталону приписује објекту јесу следећи: имати нечега као блата, молити некога као бога, волети некога као брата, таманити (и сл.) некога као вашке, чувати (и сл.) некога као очињи вид, бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу], растерати некога као врапце, волети некога као своје [рођено] дете, познавати нешто као свој (сопствени) длан, клати/заклати некога као јагње (јагање), одерати некога као јарца, хранити некога као канаринца, попити некога као кап воде, читати некога као књигу, узбрати нешто као зрелу крушку, рушити нешто као кућу од карата, подавити (и сл.) некога као мачке, пребити/испребијати некога као мачку, половити (и сл.) некога као мишеве, потући некога као мишеве, убити некога као муву, заклати некога као овцу, чувати (пазити, волети и сл.) некога/нешто као очи (око) [у глави], волети некога као рођеног

оца, поступити с неким као да је пас, побити некога као пацове, дићи некога/нешто као перушку, дићи некога/нешто као перце, смазати некога/нешто као питу гужвару, разбацати (разјурити и сл.) некога као пlevу, знати нешто као својих пет прста, убити некога као бесно псето, исећи некога као репу, завоleti (миловати и сл.) некога као рођеног (свог) сина, гледати (и сл.) некога као да је од стакла, познавати/знати нешто као сопствени (свој) џеп, испребијати некога као сеоску џукелу.

5.3. Напоредне конструкције

У нашој грађи забележен је незанемарљив број фразеологизама с напоредним конструкцијама. У напоредни однос у фразеологизмима ступиле су све пунозначне речи (именице, глаголи, придеви, заменице, бројеви и прилози), али и предлози и узвици, као и предлошко-падежне конструкције. Навешћемо примере.

5.3.1. Предлошко-падежне конструкције: *у ватру и у воду, у добру и у злу.*

5.3.2. Именице (и именичке синтагме): *алфа и омега, брука и срамота, бука и бес, бог и батина, главом и брадом, ни гласа ни јава од некога, гога и магога, дан и ноћ, данима и ноћима, дрвље и камење, душом и телом, јутром и вечером, кита и сватови, [сама] кост и кожа, крв и нож, крв, зној и сузе, кука и мотика, лук и вода, чука (тука) и манџука, милом или силом, ни милом ни силом, огњем и мачем, плева и мрав, почетак и крај, рукама и ногама, свила и кадифа, слика и прилика, стазе и богазе, страх и трепет, ни трага ни гласа од некога/нечега, трице и кучине, хука и бука, чудо и покор, чудо и грдило.*

5.3.3. Придеви: *ни жив ни мртав, све живо и мртво, здрав и читав, и знани и незнани, један те исти (један те један), једно те (на) једно, ни крив ни дужан, све лепше и лепше, мали и велики, и младо и старо (и старо и младо), и мушко и женско (и женско и мушко), прав и здрав, умешено па обешено.*

5.3.4. Заменице: *овакав и онакав, све или ништа, све и свашта, све и сва, свашта и ништа, тај и тај (та и та, то и то итд.), то па то.*

5.3.5. Бројеви: *ни пет ни шест (девет).*

5.3.6. Глаголи (и глаголске синтагме): *ведрити и облачити, жарити и палити, ни мрети ни живети, јести (и др.) и не питати, засвирати и за појас заденути.*

5.3.7. Прилози: *за што и крошто, ни за што ни крошто, зло и наопако, јасно и гласно (гласно и јасно), куд и камо, лево и десно (десно и лево), више или мање, ни мање ни више, и овако и онако (овако или онако), овамо и онамо, опет и опет, отуд и отуд (одовуд), прво и прво, пре или после, сад(а) или никад, ни тамо ни амо (овамо), тамо и овамо (тамо и амо), ту и тамо, тушта и тма, уздуж и попреко.*

5.3.8. Предлози: *за и против.*

5.3.9. Узвици: *куку [и] леле, но, но!, циција – полиција!*⁶⁵

⁶⁵ Иако пореклом именице, *циција* и *полиција* у наведеном споју имају функцију узвика.

Апсолутно најбројнији примери јесу они са саставним напредним односом међу члановима конструкције, и то с везником *и*. Осим *и*, од саставних везника у нашој грађи појавили су се *па*, *ни* и *те*. У мањем броју примера заступљени су раставни (с везником *или*) и супротни напоредни однос (с везником *а*).

Када овим примерима додамо напоредне конструкције у оквиру других конструкција (нпр. *делити с неким и добро и зло, претворити (рушити и сл.) нешто у прах и пепео*, и сл.), закључује се да су оне релативно продуктивне. Разлог за то вероватно је и њихова ритмичност, која доприноси експресивности ових фразеологизама.

5.4. Полусложенице

5.4.1. Полусложенице у фразеолошким речницима отварају низ питања – да ли су уопште полусложенице фразеологизми, ако јесу – како их обрадити у речницима и које правописно решење применити (Тафра 2005, Ковачевић–Рамадановић 2013).

Држећи се дефиниције фразеологизма по којој је он група речи (има најмање две речи), први фразеолози полусложенице нису уврштавали у своје радове и речнике. Матешкић (1982а) налази солмонско решење, пишући ове фразеологизме као две речи, на тај начин не нарушавајући своју дефиницију фразеологизма. Он их бележи у свом речнику, разврставајући их по морфолошком критеријуму. Будући да смо у поглављу *Шта је фразеологизам* довели у питање најмањи опсег фразеологизма (показали да он може, изнимно, бити и једна реч), не видимо препреку за бележење полусложеница у фразеолошким речницима. Друго важно питање о фразеолошким полусложеницама јесте како их у речницима обрадити – под једним њиховим делом или као засебну одредницу. Да бисмо одговорили на ово питање, најпре ћемо погледати примере забележене у нашој грађи.

5.4.2. Фразеолошке полусложенице које се налазе у нашем речнику могу се поделити према односу који постоји међу саставницама и врстама речи којима саставнице припадају.

Међу деловима полусложенице може постојати субординацијски или координацијски однос (Ковачевић–Рамадановић 2013: 273). У субординацијском односу један део полусложенице одређује други (нпр. *рак-рана*), а у координацијском односу делови су подједнако важни (нпр. *овамо-онамо*). У нашој грађи много су бројније су полусложенице с координацијским односом међу њеним деловима.

У Речнику ови фразеологизми имају структуру полусложеница: *брже-боље, горе-доле, вин-винцати, дан-два, дан-ноћ, и дан-данас (дан-дањи), данас-сутра, фикс-идеја, кад-икад, кад-и-када, кад-тад, кадли-тадли, какав-такав, како-тако, колико-толико, кремен-камен, мајстор-квариш, мало-мало па..., мало-помало, мање-више, минут-два, мртав-мртацки, наврат-нанос, надвоје-натроје, овамо-онамо, овде-онде (овда-онда), около-наоколо, окрени-обрни, основат-непоткат, повуци-потегни, пошто-пото, просто-напросто, рак-рана, реч-две, скроз-наскроз, сума-сумарум, тата-мата, тамо-амо (тамо-овамо), тандара-мандара, тек-тек, куку-Тодоре, хоћеш-нећеш (хтео – не хтео), хука-бука, цили-мили, цркао-пукао (цркни-пукни, цркла-пукла итд.), џаб-џабе.*

Што се тиче врсте речи којој фразеолошке полусложенице припадају, најбројније су оне у којима су обе саставнице прилози. Код ових полусложеница, има и највише недоследности

приликом писања (у грађи су забележени бројни примери одвојеног писања). Два фразеологизма из ове групе забележена су и у варијанти с напоредним односом међу саставницама: *више или мање* и *овамо и онамо*, што такође говори о њиховој неокамењености. За разлику од њих, код субординацијских полусложеница (нарочито именичких) нема недоследности у писању, поготову када је једна од саставница нелексемска.

5.4.3. Следеће важно питање јесте како обрадити фразеолошку полусложеницу – да ли под једном саставницом (по морфолошком или семантичком критеријуму) или саму полусложеницу узети за надодредничку реч. Фразеолошки и општи речници су недоследни по овом питању (Ковачевић–Рамадановић 2013: 276–280), а проблем продубљују и различита правописна решења у књижевним делима.

Размотривши природу полусложеничких фразеологизама, одлучили смо да полусложенице *брже-боље*, *наврат-нанос*, *рак-рана*, *тандара-манандра* и *тата-мата* обрадимо тако што ће надодредничка реч гласити као и оне саме. Ови фразеологизми изабрани су из следећих разлога:

– реч је о полусложеницама које садрже несамосталне делове: *наврат-нанос*, *тандара-манандра* *тата-мата*;

– када би се полусложеница *брже-боље* свела на један од својих делова, и када би се он још навео у позитиву (*брзо*, *добро*), фразеологизам би сувише одступао од надодредничке речи;

– однос међу деловима фразеологизма *рак-рана* је субординацијски као и код нпр. фразеологизма *фикс-идеја*, с тим да је први део фразеологизма *рак-рана* срастао више уз његов други део него што је то у фразеологизму *фикс-идеја* (РСЈ наводи и варијанту овог фразеологизма – *фиксна идеја*), те фразеологизам *рак-рана* не сводимо на један од њених делова.

У свим осталим случајевима, полусложеничке фразеологизме навели смо у оквиру једног његовог дела, јер они показују мање чврсту структуру, што се огледа у постојању варијаната са одвојеним писањем делова или пак с везником, као и у мањој семантичкој удаљености од значења својих делова (фразеологизми *горе-доле*, *дан-два*, *дан-ноћ*, *данас-сутра* итд. нису се много удаљили од значења *горе* и *доле*, *дан* или *два*, *дан* и *ноћ*, *данас* или *сутра* итд.).

5.5. Реченице

5.5.1. Поред до сада наведених структурних типова, фразеологизми могу имати и форму реченице, и то независне и зависне реченице.

У фразеологији још увек није завршена расправа о томе да ли независне реченице спадају у фразеологизме. Ова расправа прешла је пут од става да реченице уопште не спадају у фразеологију (Матешкић 1982а; Ожегов 1974, према Мршевић Радовић 1987: 29) преко става да реченице могу бити део фразеологије само онда када имају незавршену, отворену структуру (Мршевић Радовић 1987: 23) до укључивања реченица у фразеолошке речнике и научне радове (Радић Дугоњић 2007: 294).

5.5.2. У Речник смо уврстили реченице, и отворене и затворене структуре, из више разлога:

а) На основу разматрања категоријалних особина фразеологизама (в. поглавље *Шта је фразеологизам*), закључили смо да су две обавезне, категоријалне особине фразеологизма семантичко померање барем једног члана фразеологизма и чврста структура, што фразеологизми у форми реченице испуњавају.

б) Сматрамо да се отворена структура фразеологизма о којој су говорили фразеолози не нарушава укључивањем фразеологизама с формом реченице у фразеолошки корпус. Наиме, реченица с непроменљивим деловима јесте затворена структура посматрано на нивоу реченице, али је она отворена према контексту у коме је употребљена. Тако смо у Речник укључили и народне пословице, онда када су оне део других књижевних дела, сматрајући да и оне, употребљене у ширем тексту, улазе у значењске односе са окружењем.

в) Каква ће бити грађа за неко истраживање зависи од његовог циља. С обзиром на циљ нашег истраживања и сврху Речника (једна од најважнијих сврха јесте методичка), и фразеологизме с формом реченице уврстили смо у наш речник, сматрајући их драгоценим примерима за тумачење књижевних дела у којима се јављају.⁶⁶

5.5.1. Независне реченице

Фразеологизми у форми независне реченице могу имати завршену (непроменљиву) структуру и незавршену (променљиву) структуру. Под променљивом структуром подразумевамо да се неки реченични члан у фразеолошкој реченици може мењати. У нашој грађи забележено је више фразеологизама с променљивом реченичном структуром од оних с непроменљивом структуром.

5.5.1.1. Независне реченице са завршеном (непроменљивом) структуром

5.5.1.1.1. Фразеологизми с формом независне реченице⁶⁷ које имају завршену структуру су следећи: *какви бакрачи, свашта у божијој башти, и то било кад се помињало, што би, би (што је било, било је), што мора бити, биће (мора), неста блага, неста пријатеља, није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго, било на прошло (било на није), ако је и богу, много је, бог и божја вјера, бог и душа, богу је плакати, бога ми [мога] (живога ми бога, тако ми бога, убио ме бог ако...), бог је [тако] рекао (бог тако рече), бог ми је сведок, бог те видео, бог те не видео, буди бог с нама, да од бога нађеш, бог ти помогао, бог би га [свети] бог знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај), бог дао, бог узео, бог те мазо, богу хвала! (хвала богу!),*

⁶⁶ Често су фразеологизми с формом реченице носиоци значења књижевног дела, нпр. *Све ће то народ позлатити, Избирач наиђе на (нађе) отирач.*

⁶⁷ Неки овде дати примери не подразумевају пример реченице у класичном, граматичком смислу – реченицу која садржи предикат, већ непотпуне или елиптичне реченице, оне у којима предикат није изречен али се подразумева (*бога ми, тако ми бога, Јово наново* итд.). С обзиром на начин функционисања у комуникацији, сматрали смо да је логичније такве конструкције, које заправо представљају исказе (Симић (2000: 88) исказ дефинише овако: „Најмања говорна јединица са самосталном информативном функцијом јесте – исказ”), придружити реченицама него их издвајати у једнолексемске фразеологизме. Фразеологизме који „немају функцију реченичног члана, већ у дискурсу наступају као комуникативне јединице са заокруженом семантиком, комуникативним циљем и прагматичким садржајем” Ана Пејановић (2018) назива синтаксичким фразеологизмима.

боже ме прости (опрости) (нека ми бог опрости), боже сачувај (сахрани, саклони) (сачувај боже), да (нека) бог да (дај боже, даће бог), до бога се чује, за бога милога, и боже помози, има [жива] бога, не дај боже (ни дај боже, да не да бог), није богзна шта (какав и сл.), помози (помаже) бог!, спаси бог!, бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака, ја босиљак сијем, мени пелен ниче, па мирна Босна, побогу брате!, пукне (пукла је, пући ће итд.) брука, где има ватре, мора и дима бити, вере ми (вера ти је моја), много је воде Дрином (реком и сл.) протекло (протећи ће и сл.), види врага!, врага!, до врага! (до сто врагова!, к врагу!), ког врага, не лези враже!, то је на врби свирала, било је и време, време је новац, време лети, нашла врећа закрпу, ујео вук магарца, дошле (и сл.) гаће на решето, где ће, где неће, глава на пањ, игра глава (играју главе), остала је жива глава, покорну главу сабља не сече, Главаш у Бихаћ, Главаш из Бихаћа, добар глас далеко иде, а зао још даље, пуче (пукао итд.) глас, шири се (и сл.) глас, [нема] ни говора, сачувај Господе!, гром и пакао (сто му громава!), грехота је, у ком грму лежи зец, дошло је (доћи ће итд.) до густог, давно било, сад се спомињало, далеко било!, далеко је од добра, и тако даље, и тако ближе, не зна се (ко зна) шта носи дан, а шта ноћ, сутра други дан, друга и новака (сутра нови дан и нова навака), сутра (сваки дан) је нови дан, дај шта/што даш, ко пре девојци, онога је и девојка, дина ми (тако ми дина), нема дискусије, које [је] добро (којим добром)?, никад два добра, било како му драго, драго ми је, дрво се на дрво наслања, а комишница на комишију, дрво се савија док је младо, држ', не дај, није (нема) друге, то је друго, пољуби ме у дупе (гузицу)!, душе ми, нема [ни] живе душе (нигде живе душе), ђаво је ту умешао своје нокте, ђаво не спава, ђаво узео шалу, ког ђавола, лако је ђаволу у рити свирати, не лези ђаволе, нити се живи, нити се мре, живот је хтео, живота ми мога!, мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу, не би било (није итд.) згорег, у здравље!, здраво живо!, тога зеља има доста, стане земан по земану, земљо, прогутај ме (отвори се)!, округла је земља, моје злато спава, није све што се жути злато, дало се на зло, злу не требало, на зло је, зна се, ко зна, не зна се ни ко пије ни ко плаћа, шта ти ја знам, јаки зуби и тврд орах сломе, нема где игла да падне, избирач наиђе на (нађе) отирач, има се шта и видети, тако ти крсног имена!, искуство је мајка мудрости, испеци на реци!, историја је учитељица живота, историја се понавља, не иде [то], благо мени, умиљато јагње и две мајке сиса, биће триста јада, то је јаче од мене, ко другоме јаму копа, сам у њу пада, излази на једно, језик за зубе!, скрати језик!, није грех у јелу него у делу, што јес(т), јес(т), Јово наново, старије је јутро од вечера, шта кажем, штоно кажу, било како (шта) било, како су радили (чинили), тако су и прошли (обршили), како сам се надала, добро сам се још и удала, како да не, и (па) квит, и крај!, кап је прелила пехар, где је стари кер за нове вештине, клин се клином избија, из ове коже нема се куд (не може се изаћи), обрну (и сл.) кола низа страну, пуче колан, дође коса до бруса, нема краја ни конца (никад краја), падне (легне) крв, падне (огрезну) крв (крвца) до кољена, криво седи, а право говори, крста ми (овога ми крста)!, крчаг који често иде на воду мора се једном разбити, куд пукло да пукло (пукло куд пукло), куме, изгоре ти кеса!, чудна ми купуса!, Латини су старе варалице, нека је староме лек, а младоме бес, све је то лепо и красно, лија, лија, па долија!, ча је Лондра пуста контра Сплиту граду, пошљи луду на војску, па седи кући па плачи!, љубав је слепа, не липиш магаре, извалила магла пањ, види матер, па проси ћер, ни макац!, ђаволску матер!, на мало, маме ми миле!, нема ни мачке, биће дана за мегдана, тече мед и млеко, на месту вољно!, помери се [с места]!, с места!, места!, не игра мечка!, милина је погледати, мило ми је, на милости!, испод мире три ђавола вире, тресла се гора, родио се миш, дођеш матор, а одеш млад, у млађега поговора нема, има и птичјег млека, што је много, много је, може бити, можеш мислити, све се може кад се хоће, само преко мене мртвог!, хоћу муву да чујем!, пала мува на медведа, није него мушмуле, све ће то народ позлатити, какав је то начин, неба ми!, небо пало на земљу, шупље је испод неба, нема шта нема (шта ти ту нема), нема (него) шта, није него!, боље ишта него ништа, па ником ништа, то није ништа (ништа за то),

једна нога је у гробу, нога људска (човечја) није тамо крочила, на ноге [се]!, ноге пода се, ко носи не проси, нужда закон мења, обећање лудом радовање, не долази у обзир, [црни] облаци се гомилају (навлаче се и сл.), како немам оваца, тако не чувам ни паса, којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна, око за око, зуб за зуб, оно што очима види, рукама створи, ко се не освети, тај се не посвети, ва им' оца!, очеви јели кисело грожђе, синовима трну зуби, близу је памети, збогом, памети!, памет у главу!, паметнији попушта, не памтим, лети перје, свака своју песму, то је песма, пиши [кући] пропало, умреће и моја наја, најешћу се и ја погаче, позор!, нема ни помена, поменуло се, не повратило се, недостаје само поп с брадом, таман посла!, [ту] нису чиста посла, о том потом, нема потребе, што је право и богу је драго, диже се прашина, дуга је то прича, то је друга прича, причај ти то неком другом!, купи прње!, прођи ме се, не види се [ни] прст пред оком, друге би ми птице [данас] певале да сам..., па пунктум, пут за уши (под ноге), с пута!, шта ко ради, оно и пати, разуме се, ред (реда) је, у реду, у реду ствар!, речено – учињено, то (што) ће рећи, што рекох (рече итд.) – не порекох (не порече итд.), ни речи више!, пала је реч, часна реч!, робом икад, а гробом никада, тај се није [још] родио, нит ромори нит говори, није него роткве стругане!, удари руда у брег, [к] себи руке!, љубим руку (руке)!, рука руку мије, све му љубим/пољубим!, тако ми свега на свету, само по себи се разуме, сан је лаж, а бог је истина, свадбе без меса бити не може, мали је свет, није крај света, свету се не може угодити, широк (велики) је свет, тешко свуда своје без својега/свога, где некога сврби, ту се и чеше, нема силе [да се нешто уради], сила бога не моли, сила отме земљу и градове, слуга покоран!, на служби!, службеница!, ко се последњи (напоследку) смеје, најслађе се смеје, док једном не смркне, другом не сване, нема смрти без суђена дана, или смрт или слава!, на спасеније!, нема спора, где је срећа, ту је и несрећа, камо (да је) [лепе, пусте] среће!, нека је са срећом!, хитар одвише, срећу прескаче, весело срце кудељу преде, тако ствари стоје, није мала ствар, ствар је легла, ствар је у томе, судбина је хтела, нема (није) сумње, на сунце!, сунца ми!, тако ме не огрејало сунце!, мало сутра, тане му гоино!, и тачка, температура се пење (и сл.), није ово тело за опело, прсла тиква, па то ти (вам) је!, где удари (прође), ту трава не ниче, без трага!, мало је требало, триста, без попа (кмета и сл.) ништа, аха, ту смо!, шта/што је – ту је, из твојих уста у божје уши!, мртва уста не говоре, [али] хоћеш!, куцнуо је час, у добри час!, часни те [крст потро]!, с ким имам част?, чизма главу чува, чистоћа је пола здравља, човек се учи док је жив, гле (нута) чуда!, свако чудо за три дана, чудна ми чуда!, чума ме покупила!, џаба ти, није шала (нема шале), радиће шиба!, није шија него врат, шипак!, нашла шљука прдавца.

5.5.1.1.2. У грађи је забележена и једна пословица која садржи више комуникативних реченица: – „Ко ти ископа око?” – „Брат” – „Зато је тако дубоко!”.

5.5.1.1.3. И у овој групи издвојили смо поредбене фразеологизме. Они нису бројни као што су то били у глаголским конструкцијама. У грађи је забележено пет таквих фразеологизама: ветар сече као нож, боли као враг, оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек), лије као из кабла, сузе се проспу (теку) као киша, ври као у лонцу, шаке су му као лопате.

5.5.1.2. Независне реченице с незавршеном (променљивом) структуром

5.5.1.2.1. Фразеологизми с формом независне реченице с променљивом (завршеном) структуром јесу следећи: зинула ала из очију некоме, анатема те (га, је итд.) било!, донео некога андрак, аратос те (га, је итд.) било!, брат брату вреди (има и сл.), ушло је сто бесова у

некога, иди(те) бестрага!, беше му (јој итд.), бог те (вас) живео!, бог с тобом (вама, нама итд.), бога ти (вам) [твога, вашег итд.], тако ти (вам) бога, бог [ти (вам итд.)] добро дао!, бог да му (јој итд.) душу прости (опрости) (бог да га (је итд.) прости), бог да прости нешто, бог је узео (позвао и сл.) некога [к] себи, бог те (вас итд.) чуо!, бог те (га, је итд.) убио (бог те (га, је итд.) не убио)!, бог ти (вам) помогао!, божја ти (вам) помоћ! (покр. бог дај теби (вама)!), и бог је заборавио некога, иди(те) с милим богом! (нека иде (иду) с милим богом!), моли (молите, нека моли/моле) бога, од бога ти (вам) добро јутро!, [сам] бог те (га итд.) је послао (донео), опучило се (и сл.) нешто низ брдо, баш некога брига (шта ме (те, је итд.) брига, није ме (те, је итд.) брига, боли ме (те, га итд.) брига), не бери(те) бригу (бриге) (немај(те) [ти, ви] бриге, ни бриге те (вас итд.) није, буди(те) без бриге), поједе (и сл.) брига некога, смеши се (насмеје се) некоме брк, ни броја се не зна нечему (није (нема) [ни] броја нечему), та ме (га, је итд.) бува неће ујести, алал [ти, му итд.] вера!, весео био! (весела била! итд.), ветар донесе (је донео) некога, изађе (изаћи ће итд., избије и сл.) нешто на видело, видиш (види) ти њега (њу итд.)!, да те (вас) видим!, виле те (га, је итд.) однеле!, не полети некоме (и сл.) [ни] влас с главе, ниси кадар (кадра итд.) једне беле власи у црну претворити, вода те (га, је итд.) однела!, иде/пође (пљушти и сл.) некоме вода на уста, падне некоме нешто у воду, ушла некоме вода у уши, по вољи је некоме нешто/неко, врабац је некоме под капом, то (о томе) [већ] и врапци цвркућу, враг би га (је итд.) знао (ће га (је итд.) знати итд.), враг с тобом! (њим!), враг ти (им) матери (баби)!, нека те (је итд.) враг носи! (враг те (га, је итд.) однео!, триста врага/врагова те (га, је итд.) однело!), донео некога враг, иди(те) до врага!, који ти (му, јој итд.) је враг, за вратом је некоме нешто (долази некоме нешто на (за) врат), дође (доћи ће, дошло је итд.) нечије време, проћи ће моје (твоје, наше итд.) време, изјели те (га, је итд.) вуци!, пале некоме гаће од смеха, тресу се некоме гаће, не гине ми (ти, му итд.), бестрага ти (му итд.) глава!, виси (стоји и сл.) некоме нешто над главом, врзма се (врзе се, мота се и сл.) нешто некоме по глави, врти се / заврти се (мути се) некоме у глави (глава), глава ми (му, јој итд.) је оволика, глава стоји (остане) некоме [на раменима], дође (дошло је итд.) некоме нешто у главу, заболи некога глава, не шали(те) се главом!, не зна ни где му (јој итд.) је глава, не иде (не долази) некоме нешто у главу, не излази некоме нешто из главе, оде (одлети, полети и сл.) глава [са рамена] [некоме], пада/падне глава некоме, празна (шупља) је глава некоме, преко главе је некоме нешто, пролази/прође (пролеће и сл.) некоме нешто кроз главу, пуна је некоме глава нечега, пуца (прска) некоме глава, сине (сене и сл.) некоме нешто кроз главу (суне у главу некоме нешто), у глави је некоме неко/нешто (увукло се некоме нешто у главу), ударило некоме нешто у главу, бије некога глас, издаје некога глас, иде глатко некоме нешто, неко/нешто није за гледање, не може бити [ни] говора о нечему, да се [и] не говори о нечему, Господ је узео некога, не расте нешто на грани, не вреди нешто ни жиљива грашка, грло (у грлу) се некоме стеже, запне (и сл.) некоме нешто у грлу, заседне некоме нешто у грлу, то ће му (јој итд.) бити гроб, гром те (га, је итд.) убио! (спалио!), стегла се грудва у некоме, гују за реп не би извукао (извукла итд.), уједе га (је итд.) гуја, гуске те (је итд.) разумеле!, доћи ће (данас је) мој дан, избројани су нечији дани, не рађа се неко/нешто сваки дан, није нешто [за] сваки дан, сване некоме црни дан (дођу некоме црни дани), мањка (и сл.) некоме која даска у глави, даћу ја теби! (вама! итд.), застаје дах некоме, пада некоме нешто у део, [ни] длака с(а) главе не фали (не падне и сл.) некоме, сврби некога длан (сврбе некога дланови), отишло је на добош имање (и сл.), добро дође (дошло је итд.) некоме нешто, иде добро некоме, изађе/излази (изаћи ће итд.) све на добро, не пише се некоме добро, дође некоме довде, не зна шта је доста, неће још дуго, иде (и сл.) нешто на дуд, боли/заболи некога душа, душа је некоме у носу, душа му (јој итд.) на босиљак мирише, душу дао (дала, дало) за нешто, и ја (он, она итд.) имам душу, испадне некоме душа, куд ће ти (вам итд.) душа, лакнуло је некоме на души, на души је некоме нешто, поврати се некоме душа, донео некога ђаво, ђаво га (је итд.) знао (ђаво ће га (је итд.) знати итд.), ђаво га (је, их итд.)

надари (понесе, нанесе), ђаво да га (је итд.) носи! (ђаво га (је итд.) однео!, носи те ђаво!, нека те ђаво носи!, иди(те) до ђавола!), ђаволи су у некоме, ђаво некога/нешто носи (односи), црни ђаво не да мира некоме, ђаво с тобом (њим итд.), који ће ми (ти итд.) ђаво, који ти (му, јој итд.) је ђаво, ето ти (вам итд.) [сад]! (ето ти (вам итд.) га [на]!), дође (даде се итд.) некоме на жао, жив(а) ми (ти ја итд.)!, жив био! (жива била!), нећеш док сам ја жив (жива итд.)!, живот некоме висе о концу, подилазе (пролазе) некога жмарци, расту некоме зазубице, збогом остај(те)! (остај(те) збогом!), пођи (иди и сл.) збогом! (или у обртима с нека), не звао (звала) се ја..., то се зове..., погасе се / гасе се некоме [све] звезде (зађе нечија звезда), да си (сте) здраво! (тако био здраво!, здраво остај(те)! и сл.), здраво свануо! (сванула!), вуче некога [црна] земља, гори некоме црна земља под ногама, завртела се (гиба се и сл.) [некоме] земља [под ногама], не држи некога земља, злата вреди нешто, ни да зине, не зна шта ће од..., пробије неког девет знојева, хладан (ледени) зној пробија (облива) некога, у зубима би га (је итд.) могао носити, има томе... (томе је...), не зна ни како му је име, није му (јој итд.) на ино, јада допануо (допанула итд.)!, јад некоме пада на срце, не знали те (га итд.) јади!, јадан био! (јадна била! итд.), јадан не био! (јадна не била! итд.), јадан (јадна) ти сам!, једном се нешто догађа (живи, љуби и сл.), завезао (свезао) се језик некоме, језик је некоме сувише заоштрен, одрешио се некоме језик, сврби некога језик, ... је (су) ... (с допуном у виду исте именице), кажи(те) драгичка!, свали се (скине се и сл.) тежак (сињи) камен некоме са срца, не стаје некоме нешто под капу, иде некоме карта, види се нешто на километар, проради некоме кликер, добро дошао (дошла итд.) у клуб, коб коби некога, кожа је некоме свилена, нису некоме све козе на броју, слома се кола на некоме, нема некога ни од корова, диже се некоме коса [на глави, увис], тресу се некоме кости од страха, шта некога кошта, где би ми (нам итд.) био крај, у некоме тече нечија крв, јурне (удари, појури и сл.) некоме крв у главу (у лице, у образе, на очи), леди/заледи (следи) се некоме крв [у жилама], узаври (кипи, ври, кључа и сл.) крв [у] некоме, у крви је некоме нешто, расту некоме крила, није пао (пала итд.) с крушке, нек би куга сатрла твој (ваш итд.) дом!, далеко му (јој, им итд.) [лепа] кућа!, све по 'ладу, да га (је, нас итд.) не познаду, пуцају некоме леђа, има лека нечему (за нешто), нема нечему лека, исписано је некоме нешто на лицу, не вреди нешто ни пола/по луле дувана, дођу некоме лутке, навлачи се (пада) некоме магла на очи, алал [ти, му итд.] мајка!, весела му (јој итд.) мајка!, жалосна (јадна и сл.) ти (му, јој итд.) мајка!, жива ми (ти итд.) мајка (мама)!, мајка му (ти) стара, мајку му (им итд.)!, неће (не би) ми (га итд.) мајци!, није му (јој итд.) мајка језик испредала, родила те (је, га и сл.) мајка, то је нечије масло, обеси то мачку о реп (мачку о реп с нечим), упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед, не држи некога место, нема нечему места, нешто је на [свом] месту, сине (пролети и сл.) некоме мисао кроз главу, минула је некога прва младост, алал ти (му итд.) млеко које те (га итд.) одранило!, пропиштаће мајчино млеко, изађе/излази нешто из моде, уђе/улази нешто у моду, у моди је нешто, мој си!, моје (твоје итд.) је, [та, ама] иди молим те (идите молим вас, [ма] ајте молим вас)!, нешто је у нечијој моћи, може ми (му итд.) се, шта могу (можеш), подићу некога мрави, подићу некога мравци, падне некоме мраз на образ, падне (навуче се) некоме мрак на очи, пробудио би и мртвог, сто му (вам итд.) мука!, намера га (је итд.) намерила, пође (крене) нешто наопако (наопачке), боље те (вас) нашао (нашли)!, ни да се нашали с нечим, пада нешто с неба, за невољу је некоме нешто, ма немој(те)!, нигде те (га, је итд.) не било!, ниче где га (је итд.) не сеју (није сејан), нема ништа од некога, нема ништа од нечега, гори некоме под ногама, добило је нешто ноге, издају (не држе) некога ноге, ноге би испод себе појео, пресеку (подсеку, одузму и сл.) се некоме ноге, следе се некоме ноге, изађе (скаче, удари и сл.) некоме нешто на нос, на нулици је нешто, скаче некоме нумера, образа ми (ти итд.)!, црн ти (вам итд.) образ [био]!, гаси се / угаси се нечије огњиште, одзвонило му (јој, им итд.) је, боде некоме нешто очи, варају/преваре некога очи, гасе/угасе се некоме очи, где су ти (му, јој итд.) биле очи (имаш ли очи), да те (га, је итд.) моје очи више не виде!, запиње око за

некога, игра некоме нешто пред очима, искоче/искачу некоме очи, не силази неко некоме с очију, очију ми (ти итд.) (оба ми (ти итд.) ока)!, очи су се некоме отвориле, пада некоме нешто у очи, порасту нечије очи, пред очима је (лебди, појављује се и сл.) некоме нешто, пуче (сине) некоме пред очима, склони ми се (вуци ми се, губи ми се, иди ми и сл.) с очију (испред очију)!, смрачи (смркава/смркне) се некоме пред очима, украде некоме нетто из очију, окрене се / okreће се (преврне се и сл.) некоме соба (вајат, свет, улица и сл.) [око главе (њега итд.)], оца ти (му итд.)!, пази ти ње (њега итд.)!, где ми (ти, му итд.) је памет, ни накрај (на крај) памети није некоме нешто, оставља некога памет, падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет, стаје/стане некоме памет, у памети је некоме нешто, буди паметан (паметна)!, јеси ми паметан (паметна)!, нисам паметан (паметна), нема некоме пара, пара (паре) вреди нешто, расте некоме перје, сврби некога песница, дође (сване и сл.) некоме црни петак, попне се црвени петак на нечији кров, писано му (јој, им итд.) је, у питању је нешто, не питај(те)!, ухватило некога пиће, падне нешто на нечија плећа, уроди нешто плодом, рука (реч и сл.) ти (му, јој итд.) се позлатила!, пола га (је) нема, да се и не помиње нешто, нема некоме помоћи, иде некоме посао, не ваља некоме посао, нешто је посреди, пошто сам купио (купила итд.), по то и продајем, право велиш (велите), иде некоме/нечему нешто у прилог, да се и не прича о нечему, проклет био (проклета била итд.)!, нека му (јој итд.) је [богом] просто! (просто да си (је итд.)!), да простиш (простите), сврбе некога прсти, птица је казала (и сл.) некоме нешто, остао ти пуст! (остала ти пуста! итд.), нанесе (однесе) некога пут некуд, нема му (јој итд.) равна, иде некоме нешто у рачун, могу да му (јој итд.) се изброје ребра, пуцају некоме ребра, на дневном реду је нешто (на дневни ред дође нешто), застане (и сл.) некоме реч у грлу, на речима је остало нешто, реч умре (изумре) некоме на уснама, реч је о..., твоја (његова, њена итд.) реч је за мене заповест, реч му (јој итд.) се узме, роткве му (јој итд.) стругане!, иде некоме нешто на руку, иде некоме нешто од руке, изађе нешто испод нечијих руку, измакне некоме нешто из руку, оде (прелази и сл.) нешто из руке у руку (од руке до руке), пође/полази некоме нешто за руком, пролази нешто кроз нечије руке, сврби некога рука (сврбе некога руке), у божјој руци (у божјим рукама) је нешто (све), у нечијим рукама је нешто, дао (дала итд.) би све на свету за нешто, гризе некога савест [због нечега], наливена је некоме самртна, не пада некоме сан на очи, превари сан некога, разбије се некоме сан, дође свест некоме, мркне некоме свест, срушио се некоме свет, цео свет је нечији, семе му (јој итд.) се умело!, пада сенка на некога/нешто, слава му (јој итд.)! (вечна му (јој итд.) слава!), славе ми (ти)!, ударила некоме слава у главу, слух некога вара, смрт је узела некога, издаје некога снага, на снази је (остане и сл.) нешто, жив срам поједе некога, срам те (га, је итд.) било!, по среди је нешто, добра ти (вам) срећа!, какве сам (си итд.) среће!, осмехне се (насмеје се) срећа некоме, прискочи некоме добра срећа, среће ми (ти итд.), сусретне некога (прискочи некоме и сл.) лоша срећа, леди се некоме срж у костима, боли некога срце, вуче срце некога некуд, дође некоме срце на меру (срце је некоме на мери), задрхти некоме срце, игра/заигра некоме срце, кличе (расте и сл.) некоме срце, кида се (пара се, цела се) срце некоме, леди срце некоме нешто, на срцу је (лежи и сл.) некоме неко/нешто, дете је некоме под срцем, пукне/пуца (препукне) некоме срце, пуно (препуно) је некоме срце, пуца (куца) некоме срце за неким, сиђе некоме срце у пете (панатлоне), срце да му искочи (излети) из груди (прсију), срце је некоме на месту, срце је некоме пилеће, срце ми (ти, му итд.) вене, срце некоме дође (и сл.) у грло (подгрлац), стало је (престало је да куца) некоме срце, стеже се / стегне се некоме срце, уреже се некоме нешто у срце, хладно (зима) је некоме око срца (по срцу), стало је некоме до некога/нечега, то је моја (твоја, његова итд.) ствар, стена се навали некоме на срце, стид те (га итд.) било (стид да те (га итд.) буде)!, нешто је на мојој (његовој, њеној итд.) страни, ћорави му (ти итд.) страна!, страх некоме заледи груди, насмеје некога нешто до суза, сузе гуше некога, сунце греје некога, зађе (помркне и сл.) нечије (више некога) сунце, на сунце с нечим!, сунце [ти (му итд.)] жарко (калајисано, твоје (његово

итд.))!, прогутала је тама некога, овде сам најтањи (најтања), то је нечији терен, терет је некоме пао (спао и сл.) са срца (душе, груди, леђа), терет пада некоме на душу (срце), тешко некоме нешто пада, гле ти њега! (ње! итд.), пође (и сл.) нешто својим током, није траву пасао, губи се траг некоме/нечему, оставља/остави траг у нечему, тако ми (ти, му) и треба!, е, ту сам те (вас итд.) чекао! (чекала!), допре (стигне и сл.) некоме нешто до ушију, избија некоме нешто на уши, крене (и сл.) нешто (обично: вест) од ува до ува, пара нешто уши, пуца му (јој итд.) за ушима, падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум, на уснама је некоме нешто, отима се (отргне се и сл.) некоме нешто с усана, сиђе некоме нешто с усана (пређе некоме нешто преко усана), завезала се некоме уста, казаће и кад је мајку за сису ујео (ујела), иде нешто (обично: вест) од уста до уста, излети некоме нешто из уста, исплаче се нешто по нечијим устима, само ти (му, јој итд.) то фали!, хвала му (јој, им итд.) где чуо и не чуо, биће некоме хлеба, воли нешто више него хлеб да једе, вреди нешто царевине, вреди нешто Цариграда, не вреди нешто ни цвоњка, једу некога црви, испод части је некоме нешто, свака [ти, му, јој итд.] част!, служи на част некоме нешто, у џеп може да се стави, немој да се шалиш (немојте да се шалите) [шалом], с тим/њим (итд.) се није шалити, да ли си (је итд.) чему, није некоме ни до чега, не зна на колико места је шупаљ.

5.5.1.2.2. У овој групи забележено је нешто више поредбених фразеологизама, њих 19: хвала некоме као брату рођеном, пече нешто некога као ватра, глава је некоме као празна тиква, кљуца (удара) нешто као детлић, пече некога нешто као жива жеравица, боде нешто као игла, клизи нешто као зејтин, пљушти нешто као киша, бруји (и сл.) нешто као кошница (у кошници), има некога као на гори листа, иде нешто као по лоју, прсне (најчешће глава) као лубеница, иде нешто као намазано, играју некоме очи као на зејтину, има некога као кусих паса, кошта некога нешто као Светог Петра кајгана, има некога/нечега као плевe, стоји некоме нешто као саливено, лепи се нешто као чичак за некога.

5.5.2. Зависне реченице

Фразеологизми с формом зависних реченица заступљени су у грађи са солидним бројем примера. Највећи број фразеологизама са овом структуром припада, очекивано, поредбеним реченицама. Нису забележени примери фразеологизама који би имали форму допусне, односне или узрочне реченице. Навешћемо примере распоређене према врстама зависних реченица:

а) Условне реченице: *ако бога знаш (заст. знадеш, знате), ако бог да, ако ти је живот мио!, да му је звезда на челу, био ко био, ако те (га итд.) је мајка родила, да се ја питам, да си по сто пута..., да ме (га итд.) убијеш, ако за Христа знаш (знате), ако хоћеш (хоћете).*

б) Временске реченице: *кад на врби роди грожђе, откако је гавран поцрнео, док је некоме главе на рамену (док носи главе на рамену), док ти (му, јој итд.) глава не отпадне, како који дан, док дланом (длан) о длан, док душе осећа, откад знам за се, кад крај крају дође, док [оком] трепнем (трепнеш итд., тренеш), откад памтим, док је света и века, откако је света и века, кад буде стани-пани, док (докле) је (тече) сунца и месеца, кад тамо.*

в) Месне реченице: *где био да био, где је некоме и место, куд га (је итд.) ноге носе, куд га (је итд.) очи воде [а ноге носе].*

г) Изричне реченице: *где некога боли, што (год) је некоме драго, како ствари стоје.*

д) Поредбене реченице: *као да га (је итд.) беси гоне, како (колико, шта и сл.) бог да (хоће), како је некога бог створио (дао), као да се најео бунике, као да ветар некога/нешто однесе, као да је некоме врана мозак попила, што га (је итд.) глава доноси, што (колико) га (је итд.) грло носи (доноси), као да је гром ударио (и сл.), као да три дана [крува] није јео, као данас да гледам некога/нешто, колико ти (му, јој итд.) душа подноси (шите), као да га (је итд.) сви ђаволи гоне, као да је у земљу пропао, како зна и уме, као јуче да је било, као да се у камен претворио, као да му (јој итд.) кожу деру, као да је козе чувао с неким, као да нема коске, као да су му сви у кући побијени, како год окренеш, као да је пао (пала итд.) с крушке, што само може бити, као да је с Марса пао, као да је прошао кроз машину за мљење меса, као да је прогутао мотку, као да га (је итд.) муње шибају, као да је пао с неба, као да је из облака пао (као да га ја облак донео), као да су од једног оца, као што је ред и обичај, као сад видим некога/нешто, као да су на једном срцу лежали, као да је био у туришији, како се узме, као да му (јој итд.) неко опали шамар, као да удариш штапом по води.*

ђ) Намерне реченице: *да ме (те итд.) жеља мине.*

е) Последичне реченице: *да те (га, је, вас итд.) види бог, да бог сачува, да ослободи бог, да му (јој итд.) орах из руке не узмеш, прсте да олижеш, да се пуши, да пукнеш (и сл.) од смеха, да ти [му, им итд.] уши отпадне.*

5.6. Једнолексемски фразеологизми

У поглављу *Шта је фразеологизам* показали смо да се тврдња фразеолога да фразеологизам мора да садржи најмање две речи може довести у питање. Иако малобројни, постоје фразеологизми који имају једну реч. Ако се строго посматра, они нису малобројни. Ту би, на пример, спадали: *врага!*, *места!*, и сл. Међутим, како смо реченицу схватили у комуникативном а не граматичком смислу, већина оваквих фразеологизама смештена је заправо у реченице са завршеном структуром. Једнолексемски фразеологизми које нисмо могли сврстати у реченице су ови: *главом, не дисати и не трепнути (не тренути)*. Да се ипак ради о периферији фразеологије, показује и то што ови фразеологизми имају варијанте које нису једнолексемске: *главом и брадом, престати дисати, не трепнути (не тренути) [очима]*.

5.7. Закључак

У наставку, даћемо преглед конструкција с бројем забележених фразеологизама, а потом ћемо анализирати резултате.

Табела 2. Број фразеологизама у форми предлошко-надежне конструкције

Конструкција	Облик	Број фразеологизама
Предлог и именица	генитив	50
	датив	1
	акузатив	33
	инструментал	6
	локатив	31

Укупно:		121
Предлог и придев	генитив	3
	датив	2
	акузатив	2
Укупно:		7
Предлог и заменица	генитив	4
	датив	1
	акузатив	1
Укупно:		6
Предлог и именичка синтагма	генитив	42
	акузатив	68
	инструментал	12
	локатив	29
Укупно:		151
Предлог и партитивна/паукална синтагма		12
Предлог и две именице у напоредном односу	генитив	7
	инструментал	1
	локатив	2
Укупно:		10
Предлошко-падежна конструкција уз именицу/број		16
Две предлошко-падежне конструкције		18
Предлошко-падежна конструкција у еталону		24
Укупно:		365

Табела 3. Број фразеологизама у форми именичке, придевске, прилошке, партитивне и паукалне синтагме

Конструкција	Врста зависног члана синтагме	Облик зависног члана	Број фразеологизама
Именичка синтагма	Именичка синтагма с конгруентним атрибутом	номинатив	259
		генитив	9
		акузатив	2
		вокатив	10
		инструментал	20
	Укупно:		300
	Именичка синтагма с падежним атрибутом	генитив без предлога	40
		генитив с предлогом	21
		акузатив с предлогом	12
		инструментал без предлога	2
		инструментал с предлогом	5
		локатив (с предлогом)	11

Укупно:		91
	Именичка синтагма са атрибутивом	9
	Именичка синтагма с поредбеним атрибутом	7
	Именица или именичка синтагма у еталону	54
	Именичка синтагма с прилогом	2
Укупно:		463
Придевска синтагма	Придевска синтагма с поредбеном одредбом	147
	Придев или придевска синтагма у еталону	22
	Придевска синтагма са одредбеним зависним члановима	1
	генитив без предлога	1
	генитив с предлогом	17
	акузатив с предлогом	2
	инструментал без предлога	3
	локатив (с предлогом)	2
Укупно:		25
	Придевска синтагма са одредбом за меру	12
	Придевска синтагма с редупликацијом	15
Укупно:		221
Прилошка синтагма	Прилошка синтагма с поредбеном одредбом	10
	Прилошка синтагма са одредбеним зависним члановима	12
	Прилошка синтагма са одредбом за меру	8
	Прилошка синтагма с редупликацијом	1
	Прилог у еталону	2
Укупно:		33
Партитивна или паукална синтагма		12
	Број или партитивна/паукална синтагма у еталону	4
Укупно:		16
Укупно:		733

Табела 4. Број фразеологизама у форми глаголске конструкције

Конструкција	Валенца глагола	Облик зависног члана	Број фразеологизама
Глаголско-именичка конструкција с прелазним глаголом	двовалентни глагол	акузатив без предлога или генитив без предлога	355
		изрична реченица	11
Укупно:			366
	тровалентни глагол	акузатив без предлога или генитив без предлога и неки други зависни падеж без предлога	156
		акузатив без предлога или генитив без предлога и неки други зависни падеж с предлогом	273
		два члана у зависном падежу с предлогом	2
		акузатив без предлога или генитив без предлога и прилог	12
		Укупно:	443
	четворовалентни глагол	акузатив без предлога или генитив без предлога, зависни падеж без предлога и зависни падеж с предлогом	34
		акузатив без предлога или генитив без предлога и два члана у зависном падежу без предлога	2
		акузатив без предлога или генитив без предлога и два члана у зависном падежу с предлогом	1
		Укупно:	37
	петовалентни глагол	акузатив без предлога или генитив без предлога, два члана у зависном падежу без предлога и један члан у зависном падежу с предлогом	1
Укупно:			1180

Глаголско-именичка конструкција с непрелазним глаголом	копулативни глагол		149
		поредбене конструкције	7
	семикопулативни глагол		8
	Укупно:		164
	двовалентни глагол	зависни падеж без предлога	67
		зависни падеж с предлогом	233
		зависна реченица	4
	Укупно:		304
	травалентни глагол	зависни падеж без предлога и зависни падеж с предлогом	76
		два члана у зависном падежу без предлога	2
		два члана у зависном падежу с предлогом	6
	Укупно:		84
	четворовалентни глагол	два члана у зависном падежу без предлога и један члан у зависном падежу с предлогом	1
	Укупно:		553
Глаголско-прилошка конструкција	двовалентни непрелазни глагол	прилог / прилошка синтагма	21
	травалентни непрелазни глагол	прилог и члан у зависном падежу с предлогом	1
	четворовалентни прелазни глагол	акузатив или генитив без предлога, зависни падеж без предлога и прилог	2
	двовалентни непрелазни глагол	зависна реченица прилошког значења	2
	Укупно:		26
Глаголска конструкција с актуелним квалификативом			9
Глаголска конструкција с глаголом непотпуног			15

значења	
Глаголска конструкција с поредбеном одредбом	217
Укупно глаголских конструкција:	2000

Табела 5. Број фразеологизама у форми напоредне конструкције

Конструкција	Облик	Број фразеологизама
Напоредна конструкција	Предлошко-падежне конструкције	2
	Именице и именичке синтагме	34
	Придеви	13
	Заменице	7
	Бројеви	1
	Глаголи и глаголске синтагме	5
	Прилози	20
	Предлози	1
	Узвици	3
Укупно:		86

Табела 6. Број фразеологизама у форми полусложенице

Конструкција	Број фразеологизама
Полусложенице	46
Укупно:	46

Табела 7. Број фразеологизама у форми реченице

Конструкција	Облик	Број фразеологизама
Независна реченица	Независна реченица са завршеном (непроменљивом) структуром	352
	Поредбени фразеологизми	7
Укупно:		359

	Независна реченица с незавршеном (променљивом) структуром	465
		Поредбени фразеологизми
		19
	Укупно:	484
Укупно:		843
Зависна реченица	Условна реченица	11
	Временска реченица	16
	Месна реченица	4
	Изрична реченица	3
	Поредбена реченица	38
	Намерна реченица	1
	Последична реченица	8
Укупно:		81
Укупно:		924

5.7.1. Анализа је показала да су најбројнији фразеологизми у нашој грађи глаголске синтагме, односно именичко-глаголске конструкције међу њима. Готово половина свих фразеологизама из Речника има форму глаголске конструкције. Најмање фразеологизама у нашој грађи има структуру полусложенице и напоредне конструкције. Доста велики број фразеологизама у Речнику (готово четвртина) има структуру реченице.

5.7.2. Будући да смо током рада на дисертацији уочили да приличан број фразеологизама има поредбену структуру, њих смо издвојили у свакој од синтаксичких група. Анализа показује да готово седмина свих фразеологизама у Речнику има поредбену структуру (558 фразеологизама). Међу њима су најбројнији они с формом глаголске и придевске синтагме.

6. Значењске одлике фразеологизама

Будући да је грађа Речника врло обимна, посао класификације читаве грађе изискивао би пуно времена, а поставља се и питање сврховитости таквог поступка. Стога смо одлучили да у овом делу дисертације представимо лексичко-семантичка гнезда лексема компонената⁶⁸ и у оквиру њих најважније тематске групе.⁶⁹ Циљ таквог представљања грађе јесте да се открију најважније слике света заступљене у фразеологији. С обзиром на то да је фразеологија слика човековог света, очекивано је да највећи број фразеологизама има саставнице које означавају човека и оно што га окружује. Прелиставајући Речник, запазили смо да велики број фразеологизама као саставнице има називе за човекове делове тела, животиње и биљке (и неживу природу), а да је једна од надодредничких речи с највећим бројем чланова *бог*. Стога смо одлучили да се у овом поглављу дисертације бавимо анализом ових фразеологизама.

6.1. Соматизми у фразеологији

6.1.1. Као што је већ у нашој науци више пута истицано (Мршевић Радовић 1987: 30, Раздобудко Човић 2003, Јовановић 2014, Штрбац–Штасни 2017, Штрбац 2018), те је то била и наша хипотеза, највећи број фразеологизама из нашег речника као саставнице имаће соматизме, тј. називе за делове човековог тела.⁷⁰ Наша грађа потврдила је ове наводе – међу ексцерпираним фразеологизмима најбројнији су соматизми, и то овим редом: *глава* (96), *око* (88), *рука* (70), *срце* (65), *душа* (56), *нога* (39), *језик* (23), *уво* (20), *уста* (18), *прст* (16), *зуб* (15), *лице* (14), *нос* (14), *врат* (14), *леђа* (12), *кожа* (11), *шака* (11), *грло* (9), *колело* (9), *образ* (9), *кост* (6), *брк* (6), *длака* (6), *пета* (6), *мозак* (5), *раме* (5), *груди* (5), *длан* (5), *дупе* (5), *стопа* (5), *гуша* (4), *живац* (4), *нокат* (4), *плећа* (4), *усна* (4), *брада* (3), *грбача* (3), *песница* (3), *ребро* (3), *сиса* (3), *срж* (3), *теме* (3), *бубрег* (2), *влас* (2), *нерв* (2), *прса* (2), *табан* (2), *тур* (2), *шија* (2), *бок* (1), *бора* (1), *вена* (1), *ганглија* (1), *губица* (1), *жила* (1), *зеница* (1), *кичма* (1), *коска* (1), *крило* (1),⁷¹ *лакат* (1), *недра* (1), *њушка* (1), *плућа* (1), *потиљак* (1), *стомак* (1), *тело* (1), *црева* (1).⁷²

Условно се у соматизме могу сврстати и телесне излучевине и израслине.⁷³ Фразеологизми са овом саставницом ексцерпирани су у овом броју: *крв* (21), *суза* (7), *млеко*

⁶⁸ Овакав начин класификације фразеологизама један је од уобичајених међу фразеолозима. Појаву да се фразеологизми могу класификовати на основу лексичког састава, односно главне саставнице запазио је В. Л. Архангелски (1964).

⁶⁹ Термин *тематска група* увела је Рајна Драгићевић (2007: 236–237).

⁷⁰ У складу с тим, соматизми, као саставнице фразеологизама, најчешће су проучавани у науци о нашем језику, али и у страним језицима, будући да је у питању језичка универзалија. О соматизмима су писане и контрастивне анализе (Раздобудко Човић 2003, Хрњак 2005б, Домазет 2011, Спицијарић Пашкван – Опашић 2011, Халас 2012, Ристић 2013, Мутавцић–Сивачки–Колесар 2014, Јордан–Благони 2015, Драгић 2015, Тривић 2015, Вучковић 2016, Пинтарић 2018).

⁷¹ Овде смо подразумевали фразеологизам у коме *крило* означава део човековог тела – скут, а не и оне фразеологизме у којима се крилом означава део птичијег тела.

⁷² Овде је дат број одредница у којима су соматизми одређени као главне саставнице, а њихов број би свакако био већи ако би се узимале у обзир све одреднице у којима се соматизми појављују.

⁷³ Фразеолози различито тумаче то шта се може сматрати соматизмом. Тако Раздобудко Човић (2003) соматизмима сматра само спољашње делове тела, док Спицијарић Пашкван и Опашић (2011: 57) у соматизме убрајају и апстрактне појаве повезане с деловима тела (*душа*) и телесне излучевине. Ми ћемо се овде држати другог наведеног становишта.

(4),⁷⁴ *говно* (3), *зној* (3), *пљувачка* (2), *жуљ* (1), *жуч* (1). Фразеологизама са саставницом која означава део човековог тела, телесну излучевину или израслину у Речнику укупно има 778, те они чине више од петине свих ексцерпираних фразеологизама.

Ако се погледају ексцерпирани фразеологизми са соматизмом као саставницом, закључује се да је највећи број њих смештен на човековој глави или у њој. Оваквих фразеологизама је 338, што је близу половине свих соматизама. То су: *глава*, *око*, *језик*, *уво*, *уста*, *зуб*, *лице*, *нос*, *грло*, *образ*, *брк*, *мозак*, *гуша*, *усна*, *брада*, *теме*, *влас*, *бора*, *гушица*, *зеница*, *њушка* и *потилјак*.

Рука се као главна саставница остварила у 70 фразеологизама. Ако томе додамо и делове руке (*прст*, *шаку*, *раме*, *длан*, *нокат*, *песницу* и *лакрат*), долазимо до 115 фразеологизама. *Нога* је главна саставница у 39 фразеологизама. Прикључимо ли томе и делове ноге (*колело*, *пету*, *стопу*, *табан* и *(петну) живу*), долазимо до 62 фразеологизма.

Поред главе, друго фразеолошки важно место на човеку налази се у грудима. Тако је *срце* главна саставница у 65 фразеологизама у нашем речнику, *душа* – у 56 фразеологизама, *груди*, *недра* и *прса* – у укупно осам фразеологизама и *плућа* – у једном фразеологизму. Укупно за простор груди везано је 130 фразеологизама у нашем речнику.

У солидном броју фразеологизама главне саставнице су *врат* (*шија*), затим, *кости*, *леђа* (*грбача* и *плећа*), *кожа*, *длака*, *живац/нерв/ганглија*. Најмањи фразеолошки потенцијал показали су делови човековог тела који се налазе око стомака.

6.1.2. Распоред броја фразеологизама уз одређени део тела да се објаснити на више начина, који произилазе један из другог:

а) Најфреквентнији соматизми у фразеологизмима имају важну функцију у човековом животу – то су делови тела којима човек сазнаје свет (око, којим гледамо, рука, којом манипулишемо предметима,⁷⁵ глава, којом промишљамо оно што смо чулима сазнали, срце/душа, за које се верује да њима осећамо).⁷⁶

б) Соматизми који су најчешћи у нашем речнику (и у другим фразеолошким и општим речницима) чине најстарију и најфреквентнију лексику не само у српском језику већ у свим језицима света. Они имају велики број значења, граде много твореница и имају богате асоцијације (Раздобудко Човић 2003: 94–103). Ако имамо у виду да се промене у фразеологији дешавају много спорије но у лексичком фонду, због саме природе фразеологизама (њихове устаљености), јасно је да промене које се дешавају с развојем једног друштва фразеологија споро бележи, те највећи део фразеолошког фонда чине старији слојеви лексике.

⁷⁴ Овде смо убројали само оне фразеологизме у којима лексема *млеко* означава мајчино млеко (*алал ти (му итд.) млеко које те (га итд.) одранило!*, *благ као млеко материно*, *посисати нешто с мајчиним млеком*, *пропиштаће мајчино млеко*), а не и млеко животиња.

⁷⁵ Од свог настанка човек сазнаје свет путем телесног искуства и на основу њега образује појмове (концептуализација). На то су указали когнитивни лингвисти, градећи теорије појмовне метафоре и утеловљеног ума (Лејкоф–Донсон 1980, Лејкоф–Донсон 1999). Когнитивни лингвисти настоје да на основу језичких манифестација открију шта је у човековом уму.

⁷⁶ Пишући о метафорама помоћу којих се схватају болести, Сузан Сонтаг (1983) закључује да су плућа, као простор у коме су наше емоције, душа, духовност, романтизована, те се туберкулоза поима као болест коју су имале нежне, често песничке душе, док се рак, који се везује за телесност, и то распадање тела (приземност, одвратност), не може никад романтизовати.

в) Фразеологизми су, по дефиницији, експресивне језичке јединице, те стога траже експресивне просторе, оне које побуђују мисли и осећања, а то су свакако пре свега глава и срце/душа, а не стомак.⁷⁷

6.1.3. Хипотеза у овом истраживању је следећа: Значења фразеологизама са соматизмом као саставницом повезана су с функцијом коју одређени орган (део тела) има. Тако ће се највише соматизама са саставницом *глава* везати за интелектуалне способности човека и његово стање свести, фразеологизми са саставницом *рука* најчешће ће означавати човекове активности, често нечију власт, контролу или пак помоћ, фразеологизми са саставницом *нога* означаваће будност, акцију, брзину итд.

6.1.1. Фразеологизми са саставницом *глава*

6.1.1.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом *глава*

6.1.1.1.1. Наша грађа показује да фразеологизми са соматизмом *глава* означавају:⁷⁸

а) интелектуалне способности човека:

бити без главе – бити глуп; *бити бистре главе* – бити оштроуман, мудар; *глава је некоме као празна тиква* – веома је глуп, туп; *имати нешто у глави* – разг. бити паметан; *мудра глава* – веома паметан човек; *не иде (не долази) некоме нешто у главу* – тешко схвата, разуме нешто, не може да научи; *паметна глава* – мудра, паметна особа; *празна (шупља) је глава некоме* – не зна ништа, не размишља ни о чему; глуп је, незналица;

б) човекове духовне особине:

луда глава – онај којим се тешко управља, плаховит, нестабилан, пун енергије, жестине, луцкаст, помахнутао; *покорну главу сабља не сече* – нар. посл. каже се о човеку који се лако прилагођава приликама и без поговора прима све, такав човек неће настрадати; *тврда глава (главурда)* – тврдоглав, задрт човек; *усијана глава* – фанатик, занесењак, смутљивац;

в) човеково стање свести:

бити без главе – бити претерано збуњен, бити изван себе; *врзма се (врзе се, мота се и сл.) нешто некоме по глави* – интензивно мисли о нечему, стално му нешто долази на памет; *врти се / заврти се (мути се) некоме у глави (глава)* – снебива се, чуди се; *глава ми (му, јој итд.) је оволика* – разг. имам пуно брига, обавеза; *глава на пањ* – гарантовати, бити уверен у нешто; *дати (дајем, дам, дао бих итд.) главу...* – у заклињању: уверен сам у то; *дићи (узносити и сл.) главу* – охрабрити се, погордити се,

⁷⁷ Ако се посматра централни део човековог тела, примећује се да нешто већи број фразеологизама као саставницу има *дупе/тур* у односу на фразеологизме са саставницом *црева* и *стомак*. Ово се може објаснити управо експресивношћу – док *дупе* и *тур* носе квалификаторе *вулгарно* односно *жаргонски*, *стомак* и *црева*, премда се везују за приземност, нису нарочито експресивни.

⁷⁸ Полисемични фразеологизми биће наведени у једној групи ако оба значења припадају тој групи. Ако то није случај, фразеологизам ће бити наведен више пута, зависно од тога којој значењској групи припада одређено значење. На исти начин поступићемо и у даљој анализи.

осилити се; не подлећи несрећи, извући се из теškoћа, опоравити се; **добити по глави** – трпети, бити кажњаван, испаштати; **дође** (дошло је итд.) **некоме нешто у главу** – сети се нечега, помисли на нешто, дође му нешто на памет; **заболи некога глава** – има бриге, брине, има непријатности, неугодности; **избити** (истерати, избацити и сл.) **себи некога/нешто из главе** – на силу престати мислити о нечему, заборавити; **изгубити/губити** (погубити) **главу** – **1.** изгубити/губити присебност, потпуно се збунити, смести се; изгубити/губити контролу; **2.** лудо се заљубити; **као без главе** – избезумљено, ван себе, без циља, сметено; **лупати** (ударити и сл.) **главом о зид** (дудар) – кајати се, стећи скупо плаћено искуство; **мућкати/мућнути главом** – смишљати нешто, дубље размишљати, мозгати; **не зна ни где му** (јој итд.) **је глава** – бити преоптерећен (углавном послом); имати пуно брига; бити збуњен, смушен; **не иде** (не долази) **некоме нешто у главу** – не може да поверује да је то истина; **не излази некоме нешто из главе** – обузет је мислима, стално мисли на нешто; **оборити** (покуњити и сл.) **главу** – постидети се, снуждити се, изгубити храброст; **погнути главу** – **а.** покуњити се, постидети се, снуждити се, изгубити храброст; **б.** покорити се, помирити се с нечим неизбежним; понизити се; **преко главе је некоме нешто** – разг. нечега има много, често је, толико да досади; **претурати** (и сл.) **нешто по глави** – интензивно размишљати о нечему, удубљивати се у размишљање; **претурити** (**превалити** и сл.) **нешто преко главе** – преживети, поднети нешто непријатно, тешко, претрпети, пребродити теškoће; **пролази/прође** (**пролеће** и сл.) **некоме нешто кроз главу** – сећа се / сети се нечега, дође/долази некоме нешто на памет; **пуна је некоме глава нечега** – много мисли о нечему; **пуца** (**прска**) **некоме глава** – у великој је бризи, на великој муци, у бригаама; **разбијати главу око нечега** (**лупати главу** [са (над) нечим]) – напрегнуто мислити о нечем тешком, компликованом, мучити себе мислима, тражити излаз из тешке ситуације; **сине** (**сене** и сл.) **некоме нешто кроз главу** (**суне у главу некоме нешто**) – ненадано, одједном сети се нечега; **увртети нешто у главу** – уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога, бити опседнут неком мишљу, намером; **увући главу у рамена** – срамити се, покуњити се; **у глави је некоме неко/нешто** (**увукло се некоме нешто у главу**) – неко мисли на нешто интензивно, стално; **ударило некоме нешто у главу** – **1.** нешто је некога опило/ошамутило; **2.** некога је опсело нешто, интензивно мисли о нечему; **уздигнуте главе** – поносно, гордо, смело; **чешати се по глави** – кајати се због учињеног;

г) изазивача неког емоционалног стања:

виси (**стоји** и сл.) **некоме нешто над главом** – нешто представља опасност за некога, ствара му забринутост;

д) човекове активности:

глава на пањ – излагати/изложити живот опасности, рескирати живот; **глава стоји** (**остане**) **некоме** [на раменима] – жив је, остаје у животу; **гледати глави места** – тражити склониште у опасности, спашавати се, склонити се од опасности; **дати/давати главу** – погинути/гинути; **док је некоме главе на рамену** (**док носи главе на рамену**) – док неко живи, за живота; **док ти** (му, јој итд.) **глава не отпадне** – жарг. у великој мери [радити нешто]; **игра глава** (**играју главе**) – велика је опасност, у питању су животи; **играти се** (**шалити се**) **главом** – излагати се животној опасности непромишљеним поступцима; **изгубити/губити** (**погубити**) **главу** – погинути/гинути; **изнети** (**извући**) [живу] **главу** (**остала је жива глава**) – спасити се, спасити живот, једва остати жив; **метнути** (и сл.) **главу у торбу** (**носити главу у торби**) – изложити

се / излагати се смртној опасности; наносити се главе – дуго живети, наживети се; не дизати / не дићи главу (главе) [с посла и сл.] – немати времена због презапослености (брига), бити претрпан пословима; [ни] за [живу] главу – нипошто, ни по коју цену; оде (одлети, полети и сл.) глава [са рамена] [некоме] – изгуби живот, погине; оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек) – лако губи живот; пада/падне глава некоме – 1. гине/погине; 2. губи/изгуби положај; платити главом – изгубити живот, бити убијен/погубљен, погинути (због нечега учињеног, због уверења и сл.); повезати главу – заст. оженити се, удати се; промолити (помаљати/помолити) главу – показати се / показивати се, изаћи/излазити напоље; сачувати главу – пазити на свој живот, остати у животу; склонити (и сл.) главу – 1. наћи прибежиште, склониште, кућу/стан; 2. заштитити/штитити живот;

ђ) однос човека према другим људима:

бестрага ти (му итд.) глава! – у љутњи: иди (нека иде) до ђавола!; бити некоме над главом – надгледати, контролисати некога; дићи/дизати (преврнути) кућу (сокак и сл.) на главу – правити/направити галаму, неред, узбунити, узнемирити све; доћи некоме главе – убити некога; упропастити, уништити некога; женска главо! – у чуђењу: жено, је си ли при себи, шта то радиш; заменити своју главу – убити непријатеља; заменити некоме главу – бити нечији заточник у борби; знати некога у главу – познавати некога лично, знати тачно о коме се ради; избити (истерати, избацити и сл.) некоме некога/нешто из главе – учинити да неко престане да мисли на нешто, да заборави нешто; изгубити главу некоме – убити некога; не моћи ухватити некога ни за главу ни за реп – не моћи дознати шта неко мисли, хоће, говори и сл.; одмерити/мерити (премерити, осмотри и сл.) некога од главе до пете – потпуно одмерити; не окретати главе на некога/нешто – не марити за некога/нешто, не обраћати пажњу; окренути главу од некога – не марити за некога, не дружити се с неким; попети се / пењати се некоме на главу – досађивати некоме преко сваке мере, бити неподношљив; право у главу! – разг. напасти некога одлучно, неумољиво, непосредно; радити некоме о глави – припремати нечију смрт, погибију; упропаићавати некога, кварити нечије интересе; скинути/скидати некоме главу – убити/убијати некога; одрубити, одсећи некоме главу; треснути (и сл.) некога по глави – довести некога у тежак, безизлазан положај; упропастити некога; убијати у главу некога нечим – упорно се трудити да неко нешто научи, сазна, запамти; уверавати некога; узети (укинути) некоме главу – убити/погубити некога; чувати/сачувати некоме/нечију главу – пазити на нечији живот, чувати нечији живот;

е) физичко стање човека:

добити по глави – добити батина, бити изударан; мртва глава – мртвац, покојник умрла/погинула особа; према глави – пред смрт, уочи смрти; пуца (прска) некоме глава – има јаку главобољу; седа глава – старац;

ж) начине на које човек нешто ради:

бежати (и сл.) главом (заст. с главом) без обзира – у највећој журби, безобзирце, бежати не осврћући се, бежати великом брзином, у паничном страху; од главе (перчина) до пете – потпуно, сасвим, у свему, у сваком погледу; што га (је итд.) глава доноси – врло гласно, из свег гласа;

з) друштвени статус човека:

глава куће – старатељ, особа која одлучује у породици; *главом* (фам. *главом и брадом*) – лично, сам(а), баш он (она); *женска глава* – жена, женска особа (ир. плашљива особа); *мушка глава* – мушкарац (способан за рад и рат).

6.1.1.1.2. Када су у питању интелектуалне способности човека, фразеологизмима се исказује његова памет (*бити бистре главе, имати нешто у глави, мудра глава и паметна глава*) или глупост (*бити без главе, глава је некоме као празна тиква, не иде (не долази) некоме нешто у главу и празна (шупља) је глава некоме*). У нашој грађи, забележен је подједнак број примера за позитивно и за негативно одређеног човека по овом питању – по четири фразеологизма. Насупрот томе, фразеологизми који означавају духовне особине човека углавном имају негативну конотацију – у нашој грађи забележени су ови: *луда глава, тврда глава* (и пејоративна варијанта *тврда главурда*) и *усијана глава*. Народна пословица *покорну главу сабља не сече* означава човека који се лако прилагођава приликама и без поговора прима све, те неће настрадати, што се не може узети као сасвим негативна особина.

6.1.1.1.3. У нашој класификацији, фразеологизми с главном саставницом *глава* у највећем броју означавају човеково стање свести. Велики број фразеологизама из ове групе означава памћење, односно заборављање. Човек се нечега може сетити спонтано, тако што *му нешто дође у главу* или му то може спонтано *проћи (пролазити, пролетати) кроз главу*. Мисао се може и изненадно појавити, тако што *сине (сене) кроз главу* или *суне у главу*. С обзиром на то да су фразеологизми експресивни, знатан број њих означаваће интензивно, напрегнуто размишљање, пре него спонтано долажење до мисли. Тако се за дубље размишљање каже да човек *мућка/мућне главом* или *претура нешто по глави*. Тада му се нешто *увуче у главу* и ту остаје неко време (*мирујући – у глави је некоме неко/нешто*, или *крећући се – врзма се (врзе се, мота се и сл.) нешто некоме по глави*). Још јачи интензитет размишљања – обузетост, опседнутост мислима, напрегнуто размишљање, мучење себе мислима – означавају фразеологизми *не излази некоме нешто из главе, пуна је некоме глава нечега, разбијати главу око нечега (лупати главу [са (над) нечим])*, *увртети нешто у главу, ударило некоме нешто у главу*. Интензивност као компоненту значења има и фразеологизам *избити (истерати, избацити и сл.) себи/некоме некога/нешто из главе*, пошто је за заборављање овакве мисли потребна сила (физичка или духовна). Приметно је да у наведеним фразеологизмима преовлађују глаголи кретања, који означавају начин памћења/заборављања или интензитет размишљања.

Поред памћења, односно заборављања, један број фразеологизама из групе која означава човеково стање свести означава човекову узнемиреност, снебивање, чуђење, те су негативно конотирани. За човека који је претерано збуњен, који се снебива каже се да *је без главе* (за човека који наступа избезумљено, сметено каже се да *ради као без главе*) и *да му се врти/заврти (мути) у глави (глава)*. Човек који је изгубио присебност, што може бити и од заљубљености, *изгубио/губио (погубио) је главу*. Пошто је *изгубио главу*, за збуњеног, смушеног, преоптерећеног човека каже се и да *не зна ни где му је глава*. Узнемиреност може долазити и од брига. Фразеологизми који означавају човекову узнемиреност због брига или непријатности јесу *заболи некога глава и пуца (прска) некоме глава*, који садрже глаголе са значењском компонентом физичког бола. Глава може и нарасти од брига, што се фразеолошки каже *глава ми (му, јој итд.) је оволика*. Човека може узнемиравати и нешто чега је много, чега је толико да досади, што се може исказати фразеологизмом *преко главе је некоме нешто*. За оног ко успе да преживи непријатности, да преброди тешкоће кажемо да је *претурио (превалио и сл.) нешто преко главе*.

Испаштање, трпљење казне исказује се фразеологизмом *добити по глави*, а кајање, стицање скупо плаћеног искуства фразеологизмима *чешати се по глави* и експресивнијим *лупати (ударити и сл.) главом о зид (дувар)*.

Неколико фразеологизама с главном саставницом *глава* из наше грађе означава увереност односно неувереност у нешто. Фразеологизмом *глава на пањ* казује се увереност у нешто, гарантовање за нешто, док фразеологизам *дати (дајем, дам, дао бих итд.) главу...*, осим уверености, може означавати и заклињање. У оба случаја говори се о давању главе, односно живота, као гаранције да је нешто тако како се тврди, како се верује да јесте. Када се пак не верује у нешто, када се нешто не може узети као истина, каже се да *некоме нешто не иде (не долази) у главу*.

Низ негативно конотираних фразеологизама који означавају стање човекове свести настављају фразеологизми са значењем *постидети се, снуждити се, изгубити храброст*, односно *покорити се, понизити се – оборити (покуњити и сл.) главу, погнути главу и увући главу у рамена*. Насупрот њима стоје фразеологизми са значењем *охрабрити се, погордити се, осилити се*, односно *поносно, гордо, смело – дићи (уносити и сл.) главу и уздигнуте главе*, од којих други наведени има позитивнију конотацију јер не подразумева претходно обарање главе, док фразеологизам наведен као први може означавати извлачење из тешкоћа, тј. може подразумевати несрећу која претходи опоравку, охрабрењу.

6.1.1.1.4. У грађи је забележен и фразеологизам који означава изазивача неког емоционалног стања. Он има негативну конотацију и ствара слику предмета који се налази над главом оног ко је у опасности или забринутости – *виси (стоји и сл.) некоме нешто над главом*.

6.1.1.1.5. Највећи број фразеологизама који означавају човекове активности повезан је с губљењем или очувањем човековог живота. Тако се за човека који излаже свој живот опасности каже да *ставља главу у торбу или на пањ*. Својом неозбиљношћу, игра се супротставља озбиљној ситуацији очувања живота и повезује се са опасношћу у двама фразеологизмима – *игра глава (играју главе) и играти се (шалити се) главом*. Када се живот губи, глава се *даје, губи, пада*, она *одлети, полети, оде*, и то *као бундева (дулек)* онда када се лако изгуби живот, *њоме се плаћа* нешто учињено, неко уверење и сл. Падање главе, осим смрти, може означавати и губљење положаја, а *глава* хиперболично може *отпасти* и када се нешто ради у великој мери. Губљење живота је на неки начин повезано и с фразеологизмом *[ни] за [живу] главу*, којим се одриче да се нешто може догодити, односно којим се гарантује да се нешто нипошто, ни по коју цену (па ни по цену живота) не може догодити.

Фразеологизми супротног значења наведеним јесу они којима се означава да је неко остао у животу, да је сачувао живот. Тада *глава стоји (остане) на раменима, сачува се*, а у опаснијим околностима *[жива] глава* може и *да се једва извуче*. Онај коме је глава остала на раменима може и *да је се наноси*, да се наживи. У опасност се не мора ни доспети ако се на време *глава склони* или ако *јој се на време гледа места*.

Када се нема времена због пуно посла, фразеолошки се то каже да се *не диже / не дигне глава [с посла и сл.]*, а када се човек покаже, када изађе напоље, каже се да је *промолио (помаљао/помолио) главу*. У овим фразеологизмима глава се истиче као главни део човека, физички и ментално посматрано.

Најзагонетнијим фразеологизмом са саставницом *глава* учинио нам се застарели фразеологизам *повезати главу*, са значењем *оженити се, удати се*. Како би се ближе семантички одредио, потребно је открити има ли овај фразеологизам позитивну или негативну

конотацију, или је можда неутралан. Отежавајућа околност у овом задатку јесте то што немамо већи број примера на основу којих бисмо могли да одговоримо на постављено питање. Наиме, у нашој грађи забележили смо само један пример из романа *Поп Ђура и поп Спира* Стевана Сремца:

– *Тхе, а шта зна! Што кажу, само нек повеже главу девојка! А шта ће! Шта би јој помогло да седи па да чека! Боме јој барон и неће доћи, нег' неко тако!... Нашла шљука прдавца!* (Сремац 2, 273).

У Речнику САНУ забележен је један пример у грађи (који преузима Јосип Матешкић, не бележећи нове примере), док је други осмишљен у редакцији:

– *Похитих да се оженим, једно с тога да вежем себи главу; друго, да нађем кући чобана* (Љуб. 3, 48); *Само кад је везала главу! Сад нек ради што хоће!* (Ред.).

Будући да наведени примери немају негативну конотацију, како смо очекивали,⁷⁹ вероватно је да је фразеологизам настао на основу обичаја да удате жене носе мараму на глави, а затим, можда када је заборављен начин настанка овог фразеологизма, значење се проширило и почело да означава не само удају већ и женидбу.

Занимљив је пример из грађе за Речник САНУ, чији контекст упућује на то да овај фразеологизам није неутралан (по закону језичке економије, у језику се не гомилају речи истог или сличног значења), да осим *оженити се* / *удати се* „носи” још нешто у свом значењу, с тим да мали број примера не дозвољава да се закључак изведе.

6.1.1.1.6. У групи коју смо означили као однос човека према другим људима преовлађују примери у којима *глава* означава живот, с тим да се сада ради о чувању односно губљењу туђег живота. Тако се, када се неко упропасти, уништи или убије, каже да *му је неко дошао главе*. Чин убијања може се исказати и фразеологизмима *изгубити главу некоме*, *узети* (*укинути*) *некоме главу* или *скинути/скидати главу некоме*. У контексту јуначке етике, убиство непријатеља означава се фразеологизмом *заменити своју главу*. Када се неко одлучно, неумољиво нападне, обично се напада у главу, као витални део дела – у разговорном стилу за такав напад рећи ће се *право у главу!* или стилски неутралније *треснути некога по глави*. Када се припрема нечија смрт или погибија, пропаст, каже се *радити некоме о глави*. У нашој грађи далеко су малобројнији фразеологизми са значењем чувања нечијег живота. Забележена су свега два таква фразеологизма – *чувати/сачувати некоме/нечију главу* и *заменити некоме главу*, са значењем *бити нечији заточник у борби*.

Глагол *убијати* део је фразеологизма који не означава губљење живота, већ нечији труд да се неко нечему научи, да се увери и сл. – *убијати у главу некога нечим*. Онај ко трпи овакво уверавање осећа веће душевне патње од оног *коме се неко попне/пење на главу*, који трпи нечије прекомерно досађивање. По интензитету патњи фразеологизам који се налази између двају наведених јесте *бити некоме над главом*. Онај *коме је неко над главом* надгледан је, контролисан.

⁷⁹ Помишљали смо да је код овог фразеологизма на делу метафора по којој онај који повеже главу не види / не расуђује јасно, или пак има главобољу, односно бриге. На такво размишљање навели су нас други фразеологизми са саставницом *везати* (*бити везан за постељу*, *бити везаних руку*, *везати себи конопац око врата*, *везати нешто мачку о реп*, који имају негативну конотацију, са семом спутавања, недозвољавања некоме/нечему да дође до изражаја). Међутим, изгледа да фразеологизам нема везе с наведеним метафорама, нити с негативним значењима других фразеологизама с глаголом *везати*. Заправо, глаголи *везати* и *везати се* немају само негативна значења – једно од значења глагола *везати се* јесте управо *ступити у уже везе*, *ступити у брак*.

Низ фразеологизама с негативном конотацијом у групи која означава човеков однос према другим људима настављају два фразеологизма са значењем *не марити за некога/нешто, не обраћати пажњу, не дружити се с неким – не окретати главе на некога/нешто* и *окренути главу од некога*, као и фразеологизам *дићи/дизати (преврнути) кућу (сокак и сл.) на главу*, са значењем *правити/направити галаму, неред, узбунити, узнемирити све*.

Негативну конотацију имају и два израза који се упућују саговорнику. Изразу који се изговара у љутњи *бестрага ти (му итд.) глава!* синоним би могао бити *иди (нека иде) до ђавола!*. Када се некој жени приговара за њене поступке или се изражава чуђење према њеним поступцима, може се рећи *женска глава!*.

Само три фразеологизма с главном саставницом *глава* из наше грађе који означавају однос човека према другим људима немају негативну конотацију. У њима се глава истиче као главна одлика човека – *знати некога у главу*, са значењем *познавати некога лично, знати тачно о коме се ради*, односно као оно што омеђава човека с једне стране – *не моћи ухватити некога ни за главу ни за реп*, са значењем *не моћи дознати шта неко мисли, хоће, говори и сл.* и *одмерити/мерити (премерити, осмотрили и сл.) некога од главе до пете*, са значењем *потпуно одмерити*.

6.1.1.1.7. Готово сви фразеологизми који означавају физичко стање човека у нашој грађи означавају нешто негативно. Тако глаголско-именички фразеологизам *добити по глави* значи *добити батина, бити изударан*; фразеологизам с реченичном структуром *пуца (прска) некоме глава* означава да неко има јаку главобољу; синтагма *мртва глава* означава мртваца, покојника, умрлу или погинулу особу, а *седа глава* старца; предлошко-падежном конструкцијом *према глави* означава се време пред смрт, уочи смрти. У овој групи једино фразеологизам *седа глава* нема негативну конотацију.

6.1.1.1.8. Фразеологизми са саставницом *глава* који означавају начине на које се нешто ради у вези су с положајем главе на човековом телу или њеном функцијом, те се фразеологизмом *од главе (перчина) до пете* означава да је нешто *потпуно, сасвим, у свему, у сваком погледу* таквим каквим се чини. Фразеологизмом *што га (је итд.) глава доноси* исказује се врло гласно говорење, викање и сл. У нашој грађи забележена је и варијанта овог фразеологизма *што (колико) га (је итд.) грло носи (доноси)*, у коме је употребљен орган који је директно задужен за испуштање гласа. Када се изгуби глава, губи се присебност, те се фразеологизмом *бежати (и сл.) главом (заст. с главом) без обзира* означава бежање у највећој журби, безобзирце, без освртања, у паничном страху.

6.1.1.1.9. Фразеологизмима са саставницом *глава* може се означавати и друштвени статус човека. У нашој грађи забележени су ови примери: *глава куће, главом (фам. главом и брадом), женска глава* и *мушка глава*. *Глава куће* означава старатеља, особу која одлучује у породици, *женска глава* означава жену, с нагласком на плашљивост као њену доминантну особину (уз ироничан призвук), док *мушка глава* означава мушкарца у смислу особе која је способна за рад и рат. Једнолексемским фразеологизмом *главом*, односно фамилијарнијом варијантом *главом и брадом* означава се да је то лично човек о коме се говори.

6.1.1.1.10. Семантичка анализа фразеологизама с главном саставницом *глава* показује да највише ових фразеологизама у нашој грађи означава човеково стање свести (34 фразеологизма), затим човекове активности усмерене према другим људима (22) и према себи (21), а у мањем броју и интелектуалне способности човека (8), физичко стање човека (5), човекове духовне особине (4), друштвени статус човека (4), начине на које човек нешто ради (3) и изазивача неког емоционалног стања (1). Овакав резултат је и очекиван, с обзиром на

функцију коју глава има – у њој је смештена човекова интелигенција, ум, а као један од два витална органа човека, глава може метонимијски означавати човеков живот, те је највећи број фразеологизама који означавају човекове активности повезан с губљењем односно чувањем свог или туђег живота. Приметна је експресивност ексцерпираних фразеологизама и њихова негативна конотација, што је у науци о нашем језику истицано као одлика фразеологизама (Мршевић Радовић 1999: 60).

6.1.1.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом глава

6.1.1.2.1. Когнитивна наука настаје средином 70-их година прошлог века, као интердисциплинарна наука, која обухвата лингвистику, психологију, антропологију, неуробиологију, филозофију и друге науке (Николић–Шарчевић–Тривић 2012: 211). Когнитивни лингвисти настоје да на основу језика утврде начин на који човек размишља. Централна теорија когнитивне лингвистике јесте теорија о појмовној (концептуалној) метафори, коју су поставили Џорџ Лејкоф и Марк Џонсон (1980) у свом сада знаменитом делу *Metaphors We Live By*.

Суштина ове теорије јесте у томе да, поред метафоре као реторичке фигуре, постоји метафора помоћу које размишљамо – појмовна метафора:

We have found, on the contrary, that metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature (Лејкоф–Џонсон 1980: 3).

Појмовна метафора подразумева постојање изворног и циљног домена и пресликавање структуре изворног домена на циљни домен. Ова метафора дубоко је укорењена у човековом најранијем искуству – истовремено појављивање двају домена у чулном искуству омогућава пресликавање. Обично је изворни домен конкретан, а циљни апстрактан. Пресликавање између домена није потпуно већ делимично, јер они нису исти појмови (Кевечеш 2010: 4, 91). Будући да је човеков ментални и емотивни живот апстрактан појам, очекивано је да ће се он концептуализовати.

Други важан механизам за разумевање апстрактних појмова јесте метонимија, која подразумева егзистенцијалну везу међу појмовима, тј. суседност (Радан–Кевечеш 2014: 309). Преузимајући од Лејкофа (1987) термин *идеализовани когнитивни модели*, који укључује не само енциклопедијско знање људи о одређеном домену него и идеализоване културне моделе којима ти људи припадају, Радан и Кевечеш овако дефинишу метонимију:

Метонимија је когнитивни процес у којем један појмовни ентитет, преносник, омогућава ментални приступ другом појмовном ентитету, циљу, унутар истог идеализованог когнитивног модела (Радан–Кевечеш 2014: 309).

Помоћу метонимије може се упућивати садржатељем на садржани објекат, именом творца на његово дело, делом на целину⁸⁰ (Тејлор 1989: 122–123). Метонимија се налази и у основи појмовних метафора,⁸¹ будући да је извор појмовних метафора телесно искуство, тј.

⁸⁰ Упућивање делом на целину представља подврсту метонимије – синегдоху.

⁸¹ Треба напоменути да метонимија није увек извор појмовне метафоре. То може бити и синестезија, посебна врста метафоре у којој се пресликавање обавља међу различитим чулним доменима.

заједничко појављивање двају домена, између којих ће се у човековом уму створити веза (Тејлор 1989: 123–124).

Теорије појмовне метафоре и појмовне метонимије имале су својих одјека и у фразеологији. Лејкоф (1987), Гибс (1993) и Кевечеш и Сабо (1996) показали су да је значење фразеологизама и те како мотивисано, а не арбитарно. Лејкоф истиче да су нарочито значајни механизми за настајање фразеологизама – метафора, метонимија и конвенционално знање. Кевечеш и Сабо наглашавају да су фразеологизми ствар нашег концептуалног система, а не само ствар језика:

An idiom is not just an expression that has meaning that is somehow special in relation to the meanings of its constituent parts, but it arises from our more general knowledge of the world (embodied in our conceptual system). In other words, idioms (or, at least, the majority of them) are conceptual, and not linguistic, in nature (Кевечеш–Сабо 1996: 330).

С психолингвистичког становишта, Гибс (1993) показује да фразеологизми, макар већина њих, нису мртве метафоре, зато што говорници о њима имају живе менталне слике, њихово значење препознају на основу познавања појмовних метафора. Они не постоје као изоловане језичке јединице, већ одражавају систем метафоричких концепата.

С обзиром на то да човек стиче искуства својим физичким деловањем, људско тело је уобичајени изворни домен, а нарочито су метафорички продуктивни они делови тела чија је функција важна – глава и делови лица (очи, уши, нос, уста, језик), руке, ноге, леђа, срце (Кевечеш 2010: 18).

6.1.1.2.2. Наша грађа потврђује наводе когнитивиста. *Глава* је соматизам с највећим бројем одредница у нашем речнику, а највећи број ових фразеологизама настао је помоћу метафоре или метонимије.

Једна од најраспрострањенијих појмовних метафора у нашој грађи јесте ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ. У ГЛАВИ-САДРЖАТЕЉУ као објекти налазе се памет, интелигенција, ум, идеје.

Глупом човеку *глава је празна (шупља)*, односно *глава му је као празна тиква*.⁸² Он чак може *бити без главе*, док се за паметног човека каже да *има нешто у глави*.

Мисли и идеје налазе се у ГЛАВИ-САДРЖАТЕЉУ, могу по њој да се крећу, улазе или излазе из ње, *пролазе кроз главу*. Тако се човеку нешто *врзма (врзе, мота) по глави*, може да му се *увуче у главу* и ту буде неко време (*у глави је некоме неко/нешто*), а може и човек с намером *претурати по мислима* тражећи спасоносну. Мисли могу и да *напуне главу* па да она повећа своју запремину, те човек који има пуно брига или обавеза каже да *му је глава оволика*. Ако се много препуни, *глава може и да пукне (прсне)*. Осим што могу да повећају запремину главе, МИСЛИ-ОБЈЕКТИ некада не могу стати у главу, па *су преко главе*. Човеку који тешко схвата или не може да поверује у нешто *не иде (не долази) нешто у главу*, а када се сети нечега, помисли на нешто, каже се да *му је дошло нешто у главу*. Када човек много мисли на нешто, *то му не излази*

⁸² Осим појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, у наведеном примеру на делу је и сликовна метафора ГЛАВА ЈЕ ТИКВА. У нашој грађи у још једном фразеологизму глава се перципира као тиква, односно бундева, дулек – *оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек)*. Теорију сликовних метафора дефинисали су Џорџ Лејкоф и Марк Гарнер (1989). И у случају појмовне и у случају сликовне метафоре структура једног домена пресликава се на структуру другог домена, с тим што су код сликовне метафоре домени – слике, а код појмовне метафоре домени су појмови (Лејкоф–Гарнер 1989: 89). Различита је сврха ових двеју метафора – док појмовна метафора служи да се боље разумеју појмови, сликовна метафора служи да се сликовито, алтернативно именују одређени премети (Бугарски 2005: 205, Кликовац 2008а: 66).

из главе. Ако жели да он или неко други престане да мисли о нечему, ту мисао *себи/њему* треба *избити (истерати, избацити) из главе*. Када је потребно да се сети нечега, *мућнуће/мућкаће главом*. Овај фразеологизам упућује на менталну слику течности као садржаоца у глави (МИСЛИ СУ ТЕЧНОСТ).⁸³ Занимљив је један од примера забележен у грађи, у коме је уз овај фразеологизам дата слика мућкања течности у боци:

Лукави пољар Лијан мућкао је боцу с ракијом, потезао из ње, а затим би почео да мућка главом и да се домишља (Ћопић 2, 84).

На менталну слику течности у глави упућује и фразеологизам *бити бистре главе*. Осим ЧВРСТИХ ПРЕДМЕТА и ТЕЧНОСТИ, МИСЛИ МОГУ БИТИ и СВЕТЛОСТ, те се, када се неко сети нечега, каже да *му је синило (сенуло) нешто кроз главу*. Варијанта овог фразеологизма слична по структури и иста по значењу – *суне у главу некоме нешто* заснива се на метафори да је МИСАО БИЋЕ. Мисао која некога опседа човек је *увртео у главу* како би тамо сигурно остала (ментална слика завртња који се заврће дубоко у унутрашњост главе).

Општа метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, односно ужа ДУХОВНА ПАТЊА ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ препознаје се у фразеологизмима *разбијати (лупати) главу, добити по глави, заболи некога глава, лупати (ударити) главом о зид (дувар), ударило некога нешто у главу*. Ови фразеологизми означавају духовне патње, напрегнуте мисли, бриге, непријатности, неугодности, кајање. Тежина, односно терет се осећа и кад се *неко некоме попне/пење на главу*, тј. када му досађује преко сваке мере. Да би се човек решио непријатних мисли, најбоље је да тај терет *претури (превали) преко главе*. Непријатности не морају бити непосредно на глави – оне могу *висити (стојати) над главом*, представљајући опасност за оног над чијом су главом јер му сваког часа могу пасти на главу. Метафора ДУХОВНА ПАТЊА ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ препознаје се и у фразеологизмима који означавају однос човека према другим људима – *треснути (и сл.) некога по глави*, са значењем *довести некога у тежак, безизлазан положај; упропастити некога, убијати у главу некога нечим*, са значењем *упорно се трудити да неко нешто научи, сазна, запамти; уверавати некога и дићи/дизати (преврнути) кућу (сокак и сл.) на главу*, са значењем *правити/направити галаму, неред, узбунити, узнемирити све*. Иако не садржи глагол ударања или уништавања, фразеологизам *право у главу!*, са значењем *напасти некога одлучно, неумољиво, непосредно*, сврстаћемо међу овај тип метафоре, будући да се глагол такве семантике у њему подразумева.

Још једна појмовна метафора коју су Лејкоф и Џонсон (1999) означили као примарну препознаје се међу ексцерпираним фразеологизмима с главном саставницом *глава*. То је ДОБРО, ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ, а ЛОШЕ, НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. То је једна од оријентационих метафора, метафора које потичу из човековог одређивања свог положаја у простору (в. више у: Кликовац 2004: 23, Расулић 2004: 215). Тако се за ситуацију када се човек охрабри, када не подлеже несрећи, фразеолошки каже да је *дигао (узнео) главу, уздигнуте главе*, а када се постиди, снужди, покуњи, изгуби храброст или понизи се, каже се да је *оборио (покуњио) главу, увукао главу у рамена*, односно *погнуо главу*. Фразеологизам *погнути главу* у значењу *понизити се* подразумева однос према другом човеку, односно виши положај на вертикали оног који покорава у односу на покореног, пониженог, те се у овом фразеологизму препознају метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ и НЕМОЋ ЈЕ ДОЛЕ (Кликовац 2004: 76). Ова метафора на делу је и у фразеологизму *пада/падне глава некоме* када он значи *губи/изгуби положај*. *Глава се не диже* у још једној не тако пријатној ситуацији – када се нема времена због презапослености или брига. Вертикална

⁸³ Да се мисли концептуализују, између осталог, и као течност говори и израз *ток мисли*.

схема присутна је и у фразеологизму *бити некоме над главом*. Онај који је на вишем положају има моћ, контролу, а онај који је немоћан заузима доњи положај.

6.1.1.2.3. Други механизам настанка фразеологизама са соматизмом *глава* јесте појмовна метонимија. У највећем броју фразеологизама активне су метонимије ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА⁸⁴ и ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ. Оваква ситуација је разумљива с обзиром на то да је глава најважнији део човека, и витално, и интелектуално. Мозак, поред срца, најважнији витални део тела, налази се у глави, а ум, који је у њему смештен, оно је што разликује човека од осталих живих бића.

У нашој грађи забележени су ови фразеологизми у којима ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА: *бестрага ти (му итд.) глава!*, *глава куће*, *главом (фам. главом и брадом)*, *гледати глави места*, *женска глава*, *женска главо!*, *знати некога у главу*, *луда глава*, *мртва глава*, *мудра глава*, *мушка глава*, *паметна глава*, *покорну главу сабља не сече*, *промолити (помањати/помолити) главу*; *седа глава*, *склонити (и сл.) главу (у значењу наћи прибежиште, склониште, кућу/стан)*, *тврда глава (главурда)*, *усијана глава*, с тим да је у примерима *тврда глава (главурда)* и *усијана глава* метонимија здружена с метафорама БЕЗОСЕЋАЈНОСТ ЈЕ ТВРДОЋА И ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕНИ ПРЕДМЕТ, односно ЗАНЕСЕНОСТ ЈЕ ВАТРА.

Метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ препознаје се у следећим фразеологизмима: *дати/давати главу*, *дати (дајем, дам, дао бих итд.) главу...*, *доћи некоме главе*, *заменити своју главу*, *заменити некоме главу*, *изгубити главу некоме*, *игра глава (играју главе)*, *играти се (шалити се) главом*, *изгубити/губити (погубити) главу*, *[ни] за [живу] главу*, *платити главом*, *према глави*, *радити некоме о глави*, *сачувати главу*, *склонити (и сл.) главу*, *узети (укинути) некоме главу*, *чувати/сачувати некоме/нечију главу*.

Будући да је већина чула смештена у глави (рецептори за вид, слух, укус и мирис смештени су на/у глави, с тим да се сви надражаји који се осећају чулима шаљу у главу, тј. мозак), метонимијски ГЛАВА СТОЈИ И ЗА ЧУЛА. Тако се фразеологизмима *не окретати главе на некога/нешто* и *окренути главу од некога* означава *немар према некоме/нечему*, *необраћање пажње*, док се фразеологизмом *бежати (и сл.) главом (заст. с главом) без обзира* означава начин бежања – то је бежање у *највећој журби*, *безобзирце*, *без освртања*, *великом брзином*, у *паничном страху*. С обзиром на то да се чулни надражаји шаљу до главе и да се рецептори за већину чула налазе на/у њој, када је човек *без главе*, он је збуњен, смушен, губи присебност, понаша се сметено, што се исказује и фразеологизмима *изгубити/губити (погубити) главу*, *као без главе* и *не зна ни где му (јој итд.) је глава*.

Примери блиски наведеним у групи оних насталих појмовном метонимијом ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ јесу следећи: *док је некоме главе на рамену (док носи главе на рамену)*, *док ти (му, јој итд.) глава не отпадне*, *глава стоји (остане) некоме [на раменима]*, *глава на пањ*, *изнети (извући) [живу] главу (остала је жива глава)*, *метнути (и сл.) главу у торбу (носити главу у торби)*, *наносити се главе*, *оде (одлети, полети и сл.) глава [са рамена] [некоме]*, *оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек)*, *пада/падне глава некоме*, *скинути/скидати некоме главу*. И у овим примерима глава означава живот, с тим да се у њима лексема *глава* не може заменити лексемом *живот*, те се не може говорити о појмовној метонимији, као механизму настајања ових фразеологизама, већ о човековом знању о свакодневном животу које је мотивисало њихов настанак. Наиме, у наведеним фразеологизмима подразумева се да губљење главе, као виталног дела човековог тела, подразумева и његову смрт, односно чување главе подразумева остајање у животу.

⁸⁴ Овде је реч о подврсти метонимије – синегдохи.

6.1.1.2.4. Човеково знање о свакодневном животу мотивисало је и настанак следећих фразеологизама: *добити по глави*, са значењем *добити батина*, *бити изударан*, *не моћи ухватити некога ни за главу ни за реп*, са значењем *не моћи дознати шта неко мисли, хоће, говори и сл.*, *одмерити/мерити (премерити, осмотрити и сл.) некога од главе до пете*, са значењем *потпуно одмерити*, *од главе (перчина) до пете*, са значењем *потпуно, сасвим, у свему, у сваком погледу, повезати главу*, са значењем *удати се, оженити се, што га (је итд.) глава доноси*, са значењем *врло гласно, из свег гласа и чешати се по глави*, са значењем *кајати се због учињеног*.

6.1.1.2.5. Концептуална анализа фразеологизама са соматизмом *глава* из нашег речника показује да је подједнак број њих настао појмовном метафором односно појмовном метонимијом (по 42 фразеологизма). Знатно мањи број њих настао је на основу човековог знања о свакодневном животу (18 фразеологизама). Када је у питању појмовна метафора, највећи број наших примера настао је на основу метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ (22), затим ДУХОВНА ПАТЊА ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ И ДОБРО, ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ, а ЛОШЕ, НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. Што се тиче појмовне метонимије, највећи број фразеологизама из наше грађе настао је на основу метонимије ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА (18), затим ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ (17) и ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА (7). Ови резултати потврдили су наше хипотезе да човек путем телесног искуства образује апстрактне појмове, да се, с обзиром на изглед и функцију главе, она у највећем броју случајева концептуализовати као садржатељ за мисли, идеје, интелигенцију, да се, будући апстрактна, духовна патња разуме као физички бол, да је, с обзиром на положај главе на човековом телу, на делу и оријентациона метафора, која казује да је ДОБРО, ПОЗИТИВНО ГОРЕ, а ЛОШЕ, НЕГАТИВНО – ДОЛЕ. Такође, када је у питању појмовна метонимија, претпоставило се да ће ГЛАВА метонимијски СТАЈАТИ ЗА ЧОВЕКА, ЖИВОТ и ЧУЛА.⁸⁵

6.1.2. Фразеологизми са саставницом *срце*

6.1.2.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом *срце*

6.1.2.1.1. Поред главе, друго фразеолошки важно место у човековом телу налази се у грудима, јер се ту налази срце, а верује се да је ту настањена и човекова душа.

Срце је, уз мозак, најважнији витални орган у човековом телу. Током времена и у различитим културама срцу је стога приписиван нарочит значај. Данас се у европским културама срце обично везује за осећања, карактер човека, често и до те мере да се човек поистовећује са срцем – човек је онакав какво му је срце. Поред тога, наглашава се супротност срца и мозга (главе), који је задужен за логичко расуђивање. Иако то физиолошки није тако (мозак је центар и за мисли и за осећања), веровања људи и наша књижевност рећи ће супротно. Тако је у нашем речнику забележена народна пословица *није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго*, која казује да је срце извор осећања. У чувеној песми Лазе Костића *Santa Maria della Salute* води се борба између срца и главе лирског субјекта:

⁸⁵ До сличних закључака дошле су и Гордана Штрбац и Гордана Штасни (2017). Осим фразеолошким потенцијалом, оне су се бавиле и семантичким, асоцијативним и творбеним потенцијалом лексеме *глава* (и њених меронима). Закључиле су да се у сва четири плана функција главе издваја као оно што је најважније (Штрбац–Штасни 2017: 137).

*Две се у мени побише силе,
мозак и срце, памет и сласт,
дуго су бојак страховит биле,
ко бесни олуј и стари храст;
напoкoн силе сусташе миле,
вијугав мозак одржа власт,
разлог и запoн пaмeти худе,
Santa Maria della Salute.*

*Пaмeт мe стегну, ја срце стисну',
утeкoх мудро од среће, луд,
утeкoх од њe – a oнa свисну.
Пoмрчa сунцe, вeчитa студ,
гaснyшe звeздe, рaј у плaч бризну,
смaк свeтa нaстa и стpaшнa суд –
O, свeтски слoмe, o стpaшнa судe,
Santa Maria della Salute!*

*У срцу слoмљeн, збуњeн у глaви,
спoмeн је њeзин свeти мa храм,
кaд мa сe oнa oдoнyд јaви,
кo дa сe бoг мa пoјaви сaм:
У дyшa бoлa лeд мa сe крaви,
крoз њy сaд видим, oд њe свe знaм
зaштo сe мyдрaчки мoзгoви мyтe,
Santa Maria della Salute (Кoстић 1972: 136).*

Глава и срце се у наведеним стиховима приказују као жестоки противници, између којих не може доћи до помирења. Превагу је однела глава, тј. разум, али је лирски субјект морао да стисне срце, које се сломило, а у души, која је такође стециште осећања, ухватио се лед. Глава, која је седиште мисли а не осећања, остаје збуњена, а мудрачки мозгови су помућени.

Овакво, дуалистичко схватање разума и осећања не влада међу свим народима света нити је одувек владало у европским народима. Сузан Нимајер (2011) износи три типа концептуализације разума и осећања, која зависе од језичке породице односно културе у којој ће се појавити:

- 1) абдоменоцентризам, по коме је разум смештен у регију абдомена;
- 2) кардиоцентризам, по коме је разум смештен у регији срца;
- 3) цереброцентризам, по коме је разум смештен у глави, односно прецизније – у мозгу.

Према абдоменоцентризму, осећања су смештена у стомаку, јетри или бубрегу, а разум је смештен у јетри или уву. Овакво схватање карактеристично је за јужну Азију и Полинезију. Кардиоцентризам подразумева да је срце орган који влада телом – седиште је разума и емоција, а овакво гледиште карактеристично је за Кину, Јапан и Кореју. У западној Азији, у Европи и северној Африци (већина индоевропских језика) преовладава цереброцентризам, по коме је разум смештен у мозгу, а осећања у срцу.

Када је у питању схватање о најважнијем органу у телу, оно је, и када се посматрају само европски народи, доживљавало промене. Тако се схватање о срцу мењало од Аристотела, који је срце сматрао средиштем мисли и органом који је задужен за осећања, преко Библије, која је

срце означила као централни човеков орган, до мишљења Рене Декарта, које је утицало на западни свет да почне размишљати дуалистички – да се осећања налазе у срцу, а разум у глави (Нимајер 2011).

С обзиром на речено, хипотеза у овом делу рада биће да се већина фразеологизама са саставницом *срце* односи на човекова осећања и однос према другим људима јер су осећања најчешће некеме упућена.

6.1.2.1.2. Фразеологизми с главном саставницом *срце* из наше грађе означавају:

а) човекове духовне особине:

бити голубијег срца – бити доброћудан, благ, добар; **бити добра/доброга срца (имати добро срце)** – бити доброћудан, племенит; **бити камена/каменог срца** – бити безосећајан, неосетљив, немилосрдан, хладан, зао, непопустљив; **бити мекана срца (имати меко срце)** – бити благ, добар, попустљив; **бити тврда/тврдог срца** – а. бити безосећајан, неосетљив; б. бити издржљив, храбар; **бити хладна/хладног срца** – бити безосећајан, немилосрдан; **бити чиста срца (имати чисто срце)** – бити невин, праведан; **имати зечје срце** – бити плашљив; **имати биволско срце** – бити веома храбар, неустрашив; **имати лавље (лавовско) срце** – бити веома храбар, неустрашив; **имати срца** – 1. имати храбрости; 2. бити милосрдан, саосећајан, племенит; **немати срца** – бити немилостив, немилосрдан; **срце је некеме пилеће** – плашљив је;

б) човекова осећања и расположења:

бити на крај / накрај срца – разг. љутити се, вређати се за ситницу, бити раздражљив, бити неосетљив; **боли некога срце** – некеме је тешко, жао му је, врло пати; **вуче срце некога некуд** – некога/нешто јако жели, воли, везан је за некога/нешто; **дође некеме срце на меру (срце је некеме на мери)** – бити задовољан, осећати се угодно; **задрхти некеме срце** – уплаши се, осети бригу, стрепњу; **игра/заигра некеме срце** – а. осећа/осети храброст, снагу; б. веома се уплаши; в. кличе (расте и сл.) некеме срце – осећа велику радост, велико задовољство; **кида се (пара се, цела се) срце некеме** – ожалостио је, несрећан, осећа јаку душевну бол; **не моћи одолети срцу** – не моћи се уздржати, савладати; **олакшати/олакшавати (олакнути) срцу** – ослободити се душевног терета, често тако што ће се испричати патње; **примити/примати (узети) нешто к срцу** – 1. озбиљно схватати нешто, добро памтити; 2. тешко доживети, доживети нешто с појачаном осетљивошћу; **пукне/пуца (препукне) некеме срце** – осети/осећа душевну бол, врло је жалостан, очајан; **пуно (препуно) је некеме срце** – а. радостан је, задовољан, срећан; б. преплављен је осећањима, често негативним; **сиђе некеме срце у пете (панталоне)** – јако се уплаши, препадне се; **срце да му искочи (излети) из груди (прсију)** – каже се кад је неко јако узбуђен; **срце је некеме на месту** – задовољан је због испуњене жеље, очекивања; **срце ми (ти, му итд.) вене** – осећа љубавну чежњу за неким; **срце некеме дође (и сл.) у грло (подгрлац)** – а. веома се уплаши; б. страшно се узбуди; **стало је (престало је да куца) некеме срце** – а. превише се узбудио; б. превише се уплашио; **стегнути срце** – издржати бол, несрећу, патњу, охрабрити се; **стеже се / стегне се некеме срце** – а. осећа велику душевну бол; б. веома се уплаши; **хладно (зима) је некеме око срца (по срцу)** – а. осећа велику душевну бол; б. веома се уплаши; в. осећа немир због неизвесности;

в) изазивача неког емоционалног стања:

леди срце некоме нешто – нешто изазива ужас, страх; *уреже се некоме нешто у срце* – произведе јак утисак на некога;

г) човекове активности:

весело срце кудељу преде – нар. посл. љубав према нечему најјачи је подстрек за рад; *дати срцу на вољу* – препустити се осећањима, жељама, чинити нешто из задовољства, не стављати никаквих ограничења својим жељама; *немати срца* – не усуђивати се рећи или учинити нешто, углавном из сажалења; *смејати се од [свег] срца* – смејати се искрено, до миле воље;

д) однос према другим људима:

дирати/дирнути некога у срце – узбуђивати/узбудити некога емоционално, изазивати/изазвати код некога осећања, погодити у осетљиво место; *изабраница (дама и сл.) нечијег срца* – вољена особа, вереница, супруга; *избрисати (ишчупати) некога/нешто из срца* – тешком муком заборавити некога/нешто, не волети више некога/нешто, престати мислити на некога/нешто; *искалити срце* – излити срџбу, гнев на некога; *ишчезнути из нечијег срца* – престати бити предмет нечијих мисли, љубави; *као да су на једном срцу лежали* – веома се воле, деле иста размишљања; *на срцу је (лежи и сл.) некоме неко/нешто* – неко/нешто је предмет нечије пажње, љубави, бриге, нечијих мисли, неко/нешто ужива велику наклоност; *носити/понети некога/нешто на (у) срцу* – 1. волети некога/нешто, сећати се некога/нечега; 2. неко/нешто је предмет нечијих мисли, брига; *од срца пород* – рођено дете, потомак; *освојити нечије срце* – придобити нечију наклоност, љубав; *поклањати некоме срце* – волети некога, пружати љубав некоме; *прирасти (прионутти) некоме за срце (пасти некоме на срце)* – 1. изазвати симпатије, постати некоме близак, мио; 2. бити предмет нечијих мисли толико да га то мучи; *пуца (куца) некоме срце за неким* – веома жели некога, чезне за неким; *ранити у срце некога* – задати некоме тешку душевну бол, нанети некоме увреду; *сломити некоме срце* – задати некоме велику душевну бол, учинити некога несрећним; *ујести некога за срце* – тешко, дубоко увредити некога, тешко се замерити некоме, причинити некоме непријатност, бол;

ђ) начин вршења радње:

из дубине (до) срца – у највећој мери, веома, потпуно (кад је реч о јаким осећањима); *из свег срца* – врло јако, снажно, свим срцем; *нашите срца [попити и сл.]* – на празан желудац, наташите [попити и сл.]; *од свег срца* – а. врло радо (дати, учинити и сл.); б. сасвим искрено, усрдно (желети, прашити некоме и сл.); *по срцу [говорити и сл.]* – искрено [говорити и сл.]; *преко срца [говорити, запитати и сл.]* – нерадо, преко воље [говорити, запитати и сл.]; *свим срцем* – потпуно, сасвим, без ограничења; *тешка срца* – нерадо, преко воље; *у дубини срца (у срцу)* – у најинтимнијим мислима, осећањима, интимно; искрено, дубоко доживљавајући;

е) човеково физичко стање:

носити некога испод срца (дете је некоме под срцем) – (о жени) бити трудна, у другом стању; *пукне/пуца (препукне) некоме срце* – умре напречац од туге; *стало је (престало је да куца) некоме срце* – еуф. умро је.

6.1.2.1.3. У нашој грађи забележен је готово подједнак број фразеологизама са саставницом *срце* који означавају позитивне и оне који означавају негативне духовне особине

човека (седам фразеологизама означава позитивне, а пет фразеологизама негативне особине човека, док је један фразеологизам полисемичан означавајући једним својим значењем позитивну особину, а другим – негативну). За доброг, доброћудног, племенитог човека каже се да је *добра/доброг срца*. Ако је човек уз то и благ, каже се да је *голубијег срца*, а ако је и попустљив – да је *мекана срца*, тј. да има *мекано срце*. Невин, праведан човек има *чисто срце*, тј. *чиста је срца*. *Лавље (лавовско) или биволско срце* има веома храбар, неустрашив човек. У нешто мањој мери од човека с лавовским (лављим) срцем храбар је човек који *има срца*, с тим да овај фразеологизам може описивати и милосрдног, саосећајног, племенитог човека. С друге стране, за човека који је немилостив, немилосрдан каже се да *нема срца*, да је *хладна/хладног* или *камена/каменог срца*. За плашљивог човека каже се да *има зечје срце* или да *му је срце пилеће*, што су антоними фразеологизмима у којима се човеку приписују доминантне особине лава и бивола. Занимљиво је да фразеологизам *бити тврда/тврдог срца*, поред безосећајног, неосетљивог човека (овом значењу антониман је фразеологизам *бити мекана срца*), означава и издржљивог, храброг човека, што је у складу са значењима придева *тврд*. Наиме, РМС као шесто значење под *а* наводи значење *издржљив у испољавању осећања, јак у савлађивању бола*, док се под *б* наводи значење *неосетљив, немилосрдан, бездушан, окрутан*. Ова значења лексикограф је сместио под исти број зато што се заправо у оба случаја ради о интерпретирању тврдоће као нечег што је тешко променљиво. Поред значења *бити немилостив, немилосрдан*, фразеологизам *немати срца* може означавати и сасвим супротно – *не усуђивати се рећи или учинити нешто, углавном из сажалења*, што овај фразеологизам смешта у групу која означава човекове активности.

6.1.2.1.4. У највећем броју случајева фразеологизми с главном саставницом *срце* означавају човекова осећања и расположења, чиме је наша хипотеза потврђена. Већина ових фразеологизама означава негативна осећања, најчешће душевну бол и страх. Тако када је некоме тешко, када врло пати, каже се да *га боли срце*, или чак да *му се срце кида, пара се, цела се*. Оно може и да *пукне/пуца (препукне)*. Специфичну душевну бол – љубавну чежњу за неким осећа онај *коме срце вене*. Силна жеља исказује се фразеологизмом *вуче срце некога некуд*, који нема негативну конотацију. Када *се некоме стеже/стегне срце*, он осећа велику душевну бол, с тим да може и да се уплаши. Ако је *некоме хладно (зима) око срца (по срцу)*, то може означавати да јако пати, да се веома уплашио или да осећа немир због неизвесности. С друге стране, када *некоме нешто леди срце*, то може да изазове само ужас, страх. Уплашеност се може означити и померањем срца с његовог уобичајеног места. Тако оно може да *сиђе у пете* или *гаће* (или код Нушића, *у панталоне*) или пак да *дође у грло* или *подгрлац*. Док силажење срца означава само страх, његово пењање може означавати и страшну узбуђеност. Када *срце дође некоме на меру* или *буде на месту*, човек је задовољан, осећа се угодно због испуњене жеље или очекивања. Страх и узбуђеност могу се означити и фразеологизмом *стало је (престало је да куца) некоме срце*. Срце се може покретати и дрхтањем (*задрхти некоме срце*), чиме се означава уплашеност, брига, стрепња, а када *срце игра*, човек може осећати јак страх, али и храброст, снагу или велико задовољство. Задовољство и радост изражавају се и тиме што *некоме срце кличе* или *расте*. Када је *некоме срце пуно* или *препуно*, он осећа радост, задовољство, срећу, с тим да осећања која га преплављују могу бити и негативна. Некада човек *не може одлети срцу*, тј. не може се савладати, уздржати да не уради онако како му налажу осећања. Ако се нешто озбиљно схвати или добро упамти, каже се да је *примљено (узето) к срцу*, али то може бити и тешко доживљено, с појачаном осетљивошћу. Оно што произведе јак утисак на човека може и да *се уреже у његово срце*. Када човек жели да се ослободи душевног терета, што често чини тако што исприча своје патње, он *олакшава (олакне) срцу*, а кад издржи бол, несрећу, патњу, када се охрабри, каже се да је *стегнуо срце*. *Срце* може да *искочи* или *излети из груди (прсију)* када је неко јако узбуђен. Негативна осећања везују се и за фразеологизам *бити на крај / накрај срца*, који може

означавати љутњу, раздражљивост, неосетљивост. Дакле, фразеологизми с главном саставницом *срце* из наше грађе којима се означавају човекова осећања и расположења најчешће се везују за душевни бол и страх, затим задовољство, јаку жељу и узбуђеност, док најмањи број одредница из нашег речника означава узбуђеност, храброст, ослобађање од душевног терета и љутњу.

6.1.2.1.5. Фразеологизми са саставницом *срце* означавају и човекове активности. То су оне активности које покрећу осећања. Тако народна пословица *весело срце кудељу преде* значи да је љубав према нечему најјачи подстрек за рад. Када човек нешто чини из задовољства, када не ограничава своје жеље, каже се да он *даје срцу на вољу*. Човек не ограничава ни своје смејање, већ то ради искрено, до миле воље када *се смеје од [свег] срца*. Супротно наведеном, када се неко не усуђује да каже или учини нешто, углавном из сажаљења, каже се да он *нема срца за то*. У овој групи фразеологизама срце је приказано као покретач човекових активности.

6.1.2.1.6. Друга најбројнија значењска група фразеологизама са саставницом *срце* у нашој грађи јесте она која означава однос човека према другим људима. Ови фразеологизми означавају неговање осећања према другој особи или деловање усмерено према другим људима које је подстакнуто осећањима. Када неко изазове осећања код некога, када га погоди у осетљиво место, каже се да *га дирне/дира у срце*. Ако је неко дуже време предмет нечије пажње, љубави или бриге, каже се да *је он некоме на срцу*. Предмет симпатије може и да *лежи на срцу*, али и да га особа која *га воли носи/понесе на/у срцу*. Вољена особа може и да *прирасте* или *прионе за срце*, а може и да *падне на њега*. Ношење, прирашћивање (приањање) или падање на срце, осим осећања љубави и симпатија, може означавати и да је неко предмет нечијих мисли толико да то особу чије је срце мучи, да јој представља бригу. Када се неко веома жели, када се за њим чезне, каже се да *некоме срце пуца (куца) за њим*, а када се воли, пружа љубав, особа која воли *поклања* вољеној особи *срце*. Срце вољене особе главно је у фразеологизму *освојити нечије срце*, који означава придобијање нечије наклоности, љубави. Ако та љубав потраје, те се вољена жена изабере за животну сапутницу, каже се да је *она изабраница (дама) нечијег срца*. Рођено дете назива се *од срца пород*. Да се дете везује за простор срца, казује нам и фразеологизам који означава човекову акцију – *носити некога испод срца (дете је некоме под срцем)*. Фразеологизам *од срца пород* пореклом је из народне књижевности. У нашој грађи забележен је искључиво у усменој књижевности – у епским народним песмама, у народној бајци, и једном у уметничкој књижевности – у драми Борисава Михајловића *Бановић Страхиња*, с тим да је ту у питању цитат из народне епске песме у којој кнез Лазар проклиње оне који не дођу на бој на Косову. Необичан је распоред атрибута у овом фразеологизму – иако садржи предлог, он се неочекивано налази испред именице коју одређује, што фразеологизму доноси стилску маркираност. Фразеологизам *носити некога испод срца (дете је некоме под срцем)* забележен је два пута у нашој грађи – једном у народној бајци, а други пут у роману-бајци *Златна гора* Тиодора Росића, који је близак народној књижевности по тематици и стилу. Премда се и овај фразеологизам везује за народну књижевност, он се пре може чути у разговорном језику од стилски маркираног фразеологизма *од срца пород*. Док у првом случају срце може означавати утробу, стомак (значење које као пето наводи РМС), у другом случају нерођено дете се заиста налази под срцем, али се у овом фразеологизму активира симболика срца, те ће се он користити да означи мајчину љубав и нежност према детету. Да је срце складиште за осећања, казује и фразеологизам *као да су на једном срцу лежали*, који означава да се две особе веома воле, али и да деле иста размишљања. Могуће је да схватање срца као центра за осећања и размишљања у овом фразеологизму означава да он припада старијем слоју нашег језика. У нашој грађи забележен је само у роману *Хајдук Станко* Јанка Веселиновића, а интернетски претраживач показао је да се он ретко користи у савременом језику.

Када човек жели да престане мислити о некоме или нечему или престане волети некога или нешто, он то мора *избрисати* или чак *ишчупати из срца*, што подразумева да се то не може лако урадити, већ с тешком муком. Лагоднија ситуација јесте када неко или нешто само *ишчезне из нечијег срца*. Изазивање негативних осећања фразеолошки се изражава глаголско-именичким конструкцијама *ранити некога у срце*, *сломити некоме срце* и *ујести некога за срце*, које садрже глаголе чија семантика подразумева мењање физичких карактеристика предмета. Када се *некоме сломи срце*, задала му се велика душевна бол, учињен је несрећним. *Рањавање у срце* такође означава наношење тешке душевне боли, али може означавати и наношење увреде некоме. И фразеологизам с глаголом *ујести* означава наношење увреде или велике боли. Премда рањавање подразумева већу физичку штету, веће разарање срца, примећује се да уједање за срце може означавати чак и тежу душевну бол, јер подразумева бесног носитеља повреде или пак забезбедног трпиоца повреде – за срце може да уједе онај од кога се то никако не очекује, па се његов поступак доживљава као издаја, што показује и пример из наше грађе:

– *Кад неког волеш, па кад те уједе за срце, горе мрзиш од најљућег душмана!...*
(Веселиновић, 173).

Низ негативних осећања усмерених на друге људе завршава се фразеологизмом *искалити срце*, са значењем *излити срџу, гнев на некога*.

6.1.2.1.7. Фразеологизми са саставницом *срце* који означавају начин вршења радње обично означавају вршење радње до крајње мере. Тако се фразеологизмима *из дубине (до) срца*, *из свег срца* и *свим срцем* означава да се радња обавља у највећој мери, потпуно, врло јако, без ограничења. Ови фразеологизми везују се за глаголе који означавају осећања или пак радње које су подстакнуте осећањима – тако се у нашој грађи *плаче из свег срца*, *бива се наљућен и уврећен до срца*, *пева се из дубине срца*, а *свим срцем се жуди за нечим*, односно *приступа се нечему*. Уочава се да предлог *из (из дубине срца и из свег срца)* означава откривање искрених осећања, јер семантика предлога подразумева да нешто излази из нечега што је често скривено, а да предлог *до (до срца)* подразумева ефекат нечије активности усмерене према „власнику” срца. Будући да се у срцу налазе осећања, није неуобичајено што неколико фразеологизма из наше грађе означава искрено обављање неке радње – *по срцу [говорити и сл.]*, *у дубини срца (у срцу)* и *од свег срца*, с тим да последњи фразеологизам може означавати и да неко радњу обавља врло радо. Фразеологизми супротног значења од наведеног јесу *преко срца [говорити, запитати и сл.]* и *тешка срца*, којима се означава да се нешто обавља нерадо, преко воље. Фразеологизам *нашите срца [попити и сл.]* означава такође да се радња обавља у крајњој мери – нешто се попије на потпуно празан желудац, где срце заправо означава желудац, стомак.

6.1.2.1.8. Фразеологизми са саставницом *срце* који означавају човеково физичко стање у нашој грађи нису бројни. Два фразеологизма означавају смрт, што је и очекивано с обзиром на то да је срце, поред мозга, најважнији орган у човековом телу. Тако човек умире када *му стане (престане) да куца срце*.⁸⁶ Када се то догоди нагло, напречац, и то од туге, каже се *да му је пукло/пуца (препукло) срце*. Осим смрти, фразеологизам *стало је (престало је да куца) некоме срце* може означавати и да се неко превише узбудио или уплашио, док фразеологизам *пукне/пуца (препукне) некоме срце* може означавати да неко осећа велику душевну бол, да је веома жалостан, очајан. Вероватно је да ови фразеологизми долазе од физиолошких реакција на

⁸⁶ Осим наведеног значења, фразеологизам *стало је (престало је да куца) некоме срце* има и значења *превише се узбудио* и *превише се уплашио*. С обзиром на то да приликом смрти срце дословно стаје, поставља се питање да ли је ова група речи у значењу *умро је* уопште фразеологизам. Будући да постоји експресивност у овом значењу (еуфемистично је рећи *стало је (престало је да куца) некоме срце* уместо *умро је / преминуо је*), и ово значење забележили смо у Речнику као фразеолошко.

страх односно душевну бол. У овим ситуацијама не стаје нити пуца срце, али је могуће да оно поремети ритам откуцаја (да прескаче) или да се доживи физички бол у грудима. Физичко стање жене – њена бременитост, описује се фразеологизмом *носити некога испод срца (дете је некоме под срцем)*, о коме је већ било речи.

6.1.2.1.9. Хипотеза постављена на почетку овог поглавља потврђена је – у нашој грађи највећи број фразеологизама с главном саставницом *срце* означава човекова осећања и расположења (22) и однос према другим људима (16). Знатан број фразеологизама (13) означава човекове духовне особине, а мањи број фразеологизама означава начин вршења радње (9), човекове активности (4), човеково физичко стање (3) и изазивача неког емоционалног стања (2). Када су у питању осећања, преовлађују негативна над позитивним семантичким пољима. Међу негативним осећањима по броју фразеологизама преовлађују патња и страх, док се мањим бројем фразеологизама означава задовољство као позитивно осећање и узбуђеност, коју могу подједнако изазвати радосни или тужни догађаји. Што се тиче семантичке групе друге по бројности, односа човека према другим људима, апсолутно највећи број одредница (половина свих фразеологизама) означава исказивање љубави према другој особи, а следе осећање бриге и задавање боли.

6.1.2.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом *срце*

6.1.2.2.1. Пре него што започнемо концептуалну анализу фразеологизама с главном саставницом *срце*, треба претпоставити шта ће ова анализа показати. Очекујемо да се СРЦЕ концептуализује као ПРЕДМЕТ, и то првенствено као САДРЖАТЕЉ ЗА ОСЕЋАЊА, а да метонимијски СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, будући да се срце схвата као седиште човековог карактера, као седиште његове душе.

6.1.2.2.2. Наша грађа је потврдила да се СРЦЕ концептуализује као ПРЕДМЕТ. Тај предмет има своје физичке карактеристике – може бити од камена ако је човек безосећајан, неосетљив, немилосрдан, зао. Предмет може имати и топлотне карактеристике – срце безосећајног, немилосрдног човека је хладно (појмовна метафора БЕЗОСЕЋАЈНОСТ ЈЕ ХЛАДНОЋА). *Некоме нешто* може и да *леди срце*, када изазива ужас, страх. *Хладноћа (зима) око срца (по срцу)* означава велику душевну бол, велики страх или немир због неизвесности.⁸⁷ Ако је *срце тврдо*, човек може бити безосећајан, неосетљив, али и издржљив, храбар (појмовне метафоре НЕОСЕТЉИВОСТ ЈЕ ТВРДОЋА и ИЗДРЖЉИВОСТ ЈЕ ТВРДОЋА). Насупрот томе, благ, попустљив човек *има меко срце* (ДОБРОТА ЈЕ МЕКОЋА). МОРАЛНА ЧИСТОТА концептуализује се као ФИЗИЧКА ЧИСТОЋА, те се за невиног, праведног човека каже *да је чиста срца*, тј. да *има чисто срце*. У једном фразеологизму којим се означава начин вршења радње наглашава се физичка карактеристика срца – оно је тешко (*тешка срца*) када се нешто ради *нерадо, преко воље*, при чему је активна и метафора НЕМАЊЕ ВОЉЕ ЈЕ ТЕЖИНА.

Срце се разуме као предмет који је испуњен осећањима (СРЦЕ ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ОСЕЋАЊА), па се за милосрдног, саосећајног, племенитог човека каже да *има срца*. Будући да је срце симбол храбрости, онај ко *има срце* храбар је. Насупрот томе, онај ко *нема срце* немилостив је, немилосрдан.

⁸⁷ У основи појмовне метафоре СТРАХ ЈЕ ХЛАДНОЋА налази се заправо метонимија – када се уплаши, човек осећа језу, хладноћу.

Ако су превише интензивна, осећања ће препунити садржатељ (посуду), те је тада *некоме срце пуно или препуно*. Та осећања могу бити и негативна, али чешће су позитивна – такав човек је радостан, задовољан, срећан (појмовна метафора СРЕЋА ЈЕ МАТЕРИЈА КОЈА ИСПУЊАВА САДРЖАТЕЉ). Ако их има превише, осећања, која су унутар срца, могу и да разбију свој садржатељ (посуду), те *срце пукне/пуца (препукне) некоме* када човек осети/осећа душевну бол, када је врло жалостан, очајан. Када *срце (пре)пукне*, човек може и да умре напречац од туге, јер СРЦЕ СТОЛИ ЗА ЖИВОТ. *Срце* може и да *пуца за неким*, када се неко веома жели, када се чезне за неким, при чему је љубавна чежња та која испуњава срце преко сваке мере.

Срцу је место у централном делу груди, али оно се у човековом поимању може померати. Тако може да *задрхти*, када човек осећа страх, бригу, стрепњу, што може имати везе и с доживљавањем страха као хладноће. Када се осети страх, срце може и да *заигра/игра*, с тим да овај фразеологизам може означавати и да човек осећа храброст, снагу и радост, велико задовољство. Три значења овај фразеологизам остварио је на основу различитих значења глагола *играти*, који може означавати померање, мицање, подрхтавање, али и поскакивање, плесање, живо куцање (када је у питању срце).⁸⁸

6.1.2.2.3. У свом померању *срце* може и да *искочи (излети) из груди (прсију)* ако је човек јако узбуђен. Искакање срца из груди упућује на метафору СРЦЕ ЈЕ ЖИВОТИЊА, а његово излетање из груди конкретизује ту животињу – то је ПТИЦА. СРЦЕ, као ЖИВО БИЋЕ, може да се помера и по вертикали, да се пење или силази. Тако *срце* може да *дође у грло (подгрлац)* када се човек веома уплаши или се страшно узбуди. Када *срце сиђе у пете (гаће или духовито код Нушића – у панталоне)*, човек је веома уплашен, и то уплашенији што је место на коме је срце даље од свог правог места. У овим фразеологизмима делимично је остварена метафора ПОЗИТИВНА ОСЕЋАЊА СУ ГОРЕ, НЕГАТИВНА СУ ДОЛЕ, будући да се за виши положај везује узбуђеност, али и страх, а за нижи положај срца од уобичајеног само страх. После преживљених јаких осећања, срце се може и вратити на место (*срце је некоме на месту*) или може *доћи на меру (бити на мери)* када се човек поново осети задовољно, срећно, угодно, због испуњених жеља.

Да се СРЦЕ разумева као БИЋЕ, видљиво је и у следећим фразеологизмима. У првом су забележена два глагола – *кличе (расте и сл.) некоме срце*, са значењем *осећа велику радост, велико задовољство*. СРЦЕ-БИЋЕ своју радост објављује веселим узвиком.⁸⁹ У другом фразеологизму, метафора је нешто конкретнија, у њој је СРЦЕ БИЉКА – *срце ми (ти, му итд.) вене*, са значењем *осећа љубавну чежњу за неким*.⁹⁰

6.1.2.2.4. СРЦЕ-ПРЕДМЕТ може и да *се дира/дирне*, при чему је активна метафора ФИЗИЧКИ ДОДИР ЈЕ ЕМОТИВНО УЗБУЂЕЊЕ, те наведени фразеологизам значи *узбуђивати/узбудити некога емоционално, изазивати/изазвати код некога осећања, погодити у осетљиво место*. Када је неко или нешто предмет нечије пажње, оно некоме *лежи (налази се) на срцу*, односно особа која осећа љубав или мисли на некога/нешто *носи то на (у) срцу*. Оно што се *носи на (у) срцу* може

⁸⁸ Што се тиче значења *осећати радост, велико задовољство*, вероватно је да је значење глагола *играти* од кога се пошло – *живо куцати*, с тим да би психоллингвистичко истраживање могло показати да ли говорници и даље овако поимају глагол *играти* у наведеном фразеологизму или га можда пре повезују с поскакивањем, плесањем.

⁸⁹ Душка Кликовац (2004: 209) је говорила је о метафори ЕМОЦИЈЕ СУ БИЋА (оне могу да *се настане* у човеку, да *се оглашавају* итд.). Будући да постоји метонимија СРЦЕ СТОЛИ ЗА ОСЕЋАЊА, није необична ни метафора СРЦЕ ЈЕ БИЋЕ.

⁹⁰ На основу наведене метафоре, Јован Јовановић Змај је створио сликовну метафору СРЦЕ ЈЕ ДРВО у *LXXI увеоку*: *Питаћеш ме, моје чедо, | Кад сам ове песме писо, – | Просуо их један часак, | Један тренут, једна мисо. || Срце ми је лисно дрво, | А песме га цветом ресе; | Један поглед, један осмеј | Увек који цветак стресе. || Ја и не знам шта је било | У тренутку том – | Тек осетим да је нешто | Лакије срцу мом* (Змај, 147).

срце и оптерећивати својом тежином, те се остварује значење да је *неко/нешто предмет нечијих мисли или брига*. Када су у питању варијанте с предлогом *на* и предлогом *у* у овом фразеологизму, хипотеза би могла бити да ће фразеологизам с предлогом *на* пре означавати нешто што оптерећује срце него фразеологизам с предлогом *у*, али наша грађа то није потврдила. У њој је забележен један пример овог фразеологизма с предлогом *на*, који има позитивну конотацију:

Одлазио је поносити храбри Јованче, кога ће она носити на срцу чак ако се више никад и не врати (Ђопић 2, 184).

У грађи је забележено више примера наведеног фразеологизма с предлогом *у*, који има додатну компоненту значења у односу на фразеологизам с предлогом *на* – оно што *се носи у срцу* углавном је скривено од погледа других људи, што потврђују ови примери из грађе:

И он гледа мрачно и он, како се види по свему, носи у срцу своје одлуку голему и очајничку, нема шта, нашли су се: две им душе, а мисао једна (Твен, 114); *Чувао је он у срцу своје тајну која му се још никако није одавала* (Твен, 139).

Осим што неко може *некоме да лежи на срцу*, и две особе могу лежати на једном срцу (*као да су на једном срцу лежали*). Такве особе се веома воле или деле иста размишљања, те се БЛИСКОСТ разумева као ФИЗИЧКА БЛИЗИНА.

Срце је и предмет који може да се поклони другој особи (појмовна метафора СРЦЕ ЈЕ ДАР). Када се то догоди, неко се воли, пружа се љубав некоме. С обзиром на значење наведеног фразеологизма, могло би се помислити да је реч о метонимији у којој би СРЦЕ СТАЈАЛО ЗА ОСЕЋАЊА, прецизније за ЛЈУБАВ (*поклањати љубав некоме*). Међутим, ближи смо мишљењу да се пре ради о појмовној метафори у којој се СРЦЕ концептуализује као ПРЕДМЕТ јер у српском језику постоји и варијанта овог фразеологизма *поклањати некоме срце на длану*.

Ако нешто произведе јак утисак на некога, оно му се *уреже у срце, прирасте (прионе) му за срце* или *му пак падне на срце*. Прирашћивање, приањање и падање на срце могу имати позитивну конотацију (изазивање симпатија) или негативну конотацију (постајање предмета нечијих мисли толико да га то мучи). У овим фразеологизмима СРЦЕ се такође разумева као ПРЕДМЕТ, а на делу је и појмовна метафора БЛИСКОСТ ЈЕ ФИЗИЧКА БЛИЗИНА. Оно што ПОСТАЈЕ ЧОВЕКУ ВАЖНО концептуализује се као ПРЕДМЕТ КОЛИ ДОЛАЗИ У НЕПОСРЕДАН ДОДИР СА СРЦЕМ или као БИЋЕ (*прирасти некоме за срце*). У фразеологизму *уреже се некоме нешто у срце*, срце се разумева као предмет који има такву структуру да се у њега може нешто забити. Ако човек више не жели да мисли о томе што му је на срцу, треба да то *избрише из срца*, а ако се пак то *урезало у срце*, човек ће то морати да *ишчупа из срца*. Док прирашћивање, приањање и падање некога/нечега на нечије срце не подразумева активност „власника” срца, када се нешто *прима/прими (узме) к срцу*, подразумева се да је онај који то озбиљно или тешко доживљава био активан у том процесу. Нешто што је било у нечијем СРЦУ-ЗАТВОРЕНОЈ ПОСУДИ може и само да *ишчезне из срца* када престане да буде предмет његових мисли. Ослобађајући се душевног терета, човек заправо склања терет са СРЦА-ПРЕДМЕТА и на тај начин *олакишава (олакне) срцу* (појмовна метафора ДУШЕВНИ БОЛ ЈЕ ТЕРЕТ). Човек може издржати бол, несрећу, патњу и охрабрити се тако што ће *стегнути срце*, не дајући му да се покреће, односно да га обузимају тужна осећања (појмовне метафоре ИНТЕНЗИВНА ОСЕЋАЊА СУ КРЕТАЊЕ И ЕМОТИВНА СТАБИЛНОСТ ЈЕ МИРОВАЊЕ).

6.1.2.2.5. Поред посуде, срце може бити и другачија врста предмета. Меканију структуру, онакву која може да се кида (сличну оној у коју може нешто да се уреже), срце има у

фразеологизму *кида се срце* некоме, са значењем да је човек чије је срце ожалошћен, несрећан, да осећа јаку душевну бол. СРЦЕ МОЖЕ БИТИ И ПЛАТНО, које се може цепати, или ПЛЕТЕНИ ПРЕДМЕТ, који се може парати.⁹¹ У фразеологизму *сломити некоме срце* срце је предмет који није мекан, већ крхак, ломљив. У свим овим фразеологизмима присутна је метафора ТУГА ЈЕ УНИШТАВАЊЕ МАТЕРИЈАЛА. Метафора универзална за све језике (Кевечеш 2000: 26) ЉУБАВ ЈЕ РАТ на делу је у фразеологизмима *ранити у срце некога* и *освојити нечије срце*. Када се *неко рани у срце*, када се *уједе за срце* или када *некога боли срце*, ТУГА се концептуализује као ФИЗИЧКА БОЛ. НАНОСИТЕЉ БОЛА који другога уједа за срце разумева се као ЖИВОТИЊА, чиме се наглашава његов бес или пак наношење изненадне, оштре боли.

6.1.2.2.6. У фразеологизмима са саставницом *срце* из наше грађе активно је неколико појмовних метонимија: СРЦЕ СТОЛИ ЗА ОСЕЋАЊА, СРЦЕ СТОЛИ ЗА ЧОВЕКА и СРЦЕ СТОЛИ ЗА ОСОБИНЕ ЧОВЕКА, што је било и очекивано с обзиром на схватања да се у срцу налазе осећања и да од природе срца зависи карактер човека.

СРЦЕ СТОЛИ ЗА ОСЕЋАЊА, и то за ЖЕЉУ, ЖУДЊУ када *срце вуче некога некуд*, када *човек да срцу на вољу* или *кад не може да одоли срцу*. И остали фразеологизми у којој срце означава осећања означавају испољавање осећања у највећој мери. Тако је човек који *је на крај / накрај срца* љут, раздражљив, односно на крају је стрпљења, а онај који *нема срца* да уради нешто не усуђује се да уради нешто због својих осећања, углавном због сажаљења. Онај који *искаљује срце* заправо испољава осећања која се налазе у срцу. Човек који *се смеје од [свег] срца* смеје се искрено, до миле воље, препуштајући се осећањима која га воде. *Од свег срца* могу се обављати и друге радње, и оне се тада обављају врло радо или сасвим искрено. Када се нешто обавља *по срцу* (најчешће се *говори по срцу*), обавља се искрено. Насупрот томе, када се нешто обавља *преко срца*, обавља се нерадо, преко воље. *Свим срцем* се приступа нечему што се ради без ограничења, потпуно, сасвим.

Да је човек онакав какво му је срце (појмовна метонимија СРЦЕ СТОЛИ ЗА ОСОБИНЕ ЧОВЕКА) казују нам фразеологизми *бити добра/доброга срца* (*имати добро срце*), али и фразеологизми у којима се човеково срце (тј. човек) пореди са животињама, односно са особинама које им приписује наша култура – тако је човек *голубијег срца* доброћудан, благ, добар, онај који има *лавље* (*лавовско*) или *биволско срце* је храбар, неустрашив, а онај који *има зечје* или *тилеће срце* – плашљив је.

СРЦЕ СТОЛИ ЗА ЧОВЕКА у двама фразеологизмима – у народној пословици *весело срце кудељу преде*, са значењем *љубав према нечему најјачи је подстрек за рад*, и *изабраница* (*дама и сл.*) *нечијег срца*, са значењем *вољена особа, вереница, супруга*.

6.1.2.2.7. Поред појмовне метафоре и појмовне метонимије, механизма на основу којих је настао највећи број фразеологизама са саставницом *срце*, неки од њих су настали у вези са свакодневним животом. Тако је фразеологизам *носити некога испод срца* (*дете је некоме под срцем*) и *од срца пород* у вези са стварним положајем детета у утроби мајке. Срце означава утробу у фразеологизму *нашите срца* [*попити и сл.*]. За свакодневни живот везани су и фразеологизми *стало је* (*престало је да куца*) *некоме срце*, и када означава да је неко умро, али и када означава да се неко превише узбудио или уплашио, јер је у основи овог фразеологизма физиолошка реакција човека. Физиолошка реакција се описује и у фразеологизмима *стеже се / стегне се некоме срце*, којим се означава велика душевна бол или велики страх, и *куца некоме срце за неким*, којим се означава велика жеља, чежња некога за неким.

⁹¹ У својој песми *Међу јавом и мед сном*, Лаза Костић је срце назвао плетисанком, обрнувши метафору – уместо да је СРЦЕ ПЛЕТЕНИ ПРЕДМЕТ, оно је то КОЈЕ ПЛИТЕ, а ОСЕЋАЊА-ПЛИТИВО се тешко разаберају.

6.1.2.2.8. Највећи број фразеологизама са саставницом *срце* из Речника настао је појмовном метафором (42), знатно мањи број појмовном метонимијом (18), а најмањи број настао је у вези са свакодневним животом (6). У већини фразеологизама насталих појмовном метафором СРЦЕ се концептуализује као ПРЕДМЕТ, и то САДРЖАТЕЉ ЗА ОСЕЋАЊА. У знатном мањем броју фразеологизама СРЦЕ се разумева као БИЋЕ. Када је у питању појмовна метонимија, по броју одредница у нашем речнику предњаче они фразеологизми који су настали метонимијом СРЦЕ СТОЈИ ЗА ОСЕЋАЊА (10), затим следе они који су настали метонимијом СРЦЕ СТОЈИ ЗА ОСОБИНЕ (6), док је најмањи број фразеологизама забележен међу онима који су настали на основу метонимије у којој СРЦЕ СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА (2).

6.1.3. Фразеологизми са саставницом *душа*

6.1.3.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом *душа*

6.1.3.1.1. Значење које се у РМС као прво наводи за именицу *душа* јесте *свест и способност човека да мисли и осећа*. Затим се наводе и ова значења: *скуп карактерних, урођених својстава и црта, ћуд, нарав природа некога човека, темперамент, смисао за стваралаштво; способност за брзо схватање за разумевање другог; добар, осетљив човек; теол. бесмртан, нематеријалан принцип живота у човеку, који га веже с богом; човек, особа, становник (обично кад је реч о количини или броју);* итд. На основу наведених значења, очекује се да ће фразеологизми са саставницом *душа* из наше грађе означавати начин на који човек нешто обавља, однос према другим људима, његове карактерне особине, човекове активности и физичко стање у вези с његовим животом и моралним вредностима.

6.1.3.1.2. Фразеологизми с главном саставницом *душа* из наше грађе означавају:

а) начин на који човек нешто ради:

бежати (трчати/дотрчати и сл.) [као] без душе – великом брзином, једва дишући, избезумљено бежати (и сл.); *до голе душе* – потпуно, сасвим; без милости, немилосрдно; *док душу осећа* – док је жив, док не клоне, док не пропадне; *душом и телом* – потпуно, у свему, потпуно одано; *за своју душу* – ради личног задовољства, ужитка; *из дубине (дна) душе* – у највећој мери, веома, потпуно (кад је реч о јаким осећањима); *колико ти (му, јој итд.) душа подноси (иште)* – у изобиљу, обилно; *мирне душе* – без гриже савести, спокојно, без устезања, слободно; *по души [рећи и сл.]* – онако како јесте, по срцу, искрено, праведно [казати]; *свом душом* – потпуно, сасвим, одано, искрено, свом снагом; *у дубини душе (у души)* – у најинтимнијим мислима, осећањима, искрено, дубоко доживљавајући;

б) човекове духовне особине:

бити без душе – бити неосетљив за туђе патње, немати саосећања; *душа му (јој итд.) на босиљак мирише* – нар. посл. каже се за доброг човека; *душа од коња (и сл.)* – добар, осећајан коњ, сушта доброта; *душу дао (дала итд.) за нешто* – каже се кад је нешто веома подесно, прикладно, као створено за нешто, у свему, потпуно одговара некој намени; *имати душе (душу)* – бити милосрдан, осећати сажаљење; *имати црну душу* – бити зао; *немати душе* – бити немилосрдан, окрутан; *продана душа* – некарактерна

особа, она која ће зарад неке користи погазити моралне принципе; **честита (добра) душа** – поштена, племенита особа;

в) човеково стање свести:

имати на души некога/нешто (узети/узимати на душу некога/нешто) – бити одговоран, крив за нечију несрећу (смрт), пропаст, сносити одговорност за некога/нешто; **лакнуло је некоме на души** – ослободити се бриге, терета; **на души је некоме нешто** – нешто је некоме на савести, у мислима; **олакшавати души** – ослобађати се душевног терета, често тако што ће се испричати патње, тежити се;

г) човекова расположења и осећања:

боли/заболи некога душа – душевно пати, веома је тужан; **да(х)нути/одахнути душом** – осетити олакшање у животу, одахнути;

д) однос према другим људима:

бити једна душа – слагати се с неким у свему, имати исто мишљење; **вадити некоме душу** – досађивати некоме, мучити, љутити некога; **за нечију душу (за покој душе) [пити и сл.]** – ради нечијег спасења, опроштаја грехова, за успомену на покојника (пити и сл.); **знати некога/нешто у душу** – познавати некога до танчина, свестрано; **изгубити/губити душу (душе)** – постати неосетљив за туђу патњу и муку, постати окрутан; **куд ће ти (вам итд.) душа** – у чуђењу, негодовању, при неодобравању, прекору; **мрзети некога из дна душе** – јако мрзети некога, свим срцем (свом душом) мрзети некога, мрзети у највећој могућој мери; **попети се некоме на душу** – досадити, додијати некоме, угњавити некога; **раставити некога с душом** – убити некога; **сродне душе** – особе које се савршено слажу; **товарити некоме нешто на душу** – пребацити на некога одговорност за нешто; **узети душу некоме** – а. јако намучити, упропастити некога; б. убити некога;

ђ) човекове активности:

грешити/огрешити душу – речју или делом неправедно нанети штету некоме; **говорити неистину**; **душе ми** – у заклинању: сигурно је (биће) тако; **изгубити/губити душу (душе)** – згрешити/грешити, учинити/чинити грех; **на моју душу** – при уверености у оно што се каже; **отворити душу** – отворено показати своја осећања; признати све, ништа не прекривати; **продати некоме душу** – погазити своје моралне принципе зарад неке користи, обично материјалне; **хватати/ухватити души место (места)** – својим добрим делима, добротинствима, племенитим поступцима обезбеђивати/обезбедити себи блаженство, место у рају; учинити/чинити добро дело;

е) човеково физичко стање:

борити се (разделити се, раставити се и сл.) с душом (душицом) – умирати/умрети, бити на самрти; **да(х)нути/одахнути душом** – одморити се од неког посла, предахнути; **душа је некоме у носу** – веома је слаб, тешко је болестан; **и ја (он, она итд.) имам душу** – и ја (он, она итд.) заслужије нешто пријатно, обично одмор; **испадне некоме душа** – а. умре; б. врло рђаво изгледа, веома се уморио; **испустити (пустити) душу** – умрети, преминути; **поврати се некоме душа** – опорави се, одмори се; **прихватити душу** – повратити снагу, доћи к себи;

ж) човека:

жива душа – човек; *крштена душа* – 1. хришћанин; 2. човек уопште; *нема [ни] живе душе (нигде живе душе)* – нема никога, нигде никога;

з) човекове физичке особине:

лак као душа – брз, лаган; *мек (мекан) као душа [девојачка]* – веома мек (често о хлебу, сиру и сл.).

6.1.3.1.3. У нашој грађи забележен је приличан број фразеологизама са саставницом *душа* којима се означава начин вршења радње. Већина њих означава да се радња глагола уз који стоје дешава у пуној мери, потпуно, сасвим. Тако када човек ради нешто *до голе душе*, он то ради потпуно, сасвим, с тим да то може обављати и без милости, немилосрдно. Ако неко нешто ради *док душе осећа*, он то ради док не клоне, док не пропадне. Када се нешто ради потпуно, у пуној мери, може се рећи да се то обавља *душом и телом* или *из дубине (дна) душе* (нарочито кад је реч о јаким осећањима). Оно што се обавља *свом душом* или *у дубини душе (у души)*, поред тога што се обавља потпуно, обавља се и одано, искрено, свом снагом, односно у најинтимнијим мислима, осећањима, искрено, дубоко доживљавајући. Када се нешто обавља у изобиљу, обилно, користи се и фразеологизам *колико ти (му, јој итд.) душа подноси (иште)*. Намера човека наглашава се фразеологизмом *за своју душу*, који има значење *ради личног задовољства, ужитка*. Ови фразеологизми могу се уланчавати с глаголима различите семантике. У грађи они су забележени уз ове глаголе: *похарати, трчати, припадати, ускликнути, позавидети, надати се, ручати, муштрали, желети, унети се, одобравати, бацати (анатему) и веровати*. Фразеологизам из ове значењске групе који садржи глаголе семантике брзог кретања такође има значењску компоненту у *великој мери, до крајњих граница* – *бежати (трчати/дотрчати и сл.) [као] без душе*. Наведена значења у оквиру групе која означава начин вршења радње остварила су се на основу тога што се душа схвата као дах, живот, животна снага⁹² – док има душе (живота) у човеку, он се може напрегнути и дати све од себе.

Поред тога, фразеологизми са саставницом *душа* могу означавати да се нешто обавља спокојно, мирно, искрено. То значење се остварило у двама фразеологизмима у нашој грађи: *мирне душе* – *без гриже савести, спокојно, без устезања, слободно и по души [рећи и сл.]* – *онако како јесте, по срцу, искрено, праведно [казати]*. Наведена значења настала су на основу схватања душе као средишта моралности. Будући да је ово гледиште дошло с хришћанством, може се закључити да ови фразеологизми не представљају најстарији слој наше фразеологије.

6.1.3.1.4. У значењској групи која означава човекове духовне особине, забележено је девет фразеологизама, међу којима пет фразеологизама означава позитивне човекове особине, а четири фразеологизма негативне. Тако се за оног који је неосетљив за туђе патње каже да *је без душе*, тј. за оног који је окрутан, немилосрдан каже се да *нема душе*. Супротно томе, онај који је милосрдан, који осећа сажаљење – *има душу*. Зао човек може се фразеолошки означити као онај који *има црну душу*, а онај који је некарактеран, који ће зарад неке користи погазити моралне принципе назива се *проданом душом*. С друге стране, за доброг човека каже се да *му душа на босиљак мирише*⁹³ или да је он *честита (добра) душа*. Добар човек (или животиња, како је у

⁹² Како објашњава Башић (2014), реч *душа* у српском језику најпре је означавала живот, животну силу (у етимолошкој вези је с речју *дах*), што је у складу с паганском идејом о вегетативној души. Таква душа у потпуности је у складу с телом, они чине јединство. Дуалистичко схватање душе и тела дошло је с хришћанством, те се душа почела схватати као нешто што је нематеријално, као стециште етичких вредности и као таква у супротности је с материјалним телом.

⁹³ О мирису душе писала је Драгана Мршевић Радовић (2008: 209–215), закључивши да фразеолошко поређење *мирише као душа* долази од православног културног стереотипа душе која пријатно мирише на босиљак.

нашој грађи забележено) може се означити и фразеологизмом *душа од човека (коња итд.)*. Фразеологизам *душу дао (дала итд.) за нешто* користи се да означи да је нешто веома подесно, прикладно, као створено за нешто, да у свему одговара некој намени. У овој групи фразеологизама човек се поистовећује с душом, она је средиште његове природе.

6.1.3.1.5. Четири фразеологизма са саставницом *душа* у нашој грађи означавају човеково стање свести. Сви они су негативно конотирани. Душа се схвата као средиште моралности, савести, те није пожељно *имати нешто/некога на души, узети некога/нешто на душу* или да је *човеку нешто на души*, јер је тада човек одговоран, крив за нечију несрећу (често смрт), тада он има нешто на савести. Човек се може и ослободити тог терета тако што ће *олакшавати души*, док му коначно не *лакне на души*.

6.1.3.1.6. Човекова расположења и осећања исказана су фразеологизмима *боли/заболи некога душа*, са значењем *душевно пати*, *веома је тужан* и *да(х)нути/одахнути душом*, са значењем *осетити олакшање у животу, одахнути*. Приметно је да је у нашој грађи забележен много већи број фразеологизама у овој значењској групи са саставницом *срце* од оних са саставницом *душа*, чиме се потврђује да се срце пре схвата као извор, садржатељ осећања, док је душа пре задужена за човекову природу.

6.1.3.1.7. Најбројнија значењска група фразеологизама са саставницом *душа* јесте она која означава однос човека према другим људима. Већина њих негативно је конотирана. Позитивно су конотирани они који означавају да се две особе слажу потпуно у свему, да имају исто мишљење – глаголско-именички фразеологизам *бити једна душа* и синтагматски фразеологизам *сродне душе*. Када се неко или нешто познаје добро, до танчина, свестрано, каже се да се *зна у душу*. Фразеологизам сличан по форми фразеологизму *знати некога/нешто у душу* јесте *знати некога у главу*, с тим да међу њима постоји разлика у значењу. Док се онај који се зна у душу познаје до крајњих граница, онај који се зна у главу познаје се лично, тачно се зна о коме се ради. Другачија је и рекција ових фразеологизама – док се фразеологизам са саставницом *глава* односи само на особе (*некога*), фразеологизам са саставницом *душа* може се односити и на особе и на предмете (*некога/нешто*). Иако не означава позитивне животне околности (смрт), може се рећи да је позитивно конотиран и фразеологизам *за нечију душу (за покој душе) [пити и сл.]*, јер се именована радња предузима ради нечијег спасења, опроштаја грехова, за успомену на покојника.⁹⁴ Лош однос према другим људима може означавати угрожавање њихових живота. Тако се фразеологизмима *раставити некога с душом* и *узети душу некоме* означава убијање некога, с тим да *узимање душе* може подразумевати и мучење, упропашћивање некога. Када се неко убија, осим *с душом* фразеолошки се *раставља са животом*, тј. осим *узимања душе*, може се *узети (или укинути) и глава или живот*. Наношење психичких мука другим људима означава се фразеологизмом *вадити некоме душу*, са значењем *досађивати некоме, мучити, љутити некога*, што се може означити и фразеологизмом *попети се некоме на душу*. Терет на души, односно одговорност за нешто осећа се и када се *некоме нешто товари на душу*. Негативно је конотиран и фразеологизам *изгубити/губити душу (душе)*, са значењем *постати неосетљив за туђу патњу и муку, постати окрутан*, као и *мрзети некога из дна душе*, са значењем *јако мрзети некога, свим срцем (свом душом) мрзети некога, мрзети у највећој могућој мери*. У директном обраћању саговорнику користи се фразеологизам *куд ће ти (вам итд.) душа*, у ситуацији када се чудимо, негодујемо, не одобравамо нешто, упућујемо саговорнику прекор због његовог поступка, подсећајући га на божји суд.

⁹⁴ Обичај о коме се овде говори назива се даћа или подушје. У хришћанству подушје подразумева да се сиротиња нахрани и у молитвама помене покојника (http://www.spc.rs/sr/zadushnice_dani_usrdne_molitve_za_upokojene), а у паганству он је значио храњење душе умрлог, јер је он, пошто је остао без тела, остао без снаге (Башић 2014: 136).

6.1.3.1.8. Човекове активности означене фразеологизмима са саставницом *душа* углавном су повезане са етичким вредностима, тј. човековим моралним принципима. Тако се за доношење штете некоме, речју или делом, или пак за говорење неистине користи фразеологизам *грешити/огрешити душу*. Ако се учини грех, каже се да је човек *изгубио душу (душе)*. Човек може да *изгуби душу* и њеном продајом (*продати некоме душу*), тј. да погази своје моралне принципе зарад неке користи, обично материјалне. Супротно наведеном, када се пази на то да поступци буду племенити како би се обезбедило блаженство, место у рају, *хвата/ухвати се души место (места)*. Осим са моралним вредностима, фразеологизми са саставницом *душа* повезани су и с човековим карактером. Тако се при заклињању човек позива на душу, као оно што га карактерише – каже *душе ми*, а фразеологизмом *на моју душу* означава увереност у оно што се каже. Један фразеологизам из ове групе говори о човековим осећањима – он *отвара душу* када отворено показује осећања, када ништа не прикрива.

6.1.3.1.9. Фразеологизмима са саставницом *душа* означава се и човеково физичко стање. С обзиром на то да се душа етимолошки повезује с дахом, дисањем, односно животом, највећи број фразеологизама из ове групе означава умирање, односно опоравак после тешког стања. Тако се умирање означава као *борба (растављање, раздљивање) с душом* (или с деминутивно-хипокористичном *душицом*). Човек приликом умирања *испушта (пушта) душу* или му она сама *испада*. *Испаданье душе*, осим умирања, може означити и да се човек веома уморио, тј. да изгледа врло лоше. На путу до испаданья из тела, *душа* некоме може *бити у носу*, означавајући да је човек врло слаб, тешко болестан. Како душа не би *била у носу*, односно како не би *некоме испала*, треба *да(х)нути/одахнути душом*, тј. одморити се од неког посла. *Душа се* може и *повратити некоме* или неко може *прихватити душу*, тј. одморити се, опоравити се, повратити снагу. Да душу повремено треба одмарати, казује и фразеологизам који ће изрећи онај који се веома уморио – *и ја имам душу*.

6.1.3.1.10. Душом се може означавати и човек уопште. Тако када нема нигде никога, каже се *нема [ни] живе душе (нигде живе душе)*. Човек се означава и синтагматским фразеологизмима *жива душа* и *критена душа*, с тим да последњи фразеологизам може означавати и хришћанина.

6.1.3.1.11. Физичке особине човека означене су двама фразеологизмима са саставницом *душа* из наше грађе. Хитрина се означава фразеологизмом *лак као душа*, а племенитост фразеологизмом *мек (мекан) као душа [девојачка]*, с тим да се овај фразеологизам често користи и да значи физичку мекоћу, најчешће када се говори о хлебу, сиру и сл. Будући да се душа повезује с дахом, не изненађује да је лакоћа особина душе која се наглашава. Логично је да је оно што је лако – и меко. Занимљиво је да се душа доживљава као нежнија од срца. Док *срце* може бити *тврдо, камено* и *тешко*, душа то не може бити. Два су могућа разлога за то. Један је тај што се душа доживљава као лака⁹⁵ и мека, те тешко може истовремено бити и камена, тврда и тешка. Други разлог може бити хришћанско схватање о лепоти душе (в. више о томе у Мршевић Радовић 2008: 200–203).

6.1.3.1.12. Хипотеза с почетка овог поглавља потврђена је – фразеологизми са саставницом *душа* из наше грађе налазе се у семантичким пољима које смо навели. За разлику од фразеологизама са саставницом *срце*, код којих апсолутно доминирају две значењске групе –

⁹⁵ Душа је лака с обзиром на то да се она доживљава као дах. Познат је експеримент који је амерички лекар Данкан Мекдугал предузео 1907. године, у којем је, мерењем пацијената који су били на самрти пре и после смрти, утврдио да људска душа тежи 21 грам. Иако су резултати мерења па и закључци овог истраживања дискутабилни, податак о тежини људске душе проширио се кроз медије, те је 2004. године снимљен и холивудски филм под насловом *21 грам* (<https://naukakrozprice.rs/21-gram/>).

човекова осећања и расположења и однос према другим људима, фразеологизми са саставницом *душа* умереније су распоређени по значењским групама. Тако највећи број њих означава однос према другим људима (12), затим начин на који човек нешто ради (11), човекове духовне особине (9), његово физичко стање (8), акције (7), стање свести (4), самог човека (3), његова расположења и осећања (2) и његове физичке особине (2).

6.1.3.2. Концептуална анализа фразеологизама са саставницом *душа*

6.1.3.2.1. У овом одељку дисертације анализираћемо фразеологизме са саставницом *душа* у оквиру теорија о појмовној метафори и појмовној метонимији.

Будући неухватљива, апстрактна (за разлику од срца као једног од органа), душа је веома погодна за концептуализацију. Она се схвата као предмет (појмовна метафора ДУША ЈЕ ПРЕДМЕТ) који се налази у човеку, најчешће у грудима. ДУША-ПРЕДМЕТ заузима физички простор – док је човек жив, то је простор у његовим грудима, а када више није жив (појмовна метонимија ДУША СТОЈИ ЗА ЖИВОТ), човек треба да *јој ухвати место* у рају. То ће учинити током живота својим добрим делима, својим племенитим поступцима. Ако се пак неко не влада онако како је очекивано, како налажу морални принципи, биће упитан *куд ће ти (вам итд.) душа*. Насупрот томе, онај који нешто ради без гриже савести, спокојно, без устезања, то ради *мирне душе*. У овом фразеологизму активна је и метафора СПОКОЈСТВО ЈЕ ФИЗИЧКА МИРНОЋА.

ДУША-ПРЕДМЕТ има физичке карактеристике. Она је лака (*лак као душа – брз, хитар*), мека (*мекана*), нарочито ако припада девојци (*мек (мекан) као душа [девојачка]*). Душа злог човека је *црна*, а немилосрдан, окрутан човек може и потпуно да *нема душу*, тј. да *буде без душе*. Супротно томе, онај који *има душу (душе)* милосрдан је, сажалјив. *Душа* доброг човека лепо *мирише, на босиљак* (активна је и појмовна метафора ДОБРО ЈЕ ПРИЈАТНОГ МИРИСА).

С обзиром на то да се душа налази у унутрашњости човековог тела, када се нешто ради потпуно, сасвим, немилосрдно, душу треба ослободити других органа (*до голе душе*). У нашој грађи забележени су и синонимни фразеологизми *до [голе] коже* и *до голе кости*, који такође подразумевају отклањање горњих слојева (одеће или органа) како би се нешто урадило до крајње мере. Фразеологизми *из дубине (дна) душе*, са значењем у *највећој мери, веома, потпуно (кад је реч о јаким осећањима)*, у *дубини душе (у души)*, са значењем у *најинтимнијим мислима, осећањима, искрено, дубоко доживљавајући* и *мрзети некога из дна душе*, са значењем *јак мрзети некога, свим срцем (свом душом) мрзети некога, мрзети у највећој могућој мери* – наговештавају облик који душа има у човековој менталној слици. То је некаква ДУБЉА ПОСУДА или КУТИЈА у којој су наслагана осећања (ДУША ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ОСЕЋАЊА), и то тако да су она на врху доступнија, а самим тим и лакше објашњива, а она која се налазе на дну су интимнија и интензивнија (појмовне метафоре ЕМОЦИОНАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРОСТОР и ОНО ШТО ЈЕ ЛАКШЕ СХВАТЉИВО ВИДЉИВО ЈЕ, а ОНО ШТО ЈЕ ТЕЖЕ СХВАТЉИВО САКРИВЕНО ЈЕ). Када се осећања отворено показују, када се ништа не прикрива, *душа се отвара*.

Као предмет, *душа* може и да *се прода*, што ће урадити некарактерна особа, она која ће зарад неке користи погизати моралне принципе. *Душа* може и да *се узме некоме*, ко ће се у том случају намучити, биће упропашћен или убијен. Она може и сама да *испадне некоме*, те тада човек врло рђаво изгледа или умре. *Душа* може и да *се изгуби/губи*, те човек постаје неосетљив за туђу патњу муку, постаје окрутан. Примећује се да глагол *изгубити* не подразумева намеру, па се може закључити да су животне околности довеле до тога да човек постане окрутан, односно да учини грех. ДУША-ПРЕДМЕТ може и да *се вади некоме*, што означава досађивање,

мучење некога. На ДУШУ-ПРЕДМЕТ може *се неко и попети некоме*, када му досађује, угњетава га. Осим другог човека на души може бити и неки предмет. Он *се може товарити на душу*, те ће тада онај чија је душа натоварена осећати одговорност за то што *има на души*, односно за то што је *узео на душу*. Осим одговорности, за оно што је човеку на души може се осетити и грижа савести, човека могу мучити мисли о томе. Када се човек ослободи бриге, терета, он је заправо склонио оно што му је притискало душу, те *му је лакнуло на души*, тј. *олакшао је души*. У фразеологизмима који означавају душевне муке, активна је појмовна метафора ТУГА (БРИГА, ГРИЖА САВЕСТИ) ЈЕ ФИЗИЧКИ ТЕРЕТ. Метафора ТУГА ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ уочава се у фразеологизму *боли/заболи некога душа*, који означава духовне патње, велику тугу.

Приликом умирања, душа излази из тела, човек је *испушта (пушта)*. Испуштање душе обављаће се кроз грло, те она може *бити у носу, подгрлицу, грлу* или *на језику*, када је човек на самрти или је у јако лошем физичком стању. Приметно је да, за разлику од душе, *срце* може бити само у *грлу (подгрлицу)*, а не и у *носу* и *на језику*, чему може бити разлог то што се срце доживљава као већи предмет од душе, те не би могло стати у нос или на језик (у уста), док се душа доживљава или као мањи предмет чврстог агрегатног стања или као ваздух, дах. Даље, *срце* може да *сиђе у пете* или *гаће*, док душа то неће урадити, што се може објаснити на два начина. Један разлог може бити природа душе – она се описује као лака, те би силажење душе подразумевало пре лагани него нагли силазак, а пошто силажење у пете (гаће) означава страх, јасно је да се ментална слика лаганог силаска душе не би уклопила у интензивно и нагло осећање какав је страх. Други могући разлог је тај што се душа везује за више сфере – она је од бога дата и њему ће се вратити, те јој није место на тлу, у петама или приземним гаћама. Уосталом, нежна душа се из тела *испушта (пушта)*, док срчано срце *искочи (излети)* из тела. Приликом опоравка, душа се враћа у тело (*поврати се некоме душа*), а човек треба да је *прихвати* како би повратио снагу, како би дошао себи.

6.1.3.2.2. Премда је срце, уз мозак, витални орган, живот ће се пре повезати с душом, јер у многим културама постоји идеја да је материјалном телу потребно још нешто да би било живо (Башић 2013: 113). Тако човек неће оживети све док му бог не удахне дах, односно душу. Метонимија ДУША СТОЈИ ЗА ЖИВОТ остварује се у фразеологизмима *раставити некога с душом*, са значењем *убити некога* и *борити се (разделити се, раставити се и сл.) с душом (душицом)*, са значењем *умирати/умрети, бити на самрти*.

Будући да је раширено веровање да се у души налази карактер, природа човека, у фразеологизмима је активна метонимија ДУША СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА. Ова појмовна метонимија примећује се у следећим фразеологизмима: *и ја (он, она итд.) имам душу*, што би се могло протумачити и као: *и ја сам човек, коме је потребан физички и/или психички одмор; колико ти (му, јој итд.) душа подноси (иште)*, са значењем *колико можеш, у изобиљу, обилно; честита (добра) душа*, чиме се означава поштена, племенита особа; *знати некога/нешто у души*, тј. *познавати некога до танчина, свестрано; бити једна душа*, са значењем *слагати се с неким у свему, имати исто мишљење; и за нечију душу (за покој душе) [пити и сл.]*, тј. *ради нечијег спасења, опроштаја грехова, за успомену на покојника (пити и сл.)*. Затим, човек ће се назвати *живом душом*, а када негде нема никога, каже се да *нема [ни] живе душе (нигде живе душе)*. Фразеологизмом *крштена душа* може се означити и хришћанин, али и човек уопште. У овом фразеологизму прозирна је мотивација значења *хришћанин* (крштењем се ступа у хришћанство), док је мотивација значења *човек уопште* замагљенија. Она се може довести у везу с једним другим фразеологизмом – *бити крштен (јеси ли крштен)*, који означава да је човек при свести, при здравој памети. И у фразеологизму *сродне душе*, који означава особе које се савршено

слажу, на делу је метонимија ДУША СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, уз метонимију ДУША СТОЈИ ЗА ЧОВЕКОВЕ ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ.

Међу фразеологизмима у нашој грађи забележени су и они настали на основу метонимије ДУША СТОЈИ ЗА ДАХ. Тако када неко *бежи (трчи/дотрчи и сл.) [као] без душе*, он то ради једва дишући, великом брзином, избезумљено. Ако пак неко нешто ради *док душу осећа*, он то ради док је жив, док не клоне, тј. док у њему има даха. Душа се разумева као дах и у фразеологизму *да(х)нути/одахнути душом*, са значењима *осетити олакшање у животу, одахнути и одморити се од неког посла, предахнути*.

У нашој грађи забележен је солидан број фразеологизама који је настао на основу метонимије ДУША СТОЈИ ЗА ОСЕЋАЊА. Најчешће су то фразеологизми којима се казује начин вршења радње, што је и очекивано с обзиром на то да осећања побуђују човека да нешто уради. Тако када је човек потпуно предан нечему, када нешто обавља потпуно одано, каже се да то ради *и душом и телом* или *свом душом*. Иако значењски блиски, фразеологизми *душом и телом* и *свом душом* ипак се по нечему разликују – фразеологизам *свом душом*, осим наведеног, може означавати и да се нешто обавља свом снагом, при чему се душа схвата као животна снага. Када се води својим осећањима личног ужитка, човек то обавља *за своју душу*. Ако говори искрено, онако како јесте, он говори *по души*.

У духу значења које је души дало хришћанско учење (она је седиште моралних вредности), у нашем језику активна је и појмовна метонимија ДУША СТОЈИ ЗА МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ. Тако човек може *грешити/огрешити душу* када речју или делом нанесе штету другоме. У душу, као средиште својих моралних вредности, човек се заклиње (*душе ми*) или се на њу позива када је уверен у оно што каже (*на моју душу*).

Како је душа оно што карактерише човека, у фразеологији је активна и појмовна метонимија ДУША СТОЈИ ЗА ЧОВЕКОВ КАРАКТЕР. Тако се за човека или животињу која је добра, осећајна, сушта доброта каже да је *душа од човека* (или у нашој грађи: *душа од коња*). Када је нешто веома подесно, прикладно, као створено за нешто, када потпуно одговара некој намени, каже се да је *душу дао (дала итд.) за то*.

6.1.3.2.3. За разлику од фразеологизама са саставницом *срце*, код којих је појмовна метафора преовлађивала у односу на појмовну метонимију, фразеологизми са саставницом *душа* готово подједнако се распоређују између метафоре (30) и метонимије (26). ДУША се концептуализује као ПРЕДМЕТ, који је лакши, мекши и мањи од срца, а метонимијски стоји у највећем броју случајева за ЧОВЕКА (12) и готово подједнаким бројем фразеологизама за ОСЕЋАЊА (4), ДАХ (3), МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ (3), ЖИВОТ (2) и ЧОВЕКОВ КАРАКТЕР (2).

6.1.4. Фразеологизми са саставницом *рука*

6.1.4.1. Следећа група фразеологизама коју ћемо анализирати јесу фразеологизми с главном саставницом *рука*. Када су у питању соматизми, ова група фразеологизама је трећа по бројности у нашој грађи, после *главе* (96) и *ока* (88) – наш речник бележи 70 фразеологизама с *руком* као главном саставницом.⁹⁶ Међутим, ако се овим фразеологизмима додају и они који садрже део руке (*прст, шаку, раме, длан, нокат, песницу и лакат*), наш речник бележи 115

⁹⁶ Овакво стање у нашем речнику поклапа се с корпусом Раздобудко Човић (2003: 77), у коме је исти поредак најпродуктивнијих соматизама у фразеологији – на првом месту је *глава*, на другом *око*, а на трећем *рука*.

таквих фразеологизама. У семантичком делу докторске дисертације, поред фразеологизама са саставницама *глава*, *срце* и *душа*, изабрали смо да анализирамо фразеологизме са саставницом *рука* из више разлога:

а) *Рука* има богату фразеологију – налази се на трећем месту у нашем речнику или ако се узму у обзир и њени делови – чак на првом месту;

б) С обзиром на то да *рука* има мање апстрактних значења од *главе*, а видљивија је од *срца* односно *душе*, претпостављамо да ће фразеологизми са овом саставницом остваривати битно другачија значења од фразеологизама са саставницама *глава*, *срце* и *душа*, за разлику од на пример *ока*, седишта чула вида, којим у првом реду сазнајемо свет, те и разумевамо ствари.

6.1.4.2. Очекујемо да фразеологизми са саставницом *рука* остваре значења која могу произаћи из значења која има лексема *рука*. РМС наводи десет значења ове лексеме:

1. а. један од горњих удова човечјег тела, екстремитета од рамена до врхова прстију. б. крајњи део тога екстремитета, од зглоба изнад шаке до врхова прстију. 2. фиг. а. извршилац каквог посла, радник. б. посао, рад, делатност. 3. рукопис. 4. власт, моћ, надлежност, својина. 5. а. врста, каквоћа. б. начин, метод (рада, понашања и сл.). в. друштвени слој, сталеж, ранг. б. извор, порекло. 7. страна (лева или десна). 8. (обично с додатком: (за)просити, (по)нудити, дати затражити) *пристанак на брак*. 9. *слобода рада*, *деловања*, *поступања*, *иницијатива*. 10. нар. песн. *срећа*.

О руци као саставници фразеологизама писано је углавном у контрастивним анализама. Тако је Лариса Раздобудко Човић (2003) поредила српске и руске фразеологизме са соматизмима, Ивана Милојевић (2015) поредила је српске и грчке фразеологизме са саставницом *рука*, Ана Сивачки (2017) је у својој докторској дисертацији поредила српске и албанске соматске фразеологизме, пишући, између осталог, и о фразеологизмима са саставницом *рука*, Анета Тривић (2015) такође у свом докторском раду поредила је српске и шпанске соматске фразеологизме, док су Нина Спицијарић Пашкван и Маја Опашић (2011) писале о фразеологизмима са саставницом *рука* и њеним деловима упоређујући хрватске и италијанске фразеологизме. Иако је пажња ових истраживача била усмерена пре свега на утврђивање степена еквиваленције између српског и посматраног страног језика, оне су свакако утврдиле основна семантичка поља у које се сврставају посматрани фразеологизми. На основу значења речи *рука* и наведених истраживања, наша хипотеза биће да је у нашој грађи *рука* развила фразеолошка значења која су у вези с њеним основним значењима, пре свега у вези с човековим радом, влашћу, помоћи и сл.

6.1.4.1. Семантичка анализа фразеологизама са саставницом *рука*

6.1.4.1.1. Премда смо фразеологизме са саставницама *глава*, *срце* и *душа* класификовали на оне који означавају активности човека, његов однос према другим људима, његова стања свести, осећања итд., овде ћемо одступити од те поделе, пошто смо учили знатан број фразеологизама који означавају власт, помоћ, срећу, успех и сл., који се могу односити и на човеково стање свести, и на његове активности и на његов однос према другим људима.

6.1.4.1.2. Фразеологизми с главном саставницом *рука* из наше грађе означавају:

а) власт:

бити везаних руку – зависити од некога, немати слободу одлучивања, не моћи радити по својој вољи; **бити под нечијом руком** – под нечијим руководством, управом бити (наћи се); **дати (предати) некоме некога/нешто у руке** – поверити некоме некога/нешто на чување или руковођење; **измакне некоме нешто из руку** – нешто престане да буде у нечијој власти, под нечијом контролом; **искобељати се (и сл.) из нечијих руку** – ослободити се зависности од некога; **испустити некога из руку** – изгубити контролу, моћ над неким, пустити некога да ради онако како мисли и жели; **јести некоме из руке** – бити некоме покоран; **оставити (и сл.) некоме одрешене руке** – дати некоме сва овлашћења, дозволити некоме да ради по свом нахођењу, дати му слободу одлучивања; **пасти некоме у руке** – постати нечија својина, посед; **свезати (и сл.) руке некоме** – онемогућити некоме деловање; **узети (добити) нешто у руке** – узети (добити) нешто у своју власт, одговорност, на коришћење; **узети (прихватити и сл.) нешто (ствар) у своје руке** – побринути се за нешто; **у нечијим рукама је нешто** – нешто је под нечијим руководством, управом, власти, у нечијој одговорности, под нечијим утицајем;

б) помоћ:

бити (наћи се) некоме при (на) руци – бити од користи, помоћи некоме; **бити у добрим (најбољим) рукама** – зависити од некога у кога се има поверења, имати нечију потпору, помоћ; **дати руку некоме** – склопити пријатељство с неким, помоћи некоме; **десна рука** – нечији главни ослонац, потпора; **иде некоме нешто на руку** – нешто помаже некоме, подупире га, омогућава (олакшава) некоме да нешто оствари, постигне; **пружити руку некоме** – склопити пријатељство с неким, помоћи некоме; **прихватити нечију руку** – прихватити нечију помоћ; **рука руку мије** – нар. посл. они што имају исти интерес држаће се заједно;

в) пажњу:

носити некога на рукама – посебно пазити на некога, угађати некоме;

г) срећу и успех:

бити срећне руке – имати успеха, среће у нечему; **враћати се / вратити се (и сл.) празних руку** – не добијати / не добити ништа, немати успеха, добитка; **добити нечију руку** – добити некога за жену; **иде некоме нешто од руке** – нешто се обавља без потешкоћа, са успехом, талентован је за неки посао; **имати нешто у руци** – лако је остварљиво; **пође/полази некоме нешто за руком** – успети/успевати у нечему; **трљати руке** – бити задовољан због успеха, веселити се успеху; **у бож(и)јој руци (у божјим рукама) је нешто (све)** – не зависи нешто од људске воље, несигурно је, препуштено је случају;

д) посао човека:

дићи (дигнути) руке од некога/нечега – одустати од покушаја да се неко/нешто поправи, напустити некога као непоправљивог, манути се узалудног посла; **седети скрштених руку** – не предузимати ништа, остајати равнодушан, ништа не радити, беспосличарити, ленчарити; **живети од својих руку** – живети од властитог рада; **изађе нешто испод нечијих руку** – створи, начини нешто; **имати пуне (препуне) руке посла** – бити врло заузет послом; **оде (прелази и сл.) нешто из руке у руку (од руке до руке)** – прелази нешто од једног до другог, мења власника; **одмахнути руком** – одбацити нешто без икаквог интереса или с презиром; **пролази нешто кроз нечије руке** – пада

нешто у нечију надлежност, пролази нечију обраду, нечији рад; сврби некога рука (сврбе некога руке) – намерава нешто да уради рукама (напише и сл.);

ђ) батине, убиство и нечасне радње:

сврби некога рука (сврбе некога руке) – хоће да измлати некога; дићи (дигнути) руку на некога – ударити некога; напасти некога; убити некога; дићи (дигнути) руку на себе – покушати извршити самоубиство или извршити га; доћи некоме на руку – бити ухваћен, бити премлаћен; крвавити/окрвавити руке – убијати/убити некога, пролевати/пролити нечију крв; магањити (покр.) руке – радити нешто нечасно, непоштено, грешно; опрати/прати руке – скинути/скидати одговорност, дистанцирати се од нечег лошег, негативног;

е) обраћање саговорнику:

[к] себи руке! – при упозорењу: не дирај то!, не мешај се у то!, то није твоје!; љубим руку (руке)! – заст. поздрав деце и млађих старијима;

ж) обећање, пристанак на удају:

дати руку некоме – 1. пристати на удају; 2. дати обећање некоме;

з) особине човека:

бити широке руке – бити дарезљив, давати не штедећи; женска рука – женска особа; жена која све спрема у кући; имати лаку руку (бити лаке руке) – 1. бити расипан, олако трошити (новац и сл.); 2. бити умешан, спретан; 3. не задавати јаке ударце; имати тешку руку – 1. имати јак, снажан ударац; 2. бити невестит; 3. бити шкрт; мушка рука – мушкарац; онај који је стуб у кући, који брани нејаке; од сваке руке – сваковрстан (придевски); рука снажна као менгеле – веома снажна рука;

и) стање свести:

ставити руку у ватру – веровати у нешто, јамчити, гарантовати за нешто;

ј) просторни однос:

бити под нечијом руком – бити у непосредној близини, надохват руке; надохват (на дохват) руке – веома близу (временски или просторно);

к) начин:

голим рукама – без икаквих средстава, без оружја (приликом борбе); из прве руке – без посредника, директно; испод руке [купити, продати нешто и сл.] – тајно [купити, продати и сл.]; као руком однесен – веома лако и брзо је прошло; од сваке руке – на сваки начин, свакојако (прилошки); раширених руку [дочекати (примити и сл.) некога] – пријатељски, срдачно, с радошћу, с добрим расположењем [дочекати некога]; рукама и ногама – свом снагом, свим средствима; на брзу руку – у журби, површно, на брзину; на сваку руку – на сваки начин, свакојако; на своју руку – на властиту одговорност, без ичије сагласности и помоћи, према властитом мишљењу, нахођењу; руку на срце – искрено, отворено говорећи;

л) модалност:

у једну (другу) руку – с једне (друге) стране; у најбољу руку – у најбољем случају; у најмању руку – у најгорем случају, барем (толико); у неку руку – на неки начин, донекле, унеколико.

6.1.4.1.3. Фразеологизми којима се означава нечија власт могу осветљавати различите аспекте тог односа. Власт се може посматрати из перспективе оног ко је спутан и из перспективе властодршца. Тако се за оног ко зависи од некога, ко нема слободу одлучивања каже да је *везаних руку*. Из перспективе властодршца одговарајући фразеологизам гласи *свезати (и сл.) руке некоме*, са значењем *онемогућити некоме деловање*. Онај ко је некоме покоран *једе некоме из руке*. Овај фразеологизам настао је на основу слике из свакодневног живота – животиња која једе човеку из руке припитомљена је, није више неспутана, дивља, не ради више шта она хоће већ шта јој се нареди. Фразеологизација је потпуна када се наведена група речи употреби да означи однос међу људима. Будући да се у примеру из наше грађе говори о животињи (слону), може се рећи да се пример налази на путу ка фразеологизацији – дресирани слон дословно једе човеку из руке, али се том групом речи истовремено означава и покорност. Овде ћемо навести мало дужи одломак него у Речнику како би се видео не само контекст у коме је фразеологизам употребљен већ његова сврха – он, поред осталих средстава, служи да се окарактерише лик Николетине Бурсаћа, који се схвата као простодушан човек, човек који чврсто стоји ногама на земљи и који се не може тако лако изненадити, што га одваја од његових сународника. Уосталом, исти ђак који се помиње у следећем одломку рећи ће тридесетак страница касније, када боље упозна Николетину: – *Како би било да партизанског командира игра Николетина? [...] Сав је из једног комада, увјерљив, непосредан...* (Ћопић 3, 100–101).⁹⁷

Једини кога ђакове приче не чуде и не збуњују, то је његов заштитник, Николетина Бурсаћ. Узалуд се ђак довија и мучи: – Их, каква је божја сила слон, кад ти тај запне... – Ех, и ти га баш запео из петних жила – багателише га Николетина истресајући из џепова дуванску прашину. – Видио сам ја слона. – Ма зар ти? А гдје то? – изненађује се ђак. – У Загребу. Ми, војници, платили динар, а цивили по два динара. – Па, зачудио си се, а? – Што имам да се чудим, та није међед – буни се митраљезац. – Живинка, брате, ко и остале. Једе човјеку из руке. – Ама јеси ли видио како је голем? – запиње ђак. – Голем, поприличан, богами – слаже се Николетина чачкајући нос. – Па они дугачки зуби, па сурла. – Створило га таквога – мирно објашњава Николетина. – Што се ти опет чудииш томе. Ја држим да би слон морао више да се чуди нашим рукама: њима се чешеш, тишеш, паре бројиш (Ћопић 3, 69).

У горој ситуацији од оног који је *везаних руку* налази се онај који је *под нечијом руком*. Док онај који је *везаних руку* зависи од некога, нема слободу одлучивања, онај који је *под нечијом руком* под нечијим је руководством, под нечијом управом. Разлику међу значењима уносе глаголи – када су човеку везане руке, он не може да делује, урадио би нешто рукама, али је спутан, а када је под нечијом руком, потпуно му је онемогућено кретање, евентуално место може да му промени онај који га има у власти. Доспевање у нечији посед, својину, под нечију власт означава се фразеологизмом *пасти некоме у руке*. Најчешће се пада у руке непријатељу, те је највећи број примера за овај фразеологизам у нашој грађи забележен у делима такве тематике – у роману *Робинсон Крусо* Данијела Дефоа, у коме се главни јунак прибојава да не падне у руке дивљацима и људождерима, и роману *Кроз пустињу и праишуму* Хенрика Сјенкјевича, у коме су Нела и Сташа пали у руке отмичарима. Како у Речник нисмо уносили све забележене примере,

⁹⁷ Говорећи о Николетини, ђак га одређује још једним фразеологизмом који смо забележили у Речнику: *бити из једног комада* – *бити потпун у сваком погледу, одлучан*.

за Речник смо изабрали пример из првог романа због занимљивог паралелизма – поређења власти дивљака и власти лавова и тигрова:

Пасту у руке дивљацима било би зло као и пасту у канџе лавова и тигрова; бојали смо се једних колико и других (Дефо, 27).

Насупрот наведеним фразеологизмима стоје они који означавају ослобађање од нечије власти. Када нешто престане да буде у нечијој власти, под нечијом контролом, каже се да је *некоме нешто измакло из руку*. Док измицање из руку не подразумева велику муку, тешкоћу да се до слободе дође, фразеологизам *искобељати се (и сл.) из нечијих руку* то подразумева. У нашој грађи дечацама Павлове улице војска црвених кошуља лукавством измиче из руку јер су пошли у правцу коме се дечаци Павлове улице нису надали, а девојчице о којима се говори у *Писмима из Норвешке* могу да се искобељају из руку фризерке чије им се прављење фризура не допада само када она сама то заврши, што девојчице доживљавају као мучење:

Они из Павлове улице се нису томе надали. Измакла им је из руку војска црвених кошуља (Молнар, 168); Сваки пут кад бисмо се најзад искобељале из Божаниних руку, заклинјући се пред одраслима да више никад нећемо ногом ступити у то мучилиште, набијале смо до обрва капу коју смо носиле у резерви без обзира на годишње доба (Огњеновић, 30).

Оваква ситуација у складу је с глаголима који су делови фразеологизма – док глагол *измаћи се* упућује на удаљавање, нестајање с неког места, глагол *искобељати се* подразумева извлачење из тешког положаја.

У нашој грађи забележено је седам фразеологизама са саставницом *рука* који говоре о власти из перспективе властодршца, те је тако забележен готово подједнак број фразеологизама који говоре о власти из перспективе трпиоца власти и властодршца (6 : 7). Властодржац може *узети* или *добити нешто у руке* када добије нешто у своју власт или на коришћење. У нашој грађи у *руке се узима (добија)* књига односно пушка, како би се користили:

Без обзира на то што се сви ти наслови воде под оном широком одредницом: „travel writing”, што је у енглеском језику општи оквир за литературу која настаје на искуству путовања, ниједну од тих књига нисам узела у руке из радозналости за њене путописне квалитете (Огњеновић, 32); Али је требало добити пушку. Сташа је смислио да је добије у руке преваром (Сјенкјевич, 92).

Онај ко је одлучан да се побрине за нешто *прихватиће* или *узеће ствар у своје руке*. Решеност онога ко узима на себе одговорност у примерима у Речнику наглашена је придевом *отресита* и прилогом *свесрдно*:

Отресита и вредна жена прихвати у своје руке и тешке ратарске послове... (Глишић, 226); Осетио је добро колика је то велика брига, која је притисла неколико породица, па је свесрдно узео ствар у своје руке (Нушић 1, 164).

Властодржац може *некоме свезати руке*, али и *оставити (и сл.) некоме одрешене руке*, тј. *дати му сва овлашћења, дозволити му да ради по свом нахођењу, дати му слободу одлучивања*. Када је нешто под нечијим руководством, управом, власти, под нечијим утицајем, каже се да је *нешто у нечијим рукама*. *Нешто* или *неко* се може и *дати (предати) некоме у руке*, када се то некоме поверава на чување или руковођење. Ако се пак *неко испусти из руку*, над њим се изгубила моћ, контрола, пуштен је да ради како мисли и жели.

Занимљиво је то што се већи број одредница у Речнику односи на људе но на предмете у групи која сагледава ствари из перспективе онога ко трпи власт него из перспективе властодршца. Иако би требало проверити закључке на већем броју фразеологизама, наша грађа наводи на закључак да је, када је у питању однос међу људима, пажња усмерена више на трпиоца власти него на властодршца, што се може објаснити негативном обојеношћу фразеологизама.

6.1.4.1.4. Солидан број фразеологизама са саставницом *рука* у нашој грађи означава помоћ. Именичком синтагмом *десна рука* означава се нечији главни ослонац, најважнија потпора. Фразеологизам је мотивисан свакодневним животом – већина људи послове обавља десном руком.⁹⁸ Фразеологизам *бити у добрим (најбољим) рукама* означава да се у некога има поверења, да се има нечија помоћ, с тим да може означавати и зависност од некога. Према интернетским изворима, овај фразеологизам се најчешће употребљава у вези с лекарима и пацијентима (те се један приватни здравствени систем у Србији рекламира управо крилатицом *У добрим рукама*), затим у вези с мајсторима и аутомобилима, председником и државом, директором и фирмом и сл. Дакле, овај фразеологизам користи се када се говори о нечему што нам је врло важно – здравље, аутомобил,⁹⁹ будућност државе, посао и сл.

Склапање пријатељства и давање помоћи изражавају се пружањем руке – *пружити руку некоме* и *дати руку некоме*, с тим да овај фразеологизам има још два значења – *дати некоме обећање* (рука као знак склапања договора) и *пристати на удају*, што опет има везе с гестом – рука се од девојке тражи и она је у знак пристанка даје како би јој момак ставио прстен. Интересантно је размотрити зашто је фразеологизам *пружити руку некоме* синониман фразеологизму *дати руку некоме* само једним значењем, оним које подразумева склапање пријатељства, пружање помоћи, а не и када означава давање обећања и пристајање на удају. Објашњење је у томе што пружена рука помоћи може да се прихвати или не, док пристајање на удају не може да се не прихвати пошто је већ претходно тражено, као ни да се нечије обећање одбије. Онај коме је рука пружена треба да је прихвати ако жели да му се помогне (*прихватити нечију руку*). Осим другог човека, некоме могу помоћи и околности. Тада се каже да *некоме нешто иде на руку*.

У нашој грађи забележена је и народна пословица којом се означава да ће они који имају исти интерес држати заједно – *рука руку мије*. Посебна пажња према некоме, угађање некоме изражава се фразеологизмом *носити некога на рукама*, који овде наводимо јер је близак по значењу наведеној групи.

⁹⁸ Из ове чињенице из свакодневног живота потекла је и симболика леве и десне стране. Тако се оно што је десно схвата као добро, а оно што је лево лоше. У РСАНУ под придевском одредницом *леви* забележена су и ова два значења – *неповољан, несрећан, кобан* и *који није вредан пажње, неважан, безначајан*. Именица *левак*, између осталог, означава безвредног човека, човека који није вредан пажње (РСАНУ). И фразеологија леву страну схвата као неповољну, те онај ко је *устао на леву ногу* није расположен, а онај ко свима смета назива се *левым сметалом*. У нашој култури постоји симболика десне и леве стране. Тако нас Жарко Требјешанин обавештава о томе да се десна страна поистовећује с мушкарцем, те жена која жели да роди мушко дете, поред осталог, треба да лежи на десној страни. Будући да су етнологзи забележили бројне магијске радње за добијање мушког детета, а ниједну или ретко коју радњу за добијање женског детета, јасно је да се мушко и добро поистовећују. Даље, мајка први пут треба да подоји дете десном дојком како дете не би било левак, а када прохода, ако жели успех у животу, треба да пође пут истока десном ногом (Требјешанин 1991). Да је леворукост посматрана као нешто што одступа од нормалног (дакле, девијантна је), показује то што су постојали бројни покушаји да се леворуке особе преведу у десноруке.

⁹⁹ О томе како људи схватају аутомобиле више у: Драгићевић 2004.

6.1.4.1.5. Међу фразеологизмима са саставницом *рука* у Речнику, уочавају се и они који означавају срећу, успех у нечему. У нашој грађи забележен је већи број фразеологизама који означавају позитивно него негативно разрешење неке ситуације (пет фразеологизама означава срећу, успех, лако остварење плана, један означава неуспех, а један неизвесност). Тако се за човека који има успеха, среће у нечему каже да је *срећне руке*, за оног ко може нешто лако остварити, ко има талента за нешто, каже се да *му иде нешто од руке*. Фразеологизми *иде некоме нешто од руке* и *иде некоме нешто на руку* показују формалну сличност – разликују се једино у предлошко-падежној конструкцији, односно предлозима, који и уносе разлику у њихова значења. Фразеологизам с предлогом *на* подразумева да човеку, док обавља неки посао, и околности помажу, док фразеологизам с предлогом *од* подразумева да је човек талентован за оно чиме се бави. Да неко успева у нечему, може се казати и фразеологизмом *пође/полази некоме нешто за руком*. За разлику од фразеологизма *иде некоме нешто од руке*, који углавном подразумева трајнију вештину, када *некоме нешто пође*, па чак и када *полази за руком*, означава се углавном тренутни успех. То показују примери из наше грађе:

Почнем се бавити кројачким послом, односно крпарењем, јер ми није ишао од руке (Дефо, 133); *Фрау Габриела се понудила да му намести кућу, јер је имала за то укуса, па јој је то зачудо ишло од руке* (Сремац 2, 275); *Пошто му се није журило, ловио је, као Индијанац, дивљач за оброк у току дневног путовања; а ако му то не би пошло за руком, путовао је даље* (Лондон, 109); *Ретко му је шта полазило за руком, а увек је покушавао да нешто ради* (Раичковић 2, 79).

Када је некоме нешто лако остварљиво, каже се да он *то има у руци*. Међутим, оно што се има у руци може и да се изгуби, не мора се остварити. Радост, задовољство због успеха означава се фразеологизмом *трљати руке*, који је гестовног порекла.

У групу фразеологизама који означавају срећу, успех може се сврстати и фразеологизам *добити нечију руку*, са значењем *добити некога за жену*. У примеру забележеном у нашој грађи писац у контексту оживљава значења делова фразеологизма:

СТРАХИЊА Она ми је дала своју руку. Ја никада нисам од ње ништа више ни добио до њену руку и њено тело (Михајловић, 111).

Једини фразеологизам из ове групе који означава нешто негативно јесте *враћати се / вратити се (и сл.) празних руку*, који означава неуспех, и то углавном у ситуацији када се очекивао успех. У нашој грађи Ибрага се враћа са Симановог имања празних руку, иако је дошао по „свој” део шљива:

А Ибрага мисли како би приволео побеснела влаха да му дозволи да набере бар две котарице шљива, да се од срамоте празних руку не враћа (Андрић 2, 326).

Један фразеологизам из ове групе означава неизвесност, те је више негативно но позитивно конотиран – у *бож(и)јој руци (у божјим рукама) је нешто (све)*, којим се означава да нешто не зависи од људске воље, да је препуштено случају. Занимљив је пример забележен у нашој грађи – у њему Стеван Сремац у једној реченици употребљава два фразеологизма с главном саставницом *рука*:

– *У божјијој је руци све то, наравно, али не треба ни ви да седите скршених руку* (Сремац 2, 36).

У њему се наговештава да, иако будућност често не зависи од човекових активности, човек не треба ствари да препусти случају. Човек је одговоран за свој живот, те не треба да седи скрштених руку.

6.1.4.1.6. У следећу групу фразеологизама сврстали смо оне које говоре о пословима човека. Будући да је основна функција руку одвајкада била да служе човеку за рад, не чуди што је ова група фразеологизама једна од бројнијих у нашој грађи. Када човек живи од свог рада, каже се да *живи од својих руку*. Када нешто створи, то је *изашло испод његових руку*. Пример за овај фразеологизам забележен у нашој грађи веома је занимљив:

– *А то је знамење Господње. У сваком је Господ утиснуо свој знак, и Господ не напушта свога створа. Утиснуо печат свој, ко ће знати где, у сваку ствар која изађе испод његових руку* (Твен, 248).

Наиме, иако Бог није антропоморфан, у иконографији је чест приказ његове руке.¹⁰⁰ На званичној интернетској страни Српске православне цркве објашњава се значење Божје руке. Рука је била важан симбол у древним представама божанстава, што је хришћанство преузело и обогатило новим значењима. Божја рука је не само створила човека већ и када је човек отпао, Бог није од њега одустао већ му је пружио руку. На поменутој страници приказане су и фреске с Божјом руком. За нашу дисертацију преузећемо две. Једна приказује детаљ с Микеланђелове фреске *Стварање човека*, на којој су приказане Божја и човекова рука. Оне теже да се додирну, чиме се исказује човекова воља за постојањем. Баш као у фразеологији, није довољно да се *некоме пружи рука* да би му се помогло, већ њу треба и *прихватити*. Друга занимљива фреска коју овде доносимо налази се у манастиру Хумор у Румунији. То је приказ Божје руке, заправо испруженог длана, на коме су праведници, тј. њихове душе (<http://www.spc.rs/>, 17. 10. 2011). Ова слика даје један од могућих одговора на фразеолошко питање *где ће нам душе*. Душе праведника завршиће у Божјој руци. У нашој грађи забележен је и фразеологизам који издваја један део Божје руке, његов прст, као најважнији део руке којим се манипулише предметима, којим се ствара, с тим да прст може имати и негативну конотацију с обзиром на гестове у којима учествује (нпр. подигнут прст приликом претње). Тако *божји прст* (*прст судбине*), слично *Божјој руци*, означава неизбежну судбину, али и казну, опомену.

¹⁰⁰ У хришћанству се водила борба око тога да ли уопште треба сликати иконе. Спор око икона настао је пошто су се појавиле иконе Исуса Христа, које су почеле да се обожавају. Аргумент противника икона био је да је хришћанство духовна вера, а на култ иконе гледало се као на идолопоклонство, које је хришћанство изричито забрањивало. Браниоци икона пак заговарали су мишљење да Исус Христ може да се наслика с обзиром на то да је он обучен у телесни лик, за разлику од Бога. Јован Дамаскин имао је значајну улогу у одбрани икона. Он је објаснио да икона није идентична с Христом или Богом, већ представља њихово оваплоћење (Нешковић 2000, 217–221). Пошто је слика схваћена на тај начин, отишло се и даље – постало је могуће приказати не само Исуса Христа већ и Бога, и то најчешће као голуба, старца, руку итд. (дакле, у оним облицима у којима се он појављивао). Чешћим приказивањем Божје руке него целог тела вероватно се жели избећи могуће погрешно тумачење Бога као оног ко има телесну природу или се пак издвајањем карактеристичног дела тела жели нагласити његова улога – он је Творац.

Слика 1. Микеланђело, *Стварање човека* (деталј)
(Извор: <http://www.spc.rs>)

Слика 2. Фреска у манастиру Хумор у Румунији
(Извор: <http://www.spc.rs>)

Када неко има пуно посла, каже се да *има пуне (препуне) руке посла*, с тим да *пуне посла* могу бити и *шаке*. Када нешто пролази нечију обраду, пада у нечију надлежност, каже се да *пролази кроз нечије руке*. Манипулисање нечим може се означавати и фразеологизмом *оде (прелази и сл.) нешто из руке у руку (од руке до руке)*, када се означава да нешто мења власника.

Двама фразеологизмима из наше грађе означава се нечињење, човекова неактивност. Када се *дигну руке од некога/нечега*, одустаје се од покушаја да се неко/нешто поправи, одустаје се од узалудног посла, а када се *седи скритених руку*, не ради се ништа, беспосличари се, углавном из равнодушности. Равнодушност се показује и фразеологизмом *одмахнути руком*, којим се означава одбацивање нечега без икаквог интереса или с презиром, с тим да то, осим неког посла, може бити и нека мисао.

6.1.4.1.7. Следећа значењска група фразеологизама са саставницом *рука* означава батине, убиство и нечасне радње. Сва ова значења смештају се у негативно семантичко поље. *Рука се може дићи на некога*, при чему ће трпилац радње бити ударен, нападнут или убијен. Ако се *рука дигне на себе*, покушаће се извршење самоубиства или ће се оно извршити. Када се неко убија, *руке се кржаве/окржаве*. Добијање батина изражава се и фразеологизмом *доћи некоме на руку*, који осим премлаћивања може означавати и претходно хватање неког. *Руке се* могу и *прљати*, односно у нашој грађи – *магањити* (покр.), када се ради нешто нечасно, непоштено, с тим да се после нечасне радње *руке* могу и *опрати*, тј. може се скинути одговорност, може се дистанцирати од урађеног.¹⁰¹ У нашој грађи забележен је занимљив пример када је у питању овај фразеологизам. У *Аутобиографији* Бранислава Нушића приповедач говори о свом неспретном одговарању веронауке. Приповедач је ритуално прање руку Понтија Пилата схватио дословно и изазвао смех у разреду (и међу читаоцима), а негодовање катихете:

Најзад сам целу ствар завршио тиме што сам, на питање: шта знам о Пилату, рекао да је Пилат син Мојсијев, да је изродио велико племе и, кад је тај посао свршио, да је опрао руке (Нушић 3, 87–88).

Када се има жеља да се неко измлати, каже се да некога *сврби рука (сврбе руке)*. Овај фразеологизам може означавати и да неко намерава да нешто уради. У оба значења наведеном фразеологизму синониман је фразеологизам *сврби некога длан (сврбе некога дланови)*, што је и разумљиво будући да се дланом удара али и манипулише стварима. Када фразеологизам *сврби некога рука (сврбе некога руке)* значи *хоће да измлати некога*, синониман му је и фразеологизам *сврби некога песница*. С обзиром на то да се песницом удара а не обављају послови, овај

¹⁰¹ Наташа Вуловић (2015: 206–208) објашњава да је фразеологизам *опрати/прати руке* интернационални библизам. Он је настао на темељу ритуалног прања руку Понтија Пилата. Најпре је настао поредбени фразеологизам *прати руке као Пилат*, а затим се он редуктовао тако што су избачени поређење и еталон.

фразеологизам није синониман другом значењу фразеологизма *сврби некога рука*. У том значењу синониман му је фразеологизам *сврбе некога прсти*, пошто се прстима не туче већ се обављају послови.

6.1.4.1.8. Два фразеологизма са саставницом *рука* у нашој грађи користе се у директном обраћању саговорнику. Један представља упозорење да се нешто не дира или да се саговорник не меша у нешто – *[к] себи руке!*, а други, *љубим руке!*, представља поздрав млађих старијима, који се више не употребљава, а који је у нашој грађи забележен у делима из XIX века – Сремчевом роману *Поп Ћира и поп Спира* и Трифковићевој комедији *Избирачица*. Однос према другим људима казује се и фразеологизмом *дати руку некоме* када означава пристанак на удају, односно давање обећања некоме.

6.1.4.1.9. Седам фразеологизама са саставницом *рука* из наше грађе означава особине човека. За нијансу у њима преовлађују позитивне над негативним особинама. Човекова дарезљивост наглашава се фразеологизмом *бити широке руке*. Фразеологизми *женска* и *мушка рука* метонимијски означавају жену односно мушкарца, наглашавајући њихове типичне особине – вредноћу, али и слабост жене и јачину, одбрамбену моћ мушкарца. За снажног човека каже се да има *руку снажну као менгеле*, као стеге. Поред прилошког значења, када означава да се нешто обавља свакојачко, фразеологизам *од сваке руке* може бити и придевски, када означава неког ко је сваковрстан. Фразеологизми *имати лаку руку* и *имати тешку руку* остварују по три значења, која су антонимна. Тако се човек који је *лаке руке* схвата као расипан, спретан и онај који не задаје снажне ударце, а онај који *има тешку руку* као шкрт, невешт и онај који задаје јаке ударце.

6.1.4.1.10. Један фразеологизам из наше грађе означава човеково стање свести, и то његову увереност у нешто: *ставити руку у ватру*, са значењем *веровати у нешто*, *јамчити*, *гарантовати за нешто*.

6.1.4.1.11. Фразеологизми са саставницом *рука* могу означавати и просторни однос. Тако се за оно што је веома близу каже да је *надхват (на дохват) руке*. С обзиром на то да се ВРЕМЕ концептуализује као ПРОСТОР, овај фразеологизам може означавати и временску близину, тј. скорију будућност. У нашој грађи забележен је још један фразеологизам који означава просторни однос, с тим да он има још једно, апстрактно значење – *бити под нечијом руком*. Када је *неко под нечијом руком*, он је под нечијим руководством, управом. Оно што се налази *под руком* спутано је, предмет је манипулације, контроле, његови покрети/деловање су ограничени.

6.1.4.1.12. Знатан број фразеологизама (чак једанаест у нашој грађи) означава начин вршења радње. Ови фразеологизми показују приличну структурну уједначеност – највећи број њих исказан је предлошко-падежним конструкцијама у акузативу или генитиву, као и инструменталом без предлога. Често ови фразеологизми означавају крајности у начину вршења радње – нешто се обавља најмањом или највећом снагом, без икаквих средстава, на сваки начин. Ако се нешто ради *голим рукама*, то се обавља без икаквих средстава. Обично се голим рукама обавља неки посао за који се не очекује да се тако обавља, што и примери из наше грађе показују:

Идући тако и тражећи га свуда, дође к сунчевој мајци и нађе је где пећ жари и голим рукама ватру изгрће (Бајке 1, 150); – *Кад су хајдуци дошли испод дрвета, ја скочим на њих и све их поубијам голим рукама* (Раичковић 2, 15).

Када се нешто обавља *рукама и ногама*, то се ради свом снагом, свим средствима. Како су руке примарни део тела којим човек обавља своје активности, када нешто ради *рукама и ногама*, он то ради свом снагом, свим средствима, а наглашава се његова жеља да такав подухват успе. Када се *неко дочекује раширених руку*, он се дочекује пријатељски, срдечно, с радошћу. Овај фразеологизам је гестовног порекла – када се човек некоме обрадује, обично рашири руке као наговештај загрљаја и пољупца. У нашој епској поезији бројни су примери да они који се сусрећу шире руке, у лица се љубе, а онда се и питају за јуначко здравље.

Када се нешто обавља тајно, обично куповина, продаја и сл., то се обавља *испод руке*. Из *прве руке* добија се нешто што је без посредника, директно. Фразеологизам *од сваке руке*, осим придевског, има и прилошко значење, када означава да се нешто обавља на сваки начин, свакојако. У овој групи забележен је и један поредбени фразеологизам – *као руком однесен* каже се када је нешто веома лако и брзо прошло. Обично се овај фразеологизам користи да означи да је прошло нешто што обично не пролази тако лако. На интернетским изворима то је најчешће нека болест, а у нашим примерима – страх:

Сав Питеров страх нестало је као руком однесен (Маџуан, 64); *Зебња, неспокој и опрез били су као руком однесени кад је тамо напред, у тами, засјала колиба* (Росић, 24).

Начинско значење остварује се у више фразеологизама структуре *на + именичка синтагма* у акузативу: *на брзу руку*, *на сваку руку*, *на своју руку*, где у првом примеру, коме је синониман фразеологизам *на брзину*, у именичкој синтагми фигурира придев, а у друга два – заменице, одређујући начин вршења радње као брз, свакојак и по властитом одговорности.

6.1.4.1.13. Један број фразеологизама са саставницом *рука* можемо одредити пре као модалне него као прилошке, јер се односе на читаву реченицу. У нашој грађи то су ови фразеологизми: *руку на срце*, *у једну (другу) руку*, *у најбољу руку*, *у најмању руку* и *у неку руку*. И код њих се запажа сличност у структури – већина се састоји од именичке синтагме у предлошко-падежној конструкцији у акузативу с предлогом *у*. На месту атрибута појављује се придев, и то оба пута у суперлативу (*у најбољу руку*, *у најмању руку*), да означи најбољи и најгори случај, заменица (*у неку руку*) и број (*у једну (другу) руку*). Будући да метонимијски СРЦЕ СТОЈИ ЗА ОСЕЋАЊА, фразеологизам који садржи два соматизма – *руку на срце* значи *искрено, отворено говорећи*, а потиче од геста стављања руке на срце када човек жели да се закуне да је оно што говори истина.

6.1.4.1.14. Анализа спроведена у овом делу докторске дисертације потврдила је хипотезе постављене на почетку овог поглавља – *рука* у највећем броју случајева фразеолошки остварује значења власти (13 фразеологизама у нашој грађи), човековог рада (9) и начина рада (11), помоћи (8), среће и успеха (8), особина човека (7 фразеологизама са укупно 11 значења) итд. Ова значења била су очекивана с обзиром на функцију и симболику руке.

6.1.4.2. Порекло фразеологизама са саставницом *рука*

6.1.4.2.1. Када је у питању порекло фразеологизама са саставницом *рука*, хипотезе би биле да је највећи број њих настао процесом метонимије, у коме РУКА, као део тела који карактерише човека, СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА¹⁰² али и ЗА РАД, као и фразеологизацијом геста, будући да руке учествују у великом броју гестова. Што се тиче појмовне метафоре, најпродуктивнија би

¹⁰² Заправо, овде је реч о подврсти метонимије – синегдохи.

била она по којој је РУКА САДРЖАТЕЉ, и то најпре код фразеологизама којима се означава нечија власт.

6.1.4.2.2. Наша грађа потврдила је да РУКА метонимијски СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА. Ова метонимија активна је у следећим фразеологизмима: *надохват (на дохват) руке, бити срећне руке, као руком однесен, десна рука, женска рука, мушка рука, из прве руке, рука руку мије, прихватити нечију руку и бити под нечијом руком* када овај фразеологизам значи *бити у непосредној близини, надохват руке*. Када фразеологизам *надохват (на дохват) руке* означава временску близину, скорију будућност, активна је појмовна метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР. Будући апстрактно, време се универзално схвата као простор.

Метонимијски РУКА СТОЈИ И ЗА РАД, активност својствену руци. На основу ове метонимије настали су следећи фразеологизми: *живети од својих руку, иде некоме нешто на руку, иде некоме нешто од руке, пође/полази некоме нешто за руком, пролази нешто кроз нечије руке*. Рука се метонимијски може схватити не само као рад већ и, конкретније, као начин рада (РУКА СТОЈИ ЗА НАЧИН РАДА). Ова метонимија препознаје се у следећим фразеологизмима из наше грађе: *на брзу руку, на сваку руку, на своју руку, од сваке руке, у једну (другу) руку, у најбољу руку, у најмању руку и у неку руку*.

Осим што се њоме ради, руком се и удара, тако да су фразеологизми *имати лаку руку (бити лаке руке)* и *имати тешку руку* настали на основу метонимије РУКА СТОЈИ ЗА УДАРАЦ, када ови фразеологизми значе *[не] задати јак ударац*. У друга два значења која остварују ови фразеологизми делују појмовне метафоре. Тако када се *лаком руком* означава расипништво, олако трошење новца, односно када се *тешком руком* означава шкртост, на делу су метафоре ДАРЕЖЉИВОСТ ЈЕ ЛАКОЋА И ШКРТОСТ ЈЕ ТЕЖИНА. Када *лака рука* означава умешност, спретност, а *тешка рука* невештост, активне су метафоре СПРЕТНОСТ ЈЕ ЛАКОЋА И НЕСПРЕТНОСТ ЈЕ ТЕЖИНА. Све ове метафоре могу се подвести под општију метафору ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО.

6.1.4.2.3. У семантичкој групи фразеологизама који означавају власт препознаје се метафора НЕСЛОБОДА ЈЕ ВЕЗИВАЊЕ, као што је у фразеологизмима *бити везаних руку, свезати (и сл.) руке некоме* и *оставити (и сл.) некоме одрешене руке*, затим метафора КОНТРОЛА ЈЕ ФИЗИЧКО ОГРАНИЧАВАЊЕ КРЕТАЊА, као што је у фразеологизму *бити под нечијом руком* када овај фразеологизам значи *бити под нечијим руководством, управом*.

РУКА ЈЕ САДРЖАТЕЉ за ствари или особе. Када су руке пуне неких предмета, то може имплицирати успех, као што је у фразеологизму *имати нешто у руци*, али и презаузетост, као што је у фразеологизму *имати пуне (препуне) руке посла*. Руке могу бити и празне (*враћати се / вратити се (и сл.) празних руку*), што означава неуспех. У овим фразеологизмима УСПЕХ се концептуализује као ПОСУДА. САДРЖАОЦИ МОГУ БИТИ И СТВАРИ КОЈЕ СУ ПОД НЕЧИЈОМ ВЛАШЋУ, РУКОВОДСТВОМ (појмовна метафора ВЛАСТ ЈЕ ДРЖАЊЕ ПРЕДМЕТА У РУЦИ), као у фразеологизмима *у нечијим рукама је нешто, у бож(и)јој руци (у божјим рукама) је нешто (све), измакне некоме нешто из руку, изађе нешто испод нечијих руку и узети (добити) нешто у руке*. Осим предмета, САДРЖАЛАЦ МОЖЕ БИТИ И ОСОБА КОЈА СЕ КОНТРОЛИШЕ, КОЈА ЈЕ ЗАВИСНА ОД НЕКОГА. На основу ове појмовне метафоре настали су следећи фразеологизми *бити у добрим (најбољим) рукама, дати (предати) некоме некога/нешто у руке, искобељати се (и сл.) из нечијих руку, испустити некога из руку, пасти некоме у руке и доћи некоме на руку*.

Поред ВЛАСТИ, ДРЖАЊЕ ПРЕДМЕТА У РУЦИ МОЖЕ ОЗНАЧАВАТИ И ВЛАСНИШТВО – *оде (прелази и сл.) нешто из руке у руку (од руке до руке)* или ОДГОВОРНОСТ – *узети (прихватити и сл.) нешто (ствар) у своје руке*.

Општија метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО ОГЛЕДА СЕ У НЕКОЛИКО ФРАЗЕОЛОГИЗАМА ПУТЕМ КОНКРЕТНИЈИХ МЕТАФОРА. Тако у фразеологизму *бити (наћи се) некоме при (на) руци* фигурира метафора ДОСТУПНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА, у фразеологизму *бити широке руке* – метафора ДАРЕЖЉИВОСТ ЈЕ ШИРИНА, а у фразеологизму *испод руке [купити, продати нешто и сл.]* метафора ТАЈНОСТ ЈЕ САКРИВЕНОСТ. Иако имају метонимијско порекло, фразеологизми *магањити (покр.) руке* и *опрати/прати руке* заснивају се и на метафори МОРАЛНА ЧИСТОТА ЈЕ ЧИСТОЋА. Ова метафора на делу је и у народној пословици *рука руку мије*, у којој смо већ забележили метонимију према којој РУКА СТОЛИ ЗА ЧОВЕКА. Наведена општија метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО КОНКРЕТИЗОВАЛА СЕ КАО ЖЕЉА ЈЕ СВРАБ У ОБА ЗНАЧЕЊА (*хоће да измлати некога* и *намерава нешто да уради рукама*) фразеологизма *сврби некога рука* (*сврбе некога руке*).

6.1.4.2.4. С обзиром на то да гестовима и мимиком човек изражава осећања, а да су у њима активни делови тела, очекивано је да је солидан број фразеологизама у сваком језику гестовног порекла. О њима смо писали у поглављу 3.1.1. ове дисертације из угла њихове потпуне односно непотпуне фразеологизације. На овом месту изнећемо поделу гестова и мимике Милана Шипке (2001) како бисмо размотрили ком типу гестова припадају они на којима се заснивају фразеологизми из наше грађе. Милан Шипка је гестове и мимику поделио на четири групе:

1) рефлексни (рефлекторни) – несвесна, рефлексивна реакција човекових осећања, емоционалног стања (нпр. добовање прстима по столу као знак нервозе);

2) демонстративни – покретима тела исказују се различити ставови (нпр. климање главе у знак пристанка);

3) акциони (интервентни) – физички контакт с другом особом ради неке интервенције (нпр. подметање ноге да би се неко саплео);

4) комуникативни – слање порука мимиком и гестовима (нпр. скидање шешира као знак поздрава).

Фразеологизми са саставницом *рука* из наше грађе који су гестовног порекла припадају комуникативним фразеологизмима. Тако гест давања руке (фразеологизам *дати руку некоме*) може означавати пристанак на удају, давање обећања и склапање пријатељства. Пријатељство, помоћ означава се и пружањем руке (*пружити руку некоме*) и ширењем руку (*раширених руку [дочекати (примити и сл.) некога]*). Задовољство због постигнутог успеха исказује се трљањем руку (*трљати руке*), посебна пажња према некоме – ношењем на рукама (*носити некога на рукама*), добијање некога за жену – пружањем њене руке (*добити нечију руку*), покорност животиње – узимањем хране из човекове руке (*јести некоме из руке*), поштовање – љубљењем руку (*љубим руку (руке)!*), искреност – стављањем руке на срце за време говора (*руку на срце*), равнодушност – прекрштеним рукама (*седети скрштених руку*), презир – одмахивањем руке (*одмахнути руком*). Будући да се гестови разликују у различитим културама (Шипка 2001: 45), учење фразеологизама гестовног порекла и гестова уопште изузетно је значајно за странце, који учећи страни језик треба да усвоје не само језик већ и културне моделе народа чији језик уче.

6.1.4.2.5. Један број фразеологизама настао је на основу везе са свакодневним животом. Тако када се *дигну руке од некога/нечега*, не ради се ништа, тј. одустаје се од покушаја да се неко/нешто поправи. Када се *кржаве/окржаве руке*, пролива/пролила се нечија крв, тј. неко је убијен. Ако се *дигне рука на некога*, она служи да удари (а често у њој може бити и оружје), те је онај на кога је дигнута рука нападнут или убијен. *Рука* се може *дићи* и *на себе*, што означава покушај или извршење самоубиства. Ако у руци није оружје или алат, а обично се очекује, оне

су голе (боримо се *голим рукама*). С обзиром на то да се овај фразеологизам често користи када се говори о борби, могуће да је настао поређењем руке са сабљом, мачем, ножем – оружјем које се увлачи у корице а може бити и голо. У једном устаљеном поређењу, рука се пак пореди с менгелем (*рука снажна као менгеле*), чиме се издваја једна од особина руке – њена снага, и то приликом стезања, те ће се овај фразеологизам користити за ситуацију када се неко или нешто стеже, како је и у примеру из наше грађе:

Аслан је пуцнуо прстима и рука снажна као менгеле зграбила је Цека за раме (Гибинс, 286).

Из свакодневног живота потиче и фразеологизам *ставити руку у ватру*. Како нам објашњава Милан Шипка (2008: 163–166), реч је о древном обичају вађења мазије, који се задржао у Србији све до половине XIX века. Наиме, у питању је божји суд – требало је да окривљени голим рукама из котла вреле воде извади комад усијаног гвожђа (мазију) или камен и не опрљивши руке докаже своју невиност. Како претпостављамо да већини данашњих говорника није познато порекло овог фразеологизма, ватра се у овом фразеологизму данас схвата као опасност, те ће онај који јамчи, гарантује за нешто урадити све да то и докаже.

Из свакодневног живота потиче и фразеологизам *рукама и ногама*, који има значење *свом снагом, свим средствима*. Будући да је уобичајено да се радње обављају рукама, када се нешто обавља и рукама и ногама, наглашава се неуобичајеност ситуације, обично тешкоћа. Овом фразеологизму сличан је фразеологизам *крстити се и левом и десном*, којим се изражава чуђење, с обзиром на то да је у православљу једино очекивано крстити се десном руком.

Упозорење да се нешто не дира, да се човек не меша у нешто изражава се фразеологизмом *[к] себи руке!*.

6.1.4.2.6. Анализа порекла фразеологизама са саставницом *рука* из наше грађе показала је да је највећи број њих настао путем појмовних метафора, затим путем појмовне метонимије и фразеологизацијом гестова. Велики број фразеологизама означава апстрактне појаве (власт, помоћ, пажњу, срећу и успех), те су за њихов настанак одговорне појмовне метафоре помоћу којих се апстрактне појаве разумевају као конкретне, ДУХОВНО се разумева КАО ФИЗИЧКО. Када је у питању појмовна метонимија, РУКА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА у десет фразеологизама, а ЗА АКТИВНОСТИ РУКЕ (РАД, НАЧИН РАДА и УДАРАЦ) у петнаест фразеологизама из наше грађе.

6.1.5. Закључак о испитиваним фразеологизмима са соматизмима

6.1.5.1. Семантичком и концептуалном анализом фразеологизама с главном саставницом *рука* завршили смо бављење фразеологизмима са соматизмима као главним саставницама. Наша грађа показала је да значења ових фразеологизама зависе од функције коју одређени део човековог тела има, као и од оног што му се културолошки и симболички приписује.

6.1.5.2. Највећи број фразеологизама с главном саставницом *глава* означава човеково стање свести и човекове акције према себи и другима, које углавном означавају губљење односно чување свог или туђег живота. *Срце* се семантички у највећем броју фразеологизама повезује са осећањима, а *душа* са односом према другим људима, начином на који човек нешто ради и његовим духовним особинама. Глава се доживљава као витални орган, који представља човека и његов живот, док се његов карактер налази више у срцу и још више у души но у глави.

Човек срцем осећа, док душа стоји за етичке вредности. У складу са својом функцијом, *рука* у највећем броју фразеологизама остварује значења човековог рада и апстрактно значење власти, помоћи и успеха.

6.1.5.3. И начин настанка фразеологизама с посматраним соматизмима у вези је с природом делова тела који се њима означавају. Тако ће *рука*, као видљивији део тела од *главе*, *срца* (и *душе*), своја фразеолошка значења у знатном броју остварити путем гестова и у вези са свакодневним животом, док ће апстрактнији *глава*, *срце* и *душа* тежити да се концептуализују. Тако су и ГЛАВА И СРЦЕ ПРЕДМЕТИ-САДРЖАТЕЉИ, с тим да је ГЛАВА САДРЖАТЕЉ ЗА МИСЛИ, а СРЦЕ ЗА ОСЕЋАЊА. Честа метафора у разумевању апстрактних појмова јесте ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, која је веома продуктивна у свим посматраним фразеологизмима. ДУША се такође концептуализује као ПРЕДМЕТ, али он је лакши, мекши и мањи од срца.

6.2. Животиње и биљке у фразеологији

Као што је показано у претходном поглављу ове дисертације, соматизми чине добар део фразеологије српског језика (али и других језика), због тога што је човек у сазнавању света око себе упућен на своје тело. Други велики извор фразеологије управо је свет који окружује човека. У наредним поглављима бавићемо се фразеологизмима који као саставнице имају називе за животиње и биљке, претпостављајући да они такође представљају значајан део фразеологије српског језика.

6.2.1. Фразеологизми са зоонимима као саставницом

6.2.1.1. Хрватски фразеолог Жељка Финк (2004б: 139) констатује да су, после соматизама, најфреквентније саставнице фразеологизама – зооними¹⁰³. У свом докторату о поредбеним фразеологизмима у српском и француском језику, Саша Марјановић (2017: 335) закључује да су зооними најчешћа група еталона у обама језицима. Будући да су зооними као саставница фразеологизама врло чести, њима је у науци сразмерно томе поклањана пажња. Тако се Саша Марјановић у својој докторској дисертацији, коју смо управо поменули, највећим делом бави поредбеним зоонимским фразеологизмима. Фразеологизмима с називима дивљих животиња бавила се Драгана Корда (2014). У хрватској фразеологији два најзначајнија дела када је у питању зоонимска фразеологија јесу *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* шест фразеолога (Видовић Болт и др. 2017) и студија Бранке Барчот (2017) *Lingvokulturologija i зоонимска frazeologija*, настала на основу докторске дисертације аутора. О зоонимским фразеологизмима у хрватској фразеологији писано је и у појединачним научним радовима (Финк 2004б, Видовић

¹⁰³ Иако је у србистици указивано на то да термин *зооним* треба употребљавати са значењем властитог имена животиња (Шћепановић 2002), у науци о нашем језику он се усталио са значењем врсте животиње. Ивана Видовић Болт (2014) исто констатује и за хрватски језик, не одричући се термина *зооним* за означавање животињске врсте, с тим да предлаже да шири термин, који би обухватио фразеологизме са зоонимом, с називом за део тела животиње и придеве који се односе на животиње, гласи *анималистички фразем*. Због уклопљености у терминолошки систем (*зооним*, *фитоним*, *хидроним*, *топоним*, *ороним* итд.), у овој докторској дисертацији користићемо термин *зооним*, с тим да под *фразеологизмом са зоонимом као саставницом* подразумевамо оно што Видовић Болт назива *анималистичким фраземом*.

Болт 2011, Жустра 2014, Јеласка 2014, Љубичић 2014, Хрњак 2014). Знатан број њих настао је поводом међународног научног скупа *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima*, који је одржан 2014. године у Загребу.

6.2.1.2. Хипотезе у овом делу рада биће да у Речнику знатан број фразеологизама садржи зоониме, да су то у већини случајева животиње с нашег поднебља, да се човек упоређује са животињама према њиховим доминантним особинама, да ће се са животињама упоређивати и по начину вршења одређених радњи и да ће услед упоређивања човека са животињом највише фразеологизама имати поредбену структуру.

6.2.1.3. Зооними су забележени у 273 фразеологизма у нашој грађи. Ако се посматрају појединачне животиње, закључује се да углавном није забележен већи број фразеологизама са истим зоонимом као саставницом, као што је то био случај код соматизама, али је забележено право богатство животиња које се појављују у нашој фразеологији. Поред имена животиња, у ову групу фразеологизама убројили смо и њихове делове тела (*вуна, зазубице, кљун, крило, очњак, папак, рог, реп* итд.), њихова станишта (*гнездо, рупа, штенара* итд.), опрему коју користе (*колан, јарам, руда, узда* итд.) и производе које добијамо од њих (*јаје, млеко, мед* итд.).¹⁰⁴ Такође, у ову групу фразеологизама сврстали смо и натприродна бића као што су *вила* и *ала*.

На овом месту навешћемо зоониме који се појављују у фразеологизмима у нашем речнику, и то од оних који се појављују у највећем броју фразеологизама до оних који се појављују само у једном фразеологизму: *пас* (18), *вук* (9), *мачка* (9), *миш* (9), *реп* (9), *крило* (7), *гуја* (6), *коњ* (6), *овца* (6), *птица* (6), *врабац* (5), *јагње* (5), *мед* (5), *мува* (5), *звер* (4), *змија* (4), *кола* (4), *мрав* (4), *рупа* (4), *бува* (3), *врана* (3), *зец* (3), *коза* (3), *кошница* (3), *крава* (3), *кукавица* (3), *лав* (3), *мачак* (3), *мечка* (3), *млеко* (3), *петао* (3), *псето* (3), *риба* (3), *соко* (3), *узда* (3), *ала* (2), *брав* (*бравче*) (2), *буба* (2), *вила* (2), *во* (2), *вуна* (2), *гавран* (2), *глиста* (2), *гуска* (2), *гуштер* (2), *зуб* (2), *јаје* (2), *јарам* (2), *јарац* (2), *кер* (2), *клен* (2), *кљун* (2), *курјак* (2), *магарац* (2), *магаре* (2), *перје* (2), *перце* (2), *пиле* (2), *рак* (2), *рог* (2), *свила* (2), *свиња* (2), *црв* (2), *биво* (1), *вашка* (1), *гад* (1), *газела* (1), *гнездо* (1), *голуб* (1), *детлић* (1), *дивокоза* (1), *жабац* (*жаба*) (1), *зазубице* (1), *зверка* (1), *змај* (1), *јадац* (1), *јелен* (1), *јуне* (1), *канаринац* (1), *канџа* (1), *квочка* (1), *кобац* (1), *колан* (1), *крља* (1), *крме* (1), *кучка* (1), *лија* (1), *лисац* (1), *лој* (1), *мајмун* (1), *медвед* (1), *мољац* (1), *мравац* (1), *мушица* (1), *овчица* (1), *очњак* (1), *папак* (1), *патка* (1), *паун* (1), *пацов* (1), *перушка* (1), *пеш* (1), *прасац* (1), *прасе* (1), *прдавац* (1), *рис* (1), *рода* (1), *руда* (1), *руно* (1), *седло* (1), *сивоња* (1), *синџир* (1), *слон* (1), *смук* (1), *срна* (1), *стока* (1), *теле* (1), *тојага* (1), *ћуран* (1), *хијена* (1), *чворац* (1), *џукела* (1), *шљука* (1), *штенара* (1).

6.2.1.4. Најпре ћемо испитати хипотезу постављену на почетку овог поглавља – већина зоонима у нашој фразеологији означава животиње које живе на нашем поднебљу. Погледамо ли списак зоонима, закључићемо да је ова хипотеза потврђена. Најегзотичније животиње на нашем списку су *газела, мајмун, слон* и *хијена*. Ове животиње, међутим, нису се показале као фразеолошки продуктивне – у Речнику је забележен по један пример за сваку од њих, и то тако да се нагласи она особина која се човеку чини најдоминантнијом када су у питању ове животиње – брзина газеле, глупирање мајмуна, јачина слона и карактеристичан звук који испуштају хијене а који подсећа на смејање.

¹⁰⁴ За разлику од фразеологизама са соматизмима, где смо у семантичкој анализи узимали само оне фразеологизме у којима је посматрани соматизам главна саставница, када су у питању животиње у анализу ћемо укључити све фразеологизме које садрже зооним без обзира на то је ли он по морфолошком критеријуму, кога смо се држали у Речнику, главна саставница или није. Овако смо одлучили запазивши да међу зоонимским фразеологизмима има доста оних код којих је животиња означена придевом (нпр. *вучја глад, козја путања, пасји (псећи) живот* и сл.).

6.2.1.5. Највећи број фразеологизама са зоонимима као саставницом у нашој грађи садржи лексему *пас* (18). Додамо ли томе синониме *пseto*, *кер* и *цукела*, доћи ћемо до 24 фразеологизма. Следе *вук*, *мачка* и *миш*, са по девет фразеологизама, с тим да, ако *вуку* придружимо *курјака*, имаћемо 11 фразеологизама, а ако *мачки* придружимо *мачка*, укупно ћемо имати 12 фразеологизама за означавање ове животињске врсте. Такође, ако саберемо фразеологизме са саставницом *змија* и оне са саставницом *гуја*, долазимо до десет таквих фразеологизама у нашој грађи. Може се рећи да је овакав распоред фразеологизама помало неочекиван. Ако се узме у обзир да је фразеологија огледало света у коме човек живи, пре би се очекивало да фразеолошки продуктивније буду животиње на које је човек више упућен, као што су домаће животиње од којих има користи. Убедљива доминација пса у зоонимској фразеологији може навести на закључак да је пас добио такво место захваљујући томе што је човек најбољи пријатељ. Међутим, како ћемо даље у овом поглављу видети, та компонента није продуктивна у фразеологији – пас је углавном негативно конотиран, схвата се као мучена животиња, о чему сведоче и његови синоними *пseto*, *кер* и *цукела*. Преовлађујућа негативна конотираност у фразеологији, о чему је раније говорено, мотивисала је и настанак фразеологизама са саставницама *вук* и *курјак*, који се схвата као крволочна, прождрљива животиња, као и фразеологизама са саставницама *мачка* и *миш*, који се схватају као мале, беспомоћне животиње, које је лако мучити. Премда *змија/гуја* има богату, амбивалентну симболику,¹⁰⁵ у фразеологији превладавају њена негативна значења.

6.2.1.6. Већина фразеологизама са саставницом *пас*, *пасји*, *пseto*, *кер* има негативна значења. Оваква ситуација наговештена је једним од значења именица *пас*, *пseto* и *кер* – *фиг. човек који изазива презир својим поступцима* (РМС), као и фигуративним значењем именице *цукела* – *неваљалац*, *нитков* (РМС). Може се рећи да је *пас* један од најнегативније схваћених животиња у фразеологији. Тако се за бедан, тежак, неподношљив живот каже да је *пасји* (*псећу*) *живот*, односно да особа која има такав живот *живи као пас*. Тежак живот наглашава се и фразеологизмом *гладан као пас*. Када се неко жестоко, оштро грди, каже се да се он *псује* (*ружи и сл.*) *на пасја кола* (*прескакала*). Човек се пореди са псом по следећим особинама и стањима: глади односно прождрљивости (*гладан као пас*), љутини (*љут као пас*), лажљивости (*слагати као пас*), бројности (*има некога као кусих паса*), и понашању: веома брзом бежању (*стругнути* (*и сл.*) *као пас од топа*), поступању према другим људима (*поступити с неким као да је пас; како немам оваца, тако не чувам ни паса*), ландарању (*тумарати* (*и сл.*) *као беспослен пас*), понизности (*цивети као пас, чечати* (*облетати око некога и сл.*) *као пас*). Два фразеологизма с придевом *пасји* карактеришу човека пејоративно, погрдно, презриво. То су *пасја трага* и *пасји син*. Заједничко наведеним фразеологизмима јесте вређање порекла особе, чиме се наговештава тешка или немогућа поправљивост особе којој се упућује оваква квалификација. Занимљиво је, међутим, да су два наведена фразеологизма у нашој грађи употребљена с другачијом функцијом. Код Ћопића, Николетина среће своје старе саборце, за које се није знало ни да ли су живи, и међу њима Танасија, којем се обраћа с *пасја траго*. Из контекста је јасно да наведени фразеологизам не означава увреду већ радост због поновног сусрета:¹⁰⁶

¹⁰⁵ Лидија Делић (2012: 129) констатује да је змија симбол плодности, подмлађивања и регенерације, мудрости, здравља, снаге, бесмртности и вечности, али да поседује и хтонске црте (грех, Сатана, веза са светом мртвих и подземљем). У фразеологији *змија/гуја* готово је потпуно негативно представљена, што говори о томе да је хришћанска слика змије, која је индиректни кривац за прогонство човека из раја и којој је Бог дао вечно непријатељство с човеком, доминантна над паганским схватањем о доброј, кућној змији, која је зооморфни предак и чувар дома потомака (в. Раденковић 2012).

¹⁰⁶ Премда фразеологизме *пасја трага* и *пасји син*, строго узев, не можемо сврстати у псовке (већ у увреде) јер не садрже опсцену лексику, они су веома блиски псовкама. Сличну функцију коју има пример у нашој грађи има

Док одједном не стаде као да га лупише по челу и бечећи очи повика: – Ама јеси ли ти то, Танасије, пасја траго? (Ћопић 3, 82).

Пример за фразеологизам *пасји син* забележен у нашој грађи има сасвим другачију функцију:

– Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере! – А, пасји сине – викну Пилипенда измахнувши штапином... (Матавуљ, 246).

Наведене две реченице набијене су емоцијама. Писац Симо Матавуљ врло сажето, стилски ефектно у њима сублимира Пилипендину решеност у борби да одржи православну веру, али и сву тешкоћу историјског тренутка. Због стилске маркираности наведених двеју реченица и због тога што се оне могу издвојити као значењски чвор приповетке (налазе се пред њеним крајем), њих би требало посебно анализирати са ученицима на часу. Пилипенда среће на путу Јована Кљака, Србина који се због глади а зарад помоћи која је нудила унијатска црква одрекао православља и улази у вербални дуел с њим. Кљако најпре прекида Пилипендину аргументацију најпре оштром наредбом (*Мучи!*), а затим и ниподаштавањем Пилипенде – истицањем своје *царске вјере* Кљако жели да прекине разговор са оним који није тог нивоа. Пилипенда му одговара трима речима, најпре узвиком *а*, којим се ослобађа своје нервне напетости, а затим га назива и *пасјим сином*, желећи да га увреди, да га поништи упућујући му речи које функционишу као антоним према Кљаковој *царској вјери*. У Пилипендином одговору садржана је не само увреда упућена саговорнику већ и очај Пилипендиног положаја – он је незадовољан тиме што трпи глад али још и више због решења које се нуди. Говорећи о псовкама и сличним изразима, Стана Ристић (2010: 202) каже: „Са становишта реда вредности у социјалној заједници псовач не добија ништа у покушају успостављања нарушене правде, али његов противник губи.” Пилипенда је свестан тога, те пошто је Кљако измакао подигнутој *штапини* (и овај аугментатив појачава експресивност реченице¹⁰⁷), у очају удара животињу, свог верног магарца Куријела. Последње реченице приповетке гласе:

Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Куријела. Овај стаде, окрете главу и тужно погледа господара, а Пилипенда се постидје, на га обузе жалост, те сједи на перваз од цесте и заплака се! (Матавуљ, 246).

Нарочиту пажњу у тумачењу треба поклонити крају приповетке, тумачењу Пилипендиног психичког стања, карактера и стилских поступака писца. Поред пса поменутог у фразеологизму *пасји син*, на овом месту фигурира још једна животиња, омршавели магарац Куријел, Пилипендин саборац у борби против глади, кога Пилипенда, у свом очају, потпуно неоправдано удара, а који је показао више „људскости” од човека-пса Јована Кљака.

Још три фразеологизма из наше грађе садрже придев *пасји*. Како објашњава Милан Шипка (2008: 264–266) фразеологизам *пасја жега* у вези је са звездом Сиријус из сазвежђа Велики пас. Због посредне везе са животињом пас (облик овог сазвежђа), и овај фразеологизам уврстили смо у фразеологизме са зоонимом као саставницом. Занимљиво је, међутим, да *пасја ноћ* означава сасвим супротно – веома хладну ноћ. Ова појава може се објаснити тиме што је придев *пасји*, од *врућине*, проширио дијапазон именица уз које се везује, и почео је да означава било шта што је тешко подношљиво, што је претерано у непријатности, што потврђује и фразеологизам *пасји (псећи) живот*, који означава бедан, врло тежак, неподношљив живот.

псовка коју бележи Стана Ристић (2010: 201) *Где си, мамицу ти твоју јебем*, коју аутор рада карактерише као „срдачан поздрав упућен пријатељу при изненадном сусрету”.

¹⁰⁷ Експресивност појачава и приповедачки аорист (*викну*), као и мелодија реченице – реченице су кратке, испресецане запетама у писању односно паузама у говору, чиме се наглашава готово свака реч употребљена у њима и ствара утисак напетости. Како се интерпункцијом може створити напетост, в. Кликовац (20086).

Именица *псето* има презрив призвук, те и фразеологизми с њом имају изузетно негативну конотацију. Тако ако се неко због исцрпљености креће споро, тромо, каже се да *одлази (и сл.) као пребијено псето*, као што је то учинио пук Вука Исаковича у Сеобама Милоша Црњанског:

Славонско-подоунавски полк беше отишао на војну, после смотре у Печују, као пребијено псето, понизан и тих (Црњански 2, 92).

Ако неко *сконча (и сл.) као псето*, он умире напуштен од свих, а ако се неко *убије као бесно псето*, он се убије хладнокрвно, округно.

О фразеологизмима са *псом*, најпродуктивнијој животињи у нашој грађи, говорили смо посебно. Даље ћемо, с обзиром на велику разумењеност фразеологизама са зоонимима као саставницом, фразеологизме са зоонимским саставницама разврстати по значењским групама, осврћући се у анализи на значења која се у фразеологији приписују појединим животињама.

6.2.1.7. Фразеологизми са зоонимским саставницама из наше грађе означавају:

а) човекове физичке карактеристике:

јак као ала – веома јак, *натприродне снаге*; *лепа као вила* – веома лепа, прелепа; *црн као гавран* – изразито црн; *тамнопут*; *мршав као глиста* – веома мршав; *лак као перо* – врло лак, лаган; *незнатне тежине*; *[лаган] као перце* – врло лак, лаган, *незнатне тежине*; *лак као птица* – брз, лаган; *кракат као рода* – *дугих ногу*; *јак као слон* – веома јак, *изразито снажан*;

б) човеково физичко стање:

гладан као вук – веома гладан, *изгладнео*; *вучја глад* – изузетно велика глад; *надути се као жабац (жаба)* – много се надути (*углавном кад се попије превише течности*); *пијан као клен* – потпуно пијан; *гладан као курјак* – јако, веома гладан; *гладан као пас* – веома гладан; *брљав као прасац* – веома прљав, *каљав*; *црвен као рак* – јако црвен у лицу, *поцрвенео* (*обично од узбуђења или стида*); *напити се као свиња* – потпуно се напити, *бити крајње пијан*; *пијан као стока* – потпуно пијан;

в) човекове духовне особине:

лењ као буба – потпуно лењ, *врло лењ*; *миран као буба (бубица)* – сасвим миран, *тих, повучен*; *не бојати се ни вука ни хајдука* – *не бојати се никога, бити неустрашив*; *миран (питом, кротак) као јагње* – веома миран, *питом, кротак, послушан*; *умиљат као мало јагње (као јање)* – веома умиљат, *врло мио*; *глуп као клен* – веома глуп; *[сладак] као мед [медени]* – мио, *љубак*; *глуп као ноћ* – врло глуп, *тунав*; *миран као овчица* – *послушан, понизан*; *бити голубијег срца* – *бити доброћудан, благ, добар*; *имати биволско срце* – *бити веома храбар, неустрашив*; *имати лавље (лавовско) срце* – *бити веома храбар, неустрашив*; *имати зечје срце* – *бити плашљив*; *срце је некоме пилеће* – *плашљив је*;

г) човеково психичко стање:

зинула ала из очију некоме – *сувише се полакомио*; *као да је некоме врана мозак попила* – *не зна шта ради, није при себи, није при здравој памети*; *сам као вук* – *живети сам, живети повучено, не излазити међу свет*; *црн као гавран* – *врло тужан, жалостан*; *надути се као жабац (жаба)* – *правити се важан, бити пун себе*; *љут као звер* – веома

љут, бесан; **љут као змија** – веома љут, бесан; **бити још жуто око кљуна** – бити још млад и неискусан; **нису некоме све козе на броју** – није сав прибран, нешто с њим није у реду, нерасположен је; **ни мрава не згазити** – бити посве недужан, невин, безазлен, никоме не учинити ни најмање зло, никоме не желети нашкодити; **љут као пас** – веома љут, пун беса; **поносити се (кочити се и сл.) као паун** – правити се важан; **као пиле у кучини** – потпуно збуњен, сметен; **лак као птица** – неоптерећен бригама, растерећен брига и обавеза; **бити на репу нечега** – бити задњи, последњи, заузимати последње место; **вући реп за собом** – бити компромитован, бити на злу гласу, имати неку љагу на себи; **љут као рис** – врло љут, бесан; **поносит као соко** – веома поносит;

д) упоређивање људи према особинама:

као јаје јајету – веома сличан некоме; **као да је неко козе чувао с неким** – истог су ранга, угледа; **потичу из исте средине, могу се поредити**;

ђ) особе:

бела врана – велика реткост, неко врло необичан, велики изузетак; **горски вук** – хајдук; **љути вук** – искусан ратник, одважан војник; **љута гуја** – опасан човек; **крупна зверка** – утицајан, важан човек; **умиљато јазње и две мајке сиса** – нар. посл. умиљатошћу, благошћу се постиже много више него грубошћу; **где је стари кер за нове вештине** – нар. посл. стари људи се тешко привикавају на новотарије; **десно крило** – нечија најбоља помоћ, нечији главни помагач; **сиња кукавица** – несрећна, јадна особа; **стари курјак** – лукав, препреден човек; **стари лисац** – лукав, препреден човек; **стари мачак** – лукав, препреден човек; **књишки мољац** – особа која много чита, која стално тражи нешто по књигама; **крава музара** – особа или ствар из које се непрестано извлачи корист, извор трајног прихода; **изгубљена овца** – човек који се одвојио од своје средине, друштва, породице, који је пошао погрешним путем; **ноћна птица** – 1. онај који воли ноћу да обавља своје послове. 2. онај који редовно или често ноћи проводи ван куће (у скитњи, у друштву); **фина птица** – лукава, препредена особа; **гуштер (божје бравче) без репа** – припрост, некултуран човек; **ситна риба** – безначајна личност, онај ко не доноси важне одлуке; **којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна** – нар. посл. не треба се одрицати онога што нас представља, што нас обележава; **кучкин (пасји) син** – презр. пеј. особа слабог карактера, покварењак; **сиви соко** – нар. песн. јунак или уопште човек високих квалитета; **пасја трага** – погрд. човек лошег рода, из породице слабих моралних вредности; **иак бува** – каже се за немирно, живахно дете;

е) човекова осећања:

осећати се као коњска гузица – жарг. вулг. осећати се снуждено, одбачено; **добити зазубице (расту некоме зазубице)** – добити/добијати јаку жељу за нечим; **добити крила (расту некоме крила)** – осетити се полетним, охрабрити се, добити снагу; **подићу некога мрави** – осећа неко језу, због узбуђености, страха и сл.; **подићу некога мравици** – осећа неко језу, због узбуђености, страха и сл.; **расте некоме перје** – осећа самопоуздање, задовољан је нечим, поносан на нешто;

ж) радње које обавља човек:

1) брзо јурење/бежање:

растерати некога као врапце – растерати некога лако и брзо; **појурити (и сл.) као газела** – веома брзо појурити (потрчати и сл.); **побећи (и сл.) као дивокоза** – брзо,

спретно побећи (и сл.); **јурнути** (скочити и сл.) као [поманитала] звер – јурнути (скочити и сл.) одједном, нагло, бесно; **стукнути** (и сл.) као зец – врло брзо потрчати; **јурнути као кобац** – веома брзо јурнути, силно, муњевито јурнути; **стругнути** (и сл.) као пас од топа – бежати свом снагом, у пуној брзини, главом без обзира; **разлетети се као чворци** – врло брзо побећи;

2) узалудан, небитан посао:

поткивати буве – радити узалудан, небитан посао; **изводити бесне глисте** – измотавати се, понашати се неозбиљно, глупирати се; **радити којешта**; **ћоравој квочки дробити** – радити узалудан посао;

3) убијање, ударање, страдање, умирање:

таманити (и сл.) некога као **вашке** – у великом броју некога убијати; **бити** (**тући**, **млатити**, **одерати**, **макљати** и сл.) некога као **вола** [у купусу] – немилосрдно тући, изударати некога; **платити као вук кожом** – настрадати, лоше проћи; **обојити некоме вуну у црно** – убити некоме некога најближег; **прести некоме [црну] вуну** – жалити некога; **убијати се као звери** – убијати се мучки, дивљачки; **клати/заклати некога као јагње (јагањце)** – клати/заклати некога немилосрдно; **одерати некога као јарца** – 1. наплатити претерано високу цену. 2. истући некога немилосрдно, уништити некога; **подавити** (и сл.) некога као **мачке** – свирепо, немилосрдно, без околишања убити некога; **поиграти се с неким као мачка с мишем** – поигравати се с неким ко је слаб, подређен, немоћан, борити се с противником тако да јачи одлаже своју победу како би противника што дуже мучио; **ребити/испребијати некога као мачку** – разг. јако истући, изударати, испребијати, премлатити некога; **погорети као мишеви** – изгорети брзо, без могућности за избављење; **половити** (и сл.) некога као **мишеве** – ухватити некога лако, похватати велики број људи; **потући некога као мишеве** – убити некога немилосрдно и у великом броју; **убити некога као муву** – убити некога лако, немилосрдно; **умирати као мушице** – брзо и у великом броју умирати; **заклати некога као овцу** – немилосрдно, свирепо заклати, убити некога; **отегнути папке** – презр. умрети, погинути; **цркнути**; **побити некога као пацове** – убити на суров начин, у великом броју; **лети перје** – разг. жестока је битка, туча, бој; **скончати** (и сл.) као **псето** – умрети напуштен од свих; **убити некога као бесно псето** – хладнокрвно, окрутно убити некога; **једу некога црви** – умро је, у гробу је; **испребијати некога као сеоску цукелу** – разг. јако, немилосрдно неког испребијати;

4) испуштање звукова (и ћутање/тишина):

руљати (и сл.) као **во/вол** – викати из свег гласа; **брбљати као врабац** – много причати; **цикнути/цичати** (**пиштати/писнути** и сл.) као [љута] гуја [у процепу (у камену, под каменом)] – цвилети, цичати врло болно; очајнички јадиковати, кукаати, цичати у великој љутини, бесу, гласно вриштати; **рикнути** (**арлаукнути** и сл.) као [рањена] звер – страшно, јако викнути; **цикнути/цичати** (и сл.) као **змија љута** – цвилети, цичати врло болно; очајнички јадиковати, кукаати, цичати у великој љутини, бесу, гласно вриштати; **дрекнути** (**кмекнути**, **вречати** и сл.) као **јарац (јаре)** – викати, дерати се из све снаге, што је могуће јаче; **хркати као крме** – разг. веома гласно хркати; **закукати/кукати како (кано) кукавица** – горко заплакати/плакати, ридати; **урликати** (и сл.) као **рањени лав** – јако викати, страшно се дерати; **дерати се (драти се) као магарац** – продорно се дерати, вриштати, плакати; **не дати ни мува да зуји (хоћу муву да чујем!)** – захтевати тишину (тишина!); **цвилети као пас** – јако тужити,

јадиковати на сав глас; **ћутати као риба** – не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну; **церекаати се као хијена** – много се смејати, церећи се, без разлога се смејати;

5) различите човекове радње:

буљити као печен брав – разг. буљити нетремице; **свити (савити) гнездо** – 1. наћи стан, склониште, настанити се; 2. основати породицу; **измигољити се као гуштер** – провући се негде врло спретно, обично кроз мали отвор, неприступачан крај; **измигољити се као змија** – провући се негде врло спретно, брзо; **крити нешто као змија ноге** – врло брижљиво крити, држати у највећој тајности; **предати се (и сл.) као јагње кад га на клање воде** – прихватити нешто без отпора, без протеста; **насртати на нешто као јуне** – инсистирати на нечему свим силама; **терати кера** – покр. банчити иметак, лумповати, пијанчити, водити буран, разуздан живот; **бацити се (ухватити се, дохватити се) коњу на рамена** – нар. песн. узјахати коња; **играти/разиграти коња** – јашући навести коња на кас, галоп, трк; **ринтати као коњ** – жарг. радити веома много, радити напорно, мучити се; **ширити/раширити крила** – развијати/развијати деловање, исказивати/исказати неку способност, размахнути се / размахивати се; **убацити (и сл.) нешто у кљун** – разг. жарг. појести или попити штогод, презалогојити нешто, углавном мало и на брзину; **борити се као лав** – борити се јуначки, храбро; **заинтацити се као тврдоглаво магаре** – тврдоглаво не попуштати у својим поступцима, остати при свом мишљењу без обзира на све; **правити мајмуна од себе** – глупо, будаласто се понашати; **мајмунисати се; вући се (ходати и сл.) као мачка** ходати тихо и неприметно, прикрадати се; **обилазити као мачка око вреле кобасице** – опрезно, издалека приступати неком послу, околишати, не усуђивати се рећи, учинити и сл.; **успети се (успендрати се, успузати се и сл.) уз нешто као мачка** – врло спретно се попети уз нешто високо или стрмо; **доћи мечки на рупу** – изложити се великој опасности, срљати у опасност, упасти у клопку; **грицкати нешто као миш** – грицкати тихо, кришом, стидљиво; **лепити се на нешто као мува на мед** – брзо и лако, са жаром прихватати нешто; **бројати (бројити) овце** – не моћи заспати; **ићи као овца на клање** – прихватити нешто без отпора, без протеста, не противећи се; **живети као пас** – бедно, лоше живети, под тежким материјалним условима; **тумарати (и сл.) као беспослен пас** – ландарати, лутати без циља; **дићи некога/нешто као перушку** – дићи некога/нешто веома лако, без по муке; **дићи некога/нешто као перце** – дићи некога/нешто веома лако, без по муке; **устати с првим петлима** – устати веома рано; **зинутити као пеи** – јако зинутити (од узбуђења, зачућености); **посрљати као прасе у сурутку** – разг. укључити се у нешто без претходне обавештености, припреме, без искуства, неспретно; **отићи (и сл.) као пребијено псето** – кретати се споро, тромо, због исцрпљености; **правити ражањ док је зец још у шуми** – очекивати нешто што је несигурно, радовати се нечему што је мало вероватно да ће се остварити; **буљити као рак** – разг. буљити нетремице; **подвити реп** – повући се, узмаћи, покуњити се; постидети се, почети се понашати скромније; **пливати као риба** – пливати веома добро; **завући се у мишију рупу** – сакрити се кукавички, прикрити се, не смети се показати; **јести као свиња** – непристојно, халапљиво јести; **пити као смук** – претерано, превише пити; **гледати (бленути, бечити се и сл.) као теле [у шарена врата]** – гледати тупо, бленути не разумевајући, не знајући ништа; **упрскати као ћуран мотку** – жарг. укварити непоправљиво неку ситуацију; **вити се као црв** – мучити се; **запети као сивоња** – силом, безобзирно, не обазујући се на друге чинити нешто;

б) однос човека према другим људима:

показати зубе – одупрети се, показати оштрину, борбеност; *ударити јадац некоме* – подвалити, преварити некога, напакостити некоме; *подметнути некоме кукавичје јаје* – вешто подметнути некоме нешто, учинити некоме неугодно изненађење; *хранити некога као канаринца* – давати некоме веома мало хране; *дати/давати крила некоме* – подстаћи/подстицати некога, охрабрити/охрабривати, давати/дати снаге, испунити одушевљењем; *сломити некоме крила* – лишити некога моћи, утицаја; *убити у некоме вољу за рад*, уништити нечији полет; *ухватити некога као крља* – стално се држати некога, не одвајати се од некога; *наврсти се на некога као коњска мува* – салетети некога свим силама, досадити некоме; *показивати очњаке* – претити некоме, успротивити се, показивати своју оштрину, борбеност; *поступити с неким као да је пас* – лоше, нехумано поступати с неким; *чечати (облетати око некога и сл.) као пас* – улагивати се некоме, додворавати му се; *махати репом* – умиљавати се, улагивати се некоме; *стати некоме на реп* – 1. доскочити некоме, спречити га у нечему; 2. изазвати некога, учинити некоме нешто неугодно; *плашити мечку решетом* – претити узалуд, узалудно се супротстављати јачем; *натаћи (и сл.) рогове [мужу]* – преварити [мужа], извршити прељубу; *саломити (и сл.) некоме рогове* – савладати нечији отпор, нечије противљење, укротити некога, надјачати га; *избацити (избити и сл.) некога из седла* – 1. уклонити с положаја; потиснути, онемогућити; 2. јако збунити некога, пореметити некоме концентрацију;

7) власт над другим човеком:

ухватити некога у канџе – ставити некога под своју власт, учинити некога зависним; *бити на синџиру* – бити под нечијом потпуном контролом, у потчињености; *глодати узду* – бунити се против надзора власти; *попустити узде некоме* – олабавити строгу контролу, строгу власт; *попритегнути некоме узду* – увести строг надзор, строгу власт;

8) спашавање из тешке ситуације (ослобађање од ропства, заштита):

извлачити главчине из блата – спашавати нешто из тешке ситуације, трудити се да се поправи велика грешка, запињати да се нешто уради; *скинути/скидати (и сл.) јарам* – ослободити се ропства, нечије власти; *извлачити кола из блата* – спашавати нешто из тешке ситуације, трудити се да се поправи велика грешка, запињати да се нешто уради; *бити на коњу* – после савладаних тешкоћа наћи се у повољном положају, осећати се сигурним; *немати озбиљнијих проблема*; *закрилити некога својим крилом* – узети некога под заштиту;

з) ситуације:

гајити (хранити и сл.) гују на срцу – помагати и подизати незахвалну особу, која учињено добро враћа злим, држати прикривеног непријатеља уза се; *уједе га (је итд.) гуја* – некоме се догодило зло, направио је опасну, кобну грешку; *обрну (и сл.) кола низа страну* – почело је пропадање; *сломе се кола на некоме* – сва кривица падне на некога, неко сноси сву одговорност и трпи неугодне последице за нешто у чему је учествовало више људи; *пуче колан* – догоди се несрећа; *[бруји и сл.] као кошница (у кошници)* – велика је бука, жамор (најчешће због великог броја људи); *лија, лија, па долија!* – варалица је ухваћен; *иде нешто као по лоју* – успешно се нешто обавља, без тешкоћа, глатко, лако; *упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед* – дошао је до

велике добити, нашао се у веома повољној ситуацији, дошао је до положаја; имао је велику срећу; **тече мед и млеко** – има свега у изобиљу, влада благостање; све је у најбољем реду; **има и птичјег млека** – има свега, ништа не недостаје; **пала мува на медведа** – десило се нешто што не може да нашкоди, незнатно, без утицаја; **попне се црвени петао на нечији кров** – запали се нечија кућа подметањем ватре; **удари руда у брег** – дође до тешке невоље, даље се не може; **бити као на гујиној руни** – бити у великој опасности, бити изложен опасностима, невољама; **нашла илџука продавца** – ир., презр. нашли су се они који једно другом одговарају, **нашла врећа закрпу**, **нашла шерпа поклопац**;

и) комуникацију:

та ме (га, је итд.) бува неће ујести – то ми се неће догодити; **виле те (га, је итд.) однеле!** – у клетви: **иди!**, **одлази!**; **врабац је некоме под капом** – каже се кад неко не скине капу у знак поздрава; **то (о томе) [већ] и врапци цвркућу** – свако то зна; **изјели те (га, је итд.) вуци!** – клетва упућена стоци; **ујео вук магарца** – разг. каже се за нешто што је заташкано, преко чега се прешло као да се није ни догодило, нека непријатна ствар (обично скандал); **тресла се гора, родио се миш** – настало је велико узбуђење због незнатног повода, због нечег безначајног, много више ни око чега; **гуске те (је итд.) разумеле!** – презр. говориш неразумљиво; **псовати (ружити и сл.) некога на пасја кола** – жестоко, оштро грдити некога; **не липши магаре** – не може се чекати нешто што ће се догодити ко зна кад, нема никаквих изгледа, не треба се надати; **обеси то мачку о реп (мачку о реп с нечим)** – то ништа не вреди, то ти неће користити; **не игра мечка!** – разг. жарг. ништа важно се не дешава (каже се кад неко нешто посматра с претераном пажњом); **како немам оваца, тако не чувам ни паса** – нар. посл. не знам нити имам посла с таквима за које питаш; **слагати као пас** – безочно, безобзирно слагати, изговорити очиту неистину; **цвилети као пас** – очајно молити некога нешто; **испсовати некога на пасја прескакала** – много, жестоко изгрдити, испсовати некога; **друге би ми птице [данас] певале да сам...** – друкчије, боље би ми било да сам..., био бих у другом, бољим приликама; **птица је казала (и сл.) некоме нешто** – каже се кад се не жели открити доносилац вести; **окачити (и сл.) некоме реп** – оцрнити, озлогласити некога, изнети некога на лош глас, рећи о некоме нешто подруљиво, опањкати; **вити се као црв** – молити некога за опроштај;

ј) начин вршења радње:

као гладне врране – похлепно, халапљиво; **као гуска (гуске) у маглу (магли)** – сасвим неодређено и несигурно, без плана, без циља, насумице; **као змај** – добро, изврсно; **хитро као јелен** – веома брзо; **као на крилима** – брзо, полетно, журно;

к) време:

откако је гавран поцрнео – одувек; **седам дебелих крава** – вишегодишње плодно раздобље, богато или успешно; **седам мршавих крава** – вишегодишње неплодно раздобље, сиромашно или неуспешно; **трајати колико мачки муж** – трајати веома кратко;

л) количину:

као гада – има некога веома много; **нема ни мачке** – нема нигде никога; **све до миша у дувару** – све до једнога; **као мрави** – у необично великом броју; **има некога као кусих паса** – ир. некога има у великом броју, врло много;

љ) карактеристике и стања ствари:

гују за реп не би извукао (извукла итд.) – веома густ (о честару); кљуца (удара) као детлић – брзо лупа (често о срцу); округло као јаје – савршено округло; пун као кошница – пун до последњег места, много је људи на неком месту; [сладак] као мед [медени] – изузетно сладак; бео као млеко – изразито бео; мек као свила – врло мек, потпуно гладак; хладан као итвенара – веома хладан, леден;

м) предмете и појаве:

пасја жега – несносна врућина; пасји (псећи) живот – бедан живот, врло тежак, неподношљив живот; закон тојаге и зуба – закон јачег, правило по коме се слабији мора покоравати јачем; јарам на врат – тежак, наметнут посао, старање, брига о нечему; мачји кашаљ – ситница, трица, нешто безначајно; магарећа клупа – терм. синт. одвојена, напред или позади у учионици смештена клупа, у коју су за казну стављали немарне и слабе ученике; пасја ноћ – веома хладна ноћ; ноге витке као у срне – врло витке, грациозне ноге; очи соколове (соколово око) – изузетно добар вид, изванредно запажање; новинарска патка – измишљена, неистинита вест, обично објављена у новинама; други петли – поодмакло јутро; козја путања – врло узак и стрм пут, тешко проходна стаза; мачков реп – нешто безвредно; врапчији рукопис – веома ружан рукопис, тешко читљив рукопис; мишија руна – мало, јадно и запуштено склониште; свила и кадифа – богата и раскошна одећа; коњска снага – терм. синт. јединица за мерење енергије, снаге моторних возила; медна уста – песн. заносне усне, пуне сласти.

6.2.1.8. У првих пет група фразеологизама преовлађују поредбени фразеологизми. Та поређења су настала на реалној основи или на основу схватања људи о некој животињи, културолошких стереотипа. Будући да се човек упоређује с неком животињом по њеној најдоминантнијој особини, у овим фразеологизмима честа је хипербола.

6.2.1.8.1. У фразеологизмима којима се означавају човекове физичке карактеристике, он се пореди са алом или слоном по јачини (*јак као ала, јак као слон*), с птицом или једним њеним делом – пером/перцетом по лакоћи (*[лаган] као перце, лак као перо, лак као птица*), с глистом по мршавости (*мршав као глиста*). Ако је човек тамнопут, пореди се с гавраном (*црн као гавран*). Рода је птица дугих ногу, па је ова њена особина искоришћена за устаљено поређење *кракат као рода – дугих ногу*. За вилу се верује да је лепа, те се жена изузетне лепоте пореди с њом – *лепа као вила*.

6.2.1.8.2. Осим по трајним карактеристикама, човек се с животињом пореди и по својим тренутним стањима. Тако ако је човек прљав, каљав, пореди се с најпрљавијом животињом – свињом (*брљав као прасац*). Када је пак црвен у лицу, обично од узбуђења или стида, каже се да је *црвен као рак*. Гладан човек се пореди с вуком (курјаком) и псом (*гладан као вук, вучја глад, гладан као курјак, гладан као пас*). Према РМС и РСАНУ, и *вук* и *курјак* могу означавати човека с позитивним и негативним особинама. Они означавају јунака, човека искусног у борби, с тим да *вук* означава и округлог човека, насилника, тиранина, а *курјак* грабљивог, крволочног човека. У том смислу, може се закључити да фразеолошко поређење с курјаком означава већу глад него поређење с вуком. Овакав утисак подупире и чињеница да је лексема *курјак* стилски маркирана – иако то речници још увек не бележе, она се у савременом језику ипак ређе користи, застарела је, те самим тим и експресивнија. Пијанство у нашем језику има богату фразеологију (в. Мршевић Радовић 2008: 9–14, 157–160). У нашем Речнику, осим фразеологизма *мртав пијан, трештен пијан* и *пијан као летва*, забележена су и три фразеологизма с наведеним значењем са зоонимима у свом саставу – *пијан као клен, пијан као стока* и *напити се као свиња*, где су

наведене животиње узете као симбол пијанства због своје прождрљивости. Уочљива особина жабе (жапца) јесте надутост, те кад се неко надује, углавном стога што је попио превише течности, каже се да се *надуо као жабац (жаба)*. Овај фразеологизам забележили смо и у групи која означава човеково психичко стање, с обзиром на то да се надутост може схватити и метафорички, када наведени фразеологизам означава стање када се неко прави важан, када је пун себе.

6.2.1.8.3. Поред физичких карактеристика и стања, човек се са животињама упоређује и по духовним особинама. Тако се за лењог човека каже да је *лењ као буба*. Бубу човек доживљава и као мирну животињу, те се за мирног, повученог човека каже да је *миран као буба*, или хипокористично *бубица*. Мирноћа човека упоређује се и с јагњетом или овчицом – *миран (питом, кротак) као јагње, миран као овчица*, с тим да ова поређења имају и значењску компоненту кроткости, послушности. Супротно буби, која се доживљава као лења, мрав се доживљава као вредан – за вредног човека каже се да је *вредан као мрав*. Храброст је још једна позитивна особина по којој се човек упоређује са животињама. Животиње које човек доживљава као храбре су биво и лав, те се за храброг човека каже да *има биволско или лавље (лавовско) срце*. Насупрот њима, као симболи плашљивости стоје зец и пиле, те се за означавање кукавице користе фразеологизми *имати зечје срце* и *срце је некоме пилеће*. Примећује се да наведени фразеологизми који означавају храброг односно плашљивог човека садрже лексему *срце*, које се, како је показано у поглављу 6.1.2. ове дисертације, схвата као средиште за осећања и карактер човека. У примерима из наше грађе, животиње које су симболи храбрости или плашљивости односно њихова срца смештена су у исту реченицу:

Човек није зец па да се плаши од сваког шушка, зато и нема зечје уши, али није ни неустрашив лав, па да има лавље срце (Росић, 24); *Према томе, ко није глупак и ко у грудима има срце, не зечје него лавовско или биволско, тај ће више волети да иде напред* (Сјенкјевич, 321).

Неустрашивост се може исказати и фразеологизмом *не бојати се ни вука ни хајдука*, у коме је храброст исказана супротстављањем изузетном непријатељу.

Срце још једне животиње користи се фразеолошки, и то да искаже човекову доброту и благод – фразеологизам *бити голубијег срца*. За оног који је мио, љубак каже се пак да је *[сладак] као мед [медени]* или *умиљат као мало јагње (као јање)*.

У нашој грађи, у групи фразеологизама којима се означавају човекове духовне особине забележено је више оних који означавају позитивне него негативне особине. Једна од негативних особина у овој групи јесте глупост, која се изражава поређењем с врстом рибе – кленом (*глуп као клен*), али и ноћи (*глуп као ноћ*). Занимљиво је да се у примеру из наше грађе објашњава сам израз *глуп као клен*. Антоније Исаковић у приповеци *Риба* каже (овде се даје шири контекст него у Речнику):

У народу се каже „пијан као клен”, „глуп као клен”. И једно и друго дошло је од тога што је клен врло прождрљив. Залеће се на свашта; лови се на дудињу, трешњу, на шљиву, ма који плод, на зрно кукуруза, жир, на жабицу, скакавца, црног попца, на блинкере, вештачке мушице – клен је спортиста. Али, није борац као итука и зато није велика спортска риба. Брзо, глупо се предаје. У народу сам чуо да га зову „Ђокић”, „господин Ђокић”. У Црној Гори и по Србији, и кад сам се распитивао иза надимка је увек стајала нека стварна личност, „неки сердар” или „неки полицијски писар” с

*презименом Ђокић, но обавезно глуп, анегдотски глуп, и риболовци су довикивали: – Јурим пастрмку, оно се упеца господин Ђокић (Савремена приповетка – Исаковић, 23).*¹⁰⁸

Фразеолошко разумевање *ноћи* као глупе подржавају основна значења лексеме *ноћ*. Према РМС, *ноћ* фигуративно означава *несрећу, пропаст; несвест, лудило*, али и *заосталост, незнање, непросвећеност, необавештеност, неупућеност*, што су семе од којих се развило наведено фразеолошко значење.

6.2.1.8.4. За разлику од групе фразеологизама којима се означавају човекове духовне особине, у којој су преовлађивали они који означавају позитивне особине, у следећој групи фразеологизама – онима којима се означава човеково психичко стање, преовлађују фразеологизми који означавају лоша психичка стања човека.

Када је неко збуњен, сметен, није при себи, каже се да *му нису све козе на броју, као да му је врана мозак попила* или да је *као пиле у кучини*. Менталне слике које се поводом ових фразеологизама јављају у човековој свести у складу су с другим фразеологизмима, те се они уклапају у фразеолошки систем. Тако када нешто недостаје или је празно, то свакако није добра, лагодна ситуација. Поред коза, човеку може *недостајати и која даска у глави*, чиме се означава неразборит, луцкаст човек. Фразеолошки *празне* могу бити *речи, приче, глава*, може се *дувати у празне песнице, пуцати из празне пушке* итд., што су све неповољне ситуације, као што није повољно ни када *козе нису на броју* или када *је неке главе празна* јер *му је врана попила мозак*. С друге стране, слика физичке ограничености ствара асоцијације неслободе, спутаности (као што је показано у поглављу о руци у овој дисертацији), те одатле фразеологизам као *пиле у кучини* значи збуњеност, сметеност.

Лакомост се фразеолошки исказује сликом прождрљивог бића – але која неке вири из очију. Прождрљивост се наглашава и тиме што је ала зинула – *зинула ала из очију неке*, што се уклапа у фразеолошки систем с обзиром на то да се оно што се превише жели може *гутати очима*.

Бес, као врло интензивно стање, фразеолошки је инспиративно, те се у Речнику налазе четири поредбена фразеологизма са зоонимима (и један с фитонимом) као главном саставницом који изражавају ово човеково стање – *љут као звер, љут као змија, љут као рис, љут као пас* (паприка је поврће које, због свог укуса, фразеолошки означава љутину као стање човека – *љут као паприка*).

Поноситост се исказује поређењем са соколом (*поносит као соко*), птицом која је служила за лов аристократији и која је атрибут епског јунака, те се доживљава као поносита птица. Док се поређењем са соколом истиче поноситост као позитивна особина, поређење са пауном или жабом доноси негативну конотацију поноситости. Када *се неко поноси (кочи се и сл.) као паун*, он се прави важан, а када *се неко надује као жабац (жаба)*, то значи да се преко мере прави важан, да је пун себе.

Недужност, невиност исказује се фразеологизмом који означава неповређивање никога, па чак ни ситне животиње, мрава – *ни мрава не згазити*. Онај који је неоптерећен бригама *лак је као птица*. За оног који је неискусан каже се да *је још жуто око кљуна*, што се лексикализовало у лексему *жутокљунац*. Онај који ретко излази међу свет пореди се с вуком (*сам као вук*). Осим

¹⁰⁸ Према сам писац народски надимак клена повезује с презименом конкретног глупог човека, јасна је алузија на жаргонски назив за мушки полни орган, која овде постоји. Марјановић (2017: 736) бележи поредбени фразеологизам са соматизмом који означава мушки полни орган управо у вези с глупошћу.

тамнопутости као физичке карактеристике, а на основу симболике црне боје, фразеологизам *црн као гавран* означава и тужног, жалосног човека.

Два фразеологизма са именицом *реп* означавају психичко стање човека. Ако неко *вуче реп за собом*, он је на лошем гласу, компромитовао се, има љагу на себи. Ако *је пак на репу нечега*, он је последњи у нечему.

У двама фразеологизмима из наше грађе људи се упоређују према особинама и статусу. Тако ако су две особе сличне, каже се да су *као јаје јајету*, а ако су истог ранга, угледа, из исте средине, каже се да *као да је неко козе чувао с неким*.

6.2.1.9. Фразеологизми са зоонимом као саставницом могу и директно означавати човека, наглашавајући неку његову особину. Најчешће ови фразеологизми имају структуру именичке синтагме.

Човек се у овој семантичкој групи пореди са опасним животињама, при чему су та поређења углавном позитивно конотирана – њима се обично као доминантна истиче особина одважности и утицајности. Тако се хајдук назива *горским вуком*, а искусан ратник *љутим вуком*. Јунак, али и човек високих квалитета назива се *сивим соколом*. Како показује наша грађа, овај фразеологизам најчешћи је у епској народној поезији, у којој нарочито место заузима соко, који је од атрибута епског јунака почео да означава самог јунака:

„Сад, Брђани, соколони сиви, | Сад је вр’јеме да им ударимо!” (Епске песме 6, 90).

Да је *сиви соко* типичан назив за јунака у епској поезији, показује и пример забележен у Нушићевој *Аутобиографији*, у коме професор историје, негујући навику да говори у десетерцу, у духу народне епике изговара ове стихове:

Дедер, Жико, из четврте клупе, | Ако ли си јунак од мегдана, | Реци мени, мој соколе сиви, | Ко то беше Лазаревић Луко? (Нушић 3, 109).

Утицајан, важан човек назива се *крупном зверком*, а безначајна личност, онај ко не доноси важне одлуке *ситном рибом*. Лексеме *звер* и *зверка*, према РМС, имају два иста значења – *дивља, обично крупна, крволочна животиња* и *диваљ, необуздан човек*. Међутим, *зверка* има још једно значење које *звер* нема – *особа на високом положају и од великог утицаја*. Управо ово значење омогућило је *зверки* да развије наведено фразеолошко значење.

За разлику од вука, зверке и сокола, које, иако опасне животиње, не носе потпуно или не носе уопште негативна значења, *гуја* у фразеологији увек означава лоше особине, лош развој догађаја и сл. Тако се опасан човек назива *љутом гујом*. *Сиња кукавица* означава несрећну, јадну особу, а тако је названа због карактеристичног оглашавања кукавице, које подсећа на човеково изражавање туге (што је фразеологија такође забележила – *закукати/кукати како (кано) кукавица – горко заплакати/плакати, ридати*).

Фразеологизмом *бела врана* означава се велика реткост, неко врло необичан, велики изузетак, што се може исказати и фразеологизмом *црна овца*, с тим да он није забележен у нашој грађи. Мотивација обају фразеологизама јасна је. Човек који се одвојио од своје средине, друштва, породице, који је пошао погрешним путем назива се *изгубљеном овцом*, фразеологизмом који потиче из Библије, који је у нашој грађи и употребљен у том контексту:

Објасним му, затим, што сам боље могао зашто наш блажени Искупитељ није узео на себе анђеоску природу, [...] да је он дошао само изгубљеним овцама куће Израилеве, итд. (Дефо, 209).

У поглављу о руци у овој дисертацији (поглавље 6.1.4) видели смо да *десна рука* означава нечију главну помоћ, најважнијег помагача, што се може исказати и фразеологизмом *десно крило*. Како *крило* у другим фразеологизмима означава полет (*дати/давати крила некоме, добити крила, као на крилима, расту некоме крила, сломити некоме крила, ширити/раширити крила*), ту значењску компоненту има и овај фразеологизам, што се види у примерима забележеним у нашој грађи:

Тад' беседи војвода Пријезда: | „О војводе, моја десна крила, | Крила моја, с вама ћу летети!” (Епске песме 2, 80); *Шарца коња и грли и љуби: | „Јао, Шаро, моје десно крило, | Достигни ми вилу Равијојлу”* (Епске песме 3, 12).

Особа или ствар из које се непрестано извлачи корист, извор трајног прихода назива се *кравом музаром*. С обзиром на то да глагол *мусти* има фигуративно значење *живети на туђ рачун; безобзирно искористићавати, експлоатисати кога* (РМС), јасно је зашто се овакво значење везало за животињу која се музе, и то најобилније музе.

Лукав, препреден човек упоређује се с лисцем, курјаком или мачком – такав човек назива се *старим лисцем, старим курјаком* или *старим мачком*. У нашој грађи забележен је занимљив пример приказа лукавог човека. Наиме, у Веселиновићевом роману *Хајдук Станко* Маринко жели да пробуди мржњу Лазара према Станку, до јуче његовом најбољем другу. Писац приказује Маринка анималистички – не само да га назива старим лисцем, већ и псом који је нањушио траг за којим треба ићи:

Лазару се свртеше сузе у очима. Стари лисац смотри то, па као пас кад траг нањуши... и он, по првим знацима, потера одмах даље. Видео је да је у жицу дарнуо (Веселиновић, 30).

Лукава, препредена особа може се поредити и с птицом (*фина птица*). Ако је птица ноћна (*ноћна птица*), означава оног који воли ноћу да обавља своје послове или који редовно или често ноћи проводи ван куће (у скитњи, у друштву).

Особа која много чита назива се *књишким мољцем*. Овај лептирић изабран је да означи особу која стално тражи нешто по књигама јер због своје величине може да се увуче у књигу, а вероватно и због своје полетности, која се метафорички повезује са активношћу. И буве су врло живахне животиње – оне скачу толико брзо да их човек ретко кад може ухватити погледом. Таква живахност бува упоређује се са живахноћу детета, те се немирно, живахно дете фразеолошки назива *цаком бува*.

Припрост, некултуран човек назива се *стоком без репа*, с тим да су у нашој грађи забележене варијанте овог фразеологизма који представљају иновацију писаца – *гуштер (божје бравче) без репа*. Мотивација овог фразеологизма вероватно се налази у негативно обојеној необичности фразеологизма – очекује се да стока има реп, а када га нема, то је посебно увредљиво. Поред тога, сама реч *стока*, када означава човека, увредљива је.

Пишући о фразеологизмима са саставницом *пас* на почетку овог поглавља, већ смо говорили о двама фразеологизмима којима се вређа онај кога квалификујемо – *пасја трага* и *кучкин (пасји) син*, којима се означава човек лошег рода, из породице слабих моралних вредности.

Осим фразеологизама са структуром именичких синтагми, у ову семантичку групу сместили смо и три народне пословице из наше грађе које истичу одређене особине људи. Тако пословица *умиљато јажње и две мајке сиса* поручује да се *умиљатошћу, благошћу постиже*

много више него грубоићу. Пословица која говори о томе да се стари људи тешко привикавају на новотарије гласи *где је стари кер за нове вештине*. Да се не треба одрицати онога што нас представља, што нас обележава, каже пословица *којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна*.

6.2.1.10. Шест фразеологизама у нашој грађи са зоонимом као саставницом означава човекова осећања. Добијање јаке жеље за нечим изражава се добијањем тј. растом зазубица, меса што нарасте коњу око зуба – *добити зазубице* и *расту некоме зазубице*. Онај који добија снагу, полет, *добија крила*, односно *расту му крила*. Ако пак *некоме расте перје*, он је задовољан, пун самопоуздања, поносан. *Мрави*, или деминутивно/хипокористично *мравци*, део су фразеологизама који означавају осећање језе због узбуђености, страха и сл. – *подићу некога мрави* и *подићу некога мравци*. И саме лексеме *мрав* и *мравци* означавају трнце, жмарце и језу. Жаргонски и вулгарни фразеологизам *осећати се као коњска гузица*, који постоји и у енглеском језику, значи *осећати се снуждено, одбачено*.

6.2.1.11. Међу фразеологизмима који означавају радње које човек обавља такође преовлађују поредбени фразеологизми – у њима се пореди начин обављања радње човека са оним како то ради животиња.

Тако када човек брзо побегне, веома хитро јури, он се упоређује са животињама које брзо трче или лете – *стругнути (и сл.) као пас од топа*, *побећи (и сл.) као дивокоза*, *јурнути (скочити и сл.) као [поманитала] звер* (овај фразеологизам носи и семе *одједном, бесно*), *појурити (и сл.) као газела*, *јурнути као кобац*, *разлетети се као чворци* и *стукнути (и сл.) као зец*. Брзо трчање, осим са животињама, фразеолошки се пореди и с ветром или конкретније врстом ветра, буром, вихором и сл. – *јурити/појурити (дунути, одјурити и сл.) као ветар*, *јурити (и сл.) попут буре* и *као вихор [јурнути (и сл.)]*. Значењски близак наведеним фразеологизмима јесте фразеологизам *растерати некога као врапце*, у коме се такође наглашава брзина животиње, али се уводи и проузроковач радње – неко је врапце односно људе растерао брзо и лако, а врапци су се уплашили.

Два фразеологизма са зоонимима као саставницом означавају обављање узалудног, небитног посла – *поткивати буве* и *ћоравој квочки дробити*, у којима је мотивација јасна – обављање описаних послова је несврховито. Близак по значењу овим двама фразеологизмима јесте *изводити бесне глисте*, са значењем *измотавати се, понашати се неозбиљно, глупирати се; радити којешта*.

С обзиром на то да фразеологизми много чешће означавају нешто негативно но позитивно, а ако се има у виду надређени однос човека према животињама, очекивано је да солидан број фразеологизама са зоонимима као саставницом означава убијање, ударање, страдање, умирање, довођење некога у тешку ситуацију. У фразеологизмима са оваквим значењем појављују се животиње које је лако убити и које се могу брзо и у великом броју убијати. То су често ситне животиње – *таманити (и сл.) некога као вашке*, *побити некога као пацове*, *потући некога као мишеве*, *подавити (и сл.) некога као мачке*, *убити некога као муву* (када људи у великом броју и брзо умиру, каже се да *умиру као мушице*). Када су у питању веће животиње, пре се наглашава свирепост, немилосрдност но брзина и масовност убијања – *клати/заклати некога као јагње (јагањце)*, *заклати некога као овцу* и *убити некога као бесно псето*. Када се људи међусобно мучки, дивљачки убијају, каже се да *се убијају као звери*. У нашој грађи овај фразеологизам је употребљен да значи ситуацију у Другом светском рату:

ЂЕЛАВИ: Људи се на све стране убијају ко звери! (Ковачевић).

Занимљиво да је у свим осталим овде наведеним фразеологизмима човек убија животиње, а у последње наведеном фразеологизму човек убија човека, упоређујући се притом са животињом. Животиња је та којој се приписује суровост.

Погибија се може догодити и без кривице другог човека, нпр. у пожару, а у њему најлакше и најбрже горе мишеви, те се за такву погибију каже *погорети као мишеви*. Да је неко умро, фразеолошки се може рећи да га *једу црви*, или да је *отегао папке*, што има презрив призвук, будући да се човеку приписује део тела карактеристичан само за животиње. У фразеологизму са именицом *псето* наглашавају се околности умирања – када човек *сконча* (*и сл.*) *као псето*, он умире напуштен од свих

Немилосрдне батине не могу се везати за слабије и ситније животиње, пошто оне не би могле дуже време издржавати такве батине. У фразеологији се стога немилосрдно туче човек када се пореди с волом, мачком, псом и јарцем – *бити* (*тући, млатити, одерати, макљати и сл.*) *некога као вола* [*у купусу*], *пробити/испребијати некога као мачку*, *испребијати некога као сеоску цукелу* и *одерати некога као јарца*, с тим да последње наведени фразеологизам, поред немилосрдних батина, може означавати и наплаћивање претерано високе цене, чему је допринео глагол *одерати*, који носи ту значењску компоненту. Жестока битка, туча, бој изражава се реченичним фразеологизмом који припада разговорном језику *лети перје*. Када човек настрада или прође лоше, упоређује се с вуком кога је човек ухватио у штети коју му чини – као вук, он ће то скупо платити (*платити као вук кожом*). Пре него што се неко стави на муке, треба га уловити. Ако се похвата велики број људи, и то лако, каже се *половити* (*и сл.*) *некога као мишеве*.

Противник се не мора одмах победити или убити, пре победе могуће је да се онај који је јачи поигра с немоћним, како би га што дуже мучио. Оваква ситуација подсећа на поступке мачке пре него што поједе миша кога је ухватила, те је на њеном темељу настао фразеологизам *поиграти се с неким као мачка с мишем*.

У групи која означава страдање, лошу судбину, у двама фразеологизмима у нашем речнику забележен је један обичај – обичај ношења црнине као знака жалости. Тако *обојити некоме вуну у црно* значи *убити некоме некога најближег*, а *прести некоме* [*црну*] *вуну* – *жалити некога*.

Човек се фразеолошки пореди са животињама и по звуковима које испушта. Тако када се неко дере из све снаге, што је могуће јаче, он то ради као једна од животиња која је веома гласна, во, јарац (*јаре*), рањени лав, [*рањена*] звер или магарац – *руљати* (*и сл.*) *као во/вол*, *дрекнути* (*кмекнути, вречати и сл.*) *као јарац* (*јаре*), *урликати* (*и сл.*) *као рањени лав*, *рикнути* (*арлаукнути и сл.*) *као* [*рањена*] *звер* и *дерати се* (*драти се*) *као магарац*. Ако цвили врло болно, јадикује, кука услед љутине, беса, каже се да *цикне/цичи* (*пишти/писне и сл.*) *као* [*љута*] *гуја* [*у процепу* (*у камену, под каменом*)] или *као змија љута*. С кукавицом се упоређује човек који горко плаче, рида, те се фразеолошки то каже *закука/кука како* (*кано*) *кукавица*. Јадиковати се може и тако да се то упоређује с цвиљењем пса – *цвилети као пас*, с тим да овај фразеологизам може означавати и да се неко ватрено, живо, очајно моли. Када неко много прича, он *брбља као врабац*.

У испуштање звукова сврстава се и хркање и смејање. Ако неко гласно хрче, он у разговорном језику *хрче као крме*. Звук који испуштају хијене подсећа на смејање, те се у фразеологији поређење са овом животињом користи да значи да се неко много или без разлога смеје, да се цери – *церекати се као хијена*.

Насупрот испуштању звукова стоји ћутање. Ћутање и тишина имају богату фразеологију у српском језику. У Речнику су забележене ове одреднице: *однети нешто у гроб, ћутати као заливен, заћутати као заклан, ћутати као црна земља, ћутати као мртавац, ћутати као нем, ћутати као риба, језик за зубе!, нит ромори нит говори, мртва уста не говоре, [мирно, тишина] као у гробу, мртва (мртвачка, дубока, гробна, мукла) тишина* итд. Животиња која се схвата као ћутљива је риба, те се за оног ко не проговара ни реч, ко упорно ћути, не одаје никоме тајну каже да *ћути као риба*.¹⁰⁹ Тишина се може и захтевати. Фразеолошки се то чини помоћу врло тихе животиње – муве, чије би зујање, ако се чује, значило да је врло велика тишина – *не дати ни мува да зуји (хоћу муву да чујем!)*.

У групи фразеологизама који означавају човекове радње даље ћемо разматрати фразеологизме који су врло значењски разуђени. Као заједничка нит може се издвојити доминантна позитивна или негативна особина животиње с којом се човек пореди. Тако када човек ради веома много, напорно, мучи се, каже се да *ринта као коњ* (глагол *ринтати* смешта овај фразеологизам у жаргоне). Када се неко *бори као лав*, он се бори храбро, јуначки. Храброст је фразеолошки доминантна особина лава – она је исказана и фразеологизмом *имати лавље (лавовско) срце*. Магарац је тврдоглав, што је у нашој грађи потврђено фразеологизмом *заинтачити се као тврдоглаво магаре*. Мачка се доживљава као опрезна животиња, те се за тихо, неприметно ходање, прикрадање каже *вући се (ходати и сл.) као мачка*, а за вешто пењање каже се *успети се (успентрати се, успузати се и сл.) уз нешто као мачка*. И у фразеологизму *обилазити као мачка око вреле кобасице* садржана је сема опрезности, с тим да овај фразеологизам, будући да је обилажење схваћено метафорички, означава опрезно приступање неком послу, околишање. Као спретне животиње, нарочито у ситуацијама где негде треба проћи, кроз мали узак отвор, тешко приступачан крај, доживљавају се и змија и гуштер. То је мотивација за фразеологизме *измигољити се као змија* и *измигољити се као гуштер*. Веровање да змија има ноге али их крије сачувало се у фразеологизму *крити нешто као змија ноге*, који значи *врло брижљиво крити, држати у највећој тајности*.¹¹⁰ Фразеологизам *лепити се на нешто као мува на мед* означава брзо и лако прихватање нечега, приступање нечему са жаром. Жарка жеља видљива је и код оног ко *запне као сивоња*, с тим да овај фразеологизам има компоненту силе, безобзирности, коју фразеологизам с *мувом* нема, што је и очекивано, будући да во или магарац сиве длаке означавају већу силу од муве, а да магарац носи и компоненту тврдоглавости. Када неко инсистира на нечему свим силама, он се упоређује с јунетом (*насртати на нешто као јуне*). Пас се и у овој значењској групи показује као мучена животиња. Онај који *живи као пас* бедно, лоше живи, под тешким материјалним условима. Бесциљан и празан живот пса, живот који ничему добром не служи приказан је у фразеологизму *тумарати (и сл.) као беспослен пас*, који означава ландарање, лутање без циља. И у фразеологизму са именицом *псето* наглашава се тежак живот ове животиње, њу човек пребија – *отићи (и сл.) као пребијено псето*, са значењем *кретати се споро, тромо, због исцрпљености*. Поред пса, мучена животиња је и црв. Тако фразеологизам *вити се као црв* значи *мучити се*. Овај фразеологизам значи и *молити некога за опроштај*, при чему се црв схвата и као врло понизна животиња. Онај ко прихвата нешто без отпора, без протеста, чини то као овца или јагње када га на клање воде – *ићи као овца на клање* и *предати се (и сл.) као јагње кад га на клање воде*. Свиња се у фразеологији схвата као животиња која је прождрљива, која много и халапљиво једе и пије, те се за таквог човека каже да *једе као свиња* (односно да се *напија као свиња*, о чему је овде већ говорено). Претерано напијање упоређује се и с неотровном змијом из породице смукуља – каже

¹⁰⁹ Више о овом фразеологизму в. Љубичић (2014).

¹¹⁰ Новаковић (1877: 63) је забележио ову загонетку чија је одгонетка *змија: Ноге има, ногама не иде, | него их дан и ноћ крије*.

се *питу као смук*.¹¹¹ Младунче свиње, прасе, такође се схвата као неумерено, те се за оног ко се укључи у нешто без претходне обавештености, без искуства, неспретно, у разговорном језику каже да је *посрљао као прасе у сурутку*. Осим већ увреженог схватања да је свиња неумерена, неспретност и неискуство се наглашава и тиме што је у фразеологизму употребљена млађа јединка, младунче свиње. Када неко уквари непоправљиво неку ситуацију, у жаргону се то каже да је *упрскао као ћуран мотку*, као живина, која у свести говорника важи за неинтелигентне животиње. И мајмун се доживљава као глупо биће, те када неко *прави мајмуна од себе*, понаша се глупо, будаласто. Овакво значење изражава се и глаголом *мајмунисати се*. Као неинтелигентна животиња разумева се и теле, те када човек *гледа (блене, бечи се и сл.) као теле [у шарена врата]*, он гледа тупо, без разумевања. Начин посматрања забележен је у још двама фразеологизмима у Речнику – *буљити као печен брав* или *као рак*, чиме се означава гледање с нарочитом пажњом, али без неразумевања оног у шта се гледа.

Зец је брза животиња (*стукнути (и сл.) као зец*), те ју је тешко ухватити, а често не знамо ни где се скрива (*у ком грму лежи зец*), те није промишљено *правити ражањ док је зец још у шуми*. Овим фразеологизмом означава се да је нешто несигурно, да се неко радује нечему што је мало вероватно да ће се остварити.

Повлачење, кукавичлук у овој семантичкој групи казује се двама фразеологизмима – *подвити реп* и *завући се у мишју рупу*. Први фразеологизам означава повлачење, скромније понашање, а долази од геста који чине животиње. Други фразеологизам означава кукавичко сакривање, прикривање склањањем у мишју рупу, наглашавајући страх онога који је спреман да се у такав, мали и неугледан простор завуче.

Гнездо у фразеологији има позитивну конотацију. Оно је дом птица, топло је, ушушкано, те означава не само човеков стан, већ и његову породицу. Фразеологизам *свити (савити) гнездо* има два значења – *наћи стан, склониште, настанити се* и *основати породицу*.

У овој групи фразеологизама постоје и они код којих се не истиче негативна особина животиње односно човека и они код којих се истиче њихова позитивна особина. Тако се као неутрални могу схватити фразеологизми *зинути као пеш*, са значењем *јак*о *зинути (од узбуђења, зачуђености)*, и *грицкати нешто као миш*, са значењем *грицкати тихо, кришом, стидљиво*. Радњу коју изводи човек а коју фразеологија пореди с радњама животиња јесте човекова вештина пливања – фразеологизам *пливати као риба* значи *пливати веома добро*. Осим тога што неко може да *некоме да крила*, особа и сама може да *шири/рашири крила*, односно да развија/развије деловање, да исказује/искаже неку способност.

Неутрални су фразеологизми који означавају човекове свакодневне активности, као што су јахање коња, дизање терета, устајање и спавање. Када човек узјаше коња, народним песничким говором се то може рећи *бацити се (ухватити се, дохватити се) коњу на рамена*, а када *игра/разигра коња*, јахач у ствари наводи коња на кас, галоп, трк. Будући да се оно што је лако упоређује с пером (*лак као перо*), када се диже нешто што је такво, оно се диже веома лако, без по муке (*дићи некога/нешто као перушку* и *дићи некога/нешто као перце*). Онај ко не може да заспи, фразеолошки *броји овце*, а ако устане веома рано, *устао је с првим петлима*.

Фразеологизам *терати кера* могао би бити једини фразеологизам који је забележен у нашој грађи у којем пас није негативно схваћен. Он се употребљава најчешће у Војводини, те је

¹¹¹ Драгана Мршевић Радовић (2008: 158–159) закључује да овај фразеологизам потиче од тога што смук напада рогату стоку, којој сиса млеко. Веровало се да смук за једну ноћ може да одузме млеко свим кравама једног домаћина, због чега су се изводиле магијске радње како се то не би догодило.

и у нашој грађи забележен код Стевана Сремца (носи квалификатор *покр.*), и значи *банчити иметак, лумповати, пијанчити, водити буран, разуздан живот*. Како Милан Шипка објашњава (2008: 103–105), позивајући се на Велимира Михајловића и Веселина Чајкановића, фразеологизам потиче из паганске прошлости и празника приликом чијег се светковања тера зло, односно испраћа се пас за ту годину. Ово божанство испраћа се уз све почасте. Иако нам етимологија објашњава да се ради о позитивном схватању пса, нисмо сигурни како би овај фразеологизам био доживљен од стране савремених говорника српског језика, с обзиром на то да им је етимологија фразеологизма непозната, а да лексеме *терати* и *кер* имају неутралну или негативну конотацију. Уосталом, фразеологизам означава радњу која није похвална.

6.2.1.12. Седамнаест фразеологизама са зоонимима у нашој грађи означава човеков однос према другим људима. Како крила симболизују полет, када се *некоме дају крила*, он се подстиче, охрабрује, даје му се снага. Насупрот томе, *некоме* је могуће и *сломити крила*, те ће он остати без утицаја, моћи, уништиће му се воља за рад. Ако се човек ухвати за некога тако да се не одваја од њега, он то чини као крпељ (крља) – *ухватити некога као крља*. У овом фразеологизму истакнута је доминантна особина крпеља – када се закачи за човечју кожу, њега је тешко одвојити од ње. Када се неко салети свим силама, толико да досади, каже се *наврсти се на некога као коњска мува*. Неподношљивост коњских мува долази од особине која је слична крпељима – оне убадају животиње и хране се њиховом крвљу. *Очњаци се показују* када се некоме прети, када се показује оштрина, борбеност, а фразеологизам долази од тога што обично пси, вукови и друге животиње из ове породице показују зубе када се бране, те овај фразеологизам има и варијанту *показати зубе*. *Очњаци*, као зуби који су израженији код крволочних животиња јер њима кидају месо, изабрани су као симбол отпора, борбе, непокорности. И у овој групи фразеологизама они који имају саставницу *пас* имају негативну конотацију – ако се *с неким поступа као да је пас*, с њим се поступа лоше, нехумано; ако се пак неко некоме додворава, улагује, каже се да он *чечи (облеће око некога и сл.) као пас*. Улагивање се исказује и фразеологизмом *махати репом*, који је гестовног порекла, с тим да гест изводи животиња а не човек. Пас показује наклоност махањем репом. *На реп* се може некоме и *стати*, што означава да се некоме доскочило или да се некоме учинило нешто неугодно. Ако се *мечка плаши решетом*, прети се узалуд, узалуд се неко супротставља јачем. Два фразеологизма из ове групе садрже лексему *рог* и оба су негативно обојена. Када се *мужу натакну (и сл.) рогови*, жена је заправо извршила прељубу. Овај фразеологизам се лексикализовао у лексеми *рогоња*, која означава превареног мужа.¹¹² Када се савлада противник или његов отпор, противљење, фразеолошки му се *саломе (и сл.) рогови*. Рогови у овом фразеологизму упућују на опасног противника. Његош таквог противника, у конкретном случају – Турке, види као ђавола:

„Пуче колан свечевој кобили; | Леополдов храбри војвода, | Собијевски, војвода савојски | саломише демону рогове” (Његош, 189).

Противник се може и избацити из седла (*избацити (избити и сл.) некога из седла*), што значи да се он уклонио с положаја, потиснуо или се пореметио, збунио. Одвајање од коња је лоше јер тада је човек онемогућен да делује као што би иначе могао. Насупрот овом фразеологизму стоји фразеологизам *бити на коњу*, који означава да су савладане тешкоће и да се сада неко налази у повољном положају.

¹¹² Порекло овог фразеологизма је толико загонетно да се и лингвисти нису сложили око тога. Тако Данијел Алерић (1979) сматра да овај фразеологизам потиче од сексуалне немоћи вола, док је Милан Шипка (2008: 136–139) најближи становишту Луратија да фразеологизам потиче од обичаја из старе Грчке да се мужевима неверних жена на јавном месту на главу стављају рогови, као фалусни симбол.

Од народног обичаја ломљења кости живине, обично пилетине, уз опкладу (в. фусноту уз надодредничку реч *јадац* у Речнику) потиче фразеологизам *ударити јадац некоме*, са значењем *подвалити, преварити некога, напакостити некоме*. Превара се фразеолошки изражава и поређењем с поступком кукавице – *подметнути некоме кукавичје јаје*, са значењем *вешто подметнути некоме нешто, учинити некоме неугодно изненађење*.

Када неко мало једе, он фразеолошки може *јести као птица (птичица)*, с тим да је у нашој грађи конкретизирана врста птице – забележен је фразеологизам *хранити некога као канаринца*, са значењем *давати некоме веома мало хране*. Веза с птицом постоји и у фразеологизму *убацити (и сл.) нешто у кљун*, који се користи у разговорном језику, у жаргону (а који припада групи која означава човекове радње), а означава да се *штогод поједе или попије, да се презалобају нешто, углавном мало и на брзину*.

У оквиру фразеологизама којима се означавају човекове радње издвојићемо оне којима се означава власт над другим човеком. Ови фразеологизми садрже називе за опрему за животиње којом се ограничава њихово кретање. То су узде и синцир. Осим опремом, друга особа може се контролисати и помоћу дела тела животиње – канци. Тако се увођење строге власти, строге контроле означава фразеологизмом *попритегнути некоме узду*. Ако се та строга власт мало олабави, каже се да се *узде некоме попусте*. Када се онај над којим се спроводи строга власт буну, он фразеолошки *глође узду*. Ове фразеологизме Његош је оживео поређењем раје са стоком. Ако се народ буде бунио, односно *глодао узду*, то не мора нужно довести до слободе, већ се могу и *поломити зуби*, односно може се *претрпети неуспех*, иако се у покушају уложило много труда:

„И да раји узду попритегнем, | е је раја кâ остала марва” (Његош, 188); „Миш у тикви – што је него сужањ? | Узду глодат – да се ломе зуби!” (Његош, 188).

Фразеологизам *попустити некоме узду* лексикализовао се у глаголу *зауздати*, који је у нашој грађи употребљен у истој реченици као и фразеологизам од којег је потекао:

„Он је био човек који се могао зауздати и добро употребити, али био је опасан када су узде попуштене” (Гибинс, 177).

Као што смо видели у поглављу 6.1.4. у овој дисертацији, које говори о руци, ограничавање кретања метафорички се схвата као неслобода, па држање под руком или хватање у руке означава власт, као што и хватање у канце (*ухватити некога у канце*) означава стављање под нечију власт, зависност од некога. Упореди ли се фразеологизми са сличним значењем који садрже саставницу *рука* и они који садрже саставницу *канца*, уочиће се већа суровост, строжа контрола када се користи лексема *канца* јер упућује на опасну животињу, грабљивицу. Теже је извући се из нечијих канци него из нечијих руку.

Кретање, па самим тим и деловање, може се ограничити и држањем некога на ланцу. У нашој грађи забележен је фразеологизам *бити на синциру*, са значењем *бити под нечијом потпуном контролом, у потчињености*. Пример у нашој грађи занимљив је јер оживљава менталну слику коју имамо у вези са овим фразеологизмом – на синциру је Лазар, који ће, као добар пас, све чинити за свог господара:

– А после, Лазар ти је на синциру. Шта хоћеш учиниће; а Лазар је добро псето, вреди му бити госа!... (Веселиновић, 110).

Из тешке ситуације човек се може и спасти, извући. Пет фразеологизама са зоонимима као саставницом означавају спасавање из тешке ситуације, ослобађање од нечије власти,

савладавање тешкоћа или заштиту према некоме. Када се поправи нека велика грешка, али с великом муком, каже се да се *извлаче кола* или *главчине из блата*. Тешка ситуација приказана је као заглављеност у блату. Јарам је део опреме животиња која их спутава, у њега се прежу волови кад нешто вуку. Ако човек *скине јарам*, он се ослободио нечије власти.¹¹³ Ако је неко на коњу, он се после савладаних тешкоћа нашао у повољном положају, осећа се сигурно јер нема озбиљнијих проблема. Крило се доживљава као заштита, те кад се неко *закрили крилом*, он је под нечијом заштитом. Овај фразеологизам има варијанту која гласи *узети некога на своје крило*, коју овде нисмо навели с обзиром на то да се ради о соматизму, делу човековог тела, док у фразеологизму *закрилити некога својим крилом крило* означава део птичјег тела. Заједничко им је да се штићеник штити тиме што се нашао у омеђеном простору, у који је тешко продрети.

6.2.1.13. У следећу групу фразеологизама сврстали смо оне које означавају неку ситуацију. С обзиром на њихово значење, ови фразеологизми најчешће имају форму реченице. Неповољне ситуације преовлађују над неутралним и повољним, мада ни повољне ситуације нису сасвим ретке.

Лоше ситуације су често изнесене тако да се не зна ко је за њих одговоран – оне су се једноставно догодиле. Такви фразеологизми су *сломе се кола не некоме*, са значењем *сва кривица падне на некога, неко сноси сву одговорност и трпи неугодне последице за нешто у чему је учествовало више људи, обрну (и сл.) кола низа страну*, са значењем *почело је пропадање, пуче колан*, са значењем *догоди се несрећа* и *удари руда у брег*, са значењем *дође до тешке невоље, даље се не може*. Сви овде наведени фразеологизми означавају квар на опреми за животиње, који ће онемогућити даљу човекову активност.

Један фразеологизам у нашој грађи конкретизује лошу ситуацију – када се запали нечија кућа подметањем ватре, каже се да *се попео црвени петак на нечији кров*. Иако ова ситуација подразумева одговорног за њу, он се у фразеологизму не открива.

Као што је већ речено, *гуја* у фразеологији има искључиво негативну конотацију. Фразеологизми из ове значењске групе то потврђују. Када се помаже или подиже незахвална особа, која учињено добро враћа злим, када се држи прикривени непријатељ уза се, фразеолошки се *гаји (храни и сл.) гуја на срцу*. СРЦЕ се у овом фразеологизму, као и у многим другим (в. поглавље о срцу у овој дисертацији) метафорично схвата као СПРЕМИШТЕ ЗА ОСЕЋАЊА. Гуја на срцу је опасна јер може да уједе онога чије је срце, као што је то у примеру из наше грађе:

– *И ко ми то рече?... Зар он?!... Је ли могућно да сам ја толике године гују на свом срцу хранио?... Ујела ме је!* (Веселиновић, 69).

Ујед гује (*уједе га (је итд.) гуја*) у фразеологији означава кобну грешку. У примеру из наше грађе кобна грешка Новака ковача јесте што је поверовао Марку, љутом због тога што је Новак Муси Кесецији саковао бољу сабљу и још више што му је увредио сујету рекавши му: „Боља сабља, а бољем јунаку”, те му пружио руку да прими новац за свој рад:

„*Пружи руку, Новаче ковачу, | Пружи руку да ти сабљу платим.*” | *Превари се, уједе га гуја, | Превари се, пружи десну руку, | Ману сабљом Краљевићу Марко, | Одс'јече му руку до рамена* (Епске песме 3, 80).

¹¹³ Премда се није нашао у нашој грађи, на овом месту намеће се навођење дела песме Алексе Шантића *Ми знамо судбу...*, у којој се каже да јарам није за човека, већ слобода: *Ми знамо судбу и све што нас чека, | Но страх нам неће заледити груди! | Волови јарам трпе, а не људи, — | Бог је слободу дао за човјека* (Шантић 1971: 82).

У другом примеру забележеном у Речнику осећа се ироничан призвук, јер ситуација није довољно озбиљна да би био употребљен фразеологизам са опасним уједом гује:

Сећам се једнога уредника повременог часописа, који се преварио те пустио професора да напише „реч-две” о уџбенику другог професора. Није ни слутио каква га је гуја тога тренутка ујела, јер кад је пустио већ напад, морао је и одговор (Нушић 3, 211).

Гуја је део још једног фразеологизма из ове групе – *бити као на гујиној рупи*, са значењем *бити у великој опасности, бити изложен опасностима, невољама*. Рупа, као станиште, може припадати још једној опасној животињи – мечки. Онај који *дође мечки на рупу* излаже се великој опасности.

Лисица се доживљава као најлукавија животиња, те се фразеологизмом *лија, лија, па долија!* каже да је варалица ухваћен. Када се нађу двоје које једно другом одговарају, и то углавном по негативним особинама, каже се *нашла шљука прдавца*. Оно што овом фразеологизму даје ироничан и презрив призвук јесу друга значења лексеме *прдавац*, као и њено ономатопејско порекло, којим се повезује с непристојном радњом. Фонетски симболизам лексеме *шљука* доприноси том тону. Осим двеју птица у фразеологизму са оваквим значењем а сличне структуре могу се наћи и врећа и закрпа – *нашла врећа закрпу*.

Поред неповољних ситуација, у овој групи фразеологизама забележени су и они који имају неутрално значење – *пала мува на медведа*, којим се означава да се десило нешто што не може да нашкоди, незнатно, без утицаја, и *[бруји и сл.] као кошница (у кошници)*, којим се означава велика бука, жамор. Мотивација ових фразеологизама прилично је јасна – медвед је јака и велика животиња, а мува слаба и мала, те када мува падне на медведа, неће се ништа значајно десити (уп. *правити од муве медведа*). У кошници се налази велики број пчела, те се њихово брујање далеко чује.

Неколико фразеологизма из ове групе означава позитивне ситуације. Када *нешто иде као по лоју*, оно се успешно обавља, без тешкоћа, глатко, лако, будући да је клизање по лоју због његове масноће веома лако. Фразеологизам *упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед* значи *дошао је до велике добити, нашао се у веома повољној ситуацији, дошао је до положаја; имао је велику срећу*. Овај фразеологизам прилично је етимолошки непрозиран за савремене говорнике. Његово значење ближе смо објаснили у 146. фусноти у овој дисертацији.

Изузетно повољна ситуација је и она када нечега има у изобиљу, када влада благостање. Фразеолошки се то каже *има и птичјег млека*. Осим птичјег, у фразеологизму с наведеним значењем млеко може бити и девојачко (*има и девојачког млека*), с тим да овај фразеологизам нисмо забележили у нашој грађи. На први поглед може се учинити да је мотивација ових фразеологизама прозирна – ако би негде постојало млеко птице или девојке, то би значило да је и све друго, могуће набављено. Међутим, Драгана Мршевић Радовић (2008: 19–22) нас обавештава о томе да је заправо порекло ових фразеологизама много загонетније и старије. Фразеологизам *има и девојачког млека* у вези је с хришћанском симболиком и млеком Девике. Наиме, млеко у хришћанству означава највеће благо, а напајање из груди Мајке Божје знак врхунске спознаје и савршенства. Корени фразеологизма *има и птичјег млека* сежу још даље у прошлост. Позивајући се на Успенског, Драгана Мршевић Радовић нас подсећа на веровање Словена у чудесни простор у који птице и змије одлазе преко зиме. То је „обрнути свет” у којем је све могуће, па и то да теку млечне реке, које представљају „воду живота”. Слика реке задржана је у фразеологизму *тече мед и млеко*, у коме се изобиље наглашава глаголом *тећи*, с тим да овај фразеологизам може означавати и да је све у најбољем реду када су у питању међуљудски односи.

6.2.1.14. У следећу семантичку групу сврстали смо фразеологизме који означавају комуникацију. Они се могу упућивати саговорнику или означавати неки комуникативни чин. Кад неко не скине капу у знак поздрава, каже се да *му је врабац под капом*. На основу овог фразеологизма дечак из дружине Нушићевих хајдука добио је надимак Врабац:

– *Мали, јеси ли ти ђак? – Јесам! – вели му Миле. – А да немаш ти случајно врапца под капом? – Немам! – вели Миле. – Па видим, знаш, – каже њему свештеник – не скидаш капу ни свештенику, па велим, бојиш се да ти не одлети врабац! И ето, од тога часа сви га окуписмо Миле Врабац, па му тако и стаде име* (Нушић 1, 9).

Још један фразеологизам из ове групе има врапца као саставницу – *то (о томе) [већ] и врапци цвркућу*, који се користи да се означи да свако то зна.

У двама фразеологизама из ове семантичке групе саставница је *птица*. Друге би ми *птице [данас] певале да сам...* каже се када се схвати да би положај био другачији, обично бољи, да се нешто друго урадило. Када се не жели открити доносилац вести, каже се *птица је казала (и сл.) некоме нешто*.

Ситуација за коју се не верује да ће се догодити означава се фразеологизмом *та ме (га, је итд.) бува неће ујести*, при чему је мотивација јасна – очекује се да бува врло радо уједе човека, а када се то ипак не догоди, ситуација се схвата као мало вероватна. Слично томе, за оно што се не може чекати јер ће се догодити ко зна кад или се уопште неће догодити, каже се *не липиши магаре*. Овај фразеологизам може имати и варијанту *не липиши магаре до зелене траве*, при чему трава означава циљ.

Три фразеологизма у нашој грађи у овој групи означавају безвредност нечега. Оно што ништа не вреди означава се синтагматским фразеологизмом *мачков реп*, те се оно што је безвредно, што никоме не користи качи мачку о реп – *обеси то мачку о реп (мачку о реп с нечим)*. Да се ништа важно не дешава, може се рећи и фразеологизмом *не игра мечка!*, који се користи у разговорном језику и жаргону, и то се обично упућује ономе ко нешто посматра с претераном пажњом. Када настане велико узбуђење због незнатног повода, због нечег безначајног, каже се *тресла се гора, родио се миш*. Фразеологизам који, блиско наведеним значењима, означава незаинтересованост људи за неки догађај гласи *ујео вук магараца*, с том разликом да догађај реално није безначајан – обично је то нека непријатна ствар (скандал), али се преко њега прешло као да се није догодило.

Како су гуске симбол глупости, када некога глупе животиње разумеју, он у ствари говори неразумљиво, што се изражава фразеологизмом с презривим тоном – *гуске те (је итд.) разумеле!*. Народна пословица *како немам оваца, тако не чувам ни паса* изговара се када се некоме жели рећи *не знам нити имам посла с таквима за које питаш*, где *пас* опет има негативно значење.

Клетва се директно може упутити саговорнику. У нашој грађи забележене су две клетве са зоонимима у свом саставу. Једна је *виле те (га, је итд.) однеле!*, са значењем *иди!, одлази!*. Као и неке друге клетве (в. нпр. одреднице *бог те (га, је итд.) убио (бог те (га, је итд.) не убио!*) и *ђаво да га (је итд.) носи! (ђаво га (је итд.) однео! и сл.)* у Речнику), и ова може имати двоструку функцију. Једна је жеља да се некоме догоди зло, као што је клетва коју упућује попадија Перса свом мачку:

„Гледај само обешењака једног како се прави светац! Па још зева, лопов преисподњи! Ху, виле га однеле!” (Сремац 2, 53).

Клетва може бити и ублажена. Тако у нашој грађи наизглед клетва заправо је благослов, који мајка упућује кћерки:

„Кћери Јано, виле те однеле, | С тобом виле коло изводиле, | С тобом виле коло зачиниле” (Народна лирика 2, 97).

Друга клетва забележена у грађи – *изјели те (га, је итд.) вуци!* упућује се стоци. У примеру из наше грађе ову клетву војвода Момчило упућује свом коњу Јабучилу. Ако се има у виду какав значај има коњ за јунака (уз оружје и љубу, то је један од његових атрибута) и посебно однос Момчила према Јабучилу (он га хипокористично назива *чиле*), јасно је колики је очај војводе Момчила због опасности по живот у којој се нашао:

Ал’ му коњиц полећет не може. | Куне њега војвода Момчило: | „Јабучило, изјели те вуци!” (Епске песме 1, 102).

Четири фразеологизма из наше грађе које можемо сврстати у ову значењску групу не упућују се директно саговорнику, али означавају чин комуникације. Сви носе негативно значење. Један гласи *псовати (ружити и сл.) некога на пасја кола*, с варијантом *испсовати некога на пасја прескакала*, са значењем *жестоко, оштро грдити некога*. Други фразеологизам гласи *окачити (и сл.) некоме реп*, са значењем *оцрнити, озлогласити некога, изнети некога на лош глас, рећи о некоме нешто подруљиво, опањкати*. Чин комуникације је и лагање. Када неко безочно, безобзирно лаже, говори очиту неистину, каже се да *лаже/слаже као пас*. *Пас* се јавља у још једном фразеологизму у овој групи – *цивети као пас*, који осим јадиковања означава и да се неко ватрено, живо, очајно моли, при чему је пас приказан као понизна животиња. Као понизна животиња доживљава се и црв, те *вити се као црв* значи *молити некога за опроштај*.

6.2.1.15. Пет фразеологизама у нашој грађи означава начин вршења радње. У њима су издвојене типичне особине животиња како би се исказале особине људи. Тако ако неко нешто уради хитро, каже се да он то уради *хитро као јелен*. Када се нешто обавља журно, али и полетно, то се обавља *као на крилима*. Због своје огромне енергије, змај обавља свој посао добро, изврсно (*као змај*). Осим, вука (курјака) и пса, гладне животиње у нашој грађи су и врानе – када се навали на јело похлепно, каже се *као гладне врानе*. Када су се после гладовања у шуми Нушићеви дечади-хајдучи дочепали хлеба, на њега су пали *као гладне врानе*. Њихова глад наглашена је и глаголом *пасти*, који означава наглу, енергичну акцију:

Он нам даде два хлеба те поседасмо на траву, и падосмо на хлеб као гладне врानе (Нушић 1, 176).

Гуска је симбол глупости (што се види и по једном од значења ове лексеме – *глупа жена*, РМС), те се, када се неко понаша неодређено, несигурно, када ради нешто без плана, без циља насумице, каже да је *као гуска (гуске) у маглу (магли)*.

6.2.1.16. Четири фразеологизма у нашој грађи са зоонимом као саставницом означавају време. Фразеологизам *откако је гавран поцрнео* значи *одувек*. Црна боја гаврана (која је иначе у фразеологији продуктивна – *црн као гавран*) узима се као нешто очигледно и широко познато.

На основу Библије настали су антонимни фразеологизми *седам дебелих крава* и *седам мршавих крава*, са значењем *вишегодишње плодно раздобље, богато или успешно*, односно *вишегодишње неплодно раздобље, сиромашно или неуспешно*. Ова два фразеологизма су у нашој грађи и употребљена у вези с Библијом. Наиме, приповедач у Нушићевој *Аутобиографији* није разумео хришћанско учење (због чега су се према њему понели потпуно нехришћански). Он није схватио метафоричност израза, те је фразеологизме разумео дословно:

Учећи хришћанску науку мени је необично омишела незнабожачка вера. [...] Сећам се, на пример, да сам због седам мршавих крава изео седам тако дебелих батина да о дебелим кравама нисам смео ни говорити (Нушић 3, 86).

Како је крава симбол плодности, није необично означавање вишегодишњег плодног раздобља фразеологизмом који садржи назив ове животиње. Иако данас *крава* погрдно означава глупу женску особу, она је у земљорадничкој култури имала сасвим другачије значење – она је била веома корисна животиња, те се чак и неговао њен култ (Костић 1978: 420). Дакле, док се данас глупост узима као заједничка особина жене и краве, у прошлости би њихова заједничка особина могла бити плодност. Тиме се можда може објаснити претварање Пепељугине мајке у краву у народној бајци коју је забележио Вук Караџић, где претварање у краву представља казну за девојку чије је вретено упало у јаму али не и понижење за мајку.

Временски период означава и фразеологизам *трајати колико мачки муж*, са значењем *трајати веома кратко*, чија је мотивација, ослоњена на природу, јасна.

6.2.1.17. Пет фразеологизама из наше грађе означава количину. Бројнији су они који означавају да има пуно људи или означавају сваког присутног од оних који означавају да нема никога. Две ситне животиње означавају да је негде присутно много људи. То су гад и мрав (*као гада* и *као мрави*). Збирна именица *гад* означава гамад, инсекте који живе на човечјем телу или ситне или прљаве животиње уопште. Овај фразеологизам у нашој грађи носи негативну конотацију:

Нека му свака роди по сина, па ето ти балинчади као гада!... (Веселиновић, 280).

Мотивација ових фразеологизама је јасна – када их је много, ситне животиње су лако уочљиве (могу се обухватити једним погледом), с тим да је настанку фразеологизма с именицом *мрав* допринео и њихов начин живота. Ироничан призвук има фразеологизам *има некога као кусих паса*, пошто приказује ситуацију која одступа од нормалности (слично фразеологизму *стока без репа*) – уобичајено је да пас има реп. Када се пак жели означити свако ко је присутан, то се фразеолошки може рећи *све до миша у дувару*. Насупрот томе, стоји фразеологизам *нема ни мачке*, са значењем *нема нигде никога*. Није познато да ли је антонимност именице *мачка* и *миш* допринео настанку ових фразеологизама.

6.2.1.18. Осам фразеологизама из наше грађе описује карактеристике ствари. За оно што је изузетно слатко каже се да је [*слатко*] *као мед* [*медени*], оно што је округло, осим с лоптом, пореди се и с јајетом (*округао као јаје*), оно што је изразито бело, осим са зидом, кредом, кречом, папиром и снегом, пореди се с млеком (*бео као млеко*), а оно што је меко пореди се са свилом (*мек као свила*). Просторија која је хладна, осим с гробом, ледом [*леденим*], леденицом и смрћу, пореди се и с штенаром (*хладан као итенара*). Да се штенара доживљава као хладна, види се и према једном од значења ове лексеме. Према РМС, *штенара* означава псећу кућицу и јазбину, брлог, али и хладну просторију. За веома густ честар каже *гују за реп не би извукао* (*извукла итд.*). О срцу које брзо лупа каже се да *кљуца* (*удара*) *као детлић*. У једној кошници живи велики број пчела, оне су прилично згуснуте на малом простору, тако да се за ситуацију када је много људи на неком месту, када је нека просторија пуна до последњег места, каже се да је *пуна као кошница*.

У фразеологизмима са зоонимом као саставницом који означавају предмете или појаве активирају се оне особине животиња које човек види као доминантне. Тако *очи соколове* (*соколово око*) означавају изузетно добар вид, изванредно запажање, с обзиром на то да соко с веома велике висине запажа свој плен. За врло витке, грациозне ноге жене каже се да су *ноге*

витке као у срне. Поодмакло јутро назива се *другим петлима* (а врло рано јутро – *првим петлима*, мада овај фразеологизам није забележен у нашој грађи). Пошто су свила и кадифа раскошни и скупи материјали, напоредним фразеологизмом *свила и кадифа* означава се богата и раскошна одећа. Када је у питању мед, у фразеологији се истиче његова најзапаженија особина – слаткоћа. Слаткоћа може метафорично бити схваћена као занос, сласт, те *медна уста* у песничком језику означавају заносне усне, пуне сласти. Врло узак и стрм пут, тешко проходна стаза назива се *козја путања*, будући да су козе веома спретне животиње, које се провлаче и по тешко проходним и стрмим путевима (спретност коза, односно дивокоза видљива је и у фразеологизму *побећи као дивокоза*). Мало, јадно и запуштено склониште фразеолошки се пореди са стаништем миша – назива се *мишија рупа*. Беспрекоран ред се пореди са савршеном организацијом посла који влада у пчелињем друштву, те се он означава фразеологизмом *ред као у кошници*. Тежак, наметнут посао, старање или брига о нечему назива се *јарам на врат*, што гради фразеолошки систем с другим фразеологизмима с лексемом *јарам*, који су наведени у значењској групи којом се означава нечија власт. Правило по коме се слабији мора покоравати јачем, осим фразеологизмом *право песнице*, може се означавати и фразеологизмом *закон тојаге и зуба*, с тим да *песница* упућује на однос међу људима, а лексеме *тојага* и *зуб* на однос човека према животињи, што наша грађа и потврђује:

Кратак али језгровит израз за опсадно стање, за насиље, за право песнице и за разбојничку владу уједно (Молнар, 15); *Нужда је заповедала да се стално буде на опрезу; јер ови пси и људи нису били варошки пси и људи. Они су били дивљаци, сви до последњег, и нису знали другог закона доли закона тојаге и зуба* (Лондон, 21).

Измишљена, неистинита вест, обично објављена у новинама назива се *новинарском патком*. Премда Милан Шипка (2008: 276–278) објашњава могуће путеве доласка овог фразеологизма у наш језик, из немачког или француског језика, већини говорника нашег језика етимологија овог фразеологизма није позната, те је сама лексема *патка* добила и фигуративно значење *лажна, измишљена сензационална вест* (РМС).

За веома ружан, тешко читљив рукопис у нашој грађи забележен је фразеологизам *врапчији рукопис*. Иако овај фразеологизам нисмо нашли у општим и фразеолошким речницима, уврстили смо га у Речник, јер се уклапа у фразеолошки систем српског језика – ружан рукопис назива се *сврачјим (врапчијим) ногама*, а постоји и лексикализована варијанта *швракопис*.

Два фразеологизма у нашој грађи која означавају нешто безвредно повезана су с мачком, животињом која се у фразеологији вероватно тако разумева због своје функције, тј. мале користи коју доноси човеку. То су *мачји кашаљ* и *мачков реп*.

Три фразеологизма из наше грађе које бисмо сврстали у ову групу садрже придев *пасји* – *пасја жега*, *пасја ноћ* и *пасји (псећи) живот*, о којима смо говорили у оквиру анализе фразеологизама са саставницом *пас*, а које повезује сема *претераност у непријатности*.

У нашој грађи у оквиру ове значењске групе забележили смо и две термилошке синтагме. Како смо у поглављу *Шта је фразеологизам* објаснили, из грађе нисмо издвајали сваку термилошку синтагму, већ само оне које су у контексту експресивне. То су *магарећа клупа* и *коњска снага*, у којима је експресивност постигнута тако што су се у контексту активирала значења појединачних речи. О овим термилошким синтагмама више је говорено у поменутом поглављу.

6.2.2. Фразеологизми с фитонимима као саставницом

6.2.2.1. У науци о нашем језику запажено је да су фитоними релативно честе саставнице фразеологизама, те је о њима и писано. Гордана Вребалов (2012) писала је о фразеологизмима с називима јестивог биља. Јована Марчета (2016) је своју докторску дисертацију посветила кулинарској терминологији у француској, италијанској и српској фразеологији, пишући, између осталог, и о јестивим биљкама. У хрватској фразеологији Анита Хрњак (2003, 2016а) се најпре бавила поређењем човека и биљке у хрватској и руској фразеологији, а затим и фитонимима у истим језицима, и то из угла родне равноправности.

6.2.2.2. Хипотезе у овом делу рада биће следеће: у нашој грађи јавља се солидан број фразеологизама с фитонимима као саставницом; то су у већини случајева биљке које расту на нашем подручју; фразеологизми с фитонимима у највећем броју означаваће човекове физичке карактеристике, духовне особине, стања у којима се налази и радње које обавља.

6.2.2.3. У нашој грађи забележено је 110 фразеологизама у којима се као саставница појављује фитоним. Под фитонимом подразумевамо не само назив за биљку већ и за њене делове (као што су *корен*, *зрно*, *лист*, *грана*, *гранчица*, *плод*) и њена станишта (*башта*, *гора*). У нашој грађи није забележен већи број одредница са истом саставницом, али је забележен солидан број назива за биљке које се појављују у фразеологизмима. Распоређене према броју забележених фразеологизама, њихов распоред изгледа овако: *крушка* (5), *гора* (5), *дрво* (4), *тиква* (4), *босиљак* (3), *бундева* (3), *грана* (3), *грожђе* (3), *јабука* (3), *лист* (3), *орех* (3), *плева* (3), *семе* (3), *трава* (3), *шипак* (3), *бор* (2), *врба* (2), *корен* (2), *коров* (2), *купус* (2), *кучине* (2), *лук* (2), *мак* (2), *паприка* (2), *слама* (2), *сламка* (2), *абонос* (1), *башта* (1), *биљка* (1), *боранија* (1), *бостан* (1), *буника* (1), *глогиње* (1), *гљива* (1), *гранчица* (1), *грах* (1), *грашак* (1), *грм* (1), *дрвље* (1), *дрен* (1), *дуван* (1), *дуд* (1), *дулек* (1), *ђул* (1), *зеље* (1), *зрно* (1), *јаблан* (1), *јагоде* (1), *јела* (1), *кестење* (1), *лимун* (1), *ловорика* (1), *лубеница* (1), *мушмула* (1), *памук* (1), *пелен* (1), *печурка* (1), *плод* (1), *плута* (1), *различак* (1), *репа* (1), *ротква* (1), *ружа* (1), *сено* (1), *снопље* (1), *травка* (1), *трице* (1), *цвет* (1), *чивит* (1), *чичак* (1), *шип* (1).

Ако упоредимо број фразеологизама са зоонимом као саставницом и оних с фитонимом, видећемо да су животиње фразеолошки продуктивније од биљака – број фразеологизама са зоонимима више је неко двоструко већи од оних с фитонимима, а зооними показују и већу разноврсност од фитонима (124 различита зоонима наспрам 71 фитонима). Будући да су фразеологизми веома стари слој лексике, а да је наша заједница најпре била земљорадничка а затим сточарска, поставља се питање зашто је то тако. Као решење намећу се два одговора – или фразеологизми (макар већина њих) нису баш толико стари да би потицали из праиндоевропске епохе или су животиње у човеку будиле више осећања но што су то чиниле биљке. Уосталом, као што смо видели, већина фразеологизама са зоонимима има поредбену структуру, а свакако је човек по својим особинама и радњама које обавља више упоредив са животињом него с биљком. Поред тога, с научне тачке гледишта, човек припада царству животиња.

6.2.2.4. С обзиром на то да је фразеологија огледало живота једног народа, не чуди чињеница да готово сви фитоними забележени у фразеологизмима означавају биљке које расту на нашим подручјима. Најегзотичније биљке у нашој грађи су *абонос*, *лимун*, *ловор* (*ловорика*), *мушмула* и *памук*, с тим да се њихова појава у српској фразеологији да објаснити.

Абонос је дрво изразито црне боје које расте у Индији. Управо је боја узета као доминантна особина абоноса, на основу које је настало устаљено поређење *црн као абонос*. У

нашој грађи овај фразеологизам означава боју коже црнаца у Африци у путопису *Африка* Растка Петровића:

Има их [представника скоро свих племена екваторске и западне Африке] дугачких и танких, витких, кратких, угојених, главатих, сасвим ситних глава на јаким вратовима, црних као абонос (Петровић, 12).

Како се у нашим крајевима слабо познаје ово дрво (које се још назива и *ебан*), о њему се говори најчешће тако што се истиче његова црна боја. Тако ће браћа Грим (1933: 53), описујући Снежану, рећи да је бела као снег, румена као крв и црнокоса као ебановина.

Иако је лимун у ширу употребу код нашег народа ушао доста касно, судећи према Чајкановићу (1994: 141) лимун се користио у народним обичајима, и то при просидби и позивању у сватове. У вези с народним обичајем је и фразеологизам забележен у нашој грађи – *чекати лимун*, са значењем *оклевати*, *колебати се*, *чекати да се буде замољен*, *позван*. Дакле, обичај позивања у сватове лимуном ушао је у фразеологију проширивши значење на позив уопште.

Фразеологизам *одмарати се на ловорикама*, са значењем *уживати у победи, успеху, слави, прекидати даљу активност, рад и сл. задовољавајући се постигнутим успехом, славом, живети од старе славе*, интернационални је. Наиме, он потиче од обичаја да се на главу победника на олимпијским играма ставља лаворов венац. Лавор се само условно може сматрати егзотичном биљком, с обзиром на то да је, иако тешко успева у Србији, лавор познат у нашем народу, у приморским крајевима, те се за њега везују и народни обичаји (Чајкановић 1994: 144–145).

Од свих биљака ретких у нашим крајевима најзагонетније у нашој грађи јесу *мушмуле*. Оне су забележене у једном фразеологизму – *није него мушмуле*, који се користи у разговорном језику при одрицању, са значењем *никада, никако, уопште не*. Како мушмуле расту на обронцима Кавказа, могуће је помислити да је наведени фразеологизам веома стар, да потиче из времена заједничке постојбине Старих Словена. Друго могуће, и према нашем мишљењу, вероватније објашњење јесте да је фразеологизам потекао са српског језичког простора, где се мушмуле доживљавају као ретко воће, на шта уосталом указује и значење забележеног фразеологизма. У прилог овом мишљењу иде и чињеница да Чајкановић није забележио народне обичаје везане за ову биљку, као и његов разговорни, готово жаргонски тон (а жаргон је подложен брзим променама). Закључак о томе да се мушмуле схватају као егзотично воће подупиरे и то што се називи и за неке друге егзотичне биљке у разговорном језику или жаргону користе у фигуративном значењу. Да је у питању новија појава, казује то што значења која ћемо навести нису забележена у речницима. Тако се за неактивну особу каже да је *фикус*, за глупу особу да је *бамбус*, док *банана* означава блокаду (рампу) у кошарци, а *банана држава* (*банана република*) државу у којој нема реда. Као и фразеологизам *с мушмулама*, сва значења која смо навели негативно су конотирана (на први поглед може деловати да реч *банана* када означава блокаду у кошарци нема негативну конотацију, међутим, будући експресивна, она има презрив призив).

Премда памук није биљка која је карактеристична за Србију, у нашем народу користе се памучни производи у одевању, те отуда потиче фразеологизам у коме се истиче главна особина памука, његова мекоћа – *мек као памук*, који се користи да означи доброћудног, великодушног човека.

6.2.2.5. Остали фитоними забележени у нашем фразеолошком речнику означавају биљке карактеристичне за наше поднебље. Највећи број њих као саставницу има *крушку*. У нашој грађи забележени су ови фразеологизми: *као да је пао (пала итд.) с крушке, није пао (пала итд.) с крушке, као с крушке [прогунђати и сл.], пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)* и *узбрати нешто као зрелу крушку*. Већина ових фразеологизама означава негативна стања и радње. Најмање негативно конотиран фразеологизам чини се *узбрати нешто као зрелу крушку*. Међутим, ако погледамо пример забележен у нашој грађи (а овде дајемо мало шири контекст), јасно је да ни он нема позитивну конотацију:

МИЛАДИН: Велим, знаш, већ три месеца због тога долазим. ЖИКА: Па три месеца, него! А шта би ти хтео, да свршиш ваљда ствар за три дана. Дете једно од киле меса на га чекаш девет месеци, а ти би хтео да ти твога грмаља из Трбушнице дам за три дана. Ти мислиш правда – то је тако, узбере се као зрела крушка. Правда, то је стрпљење, упамти то, на немој да насрћеш на правду као јуне, него чекај, брате! (Нушић 6, 67–68).

Разлог за овакву, негативну фразеологизацију *крушке* може се наћи у народним веровањима везаним за ово дрво. Наиме, Чајкановић (1994: 124–126) нас обавештава да крушка у нашем народу има супротно значење од јабуке. Док се јабука сматра добрим дрветом, крушка је зло дрво, јер се на њој скупљају зли демони. У фразеологији се за крушку најчешће везују значења смушености, неразборитости, набуситости. Тако се фразеологизам *као да је пао (пала итд.) с крушке* користи да значи да је неко врло сметен, смушен, непромишљен, неразборит. Фразеологизам каснијег настанка од наведеног а истог значења гласи *као да је с Марса пао (пала итд.)*, где се може закључити да падање с веће висине значи и већу сметеност. У нашој грађи забележен је и фразеологизам *није пао (пала итд.) с крушке*, са значењем *није тако глуп, наиван, будала и сл. (као што неко мисли, говори)*. Уочава се да фразеологизам *као да је пао (пала итд.) с крушке* означава тренутно стање, док фразеологизам *није пао (пала итд.) с крушке* означава трајнију особину. Иако веома слични, могуће да наведену разлику у значењу уноси другачија структура, пре свега везнички спој *као да*. Када се нешто ради *као с крушке* (најчешће се ова поредбена конструкција повезује с глаголима који значе говорење), то се ради нељубазно, набусито. Полисемичан фразеологизам, који има три значења, *пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)*, такође има негативну конотацију, што је појачано када се употреби придев *гњиле*. Овај фразеологизам може означавати лако и брзо умирање, као у примерима из наше грађе:

И дивља свиња | паде ко крушка, | смаче је зимус | ловачка пушка (Антологија – Ћопић, 103); *Лешеви турски падаху око њих као гњиле крушке* (Веселиновић, 288).

Ако се повезује са стварима (најчешће са земљом, градом, народом, власти и сл.) а не бићима, овај фразеологизам значи *бити освојен, заузет, покорен, отеран, смењен итд., олако, без по муке, без отпора*. У нашој грађи забележен је пример који говори о освајању града:

Рас одсечен, и сам као суво дрво у планини, паиће као зрела крушка (Росић, 57).

Најмање негативно значење овог фразеологизма јесте *појављивати се лако, у великом броју*, с тим да је у нашој грађи ово значење повезано с лошим оценама, тако да и у трећем значењу није изостала негативна конотација:

Падале су то преподне рђаве оцене као зреле крушке (Нушић 1, 61).

6.2.2.6. Наводе Чајкановића да је крушка у народним веровањима у супротности с јабуком наша грађа, с обзиром на само три ексцерпирана фразеологизма са овим воћем, није

могла у пуној мери да потврди. Свакако, изузетно позитиван фразеологизам јесте *[румен] као јабука*, где се јабука схвата као симбол здравља, односно румена боја лица здравог човека упоређује се с бојом јабуке.

Фразеологизам који је настао на основу народних обичаја гласи *дати јабуку*. Чајкановић констатује да се јабука толико често даје као дар, понуда или доказ љубави и пријатељства да је реч *јабука* почела означавати дар, поклон уопште, што потврђују РМС и РСАНУ. *Дати јабуку* значи *одговорити истом мером, поступити на исти начин, реванширати се*, где одговор може бити и позитиван и негативан, што зависи од природе догађаја на који се одговара.

Рекло би се да фразеологизам *јабука раздора*, са значењем *оно што изазива свађу, спор, неслогу, узрок сукоба*, јабуци даје негативно значење. Међутим, ако погледамо мит на основу кога је настао овај фразеологизам (Шипка 2008: 11–13), видећемо да јабука у њему нема негативно значење. Напротив, међу три богиње бачена је јабука с натписом *Најлепшој* управо зато што је јабука симбол здравља и лепоте. Иако у нашој грађи нисмо забележили такве примере, речници бележе и варијанте овог фразеологизма – *семе раздора* (Матешкић 1982а, РМС) и *клица раздора* (РМС), као и фразеологизам *сејати (бацати) семе раздора* (Матешкић 1982а, РМС), са значењем *изазивати сукоб, завађати*. Појава ових варијаната фразеологизама може се објаснити тиме што је семе (клица) погодна за сејање, односно брзо ширење, каква је често појава мржње.

6.2.2.7. Будући да нисмо забележили већи број фразеологизама са истом саставницом, даље ћемо фразеологизме с фитонимима смештати у значењске групе, без обзира на фитоним који чини фразеологизам.

Фразеологизми с фитонимом као саставницом из наше грађе означавају:

а) човекове физичке карактеристике:

висок као бор – веома висок; *прав као бор* – веома усправног држања; *сув као грана* – превише мршав, сувоњава; *велики као јаблан* – веома висок; *витак као [вита] јела* – веома витак; *да му (јој итд.) орах из руке не узмеш* – каже се за онога ко је прљав, неуредан, дегутантан; ружан, гадан;

б) човекове духовне особине:

душа му (јој итд.) на босиљак мирише – нар. посл. каже се за доброг човека; *глава је некоме као празна тиква* – веома је глуп, туп; *мањи од макова зрна* – претерано повучен, миран (од страха, понизности и сл.), не приметљив; *није пао (пала итд.) с крушке* – није тако глуп, наиван, будала и сл. (као што неко мисли, говори); *мек као памук* – мека срца, доброћудан, веома добар, великодушан, благ (у понашању, опхођењу); *није траву пасео* – разг. није луд, није наиван, разуме се у нешто;

в) човекова физичка стања:

оде/одлеће (и сл.) *глава као бундева (дулек)* – лако губи живот; *здрав као дрен* – потпуно здрав; *мирисати као ђул* – веома лепо мирисати; *[румен] као јабука* – имати румен тен, бити свеж у лицу, изгледати здраво; *пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)* – лако, брзо и у великом броју падати, гинути; *дрхтати као лист [на ветру]* – јако дрхтати; *црвен као паприка* – јако црвен од љутње; *букнути као ружа* – јако се зацрвенети услед појачаних осећања, најчешће стида или овде: љутине; *падати као сноње* – гинути, умирати брзо и у великом броју;

бити у пуном цвету – бити у најлепшем добу (живота, младости итд.); **модрити се (помодрети) као чивит** – бити (постати) интензивно плав, крајње таман;

г) човекова психичка стања:

као да се најео бунике – каже се за оног ко говори неразборито, збуњено; **као да је пао (пала итд.) с крушке** – врло је сметен, смушен, непромишљен, неразборит и сл.; **љут као паприка** – врло љут, разјарен, бесан;

д) човекова осећања:

бити жељан некога као травка росе – веома желети некога, жудети за неким;

ђ) особе:

ситна боранија – разг. безначајни људи; **горски вук** – хајдук; **дрво се на дрво наслања, а комишица на комишију** – нар. посл. помоћ треба очекивати од себи сличних, од најближих; **дрво се савија док је младо** – нар. посл. док је човек млад васпитава се, учи се; **јаки зуби и тврд орах сломе** – Његошева сентенца, најјача сила може сломити јак отпор; **очеви јели кисело грозђе, синовима трну зуби** – деца испаштају родитељске грехе; **делање неког човека утиче не само на њега самог већ и на његову околину; покондирена тиква** – особа која се обогатила те на основу тога сматра да је отменија, виша, значајнија но што јесте, уображена, умишљена особа с малограђанским особинама; **тиква без корена** – особа скромног порекла, рода, значаја, човек без веза, без утицаја; **горски цар** – хајдук;

е) радње које обавља човек:

расти као биљка – брзо расти, развијати се; **бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу]** – немилосрдно тући, изударати некога; **млатити глогиње** – а. радити некористан посао. б. говорити глупо, бескорисно; **изникнути као гљиве** – појавити се у великом броју или веома брзо; **ходати/ходити по гори** – бити хајдук; **млатити као по граху** – тући некога немилосрдно, душмански; **јести горко хлебно дрво** – тешко живети, тешко зарађивати за живот; **пружити некоме гранчицу мира** – понудити некоме мир, споразум; **иде (и сл.) нешто на дуд** – потпуно се занемарује, запоставља се нешто; **наћи иглу у пласту сена** – извршити мукотрпан, безизгледан, бесмислени посао, посао препуштен случају; **вадити некоме кестење из ватре** – излагати се опасностима, неугодностима уместо другог, сносити последице туђе кривице; **рушити све у корен** – уништити до темеља, тако да се никад не појави, искоренити; **пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)** – појављивати се лако, у великом броју; **узбрати нешто као зрелу крушку** – узети (користити) нешто лако, без теškoћа; **окренути/окретати други лист** – поступити сасвим другачије (често горе, строже), супротно од досадашње праксе, започети нешто ново; **одмарати се на ловорикама** – уживати у победи, успеху, слави; **прекидати даљу активност, рад и сл. задовољавајући се постигнутим успехом, славом, живети од старе славе; ницати као печурке** – појављивати се обилно и нагло, расти нагло; **разбацати (разјурити и сл.) некога као плеву** – растерати некога на све стране, разагнати; **пливати као плута** – веома добро пливати, лако се одржавати на површини воде; **исећи некога као репу** – исећи брзо, лако, убити некога немилосрдно; **затрти некоме (нечије) семе** – уништити нечији род, истребити некога; **оставити некога за семе** – убијати некога у великом броју, тако да их остане врло мало; **млатити празну сламу** – а. радити бескористан посао. б. говорити узалудно, без смисла, глупо, брбљати

којешта; **хватати се за сламку (сламке)** – настојати се спасити уз било какву помоћ, тражити спаса где било, и онде где нема изгледа да ће се наћи; **где удари (прође), ту трава не ниче** – уништава све пред собом; **ницати (устати) као трава из земље** – појављивати се / појавити се брзо и у великом броју;

ж) комуникацију:

свашта у божијој башти – каже се када се коментарише нешто необично, нелогично; **то је на врби свирала** – нешто је потпуно несигурно, неће се остварити, то су празна обећања; **тресла се гора, родио се миш** – настало је велико узбуђење због незнатног повода, због нечег безначајног, много више ни око чега; **дрвље и камење [осути и сл.]** – оштру критику упутити, жестоком нападом реаговати; **увијати у кучине** – скривати нешто, не говорити све; **чекати лимун** – оклевати, колебати се, чекати да се буде замољен, позван; **дати јабуку** – одговорити истом мером, поступити на исти начин, реванширати се; **терати мак на конач** – тврдоглаво остајати при свом мишљењу, инсистирати на ствари, цепидлачити; **чудна ми купуса!** – разг. нема разлога за чуђење, ништа важно, ништа нарочито; **није него мушмуле** – разг. при одрицању: никада, никако, уопште не; **није него роткве стругане (роткве му (јој итд.) стругане)!** – ир. разг. при одбијању: **таман посла!**; **семе му (јој итд.) се умело!** – клетва: дабогда изумро!, нестао ти род!; **показати некоме шипак** – наругати се некоме (показивањем палца између кажипрста и средњег прста); **шипак!** – неће се тако догодити како неко мисли;

з) ситуације:

ја босиљак сијем, мени пелен ниче – нар. посл. иако радим добро, дешавају ми се лоше ствари; **обрати [зелен] бостан** – разг. лоше проћи, настрадати, пропасти, нагробити, претрпети неуспех; **пасти (спасити) на ниске (најниже и сл.) гране** – пропасти, пасти у лош (гори) положај – материјалну или моралну беду; **у ком грму лежи зец** – у чему је ствар, у чему је суштина ствари; **нема некога ни од корова** – немогуће је наћи некога/нешто; **видети пошто је ока жути бундеве** – надрљати, нагробити; **уроди нешто плодом** – постигнут је успех, остварен је резултат, нешто се успешно завршило; **прсла тиква** – ир. распало се пријатељство, раскинули се добри односи, настала је свађа; **лепи се као чичак за некога** – нешто се лако добија, има га пуно; **некоме шипак** – не добити ништа, остати без очекиваних резултата, бити преварен, изигран;

и) начин:

као преко бундева – без реда, нескладно, збуњено; **голим грлом у јагоде** – без претходне припреме, неспремно; **ни од корова** – уопште, никако; **као с крушке [прогунђати и сл.]** – нељубазно, набусито [прогунђати и сл.]; **тук на лук** – једнаком мером;

ј) количину:

тога зеља има доста – има тога у изобиљу; **[има некога] као на гори листа** – некога има веома много, небројено; **има некога/нечега као плеве** – има некога/нечега врло много, у изобиљу, више него што је потребно; **плева и мрав** – безброј, небројено много;

к) узрок:

од бела босиљка – без разлога, тек онако; од добра;

л) време:

кад на врби роди грозђе – никада;

љ) карактеристике и стање ствари:

прсне (најчешће глава) као лубеница – прсне на комаде; не вреди ни жиљљива грашка – не вреди ништа, безвредно је, ништавно је; пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке) – бити освојен, заузет, покорен, отеран, смењен итд., олако, без по муке, без отпора (о земљи, граду, народу, власти и др.; не вреди ни пола/по луле дувана – не вреди ништа, нема никакву вредност; плав као различак – јаркоплав; танак као сламка – веома танак; пун као шип – дупке пун;

м) предмете и појаве:

не расте нешто на грани – није лако доступно, потребан је труд да се нешто добије; јабука раздора – оно што изазива свађу, спор, неслогу, узрок сукоба (према златној јабуци с натписом „најлепшом“ коју је, према грчком миту, богиња свађе Ерида бацила међу богиње Херу, Атину и Афродиту); хлебно дрво са девет кора – тешко зарађен хлеб, тешко зарађена средства за живот; кисело грозђе – оно што је недостижно, тешко доступно; лук и вода – којештарија, ништа, празна прича; тврдо орах – несавладив, тежак проблем; Алајбегова слама – имовина без господара о којој нико не брине, нешто што се немилице троши, расипа, разноси; трице и кучине – оно што је без вредности, без значаја, ситнице, сваштарије;

6.2.2.8. Као и код фразеологизама са зоонимима, и код фразеологизама с фитонимима издвајају се они који означавају човекове физичке карактеристике, његове духовне особине, физичка и психичка стања.

У групи фразеологизама који означавају физичке карактеристике људи обично је издвојена једна, доминантна особина биљке по којој се човек може упоредити с њом. Очекивано, најчешћа структура фразеологизама из ове групе јесте поредбена, и то придев + поредбена речца *као* + именица.

У њима се истичу следеће особине човека: висина (*висок као бор, велики као јаблан*), усправно држање (*прав као бор*), мршавост (*сув као грана*), виткост (*витак као [вита] јела*), прљавштина, ружноћа (*да му (јој итд.) орах из руке не узмеш*).

Духовне особине човека које су забележене у фразеологизмима с фитонимима јесу: доброћудност, великодушност (*мек као памук, душа му (јој итд.) на босиљак мирише*), глупост (*глава је некеме као празна тиква*), повученост (*мањи од макова зрна*), разумност (*није траву пасао, није пао (пала итд.) с крушке*).

Фразеологизмима с фитонимима могуће је означити и стање човека. Стања која се истичу су ова: црвенило које потиче од љутине (*црвен као паприка*), црвенило које потиче од појачаних осећања, стида или љутине (*букнути као ружа*), руменило, свежина (*[румен] као јабука*), здравље (*здрав као дрен*), помодрелост, потамнелост (*модрити се (помодрети) као чивит*),¹¹⁴

¹¹⁴ Овај фразеологизам може се односити и на човека и на биљку, што показују и примери из наше грађе: *Једнога дана, беше мало ветровито, врати се из воћа, где је праичиће хранио, сав помодрео као чивит* (Веселиновић, 336); – *Пазидер га, сва се башта модри као чивит* (Ћопић 1, 11).

леп мирис (*мирисати као ђул*), јако дрхтање (*дрхтати као лист [на ветру]*), налажење у најлепшем добу живота, младости итд. (*бити у пуном цвету*). Три фразеологизма из ове групе означавају човекову погибију – *оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек)*, *пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)* и *падати као снопље*. Оваква погибија је лака и брза, а код поређења са снопљем и крушкама масовна. У фразеологији се глава често пореди с бундевом (тиквом, дулеком) услед сличности по облику. Воће које је зрело или гњило лако и брзо пада, док је брзина падања снопља још и већа, чак и када се оно коси косом.

Психичка стања човека забележена у фразеологизмима с фитонимом јесу: *љутина (љут као паприка)* и *сметеност, смушеност, збуњеност (као да се најео бунике, као да је пао (пала итд.) с крушке)*. На фразеологизам *љут као паприка* осврнули смо се у поглављу о зоонимима, говорећи о фразеолошки продуктивнијој љутини која се уочава код животиња. О фразеологизму *као да је пао (пала итд.) с крушке* говорили смо на почетку овог поглавља, пишући посебно о фразеологизмима с фитонимом *крушка*. Овде ћемо коментарисати само фразеологизам с лексемом *буника*. Буника је зељаста коровска биљка која има отровни плод. Конзумирање њеног плода изазвало би халуцинације, на основу чега је настало значење наведеног фразеологизма.

Један фразеологизам с фитонимом у нашој грађи означава човекова осећања – *бити жељан некога као травка росе*, са значењем *веома желети некога, жудети за неким*. Мотивација фразеологизма је јасна и долази из свакодневног живота.

6.2.2.9. Следећом групом фразеологизама означавају се особе према некој особини. Као и код фразеологизама са зоонимима, и овде по структури преовлађују именичке синтагме, а јављају се и народне пословице, које имају реченичну форму.

Фразеологизмом *ситна боранија* означавају се безначајни људи. Исто значење може се исказати и само лексемом *боранија*. За *тикву (бундеву, дулек, као и биљку из исте породице – лубеницу, бостан)* у српском језику везује се неколико фразеологизама. Продуктивност фразеологизама с наведеним лексемама долази од тога што је наведено поврће по облику слично човековој глави, те је погодно упоредити их с човеком. Фразеологизам *покондирена тиква* потиче из истоименог Стеријиног дела, а означава особу која се обогатила, те на основу тога сматра да је отменија, виша, значајнија но што јесте, уображену, умишљену особу с малограђанским особинама. У још једном фразеологизму као доминантна особина тикве истиче се њена простота, једноставност – *тиква без корена* означава особу скромног порекла, рода, значаја, човека без веза, без утицаја.

У свом раду *О изразима плав и модар: нова сазнања*, Милка Ивић (1996) закључује да *модар*, поред плаве боје, означава и тамну боју. У том смислу занимљив је пример из Ћопићеве *Баите сљезове боје*, који смо горе већ навели, а овде ћемо га дати у ширем контексту:

У једно од најпријатнијих доба године, скоро преко ноћи, расцвјетао би се у баштици крај наше куће црни сљез и љупко просинуо из копљасте поцрњеле оградe. Он је у мирна сунчана јутра зрачио тако повјерљиво и умиљато да то није могло измаћи чак ни дједову оку и он би удобровољено гунђао мајући се по дворишту.

– *Пазидер га, сва се башта модри као чивит.*

Оно, истина, на сљезову цвијету једва да је негдје и било трагова модре боје, али ако је дјед казао да је модра, онда има да буде модра и квит. Исто се тако могло десити да неке године дјед рекне за ту исту башту да се црвени, и онда за ту годину тако и важи: сљез мора остати црвен (Ћопић 1, 11).

У приповеци се дјед Раде описује као „незнајша у бојама”, с тим да, ако се узму у обзир каснија сазнања Милке Ивић, доводи се у питање дједово непознавање боја. Сукоб између дједа и учитељице настаће када унук Бајо изјави у школи да је вук зелен, јер му је тако рекао дјед. Ако погледамо закључке једног другог рада Милке Ивић (1995б), видећемо да лексема *зелен* може означавати и светлу боју, па и сивкаст тон, те зелен може бити коњ, пас, али и вук, о чему Милка Ивић наводи потврде управо из Босне и Црне Горе.

Гора се узима као типично боравиште хајдука, те синтагматски фразеологизми *горски вук* и *горски цар* означавају хајдука.

У групу фразеологизама који означавају особе могу се убројити и они који изричу вечне истине о човечанству, пословице. Две пословице потичу из народа – *дрво се на дрво наслања, а човек на човека* (односно у нашој грађи *комишница на комишију*, в. 53. фусноту у Речнику), са значењем *помоћ треба очекивати од себи сличних, од најближих*, и *дрво се савија док је младо*, са значењем *док је човек млад васпитава се, учи се*. Сентенца пореклом из Његошевог *Горског вијенца* – *јаки зуби и тврђ орах слома* говори о томе да најјача сила може сломити јак отпор, а сентенца из Библије *очеве јели кисело грозђе, синовима трну зуби* да деца испаштају родитељске грех, да делање неког човека утиче не само на њега самог већ и на његову околину.

6.2.2.10. Радње које човек обавља често се упоређују са оним што ради биљка. Тако се човек упоређује с биљком по брзом расту, те се за оног ко брзо расте, брзо се развија каже да *расте као биљка*. Та биљка може и да се конкретизује – то су гљиве или печурке¹¹⁵ – *изникнути као гљиве* и *ницати као печурке*. Осим наглог раста, ови фразеологизми могу означавати и масовно и нагло појављивање. Када се људи појављују у великом броју и брзо, фразеолошки се то може рећи и да *ничу (устају) као трава из земље*. Занимљиво је да су приређивачи књигу епских песама које говоре о ослобођењу Србије и Црне Горе насловили *Уста раја ко из земље трава*, што је заправо стих из песме *Почетак буне против дахија (Турци мисле, да је раја шала, | Ал' је раја градовима глава; | Уста раја ко из земље трава*, Епске песме 6, 25), у коме је синтетизован начин борбе и мотивација побуне српског народа. Да се нешто појављује у великом броју, може се исказати и фразеологизмом *пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)*. О трима значењима овог фразеологизма већ је говорено. Овде ћемо само, још једном, нагласити његову негативну конотацију – у нашој грађи падале су као крушке рђаве оцене.

Неуспех на који је упућивао фразеологизам с *гњилим крушкама* (и у наведеном значењу, али још и више у друга два значења – *гинути у великом броју* и *бити освојен*) исказује се и фразеологизмима који у свом саставу имају именице *семе* и *репа*. Семе, као симбол новог живота, фразеолошки се повезује с уништавањем нечијег рода (*затрти некоме (нечије) семе*) или масовним убијањем, убијањем после кога би остао мали број људи (*оставити некога за семе*). Када се неко убија брзо и немилосрдно, фразеолошки се он *исече као репа*, пошто се репа сече лако и брзо.

Поред фразеологизама који означавају убијање, негативно значење носе и они који означавају пребијање, ударање некога. Фразеологизам који садржи и зооним и фитоним, те је већ о њему говорено у претходном поглављу, јесте *бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу]*, где фитоним представља необавезни део фразеологизма. Могуће је претпоставити да је овај фразеологизам најпре имао ширу варијанту с фитонимом – во се тукао када је пронађен у штети, а да се затим свео на варијанту без фитонима. Слика из сеоског живота – ударање мотком по пасуљу како би се издвојила зрна из махуна, уткана је у фразеологизам *млатити као по граху*, са значењем *тући некога немилосрдно, душмански*. Неугодна ситуација је и када се бива растурен, разјурен. С обзиром на то да је плева лака, она се фразеолошки употребљава да значи лако растеривање некога – *разбацати (разјурити и сл.) некога као пlevу*.

¹¹⁵ Гљиве су заправо посебно царство, које не припада ни животињама ни биљкама, али смо их ми овде условно уврстили у биљке сматрајући да их људи пре доживљавају као биљке него као животиње (не крећу се, не оглашавају се као животиње).

Уништавање свега пред собом казује се фразеологизмом *где удари (прође), ту трава не нице*. Размере разарања наглашавају се уништењем подлоге тако да се оно што је уништено не може обновити. Слично значење има фразеологизам *рушити све у корен*. Уништавањем корена, који је почетак биљке, уништава се до краја, тако да се уништено не може поново појавити. Овај фразеологизам се лексикализовао у глаголу *искоренити*. Ови фразеологизми по саставу и семантици слични су фразеологизмима с лексемом *семе* којима се означавало уништавање, с тим да *семе* упућује на човека, док овде наведена два фразеологизма говоре уопштено о уништавању.

Излагање опасностима, неугодностима, и то уместо другога, изражава се фразеологизмом *вадити некоме кестење из ватре*. Како нас обавештавају Јована Марчета (2016) и Барбара Ковачевић (2017), фразеологизам потиче из басне *Мајмун и мачак*, коју је популаризовао Лафонтен, у којој је мајмун наговорио мачка да уместо њега извади кестење из ватре.

Низ фразеологизама који означавају негативно обојене човекове радње наставља фразеологизам *јести горак хлеб (залогaj)*, или како је у нашој грађи забележено *јести горко хлебно дрво*, са значењем *тешко живети, тешко зарађивати за живот*. Горчина се у наведеном фразеологизму схвата фигуративно, као оно што је испуњено тешкоћама, што се тешко преживљава.

Тешка ситуација се исказује и фразеологизмом *хватати се за сламку (сламке)*, који значи *настојати се спасити уз било какву помоћ, тражити спаса где било, и онде где нема изгледа да ће се наћи*.

Неколико фразеологизама у нашој грађи означава бесмисленост посла који се обавља. Тако се *млаћењем празне сламе* или *глогиња* означава обављање бескорисног посла или бескорисно, бесмислено говорење. Фразеологизми потичу из свакодневног живота наших предака. Зрна жита су се некад одвајала од класја млаћењем, те ако је слама празна, нема никаквог смисла млатити је. Сема бесмислености постоји и у фразеологизму *наћи иглу у пласту сена*, који означава да је извршен мукотрпан, безизгледан, бесмислени посао, посао који је препуштен случају.

Однос према некој ствари или неком послу казује се двама фразеологизмима с фитонимима из Речника. Када се нешто потпуно занемарује, каже се да то *иде нешто на дуд*. Фразеологизам са сличним значењем јесте *окачити нешто о клин*. На клин или дуд, качење означава да се оно што је окачено неће дирати, употребљавати неко време или заувек. Поступање супротно од досадашње праксе, започињање нечега новог означава се фразеологизмом *окренути/окретати други лист*.

Врло мали број фразеологизама с фитонимима из наше грађе означава радње које су неутралне или позитивне. Неутрални назив за хајдуковање гласи *ходати/ходити по гори*. Као што је већ речено, *гора* се узима за симбол хајдука, те се фразеологизмима *горски вук* и *горски цар* означава хајдук.

Амбивалентно значење може имати фразеологизам *одмарати се на ловорикама*. Он може означавати уживање у успеху. Међутим, поред уживања у плодовима свог рада, он може носити и негативно значење – уживање може бити толико да се прекида даља активност и да се живи од старе славе.

Лако обављање посла, коришћење нечега без тешкоћа означава се фразеологизмом *узбрати нешто као зрелу крушку*. О овом фразеологизму је већ говорено у оквиру фразеологизама са саставницом *крушка* и наговештен је његов могући негативан призивок.

Несумњиво позитивно значење има фразеологизам који означава да човек на изузетан начин обавља своју активност. Када човек *плива као плута*, он веома добро плива, лако се одржава на води. Ова способност човека у фразеологији се изражава и поређењем с најбољим пливачем међу животињама, рибом (*пливати као риба*).

Радња која означава нешто позитивно а исказана је фразеологизмом с фитонимом јесте *пружити некоме гранчицу мира*, са значењем *понудити некоме мир, споразум*. Та гранчица обично припада маслини јер је она симбол мира. РСАНУ бележи да *маслинова гранчица (грانا)* означава *предмет или поступак који служи као симбол мира*. Иако је маслина веома стара биљка, те је сасвим вероватно да су за њу везивани многи симболи, маслину као симбол популаризовала је Библија, у којој се помиње веома често. Најпознатија прича јесте она у којој маслина (а с њом и голуб, односно голубица) представља симбол мира. Наиме, после гневног поступка Бога и казне потопом за људске грехе, знак да се вода повукла Ноју и његовој породици била је голубица која је донела маслинову гранчицу у кљуну, као знак помирења Бога и људи. У нашој грађи гранчицу мира пружа богоугодни Свети Сава:

И, с љубављу кротком, међ' ножеве њине | ти, стаде, ко Божје оличење право, | и свакоме пружи по гранчицу мира, | кротки миротворче, Светитељу Саво! (Уметничка поезија о Св. Сави – В. Илић Млађи).

6.2.2.11. У нашој грађи забележено је четрнаест фразеологизама с фитонимима као саставницом који означавају комуникацију међу људима, при чему смо у ову групу сврстали фразеологизме који се директно упућују саговорнику у чину комуникације и оне који означавају чин комуникације.

Ако се *некоме покаже шипак* (показивање палца између кажипрста и средњег прста) исказује му се ругање. Саговорнику се може упутити и једнолексемски фразеологизам *шипак!*, када се жели изразити мишљење да се неће тако догодити како неко мисли.

Ако се *на некога опе дрвље и камење*, упутила му се критика, жестоко је нападнут. Када се на неки поступак или говор одговара истом мером, каже се да се *даје јабука*.

Терање мака на конац означава тврдоглаво остајање при свом мишљењу, инсистирање на ситницама, цепидлачење. Мада наш првенствени циљ у дисертацији није да откријемо порекло сваког фразеологизма који тумачимо са семантичке тачке гледишта, овај фразеологизам позива на тумачење, с обзиром на то да се доводи у питање да ли је у њему употребљен фитоним. Наиме, РМС наводи хомониме *мак* и *мак*, где први означава једногодишњу биљку с црвеним цветовима, боју у картама и најтање платно, а други најмање померање, мицање, уз квалификатор *необ*. Уз другу одредницу дат је фразеологизам *терати мак на конац*. У РСАНУ наведена су три хомонима са следећим значењима: *мак* – 1. *једногодишња биљка (њени делови, род и породица)*. 2. *врста врло танког платна*; *мак* – *боја у картама, треф*; *мак* – *једва видљиво, најмање покретање, померање, мицање; померање уопште*. Посматрани фразеологизам лексикографи САНУ наводе уз прву одредницу. Матешкић (1982а) сматра да фразеологизам садржи фитоним, пошто га наводи уз фразеологизме *crven kao tak* и *poscrvenjati kao tak*. РСЈ наводи два хомонима, са значењем биљке и боје у картама, а фразеологизам наводи уз фитоним. Сматрамо да су лексикографи САНУ и Матешкић били у праву када је у питању бележење фразеологизма *терати мак на конац*, с тим да се он изгледа пре везује за врсту платна, значење које је смештено у исту одредницу као и значење једногодишње биљке. На то указује значењска веза која би се могла успоставити између платна и конца. Да је у питању изузетан рад и вештина приликом обраде овог платна, казују ови примери из РСАНУ:

Ал' ти не ћу доћи, | Док ми не сакројиш | Од мака кошуљу (НП Вук 1, 110). А ја јадна доста дара носим: | Сваком свату везену мараму... | Твојој мајки од мака кошуљу (И. 3, 505).

Значењска веза између биљке и платна објашњена је у једном од примера у РСАНУ:

Ради тога што су латице (перје, лишће на цвијету) у мака врло танке и глатке, у народнијем пјесмама зове се мак нај тање ткање (РЈА).

Овим примером објашњава се зашто наведена значења представљају полисемију а не хомонимију, те условно можемо задржати фразеологизам *терати мак на конац* у групу с фитонимима као саставницом.¹¹⁶

У комуникацији се може нешто и скривати од саговорника, не мора му се увек рећи све. Тада се користи фразеологизам *увијати у кучине*, где је активна метафора да је оно што је СКРИВЕНО ОД НЕЧИЈЕГ ЗНАЊА И ФИЗИЧКИ СКРИВЕНО ОД ЊЕГА (овде, увијено у необрађено влакно које се добија при преради конопље или лана). У групу која означава комуникацију сврстали смо и фразеологизам *чекати лимун*, са значењем *оклевати, колебати се, чекати да се буде замољен, позван*.

Одбијање као комуникативни чин изражава се двама фразеологизмима из наше грађе – *није него мушмуле* и *није него роткве стругане (роткве му (јој итд.) стругане)!*. Будући да имају сличну структуру и значење, ове две одреднице повезане су упутницама у нашем Речнику. О фразеологизму с мушмулама већ је говорено, а сада треба испитати сличност између мушмула и роткви и разлог зашто се оне појављују у фразеологизмима сличне форме и значења. И мушмуле и роткве ређе се користе у исхрани нашег народа, те је ту могући разлог за њихову фразеолошку употребу у наведеним значењима. Псовка *роткве му (јој итд.) стругане!* ублажена је употребом назива поврћа уместо неке друге, вулгарне речи.¹¹⁷

Фразеологизам који се користи у комуникацији за изражавање личног става, и то да се изрази да нема разлога за чуђење због онога што је речено, јесте *чудна ми купуса!*. Фразеологизам на који се упућује у Речнику јесте *чудна ми чуда*, који се чешће користи у савременом језику. Међутим, *купус* је експресивнији од *чуда*, јер је лексема која се мање очекује у фразеологизму овог значења и јер представља контраст према ономе што неко представља као битно. У примерима из наше грађе експресивност је појачана и другим фразеологизмима у окружењу:

Он рече са презиром, који у ствари није осећао: „Икеш, чудна ми купуса, да пљуцкаш ко Том Сојер” – али му други дечко добаци: „Кисело грожђе!” (Твен, 57); – Батине! Чудна ми купуса! Права правцата девојчица – кожа им свилена, а срце пилеће! (Твен, 172).

Купус, као једноставна храна, носи значењску компоненту једноставности, простоте, те је изузетно експресиван када се употреби уз веома озбиљну појаву – смрт, како је то код Ђопића у *Доживљајима Николетине Бурсаћа*. Наиме, Николетина као прави борац, који је прегорео свој живот, каже свом саборцу Јовици Јежу:

¹¹⁶ С обзиром на то да значење веома танког платна именице *мак* већини савремених говорника српског језика није познато, занимљиво би било испитати какву менталну слику имају савремени говорници српског језика у вези с фразеологизмом *терати мак на конац*. Претпостављамо да би то била слика ситног маковог семена које се покушава ставити на иглу а онда и конац, што се чини као узалудан посао тврдоглавог човека, чиме би се оправдало значење овог фразеологизма.

¹¹⁷ У блажој псовци користи се и першун (*иди у першун!*), опет споредна намирница у исхрани нашег човека. Могуће је да та споредност упућује и на безвредност човека коме се псовка упућује.

– *Већ сам ти рекао, Јовец. Има се кад умирати. Умријети – чудна ми купуса!* (Ђопић 3, 152).

У нашој грађи забележена је и једна клетва с фитонимом као саставницом – *семе му (јој итд.) се умело!*, са значењем *дабогда изумро!*, *нестао ти род!*. Ова клетва потпуно се уклапа у остала значења која граде фразеологизми са саставницом *семе* – семе се у фразеологији схвата као клица нових нараштаја, те његовим уништавањем уништава се не само садашња генерација већ и прилика да се створе нове генерације.

Када се коментарише нешто необично, нелогично, користи се фразеологизам *свашта у божијој башти*. Када пак настане велико узбуђење због незнатног повода, користи се фразеологизам *тресла се гора, родио се миш*, у коме се контрастом наглашава безначајност оног што се догодило и бука која је око тога настала. Оно што се оцењује као *на врби свирала* износи се као потпуно несигурно да ће се остварити.

6.2.2.12. У следећу групу фразеологизама сместили смо оне који означавају неку ситуацију. И у овој групи преовлађују негативне ситуације над позитивним.

Несумњиво позитивно значење има једино фразеологизам који означава успех. Када нешто *уроди плодом*, постигнут је успех, остварен је резултат, нешто се успешно завршило. Поред дела биљке, лексема *плод* фигуративно означава резултат некакве делатности, што се види и у изразу *плодови нечијег рада*.

Још један фразеологизам из наше грађе може имати позитивно значење. Када *се нешто лепи као чичак за некога*, то се лако добија, има га пуно. У нашој грађи овај фразеологизам употребљен је да означи позитивну ситуацију:

Било је то зато што је он најбољи ђак у разреду и петице се као чичкови лепе за њега (Олујић 2, 136).

Међутим, овај фразеологизам може означавати и нешто негативно – ако би се неко *прилепио као чичак за некога*, он би му могао и досађивати. Фразеологизам потиче из природе чичка – познато је да се због бодљи чичак лако лепи за одећу.

Фразеологизам који приказује неутралну ситуацију јесте *у ком грму лежи зец*, који значи *у чему је ствар, у чему је суштина ствари*. Мотивација за овај фразеологизам јасна је и потиче из свакодневног живота – ловац треба да нађе у ком грму је сакривен зец.

Сви остали фразеологизми у овој групи означавају неку неповољну ситуацију. Најмање неповољна јесте она када *некога нема ни од корова*, која означава да је немогуће некога наћи.

Три фразеологизма с поврћем из исте породице – бостаном и бундевом (тиквом), означавају лоше ситуације – страдање односно распадање пријатељства. *Обрати [зелен] бостан и видети пошто је ока жуте бундеве* значе *лоше проћи, настрадати, пропасти, награбусити*, а *прсла тиква – распало се пријатељство, раскинули се добри односи, настала је свађа*. Овај фразеологизам има ироничан призвук.

Пропаст се казује фразеологизмом *пасти (спасти) на ниске (најниже и сл.) гране*, који означава падање у лош (гори) положај, што може подразумевати материјалну или моралну беду. У овом фразеологизму активна је појмовна метафора *ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ*. Несрећа, и то незаслужена, казује се и народном пословицом *ја босиљак сијем, мени пелен ниче*. У њој се уочавају два пара антонима *сејем – ниче* и *босиљак – пелен*, којима се наглашава несрећна судбина, тј. супротност између добре намере и лошег исхода.

Поред позитивне конотације (*пун као шипак*), *шипак*, као што се видело у овој дисертацији, у фразеологији има и негативну конотацију – *некоме шипак* означава да се остало без очекиваних резултата, да је неко преварен, изигран.

6.2.2.13. Пет фразеологизама из наше грађе означава начин вршења радње. Два од њих означавају да се нешто обавља нескладно и неприпремљено – *као преко бундева* и *голим грлом у јагоде*. Особина која је наглашена у првом фразеологизму јесте величина бундева, док је у другом фразеологизму наведена једна практична ствар из свакодневног живота – када се беру јагоде, треба понети одговарајући суд. Наиме, бундеве су крупно поврће, те је ход по њима неспретан. О мотивацији фразеологизма *грлом у јагоде* мало је говорено. Јована Марчета (2016: 60–61) сматра, позивајући се на Вука Караџића, да овај фразеологизам потиче од ситуације што се за бербу јагода треба спремити.

Негативно је конотиран фразеологизам *као с крушке* [*прогунђати и сл.*], што није необично с обзиром на схватања о крушци, о чему смо већ говорили.

Фразеологизам који је вероватно инспирисан римом – *тук на лук*, означава да се нешто обавља једнаком мером. У нашој грађи он је забележен у есејистичким запажањима Исидоре Секулић о песми *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*:

Цар пита: Јеси л' ђегођ у животу Марко? [...] Марко зато одговара, што се вели, тук на лук: Јесам, царе, али у рђаву (Секулић 2, 26).

Коров је биљка која брзо расте и уништава усеве. У нашој грађи забележен је фразеологизам *ни од корова*, са значењем *уопште, никако*. С обзиром на то да је коров биљка која се брзо појављује, те је врло честа, нечега чега нема ни у вези с коровом, у ствари, нема никако.

6.2.2.14. Четири фразеологизма из наше грађе означавају количину особа или ствари, и то сва четири да некога/нечега има пуно, безброј – *има некога/нечега као плева, плева и мрав*, [*има некога*] *као на гори листа* и *тога зеља има доста*. Биљка с много листова *зеље*, као и *лист* и *плева*, као делови биљака који су ситни и многобројни (а уз њих и *мрави*, као животиње које живе у великој заједници), изабрани су да у фразеологији означе мноштво.

6.2.2.15. Један фразеологизам у нашој грађи означава узрок вршења радње. Када се нешто уради *од бела босиљка*, то је се ради безразложно, тек онако. У нашој грађи овај фразеологизам забележен је у контексту одметања у хајдуке:

Ја још не знам зашто се ви одметнусте у гору. – А нико се не одмеће од бела босиљка (Веселиновић, 253).

Наиме, као што је Станко имао веома јак разлог да се одметне у хајдуке (криво је набеђен да је украо новац из куће најбољег пријатеља), тако су то учинили и његови саборци.

6.2.2.16. Један фразеологизам с фитонимима као саставницама у нашој грађи означава време вршења радње. То је фразеологизам *кад на врби роди грожђе*, са значењем *никада*. О „воћеродном дрвећу”, као једном од модела алогичних фразеологизама, писала је Драгана Мршевић Радовић (2008: 60–69). Занимљиво је да је у примеру забележеном у нашој грађи писац Владимир Андрић дозволио да грожђе роди на врби, с тим да због тога грожђе заслужује грдњу:

– *Пустолове, на врби родило грожђе, изгрди га!* (В. Андрић, 12).

Овакве и сличне ситуације у роману *Пустолов* користе се да нагласе велика очекивања и моћ коју Пустолов има. Тако он мора да вади деци кестење из ватре, да зна у ком грму лежи зец и сл.

6.2.2.17. Један број фразеологизама с фитонимима означава особине предмета и стања у коме се налазе.

Три фразеологизма у овој групи имају структуру придевске синтагме, још три – структуру реченице, док је један фразеологизам глаголско-именичке структуре.

За нешто што је танко каже да је *танко као сламка* (у нашој грађи *ноге су танке као сламка*), док се оно што је јаркоплаво (у нашој грађи *одело*) упоређује с цветом такве боје – *плав као различак*. Један фразеологизам овакве структуре у нашем речнику означава стање предмета – за оно што је дупке пуно каже се да је *пуно као шип*. Мотивација овог фразеологизма дошла је из свакодневног живота – плод шипка је пун орашчића. Пример који је забележен у нашој грађи позитивно је конотиран, упућује на богатство, обилност:

– *Хм, тугује. Шта има да тугује? Ћопића кућа пуна свега ко шип, ничега није жељан* (Ћопић 1, 50).

Два фразеологизма из ове групе означавају да је нешто безвредно. Они својом структуром упућују један на други – *не вреди ни жиљљива грашка* и *не вреди ни пола/по луле дувана*. Ови фразеологизми у Речнику имају и трећу упутницу – *не вреди ни цвоњка*. Мотивација свих трију фразеологизама јасна је – оно што не вреди упоређује се с безвредним или мало вредним стварима. Најупечатљивији пример у нашој грађи када су у питању ови фразеологизми забележен је у драми *Бој на Косову* Љубомира Симовића:

БАЈАЗИТ: Глава ће ти с пања пасти у прашину! | Ту, у прашину, где су ти сада чизме! | Па је ли ту, у прашину, под ногама, тај вишињи живот? | Твој живот не вреди ни жиљљива грашка! (Симовић, 121).

Ефектност пишевог поступка огледа се у спајању наизглед неспојивог – живот не вреди ни колико грашак који је напао жижак, који више није за употребу. Оваквом хиперболом наглашава се неразумевање између Лазара и Бајазита.

Фразеологизам о коме је овде у више наврата говорено – *пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке)* у овој групи нашао се с једним од трију својих значења – *бити освојен, заузет, покорен, смењен*, што се најчешће користи у вези с градом, земљом, влашћу.

Осим с тиквом (бундевом, дулеком), глава се фразеолошки може упоредити и с лубеницом, те када глава *прсне као лубеница*, она прсне на комаде.

6.2.2.18. Последња група фразеологизама с фитонимом као саставницом означава ствари према различитим особинама. Тако се за имовину без господара о којој нико не брине, за оно што се немилице расипа и троши каже да је *Алајбегова слама*.¹¹⁸ Оно што је недостижно или тешко доступно назива се *киселим грожђем*. Слично означава и реченични фразеологизам *не расте нешто на грани*, с том разликом да је већа вероватноћа да се добије оно што *не расте на грани* од онога што се назива *киселим грожђем*. Разлика је заправо у нади у успех – док се оно што *не расте на грани* тешко добија, али могуће је да се добије ако се уложи већи труд, од оног што се назива *киселим грожђем* углавном се одустало.

¹¹⁸ О пореклу овог фразеологизма в. Шипка (2008: 155–157).

Поред одређивања вредности ствари помоћу *жижљивог грашка, пола луле дувана и цвоњка*, то се може учинити и поређењем с још неким биљкама које се схватају као мало вредне. Тако се безвредне, безначајне ствари, којештарије означавају и фразеологизмима с напоредним именичким конструкцијама – *трице и кучине* и *лук и вода*.

Проблеми и тешкоће исказују се трима фразеологизмима с фитонимима у нашој грађи. Један је *хлебно дрво са девет кора*, где је пишчевом иновацијом *кора* добила другачији денотат – уместо да означава кору хлеба (*хлеб са девет кора*), она означава кору дрвета. Оба ова фразеологизма означавају тешко зарађена средства за живот. Несавладив, тежак проблем фразеолошки се назива најтврђим воћем – *тврдим орахом*, што је Његош искористио за творење нових фразеологизама (*јаки зуби и тврд орах сломе*). У групу фразеологизама који означавају проблеме сврстаћемо и фразеологизам *јабука раздора*, која означава узрок сукоба.

6.2.3. Закључак о фразеологизмима са зоонимима и фитонимима

6.2.3.1. Хипотезе постављене у претходним поглављима углавном су потврђене. У Речнику се нашао велики број фразеологизама са зоонимима и фитонимима као саставницом. Укупно њих у Речнику има 383. Поред тога, уочено је да у Речнику солидан број фразеологизама као саставницу има неживу природу и природне појаве (као што су *ваздух, ватра, ветар, вода, гром, дан, земља, море, муња, небо, свет, сунце, човек* и сл.). Када бисмо ове фразеологизме сабрали са онима који имају зооним односно фитоним као саставницу, долази се до 632 фразеологизма, што чини више од једне шестине Речника. Очекивано, већи број фразеологизама има зооним као саставницу него фитоним, што је у једном делу овог поглавља објашњено тиме што је човек сличнији животињи но биљкама и тиме што има емотивнији однос према њима.

6.2.3.2. Животиње и биљке које су продуктивне у српској фразеологији јесу оне које се срећу на нашим просторима. Егзотичне животиње и биљке углавном се доживљавају негативно.

6.2.3.3. Велики број фразеологизама са зоонимима и фитонимима има поредбену структуру, с обзиром на то да се човек упоређује са животињама и биљкама према њиховим доминантним особинама. Човек се упоређује са животињама и по начину вршења одређених радњи. Ова група фразеологизама најбројнија је када су у питању фразеологизми са зоонимима, Радње по којима се човек упоређује са животињама веома су разноврсне. Помало неочекивано, и код фразеологизама с фитонимом најбројнија је она група која означава човекове активности. У обема групама бројни су фразеологизми којима се директно означава особа поређењем са животињом односно биљком. Ови фразеологизми најчешће имају структуру именичке синтагме. Бројни су и фразеологизми којима се означавају ситуације у животу, тако што се пореде са ситуацијама које се догађају животињама и биљкама. Код обеју група фразеологизама забележен је и солидан број примера којима се означава комуникација, и то тако што се фразеологизам директно упућује саговорнику или пак означава неки комуникативни чин.

6.2.3.4. Међу посматраним фразеологизмима, као и оним са соматизмима, у којем је говорено у претходном поглављу ове дисертације, преовлађују они који означавају негативне особине, радње и ситуације.

6.3. Фразеологизми са саставницом *бог*

6.3.1. У науци о нашем језику о фразеологизмима са саставницом *бог*,¹¹⁹ према нашим сазнањима, није писано онолико колико би заступљеност ове лексеме у нашој фразеологији изискивала. Наиме, у нашој грађи забележена су 72 фразеологизма с главном саставницом *бог*. Ако томе додамо и фразеологизме са саставницама *бога*, *Христ*, *Господ* и *божји*, као и оне са саставницом *бог* али која према морфолошком критеријуму, кога смо се држали приликом распоређивања одредница у Речнику, није главна саставница, долази се до 103 фразеологизма, што ову лексему чини једном од најфреквентнијих у нашој фразеологији. У србистици је више пажње посвећивано фразеологизмима пореклом из Библије, тзв. библизмима. О њима је писала Иконија Анђелић (2015), а најобимнији рад о фразеологизмима с религијским компонентама представља докторска дисертација Наташе Вуловић (2015).¹²⁰ Драгана Мршевић Радовић (2008: 33–36) говорила је о фразеологизмима који означавају далеке просторе а који имају саставнице *бог* и *враг*. Рајна Драгићевић бавила се концептом Бога у српским народним пословицама (2013). Као значајније радове у хрватској фразеологији издвојили бисмо радове Жељке Финк (1996б) и Неде Пинтарић (2005). За овакво стање у науци о нашем језику постоји више разлога. Један је тај што је фразеологија релативно млада научна дисциплина, те се стога тек очекују обимнија проучавања чак и њених битних елемената. Други разлог могао би бити тај што, како показује наша грађа, већина фразеологизама са саставницом *бог* спада у фразеологију у ширем смислу, те се фразеолози који на другачији начин разумевају границе фразеологије овим изразима нису бавили.

¹¹⁹ Један од проблема који се појављује код фразеологизама са саставницом *бог* јесте правописне природе – да ли ову лексему писати малим или великим словом. У свом раду *Hvatamo li za bradu Boga ili boga? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji*, Жељка Финк (2001) разматра ово питање анализирајући правописна решења у другим језицима. Тако констатује да се у енглеском и италијанском у фразеологизмима именица *God* односно *Dio* увек пише великим почетним словом осим када су наведене именице у множини. У руском језику именица *Бог* писала се различито у различитим временским периодима. У Совјетском Савезу она се увек писала малим словом, а затим се почела писати и великим словом, при чему није увек најјаснији критеријум по којем се фразеограф одлучује за мало или велико слово. Код словенских језика код којих није било утицаја идеологије на правопис (пољски, чешки и словачки) није било промене правописних правила с променом власти, али ни у њима нема јасног критеријума за писање малог или великог слова. Што се тиче српског (српскохрватског) језика, размотрићемо шта о томе каже Правопис и какво решење нуде речници. *Правопис Матице српске* (2011: 57–58) прописује да се *Бог* пише великим словом онда када представља божанство у монотеистичкој религији, а малим словом онда када се схвата као врста бића. Експлицитно је речено и ово: „Писаће се мало *б* у свим експресивним и фигуративним изразима са именицом *бог*, нпр. *не дао бог, за име бога, на силу бога, боже (ме) прости, за бога милога, убио је бога у њему, ухватио је бога за браду* и сл.” (Правопис 2011: 58). Што се тиче речника, у Матешићевом фразеолошком речнику (Матешић 1982а) има одредница у којима је *bog* написан малим словом, али и оних у којима је написан великим словом. За велико слово Матешић се одлучивао када је именица у фразеологизму била ближа религијском схватању Бога, као што су фразеологизми *Bog je uzeo (pozvaо, primio) k sebi koga, moliti koga kao Boga, otici (poći) Bogu na istinu, predati Bogu dušu* итд. У РМС, РСАНУ и РСЈ именица *бог* у изразима искључиво је написана малим словом, с тим да је у РСАНУ у примерима ова именица записана онако како стоји у извору, често и великим словом. Будући да нам се критеријум по коме би се оцењивало да ли се именица у фразеологизму односи на бога у религијском смислу или на врсту бића чини компликованим, односно да ли се именица у фразеологизму потпуно или делимично десемантизовала (нарочито се то чини компликованим за просечне говорнике српског језика и кориснике Правописа), у Речнику смо уједначили писање малим словом лексеме *бог* у свим фразеологизмима, с тим да је у примерима именица наведена онако како стоји у извору који смо користили. Треба напоменути и то да је у нашој грађи било различитих правописних решења, чак толико недоследних да је, на пример, у епској песми *Мали Радојица* у следећим стиховима, који се понављају четири пута, три пута *Бог* написан великим словом а последњи пут малим: „*Ев', Бога ми, ниј' умро Раде, | Ниј' умро, већ се ућутио*” (Епске песме 4, 55. и 56).

¹²⁰ Наташа Вуловић одбранила је докторску дисертацију 2014. године, а ми овде узимамо монографију која је настала на основу ње (2015).

6.3.2. Од наведених радова, нашу пажњу, из више разлога, посебно је привукао рад Рајне Драгићевић. Прво, Рајна Драгићевић се бавила српским народним пословицама из угла лингвокултурологије,¹²¹ релативно нове интердисциплинарне, лингвистичке дисциплине, те оваква проучавања пословица код нас нису предузимана. Будући да наведени начин проучавања подразумева реконструисање делова националне слике света када је у питању однос човека и бога, за нас је овај рад веома значајан јер и фразеологија (а пословице су део фразеологије у ширем смислу) представља слику света једног народа, те ће бити занимљиво упоредити налазе које ћемо овде добити са оним које је у свом раду изнела Рајна Драгићевић. Другим речима, упоредићемо начине на које човек схвата бога у пословицама и фразеологији.

6.3.3. Рајна Драгићевић износи да је најфреквентнија именица у *Српским народним пословицама* Вука Стефановића Карацића именица *Бог*.¹²² У нашем Речнику, лексема *бог* се налази на трећем месту, док прва два места заузимају *глава* (96) и *око* (88).¹²³ Међутим, ако се узме у обзир број пронађених примера у грађи (њихова фреквенција), *бог* би апсолутно заузимао прво место.

6.3.4. Међу нашим фразеологизмима с лексемом *бог* као саставницом преовлађују они с реченичном структуром, будући да су то углавном изрази који припадају фразеологији у ширем смислу (клетве, благослови, заклетве и сл.).

6.3.5. Према нашој грађи, бог се доживљава као свемогућ. Он је тај који ће дозволити да се нешто догоди или ће то спречити. То се види у фразеологизму *ако бог да*. Ако бог не жели да се нешто догоди, то се неће ни догодити без обзира на напоре људи. Наведеним фразеологизмом човек изражава наду да ће се нешто догодити. Тако се у примерима из наше грађе Глишићева Миона нада да ће оженити сина за неку годину, Хајдук Вељко да ће преболети рану, а девојка из народне лирске песме да ће се удати за драгог:

„Још годину, две па ћу га и оженити – ако бог да!” (Глишић, 232–233); *Најпослије пријетио им, говорећи: „Ако бог да те ову рану преболим која је сад на мени (тј. ако изиђе жив из Неготина), хоћемо се на зиму питати како се држи царевина”* (Карацић 1, 206); „Откуд теби прстен мој?” – | „Дао ми га бабо твој, | Ако Бог да, свекар мој” (Народна лирика 2, 69).

Да би бог дао, добро је да човек изрази своје жеље. Он то чини фразеологизмом *да (нека) бог да (дај боже, даће бог)*. За разлику од условног *ако бог да*, овим фразеологизмом човек исказује и своју увереност у добар исход:

Нека, нека, бог ће дати, | још ћу и то дочекати, | да протерам кроз долове | саме краве и волове! (Антологија – Змај, 50); „*Зашто згуби мога побратима? | На што си се, болан, преварио? | А на једну сабљу оковану! | Еда Бог да, одсјекла ти главу!*” (Епске песме 3, 20).

¹²¹ Лингвокултурологија је интердисциплинарна научна дисциплина која је настала деведесетих година XX века, а бави се везом између језика и културе (в. Маслова 2007).

¹²² Лексема *Бог* посведочена је у 303 народне пословице, а за њом следе *чоек* (144), *око* (143), *нас* (122), *глава* (120), *кућа* (111), *вода* (92), *рука* (79), *жена* (77), *коњ* (73) итд.

¹²³ Овде износимо податак колико фразеологизма има под надодредничком речи *глава*, *око* и *бог* у нашем речнику. Ако би се бројали и фразеологизми у којима ове лексеме нису главне одреднице, број фразеологизма с наведеним саставницама био би и већи.

Када човек одриче нешто, када жели да каже да је то далеко од истине, он ће за то рећи *не дај божје (ни дај божје, да не да Бог)*. Оно што не допушта бог, ни људима неће пасти на памет, као што је то у следећим примерима:

Но иако је то госпођа попадија говорила, зато ипак не треба нико да помисли да су се они, не дај божје, мрзели (Сремац 2, 17); *РОМЕО: Не гајим мржњу ја, да не да Бог! | Јер молим и за душманина свог* (Шекспир, 60).

Да је бог свемогућ, наглашава се и фразеологизмима *божја воља (воља божја)* и у *бож(и)јој руци (у божјим рукама) је нешто (све)*.

6.3.6. Међутим, осим што даје, бог може и да узима. Бог даје и узима живот, што је изражено фразеологизмом *бог дао, бог узео*, који се често изриче када умре дете. Тако у нашој грађи када тетка Пола и мајка Џо Харпера мисле да су се Том и Џо удавили, размењују овакве реплике (после тетка Полиног прекора упућеног Сиду):

– Ни речи да ми ниси казао против мога Тома, и то још сад кад га нема. [...] – Бог дао, Бог узео! Благословено име господње! (Твен, 133).

Ове речи служе и као утеха ожалашћенима, при чему се не доводи у питање божја воља – он има право да узме оно што је сам дао, те Харперовица, иако у дубоком болу због губитка, благосиља оног који јој је узео дете.

Када бог узима, он позива себи – *бог је узео (позвао и сл.) некога [к] себи*. У нашој грађи забележена је варијанта овог фразеологизма и са именицом *Господ – Господ је узео некога*. Пажњу привлачи пример из наше грађе у коме је именица *Бог* написана великим словом:

У тај мах позове га Бог себи. Он се са тога мјеста вазнесе на небо и благослови јелку (НК о Св. Сави, 80).

Премда је у 119. фусноти речено да су примери у Речник уношени онако како је то у коришћеном извору наведено, што није увек меродавно, чини се да у наведеном примеру писање именице *Бог* великим словом има оправдања. Наиме, у наведеном примеру Бог је себи позвао богоугодног Светог Саву, те се фразеологизам заправо налази на граници између фразеологије и слободне групе речи, што појачава правописно решење. Оно што ипак ову групу чини фразеологизмом јесте његово јединствено значење (када је Бог позвао себи Светог Саву, Сава је заправо умро).

Умирање као сусрет с богом може се исказати и фразеологизмом *[ићи/отићи (поћи)] богу на истину*. Именица *истина* упућује на *божји суд* који ће након смрти уследити. Да ће се човек суочити с богом после смрти, видљиво је и у фразеологизму *стати пред лице божје*.

Осим што бог узима човека себи, човек може и богу дати душу. Поред умирања, фразеологизам *[дати (и сл.)] богу душу* може означавати и веома лоше физичко стање, када је неко скоро на издисају, када трпи велике физичке болове. С обзиром на то да *ДУША* метонимијски *СТОЛИ ЗА ЧОВЕКА* али и за *ЕТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЧОВЕКА* (в. поглавље 6.1.3. у овој дисертацији), овим фразеологизмом се наговештава и вредновање човековог делања током земаљског живота које ће извршити бог.

6.3.7. Божја воља се не доводи у питање чак и када се његове одлуке не допадају људима. Да се није могло другачије, да је тако суђено, исказује се фразеологизмом *бог је [тако] рекао (бог тако рече)*. Иако не садржи лексему *бог*, не можемо а да се на овом месту не осврнемо и на фразеологизам *писано му (јој, им итд.) је*, са значењем *одређено му је судбином*. С обзиром на то

да је у наведеном фразеологизму употребљен пасив, којим се скрива вршилац радње или се наговештава да он није битан, запитаћемо се ко то исписује судбину у овом фразеологизму. У једном примеру из наше грађе јасно је да то чини бог (Господ), док у другом није јасно ко то ради:¹²⁴

Господ убија и оживљује || [...] не можеш буву да здробии | Ноктом о нокат палца, ако ти писано није (Савремена лирика – Лалић, 109); – *Тето, тето! – Не плачи, ћерко! Писано је!* (Станковић, 91).

Да је божја воља оно што води људске животе, види се и по фразеологизму *како (колико, шта и сл.) бог да (хоће)*. Оно што он одреди не може се мењати. Тога је свестан Отац у Нушићевој Кирији:

ОТАЦ: Уосталом, он нас је већ тужио, дао је ствар адвокату. МАЈКА: Па сад? ОТАЦ: Па сад... ето... шта нам Бог да! Ја из ове коже немам куд (Нушић 2, 30).

Од божјег прста (*прста судбине*) не може се побећи – он представља неизбежну судбину, казну или опомену.

Бог нам одређује судбине зато што нас је он и створио. Творац нам је дао и живот и карактер, што је исказано фразеологизмом *како је кога бог створио (дао)*, са значењем *онакав какав је неко по својој природи, од рођења*.

Ретки су фразеологизми којима човек изражава неслагање с божјом одлуком. Само у једном фразеологизму из наше грађе човек је спреман да преговара с богом, а не да слепо прихвати његову одлуку. Народном пословицом *ако је и богу, много је* каже се да је нечега реално много. Ова пословица потиче из истоимене народне шаљиве приче у којој баба зауставља калуђера у намери да јој узме цео сирац воска.

6.3.8. Иако бог све види и о свакоме води рачуна, *бог* некада може неког *и да заборави*. То није добра ситуација, јер тада човек нема наду. Бог се доживљава као милостив, те је добро да он мисли на човека. У Веселиновићевом роману *Хајдук Станко*, Станков отац Алекса у тренутку када су га сви напустили неће да призна себи да је то учинио и бог:

– *На кога се наљутио бог? Кога заборавио?... То није истина. Ја га видим!... Он благосиља моју кућу!...* (Веселиновић, 216).

Када бог заборави некога, то може значити и да се тај сувише дуго задржао негде. Из овог значења фразеологизма *бог је заборавио некога* закључује се да бог човека подстиче на акцију; када бог не гледа човека, он се улењи, нема полета за рад.

Бог може и да напусти (остави) некога у исто време када то учине и људи – онај који је *напуштен (остављен) и од бога и од људи (човека)*, напуштен је од свих. Тако се, на пример, осећа Робинсон Крусо:

Одмах ми паде на памет да су ове речи мени упућене. Иначе зашто бих баиш наишао на њих у тренутку кад сам се жалостио над својим положајем као душа напуштена од Бога и човека? (Дефо, 114).

¹²⁴ Судбина (будућност) може бити записана у књигама староставним, како нам то кажу епске песме. У њима ће Југ--Богдан прочитати: „Милица је Лазу суђеница” и пристати на брак који није одобравао. У њима ће Марко Краљевић прочитати да је царство после смрти цара Душана остало на Урошу. И тако даље.

С обзиром на то да Робинсон на пустом острву неколико пута у роману промишља о свом положају и судбини уопште, ово питање треба размотрити са ученицима на часу. То се може учинити тако што ће се управо овај фразеологизам користити као позив за расправу или као тема за писмени рад (*Да ли је Робинсон напуштен од бога и човека?*).

Ако се упореде фразеологизми у којима бог заборавља човека односно напушта (оставља) га, закључује се да је тежа ситуација када бог напусти (остави) човека, јер та радња укључује намеру, за разлику од заборављања, које је случајно, те се бог може и присетити онога кога је заборавио.

6.3.9. Да се бог схвата као свезнајуће, свемоћно биће, показују фразеологизми у којима је лексеми *бог* могуће заменити лексемама *ђаво* и *враг* а да значење остане исто – *бог с тобом (вама, нама итд.)*, *ђаво с тобом (њим итд.)*, *враг с тобом (њим итд.)*, који се користе да искажу прекор, чуђење или се користе при казивању о нечем непријатном.

Бог, као свемогуће биће, све зна. Оно што он не зна, не зна нико. То се изражава следећим фразеологизмима *бог би га [свети] знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај)*, који имају два значења – *не зна се, непознато је, нико не зна, неизвесно је, ко зна и јамачно, сигурно*. И овај фразеологизам, као и претходно наведени, има варијанту у којој уместо лексеме *бог* може стајати лексема *ђаво* или *враг* – *враг би га (је итд.) знао (ће га (је итд.) знати итд.)*, *ђаво га (је итд.) знао (ђаво ће га (је итд.) знати итд.)*, с тим да ови фразеологизми немају значење *јамачно, сигурно*, већ само *не зна се, непознато је, нико не зна, неизвесно је, ко зна*.

Бог надгледа цео свет, те се фразеологизмом *сваки у бога* означава баш свако, сви до једног. Нешто нарочито, посебно означава се фразеологизмом *богзна шта (какав, како и сл.)*, а ако пак нешто *није богзна шта (какав и сл.)*, то није баш најбоље. Овим двама антонимним фразеологизмима означава се да бог познаје све, он зна меру вредности свих ствари на свету. Бог се узима и као апсолутна вредност ствари. Тако ако се за нешто каже *богу је плакати*, оно је веома жалосно:

ДАВИД: Зар изјести читаву њиву куруза, па не засладити с палиграпом, е, то би било богу плакати! (Кочић 2, 189).

Божјем погледу се не може ништа сакрити, те оно што се уради и *пред богом* и *[пред] људима (светом)*, то се уради пред свима, јавно, отворено, искрено. Осим тога што је оно што је *пред богом* и *[пред] људима (светом)* доступно свачијем погледу, оно је доступно и свачијем суду, на шта указују и примери у Речнику:

СТРАХИЊА (Сад је устао, усправио се и говори свом снагом и свом резервом своје личности.) Госпођо, ви сте пред Богом и пред људима моја жена (Михајловић, 30); „Знај, Фочићу, да ће моја крв и пред Богом и пред људима теби досадити!” (Прота Матија, 92).

Бог све види јер се налази на небу, на шта се указује предлогом *под* у фразеологизму *ништа/нико под [милима, нагим] богом*. Овим фразеологизмом се појачава одрицање – он значи *баш ништа/нико, никако, нимало*.

Фразеологизми који садрже предлог *под* и имплицирају да се бог налази на небу јесу и ови *под божјом капом (капом небеском)* и *под божјим покровом*, који означавају цео свет, целу Земљу.

Да бог живи на небу или у неком веома далеком простору (в. Мршевић Радовић 2008: 33–34), наговештава и хиперболични фразеологизам *до бога се чује*. Оно што се чује до бога, жалосно је, ужасно, страшно:

Узвикнаја, до Бога се чуло: | „До паса ме риба прогутала!” | Сва дружина земљу погледаше, | Не погледа севдали девојка. | Загрнула свилене рукаве, | Па улегла у ти’о Дунаво (Народна лирика 2, 75).

Предлошко-падежном конструкцијом *до бога* казује се и крајња граница именоване особине у фразеологизму *до зла бога пакостан* (*рђав и сл.*), с тим да се у овом фразеологизму бог одређује као зао. Будући да се предлошко-падежна конструкција *до зла бога*, према нашој грађи, употребљава уз придеве који означавају негативне особине, очекивано је да је у њима бог зао.

6.3.10. Бог се доживљава као онај који има велику моћ, власт. Он је сила над силама, али и нешто савршено недостижно. Овакво схватање бога види се у фразеологизму *бог богова*, који може означавати и највећу силу, али и оно што је изванредно, како показују примери из РМС и наше грађе:

Бог богова је посланик Љубомир, а богићи су Моша и тата Стојадин (РМС, Бар.); „*Охохооо! | То је лова! | Купићу радио, | на бог богова!*” (Ерић 1, 14).

Да је бог свемогућ и најважнији, каже се и следећим фразеологизмима *бог и батина*, са значењем *једина власт, свемоћни човек, онај који одлучује, бити бог за некога*, са значењем *бити најважнији некоме*, и застарели фразеологизам *бити и бог и побожје*, са значењем *бити главни, најважнији, бити све и свја*.

Онај који је најважнији, који је сила над силама, може се и гордити. Да је бог поносит, каже се фразеологизмом *поносит као бог*, који значи *веома поносит, горд*, а у коме је могуће препознати бога као врсту бића или пак неког од паганских богова, будући да је гордост у хришћанству један од смртних грехова.

6.3.11. То што бог има неограничену силу, не мора значити да је он увек строг. Бог се, пре свега, схвата као праведан. Човек верује у то да су божје одлуке исправне, праведне, те када се нада добром исходу или сматра да је правда задовољена каже *има [жива] бога*. Необавезним придевом *жив* у овом фразеологизму наглашава се истинитост бога, односно човекова безрезервна вера у њега. Да је бог праведан и истинољубив, види се и по фразеологизмима *на правди бога (за правду бога), што је право и богу је драго, истина бог и сан је лажа, а бог је истина*.

Бог може бити и милостив, те се људи надају да ће после смрти опростити грехове покојнику. Стога изговарају *бог да му (јој итд.) душу прости (опрости), бог да га (је итд.) прости* и сл. приликом сахране, али и касније при спомињању покојниковог имена.

Бог треба да прости и оно што је пропало, изгубљено, као што су поп Ћирини зуби:

Па га дохвати својом тако несретно да му је окренуо доњу вилицу чак на леђа! Једва је Софра брица наместио на старо њено место, али зубе, бог да прости (Сремац 2, 163).

Опрштење од бога (*боже ме прости (опрости), нека ми бог опрости*) човек тражи и кад каже или пре но што каже нешто непримерено:

Марија Риго: Рекла сам му, тада, када их је обријао: Е, Емиле, Емиле, више бих волела, нека ми Бог опрости, више бих волела да сам те данас видела без руке или без ока, него без бркова... (Киш 2, 21); – То је, боже ме прости, као кад неко по цео дан пипа туђу жену, а не може... и ту прота прекиде своје тако срећно упоређење (Нушић 3, 63).

Бог се усрдно моли, да се умилостиви. Када се фразеолошки човек моли као бог (*молити некога као бога*), он се преклиње:

Ивана опколио бео дим, а он моли и преклиње да му да живота, моли га као бога... (Веселиновић, 304); – Молим вас кô бога вас молим! Не одајте ме! (Твен, 240); „Мили мој дедице, молим те као бога, води ме одавде кући у село, не могу ти више ја овако” (Чехов, 34).

Када се пак другоме препоручује да моли бога (*моли (молите, нека моли/моле) бога*), у ствари му се поручује да треба да је срећан јер је изостало нешто лоше што је могло да се деси.

Некога је могуће и *кумити богом*, чиме се означава усрдно мољење, преклињање, заклињање, при чему се човек моли односно заклиње двама личностима којима се у српској култури даје посебан значај (уп. *Бог на небу, кум на земљи*).

Да је бог милостив, каже се фразеологизмом *не знати ни за бога ни за душу*. Будући да је онај који не зна ни за бога ни за душу немилосрдан, јасно је да се бог и душа доживљавају као нешто што човека чини милосрдним (уп. *имати душе (душу)*).

6.3.12. Као што смо раније видели, онда када се бог схвата као свевидеће биће, он се у фразеологизмима може заменити лексемама *ђаво, враг* или *андрак* а да значење фразеологизама остане исто. За разлику од таквих фразеологизама, има и оних код којих би замена у основи антонимних лексема унела разлику у значењу.¹²⁵ Тако када *некога [сам] бог пошаље (донесе)*, он дође у правом тренутку, баш је требало да дође, а кад *некога донесе ђаво (враг, андрак)*, он је непозван, непожељан. У овим фразеологизмима бог и ђаво се схватају као антиподи – бог жели добро човеку, те му шаље добре ситуације, а ђаво му шаље зло:

– Је ли те бог послао да ми будеш разговор? [...] – Ти си ми благослов божји!... Тебе је сами бог послао!... (Веселиновић, 176); Њихова се [оклагија] скрхала прекјуче кад је мама била нешто љута, а тату баш онда доно андрак да јој се умеша у посао и да јој показује како да зготови неко јело (Сремац 2, 59); Одиста га Осман пустит ићаше, | Враг донесе од Тупана Панта, | Те Осману ријеч бесједио: | „Ој Турчине, Ћоровић-Османи, | Немој пустити Перовић-Батрића!” (Епске песме 6, 93–94).

6.3.13. Бог се врло често помиње у заклетвама. У Речнику је забележено да се српски народ, осим у бога, најчешће куне у крсну славу, веру (крст), небо, мајку, поштење, очи, сунце, душу, живот (*тако ти крсног имена!, крста ми (овога ми крста)!, вере ми (вера ти је моја), жива ми (ти итд.) мајка (мама)!, маме ми миле!, неба ми!, образа ми (ти итд.)!, очију ми (ти итд.) (оба ми (ти итд.) ока)!, славе ми (ти)!, сунца ми!, душе ми, живота ми мога!*). Наш човек се на овај начин заклиње богом: *бога ми [мога], бог и божја вјера, животога ми бога, тако ми бога, убио ме бог ако..., бог ми је сведок, бога ти (вам) [твога, вашег итд.]*, *тако ти (вам) бога, бог и душа*. Наведеним фразеологизмима човек жели да се закуне да је оно што говори истина. Осим бога, у једном фразеологизму фигурира и душа, у којој се налазе етичке вредности човека, што чини овај фразеологизам сличним оном у коме се човек заклиње *образом*. У фразеологизму

¹²⁵ Наташа Вуловић (2015: 249–284) говори о овим опозицијама између бога и ђавола: леп – ружан, добар – зао, љубав – мржња, љубав – грех, истина – лаж, светло – тамно (бело – црно), горе – доле (рај – пакао).

бог ми је сведок још једном се наглашава то да је бог свевидећ. Ако нико други није могао посведочити оно што се тврди, то може да учини бог. Међутим, у једном од примера у нашем речнику чиновницима односно земаљском суду такав сведок није довољан:

МИЛАДИН: Бог ми је сведок, господин-Жико! ЖИКА: Имаш ли ти неког сигурнијег сведока него што је бог? (Нушић 6, 57).

Богом се човек заклиње и када склапа побратимство, те се побратим фразеолошки назива *богом брат (по богу брат)*, а посестрима се назива *богом сестрица*. Фразеологизам *богом брат (по богу брат)* користи се и када се саговорник заклиње да каже истину, као што је у следећем примеру:

„Ја два врана, два по богу брата, | Јесте л’ скоро са Цера планине?” (Епске песме 6, 28).

6.3.14. Једним бројем фразеологизама изражава се чуђење – *бог те видео (бог те не видео, бог с тобом (вама, нама итд.), буди бог с нама, да од бога нађеш, до бога милога, бог ти га помогао и сл.), ако бога знаш (знате, заст. знадеш) (ако за Христа знаш (знате)), боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)! (Господе боже!, Христe боже!, бого [мој] мили (милостиви и сл.))!*, *боже мој, за бога милога* и жаргонски *бог те мазо*. Међу наведеним фразеологизмима само један (*бог те мазо*) означава једино чуђење, док остали означавају и друге човекове реакције и говорне чинове – молбу, љутњу, прекор, дивљење, резигнацију, изненађење итд.

Поред чуђења, фразеологизам *бога ти (вам) [твога, вашег итд.]* може означавати и молбу, љутњу или заклињање, као што је у наведеним примерима:

„Ој, бога ти, Јањо хитропрељо, | да ти пошљем малено повјесмо – | определи ми шатор и кошуљу” (Народна лирика 1, 58); „Ој Бога ти, црни калуђере! | Откуд тебе тај шарени коњиц?” (Епске песме 3, 34); БОШКО (Слузи на вратима) Јеси ли чуо? Шта бленеш? Шта, уосталом, бога ти твога, тражиши ту на вратима? (Михајловић, 75).

Фразеологизмом *бог те видео (бог те не видео, бог с тобом (вама, нама итд.), буди бог с нама, да од бога нађеш, до бога милога, бог ти га помогао и сл.)* изражава се прекор:

Како кошуља почне горети, а он скочи од сна на повиче: – Шта то уради, да од бога нађеш! (Бајке 1, 150); „Јао мене до Бога милога! | Дотле ли се зулум огласио | од сестрића, од Војиновића!” (Епске песме 1, 77); „Видите ли, Бог вас не видио! | Књига каже: на Урошу царство!” (Епске песме 1, 111).

Прекор, али и молба, изражава се фразеологизмом *ако бога знаш (знате, заст. знадеш) (ако за Христа знаш (знате))*:

– Стој, ако бога знаш, зар мене и зашто мене? Та Сид је разбио! (Твен, 30); ЈЕРОТИЈЕ: Па то ће бити, то ће бити, господине Вићо! ’Ајде брже, ако бога знаш, изгорех од нестрпљења! (Нушић 6, 25).

Директним обраћањем богу фразеологизмом *боже мили* и његовим варијантама *мили боже, благи боже, свети боже!* (*Господе боже!, Христe боже!, бого [мој] мили (милостиви и сл.)!*) изражава се дивљење:

– Христe боже, нисам знао да је толико велика (Хемингвеј, 53).

Једним другим фразеологизмом у облику вокатива – *боже мој* изражава се резигнација, мирење с нечим:

МИЛОЈЕ: И гледам те људе: улазе и излазе од министра, гледам их и мислим се нешто: Боже мој, да је мени судбина доделила власт, сад би ја седео тамо и примао ове људе (Нушић 5, 52).

Бог је мио и у предлошко-падежном фразеологизму за бога милога, којим се изражава незадовољство, изненађење, нестрпљење:

Ни селам јој Мујо не назива | Нег' је старој говорио мајци: | „Стара мајко, за бога милога, | Јесу ли ми сестре заробљене? (Епске песме 4, 69).

6.3.15. Једним бројем фразеологизама са саставницом *бог* изражавају се лепе жеље упућене другој особи. Фразеологизмом *бог те (вас) живео!* изражава се жеља да саговорник дуго живи. Да би бог испунио нечије жеље, он најпре треба да их чује, што се изражава фразеологизмима *бог те (вас итд.) чуо!* и *из твојих уста у божје уши!*. Да је бог човеков спаситељ, види се у фразеологизму *спаси бог!*, који се изговара при наздрављању, уз куцање чашом, а одговара се *На спасеније!*. Добро јутро се може пожелети и фразеологизмом *од бога ти (вам) добро јутро!*, чиме се појачава жеља за добрим догађајима у дану који је почео.

На нечије исказивање добрих жеља може се одговорити и са *бог [ти (вам итд.)] добро дао!*:

– Добро вече! – Бог добро дао! (Веселиновић, 323–324); – Помоз' бог, Петре синко! – Бог вам добро дао, господин-попо! (Сремац 2, 203).

Отпоздрав (али ређе и поздрав) представља фразеологизам *бог ти (вам) помогао! (божја ти (вам) помоћ!, покр. бог дај теби (вама)!),* док фразеологизам *помози (помаже) бог!* функционише као поздрав:

– Помоз' бог, Иво! У овом тренутку Иван се зарадова. Он скочи са столице: – Бог ти помогао! (Веселиновић, 154); Чауши се поклонили Марку: | „Божја т' помоћ, господару Марко!” (Епске песме 1, 108); Калуђери помоћ јој назвали, | А она им помоћ прифатила: | „Бог дај вама, оци калуђери!” (Епске песме 4, 18); – Помози бог, браћо! – Бог ти помого, 'Арамбашо! – одговорисмо у један глас (Нушић 1, 71).

У Речнику је забележен и занимљив пример, у коме Свети Сава назива бога ђаволу. У ђаволовом одговору види се да се у његовом схватању саставнице фразеологизама нису сасвим десемантизовале:

Свети Сава поздрави ђавола: – Помози Бог! Ђаво одговори: – Није ми за тим стало (НК о Св. Сави, 57).

Поздрављање при сусрету може се исказати и фразеологизмом *назвати/називати бога некоме.* Културолошки посматрано, неназивање бога представља посебну увреду:

Нико им више не хте бога назвати (Веселиновић, 96); Кад је дошао, он је назвао бога свима, а Цврцу није ни погледао (Нушић 1, 78).

6.3.16. Када човек жели да неког задеси зло, када проклиње, он у помоћ позива више силе. Тако фразеологизмом *бог те (га, је итд.) убио!* изражава јаку жељу да неко умре или нешто пропадне. Једна од најгорих и најделотворнијих клетви јесте она коју упућује родитељ,

особа која, по природи ствари, воли своје дете.¹²⁶ У нашој грађи то чини краљ Вукашин, кога је заслепела похлепа:

На Марка је врло жао краљу, | те га љуто куне и проклиње: | „Сине Марко, да те бог убије! | Ти немао гроба ни порода! | И да би ти душа не испала – | док турскога цара не дворито!” (Епске песме 1, 112).

Да је родитељска клетва делотворна, показаће се и у овој песми која ће најавити Маркову епску биографију (*Што су рекли, тако му се стекло*).

Занимљив контекст у коме се употребљава ова клетва јесте онај у сценарију Душана Ковачевића за филм *Ко то тамо пева*. Стари борац Алекса се обраћа кондуктеру, коме је војска мобилисала сина. Одговор кондуктера је парадоксалан; заправо, у клетви се открива његово право мишљење о томе што је син Мишко отишао у рат. Премда бранити своју земљу значи посебну част (што је исказано у првом делу одговора – *да, мило ми је што су га мобилисали*), родитељски страх од опасности за живот коју доноси рат преовладава:

АЛЕКСА: А мило ти је што су га мобилисали? КОНДУКТЕР: Јес, вала, бог их убио! (Ковачевић).

Наведена клетва има варијанту и с речцом *не – бог те (га, је итд.) не убио!*, којом се означава жеља да неког/нешто снађе зло, али не у толикој мери:

– Је л далеко до тога Берлина, бог ти га не убиће? Николетина забаци аутомат на раме и прогунђа као с крушке: – Остави, Јовец, кад нијеси досад марио за километражу, не мораиш ни одсада (Ђопић 3, 149).

Ова клетва може имати и избледело значење, као што је у народној епској песми *Мали Радојица*:

На Рада је коло наводила, | Преко Рада ногама играла. | А каква је, да је Бог убије! (Епске песме 4, 56).

Наиме, у наведеним стиховима проклиње се Хајкунина лепота, односно оно што она изазива – пошто је Радојица истрпео три муке (ложење ватре на прсима, стављање змије на груди и набијање клинаца под нокте), четврта мука дошла му је као најтежа. Он њу неће издржати, насмејаће се на њену лепоту. Овом клетвом изриче се похвала Хајкуниној лепоти.

6.3.17. Пошто је бог одредио ток ствари, њему се треба и захвалити када се нешто добро заврши. То се може учинити фразеологизмом *богу хвала!* (*хвала богу!*), с тим да овај фразеологизам уз ироничан тон означава да се нешто неће десити или ће се десити доста касно, као у следећем примеру:

Али, хвала богу, код нас нема изгледа да ће ускоро наићи какво благодарно поколење, што даје довољно гаранције да се таква збрка у мојој биографији неће ни десити (Нушић 3, 25).

Свеједно да ли ће се нешто догодити или не, о томе ће свемогући бог одлучити.

6.3.18. Човек позива бога и да сачува (сахрани, саклони, ослободи) оно што је јако лоше (*боже сачувај (сахрани, саклони) (сачувај боже), сачувај Господе, да бог сачува, да ослободи*

¹²⁶ Ивана Лазивић Коњик (2013: 393) наводи да су најделотворније мајчина (родитељска), девојачка и кумова клетва.

бог). На тај начин човек изражава своје зграњавање због нечег непријатног, тужног, лошег, зграњавање што је бог тако нешто допустио.

Поред наведених осећања, фразеологизам *боже сачувај (сахрани, саклони) (сачувај боже)* може служити и за изражавање страха, забринутости, при отклањању неке непријатне помисли, као што то чини Миона када јој предлажу да угаси огњиште на коме је живела с покојним мужем:

– *Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући с покојним Сибином!... Сачувај, боже!...* (Глишић, 227).

Овим фразеологизмом може се исказивати и појачано одрицање:

Читалац ће се врло огрешити ако помисли да је то Благоје какав чангрисало – боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења (Лазаревић, 235).

Фразеологизмом *да бог сачува* може се изразити и осуда, презир, као што Нушићев чиновник Жика осуђује то што народ досађује власти, односно што мора понешто и да уради на свом државном послу:

ЖИКА: Ух! Да бог сачува, навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! (Нушић 6, 55).

Фразеологизам који садржи директно обраћање богу (вокатив) и глагол у императиву јесте фразеологизам *и боже помози*, којим се означава мање непријатна ситуација него фразеологизмима који садрже глаголе *сачувати, сахранити и саклонити*. Овај фразеологизам означава да је нешто којекако, како-тако, прилично добро, подношљиво:

– *Луд, сасвим луд. Не знаш ко је луђи, ил' он ил' они његови бесни коњи. Трезан, и боже помози; ал' кад је пијан, нико с њим не може да изађе на крај* (Сремац 2, 201).

6.3.19. Пажњу привлаче два фразеологизма из Речника с глаголом *видети* и саставницом *бог* а који имају сасвим супротно значење. Фразеологизам *да те (га, је, вас итд.) види бог* значи *било би ти (вам) лепо, добро*, а фразеологизам *видети свога бога* значи *добити заслужену казну, доживети нешто непријатно, страдати или слутити да ће се нешто непријатно десити и унапред се помирити с тим*. Ако се пажљивије посматрају ова два фразеологизма, уочава се да се они разликују у вршиоцу радње. Када бог види човека, то је добра ситуација, а када човек види бога, то није добра ситуација. Како се ово може објаснити? Као што смо видели у неким другим фразеологизмима, није добро да бог не види човека, да га заборави или напусти. Он треба да брине о њему. Уосталом када се догоди неки неочекивано добар исход, каже се *и бог ме (те итд.) је погледао*. С друге стране, када човек види бога, то није уопште добро, тада му се дешава нешто непријатно или је тако нешто у најави. Бога није добро гледати ако он сам нема вољу за то. Ако је човек дошао да га види, он ће добити и заслужену казну. Бог се овде разумева и као немилосрдан. Сусрет с њим може бити веома непријатан. Човек има обавезу према богу, исто као што има према земаљским владарима, он треба *да да богу божје, [а] цару царево*, односно да да свакоме онолико колико му припада.

6.3.20. У двама поредбеним фразеологизмима каже се да бог води леп живот, он има све. За оног ко живи лагодно, у благодању, угодно, каже се *да живи као мали бог*. Други поредбени фразеологизам је нултог типа. Гласи *као бог* и користи се да се искаже увереност да ће се нешто догодити или пак да је нешто одлично, као што показују примери у Речнику:

„Анди, како ти се допада овај пас?“ „Као бог!“ рече дечак (Волео је да претерује.) (Киш 1, 81); „Ово ће се, као Бог, смрскати пода мнош!“, помислио сам направивши први корак по огради (Олујић 2, 24).

6.3.21. Два фразеологизма из наше грађе повезана су с љутњом, нестрпљењем. Један гласи *иди(те) с милим богом!* (*нека иде (иду) с милим богом!*), с тим да се при истим осећањима саговорник може послати и ђаволу (*иди(те) до ђавола!*), при чему се уочава разлика у томе што је бог пратилац, а ђаво онај код кога ће се стићи. Други фразеологизам са саставницом *бог* који означава љутњу јесте *опсовати/псовати некоме сто богова*. С обзиром на то да је познато да се више силе (па и бог) не призивају тек тако, јасно је да се овим двама фразеологизмима изражава велики степен љутње. Придев *мили* може се у том смислу схватити као еуфемизам, покушај да се ублажи псовка. Број *сто* у другом фразеологизму, чини нам се, може се тумачити двојако. С једне стране, могуће је овај број тумачити као хиперболу, стилско средство које служи за појачавање псовке. Међутим, број *сто* може имати и еуфемистичну функцију – њиме се упућује на бога као врсту бића а не на бога у монотеистичкој религији. Нушић у *Аутобиографији* иронично каже:

Ето, у таквим приликама ја сам заволео многобоштво и жалио сам што нисмо остали у тој вери. Прво: што више богова то мање основних начела; друго: многи богови не могу никада бити тако опасни као један једини бог; и треће: кад би били у многобоштву, не би се у гимназијама учила хришћанска наука (Нушић 3, 89).

6.3.22. Два фразеологизма која садрже исти глагол али другачије рекције веома су занимљива – *примити за бога* и *примити/примати бога некоме*. Први фразеологизам значи *смиловати се* и долази као одговор на кумљење богом:

„Извади ме из воде Марице, | Честиту ћу тебе оставити.“ | Бевојка је за Бога примила: | Баци њему један крај од платна (Епске песме 3, 18).

Други фразеологизам значи *отпоздравити/отпоздрављати некоме* и одговор је на називање бога у поздраву:

– *Нит му ко бога назива ни прима!*... (Веселиновић, 145).

6.3.23. Када упоредимо налазе нашег рада и налазе које је изнела Рајна Драгићевић (2013) у свом раду о пословицама које садрже лексему *бог*, видећемо да се они умногоме поклапају. И у нашој грађи постоји смисаони расцеп у посматраним фразеологизмима. Бог се схвата и као онај који даје, али и онај који узима, као онај који је добар, милосрдан, али и као онај који је немилосрдан, онај који зна све и који заборавља, онај чији се судови не доводе у питање и онај у чије се одлуке може сумњати, онај који прати човека и који га оставља. Ипак, према броју фразеологизама у којима се бог схвата на одређене начине, у нашој грађи преовладава оваква слика о богу: Он живи на небу. Сведиће је и свезнајући, сведок је свега. Он даје живот и узима га – он је Творац. Праведан је и истинољубив. Током земаљског живота бог прати човека и помаже му. Када човек умре, он одлази богу, како би му овај судио. Бог се у нашој култури схвата као савршенство, чије одлуке човек углавном не доводи у питање. И у нашој грађи као и у оној коју је разматрала Рајна Драгићевић бог се концептуализује као човек – он има уши (*из твојих уста у божје уши!*), лице (*стати пред лице божје*), руке (*у бож(и)јој руци* (*у божјим рукама*) је нешто (све)) и прст (*божји прст*). Једино где би се могла уочити разлика између слике бога коју је изнела Рајна Драгићевић на основу српских народних пословица и слике бога коју смо изнели на основу наше грађе (а она делом садржи и пословице) може се видети у томе да ми нисмо уочили сумњу у божју свемоћ, коју је Драгићевић на пример уочила у пословицама:

Добар је Бог (али су и ђаволи јаки)!, Удри, Боже, кривога, а прави је одавно погинуо, Кад му Бог ништа неће, прођи га се и ти (Драгићевић 2013: 80). Може се рећи да овакво схватање бога у српској култури није преовлађујуће.

7. Место фразеологије у настави Српског језика и књижевности

7.1. Наша школа у савременом добу

7.1.1. За разлику од периода од пре само неколико деценија, савремено доба наставницима пружа бројне могућности, почев од доступности информација, лакшег умрежавања и размене искустава и идеја не само у оквиру наше земље већ и на међународном нивоу. Међутим, општа је оцена да то није на прави начин искоришћено, нити је допринело побољшању наставног процеса, није се догодила значајна системска промена која би дала добре и видљиве резултате (Влаховић 1999). Иако је понуда акредитованих семинара, стручних скупова, конкурса на којима се представљају примери добре праксе,¹²⁷ различитих пројеката у којима школе учествују (у оквиру фондова претприступне помоћи Европске уније) велика, наши ученици не постижу добре резултате на међународним тестирањима,¹²⁸ слаба је мотивисаност ученика за учење, а знање није функционално. О чему се заправо ради?

7.1.2. Без обзира на напоре наставника да ухвате корак с данашњим генерацијама, промене које се у друштву дешавају крећу се толиком брзином да је савременом човеку, па и наставнику, тешко да их испрати. Свакодневно смо обасути мноштвом информација, које наш мозак треба да обради и смести их у одговарајући контекст. У светлу оваквих промена, циљ учења умногоме се мења. Пре неколико деценија, у нашој школи, по угледу на руски образовни систем, најважније је било усвојити и репродуковати што више информација, неговало се енциклопедијско знање, а наставници и ученици који су га поседовали били су посебно цењени. Данас, с развојем интернета, информације до којих је раније било тешко доћи налазе се „на један клик” од корисника. У таквом времену, енциклопедијско знање није цењено као раније. Поред тога, данашње време тражи занимања у којима није потребно само репродуковати научено, већ пронаћи нове путеве за решавање проблема. С развојем информационо-комуникационих технологија настају нова занимања, па се данашњи ученици образују за занимања која још увек не постоје. Јасно је стога да циљ савремене школе треба из корена променити. Задатак наставника не треба да буде пружање што више информација, већ оспособљавање да се до њих дође, да се одаберу и обраде. Мноштво информација ученик не може, нити треба, да задржи у памћењу, већ треба да их пронађе и критички о њима промисли. Образовање се данас не завршава са завршетком формалног образовања, већ тек почиње. Без обзира на напоре које улажу наставници и носиоци образовне политике у нашој земљи, претпостављамо да ће још неко време постојати раскорак између онога што пружају наставници и онога што је ученицима потребно, односно онога на чему треба да се заснива савремено школство.¹²⁹

¹²⁷ Формиране су базе радова „Дигитални час” и „Креативна школа”. Такође, поједине издавачке куће које издају уџбенике организују наградне конкурсе за најуспелије припреме за часове (Журић 2016, Журић 2016, Журић 2017). Када је у питању наш предмет, поменућемо конкурс за најбољу припрему за час српског језика који једном годишње организује Друштво за српски језик и књижевност Србије.

¹²⁸ Најпознатије међународно тестирање ученика јесте *PISA*, на коме су наши ученици показали исподпросечно знање (<https://pisa.rs/>).

¹²⁹ Радећи у школи, запазили смо да су генерације данашњих ученика „утилитарне генерације”. Стално се питају чему служи оно што уче и ако не добију одговарајући одговор, губе мотивацију. Наставник стога и сам треба да промисли чему која наставна јединица у плану служи, да јасно предочи њен циљ ученицима и да наставу организује тако да се циљ оствари.

7.2. Настава Српског језика и књижевности данас

7.2.1. Главни проблеми наставе Српског језика и књижевности данас јесу криза читања (Брборић 2018: 476), језичка култура на веома ниском нивоу, тј. оскудан речник, немогућност изражавања својих мисли и неразумевање књижевних дела, као и текстова друге намене (Вељковић Станковић 2010: 11). Пре четири деценије, Милорад Дешић (1980: 220) је истакао да су знања ученика у лексици и фразеологији оскудна, а да ситуацију отежава и то што је код нас мало писано о томе, те наставници немају погодних приручника којима би се помогли. Нажалост, од тада се ситуација није много поправила. Као главне ометаче за усвајање знања о лексици и фразеологији и богаћење речника ученика истраживачи виде непостојање речника у школским библиотекама, било да постојећи речници нису набављени¹³⁰ или ако јесу, да се не користе у довољној мери, било да школски речници нису написани (Ристић 2001: 87, Брборић 2018: 474, Мркаљ 2018: 462). Последица оваквог стања у нашим школама, уз све мање читање лектуре, јесте да је речник ученика све сиромашнији, што се негативно одражава и на учење других предмета и уопште однос према књизи.

7.2.2. Поставља се питање како се овај проблем може превазићи. Један начин јесте повећање броја часова језичке културе. Међутим, како у том случају не би било довољно часова за увежбавање граматике и тумачење књижевних дела,¹³¹ сматрамо да би се број ових часова могао тек минимално повећати, и то да они буду намењени писању састава. Такође, могуће је повећати и број домаћих задатака овог облика и променити приступ лексикологији и начину организовања оваквих часова и у основној и у средњој школи.

Још један начин за побољшање речника ученика и њихове језичке компетенције јесте анализа језика писаца и стално истицање примера доброг стила. Да би се то остварило, није потребно повећавати број часова на којима се обрађују и увежбавају садржаји из лексикологије и фразеологије, већ примере доброг стила треба интегрисати у часове на којима се обрађују и увежбавају граматичке појаве, а још и више у часове тумачења књижевних дела, јер појаве у језику не треба посматрати изоловано, ван контекста.¹³²

Када је у питању анализа језика писаца, примећено је да се наставници тиме мало баве. Тако Драгана Вељковић Станковић (2003: 139) закључује да, иако се доста пише о интеграцији књижевности и језика у нашем предмету, у пракси то значи коришћење одломака из књижевних дела (као лингвометодичких текстова) приликом обраде нових наставних јединица из језика, док се „стилска анализа поједностављује, те језик, опет остајући у другом плану, бива одређиван као „богат“, „сликовит“, „језгровит“ и сл., мада овакве, махом импресионистичке, закључке ретко

¹³⁰ Непостојање речника у папирном облику у школској библиотеци могло би надоместити постојање верзије у ПДФ-у, доступне сваког тренутка у кабинету српског језика, док се не ураде електронске верзије речника.

¹³¹ Оваква ситуација дала би се решити реформом програма за основне школе. Премда су реформе последњих деценија биле бројне, програми нису у довољној мери растерећени. Тако, на пример, за обраду многих књижевних дела планиран је свега један школски час! Да је програм из књижевности обиман, показује и списак грађе за наш речник. Сматрамо да будуће реформе треба да иду у правцу растерећења програма, јер је боље обработити једно књижевно дело промишљајући и тумачећи га с различитих аспеката, него „претрчавати“ кроз више књижевних дела не задржавајући се на дубљој анализи.

¹³² Значај контекста за разумевање фразеологизама истицали су и лингвисти који су се бавили проучавањем развоја дечјег језика. Они су утврдили да деца од седам година, која тек почињу да усвајају фигуративни језик и први пут поимају да реч може имати више значења, могу схватити значење фразеологизма ако је контекст довољно информативан. Контекст је кључан чак и онда када дозвољава дословно тумачење, све док се потпуно не формира фразеолошка компетенција говорника (Качиари–Леворато 1989: 397–398).

прати ваљана аргументација”. Будући да је величина неког писца управо у стилу којим пише,¹³³ чуди то што се на наставничким факултетима слабо говори о томе. И на факултетима, међу професорима и студентима, као да постоји подела на оне који се баве језиком и оне који се баве књижевношћу, па ће тако ретко бити говора о језику писаца.

Трећи начин за побољшање језичке културе ученика јесте коришћење речника. Како задатак наставника савременог доба више није да пружи информације ученицима, већ да их упутује у то где могу да их сазнају и да их мотивише да то ураде (Драгићевић 2012: 75–76), коришћење речника добија још више на значају (Цвијетић 1981: 273).

7.3. Фразеологија у настави Српског језика и књижевности

7.3.1. Према нашим сазнањима, малобројна су истраживања о фразеологији у методици наставе Српског језика и књижевности. Аутори су се најчешће фразеологије дотицали пишући о лексикологији у настави нашег предмета, и то углавном о речницима у настави, тумачењу непознатих речи и израза и начинима за богаћење речника ученика. Мали број радова говори искључиво о месту фразеологије у настави матерњег језика.¹³⁴

Милија Николић (2006: 303) констатује да фразеологизми нису у већој мери део речника ученика, ни основаца а често ни средњошколаца. Иако смо и сами свесни тога да ученици све мање познају речи које припадају основном лексичком фонду, овакву тврдњу требало би истраживањем проверити у пракси. Свакако, коришћење фразеолошког речника помогло би ученицима не само у томе да сазнају значење одређеног фразеологизма већ и да оне које имају у свом пасивном речнику преместе у свој активни речник.

Садржаји о фразеологији јављају се спорадично у радним свескама и различитим приручницима, углавном са захтевом да се фразеологизам повеже са одговарајућим значењем (Николић 2002: 40–41, Николић и др. 2007: 41), при чему се фразеологизми врло често дати ван контекста. Када су у питању приручници за наставнике, издвојићемо два приручника који успешно уводе фразеологизме у наставу.

7.3.2. Први пример представља књижицу (невелику по обиму) наставника српског језика Снежане Коцић (2001) под насловом *Кад се речи окамене*. Циљ овог приручника јесте да се ученици упознају са значењем неких фреквентнијих фразеологизама. Снежана Коцић је осмислила приче у којима су они употребљени. У неким причама објашњава се значење одређеног фразеологизма, а неке позивају читаоце (ученике) да то ураде сами. Овакве поступке видимо као методички ваљане – значење фразеологизама открива се у контексту, док је позивање на дијалог такође методички оправдано, нарочито ако имамо у виду савремене

¹³³ О томе како језичке јединице могу бити посматране са стилистичко-стилогеног аспекта писао је Милош Ковачевић (2018), бавећи се, пре свега, деминутивношћу и аугментативношћу, односно хипокористичношћу и пејоративношћу, као и стилистичком конструкцијом туђег говора.

¹³⁴ Због природе фразеологије (тешко је преводива, а нематерњи говорници је због семантичког померања теже разумеју и усвајају), више се писало о фразеологији у настави страног језика но матерњег (в. нпр. Куртума–Ристић 2018, Гољак 2018).

тенденције у образовању (самообразовање). Успешан методички поступак видимо и у врло успешним илустрацијама фразеологизама.¹³⁵

7.3.3. Други приручник који успешно предлаже коришћење фразеологизама у настави носи наслов *Асоцијације у настави српског језика и књижевности* (Ломпар и др. 2014). Иако то није примарни циљ овог приручника,¹³⁶ у њему је на различите начине искоришћено преко 70 фразеологизама. Овај приручник за наставнике садржи познату игру асоцијација, коју је популаризовао телевизијски квиз „Слагалица”, где су коначна решења искључиво везана за наш предмет, док се у пољима појављују појмови повезани с популарном културом, спортом, ученичким интересовањима и сл., с циљем да мотивишу за рад ученике, нарочито оне мање заинтересоване за наш предмет. Аутори су сматрали да је добро за језичку културу ученика у асоцијацијама користити и фразеологизме. После решавања асоцијација, они ће бити објашњени ученицима који их не познају, а онима који их познају подсећање на њих кроз ову игру помоћи ће да их почну користити у свом говору и писању.

Фразеологизми су коришћени најчешће тако што се поље асоцијације и решење колоне допуњавају градећи фразеологизам. Тако поља *немуштити*, *на врх* и *прегрести* воде до решења колоне *језик* (коначно решење: *старословенски језик*), поља *на сав...* и *бити на рђаву...* до решења *глас* (коначно решење: *јат*), поља *срце*, *руку* и *каши* до решења *стегнути* (коначно решења: *зуб(и)*), поље *сви путеви воде...* до решења *Рим* (коначно решење: *број*), поље *оправдава средство* до решења *циљ* (коначно решење: *акузатив*), поља *пољубити* и *мала* до решења *врата* (коначно решење: *плуралија тантум*), поља *... игле...* *локомотиве* и *... главе... пете, ... А... Ш* до решења *од... до* (коначно решење: *црта*) итд. Фразеологизми су у овом приручнику коришћени и тако што се до решења колоне долази познавањем значења фразеологизама. Тако поља *лубенице*, *фразеологизам*, *надрљати*, *награбусити* воде до решења *обрати (зелен) бостан* (коначно решење: *прелазни глаголи*), поља *зуби*, *устаљени израз*, *да не чује зло*, *кајати се* до решења *прегрести језик* (коначно решење: *прелазни глаголи*), поље *око за око*, *зуб за зуб* до решења *освета* (коначно решење: „*Хајдук Станко*”), поље *мило за драго* до решења *освета* (коначно решење: *Хамлет*) итд. У једном примеру наведен је гест из којег потиче фразеологизам – поље *прање руку* води до решења *Понтије Пилат* (коначно решење: „*Мајстор и Маргарита*”), што би била добра прилика за наставника да објасни фразеологизме гестовног порекла.

Осим ових, рекли бисмо, усамљених покушаја, неких већих и систематичнијих истраживања ни примера из праксе, нажалост, нема.

¹³⁵ Анита Хрњак и Славомира Рибарова (2019) писале су о дидактичком потенцијалу визуелне презентације фразеологизама у проучавању фразеологије и доказале да коришћење дидактичке илустрације при проучавању фразеологије позитивно утиче на разумевање значења фразеологизама.

¹³⁶ Примарни циљ овог приручника јесте да прикаже асоцијације које се могу користити на часовима српског језика и књижевности, у различитим деловима и типовима часа, а служе да мотивишу ученике на рад или да обнове научене садржаје. Асоцијације обухватају граматичке, правописне и књижевнотеоријске термине, као и имена писаца, ликови и сл.

7.3.1. Начини коришћења Речника у настави Српског језика

Фразеолошки речник који је део ове докторске дисертације може се користити на више начина. У овом делу рада предложимо како би он успешно могао постати део наставе нашег предмета.

7.3.1.1. Примери из Речника као лингвометодички текстови

7.3.1.1.1. Наставници овај речник могу користити приликом припреме за часове. С обзиром на то да он садржи примере из лектире, наставници их могу одабрати и користити за граматичка и лексичка вежбања. Приликом одабира примера треба водити рачуна о томе да пример добро илуструје посматрану језичку појаву, али и да је довољно сликовит, експресиван, што ће бити прилика да се ученици подсети обрађеног књижевног дела. Треба избегавати примере који не илуструју добро језичку појаву, тј. превише су сложени – граматички или лексички.

7.3.1.1.2. Тако, на пример, приликом вежбања глаголских облика може се искористити ова реченица с краја Нушићевог романа *Хајдуци*:

Ћутали смо дуго, дуго, дуго, док ће тек Врбац рећи: – Бреее, што поједосмо батина онога дана! (Нушић 1, 182).¹³⁷

Реченица је адекватна по томе што је не оптерећује сувишни садржај који би ометао посматрање граматичке појаве, затим садржи три различита глаголска облика, погодна је и за посматрање значења глаголских облика ван њихових основних значења, а према свом месту у роману представља и значењско чвориште, о коме ученици могу разговарати, без обзира на то што је час посвећен увежбавању граматике. Тумачење значењског чворишта заправо се своди на тумачење фразеологизма *појести (изјести) батине*.¹³⁸

7.3.1.1.3. За увежбавање комуникативних реченица (илустровања жељних реченица) могу послужити бројне клетве и благослови забележени у Речнику. Ево једног примера:

На Марка је врло жао краљу, | те га љуто куне и проклиње: | „Сине Марко, да те бог убије! | Ти немао гроба ни порода! | И да би ти душа не испала – | док турскога цара не дворито!” | Краљ га куне, цар га благосиља: | „Куме Марко, бог ти помогао! | Твоје лице св’јетло на дивану! | Твоја сабља сјекла на мајдану! | Нада те се не нашло јунака! | Име ти се свуда спомињало, | док је сунца и док је мјесеца!” | Што су рекли, тако му се стекло (Епске песме 1, 112).

Овај пример добро је изабрати и стога што епска народна песма *Урош и Мрњавчевићи*, обрађена у петом разреду, у оквиру преткосовског циклуса, заправо представља спону ка песмама из циклуса о Марку Краљевићу, које ће ученици радити у шестом разреду, јер се у овој песми

¹³⁷ Ми ћемо и у овом делу, као што смо то чинили и у другим деловима дисертације, навести извор, а наставници у задацима овог типа не треба то да чине, како би наведени пример био прилика за ученике да се присете из ког књижевног дела је наведена реченица.

¹³⁸ С обзиром на узраст ученика, наставни програм за ученике старијих разреда основне школе, као и сврху наставе нашег предмета, није увек нужно именовати језичку појаву, већ је важније говорити о њеној функцији.

најављује епска биографија Марка Краљевића – и царев благослов и очева клетва ће се испунити.

7.3.1.1.4. За увежбавање зависних реченица могао би послужити овај одломак из *Малог Принца*:

Ако би две милијарде становника настањених на њој стајали мало збијени, као на неком збору, без по муке би се сви сместили на један трг двадесет миља дуг и двадесет миља широк [...] Одрасле особе вам сигурно неће веровати. Оне замишљају да заузимају много места (Сент-Егзипери, 61).

Поново, пример добро илуструје тематику дела (нераздевање деце и одраслих), јасно илуструје језичку појаву која се посматра (условна и изрична реченица), а фразеологизам *заузимати/заузети (стећи) место* из последње реченице позива на тумачење односа према слободној групи речи истог састава (чије се значење остварује у првој реченици).

7.3.1.1.5. За увежбавање напоредних односа међу независним реченицама може се користити следећи одломак из народне епске песме *Мали Радојица*:

И узеше двадесет клинаца, | Ударају под ноктове Раду, – | И ту Раде тврда срца био, | Ни се миче, ни душицом дише (Епске песме 4, 56).

Пошто ученици препознају саставне напоредне односе међу независним реченицама у овој песми, наставник ће их позвати да се присете из ког књижевног дела су ови стихови, а затим и да протумаче шта то значи што је Раде *тврдог срца*. Будући да овај фразеологизам има два значења, наставник ће ученике упутити на Речник, у коме се путем примера могу подсетити који су то још књижевни ликови били тврда срца.

7.3.1.2. Коришћење Речника приликом читања лектуре

7.3.1.2.1. Сматрамо да ће Речник имати своју праву примену приликом читања лектуре – ученици ће га користити као тумач непознатих израза, а наставници и ученици заједно на часовима приликом тумачења књижевног дела. Најбоље је да наставник, припремајући се за часове, уочи који су то фразеологизми кључни за тумачење одређеног дела и да их тумачи у контексту дела.

О тумачењу непознатих речи и израза (више речи но израза) писало се у нашој методичкој литератури. Углавном се постављало питање када треба тумачити непознате речи и израза. Методичари су сагласни у томе да је то најбоље чинити током самог читања, пошто би нераздевање речи и израза озбиљно нарушило интерпретацију текста (Николић 2006: 303, Мркаљ 2018: 462). Када су у питању дужа књижевна дела, јасно је да би коришћење речника било неопходно.

Пошто су ученици прочитали дело (она мањег обима на самом часу интерпретативно је читао наставник, а она већег обима ученици су читали код куће уз коришћење речника), анализа језика писца не треба да буде завршена. Језик писца треба да буде тумачен тако што се открива

функција одређеног поступка, а не тако што ће се именовати језичка појава.¹³⁹ Стога наставник у задацима за истраживачко читање врло пажљиво треба да уметне задатке у којима ће ученици сагледати начин на који је писац придобио пажњу читалаца. Притом, нема потребе да наставник тумачи све непознате речи и све фразеологизме у неком тексту, већ да се усредсреди на оне кључне за смисао текста.

7.3.1.2.2. Тако, на пример, пошто је уочио да су неки фразеологизми веома фреквентни у једном књижевном делу (нпр. *пуца (пукла је, пући ће) брука у Сумњивом лицу, људи моји и све у свему у Ловцу у житу, са свих страна и ни крив ни дужан у Хајдук Станку, разуме се у Аутобиографији*), наставник може постављати оваква питања:

*а. Зашто би долажење Марице у хотел „Европа” значило бруку за њену породицу? По чему видиш да Марица воли Ђоку? Чиме прети родитељима ако јој не дозволе да се уда за њега? Да ли је Јеротију битнија срећа ћерке или да ли ће у чаршији **пући брука**? Објасни.*

б. Каквим језиком је написан роман „Ловац у житу”? Како се изражава Холден Колфилд? Шта то говори о њему? Да ли си приметио/приметила изразе које Холден често користи? Да ли их он користи на примерен начин?

*в. Зашто су Станка **ни кривог ни дужног** оптужили за крађу? Какве последице је то имало на његове родитеље?*

Како су Станка прихватили у хајдучкој дружини? Дато је неколико реченица из дела романа који говори о Станковом ступању у хајдучку дружину. Прочитај их и покушај да уочиш какви су односи међу хајдуцима.

Видело се да се допао хајдуцима. Привикаше са свију страна: – Да га примимо, харамбашо!; – Пристао у дружину, да би се мало насмејали... Зар нисам?... – Јеси, јеси! – привикаше са свију страна; – Па не браним. Баш сам оран за причу. Сколише га са свију страна; – Видјећеш како се и ја умијем шалити усред најљућег окршаја!... Ма, ово ти рекох да знаш да се овијем стварима не шали!... – Тако је! – повикаше хајдуци са свију страна, гледајући с неким поштовањем свога новог друга (Веселиновић, 122–127).

Који израз се јавља у свим наведеним реченицама? Шта писац жели њиме да нагласи? Објасни.

*г. У „Аутобиографији” приповедач веома често користи израз **разуме се**. Помоћу електронског издања књиге¹⁴⁰ истражи колико пута се овај израз понавља у „Аутобиографији”. Провери у фразеолошком речнику шта овај израз значи. Протумачи шта се све то код Нушића разуме. Шта сазнајемо о начину живота и размишљањима људи Нушићевог времена?*

7.3.1.2.3. Осим уочавања фреквентних фразеологизама у неком тексту и њиховог тумачења, наставник ученике треба да упућује и на тумачење оних фразеологизама који можда нису фреквентни али су кључни за тумачење текста. Такви фразеологизми могу представљати и

¹³⁹ Зденко Лешић (2011: 58) о језику књижевног дела каже следеће: „Језик књижевног дјела, дакле, представља суштинску структуралну компоненту дјела, па се мора посматрати не толико у лингвистичкој колико у умјетничкој, стваралачкој функцији. Јер управо по природи те функције он се и разликује од језика у другим контекстима.”

¹⁴⁰ Ова књига доступна је у Антологији српске књижевности (<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>). Када су у питању електронска издања књига, поред наведене адресе ученици се могу упутити и на Дигиталну Народну библиотеку Србије (<https://digitalna.nb.rs/>).

насловне књижевних дела – *Мртво море* Радоја Домановића, *Све ће то народ позлатити* Лазе Лазаревића, *Покондирена тиква* Јована Стерије Поповића, шаљива приповетка *Свијету се не може угодити*, *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја (условно) итд. Њихово тумачење не треба да се сведе на лексикографско тумачење фразеологизма, већ да се оно утка у тумачење текста. У вези с тим могуће је постављати оваква питања.

а. Да ли знаш где се налази *Мртво море*? По чему је оно познато? Ако не знаш, информације потражи у енциклопедијама или на интернету. Зашто је Радоје Домановић приповеци дао такав наслов? У речнику провери шта значи ова синтагма. У којим још ситуацијама би употребио/употребила овај фразеологизам?

б. Наслов приповетке „*Све ће то народ позлатити*” Лазе Лазаревића почео је да се употребљава као устаљени спој речи са одређеним значењем (постао је фразеологизам). Прочитај одломак из приповетке, па размисли о томе које значење има овај устаљени израз:

– Па шта ми је то? Једна нога! Е, хеј! Све ће то опет... – он умало не рече „нарасти”, али се опет устави: – Све ће то опет... Ама је ли ти кажем да ће то све народ позлатити?! [...] Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!” После је окренуо на: „Све ће то теби бог платити!” (Лазаревић, 243–244).

в. Јован Стерија Поповић је у својој комедији „*Покондирена тиква*” описао Фему, удовицу опанчара која се „покондирила”. Каква је Фема особа? Наслов ове Стеријине комедије почео је да означава особе сличне Фемини. Провери у речницима значење овог израза.

г. Прочитали сте народну шаљиву приповетку „*Свијету се не може угодити*”. О чему она говори? Наслов ове приповетке употребљава се у свакодневном говору. Замисли ситуацију у којој би употребио/употребила ову пословицу.

д. Јован Јовановић Змај је поводом смрти свог друга песника Ђуре Јакшића написао песму „*Светли гробови*”, означавајући метафором у наслову песме гробове људи који су задужили потомке својим великим делима. Данас се синтагмом **светли гробови** означавају знаменити људи у нашој историји. Објасни који је лексички механизам деловао при настанку овог значења.

7.3.1.2.4. Иако се не налазе у самом наслову књижевног дела, поједини фразеологизми представљају кључна места за тумачење самог дела. Правилно тумачење значења фразеологизма води до исправног тумачења књижевног дела. Издвојићемо неколико књижевних дела чије се тумачење може успешно извести помоћу тумачења фразеологизама у њима.

а. У народној лирској љубавној песми *Српска дјевојка* све девојке из кола, када засевају муње, гледају у небо, осим Милице. Поводом тога води се овакав дијалог:

„Ој Милице, наша другарице! | Ил’ си луда, ил’ одвише мудра, | Те све гледаш у зелену траву, | А не гледаш с нама у облаке, | Ђе се муње вију по облаку.” | Ал’ говори Милица ђевојка: | „Нит’ сам луда, нит’ одвише мудра, | нит’ сам вила – да збијам облаке, | већ ђевојка да гледам преда се” (Народна лирика 3, 34).

Премда је значење фразеологизма *гледати преда се* кључно за интерпретацију ове песме, занимљиво је да се ни у једној читанци од оних које смо прегледали (Несторовић–Грушановић 2010: 76, Бајић–Мркаљ 2011: 83–84, Станковић Шошо 2010: 11–13) он не тумачи. Предложили

бисмо да ученици најпре сами покушају да одгонетну значење овог фразеологизма. Ако то не учине исправно, треба их упутити на речнике. Дакле, у методичку апаратуру након ове песме треба обавезно дописати ове захтеве:

Шта је Милица својим одговором поручила другарицама? Да ли знаш шта значи израз гледати преда се? Ако не знаш, провери његово значење у речницима. Шта Миличин поступак открива о њој? Коју особину Милица исказује? Да ли је она позитивна или негативна? Протумачи зашто песма носи наслов „Српска дјевојка” а не, на пример, „У Милице дуге трепавице”?

б. Иако није у самом наслову драме Косте Трифковића, народна пословица *Избирач наиђе на (нађе) отирач* кључна је за тумачење овог књижевног дела, односно за тумачење особина главне јунакиње Малчице. Ову пословицу најпре један од три просца, Тошица, упућује у свом писму Малчици, упозоравајући је да може остати без сва три просца ако се буде много нећкала. Пошто два просца заиста себи нађу прилике и одустану од брака с њом, Малчица се удаје за Тошицу, а на крају драме обраћа се гледаоцима:

МАЛЧИКА: Ја сам бирала и нашла сам пара али на позорници; у животу чешиће се догађа да избирач нађе – отирач! (Трифковић, 68).

в. У народној епској песми *Бановић Страхиња* постоји неколико пословица које су носиоци значења ове песме.¹⁴¹

Пошто је Влах-Алија похарао Страхињине дворе и отео његову љубу, бан тражи помоћ од свог таста Југ-Богдана, служећи се народном мудрошћу да човеку треба помоћи у животу а не жалити га после смрти:

„Но мој тасте, стари Југ-Богдане! | И ако је моја данас љуба, | Љуба моја, ал’ је ићера твоја: | Срамота је и мене и тебе; | Но мој тасте, старац Југ-Богдане! | Мислиш ли ме мртва пожалити, | Пожали ме док сам у животу” (Епске песме 2, 16).

Тражећи двор Влах-Алије, Бановић Страхиња среће старог дервиша, који је некад био у бановом заробљеништву и кога је задесила слична судбина – пошто су му двори затворени болешћу, нико није желео да му помогне. Бана и дервиша повезује народна пословица са значењем да се пријатељи у невољи познају:

„Кад ја вићех дворе затворене: | Неста блага, неста пријатеља” (Епске песме 2, 23).

г. Народна епска песма *Женидба Душанова* завршава се пословицом *Тешко свуда своје без својега* и, може се рећи, представља поруку ове песме, те је у том смислу треба и тумачити. Ученицима треба постављати питања која ће осветлити однос ујака – цара Душана и сестрића – Милоша Војиновића.

д. Фразеологизам *муж жена* који изговара чича Јездимир у приповеци *Прва бразда* карактерише Миону, удовицу која се сама бори да подигне своје троје деце. Тумачење мотивације лика Мионе може се повезати с тумачењем овог фразеологизма.

ђ. Фразеологизам *овај свет* у значењу *овоземаљски живот* употребљен је у народној епској песми *Косовка Дјевојка*. Он се у паралелизму три пута понавља:

¹⁴¹ Не може се са сигурношћу тврдити да ли ове пословице потичу из народне песме или су већ постојале као пословице у нашем народу. С обзиром на њихову метричку структуру (епски десетерац) вероватнија је прва претпоставка.

Кад се шета војвода Милошу, | Красан јунак на овоме свету | [...] За њим иде Косанчић Иване, | Красан јунак на овоме свету | [...] За њим иде Топлица Милане | Красан јунак на овоме свету (Епске песме 2, 64. и 65).

Како је учила Зоја Карановић (2011: 305) ово понављање није случајно – ускоро ће се описани јунаци преселити са овог на онај свет.¹⁴²

е. Фразеосхема која садржи два пута исту именицу повезану глаголом *јесам* (... је (су) ...) са значењем *такво је по природи, карактеру* употребљена је у Андрићевој приповеци *Панорама*, која говори о неразумевању двају најбољих другова. Док је приповедач одушевљен панорамом, његов друг Лазар не дели исто расположење и не разуме најбољег друга:

Лазар је тврдио да то „чучање” у панорами не вреди тих пара које се дају за улазницу. У мени се све бунило и против те ружне речи и против целог тог гледања, али нисам рекао ништа, мислећи само о једном: о разлици која може да постоји између човека и човека, и онда кад су најбољи пријатељи. Убијен тим неочекиваним открићем, ја сам само муцао нешто о лепоти света... Где? Каква лепота? Којег света? – питао је Лазар, као да нисмо били у истој панорами и гледали исте слике. На та питања ја нисам могао да одговорим. А друг је мирно и мрзоволно закључио: тих неколико насликаних мртвих призора и предела, то није ништа. Слика је слика, а свет је свет (Андрић 3, 130).

После прочитане приповетке ученике питањима треба подстицати на тумачење односа приповедача и Лазара:

*Како се приповедач осећа поводом Лазаревог става? Да ли приповедач одустаје од панораме како би сачувао пријатељство с Лазаром? На који начин Лазар износи свој став? Протумачи Лазарев став о панорами на основу његове реченице **Слика је слика, а свет је свет**.*

ж. Осим из наслова књижевних дела, фразеологизми могу потицати и из самог књижевног дела. Занимљив је фразеологизам *ни по бабу ни по стричевима*, који потиче из народне епске песме *Урош и Мрњавчевићи*. Наиме, пошто су се завадили око наслеђивања царства после смрти цара Душана, краљ Вукашин, деспот Угљеша, војвода Гојко и цар Урош зову Марка Краљевића да пресуди. Маркова мудра и поштена мајка Јевросима саветује сина да не говори ни по бабу ни по стричевима, тј. да не држи страну ни оцу ни стричевима, већ да пресуди праведно. Ова група речи даље је доживела семантичко померање и почела да означава праведно, објективно говорење или делање.¹⁴³

7.3.1.2.5. Нека књижевна дела садрже многобројне народне пословице које се повезују с значењем дела. Оне кључне за тумачење мотивације ликова треба издвојити и анализирати. Већи број таквих пословица постоји у *Поп Ђири* и *поп Спири* и *Хајдук Станку*. Њих треба издвојити, приликом читања романâ или коришћењем Речника, и протумачити их у контексту дела.

У Сремчевом роману *Поп Ђири* и *поп Спира* такве су следеће пословице:

¹⁴² Осим предлошко-падежном конструкцијом *на овоме свету*, јунаци се за просторе живота везују и синтагмом *красан јунак* (и данас се каже да *лепе смрти нема*), као и звуком који производе сабље трију јунака, закључује Карановић (2011: 305).

¹⁴³ Многи фразеологизми гестовног порекла потичу из епских песама. Наставник може упутити ученике да, уз коришћење одговарајуће литературе и речника, истраже шта значе фразеологизми *окренути копље наопако*, *дотерати цара до дувара*, *љубити (целивати) нечији скут (скуте) [и рукаве]* и сл., одакле они потичу и у којим примерима означавају конкретан догађај, а у којима су доживели семантичко померање и постали фразеологизми.

ко пре девојци, онога је и девојка – нар. посл. у предности је онај који је најбржи, који се први прихвати нечега.

Добра парохија је – божје ме прости, кад већ морам да је с тим уподобљавам – ко и добра и лепа девојка: „Ко пре девојци, онога је и девојка” – заврши поп Спира и погледа га значајно (Сремац 2, 36);

није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго – нар. посл. љубав се бира према осећањима, а не богатству.

Казаће им он то већ на своме месту, и знам да ће им онда још чудније бити како то да се нису раније сетили, кад је давно у романима речено да се срцу не да заповедати, а у песмарицама записано: „Није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго” (Сремац 2, 100);

испод мире три ђавола вуре – нар. посл. каже се за особу која је наизглед мирна, а у ствари враголаста.

Кад је прочитају читаоци, уједаред ће им пући пред очима и мораће извикнути: „Види, види Јуле!” јер ће им сасвим појмљиво и разумљиво бити Јулино понашање, и признаће да је златна и умесна она позната народна пословица која вели: „Испод мире три ђавола вуре” (Сремац 2, 105);

дрво се на дрво наслања, а комшиница на комшију – нар. посл. помоћ треба очекивати од себи сличних, од најближих.

– Па зар ја диваним што зло!? Велим: да вам мало помогнем. Ако ја ко први комшија нећу, а да ко ће!? „Дрво се на дрво наслања, кажу паори, а комшиница на комшију!” (Сремац 2, 111);

где има ватре, мора и дима бити – нар. посл. кад се нешто прича, ту донекле има и истине, у свакој причи барем је нешто истинито.

Из које ће читаоци видети да је и у овој прилици потврђена она стара пословица која вели: „Где има ватре, мора и дима бити”; дакле, да ту ипак има неког ђавола где се толико много приповеда (Сремац 2, 165);

види матер, на проси ћер – нар. посл. каква мајка – таква ћерка, савет који се упућује некоме при одабиру супруге.

– Управо, – вели домаћин, – сва заслуга има се приписати вашој поштованој супрузи, госпоја-Перси, јер, што кажу: „Види матер, на проси ћер!”... (Сремац 2, 231);

ја босиљак сијем, мени пелен ниче – нар. посл. иако радим добро, дешавају ми се лоше ствари.

Глава двадесет друга – У њој ће се читаоцима показати сасвим супротна слика оној из прошле главе, то јест што се тиче попова, Поп-Спире и поп-Ђире јер се на овом последњем (то јест поп-Ђири) збиле оне речи од пословице која вели: „Ја босиљак сијем, мени пелен ниче” (Сремац 2, 237).

У Веселиновићевом Хајдук Станку кључне за тумачење романа могу бити ове пословице:

никад два добра – нар. посл. не може се очекивати да у животу све буде потаман.

Али право вели пословица: „Никад два добра!” Живот је био одиста леп. Таквим би се животом дало живети и два века, али се вазда нађе нешто што га ремети, што ти загорчава његове сласти (Веселиновић, 18);

покорну главу сабља не сече – нар. посл. каже се о човеку који се лако прилагођава приликама и без поговора прима све, такав човек неће настрадати.

И он свакад лепо са мном... Али зато, опет, ја њега послушам. Шта ћеш: покорну главу сабља не сече!... (Веселиновић, 54);

у млађега поговора нема – нар. посл. млађи мора слушати старије.

– Ногићу! Смени стражу, па да се леже!... У млађега поговора нема. Ногић скочи хитро (Веселиновић, 128);

умреће и моја наја, најешћу се и ја погаче – нар. посл. доћи ће и мој дан, ничије не траје вечно.

Шта ту ја могу?... Доћи ће, ваљда, кадгод и мој дан!... Што рекло оно сироче: умријеће и моја наја, најешћу се и ја погаче!... (Веселиновић, 162);

ко носи не проси – нар. посл. боље је обезбедити се на време, што је сигурно – сигурно је.

– Да ми одобриш да носим оружје. – Што ће ти? – Знаш... нека се нађе... Турчин се јетко насмеја. – Бојиш се Станка? – рече заједљиво. – Па, драги ага, ко носи не проси... (Веселиновић, 195);

нужда закон мења – нар. посл. нешто се мора урадити против воље и обичаја у насталим околностима.

– Ко оно бјеше у оној лоповској кући, заједно са онијем лоповом?... Кмет Јова помисли: нужда закон мења!... И он слага: – Ја не знам (Веселиновић, 203);

како немам оваца, тако не чувам ни паса – нар. посл. не знам нити имам посла с таквима за које питаш.

– А где је Лазар? – Како немам оваца, тако не чувам ни паса! Ти ћеш сам најбоље знати куд си га послао (Веселиновић, 274);

ко се не освети, тај се не посвети – нар. посл. лоша дела треба казнити осветом.

– Иако божански закони кажу да си грешник, земаљска правда и ми, грешни људи, велимо ти: „Ко се не освети, тај се не посвети!...” (Веселиновић, 299);

што је право и богу је драго (мило) – нар. посл. најважније је да правда буде задовољена.

– И ево, ја, грешни слуга олтара божјег, ја ти кажем: није добро што си учинио, али је право!... А стари рекоше: што је право и богу је драго!... (Веселиновић, 299);

– „Ко ти ископа око?” – „Брат”. – „Зато је тако дубоко!” – нар. посл. најближи те могу најгоре повредити.

– „Ко ти ископа око?” – „Брат”. – „Зато је тако дубоко!” Ништа лепше не карактерише нашу љуту борбу у првом устанку од ове пословице народне (Веселиновић, 349–350);

бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака – нар. посл. за битку је потребна храброст а не добро оружје.

– *Право веле: Бој не бије свијетло оружје. | Већ бој бије срце у јунака* (Веселиновић, 391).

Пошто се ове пословице издвоје, наставник треба да води тумачење тако да се оне протумаче у контексту у коме су употребљене, али и да се говори о њиховим значењима и употреби у другим животним ситуацијама.

7.3.1.2.6. Како је објашњено у трећем поглављу ове дисертације, у Речник су унете и оне терминолошке синтагме за које смо сматрали да ученици треба да их познају, с једне стране зато што су важне за тумачење књижевних дела, а с друге стране зато што су део нашег културног наслеђа, те је ради опште културе важно да их ученици имају у свом речнику. Такве терминолошке синтагме су: *мртав језик, књига опрошћења, књиге староставне, шишано кумство, добра молитва, стари сват, преки суд, молитвена чаша* итд. О овим терминолошким синтагмама могуће је говорити и шире, с обзиром на њихову културолошку вредност. Добар задатак у том смислу био би да неко од талентованијих и заинтересованијих ученика напише чланак о њима.¹⁴⁴ Наставник може усмеравати истраживање својим питањима. На пример:

Откриј у којим се народним епским песмама користе књиге староставне. Шта се из њих сазнаје? Могу ли се догађаји у животу одвести у правцу супротном од оног што је написано у књигама староставним? Како се зову овакве књиге код Турака? У томе ти може помоћи песма „Почетак буне против дахија”. Да ли се обистинило што су прорекле те књиге?

Молитвена чаша има важну улогу у једној народној епској песми. Којој? Објасни значај који молитвена чаша има за једну жену и ефекат који је произвело њено коришћење.

7.3.1.2.7. Фразеологизми се могу уочити као специфичност језика одређеног писца. На пример много су чешћи фразеологизми у делима Бранка Ћопића, Бранислава Нушића или у *Пустолову* Владимира Андрића него у приповеткама Иве Андрића (о фреквенцији фразеологизама в. четврто поглавље у овој дисертацији), на шта наставник може скренути пажњу на часовима редовне наставе интегришући анализу пишчевих поступака у тумачење књижевног дела, или талентованијим ученицима може задати да се овим баве у оквиру лингвистичке секције или рада у центрима за таленте.

Поред веће фреквенције фразеологизама у овим делима, важно је и уочавати специфичне начине њихове употребе. Навешћемо неке од начина којима су писци на креативан начин користили фразеологизме, чинећи их још експресивнијим.¹⁴⁵

а. Бранислав Нушић у *Аутобиографији* често исте групе речи користи као фразеологизме и као слободне групе речи, стварајући ироничан или хумористичан ефекат. Ево неких примера:

заседне некоме нешто у грлу – *причини некоме велику тешкоћу, непријатност.*

Апотекар: Брак је пиула справљена по једном застарелом рецепту, уваљана у шећер, да би се лакше могла прогутати, па ипак често заседне у грлу (Нушић 3, 249);

бити узаних груди – *немати разумевања, бити ограничених погледа на живот.*

Веле зато што се у војску не примају људи узаних груди, а ја ни код једне професије нисам срео толико узаних груди као у војсци (Нушић 3, 232);

¹⁴⁴ Пракса је показала да наставници углавном примењују Индивидуални образовни програм 1 и Индивидуални образовни програм 2 (ИОП1 и ИОП2), намењене ученицима који не могу да остваре прописане исходе и постигнућа те раде по прилагођеном односно измењеном програму, али да не примењују Индивидуални образовни план 3 (ИОП3), који подразумева обогаћене и проширене садржаје за ученике с већим постигнућима и мотивацијом.

¹⁴⁵ На многим местима у Речнику у фуснотама смо објаснили такве поступке писаца.

мрсити/смрсити некоме конце – чинити/учинити некоме неприлику, онемогућавати/онемогућити некога у нечему, кварити/покварити некоме рачуне, планове.

Хезис, она што испреда конач, необично је одговарала мојој средњој тетки, јер је она и у животу умела не само да испреда него и да мрси конце (Нушић 3, 62).

б. Премда су фразеологизми устаљене форме, које се усвајају у готовом облику, писци често оживљавају слику дату у фразеологизму. Ево неких примера:

упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед – дошао је до велике добити, нашао се у веома повољној ситуацији, дошао је до положаја; имао је велику срећу.

– *Та видиш ли како ти је запала сикира у мед, на није да је само сикира, нег и све држаље* (Сремац 2, 204);

пуче колан – догоди се несрећа.

„*Пуче колан свечевој кобили; | Леополдов храбри војвода, | Собијевски, војвода савојски | саломише демону рогове*” (Његош, 189);

бити камена/каменог срца – бити безосећајан, неосетљив, немилосрдан, хладан, зао, непопустљив.

СПИКЕР: Оставити људе са пола објашњења – то заиста могу само пећине камена срца... (Радовић, 28–29).

Објаснићемо наведене примере.

Иако фразеологизам *упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед* у свести говорника више није повезана са сликом од које је потекла,¹⁴⁶ свакако да се помињањем држаља секире које су такође упале у мед градацијски и хиперболично наглашава срећа кочијаша Пере Тоцилова, који ће добро наплатити вожњу и једном и другом попу.

У осмом разреду основне школе ученици, према програму, обрађују одломак из *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша. У питању је писмо Селима везира и одговор владике Данила. Пракса показује да због природе Његошевог језика (архаизама, алузија, вишезначности и сл.) наставник треба да уложи велики труд како би овај одломак ученици разумели. И поред великог броја непознатих речи и израза написаних поред овог одломка у читанкама, неки изрази остају необјашњени у довољној мери (в. 100. фусноту у Речнику). У наведеном примеру Његош је искористио фразеологизам *пуче колан* с значењем *догоди се несрећа*, с тим да је слику од које је потекао фразеологизам оживео у контексту везујући колан за свечеву (Мухамедову) кобилу.

У трећем издвојеном примеру Душан Радовић пећину одређује као безосећајну употребом фразеологизма *бити камена/каменог срца*, алудирајући на састав пећине.

¹⁴⁶ Да овај фразеологизам није више повезан са сликом од које потиче, доказује и то што су се и сами лингвисти, и то пре више од четири деценије, питали од које ситуације потиче овај фразеологизам. Стјепан Бабић (1978/1979) разматра варијанте овог фразеологизма, питајући се *Što pada u med: sjekira ili žlica*. Истражујући по етнографским списима Вука Карацића и сећајући се свог детињства, Бабић закључује да фразеологизам потиче од једног срећног догађаја – приликом цепања дрва могуће је наићи на мед. Иако у језику постоји (с ређом употребом) и варијанта овог фразеологизма с кашиком, што је и ближе свести данашњег говорника, Бабић сматра да је варијанта фразеологизма са секиром експресивнија, јер упадање кашике у мед подразумева да је мед већ ту, доступан је и не представља неки посебно срећан удес.

Свакако, треба указати и на појаву да постоје књижевна дела чији се хумор заснива углавном на употреби фразеологизама у дословном значењу. Такав је роман *Пустолов* Владимира Андрића.¹⁴⁷ Навешћемо неколико примера:

– *Пустолове, извалила магла пањ! Ваљда неки важан пањ. А можда и није, ко зна* (В. Андрић, 12);

Око неких научних питања копља се ломе већ вековима, и та поломљена копља чувају се у подрумима разних Научних Установа, само вас нигде неће пустити да се у то уверите (В. Андрић, 49);

Наиме, неко је имао несаницу и да би се успавао грешком је бројао туђе овце, а тај који је остао без својих оваца бројао је опет неовлашћено ка зна чије овце (В. Андрић, 72–73);

И – сви послушају. Морају. – Муву хоћу да чујем! Мува зазуји. Јакако (В. Андрић, 98);

Зора, бојно поље. Бубњеви треште. Индијанци спремни за окришај. Касни само, по обичају, Последњи Мохиканац, чији је петао у квару, па га не буди на време. Коначно, ето и Последњег Мохиканца, извињава се (В. Андрић, 106).

Потребно је да наставник на часу и у истраживачким задацима за рад код куће ученике упућује на тумачење оваквих поступака писаца, и нарочито на тумачење ефекта који они производе.

7.3.1.3. Коришћење Речника у настави Језичке културе

7.3.1.3.1. У настави Језичке културе фразеолошки речник се може користити на више начина. Један од начина је тај да наставник, листајући Речник, пронађе фразеологизме погодне за коришћење у насловима за писмене вежбе (писмене или домаће задатке). На првом месту то могу бити књижевна дела која у свом наслову имају фразеологизам (*Мртво море, Све ће то народ позлатити, Покондирена тиква, Свијету се не може угодити, Светли гробови* и сл.), који се могу тако уклопити у наслов да не захтевају анализу самог књижевног дела, већ појаве коју фразеологизам означава. На пример: *Светли гробови наше историје (науке, књижевности и сл.), Познајем једну покондирену тикву, Наша генерација није мртво море* итд. Поред наведеног, у наслову теме за писмене саставе може се употребити фразеологизам чије значење ученици треба да познају. На пример: *Обрали смо зелен бостан, За њега (њу) бих ишао и у ватру и у воду, Војвода Пријезда – човек испред свог времена, Дирнули смо буре барута* итд.

7.3.1.3.2. Фразеологизми могу послужити и за подстицање на истраживачко читање и самостални научноистраживачки рад, нарочито оних ученика које би требало укључити у Индивидуални образовни програм 3. Поред неких задатака намењеним овим, талентованијим и заинтересованијим ученицима које смо већ навели у овом поглављу, задатак може бити и да ученици користећи Речник потраже још примера коришћења одређеног фразеологизма (на пример, на интернету) како би што боље сагледали његову прагматичку функцију.

Такође, ови ученици могу груписати фразеологизме према њиховим саставницама, нпр. задатак да се пронађу поредбени фразеологизми, фразеологизми који садрже неку боју као

¹⁴⁷ Шире о поступцима у овом роману писала је Анкица Вучковић (2016: 58–72) у својој докторској дисертацији.

составницу, затим делове човековог тела (соматизми су толико бројни да задатак може бити да се проуче само они са саставницом *глава, срце, душа, рука* итд.), називе за животиње, биљке итд. Задатак може бити и да се напише дијалог с фразеологизмима из одређеног семантичког поља (нпр. са значењем *изгубити присебност, завоleti некога* и сл.), што је веома важно с прагматичке тачке гледишта, будући да ученици приликом израде овог задатка морају водити рачуна о стилу и ситуацији у којој се фразеологизам може употребити.

7.3.1.3.3. Једна од замерки нашој школи јесте и превелика „исцепканост” градива на предмете.¹⁴⁸ Спорадична повезивања садржаја различитих предмета резултат су залагања појединаца, а не системска решења. На сав глас хвали се финска школа, која је укинула временско ограничење часова, одавно спроводи тематску наставу,¹⁴⁹ а на путу је и да потпуно укине предмете. Како се у тај, интердисциплинарни контекст уклапа настава фразеологије? Будући да је природа фразеологије таква да је она не само ствар језика већ и историје, географије, биологије, културе, етнологије једног народа,¹⁵⁰ сматрамо да је фразеологија погодно тле за корелацију међу предметима. Тако ученици могу поједине фразеологизме тумачити и на часовима других предмета (нпр. *угушити устанак у крви, данак у крви, заменити главу, Бартоломејска (Вартоломејска) ноћ, преки суд* и сл. на часовима историје, фразеологизме које садрже топониме на часовима географије, фразеологизме које садрже фитониме и зоониме на часовима биологије, многобројне фразеологизме с компонентом *бог* на часовима веронауке, док на часу ликовне културе могу исцртавати ситуације означене фразеологизмима).

7.4. Закључак

7.4.1. Из свега реченог можемо издвојити следеће закључке:

а) Фразеологија је веома мало заступљена у настави нашег предмета, како с часовима посебно њој посвећеној, тако и на часовима на којима се усвајају или утврђују граматички појмови, на часовима на којима се тумаче књижевна дела, као и на часовима посвећеним развијању језичке културе ученика.

б) Избор начина на који ћемо фразеологизме користити у настави зависиће од постављеног циља и очекиваних исхода, али и особености самог фразеологизма и начина на који је употребљен у књижевном делу.

в) Када се одломак који садржи фразеологизам узима за лингвометодички текст, треба водити рачуна о томе да пример није сложен толико да омета посматрање језичке појаве, да је довољно препознатљив како би ученици на основу њега могли да се подсети обрађеног књижевног дела и да је фразеологизам довољно инспиративан за тумачење.

¹⁴⁸ Да се о повезаности знања из више предмета не води системска брига, показује и то што се при изради програма појединих предмета не узима у обзир време обраде појединих наставних садржаја. Тако се догађа да ученици треба да науче неки глаголски облик или врсту зависне реченице пре у страном него у матерњем језику, да на часовима историје још нису говорили о историјском догађају о коме говори књижевно дело које читају и сл.

¹⁴⁹ Тематска настава подразумева одабир једне значајне теме и њено осветљавање из различитих углова. Наставници различитих предмета сарађују на осмишљавању и реализацији оваквог пројекта.

¹⁵⁰ Драгана Мршевић Радовић (1999) предлаже да се, осим стилистичкој вредности фразеологизама, у настави пажња посвети и изучавању културолошких информација које фразеологизми носе.

г) Фразеологизмима се највише треба бавити на часовима тумачења књижевних дела. Притом, треба користити фразеолошке и опште речнике српског језика, одгонетајући не само значење фразеологизма већ и, што је и важније, његову функцију у одређеном књижевном делу.

д) Бављење фразеологизмима с лингвистичке тачке гледишта, када су у питању ученици у основној школи, намењено је, пре свега, оним ученицима који похађају наставу по Индивидуалном програму 3.

ђ) Фразеологија је погодна за остваривање међупредметне корелације.

7.4.2. На наведене, и друге начине, може се успешно спојити настава језика и књижевности, што се у нашој методици одавно разматра на теоријском плану, али се мало тога у пракси спроводи. Један од проблема који се може јавити при реализацији предложеног приступа јесте недовољан број часова нашег предмета, односно преоптерећеност програма.

8. О Речнику

Фразеолошки речник који смо израдили у току овог истраживања обимом је превазишао очекивања која смо имали на почетку рада, што показује да су фразеологизми веома учестали. Речник садржи око 3600 одредница, што га чини богатом фразеолошком грађом. На овом месту рећи ћемо понешто о начину израде овог речника.

Наш задатак био је да ишчитамо сва књижевна дела предвиђена програмом за пети, шести, седми и осми разред основне школе,¹⁵¹ из њих ексцерпиремо фразеологизме, откријемо њихово значење и уврстимо их у Речник.

У дефинисању фразеологизама помогли су нам једнојезични општи речници (РМС, РСЈ, РСАНУ), општи фразеолошки речници (Матешкић 1982а, Оташевић 2007, Оташевић 2012), као и фразеолошки речници одређени семантичким (Видовић Болт и др. 2017) или структурним критеријумом (Финк Арсовски 2002, Марјановић 2017).¹⁵² Иако по свом концепту *Bibliografija hrvatske frazeologije* (Финк Арсовски – Ковачевић – Хрњак 2017) није речник, веома нам је користила у раду, пошто смо на основу ње могли пронаћи рад у коме се говори о неком фразеологизму који речници нису забележили.¹⁵³

Како смо наш рад конципирали тако да најпре прегледамо грађу и дефинишемо фразеологизме, у Речнику нема ниједне одреднице која не садржи одговарајући пример. Притом, забележили смо доста фразеологизама које не бележи ниједан речник (од оних које смо прегледали), као и понеко ново значење фразеологизма који је већ забележен у речницима. Једино у ситуацији када фразеологизам има више значења, а наша грађа није потврдила примером сва значења, наводили смо пример из постојећих речника или са интернетских извора, јер смо сматрали да би ненавођење свих значења фразеологизма било и с научне и с методичке стране лоше, иако пример употребе неког фразеологизма често није био надхват руке. Будући да у речницима не можемо увек наћи пример за фразеологизам (који је, ако

¹⁵¹ Један од проблема који се појавио приликом израде ове докторске дисертације јесте промена програмâ за основну школу. Одлучили смо да дисертацију завршимо онако како смо је и почели – узимајући у обзир програме који су важали приликом започињања рада (Наставни програм за пети разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/03, 64/03, 62/04, година 2007, Наставни програм за шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/05, година 2008, Наставни програм за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 6/2009. и Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 2/2010). Ово смо учинили из двају разлога – будући да се реформа програмâ спроводи разред по разред (школске 2018/2019. године промењени су програми за први и пети разред основне школе), још увек не постоји коначан списак лектире за старије разреде основне школе; нови програми за пети, шести и седми разред не разликују се у великој мери од програма које смо ми узели у обзир.

¹⁵² Речник групе хрватских лингвиста одређен је семантичким критеријумом – сакупљени су анималистички фраземи, док су речници Жељке Финк Арсовски и Саше Марјановића шире студије које садрже и поредбене речнике. Овакви, специјализовани фразеолошки речници значајни су из двају разлога – с једне стране, с обзиром на то да су одређени семантичким или синтаксичким критеријумом, олакшавају рад будућим истраживачима, а с друге стране, овакви речници у својој области често бележе више фразеологизама од општих речника и општих фразеолошких речника.

¹⁵³ Као што се видело у дисертацији, приликом истраживања коришћени су и радови хрватских лингвиста. Разлози за то су двојаки. Иако су данас српски и хрватски језик два језика, они су потекли из исте основе, а народи који њима говоре живели су у сличним приликама. С обзиром на то да се у фразеологији, због њеног карактера, иновације споро јављају, јасно је да ова два језика имају великим делом исту фразеологију. Поред тога, радови хрватских колега веома су бројни, па би била штета не узети их у обзир, будући да проучавају фразеологизме који у истом облику и значењу постоје и у нашем језику.

представља пример из књижевне грађе, и методички примерен), између стварања ауторских примера и трагања за њима на интернету определили смо се за друго решење. Иако интернетски извори могу деловати ненаучно и понекад методички непримерено, трудили смо се да избегнемо ове замке, сматрајући да је боље навести пример спонтане употребе у језику него онај који је вештачки створен. С друге стране, како материјал који се поставља на интернет расте из минута у минут, он представља широк дијапазон текстова различитих намена и квалитета – на њему су похрањене и докторске дисертације, научни радови, многе старе и ретке књиге, али и огроман корпус разговорног језика (у виду форума и коментара који се постављају поводом неке вести), у коме су фразеологизми доста чести.¹⁵⁴ Међутим, како бисмо ипак одвојили књижевноуметнички стил писаца и публицистички стил вести односно разговорни стил забележен у коментарима на интернету, примере са интернета бележили смо у фуснотама.

Понекад смо за значење фразеологизма имали само један пример из грађе, а некад су они били многобројни. У другом случају, уз дефиницију нису навођени сви примери, јер би то повећало обим Речника, који је већ надмашио очекивања и потребе докторске дисертације, али и стога што није било потребе примерима истог типа потврђивати много пута једно исто значење. Приликом одабира примера који ће бити уврштени у Речник водило се рачуна о томе да они добро илуструју наведено значење, да су занимљиви (експресивни) и да буду разноврсни (иако нека дела предњаче по броју ексцерпираних фразеологизама, водило се рачуна о томе да буду заступљени различити писци и да се пример који садржи више фразеологизама не понавља под различитим одредницама).

С обзиром на то да је наш речник намењен и научној јавности, наставницима, али и ученицима, водило се рачуна о томе да дефиниције у њему буду ваљане не само с лексикографске тачке гледишта већ и с методичке стране. Такав начин дефинисања не мора увек значити класичну лексикографску дефиницију.

Могући недостатак нашег речника може бити тај што корпус припада искључиво једном функционалном стилу – књижевноуметничком (условно – разговорном). Премда је уобичајено да књижевна дела представљају грађу за речнике, лоша страна тога може бити та што књижевност, по својој природи и функцији, није једнозначна. Ипак, с обзиром на природу фразеологизама (њихов устаљени облик и релативно мали број значења, свакако много мањи од значења лексема), на први поглед може деловати да ће се та препрека када је у питању фразеологија избећи. Међутим, истраживање је показало управо супротно – поигравање фразеолошким и дословним значењима, мењање структуре фразеологизма, оживљавање ситуације из које потиче фразеологизам начини су да писци постигну нарочите стилске ефекте. Такви примери били су нам нарочито занимљиви. Иако они нису најбољи за илустровање значења фразеологизма, због своје експресивности често су управо они бирани за Речник. У таквим ситуацијама имали смо потребу да у фусноти објаснимо пишчев поступак и да уз такав пример додамо још неки (ако постоји) који је више „школски”. С друге стране, то што је грађа ексцерпирана из књижевних дела, може имати практичних предности – служиће ученицима као

¹⁵⁴ Да интернет може бити релевантан извор, показало се и приликом нашег рада. Наиме, догађало се да се изненадиво неким значењем фразеологизма које постојећи речници наводе, без примера или с редакцијским примером, који одудара од нашег језичког осећања. Тамо где огромно пространство интернета није дало ниједну потврду за такво значење, одустали смо од уврштавања тог значења у Речник. Такво је, на пример, значење фразеологизма *вадити (лечити) флека*. Овај фразеологизам пронашли смо само у Оташевићевом речнику (2012) са значењем *отклањати мамурлук, отклањати последице претераног конзумирања алкохола (обично ујутро)*. Како наше језичко осећање и пример из грађе потврђују другачије значење овог фразеологизма (*поправљати лошу ситуацију*), а интернет није потврдио уже значење које наводи Оташевић, одустало се од увођења наведеног значења.

помоћ при тумачењу лектире, али ће, надамо се, подстакнути истраживаче на анализу језика писаца.

За потреба ученика и странаца који уче српски језик, поједине речи за које смо сматрали да им могу бити непознате објаснили смо у фуснотама (такве фусноте обележене су звездицама).

Приликом распоређивања фразеологизама под надодредничким речима, примењиван је морфолошки критеријум, онако како то у свом речнику чини Матешкић (1982а). Ако фразеологизам садржи именицу (или поименичену реч), он је распоређиван према именици. Ако не садржи именицу, главним се сматрао придев, затим прилог, глагол, број, заменица, предлог, везник и речца. Ако фразеологизам има две именице (придева итд.), распоређивао се према првој. Премда смо свесни слабости овакве класификације (приликом оваквог распоређивања фразеологизама, може се догодити да надодредничка реч није и семантички најважнија; затим многи фразеологизми имају необавезне делове), ипак смо се одлучили за морфолошки а не семантички критеријум, сматрајући да је он објективнији.

У Речнику смо стрелицама упућивали на фразеологизме који имају исту или сличну структуру и исто значење. Таква места у Речнику су бројна, а она могу надоместити то што овом приликом није урађен и тематски фразеолошки речник.

На крају, изнећемо једну дилему коју смо имали у крајњем обликовању ове дисертације. Питали смо се да ли Речник ставити на овом месту на коме је или га можда сместити, као прилог дисертацији, иза литературе. С обзиром на то да у Речнику на многим местима у фуснотама објашњавамо фразеологизме и нарочито ефекте њихове употребе, Речник смо сматрали неодвојивим делом нашег истраживања, те је он добио ово место у дисертацији.

9. Речник

А

абонос*

црн као абонос – *веома црн*. → **црн као зифт, црн као катран, црн као мастило, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угаљ, црн као угљен.**

Има их [представника скоро свих племена екваторске и западне Африке] дугачких и танких, витких, кратких, угојених, главатих, сасвим ситних глава на јаким вратовима, црних као абонос (Петровић, 12).

авет

страшан као авет – *веома страшан, сабласно страшан.*

Он виде само да је бегунац и ништа више... Нека страшна мисао, страшна као авет, дође му на памет. – А ако ти ниси убио Станка!... Ако он буде жив, куд мислиш онда?... (Веселиновић, 41).

Адам

од Адама [и Еве] (од Еве и Адама) – **1.** *од давнина, од постанка човека.*

Из које ће читалац видети да је истина оно што су још давно рекли песници и филозофи, и то је: да је све зло у свету (од Адама па до наших дана) дошло баш од оне половине којој гђа Сиди и гђа Перса припадају (Сремац 2, 97).

2. *нашироко, од почетка.*

– Ћути, јер иначе и Исидор расплавио од Еве и Адама (РМС, Рад. Д.).

адреса

на нечију адресу (на адресу некога) – *некоме, на нечију рачун.*

Кађа извали страшну псовку | на рачун ветра, на адресу живота, на име мора (Антологија – Радовић, 322).

ала (хала)

зинула ала из очију некоме – *сувише се полакомио.*

Из очију им зинула хала, па их разрогачили и прате сваки покрет. Погле! Ама тај сјај – то је нешто што се ни замислити не може! Шест стотина долара! (Твен, 217).

јак као ала – *веома јак, натприродне снаге.* → **јак као [црна] земља, јак као слон.**

А народ, шта ће, | бежи и шапће: | – Јак је као ала, | а још будала! (Ерић 1, 86).

алва (халва)**

отићи/ићи као алва (халва) – *продати се веома брзо.*

Продао старац | своје пилиће. | Свако за петсто | динара даде | и узео четири | и по хиљаде. | „Оде ко алва!” (Ерић 1, 48).

* бот. дрво које расте у Индији, познато по својој тврдоћи и црној боји.

** тур. источњачки слаткиш од пшеничног брашна, масла и меда или шећера.

алфа

алфа и омега^{*} – почетак и свршетак; суштина, бит. → почетак и крај.

Зло је мени чаврљало | кад ме мраком котрљало: | Не јадикуј, прашко снега, | ја сам алфа и омега (Савремена лирика – Тешић, 94).

Америка

открити (пронаћи) Америку – а. пронаћи/проналазити нешто ново, значајно.

– Пронашао сам – Америку! Немој се смејати, озбиљно ти кажем! Пронашао сам једну такву реткост, да ми готово нећеш веровати (РСАНУ, Весел.).

б. ир. представити/представљати као новину нешто што је већ одавно познато.

– Открио сам да пола Каранова живи под оклопом као корњаче. – Открио си Америку! Будало! (Олујић 2, 138).

анатема^{**}

анатема те (га, је итд.) било! – у клетви: проклет био (била итд.)!. → аратос те (га, је итд.) било!.

– Пху, анатема га било, извлачи се Јовица из ових сукања док смо читави! (Ћопић 3, 107).

бацити/бацати анатему – проклетити/проклињати.

И он је искрено, у дубини душе, бацао анатему и на попа, на кмета, и на Црнобарце, што вређају оваквог човека! (Веселиновић, 23).

андрак^{***}

донео некога андрак – доћи непозван, бити непожељан. → донео некога враг, донео некога ђаво.

Њихова се [оклагија] скрхала прекјуче кад је мама била нешто љута, а тату баш онда доно андрак да јој се умеша у посао и да јој показује како да зготови неко јело (Сремац 2, 59).

анђео

анђео чувар¹⁵⁵ – по народном веровању, анђео који се налази уз сваког човека и стара се о његовом добру и срећи.

„Кодирани позив за помоћ на заштићеном МПУ-овом каналу је ’Аријадни је потребан анђео чувар’” (Гибинс, 241).

апетит

отворити апетит – изазвати жељу, вољу за нечим, нарочито за јелом.

Марија Риго (сипајући ракију): И само сипај, то ће да ти отвори апетит (Киш 2, 25); Љубав је једна врста пијанства. Кад човек превали прву и другу чашу, отвори му се апетит и јави жеђ а онда сручује чашу за чашом (Нушић 3, 198).

аплауз

доживети аплауз – постићи успех, одобравање.

^{*} алфа – почетно слово грчке азбуке; омега – последње слово грчке азбуке.

^{**} грч. цркв. искључење из црквене заједнице; проклетство, свечана осуда, укор.

^{***} перс. ђаво, враг.

¹ Поред облика потврђеног у грађи, постоје још и ове варијанте фразеологизма анђео хранитељ, анђео хранилац и анђео стражанин (покр.).

Брак је комад који се не игра пред публиком, а кад ипак доживи аплауз, то значи само да је рђаво игран (Нушић 3, 250).

апотека

као аптека – *веома чисто и уредно.*

– Чујте ви, мангупаријо, одсад у мом одсуству да слушате Тарзана, а џунгла хоћу да ми буде као аптека! (В. Андрић, 99).

Арапин

црн као Арапин – *црномањаст, тамнопут.* → **црн као враг, црн као гавран** (1).

То је био мали Николица, ђак првог разреда, својеглав и љут дјечачић, црн као Арапин (Ђопић 2, 33–34).

аратос*

аратос те (га, је итд.) било! – разг. у клетви: *проклет да си!, ђаво те однео!*. → **анатема те (га, је итд.) било!**

Вати Марку десни скут доламе, | Трже Марко ноже од појаса, | Те одсече десни скут доламе: | „Иди, бедо, аратос те било!” (Епске песме 3, 70).

аспра**

не дати ни аспре на нешто – *не ценити нешто нимало.* → **не дати ни цвоњка за нешто.**

БЕНВОЉО: Да сам ја таква свађалица као ти, аспре жива душа не би дала на моју главу, ни на час или два (Шекспир, 75).

Б

баба

баба мисирска – *плашљива особа.*

– Никако, – рече он – зрело сам ја промислио, и не допада ми се. Опасно је! [...] – Е, јеси мртво пувало! Јеси баба мисирска! (Твен, 214).

бобоњити као баба из каце – *звоцати, коментарисати нешто, углавном непозван.*

– Дедер да ми мало побоље послушамо шта овај ту бобоњи као баба из каце (Ђопић 1, 64).

брбљати као баба² – *непрестано брбљати (гунђати, кувати и сл.), јадиковати, жалити се.*

Професор ме је опоменуо да „не брбљам као баба”. Устао сам и, оборених очију, тупо и тврдо процедио кроз стегнуте зубе да ја нисам баба и да не допуштам да ме тако назива (Андрић 3, 133).

задушна баба – *човек добра срца, одвише добар, предусретљив, онај који је спреман да свакоме учини услугу.*

* Овај прилог грчког порекла користи се само у изразу.

** грч. *ситан турски новац у сребру, ситна турска пара; новац.*

² Поред наведене форме, овај фразеологизам може садржати и глаголе *гунђати, кувати* и сл., као и придев *стара*.

– Та да ти знаш, одмах би видио да су овога овдје мочугом поћерали на Југославију. Зар је њему, оваквоме, до тамо некакве окупације. Остави, бога ти. – Е, баш си ти некаква задушна баба – кисело проциједи Јовица (Ћопић 3, 38).

бабо

ни по бабу ни по стричевима – *праведно, објективно.*

„Немој, сине, говорити, криво, | ни по бабу ни по стричевима, | већ по правди Бога истинога!” (Епске песме 1, 109).³

бајаги

као бајаги – *тобоже, као да.*

– И, као бајаги, шта је он бољи од тебе!... У газдалуку – није, лепши – није, стаситији – није!... Што баш он да је узме?... (Веселиновић, 30); „(Име и презиме сам заборавио, те се мора узети уобичајено Н. Н.), чиновник овога надлештва, који је иначе добар и савестан радник, у последње време толико се компромитовао некаквом збирком својих као бајаги песама” (Домановић, 211); – Молим? – опет Сима као бајаги није чуо (Нушић 1, 13).

бакрач*

какви бакрачи – *за изражавање презира или одбијања: којешта!, какве трице!*

„Как’и вашари, | как’и бакрачи. | Шта ми то тако | једнако значи” (Ерић 1, 41).

балон

пући као луфт-балон – *олако нестати; нагло умрети.*

– Ја би’, ја би’ | сто прасића! | – Сто прасића! | Ниси слон! | Пуко би ко | луфт-балон! (Ерић 1, 74).

барјак

бити испод нечијег барјака – *служити у нечијој војсци.*

СТРАХИЊА Стари барјак банова Страхинића виће се на Косову међу барјацима све српске госпде. Биће мало људи испод њега, можда ће га једва држати ослабеле руке немоћног слуге Милутина (Михајловић, 135).

доћи/долазити под нечији барјак – *ступити у нечију војску, служити у нечијој војсци.*

Многи ускоци из потлачене српске земље долазише под његов барјак (Веселиновић, 306).

развићи (дићи и сл.) барјак – *1. повести борбу, позвати у борбу.*

Ту је развио барјак слободе и позвао све осветнике (Веселиновић, 306).

2. пеј. одати се блуду, разврату (о жени), барјакуша.

– Једна сасвим дигла барјак и проскитала [се] (РСАНУ, Наст. 1, 24).

³ Ово је прецедентни исказ (о прецедентним текстовима и исказима више у Драгићевић 2010: 15–16). У наведеној песми група речи има дословно значење – мајка Јевросима моли Марка да праведно пресуди на коме је царство остало после цара Душана, а не да држи страну оцу (бабу) или стричевима. Фразеологизам се данас употребљава у значењу које смо навели у одредници, као што је у овом примеру: Паре за школе ни по бабу ни по стричевима – За реконструкцију и обнову школа на територији Новог Сада град је издвојио 500 милиона динара од којих је 350 милиона за средње школе. У Градској управи за образовање кажу да нема фаворизовања појединих школа, већ се приоритети одређују на основу дотрајалости објекта и учесталости инспекцијских решења које школа добија (<http://rtv.rs/>, 12. 8. 2015).

* *котао од бакра.*

барут

мирисати на барут – *слутити на рат, показивати предзнаке рата.*

Чонакош звизну, што је значило да ваздух мирише на барут (Молнар, 17).

батина

извући/извлачити (јести/појести и сл.) батине – *а. бити ударан/изударан.*

Дете у основну школу полази са извесним предосећањем да ће извлачити батине (Нушић 3, 78);

– А како се ти зовеш? Знам, знам: Томас Сојер. – Тако се зовем кад имам да једем батине. А кад сам добар, зовем се просто: Том (Твен, 66–67).

б. и: добити батине – *бити побеђен у рату или такмичењу.*

– Сигурно се одала на астрономију и звјездочтеније – вели заједљиво поп Ћира – па погађа 'оће л' бити рата, и ко ће добити батина. – Па и биће и рата и батина! – дрекну поп Спира љут као звер, и полете на противника... (Сремац 2, 141).⁴

изјести дебелих батина – *бити оштро кажњен, избатинан.*

Сећам се, на пример, да сам због седам мршавих крава изео седам тако дебелих батина да о дебелим кравама нисам смео ни говорити (Нушић 3, 86).⁵

бачва*

велик као бачва – *веома велик, огроман.* → **велик као брдо, као буре, велик као кућа, велик (огроман) као планина.**

– Та то је, Томе, наш свадбени колач. – Јесте – и волео бих да је велик као бачва, јер то нам је све (Твен, 256).

башта

свашта у божијој башти – *каже се када се коментарише нешто необично, нелогично.*

– О људи, људи, будале, ће ће главу изгубити! О, људи, свашта у божијој башти – он да ми заустави Нијемца (Ћопић 3, 123).

беда

као/ко од беде – *нерадо, безвољно; аљкаво, немарно.*

– Неке комаде свира па и не мари, ко од беде (Сремац 2, 90).

узимати (и сл.) себи беду на врат – *стварати невољу, наметати себи неку непријатну обавезу, одговорност, бригу.*

„Не узимај младу жену, не узимај себи беду на врат, Аћиме, магарче Аћиме, није то за тебекана, та кадашњи си ти човек!” (Сремац 2, 130).

безумље

до безумља – *прекомерно, интензивно.* → **до бесвести.**

⁴ Поп Ћира употребљава фразеологизам у овде наведеном значењу, док поп Спира употребљава реч *батине* у значењу *ударци*, чиме се ствара нарочити стилски ефекат.

⁵ Поред наведеног придева, овај фразеологизам може садржати и придеве *мастан*, *дебео* и сл. Разлог због ког Нушић бира придев *дебео* јесте паралелизам с друга два фразеологизма употребљена у овој реченици (в. под *крава*).

* *велики суд за течност, буре.*

Мислио је да је воли до безумља, сматрао је да је његова страст право обожавање – кад тамо: то је била само сићушна пролазна наклоност (Твен, 27); После је у цео пук ударило неко спавање, неки нездрав сан, тежак до безумља (Црњански 2, 222).

белег(а), јек. биљег(а)*

бити некоме на белези/биљези (чекати [некога] на белези/биљези) – а. не одступати, спремно чекати напад.

Али Турчин чека на биљези, | Наврх поља шатор разапео, | Под шатором сједи, пије вино (Епске песме 4, 63).

б. стајати на располагању.⁶

в. бити присутан, бити пред очима.

„Хајте к мени под мојим шатором, | ти, владико, и главни сердари, | само да сте цару на бјељегу, | за примити од мене дарове, | па живите као досле што сте” (Његош, 188).

изаћи/изићи на белег(у) – изаћи на мегдан, на такмичење.

МЕРКУЦИО: Али, хајте, | На белегу изиђите, и он ће | Поћи за вама (Шекспир, 76).

бело

погледати/гледати некога бело – погледати/гледати некога с неразумевањем, одсутно, с чуђењем, глупо.

– Шта мислите о мачкама, молодој чловјек? – О мачкама? – погледао сам га бело, а онда почео да се смејем (Олујић 2, 119).

бео

бео белцат⁷ – *веома бео.*

Па онда је око сваког млина згуснут неки врбик, алуга и расперјане раките, а у близини је и какав шумарак, обично љескар, па све то наводи на саблажњиве мисли чак и усред бијела бјелцата дана (Ћопић 1, 30).

* *мета, домет, нишан, циљ; црта (као знак старта или циља).*

⁶ Фразеологизам који има више значења бележен је тако да се упишу сва његова значења. У оним случајевима када у грађи нисмо имали потврду за одређено значење, пример смо преузимали из једног од речника (РМС, РСАНУ, Матеш.). Ако ови речници нису имали пример за наведено значење (а избегавани су и редакцијски примери), пример је тражен на интернету. Због концепције нашег речника (књижевна дела као грађа), примери са интернета биће навођени у фуснотама. За наведено значење забележен је овај пример: Премијер на биљези посланицима – Прва сједница редовног прољећног засиједања црногорског парламента биће одржана данас на Цетињу, на чијем почетку ће премијер Жељко Штурановић сат времена одговарати на посланичка питања (<https://www.pcnen.com/>, 13. 3. 2007).

⁷ О оваквим придевским конструкцијама писала је Милка Ивић (1995а) и утврдила да су прва три придева забележена у оваквим конструкцијама *сам, пун* и *нов* (у речнику Јакоба Микаље из 1649. године). Заједничко овим трима придевами јесте то што су једносложни и означавају привремену одлику бића, те се овакав тип конструкције најпре проширио на придеве који испуњавају те услове (*го, здрав, прав*). Данас Бојана Марковић (2011) у хрватском стандарду региструје 26 таквих придевских синтагми (с обзиром на заједничку основу наших језика и то да се ради о балканизму, како истиче Милка Ивић, слична ситуација се претпоставља и у нашем језику). У овом речнику забележене су следеће синтагме овог типа: *бео белцат, вин винцат, го голцат (голцијат* и сл.), *жив живцат, здрав здравцат, један јединцати, једини јединцати, мртав-мртацки, нов новцат (новцијат), прави правцати, пук пукцат, пун пунцат, пусто пустијасто* (прилошка синтагма), *сам самцијат (самцијат), цео целцат, чист чистацки, читав читавцати (читацки)*. Конструкцију *његов његовцат*, забележену у *Доживљајима Тома Сојера* (– Е, људи, чусте ли га данас? Па то су његове његовцате речи! (Твен, 159)), нисмо забележили као одредницу, сматрајући је нефреквентном те и неустаљеном. Она је необична и по томе што садржи заменицу а не придев.

ни беле [не зуцнути и сл.] – *ни речи, ништа [не проговорити], ни бекнути, ћутати/оћутати.*
→ **ни речи** [не проговорити и сл.], **ни словца**.

Младен сагао главу, па ни беле. У дубини душе осећао је да Иван има право (Веселиновић, 185); – Дође ми таква туга кад помислим да си ме ти пустио да одем оној мудрици Харперки, па да изигравам такву будалу, а ниси ми зуцнуо ни беле! (Твен, 167).

бес

као да га (је итд.) беси гоне – *веома брзо, великом брзином (најчешће: побећи и сл.).* → **као да га (је итд.) сви ђаволи гоне, као да га (је итд.) муње шибају**.

Трчао је што игда може, јурио је као да га беси гоне... (Веселиновић, 39).

побелети од беса – *бити веома бесан.*

Мој отац је побелео од беса. Благо ме је ударио по образу, и то је била једина физичка казна коју је он икад применио али се ударца скоро и дан-данас сећам (Тесла, 27).

ушло је сто бесова у некога – *помахнутао је, полудео је.*

Станко је ћутао. У њега беше ушло сто бесова. Чинило му се да миле а не ходе, па је одмицао испред свију (Веселиновић, 237).

бесан

као бесан – *у највећој могућој мери: веома жестоко, јако, брзо и сл.* → **као бесомучан, као луд, као махнит, као нездрав, као помаман, као суманут, као шашав.**

Турци су навалјивали као бесни, али свакад беху одбијени... (Веселиновић, 392); Лете коњи ко бесни широком и високом долмом поред рита (Сремац 2, 305).

бесвест

до бесвести – жарг. *претерано, много.* → **до безумља.**

Понекад се тако глупирам до бесвести, само да се спасем досаде (Селинцер, 27); Неки лик поред мене до бесвести је мувао рибу с којом је био (Селинцер, 152).

бесомучан

као бесомучан – *врло интензивно, јако, у великој мери.* → **као бесан, као луд, као махнит, као нездрав, као помаман, као суманут, као шашав.**

ТОШИЦА (*сам*): Сав сам се ознојио! Играо сам као бесомучан: подерао сам троје женских хаљина; двапут сам пао, све због ње моје мучитељке! (Трифковић, 56).

бестрага

иди(те) бестрага! – у љутњи: **1. нека те (вас) нема!, нестани(те)!, губи(те) се!**

– Иди бестрага кад ниси низашта! (Сремац 2, 94); МИТАР: Знаш шта је, Фемо, Васа нека узме Евицу, а ти пођи за филозофа. ФЕМА: Нек иде бестрага, ја га не треба (Стерија, 208).

2. каже се кад неко пристаје на нечије услове, али нерадо.

А поп-Спири дође напослетку смешно, одобровољи се па вели: „Иди бестрага!” а госпоја Сида срећна што је продужен живот њеном клијенту и љубимцу до прве прилике (Сремац 2, 44).

бестрв*

у бестрв побећи (и сл.) – *побећи (и сл.) незнано куд, бестрага; веома далеко.*

* Ова реч се појављује само у наведеном изразу.

„Нијесам се ја помамио, нити ми је, богу да је за славу, живот омрзнуо!”, одговори вођа, пак побјегне у бестрв (Љубиша, 83).

бесцење

продати/продавати (и сл.) **нешто у бесцење** – *продати/продавати нешто врло јефтино.*

Шумовити и сточни крајеви помагаху се којекако, продавајући дрва, хранећи се бијелим смоком, кољући стоку, продавајући је у бесцијење (Матавуљ, 244).

Библија

матор као Библија – разг. жарг. *веома стар.*

Није јој више све јасно у глави – матора је као Библија – и стално ми шаље новац за рођендан, бар четири пута годишње (Селинџер, 58–59).

биљка

расти као биљка – *брзо расти, развијати се.*

То је жива бронза која расте као биљка и као звер већ четрнаест година [О црнкињи.] (Петровић, 21).

бити

беше му (јој итд.) – *прошло је време нечије пуне снаге – владавине, живота, младости и др.*

КАПУЛЕТ: И на ухо сам каквој лепојци | По штошта шапутао, што је њој | Било по вољи. Али, беше му! | Беше му! (Шекспир, 44).

било па прошло (било па није) – *готово је, готова ствар, неће се више вратити.*

– Него шта ћемо са шљивама? – А, са шљивама? Па то се зна, онако како сам ти реко: било па није (Андрић 2, 326); МИЦА: Било па прошло, а да гледамо сад од чега живимо (Нушић 5, 74).

био ко био – *било ко, свеједно ко је мора се нешто урадити.*

ПРВИ СТРАЖАР: Неколицина вас по гробљу свуд | Нек’ зађе и нек’ хвата кога нађе, | Био ко био (Шекспир, 129).

бити један од оних – разг. *бити хомосексуалан.*

– Не треба се, каже стидети голог људског тијела. То ти је природна љепота – увјерава он срамежљиве гаћане око себе [...] – Види ти гдје он тражи љепоту. Чујеш ти, да ти нијеси један од онијех, знаш? (Ђопић 3, 134).

и то било кад се помињало – *некад се догодило, а сад се о томе само говори.* → **давно било, сад се помињало.**

Па одоше, дома свадбоваше. | И то било кад се помињало (Епске песме 3, 45).

што би, би (што је било, било је) – *свршено је, сад је касно, мора се прихватити онако како је.*

– Нас ђаво заведе да поверујемо оном лажову!... Ал’ сад, што је било – било!... (Веселиновић, 325); И зато је, дакле, он себе сматрао за бољу прилику и партију једној свештеничкој кћери каква је Јула била, него Шаца [...] Али, што би, би! Јула је била Шацина и Шаца њен (Сремац 2, 169).

битка

добити/добитијати битку – постићи/постизати успех.

Али она га је видела и те како; а сем тога била је и свесна да битку добија, па је била срећна-пресрећна кад је видела како и он пати онако како се испатила она (Твен, 164).

благо

лежеће благо – новац, дукати.

„Каква блага? Све мека дуката, | А све пуста блага лежећега. | У нас, браћо, четири дахије, | Аганлије и Кучук-Алије, | И у мене и Мула-Јусуфа, | У свакога има пуста блага | Небројене по двије магазе” (Епске песме 6, 14).

неста блага, неста пријатеља – нар. посл. *пријатељи се у невољи познају*.

„Кад ја виђех дворе затворене: | Неста блага, неста пријатеља” (Епске песме 2, 23).

ни за све (какво) благо овога света – ни за шта на свету, ни за какву цену. → **ни за милион долара**.

„Ето, ја! Ја не бих пуцао на Алексу ни за какво благо овога света; али он, чово, хоће да убије за своје!...” (Веселиновић, 146); Али не бих посетио тог кретена Мороуа ни за сва блага овог света, чак ни у најцрњој депресији (Селинџер, 65).

није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго – нар. посл. *љубав се бира према осећањима, а не богатству*.

Казаће им он то већ на своме месту, и знам да ће им онда још чудније бити како то да се нису раније сетили, кад је давно у романима речено да се срцу не да заповедати, а у песмарицама записано: „Није благо ни сребро ни злато, већ је благо што је срцу драго” (Сремац 2, 100).

блаженство

прећи (и сл.) у вечно блаженство – рлг. еуф. *умрети*. → **отићи у вечност, прећи** (и сл.) у вечни покој, **поћи на последњи (вечни) пут, отићи** (одјашити и сл.) на онај свет, **преселити се у успомену**,

И наставивши се на овом месту и оставши неко мало време са мном, а велики и натприродни подвиг прешавши, 8 месеци у томе, пређе у вечно блаженство (Свети Сава, 13).

блато

извући некога из блата – помоћи некоме у невољи, спасити некога из било какве беде, срамоте.

– А кад једнога дана будем прави правцати оглашени разбојник, па сав свет узговори о томе, е знам засигурно да ће се она поносити онда што ме је извукла из блата! (Твен, 289).

имати нечега као блата – имати много нечега, у изобиљу.

– Имаш ли пара? | – Их, ја! Ко блата! (Ерић 1, 14).

бог

ако бога знаш (знате, заст. *знадеш*) – **1.** у чуђењу, при прекору: *побогу*.

„О Милошу, наша поглавице, | и досад су књиге долазиле, | ал’ се нису са сузам’ училе! | Откуд књига, ако Бога знадеш?” (Епске песме 1, 80); – Стој, ако бога знаш, зар мене и зашто мене? Та Сид је разбио! (Твен, 30).

2. у молби, при преклињању. → **ако за Христа знаш** (знате).

Ивану клецнуше колена, и он се стропошта на земљу. – Немој, ако бога знаш! – јекну... (Веселиновић, 273); ЈЕРОТИЈЕ: Па то ће бити, то ће бити, господине Вићо! 'Ајде брже, ако бога знаш, изгорех од нестрпљења! (Нушић 6, 25).

ако бог да – *ваљда, надам се.*

„Још годину, две па ћу га и оженити – ако бог да!” (Глишић, 232–233); Најпослије пријетио им, говорећи: „Ако бог да те ову рану преболим која је сад на мени (тј. ако изиђе жив из Неготина), хоћемо се на зиму питати како се држи царевина” (Карацић 1, 206); „Откуд теби прстен мој?” – | „Дао ми га бабо твој, | Ако Бог да, свекар мој” (Народна лирика 2, 69).

ако је и богу, много је – нар. посл. *нечега је реално много, показивање незахвалности и ценкања у вези с тим шта се богу може дати.*

Калуђер – видећи велики сирац воска, и знајући да свијећа она што у такијем догађајима претече, остаје њему – повиче на ђака да донесе с коња улар, да око њега од свега онога воска граде свијећу. Кад ђак улар донесе, и баба види шта они хоће, она истргне калуђеру восак из руку, говорећи: „Нећеш, бога ми! Ако је и Богу, много је” (Шаљиве приповетке, 79).⁸

бити бог за некога – *бити најважнији некоме.*

За тебе бејаш бог, идол и најсветије биће (Станковић, 72).

бити и бог и побожје – заст. *бити главни, најважнији, бити све и свја.*

– Онда суди како знаш! Ти ћеш бити и бог и побожје!... (Веселиновић, 110).

бога ми [мога] (бог и божја вјера, живога ми бога, тако ми бога, убио ме бог ако...) – *при заклинању или појачавању тврђења.*

– Иване! – рече поп. – Не греси душе!... – Ама, попо, бога ми!... (Веселиновић, 62); – Охо! – рече Заврзан – па ти се канда љутиш?... – Не, живога ми бога! (Веселиновић, 127); „А тако ми Бога великога, | Ја ћу отић' сјутра у Косово, | И заклаћу турског цар-Мурата (Епске песме 2, 58); – Тако ми бога, господине! Тако ми бога! – муцао је краљ животињске тржнице. – Даћу вам хиљаду за њега, господине драги (Лондон, 108); ЕВИЦА: Убио ме бог ако знам о каквој решконт! (Стерија, 200); – Немам, господару, ни перпера, бог и божја вјера! (Шаљиве приповетке, 14).

бога ти (вам) [твога, вашег итд.] (тако ти (вам) бога) – **1.** *у заклинању или молби: заклинам те богом; молим те.*

„Ој Бога ти, црни калуђере! | Откуд тебе тај шарени коњиц?” (Епске песме 3, 34); „Ој, бога ти, Јањо хитропрељо, | да ти пошљем малено повјесмо – | определи ми шатор и кошуљу” (Народна лирика 1, 58); КАПЕТАН: Дедер, читај, бога ти, господине Вићо, јер изгледа да сад тек наилази оно што је главно (Нушић 6, 82); – Ништа, ништа... – Тако вам бога, извините. Заиста... нисам хтео! (Чехов, 140).

2. *у чуђењу или љутњи.*

Она се зачуди и препане, па му рече: – Бога ти, зар ти је тако омрзнило живљети, те си се вратио по мене! (Бајке 1, 35); БОШКО (Слузи на вратима) Јеси ли чуо? Шта бленеш? Шта, усталом, бога ти твога, тражиш ту на вратима? (Михајловић, 75); Г. МИКА: Па ето, знате... У вароши се

⁸ Вук Карацић (1965: 49) управо ову народну причу наводи уз пословицу *Ако је и Богу, много је*, те је с обзиром на порекло пословица (често су оне део народних прича, односно њихове поуке), може се закључити да наведена пословица потиче из ове шаљиве приче.

зучка, како се она много гледа са тим школским надзорником. НАЧЕЛНИК: Ма, Бога ти! (Нушић 4, 18).

бог би га [свети] знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај) – 1. *не зна се, непознато је, нико не зна, неизвесно је, ко зна. → враг би га (је итд.) знао (ће га (је итд.) знати итд.), ђаво га (је итд.) знао (ђаво ће га (је итд.) знати итд.).*

Бог свети нека зна како су могли тако брзо, али чланови гит-удружења већ у два и по појавили су се на градилишту (Молнар, 79); Донео је некакав прашак. Бог би га свети знао где га је набавио и ко му га је дао (Нушић 1, 25); – Тек, било како било, благо полежи тамо, ти боже знај докле, па се ухвати рђа по њему, па тек бог те пита кад некакав нађе једну жуту хартију, она има да се одгонета бар недељу дана (Твен, 202); – Како, зашто, питај бога, тек одједном видим да ја више нијесам ове земље човјек и да су ми тијесни сви њезини закони (Ћопић 1, 65).

2. *јамачно, сигурно.*

„У магли се, љубо, растадосмо, | растадосмо, пак се не састасмо; | нека бог зна, добра бити неће” (Епске песме 1, 100); – Није могла отићи – рече он. – Бог зна да није могла отићи (Хемингвеј, 39).

бог богова – 1. *онај који има велику моћ, власт, који је свемоћан, сила над силама; онај који представља велики ауторитет или нешто савршено, недостижно.*

Бог богова је посланик Љубомир, а богићи су Моша и тата Стојадин (РМС, Бар.).

2. *изванредно, врло добро.*

„Охохооо! | То је лова! | Купићу радио, | па бог богова!” (Ерић 1, 14).

бог да му (јој итд.) душу прости (опрости) (бог да га (је итд.) прости) и сл. – *каже се при испраштању с покојником или при спомињању његовог имена.*

– Његова мајка, бог да је прости, лепо се најивела (Веселиновић, 373); – Покојни Сибин, бог да га прости, често је говорио како ће, ако дочека, школовати Огњана (Глишић, 229); МИТАР: Он се, бог да му душу опрости, кињио и живот прекраћивао да вам што више прибави (Стерија, 169).

бог дао, бог узео – нар. *каже се кад неко умре, обично дете: то је божја воља, судбина.*

– Ни речи да ми ниси казао против мога Тома, и то још сад кад га нема. [...] – Бог дао, Бог узео! (Твен, 133).

бог да прости нешто – *нешто је пропало, изгубљено.*

Па га дохвати својом тако несретно да му је окренуо доњу вилицу чак на леђа! Једва је Софра брица наместио на старо њено место, али зубе, бог да прости (Сремац 2, 163).

богзна шта (какав, како и сл.) – *нешто нарочито, посебно.*

А најзад, ни та његова спољашност није представљала богзна какву опасност, јер не треба се никад плашити опозиције којој бодљике служе само као накит (Нушић 3, 51); АРСА: Или можда мислиш да би могао бити министар просвете. Ја не кажем да је потребно да будеш богзна како писмен, ал’ опет (Нушић 5, 58); „Чудна ми купуса! Неки људи мисле да су богзна шта, ништа друго не знају него да „изводе”!” (Твен, 113).

бог и батина – *једина власт, свемоћан човек, главни, истакнути, онај који одлучује.*

– Пази, само мене има да слушате. Сад сам ја за вас бог и батина! (Ћопић 3, 21).

бог и душа – при уверавању: *доиста, заиста, свакако, право говорећи*.

НАЧЕЛНИК: А оно, видиш у чему је. Бог и душа, он је и нико други аналфабета, јер једанпут је чак и за мене говорио неке ружне ствари (Нушић 4, 16); ДОЈКИЊА: Ама, Бог и душа, | Да тисућ' лета живим, нећу то | Заборавити (Шекспир, 36).

бог је заборавио некога – 1. *задржао се сувише дуго негде*.

– Знаш ти њу, оде тек на неку страну, па је тамо и бог заборави (Станковић, 76).

2. *изгубио је сваку наду*.

– На кога се наљутио бог? Кога заборавио?... То није истина. Ја га видим!... Он благосиља моју кућу!... (Веселиновић, 216).

бог је [тако] рекао (бог тако рече) – *тако је суђено, није могло другачије*.

То су били за њега људи којима је бог рекао да живе (Веселиновић, 21); – Сад? – Бог тако рече, – посрнусмо мало (Станковић, 75).

бог је узео (позвао и сл.) некога [к] себи – рлг. *умро је, мртав је*. → **Господ је узео некога**.

У тај мах позове га Бог себи. Он се са тога мјеста вазнесе на небо и благослови јелку (НК о Св. Сави, 80); Кад се родио, приповеда Палчика, а баба каже: „Фала богу кад сам дочекала унука; сад само молим бога да ме не узме к себи док му баба не сашије гаћице” (Сремац 2, 61).

бог ми је сведок – *при заклињању*.

Бог ми је сведок да ми, упркос љубавној ватри која ми је горела у крви, никаква ружна мисао није пала на ум (Доде, 31); МИЛАДИН: Бог ми је сведок, господин-Жико! ЖИКА: Имаш ли ти неког сигурнијег сведока него што је бог? (Нушић 6, 57).

богом брат (по богу брат) – *побратим*.

Пак загрли стариша дервиша: | „Богом брате, старишу дервишу. | На поклон ти моје дуговање!” (Епске песме 2, 23); „Ја два врана, два по богу брата, | Јесте л' скоро са Цера планине?” (Епске песме 6, 28).

богом сестрица – *посестрима*.

На њу се, уз манипулацију са црвеним и жутиим концем, преноси болест („даје жутило за црвенило”), најчешће жутица; при томе се понекад ружа апострофира као „Богом сестрица” (Чајкановић, 179).

бог те видео (бог те не видео, бог с тобом (вама, нама итд.), буди бог с нама, да од бога нађеш, до бога милога, бог ти га помогао и сл.) – *у чуђењу, при прекору: забоба, побобу, често у казивању о нечем непријатном*. → **ђаво с тобом (њим итд.), враг с тобом (њим итд.)**.

Како кошуља почне горети, а он скочи од сна па повиче: – Шта то уради, да од бога нађеш! (Бајке 1, 150); „Јао мене до Бога милога! | Дотле ли се зулум огласио | од сестрића, од Војиновића!” (Епске песме 1, 77); „Видите ли, Бог вас не видио! | Књига каже: на Урошу царство!” (Епске песме 1, 111); „Господаре, да од Бога нађеш, | Куд те сила сломи преко мора” (Епске песме 2, 87); ЈЕРОТИЈЕ (*чита гласно*): „Плава риба” – јест „плава риба”. Буди бог с нама! [...] „печат, пензија, поп!” (*Престаје*.) Буди бог с нама, шта је ово? (Нушић 6, 24); – Та ди су вам очи! Ха, ха! Та изгубићете сукњу наред пута! О, жено, бог те видео!! (Сремац 2, 156); – Вук је зелен! – окидох ја поносито. Учитељица се трже и зачуђено подиже обрве. – Бог с тобом, дијете, гдје си то чуо? (Ћопић 1, 12); – Да није свети Вратоломије, бог ти га помогао? Тај има посла с дрвећем и висином (Ћопић 1, 58); – Па оно је црнац, бог те не видио (Ћопић 3, 137).

бог те (вас) живео! – у благослову: *жив био!* (*жива била!* итд.).

– Послаћу Лазу сутра у Шабац, нека однесе моју поруку: да ми пошљу којег јаничара, да потерам за хајдучима!... – Бог те живео! (Веселиновић, 219).

бог те (вас итд.) чуо! – при благосиљању, да се остваре твоје речи!.

– Добар вече, чича Дево! – Бог те чуо! (Веселиновић, 76).

бог те мазô – жарг. у чуђењу.

– Па да, бог те мазô, из данашње заповијести! Нула-нула часова – почетак напада на варош! (Ћопић 3, 80).

бог те (га, је итд.) убио (бог те (га, је итд.) не убио)! – у клетви: *нека те несрећа, невоља снађе (не снађе)!*, некад и у избледелом значењу.⁹ → **гром те (га, је итд.) убио! (спалио)!**

Љуто куне турски цар Мемед: | „Град Сталаћу, да те Бог убије! | Довео сам три иљаде војске, | А не водим, него пет стотина” (Епске песме 2, 82); АЛЕКСА: А мило ти је што су га мобилисали? КОНДУКТЕР: Јес, вала, бог их убио! (Ковачевић); – Је л далеко до тога Берлина, бог ти га не убиће? Николетина забаци аутомат на раме и прогунђа као с крушке: – Остави, Јовец, кад нијеси досад марио за километражу, не мораш ни одсада (Ћопић 3, 149).

бог [ти (вам итд.)] добро дао! – *отпоздрав.*

– Добро вече! – Бог добро дао! (Веселиновић, 323–324); – Помоз’ бог, Петре синко! – Бог вам добро дао, господин-попо! (Сремац 2, 203).

бог ти (вам) помогао! (божја ти (вам) помоћ!, покр. бог дај теби (вама)!) – *отпоздрав, ређе поздрав.*

– Помоз’ бог, Иво! У овом тренутку Иван се зарадова. Он скочи са столице: – Бог ти помогао! (Веселиновић, 154); Чауши се поклониле Марку: | „Божја т’ помоћ, господару Марко!” (Епске песме 1, 108); Калуђери помоћ јој назвали, | А она им помоћ прифатила: | „Бог дај вама, оци калуђери!” (Епске песме 4, 18).

богу је плакати – *жалосно је, за жаљење је.*

ДАВИД: Зар изјести читаву њиву куруза, па не засладити с палиграпом, е, то би било богу плакати! (Кочић 2, 189).

богу хвала! (хвала богу!) – *а. за изражавање задовољства што се нешто добро завршило, на срећу.*

– Живео сам доста. Било нам је обома, хвала богу, лепо!... (Веселиновић, 337); „Богу хвала кад га данас нема | И кад њему хака главе дођох!” (Епске песме 4, 58); – Хајдемо-те одавде! – рече капетаница. – Овде је несрећа, а ми... – она погледа у обе ноге своје мужу и у пуне обрашчиће свога детета... – ми смо, хвала богу, срећни и пресрећни! (Лазаревић, 244).

б. ир. за изражавање уверености да се нешто неће десити или ће се десити доста касно.

Али, хвала богу, код нас нема изгледа да ће ускоро наићи какво благодарно поколење, што даје довољно гаранције да се таква збрка у мојој биографији неће ни десити (Нушић 3, 25); Q. b. f. f. s. пише у врху докторских диплома. Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!), што у слободном преводу значи: „У добри час!” или: „Но, хвала богу једанпут!” (Нушић 3, 208).

⁹ Клетва има избледело значење у следећем примеру: На Рада је коло наводила, | Преко Рада ногама играла. | А каква је, да је Бог убије! (Епске песме 4, 56).

боже ме прости (опрости) (нека ми бог опрости) – каже се као извињење, оправдање за оно што ће се рећи или је речено.

Марија Риго: Рекла сам му, тада, када их је обријао: Е, Емиле, Емиле, више бих волела, нека ми Бог опрости, више бих волела да сам те данас видела без руке или без ока, него без бркова... (Киш 2, 21); МАЈКА За главнога коњушара још и некако би и могао да прође онако плачљив и усукан. И то се сада, боже ме опрости, зове цар (Крсти се.) (Михајловић, 15); – То је, боже ме прости, као кад неко по цео дан пипа туђу жену, а не може... и ту прота прекиде своје тако срећно упоређење (Нушић 3, 63).

боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)! – у чуђењу, дивљењу. → **бого [мој] мили (милостиви и сл.)!, Госпoде боже!, Христe боже!**

– Благи боже!... – рече г. Сеген. – Ама шта је то мојим козама? (Доде, 22); „Боже мили, гди ћу погинути! | Од јунака да би погинуо, | не би мени ни по јада било, | већ од добра коња Иванова!” (Епске песме 5, 91); – Свети боже, – рече Бока гледајући стално кроз дурбин – онај што носи лампу... оно је... (Молнар, 49); Мили боже, чуда великога! | Кад се жени Милић барјактаре, | Он обиђе земљу и градове | Од истока паке до запада (Народне баладе, 21).

боже мој – 1. у резигнацији, мирењу с нечим: не мари, није ништа.

МИЛОЈЕ: И гледам те људе: улазе и излазе од министра, гледам их и мислим се нешто: Боже мој, да је мени судбина доделила власт, сад би ја седео тамо и примао ове људе (Нушић 5, 52); Самогласнике изговарам као Енглескиња, али боже мој, ја нисам хтела крити да нисам Српкиња, него само сам ја хтела да будем разумлива (Селенић, 233).

2. у чуђењу.

НАЧЕЛНИК: Ајд’ сад иди, па немој да чујем штогод! МИЦА: (Одлази плачући.) Боже мој, па шта сам ја крива! (Нушић 4, 20); ДОЈКИЊА: Лепо, господине; моја вам је госпођица најслађе створење. – Боже мој, Боже, кад је била мала брбљивица (Шекспир, 68).

боже сачувај (сахрани, саклони) (сачувај боже) – 1. при зграњавању због нечег непријатног, тужног.

– Ја не бих вукао тај шатор да сам на вашем месту. – Боже саклони! – узвикнула је Мерцедес, раширивши руке у дивној запрепашћености (Лондон, 70–71); „Он леп, висок, а она лепа и мало нижа; али жена и треба да је мало нижа, то је много лепше него кад су и муж и жена високи, а сачувај боже кад је муж мали, а жена се отегла у висину!” (Сремац 2, 46).

2. за изражавање страха, забринутости, при отклањању неке непријатне помисли.

– Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући с покојним Сибином!... Сачувај, боже!... (Глишић, 227).

3. при појачаном одбијању, одрицању. → **сачувај Госпoде.**

Читалац ће се врло огрешити ако помисли да је то Благоје какав чангрисало – боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења (Лазаревић, 235); А немојте мислити да је то само свирала тако објашњена. Боже сачувај! Објашњава нам физика на исти начин и све друго о чему смо ми дотле имали чисте, јасне и здраве појмове (Нушић 3, 153).

видети свога бога – 1. добити заслужену казну, доживети нешто непријатно, страдати.

– Дај ти само њему да покуша, па има да види свога бога! (Твен, 143).

2. слутити да ће се нешто непријатно десити и унапред се помирити с тим.

– Нема ми се куд, видим ја свога Бога (РСАНУ, Ђорђ. Кон. 1, 46).

да бог сачува – 1. јако лоше.

Иначе, као ђак био је да га бог сачува (Нушић 1, 24); (*Деца обучена да Бог сачува, и искрпљена по туру и коленима, у оделу прекројеном и изабаном, сруче се у собу*) (Нушић 2, 35).

2. за изражавање осуде, презира.

ЖИКА: Ух! Да бог сачува, навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! (Нушић 6, 55).

да (нека) бог да (дај боже, даће бог) – за исказивање жеље да се догоди изречено, за исказивање уверености у добар исход.

Нека, нека, бог ће дати, | још ћу и то дочекати, | да протерам кроз долове | саме краве и волове! (Антологија – Змај, 50); – Ваља нам стићи дружину... Збогом!... Дај боже да се видимо... – Дај боже!... (Веселиновић, 131); „Зашто згуби мога побратима? | На што си се, болан, преварио? | А на једну сабљу оковану! | Еда Бог да, одсјекла ти главу!” (Епске песме 3, 20).

да ослободи бог – *бесциљно; јако лоше.*

Кад ти се таква незаглављена делија појави пред кућом, одмах погађаш да није дошао ни по какву обичну послу, него онако, да ослободи бог, тек ћеш чути нешто што само човјеку у сну долази (Ћопић 3, 36).

да те (га, је, вас итд.) види бог – *било би ти (вам) лепо, добро.*

– Дешавало се, богами, кад коју више потегне, она ме напопасти корити како је у своје вријеме могла да се уда за лугара и да данас буде госпоја лугаруша па да је види бог: увијек пуна боца уз кревет, а у орману начет пршут (Ћопић 1, 51); – Боље ти је зајашити ову мазгу па да те види бог (Ћопић 3, 148).

дати богу божје, [а] цару цареву – *дати свакоме онолико колико му припада, намирити обавезу.*

Једном речи, био би то миран сељанин: давао би богу божје, а цару цареву, и бегу бегово, и никад се, ама једном речцом, не би противио (Веселиновић, 48); – Даш богу божје, цару цареву, аги десетак, па накривиш капу!... (Веселиновић, 156).¹⁰

[дати (и сл.)] богу душу – *а. каже се кад је неко скоро на издисају, кад неко трпи велике физичке болове.*

Четвртог јутра дете богу душу. Једва дишуће, као мишић (Веселиновић, 99).

б. умрети, преминути.

РОМЕО: О, поштени | (*Пије*) | Апотекару! Лек ти је ко муња (*Умире*) | С пољупцем тако душу Богу дајем (Шекспир, 126).

до бога се чује – *жалосно је, ужасно, страшно.*

Узвикнаја, до Бога се чуло: | „До паса ме риба прогутала!” | Сва дружина земљу погледаше, | Не погледа севдали девојка. | Загрнула свилене рукаве, | Па улегла у ти’о Дунаво (Народна лирика 2, 75).

¹⁰ У датом примеру занимљив је контекст у коме је фразеологизам употребљен, као и ефекат такве употребе. Наиме, наведену реченицу изговара турска улилица Маринко, убеђујући Ивана Миражџића, једног од виђенијих људи у селу, у доброту Турчина Крушке. Будући да су фразеологизми широко распрострањени у разговорном језику и да представљају слику света једног народа, употребљавајући фразеологизам *дати богу божје, а цару цареву* и додајући му паралелизам *аги десетак*, Маринко Ивану Турке представља као нешто неизбежно, дато, оно што се подразумева. Маринко на крају поентира употребом фразеологизма *накривити капу*, који је непримерен историјском и друштвеном тренутку.

до зла бога пакостан (рђав и сл.) – *веома пакостан (рђав и сл.)*.

Тражио је какву велику овчарску цукелу и нашао једну са репом пуним чичака и пакосну до зла бога (Нушић 1, 31); Њега је поп Ћира добио од неког његовог до зла бога рђавог дужника, а тешио се тиме: боље је ишта него ништа, а после, и процес му је већ изашао на потиљак (Сремац 2, 81).

живети као мали бог – *живети лагодно, у благостању, сјајно, угодно.* → **живети као бубрег у лоју.**

Јер браћа кад се заваде, терају парницу кроз цео живот, па ти, као адвокат, у ствари постанеш наследник онога великог имања и на рачун тога наследства живиш као мали бог (Нушић 3, 215); Ту ће свака свога видети, а све ће видети Тиму, нотарошевог писара, који у селу живи као мали бог са својих тридесет форинти месечно (Сремац 2, 59).

за бога милога – *за изражавање незадовољства, изненађења, чуђења, нестрпљења: забога, побогу.*

Ни селам јој Мујо не назива | Нег' је старој говорио мајци: | „Стара мајко, за бога милога, | Јесу ли ми сестре заробљене? (Епске песме 4, 69).

и боже помози – *и којекако, како-тако, прилично добро, подношљиво.*

– Да се нису посвађали? – Та да је само то – па и боже помози! (Сремац 2, 155); – Луд, сасвим луд. Не знаш ко је луђи, ил' он ил' они његови бесни коњи. Трезан, и боже помози; ал' кад је пијан, нико с њим не може да изађе на крај (Сремац 2, 201).

иди(те) с милим богом! (нека иде (иду) с милим богом!) – *у љутњи, нестрпљењу: остави(те) ме (нас) на миру!, иди(те) до ђавола!.* → **ђаво да га (је итд.) носи! (ђаво га (је итд.) однео!, носи те ђаво!, нека те ђаво носи!, иди(те) до ђавола!), до врага! (до сто врагова!, иди(те) до врага!, к врагу!, нека те (је итд.) враг носи!, враг те (га, је итд.) однео!, триста врага/врагова те (га, је итд.) однело!).**

Он рече да би боље било да ми богате трговце оставимо на миру; нека иду с милим богом (Нушић 1, 98); – Хоћеш да је бацимо, шта ли? – Иди с милим богом, ко је сад то рекô? – нарогуши се момак (Ћопић 3, 93); ДОЈКИЊА: Ништа ружно | Нисам вам рекла. КАПУЛЕТ: С милим богом иди! (Шекспир, 99).

има [жива] бога – *каже се када се сматра да је правда задовољена или када постоји нада у добар исход.*

– Ох, Лазаре!... Лазаре!... Ваљда има жива бога!... (Веселиновић, 125); Немац, а говори српски, чујеш ли | Спасени смо. [...] | О Боже, Боже, има те. (Ћосић, 39).

[ићи/отићи (поћи)] богу на истину – *умрети.*

СРБИН ХАМЗА: Јеси ли спреман Богу на истину? | ОБИЛИЋ: Немамо сада времена за бажиликон! (Симовић, 110).

како (колико, шта и сл.) бог да (хоће) – *како (колико, шта и сл.) буде.*

ОТАЦ: Уосталом, он нас је већ тужио, дао је ствар адвокату. МАЈКА: Па сад? ОТАЦ: Па сад... ето... шта нам Бог да! Ја из ове коже немам куд (Нушић 2, 30); И збиља, као да је сад све потекло правим правцем, онако како бог хоће: благо је несумњиво још једнако у броју два, ону ће двојицу ухватити и стрпати у бајбокану, још данас (Твен, 244).

како је некога бог створио (дао) – онакав какав је неко по својој природи, од рођења.

– Хеј, та што нама женама није дао бог да ми можемо да будемо попови; да се ми овако, како нас је бог створио, поразговарамо мало с тим њиховим владикама – да видимо ко би кога обријао!!! (Сремац 2, 257); Она је мислила да је Том одавно клиснуо и запрепастила се кад виде да је дошао да јој се преда на милост и немилост, неустрашив како га је бог дао (Твен, 25).

као бог – за појачавање тврђења, сасвим сигурно, поуздано, одлично.

„Анди, како ти се допада овај пас?” „Као бог!” рече дечак (Волео је да претерује.) (Киш 1, 81); „Ово ће се, као Бог, смрскати пода мно!” помислио сам направивши први корак по огради (Олујић 2, 24).

кумити некога богом – заклињати, преклињати, усрдно молити некога.

СТРАХИЊА И, и... Говори, кумим те богом. МИЛУТИН (Прекорно, као бијено псето) Како ћу даље, од бруке и срамоте (Михајловић, 72); – Кажи да никоме нећеш рећи, кажи Џо, буди прави другар. [...] Немој никоме, немој Џо, богом те кумим! (Твен, 91).

моли (молите, нека моли/моле) бога – буди (будите, нека буде/буду) срећни што је нешто изостало што је могло да се деси, нешто непријатно.

Још је Марку гуја говорила. | „Моли Бога, Краљевићу Марко, | Ће се нисам пробудила била | Док је Муса у животу био, | Од тебе би триста јада било” (Епске песме 3, 84); – Севајте таки од тарабе! Мол’те бога што није тата код куће! Срам вас било! (Сремац 2, 112).

молити некога као бога – преклињати некога.

Ивана опколио бео дим, а он моли и преклиње да му да живота, моли га као бога... (Веселиновић, 304); – Молим вас кô бога вас молим! Не одајте ме! (Твен, 240); „Мили мој дедице, молим те као бога, води ме одавде кући у село, не могу ти више ја овако” (Чехов, 34).

назвати/називати бога некеме – поздравити/поздрављати некога (при сусрету).

Нико им више не хте бога назвати (Веселиновић, 96); Оно њима Бога не назива, | Већ овако њима проговара: | „Жље га сјели, три српске војводе! | Жље га сјели и вино попили!” (Епске песме 6, 41); Кад је дошао, он је назвао бога свима, а Цврцу није ни погледао (Нушић 1, 78).

напуштен (остављен) и од бога и од људи (човека) – напуштен од свих.

Он се осети сам, остављен и од бога и од људи (Веселиновић, 43); Одмах ми паде на памет да су ове речи мени упућене. Иначе зашто бих баш наишао на њих у тренутку кад сам се жалостио над својим положајем као душа напуштена од Бога и човека? (Дефо, 114).

не дај боже (ни дај боже, да не дâ бог) – у одрицању: далеко од тога, никако.

МИЦА: Ни онај господин Тоза, ни дај Боже! [Чуде се што је Тоза наједном званичан према њима.] (Нушић 5, 76); Но иако је то госпођа попадија говорила, зато ипак не треба нико да помисли да су се они, не дај боже, мрзели (Сремац 2, 17); РОМЕО: Не гајим мржњу ја, да не дâ Бог! | Јер молим и за душманина свог (Шекспир, 60).

не знати ни за бога ни за душу – бити немилосрдан.

Кад те види да си у невољи, а он онда не зна ни за бога ни за душу, већ ко вели: Кад си ми само пао шака! (Сремац 2, 197).

није богзна шта (какав и сл.) – није баш најбољи.

Вечера не беше богзна каква: сира, хлеба и по неко парче сланине (Веселиновић, 126); – То је све што тражим. Није богзна шта, зар не?... (Доде, 88); МАЈКА Заветовала сам се, док се Страхуња не врати, да свако јутро идем на јутрење. Није баш богзна какав завет, али за неки већи нисам ни способна (Михајловић, 37); Црквена зграда и није била богзна шта; мала, неугледна (Твен, 37).

ништа/нико под [милим, нагим] богом – *при појачавању одрицања: баш ништа/нико, никако, нимало.*

– Ништа она под нагим богом не види, само кад једанпут ухвати хук! (Лазаревић, 238); – Доктор је одиста згодна ствар [...] а ако напише две-три речи, које нико под богом не може прочитати, он ти узме двадесет динара (Нушић 3, 64); – Ето, Беки, све је свршено, све осим пољупца. Па немој то да те плаши. Ништа то није под милим богом! (Твен, 74); Њему који под богом ништа није знао начинити свака је мајсторија изгледала као недокучива премудрост пред којом би напречац занијемio (Топић 1, 22).

од бога ти (вам) добро јутро!¹¹ – *каже се као поздрав или отпоздрав.*

ДОЈКИЊА: Од бога вам добро јутро, господо. МЕРКУЦИО: Од бога вам добар заранак, лепа госпо (Шекспир, 65).

опсовати/псовати некоме сто богова – *псовати некога најгрђе, најстрашнијим псовкама.*

Разуме се да је кирију добио тек кад је срео лично кирајцију и усмено (што се не може штампати) му опсовао сто богова и попретио да ће га као мачку испребијати (Нушић 3, 17); Па онда, сањао сам као даље, како сам ја митрополит па ухватио проту за браду и псујем му сто богова, као да сам свршио поткивачку школу (Нушић 3, 66).

поносит као бог – *веома поносит, горд.* → **поносит као соко.**

До њега с десне стране стојаше Зека, поносит као бог, а с леве Заврзан, који брбљаше као врабац с Девом (Веселиновић, 407).

помози (помаже) бог! – *нар. поздрав при сусрету.*

Алекса је седео крај огњишта, Петра је спотичала ватру око лонца у ком се ручак готовио, кад Јелица пређе праг њихов и рече: – Помаже бог! (Веселиновић, 176); Свети Сава поздравља Јавола: – Помози Бог! Јаво одговори: – Није ми за тим стало (НК о Св. Сави, 57); – Помози бог, браћо! – Бог ти помого, 'Арамбашо! – одговорисмо у један глас (Нушић 1, 71).

пред богом и [пред] људима (светом) – *пред свима; јавно, отворено, искрено.*

МАЈКА Грехота је, грехота је и пред Богом и пред светом. Страхуња сине. Последњи си у роду (Михајловић, 27); СТРАХИЊА (Сад је устао, усправио се и говори свом снагом и свом резервом своје личности.) Госпођо, ви сте пред Богом и пред људима моја жена (Михајловић, 30); „Знај, Фочићу, да ће моја крв и пред Богом и пред људима теби досадити!” (Прота Матија, 92).

примити за бога – *смиловати се.*

„Извади ме из воде Марице, | Честиту ћу тебе оставити.” | Ђевојка је за Бога примила: | Баци њему један крај од платна (Епске песме 3, 18).

примити/примати бога некоме – *отпоздравити/отпоздрављати некоме.*

¹¹ Поздрав односно отпоздрав може садржати и именицу *здравље* (Од бога ти (вам) добро здравље!), што је обично отпоздрав на здравицу *Здрав си (домаћине, куме, пријатељу!* и сл.).

– Нит му ко бога назива ни прима!... (Веселиновић, 145).

[сам] бог те (га итд.) је послао (донео) – *дошао си у правом тренутку, баш је требало да дођеш.*

– Је ли те бог послао да ми будеш разговор? [...] – Ти си ми благослов божји!... Тебе је сами бог послао!... (Веселиновић, 176); „Ја остадо’ насред поља равна, | Те ме газе коњи и јунаци; | Бог донесе Краљевића Марка, | Узе мене из крви јуначке” (Епске песме 3, 16); – Ах, да није било тога пса! – Сам бог га је послао (Сјенкјевич, 75).

сваки у бога – *сви до једног, баш свако.*

Да му није понестало реча, „преслишао” би свакога у бога дечака у читавом селу (Твен, 24).

спаси бог! – *каже се при наздрављању, уз куцање чашом.*

– Него, спаси бог! – На спасеније! (Веселиновић, 325).

што је право и богу је драго – нар. посл. *најважније је да правда буде задовољена.*

– И ево, ја, грешни слуга олтара божјег, ја ти кажем: није добро што си учинио, али је право!... А стари рекоше: што је право и богу је драго!... (Веселиновић, 299).

бога

бого [мој] мили (милостиви и сл.)! – *у чуђењу или дивљењу.* → **боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)!, Господе боже!, Христе боже!.**

– Ја душевна човека, бого милостиви! (Веселиновић, 308); „Кад се присетим, | бого мој мили, | как’и су то | јунаци били!” (Ерић 1, 78); Јаој, бого мили, што се направи несрећа, да ти просто наиђу сузе на очи од жалости (Нушић 1, 32).

богатство

ваљати се у богатству (и сл.) – *бити врло богат, имати много новаца.*

И када је било око заранка, Том, који је још јутрос био пуки сиромашак, просто се ваљао у богатству, ту нема друге речи (Твен, 24).

бој

бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака – нар. посл. *за битку је потребна храброст а не добро оружје.*

– Право веле: Бој не бије свијетло оружје. | Већ бој бије срце у јунака (Веселиновић, 391).

боја

променити боју – *побледети или поцрвенети у афекту, од страха, изненађења, среће и сл.; променити расположење.*

– Деветка! Браво! | Пакло цигара! | Промени Дића | у лицу боју: | „Ту ли си, срећо, | душу ти твоју!” | И он кицошки | накриви капу: | – Сад ћу тројчицу! (Ерић 1, 49).

бок

бок о бок – *један уз другог, заједно.*

Тада судач изјави, [...] да та лаж може мирне душе и дигнуте главе да уђе у историју, бок о бок и прса уз прса са оном преславном лажу Џорџа Вашингтона о секирици (Твен, 284).

бол

до бола – жарг. *до крајњих граница*.

Сада, до бола споро, не усуђујући се да погледа било где осим у новац који је стезао у шаци (Бредбери, 27); То би требало да буде религиозно до бола и богзна како лепо и све, али стварно не видим шта је религиозно или лепо у гомили глумаца који носе распећа по читавој сцени (Селинцер, 147).

боље

боље рећи (речено) – *кад се нешто жели прецизније, ближе или тачније формулисати*.

Пошто смо веслали, или боље рећи пошто су нас таласи носили куда су хтели читаву миљу и по [...], један бесан талас, горостасан, доваља се до крме и беше јасно да ће нам задати последњи ударац (Дефо, 46); Шта! Пред читавим разредом његовог унука, миљенца, теглити за уши, а уважену старину поспрдно назвати мудрим, боље речено, будалом! (Ћопић 1, 12).

боље те (вас) нашао (нашли)! – *отпоздрав на нечију (обично домаћинову) добродошлицу*.

– О-о-о! Добро дошли! Добро дошли! – дочекује их и поздравља домаћин. – Каква срећа, каква част! – Боље вас нашли! (Сремац 2, 226).

бољи

све боље од бољег – ир. *све горе и горе*.

ДРУГИ ЧАУШ: Српски оклопници су, честити падишаху, | продрли све до војничке чаршије! | Потиснути смо до слагалишта и коморе! | МУРАТ: Све боље од бољег! (Симовић, 100).

бор

висок као бор – *веома висок*. → **велики као јаблан, дугачак као мотка за пајање, дугачак као торањ**.

„Сваки висок | ко бор у гори | и сваки витак | ко вита јела” (Ерић 1, 78).

прав као бор – *веома усправног држања*. → **прав као свећа, прав као стрела**.

Зека, прав као бор, чисто попеваше од радости што његова нејака четица такав лом гради (Веселиновић, 409).

бора

скупити боре – *намрштити се*.

Помазим ли свога Сина | Отац тужно скупи боре (Антологија – Ерић, 309).

боравиште

вечно боравиште – **1.** *гроб, гробље*.¹² → **вечна кућа**. **2.** *рлг. други свет, загробни живот, рај*.

Другова редови цели | истог часа се узнели | до вечног боравишта (Максимовић, 208).

боранија

ситна боранија – разг. *безначајни људи*.

Књижничар, па и он је изводио и „фркочио се”: јурцао тамо-амо, носио пуна наручја књига и правио свакојаку хуку и буку, у којој толико ужива ситна чиновничка боранија (Твен, 43).

¹² Десеточлани дувачки оркестар музицирањем прати људе до вечног боравишта, али и на путу за брачну луку (www.novosti.rs, 10. 10. 2014).

борба

борба за опстанак – биолошки закон по коме се свака жива јединка бори да опстане у животу и продужи своју врсту.

Овај страх нема везе са тако многобројним и различним бојазнима и плашњама које испуњавају људе у њиховој борби за опстанак и утакмици за имање (Андрић 2, 55).

борба на живот и смрт – *веома жестока, огорчена борба.*

Али знате ли шта је то кад ратар остави свој плуг, па се лати оружја?... То значи: борбу на живот и на смрт, борбу очајну, вечиту... (Веселиновић, 293); Без обзира на то какве је пасмине и колико неустрашив, брзо је признавао Бекову превласт, или је имао да се бори на живот и смрт са страшним противником (Лондон, 92).

босиљак

ја босиљак сијем, мени пелен ниче* – нар. посл. *иако радим добро, дешавају ми се лоше ствари.*

Глава двадесет друга – У њој ће се читаоцима показати сасвим супротна слика оној из прошле главе, то јест што се тиче попова, Поп-Спире и поп-Ћири јер се на овом последњем (то јест поп-Ћири) збиле оне речи од пословице која вели: „Ја босиљак сијем, мени пелен ниче” (Сремац 2, 237).

од бела босиљка – *без разлога, тек онако; од добра.*

Ја још не знам зашто се ви одметнусте у гору. – А нико се не одмеће од бела босиљка (Веселиновић, 253).

Босна

Босна поносна – *израз којим становници Босне изражавају љубав према домовини, која је одолела многим недаћама.*

Ко се шанцу примакао, тај више не виде Босне поносне, не загрли мајке ни сеје, нити пољуби љубе (Веселиновић, 393); „Иде ли ми Кулин-капетане? | Води л’ војску од Босне поносне?” (Епске песме 6, 57).

па мирна Босна¹³ – разг. *све је у реду.*

КУМ: А зар не може држава да отпише тих педесет и четири хиљаде, па мирна Босна (Нушић 5, 71); – У реду, вјерујем ти – великодушно одвали Николетина. – Нијесам ни ја ништа крио, па мирна Босна (Ђопић 2, 121).

бостан

обрати [зелен] бостан – разг. *лоше проћи, настрадати, пропасти, награбусити, претрпети неуспех.*

– Ако сазнају Турци да џебане немамо обрали смо бостан!... (Веселиновић, 398); – Режи на обојицу, па зар нисмо заједно! – Црни Томе, видим ја да смо ми обрали бостан (Твен, 96); – Нек те ја још само једанпут видим поред ње с иглом у руци, па си обрао зелен бостан (Ђопић 3, 50).

* Босиљак је биљка пријатног мириса, а пелен (пелин) биљка јаког мириса и горког укуса. Пелен фигуративно означава горчину, јад, чемер (РМС).

¹³ Поред Босне, у фразеологизму с наведеним значењем може се јавити и топоним Бачка (*па мирна Бачка*).

брав*

буљити као печен брав – разг. *буљити нетремице*. → **буљити као рак**.

– И стане уз дрво, гледа нас! – допуни га Јованче. – Буљи као печен брав, и не трепће (Ћопић 2, 18).

брада

држати браду изнад воде – *успевати се сачувати у опасности*.

Видим да плива по бури, да грца, једва браду изнад воде држи, а мени страшно је што помочи му не могу, јер помоћ моју он, бивши мали Мајкл, сада више нече (Селенић, 232).

обријати браду [попу] – *распопити, разрешити свештеника дужности*.

– Та већ само је зато заслужио да буде обријан што увлачи унијатске књиге у православне цркве! (Сремац 2, 261).

прогрмљати (прошаптати, процедити и сл.) нешто себи у браду – *говорити тихо и неразговорно, говорити нешто за себе*. → **испод брка прошаптати (и сл.) нешто, процедити нешто кроз зубе, прогунђати (и сл.) нешто себи у недра/њедра**.

„Време је за освету”, прогрмљао је себи у браду (Гибинс, 328); Прошапта старац | себи у браду: | „Ево поклона | за прија-Наду” (Ерић 1, 50); Онда застаде мало и процеди себи у браду: „Зашто ли се тако тужно и сажалјиво гледају ова два несрећника” (Раичковић 1, 58).

брак

дивљи брак¹⁴ – терм. синт. *заједнички живот мушкарца и жене који нису једно с другим венчани*.

Замислите само у какву би то забуну могло довести каквога познијега мога биографа, који би може бити, на основу оваквих факата, доказивао да сам ја ванбрачно дете из дивљега брака измеђ’ гувернера Народне банке и портирове удовице (Нушић 3, 25).

брат

брат брату вреди (има и сл.) – разг. *искрено говорећи, како најпоштеније може бити (најчешће при продаји или куповини); не марећи за сваку ситницу, у најмању руку, по најнижој процени*.

Дебели је узео лубеницу у руке: – Има брат брату седам кила (Селенић, 224); Мери му поклони нов новцијат ловачки нож „барловац” – вреди брат брату дванаест и по центи (Твен, 35).

брат по вери – *припадник исте вере*.

ТОПЛИЦА: То су хришћански војници и витезови! | Наша браћа по крви и по вери! | Можда бисмо на њих могли рачунати? | ЛАЗАР: Та наша браћа по крви о по вери | не желе да нам буду браћа и по судбини! (Симовић, 65).

брат по крви – *сународник*.

– Ето, колики сте клипани, има вас већ и ожењених – грмио је Никола сад већ сасвим слободно – а ни један од вас још не зна да Турци нијесу Турци, него муслимани, наша браћа по крви и језику, иста вјера, бог вас не убио, тако бенасте (Ћопић 3, 34).

* комад ситне стоке (коза, овца, крмак).

¹⁴ Исто значење може се исказати и фразеологизмом *брак на леву руку*.

волети некога као брата – *искрено, истински волети некога, волети некога као члана породице.* → **волети некога као своје [рођено] дете.**

– А Фару ће те волети као брата (Сјенкјевич, 301).

као брата – *с поштовањем, срдечно, свесрдно.*

„Отвор’те ми, часни оци, манастирска тешка врата, | И примите царског сина ко најмлађег свога брата...” (Уметничка поезија о Св. Сави – Илић, 87).

као два брата (као [рођена] браћа) – *сложно, заједно.*

Два милицајца, као два брата, | шеткају, и ноћ се полако хвата (Антологија – Данојлић, 257); Када је Свети Сава чуо и разумео жалбу, позове отмичара и посаветује га, да на леп начин врати заузету земљу своје суседу и да се помире, па да живе као рођена браћа (НК о Св. Сави, 70); „Уста су јој затворена, а реп од горе до доле прав, те пловимо као браћа” (Хемингвеј, 74).

побогу брате! – *при заклињању, преклињању, чуђењу, вајкању и сл.*

– Шта ће вам толика деца, побогу брате? – Шта могу, Божја воља! – слеже раменима нижи чиновник (Нушић 2, 27); ЈЕРОТИЈЕ: Ама каква кривица, побогу брате! Где си ти још видела код нас да је чиновника глава заболела због кривице? (Нушић 6, 20).

хвала некоме као брату рођеном – *веома хвала некоме, хвала му до неба.*

– Него, хвала теби на лијепој љубави, хвала ти као брату рођеном... (Веселиновић, 162).

брашно

смејати се као луд на брашно – *смејати се без разлога, смејати се неконтролисано, глупо, као будала.*

Постало је збиља страшно: | смејем се ко луд на брашно (Антологија – Стојиљковић, 15).

брдо

велик као брдо – *веома велик, крупан, висок.* → **велик као бачва, као буре, велик као кућа, велик (огроман) као планина.**

Дошао и Џон Хохохонд, отпасао револвер, скинуо шеширчину, | стао уз кревет, велики као брдо, и почео да трепће (Антологија – Данојлић, 213).

знати шта се иза брда ваља – *нешто се важно спрема, нешто је на помолу (обично лоше, зло, непријатно изненађење).*

Нико дотле у кући није знао ни слутио шта се иза брда ваља, ни поп Спира, ни попадија му, – зато је све изненадила, као гром из ведре неба, та новост (Сремац 2, 169).

опучило се (и сл.) нешто низ брдо – *не иде како би требало, неуспешно је.*

Али, овако... Али узалуд сва декламација; опучило се низ брдо, и ко ће сад пред то стати и зауставити!? (Сремац 2, 135).

брег

као од брега одваљен – *јакно развијен, кршан, пун здравља и снаге.*

Јуца је била мала, округла, румена и здрава као од брега одваљена, а Меланија висока, витка, и блеђа у лицу, а увек се тужила да јој нешто није добро (Сремац 2, 83).

бреме

ослободити се бремена – *родити, породити се.*

Тамо му је била жена код матере, чекајући да се ослободи бремена (Лазаревић, 239).

брже-боље

брже-боље – *журно, сместа.*

Брже-боље спреме се на пут, седну на коње, па бежи (Бајке 1, 45); Ту се пољар одједном сјети дрекавца, кољена му клецнуше, и он се брже-боље прихвати боце (Ћопић 2, 89); А кад му жена каже да је отишао уз поток, онда он брже-боље скочи на гола коња, па поћерај уз поток (Шаљиве приповетке, 10).

брзина

на брзину – *врло брзо, површно.* → **на брзу руку.**

Облачио бих се на брзину, узимао свој печачки прибор (Раичковић 2, 97); Том, на брзину, здипи јој испред носа једну позамашну крофну (Твен, 26).

брига

баш некога брига (шта ме (те, је итд.) брига, није ме (те, је итд.) брига, боли ме (те, га итд.) брига) – *нимало не мари, свеједно је некоме, не тиче се некога.*

Том је био толико забезекнут да није имао ни присуства духа да јој бар на време добаца: – Баш нас брига, госпођице Уображенковићева! (Твен, 170); МАЛЧИКА: Нека чекају: Шта је мени брига! Ако чекају, чекају за мном! Разумете ли?... За мном! (Трифковић, 44); – Не боли тебе брига за мојом косом – накостријеш се Николетина и закрене главу да сакрије своју кестењасту ћубу (Ћопић 3, 64); – А шта ће рећи твоји? – Није ме брига (Хемингвеј, 89).

бринути бригу – *бринути се.*

Види се да смо сви провели једну тешку ноћ и да смо те ноћи бринули једну тешку бригу (Нушић 1, 61); У простој, полупразној соби, у којој сав намештај представљају пет до шест различитих столица и један го сто, седе оне и брину бригу (Нушић 2, 28).

бринути (водити) туђу (нечију) бригу – *беспотребно се мешати у туђе ствари.*

Али је село ко свако село: свој хлеб једе, а туђу бригу води (Сремац 2, 165); Бог ће да се побрине за њега, није потребно да ти бринеш његову бригу (Твен, 133).

девета (шеста и сл.) брига – *нешто потпуно неважно, споредно, за шта се мало или нимало не мари.*

Имао је своје мишљење о тој војсци, у коју су били нагрнули, а којој су они, сви, што су дошли из онога блата, били шеста брига, заједно са њиховим молбама, калуђерима, саборима и јадиковкама и „слатким православљем” (Црњански 2, 109); РОМЕО: Сва ми је брига само останак; | Девета ми је брига одлазак (Шекспир, 94).

не бери(те) бригу (бриге) (немај(те) [ти, ви] бриге, ни бриге те (вас итд.) није, буди(те) без бриге) – *ништа се не брине, буди спокојан, све ће бити у реду.*

– Јеси угувио? – Јесам, не бери бриге! (Веселиновић, 58); – Идите ви својим послом, а вашу бригу ја примам на себе. Наћи ћу ја њих, ни бриге вас није (Нушић 1, 163); – Рђаво друштво одведе дете од школе и од куће! А ја ћу их наћи, будите без бриге! (Нушић 1, 163); – И тако од ото доба, – приповеда онај даље, – кад си тамо, само кажи да с’ из Иђоша, па не бери бриге (Сремац 2, 125).

окренути бригу на весеље – *развеселити се заборавивши, занемаривши проблеме.*

И толико га, пак, дирнуо теткин јад да је просто чезнуо да искочи испод кревета и да јој окрене бригу на весеље – такво једно позоришно изигравање баш би и одговарало његовој природи, душу је он дао за такво нешто! (Твен, 134).

поједе (и сл.) брига некога – *имати много брига, бити несрећан.*

– Поједоше нас ове бриге, па бар мало да да'немо душом (Нушић 1, 145).

бригеш*

ни бригеша – разг. *није некога брига, није некоме стало.*

– А могао сам бити добар као Сид; море, бар да сам пробао; али, наравно, мене ни бригеша (Твен, 97); И најзад, кад су се дохватили и својих луша, па се расходали по дворишту, а све одбијају дим за димом, и није их ни бригеша – е, тада је њихова слава достигла врхунац! (Твен, 161).

бритва

оштар као бритва – *веома оштар.* → **оштар као жилет, оштар као коса, оштар као мазија, оштар као мач, оштар као сабља.**

Осећао је како му се ронилачко одело цепа док је пролазио уз наслаге лаве оштре као бритва (Гибинс, 259).

брк

испод брка прошаптати (и сл.) нешто – *кришом, једва чујно прошапутати (рећи и сл.).*

→ **прогрмљати (прошаптати, процедити и сл.) нешто себи у браду, процедити нешто кроз зубе, прогунђати (и сл.) нешто себи у недра/њедра.**

– За Турчина је све лакше рећи, | неголи турску главу одсећи...! | Вељко застаде, погледа мрка, | прошапта мукло испод брка: || – Ну, скажи братко, какву ћеш главу, | главу са брадом или ћосаву...? (Антологија – Царић, 256).

не сквасити брка – *попити пиће веома брзо.*

Доватише једну чашу с вином, | Малу чашу од дванаест оках, | Дадоше је Приморац Алекси – | Попио је не сквасио брка (Епске песме 4, 19).

обесити брке – *онерасположити се, снуждити се, покуњити се; изгубити храброст.*

→ **погнути главу (а), оборити (покуњити и сл.) главу, обесити (савити) нос.**

Ја кад бане књигу проучио, | Мука му је и жао је било, | У образ је сјетно невесело, | Мрке брке ниско објесио (Епске песме 2, 15).

омастити брк/брке – **1.** *добро се најести.*

Гомила орезане лозе спремљене за печење јагањаца којима је почешће поп Спира омастио брк (Сремац 2, 41); А у исто време бодрим оком пази да ко од облапорне кућне чељади, или из комшилука ко, не одсече крадом свинчету опрљено ухо или реп, јер то и јесте највећа деликатеса на једном тако опрљеном свинчету, и стога ће са њом, по стародавном и лепом обичају, омастити брке сам домаћин (Сремац 2, 180).

2. *веома се окористити, стећи велику добит, окористити се, обогатити се.*

Мало [нас] интересује ко ће при закључивању зајма омастити брк (РСАНУ, РН 1905 4/1).

* Ова реч појављује се само у изразима *ни бригеша, без бригеша.*

смеши се (насмеје се) некоме брк – *некоме се на лицу огледа задовољство, радује се.*

Попа броји новац, а брк му се смеши (Сремац 2, 9); Поред тих недоличних работа, објелодани се и покоја љубавна тајна између каквог пријашина и неке жене, па се прилежном чтецу и брк насмије (Ћопић 1, 30).

у брк се некоме смејати (и сл.) – *отворено, у лице смејати се (и сл.).* → **говорити (казати и сл.) некоме нешто у лице, рећи (скресати и сл.) некоме нешто у очи.**

Журден: Је ли ико видео овакву безочницу, која се господару смеје у брк, уместо да слуша његове наредбе? (Молијер, 86).

број

без броја – *врло много, безброј.*

Сав блажен, | срећан, | ниже без броја: || „Кућицо драга, | слободо моја!” (Антологија – Ћопић, 99); Блажени били сви гласови, које | Уз уздах, жудњу и сузе без броја | Просух, зовући име Госпе моје (Петрарка, 36).

на броју (број) – *сви присутни, сви на свом месту.*

Сватови се на број искупише | У шарену камену авлију (Епске песме 2, 103); Бројила их млада Ђурђевица. | Све јунаке на број набројила, | до три њена добра не наброји (Народна лирика 1, 62); Ти можеш и да се изгубиш, можеш чак и да погинеш, ако ти то чини задовољство, једном речи: можеш не бити на броју, али пушка мора бити на броју (Нушић 3, 236–237).

ни броја се не зна нечему (није (нема) [ни] броја нечему) – *огромна количина, врло много, неизмерно.*

Претрчавала [је] светле зелене чистине, и чинило јој се да причи нема краја ни необичним доживљајима броја (Андрић 2, 74); „И погипе пет стотин’ делија, | Арнаута – ни броја им нема” (Епске песме 6, 79); – Чудна ми купуса! Крпеља има на све стране, да им се ни броја не зна! (Твен, 63).

бронза

као изливен од бронзе – *непомичан.*

А цар прашуме гледао је одозго на њих, непомичан, као изливен од бронзе (Сјенкјевич, 141).

брука

брука једна (брука и срамота) – *велика брука, велика срамота.*

СТРАХИЊА И, и... Говори, кумим те богом. МИЛУТИН (Прекорно, као бијено псето) Како ћу даље, од бруке и срамоте (Михајловић, 72); – Шта ли ће нам само рећи овај страњски човек, брука једна (Ћопић 3, 114).

пукне (пукла је, пући ће итд.) брука – *сазна се (сазнало се, сазнаће се) за нечију срамоту.*

Тиме се забављаше друштво неколико дана, слатко се смејући, па онда пуче нова брука. – Знаш ли шта је ново? – упита један. – Имамо научника! – одговори други. – Море, то је старо, него добио научник критичара! (Домановић, 213); МАРИЦА: „Ако не пристану, ја ћу доћи теби у хотел и пући ће брука каква се није десила откако је света и века” (Нушић 6, 27).

буба

лењ као буба – *потпуно лењ, врло лењ.*

– Лењ је као буба, господине (Нушић 1, 164).

миран као буба (бубица) – *сасвим миран, тих, повучен.*

Њега сви знају, | чудан је он: | миран ко буба, | а јак ко слон (Ерић 1, 39); На преосталим часовима, Бари је био миран као бубица (Макјуан, 66).

бубрег

живети као бубрег у лоју – *живети у изобилју, изврсно, уживати.* → **живети као мали бог.**

„Нећу више радити, спаваћу кад ми је воља, будићу се кад ми је воља, нити ће ме ко грдити ни ударати; живећу као бубрег у лоју” (Нушић 1, 112).

ићи некоме на бубреге – жарг. *веома нервирати некога.* → **ићи некоме на ганглије, ићи некоме на нерве.**

Он просто нема мане | и управо ми зато иде на бубреге | у неограниченим количинама (Антологија – Стојиљковић, 218).

бува

поткивати буве – *радити узалудан, небитан посао.*

– Дође ли опет до какве буне, пробудите ме да не закасим на параду. А буду ли жандари за мене питали, реците да сам отишао у земљу Бестрагију да поткивам буве (Ђопић 2, 107).

та ме (га, је итд.) бува неће ујести – *то ми се неће догодити.*

Он је све држао да је читава та прича о муслиманима само „теорија”, а да га у пракси „неће та бува ујести” да поред себе види борца муслимана (Ђопић 3, 31).

будала

правити будалу од себе – *извргавати се руглу, подсмеху, испасти смешан, будаласт, глуп.*

→ **правити мајмуна од себе.**

– Не прави будалу од себе, Рашида! Ти немаш права да будеш љубоморна! – миловао сам јој рамена понављајући (Олујић 2, 107).

бука

бука и бес – *гласне и оштре речи које привлаче пажњу, али не изазивају ништа корисно.*

Били су бука, и бес. Прошла љубав. | Све окопнило, да настане мир (Савремена лирика – Јагличић, 78).

була

увијен као була – *потпуно увијен, увијен од главе до пете.*

Тај ти син пред вече изашао из честара, увијен као була, па право војводи Ђорђу... – А што се увио? – упита Јова Јуришић. – Свега га изрешетали турски куршуми!... Тринаест рана на њему! (Веселиновић, 319).

бундева

као преко бундева – *без реда, нескладно, збуњено.*

Онда попа опет, на једвите јаде, настави проповед, али је она текла некако сакато и као преко бундева (Твен, 53).

буника*

као да се најео бунике – *каже се за оног ко говори неразборито, збуњено.*

– Ово све ко да се најело бунике данас, тако говори! (Сремац 2, 95).

бунило

као у бунилу – *омамљено, ошамућено, нездраворазумски.* → **као у сну** (2).

Али кад падне ноћ, кад се све утиша, кад месечина бледа, мека, сјајна, чудна, обасја све, моју собу, кревет, мене, – онда, као у бунилу, опет устајем и долазим к теби, и љубим те... (Станковић, 84).

бура

јурити (и сл.) **попут буре** – *јурити веома брзо.* → **јурити/појурити** (дунути, одјурити и сл.)
као ветар, као вихор [јурнути (и сл.)].

Кушља му јури попут буре, | око њих зује пушчана зрна (Антологија – Царић, 256).

буре

буре барута – *опасно место, опасна средина, држава, подручје где лако може доћи до оружаног сукоба; напето, немирно стање.*

Али дарнута је клица зла. А она је буре барута. У то буре Лазар је бацио варницу, и барут је букнуо... (Веселиновић, 48).

као буре – *веома велик, огroman.* → **велик као бачва, велик као брдо, велик као кућа, велик (огroman) као планина.**

Диња кô буре | на брегу прска (Антологија – Ерић, 147).

В

вага

ставити некога/нешто на вагу – *проценити, просудити.*

БЕНВОЉО: Ал' на кристалну ову вагу своју | Стави уз њу и другу једну, коју | Показаћу на пиру теби ја, | Вечерас, па ћеш видети да та | Најлепша твоја није богзна шта (Шекспир, 34).

важан

врло важно – ир. *то није важно, небитно је, свеједно.*

„Шта ли је хтела ди ми каже?” – помислих, а онда одмахнух руком: један од оних малих мајмуна којима Весна пуни кућу свако божије недељно поподне. Врло важно! (Олујић 2, 19); Том се, истина, два-три дана борио са својим поносом, трудио се да је заборави и говорио сам себи: „Врло важно!” (Твен, 106).

ваздух

дићи (бацити) нешто у ваздух – *срушити, разорити нешто експлозијом.*

КАПЕТАН: Гле, гле, приватне ствари. А што хоћеш да бациш државу у ваздух, је л' и то твоја приватна ствар? (Нушић 6, 78); СПИКЕР: И кад су сви мислили да је крај, и кад је верни Секира

* бот. зељаста коровска биљка непријатног мириса са отровним плодом.

полетео ка слагалиштима барута да дигне ово смрдљиво корито у ваздух (Радовић, 24); Као да то доље, у подземљу, шишти притајен вулкан и спрема се да Босну баца у ваздух (Ћопић 2, 29).

отићи (и сл.) у ваздух – *експлодирати, бити разнет експлозијом.* → **одлетети у небо.**

ЈЕРОТИЈЕ: Претресеш га до голе коже – нема ништа; изведеш га на саслушање и учтиво га запиташ: како се зовеш, а он у одговор на то питање, бомбу па – бууу!... Оде капетан и све среско особље у ваздух (Нушић 6, 65).

ватра

бенгалска ватра – терм. синт. *ватромет сјајних боја.*

КАПЕТАН: Па оно, јес’ што кажеш, господин-Жико, ти апотекари мешају отрове, шпиритусе, бенгалске ватре и друге опасне ствари (Нушић 6, 77); Глава ми је била празна и врела као да је неко запалио бенгалску ватру у њој (Олујић 2, 127).

ватру табанима (табанима ватру) – *дати се у бекство, побећи.*

– Дјечурлијо, пут под ноге, ватру табанима, петама вјетра, хватај маглу! – сав срећан развика се пољар (Ћопић 2, 105); Писар се дошуња до хоће те му иза леђа одвали подобру ћушку, а онда табанима ватру и побјеже (Шаљиве приповетке, 35).

гасити ватру сламом – *још јаче распаљивати, погоршавати већ и онако лошу ситуацију.*

„Узми, синко, Фочић-Мемед-ага, | Узми сламе у бијелу руку, | Мани сламом преко ватре живе: | Ил’ ћеш ватру са тим угасити, | Или ћеш је већма распалити?” (Епске песме 6, 18).

где има ватре, мора и дима бити – нар. посл. *кад се нешто прича, ту донекле има и истине, у свакој причи барем је нешто истинито.*

Из које ће читаоци видети да је и у овој прилици потврђена она стара пословица која вели: „Где има ватре, мора и дима бити”; дакле, да ту ипак има неког ђавола где се толико много приповеда (Сремац 2, 165).

жива ватра – **1.** терм. синт. *ватра добијена трљањем сувих дрва једно о друго; јак пламен, јака ватра, жар, жеравица, варница.*

Добра Шарца врло расрдио, | Из копита жива ватра сева, | Из ноздрва модар пламен лиже (Епске песме 3, 89).

2. *борба, погибија, ватра из пушака.*

– Отели смо некидан дијете из живе ватре, из усташког камиона, и ти сад тако (Ћопић 3, 93).

3. *врло темпераментна особа (животиња); врло вредна, окретна особа; веома привлачна особа.*

Гојник, најмлађи кнежев син, има доброг коња – праву жеравицу, живу ватру (Росић, 11).

→ **живи огањ.**

осути (оборити, просути и сл.) ватру – **1.** *опалити, запуцати из ватреног оружја.* → **дати (придодати, оборити и сл.) огањ.**

– Ишли су сампас, безбрижно; нису се надали ничему, па кад осусте ватру, они премреше (Веселиновић, 388); На Турке је ватру оборио, | И Турке је љуто изранио (Епске песме 6, 65).

2. *напасти оштрим речима, изгрдити, искритиковати.*

Највећа брига Николетини је била како ће говорити пред командиром. За све своје, борце сељаке, било му је већ много лакше, просуће на њих ватру па готово (Ћопић 3, 32).

пасти/падати (доћи/долазити) у ватру – *разбеснети се, разјарити се, ражестити се (обично током разговора, препирке).*

– Мој је посао да вам говорим о љубави, – настави попа, падајући све више у ватру – али како и ви и ја можемо волети онога ко нам руши у прах и пепео сву тековину (Веселиновић, 299); Емил: То више не би био прост механизам успомена, мала деформација, него лаж, крупна, безочна, тенденциозна, понижавајућа... Јер, ко би имао, молим вас, ту дрскост, или, да кажем, ту... (Пада у ватру. Не налази реч) (Киш 2, 51); Том отпоче – најпре оклевајући, па како је долазио у ватру, речи су му текле брже и лакше (Твен, 199).

пече нешто некога као ватра – *а. веома боли некога нешто.*

Мада су га ударци корбача пекли као ватра, није мислио о свом болу (Сјенкјевич, 51).

б. нешто му задаје велике муке, душевне патње.

Па неће бити краја њиховој спрдњи кад га виде како је принуђен да ради – море, и сама помисао на то пекла га као ватра (Твен, 19). → **пече некога нешто као жива жеравица.**

планути (букнути и сл.) као (кано) ватра [жива] – *јачко и нагло се разљутити.* → **планути како огањ живи.**

„Да ми дадеш твоје оке чарне, | Да их љубим, док се побро врати | И док мене потковицу плати.” | Анђелија љута и проклета, | Она плану како ватра жива (Епске песме 2, 74); Стриц букну као ватра и развика се: – Их, зар њу, Циганку! (Ћопић 2, 118).

подложити (разбуктати, распалити и сл.) ватру у нечијим грудима – *1. разљутити некога.*

Јед и мука подложише ватру у грудима његовим, а та ватра сагоре све што је било лепо и племенито у тим грудима... (Веселиновић, 32).

2. изазвати, пробудити нечију заљубљеност.¹⁵

појести (изгутати, изести и сл.) ватру – *1. издржати тешку борбу.*

– Ипак ти хвала што си се потрудио. – И толику ватру појео – додаде Стриц и, гледајући рупе на свом шеширу (Ћопић 2, 139).

2. претрпети грдње, критике (обично невин, недужан).

На седници... је г. Мишић... изео ватру и тотално пропао (РСАНУ, Штампa 1908, 2014/1).

3. бити преварен.

– Да ми није било Боре... још би једну ватру изгутао, још једном би самога себе убедио да је све онако како му она, лукава и дрска, објашњавала (РСАНУ, Радић Д. 6, 147).

у ватру и у воду [скочити (и сл.) за некога] – *и у најтежим приликама [остати уз некога], без обзира на опасности [помоћи некоме].*

Па устаде. Станку се немаде куд него се диже и он, а већ Зеко беше готов и у ватру и у воду са Станком (Веселиновић, 132); Господин Раулисон је заволео Сташу као рођеног сина, а господин Тарковски би за малу Нелу скочио и у ватру и у воду (Сјенкјевич, 8).

вашка

таманити (и сл.) некога као вашке – *у великом броју некога убијати.*

БРКА: ’Ајте, молим вас, прегазили су пола Европе! Нас ће оставити за семе! АЛЕКСА: Ма море, могу да ме пољубе у дупе! Знам их ја добро. Таманио сам их овуда ко вашке! (Ковачевић).

¹⁵ Распалиле [су ми] и разбуктале ватру у грудима, за коју нисам вјеровао да је могућа, а онда опет – знале су исту ватру бурно да „поливају водом” (<https://superzena.b92.net/>, 10. 2. 2020).

ведрити

ведрити и облачити – *господарити, заповедати; водити главну реч.*

МАЈКА Та њена мајка што сада ведри и облачи по Крушевцу, та њена браћа доглавници, [...] све је то почело тек одскора да дрма овом земљом, откад је пропала и распала се (Михајловић, 24–25); КОСАНЧИЋ: На Муратовом двору, као рикабдар, | ведри и облачи неки Србин! (Симовић, 64).

век

век вековати – *живети.*

– Лепота прође, а воспитаније траје, што кажу, до гроба. А кад паметан човек већ хоће да век векује, а он гледа, додуше, на оно прво, али, бога ми, још више и на ово друго. Зар не? (Сремац 2, 91).

јести/појести век некоме – *секирати, мучити некога.*

Звао се Марко, али га госпоја Перса није друкчије ни звала него лоповом. „Лопов један, што ми једе век!” – рекла би љутито (Сремац 2, 53); – Па он ми је био таква утеха у животу, мада је душмански мучио старо срце моје и хтео век да ми поједе! (Твен, 133).

на (во) вјеки вјеков (за (на) векове векова) – *заувек, за вечита времена, довека.*

И пресветога и животворнога Духа, коме припада свака слава, част и клањање и велељепије, и сада и увек, и на векове векова. Амин! (Свети Сава, 18); – Е, ако се још и сад извучем из шкрипца, нећу ти то во вјеки вјеков заборавити (Сремац 2, 208); Најзад, када Том у крајњем очајању потражи уточишта на грудима Хаклбери Фина, а овај га дочека једном изреком из Светог писма, – е тада му срце препуче, и он се додауља кући, у кревет, пошто му је пукло пред очима да је само он, једини јединцати у овом граду, изгубио душу за сва времена, за векове векова (Твен, 189); РОМЕО: Никад напустити | Палату ову ноћи мрачне нећу: | [...] | овде | Остаћу ја, да овде одмориште | На вјеки вјеков себи подигнем (Шекспир, 126).

вена

сећи вене за неким – жарг. *бити врло заљубљен у некога.*

Онда ми је причала о неком другом лику, неком питомцу из Вест Поинта, који је такође секао вене за њом. Јака ствар (Селинцер, 115).

венац

плести венац некоме – *хвалити, славити некога, одавати некоме пошаст.*

ЈУНАКУ НАШЕГА ДОБА | великом Србину НИКОЛИ ТЕСЛИ | Деветнаести век плете Ти венац славе (Веселиновић, 3).

вео

скинути вео с нечега – *узнати истину, право стање.* → **одгрнути** (и сл.) **завесу с нечега.**

Али највећа промена је у говору. Као да је неки вео скинут с њеног гласа, са сваке изговорене речи (Андрић 3, 143).

вера

алал ти (му итд.) вера! – разг. *свака ти част!, честитам!, браво!; нека ти је срећно (просто)!.*

→ **алал ти (му итд.) мајка!, алал ти (му итд.) млеко које те (га итд.) одранило!.**

– Него, алал вам вера! Оно што сте на Журави урадили – вреди царевине (Веселиновић, 135).

вере ми (вера ти је моја) – доиста, заиста, уистину. → дина ми (тако ми дина).

„Немој ићи, харамбаша Мијо, | Пр’јевара је, вјера ти је моја” (Епске песме 4, 47); ЕВИЦА: Шта је теби, Васо, ти канда ниси при себи? ВАСИЛИЈЕ: И нисам, вере ми; ја сам на небу, у рају, с тобом, мојом милом, бадемском, алвенском Евицом (Стерија, 199).

дати/задати (учинити и сл.) [тврду] веру – чврсто обећати, заклету се, обавезати се на нешто. → дати (задати) [часну] реч некоме (1), дати руку некоме (2).

„Нијесмо ли вјеру учинили | Да ми дара нитко не дијели?” (Епске песме 2, 110); „Нека моју не коси ливаду, | Јер му виру на Бога задајем: | покоси л’ је, покупит је неће” (Епске песме 4, 36); „Ја ви дајем божју вјеру тврду, | Тврда јемца Мухамеда свеца, | Да ви хиле учинити нећу” (Епске песме 6, 87); Он је Шацин друг из детињства, кроз све основне и пола латинских школа, па су се још онда договорили и задали један другоме веру да један другоме буде девер (Сремац 2, 279).

држати веру – испуњавати дато обећање, придржавати се датог обећања.

→ држати/одржати реч.

РОМЕО: Збогом. Веру држи. | Наградићу те ја за труд (Шекспир, 68).

никаква вера – лош, рђав човек.

Дједов рођак Сава, стари лопов и никаква вјера, често би се око тога дохватио с дједом (Ђопић 1, 14).

весео

весео био! (весела била! итд.) – у емоционалном говору, кад се о некоме говори са симпатијама, сажалењем, а понекад и с прекором. → весела му (јој итд.) мајка!

– Па што ми одмах не кажеш, весела била? (Глишић, 230).

ветар

брз као ветар – веома брз, муњевит. → брз као муња, брз као око, као стрела.

Пошто су га подмукло убили на спавању са дванаест његових другова, они поведоше са собом његове сјајне коље, беле као снег и брже од ветра (Гревс 1, 511).

ветар донесе (је донео) некога – дошао је изненада, неочекивано.

ОБИЛИЋ: Србија није шака зоби, да је позоба | свака врана коју донесе ветар! (Симовић, 105).

ветар сече као нож – дува јак и хладан ветар.

Снажна мећава, ветар који је секао као нож у белом усијању, и помрчина присилили су их да потраже коначиште (Лондон, 35).

гонити ветар капом – радити узалудан посао.

Мајка је навалјивала, тврдећи да онај у Паризу не студира него капом ветар гони (такав је!), и да с те стране не треба ништа очекивати (Андрић 3, 140).

као ветар – веома брзо, нагло. → [брзо] као муња.

– А што остави огњиште? – Од добрина! – јекну из његових груди као ветар (Веселиновић, 121); Ко ветар што пред | собом све брише – | слистише печење | и слаткише... (Ерић 1, 76).

као да ветар некога/нешто однесе – нестало/нестало је нагло, без трага.

– И само док сам | попила винце – | нестале моје | лепе вунице, | као да је | однесе ветар! (Ерић 1, 65).

јурити/појурити (дунути, одјурити и сл.) **као ветар** – *веома брзо, муњевито одјурити.*

→ **јурити** (и сл.) **попут буре, као вихор** [јурнути (и сл.)].

Младен одјури као ветар (Веселиновић, 212); „Семијанта”, ношена струјом, јури као ветар... (Доде, 64); Скочисмо сви на ноге, готови да дунемо као ветар у шуму, али онај сељак диже батину и викну: – Не мрдај! (Нушић 1, 166); Камиле пређоше из каса у трк и појурише као ветар (Сјенкјевич, 40).

немати с неким ништа као ни ветар с opakлијом* – покр. нар. посл. *немати никакве везе, никаква посла с неким.*

– А како би било, онако, господине, да кажете да сам се бајаги ја задоцнио као болестан, а ја и тако од Екселенције не зависим, немам с њиме ништа, да простите, ко ни ветар с opakлијом, па да ме ви нисте затекли у цркви, па сте се ви сами онда попели на звонару и звонили на јутрење! (Сремац 2, 16).

осетити (и сл.) **одакле (како) ветар дува** – *знати праве разлоге, право стање, оно што се крије иза нечега, нечије праве намере.*

Само је Том и упркос томе добро осетио како ветар дува и одакле дува (Твен, 10).

вечност

отићи у вечност – рлг. еуф. *умрети.* → **прећи** (и сл.) **у вечно блаженство, прећи** (и сл.) **у вечни покој, поћи на последњи (вечни) пут, отићи (одјашити и сл.) на онај свет, преселити се у успомену.**

Простодушан, благ, тих, мирне савести као дете, он је лако бројао дане живота и ведро чекао час кад ће оставити своју кућу, пуну као кошницу, свој пород очуван и недирнут болешћу ни смрћу, своје пријатеље и другове, и отићи у вечност поштован и уважен... (Веселиновић, 13).

читава (цела) вечност – *врло дуго.*

ЈУГ Доста си говорио (преврне пешчани сат) целу једну вечност (Михајловић, 104); Шалупа није уопште осветљена, баца на нас облаке отровних гасова, и иде изгледа читаву вечност кроз потпун мрак (Петровић, 19).

вид

губити нешто из вида – *не узимати у обзир нешто, сметнути нешто с ума.*

Мали људи, које ми зовемо „деца”, имају своје велике болове и дуге патње, које после као мудри и одрасли људи заборављају. Управо, губе их из вида (Андрић 2, 46); Док он наставља да усавршава и реконструише, његова концентрација слаби и он губи из вида основна начела (Тесла, 10).

не испуштати некога/нешто из вида – *нетремице, упорно гледати, посматрати; пажљиво, стално пратити нечије кретање, мотрити на некога/нешто.*

МУРАТ: И нек центар војске, гарду и Јакуба | никако не испушта из вида! (Симовић, 101).

нестајати из вида – *шичезавати.*

* дуги крзнени огртач од овчије коже, кожух.

На пола пута уз нагиб, уочио је неугледан низак улаз изнад каменог степеништа које се кривудава спуштало према њему и с леве стране нестајао из вида (Гибинс, 329).

очњи вид – песн. *очи*.

БЕНВОЉО: Заразом новом очњи вид пошкропи, | У љут ће отров стари да се стопа (Шекспир, 33).

чувати (и сл.) **некога као очњи вид** – *чувати некога с највећом пажњом и љубављу, као нешто најдрагоценије.* → **чувати** (**пазити, волети** и сл.) **некога/нешто као очи (око)** [у глави]. Знао сам ја да нећу наћи верније, истрајније и ропскије љубави од твоје: знао сам да би ме неговала и чувала као очњи вид... (Станковић, 74).

видело

изађе (**изаћи ће** итд., **избије** и сл.) **нешто на видело** – *обелодани се нешто, учини се нешто јавним, открије се.*

Сада се са новим страхом питао шта ће бити ако случајно неко затражи ту исту књигу коју он држи већ два месеца, и ако га позову да је врати? Онда ће све изаћи на видело (Андрић 2, 67); – Говориш ли истину? – упитах. – Разуме се да не говорим – рече он – али ако ствар изађе на видело, бар да знаш шта ћеш рећи (Саројан, 16); Кукавни управитељ нагонски [је] осетио да је посреди тајна која не сме нипошто избити на видело (Твен, 44).

видети

видиш (**види**) **ти њега** (њу итд.)! – разг. у чуђењу или дивљењу, при благом прекору: *не сме се тако.* → **гле ти њега!** (**ње!** итд.), **пази ти ње** (**њега** итд.)!

– Ту песму више да нисам чула! Јеси л’ ме разумела? Ви’ш ти то ње!! – викну гђа Сиде, а стегло јој се у грлу од силне жалости (Сремац 2, 172); Иако баш није било тешко испасти мудрији од Саве, старчић увријеђено пуше: – Мудрији од мене? О, види ти њега (Ћопић 1, 14); Жуја одмах ускочи за њим [...] – Види ти ње! – зачуди се простодушни Стриц (Ћопић 2, 41).

да те (вас) видим! – у пркосу, инату: *чик пробај(те)!*

– Док те мазнем! – Пробај, да те видим! (Твен, 13).

видик

бити на видику – 1. *бити уочљив.*

– Ма још сам синоћ хтео, али како да се одвучем одавде кад ти се они паклени клинци све играју на брежуљку, па смо им на видику (Твен, 215).

2. *помањати се, приближавати се на даљину с које се може јасно видети.*

Николетина се, узбуђен, окрену да даде знак да је непријатељ на видику (Ћопић 3, 17).

ишчезнути (**нестати** и сл.) **с видика** – *не бити више видљив, не видети се више.*

Али они су могли да чују како жалобно завија све док нису ишчезли с видика иза једног појаса речног дрвећа (Лондон, 67); Кад логор потпуно ишчезну из видика, Николица узне крадом да брише сузе (Ћопић 2, 42); Онда се осврнуо и видео да је копно нестало с видика (Хемингвеј, 42).

вила

виле те (**га, је** итд.) **однеле!** – у клетви: *иди!, одлази!.* → **вода те** (**га, је** итд.) **однела!** (б).

„Кћери Јано, виле те однеле, | С тобом виле коло изводиле, | С тобом виле коло зачиниле” (Народна лирика 2, 97);¹⁶ „Гледај само обешењака једног како се прави светац! Па још зева, лопов преисподњи! Ху, виле га однеле!” (Сремац 2, 53).

лепа као вила – *веома лепа, прелепа.*

Певачица, | лепа ко вила, | лети по шатри, | ширећи крила (Ерић 1, 92).

вилајет*

тамни вилајет – *а. место на коме је увек тама.*

Ујак нас је убеђивао да продамо имање [...] и прихватимо се разних послова у руднику [...] А зарад чега? Зарад живота под земљом, у тамном вилајету? (Савремена приповетка – Савић, 87. и 88).

б. неиспитано подручје; крај у коме влада несрећа.

А онда почеше да се дешавају чудне ствари, тако брзо да нисмо знали да ли сањамо или се све то стварно збива у нашем тамном вилајету (Савремена приповетка – Савић, 85).

вин

вин-винцати – *исти истоветни, прави правцати.* → **прави правцати.**

Стриц Ницо се на то само незадовољно рогуши, вино-винцато плашљиво коњче, и бронда себи у њедра: – Е, јест ми лијепа, баш си нашао љепоту, шантавче карпатски (Ћопић 1, 52–53).

висина

с висине (с висока) [гледати некога (говорити и сл.)] – *са омаловажавањем, потцењујући, надмено (гледати, говорити и сл.).* → **погледати се (одговорити и сл.) преко рамена.**

МИЛОЈЕ: И како званично говори. АРСА: С висине. У томе се, видиш, и састоји власт: да умеш с висине говорити, да би ови доле осетили колико су нижи. [...] АРСА: Сад ћеш тек да видиш шта значи то с висине говорити. 'Ајде, 'ајде погни се на сто (Нушић 5, 79–80); – Хех, шта њему паде на ум! – дочека дјед некако с висине и не обраћајући се мени него самарцији. – Хоће да докучи мјесец (Ћопић 1, 24); Једина Мачкова мана била је та што је почео мало с висока гледати своје старе другове, све сем Јованчета, вође дружине (Ћопић 2, 174).

сићи с(а) висина – *смањити своје захтеве, своју гордост, спустити се на земљу.*

СТРАХИЊА (Чита смешкајући се.) „Ако се моја ћерка мезимица снисходи да за тренутак сиђе са својим замишљених и облачних висина и да се благом мишљу сети своје мајке, [...] биће ми, драги мој зете, висока част да вас све троје поздравим у скромном дворцу Југовића, у царском Крушевцу” (Михајловић, 19–20); Он се скромно сиђе с краљевских висина, | Цвет жртвова плоду; | Он неће да влада, он хоће да служи (Уметничка поезија о Св. Сави – Змај, 89).

витез

витез без мане и страха – *неустрашив човек.*

Тако је дакле свршио тај јунак, тај витез без мане и страха, уз то добар и праведан човек, кога су волели чак и у Судану! (Сјенкјевич, 113).

¹⁶ Поигравање фразеолошким и основним значењем групе речи *виле те однеле*. Наизглед клетва, у ствари је благослов.

* **а.** област којом је управљао валија; покрајина, провинција. **б.** заст. крај, крајеви. **в.** заст. свет, бели свет.

вихор

као вихор [јурнути (и сл.)] – *врло брзо [јурнути и сл.]*. → **јурити** (и сл.) **попут буре, јурити/појурити** (дунути, одјурити и сл.) **као ветар**.

Па се окрете и јурну као вихор... Хтео је сакрити сузе које га гушише... (Веселиновић, 73); Али наједном кроз главу му као вихор пролете мисао од које му се диже коса на глави (Сјенкјевич, 73).

влас

не полети некоме (и сл.) **влас с главе** – *ништа лоше се некоме није догодило*. → [ни] **длака с(а) главе не фали** (не падне и сл.) **некоме**.

– Убити га не смете пошто је главе на вама!... Ја морам видети тога угурсуза што тако вешто уме подметнути крађу човеку ни криву ни дужну!... Ама да му влас с главе не полети!... (Веселиновић, 130–131).

ниси кадар (кадра итд.) **једне беле власи у црну претворити** – *немоћан си, ништаван си*.

– Свете књиге веле: „Не узимај туђега живота, јер ниси кадар једне беле власи у црну претворити” (Веселиновић, 298).

власт

бити у нечијој власти – *бити под нечијом контролом, зависити од некога*.

Кад бих већ био у њиховој власти, свакако би ме убили и можда појели (Дефо, 124); Сунчана земља била је далеко у магли, и он није био у власти тих успомена (Лондон, 62).

во

бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) **некога као вола [у купусу]** – *немилосрдно тући, изударати некога*. → **одерати некога као јарца** (2), **пребити/испребијати некога као мачку, испребијати некога као сеоску цукелу**

ДОБРОСАВ: Не знам јесте ли умиљати, али сам ја будућег министра због тог улагивања тукао просто као вола (Нушић 5, 55); – Одераће га ка’ вола у купусу! – повикаше још неколицина смејући се другу у невољи (Сремац 1, 377); – Јесте – потврђују остала деца смејући се – бије га кад скриви, па све као вола у купусу (Сремац 1, 380); – Та ја ретко кад имам да се сит накркам, а овде чик да те уфаћкају и чик да те макљају као вола у купусу (Твен, 120); „Ја ћу ти ситнити дуван – настави он – молићу се богу за тебе, а ако нешто погрешим, ти ме млати кô вола у купусу” (Чехов, 34).

руљати (и сл.) **као во/вол** – *викати из свег гласа*.

– Ја и Иван чекамо да нам се синови једног дана заплачу!... Вере ми, да их не иженимо ове јесени би руљали као волови! (Веселиновић, 46).

вода

бити гола вода – *бити веома ознојен, бити потпуно мокар (од зноја, кише и сл.)*.

Бректали су, били су гола вода колико су запели (Твен, 82).

вода те (га, је итд.) однела! – **а.** у љутњи: *нека буде по твојој вољи*.

„А није ми ни тог жао блага, | Нека носи, вода г’ однијела (Епске песме 2, 112).

б. у клетви: *иди (нека иде итд.) бестрага!*. → **виле те (га, је итд.) однеле!**.

„Бе је Крсман? Вода г’ однијела! | Што с’ не нађе код својега двора? | Турска ћу се назвати робиња | За живота њему и за здравља” (Епске песме 6, 29); Уроке ти вода однијела, | моме чеду здравље донијела (Народна лирика 1, 65).

иде/пође (пљушти и сл.) некоме вода на уста – *имати жељу за нечим (обично јелом); бити гладан.*

– И три парчета шећера. Пође вода на уста и Глуваћу и мени (Нушић 1, 74); – Ух. па кад дочепам батак! – узвикну Глуваћ. ’Арамбаши, који се досад јуначки држао, поче вода да иде на уста и закрвавише му очи, па уједанпут узвикну: – Забрањујем такве разговоре! (Нушић 1, 155); Плаве се шљиве на савијеним тешким бременим гранама, [...] а поворка дечурлије блене [...] а вода им пљушти на уста (Сремац 1, 375).

као вода – *течно, без застајкивања.*

Тај је дечко једаред изговорио три хиљаде библијских стихова, као вода, нигде стао није (Твен, 39).

као воде – *у изобиљу, веома много.* → **као кише, као у мору песка.**

Биће свега доста ко воде (Сремац 2, 106).

као хладном водом поливен – *забезекнут, непријатно изненађен.* → **као громом ошинут (поражен, погођен и сл.).**

Гђа Сида била је најпре ко да ју је човек хладном водом полио. Стала је као окамењена, па није знала ни речи да каже. Било јој је то чудно, неочекивано, што је чула из уста Јулиних; није веровала својим рођеним ушима, па се зато и замислила (Сремац 2, 169–170).

много је воде Дрином (реком и сл.) протекло (протећи ће и сл.)¹⁷ – *прошло је (проћи ће и сл.) од тога много времена, проћи ће још много времена до тада.*

– Док ти пречистиш рачуне са свима који ти дугују, много ће воде Дрином протећи!... (Веселиновић, 171); Али пошто су они били пужеви, а самим тим и претерано спори, много је воде морало протећи реком, док се једнога дана нису срели (Раичковић 1, 54).

мутити воду некоме – *правити некоме неприлике, сплетке, изазивати немир; наносити штету.*

КАПЕТАН: Каквом министру, побогу брате! Шта има он да телеграфира министру? Господине Милисаве, потрчи, бога ти, за њим и реци му нека се не шали да ми мути воду (Нушић 6, 90).

падне некоме нешто у воду – *пропадне, нестане нешто.*

– Пустолове, пао нам шећер у воду! (В. Андрић, 12).¹⁸

превести некога жедна/жедног преко воде – *обманути, преварити некога да то и не осети.*

„Херодоту су понекад подметали погрешне информације, преувеличане или лажне приче. Био је, као што ви Енглези кажете, преведен жедан преко воде” (Гибинс, 41); Можда ће Лу, можда ће

¹⁷ У овом фразеологизму, поред Дрине, најчешће се јављају хидроними *Дунав* и *Сава*.

¹⁸ Писац ствара игру речима користећи форму фразеологизма да изрази основно значење речи које улазе у његов састав.

Меги, можда ће њихове тате (свакако сте чули за њих?) превести моју причу жедну преко воде, можда ћу се прославити тамо (Савремена приповетка – Капор, 79).¹⁹

ушла некоме вода у уши – *понети се, изгубити осећање мере.*

А лонац иде на дршку од кутлаче као шашав – уђе му вода у уши и нема му спаса! (В. Андрић, 30).²⁰

војска

дићи (подићи) војску – *скупити војску за рат.*

„Већ ме чу ли, краљу Вукашине! | Ти подигни многу силну војску” (Епске песме 1, 97); Кад дођоше граду Цариграду, | Дуже царе силовиту војску, | Отидоше преко мора сињег (Епске песме 3, 28).

воља

бити добре воље – *1. бити расположен.*

Не знам шта су бриге, боље, | ја сам увек добре воље (Антологија – Змај, 164); Владика је био добре воље; говорио је непрестано (Ненадовић, 75).

2. еуф. бити загрејан алкохолом.

Нађе се... весело друштво, било је људи само „добре воље” а било је и пијаних (РСАНУ, Јаг. 2, 13).

божја воља (воља божја) – *онако како је бог хтео.*

Та размишљања су ми помогла не само да се потчиним вољи божјој у садашњим околностима него и да искрено будем захвалан за стање у коме сам (Дефо, 131); – Шта ће вам толика деца, побогу брата? – Шта могу, Божја воља! – слеже раменима нижи чиновник (Нушић 2, 27).

гвоздена воља – *чврста, непоколебљива воља.*

За кување клин-чорбе, од које се (због велике количине гвожђа) добија гвоздена воља, неопходна за обављање подвига (В. Андрић, 8).²¹

до миле воље – *колико и како се хоће, по жељи; неограничено, до задовољења својих прохтева.*

Свуд плодно, пусто, шта ћеш боље – | пљачке и плена до миле воље (Антологија – Царић, 262); Уз то је боговски провео време, надебелисао се до миле воље (Твен, 24); Треба се само те вечери нечујно склонити из постеље у којој је спавао, а у њу турити какву крљетину, па нека дивови по њој ударају до миле воље (Шаливе приповетке, 28).

излазити некоме из воље – *постајати некоме стран, туђ.*

¹⁹ Игра речи састоји се у томе што лексема *превести* има самостално значење *написати текст средствима другог језика*, а налази се у форми фразеологизма.

²⁰ У питању је игра речима – једним од значења речи *уво* (полукружна дршка) и фразеологизмом.

²¹ Шаливу причу о клин-чорби забележио је Вук Караџић (1966: одредница *клинчорба*) у *Српском рјечнику* (1818). Она гласи овако: Приповиједају да је дошао солдат баби у кућу, и искао да му да штогођ да једе, а она му казала да нема ништа у кући за јело; онда солдат рече: „А ти дај ми барем тигањ и мало воде, да начиним клин-чорбу.” Баба му то да, а он узме тигањ и метне у њега гвозден клин, па налије воде и метне над ватру; кад се вода угрије, а он заиште од бабе мало соли (и баба му да) те је посоли; кад вода узаври, а он заиште мало брашна (баба му да и то: само да види од чуда каква ће то бити клин-чорба) те саспе у ону воду и замете; потом заиште једно јаје, те и њега разбије у онај скроб; онда заиште још мало масти те оно замасти, па онда скине с ватре и клин извади напоље, а клин-чорбу изједе.

Он је дотле волео Станка више него оба брата; а отада Станко му поче излазити из воље. И што се Станко више дружио с Јелицом, он га је више мрзио (Веселиновић, 27).

од своје воље – *драговољно, потпуно слободно.*

ВОЈИН Јесте ли се убедили досадашњим испитивањем да је ова жена од своје воље пошла са Турчином и постала му љубавница? Молим вас да одговорите кратко и јасно (Михајловић, 122); – Ваљда сам од своје воље кренуо. Натјерали ме, брате, мобилисали (Ђопић 3, 91).

по вољи је некоме нешто/неко – *некоме се нешто допада, свиђа му се.*

ЈЕЦА: Ако ти ова хаљина није по вољи, а ти обуци другу (Трифковић, 24); КАПУЛЕТ: И на ухо сам каквој лепојци | По штошта шапутао, што је њој | Било по вољи (Шекспир, 44).

преко воље – **1.** *нерадо, без расположења.* → **преко срца.**

– Ово ми је прво стријељање у животу – признаје Николетина и преко воље се осмјехује (Ђопић 3, 87).

2. *супротно од властите жеље.*

Калхант наговори Агамемнона и он, уз гунђање и преко воље, посла Хрисеиду оцу, са одговарајућим поклонима (Гревс 1, 510).

пустити некоме на вољу – *допустити некоме да ради по жељи, не контролишући га.*

После дугих препирки и договора најзад решише да саграде на крају града колибе од грања и дохнове трске да би обезбедили себи склониште за ноћ, а остало ће пустити на вољу провиђењу и чекаће (Сјенкјевич, 115); – Дај болан, не рондај више. Пустити на вољу старом човјеку (Ђопић 1, 43).

[с (из)] драге воље – *добровољно, радо.*

– Ја ћу вас молити за ову трећу књигу за моју Јулу – похита гђа Сида. – О, с драге воље – вели Пера (Сремац 2, 86); ФЕМА: (О, из драге воље, ако заповедате) (Стерија, 188); Најзад је мали Николица морао први да сиђе у земуницу и тек се онда Жуја драге воље спустила за њим (Ђопић 2, 76).

слободна воља – *слобода особе да сама одлучује о својим поступцима.*

Ми смо аутомати које потпуно контролишу силе средине, разбацавши нас унаоколо као пампуре од плуте по површини воде, аутомати који су погрешно схватили резултујућу силу спољњих импулса као слободну вољу (Тесла, 84).

восак

жут као восак – *жућкаст (најчешће о лицу).*

Лице му беше жуто као восак (Веселиновић, 341); Иде мртав командир и мртваг борца води. Оба жути кô восак, оба преображени (Ђопић 3, 154).

као у воску – *сасвим сигурно.* → **као у камен урезано.**

– Па га сад онај зграбио лепо, па право кући с њим! Ху, отровала би' се, а држала сам ко у воску! (Сремац 2, 55); – Хаче, па ја сам одувек рачунао као у воску да ће нам благо пасти шака! (Твен, 275).

врабац

брбљати као врабац – *много причати.* → **млети као жрвањ, клепетати (и сл.) као чекетало.**

До њега с десне стране стојаше Зека, поносит као бог, а с леве Заврзан, који брбљаше као врабац с Девом (Веселиновић, 407).

врабац је некоме под капом – *каже се кад неко не скине капу у знак поздрава.*

– Мали, јеси ли ти ђак? – Јесам! – вели му Миле. – А да немаш ти случајно врапца под капом? – Немам! – вели Миле. – Па видим, знаш, – каже њему свештеник – не скидаш капу ни свештенику, па велим, бојиш се да ти не одлети врабац! И ето, од тога часа сви га окуписмо Миле Врабац, па му тако и стаде име (Нушић 1, 9).

растерати некога као врапце – *растерати некога лако и брзо.* → **разбацати (разјурити и сл.) некога као плеву.**

– Кад се Турци дигну, растераће их као врапце... (Веселиновић, 278).

то (о томе) [већ] и врапци цвркућу – *свако то зна.*

Рашидин брат, коначно, није седео на ушима и могу да будем спокојан: то о нама цвркућу већ и врапци на рампи (Олујић 2, 155).

враг

боли као враг – *веома боли.*

– Баш оваквим тукао ме је дјед Тодор. Боли као враг (Ћопић 2, 12).

види врага! – *у чуђењу: гле!, гле ти њега!*

– Богами ти је та на мјесту – сложи се иконописац. – Види врага, свему ли се овај Веселица досјети (Ћопић 1, 52).

врага! – *а. при појачаном одрицању, одбијању: никако, ни говора.* → **ђавола!**

Рекох јој како сам био убеђен да ће доћи. – Јеси, врага! – рече (Олујић 2, 48); Да није свети Вратоломије, бог ти га помогао? Тај има посла с дрвећем и висином, па, ево, спузнуо с ораха и нашао се... Јест, врага, откуд сад он! (Ћопић 1, 58).

б. и: врагу! – *при емоционалним обртима.*

ФЕМА: Госпођо, фрау фон, или ма... ма..., како врагу француски кажу, не могу од љутине да погодим (Стерија, 162); МЕРКУЦИО: Где врага може бити тај Ромео? | Је л' долазио ноћас кући? (Шекспир, 61).

враг би га (је итд.) знао (ће га (је итд.) знати итд.) – *не зна се, тешко је знати.* → **бог би га [свети] знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај) (1), ђаво га (је итд.) знао (ђаво ће га (је итд.) знати итд.)**

Сима је мало | више размажен, | и тако некако, | враг би га знао, | као да је са Марса пао (Антологија – Ерић, 147); Још нисам то ни изговорио кад приметим зверку (враг би је знао какву) на две-три дужине весла од нас (Дефо, 27).

враг с тобом! (њим! итд.) – *у чуђењу, љутњи, нестрпљењу.* → **бог с тобом (вама, нама итд.), ђаво с тобом (њим итд.).**

– Па то је Жуја! – досјети се Николица. – Зове мене. – Умири је, враг с њом! – прошишта Стриц (Ћопић 2, 69); – Сагни се, сагни! Сједи ту, враг с тобом, откриваш нам положај! – пригушено повика Николетина (Ћопић 3, 58).

враг ти (им) матери (баби)! – *разг. жарг. вулг. пеј. псовка, у великој љутњи.*

– Сви су они таки, враг им баби!... Ја све мислим: онај лопов, онај архилопов Нића боктер, он га је моро свему томе научити (Сремац 2, 239); ФЕМА: Ти нећеш више радити као досад, само ћеш за мном ићи, мене и највеће мадаме – мадаме, враг им матери, нисам могла отоич погодити, ... њих ћеш у руку љубити и с каруца скидати (Стерија, 163); На то Циганин размахне шаком, те дијете по глави, говорећи: – Полако, враг ти матери, шта си навалио: зар хоћеш ти сам све да поједеш? (Шаљиве приповетке, 51).

до врага! (до сто врагова!, иди(те) до врага!, к врагу!, нека те (је итд.) враг носи!, враг те (га, је итд.) однео!, триста врага/врагова те (га, је итд.) однело!) и сл. – *клетва којом се некоме жели зло, често са избледелим значењем.* → **ђаво да га (је итд.) носи!** (**ђаво га (је итд.) однео!**, **носи те ђаво!**, **нека те ђаво носи!**, **иди(те) до ђавола!**), **иди(те) с милим богом!** (**нека иде (иду) с милим богом!**).

„То само хуље, | носи их враг, | за ручак дају | свој родни праг! (Антологија – Ћопић, 101–102); „Нека иде, враг је однесао! | Бољом ћу те оженити љубом” (Епске песме 2, 18); – О, жено, жено, иди до врага! (Сремац 2, 158); ФЕМА: Та триста те врага однело, нисам ти ја никаква мајсторица... (Стерија, 156); – Тако је, Томе, до сто врагова! (Твен, 93); – Ајд к врагу, мајко, дашта ћу, нег се чувати! – набусито одвраћа мрзовољни Николетина (Ћопић 3, 54); – Ја више немам среће. – До врага са срећом – рече дечак (Хемингвеј, 89).

донео некога враг – *доћи непозван, бити непожељан.* → **донео некога андрак, донео некога ђаво.**

Враг донесе булу удовицу, | Удовицу Цафербеговицу (Епске песме 4, 24); Одиста га Осман пустит шћаше, | Враг донесе од Тупана Панта, | Те Осману ријеч бесједио: | „Ој Турчине, Ћоровић-Османе, | Немој пустити Перовић- Батрића!” (Епске песме 6, 93–94).

ког врага – *а. што, зашто, за шта ти то треба.*

– А ког си врага долазила овамо? (Ћопић 3, 59).

б. у емоционалним обртима.

МИТАР: Ког врага, ил’ је полудила или се чини. Какве су то речи: мико! мико! Канда краве ваби (Стерија, 168); – Ех, нагледала! Шта ћеш ме ког врага гледати, та нијесам рогат! Баш си подјетињила (Ћопић 3, 55). → **ког ђавола.**

који ти (му, јој итд.) је враг – *у љутњи: шта је с тобом, шта се десило.* → **који ти (му, јој итд.) је ђаво.**

– Сиде, шта је то с Томом, који му је враг? – рече тетка Пола. – Тај деран – ама, не можеш да га ухватиш ни за главу ни за реп (Твен, 281).

неки враг – *нешто, обично непријатно.* → **неки ђаво.**

Два момка а једна девојка! Баш није право!... Морао се ту неки враг излећи!... (Веселиновић, 27); – Жене још од јутрос пеку пите за војску, цуре се спремају да носе рањенике, а и старци ће за неког врага ваљати..., могу бар помоћи око ратног плијена (Ћопић 3, 78).

не лези враже! – *на несрећу, као за пакост.* → **не лези ђаволе!**

МИЦА: И натерам је ја тако, те се уда. Кад, не лези враже... (Нушић 5, 72); Ђурађ Бранковић је смерао да у Смедереву проведе остатак живота. Али, не лези враже! Његова жена Јерина имала је сасвим другачији план (Хулпах, 118).

отићи (и сл.) **до врага** – *пропасти, настрадати.*

ГРЕГОРИЈЕ: Прекипети, то значи што и отићи до врага; а бити храбар значи остати где си; према томе, ако прекипиш, нигде те нема (Шекспир, 23).

ружан као сам враг – *врло ружан*.

Очи су јој биле прозирносмеђе и расејане, понекад тајанствене и лепе, иако је Грета била ружна као сам враг (Олујић 2, 111).

црн као враг – *изразито црн, тамнопут*. → **црн као Арапин, црн као гавран** (1).

Обилазећи села, прођоше крај огромних пећи и ливница гвожђа, из којих су истрчавали радници да их виде, одевени у коже, гарави и опалени, црни као врагови (Црњански 2, 96).

врана

бела врана – *велика реткост, неко врло необичан, велики изузетак*.

ДАВИД: Скочио свијет на ме кô на бијелу врану: „Твој прасац, Давиде, упропасти и тебе и нас!” (Кочић 2, 196); Дјед Раде био је добродушно и честито сеоско момче, права бијела врана међу пустопашном и распојасном гомилом својих вршњака, личких спадала и лопова од сваке руке (Ћопић 1, 72).

као гладне вране – *похлепно, халапљиво*.

Он нам даде два хлеба те поседасмо на траву, и падосмо на хлеб као гладне вране (Нушић 1, 176).

као да је некеме врана мозак попила – *не зна шта ради, није при себи, није при здравој памети*.

– Е, јесмо брбљиви, као да нам је врана мозак попила! (Твен, 207).

врат

дахтати некеме за врат – *а. упорно пратити некога, бити стално на малом растојању од некога*.

Принуђен сам да замећем трагове и због ових што ме лове и што ми дахћу такорећи за врат (В. Андрић, 18).

*б. упорно покушавати некога претећи, надмашити, не дозвољавати некеме да одмакне (о пословним, спортским ривалима, конкуренцији и сл.).*²²

дозвати (и сл.) некеме нешто за врат – *послати некеме нешто на терет, оптеретити некога нечим*.

– Још ћеш нам какво зло дозвати за врат (Ћопић 3, 72).

за вратом је некеме нешто (долази некеме нешто на (за) врат) – *1. нешто је на нечијој бризи, старању, на нечијем терету (нешто постаје нечија брига, терет)*.

ФЕМА: Ух, ух! Опет ми долази на врат (Метне мараму на нос.) (Стерија, 196).

2. нешто некога гони, угрожава, надгледа, прети некеме нешто; одвећ је близу (о нечем тешком, опасном).

Огроман, сив, уз грмљавину мотора, бомбардер лети равно према Прокину гају. Све је ближе, све већи, све страшнији, све ниже лети. – Ето га право за врат! – дахну пољар у празновјерну

²² Надал дахће Новаку за врат, све напетија драма за прво место! (<https://sport.blic.rs/>, 7. 3. 2020).

страху, па натуче шешир и стуче у жбуње попут зеца (Ћопић 2, 151); – Буди, брате, свјестан да су нам за вратом толике њемачке дивизије и да мени није до твог гурања (Ћопић 3, 147).

ломити/сломити (скрљати и сл.) врат – 1. *ићи, кретати се по тешком, опасном терену, пасти.* → **ломити/поломити ноге.**

„Каква тебе оћера невоља | Врат ломити, по гори ходити, | По хајдуци, по лошу занату, | А под старост, кад ти није време?” (Епске песме 4, 9); Та они су били срећни и пресрећни кад су се докопали доњег спрата, а да нису сломили врат – и кад се одатле стуштише кући низ брдо (Твен, 220).

2. *страдавати/страдати, пропадати/пропасти.*

– Иди дођавола; врат скрјала! – вели, гледајући за њом, љутито гђа Перса (Сремац 2, 214).

натоварити (навући, гурати и сл.) некоме нешто/некога на врат – *наметнути некоме старање, бригу о нечему/некоме, оптеретити некога нечим.* → **товарити некоме нешто на грбачу.**

Није он прелазео из разреда у разред што је нешто знао, него се сваки учитељ спасавао да му не остане и догодине у разреду, па га гурао на врат другоме (Нушић 1, 23); – Ако будемо имали децу, Рашида, обећај ми да им нећеш навући на врат некаквог друга директора! (Олујић 2, 131); Нема више оног густог зеленила које је ишло на руку заљубљенима, и крило их од оне несносне контроле коју је бог сваком младом заљубљеном створу, у лицу његових родитеља, натоварио на врат (Сремац 2, 167).

обесити се (вешати се, пасти и сл.) некоме о врат (око врата) – 1. *ватрено загрлити некога.*

– Ти нећеш ићи!... Ја те молим, не иди!... Сутра, прекосутра... Кад хоћеш иди, само данас не!... И он се обеси оцу о врат... (Веселиновић, 225); И врати се Хасанагиница, | Тер се вјеша брату око врата (Народне баладе, 60); МИЛИЦА: Онда ће ми то једног дана и казати. Ја ћу му на то пасти око врата, он ће ме после запросити (Трифковић, 46).

2. *пасти некоме на терет.*

ЖИКА: Ух! Да бог сачува, навикао се овај свет да се обеси власти о врат, па то ти је! (Нушић 6, 55).

осетити шире око врата – *осетити олакшање после тешког периода брига.*

До повратка попова с пута била је мекша од памука и мирољубива, а чим је чула како се ствар свршила, одахнула је душом и осетила је шире око врата (Сремац 2, 270).

сести (попети се и сл.) некоме на врат (за врат) – *пасти некоме на терет, досађивати некоме.*

→ **попети се (и сл.) некоме на грбачу, успртити се некоме на леђа.**

„Да ја њему дам добру белешку, да га скинем с врата, јер тешко мени ако ми се он попне на врат!” (Нушић 1, 98); – Кад смо ми побацали оружје из руку и непријатељу отворили пут у земљу, можемо онда пустити да нам свака швапска шуша сједне за врат (Ћопић 2, 124).

скинути некога/нешто с врата – *ослободити се некога/нечега; отарасити се бриге, терета.*

→ **скинути (и сл.) нешто с плећа.**

ДАВИД: Него, преклињем те, главати господине, да овог лопова што теже осудиш. Свега ме упропастио. Скини ми га с врата, тако ти царске службе! (Кочић 2, 197); Честа је то појава: уколико се који укорењени обичај мање да оправдати, утолико бива теже да га скинемо с врата (Твен, 49); Али кад Ера рече да ће и даље општину чистити од мува, поплашише се општинари, па му откупише сав мед, да га само скину с врата (Шаљиве приповетке, 17).

скинути се / скидати се некоме с врата – 1. *престати бити предмет нечије бриге, старања; не бити више на нечијем издржавању.*

Дашћући као да је трчао километре, он ме упита је ли све то тачно. – Тачно, шта? – рекох. – То о самоубиству. То. Јеси ли заиста хтео да ми се скинеш с врата, битанго? (Олујић 2, 158).

2. *престати досађивати некоме, оставити на миру некога.*

– Па и Турци веле: нека нам се скину с врата!... (Веселиновић, 279); – Мој си био и мој остајеш, ти праведник, ја лопов, један без другог не можемо, а они штокакви Вилсони и други цвикераши нек нам се скидају с врата, далеко им кућа (Ћопић 1, 70).

скрхати (и сл.) **врат некоме** – *упропастити некога.*

– Кад он неће ту кожу теби да да, гледај да му скрхамо врат, заповеди му да учини што не може бити (Бајке 1, 94).

спопасти (и сл.) **некога за врат** – *присилити некога на покорност, послушност.*

– Жива згода да их похватамо, драги ага! Само да пружиш руку, па си их већ спопао за врат! (Веселиновић, 191); – Док једну пробијелиш, а он за врат: ћути, вели, марво сељачка, шта ти знаш (Ћопић 3, 91).

стати нечему на врат – *савладати, уништити нешто.*

Молим ти се, Виде мој, | на врат стани сили тој! (Росић, 18).

узети некога на врат – 1. *заштитити некога.* → **узети** (и сл.) **некога на своје крило** (**закрилити некога својим крилом**).

– Иди! – рече он. – Иди, наћи ћемо се!... Кад те је мој бабо на врат узео, онда ти данас нећу ништа (Веселиновић, 224).

2. *упропастити некога.*

Он се пропи, пропаде, – узедоше га душмани на врат! (Станковић, 89).

врата

велик као врата – *веома велик, који је изнад просечног по интензитету.*

И да се чича Јордан плебисцитом бирао за пудара, сви би дечурлијски гласови пали на њ, а да је захтевао уверење о владању од њих, дали би му га као врата велико (Сремац 1, 375).

закуцати/куцати на нечија врата – 1. *замолити/молити некога за помоћ.*

– Држава ме неће! – Куцао си? – Јесам! – На сва врата? – На сва! [...] Охрабрен новом надом, ја стрпах универзитетску диплому у поставу од капута и закуцах опет на државна врата (Нушић 3, 217).

2. *доћи, стићи/стизати.*

Весна је, ипак, неодољиво куцала на врата тог романа (Олујић 2, 58).

3. *претити пропаићу.*

– Капитализам све више куца на врата породице ситних сопственика и малих људи (РСАНУ; Арх. КПЈ 3, 274).

затворити некоме врата – 1. *не примити некога у кућу.*

Николија: Ваша дружина чини такав неред у кући, да ми је доста чим их поменете. *Журден:* Дакле, због тебе треба да затворим врата својим познаницима? (Молијер, 86).

2. *одбити некога, онемогућити његове намере.*

– Имам диплому универзитета која ми даје могућности да будем адвокат, новинар, глумац или чиновник. За остале су ми професије затворена врата овом дипломом (Нушић 3, 214–215).

иза врата – *тајно, у уском кругу.*

– Замисли ти: борим се ја, борим, крв своју пролијевам, а неко ми тамо иза врата скува попару (Ђопић 3, 112).

куцати (ући) на мала врата – **1.** *(покушавати) постићи нешто на неправилан начин, нередовним путем, протекцијом.*

Година 1898. и 1900 понуђен је влади и можда би био и усвојен да сам ја један од оних који „куца на мала врата” (Тесла, 77).

2. *појавити се неприметно, кришом.*

Он је равно из неке бајке | ушао на мала врата | и постао важна веза | између дјече и синдиката (Антологија – Трифуновић, 237).

отворити/отварати некоме/нечему [широм] врата – *омогућити/омогућавати слободан приступ некоме/нечему, радо примати, давати/дати некоме склониште; створити/стварати погодне услове за нешто.*

Па онда, кроз оно велико стакло видиш увеличаног књижевника, или научника, за којег се вели да казује последњу реч, чије се име исписује увек у врху и са поштовањем изговара, којему се они који га опкољују стално диве – како онеме што је написао тако и онеме што ће написати, над којим виси венац славе и пред којим су пантеонска врата широм отворена (Нушић 3, 229); – Па девојачка су врата сваком отворена... А он нека бира. Ваљда му нећу наметати ко фалишну форинту?! (Сремац 2, 98); Ниже тако ђак чудо за чудом, отвара пред људима тајна и дотад непозната врата у свијет, па се послуже сваки слушацац осјећа обогаћен и друкчији него јуче (Ђопић 3, 68).

поћи (и сл.) на погрешна врата – *тражити помоћ, молити се тамо где нема вајде, на погрешном месту, од погрешне особе.*

Плашим се тога света, а нарочито очевих батина, [...] Мишко је слушао, али ми је код последње речи коју сам изговорио окренуо леђа, и то не нагло и гневно, него полако и природно, као човек који је био пошао на погрешна врата (Андрић 2, 50).

рајска врата – *почетак нечег веома лепог.*

– А да ли нам сав њихов новац може отворити рајска врата, која ће нам отворити један Махдијев благослов? (Сјенкјевич, 54).

врба

кад на врби роди грожђе – *никада.*

– Пустолове, на врби родило грожђе, изгрди га! (В. Андрић, 12).²³

то је на врби свирала – *нешто је потпуно несигурно, неће се остварити, то су празна обећања.*

– А хоће ли наћи барута колико треба?... А Турцима може доћи шеф да баш сад ударе!... – Они су заварчени! Неће им пасти на памет... – То је на врби свирала! – одсече Милош. – ја не рачунам тако кад бијем бој с Турцима!... (Веселиновић, 400).

²³ Писац гради хумор коришћењем фразеологизма у дословном значењу.

Врбица*

удесити некога за Врбицу – ир. *довести некога у незгодан, непријатан положај, увалити некога у незгуду.*

– Не донео ја пешкир – удесила би мене тетка за врбицу, ко зна колико бих одболовао! (Твен, 227).

време

било је и време – *превише времена је прошло, каснити са одређеном активношћу.*

ОБИЛИЋ: Кнеже! Ево Косанчића и Топлице! | ЛАЗАР: Било је и време! (Симовић, 62); – Аха, сипљиви мој парипе, ево и тебе посветише! – весело дочека самарција. – Вала, и вријеме му је било (Ћопић 1, 58).

бити испред свога времена – *бити толико модеран да га свет не разуме.*

Мој пројекат је успорен због закона природе. Свет није био спреман за њега. Био је исувише испред свога времена али ће на крају исти ти закони преовладати и претворити га у тријумфални успех (Тесла, 67).

време је новац – *свачије време вреди, ничије време није бесплатно.*

Увек се Хак прима сваког потхвата, где ће бити каквог уживања, а где се не тражи новац, пошто је он увек имао и напретек оне врсте времена која није новац.* (*Изрека пословних људи: „време је новац”. А време којим је располагао Хак Фин није се дало претворити у новац.) (Твен, 201–202).

време лети – *време веома брзо пролази.*

Шта се ово са мном збива | куда ово време лети? (Антологија – Ерић, 302); Над језером је, као ветром ношен лист, летело време (Олујић 1, 149).

вучја времена – *зла времена.*

Шта је за сеоско момче био камарат у она лека вучја времена, то се из чиста мира, тријезно, не да исказати (Ћопић 1, 71).

добити/добити на (у) времену – *одуговлачећи постићи/постизати предност у своју корист.*

Професор и не треба све одмах да схвати, ваља га добити на времену. Имали су сви добре оцене, новим испитивањем би могли само да их покваре (Витезовић, 50); Покушавајући да добије у времену, пребацио је јабуку из руке у руку и рекао: „Стварно хоћеш ову јабуку?” (Макјуан, 62).

дође (доћи ће, дошло је итд.) нечије време – *дође (доћи ће, дошла је) прилика у којој нешто може показати своју вредност, може се истакнути.*

Мени тада паде на памет да на дну фиоке у моме столу лежи годинама један рукопис и учини ми се да је управо дошло његово време (Нушић 6, 9).

дуго време – *досада, доколица.*

* цркв. *субота уочи Цвети*. Овај празник назива се још Лазарева субота, а посвећен је успомени на васкрсење Лазара и Христов улазак у Јерусалим. Будући да су Христа тада дочекала и поздравила деца, Врбица је дечји празник – родитељи доводе децу у цркву, свечано обучену, са звончићима око врата и врбовим гранчицама у коси.

Сердар се не жали на дуго време. „Ја, вели, једном на они балкун, па што гођ има господе и госпођа и кароца, све видим, јер све овуда паса (прође)” (Ненадовић, 70); – А... је л’ те, дуго вам време кад ћутимо? (Сремац 2, 302).

за (на) сва (вечита) времена – *заувек, док постоји свет.*

– Ништа зато ако ти, можда, имена не помене... оде ти опет у историју, у књижевност, жив, бесмртан. Услика те за сва времена (Ђопић 3, 118); РОМЕО: О, ви, уснице, | Запечатите чистим пољупцем | Уговор мој на вечита времена | С повериоцем свеопштим, са смрћу (Шекспир, 126).

златна времена – *успешно, срећно раздобље.*

Баш јој је приповедао нешто о прошлим златним временима, и о негдашњим великим и садашњим малим платама бојтарским (Сремац 2, 217).

мутна времена – *сумњиво, несигурно време, кад се не зна шта ће бити у блиској будућности.*

СТРАХИЊА Времена су мутна и преокретна. Пази на дом. Мани се свирке и песама и отвори стотине очију. Сваки дан вежбај момке, не жали зноја, ваљаће нам ускоро ратовати (Михајловић, 23).

не губити/изгубити (и сл.) време – *радити нешто корисно.*

Био сам нешто изненађен, али се умирим при пријатној помисли да нисам изгубио време, нити сам био лен да из брода изнесем све што би ми могло бити од користи (Дефо, 60); У нашем одсуству морнари нису губили време. Затекосмо велику ватру како пламти (Доде, 59); На тој обали расле су најбоље трешње у Покрајини и могао сам претпоставити да не губи време (Олујић 2, 118).

од (из) дуга времена – *из досаде, доколице, немајући шта радити.*

Један богати велепоседник (који је имао чак и некакву застарелу титулу: гроф или барон) реши се из дуга времена и досаде да се и он напокон нечим позабави (Раичковић 1, 17); Од нерада и дуга времена падају човјеку на ум свакакве будалаштине, па тако и Николином друштву пало на ум да се купају (Ђопић 3, 133); Олга Игњатјевна је кљукала Вањку киселим бомбонама и од дуга времена научила га да чита, пише, да рачуна до сто, па чак и да игра кадрил (Чехов, 35).

проћи ће моје (твоје, наше итд.) време – *проћи ће време нечије пуне снаге, енергије, нечијег утицаја.*

ПЕВАЧ: Док он ојача, проћи ће и твоје време (Ковачевић).

своје време – *прави час.*

Свашта има своје време, | онда лепо личи, | што ј’ од бога коме дато, | нек се тиме дичи!” (Антологија – Змај, 41); „Твоји муцахедини чекају своје време”, наставила је Каћа (Гибинс, 301).

с временом – *мало-помало, постепено.*

И Аска је оздравила и постала послушна ћерка и добра ученица, а с временом и првакиња балета на Стрмим Ливадама (Андрић 2, 80–81).

с (од) времена на време – *каткад, кадшто, покаткад. → из часа у час (од часа до часа, час по час, са часа на час).*

Само је ветар фијукао и с времена на време затресао прозорска стакла (Молнар, 176); Па је тако и вечерас, поред свега посла, Жужа од времена на време утрабила прилику и излазила с пуним

бокалом на сокак своје каплару Затрацену и Ержи, која је опет била са својим капларом, и ту казала све Ержи шта је и како је (Сремац 2, 267); Сунце је било на заласку, а пастрмке су биле разигране и с времена на време понека би искочила из воде (Тесла, 29).

убити (прекратити, утући и сл.) време – *проводити време не радећи или бавећи се безначајним пословима, забавити се чиме из досаде.* → **убити досаду.**

Баве ли се макар чиме | себи време да прекрате? (Антологија – Тартаља, 26); ЖИКА: Дођеш ујутру у осам па до подне, па онда у три по подне па до шест, не избијаш из канцеларије. Па како друкчије да се убије време, ако се старији са млађима и друг са другом не пошали? (Нушић 6, 62); Помислих да би спавање било најбољи начин да се угуца време, али су ме опекутине мучиле као ђавола (Олујић 2, 174); Стеван не ради, него тражи алиби за своје убијено, удављено време (Селенић, 212–213).²⁴

у наше (моје, твоје) време – *кад смо били утицајни, моћни.*

МАЈКА Некад, у наше време, лепо се знало с ким поштен хришћанин има да ратује (Михајловић, 17); МАРИЦА: Па тако. Сад девојке заказују састанке у кафани, а у твоје време су на тавану (Нушић 6, 27).

у прво време – *у почетку.*

Жарили су и палили у прво време, па кад им то дојади, стадоше да измишљају нека необична зла и да терају шегу са заплашеним народом (Раичковић 1, 66).

у своје време – *некад раније.*

Показао сам му чамац који смо изгубили приликом спасавања и који у своје време нисам могао помаћи, иако сам запињао из све снаге (Дефо, 212); Ја се, на пример, сећам биографије једнога нашег заслужног човека, признатог научника, професора Стојана Антића, која је у своје време била сасвим уљудно написана (Нушић 3, 15).

врећа

врећа без дна – *оно што захтева стално, бескрајно улагање, непрекидно трошење новца.*

– Ово је, Пустолове, легендарна Врећа Без Дна. Можете у њу трпати колико хоћете, никад се неће препунити (В. Андрић, 94).

врећа костију – *веома мршава особа.*

Они су просто били вреће костију у којима искрице живота бледо светlucaју (Лондон, 82).

нашла врећа закрпу – нар. посл. ир. *нашло се двоје који једно другом одговарају, који су истих особина (с неком карактеристичном особином, често негативном).* → **нашла шљука правца.**

– Ех, за кога! Па за њену прилику, чућеш и видећеш! „Нашла врећа закрпу”, каже се, ха-ха-ха! – смеје се поп Спира (Сремац 2, 241).

срушити се (и сл.) као врећа с песком – *свом снагом пасти на земљу или неку подлогу.*

→ **пасти као пун цак.**

²⁴ Приповедач је Енглескиња која лоше говори српски језик. Занимљиво је то што додаје реч *удављено* (*удављено*) *време* у фразеологизам *убити време*. Конкретизовањем начина убиства времена, показује заправо да она и даље компоненте фразеологизма осећа као одвојене.

Два пуцња, један за другим, одјекнуше у кланцу: Гебр се сруши на земљу као врећа с песком (Сјенкјевич, 144).

трпати (и сл.) **некога с неким у исту врећу** – не разликовати некога/нешто, свима приписати/приписивати исте особине, често оне што се видно разликује. → **стрпати** (и сл.) **некога/нешто у исти кош**.

ПЕВАЧ: Није она крива што смо ми невоспитани. БРКА: Немој ти мене да трпаш у исту врећу са тобом! (Ковачевић).

врх

од врха до дна – потпуно, из основа, све. → **од темеља до врха**.

– Или ће ово село предати све сакривено оружје или ћемо ми с војском доћи да га од врха до дна испретурамо и претворимо у прах и пепео (Ћопић 2, 140).

вук

гладан као вук – веома гладан, изгладнео. → **гладан као курјак, гладан као пас**.

Бек је био гладан као вук (Лондон, 30); Ишао Циго гладан ко вук и све мислио како да се негдје цабе наједе (Шаљиве приповетке, 47).

горски вук – хајдук. → **горски цар**.

За разговором дође шала, за шалом игра... Ови горски вуци играху се као деца или као мали мачићи (Веселиновић, 87); „Поклони ми живот на мејдану.” | Вели њему Фочих Мемед-ага: | „Не будали, Бирчанин-Илија! | Тко би горског упустио вука?” (Епске песме 6, 21).

изјели те (га, је итд.) вуци! – клетва упућена стоци.

Ал’ му коњиц полећет не може. | Куне њега војвода Момчило: | „Јабучило, изјели те вуци!” (Епске песме 1, 102); Зачу се пјесма: Теле риче, домаћица виче. | Зашто ричеш, изјели те вуци? (Ћопић 2, 24).

љути вук – искусан ратник, одважан војник.

Капетани – вуци љути | ћуте мрки, забринути (Антологија – Диклић, 320).²⁵

не бојати се ни вука ни хајдука – не бојати се никога, бити неустрашив.

– Иде он у мраку за тобом – куц-куц, чок-чок! – прати те вјерно, устрајно, нијеси сам на свијету, не бојиш се вука ни хајдука (Ћопић 1, 21).

платити као вук кожом – настрадати, лоше проћи.

Отац се пробудио мрзовољан, па још кад је чуо да је прозор отворен, да Цврце нема, а он само рече: – Платиће ми он то кô вук кожом! (Нушић 1, 158).

сам као вук – живети сам, живети повучено, не излазити међу свет.

ВОЈИН Често иде сам као вук (Михајловић, 84).

ујео вук магарца²⁶ – разг. каже се за нешто што је заташкано, преко чега се прешло као да се није ни догодило, нека непријатна ствар (обично скандал).

²⁵ Уобичајен ред речи је нарушен ради риме.

²⁶ У овом фразеологизму чешћи је глагол *појести*, али га ми нисмо забележили у грађи.

– Нек на њ мисли магарац – прогунђа уморни Стриц. – Изрека вели: ујео вук магарца, а не: ујео вук Стрица! (Ђопић 2, 26).

Вук

слати некога од Вука до Новака – слати некога од једног до другог, фортати.

„Не можеш амо, но ако ћеш да се судиш, хајде код Четрдесетине”. Видје Кањош да су га почели опет слати од Вука до Новака, пак одговори стражи срдито (Љубиша, 82).

вуна

обојити некоме вуну у црно – убити некоме некога најближег.

Господ убија и оживљује || [...] Он је тај који удене буру у ноћ, здроби брод, | У црно обоји вуну некој мајци на преслици (Савремена лирика – Лалић, 109).

прести некоме [црну] вуну – жалити некога.

Те побеже од Киклопа, | кући, где му вуну преде, | кући, где већ броји седе | верна жена Пенелопа (Антологија – Диклић, 319).

Г

гавран

откако је гавран поцрнео – одувек. → **откако је света и века.**

Откако је гавран поцрнио, | Није змија гују дочекала | Као Чупић Мемед-капетана | У широку Пољу Салашкоме (Епске песме 6, 55).

црн као гавран – 1. *изразито црн; тамнонут.*²⁷ → **црн као Арапин, црн као враг.**

2. *врло тужан, жалостан.*

А она пролази једнако поред оног јоргована, а он је тужно гледа, па јој вели: „Јуло, видите ли како сам црн као овај гавран!” (Сремац 2, 114).

гад*

као гада – *веома много.*

Нека му свака роди по сина, па ето ти балинчади као гада!... (Веселиновић, 280).

газда

бити газда у кући – *бити глава породице, онај ко се слуша у породици.*

Гидон је у својој породици завео апсолутну послушност и челичну дисциплину – он је газда у кући и ту нема дискусије (Кишон, 126).

бити свој газда – *бити независан, слободан, у економском или неком другом погледу.*

„Ма какав био | мој родни праг, | он ми је ипак | мио и драг. | Прост је и скроман, | али је мој, | ту сам слободан | и газда свој” (Антологија – Ђопић, 101).

трули газда – нар. *веома богат, имућан човек.*

²⁷ Патуљасте шнауцер, црн као гавран. Мали сам, али власника чувам као очи у глави! (<http://www.zooberza.com/>, 23. 9. 2011).

* **а.** гамад, инсекти, куќи који живе на човечјем телу. **б.** ситне или прљаве животиње.

– Хак је дошао до пара. Можда ви томе и не верујете, али је Хак трули газда! (Твен, 281).

газела

појурити (и сл.) као газела – *веома брзо појурити (потрчати и сл.)*.

И одморене и напојене камиле појурише као газеле (Сјенкјевич, 60).

галама

дићи/дизати галаму – *протестовати, бунити се / побунити се*.

– Па шта онда? Што дижеш толику галаму? Та жена ту, је ли то твоја маћеха? (Олујић 2, 101); Назвала је њену мајку и дигла галаму око тога. Она уме да дигне поприличну галаму око тако нечега (Селинцер, 84).

ганглија*

ићи некоме на ганглије – жарг. *много нервирати некога*. → **ићи некоме на бубреге, ићи некоме на нерве**.

Њему је цивилизација ишла на ганглије, и готово редовно после десетог, могли сте да чујете како говори да је цивилизација покварила људски род (Олујић 2, 169).

гарда

стара гарда – *представник (представници) старог нараштаја, опробани учесник (учесници) неког посла или подухвата, ветеран(и)*.

Јованчетова дружина, стара гарда сва на окупу, сједила је гдјегод близу друма и невесело пратила погледом групице војника у пролазу (Ћопић 2, 117).

гаће

дошле (и сл.) **гаће на решето** – подр. *изложити се ватри у борби, изложити се опасности, поднети невоље*.

– Е, бурезеру, нема више мрдања, сад су дошле гаће на решето! – говорио је својој четној братији Николетина Бурсаћ (Ћопић 3, 19).

кржавити гаће – подр. *проливати крв на бојном пољу, гинути*.

Ја, наравно, не могу да знам, нити то могу да знају такви као ја: ми смо рођени после рата и нисмо кржавили гаће за слободу (Олујић 2, 82).

пале некоме гаће од смеха – подр. *јачко се смеје*.

На тако неку ствар – кад ти се на главу сручи стена или нешто – Еклију би и гаће пале од смеха (Селинцер, 29).

тресу се некоме гаће – подр. *јачко се боји, страшљив је, бојажљив*. → **тресу се некоме кости од страха**.

– Нећеш прећи! – Атаман то испусти из себе у једном даху, а ја помислих да сам за два трена у води, погрешно као и увек. Био сам на другом крају скеле, иако су се гаће на мени тресле (Олујић 2, 24).

гвожђе

бити од гвожђа – *бити здрав, бити издржљив, чврст, несаломив*.

* грч. анат. *нервни, лимфни чвор*.

СТРАХИЊА Удариш ли силом на жену, ако је од леда – истопиће се, ако је од гвожђа – саломиће се, ако је од ватре – прегореће. А она је, чини ми се, и од леда, и од гвожђа, и од ватре (Михајловић, 25).

као гвожђе – *врло јак, веома тврд.*

Ако желиш мишице кô гвожђе | једи бело или црно грожђе (Антологија – Ршумовић, 16); То је била друкчија хладноћа, која није долазила од страха него од страсне и неумољиве одлуке, од које срце у грудима постаје за часак као гвожђе (Сјенкјевич, 144).

као усијано гвожђе – *врло узнемирен, нестрпљив, на великој муци.*

Ове топле и благе речи, после оноликих мука и оноликог страха, падоше као на усијано гвожђе... (Веселиновић, 56).

отерати нешто у старо гвожђе – *учинити да нешто не буде више употребљиво, бити напреднији од претходне верзије толико да она престане да се употребљава.*

„Скот”, узвикнуо сам понесен сликом славне будућности, „моја турбина ће отерати у старо гвожђе све топлотне машине на свету.” Скот је нежно погладио своју браду и замишљеног погледа, као да нешто у глави рачуна „биће то велика гомила старог гвожђа”, рекао је изашао без речи (Тесла, 56–57).

старо гвожђе – *дотрајали, одбачени предмети.*

„Скот”, узвикнуо сам понесен сликом славне будућности, „моја турбина ће отерати у старо гвожђе све топлотне машине на свету.” Скот је нежно погладио своју браду и замишљеног погледа, као да нешто у глави рачуна „биће то велика гомила старог гвожђа”, рекао је изашао без речи (Тесла, 56–57).

тврд (јак) као гвожђе – *а. веома јак/тврд. → тврд као железно, тврд (чврст) као стена.*

Мој тата мене шаком лупне | и каже: – Јак си као гвожђе (Антологија – Лукић, 87); Док је тај восак јоште мек, ласно га можеш претопити, прелити и преобразити. Чрез дуго време буде тврд као гвожђе, онда се хоће много труда за претопити га и прелити (Обрадовић, 76).

б. врло отпоран, издржљив.

Да би човек био тврд као гвожђе према сваком нападу, кад нову кошуљу хоће први пут да обуче, онда најпре пропусти кроз недра нож тако да врхом падне у земљу и забоду се (Гласник етнографског музеја у Београду, XVI књига, 1953: 41). → **тврд као дијамант, тврд као камен, тврд као челик.**

где

где био да био – *ма где се налазио.*

– Да га нађеш, па где био да био? – Да га нађем! (Веселиновић, 389).

где некога боли – *какве су некоме невоље, патње.*

– Како ти не би’ помого. Само кажи ди те боле! (Сремац 2, 227).

где ће, где неће – *те овамо, те онамо.*

Гдје ће, гдје неће, те он код оне тројице где је пио кафу (Љубиша, 82).

немати где – *немати никаквог излаза. → немати куд [камо].*

МАРИЦА: „Ја ћу доћи теби у хотел и пући ће брука каква се није десила откако је света и века. Тада већ ни отац ни мајка неће имати где...” (Нушић 6, 27).

гимнастика

гимнастика мозга – промишљање, бављење интелектуалним радом.

Тиме сам стекао извесну рутину размишљања. Да ли услед те гимнастике мозга или сама од себе, развила се у мени способност памћења (Миланковић 1, 162).

гинути

не гине ми (ти, му итд.) – разг. *неће ме мимоићи, сигурно ће ме задесити, предстоји ми (обично нешто неугодно, неповољно).*²⁸

– Батине ми не гину, а дукат нећу добити, то су две штете. Како би било кад бих ја то свео на једну штету (Нушић 3, 71); – Па сад полети, тужибабо, и кажи теткици, ако имаш три чисте, а сутра ти твоје не гине! (Твен, 280); Кукавни ђачић није знао шта да одговори, јер како год гукнеш, не гине ти једна жестока порција (Ћопић 2, 74).

глава

бежати (и сл.) **главом** (заст. **с главом**) **без обзира** – у највећој журби, безобзирце, бежати не осврћући се, бежати великом брзином, у паничном страху.

Бежало се то главом без обзира (Веселиновић, 357); Турчин мучи, ништа не говори, | Веће бјежи с главом без обзира (Епске песме 6, 53); Свијем турске одсијече главе, | Па он бјега с главом без обзира (Епске песме 6, 101).

бестрага ти (му итд.) **глава!** – у љутњи: *иди (нека иде) до ђавола!*

– Бестрага му глава, још нек се само појави какав светац у фијакеру, а каква су времена изишла, нисмо ни од тога далеко (Ћопић 1, 37).

бити без главе – *бити претерано збуњен, бити изван себе; бити глуп.*

КАПУЛЕТ: Жури, пожури! Момче, сувље главње! [...] Позови Петра да ти каже где су. ДРУГИ СЛУГА: Нисам ни ја без главе, па ћу главње | Да нађем, зашто Петра потрзати (Шекспир, 111).

бити бистре главе – *бити оштроуман, мудар.*

Ако желиш бити бистре главе | бери оне јагоде из траве (Антологија – Ршумовић, 16).

бити некоме над главом – *надгледати, контролисати некога.*

– Све ти је неко над главом, заповеда ти кад ћеш ударити на душманина и кад ћеш метнути белокорац у корице!... (Веселиновић, 405).

виси (стоји и сл.) некоме нешто над главом – *нешто представља опасност за некога, ствара му забринутост.*

Заврзан осети нешто тешко на души. Готово се застиде што брбља тако с људима којима смрт над главом стоји (Веселиновић, 247); Једног дана, док су биваковали у једној шуми кријући се од авијације која им је од јутра до мрака висила над главама (Ћопић 3, 143).

²⁸ Једини пример у грађи који није означавао нешто неповољно јесте овај из приповетке *Аска и вук* Иве Андрића: Идући тако месечарски, не гледајући где стаје и не дајући себи више рачуна о правцу у ком иде, вук је једнако понављао сам у себи: „Крв и месо овог шиљежета никад ми не гину” (Андрић 2, 77).

врзма се (врзе се, мота се и сл.) нешто некеме по глави – интензивно мисли о нечему, стално му нешто долази на памет.

Сад видиш шта је чуперак плави | кад ти се данима мота по глави, | па од дечака – правог јунака | направи туђавка и неспретњака (Антологија – Антић, 333); Требала би ми већа свеска но што ће бити цела књига коју пишем, па да изложим све планове који су ми се врзмали по глави (Дефо, 163); Те су се мисли некако тамно врзле по Хаковој памети и тако су га замарале да га је обрвао сан (Твен, 249).

врти се / заврти се (мути се) некеме у глави (глава) – *снебива се, чуди се.*

МИЛОЈЕ: Море, да сиђем ја, мени се врти у глави. АРСА: Хоће и то; на министарској висини хоће који пут да се врти у глави (Нушић 5, 81);²⁹ – Све ми се врти у глави, не могу ништа да се сетим, ама ни трунку (Твен, 91); Глава да ти се заврти пред том замршеном мрежом бјегунаца и гонилаца (Ћопић 2, 109); А онда је у глави почело да му се помало мути. Питао се: „Ма води ли она мене или ја њу?“ (Хемингвеј, 74).

глава је некеме као празна тиква – *веома је глуп, туп.*

– Идрисе – рече Сташа – не обраћам се Хамису, који има главу као празну тикву, нити Гебру, који је као подли шакал, него теби (Сјенкјевич, 53).

глава куће – *старатељ, особа која одлучује у породици.*

ВОЈИН Зар не схватате о чему је реч? О угледу ове куће, које сте ви глава, о угледу нашег цара, чији сте таст, о угледу Југовића, чији сте отац (Михајловић, 81).

глава ми (му, јој итд.) је оволика – разг. *имам пуно брига, обавеза.*

ЈЕРОТИЈЕ: Слушај, све што имаш реци ти својој мајци, а ја овај... па видиш ваљда и сама да ми је оволика глава од брига!... (Нушић 6, 36).

глава на пањ – *а. излагати/изложити живот опасности, рескирати живот.*

ЛАЗАР: Да разговарате вреди ли, или не вреди? | Са главом на пању да разговарате? (Симовић, 61).

б. гарантовати, бити уверен у нешто.

– А ја се заинтачио као најтврдоглавије личко магаре: не одричем, кажем, он је мој, па какав био. Је ли глава на пањ, јест, али ја остајем при својој! (Ћопић 1, 69).

глава стоји (остане) некеме [на раменима] – *жив је, остаје у животу.*

БИБЕРЧЕ: „И јави му глава да ми чврсто стоји | а да страшна ала више не постоји“ (Ђокић, 72); ВЛАХ АЛИЈА Дај злата што имаш, нама се жури. И буди срећна да ти глава остане на рамену (Михајловић, 49).

главом (фам. главом и брадом) – *лично, сам(а), баш он (она).*

Чим га виђе, тим га и познаде | Да је главом Ћоровић-Османе (Епске песме 6, 95); Средовечни господин, како се испоставило, био је личност преко мере знаменита, ништа мање него срески судија, главом и брадом (Твен, 42).

гледати глави места – *тражити склониште у опасности, спашавати се, склонити се од опасности.*

²⁹ У овом примеру група речи најпре има дословно значење, а затим фразеолошко, у чему је и ефектност пишчевог поступка.

– Већ другу годину ја ту крв пролијевам, гледам глави мјеста, а сад, кад се прави власт и држава, неко ту мени брани да погледам на шта све наличи (Ђопић 3, 109).

дати/давати главу – *погинути/гинути*. → **дати свој живот**.

МУРАТ: Шта је то, кажи ми, тако скупо... | скупље од главе? | За шта ти данас дајеш своју главу? | ОБИЛИЋ: Ја данас своју главу, честити царе, | залажем и дајем за своју реч! (Симовић, 106).

дати (дајем, дам, дао бих итд.) главу... – *у заклинању: уверен сам у то*.

– Сад их нема ниједног... Али тамо су!... Они су прикривени. Ја дам главу ако нису прикривени! (Веселиновић, 190); „Нема данас школе”, рекао је клинац који је све време причао. Лагао је, главу бих дао, лопужица (Селинџер, 214).

дићи/дизати (преврнути) кућу (сокак и сл.) на главу – *правити/направити галаму, неред, узбунити, узнемирити све*.

– Не може човек увече да разлади собу и да пусти фришка луфта, од ларме и музике; дигли сокак на главу! (Сремац 2, 141); Мој Том докопао мачка, па га просто накљукао уби-боллом, и све сам мислила да ће та кукавна зверчица кућу да ми преврне на главу (Твен, 133); Тамо гдје сви у фамилији вичу и кућу на главу дижу, провиче се најзад и најменик (Ђопић 1, 42).

дићи (узносити и сл.) главу – *охрабрити се, погордити се, осилити се; не подлећи несрећи, извући се из тешкоћа, опоравити се*.

У литератури непознате количине узносе гдекад високо главу, па најзад и сам брак, као основица човечјег живота, није ништа друго до заједница непознатих количина (Нушић 3, 143); АРСА: Не тражиш, брате, ништа више него би као волео и ти мало да дигнеш главу, да се и теби клањају, да се и од тебе боје (Нушић 5, 59); – Само се ти мало ободри, дигни главу, па шта нам бог да! (Твен, 255).

добити по глави – **1.** *добити батина, бити изударан*.

Кад одозго одјекну заповједнички глас: – Натраг, душманине, јер ћеш добити по глави! (Ђопић 2, 101).

2. *трпети, бити кажњаван, испаштати*.³⁰

→ **добити по носу, добити по туру**.

дође (дошло је итд.) некоме нешто у главу – *сети се нечега, помисли на нешто, дође му нешто на памет*. → **падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет, падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум**.

– Не дам!... Па му дође у главу да призове Милоша Севића (Веселиновић, 197); СУДАЦ: Ама, откуд ти је дошло у главу да јазавца тужиш? (Кочић 2, 190).

док је некоме главе на рамену (док носи главе на рамену) – *док неко живи, за живота*.

„Не мислим се са Шарцем растати | Док је моје на рамену главе” (Епске песме 3, 99); СТРАХИЊА Стари барјак банова Страхинића виће се на Косову међу барјацима све српске госпде. Биће мало људи испод њега, можда ће га једва држати ослабеле руке немоћног слуге Милутина, али се он неће повити и неће пасти док још носим ово главе на рамену (Михајловић, 135).

³⁰ – Уплашио сам се да нисам радио нешто због чега су моја држава и народ добили по глави и због чега нас велики и даље киње (<https://www.novosti.rs/>, 19. 3. 2015).

док ти (му, јој итд.) глава не отпадне – жарг. у великој мери [*радити нешто*]. → **да ти [му, им итд.] уши отпадне**.

„Само напред. Дери се док ти глава не отпадне”, рекао је Морис (Селинџер, 111).

доћи некоме главе – *убити некога; упропастити, уништити некога.*

„Богу хвала кад га данас нема | И кад њему хака главе дођох!” (Епске песме 4, 58); – Али дођосмо главе многим ајкулама, ти и ја, а многе друге памтиће нас дуго (Хемингвеј, 83).

женска глава – *жена, женска особа (ир. плашљива особа).*

„Чича-Јашо, што си полуђео? | Ми нијесмо једне женске главе, | Под затвором женски да помремо” (Епске песме 6, 34).

женска главо! – у чуђењу: *жено, је си ли при себи, шта то радиш.*

– О, бог с нама!... Ама, јеси ти при себи, женска главо!... (Веселиновић, 337); ЖЕНА (Извукла је мач и невешто га држи испред себе.) Ако се само макнете с тог места... | ВЛАХ АЛИЈА (Грохотом се смеје.) Их, бре, женска главо, види се одмах господска беснуља (Михајловић, 42).

заболи некога глава – *има бриге, брине, има непријатности, неугодности.*

ЈЕРОТИЈЕ: Ама каква кривица, побогу брате! Где си ти још видела код нас да је чиновника глава заболела због кривице? (Нушић 6, 20); А заиста ми се није ишло у неки други хотел да ме заболи глава (Селинџер, 116).

заменити некоме главу – *бити нечији заточник у борби.*

Своје чедо на руке привати, | пак Ивана и грли и љуби: | „Вала, Иво, моје чедо драго! | који с’ баби заменио главу, | свој господи образ осветлао” (Епске песме 5, 95).

заменити своју главу – *убити непријатеља.*

– Нек погинем сутра, заменио сам своју главу!... – То јеси!... – признаде му Суреп. – И те још како заменио!... (Веселиновић, 384).

знати некога у главу – *познавати некога лично, знати тачно о коме се ради.*

Дане Десница, познат бојдија и аваница, кога у главу знају сви жандарми, лугари и остали чувари реда (Ђопић 1, 74).

игра глава (играју главе) – *велика је опасност, у питању су животи.*

Осећао је да говори којешта, да говори оно што паметан човек не треба да говори, нарочито у овој прилици где толике главе играју... (Веселиновић, 401).

играти се (шалити се) главом (обично одрично и у имп.: **не шали(те) се главом!**) – *излагати се животној опасности непромишљеним поступцима (у претњама понекад ублажено или шаљиво).* → **немој да се шалиш (немојте да се шалите) [шалом].**

Али неко поручи | мишу брзојавом: | „Сакријте се, сватови, | не шал’те се главом!” (Антологија – Змај, 82); – Нека се они, брате, играју са својим главама, а не с нашим!... (Веселиновић, 155).

избити (истерати, избацити и сл.) некога/нешто из главе – **1. себи** – *на силу престати мислити о нечему, заборавити.*

„Избиј себи из главе да треба да купим машину који ми ничему неће служити!” (Нанети, 29); „Џејн Галагер. Исусе.” Никако да је избијем из главе. Баш никако (Селинџер, 39).

2. некое – *учинити да неко престане да мисли на нешто, да заборави нешто.*

Прошло је сад оно прво слатко узбуђење, те Том и Џо нису били у стању да избаце из главе како сада неки тамо њихови у дому, због ове успеле враголије, не осећају исту овакву уживанцију као они сами (Твен, 129); Али како је мазга и даље ћутала он се окрену Николетини. – Дедер је омариши чиме, да јој ишћерамо опортунизам из главе (Ћопић 3, 148).

изгубити главу некое – *убити некога.*

„Ти не узми моју Видосаву, | Видосаву, моју невјерницу, | јер ћ’ и твоју изгубити главу: | данас мене у тебе издала, | а сутра ће тебе у другога” (Епске песме 1, 103); Османа је богом братимио: | „Богом брате, Ћоровић-Османе, | Немој мене изгубити главу, | Ево тебе стотина дуката” (Епске песме 6, 93).

изгубити/губити (погубити) главу – **1.** *погинути/гинути.*

„Тако наши инцијели кажу: | Да ће ваше куће погорети, | Ви дахије главе погубити; | Из огњишта пронић ће вам трава” (Епске песме 6, 12); – О страшне ноћи и мењаве – Ђе ће ми ово јадно сироче моје главу изгубити! – шаптао је старац и пробијао се свом снагом кроз мењаву (Кочић 1, 262).

2. *изгубити/губити присебност, потпуно се збунити, смести се; изгубити/губити контролу.*

Сасвим су погубили главе кад им је нестао вођа (Молнар, 162); „Сад си почео да губиш главу”, помислио је. „У глави ти мора бити бистро” (Хемингвеј, 70).

3. *лудо се заљубити.*

Мислим, кад се неко време љубакаш с њима, стварно можеш да *видиш* како губе главу (Селинџер, 101).

изнети (извући) [живу] главу (остала је жива глава) – *спасити се, спасити живот, једва остати жив.* → **изнети (извући, спасти и сл.) [читавау] кожу.**

„Иди познај које је Роксанда; | ако ли се које друге машиш, | нећеш изић ни изнијет главе, | а камоли извести ђевојке!” (Епске песме 1, 91); ЋЕЛАВИ: Добро је, само кад извукосмо живу главу! (Ковачевић); Сад су бар знали при чему су, остала је жива глава, а за остало – честит војник ће се већ снаћи на лицу мјеста (Ћопић 3, 37).

имати нешто у глави – разг. *бити паметан.*

Она сада има десет година и није више тако мала, али и даље сваког одушевљава – сваког ко има нешто у глави, мислим (Селинџер, 76).

као без главе – *избезумљено, ван себе, без циља, сметено.*

Кô без главе даље срља, ван села се откотрља (Антологија – Цветковић, 207); А он је болан, преболан ходао тамо и амо, као без главе, сатрвен и убијен ненадним јадом и чемером (Кочић 1, 256); СЛУГА: Госпођо, гости су дошли, вечера је на столу, вас зову, за госпођицу питају, дадиљу псују у кујни, и све је као без главе (Шекспир, 38).

луда глава – *онај којим се тешко управља, плаховит, нестабилан, пун енергије, жестине, луцкаст, помахнутао.*

За деку су сви говорили да је луда глава, чак и бака Теодолинда, која га је управо тако и звала: „Она луда глава од твог деде”. Али с каквим је весељем то говорила! (Нанети, 31).

лупати (ударити и сл.) главом о зид (дувар) – *кајати се, стећи скупо плаћено искуство.*

Разумећеш их срцем страшљивим | Шта ти са смелим гласом говоре, | Па ћеш о стења тврдом камену | Бријане главе теме ћелаво | У заносноме страху лупати... (Јакшић, 60); Млад човек, не имајући никаква искуства, сам не могући право о стварима судити, старије и искусније од себе не хотећи слушати, мора бити задуго тврдоглав и упоран, док год не удари гди главом о дувар, падне у несвест, „ха, ха, не тамо!” – почне сам себи говорити (Обрадовић, 76).³¹

метнути (и сл.) главу у торбу (носити главу у торби) – *изложити се / излагати се смртној опасности.*

У хајдуке су одлазили само храбри људи, они који су одлучили метнути главу у торбу, они којима је дојадило живети, па хоће, пре но што ће погинути, своју смрт скупо да искупе (Нушић 1, 51); У младости, умео је да носи главу у торби. Можда и због тога што је имао утисак да га смрт неће (Савремена приповетка – Велмар-Јанковић, 68).

мртва глава – *мртвац, покојник, умрла/погинула особа.*

„Амо нема паше Ђаја-паше, | Нити жива нити мртве главе” (Епске песме 6, 80).

мудра глава – *веома паметан човек.* → **паметна глава.**

Жарки кове и сребрни, да дивно ти сјаш! | Домаћине мудра главо, да много ти знаш! (Караџић 2, 114).

мућкати/мућнути главом – *смишљати нешто, дубље размишљати, мозгати.*

„Нико ме неће убити. Мућни мало главом. Ја пре свега одлазим одавде” (Селинџер, 175); Неко време мућкао је главом око те загонетке, и најзад је закључио да је ту несумњиво нека вештица умешала своје прсте и растурила мађије (Твен, 80); Лукави пољар Лијан мућкао је боцу с ракијом, потезао из ње, а затим би почео да мућка главом и да се домишља (Ћопић 2, 84).

мушка глава – *мушкарац (способан за рад и рат).*

Сеоску кућу не може задесити грђа несрећа него кад остане без мушке главе (Глишић, 226); „А код двора никог не остављаш, | Царе Лазо, од мушкијех глава | Да ти може књигу однијети | У Косово и натраг вратити” (Епске песме 2, 36); – Што не иде гад тамо гдје у кући има мушка глава, а не овамо, у нејач и на јадно женско. – А јесам ли ја, мама, мушка глава? – питао је малишан узбуђен љепотом љетње ноћи. – Јеси, душо моја, али ти си још нејачак, мален (Ћопић 3, 11).

наносити се главе – *дуго живети, најивети се.*

Слутио је да се неће наносити главе... Осећао је хладно, оштро гвожђе под грлом својим, па је хтео од свега тога побећи... (Веселиновић, 277); „Ако Бог да и срећа од Бога, | Ти се нећеш наносити главе, | Наносити за ту пријевару” (Епске песме 6, 39).

не дизати / не дићи главу (главе) [с посла и сл.] – *немати времена због презапослености (брига), бити претрпан пословима.*

– А јеси ли бар познао живот кроз који си прошао? – Не, јер од брига нисам могао дићи главу (Нушић 3, 19); Једина Мачкова мана била је та што је почео мало с висока гледати своје старе другове, све сем Јованчета, вође дружине. – Како сте, дјечаци, шта радите? – питао их је он и правећи се важан додавао. – Ми у радионици не дижемо главе с посла (Ћопић 2, 174).

³¹ Ефектност употребе овог фразеологизма огледа се у томе што се он даље у контексту разумева као слободан спој речи (од ударца главом о дувар пада се у несвест).

не зна ни где му (јој итд.) је глава – *бити преоптерећен (углавном послом); имати пуно брига; бити збуњен, смушен.*

– 'Ајде, немој ми ту... и тако не знам ни ди ми је глава од пута и силна тругања (Сремац 2, 136); – Помози ми, видиш да сама ово дана не знам ни ди ми је глава од силна посла и пеглања сукања (Сремац 2, 222–223).

не иде (не долази) некоме нешто у главу – *а. тешко схвата, разуме нешто, не може да научи.*

– Зашто ти, Миле, бар једанпут не научиш лекцију из зоологије? А он му вели: – Не иде ми у главу, господине! – А мени – вели њему професор – не иде никако у главу да ћеш ти моћи прећи у старији разред! (Нушић 1, 10);³² ДОБРОСАВ: Па, оно, јесте, полагао је некако, Бог ће га знати како, и провлачио се некако из свих других предмета, али математика му никако није ишла у главу, ама никако. [...] АРСА: (Милоју.) То нам је у крви. Целој нашој фамилији није ишла математика у главу (Нушић 5, 54).

б. не може да поверује да је то истина.

Поп се замисли. Њему то никако није ишло у главу... И досад је било Турака у Црној Бари, али се нису мешали у сеоска посла... (Веселиновић, 206); Али да слон постане човечји роб и да допусти да му се седи на врату, то нико од њих није никад видео и никоме такво што није ишло у главу (Сјенкјевич, 267); А ко то има да буду жртве њихових гусарских налета, то им још није ни долазило у главу (Твен, 115).

не излази некоме нешто из главе – *обузет је мислима, стално мисли на нешто.*

Крајње банална књига – свестан сам тога – али свеједно ми не излази из главе то са виолином (Селинцер, 101); После тога сна никако да јој из главе изађе Шаца! (Сремац 2, 118).

не моћи ухватити некога ни за главу ни за реп – *не моћи дознати шта неко мисли, хоће, говори и сл.*

– Тај деран – ама, не можеш да га ухватиш ни за главу ни за реп (Твен, 281).

не окретати главе на некога/нешто – *не марити за некога/нешто, не обраћати пажњу.*

А Том кречи ли, кречи: на пароброд не окреће главе, као да га и нема (Твен, 20).

[ни] за [живу] главу – *нипошто, ни по коју цену.*

„Иди збогом, али за главу своју ником не казуј, јер ако кажеш коме год, одмах ћеш умрети” (Бајке 1, 72); – Ни за живу главу нећу да освојим градилиште онда када тамо нема некога (Молнар, 56); ДОЈКИЊА: Ево: Ромео прогнан је; и ја се | Кладим у цео свет да неће смети | За живу главу доћи да вас тражи (Шекспир, 100).

оборити (покуњити и сл.) главу – *постидети се, снуждити се, изгубити храброст. → обесити брке, погнути главу (а), обесити (савити) нос.*

И Зека је био расположен. Само Станко беше већ неколико дана оборио главу (Веселиновић, 375); – Ако хоћеш послушај, а ако нећеш, ја ћу те већ научити. Ми сви покуњисмо главе (Нушић 1, 168).

од главе (перчина) до пете (од пете до главе) – *потпуно, сасвим, у свему, у сваком погледу.*

Не мисли ништа само се смешка, јер га од главе до пете испуњава једино осећање: да је све ово његово (Андрић 2, 323); Био је он човек од перчина до пете, и то паметан човек... (Веселиновић,

³² У овом примеру два пута је употребљен наведени фразеологизам, с тим да први пут има значење наведено под а, а други пут значење наведено под б.

15); Тресао се сав, од пете до главе! (Твен, 244); Није се могло ни замислити да тако један изузетан и необичан посао прође без Николетине. Од главе до пете он је просто изгледао као створен за то (Ћопић 3, 36).

оде (одлети, полети и сл.) глава [са рамена] [некоме] – *изгуби живот, погине.*

Најмање се успротиви – оде глава!... (Веселиновић, 19); „Боже мили, на свем’ теби вала, | Кад брж’ оде са јунака глава! | Кан’ да није на њему ни била!” (Епске песме 3, 93); БОШКО Даће Бог и срећа јуначка па ће одлетети глава са рамена пре но што лане (Михајловић, 84); „Сад ће вам главе полетети! Реците где сакристе нашег господина?” (Теодосије, 145).

оде/одлеће (и сл.) глава као бундева (дулек) – *лако губи живот.*

– Ко ти иде, оде ти глава као дулек! (Веселиновић, 353); Главе су одлетале као бундеве, блебећући... (Веселиновић, 356).

одмерити/мерити (премерити, осмотрити и сл.) некога од главе до пете – *потпуно одмерити.*

Измакао би се од мене три-четири корака, те ме премерио од главе до пете – уверавам вас, господине, да ће вам тај тако добро стајати као да је мера на вама узимана (Нушић 2, 256); Осмотри још једном Сташу од главе до пете (Сјенкјевич, 236); Пролазе једни мимо других, поздрављају се, мере се од главе до пете, тако да ниједна ситница неће остати неопажена, а нарочито што се тиче женскога света (Сремац 2, 63); – Хоћу, зашто не би – добродушно је казао незграпни распасани дјечак и љубопитиво ме одмјерио од главе до пете (Ћопић 3, 7).

окренути главу од некога – *не марити за некога, не дружити се с неким.*

– Што се, брате, цаба туђимо од човека!... Да је он онако каки... што прави смутњу, ја бих први окренуо главу од њега!... (Веселиновић, 151).

пада/падне глава некоме – **1.** *гине/погине.*

– Зажелеће да нема наших глава!... И оне ће падати као гњиле крушке!... (Веселиновић, 213); БИБЕРЧЕ: Али ако алу неко изненади | на спавању? Можда да јој падне глава (Ђокић, 10).

2. *губи/изгуби положај.*³³

паметна глава – *мудра, паметна особа.* → **мудра глава.**

Све што умем | ти трипут боље умеш. || У реду, паметна главо (Антологија – Антић, 305).

платити главом – *изгубити живот, бити убијен/погубљен, погинути (због нечега учињеног, због уверења и сл.).*

– Јабо, бате, ако данас платиш главом, не зажали на ме! (Кочић 1, 75); Он нам довикну: – А онога Цврцу поздравите, главом ће ми платити за издајство! (Нушић 1, 76); МУРАТ: То што ти главом плаћаш твоју реч | не мора да значи да је твоја реч | скупа, већ да је твоја глава јевтина! (Симовић, 106).

повезати главу – *заст. оженити се, удати се.*

³³ Пре 127 година избили су на престоничким улицама први немири и од тада па све до данас одржао се обичај да грађани на београдским трговима исказују своје незадовољство. Некада на подстицај власти, а некад и против ње. И у једном и у другом случају падале су главе... (<https://www.gyka.com/>, 22. 7. 2016). У наведеној реченици из текста *Историја протеста у Србији: Котрљање глава, од калдрме до асфалта* фразеологизам има оба наведена значења – демонстранти су губили животе, а владари положаје.

– Тхе, а шта зна! Што кажу, само нек повеже главу девојка! А шта ће! Шта би јој помогло да седи па да чека! Боме јој барон и неће доћи, нег’ неко тако!... Нашла шљука прдавца! (Сремац 2, 273).

погнути главу – а. *покуњити се, постидети се, снуждити се, изгубити храброст.* → **обесити брке, оборити (покуњити и сл.) главу, обесити (савити) нос.**

ЛАЗАР: И зашто сте одједном погнули главе? | Ако нас је Обилић напустио, | не значи да нас је напустио и Бог! (Симовић, 79); Увидевши да кривица пада на њега, наш пекар повуче оптужбу и брзо се оданде изгуби погнуте главе (Шаљиве приповетке, 65).

б. покорити се, помирити се с нечим неизбежним; понизити се.

Грчка делегација најпосле погне главу и прими унију (РСАНУ, Анастасијевић Д., ГлСПЦ 1946, 221).

покорну главу сабља не сече – нар. посл. *каже се о човеку који се лако прилагођава приликама и без поговора прима све, такав човек неће настрадати.*

И он свакад лепо са мном... Али зато, опет, ја њега послушам. Шта ћеш: покорну главу сабља не сече!... (Веселиновић, 54).

попети се / пењати се некоме на главу – *досађивати некоме преко сваке мере, бити неподношљив.* → **попети се некоме на душу.**

У оно доба, Четири Ждероње упорно ме гањају. Каркацу је најдосаднији – пење ми се на главу. Мало-мало па ми из жбуња скочи на шешир (В. Андрић, 19);³⁴ – Зато што сам пустио да нас туђин гази, што сам, ето, и од вас двојице робове начинио. Гледајте само како слободно стружу цестом. Сутра се тако могу мени и на главу попети, а ја све то мирно подносити, ни прстом нећу макнути (Ђопић 2, 124).

право у главу! – разг. *напасти некога одлучно, неумољиво, непосредно.*

ЈУГ Каква грубост и какав рафинман у исти мах. И то тако спојити: | „Ко не дошо у бој на Косово | од руке му ништа не родило | рујно вино ни пшеница бјела | не имао од срца порода, | рђом капо док му је кољена.” | Прво га распалиш најстрашнијом претњом за Србина да му не роди вино, па право у главу запретиш му јаловошћу (Михајловић, 61).

празна (шупља) је глава некоме – *не зна ништа, не размишља ни о чему; глуп је, незналица.*

– Помислите, претурајући по својој већ и тако шупљој глави, ја мислим да сам пронашао начин да се сви извучемо из ове беде (Доде, 132); Глава ми је била празна и врела као да је неко запалио бенгалску ватру у њој (Олујић 2, 127); – Е, па тако ти је и са мном садакана, кад ми је празна глава... овај... тедо’ рећи, празан трбу’, па и не мили ми се ондак ни да дувам у дужност... овај у рог (Сремац 2, 184).

преко главе је некоме нешто – разг. *нечега има много, често је, толико да досади.*

А непажљиво Звериње, као да мени није крпљења преко главе, непрекидно цепа своје бунде о трње и туђе канце (В. Андрић, 13).

према глави – *пред смрт, уочи смрти.*

³⁴ Писац гради хумор поигравајући се значењима појединачних речи и фразеолошким значењем.

„Још ми нигда посрнуо ниси, | А данас ми поче посртати, | Посртати и сузе ронити: | Нека Бог зна, добро бити неће, | Хоће једном бити према глави, | Јали мојој, јали према твојој” (Епске песме 3, 98–99).

претурати (и сл.) **нешто по глави** – интензивно размишљати о нечему, удубљивати се у размишљање. → **превртати мисли** (**претурати по мислима**).

„Еди Бердсел? Са Принстона?”, рекао сам. Очигледно је било да претура то име по глави и све (Селиндер, 71).

претури (**превалити** и сл.) **нешто преко главе** – преживети, поднети нешто непријатно, тешко, претрпети, пребродити тешкоће.

– Махни то!... Ако бог да те превалимо ове дане преко главе, лако ћемо се веселити (Веселиновић, 335); Били су сиромашни, једноставни људи који су претурили преко главе већ много мука, невоља и јада, зато нису кукали (Молнар, 186).

пролази/прође (**пролеће** и сл.) **некоме нешто кроз главу** – сећа се / сети се нечега, дође/долази некоме нешто на памет.

Шта све није у тим јесењим ноћима пролазило кроз детињу главу? (Андрић 2, 63); Или је то можда, прошло ми је кроз главу, дело човечјих руку? (Верн, 228); Утисак од мога сновиђења ојача и речи: „Ништа од свега тога није те довело покајању” озбиљно су ми пролетале кроз главу (Дефо, 97); Херкулес је имао много времена за размишљање али ја сам морао да одлучим док сам трчао поред воза са опречним осећањима која су пролазила кроз главу као осцилације у колу кондезатора (Тесла, 49).

промолити (**помаљати/помолити**) **главу** – показати се / показивати се, изаћи/излазити напоље. → **промолити нос**.

И удари дланом о длан. Пандур промоли главу (Веселиновић, 201); Вратарка помоли главу: – Госпођо... лекар (Молнар, 188); КНЕЗ: Мир мрачан јутро доноси нам ово; | Сунце од туге не помаља главе (Шекспир, 133).

пуна је некоме глава нечега – много мисли о нечему.

Али моја несрећна глава, која ме је увек подсећала да је рођена да ме гура у беду, за све те две године беше пуна планова и намера о томе како да одем са острва (Дефо, 186); – Теби пуна глава калфи, зато и заборављаш увек запушаче од стаклета у дућану! (Сремац 2, 54).

пуца (**прска**) **некоме глава** – 1. има јаку главобољу.

„Глава ми пуца”, рекла је мајка. Она често пати од главобоље (Селиндер, 188).

2. у великој је бризи, на великој муци, у бригаама.

ЖИКА (почне да ради, па тресне акта): Нека иде до ђавола и ова Каја! Шта ме се тичу туђа деца! Ионако ми прште глава! (Нушић 6, 63).

радити некоме о глави – припремати нечију смрт, погибију; упропаишћавати некога, кварити нечије интересе.

И нећете ни мени ни мојима на овом острву радити о глави, а у међувремену слушаћете моје наредбе (Дефо, 244); САМСОН: Ја велим: тресни по глави онога ко ти ради о глави (Шекспир, 23).

разбијати главу око нечега (лупати главу [са (над) нечим]) – *напрегнуто мислити о нечем тешком, компликованом, мучити себе мислима, тражити излаз из тешке ситуације.*

Како су дани пролазили, а Питер и даље лупао главу над тим проблемом, скоро је поверовао да је његов живот заиста само сан (Макјуан, 60); А Италијан се смешио и вероватно је лупао главу: шта би било када би од сутра све стајало три крајцаре (Молнар, 12); Ако смо и знали што, знали смо само оно што су раније генерације, оне које су пре нас лупале главу са математиком, стављале у стихове (Нушић 3, 140); Нисам желео никакво царство а будућност ме не интересује. Оно што ће се десити, десит ће се. Не вреди унапред разбијати главу око тога (Олујић 2, 165).

сачувати главу – *пазити на свој живот, остати у животу.*

Ту поред Саве и Засавице најрадије се бавише хајдуци. Близу им је обала да би могли, у случају потере, сачувати своје главе и бекством се спасти (Веселиновић, 120); Имали смо свој кутак у новом граду, имали смо где да склонимо главу од кише и ветра, премда су и отац и мајка сваки час стрепели: како ћемо сачувати главу од Немаца и авиона... (Раичковић 2, 73).

седа глава – *старац.* → **седи перчин.**

СТОГОДАН: (Вајка се.) | Е, погреша некад и та глава седа (Ђокић, 75).

сине (сене и сл.) некоме нешто кроз главу (суне у главу некоме нешто) – *ненадано, одједном сети се нечега.* → **сине (пролети и сл.) некоме мисао кроз главу.**

– У гору! – суну му кроз главу. – Јест, у гору!... И кад тамо будем, онда се не сме нико такнути Јелице!... (Веселиновић, 49); Направио је такав историјски дармар да се свет почео плашити да му однекуд не суне у главу да измени облик глобуса (Нушић 3, 106); – Спазили су ме! – сину му кроз главу, док је наслијепо, из пуне снаге, ломио кроз млад честар, а онда одједном читав крај око њега тресну се и заглуши га снажним пуцњем (Ђопић 2, 138).

скинути/скидати некоме главу – *убити/убијати некога; одрубити, одсећи некоме главу.*

– Боље је скинути сто турских глава него да падне једна хришћанска!... Њих је и онако много, много, нека се прореде мало!... (Веселиновић, 138); ГОРИЛО: Што се тога тиче, немам шта да бринем. | Том јунаку лако главу ћу да скинем (Ђокић, 36); *Ту је Глуваћ, хајдук гласовити, | којино је у борбама љутим | Скино досад дван'ест турских глава* (Нушић 1, 102); – Хајде, покажите се и сада кад је туђин земљу поклопио, кад главе људима скида (Ђопић 2, 127).

склонити (и сл.) **главу** – **1.** *наћи прибежиште, склонити, кућу/стан.*

Имали смо свој кутак у новом граду, имали смо где да склонимо главу од кише и ветра, премда су и отац и мајка сваки час стрепели: како ћемо сачувати главу од Немаца и авиона... (Раичковић 2, 73).

2. *заштитити/штитити живот.*

ЛЕВЧАНИН: Глава се може склонити и под фес | док опет не дође време за нашу капу! (Симовић, 64).

тврда глава (главурда) – *тврдоглав, задрт човек.*

Када би бака гунђала, он је говорио [...] да ће то радити и са осамдесет година. – Ако их доживиш, ти тврда главо! – одговарала је бака (Нанети, 35–36); – Јао, Томе, једна моја тврда главурдо, ја та баш не кињим нимало (Твен, 35).

треснути (и сл.) **некога по глави** – *довести некога у тежак, безизлазан положај; упропастити некога.*

САМСОН: Ја велим: тресни по глави онога ко ти ради о глави (Шекспир, 23).

убијати у главу некога нечим – *упорно се трудити да неко нешто научи, сазна, запамти; уверавати некога.*

Да нису Цицерон и Тацит, Омир и Демостен, Тит Ливије, Сенека, Марко Аврелије, Овидије и други написали неколико школских задатака, којима се вековима убијају у главу младе генерације, ови остаци старих Римљана и Јелина, професори, сасвим би изумрли (Нушић 3, 160).

увртети нешто у главу – *уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога, бити опседнут неком мишљу, намером.*

Учитељ музике: Господин Журден је увртео у главу да је племић, да му треба господско понашање; он је за нас права крава музара (Молијер, 58); Људи моји, кад она нешто уврти у главу, онда то стварно уврти у главу (Селинџер, 176).

увући главу у рамена – *срамити се, покуњити се.*

– Тај ужасни, тај грозни створ, шта тај није у стању да измисли! – окренула се према оцу, а овај је само увукао главу у рамена (Олујић 2, 161).

у глави је некоме неко/нешто (увукло се некоме нешто у главу) – *неко мисли на нешто интензивно, стално. → у памети је некоме нешто.*

Ал има један чуперак плави | замисли где? | У мојој глави. || Како у глави да буде коса? (Антологија – Антић, 332); Далеки казамат крај мора увукао се у моју дечачку главу обавијен тајанственошћу и чудом (Раичковић 2, 123).

ударило некоме нешто у главу – **1.** *нешто је некога опило/ошамутило.*

– Који ми је ђаво био да шљемам ноћас! А сад ми је сто пута горе ударило у главу него и малопре, кад смо овамо пошли (Твен, 89. и 91).

2. *некога је опсело нешто, интензивно мисли о нечему.*

– Лијеп дан, брате, – протеча момак. – Лијеп, лијеп, читавој чети у главу ударио! – наруга се Николетина (Ђопић 3, 48).

уздигнуте главе – *поносно, гордо, смело.*

Црвене кошуље нису могле доћи к себи од запрепашћења и гледале су овог сићушног плавог дечака, који је с неба пао међу њих и сада им говори овде храбро, гласно, у лице, уздигнуте главе као да је толико снажан да би могао премлатити читаву дружину (Молнар, 95).

узети (укинути) некоме главу – *убити/погубити некога. → узети некоме живот, узети душу некоме (б).*

– Мени су Турци кућу затрли, и тешко ми је!... Али ми бар оставише поштено име... Твој је јад гори: теби хтједоше узети и име и главу... (Веселиновић, 125); „Ето к нама Страхинића бана, | Сад ће твоју главу укинути, | Сад ће мени очи извадити” (Епске песме 2, 26); „Пустите га мени под шаторе, | Нећу блага, узећу му главу, | Да добијем коња према себе” (Епске песме 3, 90).

усијана глава – *фанатик, занесењак, смутљивац.*

ЈУГ Иронија је, мој Страхинча, спасоносно средство за одржавање кондиције здраве интелигенције. Чува главу да се не усија и срце да много не омекша (Михајловић, 67); – Додуше, Сташа је мало усијана глава, али кад се тиче Неле, увек се човек на њега може ослонити (Сјенкјевич, 42).

чешати се по глави – *кајати се због учињеног.*

Оба ударише у тако грохотан смијех да чак и Сивац диже главу и пријекорно их погледа као да вели: – Будале ил’ се смију ил’ по глави чешу! (Ћопић 2, 31).

чувати/сачувати некоме/нечију главу – *пазити на нечији живот, чувати нечији живот.*

Благословене ручице превртаху мајку земљу и дизаху град који ће им главе чувати... (Веселиновић, 379); Па облеће и отуд и отуд, | Чува главу Турчин-Влах-Алије | А ошину господара свога (Епске песме 2, 32).

што га (је итд.) глава доноси – *врло гласно, из свег гласа.* → **што (колико) га (је итд.) грло носи (доноси).**

Дрекну што га глава доноси, па се сруши с дивана (Веселиновић, 204).

Главаш

Главаш у Бихаћ, Главаш из Бихаћа – *непромишљени људи без којих кућа тешко напредује.*

– Ех, старији! – кукао је дјед. – Баш ми је и мој Сава од старости нешто стекао. Бена се родио, бенаст и остарио. Главаш у Бихаћ, Главаш из Бихаћа (Ћопић 1, 49).

главобоља

задати/задавати некоме главобољу – *задати/задавати некоме бриге, створити/стварати некоме проблеме.*

Како је већ позната ствар да обично напредна и бистра деца задају родитељима главобоље (Нушић 3, 58); Том га извуче напоље, па му исприча какву је главобољу задао људима, и узе га наговарати да се на сваки начин кући врати (Твен, 285).

главчина*

извлачити главчине из блата – *спашавати нешто из тешке ситуације, трудити се да се поправи велика грешка, замињати да се нешто уради.* → **извлачити кола из блата.**

САМСОН: Вала, Грегорије, да му га ми не извлачимо главчине из блата. ГРЕГОРИЈЕ: Не, јер можемо и сами да се заглавимо (Шекспир, 23).

глад

вучја глад – *изузетно велика глад.*

Николетина се тако провали и огрезну у такву вучју глад да је првом приликом, заједно са својом осталом тифусарском братијом, јуришао на јединог преосталог коња у јединици и за тили час кукавно живинче било је раскомадано и разнесено (Ћопић 3, 141–142).

умирати/умрети од глади – *трпети највећу оскудицу у животу.*

Говори [се] о интересима и парама више него код малограђана, што ништа не смета да се умире од глади више него другде (Доде, 91); „И да ли ти је икад пало на памет шта би радио ако не би нашао посао кад ти понестане пара? Умрли бисмо од глади” (Селинцер, 142).

глас

бије некога глас – *говори се о некоме, влада одређено мишљење о некоме.*

* *средњињи, ваљкасти део точка.*

Све би они дали за ону његову мрку, препланулу од сунца кожу, и да их бије онаква једна гласина као што њега бије (Твен, 161);³⁵ Бије ме глас да сам један од највреднијих радника а можда и јесам, уколико је размишљање исто што и рад (Тесла, 3).

[бити] на гласу – *бити чувен по нечему.*

Та кеса била је, у нашем друштву, исто тако на гласу као и чувени блок за цртање г. де Жирардена (Доде, 92); „Туна многи, кадо, изгибоше | Од пашиних на гласу делија” (Епске песме 6, 82).

бити на добру гласу – *бити славан, угледан.*

– Шта ми саветујете да посетим? – запита он. – Планету Земљу – одговори му географ. – Она је на добром гласу... (Сент-Егзипери, 60).

добар глас далеко иде, а зао још даље – нар. посл. *о добрим делима се надалеко чује, али о злим још даље.*

Право је речено да добар глас далеко иде, а зао још даље; па зато се о поп-Ћирином мачку више говорило него о поп-Спирином, о коме последњем ћемо стога и ми врло кратки бити (Сремац 2, 53).

донети гласе/гласове – *јавити.*

– А... Ти знаш... – Ја сам и донео те гласе (Веселиновић, 332); „Е да Бог да, два врана гаврана, | Те ви мрка опанула крила, | Те са њима више не летили, | Ни гласова Босни доносили!” (Епске песме 6, 80).

изаћи/изићи на глас – *постати/постајати познат, чувен, прочути се (по добру или злу).*

И сад, што је још лепше: читав градић само о њима говори, а што је год клинаца, све им завиди; није, море, шала изаћи на такав глас, прославити се до неба! (Твен, 129); Та вижљава и тањушна цурица, бистра ока и хитра у покрету, не би га, мајци, никад у Лици стекла загледача и просиоца да надалеко није изишла на глас као „сòк”, нека врста хајдучког повјереника (Ћопић 1, 73).

изгубити глас – *не моћи говорити, промукнути.*

И читаву четврт сланине која је висила на завидној висини и око које су поваздан обилазиле, гледале, шклоцале зубима и тужно маукале комшијске мачке све дотле док не изгубе глас и очи им не избеле (Сремац 2, 122).

издаје некога глас – *престаје с певањем услед узбуђења.*

Ту прекиде Јула опет, јер кад је певајући ову строфу погледала на своју ма́му, видела је како се гђа Сида заплакала. Заплакала се и Јула, и глас је издаде (Сремац 2, 288).

из једног гласа – *једногласно, снажно, заједно.*

Најзад сви из једног гласа затражише објашњење (Твен, 282).

из [свег] гласа (на сав глас) – **1.** *што је могуће гласније, врло гласно, из све снаге.* → **из [свег(а)] грла.**

„Да га ноге боље држе, | да потрчи брзо-брже | можда би му било спаса! | Ох, плачимо сви из гласа!” (Антологија – Диклић, 317); За нама је трчао Динго и цвилео из свег гласа, а ми смо сви

³⁵ Употребљени аугментатив *гласина* уместо именице *глас* уноси у фразеологизам значење *добар глас (бије некога добар глас).*

опет заридали (Киш 1, 84); Њега нисам желео ни у сну да видим. Кад затворих врата за собом, ухватих себе да се смејем на сав глас (Олујић 2, 63).

2. одлучно, смело.

Он се грохотом насмеја, па рече на сав глас: – Бог је стари пријатељ!... Он то све најбоље удеси!... (Веселиновић, 287); Сви су они и на сав глас тврдили: да ја немам ни духа ни талента (Нушић 3, 11).

имати/немати гласа – *бити / не бити обдарен даром певања.*

– Та знаш да си млада – шану јој друга – а млада мора да пева па и да нема гласа, а камол' када га има ко ти! (Сремац 2, 287).

[не] давати / [не] дати ([не] пуштати / [не] пустити) гласа [од себе] – *[не] јављати се / [не] јавити се, [не] показивати знаке живота, [не] дати вести о себи.* → **не дати јава од себе.**

Сатима [би] чукао прикривен иза дебала обореног дрвећа обраслих гљивама, отворених очију и ушију за све што се миче и даје гласа од себе (Лондон, 113); Болело је то, Пастори су имали страховито чврсте шаке, али мали плави дечак је стиснуо зубе и није пустио ни гласа (Молнар, 96).

ни гласа ни јава од некога – *нема никаквог знака оглашавања од некога.* → **ни трага [ни гласа] од некога/нечега.**

ЈУГ Устани и кажи нам шта имаш да кажеш. Од Жене и даље ни гласа ни јава. Одсутна, укочена (Михајловић, 104).

подићи [свој] глас – *успротивити се, негодовати, протестовати; јавно и одлучно изнети своје мишљење против нечега или у прилог нечему.*

Јесте да се у њему пробудило саучешће, али му је ипак лакнуло и те како, осетио се некако сигуран, и то му је најбоље показало, као никад дотле, колики је силни терет носио на души од онога дана када је подигао свој глас против овога крволочнога одметника (Твен, 266).

проносити/пронети глас – *разглашавати/разгласити нешто.*

За младог научника, чак, пронеше глас како је, ради неких научних испитивања, крао од пиљара крушке (Домановић, 213); Некако у само подне, попут електричног удара, пронесе се глас селом о грозноме злочину (Твен, 100).

пустити глас – *проговорити (обично после дужег ћутања), гласно проговорити, запевати.*

Та змија за двадесет и две године није од себе пустила никаква гласа, а кад јој се наврше двадесет и две године, она проговори (Бајке 1, 149); Кад пусти глас па запева, сви се окренуше левој певници, да виде ко то пева (Сремац 2, 34).

пуче (пукао итд.) глас – *пронела се вест, разгласило се.*

– Умро кнез! – пукао глас на све стране (Росић, 50); Како је у ово село, као и у свако село, мало ко свраћао, није чудо што је одмах по селу пукао глас да је дошао давно очекивани нови учитељ (Сремац 2, 51); По селу брзо пуче глас о необичној крађи, а како су се баш тих дана по селу мотали жандарми пропитујући се за брадоњине „фаличне” свеце, дође тај глас и до њих (Топић 1, 67).

светског гласа – *знаменит, гласовит, чувен.*

После је живела дуго и срећно, постала играчица светског гласа, и умрла у дубокој старости (Андрић 2, 81).

у [један] глас – а. *говорећи истовремено, надвикујући се.* → **у једно грло (једним грлом).**

– Је л’ сви тако мислите? – пита Чеда, иако је унапред знао да ће тако бити и тешко оном ко би и помислио да му власт преотме. – Сви, сви! – одговарамо ми у један глас (Нушић 1, 67); – ’Ајде, терај већ једаред! – викнуше љутито у један глас оба попа (Сремац 2, 214).

б. *сложно, у исто време.*

Кад већ мисле да је младожења кући приспио, онда и они избацивши ондје сви у глас по једну пушку, пођу пут куће младожењине (Карацић, 112).

укинути некога с гласа – *убити, усмртити некога.* → **укинути некога с ногу (1).**

Те погоди Перовић-Батрића | Посред паса, укиде га с гласа (Епске песме 6, 94); – У књизи пише: „Тада ударцем отпозади он обори и укиде с гласа Гаја од Гвисорна” (Твен, 82).

у пола гласа – *полугласно, тихо, шапатам.*

Онда кад је недоношче нађено крај тениског игралишта. Оно је читаве месеце касније било разлог за разговор у пола гласа (Олујић 2, 76).

шири се (и сл.) глас – *говори се, прича се.*

Глас се Рељин ширио. „Што си се толико дигô, нијесу на теби токе и илике Реље Масларића!” – говорило се кад би когод стао чиме теслаисати (Кочић 1, 254).

глатко

иде глатко некоме нешто – *одвија се нешто без тешкоћа.* → **иде добро некоме.**

Виде Чеда да то не иде баш тако глатко, па ће се окренути и рећи нам: – Знате шта, браћо. Ја ћу да вам оставим двадесет и четири сата на размишљање (Нушић 1, 49); И онда, кад смо већ обезбедили да све глатко иде, почели смо казивати једно другоме љубавне речи (Нушић 3, 193).

гледање

неко/нешто није за гледање – разг. *ружно је, страшно толико да се не може гледати.*

Поново сам почео да меркам те три вештице за суседним столом. То јест, плавушу. Друге две нису биле за гледање (Селинџер, 77).

гледати

гледати преда се – заст. нар. *бити смеран (обично о девојци).*

„Ој Милице, наша другарице! | Ил’ си луда, ил’ одвише мудра, | Те све гледаш у зелену траву, | А не гледаш с нама у облаке, | Ће се муње вију по облаку.” | Ал’ говори Милица ђевојка: | „Нит’ сам луда, нит’ одвише мудра, | нит’ сам вила – да збијам облаке, | већ ђевојка да гледам преда се” (Народна лирика 3, 34).

глиста

изводити бесне глисте – *измотавати се, понашати се неозбиљно, глупирати се; радити којешта.*

Господин Вотерс даде се на „извођење бесних глиста”. Изводио је како је год знао и умео: пословно се ужурбавао (Твен, 42–43).

мршав као глиста – *веома мршав.*

– Тебе не бих, мршав си ко глиста. Али овога Трту баш бих појео с великим апетитом. – А што баш мене? – брани се Трта. – Па зато што си пуначак, као прасенце (Нушић 1, 18).

глогиња*

млатити глогиње – а. *радити некористан посао*.

– Али како се не бојиш, баба, ђаво с тобом по Козари глогиње млатио? (Ђопић 3, 73).

б. *говорити глупо, бескорисно*.

– Томе, можемо да хватамо маглу, само ако нађемо конопац. Прозор је тако висок. – Шта ти ту млатиш глогиње? Који ће ти ђаво конопац? (Твен, 279). → **млатити празну сламу**.

глув

бити (постати) глув [и слеп] за нешто – *не марити за нешто*.

Кит зева као ала (док му бесно дршће реп) | за опасност морнар глув, | за опасност морнар слеп (Антологија – Диклић, 317); Тако се мама врпољила на столицу, а други бака и дека су изненада постали глуви, неми и чак помало слепи, што је био њихов начин да кажу: „Ми се у то уопште не мешамо” (Нанети, 31–32); КНЕЗ: Нек’ нико | Нит’ моли нити кука: глув сам ја | За молбе и оправдања сва (Шекспир, 80).

гљива

изникнути као гљиве – *појавити се у великом броју или веома брзо*. → **ницати као печурке, ницати (устати) као трава из земље**.

Караново није веровало у писце, најмање у оне који су у њему могли да изникну као неке наказне гљиве (Олујић 2, 55).

гнездо

свити (савити) гнездо – 1. *наћи стан, склонити, настанити се*.

Уно модра, бисеру Бихаћа, | крај тебе сам ново гнијездо свио, | у кошници ђачког интерната (Антологија – Ђопић, 336); Овде ћемо, дакле, ми, будући орлови планински, да савијемо себи гнездо (Нушић 1, 95).

2. *основати породицу*.

Ја [сам] изучио школе, постао човек и свио себи башка гнездо (РСАНУ, Андрић М., БК 1898, 588).

го

го голцат (голцијат и сл.) – *сасвим го, потпуно наг*.

Жене су биле голе голцате, као људи (Дефо, 33); Једнако збацују нешто од одећа, док нису остали голи голцијати (Твен, 138).³⁶

говно

јести говна – вулг. *причати гадости, глупости; лагати*.

* бот. *плод глога, трновитог дрвета из породице ружа*.

³⁶ Мимо правила о образовању придевских конструкција овог типа, Ђопић твори конструкцију *гос-голцикат*, коју речници не бележе: Ђаку не да црни ђаво мира, скаче гос-голцикат као од мајке рођен, безобразник ниједан, и још просипа своју зелену школску мудрост (Ђопић 3, 134). Разлог за овакво онеобичавање конструкције може бити додатна експресивност коју уноси фрикатив *с*. О особеностима Ђопићевог језика писано је у више наврата (Дешић 1987, Пецо 1986, Стакић–Шатор 2015; године 2012, 2013. и 2014. изашли су зборници о Ђопићевим делима, у којима је више од 350 страница посвећено Ђопићевом језику (Тошовић 2012, Тошовић 2013, Тошовић 2014)).

„Стопут сам вам рекао да вам ништа не дугујем. Већ сам јој дао пет...” „Не једи говна. Лову на сунце” (Селиндер, 110).

јести пачја говна – вулг. *бити врло млад, зелен, неискусан.*

АЛЕКСА: Знаш ли ти кад сам ја ово заслужио?! Не знаш, јер онда си још срао гаће и јео пачја говна уместо дудиња! (Ковачевић).

појести говно (говна) – вулг. *погрешити у нечему, урадити нешто што није требало да се уради.*

– Ама, Ницо, ми смо то изигравали како фашисти... – Кога год изигравали да изигравали, појели сте што не треба (Топић 3, 104).³⁷

говор

[нема] ни говора – **1.** *не треба расправљати о томе.*

Марија Риго: Ти знаш, Анди... ти знаш да је Емил одувек... Емил: Ни говора, молим вас, ни говора о томе (Киш 2, 53); Могли бисте бежати на југ Емину, али како су и самога Емина вероватно опсели дервиши, о томе нема ни говора... (Сјенкјевич, 237).

2. *очито је, сигурно је.*

Добро, кажем ја Стевану, ја то бих разумела да они су све научили па сада виде да је мало оно што професори знају, али јок, ни говора, они врло лоши су џаци и једва се провуку на крају другог разреда (Селенић, 226). → **нема дискусије.**

не може бити [ни] говора о нечему – *никако не може бити; ствар је завршена.*

Ствар је у току времена постала толико везана за његове најличније, унутарње стрепње и помисли, да више није могло бити говора да се ма коме повери или са ким било посаветује (Андрић 2, 67); Лекар изјави да при оваквим околностима не може бити ни говора о путовању и нареди болесници да легне у постељу (Сјенкјевич, 22).

говорити

да се [и] не говори о нечему – *то се по себи разуме, а камоли то.* → **да се и не помиње нешто, да се и не прича о нечему.**

Киша је падала ноћима и данима, по олуцима и кишобранима, | генералима и капетанима (А и да не говоримо о обичним војницима!) (Антологија – Црнчевић, 160); Никад кавге ни ината, никад вике ни галаме; а већ о псовци да не говорим (Веселиновић, 16); Забављали смо се и покретима сунђера који је на канапу висио о школској табли. А већ и да не говорим о добу када би се дочепали црквеног торња, обесили се о уже и по цео дан љуљали црквено звоно (Нушић 3, 154).

гога

гога и магога – *опасан непријатељ, онај који уништава све пред собом.*

МАЈКА А сад туђи бог, криви бог, све некакав гога и магога, све некакав чука и манцука. Чудо и грдило, боже ме сачувај... (Михајловић, 17).

година

бити у годинама – *бити стар, старија особа.*

³⁷ Премда је избегнуто да се изрекне вулгарна саставница фразеологизма, устаљеност и чврста структура фразеологизама омогућавају да читалац зна шта је изостављено.

„Већ је човек у годинама и памћење му више није сјајно” (Гибинс, 51); Био је сад стар и више није бродило, а његов син, који већ беше у годинама, заменио га на броду, настављајући трговину са Бразилом (Дефо, 266).

гладна година – 1. *неродна година.*

Разговарали [су се] о гладним годинама кад се шапурика млела и јела и од шапурикина брашна чесница и весилица правила (Сремац 2, 122).

2. *особа која је увек гладна, никад сита.*

Не се најел, гладна година (Српски дијалектолошки зборник LI, 2004: 368).

за своје године – *напредно с обзиром на своје године.*

Креће се за своје године доста жустро (Михајловић, 11); „Тек сам напунио дванаест, али проклето сам велик за своје године” (Селинцер, 80).

зреле године – *зрело доба, зрелост.*

Али таква је обично судбина младих глава; о њој се већином размишља у зрелим годинама или после старијег скупо плаћеног искуства (Дефо, 187); Ипак је тек ушао био у зреле године, а мишићи му нису показивали ни трага какве малаксалости (Твен, 177).

из године у годину – *непрекидно, стално, сваке године.*

(Кад људи кроз нараштаје, из дана у дан, из године у годину, раде за другог, и увиђају то и осећају, а немају снаге да ма шта промене) (Андрић 2, 325); И тај се акт наврзе на мене и поче ме гонити из канцеларије у канцеларију, из државе у државу, из године у годину (Нушић 3, 240).

имати сто година – *бити веома стар.*

АЛЕКСА: Те Швабове треба све уза зид, па метак у чело! Све до једног! БРКА: Имате сто година, а говорите глупости! (Ковачевић).

најбоље (најлепше) године – *године снаге, здравља, стварања.*

Или, доживљај у савани: с једне стране ватра висока као Килиманџаро у најбољим годинама, с друге – сасвим згодна поплава. Немам куд (В. Андрић, 14); ГУСАР: Добро, ево шта каже даље: „... Зашто морам да умрем у најлепшим годинама...” (Радовић, 19); Ја сам учио десетине језика, проучавао књижевност и уметност, а најбоље године свога живота провео сам по библиотекама, читајући све што би ми дошло до руке (Тесла, 50).

отегнути се као гладна година – *трајати јако дуго; чинити се врло дугим.*

– Е ал’ опет, ви заборавили колико је дугачка зимска ноћ. Па сву ноћ коњи једеду, а ноћ се отегне ко гладна година... (Сремац 2, 205).

плакати као година – *јако/горко плакати, куцати на сав глас.* → **плакати као жена.**

– Јесам, свете ми недјеље, плакô кô година (Ђопић 3, 83).

поодмаћи у годинама – *остарити.*

Југ је добро поодмакао у годинама али је још увек румен и ведар старац (Михајловић, 55).

сто (хиљаду) година – *веома дуго.*

– Пре сам гледао како Турци бију, убијају и отимају – сад опет гледају и Срби и Турци како то Заврзан лепо оправља, као да је сто година тај занат учио!... (Веселиновић, 254); Мислим да сам

вероватно пробудио и њега и његову жену, јер им је требало сто година да се јаве (Селинџер, 184); Остали успеси, ма колико били велики, пашће у засенак, али ја осећам да могу мирно да се одмарам на својим ловорикама хиљаду година (Тесла, 29).

узети другу (трећу, четврту итд.) годину – *ући у другу (трећу, четврту итд.) годину живота*.
Огњан узео петнаесту годину (Глишић, 228).

гора

тресла се гора, родио се миш – *настало је велико узбуђење због незнатног повода, због нечег безначајног, много више ни око чега*.

Недавно, једно ново откриће је објављено уз заглашујућу буку али се показало још једном „тресла се гора, родио се миш” (Тесла, 72).

ходати/ходити по гори – *бити хајдук*.

„Каква тебе оћера невоља | Врат ломити, по гори ходити, | По хајдуци, по лошу занату, | А под старост, кад ти није време?” (Епске песме 4, 9); МИЛУТИН Ех, у тој навици се и остарило, господарице, све лов ловећи, по гори ходећи (Михајловић, 18).

горе

горе-доле – *час у једном, час у другом правцу*. → **тамо-амо** (1).

Његове су се очи овлажиле и, како се бичевање продужавало, он је устао и неодлучно се усходао горе-доле (Лондон, 86); Господин професор устаде и поче шетати по соби горе-доле. Вртео је главом (Молнар, 73).

госа

бити свој госа – *бити потпуно самосталан, независан*. → **бити сам себи господар**.

И би му криво што борба престаде, јер за све време док се тукоше, он је био свој госа; сад пак мораде одговарати на питања са разних страна... (Веселиновић, 408).

Господ

Госпoде боже! – *у великом чуђењу*. → **боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)!, бого [мој] мили (милостиви и сл.)!, Христе боже!**

БОШКО О, Госпoде боже, како је само могла. Моја рођена сестра. Са мном је расла упоредо, паметна је била, сто пута паметнија од мене. Начитана. Оволике је очи имала (Михајловић, 77).

Господ је узео некога – рлг. *умро је, мртав је*. → **бог је узео (позвао и сл.) некога [к] себи**.

– И простири рогозину на земљу, и положи ме на њу, и положи камен под главу моју, да ту лежим док ме не посети Господ да ме узме одавде (Свети Сава, 34).

сачувај Госпoде! – *при појачаном одбијању, одрицању*. → **боже [ме] сачувај (сахрани, саклони) (сачувај [ме] боже)** (3).

– А хоћеш ли да се упишемо у ту... ту... вјеру? – Сачувај Госпoде! – рече Јела устукнувши и прекрстивши се (Матавуљ, 243).

уснути у Госпoду – рлг. *умрети*.

И пошто је ово рекао, одмах испусти свој пребожанствени дух и усну у Госпoду (Свети Сава, 35).

господар

бити сам себи господар – бити потпуно самосталан, независан. → **бити свој госа.**

ВЛАХ АЛИЈА А сад да чујем, чији су ово двори, ко ти је господар? ЖЕНА Господар сам ја сама себи. А двори су Бановић Страхиње (Михајловић, 41).

господар ситуације – онај који заповеда догађајем, новонасталом ситуацијом.

ВЛАХ АЛИЈА Еј, ви тамо! Ибрахиме! Не дирајте ту бабу. Не дирајте је, кажем. Ни длака са главе да јој не фали. *Окрену се. Сада је он поново господар ситуације* (Михајловић, 46); Кад би се могао дочепати пушке и метака, просто би постао господар ситуације (Сјенкјевич, 72).

господин

као господин – удобно, у изобиљу. → **као гроф.**

„Могло ми је бити да сједим дома као господин” (Љубиша, 83).

готовс

на готовс узети пушку (пиштољ и сл.) – терм. синт. војн. *спремити пушку (пиштољ и сл.) за нишањење.*

И после три минута и старац и његови синови, добро наоружани, већ су се испели на брежуљак, пиштоље откочили и узели на готовс (Твен, 238); Тек што стигоше на ивицу јаруге, кад се кроз Гај зачу кршење грана и тугањ нечијих ногу. Николетина брзо скочи за прво дрво и узе пушку „на готовс” (Ћопић 2, 148).

град¹

као град – веома јак, чврст, несаломив.

Као бедем, као град слога неразрушава – | крцкало се, мљацкало, пуцало за ушима (Антологија – Царић, 300); И подиглоше шанац као град, шанац који и дан-дањи стоји, и који ће још дуго и много причати о јунаштву и пожртвовању срцу које осећа... (Веселиновић, 379).

град²

сто гради – разг. *преко сваке мере, претерано, много.*

– Е вала си безобразан сто гради! Како ми само можеш тако у очи лагати? (Ћопић 3, 84).

грانا

не расте нешто на грани – *није лако доступно, потребан је труд да се нешто добије.*

А некако је и правих пустоловина све мање, ако ми верујете. Ваљда зато што се стално троше, а нове не расту на грани (В. Андрић, 13).

пасти (спасити) на ниске (најниже и сл.) гране – *пропасти, пасти у лош (гори) положај – материјалну или моралну беду.*

Само, откуд су дечасти Америчкога запада уобразили да се такво једно оруђе може тако јадно смандрљати, па да се спадне на онако ниске гране (Твен, 35); Посљедње године Првог свјетског рата отјеран је у војну комору наш дорат, један од најстаријих коња у читавом крају. То је већ био јасан знак да је држава пала на најниже гране (Ћопић 1, 83).

сув као грана – *превише мршав, сувоњав.* → **сув као мотка за пајање.**

ДАВИД (мален, низак, сув као грана, лаган као перце.) (Кочић 2, 188).

граница

поставити (уписивати) границу – а. ограничити.

Свијет и људи око мене почели су да постављају границе мојим жељама (Топић 3, 9).

б. одређивати/одредити разлику.

СРБИН ХАМЗА: Улудо, Обилићу, данас проливаш крв! | ОБИЛИЋ: Ја мојом крвљу, Хамза, уписујем границу! | СРБИН ХАМЗА: Коју границу? | ОБИЛИЋ: Између мене и тебе! (Симовић, 111).

прећи границу (границе) – учинити нешто недопустиво, крајње дрско, немати меру.

СТАРИЈИ: Јесу ли то, тата, били цариници? ОТАЦ: Јесте, душо, прегледали су нам ствари и – сад смо прешли границу (Нушић 2, 44);³⁸ ЂУЛИЈЕТА: У ћелији сам манастирској срела | Младога грофа и указала му | Љубави кол'ко ред изискује, | Пристојности не прешав границе (Шекспир, 107).

у границама нечега – онако како је то одређено нечим (могућностима, законом и др.).

ВУК БРАНКОВИЋ: Да је Обилић заиста хтео да се бори, борио би се, као и остали, у границама људског и могућег! (Симовић, 78).

гранчица

пружити некоме гранчицу мира – понудити некоме мир, споразум.

И, с љубављу кротком, међ' ножеве њине | ти, стаде, ко Божје оличење право, | и свакоме пружи по гранчицу мира, | кротки миротворче, Светитељу Саво! (Уметничка поезија о Св. Сави – В. Илић Млађи).

грах*

млатити као по граху – тући некога немилосрдно, душмански.

– Овако хладовина, па млатиш као по граху!... Кад се сврши битка, умијеш се као после вршаја, скинеш ђубре са себе, па спаваш сербез!... (Веселиновић, 383).

грашак

не вреди нешто ни жижљива грашка – не вреди ништа, безвредно је, ништавно је. → не вреди нешто ни пола/по луле дувана, не вреди нешто ни цвоњка.

БАЈАЗИТ: Глава ће ти с пања пасти у прашину! | Ту, у прашину, где су ти сада чизме! | Па је ли ту, у прашину, под ногама, тај вишњи живот? | Твој живот не вреди ни жижљива грашка! (Симовић, 121).

грбача**

попети се (и сл.) некоме на грбачу – искоришћавати, угњетавати некога; постати некоме велики терет, дозлогрдити некоме. → сести (попети се и сл.) некоме на врат (за врат), успртити се некоме на леђа.

– Али, ево ти заповједам: да одмах сутра сазовеш село и да му предаш тај штап, јер није за тебе!... То да учиниш, јер немој, знаш, да ти се ја на грбачу попнем! (Веселиновић, 203).

³⁸ У Нушићевом комаду *Кирија* отац нема новац за кирију, али, како би олакшао свакодневне бриге, игра се с децом путовања. Овим репликама претходи долазак чиновника, који је пописао ствари ове породице због дуга, те група речи *прешли смо границу* има и основно и фразеолошко значење (прешли су границу на свом замишљеном путовању и границу друштвених норми).

* бот. *пасуљ*; *општи назив за махунарке и њихове плодове*.

** пеј. *леђа*.

савити (и сл.) **грбачу** – *покорити се / покоравати се, молити за опроштај.*

– То... кад човек нешто ради, па после, кад му за то дође плата, а он савије грбачу као ђерам!... (Веселиновић, 304).

товарити некоме нешто на грбачу – *наметати некоме старање, бригу о нечему/некоме, оптерећивати некога нечим.* → **натоварити (навући, гурати и сл.) некоме нешто/некога на врат.**

Али грешни чиновници имају и иначе довољно невоља на грбачи, па би грехота било још и ово им товарити (Нушић 3, 157); Да је на моме месту он се не би клатарио око Тисе сваки божји дан, не би себи товарио кечеве на грбачу и био би бар милион пута мртав (Олујић 2, 147).

грех

није грех у јелу него у делу – нар. посл. *више се треба чувати злих дела него прекомерног јела.*
– А коме ћу ово? – настављао је домаћин, пошто је први тањир већ био положен пред Атанасија Свицара. – Себи – узвикивала је домаћица крај прозора – да ожедниш кусајући! Није грех у јелу него у делу (Павић, 56).

по греху – нар. заст. *на жалост, на несрећу.*³⁹

„Кога тражиш по разбоју млада? | Или брата, или братучеда? | Ал’ по греку стара родитеља?” (Епске песме 2, 64).

први грех⁴⁰ – терм. синт. рлг. *први људски грех, који су починили Адам и Ева код хришћана (код муслимана Адем и Нава) пробавиши забрањени плод с „дрвета познавања добра и зла”.*

Кад се оно с прва греха | Небо наоблачи, | Те мораше људи | Из раја изаћи (Змај, 88); Па смо стога ваљда и веровали да је она казна коју је господ бог изрекао приликом изгнања из раја, када је за први грех жену казнио порођајним мукама а човека математиком (Нушић 3, 139).

смртни грех – рлг. *тежак преступ.*

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Смртнога ли греха! | И сурове ли незахвалности! | Наш закон тражи смрт за злочин твој; | А добри кнез наш, држећи ти страну, | Обиђе закон, па реч црну – смрт – | Прометну у прогонство (Шекспир, 86).

уписати некоме нешто у грех – *сматрати некога кривим, замерати му нешто.*

Кад ти се шали | Знај да ти и најмању шалу | Бог у грех уписује (Савремена лирика – Бећковић, 99).

грехота

грехота је – *штета је.*

– Него, ту и твој јаран облеће, а? У Лазару поче да ври... – Богами, синко, не дај му да те избије из седла!... Упустити онаку прилику – грехота је! (Веселиновић, 29); Радивоја братцу говорио: | „Грихота ју ј’ погубити младу, | Већ ти ходи да ју посестримо!” (Епске песме 4, 21).

³⁹ Иако се у РСМ и РСАНУ као фразеологизам бележи *по греху родитељ (син, брат и сл.)* са значењем *рођени, по крви родитељ (син, брат и сл.)*, што је потекло од Вуковог тумачења стихова епске песме, новија истраживања (Грковић Мејџор 2013) показују разлику у значењу именице *грех* у старосрпском и књижевном, српкословенском језику, те се и ови стихови тумаче на нов (заправо старији!) начин.

⁴⁰ Овај грех назива се још *Адамовим, првородним и источним грехом.*

грижа

грижа савести – *кајање због учињеног дела.*

Пречасни дон Балагер забадао је виљушку у крило кљуване кокошке, потапајући грижу савести у папско вино и добри сок од печења (Доде, 112); Свака [је] душа, држећи да их у тој слици препознаје, осетила тешку грижу савести при помисли: о како смо грозно били заслепљени, па смо досад у јадној тој деци видели само погрешке и мане! (Твен, 152).

грло

голим грлом у јагоде – *без претходне припреме, неспремно.*

– Ах, та не, гнедиге, него да штудира хирургију... Знате, он има пола цајгниса из гимназије.
– Голим грлом у јагоде! – вели заједљиво гђа Перса. – А са чим ће! Ваљда ће га поп Спира о своме трошку послати! (Сремац 2, 274).

грло (у грлу) се некоме стеже – **1.** *осећа велику бол.*

– Ништа сад нећемо постићи плакањем. Али је и њега стезало нешто у грлу. Било је врло ружно то што је Гереб овде сада учинио (Молнар, 57); – Ту песму више да нисам чула! Јеси л' ме разумела? Ви'ш ти то ње!! – викну гђа Сиде, а стегло јој се у грлу од силне жалости (Сремац 2, 172).

2. *осећа се неугодно због неизвесности предстојеће ситуације; не може да говори од страха или великог узбуђења.*

ЈУГ Па ти си, забога, рођак, најмлађи Југовић, командант копљаника, свој човек, значи. Шта има теби грло да се стеже (Михајловић, 60); – А има ли кога ноћу у шуми? – Кога може бити? – храбри се као 'Арамбаша, а и њему се као нешто мало стегло грло (Нушић 1, 104).

до грла – *сасвим, потпуно; у највећој мери, преко мере.* → **до гуше.**

За многе дечаке тих година свака ствар [...] може бити повод за такву игру, свако па и најскромније средство њима је добродошло да би могли да распростру испред себе оно што их усређава и тишти, и чега су пуни до грла, јер расте заједно с њима, док трају године раста (Андрић 3, 122).

запне (и сл.) некоме нешто у грлу – *нагло заћути, не може да проговори (од узбуђења, збуњености, чуђења и сл.).*

Умео је чак врло лепо и течно да прича, али чим га у школи професор прозове, а њему запне нешто у грлу и одмах почне муцати (Нушић 1, 11).

заседне некоме нешто у грлу – *причини некоме велику тешкоћу, непријатност.*

Апотекар: Брак је пилула справљена по једном застарелом рецепту, уваљана у шећер, да би се лакше могла прогутати, па ипак често заседне у грлу (Нушић 3, 249).

из [свег(а)] грла – *што се јаче може, врло гласно, на сав глас.* → **из [свег] гласа (на сав глас)** (1).

Изненађен, преварен, згађен, урлао је из свега грла, бацакао се и грчио као црв (Андрић 2, 7); Скочи бане, па из грла викну, | Те набрекну оног хрта жута (Епске песме 2, 33); Одоше кола с путником, а деца осташе дерући се из свег грла и бацакајући се у срдитој немоћи својој (Сремац 2, 301).

наоружан до грла – *опремљен свом оружаном спремом, добро наоружан, сав у оружју.*

→ **наоружан до зуба.**

Крушка опаса оружје, пандури, наоружани до грла, очекиваху заповести (Веселиновић, 191).

у једно грло (једним грлом) – *једногласно, одједном.* → у [један] глас (а).

– Нема нама милоште и миловања док све не запева једним грлом!... (Веселиновић, 347); А кад њима Радојица дође, | Сви у једно грло заплакаше (Епске песме 4, 54).

што (колико) га (је итд.) грло носи (доноси) – *врло гласно, из свег гласа.* → **што га (је итд.) глава доноси.**

– Изађе ко бојаги да почисти сокак испред куће, а она запева кол’ко је грло доноси ону паорску песму: „Пусти, боже, све громове твоје, па потуци све комшије моје” (Сремац 2, 150); А свету обзнани што га је грло носило да је срећан као нико његов! (Твен, 111).

грм

у ком грму лежи зец – *у чему је ствар, у чему је суштина ствари.*

Поменућу само неке велике научне недоумице, чијем разрешавању и ја дадох свој скромни допринос: [...] – да ли је књишки мољак легенда или стварност? [...] – где зека пије воду? – у ком грму лежи зец? (В. Андрић, 49); Бели Вид избистри поглед кнезу Властимиру. Намах старина схвати у ком грму лежи зец (Росић, 47).

гроб

до гроба [веран (и сл.)] – *вечно, за цео живот [веран и сл.]*.

Душо!!! Ја, те љубим?... свом душом и; свим „Срцем”, бића, мог?! Ја те молим. – да ми, на ово Писмо! одговориш; што пре?... Твој љубећи те, ах; до Гроба? (Нушић 3, 200); АНЂА (*завршава читање*): „Твој до гроба верни Ђока” (*Згранута.*) (Нушић 6, 18).

извући некога из гроба – *оживети некога; дати некоме вољу за животом.*

Господ убија и оживљује || [...] Он је тај који спушта у гроб и извлачи (Савремена лирика – Лалић, 109).

ископати некоме/нечему гроб (закопати (сахранити) некога/нешто у гроб) – *уништити, упропастити некога; спремати некоме пропаст, зло.*

„А ако ме нећеш послушати, | Ти ћеш царство у гроб закопати” (НК о Св. Сави, 54); Када сам ту | први пут заплакао, гроб сам себи ископао (Савремена лирика – Јовановић Данилов, 27); РОМЕО: Ту љубав ти си корео иначе. ЛАВРЕНТИЈЕ: Не љубав, него залуђеност, ђаче. РОМЕО: Рече: сахрани њу у гроб (Шекспир, 61).

лећи у гроб – *умрети.*

И све помрије, леже у гроб, осим њега и неколико млађих жена (Кочић 1, 259); – И у гроб кад легнем, Ћиро, мислићу фурт на то! Из гроба ћу, чини ми се, устати са бријачем, па ћу га сама обријати ако ти нећеш! Да памти кад се бацио на тебе (Сремац 2, 193).

[мирно, тишина] као у гробу – *потпуно мирно, тихо.*

И само то; све друго беше мирно као у гробу... (Веселиновић, 309); Завлада тајац, као у гробу (Веселиновић, 384); Наједном настаде тишина као у гробу, јер се у мрачним дубинама разлеже лавља рика (Сјенкјевич, 168).

нем као гроб – *потпуно тих.*

Сви стојаху око ње, неми као гробови... (Веселиновић, 372).

неопојан гроб – *стар човек који је готово умро.*

– Огрешисмо душу о тебе, сине мој, о тебе ни крива ни дужна, и о ове неопојане гробове!... (Веселиновић, 183).

однети нешто у гроб – *умрети а ником не рећи тајну.*

Ћути Лука Мали | Као да се обрекао да спасе важну тајну | И да у гроб однесе сву знатижељу нашу (Савремена лирика – Брајковић, 90).

отерати (свалити и сл.) некога у гроб – *скратити некоме живот мучећи га нечим; скривити или убрзати нечију смрт.*

„Волео сам живот, али ме латински језик отера у гроб” (Нушић 3, 164); Тетка се расплакала и упитала га како му није жао да тако цепа њено старо срце; па му најзад рече да само настави тако како је почео, има и он да пропадне и њу да отера с тугом у гроб, и њу и седе власи њене (Твен, 99); ТОШИЦА: – О, Малчика, Малчика! Ти ћеш ме у гроб свалити! (Трифковић, 47).

светли гробови – *знаменити људи у историји.*⁴¹

спуштати некога у гроб – *уништавати некога; убијати некога.*

Господ убија и оживљује || [...] Он је тај који спушта у гроб и извлачи (Савремена лирика – Лалић, 109).

то ће му (јој итд.) бити гроб – *у томе је његова (њена) пропаст.*

ЋУЛИЈЕТА: Потрчи, и за име питај. | Ако ли жену има, гроб ће мени | Ложница брачна бити тад (Шекспир, 48).

хладан као гроб – *веома хладан, леден.* → [као] лед ледени, хладан као лед [ледени] (1), [студен] као леденица, хладан као смрт, хладан као штенара.

Јануар је био, зимско доба, | ледиле су се гране топола. | А моја соба – хладнија од гроба (Антологија – Данојлић, 294).

гробље

направити гробље од неког места – *побити све у неком месту.*

– Хоће да убије што му је одскочио и што га је оборио!... Срам га било!... – виче Станко Јуришић. – Онда је требало и ја њега, што ми је одскочио!... – Није – виче Шокчанић. – Требало би од Црне Баре направити гробље!... (Веселиновић, 38).

проћи/пролазити као мимо турско гробље / поред турског гробља – *проћи/пролазити поред некога не обраћајући пажњу, без поздрава, не погледавши пролазника, пријатеља.*

Мимо воће прође Иван... Па као мимо турско гробље! (Веселиновић, 101); – ’Оћемо л’ мало да се одморимо? – запита Пера, који је нерадо пролазио поред чарде ко поред турског гробља (Сремац 2, 216).

⁴¹ Овај фразеологизам унет је у Речник јер потиче из наше грађе, из песме *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја, с тим да у Змајевој песми још није наступио процес фразеологизације – у њој светли гробови означавају гробове знаменитих људи. Тек када, поред већ постојеће метафоре, делује и метонимија може се говорити о фразеологизму, као што је то у следећем примеру: Не дозвољавамо да се наши светли гробови стиде нас данас (<http://www.trofej.info/>, 21. 12. 2019).

грожђе

кисело грожђе – оно што је недостижно, тешко доступно.

И он рече са презиром, који у ствари није осећао: „Икеш, чудна ми купуса, да пљуцкаш ко Том Сојер” – али му други дечко добаца: „Кисело грожђе!” (Твен, 57).

гром

гром и пакао! (сто му громава!) – разг. *псовка, у љутњи, незадовољству.* → **сто му (вам итд.) мука!**

КАПЕТАН: (*Огорчен*) Сто му громава, ја изгледа нисам знао са ким полазим на овај пут! (Радовић, 23); – Она љуби другог! А мене? Мене исмејава! Са мном се титра! Гром и пакао! (Трифковић, 38).

гром те (га, је итд.) убио! (спалио!) – нар. у *клетви: дабогда умро, некад са ублаженим значењем.*⁴² → **бог те (га, је итд.) убио (бог те (га, је итд.) не убио)!**

И кунем те проклете списатеље и њихове књиге. Гром их спалио! (Сремац 2, 85); Николетина одједном стукну и диже аутомат на готовс. [...] – Мазга, гром је убио! (Ћопић 3, 148).

као гром – 1. (придевски) *веома квалитетан (јак, леп и сл.).*

– Зар то није момак као гром? Ја чикам цуру да каже нећу! – рече Крушка и потапша Лазара по плећима (Веселиновић, 160); – А, велиш, вино јако било, а? – Ко гром, ко гром; оборило би и самог Голијата! (Сремац 2, 234).

2. (прилошки) *веома интензивно, јако, изненадно.*

– То бива наједаред, као гром... И, кад загрми и кад удари, он руши све у корен!... (Веселиновић, 139); Груну кубура као гром, задими се бојиште (Ћопић 2, 100).

[као] гром из ведро неба – *сасвим неочекивано, изненада, изнебуха (обично о гласу, весту).*

Она још није ни појмила; није могла појмити све то што је дошло ненадно, као гром из ведро неба (Веселиновић, 166); Да је ћосави патер Иноценц из Темишвара пустио браду и бркове и метнуо камилавку по чину реда св. Василија, па дошао и стао пред њега и замолио га да га покрсти и преведе у нашу православну веру, – не би се заиста више зачудио поп Спира него сад кад је ово чуо. Гром, прави, формални гром из ведро неба (Сремац 2, 16).

као громом ошинут (поражен, погођен и сл.) – *забезекнут, јако изненађен.* → **као хладном водом поливен.**

Застадох као громом погођен или као да спазих утвару (Дефо, 151); Скочио сам на ноге као громом ошинут. Добро сам протрљао очи. Пажљиво сам погледао (Сент-Егзипери, 17); Гђа Перса је тако близу била жељеном часу освете, а осећала се у праву, да је сада била као громом поражена кад је чула како се ствар искренула (Сремац 2, 270).

као да је гром ударио (и сл.) – *нешто се догодило изненада.*

Као да је гром међу њих ударио. Занемеше, па нико да би речи... (Веселиновић, 189).

снажан као гром – *врло јак.*

То више не беше Станко, то беше млади див, снажан као гром а оштар као сабља... (Веселиновић, 68).

⁴² Под ублаженим значењем клетве подразумева се исказивање немоћи подношења нечије лепоте, значаја и сл., као што је то у овом примеру: „Лијепа ли је, гром је убио!” – помисли у себи, али та клетва истог часа погоди баш њега (Ћопић 3, 64).

срушити се (и сл.) **као громом погођен** (и сл.) – **1. погинути.**

Сташа је хтео да снабде караван месом, те опали на најближу. Она се сруши на земљу као громом погођена (Сјенкјевич, 159).

2. пренеразити се, забезекнути се, запањити се (од чуда, страха).

– Деде, реци да није тако!... Турчин се сруши као громом погођен (Веселиновић, 245).

гроф

као гроф – *удобно.* → **као господин.**

Устао је дед | да не квари ред. | Синчић реко: – Оф! | и сео ко гроф (Антологија – Лукић, 33).

грош*

за свој грош – *за своје лично задовољство.* → **за свој рачун** (1).

ВЛАХ АЛИЈА Идем поред војске, испред ње, иза ње, како ми се хоће. И ратујем за свој грош (Михајловић, 41); – Ја ћу да пушим и да псујем сасвим за свој грош, где ме нико не види и не чује па имам да изгурам, цркô-пукô (Твен, 288).

немати ни гроша – *немати ништа, бити потпуно без новца.* → **[немати] ни динара, немати ни кинте.**

– Је ли, што се | правиш „тоша“? | – Ко, ја? Среће ми, | немам ни гроша! (Ерић 1, 88).

грудва

стегла се грудва у некоме – *осећа нелагодност, муку.*

СТРАХИЊА Лагао бих вас када бих вам рекао да ми је лако. Тврда се нека, камена грудва стегла у мени (Михајловић, 134).

груди

бити узаних груди – *немати разумевања, бити ограничених погледа на живот.*

Веле зато што се у војску не примају људи узаних груди, а ја ни код једне професије нисам срео толико узаних груди као у војсци (Нушић 3, 232).⁴³

бусати се у груди – **1. јуначити се, хвалисати се нападно истицати своје заслуге и врлине.**

– Пристајем, јест, – узе сад Дроња да се буса у груди – и то не зато што ме купају, него зато што хоћу да сам хајдук (Нушић 1, 48).

2. јадиковати, жалити због несреће.

Сутрадан, у рану зору, клечао је несрећник у игумановој капелици и исповедао свој грех лијући сузе потоком: – Еликсир ме је ухватио – говорио је он, бусајући се у груди (Доде, 135).

→ **бусати се у прса.**

голим грудима – *ненаоружано, без оружја.* → **голим рукама, голих шака.**

Можете мислити колико је ту требало храбрости и колико пожртвовања да се удари голим грудима на овакво једно утврђење какво је представљала виша гимназија (Нушић 3, 72); МИЛИСАВ: Ја сам, видиш, кадар да насрнем голим грудима на читав батаљон непријатеља (Нушић 6, 69).

из пуних груди – **1. веома гласно.**

* нем. *новац различите вредности у разним временима и код разних народа; новчић, ситан новац, пара.*

⁴³ Нушић гради хумор употребљавајући најпре слободан спој речи, а затим фразеологизам истог састава.

Жикина мама | из пуних груди | гракну на бучну | групицу људи (Ерић 1, 15).

2. одлучно, смело.⁴⁴

→ из пуних плућа.

пригрлити некога на своје груди – *пријатељски прихватити некога.*

И као што то увек бива, нестални и непромишљени свет пригрлио је Мафа Потера на своје груди и мазио га исто онако издашно као што га је пре тога ружио и олајавао (Твен, 200).

губер*

прекрити нешто као губерром – *прекрити нешто у потпуности.*

Тамна ноћ прекри све својим плаштом као губерром, само су страже и војводе биле будне (Веселиновић, 386).

простирати се према свом губерру – *живети у складу са својим (обично материјалним) могућностима.*

Узмите само једна Немачка, колико је то пространа и силна царевина, па нема више него четири падежа; па онда Француска, па Енглеска, све велике и моћне државе, па немају више него четири падежа. А шта смо ми, једна тако рећи мала земља, тек неколико округа, па седам падежа. Па зар то није, молим вас, бес кад се не простиремо према своме губерру? (Нушић 3, 93).

губилиште

ићи као на губилиште – *ићи без имало воље, нерасположен.*

Тако завесламо према копну, мада тешка срца, као људи који иду на губилиште, јер смо знали да ће удари таласа о стење разбити чамац у хиљаду комада кад се приближи обали (Дефо, 45); Она је бледа као снег, дршће, она иде као на губилиште али иде, иде одлучно, не осврћући се (Чехов, 58).

губица

зачепити губицу – жарг. *умукнути, ућутати.*

– Зачепите те губице и пустите Тома да говори (Твен, 158).

гузица

осећати се као коњска гузица – жарг. *осећати се снуждено, одбачено.*

Почео сам збиља да се осећам као коњска гузица, док сам седео тако потпуно сам (Селинџер, 94).⁴⁵

гуја

гајити (хранити и сл.) гују на срцу – *помагати и подизати незахвалну особу, која учињено добро враћа злим, држати прикривеног непријатеља уза се.*

⁴⁴ У призренским виноградима сазревало је грожђе и чула се песма девојака, не тиха и пригушена као некада под туђим игом, него слободна, из пуних груди (<http://www.sokodobrun.com/wp-content/uploads/Soko09-10.pdf>).

* *дебео вунени покривач који се тка од вунених отпадака.*

⁴⁵ Овај фразеологизам потиче из енглеског језика (*to feel like a prize horse's ass*). Претраживањем на интернету увидели смо да он почиње да се користи и у српском жаргону, те смо га уврстили у Речник, не сматрајући га само последицом дословног превођења.

– Да ко не подговара ови народ? – Па, шта друго и може бити!... – А ко је тај? – Онај према коме си ти најчовечнији. Ти гују на срцу гајиш! (Веселиновић, 22); – И ко ми то рече?... Зар он?!... Је ли могућно да сам ја толике године гују на свом срцу хранио?... Ујела ме је! (Веселиновић, 69).

гују за реп не би извукао (извукла итд.) – *веома густ (о честару).*

Храст до храста, грм до грма, а честе тако густе „да ниси могао гују за реп извући” (Веселиновић, 11).

љу́та гуја – *опасан човек.*

– Дарнули су љуту гују испод камена!... И сам би им ђаво опростио, али он никада!... Тај ће се светити на седмом колелу!... (Веселиновић, 79); „Јер је гуја пала крај Мораве, | Љута гуја, паша Ђаја-паша” (Епске песме 6, 74–75).

уједе га (је итд.) гуја – *некоме се догодило зло, направио је опасну, кобну грешку.*

„Пружи руку, Новаче ковачу, | Пружи руку да ти сабљу платим.” | Превари се, уједе га гуја, | Превари се, пружи десну руку, | Ману сабљом Краљевићу Марко, | Одс’јече му руку до рамена (Епске песме 3, 80); Сећам се једнога уредника повремениог часописа, који се преварио те пустио професора да напише „реч-две” о уџбенику другог професора. Није ни слутио каква га је гуја тога тренутка ујела, јер кад је пустио већ напад, морао је и одговор (Нушић 3, 211).

цикнути/цичати (пиштати/писнути и сл.) као [љу́та] гуја [у процепу (у камену, под каменом)] – *цивети, цичати врло болно; очајнички јадиковати, кукати, цичати у великој љутини, бесу, гласно вршишати.* → **цикнути/цичати (и сл.) као змија љута.**

И ударише му сузе, он рашири руке и пође да падне у наручје томе благу овога света... Док се, уједанпут, крај ове лепе слике појави и риђе лице Лазарево. Нешто врело, нешто страховито прожма му снагу... Он цикну као гуја под каменом... (Веселиновић, 50); – Лажеш! – цичи Турчин као гуја. – Био си ти, био је поп!... Ја то знам! (Веселиновић, 203); Ал’ је сестра срца жалостива, | жао јој је брата рођенога, | она цикну као љута гуја, | ману главом и осталом снагом, | из главе је косе ишчупала (Епске песме 1, 103); „Анђелија, моја вјерна љубо, | Јел’ ми побро дора потковао?” | Писну Анђа како љута гуја: | [...] | „Он не кује коња вересијом, | Но он иште моје очи црне (Епске песме 2, 74); Пак он узе Маркова сокола, | Те га уд’ри о јелу зелену | И преби му оно десно крило, | [...] | Стаде писка Маркова сокола, | Као љуте у камену гује (Епске песме 3, 50); Генерал под коњем, заглавила му се нога у узенгији, одлетео му калпак, скрхала му се сабља па пишти као змија у процепу, јер не може да се извуче (Нушић 1, 32).

гуска

гуске те (је итд.) разумеле! – *презр. говориш неразумљиво.*

Дева се љутну видећи да се сви смеју. – Гуске те разумеле!... Ваљда човек нема паметнијег посла него да тебе слуша!... Ти клепећеш као моје чекетало; и ја бих могао заспати поред твоје приче!... (Веселиновић, 384).

као гуска (гуске) у маглу (магли) – *сасвим неодређено и несигурно, без плана, без циља, насумице.*

– Пустолове, одоше нам гуске у маглу... И шта мени преостаје? Пакуј ранчић с водом у праху, па у маглу по лакомислене гуске. Морам (В. Андрић, 12–13);⁴⁶ Иде сâм, без браће, без зета

⁴⁶ Писац је изградио хумор оживљавајући слику од које је настао фразеологизам.

Крајине, без пријатељске помоћи руског кнеза и мимо царске Византије, крену у бој – као гуска у маглу (Росић, 53).

густ

дошло је (доћи ће итд.) до густог – *приближити се опасности, погоршати се, доћи у озбиљну тешку ситуацију.*

Реч по реч, приповедао је даље Рада Чилашев, па је бо'ме дошло и до густог (Сремац 2, 163); Тај зна добро пут до сусједног одреда, храбар је и поуздан, па дође ли до густог, неће ти он оставити пјесника па је л глава у питању (Ћопић 3, 114).

гуша

до гуше – *сасвим, потпуно; у највећој мери, преко мере.* → **до грла.**

Школа им је дошла до гуше | тамо им деца уче да пуше (Антологија – Ршумовић, 221); – Ми смо у добрим делима до гуше... (Доде, 90); До гуше је догорело, нећу да кријемо партизане (Ћосић, 43).

испрати гушу – *шаљ. попити нешто, обично алкохолно пиће.*

– Е – предложи поп Спира – 'оћемо ли да мало исперемо гушу вином? (Сремац 2, 72).

одрати гушу – *промукнути.*

– Симо!... Симо!... Сима најзад стаде. – Та, мајковићу, одрах гушу вичући те!... (Веселиновић, 97).

стегнути се за гушу – *охрабрити се, не подлећи лошим расположењима.*

Мог сина, није хтео да бежи. Понео сланину да сакрије у јасле, али га она псина стиже и, нећете ми веровати, обори човека. За кога сланина сад | Не помаже. Стегни се за гушу (Ћосић, 38).

гуштер

измигољити се као гуштер – *провући се негде врло спретно, обично кроз мали отвор, неприступачан крај.* → **измигољити се као змија.**

Ставља ми се топломер под мишку. Ја лежим укочено, са осећањем да ће ми се мала, стаклена цевчица, коју стискам, и на најмањи мој покрет измигољити испод руке, као гуштер (Раичковић 2, 10).

Д

дављеник

ухватити се за некога/нешто као дављеник – *не одвајати се од некога/нечега упорно, држати се чврсто за некога/нешто.*

Ухватим се, као дављеник, за ту реч „бесмисао” (Савремена приповетка – Албахари, 108); – Лаку ноћ... доста је, укебаће нас! – шапуће Јула, и отима руке за које се Шаца као дављеник ухватио, и не пушта их, него јој шапатом одговара, па се тако тихо разговарају (Сремац 2, 128).

давно

давно било, сад се помињало – *давно се догодило, а сад се о томе још говори јер је оставило утисак.* → **и то било кад се помињало.**

Па кадију на колац набише | Уврх поља под Враном планином, | Според њиме слугу Ибрахима. | Давно било, сад се спомињало (Епске песме 4, 39).

дажда*

као блага дажда на суву земљу – *баи у правом тренутку, као спасење.*

Попине речи разбудише Алексу. Оне падоше на његову душу као блага дажда на суву земљу... (Веселиновић, 183).

далеко

бити далеко од нечега – *и не помишљати на нешто.*

Што се тиче оне рођаке физикине, хемије, која се у средњем веку друкче звала, па пошто се компромитовала а она променила име, ни за њу, иако сам далеко од намере да оговарам, немам много похвалних речи (Нушић 3, 156); Али је „велики господар” био већ на стотину миља далеко од жеље да убије слона (Сјенкјевич, 194).

далеко било! – нар. за изражавање жеље да несрећа, зло о коме је реч мимоиђе некога: *не дај боже!, сачувај боже!*

Да, земља се тресла као да је, далеко било, прави земљотрес (В. Андрић, 33); Тако у себи закључи мој добри дјед, па ће ти се осоколити да заподјене разговор и с тим – далеко од нас било! – уставшим из мртвих (Ђопић 1, 77).

далеко од тога – *при категоричном негирању нечега: никако, нипошто.*

Емил: У реду, у реду, не сматрам се ја увређеним, далеко од тога, него само хоћу да објасним како неке ствари кроз призму сећања почињу да се изобличују, а нарочито када су у питању успомене из детињства... (Киш 2, 32); Далеко од тога да личи на Париз, мали Монгази је ипак дивно сеоце (Петровић, 49).

догурати (дотерати) далеко – **1.** *много постићи, имати веома успешну каријеру, доспети до високог положаја.*

– Он мени каже: „Ти, Чедо, како си јак и како си јунак, кад би ступио у војску далеко би дотерао” (Нушић 1, 43); Нећете далеко догурати, ако почнете да обраћате пажњу на оцене (Олујић 2, 170).

2. *ир. ниско пасти, пропасти, бити неуспешан.*

– Е, Јанко, Јанко, далеко си дођерџ. [Николетина је препознао свог друга из клупе међу четницима који су га заробили.] (Ђопић 3, 89).

ићи (отићи, забраздити, терати и сл.) далеко – *претеривати/претерати у нечему.*

– Оде ти, Симане, далеко. – Могу ја данас да идем куд год хоћу (Андрић 2, 325); Али наш секретар иде тако далеко да ставља знак дивљења чак и крај фразе: „Ти си магарац!” (Нушић 3, 95–96); А она њихова, да је била за нешто боље рођена, – не би се задовољила калфом. – Е, е! ти већ далеко тераш! (Сремац 2, 193); Ако хоћемо по души, њима се молитва уопште није читала, али су се плашили да забразде тако далеко, јер ко зна неће ли они на тај начин привући неки посебан и само њима намењен гром с неба (Твен, 122).

* **дажда, дажд** – заст. *киша*. Ова именица се ретко употребљава у савременом језику, али је приметна у корену именице *даждевњак*, водоземца сличног гуштеру који из свог скровишта излази за време кише.

оставити некога далеко за собом – *надмашити; престићи, претећи некога у нечему, постићи велику предност.*

У животу, разуме се, јасно је као дан, док ви дланом о длан, да ће зец стићи, претећи и оставити далеко за собом корњачу, али у математици то не може никако да се деси (Нушић 3, 146).

даљи

без даљњег(а) – *без одлагања, сместа, неизоставно.*

– Кажем ти, сфућкао би ми тај зачас све до последње паре, без даљњег! (Твен, 205); – Могли смо да награбусимо као нико наш, да смо нешто почели да копамо у петак. – Могли! Боље реци: награбусили би' лицем без даљњег (Твен, 210–211).

дан

биће дана за мегдана – *биће времена да се огледамо, да одмеримо снаге, биће времена, прилике за нешто.*

– А куд ћеш сад ти с том пушком? – То ћемо још видјети – пријетио је војник. – Биће још дана за мегдана (Ћопић 2, 117).

дан-два – *неколико дана.*

– Шта је то дан-два кад се чекало шест година! (Веселиновић, 326); Сада, тек дан-два по одласку циркуса, поље још носи свеже трагове свега онога што се ту збивало (Киш 1, 27); На путу за Беч, задржао сам се, на дан-два, у семериншким планинама и одсео овде у „Сунчевим дворима” (Миланковић 2, 238).

дан и ноћ (дан-ноћ, данима и ноћима, дан за даном) – *непрекидно, непрестано, стално.*

Киша је падала ноћима и данима, по олуцима и кишобранима (Антологија – Црнчевић, 160); Он је смишљао лепе планове; о њима је дан-ноћ мислио; а сад види како се његови планови разлетеше као сапунски мехурићи... (Веселиновић, 23); „Пријатељу, дужде од Млетака, | Ну послушај и ноћи и дневи, | Запалићу на граду топове (Епске песме 2, 90); Сад већ како су се Турци тако прикучили, и није се више могло излазити на поље да се с њима бије, он је и дан и ноћ ходао по шанчевима и људе слободио и уређивао да чувају добро (Караџић 1, 206–207); Дан за даном, у бескрај, Бек је запињао у хамовима (Лондон, 30); Онда је данима и ноћима, на рамену, довлачио у врећи и земљу из долине (Раичковић 1, 80).

добар као добар дан [у години] – *изузетно добар, простодушан, племенит.* → **добар као крив.**

Па ипак, учитељ основне школе коме сам ја допао шака био је добар као добар дан, тако да је онај штап што је висио испод иконе Св. Саве био више једна педагошка декорација а једва погдекад инструменат за васпитање (Нушић 3, 78); Била је она лаковерна, а добра, као добар дан у години (Твен, 107).

доћи ће (данас је) мој дан – *на мене је дошао ред да ми буде добро у животу, и мени је сунце синуло.*

Шта ту ја могу?... Доћи ће, ваљда, кадгод и мој дан!... Што рекло оно сироче: умријеће и моја наја, најешћу се и ја погаче!... (Веселиновић, 162); – Данас је мој дан! – рече Станко, а очи су му севале од задовољства (Веселиновић, 242).

и дан-данас (дан-дањи) – *још и данас, још и сада, још увек.*

Но и саме оне рушевине неме | Ко кандила светла и дан-данас сјаје (Уметничка поезија о Св. Сави – Милосављевић, 94); И дан-дањи који год излетник дође да посети чудеса Мак-Дугалове

пећине, он застаје најдуже баш пред овим узбудљивим каменом и највише бечи очи у њега (Твен, 268).

избројани су нечији дани – а. убрзо ће умрети.

Могла су му се избројати ребра, а богоми и дани (Раичковић 1, 90); Том се стресе – знао је да су неком од укућана избројани дани (Твен, 84).

б. приводи се крају, истиче.

Дани турске царевине били су избројани (РСАНУ, Марк. Св. 2, 41).

из дана у дан (од дана на дан, с дана у дан) – непрекидно, непрестано, све више и више.

(Кад људи кроз нараштаје, из дана у дан, из године у годину, раде за другог, и увиђају то и осећају, а немају снаге да ма шта промене) (Андрић 2, 325); Дружина му је с дана у дан расла... (Веселиновић, 279); СПАСА: Па набрало се. Од дана на дан па се набрало... (Нушић 6, 71); Динар из дана у дан губи вредност према ионако нестабилном долару (Савремена приповетка – Гаталица, 125).

јасно као дан – потпуно јасно, без двоумљења, очигледно, несумњиво.

У животу, разуме се, јасно је као дан, док ви дланом о длан, да ће зец стићи, претећи и оставити далеко за собом корњачу, али у математици то не може никако да се деси (Нушић 3, 146); – Докле год држимо језик за зубима, дотле смо сигурни, то ми је јасно као дан (Твен, 191).

како који дан – како време одмиче.

– А госпоја Сида како који дан, све ширира; њена Јула све ради за њу (Сремац 2, 147).

као да три дана [крува] није јео – а. јако је гладан, изгладнео је.

– Шта, већ сад морате ждерати, као да три дана нисте јели? (Матеш., Ф 1964).

б. једе много и халапљиво.⁴⁷ в. има слаб глас.

– Он пјева, пјева некако жалобитно као да три дана крува није јео, а јадна младица погибе од плача (Ћопић 1, 49).

летњи дан до подне – веома дуго.

И друго поврће године добре и родне | кувало се, с пасуљем, у летњи дан до подне (Антологија – Данојлић, 265).

не видети (не сагледати) бела/белог дана – 1. еуф. не остати жив. → не гледати сунца и бела дана.

„Само да га видим, па он више не би видео белог дана!... Убио бих га као ништа!...” (Веселиновић, 220); ЂУЛИЈЕТА: Препукни, срце, преконоћ сироче! | Препукни овај час! У тамницу | Утец’те очи, да не сагледате | Белог дана никад! (Шекспир, 83).

2. много радити, бити презаузет.⁴⁸

не зна се (ко зна) шта носи дан, а шта ноћ – не зна се исход ствари, будућност је неизвесна.

⁴⁷ Јео је брзо. Гушио се готово, као да три дана није јео (<http://www.novibechej.com/index.php/o-gradu/21-autobiografija-lazar-meckic/2431-odlazak-u-penziju>).

⁴⁸ Мораће да разуме да сетва ове године јако касни, да су били хладни и кишни дани и да сви јуре да посеју што пре. Под претпоставком да има неких 100 хектара, он не види бела дана (<https://www.ana.rs/forum/index.php?topic=166486.120>).

– Ко зна шта нам носи дан а шта ноћ! Сад лијемо пиће, а за тренут-два можемо лити и своју рођену крв!... (Веселиновић, 374); – Боже мој, што ти је човек; не зна шта носи дан, а шта ноћ! – мислио је кад је куповао. – Ди сам се ја и могао надати да ће ми бити до тога да то купујем и Сиду иберашујем! (Сремац 2, 238).

не рађа се неко/нешто сваки дан – *изузетан је, мало је таквих.*

БАЈАЗИТ: Да није и ово глава победника? | ЛАЗАР: Јесте, Бајазите! | И погледај је добро, да је упамтиш! | Не рађа се оваква глава сваки дан! (Симовић, 123).

није нешто [за] сваки дан – *несвакидашње је, необично је, непоновљиво.*

– Није то сваки дан – тарабу да кречиш! А коме се то дечаку даје прилика као мени и кад! (Твен, 21); РОМЕО: О, за сваки дан оваква | Лепота није, ни за свет: за једно | Раскошна одвећ, скупа изванредно | За ово друго (Шекспир, 45).

разликовати се као дан од ноћи – *бити потпуно различит.*

Но, иако синови једне мајке, разликовали су се један од другог као дан од ноћи (Лондон, 23–24).

сваки (цео) божји (боговетни, у бога) дан (уторак, одмор и сл.) – *непрестано, стално.*

Његов Лазар се сасвим одбио од куће. Сваки у бога дан је поред Турчина, па ту с Маринком и Крушком очајава (Веселиновић, 217); Било нас је десетина који смо сваког божјег четвртка и недеље ту окапали (Нушић 1, 7); – Целог боговетног дана лупа оно проклето решето и тера плеву све на нашу страну; не можеш ко човек изаћи на сокак од прашине (Сремац 2, 137).

сване неке црни дан (дођу неке црни дани) – *дође (дошло је, доћи ће) неке време невоље, несреће, пропасти, оскудице.*

– Доћи ће њима црни дани, па ће онда Крушка добар бити!... (Веселиновић, 162); МАЈКА Јој, Страхиња сине, црни нам је дан освануо. Где си, сине... (Михајловић, 49).

судњи дан (нар. песн. **суђен данак**) – *а. рлг. дан када ће бити страшни божји суд, дан пропасти, смака света.*

„Нека је хвала господу, владару света, милостивоме и милосрдноме, у судњи дан” (Сјенкјевич, 57).

б. дан у који неко умре, дан смрти.

„Заручнице, млада Љепосава, | Ту ли тебе суђен данак нађе!” (Народне баладе, 26).

в. дан одлуке.

Црни Хак био је у истом таквом стању уцељености и ужаса, будући да је Том све испричао адвокату, уочи великог судњег дана, па је Хак жив премро да ће и његово учешће изаћи на видело (Твен, 200).

сутра други дан, друга и новака* (**сутра нови дан и нова навака**) – *треба оставити да се нека тешка одлука донесе у трезвенијим околностима, у повољнијим приликама, будућност пружа нове могућности.*

– Страже су јаке. Не могу проћи, мањ ако су муве или мрави... Ако сте уморни – одморите се... Сутра... други дан, друга и новака! (Веселиновић, 390); Данас лијепо отпочинимо, да коње прекујемо, па сјутра нови дан и нова навака, да идемо пјевајући и лубардајући (Караџић 2, 104).

* **нафака/новака/навака** – тур. судбина, срећа, воља божја.

сутра (сваки дан) је нови дан – *постоји још могућности, још прилика.*

У реду, испао сам наиван, али *сутра је нови дан*, како каже мој пријатељ кинески мудрац Шанг Лин (В. Андрић, 26); „Само што ме срећа више неће. Али ко зна? Можда већ данас. Сваки је дан нови дан” (Хемингвеј, 33).

у дугу дану – *по цео дан.*

Можеш у дугу дану ходити по Мачви, а нећеш видети једног брежуљка; све је равно као тепсија (Веселиновић, 11); Чак и Суреп развуче усне, јер он не проговори три речи у дугу дану... (Веселиновић, 88).

у по дана, у по ноћи – *у било које време, било када.*

– Да, да. У по дана, у по ноћи, кад ти год драго, само га отвориш, а он ти цак, цак! – толико и толико сати. Ехе, драги мој, а ти не знаш ни на колико си мјеста шупаљ, а камоли што друго (Ћопић 1, 14).

у по (усред) бела дана – *дању, у подне; свима на видуку, јавно, без скривања.*

Некад у сну, некад у музици, а понекад усред бела дана, у тренуцима кад се налази, бар наизглед, подједнако далеко и од сна и од музике (Андрић 2, 12); Знаш ли шта говориш ти?... Усред бијела дана пуна кућа хајдука!... Ти си луд!... (Веселиновић, 189); – Мора бити у подне; да, господине, усред бела дана... (Доде, 60); То [се] више није могло ни разазнати на већини тих крстача, ни у по бела дана, а камоли по мрклој ноћи (Твен, 85).

црн дан (црни дани) – *несретни дан, несрећа, пропаст, дани оскудице.*

Замоли их да не просипају јабуке, јер ће им требати за црне дане (Савремена приповетка – Булатовић, 53); ДОЈКИЊА: О, погледајте само: | Да црна дана! ГЂА КАПУЛЕТ: Ајме! Авај, чедо, | Животе мој! (Шекспир, 113).

данас

данас-сутра – *ускоро, у ближој или даљој будућности.*

И она је већ велика; данас-сутра па ће јој се јавити каква прилика... па треба да зна, и њу ћу научити (Сремац 2, 18); – Ми се навратили да продискутујемо би л’ се ваљало припремити, ако до чега данас-сјутра дође (Ћопић 3, 78).

као данас да гледам некога/нешто – *живо се сећам.* → **као сад видим некога/нешто.**

ЈУГ А она стала и ручице не пружа. Као данас да је гледам (Михајловић, 90).

дар

даривати даром – *а. поклонити некоме нешто.*

„А ја идем на бој на Косово | у пресвето име Исусово; | Ако Бог да, те се натраг вратим, | Лепшим ћу те даривати даром” (Епске песме 2, 48).

б. ир. избатинати, убити некога.

У јунака крвца узаврела, | Па се сташе даривати даром, | А њинијем даром немилијем: | Из пушака црнијех крушака (Епске песме 2, 113).

као дар с небеса – *оно што се добије без посебног труда.*

Нити га копах, нити орах: | као дар с небеса, паде орах (Антологија – Данојлић, 284).

даска

мањка (и сл.) **некоме која даска у глави** – *луцкаст је, малоуман је, неразборит је, није при здравој памети, суманут је, ћакнут, шашав.*

– А од кога то бјежиш, брате? – меко приупита дјед, рачунајући да овоме веселом тркачу, по свој прилици, мањка која даска у глави, па га је зато праведни бог обдарио брзим ногама (Ћопић 1, 42).

навући некога на трулу даску – *довести некога у безизлазан положај, преварити некога, подвалити некоме.*

Тетка Пола се секирала што је превидела ту тако значајну околност, која би могла да јој послужи као доказ, и што јој није пошло за руком да навуче Тома на ту трулу даску (Твен, 10).

померити даску некоме – *помести некога, учинити да не буде сасвим свој, да не расуђује како треба.*

– Онакав ударац могао би померити даску и најтрезвенијем човеку (Твен, 94).

дати

дај шта/што даш – *пристајем на оно што дајеш (у погледу цене); задовољан сам и с малим.*

Маму су обилазиле куме, прије и наше расквоцане тетке и ујне с торбицама пуним дарова: ораха, јаја, сувих крушака или бар краставаца – дај што даш! (Ћопић 1, 18).

даћу ја теби! (вама! итд.) – разг. у претњи: *чувај ме се!*

– Дабогме, ту је пролеће, кликерање, лоптање... школа сада није пријатна! Даћу ја вама! (Молнар, 129).

даћа*

као на даћу – *наћи се са свих страна на једном месту.*

Пацови трче ко на даћу за њима, а мајстори једнако свирају па их изведу чак иза вароши до велике баре или на Тису, а пацови све један преко другога, па ко људи скачу у бару или у Тису (Сремац 2, 123).

дах

до последњег (задњег) даха – *до краја, до крајњих могућности, до смрти.* → **до последње капи крви.**

„У теби живим | без бриге, | страха | и бранићу те | до задњег даха!” (Антологија – Ћопић, 100);

– Има за то да те благосиљам до последњег свог дана и даха! (Твен, 91).

остати без даха (изгубити/губити дах, застаје дах некоме) – **1.** *запањити се; одушевити се.*

Мишићави младићи у морнарским мајицама, који су ту данима изводили своје вештине од којих је свима застајао дах (Киш 1, 27); Гледао ме је запрепашћено јер сам са лакоћом читао најситнија слова са приличне удаљености. Када сам му рекао да имам више од шездесет година остао је без даха, запрепашћен (Тесла, 19).

2. *уплашити се / плашити се.*

Дечаци на овај глас претрнуше живи и изгубише дах (Твен, 214).

3. *не моћи говорити о нечему.*

* гозба у част мртвоме и за покој душе његове, подушје.

– Светлије је на површини мора, певају и лете птице шарених крила. Шта да се о осталим чудима каже? – риба која је говорила о сјају Горњег света ту би, најчешће, губила дах (Олујић 1, 27).

у једном (истом) даху – *врло брзо, у један мах, без прекида, одједном.*

– Нећеш прећи! – Атаман то испусти из себе у једном даху (Олујић 2, 24); „О драги, и ја тебе волим”, рекла је. А онда је, у истом даху, додала: „Обећај ми да ћеш пустити косу. Кратке фризури излазе из моде” (Селинцер, 134).

двапут

као двапут два – *потпуно тачно, сасвим поуздано, јамачно, зацело, свакако.*

– Каже ми баш гђа натарошевица како јој је муж казо да ће господин Спира бити обријан ко двапут два, а парохију ће добити господин Пера чим узме Меланију, а баш ће бити красан пар; и чим се запопи (Сремац 2, 158).

не чекати да се двапут каже – *одмах, брзо прихватити (урадити) нешто.*

ДОЈКИЊА: Нисам, боме, | Чекала да ми двапут кажу, већ ти | савијем шипке, па одшепам (Шекспир, 36).

двоје

радити (и др.) за двоје – *радити (и др.) у великој мери.*

Код куће радим сам за двоје | и што је моје и није моје: | и угаљ вучем, | и рубље скупим (Антологија – Антић, 214).

девојка

ко пре девојци, онога је и девојка – нар. посл. у *предности је онај који је најбржи, који се први прихвати нечега.*

Добра парохија је – боже ме прости, кад већ морам да је с тим уподобљавам – ко и добра и лепа девојка: „Ко пре девојци, онога је и девојка”; – заврши поп Спира и погледа га значајно (Сремац 2, 36).

леп као девојка – *веома леп, прелеп.* → **леп као са плаката, леп као слика, [леп] као уписан, као од шећера.**

„И ако је блага нестануло, | Ми имамо дијете Грујицу, | Којино је љепши од девојке; | Обућ’ ћемо рухо трговачко, | На Грујицу рухо сиротињско, | Водићемо дијете Грујицу | Да продамо у шер-Сарајеву” (Епске песме 4, 23).

стидљив (питом) као девојка – *веома стидљив.*

Био је то диван сељак од двадесет година, питом као девојка, снажан, отворена лица (Доде, 35); Леп човек, а стидљив као девојка, допао се свима осечким Српкињама, удавачама (Миланковић 1, 166).

дејство

ступити у дејство – *почети деловати.*

Али све узалуд; ништа не би успело сем да ја будем на лицу места и да ступим у дејство (Дефо, 163); Но ово није отерало Бека од његовог обореног такмаца, и дршка бича морала је да ступи у дејство (Лондон, 45).

дело

дело нечијих руку (нечијих руку дело) – сопствени производ, оно што је неко сам направио.

Смештени и осигурани тако, они задовољно погледаху на дело руку својих (Веселиновић, 379); Неуморно је радила од ране зоре до касно у ноћ и безмало сва одећа и покућство у кући били су дело њених руку (Тесла, 7).

привести (и сл.) нешто у дело – остварити, реализовати нешто.

А чим му је таква мисао дошла, одмах је приступио и да је у дело приведе (Нушић 1, 31).

ухватити некога на делу – а. *затећи некога, изненадити га у самој радњи, на месту радње (обично непоштене).*

Појурим – не бих ли зликовца ухватио на делу (В. Андрић, 57); Мој отац је имао велику библиотеку и кад год сам могао, покушавао сам да задовољим своју страст за читањем. Отац ми то није дозвољавао и побеснео би када би ме ухватио на делу (Тесла, 15).

б. *затећи некога у недозвољеном сексуалном чину.*

Личила је некако на странкињу, из боље породице, распуштеницу каквога директора банке, који је ухватио на делу и одјурио из куће (Нушић 3, 38).

део

добрим делом – у знатној количини, у великој мери, углавном, већином.

Добрим делом су криви сви ти морони што тапшу као суманути – такви би сваког упропастили, само ако им се пружи прилика (Селинџер, 92).

пада некоме нешто у део – 1. *нешто некоме припада при некој деоби.*

Ти чујеш оно што ти у део | Падла. Ништа. Ил' ко зна шта (Савремена лирика – Данојлић, 105).

2. *нешто некоме припада као задужење.*

Свак је радознано очекивао где ће га одредити, каква ће му улога пасти у део (Молнар, 111).

десети

неки десети... – неко посве други, различит.

Можда је то била Љиљана Кангрга, она што је сада у Београду нешто као сликар, или Љиљана Јовановић, већ удата и мајка двоје деце? Или нека десета, нека сто десета Љиљана? (Олујић 2, 73).

десно

десно и лево – на све стране, свима, свакоме.

Око подне, јурећи десно и лево, она упаде и једно стадо дивокоза које је живо брстило неку вињагу (Доде, 24); Развући ће их лево и десно, скршити гвозденим поретком (Росић, 53); Шетао [би се] по селу, певуцао „Седам шори, седам дика моји” и погледом унесређавао све девојке и лево и десно, са чега је навукао на себе не малу мрзост и опасност од паорских момака (Сремац 2, 59).

дете

бити [право] дете – понашати се неозбиљно, детињасто.

Свиђало им се што њихов председник није дете него озбиљан човек (Молнар, 122); Тако, ако им кажете: „Доказ да је Мали Принц постојао јесте то што је био диван предиван, што се смејао и што је желео једну овцу.” [...] Оне ће слегнути раменима и сматраће да сте право дете! (Сент-Егзипери, 24).

волети некога као своје [рођено] дете – *истински некога волети, волети некога као члана породице.* → **волети некога као брата.**

– Ја сам те... ја те и данас волим као своје дете!... (Веселиновић, 274); – Баш вам могу отворено казати, и уверити вас, да госпоја Перса, кол’ко је ја познајем, да она, напротив, баш ко своје рођено дете воле вашу Јулу (Сремац 2, 147).

као дете – *послушно, покорно.* → **као млада невеста, [послушно] као снаша.**

– Кад си баш зато дошао, онда ходи овамо! И узме га за руку па га поведе у авлију. Лазар је ишао као дете (Веселиновић, 223).

плакати/заплакати (пролити сузе, зајецати и сл.) као [мало] дете – *плакати без устезања, без прикривања, заплакати свом силином.*

И проплака старина росним сузама, зајеча као мало дете (Веселиновић, 183); Он проли сузе, проли их као дете (Веселиновић, 274); Онда сам сео на земљу и заплакао као дете, и тако лудошћу повећао своју несрећу (Дефо, 71); Па кад сви заспаше, он бризну у страشان плач – и лежећи на комадићу абе, плакаше дуго као дете, што је уосталом још и био (Сјенкјевич, 126).

понашати се као дете – *незрело се понашати.*

Рече војводи: „Много си мудар, а понашаш се као дете” (Теодосије, 145).

радовати се као мало дете – *веома се радовати нечему.*

Узмите тако неког фосила као што је стари Спенсер и видећете како се радује као мало дете зато што је купио ћебе (Селинцер, 13).

срећан као мало дете – *веома срећан, пресрећан.*

– Рекла сам вам да је *он* међу нама, то су све његова чудеса – рече ујна, радосна и срећна као мало дете (Савремена приповетка – Савић, 87).

ужелети се некога као дете мајке – *много се пожелети некога/нечега.* → **бити жељан некога као травка росе.**

– Јеси ме пожелела? Она га само погледа оним њеним великим очима, као да би хтела рећи: што питаш? – Ја сам се тебе ужелео као дете мајке!... (Веселиновић, 320).

детлић

кљуца (удара) нешто као детлић – *брзо лупа (често о срцу).*

Дићи срдашце | кљуца ко детлић: | „Да л’ да баталим? | Оде ми петлић” (Ерић 1, 51); Широко отворених зеница, послушкујући своје срце у грудима, које је ударало о ребра као детлић о дебло, посматрао је белу месечеву куглу (Раичковић 1, 9).

дивокоза

побећи (и сл.) као дивокоза – *брзо, спретно побећи (и сл.).*

А чим је Том окренуо леђа, непознати дечко сподби каменицу, баци је и погоди Тома посред рамена, па се онда ступшти и побеже као дивокоза (Твен, 16).

дијамант

тврд као дијамант – а. *веома тврд*.⁴⁹ → **тврд као железо, тврд (чврст) као стена. б. непоколебљив.**

И кад је видела у каквом је стању његово одело, њена решеност и одлука да му суботни одмор претвори у робију, у тежак присилни рад – постале су тврђе од самог дијаманта (Твен, 16–17).
→ **тврд (јак) као гвожђе, тврд као камен, тврд као челик.**

дим

дим у дим – *истовремено, одједном.*

– Твој Раде, Раде школарац! – дим у дим испали стриц, једак и задовољан, побједнички срећан и дјетињски увријеђен (Ђопић 1, 46).

ишчезнути (и сл.) **као дим** – *веома брзо отићи, нестати.* → **проћи** (и сл.) **као роса на сунцу.**
Брана ишчезе | ко прамен дима (Ерић 1, 92).

одбити дим – *избацити дим при пушењу, пушити, пућкати.*

Дугајлија одби дим високо поврх командирове главе (Ђопић 3, 77).

димензија

четврта димензија – а. *додатна вредност.*

У тим умотворинама, у језику тога ума крије се, до данас, највиши креаторски наш акт; то је наша четврта димензија (Секулић 2, 30).

б. окултне појаве.

Стајао је ту као утвара из царства четврте димензије (РМС, Јонке).

дин*

дина ми (тако ми дина) – *доиста, заиста, уистину.* → **вере ми (вера ти је моја).**

– Миран, послушан, поштује старијега... Дина ми, велим ти, врло сам заволео тога дјечака!... (Веселиновић, 140); – Полудјећу, тако ми дина! – рече, па се опет спусти на диван... (Веселиновић, 197).

динар

[немати] ни динара (без динара у џепу) – *[бити] потпуно без новца.* → **немати ни гроша, немати ни кинте, без пребијене паре.**

„А ти, бане, данас к мене дође, | Да ти узмеш твоје дуговање, | А ја, бане, ни динара немам” (Епске песме 2, 23); „А ја вукох дрвље и камење | све уз моја кола и волове – | и за пуне до три године | ја не стекох паре ни динара” (Епске песме 4, 9); Он не жели да на пут кренемо пешке и без динара у џепу због тога што је неко кукавица (Олујић 2, 124).

дисати

престати дисати (не дисати) – *бити веома тих од страха, узбуђења.*

– Аха!... Чек’ сад Лазара! – викну младеж склањајући се. Лазар приђе мети. Све стало, не дише (Веселиновић, 33); Ми сви престали да дишемо и слушамо казивање Чедино и свима нам као

⁴⁹ Овај једнорог има белу длаку и један чеони рог, а копите су му тврде као дијамант (<https://www.astrokrug.com/mit-o-jednorogu/>).

* тур. *вера* (најчешће исламска).

пред очима слика Краљевића Марка и Мусе Кесеџије како деле мегдан (Нушић 1, 40); Ви две ишле сте као сенке, не дишући, не дајући чак ни мува да зуји (Станковић, 77).

дискусија

нема дискусије – *то је потпуно јасно, очито.* → **[нема] ни говора.**

Гидон је у својој породици завео апсолутну послушност и челичну дисциплину – он је газда у кући и ту нема дискусије (Кишон, 126).

длака

[до] у длаку – *до најмањих појединости, потпуно, сасвим.*

Марија Риго: О, Анди, забога, нисмо деца, нећеш ваљда да се љутиш због тога што нас, све нас, а поготово нас старије, издаје памћење, што нам се сећања не слажу до у длаку... (Киш 2, 49); ДОЈКИЊА: Госпође моје муж, Ромео, где је? МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Овде на тлу, од суза својих пијан. ДОЈКИЊА: О, исто вам је с мојом госпођицом. У длаку исто (Шекспир, 88–89).

за длаку – **1. готово, скоро, умало.**

– Ама кажи ми, цркве ти, е смо се ту неки дан између нас на сијелу имали за длаку побити, сваки на своју казујући како ко мисли (Шаљиве приповетке, 76).

2. имало, и најмање.

Дуго су танким ножицама гурали и упињали се о опалу гранчицу, све док се није мало, колико за длаку, померила (Раичковић 1, 24).

3. једва, у последњем часу.

За длаку сам избегао бесним псима и дивљим свињама и другим дивљим животињама (Тесла, 21).

[ни] длака с(а) главе не фали (не падне и сл.) некоме – *не доживети ни најмању непријатност, никакво зло, остати читав, очуван.* → **не полети некоме (и сл.) влас с главе.**

ВЛАХ АЛИЈА Не дирајте ту бабу. Не дирајте је, кажем. Ни длака са главе да јој не фали (Михајловић, 46); – Ниси ти у Судану него у Египту, где никога не убијају без суда, па можеш бити уверена да ти ни длака с главе неће пасти, ни теби ни твојој деци (Сјенкјевич, 17).

ни за длаку – *нимало, никако.* → **ни мрве (мрву), ни мрвице, ни оволико, ни трунке.**

Ја се и сад плашим њега | а Син мене ни за длаку (Антологија – Ерић, 308); Али, када се ветар појавио, зрнце није успело, онако заробљено у асфалту, ни за длаку да се покрене са свог места (Раичковић 1, 16).

тражити длаку у јајету – *претерати/претеривати у захтевима тачности, тражити и најмањи повод за замерку и критику, бити ситничав, цепидлачити.*

– Пустолове, упомоћ, длака у бареном јајету! [...] Да не помињем своје сироте пустоловине – ко зна где растурене по Дивљини, вену оне без мене (док ја неком размаженку тражим длаку у јајету!)... (В. Андрић, 12–13).⁵⁰

уз длаку – *пркосно, супротно очекивању, обичају, против нечије жеље.*

БЕНВОЉО: Ту пресеци, ту престани. МЕРКУЦИО: Желиш, дакле, да окончам своју причу уз длаку. БЕНВОЉО: Иначе би ти прича отишла бестрага (Шекспир, 65).

⁵⁰ Писац користи фразеологизам у дословном значењу како би створио хумористичан ефекат.

длан

док дланом (длан) о длан – *веома брзо, одмах, у трен ока, за тили час.* → **док [оком] трепнем (трепнеш итд., тренеш).**

И... док длан о длан – њих нестане... (Веселиновић, 95); Док дланом о длан, сто је постављен (Доде, 102).

[као] на длану – **а.** *добро се види.*

Имао сам као на длану крај нашег сокака, кровове кућа са парне стране улице (Савремена приповетка – Јосиф Вишњић, 92).

б. *јасно је.*

„’Његова ствар’, или ’Његова лична амбиција’ – тако се таксира рад и онда када је на длану да је тај рад у интересу свих” (Селенић, 212).

пљунути у дланове – *прихватити се озбиљно посла, прионути уз посао.*

– Спремите само прутове, шибе, опасаче, уларе и пљуните у дланове, јер ту ће да падну грдне батине (Ђопић 2, 81).

познавати нешто као свој (сопствени) длан – *одлично познавати нешто.* → **знати нешто у прсте (као својих пет прста), познавати/знати нешто као сопствени (свој) цеп.**

Младић: А тај ми је предео био познат као мој длан (Киш 2, 23); Проживео сам цео свој живот у Њујорку и познајем Централ-парк као сопствени длан, јер сам као дете стално возио ролшуге или бицикл по њему (Селинцер, 164).

сврби некога длан (сврбе некога дланови) – **1.** *има жељу да неког истуче.* → **сврби некога песница.**

КАПУЛЕТ: Да се у цркву у четвртак деваш, | Ил’ да ми ниси на очи изишла! | Да нисам чуо реч, не одвраћај, | Писнула да ми ниси! Длан ме сврби (Шекспир, 98).

2. *нестрпљиво жели да нешто ради.* → **сврбе некога прсти.**

А оћемо ли скоро у неку акцију, сврбе нас дланови (Матеш., Чолаковић 3, Грађа). → **сврби некога рука (сврбе некога руке).**

дно

видети дно нечему – *потрошити нешто, исцрпети.*

А Кањош њему: „Да се из ове скриње диже а не меће то би благо брзо нестало: брзо бисте јој дно видјели” (Љубиша, 86).

до дна [душе] – *потпуно, сасвим, до краја, у највећој могућој мери, јако много.*

Зеку то гану до дна душе, он приђе, ухвати Станка за руку, па рече: – Брате! И мени је неправда учињена! (Веселиновић, 125); ЖЕНА Сада ће ме они осудити, тешко, до дна, како само Југовићи знају (Михајловић, 125–126); Заболе козара до дна душе, забеле га као да му је ко прст одсекао, као да му је око ископао (Нушић 1, 122); Где је људима завичај? Тамо где други људи око њих разумеју докраја и до дна шта они кажу, до последњег спољног и унутрашњег трепета језичког разумеју шта је онима драго и шта их боли (Секулић 2, 13).

доба

глуво/глухо доба – *време око поноћи, дубока, тиха ноћ.*

Онда, говорећи све полагацко, тихим гласом – како је то већ одговарало добу глухом и околностима – сувише далеко удесно, да би што више заобишли нечисту кућу (Твен, 210);

– Шта ли му је то: нула-нула часова? [...] Ваљда глуво доба, што би рекли ми сељаци, а? (Ћопић 3, 79).

златно доба – *најбоље, најуспешније године у развоју нечега.*

Златно доба, доба обиља какво нису могли да замисле ни фараони (Гибинс, 13).

неко доба – *касно, одмакло време.*

И сад се сећам како ми је тело брујало као звоно. Заспао сам тек у неко доба (Раичковић 2, 70).

у зло доба – *у невреме, у погрешно време; прекасно, једва једном.*

– Зар мислите, нису они ко, на прилику, једни паметни и учевни људи, обишли све, па једва у зло доба нашли код Пере Тоцилова? (Сремац 2, 213); Изгалами се домаћин на жену, извика на дјецу, паде и нека ћушка, праметну се читава соба, кад у зло доба опази стара Ђуја изгажено цвијеће, напољу, испод прозора (Ћопић 1, 67).

човек (људи, чедо и сл.) свог доба – *савремен човек.*

Он није био човек од науке, али је био један од људи свога доба, пун природне свежине и правилних погледа на сваку ствар (Веселиновић, 15); И Јелица је била чедо свога доба. Простодушна, искрена, верна и одана (Веселиновић, 114).

добар

добри стари... – *употребљава се обично испред нечијег имена да значи како је неко баш оно што се очекује, да је поуздан.*

Младић: Рекли сте ми: Ти ћеш постати позната личност, лекар, писац, инжењер, можда глумац... и вратићеш се једног дана у нашу варошицу да потражиш своју добру стару учитељицу, госпођу Риго... (Киш 2, 17).

добош

отишло је на добош имање (и сл.) – *продато је на јавној лицијацији.*

Имање Ченеј отишло је на добош, потражене су неке признанице и нису нађене (Савремена приповетка – Павић, 45).

добро¹ (им.)

далеко је од добра – *еуф. није добро, зло је.*

Стара жена бризну у плач: – Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта (Лазаревић, 241).

делити с неким добро и зло – *стално бити с неким заједно, заједнички подносити све; бити одан, веран некоме.*

– Тражио сам тебе и твоју дружину. Рад сам с вама делити добро и зло, ако ме примите (Веселиновић, 81); Ето, овога пута се кроз високи снег пробијао Алимпије, са којим је старац четири године делио добро и зло у једном од минулих ратова (Раичковић 1, 28).

изађе/излази (изаћи ће итд.) све на добро – *срећно се заврши, повољно се реши.*

МАЈКА Мало сам разговарала са светитељем, а он данас нешто мрк, не одговара. Дај боже да све на добро изађе (Михајловић, 13); – Е, па кад је човек добар, ко ја што сам, па све му на добро излази... (Сремац 2, 222).

које [је] добро (којим добром)? – при поздраву: *зашто сте дошли?, шта има ново?*.

– Помози бог, бако! А она му прихвати бога: – Бог ти помогао, синко; а које је добро? (Бајке 1, 46); – Које добро? – Па није баш ни добро... (Веселиновић, 263);⁵¹ – Ама, Милошу, ми дођосмо до тебе!... – Којим добром? (Веселиновић, 324).

никад два добра – нар. посл. *не може се очекивати да у животу све буде потаман.*

Али право вели пословица: „Никад два добра!” Живот је био одиста леп. Таквим би се животом дало живети и два века, али се вазда нађе нешто што га ремети, што ти загорчава његове сласти (Веселиновић, 18).

у добру и у злу – увек, у било каквим околностима.

– Ракијо, пријатељу у добру и злу, помагај, нешто ме ноге не држе! (Ћопић 2, 89).

добро² (прил.)

добро дође (дошло је итд.) **некоме нешто** – *некоме је нешто од користи, добро му је послужило.*

Кит му добро дође да га од зла штити | Марко кита воли и китом се кити (Антологија – Ршумовић, 79); МАЈКА А и теби ће добро доћи. Знам ја све шта има овде да се уради (Михајловић, 22).

добро се држати – *осећати се добро, изгледати добро.*

Па то исто хоће и њена старемајка, која је рада бар да јој се каже да се још врло добро држи (Нушић 3, 37); Донео сам из завичаја | Једну младицу смреке || [...] Једно време добро се држала, | Али ево, како се примиче јесен, | На њој је све више сувих иглица (Савремена лирика – Хаџић, 39).

иде добро некоме – *успешно, повољно се нешто развија, успева, полази за руком.* → **иде глатко некоме нешто.**

Још нешто по чему знам да му прилично добро иде је што стално улаже новац у представе на Бродвеју (Селинцер, 116); Она је издавач, та девојка. Али не иде јој најбоље јер њен брат пије и троши сав новац (Селинцер, 148).

не пише се некоме добро – еуф. *биће зло, догодиће се несрећа.*

Да му се не пише добро схватио је учас, још док је жарач као рој пчела прозујао поред његове главе (Росић, 25).

довде

дође некоме довде – *доста је некоме свега, дозлогрдило му је.*

ВИЋА: Да поднесем министру телеграфску оставку и да кажем зашто је подносим. [...] Довде ми је дошло! (Нушић 6, 84); РОМЕО: А када | Игра у јеку буде, ја ћу тада | Да клиснем, јер ће довде да ми буде. МЕРКУЦИО: Мишу пред мачком клиско је, и довде | Дође му (Шекспир, 40).

долар

ни за милион долара – *нипошто, ни по коју цену, ни за какве паре.* → **ни за све (какво) благо овога света.**

⁵¹ У одговору на питање фразеологизам је доживео ресемантизацију – делови фразеологизма поново су добили своје основно значење.

Кад сам дошао до музеја, наједном ми се није улазило у њега, ни за милион долара (Селинџер, 131).

дом

божји дом – *богомолња, црква, храм.* → **божја кућа.**

Људи, будите сложни у божјем дому. Ми смо Срби безбожан народ. Ми смо богопсовци, изелице, ненавидници (Ћосић, 39).

слатки дом⁵² – *каже се када се жели нагласити сигурност и нежност коју дом пружа.*

Цео стан мирише | на добро знану њихову свађу. || [...] кад сви изађу | последњи кренем, | без журбе своје слатком дому. || Тамо – затишје (Антологија – Станишић, 196).

домак*

на домаку – *а. близу.*

Када би који од нас спазио сивкасто-зеленкаст оклоп како се неприметно миче на домаку његових очију, кришом и ћутећи му је прилазио (Раичковић 2, 47); А ја ћу бити далеко од родних села, | на домаку светогорских тихих манастира (Уметничка поезија о Св. Сави – Максимовић, 85).

б. при крају.

Расправљали [су] о том како је прво полугодиште на домаку (РМС, Гор.).

досада

убити досаду – *радити нешто како би прошло време.* → **убити (прекратити, угући и сл.) време.**

Томово срце уздисало је за слободом, или бар да искрсне шта занимљиво, колико да убије ужасну досаду (Твен, 70).

умирати/умрети од досаде – *прекомерно се досађивати.*

Али ни у ком случају не бих сео са том Лилијан Симонс и њеним капетаном, да умрем од досаде (Селинџер, 96); С њом је био тај мали који је умирао од досаде и хтео да иде у тоалет (Селинџер, 149).

доста

не зна шта је доста – *не може да се заустави, претерује у некој активности.*

– Ман’те је, молим вас – умеша се гђа Перса – кад узме књигу, та вам ондак не зна шта је доста (Сремац 2, 85).

драго

[било] како му драго – *шта год да се догодило, свеједно.*

Верујем да никад раније није видео мача, сем дрвеног. Како му драго, доцније сам дознао да су дрвени мачеви које дивљаци тако оштри [...] да њима одсецају главе (Дефо, 195); – Али било како му драго, чим они други дођу кући, одмах ће се твоја мати питати шта је с тобом (Твен, 257).

драго ми је – *каже се при упознавању с неким.* → **мило ми је.**

⁵² Устаљеним изразом дому се обраћамо са: *доме, слатки доме!*

* *даљина докле се може досегнути, домашај.*

Тај њен капетан и ја рекли смо један другом да нам је драго што смо се упознали. [...] Вечито говорим: „Драго ми је што смо се упознали” некоме за кога ми нимало није драго што сам га упознао (Селинцер, 95); СОКОЛОВИЋ (*ступи Штанцики*): Драго ми је, господине! Баш ми сада рече Јован да сте ме тражили (Трифковић, 51).

што (год) је некоме драго – *било шта, ма шта*.

ДИВНА: Тражи од мог оца што год ти је драго: | неће ти одбити ни највеће благо (Ђокић, 28); ДОЈКИЊА: А и ти стојиш ту и бленеш, и пушташ свакој шуши да ради са мном што јој је драго. ПЕТАР: Нисам видео да ма ко ради с вама што му је драго; а да јесам, онај час бих исукао мач, јамчим вам (Шекспир, 67).

дрвље

дрвље и камење [осути и сл.] – *оштру критику упутити, жестоком нападом реаговати*.

Јавно мњење осу, што се каже, дрвље и камење на сликара, све ступи у бојни ред против те нове напасти (Домановић, 214); Шетња је давно била прекинута, за читаву недељу дана, и у кући поп-Ћириној беше дрвље и камење на гђа-Сиду (Сремац 2, 103).

дрво

дрво се на дрво наслања, а комшиница на комшију – нар. посл. *помоћ треба очекивати од себи сличних, од најближих*.

– Па зар ја диваним што зло!? Велим: да вам мало помогнем. Ако ја ко први комшија нећу, а да ко ће!? „Дрво се на дрво наслања, кажу паори, а комшиница на комшију!” (Сремац 2, 111).⁵³

дрво се савија док је младо – нар. посл. *док је човек млад васпитава се, учи се*.

Дрво се савија док је младо, треба му време да очврсне. Договоре се да најпре срећу окуша најмлађи Гојник (Росић, 11).

јести горко хлебно дрво⁵⁴ – *тешко живети, тешко зарађивати за живот*. → **јести горак залагај**.

Могло би се чак рећи: горко хлебно дрво једе Пустолов – ако ми дозволите да се сликовито изразим (В. Андрић, 16).

хлебно дрво са девет кора⁵⁵ – *тешко зарађен хлеб, тешко зарађена средства за живот*.

Пустолов често једе горко хлебно дрво, другачије речено: хлебно дрво са девет кора (В. Андрић, 121).

дрвосеча

доручковати (и сл.) **као дрвосеча** – *јести обилно*.

Ту бих око пола осам доручковао онако како то чине дрвосече (Тесла, 44).

⁵³ У свом удварању Јули, Шаца мења други део народне пословице *дрво се на дрво наслања, а човек на човека*, постижући на тај начин да његов савет изгледа уверљивије (као народна мудрост, као нешто што се зна од памитивека).

⁵⁴ Фразеологизам с наведеним значењем гласи *јести горак хлеб*, који писац мења у духу тематике свог дела (говори се о пустолову, а хлебно дрво је воће које расте у тропским пределима).

⁵⁵ Владимир Андрић, слично као у претходно забележеној одредници, фразеологизам *хлеб са девет кора* мења у *хлебно дрво са девет кора*. Осим броја *девет*, овај фразеологизам може садржати број *седам*.

дрен*

здрав као дрен – потпуно здрав. → **здрав као тресак**.

Гуле кору дрена – да буду здрави као дрен (Росић, 20); И заиста, Милева донесе на свет лепог, плавокосог сина, здравог као дрен (Савремена приповетка – Савић, 87).

држати

држ', не дај – каже се када је нешто тешко постићи, када треба пожурити.

Стрица се нададе за њим. – Ето га тамо. Држ', не дај! (Ћопић 2, 14); БЕНВОЉО: Доставите му неки позив на вечеру. МЕРКУЦИО: Подводачица, подводачица, подводачица! Држ', не дај! (Шекспир, 66).

Дрина

исправљати криву Дрину – узалуд покушавати да се реши неко тешко питање, покушавати немогуће, тражити правилно решење у компликованој ситуацији, исправљати неку укорењену рђаву навик, грешку, неправду.

Волео је хајдуке, те синове горске, те одметнике, који дугом шаром исправљаше криву Дрину и оштрим јатаганом делише правду земаљску... (Веселиновић, 135).

крива Дрина – укорењена рђава навика, грешка, неправда.

А између нас тројице | тече река, крива Дрина... (Антологија – Ерић, 309).

дрљача**

дојити дрљачу – разг. бити наиван.

„Нисам ја, ваљда, | дојио дрљачу, | и пасо траву, | те мени увек | реп или главу!” (Ерић 1, 42).

други

није (нема) друге – мора се, нема избора.

„Морам га тући, ту друге није!” (Антологија – Ћопић, 130); ДОБРИША: Шта смо урадили! | СВАДИША: Није било друге, | јер да зна истину, свисла би од туге (Ћокић, 65); Она се по вароши тако расторокала да је сваки жив чуо за Паприкин неприлични доживљај. Није било друге, ваљало га је повући из села (Ћопић 2, 107).

то је друго – то је потпуно другачије, о томе се може разговарати.

– Није истина, ево пристајем и ја! – Е, то је друго! (Нушић 1, 48).

друштво

долазити некоме у друштво – често боравити с неким, дружити се.

Госпођица Н. долази нам у друштво (Петровић, 10).

правити некоме друштво – придружити се некоме како би му било пријатније, забавније (у шетњи, за столом и сл.), забављати некога.

Тог јутра су отишли Чеда и Цврца на гроб Жабин ради заклетве, а отишао је и Врабац да прави друштво Цврци (Нушић 1, 82); – Донела сам корњачу. [...] Моћи ће да ти прави друштво на тавану док будеш писао оно, како га зовеш, роман, ах, да (Олујић 2, 103); Као детету друштво су ми правиле | књиге (Савремена лирика – Хорват, 21).

* бот. дрво са жутим цветовима и плодом киселкастог укуса.

** ратарско оруђе којим се мрви и изравнава горњи слој оранице.

дувар

дотерати некога (цара) до дуvara – разг. *довести некога у безизлазан положај, довести некога у ситуацију да се мора изјаснити, извршити притисак на некога.* → **притиснути некога уза зид, стерати/сатерати некога у ћошак** (1).

– Па што си је онда гонио из куће? – запита кроз плач Круна. – Што је овде ниси натерао? Милош виде да је дотеран до дуvara (Веселиновић, 212); Цар с’ одмиче, Марко се примиче, | Док дотера цара до дуvara; | Цар се маша руком у џепове, | Он извади стотину дуката (Епске песме 3, 57).⁵⁶

дуг

пасти (прућити се, опружити се и сл.) колико је дуг – *опружити се при паду целом дужином тела по тлу.*

До [се] окрете, прими ударац и паде колико је дуг (Твен, 82); Изнад вртаче се зачу оштар фијук и једна граната, послана из вароши, тресну и задими на голом баиру повише чете. Николетина се пружи колико је дуг по земљи (Ћопић 3, 35); ДОЈКИЊА: Зуцне ли он само што ружно о мени, треснућу га да ће се прућити колико је дуг, па ма био он још толики колики је (Шекспир, 66–67).

дуго

неће још дуго – *убрзо ће умрети.*

– Дај болан, не рондај више. Пусти на вољу старом човјеку. Видиш да је болестан и да неће још дуго (Ћопић 1, 43).

дуд

иде (и сл.) нешто на дуд – *потпуно се занемарује, запоставља се нешто.*

Живот какав је водио до сада можда је и одговарао оном његовом романтичарско-очајничком расположењу, али сад богами, како је почело, сваки осећај има да иде на дуд (Твен, 109).

дудук*

дувати у један дудук – *исто, једнако мислити.*

ТИБАЛДО: Меркуцио, ти дуваш у један дудук са Ромеом... МЕРКУЦИО: Дудук! Шта! Да нећеш од нас да направиш гајдаше? Ако то хоћеш, пази да не чујеш ништа друго сем маукања: ево мог дудука; по њему ћеш ти да играш (Шекспир, 75).

дужан

не остати дужан – *вратити на исти начин, узвратити истом мером, осветити се, оштро одговорити некоме.*

– Нела, заклињем ти се да му нећу остати дужан, не зато што је мене истукао, него зато што је тебе ударио (Сјенкјевич, 51); – Онда госпођа Перса почне позивати господин-Перу на вечеру и после вечере, а из госпоја Сидине авлије бацаду се сас кромпирима у госпоја-Персину авлију, само да не останеду дужни (Сремац 2, 150).

дужина

бити на различитим таласним дужинама – *мислити или осећати потпуно супротно од неког другог, имати супротан, непомирљив став у односу на неког.*

⁵⁶ Фразеологизам *дотерати цара до дуvara* потиче из ове народне епске песме.

* *врста пастирске свирале.*

Стварно се трудио. Лепо се видело. Али били смо на тотално различитим таласним дужинама (Селинцер, 21).

дукат

жут као дукат – *изразито жут*. → **жут као злато, жут као ћилибар**.

Жетеоци, добар дан! | Је ли зрео јечам ран? || Жут кô дукат, сасвим зрео, | већ је њега голуб јео (Антологија – Тешић, 138).

дупе

моћи некога пољубити у дупе – вулг. *упркос намери, не моћи некоме нанети штету*.

БРКА: 'Ајте, молим вас, прегазили су пола Европе! Нас ће оставити за семе! АЛЕКСА: Ма море, могу да ме пољубе у дупе! Знам их ја добро. Таманио сам их овуда ко вашке! (Ковачевић).

не разликовати дупе од лакта – вулг. *бити веома збуњен око нечега*.

У животу нисте видели човека који толико клима главом као стари Спенсер. Никад се није знало да ли тако клима зато што као размишља, или само зато што је стара добричина која не разликује дупе од лакта (Селинцер, 14).⁵⁷

пољуби ме у дупе (гузицу)! – вулг. *псовка: не можеш ми ништа!*.

– Значи, братац, да то ја нисам добро дошао, а овамо се, као тобож, мацану приговара. Е, Брко, Брко, пољуби ме у... (Ћопић 1, 54); Старчић се устури као на прозивци и осветнички завреча: – Нека ме пољубе на једно мјесто заједно са Вилсоном, а вала и с оним другим, де! (Ћопић 1, 69).⁵⁸

пољубити некога у дупе – вулг. *улагивати се некоме, ласкати некоме*.

А тек мајка Сали Хејс. Исусе Христе. Та би ишла наоколо с корпом и скупљала прилоге само под условом да је свако пољуби у дупе пре него што приложи нешто (Селинцер, 123).

сести на дупе – вулг. *забезекнути се од изненађења, јако се изненадити*.

– Шта мислиш када бих обојила зеца у црвено? – упитала је, а ја сам дрекнуо да ме остави на миру са зечевима. Што се мене тиче, може да их обоји и у зелено, ја немам ништа против. Свет неће сести на неко место због тога (Олујић 2, 155).⁵⁹

дурбин

спустити дурбин/дурбиљ⁶⁰ – *попустити у захтевима, постати скромнији, стишати се; умерити се, престати правити се важан*.

– Крађа!... У Црној Бари крађа!... [...] Рећи ће ми: не поноси се!... спусти мало дурбиљ... (Веселиновић, 61).

⁵⁷ Фразеологизам потиче из енглеског језика (*not know ones ass from ones elbow*). Иако би се можда помислило да је реч о дословном превођењу, интернет претраживач показује да се фразеологизам користи и у српском језику.

⁵⁸ Ненавођењем лексеме *дупе* (*гузица*), Ћопић је не само избегао вулгарну компоненту фразеологизма већ је створио нарочити стилски ефекат. То му је омогућила категоријална особина фразеологизама да су то устаљени спојеви речи.

⁵⁹ Слично Ћопићу, и Гроздана Олујић избегава вулгарну компоненту фразеологизма, проверавајући на тај начин језичку компетенцију читалаца и делујући васпитно, с обзиром на то којој читалачкој публици је намењен роман.

⁶⁰ *Дурбиљ* је реч која се среће само у народним говорима, те смо овде дали и књижевну варијанту – *дурбин*.

дух

зли дух – *ђаво, враг.*

Мноме је овладало сујевеље и живео сам у сталном страху од злог духа, од утвара, од дивова, људождера и осталих нечасних чудовишта мрака (Тесла, 14); ЛАВРЕНТИЈЕ: И где над добрим зла дух отме мах, | Црв смрти биљку расточи у прах (Шекспир, 59).

испустити дух – *умрети, преминути.* → **испустити (пустити) душу.**

И пошто је ово рекао, одмах испусти свој пребожанствени дух и усну у Господу (Свети Сава, 35).

сиромашан (цсл. заст. **нишчи**) **духом** – **1.** *онај који се не хвали својим знањем, онај који је свестан својих ограничења.*

– Благо сиромашнима духом јер је њихово... царство небеско (Твен, 34).

2. *ир. ограничених интелектуалних способности, непросвећен.*

Попара није знао шта се налази у оним писмима. Блажени нишчи духом, јер њихово је царство небеско (Олујић 2, 165).⁶¹

душа

бежати (трчати/дотрчати и сл.) [**као**] **без душе** – *великом брзином, једва дишући, избезумљено бежати (и сл.).*

Кад дође на врата, онде га заустави стража и запита ко је и откуда је, па пошто он каже, отиду те јаве царици, а она, како чује, као без душе дотрчи пред њега (Бајке 1, 43); Његова дрека узбуни све у кући. Дотрчаше као без душе (Веселиновић, 204); И тако је сиромах, без душе, трчао гладан и жедан, без одмора, вас дуги летњи дан (НК о Св. Сави, 70); Од страшне мотке чича Јорданове, која је двапут дужа била од носиоца јој, све је страх и трепет још издалека ухватио; једно по једно стаде падати и бежати и скакати као без душе преко плота, док је чича Јордан до пола баште стигао (Сремац 1, 376).

бити без душе – *бити неосетљив за туђе патње, немати саосећања.*

– Ма лажеш ти само, страшиш ме. Како си само тако без душе, па мислиш да те ја не би жалила (Ђопић 3, 66).

бити једна душа – *слагати се с неким у свему, имати исто мишљење.*

– Почев од кмета и попа, била је то једна душа (Веселиновић, 108); Цео разред је већ био – једна душа (Раичковић 2, 38).

боли/заболи некога душа – *душевно пати, веома је тужан.* → **боли некога срце.**

Кад нисам у својој школи | мене моја душа боли | Нема оне дружине | да делимо ужине | [...] |
Кад нисам у својој школи | мене моја душа боли | Нема оне с киком | коју не дам ником
(Антологија – Ршумовић, 72); Сама га душа заболи, а срце да му искочи из груди...
(Веселиновић, 29).

борити се (**разделити се, раставити се** и сл.) **с душом** (**душицом**) – *умирати/умрети, бити на самрти.*

⁶¹ У оба наведена примера у питању је цитат из Библије (разлике долазе од превода), с тим да он првом примеру има значење као и у Библији (Том Сојер учи стихове из Библије), док у другом примеру цитат има супротно значење постигнуто иронијом.

То говори војвода Момчило, | то говори, а с душом се бори; | то изусти, лаку душу пусти (Епске песме 1, 104); „И када ја погледах онога тиха јеленка, | Гди се хтише на друмку с душицом раздилити, | Виде ми га мило бише како мојега брајена” (Епске песме 3, 24); Сем тога, заклела га свим што му је свето да ће се он, кад јој дође умрли час, наћи крај ње и да ће је држати за руку све док се она не растави с душом (Твен, 260).

вадити некоме душу – *досађивати некоме, мучити, љутити некога.*

– Друже комесару, гони овога, вади ми душу, не да ми да живим (Ћопић 3, 144).

грешити/огрешити душу – *речју или делом неправедно нанети штету некоме; говорити неистину.*

„Ал’ што с’ турско руво облачио? | Мало бабо душу не огреши” (Епске песме 5, 95); Верујем да не грешим душу ако кажем да смо он и ја били по много чему слични (Киш 1, 82); – Диваните ег’ тако, па само грешите душу. А дабоме, кад не знате зашто је све то (Сремац 2, 221).

да(х)нути/одахнути душом – **1.** *осетити олакшање у животу, одахнути.*

– Ми се дигосмо: или да изгинемо или да душом дахнемо; дигосмо се да убијамо и побијемо онако исто као што они нас убијаше (Веселиновић, 299); ДАВИД: Снажно и витко момче, али наопако и злочесто, да бог милостиви сачува. Узеше га у војску, послаше га у Грац и ја дану’ душом (Кочич 2, 195).

2. *одморити се од неког посла, предахнути.*

Ушавши у цркву, поклони се свима редом по столовима, а није их баш много ни било – неколико стараца и баба које су снаје отпратиле у цркву само да бар једно после подне одахну мало душом – па се упутио за певницу (Сремац 2, 33).

до голе душе – *потпуно, сасвим; без милости, немилосрдно.* → **до голе коже, до голе кости.**

– А зар тако ви пазите на кућу! Ви се задиванили и узанђарили тунакара унутра, а да сам неки, ко што ме беде, та мого сам вас до голе душе по’арати! – вели Нића улазећи (Сремац 2, 183).

док душе осећа – *док је жив, док не клоне, док не пропадне.*

Мислио је да бежи, али не може; сем тога, знао је да од Маринка не може побећи. Он би трчао за њим док би душе осећао (Веселиновић, 53).

душа је некоме у носу – *веома је слаб, тешко је болестан.*

„Пустило косу, | а душа у носу, | па не знаш је ли | женско ил’ мушко” (Ерић 1, 78); Када су приспели у Скагај, душа им је очевидно била у носу (Лондон, 68); – Бакица колик добар пијевац, душа јој у носу, а не могу је зауставити митраљеви, топови ни оклопници с пруге (Ћопић 3, 73).

душа му (јој итд.) на босиљак мирише – *нар. посл. каже се за доброг човека.*

Свети Аранђео вади душе праведника босиљком (упор. и пословицу: „Душа му на босиљак мирише. Кажу за доброг човека” (Чајкановић, 43).

душа од коња (и сл.) – *добар, осећајан коњ, сушта доброта.*

– У Подовима, крај саме Уне, има, на примјер, у једног домаћина коњ, Дорат, душа од коња (Ћопић 1, 20).

душе ми – *у заклинању: сигурно је (биће) тако.*

– Пеци, баба, девет-десет јаја! – Немам, ага, душе ми, него осамдесет (Шаљиве приповетке, 92); КАПУЛЕТ: Вешај се, проси, гладуј, цркавај | На улицама, јер те, душе ми, | за своју никад нећу признати (Шекспир, 100).

душом и телом – *потпуно, у свему, потпуно одано.*

Иако ми је званично газда био господин Берки, ја сам ипак, душом и телом, припадао дечаку (Киш 1, 81).

душу дао (дала итд.) за нешто – *каже се кад је нешто веома подесно, прикладно, као створено за нешто, у свему, потпуно одговара некој намени.*

– Ово је место душу дано за бусију... (Веселиновић, 92); И толико га, пак, дирнуо теткин јад да је просто чезнуо да искочи испод кревета и да јој окрене бригу на весеље – такво једно позоришно изигравање баш би и одговарало његовој природи, душу је он дао за такво нешто! (Твен, 134); – Луња је, значи, душу дала за извиђача? – приупита командант. – Та више се ја поуздам у њу нег у свој рођени нос – искрено признаде старац (Ћопић 2, 177).

жива душа – *човек.*

Они мали кућерци стојаху некако суморно, као да никад жива душа није у њима обитавала... (Веселиновић, 377); ЋУЛИЈЕТА: Неће ли, као што је вероватно, | Будем ли одвећ рано себи дошла, | Смрад онај грозни, крици они страшни, | Мандрагориним налик крицима – | Крицима које она одаје | Кад је из земље чупају, а који | Нагоне живу душу да полуди | Када их чује; – о, зар неће то, | Кад себи дођем, да ме присили | Да помахнитам сред страхаота ових (Шекспир, 110).

за нечију душу (за покој душе) [пити и сл.] – *ради нечијег спасења, опроштаја грехова, за успомену на покојника (пити и сл.).*

– То ми је мерак и то ми је, знај, свима мојим мртвима за душу, за четири стотине година (Андрић 2, 326); „Папучама пију вино ладно, | А за моје здравље намењују, | А тебека жива са’рањују, | Са’рањују, за душу ти пију” (Епске песме 2, 81); – Немам чиме споменути мртве своје нити имам чиме даровати кљасти и саката, за покој душа њи’ови’... (Кочић 1, 261); Већ сам видео масу света како се скупила око ломаче, видео сам моје три тетке како леже онесвешћене на земљи, видео сам Марицу, поштареву ћерку, како горко плаче и видео сам апотекара како части народ сирупом за покој душе моје (Нушић 3, 183–184).

за своју душу – *ради личног задовољства, ужитка.*

– Почнем ти ја, мој мили Радане, да живим само за своју душу (Ћопић 1, 65).

знати некога/нешто у душу – *познавати некога/нешто до танчина, свестрано.*

Он, који је деценијама обучавао аласе у овом делу Дунава [...] који је рибе и воду знао у душу, ево већ четири ноћи узалудно узмахује трском (Раичковић 2, 115).

изгубити/губити душу (душе) – **1.** *згрешити/грешити, учинити/чинити грех.*

„Немој, сине, изгубити душе! | Боље ти је изгубити главу | него своју огр’јешити душу” (Епске песме 1, 109); – Несретна деца што праве! За пару он главу, а ја си душу изгубим! (Сремац 1, 378); Има тако по нашим потпланинским селима тајновитих мјеста око којих се плету разноразне приче, обично пуне страве, везане за ноћ, смрт, нечисте силе и губљење душе (Ћопић 1, 29).

2. *постати неосетљив за туђу патњу и муку, постати окрутан.*

– Затуче ме тако, угуца, изгубих душу још од малих ногу. А да сам се једном отео и пошао. Раде, брате мој... (Ђопић 1, 25); Зна: ко звезду небеску у срце прими – душу је своју изгубио! (Олујић 1, 147).

из дубине (дна) душе – у највећој мери, веома, потпуно (кад је реч о јаким осећањима). → **из дубине (до) срца.**

На мојој дипломи, коју сам добио по свршеном универзитету, нису била исписана горња слова, али сам ја, кад сам је дочепао, из дубине душе ускликнуо: Q. b. f. f. s! (Нушић 3, 210); Из дна душе се надам да ће неко, када *стварно* умрем, имати толико мозга да ме просто баци у реку или негде (Селинцер, 165); Позавидео је капетану Глену из дубине душе (Сјенкјевич, 25).

и ја (он, она итд.) имам душу – и ја (он, она итд.) заслужује нешто пријатно, обично одмор.
– А ваљда је право да и ја, што кажу, ко сиромаш један човек, зарадим коју крајцару за порцију; јербо и коњи имаду душу, макар да су, што кажу, једна марва (Сремац 2, 212).

имати душе (душу) – бити милосрдан, осећати сажалење. → **имати срца (2).**

Мада је презрен лежао на земљи, он је једини у овоме друштву имао душу (Нушић 3, 39); ФЕМА: Напоље се вуци! ВАСИЛИЈЕ: Забога, мајсторице, имате ли душе? (Стерија, 157); ПАРИС (*нада*): Погибох – Ако душе има у те, | Крај Ђулијете стави ме у гроб (*Умире*) РОМЕО: Душе ми, хоћу (Шекспир, 125).

имати на души некога/нешто (узети/узимати на душу некога/нешто) – бити одговоран, крив за нечију несрећу (смрт), пропаст, сносити одговорност за некога/нешто.

Власт субашина беше велика. Могао је узети живот човечији на душу, па – ником ништа! (Веселиновић, 19); – Ко би их сад видео, заклео би се да ни један од њих мрва није згазио, а овамо сваки је имао бар по једно убиство на својој души... (Веселиновић, 87); – Обедише га. Узедоше на душу душмани, – бог им судио! (Станковић, 96); – И шта би ми онда казао драги бог, а? Раде, Раде, рекао би пријекорно и дигао свој свети прст, зар ти у мој дом шаљеш овако једно бесловесно бравче које ни бекнути не зна? Камо те да га научиш молитве, да га доведеш у ред, ти си га на душу узео? (Ђопић 1, 44).

имати црну душу – бити зао.

МИЛУТИН Зграби га Турчин руком поганом да га однесе, а она, прељубница, не даде јој, ваљда толико ни њена црна душа, узео га па врати (Михајловић, 74).

испадне некоме душа – а. умре.

Кад би мени испанула душа, | Понеси ме на равно Цетиње (РСАНУ, НП Вук 5, 440).

б. врло рђаво изгледа, веома се уморио.

„И да би ти душа не испала – | док турскога цара не дворио!” (Епске песме 1, 112).

испустити (пустити) душу – умрети, преминути. → **испустити дух.**

„Нај ти, Анђо, очи налбантове, | Нека знадеш, да их љубит’ нећеш, | Љубо моја, за живота мога” | То изусти, а душу испусти (Епске песме 2, 78); Ђевер скиде са коња ђевојку, | Па је спусти на зелену траву. | Он је спусти, она душу пусти (Народне баладе, 26); То рече мачак, па притиште снажно мишића шапом и овај испусти душу (Нушић 1, 134).

колико ти (му, јој итд.) душа подноси (иште) – у изобилју, обилно.

– Добро се ти, Јабо, наруцај. Руцај, бате, колико ти дуса подноси... (Кочић 1, 72); – Кад се ослободимо, онда ти мене муштрај колико ти душа иште, сад ми дај поштеду (Ђопић 3, 136).

крштена душа – 1. *хришћанин*.

И мене је [ђаво] тако преварио и довукао амо с онога света, а и ја сам крштена душа (РСАНУ, НПр Вук, 46).

2. *човек уопште*.

– Ал', знате како је: ди муж, ту и жена; па ди је њему добро, мора и жени бити. Па издржи крштена душа и то (Сремац 2, 297).

куд ће ти (вам итд.) душа – у чуђењу, негодовању, при неодобравању, прекору.

– А што је још горе, то је што онако обрукасте и одгурнусте онога поштеног човека. Куд ће вам душа, болан? (Веселиновић, 181).

лак као душа – *брз, лаган*. → **лак као птица**.

РОМЕО: Ђонове ваши лаки су ко душа; | А душа моја тучем пођоњена, | Па ме толико тлу притискује, | Да се не могу маћи (Шекспир, 39).

лакнulo је некоме на души – *ослободити се бриге, терета*.

У јулу, плод се на земљу сруши, | И шљиви ко да лакне на души. | Одскочи крошња увис, ко да је | побегла из загушљиве неке одаје (Данојлић, 71); Свима нам лакну нешто на души кад катихета заврши предавање (Нушић 1, 61).

мек (мекан) као душа [девојачка] – *веома мек (често о хлебу, сиру и сл.)*.

Дрвеће је у њој златно, потоци бисерни, а ливаде меке као душа девојачка (Росић, 30); Па кернштрудла лепо нарасла, па мекана ко душа (Сремац 2, 17).

мирне душе – *без гриже савести, спокојно, без устезања, слободно*.

Пошто сам сипао сирће у већ скувану кафу и пошто сам петролеумом из лампе залио салату – вратио сам се мирне душе и савести, као човек који је неки важан посао свршио, и легао у кревет жмурећи, као да најдубљим сном спавам (Нушић 3, 60); КАПЕТАН: И кад те вежу за колац, ти можеш мирне душе сам себи рећи: „Гинем, ал' имам једну олакшавну околност!” (Нушић 6, 79); Уметник избаци човека у предњем пољу; тај човек личио је на велики бродски чекрк за утовар, колики је био – могао је мирне душе кућу и да прекорачи! (Твен, 66).

мрзети некога из дна душе – *јако мрзети некога, свим срцем (свом душом) мрзети некога, мрзети у највећој могућој мери*.

Ипак је, из дна душе, мрзео филм: копродукције посебно (Олујић 2, 54); Али је он добро познавао „узорнога” и мрзео га је из дна душе (Твен, 11).

на души је некоме нешто – *нешто је некоме на савести, у мислима*.

А Шокчанић онде, уза ме, рече Поповићу: „Вала грех нам на душу што обедисмо права здрава човека!” (Веселиновић, 108); МИЦА: Па ја у ствари још нисам ни казала све што ми је на души (Нушић 5, 67); – Шта ти је на души, Томе? (Твен, 104).

на моју душу – *при уверености у оно што се каже*.

ДАВИД: На моју душу, да зна само још писати, могла би ти мирне душе рећи: „Устани са те царске столице, да ја народу правду дијелим!” (Кочић 2, 190); МИТАР: Ружичић, Ружичић, да

не буде тај што је служио у дућану код Јелкића и штету учинио? Он је, на моју душу, зашто смо чули да се после на науку дао (Стерија, 208).

нема [ни] живе душе (нигде живе душе) – *нема никога, нигде никога.* → **нема ни мачке.**

Пуст друм, нигде живе душе (Нушић 1, 58); На клупама око водоскока није било ни живе душе (Олујић 2, 128); Све се разбегло, и надалеко није било живе душе, само је јаросна гђа Перса остала сама да спрема „ајнпренсупу”, јер она то најбоље зна (Сремац 2, 257).

немати душе – *бити немилосрдан, окрутан.* → **немати срца (1).**

– Мени је само зачудо како овај наш вранац из коморе не проговори. Претоваре га ови из куварије, набацају одозго и своје шињеле, а он се само тужно обзире и све ти се чини сад ће рећи: – Стево, брате, баш ви немате душе (Ђопић 3, 70).

олакшавати души – *ослобађати се душевног терета, често тако што ће се испричати патње, тешити се.* → **олакшати/олакшавати (олакнути) срцу.**

– Чујеш, Раде, па не мора то баш бити нека ту, домаћа Маријана. Бог зна због чега то човјек тугује, па кроз пјесму олакшава души (Ђопић 1, 50).

отворити душу – *отворено показати своја осећања; признати све, ништа не прекривати.*

У госте ми је банула Бесна Глиста – разјапила чељусти од ува до ува. Од једног до другог мог ува. Ја прошапућем: „Збогом, свете!”, али ме Глиста срдечно загрли и цмокне, па ми стави главу на раме и отвори душу... (В. Андрић, 31).

поврати се некоме душа – *опорави се, одмори се.*

И тад, о чуда, живну цела соба, | кд да јој се душа, замрла, поврати (Антологија – Данојлић, 297).

по души [рећи и сл.] – *онако како јесте, по срцу, искрено, праведно [казати].* → **по срцу [говорити и сл.].**

– А сада сам овде и позивам вас да ми речете поштено, по души, да ли је мој син издајица или није (Молнар, 125); Па кога то не би наљутило, рец’те, по души, драги читаоци! (Сремац 2, 168); Ако хоћемо по души, њима се молитва уопште није читала, али су се плашили да забразде тако далеко, јер ко зна неће ли они на тај начин привући неки посебан и само њима намењен гром с неба (Твен, 122).

попети се некоме на душу – *досадити, додијати некоме, угњавити некога.* → **попети се / пењати се некоме на главу.**

– Веле да им се умиљаваш зато да би им се лакше на душу попео... (Веселиновић, 23).

прихватити душу – *повратити снагу, доћи к себи.*

– Шта си се уплашио? Мехо! Дај донеси Маринку мало ракије, нека човјек душу прихвати! (Веселиновић, 112).

продана душа – *некарактерна особа, она која ће зарад неке користи погазити моралне принципе.*

Хоћемо да кажемо ко је партизан. Зовите га, ја ћу да кажем | Продана душо (Ђосић, 43).

продати некоме душу – *погазити своје моралне принципе зарад неке користи, обично материјалне.*

Кад би ми неко рекао | како је земљу стекао | коме је душу продао | да би по земљи ходао (Антологија – Ршумовић, 194–195).

раставити некога с душом – убити некога. → раставити некога са животом.

„Ударих га још два и три пута, | Док сам њега с душом раставио” (Епске песме 4, 12); У смиљу се састадосмо | И рекосмо ријеч двије: | „Ко нас двоје раставио, | Бог га с душом раставио” (Народна лирика 2, 63).

свом душом – потпуно, сасвим, одано, искрено, свом снагом. → свим срцем.

Како да одредим свој однос према Милу, Палики и осталим друговима којима бих желео свом душом да будем равноправан друг, али не успевам, а како према јеврејским дечацама које треба, изгледа, нападати и тући, а ја то не могу и не умам? (Андрић 2, 47); А девојчица се мало-помало унесе свом душом у ово уметничко дело и заборави на све друго (Твен, 66).

сродне душе – особе које се савршено слажу.

Крушка га је познавао. Ама сродне душе кад се надмећу, мрзе се. И Крушка њега није волео (Веселиновић, 22).

товарити некоме нешто на душу – пребацити на некога одговорност за нешто.

ПАРИС: Без поговора да си са мном пошо, | Јер смрт избећи нећеш РОМЕО: Немој товарити | Још један грех на моју душу, момче (Шекспир, 124).

у дубини душе (у души) – у најинтимнијим мислима, осећањима, искрено, дубоко доживљавајући. → у дубини срца (у срцу).

Мајка воли своје дете толико да уз њега заволи и оне његове особине које не одобрава у души (Андрић 2, 73); И он је искрено, у дубини душе, бацао анатему и на попа, на кмета, и на Црнобарце, што вређају оваквог човека! (Веселиновић, 23); Ми смо сви у души веровали да је то Чеда, али нисмо могли сведочити (Нушић 1, 25).

узети душу некоме – а. јако намучити, упропастити некога.

– Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће, и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! (Матавуљ, 246).⁶²

б. убити некога. → узети (укинути) некоме главу, узети некоме живот.

„Безумни, вели евангелист, још ову ноћ узећу ти душу...” А човек, што кажу, „ништа собом не понесе већ скрштене беле руке и праведна дела своја!” (Сремац 2, 42).

хватати/ухватити души место (места) – својим добрим делима, добротинствима, племенитим поступцима обезбеђивати/обезбедити себи блаженство, место у рају; учинити/чинити добро дело.

И градећи по водам’ ћуприје, | дијелећи кљасту и слијепу, | док је души мјесто уватио, | седам кула блага похарчио (Епске песме 1, 74); – А човек, што кажу, „ништа собом не понесе већ скрштене беле руке и праведна дела своја!” – „То јест”, одговара паор, „каз’ти: ’ватате души места!” (Сремац 2, 42).

честита (добра) душа – поштена, племенита особа.

⁶² У примеру из *Пилипенде* фразеологизам може имати оба наведена значења.

„Пучина је стока једна грдна – | Добре душе кад јој ребра пучу” (Његош, 188); – Једна честита душа; та да је, што кажу, прико новина тражио – па не би такву потрефио, тако је то блага једно од жене! (Сремац 2, 218).

душак*

на душак – *без предаха, без одмора, не прекидајући, жустро.*

Звучно, на душак, пољуби га трипут у образ, у нос, у око, невјешто, љутито, ожалошћено, па се одбаци натраг, у траву, и викну запрепашћено и увријеђено: – Ето ти сад, лажљивче, па погини, баш ме брига! (Ћопић 3, 66).

Ђ

ђа

ђа... ђа... – *час... час, сад... сад...*

Пошто се неко време вртео на једној нози а другом шарао, и замало што се није претурио како се био најпре стао да поводи ђа на једну, ђа на другу страну (Твен, 237); ДОЈКИЊА: Што сте ме слали да се којекуда | Ломатам и батргам да ми душа | На нос изиђе у трангелјању | Ђа тамо, ђа овамо (Шекспир, 71).

ђаво

бежати од некога/нечега као ђаво од крста – *упадљиво и упорно избегавати сваки додир, сусрет с неким/нечим.*

Родитељи су без намигивања говорили да ме је требало избацити из школе, а Мита Попара бежао је од мене као ђаво од крста (Олујић 2, 167).

донео некога ђаво – *доћи непозван, бити непожељан, омрзнут.* → **донео некога андрак, донео некога враг.**

Тога јутра, док је новакиња сједећи на дрвљанику, сређивала своју санитарску торбицу, однекле ђаво донесе Јовицу Жежа, па се и он наштрљи поред ње на дрва и узме да пришива дугме на својој кошуљи (Ћопић 3, 49).

ђаво га (је итд.) знао (ђаво ће га (је итд.) знати итд.) – *непознато је, немогуће је знати, објаснити нешто.* → **бог би га [свети] знао ([сам] бог зна, питај бога, боже знај) (1), враг би га (је итд.) знао (ће га (је итд.) знати итд.).**

– Па онда, ђаво га знао, зевзечили смо се не знам које време, и све ни за шта! (Твен, 207); – Почуј само што ти ова бена каже: ови се к нама довезоше у паради, а како ће се одвести, то нек црни ђаво зна (Ћопић 3, 18).

ђаво га (је, их итд.) надари (понесе, нанесе) – *навести некога на зло.*

– Онда... онда се почело пакостити с обе стране. Чича Алекса и бабо с једне, а и мене понесе ђаво... (Веселиновић, 282); „Вјеруј ми, незнана делијо, тај дужд за кога ћеш гинути, једнаки је душманин и мени и теби, пак те жалим гдје те ђаво нанио да ти попијем ту праву крв” (Љубиша, 84); – Куда те само ђаво надари да га учиш оченаше? Ето ти, баш ти то и треба (Ћопић 1, 46).

* *време што прође између удисаја и издисаја.*

ђаво да га (је итд.) носи! (ђаво га (је итд.) однео!, носи те ђаво!, нека те ђаво носи!, иди(те) до ђавола!) – у љутњи, нестрпљењу: иди!, одлази! (понекад у ублаженом значењу).⁶³ → до врага! (до сто врагова!, иди(те) до врага!, к врагу!, нека те (је итд.) враг носи!, враг те (га, је итд.) однео!, триста врага/врагова те (га, је итд.) однело!), иди(те) с милим богом! (нека иде (иду) с милим богом!).

– Ево ти, ало, | носи те ђаво! (Ерић 1, 60); „А ко је овај Зоћа? И он ми нека контрола. Највашљивији је у чети... Завијачи увек смакнути! Нека иде до ђавола, није из мог вода” (Исаковић, 48); То ти је овај тијесни живот, ђаво да га носи! (Ћопић 1, 53); – Ево, добисмо изненада још друштва. – Иди бестрага! Нек ти, ђаво..., нек ти драги бог носи овако друштво – хукну Јовица (Ћопић 3, 25–26);⁶⁴ – Ђаво те однео – викну Јерина, извади турски бодеж из недара и сва ван себе, хитну га на Радосава (Хулпах, 120).

ђаво је ту умешао своје нокте – ситуација се погоршала и искомпликовала.

– Ето, видиш да не знаш! Сем Лазара још је неко умешао своје нокте. [...] – Ђаво је ту своје нокте умешао!... (Веселиновић, 77).

ђавола! – при појачаном одрицању, одбијању: никако, ни говора. → врага!

„Јеси ли је поздравио од мене?”, упитао сам га. „Аха.” Ђавола је он њу поздравио, стока (Селинцер, 48).

ђаволи су у некоме – бескрајно је дрзак, рђав, побеснео је, изгубио је памет.

Љуљао се, дизао и понирао као да су ђаволи у њему (Лондон, 20); – У томе Беку су два ђавола – одговорио је Франсоа. [...] Чујеш: једнога лепог дана ухватиће га паклени бес (Лондон, 43).

ђаво некога/нешто носи (односи) – а. пропада (пропаиће) неко/нешто.

– Кајао сам се, али доцкан... Хтео сам те потражити, али нисам смео!... После... ђаво однесе све... (Веселиновић, 282); – Окупатора ће ђаво однијети, али ти ћеш остати да ми цијелог века читаш, свекрво једна! (Ћопић 3, 133).

б. наведен је неко на зло.

– Па и није био рђав човек. – Није, али ето, кад га ђаво носи да ради што нико не ради (Домановић, 212); Однесе га пут низ свет, | однесе га ђаво међу речи, | да се удвара својој властитој сенци (Савремена лирика – Миљковић, 131); МЕРКУЦИО: Разметљивац, варалица, хуља што се туче по рачуници! А шта је и вас ђаво носио да се уплићете! (Шекспир, 77).

ђаво не спава⁶⁵ – треба бити на опрезу јер се несрећа може догодити у сваком тренутку.

– Стојан има право кад вели да они не смеју ударити поред воде. Али ђаво не спава! Може то њима и доћи у памет (Веселиновић, 378).

ђаво с тобом (њим итд.) – у чуђењу, љутњи, нестрпљењу. → враг с тобом (њим итд.), бог с тобом (вама, нама итд.).

– Нећеш, ваљда, звати попа да нас исповиједа. – Каквог попа, ђаво с њим (Ћопић 3, 87); – Па јест, још се може препаста да је пао на какву другу планету, на ону ратничку..., како се ово

⁶³ – Гле, ђаво је однио, како је умиљата! – прогунђа у себи дјечак топећи се од миља. – И како само има меку косицу, као свила (Ћопић 2, 179).

⁶⁴ Борећи се против непријатеља, Јовица и Николетина су зашли у гробље. Јовица клетвом жели да одагна од себе рђаве знаке које такво место може да носи. Међутим, пошто су на гробљу сахрањени и њихови преци, он мења клетву употребљавајући антоним лексеме *ђаво* и чак додајући придев *драги*.

⁶⁵ Наведено значење може се изразити и овим фразеологизмом *ђаво нити оре нити копа*.

зваше? – На Маркса! – извали Николетина. – Каквог Маркса, ђаво с тобом, то је онај наш научењак (Ћопић 3, 136).

ђаво узео шалу – каже се кад нека неозбиљна ситуација постаје озбиљна и опасна, кад више нема места за неозбиљност.

Страхујући да ђаво није сасвим узео шалу, домобрани се почеше невољко и лагано свлачити (Ћопић 3, 22).

као да га (је итд.) сви ђаволи гоне – *веома брзо, великом брзином (најчешће: побећи и сл.).*

→ **као да га (је итд.) беси гоне, као да га (је итд.) муње шобају.**

„Проклето си у праву да не умиру”, рекао је Хорвиц и одвезао се као да га сви ђаволи гоне (Селинцер, 91).

ког ђавола (који ће ми (ти итд.) ђаво) – *а. што, зашто, за шта ти то треба.* → **ког врага.**

ПЕВАЧ: Је ли, шта ће ти оно дериште? Кој ће ти ђаво? (Ковачевић); – А што ниси клиснуо? Ког си ђавола овамо долазио? – упита неко (Твен, 103).

б. у емоционалним обртима, в. врага!

„ДОБРОСАВ: Па где прима ког ђавола? У министарству не прима, код куће не прима!... (Нушић 5, 53); „Шта ког ђавола радиш?”, рекао је. „Читам књигу.” (Селинцер, 26).

који ти (му, јој итд.) је ђаво – *у љутњи: шта је с тобом, шта се десило.* → **који ти (му, јој итд.) је враг.**

– Који ти је ђаво? – Рашида ме је повукла за надлактицу и унела ми се у лице. – Зар ниси чуо да сам све спремила? (Олујић 2, 127); – За име света, па зар се баш тукли!... А који им је ђаво у тим годинама?! (Сремац 2, 156); „Ама шта је то ушло у ово дете, који му је ђаво?” (Твен, 29).

лако је ђаволу у рити свирати – нар. посл. *лако је радити оно за шта се пружа могућност.*

– Е, „лако је ђаволу, што кажу, у рити свирати”, па и теби, газди човеку, прдачити се са мном (Сремац 2, 184).

неки ђаво – *нешто, обично непријатно.*

Иза првог угла | неки ђаво чучи | нека мука чека | да човека мучи (Антологија – Ршумовић, 204); Из које ће читаоци видети да је и у овој прилици потврђена она стара пословица која вели: „Где има ватре, мора и дима бити”; дакле, да ту ипак има неког ђавола где се толико много приповеда (Сремац 2, 165).

не лези ђаволе! – *на несрећу, као за пакост.* → **не лези враже!**

– Јован, дакле, хтео узети Спасенију, сестру Јовичину. Али, не лези ђаволе! Турчин ти једном смотри девојку, па нареди својим пандурима те је једнога дана докопају и одвуку њему... (Веселиновић, 253–254).

отићи до ђавола (дођавола) – *пропасти, отићи бестрага, у неповрат.*

– Само кад једанпут ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим оде дођавола и она, и ја, и кола, и све! (Лазаревић, 238); На часовима, затим, размишљао сам како да почнем. „Најдража моја” био би одвише врућ почетак. Њој би могао да проради неки кликер и цела ствар би отишла до ђавола (Олујић 2, 42).

отићи ђаволу у торбу – *пропасти, нестати без трага.* → **отићи под лед.**

Радостан што је тако јефтино прошао, мислио је у себи да ће за те новце (за које је држао да су већ готови да оду ђаволу у торбу), бити најбоље да сада купи што корисно у кућу (Сремац 2, 237).

продати се ђаволу – *непоштено поступити, предати се злу.*

Дечац, видевши да муње још оклевају и да га гром не спаљује, били су још чвршће уверени да се Џо продао ђаволу (Твен, 103).

седети (врпољити се) као ђаво на џомби – 1. *седети врло неудобно.*

– И кад су се у петак зором кренули и поседали у кола, седела су оба попа на стражњем седишту свом, као – опростите ми за тај израз јер је реч о поповима – седела су тако удобно као ђаво на џомби, што се каже (Сремац 2, 238).

2. *бити веома нестрпљив, нервозан.* → **седети** (и сл.) [као] **на жеравици, седети као на иглама.**

– Почо нас је совјетовати... и већ тако даље, да ти не отежем, видим да се већ врпољиш ко ђаво на џомби (Сремац 2, 253).

тражити ђавола – *излагати се без потребе опасности, срљати у пропаст.*

У Турчина шале нема. Што заповеди – мора се извршити, мањ ако ти сам тражиш ђавола (Веселиновић, 211); – Тражите ђавола ноћом – наставља Нића, пошто се добро наместио на клупи – а после вам ча-Нића крив кад стану виле да играју по леђи (Сремац 2, 129); Гдје у кући, опет, младо женско тражи себи ђавола, ту ће се чак и најзадње најменичко блејало једног дана досјетити о ком је ђаволу ријеч и чега му се ваља подухватити (Ћопић 1, 42).

црни ђаво не да мира некоме – *не може да мирује, тражи свађу, хоће да учини нешто непотребно или зло.*

Ђаку не да црни ђаво мира, скаче гос-голцикат као од мајке рођен, безобразник ниједан, и још просипа своју зелену школску мудрост (Ћопић 3, 134).

ђон

трошити ђонове – *узалуд негде ићи.* → **дерати опанке.**

Шта све ти ђаци | упорно траже | док троше ђонове | и троше сате (Антологија – Антић, 326).

ђул*

мирисати као ђул – *веома лепо мирисати.*

– Их, што сам се јуче код Марице најео јабука! Једну ми је дала из њедара ев’ оволику мирише ко ђул (Ћопић 2, 131).

Е

ексер

летети (и сл.) **на некога као ексери на магнет** – *приближавати се некоме с великим жаром, жестином.*

ДРУГИ ЧАУШ: Војска је најгушћа тамо где је Лазар! | Копља, стреле, сабље и јатагани, | лете на Лазара ко ексери на магнет! (Симовић, 119).

* тур. *ружа*.

експедиција

казнена експедиција – **а.** војн. *војни поход или полицијска акција у којима се кажњавају побуњеници.*

Казнене експедиције краљевске владе пале села (РСАНУ, Давичо 1, 255).

б. *акција у којој се наноси штета некоме.*

Онда неко време у башти посматра пужеве, после тога гледа јордански ТВ-програм а онда креће у казнену експедицију тражећи по кухињи нешто слатко (Кишон, 125–126).

ето

ето ти (вам итд.) [сад]! (**ето ти (вам итд.) га [на]!**) – **а.** *у чуђењу, изненађењу, неприлици и сл.: гле!, види!, пази!*

А они, ето ти сад!... Једна попова реч расквари све!... „Што је таки? – Мислио је Иван. – Ја сам мислио да је он паметан човек, а оно, ето ти сад!... Да бар хоће да разговара!” (Веселиновић, 153); Прође неко време, па се појави један млад човек, који изда своје научне списе. – Ето ти сад: наука! Којешта! (Домановић, 212); ЈУГ Ето ти га на, у шта ју је занело. | Страхуња све време стоји укопан, док ударци падају по њему (Михајловић, 73).

б. *што си тражио, то си нашао, тако ти и треба.*

„Хе!” кличе мој отац, „ето вам, господо, вашег милерама! Ето вам вашег готског умака!” (Киш 1, 29); Има нешто и од тога величанственије! Биће гусар! Ето им! (Твен, 78); – Тако ме лијепо молила да је измлатим, а ја умјесто тога запуцао прutom по читавом разреду. И ето ти, стигни је сад! (Ћопић 2, 61).

Ж

жабац

надути се као жабац (жаба) – **1.** *много се надути (углавном кад се попије превише течности).*

Поред мене је била букара пуна воде, па сам ја сам себе обилато частио, залијевајући се по њедрима, све док се нисам надуо као жабац (Ћопић 1, 56–57).

2. *правити се важан, бити пун себе.*⁶⁶

жалост

на моју (твоју, његову итд.) велику (највећу) жалост – *при изражавању сажалења, разочарења.*

Када се вратих у школу, наш добри професор хемије разболе се, пропљува крв и убрзо иза тога умре на моју велику жалост (Миланковић 1, 163); Али... на нашу највећу жалост морали смо подоста да причекамо на њега (Раичковић 2, 56).

жао

враћати жао за срамоту – *вратити некоме истом мером за неко лоше дело.*

→ **вратити/враћати мило за драго.**

„Нека купи сву латинску силу, | Нек ти хара бијела Жабљака, | Нек ти враћа жалост за срамоту” (Епске песме 2, 112).

дође (даде се итд.) некоме на жао – *растужити се, ражалити се.*

⁶⁶ Католичка жаба краси једну аустралијску поштанску марку. Иначе, она можда најбоље објашњава израз „што си се надуо, као жаба” (<http://politikin-zabavnik.co.rs/>, број 3320, 25. 9. 2015).

Испочетка, у радости, није марила што је толишно дете родила, али после дође јој на жао гледајући другу децу (Бајке 1, 155); Кад поче јецати, Станку се даде на жао... (Веселиновић, 323).

жарити

жарити и палити – 1. *понашати се, управљати, поступати самовољно, безобзирно.*

– Алексу осрамотио, Ивана дограбио, па сад жари и пали по Црној Бари, а вас двојица седите скрштених руку... (Веселиновић, 181); Туђински освајач брзо је нашао и своје покорне и вјерне слуге, дао им оружје и власт и пустио их да жаре и пале по својој рођеној земљи (Ђопић 2, 125).

2а. неол. *низати успехе.*⁶⁷ **2б.** неол. *изгледати веома добро.*⁶⁸

жега

пасја жега – *несносна врућина.*

Била је таква пасја жега да је и муве мрзело да лете (Олујић 2, 128).

железо

тврд као железо – *веома тврд.* → **тврд (јак) као гвожђе** (а), **тврд као дијамант** (а), **тврд као камен** (а), **тврд (чврст) као стена**, **тврд као челик** (а).

Људи су опипавали ове мишиће и изјављивали да су тврди као железо, и опкладе су падале на два према један (Лондон, 105).

жеља

горети (изгарати) од жеље – *страсно, интензивно, јако нешто желети.*

Том је горео од жеље да потегне у „сеновиту кућу”, па је и Хак био прилично нестрпљив (Твен, 210); Изгарао сам од жеља и оне су се умножавале попут хидриних глава (Тесла, 13).

да ме (те итд.) жеља мине – *да се задовољим.*

Изволите, молим вас, | моје госпе fine, | да се искрекећемо, | да нас жеља мине!” (Антологија – Франићевић, 137); Рибо, рибо, буди друг | – дај пераја један круг! | Да ме жеља мине, | да видим дубине... (Антологија – Андрић, 139); „Да јој Бог да лијепу чест и синова шест и шћери двије, да је жеља мине, и здрав!” (Карацић 2, 108).

жена

плакати као жена – *горко и на сав глас плакати.* → **плакати као година.**

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Јеси ли човек? Твоја спољашњост | Каже да јеси: а ко жена плачеш (Шекспир, 89).

женско

и женско и мушко (и мушко и женско) – *баи сви, сви одреда.* → **и знани и незнани, мали и велики, и старо и младо (и младо и старо).**

У цркви све се, и женско и мушко, зачуди њезиној љепоти [...] а особито јој се зачуди и око на њу баци царски син који се онђе десио (Бајке 1, 187); „У двореве куга ударила, | Поморила и мушко и женско, | На оцаку нико не остао” (Епске песме 2, 22–23).

⁶⁷ Жари и пали Америком! Марија Шерифовић обара рекорде преко океана! (<https://www.blic.rs/>, 10. 2. 2020).

⁶⁸ Жари и пали и у 54. години: Глумица открила која дијета је заслужна за њену линију (<https://superzena.b92.net/>, 31. 7. 2019).

жеравица

пече некога нешто као жива жеравица – **а.** *веома боли некога нешто.* **б.** *некога нешто веома узнемирава, причињава му душевни бол, патњу.*

– Осећао сам њихове сузе по телу моме, јер су ме пекле као жива жеравица!... (Веселиновић, 298).⁶⁹ → **пече нешто некога као ватра.**

седети (и сл.) [**као**] **на жеравици** – *бити врло узнемирен, нервозно чекати; бити у непријатном положају.* → **седети (врпољити се) као ђаво на цомби (2), седети као на иглама.**

После три дана, која сам ја провела на жеравици, била сам решила да кажем Стевану, шта је мене Михајло питао (Селенић, 229); – Дакле? – устаде гђа Перса, која је досад ко на жеравици седела (Сремац 2, 252).

сјајити (светлети и сл.) **као жеравица** – *јакко сјајити (често за очи).* → **светлети (сијати) као звезда, сијати као (како) [јарко] сунце.**

Очи му сјаје као жеравица, а лице се смеши озарено радошћу (Веселиновић, 25); И тек што погледа, спази како се у мраку сјакте два ока као две жеравице (Нушић 1, 129); – Ја имам црне очи и светле као жеравице, тако је сам трговац казао (Нушић 1, 138).

жив

жив(а) ми (ти ја итд.)! – нар. *при заклињању: тако ми (ти) живота!*

Стани, ђого, жив ти ја, | Док дјевојци прстен дам! (Народна лирика 2, 69); – Ходи са мном, стара кућо, а ја ћу замолити удовицу да мало попусти, Хаче! – Хоћеш ли, Томе, хоћеш ли, жив ми, заиста (Твен, 288).

жив био! (жива била!) – *благослов одраслих деци, нарочито кад им деца љубе руку.*

– Жив био, Лазо! – рече попа. – А које добро? (Веселиновић, 147); Пренеражени, изненађени, обоје се окретоше. Јелица им приђе руци. – Жи-жи-жива била! – грцао је старац... – Откуд ти? (Веселиновић, 176).

жив живцат – у појачаном значењу: *жив.*

И тако, те незамјенљиве чудесне ноћи, дјед је, жив живцат, заједно с најбољим достовима, у здрављу и весељу попио своју укупну ракију (Ћопић 1, 61); – Мој Танасије баш је тако погинуо и више на свијету нема тога човјека који ће ми доказати да није тако било. – Како да нема? А ја? Стојим ту пред тобом жив живцат – узбуну се Танасије (Ћопић 3, 84–85).

жив заспати – *бити врло поспан, сањив.*

Он се обукао и ступио низа степенице, а осећао се жив заспао и мрзовољан (Твен, 99).

жив претрнути (обамрети) – *јакко се уплашити.* → **[жив] премрети (претрнути, прецркнути) од страха.**

И поп Спира се лепо извукао из шкрипца, а био је већ жив обамро! (Сремац 2, 16); Дечаци на овај глас претрнуше живи и изгубише дах (Твен, 214).

жив се појести (изјести) – *много се насекирати, изнервирати се, жалити због нечега, бити веома нестрпљив.*

⁶⁹ У наведеном примеру фразеологизам може имати оба наведена значења – сузе изазивају душевни бол. Осећање суза на телу упућује пак на телесни бол.

Радозналост је морила; да се изеде жива (Сремац 2, 51); Клинци су се живи појели од зависти (Твен, 44).

жив се смрзнути – *веома се смрзнути.*

„Уђи, душо! Мора да си се жив смрзао” (Селинџер, 11).

нећеш док сам ја жив (жива итд.)! – *каже се када се нешто не допушта ни у ком случају, ни по цену живота.*

АЛЕКСА: Држ’ га! Неће док сам ја жив! (Ковачевић).

не чути се жив – **1.** *бити врло тих, миран, не реаговати.*

Са брода није чуо ни гласка, јер је омладина била притајена и није се чула жива, као што то увек бива кад је ко мртав уморан (Твен, 234).

2. *бити скроман, држати се повучено.*

Док није сина родила, она се жива није чула (Матеш., Станковић, Грађа).

ни жив ни мртав – **1.** *веома болестан.*

Ни жив ни мртав, падне у постељу (Росић, 36).

2. *врло преплашен, изван себе од страха.*

Нађенка је ни жива ни мртва. Бледа, једва дише... Ја јој помажем да устане... (Чехов 1, 56).

3. *никако, ни по коју цену.*

– Ја нећу ни жив ни мртав у Бездин (РСАНУ, Груј. Н. 5, 260).

нико жив – *апсолутно нико.*

– Да сам пао у постељу, нико ми се живи не би нашао!... (Веселиновић, 244); Он је тако исто први разред гимназије сматрао као наследство и као посед са којег га нико живи нема право да крене (Нушић 3, 69); Опет се одшуња истим путем до саме скеле; у дереглији ни око ње не затече никога, дрско уђе у њу, јер је знао да нема никога живог осим пожарног (Твен, 136).

ништа живо – *апсолутно ништа.*

Шта сам урадио – окренуо сам штитник оне ловачке капе напред и набио га кроз преко очију. Тако ништа живо нисам могао да видим (Селинџер, 27).

одрати некога жива/живог – **1.** *жестико изударати некога.*

– Знаш ли, Томе, дошло ми да те жива одерем! – Теткице, па шта сам то урадио? (Твен, 167). **2.** *наплатити претерану цену некоме, опљачкати некога.*⁷⁰

остати жив – *спасти се од велике опасности.*

Тај њен капетан и ја рекли смо један другом да нам је драго што смо се упознали. [...] Вечито говорим: „Драго ми је што смо се упознали” некоме за кога ми нимало није драго што сам га упознао. Али мораш да говориш такве ствари ако хоћеш да останеш жив (Селинџер, 95).

све живо [и мртво] – *све што постоји.*

За мене су са звекетом разбијеног стакла упали у собу и Мишко („Нећеш?”) и баба Кокотовићка и учитељ и полиција, и све живо и мртво што се у мени везивало са њима (Андрић 2, 52); Њему

⁷⁰ А какве је бенефиције имао као заслужни грађанин, можда најбоље потврђује податак да му је општинска пореска служба, за земљиште које је плаћао по цени од 40 евра по ару, наплатила порез као да је тржишна вредност ара 24.000 евра. [...] Што би народ рекао, одрали су га живог (<http://www.pressonline.rs/>, 21. 9. 2008).

је све живо било пред очима. Затварао је очи да не би више гледао оног погледа Станковог, али му се тек тада јави још страшнији (Веселиновић, 225).

сви живи [и мртви] – *сви одреда, сви без изузетка, сав народ.*

Све живо као | да доби крила, | згрте се око | рингишпила... (Ерић 1, 72; Антологија – Ерић, 204); „Играш отприлике као она, а она игра проклето боље од свих живих и мртвих” (Селинцер, 79); Утврдило се да их нигде нема; све их живо оплакује; због њих и само због њих срца се цепају а сузе лију (Твен, 129).

живац

бити слабих живаца – *бити лако раздражљив, склон нервирању.* → **бити слабих нерава.**

Гђа Перса је стрепила за њу, па се бојала, ако је наљуте, да не учини што од себе, јер је била слабих живаца, врло осетљива (Сремац 2, 84).

изгубити/губити живце – *изгубити/губити стрпљење, контролу над собом.*

А ето, ни од корова нема Цице, | па како да човек не изгуби живце! || [...] | – Ево Цице! || И мама, која је очајавала све док је зној не проби, | стално измишљајући непознате кривце, | брзо се размаха по спаваћој соби | и покупи све изгубљене живце... (Антологија – Данојлић, 126);⁷¹ Почех понова да губим живце; почех се носити мишљу или да се испишем из поданства српског или да извршим самоубиство (Нушић 3, 240).

кидати живце – *мучити се, нервирати се.*

Тако кидам своје живце | час због Оца, час због Сина (Антологија – Ерић, 309); КОНДУКТЕР: Ти ћеш мени живце да кидаш! После да причаш како ти наплаћујем пет карата! (Ковачевић).

средити живце – *престати се нервирати.*

Сада сам ишао у купатилу да цимнем солидан гутљај бурбона или нечег, да ми среди живце и помогне ми да *стварно* кренем у акцију (Селинцер, 113).

живети

нити се живи, нити се мре – *каже се када је неко дуже времена у тешком положају – у бедном материјалном положају, тешко болестан и сл.*

– Ово нити се живи нити се мре. И какав ми је то живот: ако купиш ципеле, немаш за дрва (Нушић 2, 30).

живот

ако ти је живот мио! – *савет: ако хоћеш да останеш жив, уради то; у претњи: урадиш ли то – нећеш остати жив.*

– Више [се] не враћај ако ти је живот мио (Бајке 1, 46); Одједаред млаз светлости, и Том пројури крај њега. – Кидај – дрекну он – бежи ако ти је живот мио! (Твен, 226).

без живота – *непомичан, млитав.*

ЂУЛИЈЕТА: О, да осећања има | И врелу младу крв, ко лопта она | Хитра би била; [...] | Ал’ старост као да је без живота: | Трома је, спора, млитава – страхаота! (Шекспир, 69).

⁷¹ Песник гради хумор активирајући у контексту основно значење глагола *изгубити*.

вишњи (загробни, вечни) живот – рлг. *живот после смрти, постојање човекове душе после смрти (према схватањима многих религија).*

Након што мртви испричају своју причу, побринуо би се да их поново закопају како би могли да наставе своје путовање у загробни живот (Гибинс, 25); ЛАЗАР: Знао сам шта овим страдањем купујем. БАЈАЗИТ: Чуо сам како ви то зовете: вишњи живот! | Какав вишњи живот? | Тебе, Лазаре, чека овај пањ! (Симовић, 121); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Свој део ње од смрти нисте могли | Отети ви; ал' небо део свој | Сачуваће у вечном животу (Шекспир, 114–115).

вратити се / повратити се у живот – *излечити се, ојекити се.*

Осетио је да се гуши у мрклом мраку пре него што га је Костас пронашао и делећи с њим довод кисеоника повратио у живот (Гибинс, 205); Било би одиста и оправдано и човечански установити једну нарочиту бању за ђаке који су положили испите из латинскога језика; једну, тако рећи, латинску бању, са хладним тушевица и добром, снажном храном, да се таква деца поврате у живот (Нушић 3, 164); Олакшање би стигло прекасно да не беше једног чудотворног лека, који се добијао дугим кувањем једне посебне врсте пасуља. На огромно запрепашћење свих, вратио сам се у живот, као други Лазар (Тесла, 35).

гасити нечији живот – *убијати некога.*

И један талас принцезу скиде | и поче млади живот да гаси (Антологија – Радовић, 321).

дати живот некоме – *родити некога, бити родитељ некоме.*

Ја сам ти дао живот. | Није те донела рода (Антологија – Антић, 305).

дати свој живот – *погинути.* → **дати/давати главу.**

Он одговори: – Ваш довијека остајем и за вас ћу мој живот дати (Бајке 1, 22); „Сахранио сам другове уз све војне почасте. Они су дали своје животе за Мајку Русију” (Гибинс, 165); КАПЕТАН: Али не марим, не марим, господо, ни свој живот да дам кад треба послужити држави! (Нушић 6, 82).

душевни живот – *душевне потребе и њихово задовољавање.*

Обратили смо се психотерапеуту који нас је одмах упозорио да ништа не покушавамо на силу јер би то могло да се одрази на његов душевни живот (Кишон, 127).

живот је хтео – *догодило се, било је суђено.* → **судбина је хтела.**

Живот је хтео да пријатељство буде исто тако светло као и љубав (Петровић, 60).

живота ми мога! – *у заклинању: дабогда умро (умрла) ако лажем!*

Нећу, лепко, нећу, лепко, | живота ми мога (Антологија – Змај, 34); Ал' беседи Омерова мајка: | „Бог т' убио, Фатима девојко! | Ти си ми га уморила млада!” | Ал' беседи Фатима девојка: | „Нисам, мајко, живота ми мога!” (Народне баладе, 64); МЕРКУЦИО: Он је | Паметан, па се дома искрао | Да легне, мога ми живота (Шекспир, 50).

животе мој! – *у тепању: драга (драги) мој!*

ДОЈКИЊА: О, погледајте само: | Да црна дана! ГЂА КАПУЛЕТ: Ајме! Авај, чедо, | Животе мој! (Шекспир, 113).

живот некоме виси о концу – *нечији живот је угрожен, у великој је животној опасности.*

Емил: Он је у том врло деликатном тренутку, када је био у питању живот, када је људски живот висио о концу, када је неизвесност стајала према нама (Киш 2, 40).

између живота и смрти – у великој опасности за живот.

Са оном страшном раном што му се протезала од гркљана до десног рамена, зар није узалуд, месецима, лежао непомичан, над утоком Дунава, лебдећи између живота и смрти (Црњански 2, 101).

мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу – нар. посл. *боље ми помози док сам у животу него да ме жалиш после смрти.*

„Но мој тасте, стари Југ-Богдане! | И ако је моја данас љуба, | Љуба моја, ал’ је шћера твоја: | Срамота је и мене и тебе; | Но мој тасте, старац Југ-Богдане! | Мислиш ли ме мртва пожалити, | Пожали ме док сам у животу” (Епске песме 2, 16).

пасји (псећи) живот – бедан живот, врло тежак, неподношљив живот.

Јануар је био зимско доба, | [...] | дрхтао је астал, док орман стари | раширивши крила, говорити узе: || „Ово се више издржати не може! | Овакав живот јесте живот псећи!” (Антологија – Данојлић, 294); Али једног дана одвојише ме од мајке, и заправо тада почиње мој пасји живот (Ово „пасји” немојте да схватите погрешно, не жалим се на живот. Него кажем просто: мој живот.) (Киш 1, 77);⁷² КАПЕТАН: Питам вас, тако вам застава овог брода, да ли сте икада у свом псећем животу срели чудовиште са седам глава? (Радовић, 15).

поклонити (опростити) живот некоме – нар. песн. *не хтети убити некога.*

Једном речи, сви положи оружје и замоле да им се опрости живот (Дефо, 256); Стојану се до земље поклања: | „Богом брате, Чупићу Стојане, | Поклони ми живот на мејдану” (Епске песме 6, 54).

прави живот – живот пун успеха, богатства, уживања, живот достојан живљења.

Ој дуледу, дуледу – | овако је на леду. | Ту је живот прави – | док се не открави (Антологија – Змај, 46); То ти је прави живот: у каквој старој појати | спавати и грицкати; грицкати и постојати (Антологија – Данојлић, 255).

прегорети свој живот – изложити живот смртној опасности, жртвовати се потпуно.

Сто живота осећала је сада у себи мала Аска, а све њихове снаге употребила је да продужи један једини, свој живот, који је била већ прегорела (Андрић 2, 78); – Кад ми живот дотле дође да се морам за њ човеку молити, ја бих га прегорео!... (Веселиновић, 304).

раставити некога са животом – убити некога. → **раставити некога с душом.**

– Па што ме овако мучиш, Господе?... Што ме не раставиш са овим црним животом?... (Веселиновић, 100).

растати се / растајати се са животом (од живота) – умрети/умирати.

– Што јест – јест: мио је живот!... И да је најмучнији, опет се жао човеку растати с њим!... (Веселиновић, 341); И, мада ми је позната мудра реч француског писца Ги де Мопасана, по којој „нема ничега страшнијег до кад човек остари па забада нос у своју младост”, ја ипак то чиним,

⁷² Приповедач ове приче је пас, који упозорава да синтагму *пасји живот* не треба схватити фразеолошки. Цитат је уврштен у Речник зато што представља добар пример језичке игре и зато што се упућује на фразеолошко значење.

по ономе нагону који код давленика, за оно неколико тренутака растајања од живота, изазива пред очима слику прошлости, па чак и далеке младости (Нушић 3, 17–18).

спасити/спасти некоме живот – разг. *извући некога из невоље, помоћи некоме у врло тешкој ситуацији.*

„Није битно. Навикао сам на кратке кревете”, рекао сам. „Много вам хвала, господине. Стварно сте ми ноћас спасили живот” (Селинџер, 202).

стављати свој живот на коцку (покоцкати се са животом) – *изложити се великој животној опасности; неразумно поступати.*

Најзад [му], како је посада срчано веслала, и стављала на коцку свој живот не би ли нас спасла, наши морнари добацише, преко задњег дела брода, уже са плутачом (Дефо, 15); ЈУГ И кад је брже стигла та црнокоса девојчица и да одрасте, и да се начита, и да се насамује, да се покоцка са животом, да се уда и да целу простирку поново сручи на под (Михајловић, 91).

узети некоме живот – *убити некога.* → **узети (укинути) некоме главу, узети душу некоме (б).**

И зар неће Лазар – ако у животу остане – опет мучки покушати да му живот узме?... (Веселиновић, 49); РУЖИЧИЋ: Од моје воље зависи средством басне претворити вас у скакавца, у слепа миша, у гуштера, или сасвим вам живот узети (Стерија, 181); БЕНВОЉО: Тибалду, том што лежи ту на тлу, | Ромео живот узме (Шекспир, 79).

узети себи живот – *убити се, извршити самоубиство.*

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Заручисте је, па је хтедoste | Венчати силом с грофом Парисом. | Она тад дође к мени, сва ван себе, | Да молим да доконам начин неки, | Да је од новог брака избави, | Или је била решена да ту, | У мојој изби, живот себи узме (Шекспир, 131).

ући (ступити, изаћи и сл.) у живот – *почети учествовати у јавном животу, отпочети каријеру.*

Ја сам пажљиво пратио оне који су са положеним испитом из латинског језика ушли у живот да своје знање корисно примене (Нушић 3, 165); Војничке старешине троше врло много и снаге и времена на то корисно звање, тако да код војника равнање постане права навика, па ипак, кад изађе у живот, не уме да сачува ту лепу навику (Нушић 3, 234); Профе ће говорити шта нас све чека кад уђемо у живот, а родитељи, касније, по повратку кући наставиће да говоре у истом стилу (Олујић 2, 132); Ја сам продужио школу. Ступио у живот, у бујан, необуздан лет (Станковић, 76).

жила

из петних жила – *свом снагом, што је могуће јаче, с крајњим напором.*

– Устајте, сватови, на ноге лагане! – викну из петних жила (Веселиновић, 329); Запе да трчи око лепог имања, из петних жила (НК о Св. Сави, 70); Том запе из петних жила да научи напамет циглих пет изрека (Твен, 34).

жилет

оштар као жилет – *веома оштар.* → **оштар као бритва, оштар као коса, оштар као мазија, оштар као мач, оштар као сабља.**

Костас се провукао у чучећем положају, пажљиво избегавајући као жилет оштру ивицу дуж које је ласер прошао кроз оплату (Гибинс, 201).

жица

бити жицу за некога – покушавати да се нешто постигне ласкањем, чињењем некоме по вољи, молити за нешто околинским путем.

– Чика Џонз је хтео вечерас да изради сав овај народ овде, да бије жицу за једнога, прислушкивао сам ја кад је он теткици казивао о томе, као да је то божанска тајна, а ако хоћеш моје мишљење, није то више никаква тајна у овај час (Твен, 279).

дарнути (и сл.) у жицу – погодити некоме жељу, мисли, намеру; дирнути некога у осетљиво место; ганути некога.

Лазару се свртеше сузе у очима. Стари лисац смотри то, па као пас кад траг нађуши... и он, по првим знацима, потера одмах даље. Видео је да је у жицу дарнуо (Веселиновић, 30).

жмарци

подилазе (пролазе) некога жмарци – осећати језу, због узбуђености, страха и сл. → **подиђу некога мрави, подиђу некога мравци.**

Ивана су жмарци пролазили од ових страшних речи попиних; он осети сву тежину нове дужности на својој души... (Веселиновић, 209); Многи људи кажу | да их подилазе жмарци | мене подилази само један | Жмарац | брз | и није мали (Савремена лирика – Павловић, 111);⁷³ Одједаред Тома подиђоше жмарци од пете до главе, јер му око паде на сурово лице Индијанца Цоа (Твен, 101).

жрвањ*

млети као жрвањ⁷⁴ – много причати, брбљати обично неважне ствари. → **брбљати као врабац, клеветати** (и сл.) **као чекетало.**

А синчић је млео | као жрвањ бео: | – Мама, ја бих сео. | Мама, ја бих сео (Антологија – Лукић, 33).

жуљ

стати (нагазити) некоме на жуљ – увредити некога, замерити се некоме, повредити, озлоједити некога, дирнути некога у осетљиво место.

Ено је и гордост, обесила три лисичја репа позади, задела неколико обојених гушчијих перушака у капу, узнела главу и стаје на жуљ свакоме трећем пролазнику (Нушић 3, 228); ЂОКА: Пре ћу погинути но што ћу то дозволити! КАПЕТАН: Аха! Аха! Ту смо! Нагазили смо на жуљ! (Дочена звонце и звони.) Ту смо, дакле, голубе, пипнули смо тамо где боли! (Нушић 6, 82).

жуч

гутати (и сл.) **отровну жуч** – доживети нешто тешко, непријатно.

ТИБАЛДО: Али ће да гута | Отровну жуч и пелен макар кад | Тај уљез што се слатко смешка сад (Шекспир, 46).

⁷³ Песник се игра речима мењајући у фразеологизму обавезну множину именице њеном једнином. Иначе, ова именица ретко се употребљава у једнини, која може гласити *жмарак* и *жмарац*.

* *воденични, млински камен*.

⁷⁴ Много чешће се употребљава фразеологизам *млети као воденица*.

за

за и против – *добре и лоше стране нечега.*

А и разум је преовладао у мени. Сабрала сам за и против: Мајкл добро плива, бостан није сувише далеко од обале, два чамца су близу да помогну... (Селенић, 223).

завеса

одгрнути (и сл.) **завесу с нечега** – *разоткрити, обелоданити тајну нечега.* → **скинути вео с нечега.**

Далеко досеже сећање, оно одгрне све завесе: сећао сам се догађаја који су се десили још онда када сам једва знао добро да ходам (Цанкар, 95).

завист

позеленети од зависти – *бити веома љубоморан.* → **пући/пуцати (свиснути и сл.) од једа** (2).

А један је хтео целог мене за успомену, да ме држи у предсобљу, због пријатеља и рођака – да позелене од зависти... (Хтео сам једно време да се упитам шта ће му зелени рођаци и пријатељи, али сам од тог питања одустао, јер имам преча посла.) (В. Андрић, 17);⁷⁵ Када су моји другови, који упркос доброј опреми, ништа нису уловили, дошли до мене, позеленели су од зависти (Тесла, 24).

зазубице*

добити зазубице (расту некоме зазубице) – *добити/добити јаку жељу за нечим.*

И све ће се то повешати у одаку и по осталој кујни тако високо да домаћи мачак може само видети све то и зазубице добити, али се неће хаснити! (Сремац 2, 181); То се причало и препричавало, једнима су расле зазубице, други су их ковали у звезде, док најзад, некима, од болесног узбуђења није ударило у главу (Твен, 282–283).

зајам

вратити зајам некоме – *осветити се, вратити истом мером за неку непријатност, наношење зла, вратити мило за драго.*

Станко напери пиштољ на њ, али га Алекса ухвати за руку. – Зар на своме прагу?! – упита оштро. [...] Лако ћеш му зајам вратити, али сад не, јер сам га ја овамо позвао... (Веселиновић, 224).

заклан

заћутати као заклан – *не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.*

→ **ћутати као заливен, ћутати као црна земља, ћутати као мртвац, ћутати као нем, ћутати као риба.**

И заћута све као закљано... (Веселиновић, 362).

спавати/заспати као заклан – *бити обузет тврдим/дубоким сном, спавати најчвршћим сном.*

→ **заспати/спавати као мртав, спавати/поспати као поклан, спавати као топ.**

Ногић се спусти крај другова и заспа као заклан (Веселиновић, 262); „Спавао сам – вели – као заклан, што но се вели!”, одговара Ћосо (Шалјиве приповетке, 29).

⁷⁵ Владимир Андрић гради хумор употребљавајући фразеологизам у дословном значењу.

* *месо што нарасте коњу око зуба.*

заклетва

од заклетве – 1. *ни један једини.*

– Излежавамо у дугу дану. Нигде Турчина од заклетве!... (Веселиновић, 369).

2. *бар један.*

„Остави ми брата бар једнога, | Једног брата сестри од заклетве” (Епске песме 2, 36).

закован

стојати (седети и сл.) **као закован** – *не мицати се с места, често од запањености или страха.*

→ **стојати/стати** (застати и сл.) **као окамењен, стајати (стојати) као скамењен, стати (остати и сл.) као укопан.**

Беше скочио на ноге, али је стојао на месту као закован... И уздрхта као прут... (Веселиновић, 41); Провири он, али мачак седи пред рупом као закован (Нушић 1, 130).

закон

закон неумитни – поет. еуф. *смрт.*

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Има л’ кривице ту до мене какве, | Нек’ старост моју који час пре рока | Ко жртву узме закон неумитни (Шекспир, 132).

закон тојаге и зуба – *закон јачег, правило по коме се слабији мора покоравати јачем.*

Нужда је заповедала да се стално буде на опрезу; јер ови пси и људи нису били варошки пси и људи. Они су били дивљаци, сви до последњег, и нису знали другог закона доли закона тојаге и зуба (Лондон, 21); Лепо је и красно на Југу, где влада закон љубави и другарства, поштовати право приватног власништва и лична осећања; али на Северу, где влада закон тојаге и зуба, будала је ко год се обзире на такве ствари (Лондон, 31).

заливен

ћутати као заливен – *не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.*

→ **заћутати као заклан, ћутати као црна земља, ћутати као мртац, ћутати као нем, ћутати као риба.**

Ми сви четворо ћутимо као заливени (Нушић 1, 66).

замена

погинути (изгинути и сл.) **без замене** – песн. покр. 1. *погинути а не убити ниједног непријатеља.*

Сви ови побијени Црногорци погинули су без замјене, јер нијесу имали оружја код себе (РСАНУ, Кнежевић М., Зап. 1, 94).

2а. *немати сина, који ће осветити погибију оца.*

„И ја имам дворе и тимаре, | И у двору остарила мајку, | Вјерну љубу скоро доведену | И сестрицу милу неудату; | Ал’ ја тога сад ништа не жалим, | Већ ја жалим ће ћу погинути, | Погинути данас без замјене” (Епске песме 6, 99).

2б. *немати мушке рођаке, који би извршили крвну освету.*

Заиста, Цетиње беше тада невесело. Толики Црногорци изгинули без замене (РСАНУ, Нен. Љ., О Црногорцима, Бгд. 1929, 158).

залогај

јести горак залогај – *тешко живети, тешко зарађивати за живот.* → **јести горко хлебно дрво.**

Хтеде да га викне, да се здружи с њим; с њим да броди мирне дубраве, с њим да једе горки залогај, да му бди над сањивим и уморним телом... (Веселиновић, 73).

отимати некоме залогај из уста – *остављати некога без средстава за живот.*

Па ћеш видети окорелог зликовца, који је читав низ сиротиње оглобио, који је многе и многе куће до темеља разорио, који је ближњему залогај из уста отимао (Нушић 3, 229).

замка

пасти у замку – *наћи се неочекивано у тешком, неугодном положају.* → **пасти** (упасти, запасти и сл.) у клопку.

– Ја и онај поп, који је као орао лебдео над Црном Баром и није дао људма да падну у твоје замке!... (Веселиновић, 245).

занат

испећи/пећи занат – *научити/учити одлично свој посао, овладати/овладавати својом струком, постати/постајати мајстор, стручњак.*

Искрцао се што само боље може бити на другу обалу, јер је он био печен у том занату (Твен, 136); Навикнувши се на војни посао, испекавши свој занат, он га је и презирао, а још више те људе што су му на дому личили на Цигане, као и њихова насеља на черге (Црњански 2, 104).

запад

Дивљи запад – *западни, слабо насељени делови Сједињених Америчких Држава.*

Ти се, Пустолове, можда питаш ко прави толику буку, дим и прашину? Нећу да одговорам, али не зна се ко је гори: каубоји или Индијанци. Најбоље дођи па се сам увери и овај претерано Дивљи Запад што пре мало припитоми... (В. Андрић, 102).

запећак*

отићи у запећак – *бити запостављен, занемарен.*

– Но, и ти си ми неки красан отац! Та и куд ће се ова наша мерити с оном њеном!! Тако и на балу, тако свуд, свуд... Увек ова наша оде у запећак (Сремац 2, 94).

чувати запећак – *седети у запећку, не излазити из куће.*

Зато се на такав пут у ово доба и шаљу само старији и јачи, а малишани у то доба остају код кућа, па се цавелају и претурају по ћилимцу у топлој соби, или се са дедом, који такођер чува запећак, боду и туцају главама ко овнови и челиче своја темена на тај начин (Сремац 2, 178).

засенак**

бацити (ставити) некога/нешто у засенак – *потиснути у страну, надмашити нечији успех, славу и сл.*

И наравно, то је побудило тако голему радозналост, да је тако рећи ставило у засенак и сам главни догађај (Твен, 245); ПРОЛОГ (Улази ХОР) Не цвета | Драз оне сад што смртни јад му кова: | У засенак је баци Ђулијета (Шекспир, 49).

пасти у засенак – *изгубити значај, доспети у подређен положај.*

* простор између пећи и зида.

** место које је у сенци.

Остали успеси, ма колико били велики, пашће у засенак, али ја осећам да могу мирно да се одмарам на својим ловорикама хиљаду година (Тесла, 29).

застава

купити (и сл.) **некога под своју заставу** – *окупљати војску*.

Зека стаде купити под своју заставу све што не имађаше „никог свога до бога милога”, што му је „погинути као попити чашу ракије” (Веселиновић, 295).

зашто

зашто и крошто – *из ког разлога*.

Он рече самом себи да је сасвим немогуће да би тај дечко био у стању да одговори макар и на најпростије питање – зашто и крошто, ако бога зна, зашто му је судија и поставио питање! (Твен, 46).

ни зашто ни крошто – *без разлога*.

Дође му тако па се усићи, не знаш ни зашто и ни крошто, па неће да избија по неколико дана; заћути као да се са свима у кући посвађао (Сремац 2, 23).

збогом

збогом остај(те)! (**остај(те) збогом!**) – *поздрав при одлажењу*.

Милош хоће граду Вучитрну, | па говори српском цар-Стјепану: | „Збогом остај, мој мили ујаче, | мој ујаче, српски цар-Стјепане!” (Епске песме 1, 95); СТРАХИЊА Не треба ми од вас ништа. Остајте збогом, господо хришћанска (Михајловић, 98); Рекох онда, па ћу и свакада, | Али збогом мени остај сада! (Радичевић, 122).

пођи (иди и сл.) **збогом!** (или у обртима с **нека**) – **1.** *за изражавање добрих жеља за срећан пут*.

„Иди збогом, али за главу своју ником не казуј, јер ако кажеш коме год, одмах ћеш умрети” (Бајке 1, 72); – Полази! Збогом, Сурепе, Ногићу, Станко, Зеко... Збогом!... – Збогом пошли! (Веселиновић, 131).

2. *када се некоме љутито каже да треба да оде, да престане да се меша у нешто и сл.*

– Зашто, брате, плачеш? А он јој срдито одговори: – Иди збогом, кад ми помоћи не можеш! (Бајке 1, 94); „Збогом остај, Љутице Богдане, | Да с’ у здрављу опет састанемо” | [...] | „Збогом пошо, Краљевићу Марко, | Већ те моје очи не виђеле! | Како си ме данас препануо, | Никада те пожељети нећу” (Епске песме 3, 65).

последње (задње) збогом – **а.** *последњи поздрав (при коначном расанку, кад се претпоставља да више неће бити виђања)*.

ДИВНА: Спасени смо! Чудно: пре неког трена | нада ми је била сасвим изгубљена, | задње збогом већ ми рече отац стари | а сада ће радост опет да озари (Ђокић, 27); И они други гусари праштали су се „последњим збогом” (Твен, 119).

б. *поздрав умрлом.*⁷⁶

⁷⁶ Последње збогом – Фудбалски клуб „Лос Анђелес” одиграо је прву домаћу утакмицу ове године и одао почаст преминулој легенди тога града Кобију Брајанту, који је преминуо 26. јануара у паду хеликоптера (<https://objektiv.rs/>, 28. 2. 2020).

збор

збор зборити – нар. песн. *говорити на збору*.

Збор зборила господа 'ришћанска | код бијеле цркве Грачанице: | „Мили боже, чуда големога! | Куд се ђеде цар-Немање благо” (Епске песме 1, 73).

звати се

не звао (звала) се ја... – *при заклињању: урадићу ја то сигурно*.

И грмне у полутаму: – Багро шифоњерска, почистићу ја вас, не звала се Сока! (В. Андрић, 78).

то се зове... – разг. *то је у правом смислу речи*.

Тали је устала, пожелела нам свима лаку ноћ и отрупкала у своју собу без коментара. То се зове дисциплина! (Кишон, 126); СОКОЛОВИЋ и ЈЕЦА: Два просиоца! САВЕТА: Заиста, Малчика, то се зове срећа! (Трифковић, 43).

звезда

да му је звезда на челу – *без обзира на то колико је значајан, важан*.

– Е, нећеш, мајку ти лоповску, па да ти је звијезда на челу! (Ћопић 3, 58).

ковати некога у звезде – *претерано хвалити, величати, уздизати некога*.

Једнако су чаврљали о Томову запрепашћујућем плану, ковали га у звезде, дивили се његовој велеумности (Твен, 142); ЂУЛИЈЕТА: Је л' гори | Грех што ме куша реч да погазим, | Ил' што ми мужа благи истим оним | Језиком којим хиљадама пута | У звезде пре га ковала? (Шекспир, 101).

родити се под репатор звездом – *бити несрећан у животу*.

ТОШИЦА: Тошице, Тошице, под каквом си се ти звездом родио? Ако се добро сећам, мати ми је увек приповедала да се оне године које сам се родио, појавила репата звезда! (Трифковић, 52).⁷⁷

светлети (сијати) као звезда – *јакко сијати*. → **сјајити (светлети и сл.) као жеравица, сијати као (како) [јарко] сунце**.

Кад смо прошли окамењену шуму, спазио сам рефлектор *Наутилуса* како светли на дну као звезда (Верн, 234–235); Издалека само све ко звезда сја; | издалека само дивимо се свему (Максимовић, 20).

скинути некоме звезду са небеса – *бити спреман учинити све за некога*.

ПЕВАЧ: *Кад би моја била, | скинуо би ти сјајну | са небеса звезду!* (Ковачевић).

погасе се / гасе се некоме [све] звезде (зађе нечија звезда) – *пропадне некоме све наде*.

И онда, кад звезда моје судбе зађе | За малу хумку трошних земних жеља (Пандуровић, 33); – Али ако овца поједе цвет, то је за њега као да су се, одједном, све звезде погасиле! (Сент-Егзипери, 33–34); *Ти трепериш, и кад овде звезде гасну, | и топиш, ко Сунце, и лед суза, и лањски снег* (Црњански 1, 245).

⁷⁷ Фразеологизам који речници бележе гласи *родити се под срећном/несрећном звездом* – *имати/немати среће у животу*. Писац је променио придев у фразеологизму, одлучивши се за придев *репат*, активирајући његово фигуративно значење – то што се појавила репата звезда могао би бити знак несрећне судбине, будући да се придевом *репати* (у именичкој служби) означава ђаво, а да и у фразеологизме овај придев уноси негативна значења (*куси и репати* – свакојаки људи, било ко; *репата лаж* – крупна, груба лаж).

звер

јурнути (скочити и сл.) као [поманитала] **звер** – *јурнути (скочити и сл.) одједном, нагло, бесно.*

Само што погледа Маринка страшним погледом, па јурну као звер... (Веселиновић, 36); Овчарска цукела арлаукне од беса и скочи, као поманитала звер, па право за гушу оног оседланог пса, на коме је генерал јахао (Нушић 1, 31).

љут као звер – *веома љут, бесан.* → **љут као змија, љут као паприка, љут као пас, љут као рис.**

– Сигурно се одала на астрономију и звјездочтеније – вели заједљиво поп Ћира – па погађа 'оће л' бити рата, и ко ће добити батина. – Па и биће и рата и батина! – дрекну поп Спира љут као звер, и полете на противника... (Сремац 2, 141).

рикнути (арлаукнути и сл.) као [рањена] **звер** – *страшно, јако викнути.* → **урликати** (и сл.) **као рањени лав.**

Он рикну као рањена звер... У његовој души букну нешто... То беше гнев... Он је растао нагло као квасац, и... испуни га свега... (Веселиновић, 47); – Ја ћу да се привучем што ближе непријатељу, па ћу уједанпут, као тигар из заседе, арлаукнути као звер и скочићу пред непријатеља (Нушић 1, 108).

убијати се као звери – *убијати се мучки, дивљачки.*

ЋЕЛАВИ: Људи се на све стране убијају кô звери! (Ковачевић).

зверка

крупна зверка – *утицајан, важан човек.*

ЖЕНА Ја сам Југова кћи. То ми је свекрва. ВЛАХ АЛИЈА А-ха, крупне сам ја то зверке данас уловио (Михајловић, 47); Тај уопште није хтео да разговара с тобом ако ниси нека крупна зверка или славна личност или нешто (Селинџер, 152).

звоно

на сва звона – *широко у јавности, свима [разгласити].*

СВАДИША: Ма, разгласићемо одмах на сва звона, | чуће сви (Ђокић, 71).

под стакленим звоном – *одвојен од других људи, без много везе са светом.*

Иако мене је било мало страх, јер ипак Мајкл је био још мали, није имао још ни једанаест, ја сам то допустила баш зато што знала сам да он треба се социјализирати међу своје вршњаке, да не сме сазревати под стакленим звоном и међу нама одраслима (Селенић, 219).

згода

жива (права) згода – *згодна, лепа прилика, одличне околности.*

Свака душа спава – | сад је згода права (Антологија – Змај, 108); – Жива згода да их похватамо, драги ага! Само да пружиш руку, па си их већ спопао за врат! (Веселиновић, 191); А баш јој је згодно дошло да уради што је смислила; није имала кога да пита, него је могла сама да уради, јер поп Спира ни поп Ћира није био у селу. Отишли су као прекјуче, а бавиће се још не знам колико који на путу. Дакле, све ко поручено, жива згода (Сремац 2, 102).

згорег*

не би било (није итд.) згорег – *не би ништа сметало, било би добро, корисно.*

– Неће згорег бити да се мало поразговоримо о свему што нам ваља чинити (Веселиновић, 253);
– Ај! – запита јачим гласом оне унутри, – ’оћемо л’ мало да одморимо сироте коње? – Па, не би згорег било! (Сремац 2, 216).

здрав

здрав здравцат – *у појачаном значењу: здрав, потпуно здрав.*

Ако се пушка поквари, образује се комисија, прегледају је са свих страна, проучава се ствар, пише се реферат, пажљиво се пакује и шаље на оправку, па се здрава здравцата враћа у фронт (Нушић 3, 237);⁷⁸ МИЛИЦА: Видиш, и мене је јуче болела глава, то јест, чинила сам се да ме боли, премда ти, боже, знаш да сам била здрава здравцата (Трифковић, 45).

здрав и читав – *а. сасвим здрав; неповређен, без икакве озледе.*

Био је ретке среће. Толико је бојева претурио, па остао здрав и читав (Веселиновић, 352);
– Чујте, па ја остадох здрав и читав захваљујући само вама двојици (Ђопић 2, 126).

б. неоштећен, неначет.

„Новац ће те чекати, здрав и читав, до сут...” (Селинцер, 203); „Овим вратима, господине, не треба никакав други мајстор осим вас, јер су она здрава и читава” (Шаљиве приповетке, 64).

здравље

питати (запитати) некога за [јуначко] здравље – *1. поздравити се / поздрављати се с неким, разменити/размењивати уобичајене фразе приликом сусрета.*

Руке шире, у грла се грле, | у бијело цјеливају лице, | за јуначко питају се здравље (Епске песме 1, 110); „Како дође и доведе војску, | Те се Јаков саста са Ћурчијом, | У образ се они пољубише, | Ал’ за здравље питат се не ћеше, | Веће одмах кавгу заметнуше” (Епске песме 6, 32); – Јуче смо били овде на забави, дакле је у реду да се данас запитамо за здравље наше миле домаћице! (Трифковић, 48).

2. ир. запретити/претити некоме осветом; насрнути на некога, напасти га.

– Док стигне само војвода из Италије, док се приберемо, запитаћемо се за јуначко здравље (РСАНУ, Шапч. 7, 152).

пити/напити у нечије здравље – *наздрављати некоме желећи добро здравље, дуг живот и сл.*

„Та ником’ је другом напиток’ нећу, | Већ у здравље Милош-Обилића” (Епске песме 2, 58); – Ех, па онда што смо и пили узалуд, и пре вас, другима, мање достојнима. Требали смо прво у ваше здравље, драги мој и ретки мој госте, чесејши господин-Ђиро! (Сремац 2, 231).

у здравље! – *1. при поздрављању: да будемо здрави!*

– Збогом, чобанине. – У здравље, газдарице (Доде, 30).

* Овај прилог употребљава се само у изразу.

⁷⁸ Пошто је претходно рекао да се у војсци не води рачуна о томе у каквом су здравственом стању војници, Нушић употребљавајући фразеологизам *здрав здравцат* уз пушку, наглашава да се о опреми изузетно води рачуна. Пишчев сарказам долази од огорчености изазване сопственом несрећном судбином – син јединац погинуо му је у Првом светском рату, те Нушић у *Аутобиографији* објашњава однос државе према војницима и њиховим родитељима: Тебе узму из куће у војску и не дају твојим родитељима никакав реверс, а после две године или те врате или не врате, па ником ништа. Док пушку морају да узму на реверс и у реверсу да назначе да су примили у исправном стању, па тако и да врате. Не врате ли је, настају истраге, реферати, комисија, одговорности и шта ти ја све знам (Нушић, 237).

2. *при наздрављању, као израз добрих жеља за нечије здравље, срећу, успех.*

– Ова прва [пљоска] у лијепо здравље нашијех јатагана (РСАНУ, Јакш. Ђ. 9, 215).

у нечије здравље – *благодарећи, захваљујући некоме.*

– Еј валај, рајо, како си? – Добро у твоје здравље, мој лијепо ага! – одговори му (Шалјиве приповетке, 90).

здраво

да си (сте) здраво! (тако био здраво!, здраво живо!, здраво остај(те)! и сл.) – *пригодни поздрав.*

СТОГОДАН: Здравно-живо, сине! (Ђокић, 5); Ал' беседи Косовка девојка: | „Здравно да си, кнежева војводо! (Епске песме 2, 46); „Побратиме, Старина Новаче, | Кажу право – тако био здраво! | Са шта, брате, оде у хајдуке?“ (Епске песме 4, 9); – Е онда, останите ми здраво, браћо! (Нушић 1, 65); – Бели дечак!... Још видим белог човека!... Здравно да си, ма ко био! (Сјенкјевич, 230).

здраво свануо! (сванула!) – нар. *јутарњи поздрав.*

ДАВИД: Здравно сванђ, господине? СУДАЦ: Ти да се са мном рукујеш и здравиш?! (Кочић 2, 189).

зезање

без зезања – жарг. *стварно, истински, право речено.*

„Без зезања, хоћеш ли да носиш тај сако вечерас или нећеш?“ (Селинџер, 32); „Шта, то је рекао? Без зезања? Стварно је то рекао?“ (Селинџер, 54).

зејтин

клизи нешто као зејтин – *о ракији: питка је, лако се пије.*

– Е „гребе“! Откуд гребе, кад клизи ко зејтин!... Све се тоциља! – вели бојтар (Сремац 2, 220).

зелен

бити зелен – *бити неискусан, млад.*

САРА: О, ма'ните фрајлицу, она је јошт' зелена (Стерија, 185).

зеље

тога зеља има доста – *има тога у изобиљу.*

– Тражи друга кола, та бар тога зеља има доста, фала богу (Сремац 2, 212).

земан*

стане земан по земану – заст. *прође дан за даном, прође доста времена.*

Послије његове смрти стане земан по земану, док на једну ноћ стане неко на вратима лупати (Бајке 1, 17).

земља

бити под земљом (два метра испод земље) – *бити мртав.*

* тур. заст. *време.*

Два метра испод земље, расејан у прах или претворен у вештачко ђубриво, ја ћу се сећати тих усана, очију које се заклапају и мириса коже прожете сунцем (Олујић 2, 140); Једеш ли данас пасуљ, | у својој кући, | ти који под земљом | био ниси – | прекрсти се (Савремена лирика – Васовић, 82).

венчати некога са земљом – *убити некога.*

Тата, зашто су нас дотерали овде | Да нас венчају са земљом | Шта смо им то урадили | Гризли смо земљу. Много смо гризли земљу, сине (Ћосић, 34).

вуче некога [црна] земља – *ускоро ће умрети, стар је, изнемогао, смртно болестан.*

Осећала је како јој трепавице падају и како је црна земља вуче... И паде, паде као кап (Веселиновић, 371); – То ти је та вјечита робија која се зове тежалук. Никуд побјећи од њега, веже се дан за дан, као карике у ланцу. Што дужи живот, и синцир дуљи, и још све тежи, земљи те вуче (Топић 1, 65).

гори некоме црна земља под ногама – *неко је угрожен, у опасном или несигурном положају.*

→ **гори некоме под ногама.**

Лазар се мењао у лицу. Горела му је црна земља под ногама... (Веселиновић, 29).

гристи земљу – *сиротовати, гладовати.*

Тата, зашто су нас дотерали овде | Да нас венчају са земљом | Шта смо им то урадили | Гризли смо земљу. Много смо гризли земљу, сине (Ћосић, 34).

завртела се (гиба се и сл.) [некоме] земља [под ногама] – *веома се изненадити, узбудити се у великој мери, изгубити присебност.* → **изгубити (не осећати) тло/тле под ногама (2).**

Даглас је видео патике у блиставом излогу продавнице. Брзо је скренуо поглед, али му је нешто већ држало зглобове, стопала са му застала у ваздуху, а онда нагло пружила корак. Земља се завртела (Бредбери, 24); – А ако ти ниси убио Станка!... Ако он буде жив, куд мислиш онда?... Он осети да му се земља под ногама гибала... (Веселиновић, 41–42).

збрисати (избрисати) некога/нешто са земље (са лица земље) – *учинити да неко или нешто нестане.*

Родио сам се у једној старој кућици, у близини београдске Саборне цркве. Та кућица доцније збрисана са земље и наместо ње се сад диже велика палата Народне банке (Нушић 3, 25); Није [му] изгледало ни најмање неприкладно да буде разјарена таква једна скупочена грмљавина и непогода само да би се избрисао са лица земље такав један црвић земаљски као што је он (Твен, 189).

земља духова – *опустела земља, она која има мали број становника или их уопште нема.*

За Џека и Костаса ово није била земља духова, већ познато подручје које је доносило топло осећање успеха (Гибинс, 86).

земља суза и крви – *земља у којој се врши насиље над народом, у којој се народ безобзирно искоришћава и израбљује.*

А арапске чете су продирале све даље, тако да цела средишња Африка постаде земља суза и крви (Сјенкјевич, 15).

земљо, прогутај ме (отвори се)! – за изражавање стида или згражавања над својим поступком.

– Јао, и теби је још до вечере! – дрекну гђа Сида, па стала па је гледа. – Та друга на твом месту дрекала би: „Отвори се, земљо, па ме прогутај!” а ти ко да ништа није ни било! (Сремац 2, 93); ТОШИЦА (*сам*): Дакле и он! Истина је, дакле! Сруши се, плаво небо на мене, прогутај ме црна земљо! (Трифковић, 64).

јак као [црна] земља – врло јак, необично снажан. → **јак као ала, јак као слон.**

– Махни! Кад ме стеже за гушу, ја рекох испадосе оба ока. Јаки је као црна земља!... (Веселиновић, 108); Повратиће појас снаге, да буде јак као земља, снажан и моћан као нико до тада (Росић, 38).

као да је у земљу пропао – нестао је, изгубио се, нагло, без трага.

– Па где му је девојка? – Не знам. Како је истера, она изађе из авлије, па као да у земљу пропаде (Веселиновић, 185); Бадава је узбунио сву полицију и сву варош, од Ђурђића нигде ни трага, као да је у земљу пропао (Нушић 1, 46); – Ехеј, има ли га тамо? – Нема, као да је у земљу пропао! – дође одговор са саме ивице јаруге (Ђопић 2, 149).

клањати се некоме до земље – молити некога усрдно за нешто.

„До земље ти се клањам и вавек ћу се за тебе молити богу, води ме одавде, иначе ћу умрети...” (Чехов, 34).

крити се у црној земљи – склањати се из јавности, не појављивати се ни на једном месту.

„Забога, Цицо, где си досад била? | Ниси се ваљда у црној земљи крила?” (Антологија – Данојлић, 126).

не држи некога земља – не остаје се некоме на месту на коме се налази. → **не држи некога место.**

МАЈКА А и ти једва чекаш да се некуд крене. Земља те не држи. Откуд си само тако ветрењаст, а баш да си још млад, богами, више и ниси (Михајловић, 18).

обећана земља – 1. рлг. према Библији, Палестина.

Јер као што прекрасни Јосиф узе из Египта тело оца свога Јакова и пренесе га у земљу обећану, тако и ови благообразни синови његови [...] сами носећи пречасно тело оца свога, и са великом почашћу положише га у овој светој цркви (Свети Сава, 37).

2. срећна, богата земља или место, рај у идеалном или материјалном смислу.

Ускочи Гереб, блаженог, озареног лица, као човек који најзад сме да крочи на обећану земљу (Молнар, 139).

округла је земља – ствари у животу се понављају.

Љуби се с дједом и утјешно пророкује: – Брзо ћемо се ми опет срести, побратиме, округла је земља (Ђопић 1, 15).

отићи под (у) земљу – умрети, погинути.

– Сто живота да имају и они и Турци – вала им под земљу!... (Веселиновић, 263); – Е, знам и ја те ваше филозофије! Знам ја, ако ћеш, и „земља јеси, у земљу отидеши”! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! (Лазаревић, 236).⁷⁹

отићи у земљу Бестрагију – *отићи у непознато, врло далеко.*

– А буду ли жандари за мене питали, реците да сам отишао у земљу Бестрагију да поткивам буве (Ђопић 2, 107).

пасти на земљу – *родити се.*

Сјај, ал и мирис, јоште више, | који нас, увек изнова, сећа | да негде – ван земље – постоји срећа, | и да смо, пре но што смо на земљу пали, | све већ видели и све знали (Антологија – Данојлић, 270).

пољубити земљу – *пасти, бити оборен у борби.* → **пољубити патос.**

Ето прошле суботе запалио ми мој Џо неку праскаву жабицу, ама испод самог носа, а ја њему шамарчину, да је пољубио земљу! (Твен, 133).

пропасти у земљу – *јак се застидети.*

Милош да пропадне у земљу. Волео би него бог зна шта да га Крушка само то није запитао!... (Веселиновић, 199); – Кад јој штогођ кажете, а она поцрвени до ушију па у земљу да пропадне, а већ од унтерхалтунга ни спомена! (Сремац 2, 46).

саставити некога са земљом – *оборити некога на земљу оружјем или ударцем.*

Доктор га изнебуха распали и састави зликовца са земљом (Твен, 88).

спустити некога на земљу – *учинити да неко схвати своје заблуде, нереалност својих планова.*

Хибермајеру се та идеја изузетно допала. Натраг на земљу спустила га је Ајша, која је наставила да чисти папирус (Гибинс, 29).

сравнити нешто са земљом – *потпуно уништити, разорити до темеља.*

Стара кула тамо у граду Лазаревог детињства срушена је одавно докраја и сравњена са земљом (Андрић 2, 12); ДАВИД: Само имам оно нешто крезубе бабетине, и ту њивицу куруза што сам имђ, па ми овај лопов сатра и са земљом сравни (Кочић 2, 194).

створити се (ницати и сл.) као из (испод) земље – *изненада, одједном се појавити.*

Почеше наједаред ницати чете као из земље (Веселиновић, 295); – Откуд се створише ови овде, као испод земље? – узвикивао је Пастор (Молнар, 160); – Свуд се она нађе, гром је спалио! Створи се ко из земље! (Сремац 2, 214).

ћутати као црна земља – *не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.*

→ **заћутати као заклан, ћутати као заливен, ћутати као мртвац, ћутати као нем, ћутати као риба.**

– Ма шта се догодило, имамо да ћутимо кђ црна земља (Твен, 95–96).

⁷⁹ У питању је цитат из Библије, који говори о томе да је човек телесно биће, створено од материје, у коју ће се и вратити.

земљиште

доћи на нечије земљиште – приступити области у којој се неко одлично сналази. → **то је нечији терен.**

„Шта ли ти све нећеш знати, Петровићу. Али не може два пута, година има 365 дана, молим.” Професор је дошао на Михаилово земљиште: „Хоћете да кажете да фали 119 светиљки, ако година још није преступна?” (Витезовић, 50).

зеница

зеница у оку – оно што је најмилије, најдраже.

Идрис, који је брзо увидео да је та мала особа зеница у оку целога тог друштва, у свакој прилици је изјављивао да му је до ње стало више него до рођене душе (Сјенкјевич, 33).

зец

стукнути (и сл.) **као зец** – врло брзо потрчати.

– Ето га право за врат! – дахну пољар у празновјерну страху, па натуче шешир и стуче у жбуње попут зеца (Ђопић 2, 151).

зид

бео као зид – потпуно сасвим блед. → **бео као креда, бео као креч, блед (побледети и сл.) као крпа, блед као мртвац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.**

Тада пред њега стаде Гереб, бео као зид (Молнар, 101); А Ерне Немечек, секретар гит-удружења, капетан градилишта из Павлове улице, лежао је у кревету у вечном миру, бео као зид (Молнар, 202).

између четири зида – у затвореном простору.

Да би ми дала могућности да смислим шта ћу, упутила ме је у Пожаревачки казнени завод, са пресудом која ми је обезбедила две пуне године размишљања измеђ’ четири тамничка зида (Нушић 3, 219).

наићи на зид – наићи на препреку за остварење циља.

САМСОН: Неко пашче из ове куће подстаћи ће ме да се укипим: на зид ће наићи сваки момак и сва цура из Монтекијеве куће (Шекспир, 23).

притиснути некога уза зид – довести некога у тежак, безизлазан положај, савладати некога, утерати у шкрипац, не оставити могућност некоме да се брани. → **дотерати некога (цара) до дувара, стерати/сатерати некога у ћошак (1).**

ГРЕГОРИЈЕ: Значи да си слаботиња: јер се само слаботиње тискају уза зид. САМСОН: Тако је; и зато се жене, као слабија страна, увек притискују уза зид. Стога ћу ја Монтекијеве момке да најурим од зида, а његове цуре да притиснем уза зид (Шекспир, 23).⁸⁰

тискати се уза зид – штитити се, не бунити се, трудити се остати неприметан како би се избегла опасност.

САМСОН: Неко пашче из ове куће подстаћи ће ме да се укипим: на зид ће наићи сваки момак и сва цура из Монтекијеве куће. ГРЕГОРИЈЕ: Значи да си слаботиња: јер се само слаботиње тискају уза зид (Шекспир, 23).

⁸⁰ Група речи *притиснути некога уза зид* најпре има значење фразеологизма (које је овде дато), да би даље у контексту реализовала дословно значење (притиснути уза зид ради љубавног чина).

зинути

ни да зине – *ништа не рећи.*

Чак је једанпут знао и лекцију из земљописа. Из свих осталих предмета није умео ни да зине (Нушић 1, 9).

зифт*

црн као зифт – *веома црн, загасито црн.* → **црн као абонос, црн као катран, црн као мастило, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угаљ, црн као угљен.**

По упадљивој тамној пути и кроју лица, руменим набубрелим уснама, повијеном носу и лучно спуштеним залисцима као зифт црне косе очас сам схватио да су Цигани (Савремена приповетка – Тишма, 32).

зјало**

продавати зјала – *досађивати се; дангубити, ништа не радити.*

Хаклберија су од свег срца мрзеле све градске матере и ужасавале се од њега, јер је продавао зјала, није имао ни куће ни кућишта (Твен, 57); – Ено њега у Лондону, крка пите и кајгане, а ти, бенасти Јанкеља, дери своје рођене опанке по брдима и продаји зјала (Ћопић 3, 90).

злато

жут као злато – *изразито жут, блиставо жут.* → **жут као дукат, жут као ћилибар.**

Обале и плаже Табуа појавише се жуте као злато између зеленила растиња и бледе сињости мора (Петровић, 31).

злата вреди нешто – *веома вреди, врло је користан.* → **пара (паре) вреди нешто, вреди нешто царевине, вреди нешто Цариграда.**

Злата је за мене вредела ова игра среће и заноса, а не ситног никленог новца (Андрић 3, 122).

лежати на злату (и сл.) – *бити врло богат, имати много новца.*

– Ова, зихер, лежи на злату! – рече Ненад Чичак придружујући ми се (Олујић 2, 20).

моје злато спава – *моје дете слатко спава.*

Моје злато спава (Кишон, 125).⁸¹

није све што се жути злато – нар. посл. *није све добро као што изгледа, спољашност некад вара.*

[Ваљало би] истину од притворености и лажљивобасновитих измишљења распознати, имајући всегда на памети да није све што се жути злато, нити све што сија и блиста драги камен (Обрадовић, 77).

зло

дало се на зло – *погоршило се (о болестима, ранама).*

* тур. *црна налага од дувана која се нахвата на чибуку или лули.*

** *отвор, ждрело, рупа.*

⁸¹ Наслов приче Ефраима Кишона у којој дете никако не жели да спава. Иако ово није типичан фразеологизам (већ је у питању цитатност – овде, стихови из песме Јована Јовановића Змаја), пример је уврштен у Речник јер је цитатност блиска фразеологизмима по томе што цитати за собом већ „носе” одређена значења (в. Милановић 2006).

Најзад се сетио како је доктор причао о некој заврзлами: обори тако болесника на две или три недеље у кревет, а може и прст да изгуби ако се да на зло (Твен, 54).

зло и наопако – *не може бити горе, најгоре могуће.*

– А? да није било онда тебе, зло и наопако по мене? Како ти не би’ помого. Само кажи ди те боле! (Сремац 2, 227); – Јер ако нам они угасе свеће, онда, не дај боже, зло и наопако! (Твен, 252).

злу не требало – *нека се нађе, може затребати, може добро доћи у случају невоље.*

– Као велимо, нек је човек спреман, злу не требало (Ђопић 3, 79).

на зло је – *нешто је кренуло рђавим правцем, лошим путем, како не треба.*

МАЈКА Ако је на неко добро, читај. Али није на добро, осећам да није. Ако је на зло, опет читај, боље је да знам него да се ноћима мучим и премећем по постељи (Михајловић, 30); У Будиму граду чудно чудо кажу, | На зло по јунаке, горе по девојке: | Јунацима кажу танку пређу прести” (Народна лирика 2, 106).

змај

као змај – *добро, изврсно.*

Кад увече дотера кола у гаражу, | колеге о њему причају све нај, нај, | али му је најдраже када кажу: | – Е, данас си возио као прави змај (Антологија – Ршумовић, 86).⁸²

змија

измигољити се као змија – *провући се негде врло спретно, брзо.* → **измигољити се као гуштер.**

– Да си ти нешто био на Хакову месту, ти би се измигољио као змија, све низбрдо, и никоме ништа не би казао о разбојницима (Твен, 280).

љут као змија – *веома љут, бесан.* → **љут као звер, љут као паприка, љут као пас, љут као рис.**

Гђа Сида је била љута као змија, видећи да јој је превучена штрикла преко свију њених рачуна, и у тој срдитој својој немоћи била је готова да учини свашта (Сремац 2, 87).

крити нешто као змија ноге – *врло брижљиво крити, држати у највећој тајности.*

Него пођи ти опет на иста врата, али послушај ме: криј као змија ноге да си свршио универзитет (Нушић 3, 217).

цикнути/цичати (и сл.) **као змија љута** – *цвилети, цичати врло болно; очајнички јадиковати, кукаати, цичати у великој љутини, бесу, гласно вриштати.* → **цикнути/цичати (пиштати/писнути и сл.) као [љута] гуја [у процепу (у камену, под каменом)].**

„Веруј мени, више немам блага, | Већ кад би ме тео причекати” | [...] | Цикну Арап, као змија љута: | „У мен’, курво, вересије нема!” (Епске песме 3, 92); Цичи Иван, ка’ и змија љута: | „О Турчине, аго од Рибника! | Жив се теби ја предати нећу” (Епске песме 5, 92).

знак

добар знак – *разлог за весеље, догађај који наговештава нешто добро.*

⁸² У питању је игра речи – змај се запослио у Градском саобраћајном предузећу.

– Видим носи каиш у руци и одмах сам слутио да то није добар знак (Нушић 1, 77).

не дати знака од себе – *бити миран, не реаговати.*

Ипак три идућа дана Медеја не даде никаквог знака од себе (Гревс 2, 382); Девојчица погледа на шврљотину, али не рече ништа и не даде знака од себе (Твен, 65).

претворити се у знак питања – *бити јако радознао.*

Ми се сви претварамо у знак питања, и гледамо га право у уста да чујемо шта ће рећи (Нушић 1, 18); Поразиле су ме његове речи. Зинуо сам и гледао га. Цео сам се претворио у знак питања и дивљења (Нушић 3, 203).

рђав знак – *оно што наговештава нешто лоше.*

Ко се боји сам у соби – | то је рђав знак, | [...] | Тај ми неће никад бити | Србин, ни јунак (Антологија – Змај, 24); У том тренутку разумео [је] да ти дивљи сујеврни људи сматрају појаву змије рђавим знаком и наговештајем да им бекство неће успети (Сјенкјевич, 62); За рђав знак сматра се ако ружин цвет падне с девојачке главе (Чајкановић, 179).

у знак нечега – **1.** *као доказ, сведочанство нечега.* → **у име нечега** (1).

Две мачке, једна с једне стране стола, друга с друге, очекујући с времена на време који комадић из моје руке, у знак нарочите милости (Дефо, 146); У знак признања за моју ефикасну помоћ, организатор подухвата господин Пушкаш (Puskas), после завршетка свога посла у Будимпешти, понудио ми је место у Паризу, које сам радо прихватио (Тесла, 44).

2. *као миг, сигнал, упозорење.*

Она метну прстић на своја уста у знак да ћутим (РСАНУ, Лаз. Л. 1, 11).

ЗНАН

и знани и незнани – *многбројни, сви.* → **и женско и мушко (и мушко и женско), мали и велики, и старо и младо (и младо и старо).**

Ухвати се у коло и знано и незнано; млађи играју, а старији се обређују шљивовицом (Сремац 2, 282).

ЗНАЊЕ

дати (ставити) нешто на знање (до знања) – *саопштити; посредно обавестити, скренути пажњу.*

Даде ми на знање, свим могућим знацима, колико ми дугује за своје избављење (Дефо, 224); „На знање ви, главари с владиком: | Цар од царах мене је спремио | да облазим земљу свуголику” (Његош, 187); Госпођа Ј. каже да никад једног црнца, ма колико он био културан, не би примила за свој сто, и да она никад не пропусти прилику а да таквоме црнцу не стави до знања да је од једне ниже расе но што је она (Петровић, 24).

знати знање – *разг. веома добро познавати неку област.*

– Тако бар кажу црнци, а они, мој Хаче, испекли су тај занат, и знају знање (Твен, 98).

примити нешто [к] знању – *упознати се с неком одлуком, обавештењем и сл.*

ГОРИЛО (ухвати је за руке): Ово прими знању: | Мораш оцу рећи речи што ми годе, | иначе – твој драгом глава ће да оде (Ђокић, 36–37); Једино господин професор није хтео примити к знању да ће кроз пет минута бити крај свему (Молнар, 6).

ЗНАТИ

зна се – *наравски*. → **разуме се**.

А ево ти и балегара: запео па гура ону своју лоптицу, а Том га додирну да види како ће – зна се! – ножице да подвије и да се прави мртав-мртачки (Твен, 124); Зна се, самарција се, по доласку, најприје пропитује за коње (Ћопић 1, 18); Чим они дођу, зна се, ту је већ у близини Луња, јер она је Стрицу увијек за петама (Ћопић 2, 82).

знати како неко дише – *добро познавати некога*.

Мада сам био поприлично сигуран да јој га Стредлетер није увалио – знам ја Џејн како дише – ипак нисам могао да је избијем из главе. Стварно сам је знао како дише (Селинџер, 84).

знати на (при) чему сам (си итд.) – *знати какво је тренутно стање, ситуација, с чиме може рачунати сигурно*.

Секс је нешто што у ствари не схватам баш најбоље. Ту никад не знаш *на чему си* (Селинџер, 70); Сад су бар знали при чему су – остала је жива глава, а за остало – честити војник ће се већ снаћи на лицу мјеста (Ћопић 3, 37).

ко зна – *неизвесно је, не зна се*.

Шта ће с тобом бити, ко зна, | лепотице моја грозна? (Антологија – Ршумовић, 170); ЛОВАЦ: Не могу да чекам, ко зна кад ће аутобус (Ковачевић); СТРАХИЊА А ускоро ће и рат, тежак и крвав. Можда ћу погинути у њему. Можда нећу. Ко зна (Михајловић, 31); „Само што ме срећа више неће. Али ко зна? Можда већ данас” (Хемингвеј, 33).

како зна и уме – *на било који начин, свакојако*.

Он се изговарао како је знао и умео, али прави је разлог био тај што се плашио да њих саме и та тајна неће бити у стању да задржи богзна колико времена, па ју је чувао у приправности као последње средство (Твен, 142).

не зна се ни ко пије ни ко плаћа – *велики је неред, хаос*.

СЕЉАК: Ето, десет година се тужим са државом да ми плати пут преко њиве, а сада, када видим да се не зна ни кој’ пије ни кој’ плаћа, узећу ствар у своје руке – извадићу штету макар црко! (Ковачевић).

не знати за се – *бити пометен, збуњен, пијан*.

Кад је види како пасе | вук напросто не зна за се (Антологија – Ршумовић, 199); Узео калуђер Светогорац мало дијете мушко, док још није знало за се, па га однио у Свету гору и онамо га отхранио и научио књизи (Шаливе приповетке, 80).

не зна шта ће од... – *нечега има превише*.

Од свег обиља | не знају шта ће: | Трпају у уста, | у недра и гаће (Ерић 1, 76); Он шета са Емицом, а Емица већ не зна шта ће од среће, па све цвркуће јер јој срце пева, али Тому се завезао језик и неће да га слуша (Твен, 164).

шта ти ја знам – *и још много тога, не може се све набројати*.

Емил: Није била обична фатаморгана, страх, неизвесност, зима, глад, сан, халуцинација или шта ти ја знам шта... (Киш 2, 39).

зној

купати се у зноју – бити много ознојен (од врућине, напорног рада или страха).

Али риба је наставила да лагано кружи и два сата потом старац се купао у зноју, уморан до саме сржи у костима (Хемингвеј, 66).

пробије неког девет знојева – неко се веома мучи, труди се.

– Онда морам сваки пут у цркву, и ту ме девет знојева пробије, мрзим те њихове шлингерајске проповеди! (Твен, 286).

хладан (ледени) зној пробија (облива) некога – неко осећа нелагодност знојећи се услед страха, нервне напетости, узбуђења, болести, мучног рада.

Ледени зној проби чело Алексино. Срце му је стрепило од слутње, која му се баш тад јави... (Веселиновић, 66); – Овај нас је издао и наши су животи сад у опасности. По хајдучком закону, издаја се казни смрћу. Сви се згранусмо, и обли нас хладан зној (Нушић 1, 79).

зор

на зор – на силу, силом.

– Ја сам Медо Медењак, а из шуме идем чак, уморих се, нисам лак, ишао сам све на зор, морам сести на ваш двор (Антологија – Цветковић, 176).

зрно

мањи од макова зрна – претерано повучен, миран (од страха, понизности и сл.), неприметљив.

Он би био добричина, миран, благ, скроман; правио би се мањи од макова зрна, поштовао старије, волео млађе (Веселиновић, 48); Људи мрзоволни. Ја, мањи од маковог зрна. Да је макар оријент, па да успелим момцима покажем чудне ствари (Савремена приповетка – Капор, 78).

зуб

држати се зубима за ветар – бити без ослонца, потпоре, помоћи.

Видех пруге, друмове и реке. Водиле су на све четири шашаве стране света. Достићи ћемо их све четири, Рашида, Грета и ја. Знао сам то. Достићи ћемо их, макар се држали зубима за ветар (Олујић 2, 180).

зуб времена – пропадање нечега због дугог коришћења или трајања, разарачка сила времена.

Другом приликом намерили су се на остатке ловачке колибе коју је порушио зуб времена (Лондон, 111); – Та ово је, ово је коњски зуб, оче Кирило, – вели владика. – Та погледајте га боље колики је, та није ваљда већи од њега ни онај „зуб времена” што се зове! (Сремац 2, 254).

јаки зуби и тврд орах сломе – Његошева сентенца, најјача сила може сломити јак отпор.

„Јаки зуби и тврд орах сломе; | добра сабља топуз иза врата, | а камоли главу од купуса” (Његош, 188).

ломити/поломити (и сл.) зубе – претрпети неуспех, уложити много труда у нешто а не постићи циљ.

„Узду глодат – да се ломе зуби!” (Његош, 188); „Тврд је орах воћка чудновата – | не сломи га, ал’ зубе поломи!” (Његош, 189); – Хоћу да саградим такву тврђаву о коју ће сваки нападач да поломи зубе (Хулпах, 118).

наоружан до зуба – опремљен свом оружјем спремом, добро наоружан, сав у оружју.

→ **наоружан до грла.**

За неколико тренутака врати се наоружан до зуба: пиштољ и јатаган за појасом, а у руци шара (Веселиновић, 68); Његова су мушка чељад била сва до зуба наоружана (Кочић 1, 255).

ни на један зуб – *сасвим је мало, премало, недовољно је.*

Каркацу гунђа како „ово мало што вири од Пустолова неће бити никоме ни на један зуб ако га поделе” (В. Андрић, 21).

оштрити зубе – **1.** *напасти/нападати некога речима или делом.*

„У њих сада друге мисли нема | до што оштре зубе за сусједе, | да чувају стадо од звјеради” (Његош, 190).

2. *показивати/показати велику жељу за нечим; спремати се за јело.*

А ваљшак продужује: | „Узалуд ме чека дека, | Залуд зубе оштри зека, | Па и она бела Меда...” (Антологија – Цветковић, 210).

пиљити (и сл.) нечему у зубе (прегледати у некога зубе) – *оцењивати нешто.*

– Момчадија!... Момчадија!... Трице и кучине!... Само пиљи девојкама у зубе!... (Веселиновић, 45); „Да прегледам у младежи зубе | да се ружа у трн не изгуби, | да не гине бисер у буниште” (Његош, 188).

показати зубе – *одупрети се, показати оштрину, борбеност.* → **показивати очњаке.**

У другу руку, пак, можда зато што је у Беку слутио опасног супарника, Шпиц никад није пропустио да покаже зубе (Лондон, 34).

процедити нешто кроз зубе – *промрмљати/мрмљати, рећи једва чујно.* → **испод брка прошаптати (и сл.) нешто, промрмљати (прошаптати, процедити и сл.) нешто себи у браду, прогунђати (и сл.) нешто себи у недра/њедра.**

А Ибрага мисли како би приволео побеснела влаха да му дозволи да набере бар две котарице шљива, да се од срамоте празних руку не враћа. И процеди то кроз зубе, кротко и обазриво (Андрић 2, 326); „Ти си молио мајку да те пробуди одјутрос?”, рече отац онако строго. „Јесте!”, процедих ја кроз зубе. „Е па, ево, дошао сам ја да те пробудим!” – Ја сам већ знао колико је сати (Нушић 1, 77).

сасути (сручити и сл.) некоме зубе у уста (гушу) – *премлатити, изубијати некога (обично по лицу).*

Емил: Е, па ако вас то занима, ја бих том Ен-Ену, ма ко то био, једноставно сручио зубе у уста, јер то више не би био прост механизам успомена, мала деформација, него лаж, крупна, безочна (Киш 2, 51); – Ко покуша да ми дирне у шешир, има зубе да му саспем у гушу, па нека се сит наједе (Твен, 14).

стиснути/стискати (стегнути и сл.) зубе – *трпети ћутећи, издржати нешто, храбро поднети/подносити бол, тешкоће, прикупити храброст, снагу да се нешто издржи.*

Једног дана кад никог жива још није било крај куле, стегнуо је зубе и кренуо (Андрић 2, 8); Стисла сам зубе и полако пошла низ обалу, брзином којом је дечаке носила река (Селенић, 223); Сташа се бунио у души и неколико пута се заузео за њега ватрено, али кад је опазио да то још више дражи Гебра, само је стискао зубе и ћутао (Сјенкјевич, 140).

тупити зубе – *узалуд причати, говорити; говорити глупости.*

– Да шта сам него бена. Код Бабића се пече ракија, а ја овде код тебе цаба тупим зубе – искрено признаје Сава и диже се да пође (Ћопић 1, 15).

узети на зуб некога – *чинити пакости некоме, оговарати, прогањати некога, окомити се на некога.*

Турчин мишљаше да тим пресече сваки даљи разговор о тој ствари; али се грдно преварио. Јер Маринко је као тврдоуст коњ: кад узме на зуб – не задржа га (Веселиновић, 191); Претпостављени ме одмах узеше тога ради на зуб, начелник чак рече да сам ја фалсификатор, који универзитетску сведоцбу преправља у сведоцбу четвртог разреда гимназије; почеше ме прогањати и најзад и изагнаше (Нушић 3, 218).

у зубима би га (је итд.) могао носити – *веома је јак, неупоредиво је већи и снажнији.*

Гледао сам једног дечака, није му било седамнаест година, ситан, мален, па како није имао ножа ни јатагана, он докопао неку бритву па ухватио једног Туркешању што би га могао у зубима носити, закоцаћио му главу па струже бритвом... (Веселиновић, 316).

И

игла

боде нешто као игла – *јако, продорно боде.*

Шибан шљунком као стотинама бичева и песком који је бо као игле (Сјенкјевич, 68).

наћи иглу у пласту сена – *извршити мукотрпан, безизгледан, бесмислени посао, посао препуштен случају.*

ВУК БРАНКОВИЋ: И једна праља са реке Расине! | Њу је тај ухода питао за пут! | КОСАНЧИЋ: А теби, наравно, неће бити тешко | да ту иглу нађеш у пласту сена, | и да је доведеш да сведочи? | ВУК БРАНКОВИЋ: Наравно да могу да је доведем! | ТОПЛИЦА: Лако је наћи праљу у пласту сена! (Симовић, 75).

нема где игла да падне – *велика је гужва, огроман је неред.*

Но, оставимо то засад по страни (А где да га оставимо, кад код мене – што се каже – нема где игла да падне?) Добро, оставимо све то закратко – ето – насред пута (Којег пута?) Рецимо: Обреновац–Уб (В. Андрић, 88).

седети као на иглама – *бити нервозан, нестрпљив, узнемирен.* → **седети (врпољити се) као ђаво на цомби (2), седети (и сл.) [као] на жеравици.**

Докле су поп Спира и поп Спира разговарали, седео је г. Пера као на иглама између две лепотице (Сремац 2, 73).

игра

игра за децу – *нешто безначајно, неозбиљно.*

– Али немојте мислити да ће ово бити нека игра за децу (Молнар, 108).

игра случаја (судбине) – *непредвиђена случајност, неочекивани преокрет у животу.*

И тада ће се рећи не само да сам при рођењу седам дана задоцнио, већ и да сам седам дана раније умро, а то би већ била страховито бездушна игра судбине (Нушић 3, 27); Чудном игром случаја, изван број људи који ће касније постати славни, живео је тамо у то време (Тесла, 45).

играти игру – *кришом спроводити свој план, не бити искрен.*

Опет неко страшну игру игра | не оставља памћење на миру (Савремена лирика – Михаиловић, 123).

играти нечију игру – *понашати се према нечијој замисли.*

Џек је одлучио да игра његову игру (Гибинс, 109).

испасти из игре – *не бити више у некој комбинацији.*

Том је направио пазар са Били Фишером, који му је дао змаја готово без грешке (нешто мало крпежа, али исправно закрпљен); па када је Били Фишер испао из игре, онда је Џони Милер купио право за једног мртвог пацова (Твен, 22).

улазити у игру – *постајати важан у нечему.*

Несумњиво бих платио већу цену касније и врло вероватно да би моја каријера била пре времена окончана, да ме провиђење није снабдело одбрамбеним механизмом који је постајао савршенији са годинама и непогрешиво улазио у игру онда када су моје снаге биле на измаку (Тесла, 68).

играти

играти како неко свира – *радити како други жели.*

ТИБАЛДО: Меркуцио, ти дуваш у један дудук са Ромеом... МЕРКУЦИО: Дудук! Шта! Да нећеш од нас да направиш гајдаше? Ако то хоћеш, пази да не чујеш ништа друго сем маукања: ево мог дудука; по њему ћеш ти да играш (Шекспир, 75).

идеја

фикс-идеја – *мисао која стално некога опседа, намера, жеља која некога обузима.*

Емил: Може [се], дакле, створити нека врста психичке деформације, нека врста деформисане успомене која је заправо последица неког шока, неке врсте, како да кажем, неке врсте инфантилне фикс-идеје... (Киш 2, 31).

избирач

избирач наиђе на (нађе) отирач – нар. посл. *ко превише бира погрешно.*

МАЛЧИКА: (Чита.) „Још се ово додаје, | Пословица српска је, | Она гласи: Избирач | Наиђе на отирач!” (Трифковић, 43); МАЛЧИКА: Ја сам бирала и нашла сам пара али на позорници; у животу чешће се догађа да избирач нађе – отирач! (Трифковић, 68).

избор

[све] по избор јунаци (момци и сл.) – *све само најбољи представници своје врсте.*

„Рекао си хиљаду сватова, | Данас купи и хиљаде двије, | По избору коње и јунаке” (Епске песме 2, 90); „Роби паша младе и ђевојке, | А избира по избору момке, | Те их кољу по Врачару Турци” (Епске песме 6, 73); – Ево и мене у твоју дружину, а биће их још, све по избору јунаци (Ћопић 2, 8).

изглед

на изглед – *по спољашњости, привидно.*

Није, на изглед, нимало личио на дете изгубљено усред пустиње (Сент-Егзипери, 17); Господин Вотерс био је на изглед веома озбиљан, а у срцу честит и веома искрен (Твен, 40); Овај на изглед обичан „разговор” кукавица не би преварио неког пажљивог слушаоца (Ћопић 2, 5).

измак

на измаку – на крају, на свршетку.

Отишли су циркусанти, „атлете” и мечкари, јесен је на измаку (Киш 1, 26); Врло вероватно да би моја каријера била пре времена окончана, да ме провиђење није снабдело одбрамбеним механизмом који је постајао савршенији са годинама и непогрешиво улазио у игру онда када су моје снаге биле на измаку (Тесла, 68).

имати

има се шта и видети – догађа се нешто неочекивано, нешто крупно.

Уједанпут брчак удари из језера, кад имаш шта и виђети! Аждаха са двије главе (Бајке 1, 20); Када се мало касније у небу, између облака, опет појави сунце, имало је шта и да види. Мала ливада под брдом била је по први пут шарена од плавих, црвених и жутих цветова (Раичковић 1, 71).

има томе... (томе је...) – прошло је од тога доста времена.

Емил: Ја [сам] одувек, дакле од када сам почео да се бавим овом педагошком праксом, дакле још из времена када сам био сеоски учитељ, а има томе већ доста (Киш 2, 32); И од то доба, а томе је већ неколико година, тај ме акт непрестано гони, гони, гони, гони до истраге (Нушић 3, 240).

име

за име бога (божије, света, Христа) – у чуђењу, нестрпљењу, изненађењу: *забога!, побогу!*

Тата му вели: | Оливере, за име Христа, умиј се! (Антологија – Црнчевић, 183); СТРАХИЊА Сав си исечен. За име божије, шта се десило? (Михајловић, 71); МУСТАФА: Више не идем у цркву, него у цамију! | ОБИЛИЋ: За име бога, Богоје... (Симовић, 108); – За име света, па зар се баш тукли!... А који им је ђаво у тим годинама?! (Сремац 2, 156).

имати име – бити чувен познат, угледан, бити на гласу.

Често се срдито што ђекоје мале војводице, које су своја војводства мањом храброшћу, или с новцима и с лажима добили [...] имају име и чест као и он (Карацић 1, 208).

испребијати (и сл.) некога на мртво име – жестоко избити некога.

– Када се вратиш са испита и јавиш ми да си га положио, добићеш овај златан дукат, – и показа ми нов новцат златан дукат – а ако не положиш, слободно ми немој ни долазити кући, јер ћу те испребијати на мртво име (Нушић 3, 71); Већ више пута пребијали су му задње ноге, двапут су га вешали, сваке недеље шибали на мртво име, али је он све то ипак преживео (Чехов, 33).

крсно име – терм. синт. етн. *породични православни празник (код Срба), везан за име одређеног свеца, слава.*

– То је зато што он о крсном имену најгоре закоље; а да закоље што најбоље има, све би се штркљала говеда (Бајке 1, 164); Месиће од ње чесницу, колач за крсно име (Глишић, 232); „Мене јесте сутра крсно име, | Крсно име лијеп данак Ђурђев” (Епске песме 3, 29); Трећи одговори: – Не у сриједу, мене је крсно име, па ако ми се званице сквасе, ондар куд ћу ја? (Шаљиве приповетке, 73).

назвати нешто правим именом – говорити/рећи истину, тачно казати нечије особине.

„Прво, тачно знам шта хоћеш да купиш [...] Треће, да их назовемо правим именом, ти желиш Њихово величанство крем-сунђер патике за лаки трк: ’Као ментол на ногама’” (Бредбери, 27).

на име нечега – *за нешто, као знак нечега.*

Али, ипак, некако би се на крају крајева провукли, и сваки би добио малу цедуљу на име награде (Твен, 38); Том кликну романтичноме прогнанику на име поздрава: – Е-хеј, Хаклбери, здраво да си! (Твен, 58).

не зна ни како му је име – *не знати баш ништа од страха, од изненађења.*

– Не знам ништа! Од стрâ, господине, не знам, ни како ми је име – вели Аркадија (Сремац 2, 16); – Персо, он... поп Спира... окуражио се, па он декламује на словенски псалме пред екселенцијом; а ја, ја се сплео па ни на српском не знам ништа да бекнем; не би знао у том магновенију казати ни како ми је име!... (Сремац 2, 255).

напустити нечије име – *отићи из породице, развести се.*

СТРАХИЊА „Желим још да знате да ми човек чије име напуштам није ништа криво учинио и да све то с њим нема никакве везе” (Михајловић, 113).

тако ти крсног имена! – *при заклињању: славе ти!*

– Стани-де, Лазо! – рече Станко Јуришић. – Одскочи Шокчанићу, тако ти крсног имена!... (Веселиновић, 32).

у име бога (божје) – *уобичајена фраза са жељом за добар исход: са срећом!*

– Пођите ви, у име бога, па дижите људе по свима селима... (Веселиновић, 270); – Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице да се поправи, па после у име бога опет!... (Лазаревић, 233); – Сутра је субота, недељу ћу да вам оставим да се спремите, па у понедељак, у име божје, у рану зору (Нушић 1, 81); – Нема ту лепа дана још задуго, господин попо! Него четрнајст сребра, па да се сутра зором кренемо у име бога (Сремац 2, 206).

у име некога – *уместо некога, представљајући некога.*

– Реда је – рече он – да дружину упитам: прима ли те? Али, ево, нећу питати! У име мојих тридесет другова велим ти: добро ми дошао!... (Веселиновић, 86); ПРВИ ГРАЂАНИН: Налажем | Да са мноштем сместа пођеш, чуј што кажем! | У име кнеза налог дајем свој (Шекспир, 79).

у име нечега – **1.** *изражавајући нешто. → у знак нечега (1).*

Стојте, галије царске! У име свесне поште | Клизите тихим ходом (Бојић, 273); Имам једнога пријатеља математичара, па сам га у име пријатељства, у име здравога разума и у име човечности молио и преклињао да призна да је зец кадар стићи корњачу, али је он упорно остајао при своме тврђењу: – У животу може, али математички не може! (Нушић 3, 146).

2. *руководећи се нечим, заступајући нешто.*

СТРАХИЊА И тражим од вас, у име хлеба који смо заједно појели и постеље коју смо делили, да још једном испитате своју одлуку (Михајловић, 30–31); По речи Господњој: „Где су двоје или троје сабрани у име моје, ту сам ја међу њима” (Свети Сава, 20).

инат

терати инат – *чинити нешто из пркоса, инатити се, свађати се.*

ЖЕНА Најпре желим да чујем ко сте ви. Ви сте дужни да се мени представите, а не ја вама. ВЛАХ АЛИЈА Гледај ти само ње. Ех, што ти је та господска крв. Упишала си се ту од страха, а тераш инат (Михајловић, 40); Лако је прокљубио истину: девојчица га просто-напросто израдила да помоћу њега тера инат Тому Сојеру (Твен, 166).

у (за) **инат** – *инатећи се, пркосећи*.

– ’Оћу да скочим главачки на земљу; да се не дигнем жив, теби за инат, – рече одлучно мали злочинац кроз плач (Сремац 1, 377); Господине, ја ћу да вам кажем ко су партизани и ко их помаже. Пустите ме. | *То нисам питао*. | Чујеш ли, бедо | Хоћу у инат (Ћосић, 44); ТИБАЛДО: Нитков тај је дошо амо | За инат, да се нама руга само | И да нам пир вечерашњи оскврни (Шекспир, 45).

ино*

не моћи од ина (није му (јој итд.) на ино) – *мора се урадити нешто*.

– Јаране! – рече. Лазару паде мраз на образ, али му не би на ино (Веселиновић, 28); „И дај мене побра Алил-агу, | Да се с миром понапијем вина.” | Од ина се цару не могаше, | Веће посла Краљевића Марка, | Да он слави своје крсно име (Епске песме 3, 29).

иронија

иронија судбине – *необичан удес, обрт догађаја који оштро одудара од очекиваног тока*.

Стигао сам у Будимпешту подстакнут непотпуним извештајем о телефонском предузећу у које сам дошао и иронијом судбине, морао сам да прихватим плаћено место цртача (Тесла, 43).

искоса

погледати некога искоса – *показати мржњу, незадовољство према некоме, бити у лошим односима с неким, не трпети некога*. → **погледати некога криво, погледати некога мрко, погледати/гледати некога попреко, гледати некога преко**.

Мачак искоса погледа у Луњу. – Сад смо готови, она ће све испричати. [...] Луња га искоса погледа и тужно рече: – Због вас ја сам по разреду све порушила, [...] а ви сад тако (Ћопић 2, 72); Тек понекад, кад би му се учинило да је Јовица већ претјерао, он би га погледао искоса (Ћопић 3, 101).

искра

распирити (и сл.) искру – *дати почетни подстицај*.

Из које ће читалац видети да је истина оно што су још давно рекли песници и философи, и то је: да је све зло у свету (од Адама па до наших дана) дошло баш од оне половине којој гђа Сиди и гђа Перса припадају; јер су једну малу искру, меховима своје пакости и мржње, распирили у ужасан пожар (Сремац 2, 97).

искуство

искуство је мајка мудрости – *сентенца, мудрост се стиче искуством*.

Вели се: искуство је мајка мудрости. Можда, али је лакомисленост мајка искуства, јер, да нема лакомислености, не би било ни искуства (Нушић 3, 214).

испећи

испеци па реци! – нар. посл. *добро размисли пре него што нешто кажеш*.

Журден: Ћути. Испеци па реци. Знаш ли ти, жено, да не знаш о коме говориш, кад тако говориш о грофу? (Молијер, 90); Сећам се само колико нам је невоља донео писмени задатак: „Испеци па реци!” (Нушић 3, 99).⁸³

* *друго, друкчије*.

⁸³ На неразумевању метафоричног значења глагола *испећи* Нушић даље у тексту гради хумор. Писмени задаци гласили су овако: „Најздравија је реч кад је печена и онај се може сматрати за мудра који говори само печене

ИСПИТ

пасти на испиту – *не оправдати очекивања.*

И у браку, као и у школи, оцењују ти и владање; и у браку, као и у школи, можеш пасти на испиту; и у браку, као и у школи, радујеш се феријама (Нушић 3, 75).

положити испит – *оправдати очекивања; потврдити зрелост.*

Није му жао што се „опробао”, иако осећа да испит није сјајно положио, али је сигуран да пробу не би никад поновио (Андрић 2, 9); У другој љубави човек се осећа као да понавља разред, познати су му сви предмети, а ипак нема поуздања да ће испит положити (Нушић 3, 190).

испребијан

као испребијан – *изнемогло, малаксало.*

Радује се, али се вуче улицама као испребијан, као после болести (Андрић 2, 71).

ИСТИ

један те исти (један те један) – *потпуно исти, једнак; стално исти.*

Све једна слика те иста: | високо дрво с три листа (Антологија – Раичковић, 244); Ипак ми је било помало досадно. Све једно те исто (В. Андрић, 55); Марија Риго: Емиле, побогу, зар нисте могли наћи неку пристојнију тему, него увек једно те исто (Киш 2, 51); Али Ћосо задро, једну те једну: „Нисам ја – вели – манит да долазим чак овамо само због једног бремена” (Шалјиве приповетке, 25).

то исто, само мало друкчије – *варијанта нечега.*

То исто, само мало друкчије, и са једним композитором. Читао сам му биографију (Нушић 3, 14). Девета љубав била је, као оно у Вуковој збирци народних песама, то исто само мало друкчије, те је чинила утисак подгрејаног јела (Нушић 3, 202).

ИСТИНА

жива истина – *неоспорна, непобитна истина.*

СТОГОДАН (који је неповерљиво пришао прозору): Истина је жива (Ђокић, 78); – Зар си ме збиља пољубио, Томе? – Јесам, жива истина! (Твен, 168); „Вероватно није знала колико си неодољив и шармантан. Да је знала, вероватно би узела излаз до пола десет ујутру.” „Жива истина”, рекао је Стредлетер (Селинцер, 40).

истина бог – *у појачаном значењу: истина, сушта истина.*

ДАВИД: А ти лопове један, дошб си ће треба! Истина бог, вође нема кукуруза, али има нешто друго, јазо (Кочић 2, 189).

истини за вољу – *за истицање истинитости изнетог тврђења.*

„Истини за вољу, употребио сам је ноћас и злоупотребио када сам био принуђен да ослободим и спојим сву ону ужад” (Хемингвеј, 50).

речи!”, „Реч не треба извадити из уста све док не буде сасвим печена. А реч може да се испече ако се загреје столица код куће, па се на тој столици седи све док се не испече реч и за то време се учи српска граматика, као најважнији предмет, пошто без језика човек не може живети!”, „Све што улази у уста треба да буде печено. Тако у уста улази погача, па улази ракија, па улази јагње са ражња, и зато и све што излази из уста треба да буде печено. Како из уста, осим осталог, излази и реч, то и реч треба да буде печена!” (Нушић 3, 99–100).

ИСТОК

од истока до запада – *читао свет, свуда.*

„Како бих се са Шарцем растао, | Кад сам прошо земљу и градове, | И обишо исток до запада, | Та од Шарца бољег коња нема” (Епске песме 3, 99); Мили боже, чуда великога! | Кад се жени Милић барјактаре, | Он обиђе земљу и градове | Од истока паке до запада (Народне баладе, 21).

ИСТОРИЈА

историја је учитељица живота – латинска сентенца, *од догађаја из прошлости треба учити, не треба понављати грешке.*

Баш због историје, „учитељице живота”, ја сам понављао разред, и то са једне доста чудне околности (Нушић 3, 111).

историја се понавља – *повнављају се догађаји у нечијем животу, у историји.*

„Историја се, докторе Хауарде, понавља. Само ја нећу стати на томе. Подићи ћу мач и наставити тамо где су моји преци посрнули” (Гибинс, 275); Ми смо знали: Баха се враћа кући да прими своју „порцију” од поштара. После неколико недеља, кад су батине у Бахином сећању биле довољно потиснуте, Баха је вратоломно јурио бициклом кроз нашу улицу и историја се понављала (Раичковић 2, 85).

правити историју – *утицати на ток важних друштвених збивања.*

ЈУГ Моју иронију, она је, док се још бавила мноме, што већ одавно не чини, звала „Југ-Богданово одсуство смисла за прављење историје” (Михајловић, 67); Он није писао историју, као што је то ред, већ ју је правио. Развалио државне границе, пообарао династије (Нушић 3, 106).

ући (отићи) у историју – *постати познат, бити веома значајан.*

Тада судаци изјави, у дивном наступу слаткоречивости, да је та лаж племенита, благородна и великодушна, да та лаж може мирне душе и дигнуте главе да уђе у историју, бок о бок и прса уз прса са оном преславном лажју Џорџа Вашингтона о секирици (Твен, 284); – Кад тамо, истом ти се у каквом његовом запису појави и то како на челу колоне пред њим иде плећата кршна делија [...] Ништа зато ако ти, можда, имена не помене... оде ти опет у историју, у књижевност, жив, бесмртан (Топић 3, 118).

ИДИ

не иде [то] – *не одговара ситуацији, нема смисла.*

Овако висе не иде! | Сутра век – часна рец! – | идем код психијатра | да видим шта он сматра (Антологија – Станисављевић, 247); МИЛОЈЕ: (Арси.) Јесте пре, тако сам га звао: Тозо, или зет Тозо, или Тозо сине! То пре, ал’ сад некако не иде; не иде, брате, министар па – Тоза! (Нушић 5, 49); ПАРИС: Уз жалост збиља просидба не иде (Шекспир, 92).

Ј

ја

благо мени – нар. за ублажавање наредбе, исказа (обично при умиривању, опомени, прекору и сл.).

„Имаш ли каквих незгода, Митровићу? Само реци, благо мени” (Витезовић, 47); КОНДУКТЕР: Изгубили смо учитеља и ред би био да га испратимо. Таман док ја променим точак. Ајде, благо мени! (Ковачевић).

јаблан

велики као јаблан – *веома висок*. → **висок као бор, дугачак као мотка за пајање, дугачак као торањ**.

Једанпут дође јој у сан неко и каже да не плаче више, биће њен син велики као јаблан (Бајке 1, 155).

јабука

дати јабуку – *одговорити истом мером, поступити на исти начин, реванширати се*.

– Остани, брате, у нас, ето до нашега крсног имена нема три дана; па ако буде истина, да ти дам јабуку (Бајке 1, 164).

јабука раздора – *оно што изазива свађу, спор, неслогу, узрок сукоба (према златној јабуци с натписом „најлепшој” коју је, према грчком миту, богиња свађе Ерида бацила међу богиње Херу, Атину и Афродиту)*.

А био је заиста и награђен, јер поп Спира је имао црвен, а поп Ћира само плав, обичан појас. А то је била формална „јабука раздора” између попова, а још више између попадија (Сремац 2, 14).

[румен] као јабука – *имати румен тен, бити свеж у лицу, изгледати здраво*.

Мољац Моки [...] лови старе цемпере и после их спокојно грицка, па је напредан и румен – као јабука! (В. Андрић, 7); Лице румено као јабука, а власи седе као руно (Веселиновић, 15).

јав

не дати јава од себе – *не јавити се, не огласити се*. → **[не] давати / [не] дати ([не] пуштати / [не] пустити) гласа [од себе]**.

Беки је некако баш у тај час провирила кроз прозор, видела ствар и отперјала не давши од себе никаква јава (Твен, 166).

јагње

клати/заклати некога као јагње (јагање) – *клати/заклати некога немилосрдно*. → **заклати некога као овцу**.

И оживе жбуње. Турци изгубили памет па се скаменили на месту. Устаници их скидаху са коња, па их клаше као јагање (Веселиновић, 269); Кад се сети тога младог Арабљанина кога су бедуини заклали као јагње, Сташу обузе страх и жалост (Сјенкјевич, 88).

миран (питом, кротак) као јагње – *веома миран, питом, кротак, послушан*. → **миран као овчица**.

Да Лазар није подстакао злу клицу у души Станковој, она би остала у њему мирна као јагње, успавана, па би ту закржљала и сасвим изумрла... (Веселиновић, 48); МИЛИСАВ: Таман се ми тако договарамо, а дође собарица па каже: „Море, не бојте се, питом човек као јагње” (Нушић 6, 68); ДОЈКИЊА: Он није баш цвет углађености, али је душе ми, кротак као јагње (Шекспир, 70).

предати се (и сл.) као јагње кад га на клање воде – *прихватити нешто без отпора, без протеста*. → **ићи као овца на клање**.

– Зове те отац... Њу прође нека језа. Али се крете за матером... Што се ближе примицала кућњем прагу, све јој кораци биваху мањи. Осећала је, управо слутила је да јој је ту крај... И она се предала као јагње кад га на клање воде... (Веселиновић, 168).

умиљат као мало јагње (као јање) – *веома умиљат, врло мио.*

Расте ждребе путоного, | Волимо га много, много. || [...] Умиљато као јање... | Кад ће стићи за јахање? (Антологија – Тешић, 21–22); Станко умиљат као мало јагње – Лазар већ напраситији (Веселиновић, 26).

умиљато јагње и две мајке сиса – нар. посл. *умиљатошћу, благошћу се постиже много више него грубошћу.*

– Ја се не могу с њима борити! Па кад то не могу, могу му се мало умилити; а умиљато јагње и две мајке сиса!... (Веселиновић, 155).

јад

биће триста јада – *биће лоше, биће зло и наопако.*

Још је Марку гуја говорила. | „Моли Бога, Краљевићу Марко, | Ће се нисам пробудила била | Док је Муса у животу био, | Од тебе би триста јада било” (Епске песме 3, 84).

допасти јада – *пасти у невољу, упасти у незгоду.*

„Ако кажем цару, ја везиру, | Коју си ми ријеч бесједио, | Хоћеш, стари, јада допанути” (Епске песме 2, 21).

досетити се јаду – *схватити у чему је ствар, обично кад се припрема нешто неповољно.*

Кад су били пред бијеле дворе, | Ту се мајка јаду досјетила; | Кад улезе у бијеле дворе, | Ал’ се Јово са душицом бори (Епске песме 2, 121); – Никола, одидер види шта је ово. Нема бритве, нема ништа. Стриц се одмах досјети јаду. – Покрао Раде! (Ћопић 1, 46).

јада допануо (допанула итд.)! – *у клетви: невоља те снашла! (некад са ублаженим значењем).*⁸⁴

„Страхинићу, јада допануо, | Ће ти дође да погинеш лудо” (Епске песме 2, 23).

јадати/јадовати јаде – *бити веома тужан; исказивати јад, невољу, несрећу, кукасти, јадиковати.*

– Вама сам јаде јадао, с вама хоћу и да погинем!... (Веселиновић, 406); Јад јадује лијепа дјевојка, | Јад јадује, ником не казује (Народна лирика 2, 54).

јад некоме пада на срце – *песн. издржава велике љубавне патње.*

Ој, на ове дуге ноћи, | Ко не љуби црне очи, | Не пада му сан на очи, | Већ му пада јад на срце (Народна лирика 2, 40).

на једвите јаде (на девет јада) – *после много напора, с великом муком, једва.*

На девет јада док је себи шут прокрчио и на конак приспио (Љубиша, 85); И основну школу он је некако свршио на једвите јаде (Нушић 1, 23); На једвите јаде, Николетина се дотад некако бијаше измирио с тим да и муслимани долазе у партизане (Ћопић 3, 30).

⁸⁴ Огрну га коластом аздијом, | Саврх главе до зелене траве | Покри зета и коња дората. | Ја каква је, јада допанула! (Епске песме 2, 106).

не знали те (га итд.) јади! – нар. *при прекору*.

„Знаш ли, бане, не знали те јади, | Да сам саде на Голеч планини, | Да те видим у царевој војсци, | Познао бих тебе и Ђогина” (Епске песме 2, 21).

ни пò јада – *не би било велико зло, не би била велика штета, ни пò бриге*.

„Боже мили, гди ћу погинути! | Од јунака да би погинуо, | не би мени ни по јада било, | већ од добра коња Иванова!” (Епске песме 5, 91); „Нанесе ме неки гријех да овдје лудо погинем; пак да је за кога ни пò јада, но за ове страшиве и надуте ниткове” (Љубиша, 83).

починити (и сл.) јаде од некога – *уништити, сатрти, упропастити некога, нанети некоме велике губитке у борби*.

„Оде збијат Турке у буљуке | И прогонит стражње мимо прве, | Од њих грдне починише јаде” (Епске песме 6, 81).

смртни јад – *веома велики јад, туга*.

ПРОЛОГ (Улази ХОР) Не цвета | Драз оне сад што смртни јад му кова: | У засенак је баци Ђулијета (Шекспир, 49).

јадан

јадан био! (јадна била! итд.) – *у клетви: дабогда те снашло неко зло*.

Кад је царе разумио, | Крчмарици бесједио: | „Крчмарице, јадна била! | Какве бјеху те делије?” (Караџић 2, 118).

јадан не био! (јадна не била! итд.) – *не снашло те неко зло*.

– Видиш ли, јадна не била, да не можеш изићи на крај с том дечицом!... Куд ћеш, јаднице, пре? Да имаш сто руку, опет не би могла тако сама стићи да све урадиш... (Глишић, 227).

јадан (јадна) ти сам! – *пропао сам, снашло ме зло*.

– Јадна ти сам, што ћу?! Немам повезаче! (Матавуљ, 243); МАЈКА Шта је ово за име божије! (Угледа Милутина.) Милутине сине, јеси ли ми у животу? Ко почини оволико зло, јадна ти сам (Михајловић, 48); – Нема бога, јеси ли чула? [...] Стара се крсти и уздише: – Ма од кога си то чуо, јадна ти сам? (Ђопић 3, 44).

јадац*

ударити јадац некоме – *подвалити, преварити некога, напакостити некоме*.

– Ти си, Мафе Потере, са мношћем увек био частан и поштен, и ја ти нећу ударити јадац (Твен, 91).

јаје

као јаје јајету – *веома сличан некоме*.

* *рачваста кост у птица под гушом, настала од обе кључне кости које су срасле у једну*. Када се једе живина, код нас обично пилетина, обичај је да се ломи јадац. Притом особе које ломе јадац замишљају жељу, те се верује да ће се жеља испунити оном код кога остане већи део кости. Друга игра у вези са овом кости јесте врста опкладе – после ломљења кости (што је знак потврде опкладе) задатак је да једна особа превари другу тако што ће јој дати нешто у руке. Ако то друга особа прихвати, „преварант” треба да каже: „Јадац!” и победио је у игри. Ако је пак покушај преваре одгонетнут, особа може да прихвати понуђену ствар, али пре тога треба да каже: „Знам за јадац!” Ова крилатица почела је да се везује не само за ову игру већ за било какво осујећење преваре, те данас *знам за јадац!* значи *нећеш ме преварити!*.

Сваки мој поновни сусрет са Лавачем личи један другоме, скоро као јаје јајету (Раичковић 2, 108).

округао као јаје – *савршено округао*. → **округао као лопта**.

Тада, подвикнувши слугама и стискајући дете на груди, опипа оружје, гуњеве и чизме на дну кола, нове новцате амове, сребром оковане, и дукате и нож и сат, округао као јаје, у пасу (Црњански 2, 23).

подметнути некоме кукавичје јаје – *вешто подметнути некоме нешто, учинити некоме неугодно изненађење*.

У Фотељу седнем радо али ретко, колико да је утешим – само прво увек проверим да ми кукавица није подметнула јаје (јер бих иначе излегао малу кукавицу и морао да јој будем тата, мама, ујка и тетка, а већ имам много обавеза) (В. Андрић, 6).⁸⁵

јак

то је јаче од мене – *не могу томе да се одупрем*.

Проблем је [...] што ти она стално говори да престанеш. Главни проблем код мене је што ја и престанем. Многи их игноришу. Али то је јаче од мене (Селинцер, 101).

јама

ко другоме јаму копа, сам у њу пада – нар. посл. *ко другоме чини зло, сам настрада*.

Кажем им да сам потпуно обавештен о њиховом лупешком поступку према капетану, о томе како су отели брод и спремали се да изврше и друга разбојничка дела, али их је Провиђење гурнуло у њихову сопствену клопку, па су пали у јаму коју су другоме копали (Дефо, 262); – Остави лепо мене, па узо њега на миндрос. Те ти он, бога ми, држ’-не-дај! што рекли. Једва изно читаву кожу. – Тако је то, – трља задовољно руке гђа Сиде. – „Ко другоме јаму копа, сам у њу пада”, говорила је увек моја покојна мама! (Сремац 2, 261).

јарам*

јарам на врат – *тежак, наметнут посао, старање, брига о нечему*.

Пјевање је момачки посао, а ожењен човјек – јарам на врат па тегли и ћути (Ђопић 1, 48).

скинути/скидати (и сл.) **јарам** – *ослободити се ропства, нечије власти*.

– Кад пристајете, а ви чујте!... Од данас нема харамбаше ни хајдука, од данас смо побуњено робље што јарам скида! (Веселиновић, 289); РОМЕО: Никад напустити | Палату ову ноћи мрачне нећу: | [...] | Овде | Остаћу ја, да овде одмориште | На вјеки вјеков себи подигнем | И скинем јарам звезда злимисџних | Са ових плећа трудних од живота (Шекспир, 126).

јарац

дрекнути (кмекнути, вречати и сл.) **као јарац (јаре)** – *викати, дерати се из све снаге, што је могуће јаче*. → **дерати се (драти се) као магарац**.

Неки човечић | дрекну ко јарац: | – Гледајте, људи, | шенуо старац! (Ерић 1, 53); Сањао сам као да сам министар, па дохватио нашега окружног начелника, углавио му главу међу колена и бријем га. Он вречи као јаре, прште му варнице из образа, али ја, свестан своје министарске

⁸⁵ Писац у дословном значењу користи фразеологизам, који је и настао од описане ситуације – кукавица не подиже своје младунце, већ подмеће своја јаја у гнезда других птица.

* *дрвена направа у коју се прежу волови кад нешто вуку*.

неодговорности, бријем и даље (Нушић 3, 66); ЈЕРОТИЈЕ: Стегнем га за врат, а он само кмекне као јаре (Нушић 6, 34); Он изненада дрекну као јаре: – А тако, ти, бунтовниче, је ли! Чекај само! (Ћопић 2, 11).

одерати некога као јарца – 1. *наплатити претерано високу цену.*⁸⁶

2. *истући некога немилосрдно, уништити некога.* → **бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу], пребити/испребијати некога као мачку, испребијати некога као сеоску цукелу.**

– Ја не знам шта ми је те не убијем онога пса, попа!... Он је то све учинио!... Али, нека га!... Доћи ће ми на руку!... Одераћу га жива као јарца!... (Веселиновић, 218); – Ако још једном | пипнеш тог старца, | одераћу те, | да знаш, ко јарца! (Ерић 1, 88).

јасно

јасно и гласно (гласно и јасно) – *потпуно јасно, разумљиво.*

„Чујеш ли ме? Пријем.” „Чујемо вас јасно и гласно” (Гибинс, 137); Питер треба да пријави кондуктеру на којој станици силазе, и то гласно и јасно, и после се не сме заборавити да каже „хвала” (Мајџуан, 12); Том приликом „дотични” има, гласно и јасно, да објављује народу зашто га гоне у затвор, а жандарми се већ побрину за то да „објава” буде што шаљивије састављена (Ћопић 1, 86).

јего*

преко јего – нар. цсл. *преко сваке мере, превише.*

Али се одједанпут трже, видећи по столу грдну, црвенкасту, масну мрљу. – Еј ти, море! Е, ово је баш преко јего! [...] Обриши ово! (Лазаревић, 234).

јед

пући/пуцати (свиснути и сл.) од једа – 1. *изнервирати се, бити веома љут.* → **пући од муке.**

ФЕМА: Ето, видите, сад да не свиснем од једа. Друга би начинила копламент, а она... (Стерија, 159); Пуцали су од једа на саме себе и на злу срећу која их је навела да овамо довлаче лопату и мотику (Твен, 220).

2. *јако завидети некоме.* → **позеленети од зависти.**

– Знаш да ће пући од једа госпоја Сида кад само види како је добар мој квасац! (Сремац 2, 17); – Та они би пукли од једа, цркли од муке само да су овде (Твен, 120).

један

излази на једно – *једно те исто је, једнако је; не мења се ништа.*

Многа је женска била спевана са Шацом у песми, па после излемана код куће; и обратно, то јест, најпре излемана код куће, па после спевана у песми, што уосталом све на једно излази (Сремац 2, 107); Узму да оцене, онако одока, откад су у пећини, али им излази све на једно: као да су већ дане и недеље, а овамо јасно им да то не може бити, јер им свеће још ни догореле нису (Твен, 255).

један једини – *искључиво један, сам.*

⁸⁶ Увезао козе из Италије, „одрали га ко јарца” – У Кули, породица Паскаш увезла 200 коза алпине од великог произвођача сирева у Француској. Није било лако, ни јефтино – може се рећи да су их „одрали као јарца” а и потрајало је (<https://www.b92.net/>, 3. 2. 2016).

* Ова реч се користи само у наведеном изразу.

Редова, нажалост, није било, сем једног јединог. На читавом градилишту капетани, поручници и потпоручници заповедали су једном једином редову, вежбали су једног јединог редова, једног јединог редова осуђивали су на затвор због престапа (Молнар, 22); Прво: што више богова то мање основних начела; друго: многи богови не могу никада бити тако опасни као један једини бог (Нушић 3, 89); Било је то као у сновима кад човек у само једном часу прелети године и деценије, кад је све само једна једина слика у једном једином оквиру (Цанкар, 95).

један јединцати – у појачаном значењу: *једини, искључиво један, сам.* → **једини јединцати.**

А ево како је та мисао гласила: „Исувише му то дође провидно: тако дугачак сан, а у њему баш ни једне јединцате грешке” (Твен, 160); Дјевојка мирно, пријатељски, пријеђе очима по својим новим друговима, али се затрављеном Николетини учини да их она, редом, покоси једним јединцатим рафалом. Дохватила је и њега, некако преко средине груди, и за тренутак-два пресјекла му дах (Ћопић 3, 48).

један по један – 1. *један иза другог, један на други, редом.*

Уз Јанкову помоћ пустише тада из колибе заробљенике, једног по једног (Молнар, 172); У руци фишек са бомбонама па их убацујем у уста једну по једну (Нушић 1, 127).

2. *најбољи, изванредан.*

Милан Лукић беше један по један газда не само у селу, него и у капетанији (РСАНУ, Весел. 4, 9). → **као један по један.**

једно те (па) једно – *увек исто, увек иста ствар.*

Калуђер: „Огрицај си”, а вук: „Овце клај си”. „Не помаже му, господине”, рече калуђер Светом Сави „ни молитва ни крштење; он све једно те једно” (НК о Св. Сави, 72); И стално су понављали једно па једно: како татице мисле да они више нису живи или да су пропали завек (Сјенкјевич, 264); – Па лепо, све једно, те једно; Маф Потер, и опет Маф Потер, и све само Маф Потер (Твен, 191).

један у хиљаду – *који је изузетних особина, способности, јединствен.*

Перо се разумевао у псе, и, када је погледао Бека, знао је да је он један у хиљаду – „један у десет хиљада”, помислио је (Лондон, 18).

као један по један – *као ретко ко, веома добро, како најбоље може бити.*

– Ето ти је види, основато-непоткато, ни кука ни струка, али јој драги бог дао памет. Вјере ми, ко је узме, биће срећан ко један по један (Ћопић 1, 74); – Е, мој Талијанчићу, мој Николица, одвешће тебе имењак тетке Ружици, па ћеш код ње живјети кô један по један (Ћопић 3, 40).

[сви] као један [човек] – *у истом тренутку; сложено.*

Пси су поново запињали у хаму као један (Лондон, 58); Пригушено узбуђење изби и цела војска изненада, одједном, као један човек поче клицати (Молнар, 121); Међу њима [се] нађе Мухамед-Ахмед, данас звани Махди, који објави свети рат под изговором да у Египту пропада права вера Мухамедова, сви скочише на оружје као један човек (Сјенкјевич, 16).

[сви/све] до једног(а) – *сви без изузетка.*

Хајдуци се надали за њима да их до једнога потуку... (Веселиновић, 288); „Оштра сабља Бога великога | Посјећи ће вас све до једнога” (Епске песме 6, 87); АЛЕКСА: Те Швабове треба све уза зид, па метак у чело! Све до једног! (Ковачевић); ВУК БРАНКОВИЋ: Па је потегао мач,

напао стражу, исекао конопац којим су уходу везали и, да стражари нису били бржи од њега, би и њих, све до једнога, тим истим мачем исекао! (Симовић, 71).

једанпут

једанпут за свагда – *заувек*.

ФЕМА: Једанпут за свагда, ја нећу да си ми таква као што си досад била (Стерија, 153).

једва

једва једанпут (једном) – *ипак, напoкoн (кад хоће да се истакне да се остварило нешто што се нестрпљиво очекивало)*.

Онда му царев син захвали, па пође унапредак и једва једном дође у град змајев (Бајке 1, 45); – Овај је печен! – зашапутао је он. – Ја сам подстакао угарке... биће врућа меса!... Једва једанпут!... (Веселиновић, 30); То је био ковчежић са благом, ту нема сумње никакве. [...] – Једва једном, падосте ли ми шака! – узвикну Хак, а бркљао је руком по злату помркнутом (Твен, 275).

једини

једини јединцати – *у појачаном значењу, један једини*. → **један јединцати**.

Па, он је проучавао мој пустоловни животопис и пронашао како су тетка-Сокине пуслице једина моја слабост. Једина јединцата (В. Андрић, 66).

једном

једном се нешто догађа (живи, љуби и сл.) – *нека искуства су непоновљива и треба уживати у њима*.

Укруг, округ, | зној земљу поли. | Једном је вашар | у Тополи! (Ерић 1, 37).

једро

[под] **пуним једрима** – **1. једрити пуном брзином**.

Био је у праскoзoрје изненађен турским гусарским бродом из Салеа, који нас стаде гонити под пуним једрима (Дефо, 21).

2. кренути врло брзо, журно, бити у највећем покрету, у највећој брзини.⁸⁷

језик

држати језик за зубима (зубе) – *ћутати, суздржавати се од говорења (из страха, опреза и сл.), пазити на своје речи, чувати тајну*.

КАПЕТАН: А јеси л' ти, господине Вићо, казао овим грађанима да држе језик за зубе? (Нушић 6, 75); – Докле год држимо језик за зубима, дотле смо сигурни, то ми је јасно као дан (Твен, 191).

завезао (свезао) се језик некоме – *не моћи ни речи заустити од треме, изненађења и сл., занемети*. → **завезала се некоме уста**.

Приђе огради и зовну је. А кад му она приђе, њему се свеза језик!... Толике мисли, толики осећаји... а он их не умеде казати!... (Веселиновић, 71); Тома представише судији. Али језик му се био завезао, он не може да дође до даха, срце му лупа да искочи – једно због језовите величине тога човека, а друго што је био њен рођак (Твен, 45); Г. Пери се завезао језик, па ни

⁸⁷ Пуним једрима ка рециклажи – београдско предузеће „Resan” од прикупљања лименки створило озбиљан бизнис (<https://www.ekapija.com/>, 6. 10. 2006).

речи да рекне, него је узео па разгледао један нож који је остао ту на столу и прочитао је у којој је фабрици ливен (Сремац 2, 74).

завезати језик некоме – *ућуткати некога, не дати некоме да говори.* → **запушити (завезати и сл.) уста некоме.**

КАПУЛЕТ: Смрт што је узе да би ми с усана | Измамила нарицање и крик, | Завезала ми језик, па ми не да̂ | Да прословим ни реч (Шекспир, 113).

заплетати језиком – *нејасно, неразговетно говорити, запињати у говору, муцати.*

– Ај, Ракила, је л' добро диваним ај?! – вели Нића, задовољан што се одужио Ракили за Какаш-Верку и завршује и вечеру и разговор при ком је помало заплетао језиком (Сремац 2, 188).

зли језици⁸⁸ – *они који воле да говоре рђаво о другима.*

Као што рекох, по комшилуку почеше већ да зуцкају, причају о нама, и да нас, иако бесмо још деца, износе зли језици (Станковић, 72).

имати [дугачак, добар] језик – *бити брбљив, заједљив, радо оговарати друге, свашта без устезања говорити.*

И да дугачки језик Чарлсове сестре може да има везе с ложењем јуконске ватре, могла је да увиди само Мерцедес (Лондон, 80); КАПЕТАН: Кукавице, је ли вас много страх? (*Крик галеба*) Бедници, имате ли језике? (Радовић, 23); – Кад сам ја држао говор? Не знам ни бекнути. – Аа, имаш ти добар језик! – повика комесар (Ћопић 3, 31).

имати поган језик – *говорити ружно о некоме.*

– Зар од твога поганог језика немам ни овде у орману мира (Нушић 1, 139); – Што те руска граната није сасвим упљескала па да више не лапараш овуда својом поганом језичином (Ћопић 1, 53).

исплазити језик – *јачко се уморити.*

МЕРКУЦИО: Сад си дружеван, сад си Ромео; сад си оно што јеси, и начином и бићем; јер она будаласта љубав је као каква зевзечина која, исплазивши језик, јурца горе-доле не би ли ћушнула своју лудачку палицу у какву рупу (Шекспир, 65).

језик за зубе! – *разг. ућути!, умукни!*

„Само краде мојих пет...” „Језик за зубе”, рекао је Морис и муноу ме (Селинџер, 112); Него је рекао сам себи: језик за зубе, не прословити ни словца, чак и кад тетка уђе; имаш да седиш с миром све док не упита ко је учинио тај покор (Твен, 29); КАПУЛЕТ: Госпођо свезналице! Боље језик | За зубе, премудрости! Торочи | С блебетушама својим! (Шекспир, 99).

језик је некоме сувише заострен – *говори одлучно, обично непријатну истину.*

Журден: Чујеш ти, Николија, иако си сељанка, језик ти је и сувише заострен (Молијер, 87).

ломити (скрхати) језик – *с муком изговарати компликоване речи, с напором се изражавати на страном језику, слабо говорити.*

⁸⁸ Осим фразеологизмом *зли језици*, оне који воле да говоре рђаво о другима можемо означити и фразеологизмима *накосни језици* и *погани језици*.

Сећате се сви можда онога несретнога Артаксерксеса, на коме су толике генерације ломиле језик? (Нушић 3, 102); Знојиш се, знојиш и знојиш док не скрхаш језик и научиш извесно правило, те сав срећан станеш пред професора (Нушић 3, 134).

мртав језик – терм. синт. *језик којим се више не говори, који није више у живој употреби.*

Ја разумем да изумре један језик а да живи народ, али да изумре народ а да живи језик, то никако не разумем. И још, да тај језик живи под именом мртав језик! Замислите, молим вас, какво је то занимање: професор мртваг језика? Јер ја мислим да мртав језик и не може за што друго бити употребљен до као професорска професија (Нушић 3, 160); Држе их велика класична дела, да, али та дела у оригиналу држе језици за које би се можда смело рећи, у парадоксу, да су живи мртви језици (Секулић 2, 19).

наврх (на врху) језика – *нешто што се иначе зна, а не може да дође у сећање.*

И одиста, када сам Фани (тако се звала) изјављивао љубав, мени је треперило наврх језика да узвикнем: – Ах, душо, зар је мени овога тренутка до шницле, ал’ ако је будеш оставила, остави и мало салате (Нушић 3, 199); Остао је добри мали Николо с пријатељском неизреченом милоштом на врху језика, а десетар је, обогаћен, сав у радосној шумној пјени, запловио преко озелењеле висоравни (Ђопић 3, 41).

немушти језик – терм. синт. *језик који се приписује животињама и свему што нема способност говора.*

„Ти не узимај ништа, него ишти *немушти језик*” (Бајке 1, 71); Ја сам, иначе, између осталог, дипломирао немушти језик са граматиком и књижевношћу Дивљине, па разумем сва мумлања, брундања, рзања, гакања (В. Андрић, 112).

одрешити (развезати и сл.) језик некоме – *натерати некога да прича.*

Крушка, као вешт човек, поче лепо око њега док му језик не одреши (Веселиновић, 200); У први мах [се] од њих ништа није могло сазнати. Тек неколико залогаја сувога мяса развезаше језик онеме који је био не само болестан, него и изгладнео (Сјенкјевич, 288).

одрешити се некоме језик – *а. добити вољу за причу, много говорити, распричати се.*

Капетан хтеде много штошта питати жену, али никако да отпочне; напослетку му се одрешити језик: – Међер, ти си жива! (Лазаревић, 241); – Па тако... мислим... Мислим, дакле, да се варошке госпођице не могу ни савјавати са госпођицама на селу – вели Пера, коме се одрешити језик (Сремац 2, 75).

б. успети да се изговори нешто правилно.

Не знам откуд му паде на памет да би заклетву требао да изговори на старословенском црквеном језику, и он најпре запе па му се одједанпут одрешити језик, па поче (Нушић 1, 75).

повући/вући (потегнути) некога за језик – *навести/наводити некога да нешто каже, изазвати/изазивати некога да каже оно што није желео, намеравао, оно што не треба.*

„Што да причам кад ме нико за језик не вуче...” (Веселиновић, 117); – Дјевојчице мени требају за нешто друго. Од њих ћу ја најприје дознати ко је у школи добио батине, шта учитељ спрема за нас бјегунце, шта се о нама прича. Само је мало потегнем за језик, а она се растороче (Ђопић 2, 16); – Ето ти, баш се одадох. Који ме ђаво само повуче за језик да кажем име млина (Ђопић 3, 77).

превалити нешто преко језика – *изговорити нешто с муком, нерадо, устежући се.*

– Мајко! – мољаше Јелица. – Не терај ме да ти то кажем! – Морам знати! Јелица је била црвена као рак. [...] Једва превали преко језика: – Због мене!... (Веселиновић, 116).

пуштати језик иза зуба – слободно говорити не водећи рачуна о последицама; брзо и много говорити, распричати се, говорити не размишљајући.

– Али, молим те, кажи ми... – поче Станко. – Казао сам! – пресече га он. – И много сам ти казао... Ја никад не пуштам језик иза зуба, јер он, ђаво један, доста пута однесе и саму главу... (Веселиновић, 78).

сврби некога језик – жели, хоће да каже нешто.

ЈЕРОТИЈЕ: Ако те почем сврби језик, а ти узми четку од ципела па га почеши, а немој га чешати на државни рачун (Нушић 6, 39).⁸⁹

скрати језик! – пази шта (колико) причаш!

БРКА: Поштени људи морају да црвене и да гледају у земљу. ПЕВАЧ: Ти би могао мало да скратиш језик! (Ковачевић).

угристи се (ујести се) за језик – 1. рећи што не треба; покајати се због изговореног.

– А откуд ми ти знадеш да би се баш од Тарковића млина добило у прве варошке куће? – Како неће знати, друже, кад и ти, човјек странац, знаш како се зове онај доље млин. [...] Николетина се уједе за језик (Ћопић 3, 77).

2. нагло ућутати да се не би рекло нешто што не треба, не довршити исказ схвативши да је неумесан.

Сад ће му речи истину, па нек буде шта буде! Али се ипак предомислила, и још благовремено угризла за језик (РСАНУ, Вујк. 1, 159). → **угристи се (ујести се) за усну (усне)**.

чешати/почешати језик – оговарати некога, клеветати.

ЈЕРОТИЈЕ: Ако те почем сврби језик, а ти узми четку од ципела па га почеши, а немој га чешати на државни рачун (Нушић 6, 39).

јела

витак као [вита] јела – веома витак.

„Сваки висок | ко бор у гори | и сваки витак | ко вита јела” (Ерић 1, 78); ДАВИД: Снажно, младо и витко момче кô јела (Кочић 2, 195).

јелен

хитро као јелен – веома брзо. → **[брзо] као муња**.

И хитро као јелен отрча у кућу... За неколико тренутака врати се наоружан до зуба (Веселиновић, 68).

јесам

... је (су) ... (с допуном у виду исте именице) – такво је по природи, карактеру.

А друг је мирно и мрзовољно закључио: тих неколико насликаних мртвих призора и предела, то није ништа. Слика је слика, а свет је свет (Андрић 3, 130); Џунгла је ипак џунгла – није апотека!

⁸⁹ Нушић везује два фразеологизма *сврби некога језик* и *чешати/почешати језик* (в. даље у Речнику), притом стварајући хумор активирањем основних значења глагола *сврбети* и *чешати* (свраб се може решити чешањем четком).

(В. Андрић, 100); КОНДУКТЕР: Шта?! Треба неко да ме види да примам путнике ван станице па да ме пријави. Силази, бре! Силази! Ајде, трчи... Прописи су прописи (Ковачевић); „Немојте да ме питате ни за име ни за презиме. Магаре је магаре, па макар имало и име и презиме” (Нушић 1, 110); – Власт је власт, морамо слушати (Нушић 1, 173); Препирка о бојама баш нас нимало не интересује, лисица је лисица, па ма какве фарбе била (Ђопић 1, 12).

јесте

што јес(т), јес(т) – *што је истина, истина је.*

– Што јест – јест: мио је живот!... И да је најмучнији, опет се жао човеку растати с њим!... (Веселиновић, 341); – Бадава, што јест-јест; ал’ за љубазне ствари – само је немечки језик створен, слатка! (Сремац 2, 148); – Ти им покупиш џепне сатове и свакојаке дрангулије, али увек скидаш капу пред њима и говориш учтиво. Што јес’ јес’ – нема тако учтивног света као разбојници – то можеш да видиш у свакој књизи (Твен, 272).

Јово

Јово наново – *почети све испочетка.*

Једно друго закопава песком, па онда опет плъус у воду, и хајд’, Јово, наново, иста она славна јурија од малочас (Твен, 138); Отежао кош, пун кукуруза, смирено најављује да се ваља зеричак одморити, па опет – Јово наново – у сјетву, у вјечито обнављање, чекати она два свијетла перца да се зазелене на мркој ораници (Ђопић 1, 77).

јунак

јунак дана – *онај који се у нечему прославио, о коме се говори с дивљењем.*

Носили су ме на раменима и био сам јунак дана (Тесла, 28).

јуне

насртати на нешто као јуне – *инсистирати на нечему свим силама.*

ЖИКА: Правда, то је стрпљење, упамти то, па немој да насрћеш на правду као јуне, него чекај, брате! (Нушић 6, 68).

јутро

видети своје добро јутро – *узнати, доживети нешто неугодно.*

А гђа Сида је била кисела, јер је већ, отприлике, видела и своје и Јуцино, што кажу, „добројутро” (Сремац 2, 82).

јутром и вечером – *непрестано, стално, често.*

Досадише јутром и вечером | Молећи се силну Југ-Богдану: | „Господару, силан Југ Богдане, | Љубимо ти свиленога скута | И десницу твоју билу руку | Ну потруди чудо и господство | и поведи мила зета твога, | Ну доведи Страхинића бана | У дворове и у куће наше” (Епске песме 2, 13); „Кориће те јутром и вечером, | Ће си била са мном под чадором” (Епске песме 2, 32).

од јутра до мрака – *цели дан, стално, непрестано.*

Мајка ми од јутра до мрака нуди аспиристине, чајеве, вруће млеко и шербет (Раичковић 2, 11); Одмах затим је ушла гомила танких дрвених кутија од цигара које сам грозничаво прибирала, па чак и куповала, јер сам у то време, од јутра до мрака, измишљала и резала галије и лађе (Секулић 1, 25); Једног дана, док су биваковали у једној шуми кријући се од авијације која им је од јутра до мрака висила над главама (Ђопић 3, 143).

старије је јутро од вечера – нар. посл. *треба дуже размислити, а не напречац донети одлуку.*
– Старије је јутро од вечера. Кад сване, видећу (Веселиновић, 81).

јуче

као јуче [да је било] – *каже се када се неко нечега живо сећа.*

– Чупали су се – ето, дан и ноћ су се чупали и тукли. А сећам се као да је јуче било! (Твен, 205);
ДОЈКИЊА: Могла је већ да трчка, да гегуца. | Јер баш ко јуче разбила је чело (Шекспир, 36).

не бити од јуче – *не бити наиван, неискусан, имати животног искуства, имати дуг век.*

Дакле, дошли смо до мог страдања у мекој постељи... Меки душеци, перјани покривачи и јастуци који само што не полете, тако лаки и нежни... Међутим, нисам ни ја од јуче – перјане јастуке пуним шљунком из ранца (В. Андрић, 75).

К

кабао*

лије као из кабла – *киша јако лије, пада у великим млазевима, велики је пљусак.*

Наиће провала облака; киша је лила као из кабла (Твен, 189).

кад

кад-икад – **1.** *одавно.*

Од оближњих нико јој се није хтео [у кућу] ни надвирити, осим једна баба што јој је кад икад долазила и код ње преноћила (РСАНУ, НПр, Вила, 1867, 462).

2. *било када.*

– Ама, теткице, ти знаш колико ја за тебе марим – рече Том. – Боље бих знала да ти то макар мало и кад-икад чиме показујеш (Твен, 156).

кад-и-када – *понекад.*

А студени лахор кроз долине мирне | преко пустих поља кад-и-када пирне (Антологија – Илић, 292).

кад-тад – *пре или касније, било кад, ипак једном, колико год се чекало.* → **кадли-тадли.**

Проводио сам дане у великој сметености и забринутости, очекујући да ћу кад-тад допасти шака овим немилосрдним створовима (Дефо, 177); – Утекосте, ама један ће бар да ми плати кад-тад! (Сремац 1, 376); – Лепо, иди, играј се, само гледај да се вратиш кући кад-тад (Твен, 26).

кадар

бити кадар стићи и утећи – *снаћи се у свакој ситуацији, бити врло способан и сналажљив.*

„А кадар сам стићи и утећи | И на страшном мјесту постојати; | не бојим се никога до Бога!” (Епске песме 4, 12).

кадли

кадли-тадли – *било кад, пре или после, ипак једном.* → **кад-тад.**

– Знао сам ја да ће он, кадли-тадли, скренути или у горњи, ил’ у доњи крај! (Ћопић 3, 134).

* дрвени или лимени суд за извлачење воде из бунара, за ношење воде и сл., ведро, кофа.

казати

кажи(те) драгичка! – каже се кад се некоме хоће да саопшти пријатна новост, пријатно изненађење.

ОТАЦ: – Кажите децо: драгичка! ДЕЦА: Драгичка! ОТАЦ: Путујемо, идемо на пут! (Нушић 2, 35).

шта кажем – тачније, исправније речено.

Емил: Када смо нас двојица, ваљда једини комунисти у целој чети, шта кажем, у целом корпусу тако рећи, решили да се предамо Црвеној армији, схвативши да је праведна ствар комунизма на тој страни... (Киш 2, 39); – Ова овде – ту, брајко мој, има много да се пази, мораш да водиш рачуна; а, признајем ти, у хиљади дечака, шта кажем, ни у две хиљаде нема га који ће да изведе тај посао онако како треба (Твен, 21); ДОЈКИЊА: А минуло је већ једанаест | Лета отада; већ је, крста ми, | Могла да стоји сама, не, шта кажем! | Могла је већ да трчка, да гегуца (Шекспир, 36).

штоно кажу – као што је обичај рећи, као што многи говоре.

ДОЈКИЊА: Но најпре допустите да вам кажем да не би, штоно кажу, никако било лепо, ако бисте, штоно кажу, хтели да је наведете на танак лед: јер госпођица је млада (Шекспир, 67).

какав

и те какав – изузетан, онај који се истиче.

– Зар нисте вас двоје, ти и удовица, добри пријатељи? – Јесмо. Што јес' јес', била ми је увек пријатељ, и те какав (Твен, 277).

какав-такав – било какав, макар и слаб, чије особине макар донекле задовољавају.

Снабдевен корењем и житом, каквим-таквим, и водом, оставим своје пријатеље црнце и отиснем се на путовање (Дефо, 33); МАЈКА Чигра је он, сине, чигра, кажем ти ја. Прави мачор. СТРАХИЊА Сад, какав-такав, он је мој таст (Михајловић, 20).

како

било како (шта) било – у сваком случају, по сваку цену; макар како, свеједно, није важно.

Марија Риго: Збиља, говорите о врло неважним стварима. Било како било, Емиле, мора се признати да си ти одувек био нервозан (Киш 2, 33); „Било шта било, морам распорити делфина да се не уквари, и морам га јести да бих сачувао снагу” (Хемингвеј, 60).

још како (и те како) – 1. врло, веома, у пуној мери.

Неће ни да преде | – а још како уме (Антологија – Змај, 163); – Кад му попустим, савест ме гризе, и те како, а кад га дохватим, старо ми срце просто хоће да препукне (Твен, 9); „Али он ће ми бити од помоћи да је приведем копну. А то ми је и те како потребно” (Хемингвеј, 67).

2. сигурно, нема сумње.

– Оде ти, Симане, далеко. – Могу ја данас да идем куд год хоћу. – Мо-о-о-жеш... – Могу, још како могу, Ибрага (Андрић 2, 325); – Па зар у свињцу има бува? – пита се Врабац. – Још како! – одговарају му (Нушић 1, 173); – Да ти кажем зашто: осмољио си се жив! – Нисам, вала, ни оволишно! – Јеси, и те како! (Твен, 14).

казати (причати и сл.) шта је и како је – казати (причати) редом, све по реду, детаљно.

Кад је види она крава што јој је била мати ће плаче, запита је што јој је, а она јој каже све редом што је и како је (Бајке 1, 186); Кад му ови дођоше, он онако преплашен стаде им причати шта је и како је... Сликао им је ствар много грђе, јер му се и самом тако чинило (Веселиновић, 211).

како да не – *дакако, наравно, него шта.*

– Зар ми нећете дати да је видим? – Како да не, дете моје, видећеш је – рече добри папа, сав узбуђен... (Доде, 48); Марија Риго: Да ли су се сетили? Или си са њима био тајанствен као са својом учитељицом? Младић: О, како да не. Одмах су се сетили... (Киш 2, 24).

како год окренеш – *шта год да учиниш, свакако.*

Мрави се, по именима, одазивали. | Како год окренеш: три милиона мрава! | И крај! (Антологија – Црнчевић, 63); На рагби-мечевима никада није било девојака. Само су матуранти могли да их доводе. Језива школа, како год окренеш (Селинџер, 9); – Е, баш сте се договорили, види се. – Вала, боље од вас па како год окренеш – одреза му Николетина (Ћопић 3, 89).

како кад – *некад овако, некад онако.*

Па иду даље и како кад | час у село, час у град (Антологија – Царић, 263); – Нема довољно маште? – Како кад, ђаво ти га носио, некад нимало, а некад и превише (Ћопић 3, 101).

како су радили (чинили), тако су и прошли (обршили) – нар. посл. *ко како ради, тако и прође у животу.*

Зато и остаде у народу пословица, која се и данас спонаша: *Како су чинили, тако су и обршили* (Љубиша, 87); – Могу, напослетку – попушта гост – али само с водом, онако ко стари философи грчки... – А, та ман’те их бестрага! Како су радили онако су и прошли (Сремац 2, 70).

како-тако – *донекле, подношљиво.*

И све би се како-тако | завршило којекако (Антологија – Вучо, 192); Том је могао како-тако на једвите јаде и да га подигне, али да га још и носи како треба – то никако! (Твен, 276); – Како-тако, сад је човјек ипак у неку руку код своје куће – шиштао је Николетина (Ћопић 3, 14).

како сам се надала, добро сам се још и удала – *каже се кад неко успешно обави посао упркос неповољним изгледима.*

– Ја, наравно, дабоме, што се мене тиче, што оно кажу: „како сам се надала, добро сам се још и удала“; мени и није било баш тако тешко (Сремац 2, 240).

калуп

бити на исти калуп – *бити једнак, идентичан, једнообразан.*

Чувајте се сатова што касне, | јер то су вам лажовчине расне. | Све на исти калуп, све на исте теме: | час „имаш још форе“, час „још није време“ (Антологија – Стојиљковић, 169); Читав Томов разред био је на исти калуп, ламарције, несташни (Твен, 38).

камен

бацити се каменом за неким – *кудити, ружити, оговарати, клеветати некога.*

А када се нађу појединци који се ширином својих радних планова уздигну над уским оквирима националним, сваки ко икако може и не може, потрчаће да се баци каменом за њима (Селенић, 212).

бити као камен – *бити неосетљив, безосећајан.*

Зар једно младо женско створење – рећи ће они – у тим годинама (а колико је пак година Јули, колико и Меланији, то писац никако није могао да дозна), па да не осећа, него да је као камен према ласкавим речима једнога онако лепог и пријатног ученог младића, и после да је тако равнодушна кад јој, тако рећи испред носа, односе прилику?! (Сремац 2, 106).

камен мудрости – 1. терм. синт. *средство којим су стари алхемичари настојали да неметале и просте метале претворе у сребро и злато и да одгонетну тајну настанка живота.*

Она [алхемија] је ставила себи у задатак да пронађе... камен мудрости, којим би се сви метали претварали у злато, и еликсир који би давао живот (РСАНУ, Р–А 1, 49).

2. *кључ, метод, начин за решавање неких проблема, тешких ситуација и сл.*

Изгледа као да је ... назрео камен мудрости у симлицизму (РСАНУ, Цар 5, 132).⁹⁰

као станац камен (као да се у камен претворио) – *остати нем и непомичан од запрепашћења, непријатног изненађења.*

И изиде, па оде, а и не окрену се... Алекса оста као станац камен (Веселиновић, 101); На врху мреже сам застао, као да сам се у делићу тренутка претворио у камен. Неколико метара са леве спољне стране стајао је војник с пушком (Раичковић 2, 69–70).

као у камен урезано – *речено је, тешко ће се променити.* → **као у воску.**

Нико више није могао раскрварити намеру његову. То оста као у камен урезано... (Веселиновић, 51).

метати камен (бацање камена с рамена) – терм. синт. *игра надметања у бацању камена удаљ.*

И посла те насред села, | Где јунаци вино пију, | Млади момци камен међу (Народна лирика 2, 22); – Него хајде, браћо, играјте ви сад хајдучке игре: бацање камена с рамена (Нушић 1, 63).

свали се (скине се и сл.) тежак (сињи) камен некоме са срца – *ослободи се неко велике брига, лакнуло му је.* → **терет је некоме пао (спао и сл.) са срца (душе, груди, леђа).**

Кад сам дознао за ово, као да ми се тежак камен свалио са срца, јер сам тек сада осетио да велики подухват са мојим пецањем, тако жарко прижељкиван кад сам први пут бацао голу удицу у воду, није потпуно пропао (Раичковић 2, 96); Скинуо им се сињи камен са срца кад су видели да се најзад сунце смирује (Твен, 216).

тврд као камен – а. веома тврд. → **тврд као железо, тврд (чврст) као стена.**

Један бајат бокерски хлеб, тврд као камен (Доде, 121); Отпио сам мало кафе и узео можда пола неког колача који је био тврд као камен (Селинџер, 196).

б. непопустљив, немилосрдан, неосетљив.

„Тврђа ми је вјера од камена, | Да ћеш саде сабљу повадити, | Да ћеш пола војске погубити, | Невјере ти учинити нећу, | Ни твојега љеба погазити” (Епске песме 2, 24); И он остаде сам с окорјелим мразом и ледом на души, и тврд као камен, црн као огорјео пањ у планини, спусти се изнад огњишта, на коме се ватра гасаше... (Кочић 1, 259). → **тврд (јак) као гвожђе, тврд као дијамант, тврд као челик.**

тежак као млински камен – а. веома тежак. → **тежак као клада, [тежак] као олово (од олова).** **б. веома мучан, неугодан.**

ДАВИД: Изволи, господине, да га повргнем на земљу? Тежак је кô млински камен, сапрела га моја крвава мука и сиротиња! (Кочић 2, 192).⁹¹

⁹⁰ Уз ову одредницу оба дата примера су из РСАНУ. Пример из наше грађе гласи: Флаширани торнадо, сок од суве дреновине, презле од хлебног дрвета, кутија с најбогатијом светском збирком рупа, Камен Мудрости (чим седне на њега, сваки гусар уме да броји до пет!) (В. Андрић, 7). Он није наведен уз одредницу будући да он нема ниједно од наведених значења, већ писац гради хумор тумачећи овај фразеологизам на шаљив начин.

камење

бацати се камењем на бога – *чинити нешто веома лоше, неко велико зло, бити велики грешник.*
– Па?! А пушке, а барут? Кад то покисне, шта онда мислиш? Мислиш ваљда с врљикама на Турке? – Неће, зар? – тешкао се један на другом крају. – Нисмо се ни ми на бога камењем бацали!... (Веселиновић, 382).

канаринац

хранити некога као канаринца – *давати некоме веома мало хране.*

Хранили су ме као канаринца. Сви оброци су били веома квалитетни и изврсно припремљени али количински недовољни хиљаду посто (Тесла, 32).

канца

ухватити некога у канце – *ставити некога под своју власт, учинити некога зависним.*

– Зар не видите да вам је Турчин ухватио у своје канце већ и самога Ивана? (Веселиновић, 181).

као

... као... (с допуном у виду исте именице) – *неговати своју природу, понашати се у складу са својим карактером, онако како околина очекује.*

ЈУГ Та два петла ништа друго и не раде него насрћу један на другога. При том Милош, тање памети а црвеније кресте, насрће грудачки, а Вук, наравно Бранковић ко Бранковић, подмеће ногу. Елегантно је подметне, и онај први увек запне, никад не прескочи (Михајловић, 62); – Та... оне наше жене... Жене ко жене! Направиле триста чуда; па сад обојица имамо пуне шаке посла и једну главобољу; ал' ја већу... (Сремац 2, 227); – Знаш шта, пас као пас, ето га опет лаје! (Твен, 97); А мати као мати загрли га и слатко пољуби (Теодосије, 139).

кап

бити без капи крви – *бити врло блед, без снаге, енергије, без живота.*

Капут лежи. На поду. | Без капи крви у себи (Савремена лирика – Ђорђевић, 33).

дати за некога/нешто последњу кап крви – *жртвовати се за некога/нешто.*

Истовремено [је] мислио и о томе да је упропастио Нелу, другарицу у невољи, малу драгу посестриму, за коју би радо дао последњу кап своје рођене крви (Сјенкјевич, 126).

до последње капи крви – *до краја, до крајњих могућности, до смрти.* → **до последњег (задњег) даха.**

Стао [би] на моју страну и борио се до последње капи крви (Дефо, 234); Јерина се лично старала да сваки човек ради до последње капи крви (Хуплах, 119).

кап је прелила пехар – *последњи несрећан догађај учинио је да се несрећа не може више трпети.*

Ова последња кап прели пехар његове горчине! (Твен, 100).

кап по кап – *мало-помало, полагаано, постепено.*

⁹¹ У наведеном примеру реализују се оба наведена значења фразеологизма – Давид Штрбац спушта врећу с јазавцем на под суднице јер је тешка, али се у другом делу реплике (*сапрела га моја крвава мука и сиротиња!*) упућује на друго наведено значење.

Тама је прво падала кап по кап, | онда је славина мрака још јаче процурила (Антологија – Стојиљковић).

млад као кап – *веома млад*. → **млад као капља росе**.

ДАВИД: Кршна, наочита, млада кô кап, па је царски оружници од драгости на рукама носе (Кочић 2, 192); КАПУЛЕТ: Да пронађеш | Мужа за њу; и кад јој овог створиш | С поседом дивним, племенита соја; | Младог ко кап, [...] | Дође ти нека беда расплакана (Шекспир, 99).

пасти као кап – *пасти нагло, одједном*.

Осећала је како јој трепавице падају и како је црна земља вуче... И паде, паде као кап (Веселиновић, 371).

попити некога као кап воде – *веома мрзети некога, толико да би му урадио и највеће зло; упропастити некога без гриже савести*.

– Кад тако разговарам с њим, онај стреља очима, чини ми се да би га попио као кап воде... И кад се оно на Илијиндан порваше, ја сам видела да би га онај пре убио него оборио (Веселиновић, 117).

капа

накривити капу – *не бринути се ни за шта*.

– Даш богу божје, цару цареву, аги десетак, па накривиш капу!... (Веселиновић, 156).

не стаје некоме нешто под капу – *не схвата нешто*.

– Ама, Радоје, ко те створи тако добра и незлобива, то ми не стаје под капу. Чума ме покупила ако ти горе, код светог Петра, не измолиш какво лијепо мјесташце чак и за ове цандарске вуцаре који држе псе по селу (Ђопић 1, 79).

под капом небеском (божјом капом) – *на целом свету, на целој Земљи*. → **под небом (испод неба, под небесима), под божјим покровом**.

Тамнијих помораца нема под капом небеском (В. Андрић, 41); Похита да јави радосну вест Јули, том најнесрећнијем створењу под овом Божјом капом, која је сва уплакана и неутешна седела у кујни и пробадала виљушком паприке, спремајући их за зиму (Сремац 2, 175); „И никог под капом небеском да помогне ни мени ни њој” (Хемингвеј, 44).

скинути капу некоме/нечему (пред неким/нечим) – *одати признање некоме/нечему, исказати поштовање према некоме/нечему*.

Скинимо капе пред тим поносом наше историје и поклонимо се... (Веселиновић, 295); На каросеријама, на стаклима прозора, на никлу, распрскавале су се жабице сунца. Помислих да би било којим од њих могао стићи и на крај света, и скидох техници капу (Олујић 2, 168); Читаоцу дође да некој пословици пружи руку, некој да дубоко скине капу, неку да појури, о неку да се ослони као о чврст зид (Секулић 2, 15).

капља

млад као капља росе – *врло млад*. → **млад као кап**.

– Ја сам гледао по неколико синцира робља: све је младо, као капља росе (Веселиновић, 343).

карта

иде некоме карта – *има среће при дељењу карата у игри, добија најјаче карте у игри*.

– Нема је, па нема! – рече казаница љутито, као човек коме не иде карта (Лазаревић, 233).

открити своје карте – *показати право лице, праве намере; отворено, јавно говорити.*

Кад сам дошао до тога, Весна претворена у музичарку открила је своје карте: она није од оних који се убијају само зато што се то једном писцу тако хоће (Олујић 2, 58).

катран

црн као катран – *изразито црн, интензивно црне боје.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као мастило, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угаљ, црн као угљен.**

Посече Вељко једно Туре, | брада му густа, кô катран црна (Антологија – Царић, 256).

кашаљ

мачји кашаљ – *ситница, трица, нешто безначајно.* → **мачков реп.**

БЕНВОЉО: Их, па шта је опет тај Тибалд? МЕРКУЦИО: Све пре но мачји кашаљ, то ти ја кажем (Шекспир, 62).⁹²

квасац

расти као квасац – *брзо, снажно расти.*

Он рикну као рањена звер... У његовој души букну нешто... То беше гнев... Он је растао нагло као квасац, и... испуни га свега... (Веселиновић, 47); Сила је расла као квасац (Веселиновић, 356).

квит

бити квит с неким – разг. *бити међусобно подмирен, измирен.*

„Туце ствари које треба да урадиш за мене данас поподне. Обави то, и квит смо, а ти си отпуштен!” (Бредбери, 29).

и (па) квит – разг. *готово је, тако је.* → **и крај!**

„Хоп-цуп! Кит је глуп! | Глуп је кит! Глуп, па квит!” (Антологија – Диклић, 315); Оно, истина, на сљезову цвијету једва да је негдје и било трагова модре боје, али ако је дјед казао да је модра, онда има да буде модра и квит (Ћопић 1, 11); – Бог с тобом, мајко, нијесам ја то измислио, него је тако дошло из штаба одреда. Кад команда каже да нема бога, онда га нема и квит! (Ћопић 3, 45).

квочка

ћоравој квочки дробити – *радити узалудан посао.*

⁹² У фусноти уз ову реплику стоји: „Тибалд или Тиберт је име мачка у *Лису Ренарду*, средњовековном француском сатиричном епу.” Има се утисак да је Шекспир коришћењем фразеологизма створио двозначност. Међутим, даљим истраживањем утврдили смо да се заправо ради о умећу преводилаца Боривоја Недића и Велимира Живојиновића. Наиме, у енглеском језику за означавање нечег безначајног најчешће се користи фразеологизам *piece of cake*, а животиња, и то пиле а не мачка, у овом (додуше ужем значењу) појављује се у фразеологизму *chickenfeed*, којим се означава количина новца која је толико мала да је готово безначајна. Погледавши оригинал ове драме, утврдили смо да наведене реплике гласе овако: *BENVOLIO: Why, what is Tybalt? MERCUTIO: More than prince of cats, I can tell you.* Дакле, нема помена ни мачјег кашља, ни пилета, уз које би се могао уклопити српски фразеологизам *кокошји кашаљ*. Пошто се даље у драми Тибалдо пореди с мачком (ТИБАЛДО: Шта тражиш од мене? МЕРКУЦИО: Ништа, мој драги мачји краљу, ништа сем један од ваших девет живота, с којим сам науман да се мало поиграј), јасно је да су преводиоци ефектно употребили фразеологизам *мачји кашаљ* на овом месту.

– Не, не, не!... Крви нећу!... Ја хоћу човјешки! – Ама, драги ефендија, узалуд ћеш ћоравој квочки дробити! (Веселиновић, 24).

кер

где је стари кер за нове вештине – нар. посл. *стари људи се тешко привикавају на новотарије*. – И што рекао онај, где је стари кер за нове вештине? А код њега сваки дан испадне друга вештина, увек тај изврда на други начин (Твен, 9).

терати кера – покр. *банчити иметак, лумповати, пијанчити, водити буран, разуздан живот*. А умео је ђаволски лепо да свира и да намигује, онако кривовратаст. Бечкеречки нотарош кад тера кера – обично после асентирунга – не може без њега (Сремац 2, 7); – Та да нисам и ја прико јего брез фењера теро кера, зар би’ данас стао да биднем боктер, па да ко ники шаров режим и лајем через туђег имања, а за туђу асну? (Сремац 2, 131).

кеса

одрешити кесу – *платити/плаћати нешто, дати/давати новац, не шкртарити*. Двадесет врећа по педесет фунти нарасле су преголеме у њиховим очима да би одрешили своје кесе (Лондон, 106); Поп Спира је био стари Србенда. Кад је требало одрешити кесу и показати се шта је попина кућа, није жалио (Сремац 2, 279).

кестење

вадити некоме кестење из ватре – *излагати се опасностима, неугодностима уместо другог, сносити последице туђе кривице*. – Пустолове, вади деци кестење из ватре! (В. Андрић, 12).⁹³

кила

подићи некога од киле мяса – разг. *одгајити некога*. Можда и због тога, тек она се труди да ми буде као мајка, само што је то претварање. Нико никоме не може да буде мајка ако га није родио, или бар подигао од киле мяса (Олујић 2, 34).

километар

види се нешто на километар – *нешто је јасно уочљиво*. Уочио сам је зато што је имала ону сулуду ловачку капу на глави – та капа се видела на километар (Селинџер, 216).

на километар – *веома далеко*.

Ишла је као једним крајем стазе, а ја другим. Није било богзна шта, али боље него да иде на километар од мене, као раније (Селинџер, 220).

кинта

немати ни кинте – жарг. *бити потпуно без новца*. → **немати ни гроша, [немати] ни динара**. – Не верујем да је Меланија пуна пара, Атамане – придигао сам се. – Мој отац је професор као и она, а професори никада ни кинте немају после десетог (Олујић 2, 125).

⁹³ Владимир Андрић фразеологизам употребљава у дословном значењу, стварајући тако хумористички ефекат.

кип

непомичан као кип – *потпуно непомичан.*

У чистину обасјану месечином сјурили су се као сребрнаста бујица; у средишту чистине стајао је Бек, непомичан као кип, и очекивао њихов долазак (Лондон, 129).

кита

кита и сватови – нар. песн. *кићени сватови, леви сватови.*

Спремише се кита и сватови, | поведоше Роксанду ђевојку (Епске песме 1, 92–93); Подиже се кита и сватови, | Развише се свилени барјаци (Народне баладе, 25).

Китајац

многобројни као Китајци – *веома бројни.*

Залуд трче ватрогасци | и гамизу полицајци, | многобројни кô Китајци (Антологија – Вучо, 251).⁹⁴

кичма

немати кичме – *бити без карактера, немати принципе.*

– Девојчице су такве, њих увек лице ода. Немају оне кичме. Она ће извући батине (Твен, 172).

киша

ваљати колико три кише летње – *много вредети, бити врло вредан.*

– Погодите, колико ваља моја брада? Кад једни стану говорити оволико, други онолико, онда ђевојка одговори свијема да нису погодили, пак рече: – Царева брада ваља колико три кише љетне. Цар се зачуди, па рече: – Ђевојка је најбоље погодила (Народне приповетке, 287).

златна киша – *већа количина новца.*

А пусти динари | пљуште ко киша. || – *Пљушти киша, златна киша, | играћемо – тутумиша!* (Ерић 1, 45).

као кише – *веома много, у великом броју.* → **као воде, као у мору песка.**

Шатоневског вина било је за свакога, а куваног као кише (Доде, 38).

киша из дрвета, из камена – *веома јака киша.*

– Ружно вријеме? – питаше Турчин. – Ружно. Киша из дрвета, из камена, што оно онај казао (Веселиновић, 107).

плакати (сузе се проспу (теку)) као киша – *јако плакати.*

Плакао сам као киша: | што да тако на свет дођем | и први пут пред странцима | станем кô од мајке рођен?!... (Антологија – Тимотијевић, 76); Он као да сада први пут осети свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша (Лазаревић, 243); Како би се само тетка бацила на њега, сузе јој теку као киша, усне јој шапућу топле молитве Богу да јој врати чедо њено (Твен, 31).

⁹⁴ Фразеологизам се много чешће бележи у овој форми *многобројни као Кинези, има их као Кинеза*. Етноним *Китајац* јавља веома ретко у овом споју. Песник је наведени етноним употребио ради риме, а свакако да је створио и нарочити ефекат изневеравањем очекивања читалаца.

пљушти нешто као киша – нешто се појављује у великом броју, множи се, надолази у великој количини, у изобиљу.

А пусти динари | пљуште ко киша. || – Пљушти киша, златна киша, | играћемо – тутумиша! (Ерић 1, 45).

клада*

бацити се (лежати и сл.) **као клада** – лежати мирно, извалити се потпуно.

Суданци и бедуини бацаше се као класе на абе (Сјенкјевич, 126); Јовици се не сједи с миром, врти се, стење и загледа везане руке, док Николетина лежи као клада прислоњен уз голем сноп ражане сламе и само ћути (Ћопић 3, 88).

тежак као клада – *веома тежак*. → **тежак као млински камен** (а), [тежак] **као олово** (од олова).

Тежак као клада, лежао је, по цео дан, у колима и под колима, завијен у овнујске коже, на слами и снегу (Црњански 2, 223).

клен*

глуп као клен – *веома глуп*. → **глуп као ноћ**.

У народу се каже „пијан као клен”, „глуп као клен”. И једно и друго дошло је од тога што је клен врло прождрљив (Савремена приповетка – Исаковић, 23).

пијан као клен – *потпуно пијан*. → **пијан као летва, пијан као стока**.

У народу се каже „пијан као клен”, „глуп као клен”. И једно и друго дошло је од тога што је клен врло прождрљив (Савремена приповетка – Исаковић, 23).

кљешта

ишчупати (вадити и сл.) **кљештима речи** (оправдање и сл.) **некоме [из уста]** – *једва, на силу навести/наводити некога да проговори, тешком муком извлачити/извући одговор, признање*.

„И иђавши тако замишљен, налетим на улични стуб и... ударим главом у њега!” „Где, Цвијићу, нећу да ти кљештима вадим оправдање из уста?” (Витезовић, 48); – Ето само девојке да узмемо. Овде у селу су доста неокретне, стидљиве; не можеш јој кљештама реч једну ишчупати (Сремац 2, 46).

кликер

немати кликер у глави – *тешко схватати, не разумети*.

Воли печење, | вино и ликер. | У глави нема | баш сваки „кликер”! (Ерић 1, 39).

проради некоме кликер – *схвати, сине му идеја*.

Њој би могао да проради неки кликер и цела ствар би отишла до ђавола (Олујић 2, 42); Та шашава Рашида! Држао сам је припијену чврсто уза се и говорио јој нешто, а она се смејала, све док јој кликер није прорадио. Тај кликер био је нешто лудо преко сваке мере и сасвим налик на њу (Олујић 2, 108).

клин

клин се клином избија – *треба вратити истом мером*.

* одсечен дебео комад дрвета, трупац, цепаница.

* зоол. слатководна риба велике главе.

Клином се избија клин | нек му НИИН буде син (Антологија – Андрић, 195).

окачити нешто о клин – занемарити, напустити неки посао.

И мени самом дошло је било да пустоловне цокуле и шешир окачим о клин и да се посветим искључиво становању у свом Топлом Дому (В. Андрић, 15).

клипак

вући клипка – 1. терм. синт. *играти се клипка (игра у којој двојица, одупревши се табанима један о другог, вуку исти клип, сваки према себи, с циљем да супарника одигне од земље).* 2. *долазити у сукоб, свађати се.*

– Кад се оно још ко ђакон вуко клипка и рво с паорима, место да га каштигују, он доби за попа; а кад је задоцнио оно на јутрење, а он, опет, уместо да оде на епитимију – а он доби црвен појас! Е, па 'ајд' се вуци клипка с њим! (Сремац 2, 256).⁹⁵

клопка

намамљивити некога у клопку – доводити некога у тежак положај, с којим мора да се помири.

МУРАТ: Нек омогући Јакубу да се сабере! | Можда га Вуковић намамљује у клопку! (Симовић, 101).

пасти (упасти, запасти и сл.) у клопку – *наћи се неочекивано у тешком, неугодном положају.*

→ **пасти у замку.**

Он је невољно запао у клопку, из које се после није могао искобељати... (Веселиновић, 245); – Ако се борите храбро, непријатељ ће овде пасти у клопку и биће приморан да се преда (Молнар, 113); Приликом прексиноћног напада на варош, партизани су упали у клопку (Ђоковић 3, 87).

клуб

добро дошао (дошла итд.) у клуб – разг. неол. *каже се када се неко придружи осталима по понашању.*

„Подсети ме да кренем на дијету”, рекао је хватајући дах. [...] „Добро дошао у клуб”, одвратио је (Гибинс, 260).

клупа

магарећа клупа – терм. синт. *одвојена, напред или позади у учионици смештена клупа, у коју су за казну стављали немарне и слабе ученике.*

Доцније ће нас тек класифицирати по знању, те ће најбољи ђаци сести у прве клупе, лошији за овима, а најгори у последњој, која се звала магарећа клупа. [...] Ја налазим да је то била врло добра установа, јер су се незналице, на тај начин, навикавале на то да су магарци. Откако је то укинуто, незналице се никако неће да измире с тим фактом, те у животу обично магарци седе у првим клупама (Нушић 3, 78).

кљун

бити још жут око кљуна – *бити још млад и неискусан.*

⁹⁵ Успелост Сремчевог поступка огледа се у томе што је први пут употребио терминолошку синтагму, а други пут фразеологизам исте структуре.

– Још си ти жут око кљуна, па ништа не знаш!... А знаш ли ти шта бих ја овако сед урадио? (Веселиновић, 30).

убацити (и сл.) **нешто у кљун** – разг. жарг. *појести или попити штогод, презалогажити нешто, углавном мало и на брзину.*

Сети се да читавог дана није ништа убацио у кљун, па тутну руку у торбак (Раичковић 1, 23).

кључ

бити под кључем – *бити закључан, тешко доступан.*

У току ноћи дошла је моја сестра и појела их (Знам то сигурно, јер она пронађе и поједе све што је слатко а није под кључем.) (Андрић 2, 54).

пристајати (и сл.) **као кључ у браву** – *савршено одговарати нечему.*

„Диск би требало да пристаје као кључ у браву” (Гибинс, 209).

кнедла

гутати/прогутати кнедлу (кнедле) – *ћутати осећајући неугодност.* → **прогутати пљувачку.**

Послужим све кнедлама, које је моја тетка-Сока спремила за ову невеселу прилику, али није смогла снаге да и сама присуствује чину повлачења. Присутни узму по кнедлу, прогутају. Прогутам и ја кнедлу. Прогута чак и Грозозо (В. Андрић, 69);⁹⁶ Питер је гутао кнедле док се присећао шта је све рекао (Макјуан, 66); Ту је мали плави дечак прогутао кнедлу, јер је осећао да ово није било баш сасвим истина (Молнар, 31).

књига

говорити (казивати) као из књиге [да чита] – *говорити течно, вешто, лако, глатко, уверљиво, мудро.*

Дође Свети Сава, па кад је видео шта је и како је, метне епитрахил и почне гласно да говори (као да из књиге чита): Наложу, жено, ватру, па чук-чук уз разбој (НК о Св. Сави, 67); Не може се казати да лаже, јер никад неће слагати кад га што упита отац или мајка; али уме да измишља и то што измишља казује као да из књиге чита (Нушић 1, 134); – Како само лепо говори, ко из књиге. Бадава, наша Богословија може се пофалити што тако васпитана младеж излази из ње (Сремац 2, 48).

гутати књиге – *много, страствено читати.*

Неке књиге морају да се пробају, | неке се гутају, | а само неке од њих сажваћу | и потпуно сваре. | Тада, кад је морала да се пење на сандук да би растумачила натпис, мислила је да се на жвакање мисли буквално, и са гађењем се питала зашто је Мо на своја врата ставио баш речи некога ко брука књиге (Функе, 15).

књига опрошћења⁹⁷ – терм. синт. заст. *потврда о разводу брака.*

Беже мучи, ништа не говори, | Већ се маша у цепа свионе, | И вади јој књигу опрошћења, | Да узимље потпуно вјенчање, | Да гре с њиме мајци у натраге (Народне баладе, 60–61).

⁹⁶ Као и много пута у *Пустолову*, Владимир Андрић користи фразеологизам активирајући значења појединачних речи које улазе у његов састав.

⁹⁷ Потврда о разводу брака још се називала *пуштена* или *распусна књига*.

књиге староставне⁹⁸ – терм. синт. нар. *књиге у којима су описани прошли догађаји и наговештени будући.*

Он је св’јетла цара причестио, | причестио и исповиједио, | у њега су књиге староставне (Епске песме 1, 106); Са свецима и краљима ја сам у сродству, | о мом пореклу из књига староставних | владар на далеком двору | и летописац у манастиру чита (Максимовић, 176).

лећи на књигу – *одати се учењу.*

„Али ти, брате, претераш у игри, па дигнеш сасвим руке од књига. ’Ајде, легни мало на књигу да те не би тукли!” (Нушић 1, 87).

научити књигу (некога књизи) – *учити се писмености (описменити некога), школовати се.*

„Но идите у Прилипа града, | до дворова Краљевића Марка, | а до Марка, до мојега ђака; | код мене је књигу научио, | код цара је Марко писар био” (Епске песме 1, 108); Узео калуђер Светогорац мало дијете мушко, док још није знало за се, па га однио у Свету гору и онамо га отхранио и научио књизи (Шаљиве приповетке, 80).

читати некога као књигу – *схватити потпуно нечије намере.*

– Видим ја да њега фашисти цабе не траже. Чита човјека кб књигу (Ћопић 3, 120).

коб

зла (љута и сл.) коб – *несрећа, зао удес.*

Сакрио би сребро и злато да га попрочека док он не задовољи своју освету, а тада – доживео би злу коб да благо више не нађе (Твен, 220); СПИКЕР: Али зла коб овог једрењака није мировала (Радовић, 19); РОМЕО: О, руку дај ми, ти, што си унесен | Са мном у исту књигу коби љуте (Шекспир, 125).

коб коби некога – нар. песн. *сусретне неко некога.*

Кад је био чарадку на врати, | Коб га коби Стеванова љуба (Епске песме 2, 44).

кобац

јурнути као кобац – *веома брзо јурнути, силно, муњевито јурнути.*

Наједанпут јурну као кобац. Зека га не може ни сустићи... И у тренутку стојао је пред Јелицом... (Веселиновић, 174).

кожа

бити у нечијој кожи – *бити у нечијем положају, обично неповољном.*

– А да си ти била у мојој кожи наставља поп Ћира, оставши сам у соби – рекла би и ти са мном заједно: фала богу кад је и овако; кад само господин владика није осто при том да сам га ’тео намерно преварити (Сремац 2, 256).

брати кожу на шиљак – *бити спреман на батине, на казну, оштру критику, грдњу или какву одговорност.*

– Она говори, све береш кожу на шиљак, али говор не боли (Твен, 18).

⁹⁸ Верује се да се догађаји записани у књигама староставним не могу другачије одиграти. У нашој народној епици ове књиге имају значајну улогу – Марко Краљевић у песми *Урош и Мрњавчевићи* из књига староставних чита на коме је царство, а у песми *Женидба кнеза Лазара* Миличин отац Југ-Богдан, који се оштро противио браку Милице и Лазара, пристаје да Лазару да Милицу пошто је у књигама староставним прочитао: „Милица је Лазу суђеница”. Код Турака исту улогу имају књиге инџијеле (в. народну епску песму *Почетак буне против дахија*).

гулити (одрати и сл.) некоме кожу – 1. *немилосрдно тући/истући некога.*

Вија их штапом око живица и плотова и пријети: – Кожу ћу вам одрати, чим вас укебам! (Ђопић 2, 86).

2. *безобзирно, немилосрдно искоришћавати/искористити некога, пљачкати/опљачкати некога, угњетавати некога.*

„Јошт имате земље и овацах, | па харајте и коже гулите” (Његош, 190).

до [голе] коже – потпуно, сасвим; без милости, немилосрдно. → до голе душе, до голе кости. Озебао, окисао до коже, сав мокар врати се Крушка у хан (Веселиновић, 196); ЈЕРОТИЈЕ: Претресеш га до голе коже – нема ништа; изведеш га на саслушање и учтиво га запиташ: како се зовеш, а он у одговор на то питање, бомбу па – бууу!... Оде капетан и све среско особље у ваздух (Нушић 6, 65).

изаћи (изићи, искочити и сл.) из [сопствене] коже – изгубити контролу владања собом, изнервирати се, разбеснети се.

Један тапир од муке искочио из сопствене коже и такође навукао тежак назеб (В. Андрић, 32);⁹⁹ БОШКО А ја се осећам, као да ћу из коже да изађем. Једва чекам да почне. Ух, што није већ сутра! (Михајловић, 58); Ђаволу је остала цибра, или густиш, као што је желео. Ђаво из коже да изиђе од јада, али се нешто досети (НК о Св. Сави, 60).

изнети (извући, спасти и сл.) [читаву] кожу – извући се из опасне ситуације без последица, остати жив и здрав, спасти се. → изнети (извући) [живу] главу (остала је жива глава).

Колико се он отпадио од цивилизације, сведочила је сада његова способност да утече од моралних обзира и тако спасе своју кожу (Лондон, 32); – Ал’ да си само вид’ла његово преосвештенство! Остави лепо мене, па узо њега на миндрос. Те ти он, бога ми, држ’-не-дај! што рекли. Једва изно читаву кожу (Сремац 2, 261); – Вала, ако бог да па овај пут извучем читаву кожу, е има просто да се помамим јурећи у недељну школу! (Твен, 97).

из ове коже нема се куд (не може се изаћи) – нема се куд, не може се избећи оно што долази (обично непријатно).

ОТАЦ: Шта имам да му се извињавам. Не могу да платим, па то ти је. Уосталом, он нас је већ тужио, дао је ствар адвокату. МАЈКА: Па сад? ОТАЦ: Па сад... ето... шта нам Бог да! Ја из ове коже немам куд (Нушић 2, 30); – Тхе, биће шта буде! Ја ти сад из ове коже не изиђо’!... (Сремац 2, 175).

као да му (јој итд.) кожу деру – викати, плакати, јаукати из све снаге.

Кад то спази Иван, он дрекну као да му кожу деру... (Веселиновић, 275).

кожа је некоме свилена – нежан је, нејак, слабашиан.

– Батине! Чудна ми купуса! Права правцата девојчица – кожа им свилена, а срце пилеће! (Твен, 172).

мокар до [голе] коже – јако покисао, сасвим мокар.

Имали су да буду очајни, јер су били мокри до голе коже и сасвим прозебли (Твен, 147–148); По прозору је тихо ударала киша: будем ли се кретао улицама само пола сата, бићу мокар до коже и сви ће знати шта је и како је (Џанкар, 96).

⁹⁹ Први део реченице наговештава фразеолошко значење (од муке упућује на значење *изгубити контролу владања собом*), док други доноси шаљив тон (тапир је навукао тежак назеб због дословног искакања из коже).

носити кожу на пазар – излагати се смртној опасности.

Прве појаве мени непознатог, великог, узбудљивог, страшног света у ком се носи кожа на пазар, у ком се дају и примају ударци (Андрић 2, 43).

коза

као да је козе чувао с неким – истог је ранга, угледа; потиче из исте средине као неко, може се поредити с неким.

– Ама чујеш ли га, као да је са мнош по овим брдима козе чувао, па се сад сјетио дјетињства и пландовања (Ћопић 3, 119).

нису неке све козе на броју – није сав прибран, нешто с њим није у реду, нерасположен је.

Из разговора је могао домаћин, поп Олуја, приметити да ни једном ни другом госту нису све козе на броју (Сремац 2, 226); Тому нису биле све козе на броју, био је сав узнемирен, раздражен (Твен, 41); ЛАВРЕНТИЈЕ: Чији то глас пре зоре чујем мио? | Нису ти ваљда козе све на броју, | Кад напусти овако зором своју | Постељу, синко (Шекспир, 59–60).

кола

извлачити кола из блата – спашавати нешто из тешке ситуације, трудити се да се поправи велика грешка, заштити да се нешто уради. → **извлачити главчине из блата.**

Последње године Првог свјетског рата отјеран је у војну комору наш дорат, један од најстаријих коња у читавом крају. То је већ био јасан знак да је држава пала на најниже гране. – Е, мој дорате, док је спало на то да ти кола извлачиш из блата, не ваља нам работа – уздисао је дјед Раде (Ћопић 1, 83).

обрну (и сл.) **кола низа страну** – почело је пропадање.

„Пред Бечом је Бурак посрнуо, | обрнуше кола низа страну” (Његош, 189).

псовати (ружити и сл.) **некога на пасја кола** – жестоко, оштро грдити некога. → **испсовати некога на пасја прескакала.**

– Али не знаш што мрзим кад стану да му подмећу па да га псују и руже на пасја кола, а овамо, да кажеш да је учинио оно, он није учинио... оно... (Твен, 192).

сломе се кола на некоме – сва кривица падне на некога, неко сноси сву одговорност и трпи неугодне последице за нешто у чему је учествовало више људи.

Кад је она још узела да оправдава Тома због оне пресне лажи коју је извалио Том да би се кола сломила на њему: да би пребацио шибу са њених леђа на своја, – е тада судица изјави, у дивном наступу слаткоречивости, да је та лаж племенита, благородна и великодушна, да та лаж може мирне душе и дигнуте главе да уђе у историју, бок о бок и прса уз прса са оном преславном лажу Џорџа Вашингтона о секирици (Твен, 284).

колан*

пуче колан – догоди се несрећа.

„Пуче колан свечевој кобили; | Леополдов храбри војвода, | Собијевски, војвода савојски | саломеше демону рогове” (Његош, 189).¹⁰⁰

* појас који држи седло и самар чврсто уз коња.

¹⁰⁰ Његош се поиграва значењима појединачних речи и фразеолошким значењем. Описујући неуспешне турске походе даје слику пуцања колана, појаса који држи седло и самар уз коња. Да Његош има на уму и фразеолошко

колац*

с коца и конопца – без реда, без критеријума, одасвуд, свакакве врсте.

ТОПЛИЦА: Војска је велика, ал сакупљена с коца и конопца! | То и нису неке делије и газије, него левенте! КОСАНЧИЋ: Не бих рекао, кнеже, да су левенте! | Ни да су скупљени с коца и конопца! | Турска војска је мајсторски бирана! (Симовић, 63).

стајати (стојати) као колац – *стајати не мрдајући, укочено.* → **укипити се (и сл.) као проштац, стајати као стуб.**

Крунија диже руку на њу, али је она стојала мирно као колац (Веселиновић, 168); Станко стајаше као колац. Поглед му се стопио у Јелицу (Веселиновић, 174).

колач

надати се том колачу – *очекивати непријатност, несрећу, зло.*

И десном ногом удари леву Станкову, па нави снагом на леву страну да га обори... Али му не пође за руком. Станко се већ надао томе колачу (Веселиновић, 35).

колено

адамско колено – *племенита особа.*

Али шта су помогле његове Аргусове очи кад је чича Јордан био право, што рекô народ, адамско колено (Сремац 1, 376).

бити на коленима – *бити савладан, покорен, почети показивати знаке слабости.*

Дрхте му прво прсти, затим целе шаке. Добија прве седе. Да. Грозозо је на коленима (В. Андрић, 60).

бити некоме до колена – *бити први до некога (по положају, власти, угледу и сл.).*

„Кажи, Марко, на мене је царство, | ти ћеш, Марко, први царовати, | а ја ћу ти бити до кољена!” (Епске песме 1, 110).

клекнути (и сл.) пред неким на колена – *покорити се.*

Знао је он да је у дубини свога срца клекнула пред њим на колена и он се туробно сладио том свешћу (Твен, 30).

на коленима молити некога нешто – *врло понизно и покорно молити нешто.*

БУЛИЈЕТА: Оче добри, | На коленима преклињем вас ја, | Почујте мирно само једну реч (Шекспир, 98).

пасти с колена – терм. синт. покр. *клекнути на колена у рвању док се противнику оставља да стоји на ногама.*

– Да видимо ко је бољи рвач? – Остави се! – рече Станко. – Да ти паднем „с колена”! – јекну Лазар (Веселиновић, 34).

значење ове групе речи, показује и то што је кобила свечева (Мухамедова), а јасно је да он није могао учествовати у описаним ратовима. Занимљиво је да ниједна од прегледаних читанки за осми разред у којима је дат овај одломак не повезује пуцање колана с несрећом. Аутори двеју читанки (Несторовић–Грушановић 2010: 63, Бајић–Мркаљ 2011: 45) дају само основно значење речи *колан*, док се у једној (Станковић Шошо 2010: 208), поред основног значења речи *колан*, даје и овакво објашњење: *пуче колан свечевој кобили – долази до преокрета ситуације пред Бечом.*

* *краћа мотка зашиљена с једне стране.*

преломити нешто преко колена – *донети нагло и без размишљања одлуку, учинити нешто брзо и напречац.*

Он би желео да се то могло преломити преко колена, онако хајдучки... Стога је постао нестрпљив (Веселиновић, 326).

с колена на колено – *по наследству, од оца на децу, из нараштаја у нараштај.* → **од (са) оца на сина.**

На свом омиљеном месту стоји велики Шифоњер, који се у мојој Породици преноси с колена на колено (В. Андрић, 6); – С колена на колено причаће се о твојем јунаштву; и, кад помену твоје име, они ће казати: то је онај што пушком коље!... (Веселиновић, 236); Породице које су некада с колена на колено одржавале те везе сада су отварале мале гостионице дуж солунског мора (Павић, 53).

уз колено [седети некоме, хранити некога и др.] – *бити стално уз некога, бити у присним односима с неким, бити веран некоме.*

– Тешко теби, Црна Баро, кад имаш и онаких као што је Маринко Маринковић!... Он Турчину седи уз колено и саветује га како ће браћу завадити... (Веселиновић, 171); „Мој даица, Мијат харамбаша, | Што јунака по дружини тражиш, | Кад сестрића уз кољено храниш?“ (Епске песме 4, 36).

КОЛИКО

колико-толико – *донекле, барем нешто.*

Међутим, почнемо напредовати, и колико-толико доведемо земљу у ред; тако да треће године засадимо нешто дувана (Дефо, 37); – А сад ваља се нахранити овим делфином, па да се мало одморим и колико-толико одспавам (Хемингвеј, 62).

колико данас (јуче и сл.) – *још данас (јуче и сл.).*

Да се разумемо: | ја сам колико јуче | био куче (Антологија – Стојиљковић, 233); – Хоћу да му ја просим цуру!... – Не браним. Колико данас јавићу Севићу – рече Иван (Веселиновић, 143).

КОМАД

бити из једног комада – *бити потпун у сваком погледу, одлучан.*

– Како би било да партизанског командира игра Николетина? – почео је да се одушевљава ђак.
– Сав је из једног комада, увјерљив, непосредан... (Ћопић 3, 100–101).

живети о свом комаду – *живети од свога рада.* → **живети од својих руку.**

– Баба каже да кочијашим: „да се израна научим, каже ми он, како је од своји’ руку и о свом комаду живити!“ (Сремац 2, 304).

метнути некоме црн комад у торбу – *подвалити неком, насамарити некога.*

– Е, па, засад нек ти се на овом прође; што си натруково банки – натруково, нек ђаво носи; нећу да се после каже и да ми се прибацује да сам ти ја напакостио и метнуо црн комад у торбу (Сремац 2, 184).

КОМАНДА

као по команди (на команду) – *сложно, одједанпут, одмах.*

– А ко ће на Лисину, на најопасније мјесто? – зашкиљи Мачак. Сви се, као по команди, окренуше према Јованчету. [...] – Добро, идем ја (Ђопић 2, 130); Као на команду, дјечаци иступише иза дрвета (Ђопић 2, 147).

комедија

терати комедију – **1. с неким/нечим** – *шалити се, ругати се.* → **терати шегу с неким.**

Написа овако писмо младом песнику: „Господине, Ове Ваше трице и којекакве будалаштине и лудорије, с којима тера свет комедију по улици, могли сте посветити Вашем оцу, јер би то њему и приличило (Домановић, 210); МАЈКА: Ама иди, човече божји, не терај бар са мношћом комедију (Нушић 2, 38).

2. претварати се, измотавати се.

Кошкали се, тукли, зајавали и терали триста шегу и комедија (Твен, 18).

конак*

на сто конака – *издалека.*

– Сретан човјек, па ето ти кажу за њега у селу – има џабног посленика по читаво љето. Намиришу га бене на сто конака (Ђопић 1, 41).

распредати Маркове конаке – *причати дуго и преопширно, најчешће о нечем неважном.*

Рашчарапио [се] у хладовини под орахом, па натенане распреда с дједом Маркове конаке (Ђопић 1, 55).

конац¹

имати конац у рукама – *знати основне податке о нечему/некоме, владати ситуацијом, држати све под контролом, имати власт над нечим.*

– Аха, и Сава је у све то упетљан! – злогуко отегну наредник. – Отуда ти мени дођи, сад ја имам конац у рукама (Ђопић 1, 67).

под конац (по концу) – **1. у правој линији, савршено право.**

По цео дан криву Дрину | исправљамо све по концу (Антологија – Ерић, 309).

2. како треба, како је најбоље.

Томе равнању, на које се у војсци врло много полаже, циљ је да све људе ставе под конац и да их навикну да не истрчавају један испред другог. Војничке старешине троше врло много и снаге и времена на то корисно звање, тако да код војника равнање постане права навика, па ипак, кад изађе у живот, не уме да сачува ту лепу навикку (Нушић 3, 234).¹⁰¹

мрсити/смрсити некоме конце – **1. чинити/учинити некоме неприлику, онемогућавати/онемогућити некога у нечему, покварити нечије планове.** → **помрсити (покварити и сл.) нечије рачуне.**

Хезис, она што испреда конац, необично је одговарала мојој средњој тетци, јер је она и у животу умела не само да испреда него и да мрси конце (Нушић 3, 62); – Не да га стари Раде, а давно би њему Цигани смрсали конце – чуло се (Ђопић 1, 84).

2. убити некога.

* *коначиште, ноћиште.*

¹⁰¹ Када се говори о војсци, остварује се прво значење фразеологизма (војници треба да иду у савршеној линији један до другог), а када се говори о животу, мисли се на друго значење фразеологизма (у животу треба радити онако како је најбоље).

Дечко скочи у воду, и узев пушку у руку, отплива на обалу другом руком, и пришав створењу, стави му грлић пушке у уво, опали му још један метак у главу, и тако му смрси конце (Дефо, 30).

похватати све конце – *сазнати основне чињенице, схватити смисао, оно што је главно.*

И онда... све му се чинило да је то због њега, да је неко завирио у његове тајне и да је све конце похватио... (Веселиновић, 197).

конац²

нов од конца – *потпуно, сасвим нов.*

– Хармоника је | нова од конца! | Сви јој пискови | брује ко звонца (Ерић 1, 100); Капутић плав, закопчан на сва дугмета, па нов од конца, па чист чистацки (Твен, 12).

конопац

омастити конопац – разг. *бити обешен.*

„Маф Потер има за ово да омасти конопац, не гину му вешала” (Твен, 101).

коњ

бацити се (ухватити се, дохватити се) коњу на рамена – нар. песн. *узјахати коња.*

Па опреми себе и Шарина, | Шарину се на рамена баци (Епске песме 1, 109); Седла коња што га љепше може, | Опасује што га тврђе може, | Пак се коњу фати на рамена (Епске песме 2, 116); Довати се Шарцу на рамена, | Пак потрча кроз Мироч планину (Епске песме 3, 12).

бити на коњу – *после савладаних тешкоћа наћи се у повољном положају, осећати се сигурним; немати озбиљнијих проблема.*

Тражиће принципала, где ће имати лепу практику и лепу принципалову ћерку, па је онда на коњу, што веле (Сремац 2, 60); – А ја ћу бар за то време да се натенани размислим мало за оно и да распитам је л’ господин Ћира погодио кола и кога је погодио; па ако није онда да ја сам то некако удесим; ако буде ко што ја мислим, онда смо „на коњу”, господине. „На коњу” – додаде поуздано Аркадија (Сремац 2, 201).

играти/разиграти коња – *јашући навести коња на кас, галоп, трк.*

Игра коња млад јунак, | Покрај морске обале; | Гледала га дјевојка | По имену Илинка (Народна лирика 2, 67); Заједрила по кршу галија, | коња игра на море делија (Народна лирика 1, 68).

ринтати као коњ – жарг. *радити веома много, радити напорно, мучити се.*

„Ринтам ко коњ, | а слаба вајда” (Ерић 1, 41).

копље

ломити копља око нечега – *борити се, препирати се, расправљати се о нечему.*

Око неких научних питања копља се ломе већ вековима, и та полумљена копља чувају се у подрумима разних Научних Установа, само вас нигде неће пустити да се у то уверите (В. Андрић, 49).¹⁰²

наоштрити копља – *спремити се за бој, борбу.*

¹⁰² У првом делу реченице писац употребљава фразеологизам, а затим у контексту остварује основна значења речи које улазе у састав фразеологизма.

Не што су се Индијанци наоштрили, него наоштрили и копља и секирице и стреле, а они најљући наоштрили чак и лукове, кануе, весла, тотеме, вигваме и мокасине. Индијанчићи оштре оловке. Неки старци седе и оштре кухињско посуђе. Односи крајње заоштрени. Што каже индијанска народна песма: „Међу се хоће да поморе...” А зашто? Због чорбе од веверице (В. Андрић, 104).¹⁰³

кора

живети о тврдој кори – *тешко живети.*

Цо је хтео у пустињаке, има да се живи о тврдој кори свакојакој (Твен, 115).

кора хлеба – *основна средства за живот, опстанак.*

Слађа ми је ова кора хлеба што је поштеним радом зарађујем но она што ми се готова пружала (Нушић 1, 143); Ја не знам шта је живот; ја нисам морао да се борим за свакодневну кору хлеба; да разносим новине или млеко, то би већ другачије изгледало! (Олујић 2, 132).

корак

ићи у корак – *а. ићи упоредо с неким/нечим, не заостајати.*

Сетивши се својих, осетио је колико припада другоме, некоме што га овако шареног и надодољеног води тамо-амо, заједно са том војском, којој је само ноге видео, у облаку прашине, како иду, у корак (Црњански 2, 98).

б. остати на истом нивоу као неко/нешто, бити једнак с неким.

У војсци, на пример, сем безусловне послушности, учиш још да идеш у корак, што је необично важно за брак (Нушић 3, 245).¹⁰⁴

корак напред – *напредак, успешан развој, процват.*

„Као и људи из анадолијског места, Атлантиђани обрађују бакар, али чине огроман корак напред када су научили да топе метал и праве легуре” (Гибинс, 366); Овај и други моји изуми, међутим, нису били ништа више до кораци напред у одређеним правцима (Тесла, 57).

корак по корак – *полагано, опрезно, постепено, стрпљиво.* → **миц по миц, стопу по стопу.**

Прекрасних опасности има на сваком кораку. Зато ја кроз живот идем корак по корак, да не бих пропустио ниједну опасност (В. Андрић, 12); И ми смо одиста, стопу по стопу, корак по корак, са тешким напорима и нечувеном храброшћу, освајали ров по ров (Нушић 3, 72); Опрезно, корак по корак, упутише се у разгледање дворане (Ђопић 2, 64).

на корак од нечега – *врло близу.*

„Верујем да смо на корак од највећег открића” (Гибинс, 348).

на првом кораку – *на самом почетку, одмах на почетку.*

¹⁰³ Наведени цитат је хумористичан из више разлога. Писац почиње од фразеологизма (који употребљава у дословном значењу), а онда градацијски ређа предмете које је немогуће наоштрили или за тим нема потребе – Индијанци оштре лукове, кануе, весла, тотеме, вигваме и мокасине. Индијанчићи оштре оловке, предмет који се заиста оштри, с тим да он, наоштрени или не, нема сврху у рату. Затим писац употребљава фигуративно значење глагола *заоштрили* (*Односи крајње заоштрени*), што га даље асоцира на нашу народну песму *Урош и Мрњавчевићи*, из које наводи чувени стих, али приписујући га индијанској народној књижевности. Хумористичан ефекат затвара чорбом од веверице, метафором за нешто безначајно, што је било повод за озбиљан сукоб.

¹⁰⁴ Нушић у наведеној реченици активира оба значења фразеологизма – у војсци се учи да се иде упоредо с другим војницима, а у браку треба бити равноправан са супружником.

Велика разлика између француске и енглеске колоније већ на првом кораку (Петровић, 27); Када би некоме и успело да сиђе са подножја Шиљате Планине и крене у ту округласту котлину, морао би већ на првом кораку да устукне (Раичковић 1, 95).

на сваком кораку – *свуда, на свим местима, непрестано, стално.*

Снег беше на неким местима одвећ дубок да би се могло путовати; није био тврдо смрзнут, као у северним земљама, па човек не би могао ићи а да се не изложи опасности да буде жив затрпан на сваком кораку (Дефо, 276); Божић се осећао на сваком кораку. На угловима су стајали они сувише штркљасти Божић-бате и звонили оним звонцима (Селинџер, 208).

пратити некога у корак – *непрестано пратити некога, не испуштати га из вида.*

Пратио ме је у корак, у стопу, и није требало да се обзирем, он је вјерно јездио за мојим петама (Ћопић 1, 81).

први корак (први кораци) – *почетно раздобље, први период нечега (живота, деловања, активности).*

– Синко, ово је у ствари твој први озбиљан испит и први корак у животу, те желим да ти успех наградим (Нушић 3, 71); Аутомати којима управља оператор у оквиру свог видокруга у ствари су први и прилично груби кораци у развоју науке о телеаутоматици какву сам ја замислио (Тесла, 87).

предузимати/предузети кораке – *настојати, потрудити се да нешто успе.*

Сад је најзад Јасон могао предузети кораке да се докопа Руна (Гревс 2, 383); Овај други пас није предузимао кораке да би учврстио познанство (Лондон, 19).

пружити/пружати корак – *пожурити, похитати, поћи брзим ходом.*

Мислећи то, вук је ишао за овчицом, застајкујући кад она застане и пружајући корак кад она убрза ритам игре (Андрић 2, 77); – За ким си дошла? – За Стрицем. Он се никад не обазире, само пружа кораке (Ћопић 2, 55); ДОЈКИЊА: Петре! ПЕТАР: Ту сам! ДОЈКИЊА: Хајд' напред, и пружи корак! (Шекспир, 69).

ухватити корак с неким – *изједначити се с неким.*

Сат, у закашњењу, с временом корак ухвати (Антологија – Данојлић, 297).¹⁰⁵

учинити први корак – **а.** *започети неки посао, ступити у акцију.*

И једног дана учинио сам први мушки корак у животу. Стао сам одлучно пред мајку и изјавио да нећу више да носим сукњу (Нушић 3, 43).

б. *прићи мушкарцу или жени ради упознавања, љубавне везе и сл.*

БРАНКО (за себе): Савета ме, дакле, воли! Сада, кад сам се већ одважио, први корак учинио! Доцкан! Доцкан! (Трифковић, 49).

корен

рушити све у корен – *уништити до темеља, тако да се никад не појави, искоренити.*

– То бива наједаред, као гром... И, кад загрми и кад удари, он руши све у корен!... (Веселиновић, 139).

¹⁰⁵ Песник се поиграва двама фразеологизмима *ухватити корак с неким* и *ухватити корак с временом*. Наиме, иако је у песми употребљена именица *време*, значење песме упућује на фразеологизам *ухватити корак с неким*, а не на фразеологизам *ухватити корак с временом* (живети у складу с временом).

корице

метнути (и сл.) у **корице белокорац** (и сл.) – *окончати борбу или спор, одустати од борбе.*

– Све ти је неко над главом, заповеда ти кад ћеш ударити на душманина и кад ћеш метнути белокорац у корице!... (Веселиновић, 405).

коров*

нема некога ни од корова – *немогуће је наћи некога/нешто.*

А ето, ни од корова нема Цице, | па како да човек не изгуби живце! (Антологија – Данојлић, 126).

ни од корова – *уопште, никако.*

– Само ја, Томе, ја ти не познајем краља ни од корова (Твен, 204).

корпа

дати некоме корпу – разг. *одбити некога, не примити понуђено.*

– Извол’те мало диње, да знате само како је слатка, ко да није из паорске баште, него ко да је „цукрас” правио. – Па могу баш једну кришчицу, онако форме ради, само да вам не дам корпу! – вели Габриела и остави штрикерај (Сремац 2, 145).

коса¹

диже се некоме коса [на глави, увис] – *запрепаићен је, уплашен, ужаснут.*

– Жив је он, жив!... Можда још лута дубравом ноћас, па те тражи!... Коса му се диже увис... Ужасан страх овлада њиме... (Веселиновић, 42); Сви смо знали шта то Трта мисли о поноћи, и свима нам затрепери срце и диже се коса на глави (Нушић 1, 104); Доћи ћеш ти већ на то! – застао је и звизнуо кроза зубе на начин који је и мртвацима дизао косу на глави (Олујић 2, 21).

под седу косу – *под старост, у старе дане, као старац.*

Зар да их под седу косу убија?... Зар да им под старост загорча дане?... (Веселиновић, 50).

коса²

дође коса до бруса – *постало је неиздрживо, превршила се мера, даље се не може.*

– Али кад дође коса до бруса – морам рећи, па да бих цркао!... (Веселиновић, 155); Дошла је коса до бруса. Кипело, кипело, па прекипело (Веселиновић, 293).

косити као оштра коса – *убијати, уништавати.* → **косити као смрт.**

Страшна болест срдобоља косила је као оштра коса и остарину и омладину... (Веселиновић, 366).

оштар као коса – *веома оштар.* → **оштар као бритва, оштар као жилет, оштар као мазија, оштар као мач, оштар као сабља.**

Био је остао тако близу да је старац страховао како ће му исећи уже репом оштрим као коса, а уз то је готово и био као коса, и по облику и по величини (Хемингвеј, 43).

коска

као да нема коске – *еластичан је, гибак.*

* бот. мађ. *биљке које дивље расту и угрожавају усеве.*

Свирач задуван, ознојен, застао пред Иванковићем, па свира места, а овај преплеће ногама, као да коске у њима нема (Веселиновић, 37).

[кош] без коске – разг. *кош при коме лопта не додирне оброч.*

Имали смо невиђеног лика у екипи, Хаувија Којла, који је знао да убади с пола терена, и то без коске (Селиндер, 35).

Косово

начинити од нечега Косово – *направити лом, крвопролиће.*

– Ја остајем овде с мојим голим синовима!... Ја ћу од Равња начинити Косово!... (Веселиновић, 401).

кост

до голе кости – *потпуно, сасвим; без милости, немилосрдно.* → **до голе душе, до [голе] коже.**

Да му је Лазар не знам какву пакост учинио, да му је узео све до голе кости – и то би му опростио (Веселиновић, 48).

оставити/остављати (слагати, просути и сл.) [своје] кости – *погинути, умрети.*

Негде код Драча остави кости | скршен од глади и слабости (Антологија – Царић, 311); Костију кршних то је гомила, | Што су у борби против душмана | Дедови твоји вољно слáгали (Јакшић, 60); ЛЕВЧАНИН: Док твоји сељаци, Лазаре, заједно с тобом, | буду остављали кости по Косову, | њихови ће мирно да жању пшеницу! (Симовић, 60); Негдје тамо под стишаним ведринама, на опором красу црногорском, херцеговачком или босанском, можда се бијеле на сунцу просуте кости командира Николетине Бурсаћа и оног веселника Јовице Жежа (Ћопић 3, 151).

потресати некоме кости – *не дати некоме мира док је мртав.*

Праштајте, свете сени, што вам кости потресам!... Праштајте што вам имена помињем, јер ћу их само по добру поменути!... (Веселиновић, 7).

[сама] кост и кожа – *врло мршава особа или животиња.*

Емил: А они изнесу пред мене, робијаша – кост и кожа (Киш 2, 52); У преградку гризао је Куријел, ситан, рић, готово сијед магарац, танких ногу, сама кост и кожа (Матавуљ, 241); – Срам га било, зар бих ја појео свог друга? Е, јест ми га и он опет..., кост и кожа (Ћопић 3, 154).

стајати некоме као кост у грлу – *веома сметати некоме, бити оно што се не може трпети, што задаје велике муке, бриге.*

ФЕМА: Кажите ми, молим вас, како ћемо ову моју девојчуру на ноблес подићи? Стоји ми као кост у грлу (Стерија, 159).

тресу се некоме кости од страха – *врло се плаши.* → **тресу се некоме гаће.**

СТОГОДАН: Кад, у пола ноћи, појави се ала. | Сви се разбежаше – страх им кости тресе (Ћокић, 8).

костур

жив костур – *веома мршава особа.*

Како је било са Беком, тако је било и са његовим друговима. Они су били живи костури (Лондон, 82).

кофер

бити избачен као кофер – *бити грубо избачен, уз непријатно понашање.*

И мада је свуда избачен кô кофер | нагло му се осмехнула срећа: | понудише му да ради као шофер | код Градског саобраћајног предузећа (Антологија – Ршумовић, 86).

коцка

ставити (бацити, метнути) нешто на коцку – *изложити/излагати нешто опасности ради постизања циља, изложити се погибелји.*

И, међући све на коцку, он је морао победити... (Веселиновић, 49); Џек је ставио свој углед на коцку због једног неизвесног подухвата (Гибинс, 18); Једном речи, ставим сву своју срећу на ту једну коцку: да сретнем какав брод или да пропаднем (Дефо, 31); Исто онако безбрижно као да је и данашњи дан баш исти као и ма који други, као да сада није бачено на коцку све, баш све... (Молнар, 117–118).

кош

стрпати (и сл.) некога/нешто у исти кош – *не разликовати некога/нешто, свима приписати исте особине, често ономе што се видно разликује.* → **трпати (и сл.) некога с неким у исту врећу.**

Био је то тип са сувишком патетике, јер како би иначе у исти кош могао да стрпа девојку, ждрање и страх да те не прозову? (Олујић 2, 72).

кошар

добити кошар¹⁰⁶ – *бити одбијен.*

БРАНКО: Малчики је моја просидба позната. Шта, дакле, оклева? Гром и пакао, она се устеже! Можда ћу још и кошар да добијем? (Трифковић, 51).

кошница

[бруји нешто и сл.] као кошница (у кошници) – *велика је бука, жамор (најчешће због великог броја људи).*

Нешто проструја кроз оне старине. Наста жагор као у кошници... (Веселиновић, 63); Облак прашине | и рој осиа: | Бруји Топола | ко кошница! (Ерић 1, 37); ВОЈИН Све сам чуо. Па дабоме, кад вас тројица ту седите и брбљате, а цела кућа бруји ко кошница (Михајловић, 81).

пун као кошница – *пун до последњег места, дупке пун.* → **пун као шип.**

Простодушан, благ, тих, мирне савести као дете, он је лако бројао дане живота и ведро чекао час кад ће оставити своју кућу, пуну као кошницу, свој пород очуван и недирнут болешћу ни смрћу, своје пријатеља и другове, и отићи у вечност поштован и уважен... (Веселиновић, 13).

коштати

шта некога кошта – *не задаје никаква труда, није тешко учинити.*

(А шта их кошта да у Шашинцима | запраши и пушка?) (Антологија – Радовић, 281); – Пролазе поред куће, надвире изнад ограде, виде патку и – шта их кошта. Само је ухвате за шију па у торбу (Раичковић 2, 58).

коштац

хватати се / ухватити се с нечим у коштац – *почињати неки тежак, тешко савладив посао.*

¹⁰⁶ Много је чешћи фразеологизам *добити корпу*, али ми га нисмо забележили у грађи.

А насртао је и на крупније ствари; није се устручавао ни од вреле кобасице, дрзнуо је и на читаву обарену шунку, хватао се у коштац и са читавом очупаном гуском, само ако му се дала прилика! (Сремац 2, 53); *У цртама лица њезина почивала је чудна туга налик на ледене сузе на одори децембра – када ми је указала руком на стихије ухваћене у коштац и наложила ми да проматрам она два бића која су оличавала те две суштине* (Твен, 184).

крава

крава музара – особа или ствар из које се непрестано извлачи корист, извор трајног прихода.
Учитељ музике: Господин Журден је увртео у главу да је племић, да му треба господско понашање; он је за нас права крава музара (Молијер, 58); ЈЕРОТИЈЕ: Највише зарађује на династији. За њега је династија крава музара (Нушић 6, 21).

седам дебелих крава – вишегодишње плодно раздобље, богато или успешно.

Учећи хришћанску науку мени је необично омилела незнабожачка вера. [...] Сећам се, на пример, да сам због седам мршавих крава изео седам тако дебелих батина да о дебелим кравама нисам смео ни говорити (Нушић 3, 86).

седам мршавих крава – вишегодишње неплодно раздобље, сиромашно или неуспешно.

Учећи хришћанску науку мени је необично омилела незнабожачка вера. [...] Сећам се, на пример, да сам због седам мршавих крава изео седам тако дебелих батина да о дебелим кравама нисам смео ни говорити (Нушић 3, 86).

крај

без краја и конца (нема краја ни конца, никад краја) – непрестано, без прекида, унедоглед, врло дуго.

Било је честитања, граје и певања, и прекора и суза и потцикивања и веселог блејања без краја и конца (Андрић 2, 80); – Погодили сте што се окренули да градите упопријеко, према оној другој обали, јер да сте почем кренули низ ријеку, никад краја – одговори Циго (Шаливе приповетке, 47); БУЛИЈЕТА: Мртви су сви. „Ромео прогнан.” Нема | Краја ни конца, нити граница, | Нит’ мере смрти у тој речи, нити | Јад овај може икада измерити | Икоја реч (Шекспир, 85).

бити при крају – бити на самрти.

Кројач слеже раменима: – Није он само болестан, молим... при крају је... у бунилу говори, јадник... (Молнар, 195).

где би ми (нам итд.) био крај – био бих (били бисмо итд.) у много бољем положају, у бољој ситуацији, успео бих (успели бисмо итд.) да су испуњени одређени услови.

ЈЕРОТИЈЕ: – Баш пре неки дан опет ми је рекао: „Кад би се ми ородили, господине капетане, где би нам био крај!” (Нушић 6, 20); – А да он нешто уме да врача тупом водом – где би му био крај! (Твен, 60).

извући/извлачити дебљи крај – проћи/пролазити горе од других, лоше проћи у неком послу, настрадати/страдати, надрљати.

А кад се с другом децом потучем, | обично дебљи крај извучем (Антологија – Антић, 214); Он је, канда, у животу увијек и у свему извлачио дебљи крај, па ево и сад, у колони, нашао се без друга, без саговорника (Ћопић 3, 37).

излазити/изаћи на крај с неким – постићи/постизати успех (у контакту, преговорима, борби, животу и др.).

– Видиш ли, јадна не била, да не можеш изићи на крај с том дечицом!... Куд ћеш, јаднице, пре? Да имаш сто руку, опет не би могла тако сама стићи да све урадиш... (Глишић, 227); КАПЕТАН: Другачији па са мном нису излазили на крај, те ти ћеш! (Нушић 6, 75); Обојица се почеше котрљати по земљи. Према својим годинама дечак је био изузетно снажан, али Гебр ипак брзо с њим изиђе на крај (Сјенкјевич, 50).

излазити на крај – усклађивати животне потребе с материјалним могућностима, натезати с новцем.

Сем плетива и шивења, ништа друго пред осталима није узимала да ради. И сви су се чудили како ми излазимо на крај (Станковић, 66).

и крај! – разг. *готово је!*, *нема више говора!*. → **и (па) квит.**

Мрави се, по именима, одазивали. | Како год окренеш: три милиона мрава! | И крај! | Шта је са једним мравом? Зар спава! (Антологија – Црнчевић, 63).

кад крај крају дође – на самом крају, на концу.

И за митраљез би због њега легао кад крај крају дође (Ћопић 3, 40).

крај света – негде врло далеко.

Већ побеже, ој несрећо, | на крај света, ој невољо! (Антологија – Радовић, 56); Купићу веспу. Биће то веспа каквом можете отићи и до краја света, ако вам се буде хтело (Олујић 2, 169); Ех, Цазин! Име те вароши с краја свијета звекнуло је испред мене као сјајан сребрни талир-петача (од пет круна) и својим радосним циликом испунило ову ноћ (Ћопић 1, 61).

на крају крајева (краја) – најзад, напоскон, коначно, уосталом.

Она се питала шта, на крају крајева, може бити ружно у уметности (Андрић 2, 73); Са истрајношћу једнога пасиониранога иследника, дешифрирају, коментаришу, објашњавају, обрћу речи, премећу реченице и, на крају крајева, на основу нових података, тако измолују покојника и тако преврну биографију (Нушић 3, 15); Час криви, час правда себе, ал' опет на крај краја, кад озбиљно помисли, па шта је то тако баш страшно казао; та ено и у песмама, трукованим још, – па шта се све не каже, па се нико не налази увређен! (Сремац 2, 112).

није крај света – није то ништа страшно.

„И то није крај света. Уколико језгро не може поново да се активира, увек могу да се укључе резервни дизел-агрегати” (Гибинс, 152–153).

од краја до конца – потпуно, до ситница.

Па му прича од краја до конца (Бајке 1, 30).

[саставити] крај с крајем – с муком обезбедити основна средства за живот, тешко живети, животарити.

Г. шеф се слатко смеје овој несумњиво јакој логици, а чиновник са четворо деце излази из канцеларије и одлази на благајну да прими своју злехуду плату, коју ће однети кући, те сести са женом да пару по пару срачунају и виде: хоће ли им достићи да саставе крај с крајем (Нушић 2, 28); – Него, ето тако мало њивице, мало ’раним свиње, мало кочијашим, – па крај с крајем (Сремац 2, 204).

с краја на крај – од почетка до свршетка, потпуно.

Канцеларијске хартије, свакојакe, исписане с краја на крај огромним писменима и тачно нумерисане (Молнар, 134); Пример за то су читаве песме, с краја на крај (Секулић 2, 24).

стати на (у) крај некоме/нечему – спречити, онемогућити некога/нешто, довести некога/нешто у ред, ограничити нечије претеране захтеве. → **стати некоме/нечему на пут, стати некоме на реп** (1).

Пошто се из дана у дан ништа није мењало, решио сам да томе станем на крај и коначно сам успео у томе (Тесла, 48); – Мог веселог Ницу само вода зауставити може – жалостиво се вајка дјед. – А све се бојим, има неко доба, да му ни она у крај стати неће (Топић 1, 54).

ухватити крај некоме – схватити нечије намере.

– Увек тај изврда на други начин, па ко да му ухвати крај? (Твен, 9); – Сад шије белим, сад црним! Да хоће да шије једним, па којим било – па да јој човек некако ухвати крај (Твен, 11).

крајност

до крајности – врло, веома, у највећој мери.

Он дође поскакујући и смејући се до крајности раздраган (Дефо, 228); Сви су се смејали. А то је до крајности огорчило Немчека (Молнар, 33); – Па исти је такав био и мој Џо – ђаво и по, не зна шта ће од несташлука, спреман на сваки обешечајак, али несебичан до крајности (Твен, 132).

крајцара*

не дати ни крајцару/крајцаре – не дати ништа, ни динара.

– То је само тако изнето, поп Спира је ’тео додуше, и бог зна како рад био, али стего се ко какав Грк, па није ’тео ни крајцаре да да нуз девојку (Сремац 2, 160).

крв

бити вреле (вруће) крви – бити жесток, нагао, страствен.

Да је вруће крви – то се осећа, да је хладних руку то се слути (Михајловић, 27); ЋУЛИЈЕТА: Жилама ми језа | Ледена мили, па ми врелу крв | Смрзава скоро (Шекспир, 109).

бити жедан (жељан) нечије крви – желети нечију погибију, пропаст, радити некоме о глави.

Колико му крвца жедан бјеше, | Ману сабљом, одс’јече му главу (Епске песме 2, 113); „Али не шће љута сиротиња, | Жељна, кадо, крви од Турака, | Па их даље ћерати одоше” (Епске песме 6, 82).

бити исте крви (иста крв) с неким – 1. бити у родбинској, крвној вези с неким.

СТРАХИЊА Не бој се, Војине, ја нећу као ти држати дуг, и леп, и страشان говор о истој крви која ће се просути (Михајловић, 132–133).

2. бити исти народ с неким.

Био сам му најбољи ђак што се са мном највише бавио и волео ме, а то, ваљда, и због тога што смо обојица били исте крви и истога рода (Миланковић 1, 167).

бити нечија крв [и месо] (у некоме тече нечија крв) – а. бити нечије властито/рођено дете; бити некоме најближи род.

* аустријски бакрени новац мале вредности; пара, новчић.

СТРАХИЊА У овој жени не тече моја крв, него ваша, па ипак, тој крви нећете судити ви (Михајловић, 133); ТОШИЦА: Милостива госпо, биће вам познато или да, није вам познато, но можда вам је ипак познато да ја љубим вашу кћер, ваше драгоцено дете, вашу крв и месо, госпођицу Малчику (Трифковић, 59).

б. имати нечије особине, понашати се слично као неко.

Отац је, кад год би се споменуло Владино име, прошиштао нешто кроза зубе, али то је било тек онако: по спретности са женама он је сматрао да је Влада његова крв (Олујић 2, 53–54); Ја осећам данас да у мени тече | Крв предака мојих, јуначких и грубих (Ракић, 125).

бити од крви и меса – имати особине, прохтеве и потребе својствене људима; имати осећања, моћ расуђивања и сл., бити обичан човек као и сви други, са свим слабостима.

„За вас на Западу људи као Аслан су људи без лица, као и непријатељи из Хладног рата”, рекла је. „Али за мене, они су стварни људи, од крви и меса” (Гибинс, 125); – Све се мислим: кад тога има негдје у свијету, међу живим људима, може оно некуда да се провуче, да промили и до нас. И ми смо од крви и од меса (Ћопић 3, 104).

јурне (удари, појури и сл.) некоме крв у главу (у лице, у образе, на очи) – постане узрујан, узнемирен, узбуђен, веома се наљути.

Дечаку појури крв у главу. Кроз вео вреле магле, који му је играо пред очима, он стрпа изљубљену свеску у корице (Андрић 2, 61); Алекси само јурну крв у главу. Он не знаде шта учини. Али кад смотри Маринка на земљи, он му клече на прса, па исука нож... да га закоље... (Веселиновић, 103); Срце би јој силно залупало и крв ударила у образе кад би где чула Станков глас, али се свакад за времена уздржала да не ода бола душе своје... (Веселиновић, 366–367); Торнтоновом хвалисању, ако је то било хвалисање, бачена је рукавица. Осећао је како му млаз вреле крви удара у лице (Лондон, 101); – Он потеже шаку да ме удари, а мени заигра срце и удари крв на очи, па скочим на њега и дочепам га за гушу (Нушић 1, 36).

крв, зној и сузе – велики труд и тешка мука.

Због тога је тврђава у Смедереву стално подсећала људе на крв, зној и сузе њених неимара (Хулпах, 120).

крв и нож – оштар сукоб, велико непријатељство.

– А, да, п'рд'он, п'рд'он!... Дакле, до тог доба су се и којекако слагале; ал' од ото доба, крв и нож, крв и нож! Једна другу и да не види! (Сремац 2, 146).

крв крви – потомци.

– Слушам жубор у кући, као у кованлуку, и знам да је то све крв крви моје!... (Веселиновић, 337).

леди/заледи (следи) се некоме крв [у жилама] – осећа/осети велики страх, ужас, претраши се, обамре од страха. → леди се некоме срж у костима, следе се ноге некоме.

Крв се у Аски следила и ножице су под њом одрвенеле (Андрић 2, 74); Чак видех једног зликовца где диже руку с некаквом сабљетином да удари једног несрећника и крв ми се следи у жилама (Дефо, 240); Једанпут-двапут зашкрипаше даске под њим и тада би Немечек осетио како му се леди крв у жилама... (Молнар, 81); Када то чу, Сташу обузе дубока жалост, срџба и ватрена жеђ за осветом, а у исто време страх му заледи крв у жилама (Сјенкјевич, 113).

падне (легне) крв – дође до крвопролића, убиства, покоља.

– Црну Бару ће Турчин закрвити. А кад легне крв, Турчин ће по њој табати и мирити!... (Веселиновић, 171); Још мало па да падне крв због епидемије, јер то није шала кад се кад се два хајдука ухвате у коштац (Нушић 1, 71).

падне (огрезну) крв (крвца) до кољена – *догоди се велико проливање крви, велики покољ, крвопролиће.*

– Оног истог дана кад је твоју жену уграбио, ја сам га дочекао са пет хиљада соколова, па страшно смо се побили с њиме, крв паде до кољена (Бајке 1, 32); А огрезну крвца до кољена, | А по крви један гази јунак (Епске песме 2, 114).

пити/попити некоме крв (напити се нечије крви) – *мучити некога, уништавати/уништити некога, израбљивати/израбити некога до крајњих граница.*

ЦАР ЈАДАН: То је та ала крв што нам је пила (Ђокић, 40); „Вјеруј ми, незнана делијо, тај дужд за кога ћеш гинути, једнаки је душманин и мени и теби, пак те жалим гдје те ђаво нанио да ти попијем ту праву крв” (Љубиша, 84); – О ви, црни врани и орлови, наједите се, науживајте се, и напитите се крви моје и снаге моје! (Кочић 1, 258); ЂУЛИЈЕТА: Како си доле, чини ми се видим | Мртваца на дну гроба: ил’ ме очи | Варају, ил’ си блед. РОМЕО: И ти се, драга, | Мом оку чиниш таквом, веруј, жедна | Брига нам пије крв (Шекспир, 95).

платити крв крвљу – *бити убијен у крвној освети.*

ГЋА КАПУЛЕТ: Правду нам, кнеже, дај, тако ти бога! | Нек’ нашу крв Монтекијева плати (Шекспир, 79).

пролити нечију крв – *убијати/убити некога.*

Ипак помисао да пролијем људску крв ради свога избављења учини ми се одвећ страшна (Дефо, 191); ЖЕНА Руке, какве су ти руке, покажи! ВЛАХ АЛИЈА (Потмуло) Не играј се са мном, жено! ЖЕНА Покажи руке, кажем. Много си крви пролио, хвалиш се (Михајловић, 45);

пролевати/пролити (лити и сл.) [своју рођену] крв (крвцу) [за некога/нешто] – *жртвовати живот борећи се за некога/нешто.*

– Ко зна шта нам носи дан а шта ноћ! Сад лијемо пиће, а за тренут-два можемо лити и своју рођену крв!... (Веселиновић, 374); И дотле се лила крв, али се сад проли (Веселиновић, 396); „Да ми рече дружина остала: | Гле страшивца, Бошка Југовића, | Он не смједо поћи у Косово | За крст часни крвцу пролевати | И за своју вјеру умријети” (Епске песме 2, 38); – Лепо да му кажу: На ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв, и такве ствари... (Лазаревић, 235); СРБИН ХАМЗА: Улудо, Обилићу, данас проливаш крв! (Симовић, 111).

пустити/пуштати (и сл.) крв некоме – **а.** терм. синт. *омогућити/омогућавати истицање крви расецањем крвног суда или стављањем пијавица на ноге (обично код пунокрвних особа склоних капи), односно расецањем уха (код оваца и др. животиња).*

Сад [се] не чудим обичају по коме злочинац, са ужетом о врату, везан, управо пре но што га обесе, кад дозна да је помилован, долази у руке хирургу, који му пушта крв да му изненађење не би изагнало дах живота из срца (Дефо, 48).

б. *озледити/озлеђивати у рату, тучи и сл.*

Пустили смо једни другима мало крви, па ћемо бити мирнији (РСАНУ, Баран. 1, 184).

в. *ослабити неког, приморати некога на попуштање.*

Био је за то да се аристократима пусти мало крв (Матеш., Јовановић С., Грађа).

тражити нечију крв – *желети нечије убиство.*

Он се одобровољио и не тражи више његову крв (Сремац 2, 44).

узаври (кипи, ври, кључа и сл.) крв [у] некоме – *узбуди се, узруја се, постане жесток, ватрен.*

Крв му је врела, месо горело, рибићи играли од силне ватре... а он је пролетао по друму као махнит... (Веселиновић, 93); Зар би мање поезије било у речима Јулиним него у овим готовим стиховима, сад после поноћи, кад све село, па и сам Нића боктер, спава, кад је ноћ тако лепа, звезде тако лепо жмиркају с тамноплавога неба, и крв кључа и кипи у ова два будна заљубљена створа?! (Сремац 2, 127); БЕНВОЉО: Молим те, драги мој Меркуцио, | Хајдемо дома. Дан је данас врео, | По улицама врве Капулети; | Сретнемо ли се, биће окршаја; | Јер кад су дани врели као овај, | Махнита крв узаври врло лако (Шекспир, 74).

у крви је некоме нешто – *природно је, урођено је, у нарави је.*

АРСА: (Милоју.) То нам је у крви. Целој нашој фамилији није ишла математика у главу (Нушић 5, 54); – Можда си и учио! – рече на крају. – Али, ако си учио оно што ја мислим да си учио, слободно си могао и да не учиш. Галцима је то у крви! (Олујић 2, 77); „Тата неће да степенујем. Тера ме у Оксфорд. Али нема шансе, степовање ми је у крви” (Селинцер, 35).

црвен (румен) као крв – *јаркоцрвен.*

Највреднијем ђаку биће | она као крв румена! (Антологија – В. Илић Млађи, 173); Био је написан крупним, цртаним словима, црним тушем, а само су почетна слова реченица била црвена као крв (Молнар, 104); Било је и птица црних као кадифа, с ногама црвеним као крв (Сјенкјевич, 220).

креда

бео као креда – *веома бео (блед).* → **бео као зид, бео као креч, блед (побледети и сл.) као крпа, блед као мртвац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.**

Пред кућама су овде-онде лежале кости и читави људски костури, бели као креда (Сјенкјевич, 247); Сташа је јасно видео зелене очи звери загледане у бело као креда лице девојчице (Сјенкјевич, 284).

кремен

кремен-камен – *особа чврстог, постојаног карактера; окретна, отресита особа.*

– Немој, Том је кремен-камен, и срце. Он ће се вратити (Твен, 137).

креч

бео као креч – *веома блед у лицу, обично од болести, страха, узбуђења.* → **бео као зид, бео као креда, блед (побледети и сл.) као крпа, блед као мртвац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.**

Змај је косио и косио | и косио док није крепао || Сремцима лице ко креч и беље | а лекар гунђа уз видну трему (Антологија – Ршумовић, 168).

крив

бити крив што си жив – *бити крив и без кривице.*

Оно јесте... деца нису крива што су жива. | – Бог убио, лопто, ко те измислио! (Антологија – Данојлић, 230).

ни крив ни дужан – *потпуно невин, недужан.*

Ни данас не знам зашто нас је без разлога кажњавао својим ћутањем и избегавао погледом, ни коме се то он светио мучећи нас ни криве ни дужне (Андрић 2, 51); – Ја сам чуо од Деве зашто си ти отишао у хајдуке!... Како Дева прича, тебе су обедили ни крива ни дужна!... (Веселиновић, 136); Које је то село, нећемо вам казати, да не би село, ни криво ни дужно, потрзали и излагали подсмеху (Сремац 2, 5).

криво

криво седи, а право говори – нар. изрека, *важније је шта је истина него како ствари изгледају.*

– Он није грешио! – рече оштро. – Јесте! – рече Маринко. – Лажеш!... Ама криво седи, а право говори!... (Веселиновић, 232).

погледати некога криво – *показати мржњу, незадовољство према некоме.* → **погледати некога искоса, погледати некога мрко, погледати/гледати некога попречно, гледати некога преко.**

По другој причи, луда Милева била је урокљива и на друго око: криво је погледала једно сеоско дете на коњу, лепше од њеног сина, које је одмах, с пеном на устима, пало у прашину (Савремена приповетка – Савић, 89).

крило

дати/давати крила некоме – *подстаћи/подстицати некога, охрабрити/охрабривати, давати/дати снаге, испунити одушевљењем.*

То мирисаво вино, које је толико волела, које ју је грејало, које јој је давало крила (Доде, 44); „А ко беху они диви | Који су те напред звали, | Који су ти крила дали, | Који су те ојачали?” (Змај, 86).

десно крило – *нечија најбоља помоћ, нечији главни помагач.* → **десна рука.**

Тад’ беседи војвода Пријезда: | „О војводе, моја десна крила, | Крила моја, с вама ћу летети!” (Епске песме 2, 80); Шарца коња и грли и љуби: | „Јао, Шаро, моје десно крило, | Достигни ми вилу Равијојлу” (Епске песме 3, 12).

добити крила (расту некоме крила) – *осетити се полетним, охрабрити се, добити снагу.*

Можда ту неком | расту и крила? || Можда ту почну сва путовања? (Антологија – Антић, 328); Станко се закаса. Кад дође до пања као да крила доби... (Веселиновић, 85); „Купићу и једну | бритвицу још. | И једну алву. | То воли... Цила.” | И дечак као | да доби крила: | „И једну дињу | од седам кила!” (Ерић 1, 13).

као на крилима – *брзо, полетно, журно.*

Уплаши се друштво цело, јер медино тешко тело згњечило би њих зацело; па су зато кô на крили излетели за час тили (Антологија – Цветковић, 176); Кнежевић се захвали Шумској мајци па, као на крилима, узлети ка врху планине (Росић, 31); На то је Том одговарао плазећи се, кезећи се и спрдајући се, па се вину као на крилима (Твен, 16).

сломити некоме крила – *лишити некога моћи, утицаја; убити у некоме вољу за рад, уништити нечији полет.*

ГОРИЛО: Као гордој птици сломићу ти крила. | Макар и на силу волећеш Горила (Ђокић, 22).

узети (и сл.) **некога на своје крило** (**закрилити некога својим крилом**) – *узети некога под заштиту.* → **узети некога на врат** (1).

Кад је Ђорђе Србијом завладо, | И Србију крстом прекрстио, | И својијем крилом закрилио (Епске песме 6, 27); *А кад ми се глас, и очи, и дах, упокоје, | Ти ћеш ме, знам, узети на крило своје* (Црњански 1, 245).

ширити/раширити крила – *развијати/развити деловање, исказивати/исказати неку способност, размахнути се / размахивати се.*

Певачица, | лепа ко вила, | лети по шатри, | ширећи крила (Ерић 1, 92); Сада је над целим караваном смрт раширила крила као јастреб над јатом голубова (Сјенкјевич, 318).

кристал

чист као кристал – *1. потпуно, сасвим чист, провидан.*

На средини „острва” избијао је извор хладне воде, чисте као кристал (Сјенкјевич, 249).

2. морално чист, неискварен.

Они [прави песници] се не задовољавају тим да им је и поред слика језик увек чист као кристал (РСАНУ, Поп. Б., СКГл НС 52, 392). → **чист као суза** (1, 4).

крља*

ухватити некога као крља – *стално се држати некога, не одвајати се од некога.*

„Гледај само, каква је; уфатила момка ко крља, па га не пушта!” (Сремац 2, 101).

крме

хркати као крме – разг. *веома гласно хркати.*

– Гледао сам га својим очима како пијан посрће по соби, а ено га сад пружио се па хрче као крме (Нушић 1, 132).

кров

без крова и крува – *без основних средстава за живот.*

– Овако се, богами, много мора поднети без крова и крува... (Веселиновић, 370).

без крова над главом – *без стана, склоништа.*

За младе главе без крова над главом, без куће и кућишта, та ноћ је била сувише дивља, да се у њој обрету (Твен, 147).

кров над главом – *најнужнији смештај, склониште у неком објекту; властити дом (кућа, стан).*

– Ја подигао мало крова над главом – он ми га запали! (Веселиновић, 299); Пред смирај дана, кад би се даљина иза њега већ помешала са мраком, опослио би се у кући каквог домаћина, за мало хлеба и крова над главом, а у зору грабио даље (Раичковић 1, 84).

под истим кровом – *на истом месту, у истој кући, заједнички.*

КАПУЛЕТ: Ал’ ако нећеш да се удајеш, | Паси где знаш, под истим кровом са мном | Живети нећеш: пази, туви добро, | У мене шале нема (Шекспир, 99).

под кровом – *у кући/згради, у затвореном простору.*

* *крпељ.*

Старао сам се да се унапред снабдем намирницама, да не бих морао излазити; те сам седео под кровом за време кишних месеци (Дефо, 108); Верност и оданост, рођене крај ватре и под кровом, биле су му својствене, но он је ипак задржао своју дивљину и лукавост (Лондон, 92).

под нечијим кровом – у нечијој кући, у нечијем стану; под нечијом заштитом.

– Купи твоје прње, па напоље!... Под мојим кровом нема више места за тебе!... (Веселиновић, 169); – Она је под мојим кровом Станка потражила и нашла га (Веселиновић, 215).

под својим кровом – у својој кући.

„Вредан сам, | радим, | бавим се ловом | и мирно живим | под својим кровом” (Антологија – Ћопић, 101); А и помажу их поједини сељаци, прикривају их под свој кров или им проказују кад се дигне потера за њима, те за времена измакну (Нушић 1, 44).

крпа

блед (побледети и сл.) као крпа – бити веома блед, јако побледети, (од болести, страха).

→ бео као зид, бео као креда, бео као креч, блед као мртац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт,

Милош уђе сав блед као крпа. Колена му клечаху, а онај се хан окретао око њега... (Веселиновић, 198); Том побледе као крпа. – Ама, шта ти је чедо? Де, брзо кажи! (Твен, 265); ДОЈКИЊА: Кржави, јадни леш, ко крпа блед, | И сав заливен крвљу (Шекспир, 83).

крст

крста ми (овога ми крста)! – (крстећи се притом) при заклињању.

МИЛУТИН Како падосхе тако почеше сећи све живо с реда. Дотрчях одмах, овога ми крста, викнух момке што их је око двора било, и бранисмо, бранисмо, али не одбранисмо (Михајловић, 72); ДОЈКИЊА: А минуло је већ једанаест | Лета отада; већ је, крста ми, | Могла да стоји сама, не, шта кажем! | Могла је већ да трчка, да гегуца (Шекспир, 36).

примити на се крст нечега – подносити невоље, бриге.

Те је она морала да крије свој јад, да смирује сломљено срце и да прими на се крст дугога, мучнога и чемернога слепоподнева (Твен, 76).

узети крст – стрпљиво подносити терет, невоље.

Али и Владика заповеда да се све ово лако презре и да се, узевши крст на раме, усрдно иде за њим, да се све лако подноси, угледајући се на страдања његова ради нас (Теодосије, 138).

крстити се

крстом се крстити¹⁰⁷ – много се чудити, бити забезекнут. → чудом се чудити/зачудити.

Па, као човек чисте савести, још је ведар и разговоран. Крстом се крсте људи; неки чак рекоше: – Ја тврда срца, побогу брате!... (Веселиновић, 62).

крух/крув

добар као крув – јако добар, племенит, добродушан, великодушан, благ. → добар као добар дан [у години].

– Добар овај наш Ведроња, добар кô крув – несебично би признавао Николетина (Ћопић 3, 100).

¹⁰⁷ Наведено значење имају и фразеологизми *крстити се левом и десном [руком]*, *крстити се рукама и ногама*.

јести нечији крух – *живети на туђ рачун, од труда и зараде других, примати потпору.*

→ **јести нечији хлеб.**

Поп, видећи простоту, и у шали, каже сељаку увативши се руком за ћошу од клобука: – Ево ова, зато што ми знамо свачије грехоте, а нико наше; ова друга (окрене клобук око главе): једем свачији крух, а нико мој (Шаљиве приповетке, 76).

крушка

као да је пао (пала итд.) с крушке – *врло је сметен, смушен, непромишљен, неразборит и сл.*

→ **као да је с Марса пао (пала итд.).**

Читава дружина прасну у смијех и саби се у чврст круг око поцрвењелог Стрица, који је само збуњено звјерао око себе као да је пао с крушке (Ћопић 2, 55).

као с крушке [прогунђати и сл.] – *нељубазно, набусито [прогунђати и сл.].*

Неће те зато ни овога пута зачудити кад Николетина избебуха, кô с крушке, блекне: – На, држи, ево ти једног Талијана (Ћопић 3, 36); – Је л далеко до тога Берлина, бог ти га не убиће? Николетина забаци аутомат на раме и прогунђа као с крушке: – Остави, Јовец, кад нијеси досад марио за километражу, не мораш ни одсада (Ћопић 3, 149).

није пао (пала итд.) с крушке – *није тако глуп, наиван, будала и сл. (као што неко мисли, говори).*

Ви сте ову причу знали | нисте ни ви с крушке пали (Антологија – Трифуновић, 85).

пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке) – **1. лако, брзо и у великом броју падати, гинути.** → **падати као снопље.**

И дивља свиња | паде кô крушка, | смаче је зимус | ловачка пушка (Антологија – Ћопић, 103); Лешеви турски падаху око њих као гњиле крушке (Веселиновић, 288).

2. појављивати се лако, у великом броју.

Падале су то преподне рђаве оцене као зреле крушке (Нушић 1, 61).

3. бити освојен, заузет, покорен, отеран, смењен итд., олако, без по муке, без отпора (о земљи, граду, народу, власти и др.

Рас одсечен, и сâм као суво дрво у планини, пашће као зрела крушка (Росић, 57).

узбрати нешто као зрелу крушку – *узети (користити) нешто лако, без теškoћа.*

ЖИКА: Ти мислиш правда – то је тако, узбере се као зрела крушка (Нушић 6, 67–68).

крчаг*

крчаг који често иде на воду мора се једном разбити – нар. посл. *одређено понашање (најчешће ризично) не може трајати довека.*

Тако сам ја своју младост испунио читавим низом љубави, све док се није десило оно што народ вели: крчаг који често иде на воду мора се једном разбити (Нушић 3, 198).

крштење

ратно крштење – *прво учешће у рату, борби, велико искушење у борби.*

Прво, право ратно крштење нова чета добила је на цести за Будимлиће (Ћопић 3, 20).

* висок суд с дршком, обично од земље (који се при врху сужава) из којег се пије, врч.

куга

кумити кугу – у тешкој ситуацији, болести молити се за смрт.

Ако кога ухвати грозница, тролетна грозница, нека му попа Милоје прочита „велику” молитву – мора га пустити, па да кугу куми!... (Веселиновић, 14).

нек би куга сатрла твој (ваш итд.) дом! – разг. у клетви: *дабогда ти сви у кући помрли!*.

МЕРКУЦИО: Рањен сам! Нек би куга сатрла | Обадва ваша дома! (Шекспир, 77).

куд

куд који – на разне стране.

– Први наши меци памет им пореметише. Хтело је прснути куд које (Веселиновић, 388); Отиснуо се бркајлија са женом на једну страну, синови и кћери на другу, а комшилук им се расу куд који... (Раичковић 1, 94); Сва остала дечурлија прснуше куд које далеко од плота и баште (Сремац 1, 379).

куд [и] камо – 1. на разне стране, у разним правцима.

Пратња се разишла куд камо (РСАНУ, Нех. 4, 7).

2. увелико.

Ако сте наше прогутали жабу, а и иначе појели више неголи што ваш желудац може да свари, премда куд и камо мање но што очи су вам гладне (Савремена приповетка – Бели Марковић, 95).

куд пукло да пукло (пукло куд пукло) – каже се када се одлучи да се нешто уради, каже и сл. без обзира на последице (па) ма шта било, ма шта се догодило, ма шта ко рекао.

Излих на дрва боцу петрол-гаса: | да опробам, куд пукло да пукло! Фуруница отхукну из свег гласа, | и заћута. Дубоко. Мукло (Антологија – Данојлић, 296); Па да предузем мере какве ми прилике пруже – пукло куд пукло (Дефо, 191).

немати куд [камо] – немати друкчијег решења, другог излаза. → **немати где**.

Кад то царев син виђе, јако се препане, би се вратио, ама се не може, нема се куд камо (Бајке 1, 22); Прво није хтела, јер је била накарминисана и све, али наступио сам максимално заводнички, па није имала куд (Селинцер, 134); Мислио је, мислио, и никако није могао да смисли то писмо. Није имао куд него да сутрадан лично оде и извини се (Чехов, 142).

кула

вавилонска кула* – збрка, хаос, метеж.

По улици разговарају црне жене између себе. Како је Дакар вавилонска кула, то су, свака друкчије очешљана и свака друкчије одевена (Петровић, 14).

зидати (дизати) куле у облацима (у облаку) – заносити се нечим нереалним, нестварним, што се тешко може остварити, маштати, сањарити.

До јуче сам био момак | дизо куле у облаку. | Данас мој Син диже облак | прашичине по сокаку (Антологија – Ерић, 303); Након неколико пребацивања од једног до другог у овом *circulus viciosus* схватио сам да је моја награда зидање куле у облацима (Тесла, 48).

куле у ваздуху – замисли, идеје, планови који немају реалну основу.

* по Библији, град чијом су градњом људи желели да досегну небо. Да би осујетио њихову намеру, Бог је градитељима помешао језике и кула је остала незавршена.

Ја говорим о „после рата”, али то су само куле у ваздуху, нешто што се неће никад у стварности догодити (Франк, 111).

кука

кука и мотика – 1. сви, сав народ.

„Чувајте се раје сиротиње! | Кад устане кука и мотика, | Биће Турком по Медији мука” (Епске песме 6, 12); Понешто од тога чули су и дјечаци, а шта је то устанак, буна, то су још од најмањих ногу слушали од својих старијих. Често се причало о старим устанцима, кад се дигне „кука и мотика” (Ђопић 2, 145).

2. сељаци, пољопривредници.

Силна редовна војска а за њом кука и мотика (ландштурн) већ је у Јабланици (РСАНУ, Напр. 1949, 35).

3. смрт.

Мужа од жене, а жену од мужа не може ништа раздвојити, већ ако кука и мотика (смрт) (РСАНУ, НПОсл Вук, 224).

кукавица

закукати/кукати како (кано) кукавица – горко заплакати/плакати, ридати.

Кад то виђе мајка Анђелија, | Закукала, кано кукавица: | „Јао, Јово, моје ране грдне! (Епске песме 2, 121); „Остаде ми самохрана мајка | И сестрица без братске заклетве, | Да кукају како кукавице” (Епске песме 6, 99).

сиња кукавица – несрећна, јадна особа.

Сама мисли, а сама говори: | „Што ће ова сиња кукавица! | Да отрујем мојега ђевера” (Епске песме 2, 124).

куку

куку [и] леле – за изражавање бола, жалости, туге.

Трапавог меду, | ох, куку, леле, | до саме смрти | изболе пчеле (Антологија – Ђопић, 98); ДОЈКИЊА: Госпа је мртва! Авај, кад се родих! | Куку и леле! (Шекспир, 113).

кум

куме, изгоре ти кеса! – каже се куму у сватовској поворци који присутнима баца ситан метални новац.

Веле да је добио тај надимак отуда што се одавно, још прве године, као млад попа, заборавивши свој немешаг, па чак и чин, умешао међу ону гомилу која обично салета кумова кола, па се дере: „Куме, изгоре ти кеса!” и што је најстрашније и најневероватније у свој тој приповеци, веле да се и он баш својски гурао кад је кум неколико пута бацио међ свет пуну шаку крајцара, двогрошака, па чак и неколико сексера (Сремац 2, 12–13).

кумине куме кум(а) – човек с којим је неко повезан далеком везом.

Ваљушко се пренерази кад га спази, па промуца: – Чика Лиско, овде имам сродство блиско, баш кумине куме куму, одмах ту на другом хуму. Шта је кумство ваљда знаш? Немој да ме прогуташ (Антологија – Цветковић, 209).

кумство

шишано кумство – терм. синт. етн. *народни обичај при коме кум већ поодраслом детету сече косу; иако ово кумство није црквом освећено, схвата се као право криштено кумство.*

Кад је краљевић већ нарастао, прославише његово шишано кумство и на част позваше највиђеније људе из свега краљевства (Бајке 2, 19).

купус

чудна ми купуса! – разг. *нема разлога за чуђење, ништа важно, ништа нарочито.* → **чудна ми чуда!**

Он рече са презиром, који у ствари није осећао: „Икеш, чудна ми купуса, да пљуцкаш ко Том Сојер” – али му други дечко добади: „Кисело грожђе!” (Твен, 57); – Батине! Чудна ми купуса! Права правцата девојчица – кожа им свилена, а срце пилеће! (Твен, 172); – Већ сам ти рекао, Јовец. Има се кад умирати. Умријети – чудна ми купуса! (Ђопић 3, 152).

курјак

гладан као курјак – *јако, веома гладан.* → **гладан као вук, гладан као пас.**

Рекох јој да сам гладан као курјак и да ћу скоро, ако се не извучем одавде, почети да брстим трске (Олујић 2, 75); Што је год било начина да се човек умори и да се угреје, све су они то испробали, и мало-помало, излетници се довукоше натраг, у логор, гладни као курјаци и почеше да тамане ђаконије (Твен, 232).

стари курјак – *лукав, препреден човек.* → **стари лисац, стари мачак.**

– А, фала, фала! Није то! Него нисам вам баш некако најбоље са стомаком, – вели му поп Ћира, а у себи мисли: „Знам те, знам, стари курјаче, и зашто си ту лулу запалио, и зашто си ме баш кајганом послужио! Ово је баш оно што кажу: „Кошта га ко светог Петра кајгана.” Ја сам платио и ту стиву лулу и ту кајгану” (Сремац 2, 241).

куршум

прогутати (и сл.) **куршум (куршум у чело)** – *бити убијен, стрељан.* → **примити** (и сл.) **метак (метак у чело).**

Ја бих пре прогутао куршум него што бих замолио!... (Веселиновић, 304); КАПЕТАН: Теби, видиш, за ову твоју кривицу не гине куршум у чело (Нушић 6, 79).

кућа

бити из добре (боље, најбоље) куће – *бити из угледне, богате породице.*

Тим путем није пошла ниједна овчица из добре куће (Андрић 2, 73); Хвала богу, дечица су Мионина здрава и весела, разборита и вредна. Одевена су као из најбоље куће. Миони је пуно срце кад их погледа (Глишић, 228); – А сад – наставих ја – да идемо сваки својој кући да умемо. Срамота је, знаш, да умремо овде, у башти. Ми смо деца из бољих кућа, па је срамота да умремо у башти! (Нушић 3, 175).

[**бити (осећати се и сл.) као код своје куће (у својој кући)** – *бити (осећати се) слободан у понашању, поступцима, осећати се добро, бити потпуно опуштен, комотан, лежеран.*

Но ми нисмо учили само историју света, већ и историју Срба, што би за нас имало да буде од већег значаја. Тај нам је предмет лакше ишао, јер смо се ваљда осећали као код своје куће (Нушић 3, 108); – Извол’те раскомотите се као код своје куће (Сремац 2, 22); Треба показати странцу да је он као у својој кући и да никоме не смета (Петровић, 21).

божја кућа – *богомоља, црква, храм.* → **божји дом.**

Живимо у љубави и слози. Не мислимо да се делимо, па смо и данас сви, ево, овде у божјој кући (Ћосић, 42).

велик као кућа – *веома велик, огроман.* → **велик као бачва, велик као брдо, као буре, велик (огроман) као планина.**

Одједном, једна лопта је премашила све границе, нарастајући до огромне величине, све док није порасла велика као кућа и сјурила се у долину (Тесла, 55).

вечна кућа – *еуф. гроб.* → **вечно боравиште** (1).

„Једну бабо саградио цркву | Б’јел Вилиндар на сред Горе Свете, | Красну, славну, себе задужбину, | Вјечну кућу на ономе св’јету, | Да се њему поје летурђија, | Оног св’јета, као и овога” (НК о Св. Сави, 51).

далеко му (јој, им итд.) [лепа] кућа! – *при негодовању: нећу с њим (њом итд.) да имам посла!*
– Шта, а благо да оставимо? – Дабоме, далеко му лепа кућа! (Твен, 274); – Мој си био и мој остајеш, ти праведник, ја лопов, један без другог не можемо, а они штокакви Вилсони и други цвикераши нек нам се скидају с врата, далеко им кућа (Ћопић 1, 70).

као да су му сви у кући побијени – *веома се намрштити од љутине, бола.*

– Што си тако помркао, као да су ти сви по кући побијени? (Веселиновић, 29).

немати ни куће ни баштине (кућишта) – *немати нигде ничега, бити без основних средстава за живот.*

Јадна ми се помамила, Брунко! | За љепотом Карабуће Ника – | Нико нема куће ни баштине: | Кућа му је камена пећина, | А баштина зелена планина (Народна лирика 2, 39); Хаклберија су од свег срца мрзеле све градске матере и ужасавале се од њега, јер је продавао зјала, није имао ни куће ни кућишта (Твен, 57).

остати без куће и кућишта – *остати без икаквих материјалних добара, без ичега.*

И од свега | не би баш ништа, | оста без куће | и без кућишта (Ерић 1, 28); Стара жена бризну у плач: – Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта (Лазаревић, 241).

рушити нешто као кућу од карата¹⁰⁸ – *брзо и лако рушити нешто.*

Овлаш [је] додирнуо раменом једну малу летвицу на огради, која је уз страшан тресак повукла за собом пар већих дасака, рушећи истовремено и ограду и цео мој дотадашњи напор – као кућу од карата (Раичковић 2, 34).

стара кућо! – *разг. начин поздрављања неког блиског, пријатеља.*

– Ходи са мном, стара кућо, а ја ћу замолити удовицу да мало попусти, Хаче! (Твен, 288).

кучина*

увијати у кучине – *скривати нешто, не говорити све.*

– Нема шта, што да увијам у кучине, ти, Томе, и знаш и умеш да радиш, само кад *хоћеш!* (Твен, 26).

¹⁰⁸ У фразеологизму са овим значењем уместо лексеме *кућа* чешће се употребљава лексема *кула*.

* *грубо, сирово, необрађено влакно као остаци при преради конопље или лана.*

Л

лав

борити се као лав – борити се јуначки, храбро.

На Мишару те исте, 1806. године, нађоше се Мачвани са устаницима. Ту су се борили као лавови (Веселиновић, 295); Барабаш, у кошуљи, борио се као лав (Молнар, 158).

урликати (и сл.) **као рањени лав** – јако викати, страшно се дерати. → **рикнути** (арлаукнути и сл.) **као [рањена] звер**.

– Урликао сам као рањени лав и мислио сам у себи: „Где сте, браћо хајдуци, да ми се у невољи нађете” (Нушић 1, 77).

'лад

све по 'ладу, да га (је, нас итд.) не познаду – кришом радити нешто, подмукло скривати своје намере.

Чувајте се сатова што касне, | намере им никад нису биле часне. | Све тихо, по 'ладу, да их не познаду, | од сваког минута по секунд украду (Антологија – Стојиљковић, 169); – А ди смо то били ноћоске, синовче, ај? Ко се то ноћом у глуво доба брије, ај? – Нико! – одговара Шаца издалека већ. – Хе-хе! – смеје се Нића. – „Све по 'ладу, да га не познаду!” (Сремац 2, 129).

лаж

пресна лаж – потпуна неистина, чиста измишљотина.

Кад је она још узела да оправдава Тома због оне пресне лажи коју је извалио Том да би се кола сломила на њему: да би пребацио шибу са њених леђа на своја, – е тада судаци изјави, у дивном наступу слаткоречивости, да је та лаж племенита, благородна и великодушна, да та лаж може мирне душе и дигнуте главе да уђе у историју, бок о бок и прса уз прса са оном преславном лажју Џорџа Вашингтона о секирици (Твен, 284).

утерати/утеривати некога у лаж – доказати/доказивати некоме да лаже, оспорити/оспоравати некоме истину.

А млада, као свака млада, стиди се, па каже да нема гласа. И младожења је жали, па је брани, па и он каже да је извине за данас јер нема гласа, али је другарице утерују у лаж, и веле да она најлепше пева од свију њих (Сремац 2, 287); – Ево, нека каже Хак, нека ме утера у лаж ако то нисам рекао (Твен, 143).

лажа

шарена лажа (шарене лаже) – шаљ. *оно што не постоји, измишљена ствар; обмана, варка.*

– И заиста, такав је био: да му наврх Требевића покажеш шарену лажу, он би све оставио, и кућу и посао, и бос и гологлав кренуо узбрдо за њом (Андрић 3, 132); Е, кад је тако, дједица каже, | сад ћу да дијелим шарене лаже (Антологија – Трифуновић, 237); Емил: А видите сада, док слушам ову музику, све се то, молим вас, одједном претвара у нешто што је оплемењено, јер све је то сад шарена лажа, све су то успомене претвориле у дим, у ништа (Киш 2, 44).

лакат

крвав до лаката – огрезао у крви; крволочан.

МУСТАФА: Потурици нико не верује! | Ако је Турчин крвав до лаката, | потурица мора да буде до рамена! (Симовић, 109).¹⁰⁹

ласт*

до миле ласти – покр. *до миле воље*.

А ја ћу се ондај до миле ласти ребрити по Црној Бари!... (Веселиновић, 59).

Латин

Латини су старе варалице – крилатица пореклом из народне епске песме: *туђинима не треба веровати*.

„Латини су старе варалице, | ујака ће нашег погубити, | а незвани ићи не смијемо” (Епске песме 1, 78).

лед

[као] лед ледени – *веома хладан, потпуно смрзнут*. → **хладан као гроб, хладан као лед [ледени] (1), [студен] као леденица, хладан као смрт, хладан као штенара**.

То није фуруница, то је јогуница, | лед ледени, а плане кад се не надам (Антологија – Данојлић, 298); – Каква је била? | – Ко мед медени! | Ко лед ледени! (Ерић 1, 56).

навести некога на танак лед – *преварити некога, насамарити некога, подвалити некоме*.

ДОЈКИЊА: Најпре допустите да вам кажем да не би, штоно кажу, никако било лепо, ако бисте, штоно кажу, хтели да је наведете на танак лед: јер госпођица је млада (Шекспир, 67).

отићи под лед – *нестати без трага, пропасти*. → **отићи ђаволу у торбу**.

– Богами сам ја мислио: обојица одоше под лед – дахну с олакшањем курир. – Па зар ти је тако изгледам? – искоси се Никола с неповјерењем. – Крвопија, шта ли? (Ђопић 3, 23).

хладан као лед [ледени] – **1. сасвим хладан**. → **хладан као гроб, [као] лед ледени, [студен] као леденица, хладан као смрт, хладан као штенара**.

Није много прошло а он се врати носећи воде. – Хладна је као лед ледени (Веселиновић, 256); ГОРИЛО: Из једне јој бије пламен – читав метар, | а из друге пушта ко лед хладан ветар (Ђокић, 42).

2. хладнокрван, смирен.¹¹⁰

леденица

[студен] као леденица – *веома хладан*. → **хладан као гроб, [као] лед ледени, хладан као лед [ледени] (1), хладан као смрт, хладан као штенара**.

Улазило се у мали трем студен као леденица, озидан од саме природе каменом – кречњаком, по коме се ухватила хладна роса (Твен, 232); Закуцаше ме тако с десетак питања у наредников „тефтер”, а кад жандарми замакоше низ пут, иза њих остаде свијет сав опустошен и остуденио, крв као леденица (Ђопић 1, 81).

¹⁰⁹ Симовић ствара нарочити стилски ефекат тако што на фразеологизам *крвав до лаката* градацијски надовезује групу речи *крвав до рамена*, оживљавајући на тај начин значења појединачних речи које чине фразеологизам.

* *уживање, благостање, угодност*.

¹¹⁰ Пенал у последњем минуту – а он хладан као лед! (<https://objektiv.rs/>, 14. 2. 2020).

леђа

видети леђа некоме – дочекати нечији одлазак, обично неког непожељног.

– А неки од нас, када им одеш у госте, једва чекају да ти виде леђа! – рече Вуксан (Савремена приповетка – Братић, 113); – Чујеш ли, Јовице: онај мој огуљени ђед видио је леђа и турској и швапској сили, све је испратио и надживио, а није у њему било ни четрдесет ока (Ћопић 3, 18).

измерити некога преко леђа – јако истући некога, измлатити, изударати некога.

– И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно божје бравче без репа: ил' ти, ил' они који су те преслишавали, ил' брадоња, који је све ово закувао па одмаглио, или, на крају, ја главом, који свеца изигравам и слушавам таку бену, а не тражим виле да те ваљано измјерим преко леђа због твог тртљања, лоповије и твоје магареће вјере? (Ћопић 1, 70).

казати нешто (смејати се и сл.) иза леђа некоме (за нечијим леђима) – казати нешто о некоме (смејати се некоме и сл.) потајно, подмукло, кришом, без његовог знања.

А Географи се подгуркују и смеју ми се иза леђа (В. Андрић, 25); ЋУЛИЈЕТА: Кад би | То било тако, вредело би више | Да кажем то за вашим леђима, | Него у лице (Шекспир, 103).

окренути леђа некоме/нечему – 1. показати презир према некоме ускраћујући му своје друштво, игнорисати некога/нешто.

Од дана кад се она проклета кесица нађе за њиховим аром у ђубрету – од оног дана све им леђа окрете (Веселиновић, 96); Али нећеш се од неких ствари спасти окрећући им леђа (Савремена приповетка – Михаиловић, 60); МИЦА: Ти знаш, душо Лепосава, шта сам ја за тебе и за твога мужа, и, што кажу, за вашу срећу учинила; па он мени да окрене леђа и да ми каже: „Не примам код куће молбе!” (Нушић 5, 76).

2. напустити некога, прекинути везе, односе с неким.

А шта би било да свима окрене леђа и ишчезне тајанствено? Шта би било да се откине у свет, у туђи далеки свет (Твен, 77).

3. отказати послушност некоме.

– Тај не зна за повлачење и бжежанију. Немој да ми који случајно окрене леђа и кидне за Голеш планину, Бранковићу (Ћопић 3, 131).

[осећати/осетити (искусити и сл.) нешто] по мојим (твојим итд.) леђима – проживљавати/проживети непријатност.

– Ако то буде истина, одраћу жива Лазара Мачка! – Опет нешто по мојим леђима! – препаде се Мачак (Ћопић 2, 73).

падати на леђа – подносити различите животне недаће.

ДОЈКИЊА: Јер баш ко јуче разбила је чело, | А мој ти муж – нек' покој Бог му да! – | Веселјак! па ти дете подиже | И рече: „Шта, сад на нос падаш, је л'?” | А ум кад стечеш падаћеш на леђа. | Је л' хоћеш, Ђули?” (Шекспир, 36).

подметнути леђа за некога – преузети туђе бриге на себе, поднети нечији терет, сносити одговорност.

Четрнаест ти је година | и зар те стварно не вређа | да стално за тебе подмећем | и душу и главу и леђа? (Антологија – Антић, 306).

превити леђа – радити тежак посао, бавити се нечим мучним и тешким.

– Ја ћу њега у ковачке шегрте, па кад превије леђа, смириће се! (Нушић 3, 62).

пуцају некоме леђа – *лоше пролази, трпи муке, ударце, непријатељску ватру.*

Још кад је сила око свих међа | можеш да мислиш – пуцају леђа. | Жестоко туку, много су јачи, | Србија поче да се повлачи (Антологија – Царић, 311).

стајати некоме иза леђа – *бити нечија заштита, потпора.*

Да је и он тамо некакав војник, то се не би могло казати, јер нити има униформе ни правог оружја, а ни неке државе која би му иза леђа стајала и „гибиру” му давала (Ђопић 3, 21).

успртити се некоме на леђа – *постати нечија брига, терет.* → **сести (попети се и сл.) некоме на врат (за врат), попети се (и сл.) некоме на грбачу.**

Ја мислим да су овака имена довољан разлог да у народу клоне чак и династичко одушевљење, – још кад се узме у обзир да није био само један, но су се ти Узпртезени успртили на леђа мисирскоме народу и владали некаквих две стотине година под тим одвратним именом (Нушић 3, 102).

штитити некоме леђа – *штитити некога од напада из позадине; штитити уопште некога.*

Пазећи да не прави нагле покрете, повукао би Кејт до неке стене која би им штитила леђа (Мајкјан, 13); САМСОН: Исукао сам палошину; задени ти кавгу, а ја ћу да ти штитим леђа (Шекспир, 24).

лек

има лека нечему (за нешто) – *постоји излаз, решење нечега.*

Има ли прашина уопште лека? (В. Андрић, 110); – Па баш и да га се дочепам, ал’ кад он види да га нема, а? – Има и за то лека, немајте ви бриге! (Сремац 2, 208).

наћи некоме/нечему лек (лека) – *доскочити некоме/нечему, наћи решење.*

СТРАХИЊА Довео сам је вама у нади да ћемо моћи да заједно нађемо лек несрећи која нас је све задесила, хтео сам да заједно видамо, а не да заједно кажњавамо (Михајловић, 133); ФЕМА: Сад хоћу мало да будем проста, да видим како се и просто живи. МИТАР: Но, фала богу! Једва јој нађо’ лека (Стерија, 213).

нека је староме лек, а младоме бес – нар. изрека, *каже се о ракији.*

А Свети Сава просу ракију, ђавољу творевину, па рече: – Нека је староме лек, а младоме бес! (НК о Св. Сави, 61).

нема нечему лека – *нема излаза, решења.*

Морам ли зар и ја бити тако седа? | Тако смежурана, згурена и бледа? | Па зар томе нема баш никаква лека? | – Зар се то не може живети довека? (Антологија – Змај, 132); – Докле? Докле му опет не дођу лутке! Ту човек не уме да буде доста паметан, – вели попадаја. – Једна мука и невоља, а нема му лека! (Сремац 2, 23).

ни за лек – *нимало нема нечега.*

Два милиона коњских снага | јуре по нашем граду, | од правог коња нигде ни трага | ни за лек, ни за параду! (Антологија – Чудић, 261).

тражити/потражити некоме/нечему лека – *тражити/потражити решење, излаз.*

МОНТЕКИ: Да знамо шта је узрок сети тој, | Ми бисмо исто тако радо њој | Тражили лека (Шекспир, 28); ЂУЛИЈЕТА: Монаху | Идем да лека потражимо: ал' ако | Омане све, умрети бар је лако (Шекспир, 101).

лекција

очитати (одржати) некоме лекцију – *изгрдити некога, упозорити некога на грешке, саветовати.*

– Закаснићеш на посао! – прилази Тимотију, а он јој каже да хоће, али како је већ неопходно да неко прочита лекцију том мангупу (Олујић 2, 36); Изабра најлепшу јабуку и пружи му, али му у исти мах и одржа лекцију, да му послужи као наравоученије (Твен, 26).

леп

најлепше од свега – *што највише изненађује, зачуђује, што је најзанимљивије, најчудније.*

ВУК БРАНКОВИЋ: Најлепше од свега је то што се Обилић, очито, уплашио да ухода на саслушању не помене и његове прсте! (Симовић, 71).

све је то лепо и красно – *макар и било све тако, то не мења ситуацију.*

То је све лепо и красно и фајн – вели Иђошанин, – али је л' вам пало на ум шта ће бити ондакана од наши ушију кад овај топ рикне ко сто магараца; та неће ту остати читава увета одавде све до Иђоша!" (Сремац 2, 125); Том испао некако послушан и исправан. Али Сиднеј рече: – Све је то лепо и красно, али све ми се чини да си му јаку зашила белим концем, а ово је црн! (Твен, 11).

све лепше иза лепшег (и лепше) – *ир. све горе и горе.*

– Тхе... како се узме... Здрави смо... а већ чућеш, док се одмориш, све красне ствари... све лепше иза лепшег (Сремац 2, 136); – Охо! Но, то је, ко што видим, све лепше и лепше (Сремац 2, 137).

лепак

ухватити некога на лепак – *на превару примамити некога, обманути некога.*

То је годило његовој порочној сујети, те тако, уместо да га она тиме смунта и ухвати на лепак, он је баш напротив све виспреније избегавао те њене покушаје правећи се као да чак нема ни појма да је она ту негде, крај њега (Твен, 162).

летва

пијан као летва – *бити потпуно пијан.* → **пијан као клен, пијан као стока.**

„Звезда програма не може да наступи. Пијан је као летва” (Селинцер, 35).

лето

бабље лето – *лети, топли дани у јесен или у рану зиму.* → **михољско лето, сиротињско лето.**

Тек много касније, кад се самарција одавна расплинуо у сјај и тишину бабљег љета, ја се изненада нечег присјетих и бубнух пред својим дједом: – Ђеде, јесам ли ја налик на коња? (Ћопић 1, 22)

михољско лето – *топло време око Михољдана; уопште лети, топли дани у јесен.* → **бабље лето, сиротињско лето.**

Он би тако истом једног дана изронио из прозирне поплаве млаког михољског љета и то се одмах знало: сјутра је Михољдан, наша слава, биће печења, гостију, ларме и читав ће се свијет претворити у заљуљан дјечји сан (Ћопић 1, 18).

много љета – нар. и цркв. *при наздрављању, пожелети некоме дуг живот, успех, срећу у наредних много година.*

Мачак стиже прекасно, | јер за часак тили | весели су сватови | сви у рупи били. || „Много љета” чуло се | све до зоре саме, | из местанца сигурног, | из рупине таме (Антологија – Змај, 83).

сиротињско лето – *топли дани у јесен.* → **бабље лето, михољско лето.**

Прошло и „сиротињско лето” и настаде позна, влажна и мочарна јесен (Сремац 2, 178).

лига

бити прва лига – разг. *бити најбољи у нечему.*

Мали је био прва лига (Селинцер, 124).

лија

лија, лија, па долија! – *варалица је ухваћен.*

А Том кречи ли, кречи [...] Бен избечи очи на њега, па ће тек: – Хи! Хи! Долијао си! Лија, лија – па долија! (Твен, 20).

лимун

чекати лимун – *оклевати, колебати се, чекати да се буде замољен, позван.*

– А ми, богме, нисмо ’тели да чекамо лимун, него се кренули сами – рече гђа Перса кад је ушла, за њом поп Ћира, а за њим Меланија (Сремац 2, 73).

линија

борбена линија – *фронт.*

Узалуд је војска Фери Ача донела са собом песак у малим цачићима. Сада га нису могли употребити, јер су сви људи морали ући у борбену линију (Молнар, 166).

доћи на праву линију – *заузети исправан став.*

– Ако сам и мален, могу помоћи свог савезника. – Аха, јеси ли најзад и ти дошао на праву линију! – порадова се Бурсаћ (Ђопић 3, 140).

линија отпора – *ниво преко кога се не може даље, тачка у којој се зауставља промена.*

Емил: Не, не, ја знам да се у дечјој психологији може створити, у овом случају по линији отпора, да се може, дакле, створити нека врста психичке деформације (Киш 2, 31).

у крајњој линији – *најзад, коначно.*

Емил: Дакле, одувек сам сматрао физичку примену, физичке казне напедагошким и нехуманим, што је, у овом случају, једно те исто, јер се педагогија заправо, у крајњој линији, своди на хуманост и обратно... (Киш 2, 32).

лисац

стари лисац – *лукав, препреден човек.* → **стари курјак, стари мачак.**

Лазару се свртеше сузе у очима. Стари лисац смотри то, па као пас кад траг нањуши... и он, по првим знацима, потеря одмах даље. Видео је да је у жицу дарнуо (Веселиновић, 30).

лист

дрхтати као лист [на ветру] – *јачо дрхтати, обично од узнемирености, страха.* → **дрхтати као прут.**

Саба је режао и истовремено дрхтао као лист (Сјенкјевич, 169); А она, дршћући као лист на ветру, поче тражити његову руку и понављати журно непрестанце: – Бојим се, бојим се! (Сјенкјевич, 217).

[има некога] као на гори листа – *некога има веома много, небројено.* → **има некога као кусих паса, има некога/нечега као плеве.**

– Има ли их много? – Као на гори листа!... Сами веле да их има на сто хиљада (Веселиновић, 381).

окренути/окретати други лист – *поступити сасвим друкчије (често горе, строже), супротно од досадашње праксе, започети нешто ново.* → **обрнути ђурак наопако.**

Е, али то је тако некако и могло да му се прође кроз основну школу, али у гимназији окретоше други лист (Нушић 1, 26); Види Стриц да с упорним Николицом није лако изићи на крају, па окреће други лист (Ђопић 2, 36).

лице

говорити (казати и сл.) некоме нешто у лице – *отворено, без околишања, без устручавања рећи/говорити некоме о непријатним стварима.* → **у брк се некоме смејати (и сл.), рећи (скресати и сл.) некоме нешто у очи.**

Црвене кошуље нису могле доћи к себи од запрепашћења и гледале су овог сићушног плавог дечака, који је с неба пао међу њих и сада им говори овде храбро, гласно, у лице, уздигнуте главе као да је толико снажан да би могао премлатити читаву дружину (Молнар, 95); ЂУЛИЈЕТА: Кад би | То било тако, вредело би више | Да кажем то за вашим леђима, | Него у лице (Шекспир, 103).

имати стотину (и сл.) лица – *бити неискрен, дволичан.*

Са ћеркама и снајама била је нежна, а када ступи међу нас, децу, шалила се. Као да је имала стотину лица (Раичковић 2, 44).

исписано је некоме нешто на лицу – *по изразу лица јасна су нечија осећања, расположење.*

Тога ради он прописа и нове лекове, али се ја, упркос тих лекова, никако нисам знојио и на лицима се мојих родитеља, од часа до часа, исписивала све већа забринутост (Нушић 3, 166); Беспримерено свеснији од наше деце, они немају онај начин пућења и стидљивости, немају бригу исписану на лицу и болешљивост на образима (Петровић, 24).

лице (лицем) у лице – *непосредно, један према другоме, насупрот, насамо (у вези са сусретом двеју особа или сучељавањем са опасношћу или проблемом).* → **очи у очи.**

Тако се одједном нашао лице у лице са риђим снажним човеком који је испуњавао толике његове мисли у снове за последњих пет месеци (Андрић 2, 70); Често је мислио да би он био кадар да покрене такав товар; али никада још, као сада, није се нашао лицем у лице с том могућношћу (Лондон, 102); Тако су се једнако одмеравали и гледали: лице у лице, очи у очи (Твен, 13).

мењати се / променити се у лицу – *бледети или црвенети (у неприлици), добити други изглед под утицајем узбуђења.*

Лазар се мењао у лицу. Горела му је црна земља под ногама... (Веселиновић, 29); Дјед се примаче још за корак-два, надвири се над сликарев блок и одједном се промијени у лицу и мукло протисну: – Шта ти то радиш? (Ћопић 1, 38).

на лицу места – 1. *тамо где се нешто догодило, на месту догађаја.*

Те ноћи, отприлике у назначено време, ето ти их опет на лицу места (Твен, 207).

2. *сместа, одмах, истог тренутка.*

Николетина ођута важно, командирски, а све га нешто шкакља да им сад, на лицу мјеста, покаже којим ће правцем ударити његова чета и то на челу читавог батаљона (Ћопић 3, 76).

направити кисело лице – *примити нешто с нерасположењем, мргођењем, показати одбојност, нетрпељивост према некоме/нечему.*

Нико је није читао, нити је хтео читати; али коме год дође до руку, одмах направи лице кисело (Домановић, 208); – Нисам намерно, изволите знати, молим! Генерал направи кисело лице и одмахну руком: – Па ви се једноставно подсмевате, милостиви господине, – рече он и ишчезе иза врата (Чехов, 142).

пљунути некоме у лице – *осрамотити, увредити некога.* → **пљунути/пљувати некоме у очи (образ).**

– Зар вас није навратио да пљунете у лице једном од најчеститијих људи, Алекси Алексићу? А?... (Веселиновић, 179).

погледати нечему у лице – *трезно размотрити нешто, отворено, слободно се суочити с нечим.* → **гледати/погледати нечему у очи.**

Наступиће, укратко, све оне неодређене, сложене и многобројне одговорности којима он ни у мислима не сме у лице да погледа ни да их оцени, прорачуна и измери, и само жели да их по сваку, па и највишу, цену избегне (Андрић 2, 69); А био је спреман [...] да погледа у лице не знам каквој опасности и беди невидовној (Твен, 260).

правити мандаринско лице – *представљати се ученим, мудрим, учтивим.*

Читаву вечност причао сам о путовању, а сада кад је оно пред нама, баронишем правећи мандаринско лице. – Мислиш ли ти да идеш или не мислиш? (Олујић 2, 127).

пред лицем – 1. **нечега** – *у непосредном додиру, у сучељавању с нечим.*

ВОЈИН Издаја увек завеже уста у чвор кад се нађе пред лицем правде и казне (Михајловић, 106); До прољећа је дјед научио свог најменика Оченаш и Богородице дјево. Сматрао је да ће му то бити сасвим довољно да се упристојен појави пред лицем драгога бога (Ћопић 1, 45).

2. **света** – *пред целим светом; пред јавношћу.*

Те стане (то јест легне) пред мене с новим захтевом; као, једино је ја могу извежбати, па да онда стане пред лице Света и – све што после следи (В. Андрић, 32).

стати пред лице божје – *умрети.*

Пођута неколико тренутака, па поче говорити у заносу: – Јеси ли ту, светитељу?... Ево, ја сам спремна да станем пред лице божје!... (Веселиновић, 372).

унети се / уносити се некоме у лице – *сасвим се приближити/приближавати некоме лицем, бити сасвим близу некога.*

– Каки си ти кмет кад не знаш ко ти дањује и ноћива у Црној Бари? И Турчин се диже па му се унесе у лице (Веселиновић, 202); – Је ли тачно да си их написао шездесет и да ти је она на све одговорила? – уносио ми се у лице дашћући, а затим је почео да се церека, и сада ми је било јасно зашто у оном стиску није било ни прекора ни гнева (Олујић 2, 147); – Па то ми баш ти не даш да ја видим своју рођену владу? – поблиједи Никола и унесе му се у лице (Ћопић 3, 110).

читати некоме нешто на лицу (с лица) – *јасно видети нечија осећања, расположење, став по изразу лица.* → **читати/прочитати некоме нешто из очију (ока).**

На лицима им се могло читати узбуђење које и војнике обузме пред битку (Молнар, 117); Обе забринуте, гледају га у тежњи да му прочитају с лица, шта им доноси: срећу ил' несрећу (Сремац 2, 259); Нађенка најзад попушта, и ја јој на лицу читам да она попушта иако је то опасно по живот (Чехов, 55).

ловорика*

одмарати се на ловорикама – *уживати у победи, успеху, слави; прекидати даљу активност, рад и сл. задовољавајући се постигнутим успехом, славом, живети од старе славе.*

Остали успеси, ма колико били велики, пашће у засенак, али ја осећам да могу мирно да се одмарам на својим ловорикама хиљаду година (Тесла, 29).

лој

иде нешто као по лоју – *успешно се нешто обавља, без теškoћа, глатко, лако.* → **иде нешто као намазано.**

А да би се наређења дахија и кабадахија што сигурније и брже извршавала, кабадахије у сваком селу поставише „субашу”. И онда је ишло све као по лоју (Веселиновић, 19).

лом

начинити лом – *изазвати скандал.*

И, одиста, песма је допрла до госпође Анице пре но што сам ја и слутио, и начинила читав лом у дотад мирној апотекарској кући (Нушић 3, 183).

лонац

ври као у лонцу – *велика је узбуђеност.*

У глави му је врело као у лонцу... (Веселиновић, 97).

у истоме лонцу – *не разликовати се, имати исте особине.*

Сви смо зачин у истоме лонцу, | око Ниша има нешто Бачке (Антологија – Црнчевић, 264).

Лондра**

ча је Лондра пуста контра Сплиту граду – *покр. крилатица, лепоте постоје свуда око нас, и у локалном крају, а не само у далеком свету.*

Нису ли нам за време повлачења становници Андријевице са поносом причали како је кнегињица Ксенија сматрала да је Андријевица Париз у маломе, и нису ли нам у Сплиту говорили: „Ча је Лондра пуста контра Сплиту граду”?! (Петровић, 49).

* бот. дрво са кожастим зимзеленим овалним листовима који се употребљавају у медицини и као зачин, ловор. Ловоров венац некада су добијали победници на Олимпијским играма, а римски цареви су носили на глави златни ловоров венац.

** жарг. Лондон.

лопта

округао као лопта – *изразито округлао.* → **округао као јаје.**

И сад, и ону веру у бескрајност света и ову бајку на један мах заменити тиме да је Земља округла као лопта, да се врти као луда, премећући се акробатски на све могуће начине (Нушић 3, 115); Видео је малога Насибу, округле главе као лопта (Сјенкјевич, 232).

лубеница

прсне (најчешће глава) као лубеница – *прсне на комаде.*

– Мајстор кројач, кад се наљути, па фљисне шегрта по глави, а он то метром, јер му је увек при руци; обућар гађа шегрта калупом, а ковачки мајстор клеппе те чекићем, па ти прсне лобања као лубеница (Нушић 1, 27).

луд

бити луд за неким/нечим – *силно волети некога/нешто.*

Газда Корниј је био стари ветрењачар, живео је већ шездесет година у брашну и био је луд за својим занатом (Доде, 15); Био је прекрасан онај ролат и суфле од јабука, знате. Мали Емилијан је луд за њим (Олујић 2, 171); – Пусти га, друже, да провири, нека га ђаво носи, јер какав је заврнут, направитиће нам посла за причу. Чета је луда за њим (Ђопић 3, 111).

као луд – *врло интензивно, јако, у великој мери.* → **као бесан, као бесомучан, као махнит, као нездрав, као помаман, као суманут, као шашав.**

Својим широким прсима био је ниско полагао, главу је истурио напред и наниже, ноге су му летеле као луде, а канцама је гребао тврдо залеђен снег (Лондон, 107).

правити се луд¹¹¹ – *правити се неупућен/необавештен, чинити се невест.* → **правити се Тоша.**

БРКА: Враћај паре! Немој да се правите луди! (Ковачевић); Покушах да му очима телеграфишем да се чисти, али он се правио луд (Олујић 2, 23).

луда

пошљи луду на војску, па седи кући па плачи! – нар. посл. *од неразумног човека тешко је очекивати да нешто паметно уради.*

– Арсеникума да ти дам, а не ајнпренсупе, ко што си га и заслужио!... Она протиница пре мене!... Испред носа да ми се измакне!... То ти је оно: „Пошљи луду на војску, па седи кући па плачи!” (Сремац 2, 257).

лудило

ни у лудилу – *никако, ни у ком случају, ни под којим условима.*

„С којом излазиш? Са Фиццералдовом?” „Ни у лудилу! Откачио сам ту прасицу, рекао сам ти већ” (Селинцер, 36).

лук

лук и вода – *којештарија, ништа, празна прича.*

ЛАВРЕНТИЈЕ: О, свети Фрањо! Чудна преокрета! | Па Розалину ти си мимо света | Волео, рече; а сад – лук и вода! (Шекспир, 60).

¹¹¹ Ово значење имају и фразеологизми са етнонимима као саставницама – *правити се Енглец, правити се Кинез.*

лула

не вреди нешто ни пола/по луле дувана – *не вреди ништа, нема никакву вредност.* → **не вреди нешто ни жижљива грашка, не вреди нешто ни цвоњка.**

– Нула, децо, није ништа, а опет може да буде нешто. Кад је сама, није ништа, не вреди ни пола луле дувана, а кад је метнеш уз један, онда је десет, а кад је метнеш уз два, онда је двадесет (Нушић 3, 83).

попушити лулу мира – *измирити се, закључити мир.*

Моја црвена браћа попуше по лулу мира и врате се гајењу кукуруза (В. Андрић, 106).

лутка

дођу некоме лутке – *постане луцкаст, каприциозан, ћудљив.*

– Посто си разговоран нешто ноћас, а? Разбио му се ваљда сан, па избија! Не знам само докле ће бити тако добре воље. – Докле? Докле му опет не дођу лутке! (Сремац 2, 23).

Љ

љага

бацити љагу на некога – *осрамотити некога.*

Деловао је као гротескна пародија древних свештеника, као неки становник Хада послат да обави мрачан обред и заувек баци љагу на светост Атлантиде (Гибинс, 331).

љубав

бити у љубави с неким – *бити у добрим односима с неким.*

Отада, Географи и ја нисмо баш у љубави (В. Андрић, 25).

љубав је слепа – *изрека, због љубави се чине неразумне ствари.*

БЕНВОЉО: Љубав му је слепа, | Па ужива у тами. МЕРКУЦИО: Није него! | Слепа, а мету погађа! (Шекспир, 51).

чинити/учинити (и сл.) нешто некоме за љубав – *из обзира према некоме/нечему радити нешто, чинити нешто ради некога/нечега, на нечију молбу.*

Други пут опет објашњавао нам је на Сретеновој глави путању онога путника који би за љубав географији, да би потврдио четврти доказ о округлини Земљиној, кренуо се са једне тачке и идући увек у истоме правцу стигао опет на ту тачку (Нушић 3, 117); – Дакле, шљивама за љубав 'оћете, а нама за љубав нећете – вели гђа Сиди и гурну и шану кришом Јули: – Кажи: „Ал' мени за љубав, господине"... – Мени за љубав, господине, зар нећете? – рече Јула и погледа га усплахирено а црвена до ушију, и принесе му послужавник с ракијом (Сремац 2, 48).

људи

људи моји! – *разг. у чуђењу, при исказивању појачаних осећања.*

– Људи моји, шта ви мислите да је мој цеп? Шта мислите? – ишао би по кући и хватао се за главу чим би му неко од нас поменуо новац за свеске (Олујић 2, 71); Људи моји, како сам легао на звоно кад сам стигао до куће старог Спенсера (Селинцер, 11); – Је л му било жао оставити матер? – Богами, јест и њему и њој, рзала је три дана. – Ох, грехоте, људи моји (Ћопић 1, 19).

М

магарац

дерати се (драти се) као магарац – *продорно се дерати, вриштати, плакати.* → **дрекнути (кмекнути, вречати и сл.) као јарац (јаре).**

– Шта се дереш ту као магарац? – упита га он оштро (Веселиновић, 354); ДОБРОСАВ: Чим се свршио час и професор изишао, а ја шчепам министра за уши и тако му их својски истеглим да се дерао као магарац (Нушић 5, 55).

магаре

заинтачити се као тврдоглаво магаре – *тврдоглаво не попуштати у својим поступцима, остати при свом мишљењу без обзира на све.*

– А ја се заинтачио као најтврдоглавије личко магаре: не одричем, кажем, он је мој, па какав био. Је ли глава на пањ, јест, али ја остајем при својој! (Ћопић 1, 69).

не липши магаре¹¹² – *не може се чекати нешто што ће се догодити ко зна кад, нема никаквих изгледа, не треба се надати.*

– А, кажеш... он је богате фамилије... може да сврши и хирургију? – Може, каже, врло лако – вели Јула, умирујући се мало помало. – Тхе – рече гђа Сида у себи. – „Не липши магаре!” (Сремац 2, 174).

магла

извалила магла пањ – *каже се за нешто што није истина, што је измишљотина.*

– Пустолове, извалила магла пањ! Ваљда неки важан пањ. А можда и није, ко зна (В. Андрић, 12).¹¹³

навлачи се (пада) некоме магла на очи – *више не влада собом.* → **падне (навуче се) некоме мрак на очи.**

На очи му се стаде навлачити магла. И он као хтеде оком продрети кроз ту маглу, али она постајаше све гушћа и гушћа... (Веселиновић, 129); Њене вене, кад је пољуби, као да потекоше ватром, а срце као да јој искочи из груди. Не беше јој остало снаге у коленима да устукне и тамна магла паде јој на очи (Гревс 2, 387).

упамтити некога/нешто кроз маглу – *упамтити некога/нешто фрагментарно.*

„Минојски Крит, као раније Атлантида, ускоро неће бити ништа више до кроз маглу упамћени рај, поучна бајка о људској охолости спрам богова” (Гибинс, 378).

хватати/ухватити маглу – *бежати, побећи, нагло се изгубити, умаћи.*

Мој ти шврћа шумгну што је игда могао, попентра се преко тарабе и ухвати маглу (Твен, 8); – Дјечурлијо, пут под ноге, ватру табанима, петама вјетра, хватај маглу! – сав срећан развика се пољар. Сутра ћемо сви у варош да тражимо Лану (Ћопић 2, 105).

магнет

привлачити некога као магнет – *јако привлачити некога.*

¹¹² Овај фразеологизам може имати и варијанту *не липше магаре до зелене траве.*

¹¹³ Владимир Андрић се и на овом месту, као и на много места у *Пустолову*, поиграва фразеолошким значењем и основним значењима речи.

Као далеки магнет, осећам да ме привлачи црногорски камењар, постојбина мога оца (Раичковић 2, 5).

маза

мамина (материна) маза – *размажена особа*.

Има дете у селу, | име му је Лаза, | ал' га зову друкчије – | материна маза (Антологија – Змај, 48); – Нисам ја нека | мамина маза. | Мој длан је дебљи | од твог образа (Ерић 1, 61).

мазија*

оштар као мазија – заст. *веома оштар*. → **оштар као бритва, оштар као жилет, оштар као коса, оштар као мач, оштар као сабља**.

И превуче ножем преко длана... „Оштар је као мазија, а ти си заслужио да те тупим кољем!...” (Веселиновић, 204).

мајка

ако те (га итд.) је мајка родила – *ако можеш, ако си у стању, ако си кадар*.

– Ногићу! – рече Стојан. – Ако те је мајка родила да нас нешто послушаш (Веселиновић, 389).

алал ти (му итд.) мајка! – разг. *свака ти част!, честитам!, браво!; нека ти је срећно (просто)!*. → **алал ти (му итд.) вера!, алал ти (му итд.) млеко које те (га итд.) одранило!**

Већ си се оженио | И ђецу изродио | Дај више буди чоек | Кад си све то умио | Алал му мајка (Савремена лирика – Бећковић, 102).

весела му (јој итд.) мајка! – *при емоционалном говору, кад се о некоме говори са симпатијама, сажалењем, а понекад и с прекором*. → **весео био! (весела била! итд.)**.

Здрав утече у Ровце камене, | Он утече, весела му мајка, | Њему мајка, а мене дружина! (Епске песме 6, 103).

види матер, па проси ћер – нар. посл. *каква мајка – таква ћерка, савет који се упућује некоме при одабиру супруге*.

– Управо, – вели домаћин, – сва заслуга има се приписати вашој поштованој супрузи, госпоја-Перси, јер, што кажу: „Види матер, па проси ћер!”... (Сремац 2, 231).

жалосна (јадна и сл.) ти (му, јој итд.) мајка! – *при прекору, сажалевању и сл.: тешко теби! (често с донекле избледелим значењем)*.

Крвника вука, | јадна му мајка, | умлати брзо | сељачка хајка (Антологија – Ћопић, 103); „О везире, жалосна ти мајка, | Да л' не знадеш, да л' за се не хајеш? | Ето на те Црнога Ђорђија | Са његовом силном млогом војском!” (Епске песме 6, 69); ДАВИД: Има палиграпа, дупли', кабасти' палиграпа, јазо! Јадна ли ти и прежалосна мајка! (Кочић 2, 189); – Ехе, лако је њему било, све су то биле туђе државе, али ми дочекасмо пропаст своје рођене, мајка нам јадна! (Ћопић 3, 18).

жива ми (ти итд.) мајка (мама)! – *при заклинању*.

– Ћути, не лажи! | – Не лажем, сунца ми! | Жива ми мама! (Ерић 1, 57); Молиш ме, кумиш да ти кажем онога ко ми је то казао: – Кажи ми, кажи, жива ти мајка твоја! (Станковић, 78).

* *челик, надо*.

казаће и кад је мајку за сису ујео (ујела) – *на мукама ће све признати.*

– Зови га, зови! – рече Иван. – Казаће кад је мајку за сису ујео!... Ја ти јамчим! (Веселиновић, 227).

као од мајке рођен – *без одеће, сасвим наг.*

Плакао сам као киша: | што да тако на свет дођем | и први пут пред странцима | станем кô од мајке рођен?!... (Антологија – Тимотијевић, 76); Таку не да црни ђаво мира, скаче гос-голцикат као од мајке рођен, безобразник ниједан, и још просипа своју зелену школску мудрост (Ђопић 3, 134).

мајка му (ти) стара – **1.** *при негодовању, блажем прекору.*

– Лудо младо, што ће да погине за ништо. Ех, мајка ти стара! (Сремац 1, 378); – Та проговори, Јовец, што си се стискô, мајка му стара! (Ђопић 3, 41).

2. *за појачавање исказа: та, море, бре.*

– Их, мајка му стара, баш си сила, сила си чича-Јевреме! (РСАНУ, Маш. 4, 39).

Мајко божја! – *при зграњавању, великом изненађењу.*

„Света мајко божја! То су нуклеарке” (Гибинс, 177); – Када сам га видео ту, срце ми се кидало... Ах! Мајко божја!... (Доде, 62); А где су ти остали | Не знам. Све сам заборавила. Мајко божја, Мајко божја, Мајко божја (Ђосић, 43).

мајку му (им итд.)! – *скраћена псовка, у љутњи.*

Мајку | му, | миленијуми | минуше, | мраз | међу | мамутима | начини | масакр (Антологија – Радовић, 280); ЈЕРОТИЈЕ (*имитира га*): „Онај што га тражимо!” „Онај што га тражимо!”... Па зар ти, мајку му, у овако озбиљним моментима, не умеш ништа више да кажеш? (Нушић 6, 44); Дамјан прекину говор, одложи боцу с вином на зид, опсова: – Мајку им! Опет нас за један живот зајбаше (Савремена приповетка – Радуловић, 118).

неће (не би) ми (га итд.) мајци! – *сигурно неће проћи, заиста се неће догодити.*

ЈЕРОТИЈЕ: Класа, дабоме! Прошних избора ми измакла, али ми сад мајци неће измаћи (Нушић 6, 34); Та вижљава и тањушна цурица, бистра ока и хитра у покрету, не би га, мајци, никад у Лици стекла загледача и просиоца да надалеко није изишла на глас као „сòк”, нека врста хајдучког повјереника (Ђопић 1, 73).

није му (јој итд.) мајка језик испредала – *уме да говори, уме да каже шта мисли.*

– Није мени мајка језик испредала; умем и ја казати шта мислим!... (Веселиновић, 145).

родила те (је, га и сл.) мајка – *каже се као похвала (често јунаштву), израз љубави, милоште.*

„Не би ли ми Бог и срећа дала | Да бих њега жива ухватио. | Ако ли га не бих ухватио, | Удри који, родила га мајка!” (Епске песме 6, 95).

мајмун

правити мајмуна од себе – *глупо, будаласто се понашати; мајмунисати се.* → **правити будалу од себе.**

– Писац сам! – То је ситна риба. Престани да правиш мајмуна од себе и држи! – утрапила ми је Грету (Олујић 2, 117).

мајстор

мајстор-квариш¹¹⁴ – шаљ. *онај који се невешито бави мајсторским послом, лош, рђав мајстор.*

МЕРКУЦИО: Ах, ђаво да носи те уображене, извештачене, ћакнуте лакрдијаше што успијају, те мајстор-квариш за нов тон у говору (Шекспир, 62).

мајстор од заната – *врло способан човек (обично у своме послу).*

Што се тиче псовке, ту је био мајстор од заната! (Твен, 58).

мак

терати мак на конач – *тврдоглаво остајати при свом мишљењу, инсистирати на ситницама, цетидлачити.*

Колико му је требало да стрпа цвет испод капута, на само срце, или можда негде око желуца – јер он се није много разумевао у анатомију, а уопште није баш терао мак на конач (Твен, 28).

макац

ни макац! – разг. *не мичи се с места!, да се ниси помакао (помакла)!.*

„Питер, сад ни макац одатле”, рекао је Томас Фортјун. „Попећу се на фотељу, морам да дохватим онај ћошак тамо горе” (Мајкјуан, 11).

макул*

учинити макул – нар. песн. заст. покр. *споразумети се, договорити се.*

У вино се зађенули били: | Који јунак бољи од којег; | Међу собом макул учинише; | Понајбољи војевода Јанко, | Понајгори Краљевићу Марко (Епске песме 3, 58).

мали

мали и велики – *сви без разлике.* → **и женско и мушко (и мушко и женско), и знани и незнани, и старо и младо (и младо и старо).**

Кука мало и велико; кука село; не зна шта би! (Антологија – Бешевић, 224); Хабер оде од уста до уста, | То зачуже мали и велики (Епске песме 2, 88); „Рећи ће ми мало и велико: | Видите ли оне несретнице, | Ће отрова својег а ђевера (Епске песме 2, 124).

на мало – покр. *учтив начин да се одговори на нечије захваљивање.*

ОТАЦ: Ми смо знали да ћете ви доћи, па смо нарочито скупили све и сложили да вам буде при руци за попис. ЧИНОВНИК: Хвала лепо. ОТАЦ: На мало (Нушић 2, 44).

у маломе – *у сажетом облику; укратко.*

Нису ли нам за време повлачења становници Андријевице са поносом причали како је кнегињица Ксенија сматрала да је Андријевица Париз у маломе (Петровић, 49).

мало

мало је требало – *замало.*

Сплав се једним крајем насуче на спруд, а како се дугим крајем не беше насукао, мало је требало да сав мој товар склизне према оном крају који беше слободан и да падне у воду (Дефо, 54); Претпостављам да ови инжењери никада нису сазнали колико је мало требало да их избацим из своје канцеларије (Тесла, 81).

¹¹⁴ Овај фразеологизам чешћи је у варијанти *мајстор-квариша*.

* тур. покр. *паметан, разуман, смишљен.*

мало-мало па... – *сваког часа, често.*

Па се умудриш, | удрвениш, | па мало-мало па поцрвениш (Антологија – Антић, 333); Јелица мало-мало па отркне да види Петру... (Веселиновић, 359).

мало-помало – *полако, постепено.*

Мало-помало, ишчезну посве онај круг разроване земље и разбацаних предмета који окружују сваку нову градњу (Андрић 2, 153); Услед изванредне тврдоће дрвета, како нисам имао да бирам, забавих се дуго на том послу; јер сам дрвету мало-помало давао облик ашова или лопате (Дефо, 75); Чивутин пак остане тврдо при своме. И тако се мало-помало сваде, и отерају се кадији на суд (Шалјиве приповетке, 61).

ништа мање – *баш, управо толико, управо тај, ни мање ни више од наведене количине.*

Средовечни господин, како се испоставило, био је личност преко мере знаменита, ништа мање него срески судија, главом и брадом (Твен, 42); У то време нико ни сањао није о телеграфу, али и без телеграфа вест полете од уста до уста, од гомиле до гомиле, од куће до куће, готово телеграфском брзином, ништа мање (Твен, 100).

маљ

бити (ударити) као маљ – *веома јако бити (ударити).*

„Морам данас | неког да марнем! | Срце ми бије | као маљ...” (Ерић 1, 86); Торнтон га је видео како долази, и, чим је Бек ударио о њ као маљ, са свом снагом водене струје иза себе, он је пружио руке и обема је загрлио његов кудрави врат (Лондон, 100).

мама

маме ми миле! – *при заклинању.*

– Шта је теби | данас, Жикице? | Казаћу тати, | маме ми миле! (Ерић 1, 55).

мантија

обући мантију – *запопити се, закалуђерити се.*

Пери је то већ друга варош за ових шест година откако је обукао мантију (Сремац 2, 295).

манцука*

чука (тука) и манцука – *а. војна сила.*

„Кажу, сине, и говоре људи | У Турчина трећу војску силну | Некакога Туку и Манцуку, | А што хуче, а што грдно туче” (Епске песме 2, 14).

б. пеј. далек, непознат народ, свет.

МАЈКА А сад туђи бог, криви бог, све некакав гога и магога, све некакав чука и манцука. Чудо и грдило, боже ме сачувај... (Михајловић, 17).

мање

мање-више (више или мање) – *углавном, донекле, претежно; отприлике, тако некако.*

Поче киша, и отада, а то је било 14. августа, даждило је мање-више сваког дана до средине октобра (Дефо, 104); А оно што је истина за једну особу, то важи мање-више за све људе (Тесла, 17); ДОЈКИЊА: Колико | До Илиндана има још? | ГЋА КАПУЛЕТ: Па једно | Петнаест дана, више који дан. | ДОЈКИЊА: Више ил' мање! (Шекспир, 35).

* **а.** рђав човек, прописвет, скитница. **б.** погрдан назив за Турчина. **в.** погрдан назив за пса.

ни мање ни више – *управо толико, тачно толико, управо то.*

МАЈКА Сећам се кад је оно отишао у бој на Марицу, а ја слудовах и заветовах се светом Јовану да ћу му подићи ни мање ни више но прави манастир ако ми се само Бан жив и здрав кући врати (Михајловић, 16); – А гледај ти сад: ни мање, ни више, него – пук! – па баш комесар! (Ћопић 3, 31).

Марија

дрвена Марија – *онај који је укочен, усиљен, који се понаша неприродно.*

– Шта можемо – рекла је мајка – нису крива деца што су тако неокретна. [...] Оно, истина, наша су баш претерано дрвенаста, као неке дрвене Марије. [...] Лежао сам у ћошку на једној сламарици и мислио о дрвеној Марији. То се и на мене односило. Значи да сам и ја један од тих неспретњаковића неспособних за живот (Раичковић 2, 67); – Шта је, што си се удудучила кô дрвена Марија? Бојиш ли ме се? (Ћопић 3, 95).

Марс

као да је с Марса пао (пала итд.) – *необавештен је, запањен, потпуно је ван тока догађаја.*

→ **као да је пао (пала итд.) с крушке.**

Сима је мало | више размажен, | и тако некако, | враг би га знао, | као да је са Марса пао (Антологија – Ерић, 147); Морао си мислити на мене кад си оно писао? – рекла је одједном, а онда подигавши руку окренула је моје лице к себи. Вероватно сам је гледао као неко ко је пао с Марса или неког сличног места (Олујић 2, 97).

масло

пусто масло – *напуштено имање, имање без газде, без надзора.*

– Чек’ да видимо, ћопеци, је ли ово Алајбегова слама или пусто масло! (Сремац 1, 376).

то је нечије масло – *то је неко злонамерно урадио/приредио, то је нечија подвала, смицалица.*

– Поздрави твога сина Лазара и кажи му: Станко Алексић зна да је ова крађа његово масло!... (Веселиновић, 68); – А да то није какво масло ових наших дјечака? У свашта се данас дјечаци упуштају (Ћопић 2, 132).

мастило

црн као мастило – *изразито црн.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као катран, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угаљ, црн као угљен.**

Продорне очи које су буљиле из увучених дупљи биле су црне као мастило (Гибинс, 65).

мати

ђаволску матер! – разг. жарг. вулг. пеј. у љутњи: *ништа; никако, ни говора.*

– Па, да ти остане нешто и за после да живиш. – Таман посла! Помогло би ми ђаволску матер! (Твен, 205); – Него, знаш ли шта, Хаче, – можда је то број куће? – Ђаволску матер! Аја, Томе, није па није (Твен, 222).

мах

давати/дати маха нечему – **1.** *пружати/пружити прилику, могућност да се нешто развије; давати/дати подстрек.*

Позоришни писац и сам, имао сам амбицију да своје управљање обележим што обилатијом приновом изворнога репертоара, те нисам презао ни од смелијих покушаја, верујући да ће то дати маха изворној драми (Нушић 6, 10).

2. давати/дати одушке, допустити да се испоље осећања, расположења и сл.

Иако би се толико пута гласно зајаукала, опет онај урођени стид, што га је с мајчиним млеком посисала, не даваше маха ни њезином срцу ни њеним осећањима (Веселиновић, 366).

на махове – у размацима, с времена на време, повремено.

Киша је падала сву ноћ и вас дан, и дувао ветар на махове (Дефо, 72); На махове га је обузимало очајање (Сјенкјевич, 134).

на сав мах – свом снагом, врло живахно.

Обе ове чесме бесомучно су надлазиле, а обе пумпе црпеле су и избацивале су на сав мах (Твен, 144).

узети/узимати маха – развити се / развијати се, добијати/добити веће размере (о некој појави), преовладати.

Како се слободан размак над водом смањивао а клаустрофобија узимала маха, изнутра га је раздирала јака жеља за простором (Гибинс, 204); И како се много година никаква нада не појави, та мисао узме маха у мојој глави (Дефо, 95).

у исти мах – истовремено, уједно.

Не могу изразити колико сам био збуњен и у исти мах колико сам се обрадовао што видим брод који је, судећи по свему, имао за посаду моје земљаке (Дефо, 239); Одвећ загледана у себе и зато кратковида. Рођена за жртву, злочинца и саучесника у исти мах (Михајловић, 27); Она је седела крај отвореног прозора, у једној згодној дворишној соби, која је у исти мах била и спаваћа соба (Твен, 25).

у (на) један мах (једним махом) – одмах, одједном.

– Мени се чини да је договор да се са свију страна у један мах удари... (Веселиновић, 382); Страшан смрад полутрулог семења какаоа који ми једним махом, и за цео живот, убија љубав за чоколадом (Петровић, 33); Укрцају се у један чун пет-шест простака и један поп да се превезу преко једне ријеке илити блата, док на један мах пухне жестоки вјетар и изврне се чун (Шалјиве приповетке, 75).

махнит

као махнит – врло интензивно, јако, у великој мери. → **као бесан, као бесомучан, као луд, као нездрав, као помаман, као суманут, као шашав.**

За тренуће ока био је у лугу... Јурио је као махнит, бесан, отрован (Веселиновић, 36).

мач

витлати мач – претити ратом, свађом.

ТИБАЛДО: Види шеге! | Мач витлаш, а о миру причаш амо! (Шекспир, 25).

оштар као мач – веома оштар. → **оштар као бритва, оштар као жилет, оштар као коса, оштар као мазија, оштар као сабља.**

Док је држећи је за крај храпавог, као мач оштрог кљуна, ударао маљем у врх главе [...] и онда је, уз дечакову помоћ, убацио у чамац (Хемингвеј, 44).

тргнути (отпасати, подићи и сл.) мач – *започети борбу.*

„Само ја нећу стати на томе. Подићи ћу мач и наставити тамо где су моји преци посрнули” (Гибинс, 275); Кад је Свети отпасао мач уста, | Једино оружје које је носио, | А које је и нама оставио, | Говорећи ове речи: || – Нека је проклета земља у којој су | Пашчад пуштена а камење свезано (Уметничка поезија о Св. Сави – Бећковић, 103);¹¹⁵ ПЕТАР: Не бојим се ја да сместа тргнем мач, баш као и ма ко други, кад год ми се укаже прилика за ваљану кавгу, а закон је на мојој страни (Шекспир, 67).

ударити (окренути) некога под мач – *убити некога, поклати.* → **метнути некога под нож.**

Све паланке он турске попали, | Женско, мушко, све под мач удари (Епске песме 6, 25); „Све пороби и под мач окрене, | Све ускоке и горске хајдуке” (Епске песме 6, 85).

мачак

обеси то мачку о реп (мачку о реп с нечим) – *то ништа не вреди, то ти неће користити.*

– Универзитет? Обеси ти то мачку о реп. Овај универзитет овде, што га сад свршаваш, ако ти донесе штогод у животу, а онај што си га ти свршио обеси мачку о реп. Шта може оно да ти донесе? (Нушић 3, 224); РОМЕО: Мачку о реп са филозофијом! | Није ли она кадра Ђулијету | Мени да створи [...] | Од помоћи ми није, она тад | Не служи ничем: не говори даље (Шекспир, 87).

стари мачак – *лукав, препреден човек.* → **стари курјак, стари лисац.**

Како се клен лови вештачком мушицом-крампусом учио ме Лола Циганин. [...] Према реци, њеним обалама, увек нечујно, шуњао се „стари мачак”, тада је већ почињао да пеца (Савремена приповетка – Исаковић, 23).

мачка

вући се (ходати и сл.) као мачка – *ходати тихо и неприметно, прикрадати се.*

Нисам чуо Рашиду кад је дошла, али не мислите да сам глуп. Она хода као мачка и у томе је цела ствар (Олујић 2, 68); Тако он сам са собом разговара, и са собом се договара, па изађе из угла и вукао се иза оне двојице као мачка (Твен, 234).

нема ни мачке – *нема нигде никога.* → **нема [ни] живе душе (нигде живе душе).**

На улицама села није било ни мачке; сав је свет био на служби (Доде, 100).

обилазити као мачка око вреле кобасице – *опрезно, издалека приступати неком послу, околишати, не усуђивати се рећи, учинити и сл.*

– Но, па ја сам... ја, пречесњејши господин’ Кирило! А шта би ко хтели? Деде немојте обилазити као мачка око вреле кобасице! (Сремац 2, 140).

подавити (и сл.) некога као мачке – *свирепо, немилосрдно, без околишања убити некога.*

– Сâм ћу их – вели – подавити као мачке! (Росић, 52).

поиграти се с неким као мачка с мишем – *поигравати се с неким ко је слаб, подређен, немоћан, борити се с противником тако да јачи одлаже своју победу како би противника што дуже мучио.*

¹¹⁵ Бећковић модификује постојећи фразеологизам, тј. комбинује два фразеологизма *отпасати мач – започети борбу* и *развезати уста – почети говорити, проговорити*, градећи значење *почети вербалну борбу*.

– Па... шта ћемо сад? – рече. Лазар онемио. Станков га поглед окаменио. Станку дође воља да се поигра са њим као мачка с мишем (Веселиновић, 282).

пребити/испребијати некога као мачку – разг. *јакo иштући, изударати, испребијати, премлатити некога.* → **бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу], одерати некога као јарца (2), испребијати некога као сеоску цукелу.**

„Уосталом, тражим да ми у року од пет дана дате сатисфакцију, иначе ћу Вас, господине, пребити као мачку, напред улице, или где Вас нађем” (Домановић, 211);¹¹⁶ ВИЋА: Једну реч ако ланете, испребијаћу вас као мачке, у име државе (Нушић 6, 73); – Био је код нас у селу један пјесник, па смо га једном на прелу пребили кô мачку (Ћопић 3, 115).

трајати колико мачки муж – *трајати веома кратко.*

Но су те наредбе и ти прописи трајали колико мачки муж (Љубиша, 87).

успети се (успентрати се, успузати се и сл.) уз нешто као мачка – *врло спретно се попети уз нешто високо или стрмо.*

Медвед брзо дође до дрвета [...] успентра се уз дрво као мачка, иако беше страховито тежак (Дефо, 281); Заврзан се успуза као мачка уз дебло (Веселиновић, 285); Најзад, кад и он малакса, дочепа се једнога храста, па се успе уз њега као мачка и проби се кроз грање, те оде на највише врхове (Нушић 1, 105).

машина

као да је прошао кроз машину за мљење меса – разг. *сломљен је, уморан.*

Костас је грубо скинуо маску тешко дишући. [...] „Осећам се као да сам прошао кроз машину за мљење меса” (Гибинс, 260).

паклена машина – терм. синт. *диверзантска направа са експлозивом, упаљачем и сатним механизмом за одређивање момента деловања.*

– Па они праве паклену машину, погледајте! Одведоше их у штаб одреда и узеше на испит. Тамо се утврдило да су то преобучени непријатељски диверзанти, они што бацају у ваздух штабове, радионице и слагалишта муниције (Ћопић 2, 176).

мегдан

делити/поделити мегдан с неким – *одмеравати/одмерити снаге, такмичити се с неким.*

Живко, који је иначе из Ужичке нахије, иако није волео да дели мегдан са професорима, превукао би у души гудалом по струнама и почео такође десетерцем, као својим домаћим дијалектом (Нушић 3, 109); – Од срца ћу радо да поделим с тобом мегдан за пролаз ове дичне горе зелене! (Твен, 81); МАЛЧИКА: Са мношћем је тешко делити мегдан! (Трифковић, 42).

излазити на мегдан нечему – *борити се с нечим.*

До сада се наплакала поштено | сваки пут кад је излазила на мегдан судби (Антологија – Царић, 282).

остати на мегдану (одржати мегдан) – *имати успеха у борби, победити/побеђивати.*

¹¹⁶ Наведени пример представља одломак из писма девојчиног оца упућеног њеном веренику, који јој је посветио збирку песама. Пошто је песника јавно мњење (неоправдано) исмејало, девојчин отац раскида веридбу. Комично у наведеном примеру је то што се девојчин отац несудбоно зету обраћа с Ви, а затим му упућује претњу која припада разговорном стилу.

Попа и Јова одржаше мегдан. Нико се више не даде оцепити од своје браће (Веселиновић, 217); ВОЈИН Треба свакоме дубоко усадити свест да је наша ствар света, и мада усамљени у овом тренутку и без помоћи хришћанских народа, ми ћемо остати на мегдану за ствар крста и слободе (Михајловић, 64).

мед

[сладак] као мед [медени] – а. *изузетно слодак.*

Продавци лимунаде | и сладоледа: | – Навали, народе! | У ред, у ред! | ’Ладно ко лед, | слатко ко мед! (Ерић 1, 34). – Каква је била? | – Ко мед медени! | Ко лед ледени! [о лубеници] (Ерић 1, 56).
б. *мио, љубак.*¹¹⁷

тече мед и млеко – *има свега у изобиљу, влада благостање; све је у најбољем реду.*

Пред кућом крушка, | као што рекох. | Кроз кућу тече | мед и млеко (Антологија – Ерић, 147); „Љубљала су се | стострука кола | и текли мед и | млеко по трави” (Ерић 1, 80).

упала је (запала је и сл.) некоме секира (кашика) у мед – *дошао је до велике добити, нашао се у веома повољној ситуацији, дошао је до положаја; имао је велику срећу.*

Сада је земља подрхтавала и испод наших ногу тако да нам се чинило да и ми путујемо с онима који су одлазили у Атину, Истанбул и још даље. Почех да мрзим њихова равнодушна лица. Мајмуни којима је упала кашика у мед, а они то чак и не виде! (Олујић 2, 65); – Та видиш ли како ти је запала сикира у мед, па није да је само сикира, нег и све држаље (Сремац 2, 204).¹¹⁸

мена

с мене па на уштап* – *врло ретко.*

– Али морам да кажем, слабо ти кад хоћеш да радиш, с мене па на уштап! (Твен, 26).

мера

знати меру – *бити у нечему умерен, не претеривати.*

Марија Риго: Забога, изволи, не дај се нудити, флаша је крај тебе, па само точи... Надам се да ти знаш своју меру и да нећеш... (Киш 2, 26).

превршити [сваку] меру – *претерати у нечему, прећи дозвољену границу, постати неподношљив.*

Подносио сам, докле се дало подносити, да ме засипа сметовима питања, али кад ми досади, кад неодважна стрина преврши сваку меру, прекипе нешто у мени и, да би је каквом тешком увредом ућуткао, ја дрекнух: – Ви сте хипотенуза! (Нушић 3, 142); „Ах, доста је!” – рече стискајући зубе. – „Превршио си меру. Нећеш убити ни Нелу, нити икога више!” (Сјенкјевич, 144); РОМЕО: Ако је у теби, | О, Ђулијета, превршена мера | Радости ко у мени (Шекспир, 72).

преко [сваке] мере (свих мера) – *претерано много, превише, преко дозвољених, разумних граница, неподношљиво.*

У трамвају се заборавио преко свих мера: | хтео је уместо карте да узме кондуктера (Антологија – Витезовић, 156); ЦАР ЈАДАН: Ти си ме лагао преко сваке мере. | Ништа не би могло твој

¹¹⁷ Слатка као мед: Неодољива реакција бебе коју је погледало 14 милиона људи (<https://kolektiv.me/>, 10. 6. 2017).

¹¹⁸ Иако слика од које потиче овај фразеологизам (налажење кошнице с медом приликом цепања дрва) више није жива у свести говорника, писац упућује на њу хиперболично наглашавајући срећу кочијаша Пере Тоцилова.

* **мена** – *млад месец; уштап* – *пун месец.*

образ да спере (Ђокић, 60); Слакоми се трговац и узајми му котао, а сељанин седми дан пође трговцу и однесе преко мјере мали котлић ракијски говорећи: [...] – Богме се окотио твој котао (Шалјиве приповетке, 57).

место

бити на његовом (мом, твој и сл.) месту – *бити у истим приликама, могућностима, под истим условима, околностима и сл.*

Затим је Весна ушла и пробудила ме рекавши да на моме месту она не би могла да спава. На моме месту, уосталом, други би редовно радили нешто друго (Олујић 2, 149); – Био је друмски разбојник. – Фино! Баш бих волео да сам на његовом месту (Твен, 211).

заузимати места – *заузимати добар положај, истицати се, бити важан, битан.*

ВОЈИН Нисам стизао од грдних послова да мислим много на тебе, ниси заузимала много места у моме животу (Михајловић, 130–131); Ако би две милијарде становника настањених на њој стајали мало збијени, као на неком збору, без по муке би се сви сместили на један трг двадесет миља дуг и двадесет миља широк. [...] Одрасле особе вам сигурно неће веровати. Оне замишљају да заузимају много места (Сент-Егзипери, 61).¹¹⁹

места! – разг. *склањај(те) се!*

КАПУЛЕТ: Добро дошли, господо! | Свирку, свирачи! Места, места! Дајте, | Направ'те места (Шекспир, 44).

на месту – *1. сместа, одмах.*

Веровао је да би му душа на месту пропала за сва времена кад би учинио такву ствар (Твен, 50).

2. непосредно онде где се нешто дешава.

– Идем да је отмам! – рече Лазар и полете напоље. – Да се нијеси макнуо! – цикну Турчин као гуја и погледом укочи Лазара на месту (Веселиновић, 189).

на месту вољно! – војн. *команда којом се (после става „мирно” допушта заузимање слободног става и померање (без напуштања места).*

– На месту вољно! И мали плави дечко је стајао „на месту вољно” (Молнар, 29).

на месту – **1. остати (пасти) мртав** – *нагло, тренутно умрети од тешких, смртоносних повреда, рана.*

Ован се затрчи, те њега пре роговима убије. Ловац падне на место мртав (Бајке 1, 93); Сташа је знао да онај ко падне с камиле у трку може остати на месту мртав, па је привезао Нелу за себе конопцем који нађе на седлу (Сјенкјевич, 48).

2. убити некога – *нанети, задати повреду, рану која изазива наглу, тренутну смрт.*

Извуче пиштољ иза појаса, опали у дивљака и уби га на месту (Дефо, 225).

направити неке места – *омогућити неке да буде активан, дати му простора за развој.*

Као узгред помињем овде да је исте године кад сам се ја родио умро Вук Караџић. То је једна очевидна случајност, јер ја нисам имао тих претензија да се такав литерат на тај начин склони да би ми направио места у литератури (Нушић 3, 22–23).

¹¹⁹ Писац најпре употребљава слободну групу речи *заузимати место* (говори о томе на коју површину би се могли сместити сви људи света), да би затим употребио фразеологизам истог састава (одрасли мисле да су важни много више но што рачуница показује).

на првом месту – *пре свега, пре свих.*

На првом месту, овде сам био далеко од сваке покварености света; нисам имао ни телесних пожуда, ни пожуда ока (Дефо, 128); Писање песама се јавља као колективна болест читавих разреда гимназијских, који се на првом месту инспиришу оним стиховима које су њихови претходници написали на зидовима скривенијих одељења (Нушић 3, 180).

на своје место (где је некоме и место) – *онде где треба неко/нешто да буде по природи ствари.*

„Видиш како све долази на своје место” (Гибинс, 374); СТРАХИЊА А моја одлука је... (Жени) Госпођо, вратите се онамо где вам је и место. Вратите се своме дому (Михајловић, 134).

не држи некога место – *не може да се скраси, нигде се не смирује.* → **не држи некога земља.**

Од те ноћи није га више држало само једно место (Раичковић 1, 93); На овако лијепу времену ни њега није држало мјесто, па дунуо од куће да тражи друштва и разговора (Ђопић 1, 56).

не зна на колико места је шупаљ – *не зна ништа, веома је глуп.*

– Да, да. У по дана, у по ноћи, кад ти год драго, само га отвориш, а он ти цак, цак! – толико и толико сати. Ехе, драги мој, а ти не знаш ни на колико си мјеста шупаљ, а камоли што друго (Ђопић 1, 14).

нема нечему места – *не може нешто бити, не стоји, не одговара.*

Видео [сам] да је све што је казао било тако поштено и тако невино да подозрењу није било места (Дефо, 214); Том се вуцарао тамо-амо, и све се надао, мада није било места нади – да ће бар где натрапати на које блажено грешно лице, али куд год поглед баци: све само разочарање (Твен, 188).

не померити се с места – *нимало не напредовати.*

За четири дана школски дневници биће запечаћени, а кец из физике још се није ни померио са свога места (Олујић 2, 114).

нешто је на [свом] месту – *оправдано је, умесно је, исправно је.*

МИЦА: Јер, признаћете и сами, то је баш брак на своме месту (Нушић 5, 73); Да се он сам надмудрује с дјечацима, да их прогони и јури с туђих вођака, из башта и око потока, то му је било савим природно и на мјесту (Ђопић 2, 94–95); Једино кад би се нашли гдјегод издвојени од њега, негдје надомак борбе и пуцњаве, надимак „Ведроња” чинио им се на мјесту и сасвим је пристајао ђаку, томе чудном занесењаку, који је у овој људској пропасти и погибији још има воље и срца да лудује и гори за знањем (Ђопић 3, 100).

опште место – *позната, уобичајена тема, мотив, гледиште.*

Скренуо сам разговор на општа места и питао их куда су кренуле (Селинџер, 119).

помери се [с места]! – *кад неко каже нешто непримерено, неочекивано: шта говориш!*

МАРИЦА: Онаква каква је увек била младеж... АНЂА: Ју, помери се, дете... никад то није било, никад! Изметнуо се свет, преврнуло се све тумбе и променило се... (Нушић 6, 27); ДОЈКИЊА: О, мајко Божја мила! Како плану! | Та помери се с места, девојко! (Шекспир, 71).

ставити некога/нешто на место – *показати некоме/нечему праву вредност, праву намену и сл.*

Али је професор брзо | као да су једначине | прозрео ђаке и ставио | на место досетке њине (Антологија – Максимовић, 181).

у месту – *тренутно, брзо, одмах.*

А када стигнеш задихан, | од дивљења станеш у месту (Антологија – Максимовић, 277); МИШКО: Тата... Тата, је л' си видео како кочи?! Скоро у месту! (Ковачевић); Два мала истраживача скаменише се у мјесту (Ђопић 2, 66).

човек (жена и сл.) на свом(е) месту – *поштен, ваљан, принципијелан човек, особа без замерке.*
– То ми је утеха бар, јербо вас знам да сте жена на свом месту! (Сремац 2, 157); – Али, Хаче, ми не можемо да те примимо у дружину, ако ниси човек на своје месту, човек пристојан, то треба да знаш (Твен, 287).

метак

пасти не опаливши ни један једини метак – *предати се без борбе, без опирања.*

Јунак који се таман овенчао славом паде не опаливши ни један једини метак (Твен, 27).

примити (и сл.) метак (метак у чело) – *бити убијен, стрељан.* → **прогутати (и сл.) куршум (куршум у чело).**

Џек је стајао на истом оном месту где је примио метак који га је готово коштао живота (Гибинс, 338); АЛЕКСА: Те Швабове треба све уза зид, па метак у чело! Све до једног! (Ковачевић).

мећава

као мећава – *интензивно: веома снажно, брзо, много.*

– Три врло ваљана пса – казао је Франсоа Пероу. – Овај Бек вуче кô мећава (Лондон, 23).

мехур

распрснути се (разбити се, разлетети се и сл.) као сапунски мехур (мехурић сапунице, сапунски мехурићи) – *изјаловити се, потпуно нестати (о илузијама, надама, жељама, плановима).*

Он је смишљао лепе планове; о њима је дан-ноћ мислио; а сад види како се његови планови разлетеше као сапунски мехурићи... (Веселиновић, 23); Он хтеде наставити започети разговор, хтеде се још наслађивати оном милином која га беше обујмила при причи Маринковој, али – залуд! Све прође, све се разби као сапунски мехур... (Веселиновић, 111); Сан се распрснуо као мехурић сапунице, а с њим је нестао и силеџија (Маџуан, 66).

мечка

доћи мечки на рупу – *изложити се великој опасности, срљати у опасност, упасти у клопку.*

→ **бити као на гујиној рупи.**

– Богме је Беки Тачерова дошла мечки на рупу – и нема да се извуче (Твен, 172).

не игра мечка! – разг. жарг. *ништа важно се не дешава (каже се кад неко нешто посматра с претераном пажњом).*

– Шта је, Пустолове, не игра мечка?! (В. Андрић, 42).

плашити мечку решетом – *претити узалуд, узалудно се супротстављати јачем.*

– Де ти де, Никола, само ти буни. Могао би се кајати. – Охо-хо! – плашиш мечку решетом! – гракну Ниџо (Ђопић 2, 105).

МИГ

дати миг некоме – дати на знање, упозорити некаквим знаком да треба нешто извршити.

– Кад си већ могао да дођеш на клади на свој погреб, могао си прећи и да ми даш какав миг, да ниси умро, него да си просто-напросто у бекству (Твен, 156).

МИЛИНА

милина је погледати – право је уживање видети некога/нешто.

Кад то чу Лазар, он навали свом снагом на Станка... Али Станко се чувао тако вешто да милина беше погледати!... (Веселиновић, 35).

топити се / истопити се (растопити се) од милине – бити веома весело, осећати се врло пријатно; бити претерано љубазан.

А кад стиже | сиру ближе, | од милине сам се топи, – | а клопка се склопи! (Антологија – Змај, 208); Заборави | Жикица мечку | и сав се растопи | од милине: | „Јао, што има | мехове фине!” (Ерић 1, 101); Али када је спазио ону малу придошлицу, само што се није истопио од милине (Твен, 41).

МИЛИОН

мали милион – разг. веома много.

Још смо ишли за Бароницом, а око нас је већ био један мали милион шмркаваца (Олујић 2, 21); Лепо сам могао да је видим како долази код Сполдинга и поставља продавцу мали милион немогућих питања (Селинџер, 58).

МИЛО

вратити/враћати мило за драго – узвратити истом мером, на исти начин. → **враћати жао за срамоту**

Бек је увидео да је јефтиније да се поправи него да враћа мило за драго (Лондон, 29); Чим је сутрадан свануло, гђа Перса се договори с попом да у идућу недељу буде прстен, а после Божића свадба. Тако ће бар вратити гђи Сиди мило за драго што је она предухитрила с прошевином и прстеном (Сремац 2, 270–271).

мило ми је – израз који се користи при упознавању с неким. → **драго ми је.**

– Мило ми је! – вели гђа Сида. И доиста било јој је мило! (Сремац 2, 45).

МИЛОМ

милом или силом – на овај или на онај начин, свакако, без обзира да ли то неко жели или не, не бирајући средства.

ЈУГ Узео би је и тако и овако. Милом или силом, свеједно (Михајловић, 115).

ни милом ни силом – ни на који начин, никако.

– Е па лепо, дасинке се заљубе у тебе, па пошто су провеле у пећини недељу-две, престану са плакањем и онда не можеш ни милом ни силом да их натераш да оду (Твен, 272).

МИЛОСТ

на милости! – у обраћању владару (цару, краљу), као израз снисходљивости.

Вели њему хоца Ђуприлићу: | „На милости, царе господине, | Шта би дао ономе јунаку | Који би ти жива казо Марка?” (Епске песме 3, 76–77).

пустити се (бити бачен) некоме на милост и немилост – *препустити се нечијој самовољи, остати без ичије заштите.*

Почео је дувати са југоистока, окренуо се ка северозападу, па наставио према североистоку, дувајући са таквом жестином да читавих дванаест дана нисмо могли ништа друго до пустити му се на милост и немилост и летети без једара где су он и судбина хтели (Дефо, 43); Видимо да ћемо изгинути сви као први хришћански мученици, бачени у арену на милост и немилост дивљих зверова (Нушић 3, 89).

миндрос*

узети некога на миндрос – покр. *строго и подробно испитивати; напасти некога.* → **узети некога/нешто на решето.**

– Ал’ да си само вид’ла његово преосвештенство! Остави лепо мене, па узо њега на миндрос (Сремац 2, 261).

минут

два минута – разг. *врло кратак временски период.*

Генерале сило љута | кад ти буде доста рата | сврати кући два минута | да свом сину будеш тата (Антологија – Ршумовић, 225).

за минут – разг. *за врло кратко време.*

– Него дај ти мени ведро, ето мене за минут (Твен, 18).

минут-два – *неколико минута, кратко време.*

Зора је све више освајала, неће проћи ни минут-два па ће пробити први сунчеви зраци (Нушић 1, 90); Том избуди остале гусаре и они закликташе па ђипише, и за минут-два већ су се свукли (Твен, 125).

на минут – разг. *за врло кратко време.*

„Да барем пробате патике које продајете, само на минут, да бисте знали какав је осећај носити их?“ (Бредбери, 27).

тачно у минут – *на време, без закашњења.*

Отада свим нашим гостима причамо да наша деца тачно у минут иду у кревет (Кишон, 127).

мир

вечни мир – еуф. *смрт.*

А Ерне Немечек, секретар гит-удружења, капетан градилишта из Павлове улице, лежао је у кревету у вечном миру (Молнар, 202).

из чиста/чистог мира – *без икаква разлога, ни од кога изазван, одједном.*

Од неког ко из чистог мира или досаде завитла књигу насред часа увек је могуће очекивати и нешто горе (Олујић 2, 16); А онда сам се, из чиста мира, увалио у читаву сумануту причу (Селиндер, 99); – Нагрдити човјека из чиста мира, рећи му да је коњ... (Ћопић 1, 20).

на миру (с миром) – *без свађе, мирно.*

* Ова реч користи се само у изразу.

Каже ми мама да будем фин | да тата на миру прочита НИН (Антологија – Андрић, 195); „Кукавицо, рано је не буди, | Нека с миром у земљи почива!” (Народне баладе, 27); ЋУЛИЈЕТА: Ако, мајко, кога | Нађете да му отров носи, ја бих | Волела да га справим, те Ромео | Да усни брзо с миром кад га узме (Шекспир, 96).

не дати/давати мира некоме – *узнемиравати, гњавити некога, досађивати некоме.*

А ја све мислим: | није му мира | давала бува | из мундира (Антологија – Николић, 246); Онако страшна заповест Крушкина није му дала ниједног тренутка мира. Ишао је као луд (Веселиновић, 211); Загонетка јој, очигледно, не да мира. Јесу ли изговорене оне речи или нису? (Чехов, 56).

немати мира – *бити узнемирен, не моћи се смирити.*

Ал’ ваљуншак нема мира, све га неки јади тиште (Антологија – Цветковић, 207); Бока остаде потпуно сам. Али није имао мира у утврђењу (Молнар, 208).

оставити/остављати (пустити) на миру – **1. некога** – *не узнемиравати више некога, не сметати му, не досађивати.*

ВЛАХ АЛИЈА (Прискочи, хоће да прободу Милутина.) А, живо је још псето! ЖЕНА (Зауставља га.) Пусту га на миру (Михајловић, 49); – Сад ми већ и фамилију не остављате на миру! (Сремац 2, 220); Стриц [се] љутито отресе: – Остави ме на миру. Овако ми је сасвим добро (Ђопић 2, 143).

2. нешто – *не упуштати се у анализу нечега.*

Марија Риго: Само вас лепо молим – оставите на миру ту проклету политику... (Киш 2, 56); ЖИКА: Остави ти закон на миру; закон је закон, а ти си ти. Је ли ти што род закон, можда кум, стриц или ујак? (Нушић 6, 56).

пролазити с миром – *пролазити без заповедања свађе, без изазивања свађе, туче и сл.*

„Сви сватови с миром пролазили, | заостало Туре младожења | на дорату коњу великоме; | Оно не шће да пролази с миром, | Већ потеже троструку канцију” (Епске песме 4, 10).

седети с миром – *остајати по страни, не мешати се, мировати.*

Јовици се не сједи с миром, врти се, стење и загледа везане руке (Ђопић 3, 88).

мира

испод мире три ђавола вире – нар. посл. *каже се за особу која је наизглед мирна, а у ствари је враголаста.*

Кад је прочитају читаоци, уједаред ће им пући пред очима и мораће извикнути: „Види, види Јуле!” јер ће им сасвим појмљиво и разумљиво бити Јулино понашање, и признаће да је златна и умесна она позната народна пословица која вели: „Испод мире три ђавола вире” (Сремац 2, 105).

мирно

мирно спавати – *бити без брига.*

ЛАЗАР: Да још једног Обилића имам у војсци, | мирније бих уочи Косова спавао! (Симовић, 67).

мисао

доћи на мисао – *сислити нешто, одлучити.*

Онај који ово прича, први је који је дошао на мисао да му испита и сазна постанак (Андрић 2, 154).

носити се мишљу – *намеравати нешто, имати нешто на памети.*

Како смо се носили мишљу да се одавде избавимо, беше немогућно, бар за мене, да не помишљам на средства избављења (Дефо, 235); Ту је био мали дрвени сплав, и носили су се мишљу да га приграбе (Твен, 115–116).

помирити се с мишљу – *пристати на нешто, одобрити нешто, не противити се јер нема другог излаза.*

А мора се признати и то да је гђа Сида, као и свака мати, омекшала јако гледајући своје дете како јој из дана у дан чезне, и увелико се помирила с том мишљу да је Шаца доктор, или још боље „Александар доктор”, добра партија за њену Јулу (Сремац 2, 174).

превртати мисли (претурати по мислима) – *интензивно размишљати о нечему, удубљивати се у размишљање. → претурати (и сл.) нешто по глави.*

Он постаде нестрпљив као и Благоје. Преврташе мисли да просије из њих оно што је црно (Лазаревић, 239); Дотле је, тамо под крушком, Николетина претурао по мислима оно сељаково „нула – нула часова” и све му се то чинило однекуд познато, док му одједном пуче пред очима (Ђопић 3, 80).

прибирати мисли – *средити се у мислима, прибрати се.*

Старац је отворио очи и за тренутак је изгледао као да прибира мисли одлутале далеко, далеко (Хемингвеј, 25).

сине (пролети и сл.) некоме мисао кроз главу – *одједном се неко нечега присетио, одједном му је дошло на ум. → сине (сене и сл.) некоме нешто кроз главу (суне у главу некоме нешто).*

„Ово већ одавно пресипа, прелијева!” – прошаптао би, дршћући и угушујући ону страшну кобну мисао која би му тада синула кроз главу (Кочић 1, 254); Али наједном кроз главу му као вихор пролете мисао од које му се диже коса на глави (Сјенкјевич, 73).

црне (тешке и сл.) мисли – *велике, тешке бриге, зле слутње, мучно размишљање, тмурно расположење.*

Црне мисли раздираше му душу. Кад год погледа, на њега зија мржња и презирање... (Веселиновић, 97); Старца су обрвале мисли, тешке и црне мисли, па потресају из темеља душом његовом (Кочић 1, 253); Он постаде нестрпљив као и Благоје. Преврташе мисли да просије из њих оно што је црно (Лазаревић, 239).

миц

миц по миц – *полако, постепено, мало-помало. → корак по корак, стопу по стопу.*

Дан по дан, миц по миц, отпоче по селу шапутање, проради Зуко Зукић: те ова се цура састаје на извору с Великим Јовом, те ону снашу, дрварицу, затекли у шуми с Ђопића најмеником (Ђопић 1, 33).

миш

грицкати нешто као миш – *грицкати тихо, кришом, стидљиво.*

Чувао [сам] замотуљак са неколико коцки шећера. Сваког јутра сам узимао по пола коцке и, кришом, као миш грицкао пазећи да ме не примети брат (Раичковић 2, 74).

погорети као мишеви – *изгорети брзо, без могућности за избављење.*

– Колико ноћас попеће се црвени петао на твој кров... Сви ћете погорети као мишеви (Веселиновић, 271).

половити (и сл.) **некога као мишеве** – *ухватити некога лако, похватати велики број људи.*

– Половићемо их као мишеве (Ћопић 2, 81).

потући некога као мишеве – *убити некога немилосрдно и у великом броју.*

И јекну кроз војску: – Опкољени смо! Све ће нас потући као мишеве! (Веселиновић, 316).

све до миша у дувару – *све до једнога.*

– Дође скоро до под сами шанац, па се бекелји и зове на мегдан. Ја чувам људе и не дам, а он псује све до миша у дувару (Веселиновић, 351).

млад

дођеш матор, а одеш млад – крилатица коју је Душко Радовић изрекао о Сокобањи: *нешто ће некога подмладити.*

– Лепо руво је | као мађија! | Само код Рада | у центру града: | Дођеш матора, | а одеш млада! (Ерић 1, 68).

у млађега поговора нема – нар. посл. *млађи мора слушати старије.*

– Ногићу! Смени стражу, па да се леже!... У млађега поговора нема. Ногић скочи хитро (Веселиновић, 128).

млада

седети као сеоска (банатска) млада – *држати се стидљиво, збуњено, укочено.*

– Младић учеван и воспитан, дошо из вароши... (из Карловаца, несрећо!) па ко вели: „Ако се нећу са господин-попином ћерком унтерхалтовати, а да с киме ћу!” А она, гледам је, села ко банацка млада, гледа преда се, па само: „Јесте”... „Није” (Сремац 2, 93–94); – Чуј-де, Јовец, јеси ли ти кад видио сеоску младу? – Бог с тобом, како нећу видјети. – Е онда добро да знаш: кад ја данас будем у чети држао говор, има да сједиш и да гледаш преда се кô сеоска млада (Ћопић 3, 33).

младост

минула је некога прва младост – *није млад, у поодмаклим је годинама.*

Страхиња је широк, готово тежак, са мушким, не много лепим лицем човека кога је прва младост минула а да он то није ни осетио ни зажалио за њом (Михајловић 12).

млеко

алал ти (му итд.) млеко које те (га итд.) одранило! – разг. *свака ти част!, честитам!, браво!; нека ти је срећно (просто)!.* → **алал ти (му итд.) вера!, алал ти (му итд.) мајка!**

– Ти си син Алексин!!... Алал ти, соколе, српско млеко које те одранило!... (Веселиновић, 136).

бео као млеко – *изразито бео.* → **бео као зид, бео као креда, бео као креч, бео као папир, бео као снег.**

Дивно сунце са далеким сумаглицама, на пучини белој као млеко, непомичној (Петровић, 7); Лице те главе било је сасушено и готово црно, али су коса и брада били бели као млеко (Сјенкјевич, 113).

благ као млеко материно – *веома добар*.

Станко црномањаст, Лазар риђ; Станко благ као млеко материно – Лазар бујан као пролетна травка (Веселиновић, 26).

има и птичјег млека¹²⁰ – *има свега, ништа не недостаје*.

– Још само мало, | па ћемо доћи | у Тополу, | а ту вас чека | све од печења | до птичјег млека! (Ерић 1, 31).

посисати нешто с мајчиним млеком – *сазнати, научити нешто у најранијем детињству, примити нешто од рођења (обично неку особину или вештину)*.

Али стид, стид што га је с мајчиним млеком посисала, угуши жеље њене (Веселиновић, 73); ДОЈКИЊА: О части! | Е, да те још ко дојио сем мене, | Рекла бих да си с млеком посисала | Сву мудрост (Шекспир, 37).

пропиштаће мајчино млеко – *осетиће тешке муке, страшну патњу*.

– Будеш ли зао пас, пропиштаћеш мајчино млеко. Разумеш ли? (Лондон, 17).

много

што је много, много је – *страшно много, непримерено много*.

БРКА: Какав је то начин да наплаћујете тако скупо карте! ПЕВАЧ: Што је много, много је, стварно! (Ковачевић).

мњење*

јавно мњење – *став, суд који о некој појави (обично политичкој) има нека друштвена заједница; они који тумаче, износе тај суд као представници друштва (новине, радио и др.)*.

Јавно мњење окрете фронт према младоме песнику (Домановић, 210).

мода

изађе/излази нешто из моде – *нешто престаје да буде општеприхваћено, савремено, популарно, омиљено*.

„Обећај ми да ћеш пустити косу. Кратке фризури излазе из моде” (Селинџер, 134); Али мало-помало па и те истраге изађоше из моде, те више нису стављале Томову савест на муке (Твен, 105).

терати моду – *облачити се према последњим модним трендовима, међу првима прихватити оно што је модерно*.

По околним селима успела је да прода неколико свилених марама, пар метара платна и неколико својих хаљина које су биле лепе и које је волела, али које није хтела да носи. Рекла је: „Сад је рат и срамота је терати моду и облачити се кад је непријатељ на улици” (Раичковић 2, 80).

уђе/улази нешто у моду – *нешто постаје да буде општеприхваћено, савремено, популарно, омиљено*.

– А ја мислим, ви сте се тукли, јер то је сад, знате, ушло у моду и код самог ноблеса! Па реко’: кад можеду попови да се тучеду... (Сремац 2, 159); – Имамо да понесемо мало хлеба и меса, па

¹¹³ Поред птичјег млека, у фразеологизму с наведеним значењем млеко може бити и девојачко (има и девојачког млека).

* *мишљење, назор, схватање* (глаголска именица од глагола **мнити** – заст. *мислити*).

луле и торбу-две, и још два-три канапа од змаја, па онда неколико „жичица”, знаш, оних што су сад ушле у моду, и што их зову „ђавоље палидрвце” (Твен, 271).

у моди је нешто – *нешто је омиљено, популарно.*

А Ика мисли: | „Све ми то годи, | ал’ нису цареви | више у моди” (Ерић 1, 109); ЈОВАН: Бога вам, мајсторице, да ли би ви носили чизме с мамузама кад би то било у моди? (Стерија, 164).

мој

моје (твоје итд.) је – *моја је дужност.*

– Братство примам, али освета је моја! – рече Станко (Веселиновић, 125–126); Ожениш ли се, жена ти каже: „Моје је да живим и гледам кућу, а твоје је да мислиш!” А држава, опет, отера те на две године тамнице зато што си мислио (Нушић 3, 233); – Важи, пристајем. Твоје је само да скокнеш до Куперове улице и да ми замаукнеш под прозором (Твен, 228–229).

мој си! – *у претњи: не можеш ми умаћи!*

– Поздрави га и кажи му да је од данас за десет година мој!... Да бежи у свет, да бежи у земљу, па небо – наћи ћу га!... (Веселиновић, 68).

мозак

завртети (замутити и сл.) некоме мозак – *очарати, залудети некога, завести, опчинити некога.* → **занети некоме памет.**

Гђа Журден: Много ћеш више користити мешајући се са господом, особито другујући са оним красним грофом, који ти је завртео мозак (Молијер, 90); Један од првих који оде у Русију, ђенерал Стефан Виткович, био им је замутио мозак својим писмима (Црњански 2, 228).

имати мозга [у глави] – разг. *бити паметан, поступати разумно.*

„Не верујем да тај кретен има мозга у глави. Он само *мисли* да га има” (Селинџер, 30); Из дна душе се надам да ће неко, када *стварно* умрем, имати толико мозга да ме просто баци у реку или негде (Селинџер, 165).

немати мозга у глави – разг. *бити глуп, не поступати разумно.*

„Мислим, можда је он врло интелигентан и све, али лепо се видело да нема баш много мозга у глави” (Селинџер, 195).

остати без мозга – разг. *остати без памети, разума.*

Кад се девојка стварно напали, онда остане потпуно без мозга (Селинџер, 101).

просути некоме мозак – разг. *убити, устрелити некога; тешко пребити некога.*

– Онај Галчев, значи? – а гомила око њега почиње да расправља колико сам писама написао.

– Шездесет! – чух Атамана како каже и обећах му да ћу му просути мозак чим га сретнем (Олујић 2, 146); Да се није склонио у страну, мозак би му просула (Росић, 24).

МОЛИТВА

добра молитва – терм. синт. етн. *родитељски благослов девојци пред венчање.*

Кад се донесе печење на трпезу, стари сват зовне дјевјере да доведу невјесту к трпези на добру молитву (Караџић 2, 115).

МОЛИТИ

[та, ама] иди молим те (идите молим вас, [ма] ајте молим вас)! – за означавање немогућности, неслагања с нечим: мани(те)!, то не може бити!.

– Красна ми је та твоја безгрешна! – А твоја добра мајка! Иди, молим те! (Доде, 11); БРКА: ‘Ајте, молим вас, прегазили су пола Европе! Нас ће оставити за семе! (Ковачевић); БРКА: Два километра везаних очију! Ма ајте, молим вас! (Ковачевић); – Ја... овај – почех да муцам – да... госпођа је врло љубазна... ја је особито поштујем. – Та идите, молим вас; нашто то устручавање! Ми смо већ толико пријатељи да смемо и отворено говорити (Нушић 3, 202); АРСА: Ево, рецимо, да си ти министар финансија. МИЛОЈЕ: (Брани се.) Ама иди, молим те, откуд је то за мене (Нушић 5, 57).¹²¹

МОЉАЦ

књишки мољац – особа која много чита, која стално тражи нешто по књигама.

Поменућу само неке велике научне недоумице, чијем разрешавању и ја дадох свој скромни допринос: [...] – да ли је књишки мољац легенда или стварност? [...] – где зека пије воду? – у ком грму лежи зец? (В. Андрић, 49).

МОРАЊЕ

под морање – разг. против своје воље, на силу, принудно.

Да је Том био велики и мудар филозоф као писац ове књиге, он би схватио да је рад – оно што чиниш под морање, а да је игра све оно на шта ниси приморан (Твен, 24).

МОРАТИ

што мора бити, биће (мора) – каже се када се неко суочава с предстојећим тешким догађајима; тако је како је.

СОКОЛОВИЋ: Ја ти кажем, жено, да су те проклете вечерње забаве велики трошак! ЈЕЦА: Биле оне трошак или не биле, то је сад свеједно! Што мора бити, мора! (Трифковић, 39); ПАРИС: У четвртак први, | Љубави, ово „можда” бити мора. ЂУЛИЈЕТА: Што мора бити, биће (Шекспир, 103).

МОРЕ

дебело море – пучина, део мора ван приобалног појаса.

Пошто сам доживео бродолом за време страшне буре на дебелом мору, ступио сам, скоро мртав, на обалу овог кобног, несрећног острва (Дефо, 71); Узе Марко перна буздована, | Узе њега у десницу руку, | Па га баци с Урвине планине | А у сиње, у дебело море (Епске песме 3, 101); „Бре, немојте закопати курве, | Већ га бац’те у дебело море” (Епске песме 4, 57).

као у мору песка – у великом броју. → **као воде, као кише.**

– Дакле, много их! – Много!... Као у мору песка!... (Веселиновић, 351).

море суза – врло много суза, горак плач.

РОМЕО: Љубав је дим од уздаха: кад гране | Сунце, ко живи пламен она плане | У заљубљеним очима; а кад се | Стушти, у море суза се излива (Шекспир, 29).

мртво море – безвољна, равнодушна средина у којој се ништа не догађа.

¹²¹ У жаргону ова конструкција скраћује се на императив глагола *ићи*, као у следећем примеру: „Случајно је из Шангаја.” „Иди! Она је *Кинескиња*, значи?”, рекао сам (Селинџер, 156).

Мртво море [наслов приповетке у којој Домановић описује учмалу средину, која не прихвата ништа ново] (Домановић, 189); И узбуркали смо „мртво море”, растерали жабокречину... и кренули живот (РСАНУ, Весел. 19, 3С3).

преко мора сињег – врло далеко. → преко света.

„Док запалим Рачу украј Дрине, | И погубим Хаџи-Мелентија, | Кој’ је ишо преко мора сињег, | Те је влашку ћабу полазио” (Епске песме 6, 17).

МОСТ

спалити мост између нечега – прекинути везе између нечега.

Нека им је струја ко зна откуд набасала, однела сплав [...], али то им је ишло само наруку, јер је на тај начин, могло би се рећи, спаљен мост између њих и цивилизације (Твен, 125).

МОТКА

дугачак као мотка за пајање – веома висок. → висок као бор, велики као јаблан, дугачак као торањ.

Он је био страшно дугачак и сув, као мотка за пајање, и кад смо бежали од авиона, сећам се, цео комшилук је викао на њега да легне, да се згури, јер ћемо сви због њега настрадати (Раичковић 2, 76).

као да је прогутао мотку – укипио се, укрутио се; понаша се неопуштено, неприродно.

Била је с неким поморским официром који као да је прогутао мотку (Селинџер, 94).

сув као мотка за пајање – веома мршав. → сув као грана.

Он је био страшно дугачак и сув, као мотка за пајање, и кад смо бежали од авиона, сећам се, цео комшилук је викао на њега да легне, да се згури, јер ћемо сви због њега настрадати (Раичковић 2, 76).

МОЋ

нешто је у нечијој моћи – неко је у стању да нешто изведе, има власт, утицај над нечим.

Да су ти синови комунисти и да су с Душаном Катићем, ти се немачком команданту похвали | Поштено сам рекао оно што они треба да знају, остало је у њиховој моћи (Ћосић, 43).

МОЋИ

може бити – можда.

ВАСИЛИЈЕ: Не бој се ти, Евице, добићу ја новаца и више, може бити, него многи што имају (Стерија, 174); САВЕТА: То не би био рђав пар људи. МАЛЧИКА: Може бити, само што то неће бити пар људи (Трифковић, 25).

може ми (му итд.) се – разг. имам (има) могућност за нешто, у прилици сам да учиним нешто (обично по својој вољи, по свом ћефу и сл.).

Већ му прекипе. Цикну и баџи Сурепу ове речи: – Ти седи... може ти се, а ја идем! (Веселиновић, 238); ЈЕРОТИЈЕ: Скрцао је тај парицу, па му се може и без службе (Нушић 6, 20).

можеш мислити – 1. кад неко жели да саговорника убеди да разуме, да верује у оно о чему је реч.

Био је мртав... Можете мислити како сам био узбуђен! (Доде, 54); Марија Риго: Емиле, како би било да једном обријеш те бркове? Сигурно би се твоја стара Марија заценила од смеха... Можеш мислити: није ни претпостављао да бих могла и да заплачем због тога... (Киш 2, 21).

2. кад се оно о чему је реч нуди саговорнику са иронијом, неверицом и сл.

ЈЕРОТИЈЕ: Знам, писма из министарства не миришу; не миришу ни она из округа, а она из сеоских општина... можеш мислити већ!... (Нушић 6, 19).

не моћи се нагледати некога/нечега – кад хоће да се каже да је неко врло леп, да је нешто прелепо, да представља врхунац визуелног и духовног уживања.

Не знаш је ли коњ ил' птица | ластавица? | Скидај наочари, – | не можеш се нагледати, | већ хајде пазари! (Антологија – Змај, 258); „Ал' да видиш ти Ацију мога, | Не биш се га могал нагледати!” (Епске песме 4, 45).

све се може кад се хоће – крилатица, снагом воље све се постиже.

Јест, ја сам се дуго са природом р'во, | Успео сам – све се може кад се хоће – | Да на ово старо и сурово дрво | Накалемим најзад благородно воће (Ракић, 125).

шта могу (можеш) – каже се у тешкој ситуацији: не може се ништа учинити, мало се може урадити.

Госпођа Јагода Станић | повикала је ПОБОГУ | Господин Видоје Станић | рекао је ШТА МОГУ (Антологија – Ршумовић, 120).

што само може бити – изврсно, одлично, савршено.

– Хајдучка дружина харамбаше Тома Сојера – зар то не звучи сјајно, де реци право, Хаче! – Заиста, што само може бити! (Твен, 272); Прича је његова била дугачка, али занимљива што само може бити. Нико ме ни на памет није пало да прекида чар њенога тока (Твен, 282).

Мохиканац*

последњи Мохиканац (Мохиканер) – последњи представник групе, покрета и сл.

Зора, бојно поље. Бубњеви треште. Индијанци спремни за окршај. Касни само, по обичају, Последњи Мохиканац, чији је петао у квару, па га не буди на време. Коначно, ето и Последњег Мохиканца, извињава се (В. Андрић, 106);¹²² Покри се кабаницом, и поче по свом обичају да броји звезде на небу (да би пре заспао); изброја седам осам звезда, па захрка јуначки и тај „последњи Мохиканер” из данашњих сватова (Сремац 2, 291).

моча**

мокар као моча – покр. сасвим мокар.

Стајао је тамо онако мокар као моча (Молнар, 56).

мрав

вредан као мрав – веома вредан.

ПРОЛОГ Била једна жена, сиротица права, | радила је вредно, вредније од мрава (Ђокић, 3).

као мрави – у необично великом броју.

* изумрло племе северноамеричких Индијанаца.

¹²² Писац у контексту активира значења појединачних речи из познатог фразеологизма, градећи на тај начин хумор.

** комад хлеба умочен у врелу маст или сок од печења.

„Чини ми се сва царева војска | Као мрави по зеленој трави: | А ти, море, мегдан да дијелиш!” (Епске песме 2, 28); И кљуну народ | из буцака, | као мрави | из мравињака (Ерић 1, 109).

ни мрава не згазити – *бити посве недужан, невин, безазлен, никоме не учинити ни најмање зло, никоме не желети нашкодити.*

Ко би их сад видео, заклео би се да ни један од њих мрава није згазио, а овамо сваки је имао бар по једно убиство на својој души... (Веселиновић, 87).

подиђу некога мрави – *осећа неко језу, због узбуђености, страха и сл.* → **подилазе (пролазе) некога жмарци, подиђу некога мравци.**

Пред кућом, држећи белу, пртену торбу, стојаше Јелица. Кад је смотри, њега мрави подиђоше (Веселиновић, 344); А кад он узе штапић, да нам нешто на глобусу покаже, а мене подиђоше мрави (Нушић 1, 61).

мравац

подиђу некога мравци – *осећа неко језу, због узбуђености, страха и сл.* → **подилазе (пролазе) некога жмарци, подиђу некога мрави.**

– Није. Томе, не би он тамо. Он ће да се шуња око блага. [...] Тома подиђоше мравци од помисли да је Хак можда у праву (Твен, 274).

мраз

падне некоме мраз на образ – *промени се у лицу од стида, nelaгодности и сл.*

– Јаране! – рече. Лазару паде мраз на образ, али му не би на ино (Веселиновић, 28).

мрак

до мрклог/мркла мрака – *до касно у ноћ.*

И остали пси били су у истом стању; али Перо, да би надокнадио изгубљено време, терао их је од ране зоре до мрклог мрака (Лондон, 41); Немамо школе па ћемо од подне па све до мркла мрака преседети и наразговарати се до миле воље (Нушић 1, 16).

падне (навуче се) некоме мрак на очи – *избезуми се, не зна шта ради јер га је обузео бес, издало стрпљење и сл., у афекту изгуби контролу над собом.* → **навлачи се (пада) некоме магла на очи.**

Он осети да га памет оставља, некакав мрак паде му на очи (Веселиновић, 29); Тек је топ издушио, а осу ватра пушчана. И опет загнуше уши, и опет се навуче мрак на очи, и опет борба очајна, борба између неба и земље... (Веселиновић, 393).

први мрак – *почетак мрака, сумрак.*

Али кад је почео да пада први мрак и кад су другови стали да се разилазе кућама, њега заболе помисао да га код куће чека нешто ружно и непријатно (Андрић 2, 61); Кренуло се на пут већ с првим мраком (Топић 3, 71).

тапкати (лутати) у мраку – *не сналазити се, тешко се сналазити у некој ситуацији због непознавања чињеница, бити у неизвесности, не налазити решење.*

Жеља да овладам овом неисцрпном енергијом довела ме је у грозничаво стање, али сам дуго лутао у мраку (Тесла, 31); Али у то време многе важне функције нашег организма нису биле познате и филозофи су тапкали у мраку нарочито у погледу природе светла, грађе и рада ока (Тесла, 79).

мраморак*

мраморком ћутати – не проговорити ни речи, занемети.

Узалуд сам се мотао око њих двојице, старци су мраморком ћутали (Ћопић 1, 22).

мрва

ни мрве (мрву) – *нимало*. → **ни за длаку, ни мрвице, ни оволико, ни трунке.**

Он се покри јорганом преко главе и чекао је сваки час у страху и трепету да доживи своју ужасну погибију, јер није ни мрву сумњао да је ова хука, бука и халабука искључиво – због њега! (Твен, 189); КАПУЛЕТ: Вешај се, проси, гладуј, цркавај | На улицама, јер те, душе ми, | за своју никад нећу признати, | Нит' ћеш од мога добити ни мрве (Шекспир, 100).

мрвица

ни мрвице – *нимало*. → **ни за длаку, ни мрве (мрву), ни оволико, ни трунке.**

Једини лек који је могао прекинути или разредити нападе биле су велике дозе кинина, али га више није имао ни мрвице (Сјенкјевич, 219).

мрежа

заплитати мрежу око некога – *припремати некоме замку разним лукавствима, потчинити, савладати некога.*

Чим би ко наврнуо из суднице, Том би напрегао слух, али је сваки пут, без изузетка, имао да чује само жалосне вести: мрежа око јадног Потера заплитала се све више, стезала га све горе и горе (Твен, 194).

убацити (и сл.) некога у мрежу – *примамити некога, потчинити некога себи, увући некога у своје послове.*

Сада ми је било јасно. Мита има кеца из физике и Атаман га је причом да ће Меланија заборавити да пропитује, или бар да пропитује строго кад буде добијала та писма, без икаквог труда убацио у мрежу (Олујић 2, 42).

мрети

ни мрети ни живети – *бити у тешком стању, у агонији.*

– Тешко ми је... Стегло ме нешто у гуши, па ни мрети ни живети! (Веселиновић, 99).

мрко

погледати некога мрко – *показати мржњу, незадовољство према некоме, бити у лошим односима са неким, не трпети некога.* → **погледати некога искоса, погледати некога криво, погледати/гледати некога попреко, гледати некога преко.**

Зато се испречи пред харамбашу, погледа га мрко, па рече: – Ја ти то не вермам! (Веселиновић, 250).

мртав

бити мртав за некога – *изгубити нечије поверење, љубав, наклоност.*

Замишљајући погледад себе у томе положају, ја сам већ унапред уживао у заблуди мојих поверилаца, који би ме и мртва сматрали за дужника, иако сам ја и за живота био за њих увек

* Ова именица се појављује једино у окамењеном облику инструментала (у прилошкој служби), и то једино у двама изразима *мраморком ћутати* (с наведеним значењем) и *мраморком се омраморити* (са значењем *скаменити се, укочити се, замрети*).

мртав (Нушић 3, 24); МИЛИЦА: Али ја не гледам на њега! Он је за мене мртав. Нећу да знам да је жив, ја га не волим, ја га презирем (Трифковић, 56).

бити мртав изнутра – *немати више енергију, живост.*

„Једноставно *не могу* да носим прошлогодишњи пар.” Јер је прошлогодишњи пар био мртав изнутра (Бредбери, 25).

заспати/спавати као мртав – *бити обузет тврдим/дубоким сном, спавати најчвршћим сном.*

→ **спавати/заспати као заклан, спавати/поспати као поклан, спавати као топ.**

Несретни слуга тако и учини: кад изиђу на језеро, он нађе згуду па своме господару дуне за врат из онога мешчића, а он сиромах одмах заспи као мртав [...] – Устај, храно! Устај, срце! Устај, душо! Али ништа не помаже; он спава као мртав (Бајке 1, 42).

лежати/лећи (пасти и сл.) као мртав – *лежати без било каквог померања, пасти одједном, нагло.*

Немогуће је описати запрепашћеност ових јадних људи кад чуше пуцањ моје пушке; неки умало што не *помреше* од страха и попадале као мртви на земљу (Дефо, 32–33); Целог дана храмао је од бола, а када су једном закончили, легао је као мртав (Лондон, 42); Дуго је дечак лежао као мртав (Сјенкјевич, 325).

мртав гладан – *врло, јако гладан.*

А мој човечуљак ми није изгледао ни залутао, ни мртав уморан, ни мртав гладан, ни мртав жедан, нити на смрт преплашен (Сент-Егзипери, 17); Заморно време вукло се тешко; опет заспаше, па се пробудише мртви гладни и смртно потиштени (Твен, 259).

мртав-мртацки – *у појачаном значењу: мртав.*

А ево ти и балегара: запео па гура ону своју лоптицу, а Том га додирну да види како ће – зна се! – ножице да подвије и да се прави мртав-мртацки (Твен, 124).

мртав пијан – *јако, потпуно пијан.* → **трештен пијан.**

Њени су имали крдо деце, а отац јој је био грађевински радник кога су сваке суботе увече Неда и њен четрнаестогодишњи брат мртвог пијаног извлачили из кафане (Олујић 2, 54–55); Све у свему, пре него што сам стигао до хотела, кренуо сам да уђем у неку рупу од бара, али су из њега изашла два мртва пијана типа који су хтели да сазнају где је улаз у подземну (Селинџер, 98–99).

мртав уморан – *крајње, изузетно уморан, исцрпљен.*

Мртав уморан и ознојен спусти се под један храст... (Веселиновић, 70); Одсечем кратку батину, као буцу за одбрану, и како сам био мртав уморан, чврсто заспим (Дефо, 49); Био је сав покапан лојем од лојаница, сав умазан земљом и мртав уморан (Твен, 247).

мртав хладан – *разг. који се не узбуђује, не узрујава.*

Наједном је рекао: „Исусе, ово је о некој глупој рукавици за бејзбол.” „Па шта?”, рекао сам. Мртав хладан (Селинџер, 47).

ни мртав – *никако, нипошто, ни у ком случају.*

Мој отац хоће да идем у Јејл, или можда у Принстон, али кунем се да ни мртав не бих ишао у неки од тих колеџа (Селинџер, 93); ЈАКУБ: Хоћеш ли то ти да постанеш султан? Зар ти мислиш

да ћу ја на то пристати? Ја то нећу дозволити ни везан! Ја то нећу допустити ни мртав! (Симовић, 116).

придићи се (вратити се и сл.) из мртвих – а. излечити се од тешке и опасне болести.

Тек што сам се вратио из болнице где сам прележао тифус. Могло би се слободно рећи: тек што сам се вратио из мртвих (Раичковић 2, 68).

б. повратити енергију, доћи себи.

„Рекла је да не гледаш у њу кад се појави. Тек што се придигла из мртвих” [После забаве] (Селинцер, 193).

пробудио би и мртвог – веома је бучан.

– Пробудили се. То је учинио Саба, који је долетео и почео тако лајати да би пробудио и мрвога (Сјенкјевич, 81).

само преко мене мрвог! – каже се кад се не жели да се допусти некоме нешто, макар и по цену живота.

КОНДУКТЕР: Чича, ми морамо даље! СЕЉАК: Нећеш моћи! Само преко мене мрвог! Само преко мене мрвог! (Ковачевић);¹²³ Онда се чује, сасвим близу, код врата, Милутинов глас, очајан и гневан. – Е, нећеш овамо крочити ногом поганом, сем преко мене мрвога (Михајловић, 39).

устати из мртвих – ускрснути, оживети.

– Сјећаш ли се само колику је узбуну по свим овим селима дигао онај чича с Међеђег брда који је, тобож, устао из мртвих и пророковао свијету. Ишло се к њему као на ћабу, чак је и владика слао питање на свештенство (Ћопић 1, 67).

мртвац

блед као мртвац – врло блед. → бео као зид, бео као креда, бео као креч, блед (побледети и сл.) као крпа, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.

– Сутра навече долазе просиоци. [...] Крунија изиђе из собе, бледа као мртвац. Она се сети како јој је Јелица говорила о Станку... (Веселиновић, 165); ЂУЛИЈЕТА: Како си доле, чини ми се видим | Мртваца на дну гроба: ил’ ме очи | Варају, ил’ си блед (Шекспир, 95).

ћутати као мртвац – не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.

→ заћутати као заклан, ћутати као заливен, ћутати као црна земља, ћутати као нем, ћутати као риба.

Сета нека завлада овом узином, којој су зидови две воде: једна што шумори и шапуће као лопов, и друга што ћути као мртвац – а покрива их небо наоблачено... (Веселиновић, 382).

мртвачница

као у мртвачници – тихо је, нема живости, активности.

Ушао је кукајући како је хладно напољу. Онда је рекао: „Где су ког ђавола, остали? Овде је као у мртвачници” (Селинцер, 46).

¹²³ У филму по сценарију Душана Ковачевића, претња сељака поприма дословно значење – како би спречио прелазак аутобуса преко њиве, он леже на земљу испред аутобуса изговарајући наведену реплику, коју понављањем наглашава.

мува

лепити се на нешто као мува на мед – *брзо и лако, са жаром прихватати нешто.*

Ствари као што су мишићи и целулоидне фаце очигледно [је] не привлаче богзна како. Весна се на то лепи као мува на мед (Олујић 2, 114).

наврсти се на некога као коњска мува – *салетети некога свим силама, досадити некоме.*

Превртао сам се, жмурио, смејао сам се без икаква разлога, не бих ли само одагнао од себе напаст, али се она као коњска мува наврзла на мене и нисам могао да је се одбраним (Нушић 3, 167).

не дати ни мува да зуји (хоћу муву да чујем!) – *захтевати тишину (тишина!).*

И – сви послушају. Морају. – Муву хоћу да чујем! Мува зазуји. Јакако (В. Андрић, 98); Ви две ишле сте као сенке, не дишући, не дајући чак ни мува да зуји (Станковић, 77).

пала мува на медведа – *десило се нешто што не може да нашкоди, незнатно, без утицаја.*

– Шта се десило? – Не питај, Пустолове, пала мува на медведа! (В. Андрић, 29).

убити некога као муву – *убити некога лако, немилосрдно.*

– Убиј Лазара!... – Јест, убићу га... као муву!... Да пирнем, нестаће га!... (Веселиновић, 49).

мудрост

просипати мудрост – *ир. правити се паметан, мудровати.*

Ђаку не да црни ђаво мира, скаче гос-голцикат као од мајке рођен, безобразник ниједан, и још просипа своју зелену школску мудрост (Ђопић 3, 134).

муж

муж жена – *врло одлучна и истрајна жена.*

– Ако бог да здравља, даћу одмах на јесен и Сенадина. Нећу ја да ми деца буду слепа код очију! – одговори Миона тако поуздано и одсечно да јој ни Јеленко ни Јездимир не умедоше речи рећи. [...] – Муж жена! – рече чича Јездимир полако, пошто одмакоше од куће Мионине (Глишић, 229).

мук

муком замукнути – *престати говорити, ућутати.*

„Ја се бојим, драги господару, | Нас ће Турци лагумом дигнути.” | Ал’ бесједи војвода Пријезда: | „Мучи љубо, муком се замукла! | Гди ће бити лагум под Моравом?” (Епске песме 2, 80); Ал’ беседи сура тица орле: | „Мучи, вило, муком се замукла | Како м’ није добра учинио, | Учинио Краљевићу Марко?” (Епске песме 3, 15); Трепет који су ове мисли уливале дошао је до изражаја; све је муком замукло од узбуђења и све су се очи укочиле и избечиле у њега (Твен, 42).

мука

без пђ муке – *врло лако, без тешкоћа, без великог напора, труда и сл.*

Ухватише се и понеше, али га Станко без по муке обори (Веселиновић, 85); Дјечацима се у почетку учини исувише узак за пролаз, али кад стигоше до њега, без по муке провукоше се кроз распуклину и стадоше изненађени и задивљени (Ђопић 2, 159).

бити (наћи се) на великој муци (мукама, сто мука) – *бити у великој невољи, неприлици, тешкој ситуацији.*

Када се прави | опис цвијета, | ту пчели нешто | много смета: || Дршка, чашка, вјенчић, круна | а пчела се не рачуна! || Пчела се нашла на сто мука (Антологија – Трифуновић, 188); „Многи, многи људи били су на истим таквим моралним и духовним мукама као и ти сада” (Селинџер, 200); – Па сам ти, садакана, дрўго, на муки великој. Једно ми замерање пристоји: ако послушам њега, кáсти, један тестаменат његов, – замерићу се свету; а ако послушам свет, замерићу се њемукана! (Сремац 2, 124).¹²⁴

жива мука (мука жива) – *велика невоља.*

– Па лепо, била је то мука жива што сам морао да се fino изражавам (Твен, 286); Погледао је своје борце онако начечене у поваљаној папрати, једре и здраве момке које не мори никаква брига, и они му дођоше као некаква пустопашна и докона братија која се искупила ту у заклону да се подмигује и смије његовој данашњој живој муци (Ћопић 3, 34).

имати (видети) муке с неким – *имати великих проблема с неким, намучити се око некога.*

Имали су професори муке с њиме. Они га питају једно, а он се прави да није чуо шта га питају (Нушић 1, 12); Сад им он описује колику је муку видео с њом док ју је уверио (Твен, 264).

муку (муке) мучити – *веома патити, тешко се мучити.*

А док се они смејаше, Станко је муке мучио! Његово скоро детињско срце отрова наједанпут љубомора, силна, бесна, страшна љубомора... (Веселиновић, 47); Муку сам мучио без свећа, па сам био приморан да лежем чим се смркне, а то је обично бивало пре седам сати (Дефо, 79).

од све муке – *кад већ ништа друго не могу; и поред свега, упркос свим невољама и недаћама.*

МУЗИКАНТ: *Несрећник сам од малена | Од све муке песме певам* (Ковачевић).

пристајати некоме на муку – *досадити некоме ко већ има доста невоља, подсећати га на оно што га мучи.*

– Па немој ти тако. – Не пристајте ми на муку (Веселиновић, 237).

пући од муке – *бити веома бесан, једити се, страшно се љутити.* → **пући/пуцати (свиснути и сл.) од једа** (1).

Свети Сава је повadio кромпире из земље и однео их у трап. Ђаво да пукне од муке и злоће кад јер видео да је опет преварен (НК о Св. Сави, 59).

ставити/стављати (метати, ударати и сл.) некога/нешто на муке – *а. злостављати, мучити некога, лоше поступати према некоме.*

Имао сам потпуну власт над свима својим поданицима; могао сам убити, на муке ударати, слободу подарити и узети (Дефо, 146); – Понеси ово твојој шћери и реци јој нека ми из тијех јаја излеже пилад, пак ћу је добро даровати; ако ли пак не излеже, хоћу те ставити на муке (Народне приповетке, 285); *Па их сташе на муке метати, | Сташе буве на њих налетати [...] | Тешких ли смо мука допанули, | Баџили нас ко прасце у свињац* (Нушић 1, 175).¹²⁵

¹²⁴ Сремчев јунак говори народним говором из Војводине, чија је једна од одлика невршење сибиларизације у примерима типа *муки, војски* и сл.

¹²⁵ Пошто су доспели у свињац, Миле Врабац саставља епску песму о догодовштинама њихове дружине. Песма је занимљива и с методичке стране – ученици се могу подсетити шта то чини једну песму народном (чак и онда када нам је познат њен аутор), а наставник може мотивисати ученике да искажу своје мишљење о Врапчевој песми.

б. доводити/довести у дилему некога.¹²⁶

сто му (вам итд.) мука! – *блажа псовка, у љутњи, при негодовању.* → **гром и пакао!** (сто му громава!).

– Покажи му, сто му мука! Покажи томе гладном лупежу! (Лондон, 35); ВЛАХ АЛИЈА (Кроз прозор) Шта је то тамо, сто вам мука! Зар још није готово? Убијај све сем жена (Михајловић, 42).

муња

брз као муња – *изузетно брз, муњевит.* → **брз као ветар, брз као око, као стрела.**

Није ту било упозорења, само скок брз као муња (Лондон, 21); Неки га опазе, али му нико не може прићи, јер је брз као муња и неухватљив као облак (Раичковић 1, 94); Брз као муња, мелез полете прозору, одгурну све који су му се нашли на путу, и – умаче (Твен, 199).

[брзо] као муња – *веома брзо.* → **као ветар, хитро као јелен.**

А Баш-Челик скочи као муња, па рашири крила, полети (Бајке 1, 28); Као муња пролете шанцем: – Погибе!... (Веселиновић, 354); Нисам се толико изненадио муњи колико једној мисли која ми пролете кроз главу брзо као муња: мој пушчани прах! (Дефо, 62); ПРВИ ЧАУШ: Летим ко стрела! БАЈАЗИТ: Лети брже од стреле, лети ко муња! | Нек све крене напред! (Симовић, 117).

као да га (је итд.) муње шибāju – *веома брзо, великом брзином (најчешће: побећи и сл.).* → **као да га (је итд.) беси гоне, као да га (је итд.) сви ђаволи гоне.**

Лазар већ беше одмакао. Као да су га муње шибале... (Веселиновић, 29).

синутити као муња – *јачко се разљутити.*

Господин Паприка сину попут муње на дјечака подносиће му под нос патрљак од прута (Ћопић 2, 12).

мутав

спопадати некога као мутав – жарг. *свим силама спопадати некога, жестоко навалити на некога.*

Прво ми је причала о неком лику са Харварда – вероватно неки бруцош, али она то, наравно, није рекла – који је спопадао као мутав. Телефонирао јој је *ноћу и дању* (Селинџер, 115).

мушица

умирати као мушице – *брзо и у великом броју умирати.*

– У Фашоди чак и одрасли Европљани умиру од грознице као мушице, а како тек не би овакво дете (Сјенкјевич, 124).

мушмула*

није него мушмуле – разг. *при одрицању: никада, никако, уопште не.* → **није него роткве стругане (роткве му (јој итд.) стругане)!.**

Дечак песник се донекле добро држи поетике епске песме – епског десетерца, типичних догађаја (метање хајдука на муке), али конкретизовањем мука (уједи бува) ствара хумористички ефекат.

¹²⁶ Јерусалим Трампа ставио на муке – Председник САД још није сигуран да ли да амбасаду премести из Тел Авива, што би у исламском свету довело до новог таласа антиамериканизма (<http://www.politika.rs/>, 5. 12. 2017).

* бот. грч. *грм или дрво из породице ружа и његов плод.*

– Ако хоћеш да се светиш женској, не треба да је уцмекаш – није него мушмуле! (Твен, 236).

муштулук*

отићи/ићи на муштулук – *јавити добру вест.*

Свакога путника да питају, није ли дознао ко је дивове погубио, па кад чује за тог чоeka, да цару јави, а тај чоек нека брже на муштулук оде цару, да га цар обдари (Бајке 1, 25); „Хајде свако како који може, | А ја идем како коњиц може | Мојој старој на муштулук мајци” (Народне баладе, 27).

Н

наврат-нанос

наврат-нанос – *нагло, у журби, без размишљања, без довољне припреме.*

– Та звижди, бог с вама. Благоје истрча наврат-нанос напоље (Лазаревић, 236–237); Дакле, доручковаће на брзу руку, наврат-нанос, па мора сместа да крене и пронађе Хака (Твен, 222); „Можда је била копљарка, или сабљарка, или ајкула. [...] Морао сам наврат-нанос да је се отарасим” (Хемингвеј, 45).

надвоје

надвоје-натроје – **1.** *на два-три дела, у неколико комада, делова.*

„Лијева је нога саломљена, | Саломљена надвоје, натроје” (Епске песме 2, 115); Стеже Марко у десницу руку, | Прште дрво надвоје-натроје; | Ал’ уз њега вода не удари (Епске песме 3, 78).

2. *на брзину, површно.*

А кад је било око поноћи, затрешташе дивљом узбуном сва звона сеоска и за трен ока улицама поврве избезумљени свет, сви обучени надвоје-натроје и све урнебесно кличу: „Излази! Сви на улицу! Нађени су!” (Твен, 261); Повлађује му мршав дугајлија и преклапа се надвоје-натроје док се некако смјестио под крушку (Ћопић 3, 76).

надугачко

надугачко (надуго) и нашироко причати (распредати и сл.) – *опширно и исцрпно говорити, распричати се.*

И Станко развезе надугачко и нашироко причу о боју мишарском (Веселиновић, 318); После нам поче причати надуго и нашироко (Нушић 1, 40); Онда заседоше и стадоше уз ватру да распредају надуго и нашироко и да славе своју поноћну пустиловину све до зоре (Твен, 148).

нажао

учинити/чинити некоме нешто нажао – *нанети/наносити некоме бол, увреду, непријатност и сл., ражалостити некога, увредити га.*

Југ ћути. БОШКО (Страхињи) Реци ти неку реч, до врага! Што ћутиш! Ти мораш знати зашто. Шта си јој учинио нажао? Говори! (Михајловић, 75); Они, већином, никоме не чине нажао (Селиндер, 133); – Никад он није хтео никоме да учини шта нажао, а већ је – срце од детета! – и она бризну у плач (Твен, 132).

* тур. **1.** награда оном који први донесе радосну вест. **2.** радосна, добра вест.

назад

до сто један и назад – *унедоглед*.

Била је то једна од песмица с којима се може ићи до сто један и назад, и ја нисам ни приметио да сам стигао до Погаче, јер је то чворна тачка коју човек мора да пресече да би стигао на Тису, или већ неко друго лудо место (Олујић 2, 83).

нај

све нај, нај – *све најбоље*.

Кад увече дотера кола у гаражу, | колеге о њему причају све нај, нај, | али му је најдраже када кажу: | – Е, данас си возио као прави змај! (Антологија – Ршумовић, 86).

намазан

иде нешто као намазано – *одвија се глатко, без потешкоћа, иде да не може боље.* → **иде нешто као по лоју**.

И њега испразни Аћа, па оде да метне писмо на пошту; а домаћин остаје и задовољан размишља у себи како нема ништа лепше од учена човека, и како све иде као намазано (Сремац 2, 30).

намера

намера га (је итд.) намерила – нар. *стицајем околности се нешто догодило (каже се кад неко неког сусретне, наиђе на нешто)*.

Намера је намерила била | На јунака Орловића Павла (Епске песме 2, 63).

намет

наметнути намет на вилајет – *оптеретити народ тежким наметима, обавезама*.

„Па наметну намет на вилајет, | Све на кућу по три литре злата, – | То је, брате, по триста дуката!” (Епске песме 4, 10).

наопако

пође (крене) нешто наопако (наопачке) – *изменило се нешто нагоре*.

Све је пошло наопачке | за врапце и мачке, | кад је јесен окачила | своје жуте значке (Антологија – Радовић, 166); Јулија поче да плаче и тиме издаде ствар. После је све кренуло наопако. Анди је био јачи од Фаркаша и зато га је ошамарио (Киш 1, 35).

напред

ићи напред – *напредовати, развијати се*.

„Човечанство споро иде напред. Оно сазрева упоредо са планетом на којој живи” (Ненадовић, 73).

народ

све ће то народ позлатити – према наслову приповетке Лазе Лазаревића, *све ће то народ наградити*.

– Па шта ми је то? Једна нога! Е, хеј! Све ће то опет... – он умало не рече „нарасти”, али се опет устави: – Све ће то опет... Ама је ли ти кажем да ће то све народ позлатити?! (Лазаревић, 243–244); Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!” После је окренуо на: „Све ће то теби бог платити!” (Лазаревић, 244).

наручје

пасти некоме у наручја – *загрлити некога.*

И ударише му сузе, он рашири руке и пође да падне у наручја томе благу овога света... Док се, уједанпут, крај ове лепе слике појави и риђе лице Лазарево. Нешто врело, нешто страховито прожма му снагу... Он цикну као гуја под каменом... (Веселиновић, 50).

насеље

рајско насеље – рлг. *загробни живот, живот у рају, рај.*

А овај благородни и христољубиви господин, пречасни старац, подвизаваше се да се у дан страшнога суда приброји у неки број са онима који су угодни Богу, и како би којим добрим делима добио оно рајско и неисказано насеље (Свети Сава, 28).

начин

какав је то начин – *у љутњи, при негодовању: како си тако поступио!*

Жена ме није ни чула ни слушала, него је полугласно грдила. Какав је то начин: завиривати у туђе авлије? (Андрић 3, 131); БРКА: Какав је то начин да наплаћујете тако скупо карте! ПЕВАЧ: Што је много, много је, стварно! (Ковачевић).

на сваки начин – *свакако, у сваком случају.*

На хладним висинама под самим Килиманџаром задржали су се петнаест дана, јер је доктор Клари на сваки начин то захтевао због Нелиног, па чак и због Сташиног здравља (Сјенкјевич, 339); Само, ако је реч о томе чије је задовољство моћније, дубље и непомућеније, онда је на сваки начин, дечко био у преимућству (Твен, 12).

начисто

бити начисто с нечим/неким – *јасно увиђати нешто, доћи до јасних сазнања; потпуно упознати некога, стећи јасан суд о њему.*

Сви су видели ово што се малочас одиграло, и сада су сви били начисто с Геребом (Молнар, 122); Код мене се, на пример, дуго и дуго није било начисто са годином мога рођења, те се најзад једва успело утврдити да сам се родио 8. октобра 1864. године (Нушић 3, 22).

нашалити се

ни да се нашали с нечим – *каже се кад неко не показује ни најмању вољу да нешто уради (што други очекују).*

– Баш нико ни да се нашали с цијеном а ево нас и ноћ у чаршији стиже! (Кочић 1, 253).

небо

бити у [деветом] небу – *бити изузетно срећан, пресрећан, блажен.*

– Кад ме тако гледаш, ја сам у небу!... Као да видим и бога и анђеле његове!... (Веселиновић, 345); Дечаци озго били су исто тако узбуђени, као и ови оздо, и били су исто тако у деветом небу (Твен, 217).

дерати (парати) небо (небеса) – *високо се издизати, пружати се у веома велику висину.*

То је шанац на Равњу. Као седа старина, он је обрастао у трње и коров; али је још поносит те дере небеса... (Веселиновић, 411); Угледао је висока вешала како парају небо (Хулпах, 119).

дићи/дизати (узносити) до неба (у [девето] небо, у небо) некога/нешто – *истаћи/истицати велику вредност некога/нечега, претерано хвалити некога/нешто.*

Иван је у својој наивности причао све што је с Турчином разговарао, па је – као кад некога хвалимо – мало и претерао. Дизао је Турчина у девето небо (Веселиновић, 150); И Маринко окрете причати о другим субашама, о пакостима што их починише које они које други Турци по њиховим селима. Сравни све то с Црном Баром, па диже Крушку у небо (Веселиновић, 156); ПИСАРЧИЋ: Данас овај Давид хвали и узноси царевину до неба, а сјутра би се, онако сакат, дига' у буну и поша' против овог славног суда (Кочић 2, 197).

дићи небо и земљу – *преузети све што се може.*

Јер, на крају, није то мала ствар полупати прозоре баби Кокотовићки, која ће дићи небо и земљу само да ухвати кривца и наплати штету (Андрић 2, 51–52).

дићи се / дизати се до неба (нар. песн. **небу под облаке**) – *дићи се / дизати се у врло велику висину.* → **дизати се под облаке.**

Пусти везир својега сокола | Да увати утву златокрилу, | Она му се не да ни гледати, | Већ се диже небу под облаке (Епске песме 3, 49); И док свећа славска трепери и гори | покличи се дижу до у небо плаво: | „Оче српске школе и цркве нам свете, | слава теби, слава, Светитељу Саво!” (Уметничка поезија о Св. Сави – В. Илић Млађи, 93).

до неба (небеса) – *необично много, изузетно.*

Бен се кретао све доскакујући, све цупкајући и све ђипајући – најбољи доказ да му је срце било весело, а очекивања висока све до самих небеса (Твен, 19); И сад, што је још лепше: читав градић само о њима говори, а што је год клинаца, све им завиди; није, море, шала изаћи на такав глас, прославити се до неба! (Твен, 129).

као да је пао с неба – **1. изненада се појавио.** → **као да је из облака пао.**

Једном ми је на длан стала, | као да је с неба пала, | баш та мала бубамара (Антологија – Милошевић, 51).

2. не схвата ситуацију, не сналази се у новонасталим околностима.

Забезекнуо се разред | као да је пао с неба. | Био је то славан човек, | знао како са ђацима треба (Антологија – Максимовић, 182).

неба ми! – *при заклињању, за појачавање уверљивости онога што је речено.*

РОМЕО: Растргнућу те, неба ми, и твојим | Костима гладно гробље посејати (Шекспир, 123).

небо пало на земљу – **1. велика киша пада, спустило се небо на земљу.**¹²⁷ **2. догодило се нешто тешко, трагично, судбоносно.**

Сила је расла као квасац. Небо пало на земљу па се једва назире (Веселиновић, 356).

одлетети у небо – *експлодирати, бити разнет експлозијом.* → **отићи** (и сл.) **у ваздух.**

Да није за време рата одлетела у небо, послала би свој извештај људима, анђелима и ђаволима и јеврејска синагога (Олујић 2, 17).

пада нешто с неба – *лако се остварује, добија се без муке.*

¹²⁷ За слабу кишу кажу да ромиња, јака – „уљев”, лије као из кабла, или – „пало небо на земљу” (<http://popovici-terca.blogspot.com/p/strana-5.html>).

Кад би лебац падô с неба | свака би имô колко треба (Антологија – Змај, 117); А хлеб? О, хлеб никад није падао с неба. Па и да је падао, чинило ми се да га мој отац, онако неспретан и неумешан, никада не би ухватио (Раичковић 2, 80);¹²⁸ – Ето ти, па срећа и пада овако с неба, кад јој се најмање надаш (Ђопић 3, 48).

плав као небо – *изразито плав.*

– Роткве њој стругане, откуд ја имам зелене очи. Ево погледај, пријо, зар нису ово очи плаво као небо? (Нушић 1, 136).

под [ведрим (отвореним)] небом – **1.** *напољу, на отвореном, у природи.*

Ја сам те дичне врхове доносио један по један у ранцу с планина (мада су ме прилично жуљали), да не пропадају под ведрим небом – од олуја, жеге, мразева и пљускова (В. Андрић, 23–24); У великој стрепњи и увек на опрези, они су проводили живот под отвореним небом (Нушић 1, 54).

2. *без крова над главом, без склоништа.*

– Напољу киша, а сиротиња гола и боса под небом!... (Веселиновић, 363).

под небом (испод неба, под небесима) – *на свету, на целом свету.* → **под капом небеском (божјом капом), под божјим покровом.**

– Неваљалац, господине, да га горега нема под небом! – вели му мајстор-Пера (Нушић 1, 164); Један песник, | обамро у његовим пределима, | тражио је | тај мајушни расцеп | да се исели. || Има свакаких појава | под небесима (Савремена лирика – Милановић, 84); ЛАВРЕНТИЈЕ: Нема ничег испод неба | Толико злог да корист дало не би, | А ничег тако доброг што у себи | Изопачења клицу не прикрива (Шекспир, 59).

шупље је испод неба – нар. посл. *има се куд у свет отићи.*

Једног дана, неминовно, с ивице неког брежуљка, пред њим ће у низини празнички бљеснути модра Уна, гранична ријека подгрмечког краја, а тамо, с друге стране – ехеј, мили мој! – и тамо, канда, има свијета, шупље је испод неба (Ђопић 1, 36).

невеста

као млада невеста – *смерно, скрушено, послушно, покорно.* → **као дете, [послушно] као снаша.**

– Нећеш! – и онај дресер скочи понова, пови га опет преко колена па настави да туче. [...] – ’Оди овамо! И мој ти Рака, као млада невеста, приђе њему (Нушић 1, 148); – Хајде, полази! – викну он још једанпут и ми кренусмо као младе невесте, све гледајући у земљу (Нушић 1, 168).

невоља

бити (наћи се) у (на) невољи некоме – нар. песн. *притећи у помоћ некоме.*

„Цар отиде у земљу латинску, | а јунака са собом не има | ниједнога од рода својега, | који би му био у невољи, | ако би му било за невољу” (Епске песме 1, 78); Нама Петар ситну књигу пише: | „Где си саде, господару Ђорђе, | Да се мени на невољи нађеш, | Да ми Турци шанац не прихвате?” (Епске песме 6, 68); – Урликао сам као рањени лав и мислио сам у себи: „Где сте, браћо хајдуци, да ми се у невољи нађете” (Нушић 1, 77).

за невољу је некоме нешто – *некоме је нешто нужно, неопходно, приморан је на нешто.*

¹²⁸ После употребе фразеологизма, писац даље у контексту оживљава значења појединачних речи у њему, стварајући нарочити стилски ефекат.

„Морачани, моја права раја, | Од зулума што сте побјегнули, | То је вама за невољу било” (Епске песме 6, 87).

недра

прогунђати (и сл.) **нешто себи у недра/њедра** – *тихо, нечујно говорити.* → **прогрмљати** (**прошаптати, процедити** и сл.) **нешто себи у браду, испод брка прошаптати** (и сл.) **нешто, процедити нешто кроз зубе.**

Индијанац Џо узме мотику, погледа је критички, одмахну главом, прогунђа сам себи нешто у недра и тек се онда даде на посао (Твен, 217–218); – Де, ти, де, куд си попушио Свето писмо, туд и славу опорочаваш! – продундури Ђуја себи у њедра и оде да намири прасад (Ђопић 1, 67).

недраг

од немила до недрага – *свуда, на све стране, од једног до другог.*

Иде, батрга, не води он коња већ коњ њега води – од немила до недрага, кроз усеке и пољане, преко пропланака и ливада (Росић, 18–19).

нездрав

као нездрав – разг. *јак, много, у великој мери.* → **као бесан, као бесомучан, као луд, као махнит, као помаман, као суманут, као шашав.**

Онда сам почео да се питам, као нездрав, шта ли мисли она поред мене, што предаје енглески (Селинцер, 119).

неки

у неке – покр. *у неко доба, најзад, напокон.*

Једва у неке ето Деве. Суреп му изиде на сусрет (Веселиновић, 238).

неко

бити неко и нешто – *бити утицајна, значајна особа (у материјалном смислу, по угледу и сл.).*

Још увијек је држала слугу, а то је био сигуран знак да смо и надаље неко и нешто (Ђопић 1, 41).

нем

ћутати као нем – *не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.*

→ **заћутати као заклан, ћутати као заливен, ћутати као црна земља, ћутати као мртац, ћутати као риба.**

Сад је касно, већ ми коса сиједи, | гледам Уну, ћути као нијема (Антологија – Ђопић, 336); – Као да ми рођени одоше! – рече Ногић... Остало је ћутало као немо... (Веселиновић, 253).

немати

нема шта – *нема приговора, свакако.*

– Један је од њих пушио, а други му затражио ватре те се зауставе баш пред мојим носом, цигар им осветли лица, те видим, онај крупни – нема шта, то је глуви и неми Шпанац (Твен, 241); МЕРКУЦИО: Сад је он за онакве песме каквима је пљуштао Петрарка: но Лаура је према дами његовога срца била судопера, мада је, нема шта, имала бољег љубавника да је стави у стихове? (Шекспир, 63).

нема шта нема (шта ти ту нема) – *свега има у изобиљу, у великим количинама.*

„Јуче нам уча | рече у школи: | Децо, вели, | нема шта нема | на вашару | у Тополи!” (Ерић 1, 14); Шта ти ту нема! И нога од неких стари маказа којима су некад секли крила гускама, да не прелећу у комшилук, – и два грдно велика ексера, – и тучак од неког малог авана, – и парче потковице, и пола „штогла”, — и опет му ништа не помаже, он тера своје (Сремац 2, 23–24).

немилоост

пасти у немилоост – *изгубити нечије поверење, заштиту; бити изложен нечијој злој вољи.*

Четврте године свога везировања посрну велики везир Јусуф, и као жртва једне опасне интриге паде изненада у немилоост (Андрић 2, 146).

немој

ма немој(те)! – разг. *при изненађењу, често иронично: није ваљда!, то није могуће!*

МЛАДА: Ви сте певач? ПЕВАЧ: Мхм! МЛАДА: Ма немојте! (Ковачевић); „Живот и *јесте* игра, младићу.” Игра, ма немој. И то ми је нека игра (Селинцер, 14).

нерв

бити слабих нерава – *бити лако раздражљив, склон нервирању. → бити слабих живаца.*

Моле га да им више не приповеда тако страшне ствари, јер су, кажу, обе слабих нерава (Сремац 2, 249).

ићи некоме на нерве – *постајати некоме досадан, несносан, нервирати га; изводити некога из стрпљења. → ићи некоме на бубреге, ићи некоме на ганглије.*

Оно двоје љубавника волело се са толико „ох” и „ах” да ми је то већ ишло на нерве, а Весна музичарка, била је све друго само не вила од месечине и млека (Олујић 2, 112); „Стално ме прати. Иде ми на нерве” (Селинцер, 174).

несвест

бацати/бацити у несвест некога – жарг. *одушевљавати/одушевити некога.*

Или ако ниси с неком девојком која те стварно баца у несвест (Селинцер, 83); После неког времена је устала, ушла у кућу и обукла онај њен црвено-бели џемпер који ме бацао у несвест (Селинцер, 86).

падати у несвест – *веома се узбудити, запањити се, одушевити се.*

ФЕМА: Ах, ја од радости опет падам у несвест, кад помислим како ће око мене моје комшинице пузити како ће ме називати милостивом госпојом филозофицом, а ја ћу њих преко гледати, да покажем да сам већа од њих (Стерија, 185).

несрећа

на несрећу – *несрећним стицајем околности, нажалост.*

На несрећу, заборавио је прозор, и тек што се окренуо, а козица утече... (Доде, 23); Готово без свести сам испливао на површину, чврсто притиснуо уста на даске и успео сам да удахнем мало ваздуха, на несрећу помешаног са капљицама воде које су ме скоро угушиле (Тесла, 22).

нестрпљење

изгорети од нестрпљења – *бити веома нестрпљив.*

ЈЕРОТИЈЕ: Па то ће бити, то ће бити, господине Вићо! ’Ајде брже, ако бога знаш, изгорех од нестрпљења! (Нушић 6, 25).

нешто

нешто... нешто... – *мало... мало..., мало одавде, мало оданде, једним делом... другим делом.*

Нешто веслајући, нешто под притиском ветра, наш чамац одмаче у северном правцу (Дефо, 15); Међутим, нешто изгребаним цеваницама и рукама, нешто збуњеним понашање, Недо и ја смо се ипак показали као најсумњивији саучесници у случају са корњачама (Раичковић 2, 49).

нигде

нигде те (га, је итд.) не било! – у *клетви: проклет био (била итд.)!*

„Ђе си данас, посестримо вило, | Ђе си данас, ниђе те не било! | Еда си се криво заклињала | Ђегођ мене до невоље буде, | Да ћеш мене бити у невољи?” (Епске песме 3, 83); „А ви ћете, гледајући горко ал’ касно кајање самовољна оца, и сећајући се тих невиних жртава самовољних, уздахнути, те рећи: Самовољо, нигде те не било!” (Сремац 2, 172).

није

није него! – ир. разг. *кад се одговара на нешто што је претерано: којешта!*

КАПУЛЕТ: Подносићеш га! Гле ти њега! Мораш! | [...] | Не подноси га човек! Није него! (Шекспир, 46).

нико

бити нико и ништа – пеј. *бити безначајна, безвредна особа, ништарија.*

Ал’ ето, на пример, моја жена... рецимо, моја жена; док се није удала за мене, била је нико и ништа, је ли, а кад је стала уз мене, она је госпођа учитељица (Нушић 3, 83); Није му сметало што је, до јуче Господар, сад нико и ништа, са неизвесном судбином (Савремена приповетка – Велмар-Јанковић, 70).

као нико [мој, наш и сл.] – *више, боље, односно горе од ма кога; врло много; страшно.*

– Е, мој Томе, овде па још о покојницима говорити; имаш да се пазиш као нико твој (Твен, 85); ЂУЛИЈЕТА: Опрости му Бог! а ја му праштам | Од свега срца, мада ме ко нико | У срце рани (Шекспир, 96).

надрљати (пропасти, награбусити) као нико [његов, наш итд.] – *проћи врло лоше, пропасти, доживети велику несрећу.*

– Све се бојим да се не истури на стрица, оног Јакова што је пропао као нико његов (Андрић 3, 132); И таман да простење, теко колико „за почетак”, како је он звао – кад му сену кроз главу: ако с тим изађе нареду, таман посла, надрљао је као нико, тетка ће му просто зуб извадити (Твен, 54); – Могли смо да награбусимо као нико наш, да смо нешто почели да копамо у петак (Твен, 210–211).

па ником ништа – *није важно, као да се ништа није догодило, било па прошло.*

Власт субашина беше велика. Могоа је узети живот човечији на душу, па – ником ништа! (Веселиновић, 19); Тебе узму из куће у војску и не дају твојим родитељима никакав реверс; а после две године или те врате или не врате, па ником ништа (Нушић 3, 237).

НИКОМ*

НИКОМ ПОНИКНУТИ – нар. песн. *погледати ничице у земљу (од стида, срамоте и сл.).*

* *ничице, лицем доле.*

Иван умукну. Саже главу и пониче ником... (Веселиновић, 60); „Друмове ће пожељет Турака, | А Турака нигде бити неће. | Тако књиге индијели кажу.” | Кад то чуше свих седам дахија, | Све дахије ником поникоше, | И преда се у земљу поглаше” (Епске песме 6, 13); Сви сватови ником поникоше | И у црну земљу погледаше | Ја од чуда лијепе ђевојке (Народне баладе, 23).

нит

увести [се] у танку нит (танке ните) – 1. *бити у врло тешкој ситуацији, бити близу пропасти.* СТРАХИЊА Као да ја не желим сина, мајко, као да ја не знам да су се Страхинићи у танку нит увели, али... (Михајловић, 27).

2. *јаче се разболети, веома оронати од болести.*

Нема од њега ништа: увео је у танке ните (РСАНУ, Змај 4).

нићи (никнути)

ниче где га (је итд.) не сеју (није сејан) – појављује се изненада тамо где није позван.

Патуљци ничу где нису сејани, испред и иза куманске војске, у жбуњу (Росић, 58); Мувао се и завлачио се свуда, ницао где га нису сејали, правио дуге излете по бедему (Сјенкјевич, 9).

ништа

боље ишта него ништа – боље је добити бар нешто него остати без ичега.

На сву срећу, тога часа затрпа ме са Хималаја једна снежна лавина, те ми мало поправи расположење. [...] Боље ишта него ништа... (В. Андрић, 16);¹²⁹ Њега је поп Ћира добио од неког његовог до зла бога рђавог дужника, а тешио се тиме: боље је ишта него ништа, а после, и процес му је већ изашао на потиљак (Сремац 2, 81).

као ништа – лако, без потешкоћа.

Рецимо, данас ће поћи од тога | њега, Будушу, боли нога, | па ће он предан своме болу | прескочити кô ништа школу! (Антологија – Чудић, 218); „Само да га видим, па он више не би видео белог дана!... Убио бих га као ништа!...” (Веселиновић, 220); – Имам ја брата који је већи од твога, па кад га мој брат поткачи, има да га пребаци преко твог плота, као ништа; ето ти! (Твен, 15).

не бити ни за шта – бити неспособан за било шта, бити неупотребљив.

Изашао сам с пушком и псом и убио дивљу мачку, чија кожа беше прилично мека, а месо ни за шта (Дефо, 73); МЛАДОЖЕЊА: Ал’ ја немам паре! ПЕВАЧ: Ти, бре, среће ти, ниси ни за шта! (Ковачевић); *Учитељ играња:* Човек који не уме да игра није ни за шта! (Молијер, 62).

не бити ништа некеме – не бити с неким у сродству, не бити с неким у пријатељским односима.

Нисам ни прекорачио праг, а Драгана и Јасмина, које су мени сестре а Влади и Весни нису ништа, погледале су се преко рамена и рекле: – Ту је! (Олујић 2, 35).

нема ништа од некога – 1. *у тешкој је ситуацији (обично тешко болестан).*

– И то још тројица? Јао, куку, леле, Томе, ништа од нас! (Твен, 86).

2. *од њега се не може ништа очекивати, није ни од какве користи.*

Стално су ме опомињали да угрејем столицу – посебно око тромесечја, када су моји били на разговору са старим Гармером – али ништа од мене (Селинџер, 10).

¹²⁹ Писац је ироничан – наводи јако лошу ситуацију уз коментар да је боље добити ишта него ништа.

нема ништа од нечега – узалудно је, пропало је, од нечега не треба ништа очекивати, нема користи од нечега.

Наста зловоља међу радницима и у народу мрмљање да од моста неће бити ништа (Андрић 2, 149); Много сам се трудио, нарочито тога дана, да пронађем како да уђем у брод; али од тога није могло ништа бити, јер унутрашњост његова беше пуна песка (Дефо, 85); – И ако ме још ту превариш, онда од нашег ортаклука нема више ништа! (НК о Св. Сави, 60).

расути се (и сл.) у **ништа** – нестати потпуно, престати постојати, пропасти.

Сетио се витког малог гвозденог оцака који је према чистом плавом небу пућкао снежнобеле облачиће паре, који су се брзо, за трен, расули у ништа (Молнар, 193).

то није ништа (ништа за то) – не мари, све је у реду.

– Сад ће ударити силовито, али то ништа није!... Само добро гађајте!... (Веселиновић, 392); *Журден*: Ох, жао ми је, господине, што су вас избили. *Учитељ филозофије*: Није то ништа. Никакав догађај не може изненадити филозофа (Молијер, 74–75); Ништа за то што сам био на зачељу колоне, иза кобилина репа, и што се често нисам ни видио из висока жита (Ћопић 1, 33).

Н. Н. (Ен-Ен)

Н. Н. (Ен-Ен) – непозната, анонимна особа.

„(Име и презиме сам заборавио, те се мора узети уобичајено Н. Н.), чиновник овога надлештва, који је иначе добар и савестан радник, у последње време толико се компромитовао некаквом збирком својих као бајаги песама” (Домановић, 211); Емил: То би значило, на основу те претпоставке, да би ме тај извесни Ен-Ен оптужио за цинкарење, како смо ми то у жаргону звали... Е, па ако вас то занима, ја бих том Ен-Ену, ма ко то био, једноставно сручио зубе у уста (Киш 2, 51).

НО

но, но! – када се неко (најчешће дете) при благом упозорава или охрабрује.

АРСА: Али се умири чим му ја запретим и викнем: „Но, но!” То онда, ал’ дедер му ти сад кажи то, ако смеш. Можеш мислити како би то изгледало једном министру запретити прстом и рећи му: „Но, но!” (Нушић 5, 48).

НОВ

нов новцат (новцијат) – сасвим, потпуно нов, неупотребљаван.

На несрећу, Французима из Париза паде на памет да подигну парни млин на тарасконском путу. Сасвим леп, нов новцат! (Доде, 15); Колико сам пута, на пример, нове новцате очеве ципеле везао канапом за ушицу, напунио водом и вукао као колица (Нушић 3, 39); Мачак је тако поправио шешир да је изгледао нов новцијат (Ћопић 2, 32).

НОВАЦ

готов новцац – терм. синт. *новац којим се може непосредно располагати, готовина.* → **готове паре.**

– Можемо, фала богу. Црква богата; има толике дућане, земље, винограде, а и готова новца доста (Сремац 2, 66).

за ситан новцац – *јефтин, безвредан.*

Прича се да је једном, када је отишао у банку да прими плату коју му је обично сваког месеца исплаћивао Пјеро Содерини, благајник хтео да му да кесице ситног новца; но он није хтео да их прими и одговори благајнику: „Ја нисам сликар за ситан новац” (Вазари, 187).

остављати новац на страну – штедети.

Станика је имала само један мали Сименсов штедњак, а Стари машиницу за бријање коју је Влада дигао кренувши за Београд. Тако је отац био приморан да поново оставља новац на страну за другу (Олујић 2, 169).

нога

бацити некога под ноге – савладати, победити, покорити некога.

– Уздржао сам се, савладао сам мој гњев, и посрамио га својом уздржљивошћу и долготерпљенијем, – а то више, вреди него да сам га бацио под ноге (Сремац 2, 191).

бежати (отперјати и сл.) што га (је итд.) ноге носе – бежати из све снаге, колико се најбрже може.

За трен ока зграби их он, па отперја што га ноге носе, бос, са кошуљом разлепшаном (Твен, 81); – Те ти ја брже-боље дохватим пешкир, па беж’ што ме ноге носе (Твен, 227).

бити једном ногом у гробу (једна нога је у гробу) – бити у последњим данима живота, на смрт болестан, бити врло стар, немоћан.

Па још кад је ту старост, кад је једна нога у гробу, кад се сваког тренутка очекује смртни час (Веселиновић, 95); Отац је ћутао, а оне две су ме нудиле чајем. Уопште, сви су се понашали блесаво као да сам једном ногом у гробу (Олујић 2, 158).

бити на ногама – 1. бити будан, устати.

– Устај! – виче Суреп, јер то он беше. – Зар не чујеш колико гавран гракће?... Он чу збиља грактање из дубине дубраве. Погледа око себе: све беше на ногама (Веселиновић, 129); Ни те ноћи нисам могао спавати. Уосталом, сви су око мајура били на ногама (Доде, 128); Цео градић био је свечано осветљен; све је било на ногама: више се нико није враћао у постељу (Твен, 262).

2. бити на окупу и спреман на неку акцију.

Није прошло ни пет минута, зајечаше сва звона на узбуну и сав је градић био на ногама (Твен, 247); БЕНВОЉО: Склони се, Ромео! | Бежи! Сав град је већ на ногама – | А Тибалд је убијен (Шекспир, 78).

3. бити у покретљивом стању, бити здрав.

– Илија, стари Мартинов отац... паде у кревет. А све док је он био на ногама, Мартину је било лакше (РСАНУ, Ћоп. 2, 127).

бити неком под ногама – бити некоме потчињен, бити побеђен од некога.

Уроци ти под ногама били, | Моме злату ништа не удили (Народна лирика 2, 93).

бити с неким на доброј нози – бити с неким у добрим, пријатељским односима, добро се слагати.

Па онда, протина нога која је вирила испод мантије и за коју сам ја у први мах држао да је нога моје тетке те сам се чудио што се толико натура нози учитељице трећег разреда основне школе, кад сам знао да моја тетка и ова учитељица нису иначе на доброј нози (Нушић 3, 49).¹³⁰

¹³⁰ Нушић гради хумор на повезивању основног значења речи *нога* и фразеологизма са овом речју.

вући ногу за ногом – *тешко, тромо, полако ићи.*

Старац је ступао погнуто, вукући тешко ногу за ногом (Кочић 1, 252).

газити/згазити ногама нешто – *не поштовати, ниподаштавати, обезвређивати нешто.*

Образован и некакав одбор ћакнутих жена да оде у дубокој црнини самом гувернеру да се разрида пред њим и да га преклиње да испадне милостиви магарац* [*тј. да потпише помиловање] и да својим ногама згази оно што му налаже његова дужност (Твен, 268–269); ТОШИЦА (*сам*): Она ме одбија! Љубав моју топлу гази ногама? (Трифковић, 60).

гори некеме под ногама – *угрожен је, налази се у опасности, невољи.* → **гори некеме црна земља под ногама.**

Дјед Алекса кренуо је уз љестве, за Стрицем, али како је пламен запаљене колибе све више растао и понесен лаким вјетром лазио укосо баш под његове табане, чича се брзо дохвати првих грана и пође навише уз букву, кад одозго одјекну заповједнички глас: – Натраг, душманине, јер ћеш добити по глави! Над њим је у гранама сједио Стриц и у руци стезао подебео суварак. Дјед се препаде. – Ама немој бити луд. Видиш да ме дави дим, гори ми под ногама (Ђопић 2, 101).¹³¹

дићи се на ноге – *узбунити се, побунити се (обично масовно).*

– Само да сте видели онај лом, оно тумарање. Што је год чалму носило, дигло се на ноге (Веселиновић, 136).

добити ногу – *пеј. бити избачен, отеран.*

Избацили су ме. [...] И тако сам добио ногу. Нисам био ни први ни последњи кога су шутнули одатле (Селиндер, 10).

добило је нешто ноге – *нестало је нешто.*

– Ух! Онако леп огртач – био је искрено жалостан Високи. – Добио ноге – каже апатично Дебели (Селенић, 225).

доћи некеме на ноге – *доћи лично код некога (показујући му тиме уважавање или покорност, понизност).*

Писало је од речи до речи: „Желео си да се погледамо очи у очи и зато ти дођох на ноге те да се упознамо” (Нушић 1, 46); И док су они тамо певали и кикотали чешљајући перје, дотле је Нића исприповедао све, и додао да ће му сутра оба попа доћи на ноге да се погађају да их вози (Сремац 2, 204).

дочекати се на ноге – *успешно се извући из тешког положаја, из незгодне ситуације, снаћи се.*

Брак је скок код којег није важно до које си висине скочио, већ како си се дочекао на ноге. Има их који се дочекају снажно и чврсто, има их који поклецну на једну или на обе ноге, има их који посрну, али је најчешће случај да се дочекају оним делом тела који је прописан за седење (Нушић 3, 250).¹³²

издају (не држе) некога ноге – *клонуо је, занемоћао, осећа се слабо, једва стоји.*

¹³¹ Успелост Ђопићевог поступка огледа се у томе што гради контекст у коме је групу речи *гори ми под ногама* могуће разумети и као фразеологизам и као слободан спој речи.

¹³² Нушић се поиграва значењем фразеологизма *дочекати се на ноге* и основним значењима речи које га чине, уплићући у ту игру речима основно и фигуративно значење глагола *поклекнути*.

Цек је осетио како га ноге издају, како се његово тело коначно предало (Гибинс, 267); Ја седох јер су ме ноге издавале (Сент-Егзипери, 93); – Ракијо, пријатељу у добру и злу, помагај, нешто ме ноге не држе! (Ћопић 2, 89).

имати [тешке] ноге као олово (од олова) – *осећати тежину у ногама као последицу страха, напора, болести; не бити способан за ходање, трчање.*

Стајао сам леђима ослоњен о зид гимнастичке сале у којој се свечаност одржавала, а ноге су ми биле тешке као да је неко налио олово у њих (Олујић 2, 168); Осети хладноћу на образима и у носу, осети да су му ноге као од олова и да нема даха (Сјенкјевич, 143).

ићи (кретати се и сл.) ногу пред ногу – *полако, опрезно ићи, корак по корак, не журећи.*

Ишли су полако, ногу пред ногу (Сремац 2, 66); Кретали су се ногу пред ногу ћутке (Сјенкјевич, 183).

једва се држати (стајати) на ногама – *бити веома уморан, осећати се слабо, једва стајати од умора, поспаности, болести, старости.*

Улази Милутин. Сав превијен од рана, изнемогао од брзог јахања, једва се држи на ногама (Михајловић, 70); Немечек је једва стајао на ногама (Молнар, 127).

куд га (је итд.) ноге носе – *било куда, без циља.* → **куд га (је итд.) очи воде [а ноге носе].**

Појури низ пролаз [...] урлао и завијао да га пусте, да галопом зажди куд га ноге носе (Твен, 52).

ломити/поломити ноге – *кретати се с напором, с муком, обично по рђавом путу, ломатати се.* → **ломити/сломити (скрљати и сл.) врат (1).**

МИЛУТИН Откад је господар отишао, пре пет дана, ви свако јутро у намастир. Само ломите ноге. А исти вам је светац и тамо и овде (Михајловић, 37); – Стигао начелников распис да вас пошто-пото пронађемо и дотерамо, те ја поломих ноге од јутрос тражећи вас! (Нушић 1, 167).

на ноге [се]! – *устајте!, дижите се!*

Јутро је, Будиша, не буди скроман, | на ноге, почни нови роман (Антологија – Чудић, 220); „На ноге се, Тома из Томића, | Погину ти Мијат харамбаша, | Савезан је мален Маријане!” (Епске песме 4, 50).

нога људска (човечја) није тамо крочила – *нико од људи тамо није био.*

И од ове горе ухвати га страх. Од горе у коју је побегао!... Ухвати га страх усред луга где, можда, није никад крочила нога човечја... (Веселиновић, 43); И најдаљи закуци пећине сада се истражују, и тамо где никад није крочила нога људска (Твен, 248).

ноге би испод себе појео – *веома је гладан.*

Набаса когод и на изјелицу, ноге би испод себе појео (Ћопић 1, 41).

ноге витке као у срне – *врло витке, грациозне ноге.*

Погледах, а њој: очи црне, | и ноге витке, кô у срне (Антологија – Данојлић, 295).

ноге пода се – *побећи, умаћи, појурити.*

– Ти се, Ницо, притрпи, сједи гдје си ту си, а овамо штокакви: ноге пода се, штап у драге шаке па распали куда га очи воде (Ћопић 1, 55).

обарати некога с ногу – разг. *одушевљавати некога својим особинама, изненађивати некога.*
И Елија је обарала с ногу. Мислим, и он је много волео (Селинџер, 76).

обити/обијати ноге – *заморити се / замарати се много ходајући.*

Шта ти се није радило у Црној Бари и околини да се похватају хајдуци, па ништа!... Обили су ноге и Лазар и Маринко, па узалуд (Веселиновић, 217); Затварао се преко целог дана у своју казаницу, док је тридесет калуђера обијало ноге по планини, тражећи за њега мирисаве траве... (Доде, 133).

од малих (најмањих) ногу – *од раног детињства, одмалена.* → **од повоја.**

Марија Риго: А ти знаш колико је он имао смисла за музику... Ти се сећаш да је он још од малих ногу свирао клавир... (Киш 2, 56); СТРАХИЊА Сестра, прворођена Милица, постаде царица, деветоро браће, све некако једнаки и за подвиг неки далеки рођени, а над њима та тешка, крупна, црна, амбициозна мајка од малих ногу им уливала свест о изузетности (Михајловић, 26); Понешто од тога чули су и дјечаци, а шта је то устанак, буна, то су још од најмањих ногу слушали од својих старијих. Често се причало о старим устанцима, кад се дигне „кука и мотика” (Ђопић 2, 145).

остати ногом копајући – нар. песн. *бити смртно погођен, усмрћен.*

И запева: Оде Станко лугом певајући; Оста Лазар ногом копајући (Веселиновић, 284); Оста Хусо ногом копајући, | Оде Грујо брдом певајући (Епске песме 4, 28).

подметати/подметнути некоме ногу – *причињавати/причинити некакво зло, непријатност, неугодност.*

ЈУГ Та два петла ништа друго и не раде него насрћу један на другог. При том Милош, тање памети а црвеније кресте, насрће грудачки, а Вук, наравно Бранковић ко Бранковић, подмеће ногу. Елегантно је подметне, и онај први увек запне, никад не прескочи (Михајловић, 62).

потући (и сл.) **некога до ногу** – *потпуно некога потући, уништити некога.*

Пре тога Енглези [су] до ногу потукли Мусу, сина Хелова (Сјенкјевич, 102); Том се још неко време борио, па се онда повукао, потучен до ногу (Твен, 179–180).

пресеку (подсеку, одузму и сл.) се некоме ноге – *јачко се уплаши, уочи се од страха, од великог узбуђења, од изненађења.*

Сву је ноћ обамирао, али сад умре!... Ноге му се подсекоше, и он се сурва на земљу као пањ кад му жиле подсечеш... (Веселиновић, 44); На Богдана погледа попреко. | Стаде Богдан украј винограда, | Кад сагледа црне очи Марку, | И какав је на очима Марко, | Под Богданом ноге обумреше (Епске песме 3, 64); КАПЕТАН: Министар!... Ух, пресекоше ми се ноге (Нушић 6, 91); – Богами, ја не знам како ћу од зорта смјети ићи поред њега, лијепо ми се ноге одузеле (Ђопић 3, 116).

следе се ноге некоме – *јачко се уплаши.* → **леди се некоме срж у костима, леди/заледи (следи) се некоме крв [у жилама].**

– Дрекавац! Одједном се Јованчету следише ноге (Ђопић 2, 52).

с ноге на ногу – *полако, лаганим кораком, шетајући се.*

– Нема друге, него да ја њега однесем онако кркаче, на леђима – досјети се Николетина. – Их, брате, долетио бомбардером, а сад му ваља на твојим леђима, с ноге на ногу! – у неприлици отегну Јовица (Ђопић 3, 139).

с ногу – *на брзу руку, стојећи (обично уз: попиту, појести).*

Јело се онако сватовски, рукама. Младеж није ни седала за софру него се прихватала с ногу... (Веселиновић, 330).

спасти (пасти) с ногу – *малаксати од посла, уморити се, јако се уморити.*

Тумарао је по дубрави; већ спаде с ногу и мишљаше да приседне да се одмори (Веселиновић, 52); ЖИКА: Како то, оца му, не помислиш мало: „Ови чиновници падоше с ногу радећи, право је да се одморе и да као људи проговоре реч-две” (Нушић 6, 67);¹³³ ДОЈКИЊА: Дајте да данем мало; клонула сам! | О, што ме кости боле! Спадох с ногу! (Шекспир, 70).

ставити нешто пред нечије ноге – *ставити некоме нешто на располагање, да слободно с тим ради шта жели.*

ЂУЛИЈЕТА: Укол’ко | Љубав ти има намере поштене, | [...] | ти јави сутра | По лицу што га будем послала, | Где мислиш да се обред обави | И када, па ћу срећу своју сву | Пред ноге твоје ставити и поћи | С тобом ко мужем на крај света бела (Шекспир, 56).

стати на две ноге – *осамосталити се.*

Веле: да би се стало на две ноге, потребно је најпре ићи на четири или, другим речима, да би се човек у животу могао исправити, потребно је најпре да пузи, као што мора најпре поклецнути онај који хоће да скочи (Нушић 3, 32).¹³⁴

укинути некога с ногу – покр. нар. песн. **1. убити некога.** → **укинути некога с гласа.**

Али бану друга снага дође, | Друга снага и срце јуначко, | Те оману тамо и овамо, | Док Турчина с ногу укинуо (Епске песме 2, 33).

2. оборити некога; онеспособити некога да хода, ослабивши га.

Један домаћи мијешао пиће и нудио новом роду, не би ли ког свата смео и укинуо с ногу (РСАНУ, Јуркић 1, 185).

НОЖ

забадати (зарити) некоме нож у срце – *нанети/наносити некоме велику душевну бол.*

Сад уочи да Том цака са Еми Лоренсовом некако нарочито, друкчије него са другима. Осети као да јој је неко нож зарео у срце, и одједаред се збуни и смути (Твен, 162); ТОШИЦА: Већ ми реците је ли истина је ли могуће, да је мене ваша ћерка одбила? О, реците да није, немојте ми оштар нож у здраво срце забадати, немојте изрећи ону кобну реч од које зависи живот или смрт! (Трифковић, 64).

¹³³ Нушић иронично употребљава овај фразеологизам – претходно је описао типичан радни дан чиновника – чиновници стављају колеги чиоде на столицу јер не знају како да утроше време (ЖИКА: Шта ћеш, брате, нема канцеларије у којој то не бива. Како би друкчије прошло време? Дођеш ујутру у осам па до подне, па онда у три по подне па до шест, не избијаш из канцеларије. Па како друкчије да се убије време, ако се старији са млађима и друг са другом не пошали? (Нушић 6, 62)).

¹³⁴ У наведеној реченици Нушић у контексту активира фразеолошко значење али и збир значења групе речи које чине фразеологизам. Поред тога, у контексту су активна основна и фигуративна значења глагола *исправити се, пузати, поклецнути и скочити.*

метнути некога под нож – *посећи, заклати, поклати.* → **ударити (окренути) некога под мач.**
– То су Турци од мајке одвојили да под нож и на муке метну!... (Веселиновић, 343).

проћи као ножем кроз маслац – *лако проћи кроз нешто, олако продрети у нешто.*
„Могли бисмо проћи кроз оплату као ножем кроз маслац, али утрошак енергије био би превелик за акумулаторе ДСРВ-а” (Гибинс, 180).

нокат

наћи на сваки нокат по цуру – *имати пуно девојака.* → **имати на сваки прст (прстић) по десет (три и сл.).**

– Таки момак од онаког оца и из онаке куће... може наћи на сваки нокат по цуру!... (Веселиновић, 30).

ни колико црно испод нокта – *нимало, ништа, ни у најмањој мери.* → **ни колико за мали прст.**

Само није могао паметовати зашто су они на њега тако мрзели, кад им није натрунио ни колико црно испод нокта (Веселиновић, 133).

нокат у ледину – *побећи.*

– Па и ови Турци канда нису прави Турци!... Опалиш на њега, а он одмах нокат у ледину, па беж’ у град!... (Веселиновић, 314).

умешати своје нокте у нешто – *умешати се у нечији посао, обично непозвано, непожељно; имати (скривеног) удела у нечему.* → **умешати [своје] прсте у нешто.**

– Ето, видиш да не знаш! Сем Лазара још је неко умешао своје нокте. [...] – Ћаво је ту своје нокте умешао!... (Веселиновић, 77).

нос

вући некога за нос – *варати, изиграти, обмањивати некога.*

– Људи смо, па грешимо. Од данас ме неће нико вући за нос!... Не да се Иван! (Веселиновић, 159).

дићи/дигнути нос – *уобразити се, постати охол, умишљен, имати о себи високо мишљење.*

– А она, смеје се, боже, смеје, па забацила главу, па све баца ноге и шора ногама по земљи, па дигла нос у небо, мислиш: Венус је, нико кô она! (Сремац 2, 100); МИТАР: Добро упамтите од Феме како је зло кад прост хоће да дигне нос нависоко (Стерија, 211); Деца у школи не могу никако да се откаче од Тома и Џоа, не могу да им се надиве, [...] наша два јунака дигоше нос да се то више није могло поднети (Твен, 161).

добити по носу – **1.** *добити батине, бити изударан.*

Николија: Хи, хи, хи! *Журден:* Добићеш по носу, ако се још будеш смејала! (Молијер, 85).

2. *бити оштро изгрђен, укорен, кажњен.*

– Место да добије по носу, ко што је већ неколико пута и заслужио то, он још одликован!... (Сремац 2, 14). → **добити по глави, добити по туру.**

забости/забадати (завлачити и сл.) [свој] нос у нешто – **а.** *умешати се / мешати се, уплитати се у туђе ствари; бити претерано радознао.*

Добар новинар мора најпре бити необично радознао, мора завлачити нос и у ствари које га се ништа не тичу, мора бити лајав на перу и мора, то нарочито, умети да преувеличава ствар (Нушић 3, 215); – Бештија једна – мисли у себи госпоја Перса – мора она свуд свој нос да забодe! Ништа друго него је дошла само зато да види шта вечерамо (Сремац 2, 22).

б. задубити се / задубљивати се у нешто (у читање, посао), врло концентрисано се нечим бавити.

И, мада ми је позната мудра реч француског писца Ги де Мопасана, по којој „нема ничега страшнијег до кад човек остари па забада нос у своју младост” (Нушић 3, 17–18); Он мисли! – забила је нос у књигу и по томе сам знао да је наелектрисаност у кући достигла ниво белог усијања (Олујић 2, 32).

изађе (скаче, удари и сл.) некоме нешто на нос – некоме нешто постаје неподношљиво, досадно, преседа му, стаје га скупо.

– И мајка је ето увиђала да је доста, али мој отац настави говорећи: „Нећу га пустити догод му хајдуштво не изађе на нос!” (Нушић 1, 77); „Крв је људска рана наопака, | на нос вам је почела скакати; | препунисте мјешину гријеха!” (Његош, 189); – А свакоме та гозба најпошље, као што је и Страхињићу бану, на нос удари! (Савремена приповетка – Братић, 113).

имати нос [за нешто] – умети нешто добро оценити, осетити, предвидети; бити проицљив.

НАЧЕЛНИК: Ама, имам ја нос, жено, који уме свашта да омирише. Миришем ја њега већ годину дана (Нушић 4, 22); – Рекох ли ја теби лањске године: спрема се гад, оштри се да и овамо провали. И ево га види, ту је. Ма има Николетина нос баш за те ствари, свашта је њега пржило... (Ћопић 3, 12).

кроз нос певати (и сл.) – певати (говорити) назалним гласом, уњкати.

Певам брзо, лако, | [...] | и кô кос, | ал’ кроз нос (Антологија – Змај, 165).

набијати (натаћи) некога/нешто некоме на нос – 1. пребацити/пребацити некоме нешто, приговарати, замерати некоме, прекорити некога за нешто.

Све ћу бележити ко је утекао с гласања, па да му после натакнем на нос, кад се опет почне хвалити како страда за идеју! (РСАНУ, Доман. 5, 242).

2. упадљиво указати/указивати некоме на некога/нешто као пример за углед, наметљиво, неумерено говорити о некоме/нечему.

Дечаци су га мрзели. Због те његове „доброте”, а сем тога и зато што им је увек набијан на нос „да се на њега угледају” (Твен, 48).

натрљати некоме нос – рећи некоме врло непријатне ствари, изгрдити некога, очитати некоме лекцију.

ЈЕРОТИЈЕ: Па овај, натрљај јој нос и кажи да ја то не трпим (Нушић 6, 22); – Де ти, де, згуро један, тражи себи ђавола. Не био ја који сам, ако теби једном због тога комесар не натрља тај твој маџи нос (Ћопић 3, 101).

не видети даље од носа – не знати много, бити уских, скучених погледа, ограничен, приглуп.

– Ти си младић. Твоје срце је бујно. Ти не можеш ни видети даље од носа (Веселиновић, 251).

обесити (савити) нос – снуждити се, покуњити се. → обесити брке, погнути главу (а), оборити (покуњити и сл.) главу.

– Истресо си му | последњи грош! | – Пази, како је | савио нос (Ерић 1, 53); Старац је весело појурио да извршава повјерени задатак, али кад је видио каква се све војска од очева, стрина, тетака и дједова искупља код кнежеве куће, он је одједном објесио нос. – Сироти дјечаци, настрадаће као во у купусу (Ђопић 2, 94).

под носом (пред носом, испред носа) – 1. *сасвим близу, у нечијој близини.*

– Хајдуци у селу, хајдуци у пољу, хајдуци свуда!... Под носом, а ти нећеш само да пружиш руку... (Веселиновић, 191); Ипак, усред пропасти, једна се ветрењача одупирала и настављала да окреће крилима на свом брежуљку, пред носом млинара из парног млина (Доде, 15); ЛОВАЦ: Па шта сад ја да радим? КОДУКТЕР: Возом! Ето ти ту под носом железничка станица! (Ковачевић); Проби се изатрке кроз једну гунгулу од дечака и распршта их на све стране, па се главачке сломи на земљу, Беки испред носа, и замало што је не обори (Твен, 113).

2. *у непосредној будућности.*

Николетина напротив, био је љут и надурен: дигли га од куће, рат под носом, а ови овдје се још сад збенавили и главу изгубили (Ђопић 3, 13).

промолити нос – *појавити се, провирити, изићи из заклона, скровишта; изаћи међу људе, појавити се у јавности.* → **промолити (помаљати/помолити) главу.**

Ту се завукла у комшијску сламу, па док нису краве дошле кући, није смела ни носа промолити оданде (Сремац 2, 31); Заједно са стражаром уведе Николетину у зграду, опрезно одшкрину врата и зовну шапатам: – Хајде, али само нос да промолиш (Ђопић 3, 111).

узети (уграбити, здипити и сл.) некоме нешто испред носа – 1. *узети нешто док је у непосредној близини неко ко то онемогућава, неопажено, дрско уграбити нешто.*

Том, на брзину, здипи јој испред носа једну позамашну крофну (Твен, 26).

2. *узети, уграбити баш у тренутку када је то исто и неко други хтео.*

– Моја жена добија бракоразводну парницу као морална, чиста, исправна жена а међутим млада и лепа. Шта ће бити онда? Грабиће се за њу и узеће вам је испред носа (Нушић 3, 205); – Па зар ти није доста кад си му, такорећи, испред носа уграбила зета?! (Сремац 2, 192).

НОСИТИ

ко носи не проси – нар. посл. *боље је обезбедити се на време, што је сигурно – сигурно је.*

– Да ми одобриш да носим оружје. – Што ће ти? – Знаш... нека се нађе... Турчин се јетко насмеја. – Бојиш се Станка? – рече заједљиво. – Па, драги ага, ко носи не проси... (Веселиновић, 195).¹³⁵

НОЋ

Вартоломејска (Бартоломејска) ноћ – *крвопролиће, покољ, погром (ист. покољ хугенота у Паризу 1572. год., извршен уочи празника посвећеном Светом Вартоломеју).*

И када сам се једнога дана нашао сам у соби, извео сам праву вартоломејску ноћ. Пооткидао сам им главе, ноге, руке, почупао косе, поцепао одела и, уопште, извео крвопролиће достојно једног крволочног пивара Сантера или немилосрдног глумца Коло Дербоа, после чега је, разуме се, настало у истим сразмерама сузопролиће (Нушић 3, 39).

глуп као ноћ¹³⁶ – *врло глуп, тупав.* → **глуп као клен.**

¹³⁵ Веселиновић је успешно уклопио пословицу у контекст, поигравајући се основним значењем глагола *носити* и метафоричним значењем пословице.

Лице једног било је глупо као ноћ, други се одликовао ванредном проницљивошћу (Олујић 2, 57).

пасја ноћ – *веома хладна ноћ.*

– Ај, је л' добро диваним, тане му госоино! Вина ти меникана дај, да ча-Нића огреје мало своју беамтерску душицу, кад је овако пасја ноћ напољу (Сремац 2, 184).

преко ноћи – *одједном, за кратко време.*

Преко ноћи прољеће нам дође, | поред Уне уз врбике лази (Антологија – Ћопић, 338); И наша кућа увијек је имала понеку знаменитост. Тек би једне нестало, а већ преко ноћи би је замијенила нека друга (Ћопић 1, 82).

црн као ноћ – *изразито црн.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као катран, црн као мастило, црн као мртвачки покров, црн као угаљ, црн као угљен.**

Али пре но што претрча десетак корака, космата рука обави га око паса, подиже увис и чудовиште, црно као ноћ, поче с њим бежати ка провалији (Сјенкјевич, 257).

нужда

нужда закон мења – нар. посл. *нешто се мора урадити и против воље и обичаја у насталим околностима.*

– Ко оно бјеше у оној лоповској кући, заједно са онијем лоповом?... Кмет Јова помисли: **нужда закон мења!**... И он слага: – Ја не знам (Веселиновић, 203).

нула

ошишати се на нулу – жарг. *ошишати се до голе главе.*

Ми смо сви некако личили једни на друге: црнпурасте коже и сламне, жућкасте косе тек никле после шишања „на нулу” (Раичковић 2, 40).

свести нешто на нулу – *укинути нешто, потпуно ограничити, сузбити нешто, учинити нешто немогућим, безвредним.*

Путоваће се на Марс, Венеру и друга чуда, а бриге које је његово доба познавало биће сведене на нулу (Олујић 2, 164).

нулица

на нулици је нешто¹³⁷ – *безвредно је, неугледно је.*

А како их препустити улици | гдје је одгој дјецe на нулици (Антологија – Ршумовић, 221).

нумера

скаче некоме нумера – *расте некоме вредност, цена, углед.*

Тако се дуже памти и препричава, а већ ако је срочена и у стиховима, онда скаче нумера и лопову, а још више жацманима који су брата укебали (Ћопић 1, 86).

¹³⁶ Осим за ноћ и клена, глупост се још фразеолошки везује за кладу, цепаницу, топ и секиру.

¹³⁷ У овом фразеологзму много је чешћа лексема *нула*, а овде је употребљен њен дериват ради риме.

Њ

њушка

разбити (наместити и сл.) некоме њушку – жарг. *ударити некога, премлатити га.*

И ево, данас ти дајем | реч родитељску и мушку: | ако не постанеш човек | на овој, тек започетој | чаробној стази живота | – морам ти разбити њушку (Антологија – Антић, 307); Био је убеђен да ћу му наместити њушку чим се нађемо на метар раздаљине (Олујић 2, 167).

О

обећање

обећање лудом радовање – нар. посл. *не треба се ослањати на обећања.*

У једноме куту натрапају на долап, и он им је обећао неку тајну, али обећање лудом радовање: у долапу ништа под милим богом! (Твен, 213).

обзир

не долази у обзир – *не пружа изгледе за нешто, не испуњава услове.*

„Не долази у обзир!“ Јорк је лупио шаком по пулту (Гибинс, 70); Не, то није долазило у обзир! (Олујић 2, 109).

узети/узимати нешто у обзир – *узети/узимати нешто у разматрање.*

У положају у коме сам био, имао сам да узмем у обзир неколико ствари (Дефо, 60); ТОШИЦА (сам): Она ме одбија! Љубав моју топлу гази ногама? Толике многе букете што сам јој доносио, не узима ни у обзир? (Трифковић, 60).

обичај

имати обичај – *имати навику, устаљени ред у понашању.*

У ствари, његово је понашање личило на понашање силеџије, и имао је обичај да се шепури горе-доле пред самим Шпицовим носом (Лондон, 48); У средини је ишао Бока и тумачио нешто тихо, озбиљно, како је он то имао обичај (Молнар, 13); САРА: И она је имала обичај каткад љутити се, али то јој је тако лепо стајало, тако лепо, ја вам не знам казати (Стерија, 198).

преко обичаја – *против уобичајеног, против своје навике.*

ВУК БРАНКОВИЋ: Молим те, кнеже Лазаре, да ми допустиш | да, преко обичаја, вечерас наздравим први! (Симовић, 67); Тетка Пола, када је Сиду и Мери пожелела лаку ноћ, била је некако преко обичаја нежна (Твен, 136).

облак

газити по облаку – *живети у илузијама, сањарити, фантазирати, заносити се нечим нереалним.*

Маштајући свакодневно о Марици, Стриц је пролазио кроз село сав занесен као да не гази по земљи, него по меку облаку изнад кога трепти и прелива се обасјана главица његове плавојке (Ћопић 2, 179).

дизати се под облаке – *дићи се / дизати се у врло велику висину, летети врло високо. → дићи се / дизати се до неба* (нар. песн. **небу под облаке**).

Готово ми је срце препукло на расанку од наших голубова, живине и оваца, од нашег величанственог јата гусака које би се јутром дизале под облаке (Тесла, 26).

као да је из облака пао (као да га ја облак донео) – изненада се појавио. → као да је пао с неба (1).

Зар да падне тако с кишом, из облака, а ти с њим право у кућу? (Ћопић 1, 43); Пролазили су тако, нечекани, стигли изненада као да их је донио свемоћни облак, а у тој васкрслој војсци, усталој из мртвих, није било ни командира Николетине, ни његовог брижног судруга и комшије Јовице Жежа (Ћопић 3, 150).

залетати се у облаке – заносити се неостварљивим, не схватати реалност.

ОБИЛИЋ: Зар да спустим међ бундеве и свиње | мету коју смо данас на Косову | поставили горе у облаке? | СРБИН ХАМЗА: После оног залетања у облаке, | сад вам је место у земуницама! (Симовић, 111).

провала (пролом) облака – падање кише брзо и у великим количинама, јак пљусак.

Пљусак додуше није трајао више од седам часова, али је био тако страховит као да је над пустињом настала провала облака (Сјенкјевич, 78); Овако, заштићена буковом шумом, укривена у долини с моћном крошњом над собом, она је била права тврђава, која може пркосити свакој олуји, чак и пролону облака (Ћопић 2, 44).

силазити (и сл.) с облака – постајати реалан, престајати фантазирати.

РУЖИЧИЋ: Ја с облака силазим и тебе за мене налазим (Стерија, 185).

[црни] облаци се гомилају (навлаче се и сл.) (бити окружен црним облацима) – предстоји некоме велика несрећа, зло.

Облаци се навлаче на сунце, али зраци и кроз облак пробијају. Док је Србији оваких синова, дотле – тешко и цару у Стамбулу... (Веселиновић, 349); Црни облаци гомилаху се по српском обзорју, а из њих севаху ватрене муње и потутњаваше, као да би хтели уништити све до једнога... (Веселиновић, 377); Чини ми се, нас осморо у „Тајном скровишту” смо комадић плавог неба окружен тешким, црним облацима (Франк, 111).

образ

бити дебела (црна) образа¹³⁸ – бити безобзиран.

– Нисам ја нека | мамина маза. | Мој длан је дебљи | од твог образа (Ерић 1, 61); – Добили смо цаб-цабе муницију, па ко би сад, црна образа, још ишо бјежати овако натоварен (Ћопић 3, 25).

бити неукаљаног образа – бити поштен, частан.

Мој главни вођ и саветник беше добра стара удовица, која, из захвалности за новац што сам јој послао, није штедела труда ради мене; и ја сам јој све потпуно поверовао, тако да нисам имао брига у погледу свога новца. И одиста, имао сам срећу, од почетка па све до садашњег свршетка, што је ова добра госпа остала тако неукаљаног образа (Дефо, 288).

губити/изгубити образ – радити непоштено, постати безобразан, бестидан; изгубити част, поштење.

¹³⁸ У нашој грађи нису забележени такви примери, али овде указујемо на фразеологизме *образ као опанак* и *образ као ђон (образ – ђон)*, који имају исто значење као наведени фразеологизам.

– Та оно... кад неко изгуби образ – њему је свеједно!... (Веселиновић, 228); – Е, е, мој Ницо, мој соколе, јеси ли ти видио како се лако губи и образ и памет... (Ђопић 3, 23).

застидети образ некоме – покр. *постидети некога*.

„Њега чеках у бабову двору, | И још бих га за девет чекала | У Жабљаку, у вашему граду, | Ником не бих образ застидила” (Епске песме 2, 109).

образа ми (ти итд.)! – разг. *при заклињању: тако ми (ти итд.) части и поштења!*

– Томе, образа ти индијанског, де реци – је ли збиља или само тераш спрдњу? (Твен, 270).

опрати (спрати) образ – *скинути срамоту, оправдати се*.

ЦАР ЈАДАН: Ти си ме лагао преко сваке мере. | Ништа не би могло твој образ да спере (Ђокић, 60); – Ја не знам хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико, ни довијека, ни докле вам буде трага! (Матавуљ, 246).

осветлати (осветлити) образ некоме – *истаћи се некаквим часним делом, учинити нешто чиме се може поносити, потврдити или подићи углед*.

Пак он скочи с бедевије старе, | под Иваном коња приватио, | своје чедо на руке привати, | пак Ивана и грли и љуби: | „Вала, Иво, моје чедо драго! | који с’ баби заменио главу, | свој господи образ осветлао” (Епске песме 5, 95); Отац је нарочито у својој речи наглашавао како сад треба да му осветлим образ, и ја сам то врло свесрдно примио к срцу и вероватно бих и испунио очеве жеље да су само и професори на то били пристали. Једанпут сам само, сећам се, на часу гимнастике осветлио оцу образ, а себи разбио нос, иначе је са другим предметима ишло да бог сачува (Нушић 3, 70).

црн ти (вам итд.) образ [био]! – покр. *срам те било!, стиди се!*

Ој, Алиле, кладушко копиле! | Што се, курво, по Кладуши ’валиш | Да си мојој кули долазио, | На чардаку Анђу обљубио?... | Чему лажеш, црн ти образ био” (Веселиновић, 88); „Црн ти образ на божем дивану | Како ти је данас на мегдану | Са вашијем војводом Милошем!” (Епске песме 2, 112).

чувати/очувати образ – *спашавати/спасити част, углед*.

– Јуначки, браћо, да очувамо образ и светињу дома нашег, чељад нашу, те да нашу чисту српску крв не окаља крв поганичка и душманска! (Веселиновић, 267); ВУК МИЋУНОВИЋ | Отпиши му како знаш, владико, | и чувај му образ кâ он теби! (Његош, 189).

овакав

овакав и онакав – *рђав човек*.

– А је ли ти, шишкавицо, оваква и онаква, ти ми боље од мене знаш какав је вук, а?! (Ђопић 1, 13).

овако

и овако и онако (овако или онако) – *у сваком случају, на овај или на онај начин*.

ЖЕНА Кажите Страхини да ме је и овако и онако морао изгубити (Михајловић, 50); „Али, он ће да је добије, овако или онако! Кажем ти још једном: На трагу су ти!” (Функе, 15).

овамо

овамо-онамо (овамо и онамо) – **1.** *на све стране, сад у једном, сад у другом правцу*.

Око два сата ујутру сплав наседе на спруд, неких двеста јарди пред ртом, и морали су да гацају по води, овамо и онамо, док су искрцали на копно сав товар са галије (Твен, 119); Еро узме коња, а Турчин уз брдо за воденичаром овамо-онамо по буквику (Шаљиве приповетке, 10).

2. сад ово, сад оно причати избегавајући да се нешто каже (обично у неугодној ситуацији), врдати.

Онда Ћосо почне којешта лагати, овамо-онамо, а кад се већ налаже и умори, онда му дијете рече (Шаљиве приповетке, 96).

3. на крају, напокон.

Испало овамо онамо да ми је уништено имање за двадесет хиљада (РСАНУ, Ћос. Б. 3, 464–465).

овде

овде-онде (овда-онда) – 1. понегде, гдегде.

Топло илинско сунце пробијаше кроз густо лишће, а његови светли зраци падаху овде-онде по земљи (Веселиновић, 32); Испред кућа овде-онде виђају се гомиле деце чисто обучене где стоје, не играју се, да се не искаљају (Сремац 2, 58).

2. с времена на време, местимично.

Тек чујеш овде-онде где неко зева и вели: „Х-а-ај, хај, 'ајде да се то мало поспава; биће и сутра дана за разговор!” (Сремац 2, 126); Млин је, на примјер, за дједа одувијек био као неко мало светилиште до кога ваља, овда-онда, отпјешачити да се из његових дарезљивих руку прими брашно за „хљеб наш насушни дажд нам днес” (Ћопић 1, 31). → **ту и тамо.**

оволико

ни оволико – (најчешће праћено запињањем прстом или ноктом о зубе, или ноктом о нокат) баш нимало. → ни за длаку, ни мрве (мрву), ни мрвице, ни трунке.

– Кад бих имала онакав горки прашак што ми је тако добро чинио после оне ноћи с лавовима, сећаш ли се, онда не бих мислила о смрти нимало, ни оволико! И показа на прстићу како би мало онда била спремна на смрт (Сјенкјевич, 223–224).

оволицни

знати некога од оволицног – знати некога одмалена.

– Па ја знам њега од оволицног. Шта ме је пута пољубио у руку (Веселиновић, 213).

овца

бројати (бројити) овце – не моћи заспати.

Наиме, неко је имао несаницу и да би се успавао грешком је бројао туђе овце, а тај који је остао без својих оваца бројао је опет неовлашћено ка зна чије овце (В. Андрић, 72–73);¹³⁹ И нама је његов бурни ноћни живот пореметио сан јер, свакако, нисмо могли да лежимо и мирно бројимо овце док наше властито јагњешце лудује по кући (Кишон, 128).

заклати некога као овцу – немилосрдно, свирепо заклати, убити некога. → клати/заклати некога као јагње (јагањце).

– Помисли да сам сад потпуно обезоружан и кад би који од оних махдијеваца које сам потукао случајно залутао у ову клисуру, могао би ме један сам заклати као овцу (Сјенкјевич, 239).

изгубљена овца – човек који се одвојио од своје средине, друштва, породице, који је пошао погрешним путем.

¹³⁹ Писац се поиграва значењем фразеологизма активирајући у контексту значења речи које га чине.

Објасним му, затим, што сам боље могао зашто наш блажени Искупитељ није узео на себе анђеоску природу, [...] да је он дошао само изгубљеним овцама куће Израилеве, итд. (Дефо, 209).

ићи као овца на клање – *прихватити нешто без отпора, без протеста, не противећи се.*

→ **предати се** (и сл.) **као јагње кад га на клање воде.**

И Лазар је ишао као овца на клање... (Веселиновић, 54).

како немам оваца, тако не чувам ни паса – нар. посл. *не знам нити имам посла с таквима за које питаш.*

– А где је Лазар? – Како немам оваца, тако не чувам ни паса! Ти ћеш сам најбоље знати куд си га послао (Веселиновић, 274).

којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна – нар. посл. *не треба се одрицати онога што нас представља, што нас обележава.*

„Ако буде срце у јунаку, | кабаница неће ништа смести: | којој овци своје руно смета, | онђе није ни овце ни руна!” (Епске песме 1, 88–89).

овчица

миран као овчица – *послушан, понизан.* → **миран** (питом, кротак) **као јагње.**

ДАВИД: Онда сам имò чет’ри козе. За турског суда мирне кò овчице, а кад заступи окупација, ошјетише и оне слободу, бог и’ убио, па се не дају сносити! (Кочић 2, 196).

огањ

дати (придодати, оборити и сл.) **огањ** – *опалити, пуцати из ватреног оружја.* → **осути** (оборити, просути и сл.) **ватру** (1).

Напунише тридесет топова, | [...] | Придадоше праха и олова, | Дигоше их небу под облаке, | Па им живи огањ придадоше (Епске песме 2, 99); Земљи паде, пушци огањ даде, | Пуче пушка, остат пуста неће (Епске песме 6, 24); „Шћаше јунак да узбије Турке, | И на Турке огањ оборише, | Пуче пушак’ од Јуришић-Станка” (Епске песме 6, 42).

живи огањ – 1. терм. синт. *ватра добијена трљањем сувих дрва једно о друго; јак пламен, јака ватра, жар, жсеравица, варница.*

О високом религијском значају липе сведочи и чињеница да се од ње изводи „живи огањ”, који се употребљује за обнављање ватре, за лустрацију људи и стоке, и за лек од многих болести (Чајкановић, 143).

2. *борба, погибија, ватра из пушака.*

Пуна [пушка] жива огња напуњена, | Све олова и ситнога праха (РСАНУ, НП Вук 3, 423).

3. *врло темпераментна особа (животиња); врло вредна, окретна особа; веома привлачна особа.*

Не ударај војски најпрвојзи, | Е ћеш удрит на живоме огњу (РСАНУ, Њег. 9, 574). → **жива ватра.**

огњем и мачем – *палећи и убијајући.*

ВОЈИН Част наше породице мора бити очишћена оним чиме се част и чисти: огњем и мачем, а застрашујући пример мора бити доказ наше непоткупљиве праведности (Михајловић, 130).

планути како огањ живи – *јакo и нагло се разљути.* → **планути (букнути и сл.) као (кано) ватра [жива].**

Плану Јуже како огањ живи, | Страхинь-бану, зету, проговара: | „Страхинь-бане, ти мој зете мили, | Виђех јутрос да памети немаш | Што ми ћеце иштеш деветоро, | Да ми ћецу водиш у Косово” (Епске песме 2, 18); „Прођ’ с’ ђевојке, да је Бог убије!” | Кад то чуо Црнојевић Иво, | Плану Иво како огањ живи (Епске песме 2, 97).

предати нешто огњу – *спалити нешто.*

Разуме се да нисам послушао Шапчанинов савет. Тешко је то своје рођено чедо предати огњу и гледати како пламен прождире листове које је исписала младалачка воља и племенита амбиција (Нушић 6, 8).

проћи кроз огањ и воду – *преживети различите тешкоће у животу.*

И мада је био велики метеж у тим земљама, уз помоћ Божју и пресвете Владичице Богородице, и молитвама блаженога и преподобнога и часнога господина нам и оца Симеона, прођох, што рече, кроз огањ и воду, цео и сачуван, и ничим повређен (Свети Сава, 36).

огледало

гладак као огледало – *изразито гладак, без иједног набора.*

Њихове као огледало глатке површине, нетакнуте у заштићеном окружењу, величанствено су сијале (Гибинс, 356).

огњиште

гаси се / угаси се нечије огњиште – *изумире/изумре нечија породица, престаје нечији род.*

И он остаде сам с окорјелим мразом и ледом на души, и тврд као камен, црн као огорјео пањ у планини, спусти се изнад огњишта, на коме се ватра гасаше... (Кочић 1, 259);¹⁴⁰ – Кад ме мој човек а твој деда запита: „Жено, кога остави тамо? Да се не угаси наше огњиште?” – да могу тада, чедо, да му кажем: „Ја остави’, човеку, повелико и од тебе и од мене” (Станковић, 75–76).

гасити/угасити огњиште – *затрти дом, кућу.*

– Док си гасио огњишта и мучио јадне старце, смејао си се, погана веро, а сад се дереш!... (Веселиновић, 248); – Како бих ја, болан дешо, могла угасити ово огњиште, где су се ова сирочад први пут ватре огрејала (Глишић, 227).

одело

облачити некога у црно одело – *ражсалостити некога.*

О дара, који носимо, пуна не радости него плача, не веселја него ридана, како да те однесемо? [...] У какво ће светло рухо нас обући, када њих саме у тужно и црно одело облачимо? (Теодосије, 147).

одзвонити

одзвонило му (јој, им итд.) је – *свршено је с њим (њом, њима итд.), пропао је.*

Из воћа погледом пуним пакости погледаше на кућу Алексину: – Вала, и теби је одзвонило, угурсузе матори! – говорио је кроз зубе (Веселиновић, 271).

¹⁴⁰ Веза с фразеолошким значењем групе речи ослабљена је у контексту, али и даље постоји – Реља, који је изгубио готово све рођаке, дословно се спушта над огњиште.

одушак

дати нечему одушка (одушке) – *омогућити да се нешто испољи, изрази, олакшати неко уздржано осећање.*

Дали су и речите одушке свом очајању, кад – открише да је ватра толико подгризла велики пањ уз који је била подигнута (Твен, 148); Отац је, за разлику од моје мајке, често давао одушка својој срци и свом презиру (Тесла, 15).

озбиљно

узети/узимати некога/нешто озбиљно – *повести/водити довољно рачуна о некоме/нечему, дати/давати нечему већи значај но што то заслужује.*

– Та остави, молим те, – узвикну нестрпљиво председник – зар и ти озбиљно узимаш те глупости? – Да, – рече Немечек – јер их они узимају озбиљно (Молнар, 115); По правилу, покушаји се заснивају на теоријама које су тако погрешне да кад год их се сетим, не могу да их узмем озбиљно (Тесла, 72).

ока*

видети пошто је ока жуте бундеве – *надрљати, награбусити.*

– А што на мене нијесте ударили, мајчини синови, на митраљесца, па да видите пошто је ока жуте бундеве! (Ћопић 3, 104).

окамењен

стојати/стати (застати и сл.) као окамењен – *укочити се од чуда, страха, бити запрепашћен.*

→ **стојати (седети и сл.) као закован, стајати (стојати) као скамењен, стати (остати и сл.) као укопан.**

Он је стојао као окамењен пред том светом сликом домаћом... (Веселиновић, 50); Гђа Сида била је најпре ко да ју је човек хладном водом полио. Стала је као окамењена, па није знала ни речи да каже. Било јој је то чудно, неочекивано, што је чула из уста Јулиних; није веровала својим рођеним ушима, па се зато и замислила (Сремац 2, 169–170); И уједаред застаде и гђа Перса, која је говорила, и поп Ћира, који се ухватио за левчу и метнуо ногу на потегу да се попне у кола; обоје застадоше као окамењени, јер обоје спазише у колима поп-Спиру (Сремац 2, 212).

око

Аргусове очи – *оштре очи које све запажају, којима ништа не може промаћи (по Аргусу, митолошком стооком чувару Зевсове љубавнице Јоне).*

То је знао и чича Јордан, иако није био писмен и читао то, и тада је Аргусовим очима мотрио на поверено му чувању имање (Сремац 1, 376).

бацити око на некога/нешто – **1.** *узгред погледати некога/нешто.*

У том се између њих опет провуче она глиста, бацивши за тренутак једно око на пужа голаћа (Раичковић 1, 57).

2. *интересовати се за некога/нешто, загледати се у некога (о момку, одн. девојци).*

У цркви све се, и женско и мушко, зачуди њезиној љепоти [...] а особито јој се зачуди и око на њу баци царски син који се онђе десио (Бајке 1, 187); Ја сам, разуме се, бацио око на пару, и отада па све досада тај ми је укус остао неослабљен (Нушић 3, 33). → **бацити/бацати поглед на некога/нешто.**

* тур. *стара мера за течност, запремину и тежину (1,28 кг).*

бити некеме на очима – *бити под нечијим надзором, присмотром.*

Отац, као сваки отац, није на то ни обраћао пажњу, па није ни приметно (чак је повео једном реч, и то пред Јулом, о једној доброј партији која јој се јавља), али гђа Сиди, као свака мати, којој је ћерка вазда на очима те и срцу ближа, – она је приметила и није јој се то никако допадало (Сремац 2, 170).

бити некеме црн пред очима – *бити омражен, мрзак, одвратан.*

Ја знам ко сам | и по мржњи бесомучној | којом ме злопакосни гоне одвајкада, | знам по томе колико сам Угру | пред очима црн (Максимовић, 176).

боде некеме нешто очи – *нешто својим изгледом непријатно делује на некога.*

Сироти Чампраг је целу зиму носио на свом капуту огромну флеку од мастила која је свима бола очи (Раичковић 2, 42).

брз као око – *веома брз.* → **брз као ветар, брз као муња, као стрела.**

Потрча Мјесец брже нег очи, | кроз врата шмугну, у кревет скочи (Антологија – Ћопић, 130).

будним оком – *веома пажљиво.*

Једнако се милим српским боговима молио и, вазда будним оком, мотрио да се каквим чудом слога његових синова не окрене у неслогу (Росић, 10).

будно око – *појачана пажња.*

Чим зимско сунце крене према југу, кад се отопае снегови и његов син Брана, уз будно око виле Ружице, заодене новом снагом (Росић, 60).

варају/преваре некога очи – *не види добро или тачно.*

– Маринко!... Иди лагано, прикрадај се, те види да те старе очи нијесу превариле... (Веселиновић, 189); БИБЕРЧЕ (ведро, смешећи се): Да, ја сам (Загрле се.) | МАЈКА (гледа га): Да л' ме око вара (Ђокић, 81); „Ако ме моје | око не вара, | они са свирцем | иду пред цара” (Ерић 1, 108).

видети (и сл.) некога/нешто голим (слободним) оком – *видети некога/нешто без помоћних средстава (без дурбина, двогледа, наочара, микроскопа и сл.).*

На петнаест метара црни обрис трупа постао је видљив и голим оком (Гибинс, 326); Али се острво могло видети и слободним оком (Молнар, 48).

видети нешто [својим] очима – *доживети нешто, бити очевидац, сведок нечега.*

Ако ли тко вјеровати неће, | Нека иде те очима види; | Знати ће се турска коштурница | Докле тече сунца и Салаша (Епске песме 6, 55); Девет стотина четрнаесте било је исто у цркви, у Шапцу | Зар у цркви | Истина је. Својим очима сам видео (Ђосић, 34).

видети (посматрати и сл.) некога крајичком ока – *гледати некога кришом, тако да се не примети, без окретања главе.*

Када се Бек припремио да скочи за њима, крајичком ока је видео Шпица како се устремио са очевидном намером да га стровали (Лондон, 37); Уопште није хтела да погледа ка мени, али знао сам да ме вероватно посматра крајичком свог шашавог ока, да би видела куда идем (Селинцер, 220).

гасе/угасе се некоме очи – *а. умире, на самрти је.*

(Потрчи за алом и пробада је. Ала се нагло окреће према њему, баца последње пламенове, затим лагано клоне. Њене светле очи се гасе.) (Ђокић, 27).

б. врло је уморан, малаксао.

На тим плакатима би могао бити нацртан млад човек, испивена лица, угаслих очију и повијене грбаче; једном руком чупа косу, а другом држи револвер (Нушић 3, 164).

где су ти (му, јој итд.) биле очи (имаш ли очи) – *кад хоће да се каже да се ради о недопустивом превиду, несагледавању нечега што је очигледно, јасно: како си могао да не видиш!*

Мишљаше и чуђаше се самом себи где су му пре осам година биле очи?! (Сремац 2, 301); – Какав брат Раде. Видите да је некакав светац. – Раде, Раде! Та имаш ли ти очи, ноћна тицо личка? – инатио се самарција (Ђопић 1, 59).

гледати некога лепим оком – *симпатисати, волети некога, марити за некога, бити некоме наклоњен.*

– Ја више ни ову нашу обичну православну краву не гледам лијепим оком, одмах се сјетим тенкова (Ђопић 3, 24).

гледати/погледати некога/нешто истим/другим очима – *имати исто/другачије мишљење о некоме/нечему.*

Могоао бих навести много примера о успеху таквог понашања у току свога живота, нарочито из доцнијег времена свога боравка на овом несрећном острву, осим случаја које бих запазио да сам тада гледао истим очима као сада (Дефо, 169); Уморан од јахања и журбе, сад је погледа другим очима и, пришавши јој, поче да је љуби, кроз своје разбарушене брке (Црњански 2, 21).

гледати/погледати нечему у очи – *суочавати се / суочити се с нечим, с правим стањем ствари; не стидети се, не бојати се, бити поуздан у себе. → погледати нечему у лице.*

Чињенице живота узимале су на се жешћи вид; и док је гледао у очи томе виду, забезекнут, он га је гледао са потајном лукавошћу своје пробуђене природе (Лондон, 17); БАЈАЗИТ: Остави ти те варнице и пахуљице! | И чињеницама погледај у очи! (Симовић, 122).

гутати (јести и сл.) некога/нешто очима – *проматрати некога жељно, нетремице, упорно, непрестано, с насладом, похлепом, чежњом.*

И ја сам гутао очима пределе и градове света и њихове људе, грађевине и животиње, све у боји (Андрић 3, 121); Обоје стадоше гледати како кркља качамак, једући га очима (Матавуљ, 242); – Ако сам ја твоја девојка, није ред да очима гуташ друге (Олујић 2, 107).

да те (га, је итд.) моје очи више не виде! – *разг. у љутњи: не појављуј се више преда мном!, не долази више у контакт, у додир са мном!*

ГОРИЛО: Нек пољуби само корице мог мача, | па што може брже нека с двора збрише, | да га моје очи не примете више (Ђокић, 54); „Збогом остај, Љутице Богдане, | Да с’ у здрављу опет састанемо” | [...] | „Збогом пошо, Краљевићу Марко, | Већ те моје очи не виђеле! | Како си ме данас препануо, | Никада те пожељети нећу” (Епске песме 3, 65).

држати некога на оку – *пазити, мотрити на некога, контролисати, надзирати некога.*

Још увек [му се] чинило, кад год би се у ходу окренуо, како га планина посматра из даљине и држи на оку (Раичковић 1, 82. и 84); – Ономадне никако да замаукнем, јер ме тетка држала на оку (Твен, 63).

зажмурити на једно око – *намерно превидети нешто у нечију корист, правити се невешт, не примећивати (обично нечију неправилност, пропуст, грешку и сл.).*

Довољно је знати превити табак и превити леђа; имати високо мишљење о својој претпостављеној, а врло рђаво мишљење о оној којој је пре него он био на томе месту; [...] умети читати измеђ редова, зажмурити на једно око, задржати зубима језик, љупко се смешити кад си увређен, благодарити кад си изгрђен и бити обавезан кад си награђен (Нушић 3, 212).

закржавити очима – *погледати некога непријатељски, крвнички.*

Очима закржавио, па упрштио у шанац (Веселиновић, 353); – Погледа ме он па виде да сам закржавио очима, те ме остави на миру, а ја отпасах кецељу па му је дадох (Нушић 1, 42).

затворити очи за некога – *не примећивати некога, не марити за некога.*

Станко то не опази. Он управо и није могао ништа опазити. Његове су очи биле затворене за све, само не за Јелицу (Веселиновић, 28).

играју некоме очи као на зејтину – *очи су некоме живахне, врло немирне.*

„А садашњи су момци ћорави, па не виде све то. Њима се не допадају скромне и смерне девојке, него ето таке шиндивиле што им играју очи ко на зејтину” (Сремац 2, 82).

игра некоме нешто пред очима – *нешто изазва некоме вртоглавицу, мути се некоме пред очима, не види више јасно.*

Дечаку појури крв у главу. Кроз вео вреле магле, који му је играо пред очима, он стрпа излубљену свеску у корице (Андрић 2, 61).

излазити/изаћи (доћи) некоме на (пред) очи – **1.** *излазити/доћи пред некога, појавити се пред неким.*

– Али ко му сме на очи! Ја му баш рекох: „Остави ти, то је моја брига!...” (Веселиновић, 158);
– Страх ме, брате, да му одсад на очи излазим. Бог зна шта он мени, оваку просту, може да замјери (Ћопић 3, 119).

2. *доћи у нечије сећање, пасти на памет.*

Сам и сјетан, лутао бих градом | и крај Уне заплакао крадом. || Пред очи ти родно село дође, | брат и сестра, забринута мајка (Антологија – Ћопић, 338); Час ми изађе пред очи Чеда како се рве са Матамутом; час ми изађе онај сељак (Нушић 1, 58).

имати некога/нешто пред очима – *мислити на некога/нешто, имати некога/нешто у виду; узети некога/нешто у обзир.*

– Ако се заврши. Ако не останеш да бубаш физику до августа! – рекао је Атаман трудећи се да је гледа право у очи, али ја сам знао да мисли на оно шашаво писмо које сам писао имајући непрестано пред очима Рашидиног оца (Олујић 2, 95); Имам непрестано пред очима како том угасито црвеном стазом силазе тамни сељани увијени у плаве мараме (Петровић, 48).

имати оволике очи – **1.** *бити радознао, знатижељан, љубопитљив.*

БОШКО О, Господе боже, како је само могла. Моја рођена сестра. Са мном је расла упоредо, паметна је била, сто пута паметнија од мене. Начитана. Оволике је очи имала (Михајловић, 77).

2. бити нарочито обазрив.

– А не вреди му ни галантериста да буде, јер мери на метар а муштерији оволике очи. Кад се на кантар мери, може погдешто и да се заједе (Нушић 3, 65).

имати огромне (велике) очи – *бити уплашен.*

Жена је пришла прозору. Очи су јој огромне, запрепашћене, страшно је то што оне виде (Михајловић, 39); Очи су у пожару највеће (Савремена приповетка – Булатовић, 56).

имати очи – *добро запажати, примећивати, имати осећај за лепо, уочавати лепе ствари.*

– Ако штогођ стане да пребацује, а ти му реци: да сваки према себи тражи прилику; кажи му да младић има очи и своју науку, па види и разликује: шта је поморанца, а шта цвекла (Сремац 2, 139).

искапати очи – **1.** *намучити се радом при којем се напреже вид.*

„Но ми жао од злата кошуље, | Којуно сам плела три године | А са моје до три другарице, | Док су моје очи искапале” (Епске песме 2, 112).

2. за неким/нечим – *измучити се узалудном жудњом, прижељкивањем.*

Сви ће брбљавци очи за њом искапати (РМС, Божић).

искоче/искачу некоме очи – **1.** *мучити се, трпети страхоте.*

– Очи ће вам искапати од мојега благослова!... Ја вам доносим такога мира да вас после ни бог неће моћи измирити... (Веселиновић, 146).

2. широм отворити очи од запрепашћења, чуђења, неверице.

Сви његови другови: очи да им искоче из очних дупљи од несите зависти! (Твен, 78).

исплакати очи – *много плакати, ридати, много туговати.*

Узмите тако неког ко је у стању очи да исплаче над гомилом лажних глупости у филовима – у девет од десет случајева то су праве скотине у срцу (Селинџер, 149).

кинути се некоме с очију – нар. *отићи, нестати из видокруга.*

Ал’ цар Марку дукате не даје | Да он иде пити рујно вино, | Већ да му се кине са очију; | Јер се Марко врло ражљутио (Епске песме 3, 53).

– „Ко ти ископа око?” – „Брат”. – „Зато је тако дубоко!” – нар. посл. *најближи те могу најгоре повредити.*

– „Ко ти ископа око?” – „Брат”. – „Зато је тако дубоко!” Ништа лепше не карактерише нашу љуту борбу у првом устанку од ове пословице народне (Веселиновић, 349–350).

креснути оком (очима) [на некога] – *намигнути некоме, дати некакав знак некоме.*

Све је пошло неслућеним током: | мушки акреп креснуо је оком, | акрепица симпатију врну – | спусти поглед у земљицу црну (Антологија – Ршумовић, 323); На капуташке, то јест пулгерске девојке само погледа и уздахне, а на паорске намигне и кресне очима тако жестоко да му понекад спадне и сламни шешир с главе (Сремац 2, 60).

куд га (је итд.) очи воде [а ноге носе] – *било куда, без циља.* → **куд га (је итд.) ноге носе.**

Срећом [је] више волео да остане крај друга него да бежи куд га очи воде (Сјенкјевич, 176); – Ћиро, узми се на ум! Ћиро! Одма’ идем у род; идем у бели свет ако тај грубијан не повуче што

је заслужио! Идем, Тиро, куд ме очи воде а ноге носе, и ти гледај шта ћеш без попадије; да те видим онда шта ћеш! (Сремац 2, 192).

не веровати / не поверовати [својим (рођеним)] очима – *чудити се / зачудити се нечему не верујући очитим чињеницама, бити изненађен.*

Гледа Ибрага тога дрског човека који мимо сваког реда и обичаја лежи и не диже се пред њим, не верује рођеним очима и не може да се начуди колико је кмет кад није згрчен ни понизан, него кад се опусти и рашири у својој пуној снази и величини (Андрић 2, 323); – Просто да човек очима не верује, много му лепо дође, али нема шта, у нашој је власти! (Твен, 275–276); Просто није повјеровао својим рођеним очима: зар умјесто Лане да дође овај овдје? (Ђопић 2, 9).

не дати некоме ока отворити – *не дати некоме да предахне, да се одмори.*

БАЈАЗИТ: Не дозволите Лазару да се сабере! | Више им не дајте ока отворити! (Симовић, 119).

немати очи за некога – *не желети сусрет, дружења с неким.*

Понекад нисам имао очи за њега, иако, кад бисте му одбили неке ствари, није био лош момак (Олујић 2, 136).

не моћи некога очима видети – *мрзети некога.*

– Их, ђаво је однио, дабогда цркла! – поцрвење Стриц и још јаче натуче шешир. Не могу очима да је видим (Ђопић 2, 17); – Та говориш ли ти увијек да Талијана очима не можеш видјети? (Ђопић 3, 37).

не моћи одвојити ока (очи) од некога/нечега – *дивити се, чудити се, не моћи се нагледати некога/нечега, науживати се гледајући.* → **не одвајати (не моћи одвојити) поглед(а) од (с) некога/нечега.**

Није очекивао да ће осетити тако тренутну привлачност. [...] Није могао да одвоји очи од ње (Гибинс, 35); Он узе јаре под мишку, па погледа још једанпут цвет, од којег не могаше ока да одвоји (Нушић 1, 120).

не силази неко некоме с очију – *стално мисли о некоме.*

Јелица му није силазила с очију. Откад је није видео, па опет она стојаше у машти његовој права правцата... (Веселиновић, 173).

не скидати (не сметати) ока (очију) с некога/нечега – *стално пратити некога/нешто, пазити на некога/нешто, пиљити, нетремице посматрати некога/нешто.*

У цркви јој се опет зачуди све још више него прије, а царев син очију не сметаше с ње (Бајке 1, 188); – Пробао је од сваке руке да се извади, ама како је год знао и умео, али чича не скида ока с њега – па ниже, кукавац, све грешку за грешком! (Твен, 242); Сад су, као зачарани, вирили иза дрвета не скидајући очију с карабина и с намрштена снажна момка, који им се сад чинио као неки јунак из приче (Ђопић 2, 147).

не склопити (не свести) ока (очи) – *не моћи заспати, бдети.*

Првог дана школских празника Амир је остао будан до 3 сата и 45 минута а другог дана није склопио ока све до 4 сата и 20 минута (Кишон, 128); – Већ прође пола дана, па цела ноћ и сада још један дан, а ти ни ока ниси склопио (Хемингвеј, 60); ЛАВРЕНТИЈЕ: Па држим, кад си дошао пре зоре, | Да бриге неке тиште те и море; | Ил' ако то не, онда наш Ромео | Сву ноћ, зацело, није очи свео (Шекспир, 60).

око за око, зуб за зуб – *осветити се равном мером, на исти начин.*

Гуске су очајно пиштале али смо ми, држећи се онога: „зуб за зуб, око за око и перје за перје”, наставили посао све док гуске не би остале голе као да су се тога часа из јајета излегле (Нушић 3, 54–55).¹⁴¹

оно што очима види, рукама створи – *врло је вешт, има златне руке.*

И после шездесете, прсти су јој били још толико спретни да је могла *оно што очима види, рукама да створи* (Тесла, 7).

отворити некоме очи – *открити некоме истину, упозорити некога на нешто, помоћи некоме да увиди суштину.*

Рекох му да велики Творац свих ствари живи тамо, па покажем руком небо; [...] да је свемоћан – може све учинити за нас, све нам дати и све нам узети; и тако му постепено отворим очи (Дефо, 206); Био је од оних крајње интелектуалних ликова – имао је највећи коефицијент интелигенције у Хутону – па сам помислио да би можда хтео да вечерамо негде заједно, уз неки мало интелектуалнији разговор. Понекад је стварно умео да ти отвори очи (Селинџер, 146).

отварати/отворити очи (четворе очи, стотине очију) – *нарочито пазити, обраћати/обратити изузетну пажњу.*

СТРАХИЊА Времена су мутна и преокретна. Пази на дом. Мани се свирке и песама и отвори стотине очију (Михајловић, 23); Поводом ових подвига родитељи моји и сви укућани утврдили су да сам „врло живо дете”, те се мајка чак и приликом посета брижно вајкала: „Ја не знам шта ћу, морам отворити четворе очи, онај мој мали је необично живо дете!” (Нушић 3, 40); – Е, то ће те научити памети, па други пут добро отварај очи с ким се измотаваш (Твен, 16). „Ова весла су добра замисао; али дошао је час да се добро отворе очи” (Хемингвеј, 60).

отворених очију [и ушију] – *пажљиво, опрезно, промишљено.*

Не знам како то да назовем, нити ћу истицати да нас нека тајанствена виша одлука нагони да постанемо оруђе сопствене пропасти, чак и кад је она пред нама, и да у њу срљамо отворених очију (Дефо, 16); Сатима [би] чукао прикривен иза дебала обореног дрвећа обраслих гљивама, отворених очију и ушију за све што се миче и даје гласа од себе (Лондон, 113).

очију ми (ти итд.) (оба ми (ти итд.) ока)! – *при заклињању (очима, видом).*

– А, онако, ниси крив? – Очију ми, нисам! (Веселиновић, 282 – 283); Па рече: – Будо, | оба ти ока, | а где се само | тако наљоска? (Ерић 1, 101).

очи соколове (соколово око) – *изузетно добар вид, изванредно запажање.*

У мене су очи соколове, | С очију сам свему роду драга, | Понајвише џанум Осман-аги (Народна лирика 2, 47); Код тих речи Цврца гурну ногом Дроњу, који је седео до њега. То је он, разуме се, кришом учинио, али оштро соколово око ’Арамбашино опазило је (Нушић 1, 100).

очи су се некоме отвориле – *схватио је нешто, обично после дуже заблуде.*

Никако у онај мах да се сетим шта му то у ствари значи – наравно, али сад су ми се отвориле очи! (Твен, 151).

¹⁴¹ Нушић духовито наставља фразеологизам, водећи се његовом структуром и значењем. Могуће је да мењањем реда речи (убичајенији ред речи је онај који је наведен у одредници) писац имао за циљ да „олабави” структуру фразеологизма како би му додао трећи део.

очи у очи – *насамо с неким, удвоје, непосредно; отворено, искрено.* → **лице (лицем) у лице.**
– Ово су смрдљиве стенице што те нападају из мрака. А кад им станеш очи у очи, они се вију као црви!... (Веселиновић, 304); Писало је од речи до речи: „Желео си да се погледамо очи у очи и зато ти дођох на ноге те да се упознамо” (Нушић 1, 46).

пада некоме нешто у очи – *запажа нешто, примећује нешто, привуче нешто нечију пажњу.*
Кад се слон окрете налево, дечаку паде у очи други призор: на удаљености од пола километра опази пространу њиву мањока (Сјенкјевич, 265).

парити очи – разг. *уживати, наслађивати се гледајући, буљећи у некога/нешто што је лепо, узбудљиво.*

Погледи [су] им били прикуцани за ограду од решетака иза које су мангупи парили очи, добацујући нешто што се не препоручује на часовима моралног васпитања (Олујић 2, 18).

пасти у очи (ударити у нечије очи, замаћи за око, запиње око за некога) – *бити запажен, уочен, привући нечију пажњу, интересовање, свиђати се некоме.*

– Да није која цурица замакла за око?... (Веселиновић, 29); Огрну га коластом аздијом, | [...] | Ја каква је, јада допанула! | У јуначке очи ударила (Епске песме 2, 106); МАРИЦА: „Дођи овамо и кад стигнеш, одседни у хотел „Европи”, али немој излазити нигде у варош. Мало је место па би одмах пао у очи” (Нушић 6, 27); Негдје до иза подне Николетина је пораздјеливао све Италијане. Остаде му само онај непарни војник, Николо. За њега ником није запињало око, нит се десетару дало да га коме нуди (Ћопић 3, 39).

пљувати некоме у очи – *срамотити, вређати некога.* → **пљунути некоме у лице.**

– Зар да ми ви под седу косу пљујете у очи? (Веселиновић, 102).

погледати/гледати некога/нешто испод ока – **1.** *погледати/гледати, посматрати крадом, тако да се не види.*

Наишавши поред ње, Тисте Веден се доброћудно осмехну и застаде да је пријатељски потапше два-три пута по леђима, гледајући испод ока да ли то папа види (Доде, 50); Он се неколико пута плашљиво осврте на врата и прозор, погледа испод ока потамнелу икону од које су се на обе стране пружале полице с калупима, и испрекидано уздахну (Чехов, 32).

2. *погледати/гледати неповерљиво, с подозрењем, показивати нерасположење према некоме.*

– А, гле, ти за њу и не питаш!... Па погледа Станка испод ока (Веселиновић, 301); – Добар дан! – јави се он. – Добар дан, песниче! – одговори један гледајући га испод ока, заједљиво (Домановић, 209).

погледати нешто с пола ока – *гледати/погледати нешто без обраћања нарочите пажње.*

Тај трг је довољно да погледате с пола ока па да знате како ствари стоје (Олујић 2, 175).

порасту нечије очи – *постане грамзив, незајажљив, силно жели оно у шта гледа.*

Моје очи су порасле гледајући у хлеб, али сам их брзо обориио као да сам кривац, као да је моја глад била мој грех, који треба да сакријем, којег треба да се стидим (Раичковић 2, 54).

посматрати нешто оком некога – *ставити се у нечију положај, разумевати нешто из перспективе неког другог.*

Том посматра свој последњи потез оком правога уметника (Твен, 20).

пратити некога/нешто очима – *с напрегнутом пажњом гледати некога/нешто, нетремице.*

Станари су нас пратили очима све док нисмо закључали врата за собом, а онда је отац рекао да сада могу да почнем (Олујић 2, 148); А Јула још неко време гледаше за колима која иђаху Великим сокаком, и пратијаше их својим питомим очима (Сремац 2, 301).

превалити очима [на некога] – *погледати некога широко отворивши очи (чудећи се или претећи).*

– Молим те! – рече он. Турчин превали очима на њ. Лазара подиђе нека језа од тога погледа (Веселиновић, 195); – А ти баш тако, Бранковићу, је ли? – превали митраљеца очима и с привидним миром издува преда се читав облак дуванског дима. – Тако се друг издаје, а? (Ћопић 3, 103).

превртати (преврћати) очима – *пренемагати се, снебивати се, чинити се невиним.*

Обрен зграби нож и стаде да преврће очима. Као да сам ја крив за све што у књизи пише и што се тамо збило (Савремена приповетка – Братић, 115); Сирота Јуца, ње ми је само жао! Она, дабоме, не уме онако пиљити мушкарцима у очи и преврћати очима ко она њина актерка (Сремац 2, 99).

пред нечијим очима (на нечије очи) – *пред директним сведоком догађаја.*

Чинило им се да гледају како израстају ту пред њиховим очима (Савремена приповетка – Киш, 74); Лептирић је затим умро, и то је био први знак јесени, и то је било, на моје очи, прво умирање у бурету (Секулић 1, 33); Растао је, учио нове речи, почео да чита. Мој смисао је на моје очи постајао човек (Селенић, 207).

пред очима је (лебди, појављује се и сл.) некоме нешто – *а. нешто је видљиво, у непосредној је близини посматрача.*

„Извор нам је био пред очима све ово време, шифрован у највећем књижевном делу икад написаном” (Гибинс, 363); Има у осећањима тајанствених опруга које тако снажно покрећу душу ка неком предмету да је његово одсуство неиздржљиво, било да је тај предмет стварно пред очима, било да га само машта дочарава (Дефо, 181).

б. нешто је некоме на уму, у сећању, у мислима.

– Сада једино што треба да нам је пред очима – то је да добијемо битку (Молнар, 109); Дошавши себи, схватио сам ужаснут да више нисам у стању да замислим призоре из свога живота, осим оних из детињства, оних првих којих сам био свестан. Зачудо, они су се појављивали пред мојим очима и били запрепашћујуће јасни (Тесла, 69); БРАНКО: Чујте ме, госпођице! Од првог дана, када сам вас видео, једнако лебди ваш лик пред мојим очима (Трифковић, 37).

прелетети/прелетати очима некога/нешто (преко некога/нечега) – *погледати некога/нешто на брзину, површно. → прелетети некога/нешто погледом.*

Страхиња отвара свитак и прелеће очима преко њега. Онда застаје видно узнемирен и почиње брижљиво да га чита, болно и с напором (Михајловић, 28); Сима се заустави па нас прелете све очима, као хтео би да нас упита је ли добро (Нушић 1, 13).

пресећи/сећи (ошинути) некога оком (очима) – *строго, оштро, незадовољно некога погледати. → прострелити некога погледом.*

Крушка је секао оком. – А је ли ти? – Чујем, ефендија (Веселиновић, 202); Пресече га оком и прикова за место, загрмивши да одјекну оном пољаном: – Стој, Турчине!... (Веселиновић, 354);

А тога јутра била ми је још страшнија, огромна као планина, мрачна и туђа; уздрхтао сам када ме је ошинула малим, сивим очима и брзо сам устао (Цанкар, 96).

претворити се у око – *нарочито пажљиво гледати, пратити очима шта се догађа.*

Два дива, два рвача, два најбоља момка у селу кушају снагу... Све живо претворило се у око... (Веселиновић, 35); Кад је нови учитељ запевао, сви су се људи претворили у уво, а девојке у око, па га слушали и гледали и уживали у појању и персони његовој (Сремац 2, 62).

прећи очима по некоме/нечему – *погледати некога/нешто површно.*

Дјевојка мирно, пријатељски, пређе очима по својим новим друговима, али се затрављеном Николетини учини да их она, редом, покоси једним јединцатим рафалом (Ћопић 3, 48).

пробости некога оком – *погледати некога продорно.*

МЕРКУЦИО: Авај, сироти Ромео, па он је већ мртав; прободен црним оком једне беле намигуше; прострељен кроз ухо љубавном једном песмицом; прошишан кроз само срце стрелом оног слепог дерана; па он да се испрси испред Тибалда? (Шекспир, 62).

пуче (сине) некоме пред очима – *постало му је (најзад) сасвим јасно, схватио је праву истину (о дотадашњој заблуди).*

Њему тек сад пуче пред очима, сад тек виде шта хтеде Лазар учинити с њим. Та он је пуцао па њега, он га хтеде убити!... (Веселиновић, 47); Кад је прочитају читаоци, уједаред ће им пући пред очима и мораће извикнути: „Види, види Јуле!” јер ће им сасвим појмљиво и разумљиво бити Јулино понашање (Сремац 2, 105); И ту Николетини тек сад сину пред очима да су га ова двојица, широња и дугоња, узели у ствари под унакрсна питања (Ћопић 3, 79).

рећи (скресати и сл.) некоме нешто у очи – *без икаквог устезања, отворено, слободно рећи (пребацити и сл.) некоме нешто. → у брк се некоме смејати (и сл.), говорити (казати и сл.) некоме нешто у лице.*

Симан се напола придигао, али само зато да би могао аги у очи да скреше оно што ни сам није помишљао да би смео да му каже (Андрић 2, 324); А данас, ето, дочека човека на своме огњишту, и он му у очи рече: „Неће девојка у твој дом и за твога сина!” (Веселиновић, 187).

севати/севнути (сенути и сл.) оком (очима) – *гледати/погледати оштро, строго, изражавати погледом љутњу, бес. → севати/севнути погледом.*

– А ако те буду натерали? – рече Станко и упиљи у њу. – Мене не може нико натерати! – рече она и севну оком (Веселиновић, 72); – А... то мора бити. Иван сену оком. – Никад! – рече он (Веселиновић, 188); Уто се у слабој светлости с огњишта појави црнокожи Гебр и, севајући очима, подиже увис две мале рукавице отворене боје и запита: – Чије је ово? (Сјенкјевич, 49).

склони ми се (вуци ми се, губи ми се, иди ми и сл.) с очију (испред очију)! – *разг. у љутњи: нестани из моје близине!.*

КАПЕТАН: Ћут’! (Анђи.) Склони ми испред очију и једно и друго, склони ми их, молим те, јер ми се смркло (Нушић 6, 89); – Јао, вуци ми се с очију, Томе, док ме ниси опет разљутио (Твен, 119); – Море, губите ми се с очију, цукеле једне сељачке, док сад нисам... (Ћопић 3, 13); КАПУЛЕТ: Ти, усукана мршо! Ђубре! Марш! | Лојана лорфо! С очију ми иди! (Шекспир, 98).

склопити (свести) очи – **1.** *заспати, уснути.*

У кревету гледамо снове, | чим нам се око склопи (Антологија – Витезовић, 54); Залуд се капетан мучио да сведе очи – сан његов беху окупили Чекерези! (Лазаревић, 240).

2. еуф. умрети.

– Тако је, Заврзане! Ти имаш право! Сваког тренутка се могу очи склопити (Веселиновић, 374); То је желела и молила бога да доживи, па онда не мари да склопи очи (Сремац 2, 61).

скочити некоме за очи – *оштро, разјарено напасти некога, жестоко се подухватити с неким у сукобу.*

Ојађену диву учини се да то деца Ћосова полетеше и да ће му сад одозго за очи скочити, па брже--боље скочи и као луд наже бежати низа стене (Шаљиве приповетке, 30).

слеп код (крај) [здравих] очију (слепо око) – **1. неписмен, необразован човек.**

– Ако бог да здравља, даћу одмах на јесен и Сенадина. Нећу ја да ми деца буду слепа код очију! (Глишић, 229); „Има л’ ока слепа, школа га отвара! | Шаљ’те децу нека од њих људе ствара!” (Уметничка поезија о Св. Сави – Змај, 89).

2. онај који не види очигледне ствари, не схвата, не разуме ништа.

Како је могуће да је један човјек, човјек заиста натпросечних својстава као што сте ви... слијеп крај здравих очију? (Матеш., Ф 1962).

смрачи (смркава/смркне) се некоме пред очима – *губи/изгуби присебност од узбуђења, мржње, љутње.*

И, без икаква напрезања, одскочи белегу за читаву стопу. Лазару смрче пред очима... (Веселиновић, 33); Срце и жиле тукли су му тешко, пред очима му се смрачивало, дисање му се убрзало, али он стисну зубе и покуша да савлада узбуђење (Сјенкјевич, 74); Најзад престадоше хаљинице, не појављују се више, и њему се смрче пред очима, па уђе у празну учионицу и седе да се празан проводи и пати (Твен, 113).

ужагрених очију – *посматрајући нетремице, с великим узбуђењем.*

Дивни предео, који је опијао и заносио Аску, дигао се одједном као танка и варљива завеса, а пред њом је стајао вук ужагрених очију, подвијена репа и као на смех малко искежених зуба (Андрић 2, 74); Видео је неми круг ужагрених очију, исплажених језика и даха као сребро, како се примиче (Лондон, 54).

узети некога на око – **1. почети упорно мотрити, пазити на некога/нешто.**

– Нисам видео добро и, баш када сам га узео на око, нестао је (Молнар, 49).

2. нанишанити на некога/нешто.

Ратници већ узели сваки по једног на око и чекаху заповест (Веселиновић, 391).

у (између) четири ока – *без сведока, насамо.*

Сиромах кројач је слутио шта то значи када лекар хоће да разговара с њим у четири ока (Молнар, 188); БРАНКО: Ја бих имао неколико речи између четири ока (Трифковић, 51).

украде некоме нешто из очију – *веома је спретан лопов.*

– Требо си сам да држиш риф. Лопови су то; све сам лопов до лопова! Украшће ти из очију (Сремац 2, 251).

у нечијим очима – *према нечијем мишљењу, суду.*

Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова (Андрић 1, 195); И поп му се загледа у очи; загледа се тако да је Иван осетио колико је мален у поповим очима (Веселиновић, 210).

упрети очи у некога/нешто – *гледати/погледати некога/нешто с нарочитом пажњом.*

Све су очи биле упрте у њега. Лазар је осећао како му срце бије јако (Андрић 2, 11); Све очи су упрте у Жену, а њене некуд високо, у блистави полијелеј (Михајловић, 104); Није више скакутао, није се више ситно шепуркао, него се кретао крупним достојанственим лагацким гегањем као што доликује гусару који зна да су у њега упрте очи читавога света (Твен, 160).

читати/прочитати некоме нешто из очију (ока) – *погађати/погодити нечије жеље, намере, тајне по изразу лица.* → **читати некоме нешто на лицу (с лица).**

– Јеси рвач? – упита га, а из ока му се могло прочитати да му је понос увређен (Веселиновић, 85); Па кад га ја погледам и помилујем га, а њему мило и чисто му читам из очију како и он мене саветује, исто онако као ја њега: „Па зар не можеш, бато, који пут да научиш лекцију, него вечито извлачиш батине” (Нушић 1, 87); Није зучнуо ни једну једину реч, јер је прочитао у Томовим очима „опасност” (Твен, 33).

чувати (пазити, волети и сл.) некога/нешто као очи (око) [у глави] – *изнад свега, особито волети, чувати некога/нешто с највећом пажњом и љубављу, као светињу, као нешто најдрагоценије.* → **чувати (и сл.) некога као очињи вид.**

„Кад ја стекох мила зета свога, | Ком’ љепоте у хиљади нема, | Вољећу га него око једно, | Вољећу га њег’ једнога сина” (Епске песме 2, 84); Напаса Лујо свог Јаблана. Пази га као очи у глави (Кочић 1, 72); – Ја, ја, која твоју децу волим као очи у глави, ја то да доживим! – јецала је стрина и, разуме се, из очију је лила киша суза као из решетке за туширање кад се повуче онај ланчић (Нушић 3, 142); – Ти само чувај онај зуб! Да га чуваш ко очи у глави! (Сремац 2, 194).

ОКОВ

бацити некога у окове – *осудити некога на робију.*

Када га је пре три године, у мају 1839, за време своје прве буне, Вучић домамио у Крагујевац, оптужио пред народом а онда бацио у окове, Господар Јован је схватио да долази време испаштања (Савремена приповетка – Велмар-Јанковић, 70).

ОКОЛО

около-наоколо – *унаоколо, по околини.*

Није покушавао да побегне, но је измицао около-наоколо по логору (Лондон, 57); Плевио је човек около-наоколо, окопавао, гонио перад (Раичковић 1, 47); Е кикоћу, е шепуре се, е вијају се, све около-наоколо (Твен, 138).

окренути

окрене се / окреће се (преврне се и сл.) некоме соба (вајат, свет, улица и сл.) [око главе (њега итд.)] – *запрепасти се, пренерази се због изненадне вести, неочекиваног догађаја.*

– Тебе просе! – рече Крунија. Њој се окрете вајат око главе... (Веселиновић, 166); Попу се окретала соба око главе... И што је више мислио, све му се чинило вероватније ово причање Ногићево... (Веселиновић, 179); – Шта? – узвикну Бока. – Овде ће градити кућу? [...] Боки се окрете свет (Молнар, 209); Мени се преврну Хиландарска улица заједно са Митрополитовом баштом (Нушић 6, 10).

окрени-обрни – разг. *узми како год хоћеш, овако или онако.*

Окрени-обрни, док ти истом Веселица подскочи с мјеста као да га убодоше шилом и дрекну (Ћопић 1, 52).

олово

[тежак] као олово (од олова) – *веома тежак.* → **тежак као млински камен** (а), **тежак као клада.**

Па, било му је жао дечака који живе у Калифорнији где се патике носе целе године па они и не знају какав је осећај изути зиму, сљуштити са стопала кожне ципеле тешке као олово (Бредбери, 25); Додуше, сад је осјећао неку тежину у глави. Сама се спушташе на прса, а трепавице, као од олова, покаткада се склапаху... (Ћоровић, 29).

олтар

довести некога до олтара – *венчати се с неким, оженити се неким, удати се за некога.*

Чини, чини, | Чинимире, | да опчини | Ђеру Дара | и доведе | до олтара! (Ерић 1, 24).

опанак

дерати опанке – *узалуд ићи некуд.* → **трошити ђонове.**

– Ено њега у Лондону, крка пите и кајгане, а ти, бенасти Јанкеља, дери своје рођене опанке по брдима и продаји зјала (Ћопић 3, 90).

притегнути опанке – *спремити се за путовање, обично дугачко.*

То рекао, на ноге скочио, | Па на кајиш прите’е опанке, | Па упрти упртњачу торбу (Епске песме 4, 36–37); „Ко је пјешак, притежи опанке, | Па на ноге, децо Арнаути!” (Епске песме 6, 78); Стрпала би, јадна, у чобанску торбицу комад зобенице и сатљик ракије, притегла опанке па на пут... (Ћопић 3, 151).

опарен

скочити (и сл.) као **опарен** – *нагло, брзо, сместа (скочити, побећи и сл.) од страха, због непријатности и сл.* → **скочити** (и сл.) као **опрљен.**

КАПЕТАН (*скочи као опарен*): Деша? Дај овамо! (Нушић 6, 91); И не заврши, јер капетан Глен скочи као опарен. – Ракета у даљини! – узвикну – Ракета! (Сјенкјевич, 334).

опепелити*

ни опепелити – *неће ни да чује за нешто, не да ни реч да се о томе проговори.*

Да се даду за њима у потеру? Ни опепелити! Та они су били срећни и пресрећни кад су се докопали доњег спрата, а да нису сломили врат (Твен, 220).

опет

опет и опет – *много пута, стално.*

Бич је ударао по њему, опет и опет, а он није ни скамукнуо нити се отимао (Лондон, 86); Ето и нових похађања, и све се морало причати из почетка, па опет и опет, и то тако бар још нека два сата (Твен, 245).

* *посути пепелом.*

опис

променити (изменити) лични опис некоме – разг. *премлаћивањем изобличити, изменити изглед некога.*

„Дај ми јабуку, или ћу ти променити лични опис” (Мақјуан, 61); – Обећај да ћеш му изменити лични опис, том копилану! (Олујић 2, 146).

опрљен

скочити (и сл.) као опрљен – *нагло, брзо, сместа (скочити, побећи и сл.) од страха, због непријатности и сл. → скочити (и сл.) као опарен.*

Ивану те се тако унезверио, али се још више зачуди кад виде и кмета тако исто бледа, где се враћа из кованлука. [...] И Сима скочи као опрљен (Веселиновић, 60).

орак

да му (јој итд.) орак из руке не узмеш – *каже се за онога ко је прљав, неуредан, дегулантан; ружан, гадан.*

– Е, да сам пожео | и покосио, | ја би’ те сместа | запресио! | – Ти! Ху-ху... | Светог ми Луке, | не би’ ти узела | ора’ из руке! (Ерић 1, 66).

тврд орак – *несавладив, тежак проблем.*

„Јаки зуби и тврд орак сломе; | добра сабља топуз иза врата, | а камоли главу од купуса” (Његош, 188).

оружје

бити оружје у нечијим рукама – *бити коришћен за остварење нечијих циљева.*

Из Девине приче видело се да су главни кривци Крушка и Маринко. Међутим, Иван је био оружје у њиховим непоштедим рукама... (Веселиновић, 245).

дићи се / дизати се (скочити) на оружје – *подићи устанак, започети борбу против непријатеља, окупатора и сл., побунити се.*

Сваки који је ма и најмање осећао срца у грудима, дигао се на оружје (Веселиновић, 293); Од Трипуна до Светога Ђурђа | Сваку ноћцу мјесец се хваташе, | Да се Србљи на оружје дижу, | Ал’ се Србљи дигнут не смједоше (Епске песме 6, 7); Кад се међу њима нађе Мухамед-Ахмед, данас звани Махди, који објави свети рат под изговором да у Египту пропада права вера Мухамедова, сви скочише на оружје као један човек (Сјенкјевич, 16).

положити оружје – *предати се непријатељу, противнику, одустати од даље борбе, покорити се некоме.*

Веровао сам да не пишем Меланији, већ Рашиди, и у писма сам уносио толико стрепњи, нежности и нестрпљења да је Меланија, коначно, положила оружје и предајући нам о електромагнетима нагло поцрвенела, ухватила се за чело, насмејала и истрчала из разреда, јер сам јој ја мислећи на Рашиду заказао састанак после часа (Олујић 2, 115).

осветити се

ко се не освети, тај се не посвети – нар. посл. *лоша дела треба казнити осветом.*

– Иако божански закони кажу да си грешник, земаљска правда и ми, грешни људи, велимо ти: „Ко се не освети, тај се не посвети!...” (Веселиновић, 299).

основ(а)

из основе (основа) – *потпуно, сасвим.* → **из (до) темеља.**

Док га нисам окусио, ја сам о пољупцу мислио да је то само једна нешто слађа бомбона, али чим сам наслонио усне на усне, ја сам из основе променио мишљење (Нушић 3, 201); Ујна се из основа промени према Јовану, Милеви и Ненаду (Савремена приповетка – Савић, 83).

основати

основат-непоткат¹⁴² – *каже се за недовољно зрелу, недораслу, неоформљену особу.*

– Ето ти је види, основато-непоткато, ни кука ни струка, али јој драги бог дао памет (Топић 1, 74).

остали

између осталог – *осим тога, узгред буди речено.*

„Између осталог, открићеш да ниси једини кога је збунило, уплашило и чак му се згадило људско понашање” (Селинцер, 200).

отац

бити некоме и отац и мајка – *бити најмилији, бити од навеће користи.*

– Дођи, брате, к нама!... Гора нам је и отац и мајка!... (Веселиновић, 138); Плугови почеше рђати, али се тим више светлела дуга шара, која је овом вековном робу била и отац и мајка... (Веселиновић, 297); Иду Турци цару на парницу: | „Цар Сулеман, и отац и мајко | Нијеси ли јасак учинио, | Да с’ не пије уз рамазан вино” (Епске песме 3, 54); „Аман, пашо, ти отац, ти мајка! | Да л’ не знадеш, да л’ за нас не хајеш? | Ђаури нам земљу прихватише” (Епске песме 6, 60).

ва им’ оца! – *у великом чуђењу, забезекнутости.*

Зар човеку који ти је толико добро учинио да не смеш рећи ни хвала?... О, ва им’ оца!... Ја, брате, не бих тако радио! (Веселиновић, 158).

волети некога као рођеног оца – *истински волети некога старијег, волети некога као најближег члана породице.*

– Ја сам те волео и поштовао као оца рођеног... Не говори тако, јер ћу те омрзнути!... (Веселиновић, 403).

као да су од једног оца – *имају исте особине, исти поглед на живот.*

– Сам лопов, хајдук!... Све је то једна сорта, као да је од једног оца. Нема ти у њима искре оне душе домаћинске, него... како да речем... све је, брате, некако хајдучко... (Веселиновић, 141).

од (са) оца на сина – *од нараштаја на нараштај.* → **с колена на колена.**

Схватио сам да мисли на Шпанце, чија су се свирепства прочула надалеко и остала у сећању свих народа, преношена предањем од оца на сина (Дефо, 205); Свако племе има своју епопеју од по десет и више хиљада стихова, што прелази са оца на сина, и које сви ратници знају напамет (Петровић, 17).

¹⁴² Према нашим сазнањима, аутор овог фразеологизма је управо Бранко Топић. Иако нисмо имали намеру да у Речник уносимо индивидуалне творевине писаца, код овог примера начинили смо изузетак јер је он веома занимљив и драгоцен. Своју ефектност он дугује полусложеничкој структури (која није много честа међу фразеологизмима), рими, застарелости глагола *поткати* (према уобичајенијем *уткати*), као и ређом варијантом трпног глаголског придева (*основат* према *основан*).

оца ти (му итд.)! – *псовка, у љутњи.*

ЖИКА: Како то, оца му, не помислиш мало: „Ови чиновници падоше с ногу радећи, право је да се одморе и да као људи проговоре реч-две” (Нушић 6, 67).

очеви јели кисело грожђе, синовима трну зуби – *деца испаштају родитељске грехе; делање неког човека утиче не само на њега самог већ и на његову околину.*

Младић: А, не, не, не пијем као мој отац, кажем ја њему, али, кад је реч о добром вину, врло радо... Марија Риго: Ниси ваљда ти син оног... господе боже [...] Младић: Мислите на чика-Јошку? Јошку Чутурицу... [...] Очеви јели кисело грожђе, синовима трну зуби... (Киш 2, 26).

отуд

отуд и отуд (одовуд) – *са свих страна.*

Па облеће и отуд и отуд, | Чува главу Турчин-Влах-Алије | А ошину господара свога (Епске песме 2, 32); Куд се год ко крене и отисне кроз нерасплет ходника, виде се и назиру у даљини светиљке што жмиркају отуд и одовуд, а стални покличи и револверски пуцњи једнако се глухо и потмуло проламају испод сводова тамних (Твен, 248).

очњак

показивати очњаке – *претити некоме, успротивити се, показивати своју оштрину, борбеност.* → **показати зубе.**

Мајка ме поучавала животу: како се маше репом, како се показују очњаци, како се чисти крмељ из очију и како се терају досадне муве (Киш 1, 77).¹⁴³

оцак

на оцаку – *код куће, у кући.*

У дворове куга ударила, | Поморила и мушко и женско, | На оцаку нико не остао (Епске песме 2, 22–23).

П

пазити

пази ти ње (њега итд.)! – *у чуђењу.* → **гле ти њега! (ње! итд.), видиш (види) ти њега (њу итд.)!**

– И хоћу ако ме и даље будеш изазивао! – Пази ти њега! (Твен, 13–14); – А је ли ти, шишкавицо, оваква и онаква, ти ми боље од мене знаш какав је вук, а?! Није зелен? Пази ти ње! (Ћопић 1, 13).

памет

бити кратке памети – *бити глуп, неинтелигентан.*

¹⁴³ Приповедач ове приче је пас, па се синтагма *показивати/показати очњаке* налази између фразеологизама и слободних спојева речи, стварајући на тај начин нарочити ефекат. На то да је ова синтагма употребљена двозначно, указује контекст – употреба више таквих група речи на једном месту (*махати репом*, терати оне који су *досадни као муве*). Ако се ова реченица тумачи на тај начин, и чишћење крмеља из очију, иако не припада фразеолошком систему нашег језика, може се схватити метафорично.

„Ал’ ћу слати, али слати нећу” | Женска страна мудро проговара: | „Господару, Црнојевић Иво, | Ког’ су љубе досле сјетовале, | Кога досле, кога ли ћ’ одселе, | С дугом косом, а памећу кратком?” (Епске песме 2, 89).¹⁴⁴

близу је памети – еуф. *паметно је, логично је.*

– Море, Томе, где само видиш да светлуца и игра нешто плавкасто, буди уверен да ту мора да има и какав дух у најближој близини. Па то је близу памети (Твен, 209).

где ми (ти, му итд.) је памет – разг. у чуђењу: *како сам (си итд.) могао (могла итд.) учинити такву глупост.*

– Јао, кад само црна помислим да сам га измлатила за оно мало скорупа, а где ми је памет – немала! – да сам баш ја сама тај скоруп просула јер ми је прокисао (Твен, 132).

доћи [до] (дозвати се) памети – *уразумити се, опаметити се (најзад).*

– Ваљда ће доћи до памети. Боље му критике не треба (Домановић, 213); – А како си ми ти, рођени Раде? Како ваш Ницекања, гања ли још политику или се већ дозвоао памети? (Ћопић 1, 19); КАПУЛЕТ: На души ми је тако лако откад | Памети дође та јогуница (Шекспир, 108).

држати нешто у памети – *мислити стално на нешто, не заборављати.*

Дијете једнако држи у памети шта му је отац казао да не меље у воденици ће нађе Ћоса, али сад већ помисли: што је, ту је (Шаљиве приповетке, 95).

занети некоме памет – *очарати, залудети некога, завести, опчинити некога.* → **завртети (замутити и сл.) некоме мозак.**

Ти ћеш још мало па, као и Маринко, отпаркивати сваку речцу што ти ко каже – Турчину!... Како ти тако занесе памет, ја не знам!... (Веселиновић, 210).

збогом, памети! – разг. *каже се кад се каже или уради нешто непромишљено или када се нешто не разуме.*

ЈОВАН: Семанер ротундер. ФЕМА: Право, Јохан, право. ЈОВАН: (Збогом, памети!) (*Отиде.*) (Стерија, 173).

здрава памет – *разуман суд, логично расуђивање.* → **здрав разум.**

Нисам просто ни помишљао на Бога или Промисао; поступао сам као бесловесно живинче по начелима природе и једино по налогу здраве памети (Дефо, 90); По здравој памети, по логици, по моме личноме дубокоме уверењу, по свима законима и божјим и људским и по свим правилима, ја сам требао да паднем на матури, али, ето, – нисам пао (Нушић 3, 73).

изгубити/губити памет – *полудети, смести се.*

И примаче јој се још ближе, па јој обави своју снажну, мушку руку око паса... А девојка изгуби памет... (Веселиновић, 322); АНЧА (у поласку): Међер је моја мајсторица сасвим изгубила памет! (Стерија, 161); – Е, е, мој Ницо, мој соколе, јеси ли ти видио како се лако губи и образ и памет... (Ћопић 3, 23).

научити некога памети – *уразумити, опаметити некога, казном избити некоме лудорије из главе, присилити/присиљавати некога да се понаша разумно.*

¹⁴⁴ Стихови епске песме алудирају на народну пословицу *У жене је дуга коса, а кратка памет.*

Претећи рече: – Нешто си расположен, Челе, чекај само, научићу те ја памети! (Молнар, 73); Временом је наш пекар почео да примећује како је комад маслаца који је он плаћао као један килограм бивао све мањи и мањи. Зато науми да сирара утужи и научи га памети (Шалјиве приповетке, 65).

ни накрај (на крај) памети није некоме нешто – *ни не помисли на нешто, не мисли никако да нешто чини.*

– Де, Хаче, није мени било ни на крај памети да цинкарим онога гостионичара, ја га доставио нисам (Твен, 269); Њој ни накрај памети није било да постане архитект, иако, судећи по зечевима наказно предимензионираним, неће постати ни вајар (Олујић 2, 47); – Ја сам се извињавао зато што сам вас кијајући испрскао... а није ми било ни накрај памети да се подсмевам (Чехов, 142).

оставља некога памет – *не размишља више рационално, постаје луд.*

То више није била Јелица, оно смерно девојче, него олуј који ништа више не може задржати. Крунији се одсекоше ноге. Она седе на креветац, осећајући како је памет оставља (Веселиновић, 119).

падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет – *одједном некоме сине идеја, помисли на некога/нешто, сети се некога/нечега.* → **дође (дошло је** итд.) **некоме нешто у главу, падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум.**

Одоше му мили снови. Он виде само да је бегунац и ништа више... Нека страшна мисао, страшна као авет, дође му на памет (Веселиновић, 41); – Та не, ал' верујте, пала ми на памет она песма: „У Милице дуге трепавице”... Па она њена збуњеност... идеална Српкиња! Па тек она стидљивост... (Сремац 2, 91); Хаку није падало ништа на памет (Твен, 275); – Двадесет и пет година до сада то ми није долазило на памет, а за пола сата пашовања – измува људе, свуче до гола и још мало, па покла, одера, испече... (Топић 3, 23).

памет у главу! – разг. *при опомени, упозорењу: добро промисли!, пази шта радиш!, доста је било забаве, лудовања!*

„Сад ћу и ја памет у главу, па ћу оштрије с њима...” (Веселиновић, 203); – Ко воћку какву загризе, заспаће мртвим сном. Памет у главу! (Росић, 32).

померити (шенути) памећу – разг. *постати луд, лудо, неразумно поступати.*

– Боље би било да је умро! – Боље! – рече поп. – Тешко њему!... Чини ми се да је и памећу померио (Веселиновић, 149); Цело је село скакало неко време као да су сви померили памећу (Сјенкјевич, 278); Ученици су се питали да није овај безмерно смели клинац почем шенуо памећу (Твен, 64).

помутити некоме памет – *смутити, залудети некога, учинити да постане пометен, неразуман.*

Па, опет, Станкове црне очи освојише. Загледа се цура у њих, а њихов сјај помути јој памет... (Веселиновић, 27); „Јер ненадне радости, као и болови, најпре помуте памет” (Дефо, 48).

попити памет некоме – *деловати на некога тако да постане неспособан за расуђивање.*

Она панорама, каже, као да му је памет попила (Андрић 3, 132); Марија Риго: Она мала црнка, она твоја Јулија, била ти је сасвим попила памет... (Киш 2, 55).

сићи с памети – *полудети, шенути памећу, не бити при чистој свести.* → **сићи с ума.**

– Не умем ти казати!... Али ми се чини да ћу с памети сићи ако ме се дотакнеш! (Веселиновић, 322); – Ма јесте ли ви сишли с памети, шта ли вам је?! – гракну Николетина (Ђопић 3, 78).

солити некоме памет – ир. *непотребно поучавати некога, наметати некоме своје мишљење, знање и сл., убеђивати некога у нешто што је очигледно, јасно, што не треба објашњавати.*

– Та немојте ми, господин-попо, солити памет, та усолњен сам ја добро, па зато тако и диваним (Сремац 2, 206); – Да је видим, како му се сад то слаже са оним њеним што ти вечито памет соли о празноверју! (Твен, 158).

стаје/стане некоме памет – *не може да верује у нешто, не може да схвати, каже се када се дешава нешто апсолутно непојмљиво, потпуно несхватљиво.*

Имала је очи плаве | оригинал морска плавет | носаше их посред главе | тако да ти стане памет (Антологија – Ршумовић, 91); Крв твоја и срце твоје блуди по дубравама, презајући од сваког шушња, а ти немаш ни наде да ћеш га видети – онда је страшно!... Ту стаје памет, ту усишу сузе... (Веселиновић, 95); ГОРИЛО: Да ли из језера, ил' можда из песка, | то не видех добро, појави се ала. | Да сте тамо били, памет би вам стала (Ђокић, 42).

узети се у памет – *добро промислити, размислити, пазити на своје поступке и сл., обично у некој озбиљној, тешкој ситуацији.* → **узети се на ум.**

ЈЕРОТИЈЕ: Од нас зависи спас државе, те се морамо озбиљно узети у памет (Нушић 6, 32); ПЕТАР: Узмите се у памет од мога домишљанства. Намртво ћу вас излемати својим гвозденим домишљанством, а одбацићу свој гвоздени мач (Шекспир, 117).

у памети је некоме нешто – *некоме је нешто у мислима, сећању.* → **у глави је некоме неко/нешто.**

Стално му је био у памети Гереб, издајник Гереб, који је носио фењер на острву (Молнар, 79).

урезати некоме нешто у памет – *натерати некога да нешто добро упамти, да не заборави.*

„Да! Ја сам био према вама добар!”, као да је за сваки случај хтео то урезати Сташи у памет (Сјенкјевич, 63).

утеривати некоме нешто у памет – *уразумити, опаметити некога, присилити некога да се понаша разумно или му помоћи у томе.*

Када код њих није успео, тољагом ју је утеривао у памет својим псима (Лондон, 81).

утерати некоме памет у главу – *научити некога нечему, уразумити некога.*

„Спуштавах се ја на ваше уже, | умало се уже не претрже; | отада смо виши пријатељи, | у главу ми памет ућерасте” (Његош, 190).

паметан

буди паметан (паметна)! – *при опомени, упозорењу: пази шта радиш!, не дај се преварити!, добро размисли!*

– Јанко, будите паметни. Од мене можете добити цигара колико хоћете (Молнар, 84); – Пази се, срећо моја, буди паметан – меко савјетује сплакана старица [...] – Нос' те белај, мајко, та нећу ваљда бити луд, него баш паметан. Та шта је теби јутрос! (Ђопић 3, 54–55).

јеси ми паметан (паметна)! – разг. ир. *како можеш тако нешто (непаметно) рећи (сислити, урадити или др.)*.

– Насадилa се ту на плот кô чавка па само гракће. – Гавран гракће, друже, а чавка чакиће – поучно рече цура. – Чакиће, чакиће! Е, јеси ми паметна! – подругну се Николетина. – Чакиће тука, ћурка (Ђопић 3, 63).

нисам паметан (паметна) – *не могу то да појмим*.

– Не могу да будем паметан зашто је то чинио!... Нисам ни мислио о томе!... (Веселиновић, 37); Како је дознао – нисам била паметна да знам ни онда, а исто тако не знам ни сада (Селенић, 227).

паметнији попушта – нар. посл. *не треба бити тврдоглав*.

Разуме се да сам, у тако неравној борби, готово увек ја морао да попустим, тешећи се притом и оном мудром народном изреком да паметнији увек попушта (Нушић 3, 68).

памтивек

од памтивека – *откад се памти, одувек*.

То за целу Европу беше најљућа зима од памтивека (Дефо, 277); МАЈКА Зна се шта је за жену и шта је женино од памтивека. Кажем ја теби, све је то зато што немате деце. Страхиња одмахује главом (Михајловић, 26); Најстарији људи причају да је овај крст ту од памтивека (НК о Св. Сави, 80).

памтити

не памтим – *одавно тога није било*.

– Красан човек! Ја онаког попа нисам видео, не памтим!... (Веселиновић, 150).

откад памтим – *одавно, откад сам свестан свог постојања*. → **откад знам за се (откад себе)**.

– Откад памтим, онаког дјечака нијесам видјео!... Оно се види да ће бити кућаник и домаћин (Веселиновић, 140).

памук

мек као памук – *доброћудан, веома добар, великодушан, благ (у понашању, опхођењу), мека срца*.

Била је сушта благод, мека као памук, није никог грдила, па чак ни Жужу, него је само саветовала (Сремац 2, 247); А сад учитељ који је био толико нацврцкан да је већ постао мек као памук – одмаче столицу, окрете леђа слушаоцима (Твен, 184).

папак

отегнути папке – презр. *умрети, погинути; цркнути*.

ГОРИЛО: (Увери се да је мртва, гурне је ногом.) [...] Теби нема спаса, папке си отегла (Ђокић, 35).

папир

бео као папир – *веома бео*. → **бео као зид, бео као млеко, бео као снег**.

За време тога причања лице господина Раулисона постало је бело као папир (Сјенкјевич, 45).

паприка

љут као паприка – *врло љут, бесан.* → **љут као звер, љут као змија, љут као пас, љут као рис.**

– Шта мислиш сад? Паприка је љући од праве паприке, пребиће те кад сутра дођеш у школу (Ђопић 2, 15).

црвен као паприка – *јако црвен од љутње.*

Заиста, нови учитељ изненадио је Ђоку баш кад је овај пред читавим четвртим разредом гласно рецитовао своју најновију „пјесмицу”: *Наш учитељ баш је слика, | нос му црвен ко паприка!* (Ђопић 2, 46).

пар

нема неке пара – *неупоредив је, изузетан је.* → **нема му (јој итд.) равна.**

Некад силан јунак и витез без мане, | коме у летењу нигде пара нема (Антологија – Бешевић, 176); „Можеш, сине, на мејдан изићи, | отићи ћеш, ал’ ми доћи нећеш; | јер си, сине, јако неразуман, | још ти нема ни шеснаест лета, | а Турчин је јунак од мејдана, | да му нема у крајини пара” (Епске песме 5, 87); САРА: То вам је жена, то је госпоја што јој нема пара (Стерија, 177).

пара¹

пуном паром – *а. свом/пуном брзином, што брже може.*

Летели су пуним млазом | над Европом | пола дана. || Да обиђе сва та места, | раздалека а и честа, | требало би брзом возу, | ако јури пуном паром, | или ауту „Јагуару”, | ако шиша пуним гасом, | отприлике седам дана; | голубу и коњанику, | пуним дахом, | месец дана (Антологија – Вучо, 189).

б. врло живо, свом снагом, свим силама.

Залуд неко из Земуна, | лево, десно, доле, горе, | пушта сваке црне ноћи, | пуном паром све до зоре, | једнооке, цинооке, | сјајнооке | рефлекторе (Антологија – Вучо, 251).

пара²

без пребијене паре – *потпуно без новца.* → **без динара у цецу.**

– Објасни јој да ћемо на пут само због кукавичлука кренути без пребијене паре у цецу! (Олујић 2, 124).

бити пун пара – *бити веома богат.*

Пун је пара, за промену. Некад није био (Селинџер, 7).

готове паре – терм. синт. *новац којим се може непосредно располагати, готовина.* → **готов новац.**

У покојног Јефтана Мрава, трговца из Мостара, пазаривао више пута један ћосо понешто робе, али увијек за готове паре (Народна књижевност 1, 27).

за исте паре – *истом приликом, уједно.* → **о једном трошку.**

„Не верујем ти. А рећи ћу ти још нешто за исте паре. Не верујем чак ни да постојиш” (Макјуан, 63).

згртати паре – разг. *зарађивати много пара.*

Он је адвокат неке корпорације. Такви само згрћу паре (Селинџер, 116).

лепа пара – *много новаца, велика сума новца.*

ЈЕРОТИЈЕ: Па онда, ти пандури зарађују лепу пару и на шверцу, па је право да се и они одуже држави (Нушић 6, 42).

млатити/намлатити [силне] паре – разг. *зарађивати/зарадити много новца (обично на лак начин).*

Намлатио је силне паре као погребник, кад је изашао из Пенсија (Селинцер, 22); „У суштини, само млатиш паре, играш голф, играш бриц, купујеш кола, пијеш мартиније и изиграваш главног дасу” (Селинцер, 182).

не давати ни пет пара за нешто – *не занимати се нимало за нешто.*

Било је то зато што више нисам давао ни пет пара за оно што би неко могао да каже (Олујић 2, 168–169).

пара (паре) вреди нешто – *много вреди.* → **злата вреди нешто, вреди нешто царевине, вреди нешто Цариграда.**

ЈЕРОТИЈЕ: Бре, господине Милисаве, где би ти био крај да си остао у војсци па да освајаш тако Европе. Овај план ти паре вреди (Нушић 6, 51); ДОЈКИЊА: Ова глава | Пара вам вреди! (Шекспир, 36).

сфућкати (и сл.) **све до последње паре** – *потпуно, све потрошити.*

– Кажем ти, сфућкао би ми тај зачас све до последње паре, без даљњег! (Твен, 205).

Париз

мали Париз – *мало место које је по лепоти или ономе што пружа (шарма, уметности и сл.) слично великом граду.*

Сељани, што ме прихватише и поведоше својим домовима, рекоше ми да је њихово село Мали Париз (Петровић, 49).

партија

добра партија – разг. *особа пожељна за брак, привлачан, занимљив, богат партнер за удају или женидбу.*

А мора се признати и то да је гђа Сида, као и свака мати, омекшала јако гледајући своје дете како јој из дана у дан чезне, и увелико се помирила с том мишљу да је Шаца доктор, или још боље „Александар доктор”, добра партија за њену Јулу (Сремац 2, 174).

парче

бацити некоме парче хлеба – *уделити некоме милостињу, дати ми оно што му је најпотребније за живот.*

ВЛАХ АЛИЈА И штене си рекла, је ли? И штене? Као штене сам и живео, као пас сам се вукао и чекао да ми (нагло јој зграби руку) таква господска рука баци парче хлеба (баци њену руку) али више не. Не, Алаха ми (Михајловић, 44).

пас

дотерати до паса – *доћи у тешко материјално стање.*

– Зато си ти сад и дотеро до паса! – Ал’ и јесам био ирош, ао, дука му! – рече и лупи о сто (Сремац 2, 222).

пàс

гладан као пас – *веома гладан.* → **гладан као вук, гладан као курјак.**

Ко искрено и страшно љуби | Истину, Слободу и Отаџбину, | слободан је и неустрашив као | Бог, а презрен и гладан као пас (Кочић 2, 188).

живети као пас – *бедно, лоше живети, под тешким материјалним условима.*

ВЛАХ АЛИЈА И штене си рекла, је ли? И штене? Као штене сам и живео, као пас сам се вукао и чекао да ми (нагло јој зграби руку) таква господска рука баци парче хлеба (баци њену руку) али више не. Не, Алаха ми (Михајловић, 44); „Несрећан је мој живот, гори од сваког пса...” (Чехов, 35).

има некога као кусих паса – *ир. некога има у великом броју, врло много.* → **[има некога] као на гори листа, има некога/нечега као плеве.**

– Али само да одеш нешто у Европу, има их, море, тамо ко кусих паса, па све скачу на све стране колико их има! (Твен, 204).

љут као пас – *веома љут, пун беса.* → **љут као звер, љут као змија, љут као рис, љут као паприка.**

Из авлије га је први опазио попин шаров, један грдан глават и чулав пас, са чулавим и пуним чичака репом, који је издалека, кад зине, изгледао да се смеје, али је та спољашњост његова била фалишна, јер био је љут баш ко пас, што рекли (Сремац 2, 40).

поступити с неким као да је пас – *лоше, нехумано поступати с неким.*

Хтео најбоље, а поступила с њим као да је пас, као да је права правцата џукела! (Твен, 77).

слагати као пас – *безочно, безобзирно слагати, изговорити очиту неистину.*

Заклео се у душу, у вјеру, у шта хоћеш, па опет слагао ко пас? (Ђопић 1, 21).

стругнути (и сл.) као пас од топа – *бежати свом снагом, у пуној брзини, главом без обзира.*

И док викну: „Хопа! Хопа!” стругну као пас од топа, нестаде га иза брега (Антологија – Цветковић, 208).

тумарати (и сл.) као беспослен пас – *ландарати, лутати без циља.*

Доста пута, као беспослен пас, тумарао је по селу и око села (Веселиновић, 22).

цвилети као пас – **1.** *јакo тужити, јадиковати на сав глас.*

Онда је моја мајка схватила да су се њене сумње обистиниле, вриснула је и полетела ка обали. Јурила је, јурила низводно, цвилећи као пас, боже ми прости, као човек (Киш 1, 78–79).¹³³

2. *очајно молити некога нешто.*¹³⁴

чечати (облетати око некога и сл.) као пас – *улагивати се некоме, додворавати му се.*

За све време њиховог разговора чечео је као пас и слушао њихове „паметне” разговоре... (Веселиновић, 21); Смејали би се највише Маринку, који као пас облеташе око Турчина, преклињући се да их је ту смотрио... (Веселиновић, 133).

¹⁴⁵ Приповедач ове приче је пас, те Данило Киш више пута користи анималистичке фразеологизме (в. одреднице *пасји (псећи) живот, показивати/показати очњаке, махати репом* у овом речнику).

¹⁴⁶ Славодобитно је објавио да је најтраженији терориста „цвилео као пас” (<http://www.politika.rs/>, 3. 11. 2019).

патка

новинарска патка – *измишљена, неистинита вест, обично објављена у новинама.*

Зна се само (уколико | све то нису новинарске | голе патке) | да постоји нека теза | Колумбијског факултета | по којој би један јеж, | [...] | путовао кроз Европу | отприлике пола века (Антологија – Вучо, 189–190).

патос

пољубити патос – *пасти на под, бити оборен на земљу (патос).* → **пољубити земљу.**

Стао сам на нечију ципелу и замало пољубио патос (Селинџер, 52).

паун

поносити се (кочити се и сл.) као паун – *правити се важан.*

– Онда ће се и момци за мноштво мамити и један другоме говорити: „Зор и кршне оне дјевојке у црвеној антерији!” – а ја ћу се кочити и поносити као паун (Шаљиве приповетке, 85).

пацов

побити некога као пацове – *убити на суров начин, у великом броју.*

ОШАЛОШЋЕНИ: Овог пута ћу учинити оно што је најпааметније – побићу животиње и звери ко пацове! (Ковачевић).

паша*

као паша – *каже се за онога који очекује да га други служе.*

Крчмар: – Ево ти флаша, | па пиј ко паша! (Ерић 1, 89); И као паша он чека да му се све дода (Савремена приповетка – Братић, 111).

пена

постојан као пена – *ир. несталан, нестабилан, превртљив.*

ЛАВРЕНТИЈЕ: Што год би | Тебе и јада твог, и он и ти | За Розалину бесте; и сад тако: | Обрнуо си ћурак наопако? | Кад је мушкарац постојан ко пена, | Може да грешти мирно тад и жена (Шекспир, 61).

перје

лети перје – *разг. жестока је битка, туча, бој.*

– Ајде ти стара, доље на цесту, па да видиш како лети перје (Ђопић 3, 125).

расте некоме перје – *осећа самопоуздање, задовољан је нечим, поносан на нешто.*

– А моја фамилија, а и сви паори, уживају већ, боже, па им већ, већ све расте перје, па ме фале и веле: „Ал’ умеш да цифраш!...” (Сремац 2, 302–303).

перо

из нечијег пера – *од неког аутора.*

Од путописа као књижевног жанра су ме, касније, највише одбили они чувени, стари списи, из пера некада гласовитих путника, писаца номада (Огњеновић, 30).

лак као перо – *врло лак, лаган; незнатне тежине.* → [лаган] као перце, лак као птица (1).

* високи војни и цивилни достојанственик у османлијском царству, у Египту и неким другим муслиманским државама.

СВАДИША: Ти ћеш да их браниш? То ме на смех тера. | Мали си ко бибер, лакши си од пера (Ђокић, 14).

машити се (и сл.) **пера** – *почети писати*.

Па се пера, попут копља, машам | и, занесен, прву пјесму пишем (Антологија – Ћопић, 339).

перушка

дићи некога/нешто као перушку – *дићи некога/нешто веома лако, без по муке.* → **дићи некога/нешто као перце**.

Див скини бреме, па како је био тешко задуван, отхукне тако силно да онај ветар диже сву Ћосову децу као перушке (Шаљиве приповетке, 30).

перце

дићи некога/нешто као перце – *дићи некога/нешто веома лако, без по муке.* → **дићи некога/нешто као перушку**.

„Ја тебе познајем, Крушко!” – рече му тај човек, па му приђе, ухвати га за врат и диже као перце какво... (Веселиновић, 204).

[**лаган**] **као перце** – *врло лак, лаган, незнатне тежине.* → **лак као перо, лак као птица** (1).

ДАВИД (*мален, низак, сув као грана, лаган као перце.*) (Кочић 2, 188); Тај терет је уосталом био као перце према другима којима су намеравали да га натоваре (Сјенкјевич, 257); – Видиш како је лагана, кô перце (Ћопић 3, 93).

перчин

седи перчин – *старац.* → **седа глава**.

Не видиш ту младића: све сами седи перчини (Веселиновић, 16).

песма

другачију песму певати – *изменити понашање, друкчије радити, мислити, говорити.*

– Лако му је тако говорити када му жена није ту, иначе би другачију пјесму пјевао (Савремена приповетка – Братић, 113).

певати исту песму – *говорити, радити стално исто; остајати при својим ставовима.*

Сваки дечко кога би Том сусрео певао би му исту песму на нов глас и бацао би га у тежу потиштеност (Твен, 189).

свак своју песму – *свако треба да ради према својим уверењима, онако како он мисли.*

– Свак своју пјесму, драги мој, нема нам друге, давно сам ја то вама говорио (Ћопић 1, 90).

то је песма – *кад се хоће истаћи да је нешто необично добро, лепо, складно и сл.*

„Ох, да су ти сви као онај Стефановић, то би била песма” (Витезовић, 51); – Е, то је дивно – то је песма, Томе, ако хоћеш да ти кажем (Твен, 289).

песница

дувати у празне песнице – *бити без средстава за живот, оскудевати.* → **дувати у прсте**.

„Док сам ја мислио и размишљао, дотле онај брат крцкао пару по пару, па ено га: он сад богат човек, а ја дувам у празне песнице” – вели један који је промашио живот (Нушић 3, 234).

сврби некога песница – *хоће да измлати некога.* → **сврби некога длан** (сврбе некога дланови), **сврби некога рука** (сврбе некога руке).

Песница ме је сврбела као сам ђаво. Ударићеш га у њушку тако да ће се прострети као стрина! – наређивао сам себи, иако нисам био од оних који су се мешали у туче, нити сам тренутно имао времена за то (Олујић 2, 90).¹⁴⁷

стиснути песницу – *запретити некоме, показати своју моћ.*

ЈУГ И кад је брже стигла та црнокоса девојчица и да одрасте, и да се начита, и да се насамује, да се покоцка са животом, да се уда и да целу простирку поново сручи на под. Мала девојчица са стиснутом песницом на грудима (Михајловић, 91).

пет

ни пет ни шест (девет) – *одмах без оклевања, без много размишљања.*

А кревет (ни пет, ни девет) | раздраган поче у месту скакутати (Антологија – Данојлић, 297); Најзад неки млади човек излану се; ни пет ни шест; њега, вели, страх, да су остали у пећини! (Твен, 247).

пета

бити (кидисати и сл.) **некоме за петама** – *следити, пратити некога у стопу, не пуштајући га из вида.*

И заиста, Бек је био утеловљен ђаво: кидисао им је за петама и обарао их као дивљач док су бежали кроз дрвеће (Лондон, 126); Чим они дођу, зна се, ту је већ у близини Луња, јер она је Стрицу увијек за петама (Ћопић 2, 82).

петама ветра – *журно отићи, побећи, умаћи, побећи главом без обзира, заждити.*

– Дјечурлијо, пут под ноге, ватру табанима, петама вјетра, хватај маглу! – сав срећан развика се пољар. Сутра ћемо сви у варош да тражимо Лану (Ћопић 2, 105).

под нечијом петом – *под нечијом влашћу (обично суровом), бити потчињен.*

За потлачене милионе који стењу под петом европских монархија и источњачких деспотија (Твен, 49).

потпрашити пете – *бежати, побећи.*

Очи су му биле готово црвене. За оне који су га познавали, то је значило да је потребно потпрашити пете и умаћи или поштено стиснути петљу (Олујић 2, 95); Вила хаљину задржи а сестре-вештице се брже-боље покупе и потпраше пете (Росић, 52).

прашити некоме пете – *терати, најурити некога.* → **потпрашити** (загрејати) **некоме табане, прашити/потпрашити** (испрашити, стрести и сл.) **тур некоме** (2).

Бркати хајдук Вељко | што је злотвору прашио пете | у почетку је сисао палац | и био немогуће дете (Антологија – Ршумовић, 114).

¹⁴⁷ Наведено значење има и следећи пример: Њега, видите, кад год би њега осетила иза себе, копито би је засврбело, а имало је и зашто. Тај никоговић Тисте ју је тако насамаривао! (Доде, 45). С обзиром на то да се говори о мазги, није речено *засврбела је песница*, што говори о томе да су речи у фразеологизму делом задржале своја значења. Другачији пример од наведеног био би *пошло је некоме нешто за руком*, који би се могао употребити и за радњу коју човек обавља неким другим делом тела, као и за радњу коју обавља животиња.

петак

дође (сване и сл.) некоме црни петак – *и њега једног дана снађе невоља, казна.*

Ко би се преварио да језерској приђе води, | том би сванô црни петак (Антологија – Бешевић, 223); – А ја све мислим: дође и мом Танасији црни петак. Е, мој Тане, мој Тане. Па ти лијепо клекнем и скинем ти револвер да не би пао непријатељу у руке (Ћопић 3, 82).

петао

други петли – *поодмакло јутро.*

КАПУЛЕТ: Брже, брже, брже! | Други су петли; звонцем свитање | Најавио је већ патролција (Шекспир, 111).

попне се црвени петао на нечији кров – *запали се нечија кућа подметањем ватре.*

– Колико ноћас попеће се црвени петао на твој кров... Сви ћете погорети као мишеви (Веселиновић, 271).

устати с првим петлима – *устати веома рано.*

Шеснаестог дана заспао је у шест поподне а устао с првим петлима (Кишон, 129).

Петар

кошта некога нешто као Светог Петра кајгана¹⁴⁸ – *врло је скупо, прескупо је.*

– А, фала, фала! Није то! Него нисам вам баш некако најбоље са стомаком – вели му поп Ћира, а у себи мисли: „Знам те, знâм, стари курјаче, и зашто си ту лулу запалио, и зашто си ме баш кајганом послужио! Ово је баш оно што кажу: „Кошта га ко светог Петра кајгана.” Ја сам платио и ту стиву лулу и ту кајгану (Сремац 2, 241).

Петко

женски Петко – презр. *мушкарац који се понаша као жена, бави се претежно женским пословима.*

ДОЈКИЊА: Де, де, ви, женски Петко, идите | Лезите: ако ноћас пожарчите, | Бићете сутра болесно зацело (Шекспир, 111).

петља

имати петљу (петље) – *бити одважан, храбар, смео. → имати три чисте (1).*

С једне стране стајао је њен отац, с друге брат. Луди сте ако мислите да сам имао петљу да јој приђем (Олујић 2, 167); Екли је само нешто промумлао кад му је Стредлетер рекао: „Како си?” Није хтео да му одговори, али није имао петље да ништа не промумла (Селинџер, 32).

стиснути петљу – *скупити сву храброст, смоћи снагу, одлучност.*

Очи су му биле готово црвене. За оне који су га познавали, то је значило да је потребно потпрашити пете и умаћи или поштено стиснути петљу (Олујић 2, 95).

пехар

испијати горки пехар – *трпети несрећу, непријатност.*

¹³⁶ Да је нешто прескупо, може се рећи и овим фразеологизмима *кошта ђаво и по* и *кошта црно испод ноката/ноктију*.

Дешавало се да један од нас двојице у кратком размаку узастопце ухвати две корњаче, док је онај други, за цело то време, остајао празних шака. Несрећни ловац је тих тренутака испијао горки пехар и губио наду да ће му се срећа икада више повратити (Раичковић 2, 47).

печат

давати печат нечему – *давати нечему основно обележје, карактер, видно утицати на нешто.*
То је читавој кући давало изузетан печат, као што усамљено дрво или сив каменит хрбат остају трајна биљега по којој ћемо запамтити какав бријег или голу брдску косу (Ђопић 1, 82).

печен

бити печен – *бити потпуно придобијен за нешто.*

А душа му се смешкала: – Овај је печен! – зашпапутао је он. – Ја сам подстакао угарке... биће врућа меса!... Једва једанпут!... (Веселиновић, 30).

бити печен и куван код некога – *боравити код некога радо и често, бити у присним односима.*
Зато је и отишла гђа Сиди, прибила се сад уз ту кућу и помагала јој свесрдно око спреме дарова и свега; била је, што кажу, и печена и кувана код поп-Спириних (Сремац 2, 277).

печурка

ницати као печурке – *појављивати се обилно и нагло, расти нагло.* → **изникнути као гљиве, ницати (устати) као трава из земље.**

Турски буљуци ницаху са свију страна, као печурке (Веселиновић, 312).

пеш*

зинути као пеш – *јако зинути (од узбуђења, зачуђености).*

Мој Сибе полудели, зинуо као пеш (Црњански 1, 246).

пизма**

имати пизму на некога – *мрзети некога.*

И то нико други него професор географије, онај што има пизму на мене (Нушић 1, 59).

пијан

као пијан – *омамљен, ошамућен, отупео.*

Као пијан, ошамућен, почне да се тетура (Росић, 56).

пик

имати пик на некога/нешто – **1.** *желети напакостити некоме, нанети штету некоме, прогонити, мрзети, малтретирати некога.*

– Па баш зато што си хајдук, ја имам пик баш на хајдуке (Нушић 1, 59).

2. *желети задобити некога, поседовати нешто.*

КАПЕТАН: Видиш ли да господин министар има пик баш на ове списе! (Нушић 6, 92).

пиле

као пиле у кучини – *потпуно збуњен, сметен.*

* *врста мале, ружне рибе, главоч.*

** *мржња, непријатељство, злоба.*

Збуњен сам кô пиле у кучини – | шта је љубав кадра да учини! (Антологија – Ршумовић, 323).

пиљарица

пљувати се (и сл.) **као пиљарице** – *пљувати се безобзирно, понашати се неукусно, вулгарно.*
– Пфуј, ево да ти пљунем у лице! – Пфуј! – и почеше да се пљују као пиљарице (Нушић 1, 139).

писати

писано му (јој, им итд.) је – *одређено му је судбином.*

Господ убија и оживљује || [...] не можеш буву да здробиш | Ноктом о нокат палца, ако ти писано није (Савремена лирика – Лалић, 109); – Тето, тето! – Не плачи, ћерко! Писано је! (Станковић, 91).

пиши [кући] пропало – *нема никакве наде, дефинитивно неће успети, нема помоћи, лека.*

– У сваком случају, за нас је тај новац – покојни, пиши пропало, мој Томе! (Твен, 270); Храбро је подносио своју јуначку невољу неке три недеље, а тада одједаред – пиши кући пропало – нигде га нема! (Твен, 285).

писмо

сматрати нешто Светим писмом – *схватати нешто као непроменљиво, у шта се не сме сумњати.*

Чонакош и Немечек су сваку његову реч сматрали Светим писмом (Молнар, 42).

пита

смазати некога/нешто као питу гужвару – *смазати брзо, халапљиво.*

Може сад вучина слободно прићи и смазати га као питу гужвару, он се ни лецнути не може (Ђопић 2, 28).

питање

горуће питање – *врло важно питање, питање које изазива опште интересовање.*

Питала сам једаред у Академији у Београду: Кад ће се једном плакатирати оно ужасно „горуће питање”. Кад би израз био наш, он би сигурно гласио „гореће питање”. Али израз је туђ па туђ: eine brennende Frage (Секулић 2, 17).¹⁴⁹

доводити/довести нешто у питање – *угрожавати/угрозити нешто, доводити/довести нешто у несигурност; сумњати у нешто.*

Тон гласа Тома Јорка није доводио у питање хитност позива (Гибинс, 81); Није о томе смео да говори ником, није приличило господину његовог кова да било шта од оног што је недавно купио одједном распродаје, а и завидна репутација коју је преко ноћи остварио на ступцима новина могла је зачас да се доведе у питање (Савремена приповетка – Гаталица, 126).

не правити питање од нечега – *прећи преко нечега, сложити се с решењем.*

Сваког дана је одлазио у школу као и сва друга деца и никад од тога није правио велико питање (Маџуан, 9).

питање живота и (или) смрти – *питање опстанка, врло важно питање, нешто судбоносно.*

¹⁴⁹ Пример је веома занимљив, јер Исидора Секулић говори о пореклу овог фразеологизма и његовој нормираности.

А како са мном није било ни механичара, ни путника, припремих се да се сам самцит латим поправке тог тешког квара. То је за мене било питање живота или смрти (Сент-Егзипери, 15); Када сам прихватио неки задатак, нисам то чинио са решеношћу која је својствена обичним људима. За мене је то био свети завет, питање живота и смрти (Тесла, 41–42).

унакрсна питања – *низ узастопних, невезаних питања којима треба да се онај коме су упућена збуну и тако наведе да и нехотице каже истину (обично у полицијској истрази, при саслушању).*

Па и њима би допуштено да напусте клупу за сведоке, а да им одбрана није поставила ни једно питање, а камоли више унакрсних питања (Твен, 196); И ту Николетини тек сад сину пред очима да су га ова двојица, широња и дугоња, узели у ствари под унакрсна питања (Ћопић 3, 79).

у питању је нешто – **1.** *неизвесно је нешто, несигурно је.*

Емил: Он је у том врло деликантном тренутку, када је био у питању живот, када је људски живот висио о концу, када је неизвесност стајала према нама (Киш 2, 40).

2. *ради се о нечему, тиче се нечега.*

Почнем посао, опет бескрајно тежак; али ко узмиче од тешкоће кад је у питању избављење? (Дефо, 127); Емил: У реду, у реду, не сматрам се ја увређеним, далеко од тога, него само хоћу да објасним како неке ствари кроз призму сећања почињу да се изобличују, а нарочито када су у питању успомене из детињства... (Киш 2, 32).

шкакљиво питање – *питање на које је тешко, незгодно одговорити.*

Заиста, руку на срце, стара га је стјерала у ћошак својим шкакљивим питањима (Ћопић 3, 46).

питати

да се ја питам – *да ја имам могућности да одлучујем, када би то од мене зависило.*

БРКА: Да се ја питам, ја би протерао аутобус овуда (Ковачевић).

не питај(те)! – *не тражи да ти се каже (јер је нешто неповољно).*

„Што су ми те тако ражљутили?” – | „Не питај ме, царе поочиме! | Познао сам сабљу баба мога; | Да сам Бог дђ у твојим рукама, | И ти би ме ’вако ражљутио” (Епске песме 3, 22); Пролазили су, потиштени, распасани и обрадани, а на сва питања само су безнадно одмахивали руком. – Не питај, издаја на све стране (Ћопић 2, 116).

јести (и др.) и не питати – *јести (и др.) својски, халапљиво, прилећи на неки посао.*

Чим из вреле рерне бане нека пита | одмах ето кита једе и не пита (Антологија – Ршумовић, 79).

пиће

ухватило некога пиће – *нагло се опио, пијан је.*

Марија Риго: Наравно, Емиле, само ми је жао што Анди није јео ништа. Још ће га то пиће ухватити... (Киш 2, 36).

пиштољ

го као пиштољ – **1.** *сасвим го, го голџат.*

... остах при Богу го ко пиштољ... (Матеш., Матош 3, Грађа).

2. *сиромашан.*

ЈЕРТОТИЈЕ: Писар друге класе и нема више него четрнаест месеци како је у овом срезу, а дошао је го ко пиштољ (Нушић 6, 21).

плакат

леп као са плаката – *веома леп, врло доброг изгледа.* → **леп као девојка, леп као слика, [леп] као уписан, као од шећера.**

Била једном једна Ката | у Перлезу близу Ченте | лепа као са плаката | па и лепша на моменте (Антологија – Ршумовић, 91).

план

оставити нешто у првом плану – *сматрати нешто најважнијим, најбитнијим.*

Када је у акцији, онда је бучан, многорек и нервозан. Човек задатка добро је у њему потиснуо личност и у првом плану оставио инструменат (Михајловић, 56).

потиснути некога у други план – *занемарити нечије мишљење, не придавати некоме важност.*

Марија Риго: Емиле, па да, потпуно сте ме ви са својим мушким разговорима потиснули у други план и не дате ми да дођем до речи (Киш 2, 34–35).

планета

стићи са друге планете – *веома се разликовати од већине људи.*

Мајкл бира не два најбоља, него два која баш су највише друкчији од свега што он јесте, и баш њима он хоче да докаже да није из другог света, стигао са друге планете (Селенић, 231).

планина

велик (огроман) као планина – *веома велик, крупан, висок.* → **велик као бачва, велики као брдо, као буре, велик као кућа.**

Одједном је спопаде такав страх да јој се учитељ учини већи од планине. [...] Сад јој се више није чинио као планина. Каква планина! Па то је само један злоћуд мамуран чича, од ракије пропао, вјечито кисео и љут (Ћопић 2, 60); А тога јутра била ми је још страшнија, огромна као планина, мрачна и туђа; уздрхтао сам када ме је ошинула малим, сивим очима и брзо сам устао (Цанкар, 96).

платно

[бити] **блед (побледети, убледети и сл.) као платно** – *бити веома блед, јако побледети, убледети и сл. (од болести, страха).* → **бео као зид, бео као креда, бео као креч, блед (побледети и сл.) као крпа, блед као мртвац, блед као смрт.**

ДОЈКИЊА: Ја је понекад боцкам па кажем како је Парис присталији; а она, очију ми, толико побледи кад јој то кажем, да јој никакво платно на овом земљином шару није равно (Шекспир, 68).

плач

бризнути (ударити) у плач – *нагло и јако заплакати.*

И када се генерал Јанош Бока осврну и виде да је сам, тако му се стеже срце да се генерал Јанош Бока наслони на капију и од срца, горко, бризну у плач (Молнар, 176–177); Кад дошла сестра и видела лутке са почупаним косама, ударила у плач и запевку, те дотрчала мајка и изгрдила Перу (Нушић 1, 134).

плева*

има некога/нечега као плеве – има некога/нечега врло много, у изобиљу, више него што је потребно. → **[има некога] као на гори листа, има некога као кусих паса.**

„Уз то, још имам, | пара ко плеве...” (Ерић 1, 51); – Зар код твоје куће има међеда? – Ихај, ко плеве! (Ћопић 3, 10).

плева и мрав – безброј, небројено много. → **тушта и тма.**

– Има тога гада плева и мрав (Ћопић 3, 125).

разбацати (разјурити и сл.) некога као плеву – растерати некога на све стране, разагнати.

→ **растерати некога као врапце.**

Ал’ кад му узаври | у глави пиће – | разбаца људе | као снопчиће. | Рикну Ика | ко три бика: | – Јашта, бре! | Ко плеву разбацам! (Ерић 1, 39); И када се, после два дана, вратио до лешине и затекао туце ждероња како се отимају о плен, разјурио их је као плеву (Лондон, 117).

плећа (плећа)**

дати плећа (плећи) – песн. почети бежати, побећи, одмаглити.

Пола копља у земљу нагнао, | А пола се одломило било. | Кад то виђе црни Арапине, | Плећи даде, бјежати стаде (Епске песме 2, 77); Кад Брђане Турци угледаше, | Плећи даше, а бјежати стаде (Епске песме 6, 91); БЕНВОЉО: Пре него што стигох да их раздвојим, | Погибе крепки Тибалд, а кад паде, | Ромео плећа даде (Шекспир, 80).

носити нешто на [својим] плећима (преузети (и сл.) нешто на [своја] плећа) – примити се одговорности, преузети бригу, терет око нечега. → **издржати нешто на својим раменима.**

Мој Отац још кућу носи | на плећима, снажан, чио (Антологија – Ерић, 307); СТРАХИЊА Ја не могу и нећу да носим на својим плећима цели век, али хоћу и морам да носим мали свет који ми је живот поверио (Михајловић, 95); Уозбили се Орашко и сав посао на оно мало земље око куће преузе на своја плећа (Раичковић 1, 61).

падне нешто на нечија плећа – западне некоме нешто на терет, на старање.

Цео Свет се опусти кад зна да је Пустолов ту негде. И онда? Онда све бриге Света падну на његова плећа... (В. Андрић, 13).

скинути (и сл.) нешто с плећа – ослободити се бриге. → **скинути некога/нешто с врата.**

РОМЕО: Никад напустити | Палату ову ноћи мрачне нећу: | [...] | овде | Остаћу ја, да овде одмориште | На вјеки вјеков себи подигнем | И скинем јарам звезда злимисџних | Са ових плећа трудних од живота (Шекспир, 126).

плод

уроди нешто плодом – постигнут је успех, остварен је резултат, нешто се успешно завршило.

Мој лов није уродио никаквим плодом (Раичковић 2, 108); – Треба ићи било којим правцем, куд било – ето то је у најмању руку неки напредак који може плодом да уроди (Твен, 254).

* љуичица житног зрња, која при вршидби отпада.

** горњи део леђа између врата и руку.

плот*

држати се некога/нечега као пијан плота – упорно, тврдоглаво, слепо следи некакво мишљење, став и сл., не одвајати се од некога/нечега.

ФЕМА: Зна вам та шта је шапов, или капов; она се држи свога паорлука што је од оца примила, као пијан плота (Стерија, 159); – Држаћу се ја удовице као пијан плота (Твен, 289).

плута**

пливати као плута – веома добро пливати, лако се одржавати на површини воде. → **пливати као риба**.

Он се одмах појави на површини, јер је пливао као плута (Дефо, 25).

плућа

из пуних плућа – 1. веома гласно.

Али је доба било ратно, нису, дакле, могли ништа друго до да му кличу. А то су и чинили, из пуних плућа, како им је грло подносило (Молнар, 122).

2. одлучно, смело.¹⁵⁰

→ **из пуних груди**.

пљувачка

гутати пљувачку – 1. осећати јаку потребу за јелом.

Чим би угледао какав дим, па ма на којој даљини био, он би скакао на ноге и жмиркајући буљио у његову сиву перјаницу готов да одмах тамо крене. – Сигурно пеку вола! – објашњавао је Јовици гутајући пљувачку (Ћопић 3, 143).

2. бити јако узнемирен пред каквом непријатношћу.

– Можда ћемо се ми препастаи Крајине. Сто хиљада преко ње је газило, орало је тенковима, палило. Можда чак и она крушка на Окановој Букви... Мали ратник застаје, запрепашћен, јадан, гута пљувачку. – Па да идемо даље, а? (Ћопић 3, 152).

прогутати пљувачку – савладати се и ћутати иако се доживљава страх, непријатност, трпети грдњу (обично оправдану). → **гутати/прогутати кнедлу (кнедле)**.

Мутно, као кроз маглу, Николетина је пратио шта он то ради. – Шта је? Куда ћеш? Јовица само тешко прогута пљувачку, жмирну, поново маче јабучицом и тек онда с напором протисну кроз грло: – Никола, брате, ми више не можемо заједно (Ћопић 3, 153).

по

и по (нпр. **јунак и по, књига и по** итд.) – за појачавање позитивног значења именице; у пуном смислу, одличан, изврстан.

Или желим тазе пустињску олују, не неку офуцану, што једва затрпа караван, него олују и по, која вас затрпава полетно (В. Андрић, 92); – Па исти је такав био и мој Џо – ђаво и по, не зна шта ће од несташлука. спреман на сваки обешечајак, али несебичан до крајности (Твен, 132); Испаде од наше Маријане невиђено лијепа кобила, кобила и по (Ћопић 1, 52).

* ограда од летава, дасака, сплетеног прућа; тараба.

** материја која се добија од коре храста плутњака.

¹⁵⁰ – Не образује се човек само читајући класике, него из пуних плућа учествујући у животу (<https://www.ekspres.net/>, 15. 5. 2019).

повој

од повоја – од раногa детињства. → **од малих (најмањих) ногу.**

– А то је дете, болан, расло на ваше очи!... Знате га од повоја!... (Веселиновић, 179).

у повоју – на самом почетку развоја, незрело, неразвијено.

Била би заиста пропаст, ако би се у ово време када је вештина радија још у повоју и када велика већина не изузимајући чак ни стручњаке, нема представу о његовим крајњим могућностима (Тесла, 75).

површина

избити на површину – доћи до изражаја, разоткрити се.

То је зло ровало и кидало у њему, а није могао ни помислити да га коме исповеди и повери; па и кад то зло доврши свој рад и избије на површину, нико га неће познати; људи ће казати просто: смрт (Андрић 2, 152–153).

повући

повуци-потегни – врло тешко, мучно, напорно, с неприликама.

Тада се они реше да га даду у шегрте. Разуме се, и ту је било повуци, потегни (Нушић 1, 26); То помаже и самој крви да и она извуче брадавицу сасвим, и да видиш, повуци-потегни: брадавица отпадне ко ништа! (Твен, 61).

погача

спљоштен као слепачка погача – веома спљоштен (о погачи, хлебу).

– А њена штрудла од прошле недеље била је спљоштена ко слепачка погача, ко да је спрам месечине печена (Сремац 2, 17).

умреће и моја наја*, **најешћу се и ја погаче**¹⁵¹ – нар. посл. *доћи ће и мој дан, ничије не траје вечно.*

Шта ту ја могу?... Доћи ће, ваљда, кадгод и мој дан!... Што рекло оно сироче: умријеће и моја наја, најешћу се и ја погаче!... (Веселиновић, 162).

поглед

бацити/бацати поглед на некога/нешто – 1. *летимично, површно погледати некога/нешто.*

Само да може ону коју чита да наслони на оне три или четири које ће читати доцније, и да понекад погледа истовремено у две књиге, само да поглед баци (Андрић 2, 59); Поднео сам моју диплому и он баци немаран поглед на њу (Нушић 3, 216).

2. *гледати некога са симпатијом, жудњом.*

Нека прича шта ко хоће, | најбоље је бити воће. || Чим је вријеме да се цвате, | већ бацају поглед на те (Антологија – Трифуновић, 94). → **бацити око на некога/нешто.**

бити [оку] на погледу – бити видљив.

– И ако би икад био старешина, овдје бих становао!... Све ми је оку на погледу... (Веселиновић, 261); Када Марко књигу накитио, | Књигу вр'е на јелову грану | Откуда је с пута на погледу (Епске песме 3, 102).

* хип. покр. *име које даје млада старијим женским особама, мајка, помајка, баба.*

¹⁵¹ У овој пословици, осим лексеме *наја*, могу се јавити и лексеме *мајка, нана*. Стога је ова пословица смештена у Речник према другој именици у њој.

мерити/одмерити некога/нешто погледом – *гледати/погледати некога/нешто оцењујући његову вредност, карактеристике.*

– Ја вас волим, Нађенка! Док се санке заустављају Нађенка мери погледом брег низ који тек што смо се спустили (Чехов, 56).

на први поглед – *одмах, сместа, чим се угледа, након површног посматрања, без удубљивања у нешто.*

Није то тако сложено као што делује на први поглед (В. Андрић, 46); Грозно звучи кад се каже, али стварно бих могао чак и да замрзим неког, онако *на први поглед*, ако има јефтине кофере (Селинџер, 117); По свему се видело одмах на први поглед да је кућа богата (Сремац 2, 42).

не одвајати (не моћи одвојити) поглед(а) од (с) некога/нечега – *непрестано, жељно, заинтересовано гледати некога/нешто.* → **не моћи одвојити ока (очи) од некога/нечега.**

А за њом је, нечујним корацима и не одвајајући погледа од ње, ишао матори курјак, дугогодишњи и невидљиви крвник њеног стада (Андрић 2, 76); Почео је идиотски филм. Толико је био дебилан да нисам могао да одвојим поглед с платна (Селинџер, 148).

поглед на свет (живот) – *мишљење о свету, животни став, животно уверење.*

А наш ручак кљуца | вашке под крилом | и посматра свет. | И није згодно | да за обед спремите | један поглед на свет (Савремена лирика – Максимовић, 37–38); Следеће године, изненада сам променио свој поглед на живот (Тесла, 40).

прелетети некога/нешто погледом – *површно кратко погледати некога/нешто.*

→ **прелетети/прелетати очима некога/нешто (преко некога/нечега).**

Тужним погледом прелети цијело Петрово поље, које се црњаше у сухомразици (Матавуљ, 243); Тешко [је] дисао и обезнањено гледао у даљину, а кад је најзад дошао к себи и видио около ђаке, учитељицу и школу, он их све зачуђено прелетје погледом као да пита: – Шта ћу ја овдје? (Ђопић 2, 115).

прострелити некога погледом – *строго, оштро, незадовољно некога погледати.*

→ **пресећи/сећи (ошинути) некога оком (очима).**

Нека их, ако желим, прострелим погледом, али не морам ни толико да се напрежем (В. Андрић, 19); Бока га погледа као да би га хтео прострелити погледом: – Ћути! (Молнар, 110).

севати/севнути погледом – *гледати/погледати оштро, строго, изражавати погледом љутњу, бес.* → **севати/севнути (сенути и сл.) оком (очима).**

„Напред, Пит. Разбиј му њушку!”, добацио је неко бескорисно. Бари Тамерлејн се окренуо и севнуо погледом, а дечак се повукао у гомилу (Маџуан, 61); Исте шетње међу осветљеним излозима затворених радњи, | Исти додир у погледима што севну у пролазу (Савремена лирика – Христић, 50).

уловити нечији поглед – *привући нечију пажњу.*

Покушах да уловим Рашидин поглед, али је сада њен отац стајао тако да сам једва могао да је видим (Олујић 2, 170).

у сваком погледу – *на сваки начин, свакако.*

Али им је он био дорастао у сваком погледу! (Твен, 177); Оно што сам за собом оставио било је прекрасно, надахнуто уметношћу и фасцинантно у сваком погледу; а оно што сам овде угледао било је механизовано, грубо и одбојно (Тесла, 49).

у том погледу – *с те стране, с тог становишта.*

Изгледа ми несумњиво да је моја слаба физичка конституција имала за последицу да су се моје духовне способности развиле брже но код друге деце, па да сам, у том погледу, сазрео пре времена (Миланковић 1, 162); СТРАХИЊА Ја никада нисам од ње ништа више ни добио до њену руку и њено тело. И никада ме није обмањивала у том погледу (Михајловић, 111).

позлатити

рука (реч и сл.) ти (му, јој итд.) се позлатила! – *каже се кад неко уради (каже) нешто добро, лепо, корисно.*

Никад нећеш сазнати: | шта то у страшном часу | руку твоју заклати. | И место смрт да сеје, | рука се твоја позлати (Антологија – В. Радичевић, 271); Он је видео како се она брани, опире, не стрепећи ни од гнева очева ни од клетве материне... „О, девојко, – мислио је он – да ми је да ти могу сваку твоју речцу позлатити!... Па, опет, моје би злато било ђубре!...” (Веселиновић, 173).

позор

позор! – *позив на појачану пажњу, слушање, гледање.*

– У шанчевима мир! Позор! Сада долазе... ево већ су овде! (Молнар, 195).

позорница

ступити на позорницу – *појавити се у јавности, постати активан члан друштва.*

Замислите, молим вас, деби, прво ступање на позорницу, прва појава у животу, па задоцњење од седам дана, и то у доба кад нису постојале наше државне железнице (Нушић 3, 26).

појам

немати појма [о нечему] – *не знати баш ништа о нечему, бити потпуно неупућен у нешто, не моћи себи нешто предочити.*

А како Сима нема појма о томе, одговара: – Наша се држава граничи са истока Бугарском (Нушић 1, 13); – Зар ти није јасно да Потер није био у стању да опази ама баш ништа? Зар ниси свестан да појма нема ни о чему? (Твен, 93); Појма није имала, али је ипак била боља од старе Тине и Жанине и, ако ништа друго, певала је добре ствари (Селинџер, 159).

убити некога у појам – *збунити некога својим аргументима, доказати нечије незнање о нечему.*

– Пошла ја, стара глупача, оној премудрој Харперовици па се све надам да ћу да је убијем у појам оним твојим преклапањем о неком сну, кад тамо, где ти ње да од бога нађе: прокљувала жена од Цоа да си ти долазио овамо и да си чуо све што смо говориле оне ноћи! (Твен, 167).

појас

заденути некога за појас – *ир. далеко надмашити некога, превазићи некога у снази, такмичењу, моћи, угледу.*

„Море, шта се правиш јунак, тебе би Матамута за појас заденуо!” (Нушић 1, 35).

засвирати и за појас заденути – *знати прекинути у правом тренутку, знати меру (обично у забави, разоноди).*

Из појаса хладно вадим фрулу и свирам. [...] Ја се неопазиче спуштам неоштећен низ индијско уже, Земљина Тежа остаје збуњена. Фрулу – шта? Заденем за појас (В. Андрић, 14).¹⁵²

покисао

као покисао – *потиштен, утучен.*

А Географи само побледе, и после дуго седе као покисли. То јест – изистински покисли, јер сам поручио тропски пљусак специјално за њих (В. Андрић, 26);¹⁵³ Стајали су на бријегу, изгубљени, сами као сирочад. Озебло нашушурен, као покисао, Николетина потиштено упита: – Куда би човјек сад? (Ћопић 3, 17).

поклан

спавати/поспати као поклан – *бити обузет тврдим/дубоким сном, спавати најчвршћим сном.*
→ **спавати/заспати као заклан, заспати/спавати као мртав, спавати као топ.**

Па иако није била ни обична чарка а толи борба, опет све поспа као поклано (Веселиновић, 386); А деца, напојена, нахрањена, пресвучена и намештена да спавају, спавала су као поклана целога следећег дана (Сјенкјевич, 336).

покој

прећи (и сл.) у вечни покој – *умрети.* → **прећи** (и сл.) у вечно блаженство, **отићи** у вечност, **поћи** на последњи (вечни) пут, **отићи** (одјашити и сл.) на онај свет, **преселити се** у успомену.

Када је овај блажени отац наш прешао у вечни покој, заветом остави манастир мени грешноме у скромном неком стању (Свети Сава, 35).

покров

под божјим покровом – *на целом свету.* → **под капом небеском (божјом капом), под небом (испод неба, под небесима).**

А који је то родитељ што мрзи своје дете? Има ли игде, под овим божјим покровом, таког чудовишта?... (Веселиновић, 300).

црн као мртвачки покров – *веома црн.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као катран, црн као мастило, црн као ноћ, црн као угаљ, црн као угљен.**

Крваве стреле громава паралеле су небо црно као мртвачки покров (Сјенкјевич, 171).

пола

пола га (је) нема – **1.** *ослабио је, смршао је.*¹⁵⁴ **2.** *веома се уплашио.*

– Јаднице моје, па ти си сав блед, пола те нема; припала ти мука; а није се ни чудити, просто као да си ударен мокром чарапом! (Твен, 244).

половина

лепша половина човечанства – *жене, супруге.*

¹⁵² Владимир Андрић фразеологизам употребљава у дословном значењу, стварајући хумористичан ефекат.

¹⁵³ Још једна игра речима Владимира Андрића.

¹⁵⁴ Кад дође онај што ће да их собом води, а ча-Мојсило дође њему, – ни пола га није од неке тешке изнутрице (Вукићевић, https://sr.wikisource.org/sr-ec/%D0%88%D0%B5_%D0%BB%D0%B8_%D0%B6%D0%B8%D0%B2%3F).

– Па не само људи, него и толике жене у месту знале су писати, тако да су поред усмене књижевности коју тако дивно и тако обилато негује та лепша и говорљивија половина човечанства – у овом месту неговали и писмену књижевност (Сремац 2, 28).

помаман

као помаман – врло интензивно, јако, у великој мери. → **као бесан, као бесомучан, као луд, као махнит, као нездрав, као суманут, као шашав.**

Други пут би легао на посао као помаман и урадио сам колико десеторица надничара... (Доде, 37).

помен

нема ни помена – а. о томе се уопште не говори.

Што се тиче брата Гошеа [...], о њему више није било ни помена у манастиру (Доде, 133).

б. нема нечему ни трага.

Још од зоре нема ни помена, | удбињска се отворише врата (Епске песме 5, 100); Младић: И ја заиста не бих хтео да злоупотребљавам ваше гостопримство и... Емил: О, молим, молим, ни помена о неком злоупотребљавању гостопримства... (Киш 2, 30).

поменути

поменуло се, не повратило се – било па, на срећу, прошло (о нечему неугодном).

– Поменуло се, не повратило се! – рече Алекса. – Што сам претурио преко главе – претурио (Веселиновић, 325).

помињати

да се и не помиње нешто – то се по себи разуме, а камоли то. → **да се [и] не говори о нечему, да се и не прича о нечему.**

Као главни разлог за одбијање такве могућности наглашавала сам и своје озбиљно непознавање путописа као књижевне врсте, а да и не помињем чак и извесну одбојност према њему (Огњеновић, 27); Ваља ту пријећи и Саву и Дунав (Уна да се и не помиње!), али ни то, изгледа, Ници не смета. Острвио се човјек, па то ти је (Ћопић 1, 54).

помол

на помолу – на видику, ту близу, у најави да ће се догодити у блиској будућности.

Он није знао зашто, али осећао се потлачен, јер је нејасно предосећао невољу која је на помолу (Лондон, 11); Доживео сам потпуни колапс, управо када је крај великог и тешког задатка био на помолу (Тесла, 68).

помоћ

нема некоме помоћи – свршено је, нема више лека ни могућности да се што учини.

Укратко, ако желим своју пропаст, нема [ми] помоћи, али треба да утувим да они неће дати пристанак (Дефо, 9).

помрчина

помрчина као у паклу – веома мрачно. → **мрак (помрчина и сл.) [густ(а)] као тесто.**

А помрчина као у паклу. По такој ноћи ни хајдук не ходи (Веселиновић, 107).

стрпати (и сл.) **некога у помрчину** – нар. *ставити некога у затвор, ухапсити.* → **[ставити некога] под стражу.**

„Лопов најгоре врсте, и ја га само чекам у Бобоу (где исти господин рано сутра одлази) па да га стрпам у помрчину (хапс)!” (Петровић, 40).

понор

наднети се над понор – *изложити се великој опасности.*

СТРАХИЊА Изгледа, опет су однекуд ударили Турци. МАЈКА (Преко рамена икони.) Чујеш ли ти то, свече? Кажем ја теби да се земља над понор наднела (Михајловић, 16).

поп

недостаје само поп с брадом – *велики је неред.*

Неко старо прошупљено суђе и још безброј других ствари, и безимених и с именом. – Хм, овдје ти још недостаје само поп с брадом, па би све било у реду! – зачуђено прогунђа Стриц (Ћопић 2, 25).

попадија

живети као попадија – *живети у изобилју.* → **живети као царица.**

„Ђера је добар, | има и пара, | и кућерицу | усред Страгара. | Има да живим | ко попадија, | што вико мој | деда Андрија!” (Ерић 1, 23–24).

попара*

кувати/скувати некоме (за некога) попару – *припремати/припремити некоме неугодност, насамарити некога; доћи некоме главе.* → **запржити некоме чорбу.**

Онда показа прстом у правцу оних брда откуд се чула топовска грмљавина као да би да каже: – Чујете ли само, тамо се за нас кува попара (Ћопић 2, 184); – Замисли ти: борим се ја, борим, крв своју пролијевам, а неко ми тамо иза врата скува попару (Ћопић 3, 112).

попреко

погледати/гледати некога попреко – *показати мржњу, незадовољство према некоме, бити у лошим односима с неким, не трпети некога.* → **погледати некога искоса, погледати некога криво, погледати некога мрко, гледати некога преко.**

У том нашем свету на стрмој периферији Сарајева, жена која живи сама, па ма и без икакве своје кривице, гледана је чудно и попреко (Андрић 2, 49); На Богдана погледа попреко. | Стаде Богдан украј винограда, | Кад сагледа црне очи Марку, | И какав је на очима Марко, | Под Богданом ноге обумреше (Епске песме 3, 64).

поручен

као поручен (наручен) – *у правом тренутку, у згодан час, онда кад је најпотребније.*

Да му је да побегне од самог себе, да му је бар с ким да рекне коју искрену... И, као наручен, дође му Маринко (Веселиновић, 154); У то време таман ушло у моду лечење хладном водом и Томова малаксалост дошла је као поручена (Твен, 107).

порција

примити своју (жестоку) порцију – *добити заслужену казну, бити прекорен.*

* јело начињено од старог хлеба, попареног и замашићеног.

Ми смо знали: Баха се враћа кући да прими своју „порцију” од поштара. После неколико недеља, кад су батине у Бахином сећању биле довољно потиснуте, Баха је вратоломно јурио бициклом кроз нашу улицу (Раичковић 2, 85); Кукавни Ђачић није знао шта да одговори, јер како год гукнеш, не гине ти једна жестока порција (Ђопић 2, 74).

посао

гледати свога посла (своја посла) – не мешати се беспотребно у ствари за које ниси позван, не мешати се у туђ живот, рад и сл.

– Шта се то тебе тиче? Гледај ти своја посла! (Твен, 13); – Ти, мој господине Сиде Сидићу, гледај свога посла, ето то ти кажем (Твен, 279).

ђавољи посао – тајновита ствар, врло сложена, компликована ствар. → **ђавоља работа.**

ВУК БРАНКОВИЋ: Али како год да је покријеш, Обилићу, издаја провирује испод тог покривача! Покријеш копито, открије се рог! Покријеш рог, откријеш копито! Ђавољи посао не можеш ничим сакрити! (Симовић, 77).

женска посла – нешто што је својствено женама; нешто о чему не вреди говорити, празне приче, којештарије.

– Све су то женска посла, људи не треба у то да се мешају (Доде, 11); Да жене не знају у сат и да то нису женска посла, то је за дједа било нешто што се само по себи разумије (Ђопић 1, 15).

знати свој посао – бити врстан у свом звању, занату.

Али је стара Естел Флечер одлично знала свој посао и то је била једна од најбољих плоча коју сам икад чуо (Селинџер, 124).

иде некоме посао – напредује, успева (обично у трговини).

– Па добро, зашто је Петковић предао кључеве трговачком суду кад му је посао ишао необично добро, или је то можда... (Нушић 3, 227).

имати посла с неким/нечим – 1. бити с неким/нечим у вези, имати с неким контакт (око некаквог посла).

Ђаво да пукне од муке и злоће кад је видео да је опет преварен. Кајао се што је с попом имао посла, али се надао да ће му доскочити (НК о Св. Сави, 59); „Никада нисам имао посла са рибом тако снажном, нити пак тако чудног понашања” (Хемингвеј, 43).

2. имати много брига због некога/нечега.

Мој најстарији брат, који је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом (Нушић 3, 93); – Шта ћу кад ми је срце уз ове дјечаке – искрено признаде старац. – Е, онда ће сутра жандари имати посла и с тобом и с Николетином! – љутито пухну кнез (Ђопић 2, 105).

ићи својим послом – радити свој посао, не гледати на оно што се другог тиче, не мешати се у туђе ствари.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише, попрскаше га водом (Лазаревић, 242); – Идите ви својим послом, а вашу бригу ја примам на себе. Наћи ћу ја њих, ни бриге вас није (Нушић 1, 163).

не ваља некоме посао – лоше, неразборито ради, на рђавом је путу.

– Ех, баш ти не ваља посао што ми одмах не каза! (Глишић, 230); – Хе-хе! – смеје се Нића. – „Све по ’ладу, да га не познаду!” Ааа! Синовче, не ваља ти посао! (Сремац 2, 129).

таман посла! – *никако, нипошто, не долази у обзир.*

ГОСПА МИЦА: Зар ја сад да дођем код њега за једну ситницу, па да ми не учини. Таман посла! (Нушић 5, 67); – Таман посла, кога ти да бијеш! (Твен, 13).

[ту] **нису чиста посла** – *нешто је сумњиво, противзаконито.*

А кад пертла дође на ред | е ту нису посла чиста | Пертла као да је жива | миголји се као глиста (Антологија – Андрић, 76); – Нисам знао да је толико луд? – разговарају људи. – Ја сам, право да ти кажем, увек примећивао да с њим нису чиста посла (Домановић, 210).

ћорава посла – *бескористан, узалудан посао, посао који не води добру, узалудно губљење времена.*

– Али ти ми мораш учинити ово: ти мораш претрести кућу Алексину! [...] – Батали ћорава посла! (Веселиновић, 191); Знао је он и те како: ћорава посла – носити се са вештицама! (Твен, 80).

посреди

нешто је посреди – *ради се о нечему, нешто је у питању.*

Ипак, кад сам тако одлазио две-три дана, а ништа нисам видео, мало се охрабрим и почех мислити да је ту посреди само моја машта (Дефо, 155); – Није ту пљачка посреди као што ти мислиш! У питању је освета! – и у његовим очима блесну опаки сјај (Твен, 218).

постеља

пасти у постељу (бити везан за постељу) – *разболети се (боловати).*

Разболео сам се од те страшне болести првог дана по повратку и мада сам преживљавао кризе, девет месеци сам био везан за постељу, готово непокретан (Тесла, 34); У ономе варљивом предаху између четврте и пете офанзиве, у најгоре вријеме, Николетина паде у постељу захваћен пјегавцем. Паде, у ствари, под прву квргаву букву, у расцијепан камењар, и у бунилу започе да сипа псовке и команде (Ђопић 3, 141).¹⁵⁵

подићи се из постеље – *преболети болест.*

А када се најзад подигао из постеље и мучно кренуо кроз градић, запазио је жалосну промену на свима и на свакоме (Твен, 188).

посто

хиљаду посто¹⁵⁶ – *сасвим сигурно.*

Хранили су ме као канаринца. Сви оброци су били веома квалитетни и изврсно припремљени али количински недовољни хиљаду посто (Тесла, 32).

потаја

из потаје (у потаји) – *тајно, криомице, крадом.*

¹⁵⁵ Пошто је употребио фразеологизам *пасти у постељу*, Ђопић даље у контексту оживљава значења речи које га чине.

¹⁵⁶ Овај фразеологизам најчешћи је у варијанти *сто посто*. Хиперболично, он може гласити и *хиљаду посто*, *милион посто* и сл.

Они, већином, никоме не чине нажао, а можда сви у потаји феноменално звижде или нешто (Селинџер, 133); МУЗИКАНТ: *Пуче пушка из потаје. | Учитеља нашег нема* (Ковачевић); МОНТЕКИ: *Ову ноћ је жена | Умрла моја: пресече јој дах | Туга за сином прогнаним. – Па каква | Невоља још у потаји се спрема | Старости мојој?* (Шекспир, 130).

ПОТИЉАК

изаћи некоме на потиљак – *досадити, дозлогрдити некоме.*

Њега је поп Ћира добио од неког његовог до зла бога рђавог дужника, а тешио се тиме: боље је ишта него ништа, а после, и процес му је већ изашао на потиљак (Сремац 2, 81).

ПОТОМ

о том потом – разг. *сада није време да се о томе разговара, пустимо сада то, има за то времена.*

И, као што се зна – лула ми је жива, здрава и читава, а моји омиљени противници... Но, о том потом (В. Андрић, 8).

ПОТРЕБА

бити за потребе – *ако устреба.*

„Исјећ ћемо све српске кнезове, | Све кнезове, српске поглавице, | И кметове што су за потребе” (Епске песме 6, 14); „Он је кадар сву џебану купит | Од бијела града Варадина, | И оружје што је за потребе” (Епске песме 6, 15).

нема потребе – *није важно, може се и без тога.*

ЖЕНА Желим да га претходно прочитате. СТРАХИЊА Нема потребе. ЖЕНА Има, прочитајте га гласно (Михајловић, 28); – Ја сам му се захвалио – рече дечак. – Нема потребе да му се и ти захваљујеш (Хемингвеј, 26).

ПОЋИ

поћи за некога – *ступити с неким у брачну заједницу, удати се.*

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: *Ако снаге | Имаш да пре на себе руку дигнеш | Него за грофа Париса да пођеш, | Хтећеш се тад и латити, без сумње, | Нечег ко смрт* (Шекспир, 104).

ПОЧЕТАК

почетак и крај – *суштина, бит. → алфа и омега.*

– Има и других играча у тиму. – Наравно. Али он ти је и почетак и крај (Хемингвеј, 27).

ПОШТО

пошто сам купио (купила итд.), по то и продајем – *како сам чуо, тако ти и причам.*

– Уосталом, – трже се па настави, – сад вам ја баш не умем казати откуд му баш штогла... ал’ тако сам чула... пошто сам купила, по то вам, што кажу, и продајем... (Сремац 2, 158).

пошто-пото – *свакако, по сваку цену.*

Али Жан је хтео своју Арлезијанку пошто-пото (Доде, 35); Он је добро осетио да му је због малопређашњег бекства пао нешто мало углед међу нама, па је сад хтео пошто-пото да га врати (Нушић 1, 107).

прав

прав здрав – *потпуно невин, без икакве кривице.*

А Шокчанић онде, уза ме, рече Поповићу: „Вала грех нам на душу што обедисмо права здрава човека!” (Веселиновић, 108).

прави правцати – *истински, стварни.* → **вин-винцати.**

– Циме, даћу ти кликер. Даћу ти прави правцати „каменац”. Цим се поколебао (Твен, 18); – Ехеј, казали бисмо, ми смо већ прави домаћини, бринемо се о једној кући у селу. – О правој правцатој кући (Ћопић 2, 112).

правда

делити правду – *доносити пресуду, судити.*

Волео је хајдуке, те синове горске, те одметнике, који дугом шаром исправљаше криву Дрину и оштрим јатаганом делише правду земаљску... (Веселиновић, 135); Али Франсоа је био непоколебљив у дељењу правде, па иако се насмејао због овог догађаја, ошинуо је Бека бичем што је јаче могао (Лондон, 45).

на правди [бога] (за правду бога) – *без кривице, невино.*

„Бјеж’ у цркву, Краљевићу Марко! | Видиш ће ћеш данас погинути, | погинути од свог родитеља, | а за правду Бога истинога!” (Епске песме 1, 112); Али то није био мачак, који је на правди бога данас обећен, него је то био познати нам Нића боктер (Сремац 2, 183); – Не дам да ме на правди бију (Ћопић 2, 14).

по правди – *како је право, стварно.*

ВИТЕЗ СТРАХА: Мислим да цар треба по правди да суди (Ћокић, 60).

правило

по правилу – *обично, уобичајено.*

По правилу ниво воде у реци је био само два до три инча изнад бране (Тесла, 22); Живели смо вечито по неким забаченим градићима и то као по правилу – у њиховим предграђима (Раичковић 2, 118).

прàво (прил.)

право рећи (право велиш (велите)) – *тачно, добро рећи (кажеш), добро мислити (мислиш).*

„Имате госта? | Да није странац?” || „Право сте рекли. Јест’ Африканац!” (Антологија – Ћопић, 32); Казао је то полуозбиљно-полушаљиво, а кад му старчић с одобравањем заклима главом, он му заузврат, полазећи, домахну руком: – Право ти велиш, ђеде (Ћопић 3, 114–115).

пра́во (им.)

бити у праву (имати право) – *тачно говорити, мислити, образлагати, предлагати нешто.*

Кад наједном... у приповеткама се често среће то „кад наједном”. Писци су у праву: живот је тако пун изненађења! (Чехов, 140); Пресуди овако: „Ви обојица имате право; ти си, трговче, изгубио осам стотина гроша, а ти си, Еро, нашао само седам стотина; тако то нису новци тога трговца” (Шаљиве приповетке, 61).

дати/давати [за] право некоме – *сложити се с нечијим мишљењем, ставом, одобрити нечији поступак, мишљење, став.*

ЛЕВЧАНИН: А ко је кнезу Лазару дао право | да о томе одлучује без нас? (Симовић, 57); – Срећа те су сви паметнији од ње у кући, па јој не даду за право – вели гђа Перса (Сремац 2, 91); Био један човек, па имао жену која је хтела свакад да је њена реч старија, а сиромаш муж морао јој давати за право (Шаљиве приповетке, 87).

по праву и правници – законски, с правом.

– Ако заиста на моју ријеч пристанете, како по праву и правници речем, и ако ми неће нико злобити, то ћу право подијелити (Шаљиве приповетке, 37).

право песнице – употреба силе да би се некоме нешто узело на шта се полаже право; неосновано право.

Кратак али језгровит израз за опсадно стање, за насиље, за право песнице и за разбојничку владу уједно (Молнар, 15).

с правом – оправдано, с разлогом.

Додала сам да је насред ливаде клопарала огромна ветрењача, што, наравно, није било тачно, па ме наставница због тога, с правом, пред целим разредом исмејала (Огњеновић, 29); Расе које живе у овом крају сматране су с правом за најлепше расе света; једна од њих носи још од старине име Аполона (Петровић, 46).

праг

бити на прагу смрти – бити близу смрти, бити у смртној опасности.

РОМЕО: Често се збуде да је човек ведар | На прагу смрти! (Шекспир, 125).

на рођеном прагу – у својој кући, на свом тлу.

ЛАЗАР: Нису гинули на рођеном прагу, | да би гинули негде у Анадолији (Симовић, 60).

прекорачити (прећи) праг – ући, ступити у неку просторију.

Умрла је кад ми је било три године и од тада нисам прешао црквени праг (Олујић 2, 39); Тежак се уздах отео Тому из груди када је она прекорачила праг (Твен, 28); А кад манастирске прекорачим праге мирне, | у осамљеничка кад ступим дворишта | и удахнем мирис свете смирне, | душа моја од живота више ништа | неће тражити (Уметничка поезија о Св. Сави – Максимовић, 86).

родни праг – родна кућа.

„Ма какав био | мој родни праг, | он ми је ипак | мио и драг” (Антологија – Ћопић, 101); – Ја сам пљунула на свој рођени праг, примила клетву и бабину и материну, као велим: с тобом ћу срећнија бити и проклета него... с оним благословена!... (Веселиновић, 323).

празан

у празно – узалудно нешто радити, обављати бескористан посао.

Машим се скромно, гордо и... ..И, у празно! Нема пуслице (В. Андрић, 68); – Е, видиш, побро, да си бацио чифте у празно. Није тако. Не знаш ти, мој драги, шта је коњ, одмах се то види (Ћопић 1, 20).

прасац

брљав као прасац – веома прљав, каљав.

А није био само дроњав него и брљав као прасац (Нушић 1, 8).

прасе

посрљати као прасе у сурутку – разг. укључити се у нешто без претходне обавештености, припреме, без искуства, неспретно.

ДАВИД: Е, чекај, блентави Давиде! Што си посрљо кô прасе у сурутку? Зар не видиш да господини имају посла? (Кочић 2, 188–189).

прах

дићи се / дизати се из праха – обновити се, подићи се након разарања.

А камен овај, кô пирамида | Што се из праха диже у небо, | Костију кршних то је гомила (Јакшић, 60).

претворити (рушити и сл.) нешто у прах и пепео – потпуно уништити/уништавати нешто, разорити нешто до темеља.

– Мој је посао да вам говорим о љубави, – настави попа, падајући све више у ватру – али како и ви и ја можемо волети онога ко нам руши у прах и пепео сву тековину (Веселиновић, 299);

– Или ће ово село предати све сакривено оружје или ћемо ми с војском доћи да га од врха до дна испретурамо и претворимо у прах и пепео (Ћопић 2, 140).

прашина

диже се прашина – изазивају се велики немири, потреси, узбуђује се јавност, изазива се велико интересовање.

Срце му је пукло од жеље | да буде најбољи косац у Срему || Да се не би дизала прашина | сад Змајево име гордо носи | фабрика пољопривредних машина | на Бежанијској коси (Антологија – Ршумовић, 168).

први

не бити ни први ни последњи – не издвајати се по судбини, бити просечан.

И тако сам добио ногу. Нисам био ни први ни последњи кога су шутнули одатле (Селинџер, 10).

прво

прво и прво – најпре, најважније од свега.

– Па ћеш онда ти поћи на тој галији и сретћеш, прво и прво, човека а он носи живу орлушину (Бајке 1, 97); – Прво и прво: да ми се купи за један динар бомбона, друго: да ми се направи торта за ручак (Нушић 1, 127).

пре

пре или после – било када у будућности сигурно ће се то догодити.

Пре или после, доћи ће да нас отерају одавде (Молнар, 35).

пребијен

вући се (и сл.) као пребијен – једва ходати, бити слаб, малаксао. → **отићи (и сл.) као пребијено псето**.

На души му некакав тежак терет, тако тежак да му је тело притискивао па не може да иде. И он се вукао и посртао као пребијен (Веселиновић, 45).

преко

гледати некога преко – показати мржњу, незадовољство према некоме, бити у лошим односима са неким, не трпети некога. → **погледати некога искоса, погледати некога криво, погледати некога мрко, погледати/гледати некога попреко.**

Пљусак пишман на мог хата, | па га хвата, | а Путаљ га преко гледа, | па се не да (Антологија – Змај, 260).

премац*

без премца – најбољи, неприкосновен, онај коме нико није раван.

Тад један Змај снажан без премца | дође па рече СВЕ ЋУ УРАДИТИ (Антологија – Ршумовић, 168); Шарл Атан, варалица без премца, осмехну се помало кисело (али искрено, како само он уме!) (В. Андрић, 94).

прескакало**

исповати некога на пасја прескакала – много, жестоко изгрдити, исповати некога.

→ **псовати (ружити и сл.) некога на пасја кола.**

– Аа, имаш ти добар језик! – повика комесар. – Чуо сам ја кад ти борце припремаш за акцију. – Оно ја њих ружим и псујем да који не би бјежао. Е, то знам: исповати неког на пасја прескакала (Ђопић 3, 31).

престо

доћи (и сл.) на престо – почети владати.

ГОРИЛО: Када те убијем, имаћу власт пуну: | доћи ћу на престо и добићу круну (Ђокић, 22).

претек

имати нечега на претек – имати нечега доста, толико да још и претекне.

То се није могло објаснити оскудицом хране, јер је услед кише трава високо избујала и одличних испаша било је на претек (Сјенкјевич, 214); Одозго га још притискоше сувим огранцима и све скупа добро увезаше врежама дивље лозе којих је по љескарима, ивицом Гаја, било на претек (Ђопић 2, 44).

прећи

прећи преко нечега – не обазрети се на нешто као да се није ни догодило.

БИБРЕЧЕ: А где му је мајка? | СВАДИША (хтео би да пређе преко тога): Вратиће се скоро (Ђокић, 70).

призма

кроз призму нечега – с одређеног становишта, под утицајем неких околности.

Емил: У реду, у реду, не сматрам се ја увређеним, далеко од тога, него само хоћу да објасним како неке ствари кроз призму сећања почињу да се изобличују, а нарочито када су у питању успомене из детињства... (Киш 2, 32).

прилика

на прилику – у облику нечега, попут нечега.

* онај који се такмичи с неким у остварењу некаквог циља, супарник, ривал.

** место око јаме где звери излазе из ње.

– Зар мислите, нису они ко, на прилику, једни паметни и учевни људи, обишли све, па једва у зло доба нашли код Пере Тоцилова? (Сремац 2, 213); – Коњокрадичка посла, па то ти је. Шта ће теби, на прилику, један таки... (Ћопић 1, 63).

по прилици – *отприлике, приближно.*

Изгледало је да их нико не може раставити никада. А тако је по прилици и испало (Раичковић 1, 49); Погледам ли тамо неку шикару, одмах знам гдје се, по прилици, крију дјечаци, а гдје сједе дјевојчице забављене брбљањем (Ћопић 2, 177).

по свој прилици – *судећи по свему, врло вероватно, чини се.*

КАПЕТАН: Ако немамо памети, као што је по свој прилици и немамо, то не значи, тако ми сунца, да је нећемо стећи! (Радовић, 18); „Боже, а да л’ су се који пут пољубили, онако стојећи и разговарајући се на огради?” [...] Шаца није био баш тако шмокљан, а ограда није била тако честа – по свој прилици да јесу (Сремац 2, 117).

прилог

иде некоме/нечему нешто у прилог – *нешто је некоме/нечему корисно, погодује му, нешто придонио уверљивости, веродостојности неке тврдње, информације и сл. → иде некоме нешто у рачун.*

Али такво понашање иде свему у прилог, те не би било лепо да му се то замера (Твен, 200).

у прилог – *у корист.*

БИБЕРЧЕ: Мени ће у прилог Дивна да сведочи (Ћокић, 50); У прилог таквом закључку говорио је и један претежан разлог: наимае, она силесија новца што ју је видео тако је голема, да не може бити стварна! (Твен, 221).

пример

давати/дати пример – *служити као углед.*

„Што нам даје души, уму, срцу здравље: | То је српска школа, то је православље!” | То је Сава знао и пример нам дао (Уметничка поезија о Св. Сави – Змај, 90).

жив пример – *непобитни доказ.*

Данас желимо што нас сутра плаши, од чега чак дршћемо. Жив пример био сам ја у то време (Дефо, 153).

школски пример – *очит пример, основно правило.*

Емил: Ето, изволите, одличан пример, ако хоћете, школски. Дакле, школски пример успомене која вара... Кома веровати? (Киш 2, 41).

приповест

за приповест – *невероватно, изузетно, врло необично. → за причу.*

И један и други поп из овог места где се наша прича развија, могао је зачудо и за приповест много крофни појести (Сремац 2, 7).

природа

друга природа – *нешто што чини нечије основно обележје, стечено навиком.*

Временом је та напорна духовна вежба постала моја друга природа (Тесла, 15).

присуство

присуство духа – *присебност, владање собом, хладнокрвност.*

Имао сам толико присуства духа и даха, кад се видех ближе копну но што сам очекивао, да скочим на ноге и запнем да трчим према копну пре но што најђе други талас и не дочепа ме (Дефо, 46); – Морам сачувати присуство духа – рече он нагнут над дрво прамца (Хемингвеј, 71).

прича

бапске приче – *причање пуно измишљотина, којештарије, трице.*

ЈУГ Онда, одједном, трже простирку на којој је све то лежало и сручи све на под. Жене се само згледаше, лош је то знак био, а ја сам се сит смејао и њима и њој. БОШКО Бапске приче. ЈУГ Разуме се да су бапске, а да какве би друге биле (Михајловић, 90–91); – Шта мислиш ако искочи онај што смо му појели ручак и зазвекеће свим костима? Шта мислиш о томе Рашида? – шапнуо сам и ухватио је за руку, а она се насмејала и рекла да не мисли ништа. – Ти си будала, Слободане Галац, све су то бапске приче (Олујић 2, 99).

говорити некоме приче – *обмањивати некога, лагати, подваљивати некоме невероватне ствари.*

Ја када се напојише винца, | Те им винце изиђе у лице, | А ракија приче говорити, | Поче им се Чупић туговати (Епске песме 6, 40).

дуга је то прича – *о томе се може дуго говорити јер је компликовано, сложено.*

„Него, због ког сте се ђавола потукли?” „Дуга је то прича. Нећу да те замарам, Екли” (Селинџер, 53).

за причу – *невероватно, изузетно, врло необично.* → **за приповест.**

Мракове ретко ко мења, па се убуђају, нахватају се паучине, а што они скупљају прашину – то је за причу (В. Андрић, 56); – Пусту га, друже, да провири, нека га ђаво носи, јер какав је заврнут, направитиће нам посла за причу (Ћопић 3, 111).

као из приче – *необично лепо, пријатно.*

Сви они личе, сви много личе | на нешто лепо као из приче (Антологија – Антић, 331).

празне приче – *непоткрепљено причање, ласкаве изјаве које не обавезују, лажна обећања.*

→ **празна реч (празне речи).**

МИЛУТИН Срамота је, господару, да идеш сам, без коњушара. Господство ти не допушта. СТРАХИЊА Остави се празних прича. Зар се господство по томе мери? (Михајловић, 23); Његови наставници су увек писали мајци писма о томе какво је задовољство имати у разреду дечака као што је Ели. А то нису биле празне приче. Тако су и мислили (Селинџер, 44).

прича за малу децу – *наивна прича, лажан приказ нечега, наивно обмањивање.*

А испод слике типа на коњу увек пише: „Још од 1888. обликујемо дечаке у бриљантне, оштроумне младе људе.” Приче за малу децу (Селинџер, 8).

то је друга прича – *то је нешто сасвим друго.*

(Управа се не састаје због тога што су неки чланови у затвору, неки у бекству, а неки учествују у општем нереду... Но, то је већ друга прича.) (В. Андрић, 105); „Машинерија је пак потпуно друга прича” (Гибинс, 73).

причати

да се и не прича о нечему – то се по себи разуме, а камоли то. → да се [и] не говори о нечему, да се и не помиње нешто.

Капетина му некаква, враг зна на шта личи, носина да се већ не прича, кусав шињелчић, цокулетине (Ћопић 3, 36).

причај ти то неком другом! – каже се ономе у чије се причање не верује.

– Или као малолетни саучесник у убиству? – Није ни то! – Него? – Написао сам једну песму.

– Песму? – насмеја се кесарош. – Причај ти то, пријатељу, другоме коме (Нушић 3, 222).

прња*

купи прње! – разг. каже се некоме ко се избацује из куће.

– Како те није стид, лажовчино, купи прње па у јагоде! (В. Андрић, 113); Хтеде јој притрчати и удавити је, али се прибра и притајеним гласом рече: – Купи твоје прње, па напоље!... Под мојим кровом нема више места за тебе!... (Веселиновић, 169).

прозор

моћи плънути некоме под прозор – разг. не моћи нанети некоме увреду, штету.

– Вампири и духови ти само ноћу луњају унаоколо, а дању могу само да нам плъну под прозор (Твен, 209).

проклет

проклет био (проклета била итд.)! – клетва, у великом бесу, очајању.

„А што питаш за проклетог Вука, | Проклет био и ко га је родио! | Проклето му племе и кољено!” (Епске песме 2, 42).

прост

нека му (јој итд.) је [богом] просто! (просто да си (је итд.)!) – нека му бог опрости, нека му је све опроштено.

– Опрости и ти мени, а теби нека је богом просто! – рече Зека љубећи се (Веселиновић, 404); Углас викну господи хришћанска: | „Просто да си, Немањићу Саво! | Проста душа твојих родитеља! | Проста душа, а честито т’јело!” (НК о Св. Сави, 52); „Волео сам живот, али ме латински језик отера у гроб. Бог убио Латине и нека им никад није просто што су свој језик измислили!” (Нушић 3, 164).

простите

да простиш (простите) – каже се као оправдање за какву изговорену неприличну или вулгарну реч или за неку радњу.

– Нема ти ништа лепше него онако српски зготовљено; па лепо онда видиш још из кујне шта му је глава, а шта опет тртица, да простите! (Сремац 2, 69); – А јеси ли, болан, већ што донио него то двоје згурено пилади? – Богме, ага, нијесам, него да ти право кажем, хоћаш понијети и мало масла, па ми, да простиш, жена не даде, говорећи ми да немамо у кући но нешто мало (Шалјиве приповетке, 90).

просто

просто-напросто – доиста, једноставно.

* дроњак, изношена одећа, старудија.

– Е, мој Хаче, кад се мора! А како би ти изводио? – Просто-напросто, не бих нипошто! Клиснуо бих (Твен, 121); – Није ту лако лијека наћи – вајка се брадоња. – Мораш, просто-напросто, пустити да се рана сама смири и зацијели (Ћопић 1, 51).

проћи

проћи ме се – разг. *каже се кад се жели да се прекине разговор о нечему.*

„Да је сада Краљевићу Марко, | Згубио би Мусу Кесецију.” | Погледа га царе попријеко, | Па он проли сузе од очију: | „Проћи ме се, хоџа Ћуприлићу | Јер помињеш Краљевића Марка? | И кости су њему иструнуле” (Епске песме 3, 76); „Ти не љуби Мериме девојке! | Лепшом ће те оженити мајка” | [...] | „Проћи ме се, моја мила мајко!” (Народне баладе, 63).

проштац*

срушити се (и сл.) **као проштац** – *пасти свом својом дужином.*

– Он те је млатнуо крстачом, ти си се срушио као проштац (Твен, 91).

укипити се (и сл.) **као проштац** – *стајати усправно, уочено.* → **стајати (стојати) као колац, стајати као стуб.**

Син ми не да син да будем | Отац не да отац да сам. || Сам између њих двојице | укипим се као проштац: || знам да сам од нас тројице | само ја и син и отац (Антологија – Ерић, 308).

прпа

имати прпу – разг. *уплашити се.*

– Он се плаши. Он се плаши, Атамане! – Рашида је плескала длановима, а Бароница узнемирена сетеркиним режањем, окрете главу према нама. Он има прпу. – Мислиш? Да ниси ти то она која има прпу, мачко? – рекох свлачећи ципеле и капутић (Олујић 2, 24).

прса

бусати се у прса – *јуначити се, хвалисати се нападно истицати своје заслуге и врлине.*

→ **бусати се у груди** (1).

– Нисам им ја Гојник! – буса се у прси Стојимир (Росић, 53).

прса у прса – *сасвим близу, из непосредне близине (најчешће о борби).*

„Нећу ја њему прса у прса!... Ја ћу њега иза грма!... Нишанићу добро, и оборићу га!...” (Веселиновић, 91); – Виљушка може да буде добро оружје, нарочито кад се нађеш с непријатељем прса у прса (Нушић 1, 94); Ствар је ипак уређена и капетан је добио све што је тражио, уз обећање да ће пазити на заставе и да ће гусари редовно чистити своје секире, нарочито после борби прса у прса, по којима је наш јунак био познат и омиљен! (Радовић, 14).

прст

божји прст (прст судбине) – *неизбежна судбина, казна, опомена.*

Слушала сам их као весело ћаскање. Нису ме убедиле у тај прст судбине (Огњеновић, 26); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Тада се она пробуди, а ја је | Мољах да пође и да Божји прст | Стрпљиво носи (Шекспир, 132).

гледати/прогледати некоме кроз прсте – *намерно превидети/превиђати нечије пропусте, грешке, бити попустљив према некоме.*

* узан, с једног краја заострен колац.

Партизанском десетару, каквом тамо Јовици Језу, на примјер, то још и приличи и може му се кроз прсте прогледати, али командир, ехе!... (Ћопић 3, 75); КНЕЗ: Па и ја, зато што сам кроз прсте | На размирице ваше гледао, | Два рођака изгубих: све се плаћа (Шекспир, 133).

дувати у прсте – *бити без средстава за живот, оскудевати.* → **дувати у празне песнице.**

ФЕМА: Знаш шта је, Јокан, ако ме опслужиш три године дана, даћу ти пет стотина форината.

ЈОВАН: Пет стотина форината! Па после да дувам у прсте? (Стерија, 165).

знати нешто у прсте (као својих пет прста) (имати нешто у малом прсту) – *познавати нешто врло добро, до танчина, потпуно, темељно.* → **познавати нешто као свој (сопствени) длан, познавати/знати нешто као сопствени (свој) цеп.**

– Лугове црнобарске знам као својих пет прста... (Веселиновић, 172); Нико овде није могао да ме обавести о томе, чак ни Франсе Мамаи, мој пиколиста, који, међутим, има у малом прсту све провансалске легенде (Доде, 40); За министра просвете узео сам неког Чеду Матића стога што је понављао и први и други разред гимназије па се дуже бавио на школовању но ми остали; па онда био је и два пута из школе отпуштен те знао у прсте школске законе (Нушић 3, 52).

имати дугачке прсте – *бити крадљивац, бити склон крађи.*

ОТАЦ: Дође ми да мислим да је Усуд приликом мог рођења стао више мене, спустио ми руку на раме и рекао: „Ти ћеш имати дугачке прсте али ти ја нећу дати прилике да их употребиш!” (Нушић 2, 31).

имати на сваки прст (прстић) по десет (три и сл.) – *имати на избор, колико се хоће (о удварачима, моћима/девојкама).* → **наћи на сваки нокат по цуру.**

„На сваки прстић | имала по три | кавалера” (Ерић 1, 78); А иначе, он се и не мисли овде на селу заробити и оковати, него чека само то да му умре нека стара богата стрина, па кад је наследи, он ће одмах у варош, а тамо ће имати на сваки прст по десет (Сремац 2, 60).

не види се [ни] прст пред оком – *густа је тама, ништа се не види, јако је мрачно.*

– А помрчина као тесто. [...] Не види се прст пред оком!... (Веселиновић, 107); Син ноћи Ноћило затворио звезде у небеску пећину, иза облака. Не види се ни прст пред оком (Росић, 14).

не мрднути (не макнути) ни прстом – *не напрезати се ни најмање, не урадити ништа.*

Победио је силедију а да није ни мрдноу прстом, и то је видела скоро цела школа (Макјуан, 66); – Зато што сам пустио да нас туђин газе, што сам, ето, и од вас двојице робове начинио. Гледајте само како слободно стружу цестом. Сутра се тако могу мени и на главу попети, а ја све то мирно подносити, ни прстом нећу макнути (Ћопић 2, 124).

не такнути (не додирнути) некога ни прстом – *не учинити некоме ништа нажао.*

– Боле је зуб, па ко да је неко туко. А није је ове недеље, што кажу, ни малим прстом додирно (Сремац 2, 219); – А кога је харао и пљачкао? – Само шерифе, па владике, богаташе и краљеве и ту фајту. А сиротињу никад није ни прстом такоа (Твен, 211).

ни колико за мали прст – *нимало, премало.* → **ни колико црно испод нокта.**

– Богами не лажем! Не бојим се ни колико за мали прст (Ћопић 2, 24).

поћи (ући и сл.) на прстима – *поћи (ући и сл.) тихо, опрезно.*

Затим на прстима уђоше обоје у собу где је у кревету лежао дечак (Молнар, 185); – Ама полако, да је не пробудимо. И на прстима пође (Ђоровић, 31).

прсте да олижеш – *врло је укусно, слатко, угодно.*

Испржише рибу на сланини, и просто се запањише, јер никад им риба дотад није дошла тако слатка, просто: прсте да олижу (Твен, 126).

са својих десет прстију – *својим трудом, радом, без ичије помоћи.*

Планету коју ја пазим и одржавам са ових десет прстију (В. Андрић, 24).

сврбе некога прсти – *намерава нешто да уради рукама (напише и сл.).* → **сврби некога рука (сврбе некога руке).**

Том [је], да тако кажемо, већ имао победу у својој руци, па су га већ прсти сврбели да се и он поигра (Твен, 71).

указати прстом на некога/нешто (пружити (уперити и сл.) прст на некога/нешто) – *узимати некога као пример у негативном смислу, изврнути некога поруци.*

„На моју кућу нико до данас није пружио прста, нити ја хоћу да се име моје ћери исплаче по свачијим устима и стоји на Вашој сулудој књизи” (Домановић, 211); ВОЈИН Важно је да ми будемо први који ће рећи и указати прстом: Издајник (Михајловић, 93); Ако ипак у овој комедији има алузија које нису застареле; ако има по гдекоје речи која би се могла и данас рећи; ако има појава не које би се и данас могао пружити прст (Нушић 6, 12).

умешати [своје] прсте у нешто – *имати (скривена) удела у нечему, умешати се у нечији посао (обично непозвано, непожељно).* → **умешати своје нокте у нешто.**

По наглости с којом ме је оптуживао било ми је јасно да је он умешао прсте у нестанак зечева (Олујић 2, 80); ВУК БРАНКОВИЋ: Најлепше од свега је то што се Обилић, очито, уплашио да ухода на саслушању не помене и његове прсте! (Симовић, 71); Неко време мућкао је главом око те загонетке, и најзад је закључио да је ту несумњиво нека вештица умешала своје прсте и растурила мађије (Твен, 80).

прстен

дати прстен – *верити, заручити девојку.*

Стани, ђого, жив ти ја, | Док дјевојци прстен дам! (Народна лирика 2, 69).

прут

дрхтати као прут – *трести се, цептети, узнемирити се.* → **дрхтати као лист [на ветру].**

Лазару изиде све на очи, па чак и она страшна ноћ кад је бежао пошто је пуцао на Станка. Он је дрхтао као прут (Веселиновић, 224); ЛИЖБУА и мој пут | и свет, куле у ваздуху и на морској пени, | привиђају ми се још, док ми жижак дрхће ко прут (Црњански 1, 248).

псето

отићи (и сл.) као пребијено псето – *кретати се споро, тремо, због исцрпљености.* → **вући се (и сл.) као пребијен.**

Славонско-подунавски полк беше отишао на војну, после смотре у Печују, као пребијено псето, понизан и тих (Црњански 2, 92).

скончати (и сл.) као псето – *умрети напуштен од свих.*

– Могао сам ти ја као псето скончати у оној тавници, у глибу, напаћен и намучен!... (Веселиновић, 337).

убити некога као бесно псето – *хладнокрвно, окрутно убити некога.*

ВОЈИН Издаћемо проглас племству и народу: Она више није наша, и свако ко је сретне, има право и свету дужност да је убије као бесно псето. Тако има да буде, и тако ће бити (Михајловић, 93).

птица

друге би ми птице [данас] певале да сам... – *дружчије, боље би ми било да сам..., био бих у другом, бољим приликама.*

– Па нек опроба. Камо среће да сам и ја некад тако радио, можда би ми друге тице данас пјевале (Ћопић 1, 25); Борци су га слабо слушали, и још мање му вјеровали [...] – Ех, да је ту онај њихов негдашњи Ђак, друге би тице пјевале – говорили су (Ћопић 3, 108)

лак као птица – 1. *брз, лаган.* → **лак као душа, лак као перо, [лаган] као перце.**

– Могу још стопу!... Лак сам као тица!... (Веселиновић, 33).

2. *неоптерећен бригама, растерећен брига и обавеза.*

– Тиме сте заштићени, па ма шта се догодило Грех ће вам се опростити још док га чините. – Ох! Добро! Хвала вам, господине игумане! И, не тражећи ништа више, отац Гоше се врати својим казанима, лак као птица (Доде, 140).

ноћна птица – 1. *онај који воли ноћу да обавља своје послове.*

Он само поиздаље гвирну у цртеж и мирно рече: – Какав брат Раде. Видите да је некакав светац.

– Раде, Раде! Та имаш ли ти очи, ноћна тицо личка? – инатио се самарџија (Ћопић 1, 59).

2. *онај који редовно или често ноћи проводи ван куће (у скитњи, у друштву).*

Караново ни у сну није спавало до краја. Као мачка која полусклопљених, сужених очију вреба миша, и Караново је полуотворених прозорских окана вребало љубавнике, пијанице и друге ноћне птице (Олујић 2, 76).

птица је казала (и сл.) **некоме нешто** – *каже се кад се не жели открити доносилац вести.*

– Ама откуд ти то знаш?! – Казала ми тица!... Донео ветар... Ти знаш да ја морам знати све... (Веселиновић, 78).

фина птица – *лукава, препредена особа.*

– Хм, – рече господин професор – ко је та фина птица? Ко је товabb написао са једним b? (Молнар, 76).

пувало*

мртво пувало – *лењ и тром човек, особа неспособна за било шта, а обично се хвали да може учинити све.*

– Никако, – рече он – зрело сам ја промислио, и не допада ми се. Опасно је! [...] – Е, јеси мртво пувало! Јеси баба мисирска! (Твен, 214).

пуки

пуки пукцати – *у појачаном значењу: пуки.*

* *хвалисавац, уображенко.*

– Знаш ли шта је, Сава: осим тога крста на теби, ти си, брате, једно право правцато, пуко пукцато бесловесно бравче. Откуд Маријана из Маните Драге кад се Ницо онда није био ни родио? (Ћопић 1, 49).

пун

дупке пун – *сасвим, до последњег места пун, испуњен до краја.*

За неких пет минута вест се пронела селом и туце чамаца дупке пуних света већ је полетело у Мак-Дугалову пећину, зачас се за њим отиснула и парна скела, у којој се нагурала тушта и тма путника (Твен, 266).

пун пунцат – *пун до крајње границе, до врха пун.*

Ускоро је корпица била пуна пунцата, а ја сам се толико забављао да да више нисам желео да сиђем (Нанети, 38); – Елем, дечице, желим да седнете што можете усправније и лепше и за минут--два да ми поклоните своју пуну пунцату пажњу (Твен, 40).

пунктум

па пунктум – *и доста, и то је све, о томе нема више разговора. —> и тачка.*

– Мора да се нешто преко нас подсмевала, не сме фалити, то је Спиро, ко ајмол ајнц; јер што ја видим, то је виђено, Спиро, па пунктум! (Сремац 2, 100).

пуст

остао ти пуст! (остала ти пуста! итд.) – нар. песн. у *клетви*: *дабогда ти пропало то!*

„А мој бабо, Вукашине краљу, | мало л’ ти је твоје краљевине? | Мало л’ ти је, – остала ти пуста! – | већ с’ о туђе отимате царство? | А ти стриче, деспоте Угљеша, | мало л’ ти је деспотства твојега? | Мало л’ ти је, – остало ти пусто! – | већ с’ о туђе отимате царство? | А ти стриче, војвода Гојко, | мало л’ ти је војводства твојега? | Мало л’ ти је, – остало ти пусто! – | већ с’ о туђе отимате царство?” (Епске песме 1, 111); „А што питаш Арапове дворе, | Што и’ питаш, остали му пусти!” (Епске песме 3, 88).

пусто пустијасто – *веома пусто, потпуно пусто.*

„Мени се иде кући. Овде је тако пусто пустијасто” (Твен, 140).

пут (им.)

бити на погрешном путу – *бити у заблуди, поступити погрешно, варати се.*

ВОЈИН Чим је мајка проговорила прву реч, знао сам да смо били на погрешном путу. Рекла је: „Издаја увек дође из срца, зато и јесте страшна” (Михајловић, 92); Да сам могао да мислим како треба, схватио бих да нису били на сасвим погрешном путу, али ја нисам могао ни да мислим, ни говорим (Олујић 2, 157).

бити на путу – *приближавати се нечему, остварењу неког циља.*

Марија Риго: Него, где је то било? Није можда... Младић: На путу сте, госпођо Риго!... (Киш 2, 18).

доћи до нечега краћим путем – *брзо наћи решење, краћим поступком.*

Стрпљиво би чекао да дођем до решења. Тек онда би ми казао да ли се до њега може доћи којим краћим путем (Миланковић 1, 166).

животни пут – *живот.*

На животном путу | па иза кривине | чека нека брига | да човека брине (Антологија – Ршумовић, 204).

заустављати се на пола пута – *не довршавати оно што је започето, не извести нешто до краја.*

– Чим пристане, ви се немојте заустављати само на изјави; најгоре пролазе код жена они који се заустављају на пола пута (Нушић 3, 204).

извести некога на пут – *одгојити некога, спремити некога за самосталан живот.*

ОШАЛОШЋЕНИ: Генерације и генерације ђака које си ти извео на прави животни пут радо те се и са поносом сећају (Ковачевић); А осећали су да је на њима срамота и грехота да једно једино дете, које им је бог дао, нису кадри да васпитају и да га на пут изведу (Нушић 1, 144).

ићи правим путем – *живети честито, поштено.*

Старао се, ето, да иде правим путем и чини што је добро (Твен, 114).

ићи уским (тесним) путем – *трудити се око нечега, трпети муке зарад неког циља.*

И зато, слушајући ово, сваки који хоће да се спасе треба да се подвизава, да иде уским и тесним путем. Јер пут је кратак, браћо моја љубљена, којима ходимо (Свети Сава, 19).

нанесе (однесе) некога пут некуд – *случајно, без плана је неко дошао (отишао), наишао је.*

Однесе га пут низ свет, | однесе га ђаво међу речи, | да се удвара својој властитој сенци (Савремена лирика – Миљковић, 131); Пут ме нанесе крај појате и ја, и несвијесно, скренух са стазе и вирнух кроз одшкринута врата (Ћопић 1, 81); – Бог зна куд човјека може пут нанијети и забацили (Ћопић 3, 151).

наћи пут – *остварити се као личност, пронаћи своја интересовања, склоности, таленте.*

Да ти није тог тајног свица | ти никад не би пронашо пут (Ерић 2, 115).

наћи се некоме на путу – *сметати некоме, ометати некога.*

Кретање *Сиквеста* досад је сигурно подстакло занимање међу њиховим супарницима, људима који би их ликвидирали без тренутка оклевања ако би им се нашли на путу (Гибинс, 160).

отићи својим путем – *почети живети, радити, поступати према својим уверењима и начелима (не гледајући на друге).*

Човек или воли неког па нема потребе да му наноси бол, или не воли и окреће се и одлази својим путем (Олујић 2, 122).

отворити/отварати некоме пут – *помоћи/помагати некоме у остварењу нечега, створити/стварати услове за остваривање некаквог циља.*

МАЈКА (Крстећи га) Благословен био, синко. Срећа те водила и отварала ти пут (Михајловић, 34); – Кад смо ми побацали оружје из руку и непријатељу отворили пут у земљу, можемо онда пустити да нам свака швапска шуша сједне за врат (Ћопић 2, 124); Ја сам у стању једино да плачем и преклињем: „Ох, да само хоће црни круг да се повуче и отвори нам пут” (Франк, 111).

показати некоме пут – **1.** *упутити некога у начин ка успеху.*

Ти по смрти својој | у отачаству ти пут показа царевима, | небески човече, | земаљски анђеле, | светилниче отачаству ти, | Симеоне блажени (Свети Сава, 39).

2. отпустити некога из службе.

– Узеће те на око, окушати колико вредиш, па ако си за њих, примиће те, ако ли ниси – показаће ти пут!... Хајд сад!... (Веселиновић, 78).

поћи злим путем – *живети лошим, порочним начином живота.*

ЛАВРЕНТИЈЕ: Скрене ли с пута свог: врлина бива | Порок кад пође путем злим, те сврне; | А порок каткад делом се обрне | У племенитост (Шекспир, 59).

поћи на последњи (вечни) пут – еуф. *умрети.* → **прећи** (и сл.) **у вечно блаженство, отићи у вечност, прећи** (и сл.) **у вечни покој, отићи** (одјашити и сл.) **на онај свет, преселити се у успомену.**

– Али сада смрт стоји нада мнош... па бих хтео... макар с тим остатком својега каравана да пођем заједно на овај последњи велики пут... Кад то рече, показа руком на распламтело небо (Сјенкјевич, 242).

прокрчити (поплочати и сл.) некоме/нечему пут – *остварити своје намере, постићи циљ упркос препрекама, створити услове за остварење, развитак нечега.*

Подигао је своју касицу и зачуо тихо мајушно звецкање [...] Шта год желео, помислио је, мораш сам да прокрчиш себи пут (Бредбери, 26); Био је врховни судија у Атини 594. пре Христа и познати државник чије реформе су поплочале пут демократском граду-држави златног доба (Гибинс, 396).

пут за уши (под ноге) – *одмах, сместа кренути, поћи (обично као заповест).*

„Немам, брате, никакву кућу, а и шта ће ми. Залепим се за неки лист или камен, одспавам, одсањам, па пут под ноге”, расприча се голаћ (Раичковић 1, 56); – Хајде сад, пут за уши па напријед, за нашим друштвом. Правац – Берлин! (Ћопић 3, 149).

склонити некога с пута – *победити, уништити противника, непријатеља.*

Његово скоро детињско срце отрова наједанпут љубомора, силна, бесна, страшна љубомора... Дакле, Лазар га хтеде убити зато да би га склонио с пута!... (Веселиновић, 47).

с пута! – *у наредби: склањај(те) се!*

Јованче само упери кубуру пут уздигнута пољарева штапа и викну: – С пута! Не предајем се! (Ћопић 2, 100).

стати некоме/нечему на пут – *спречити, зауставити некога/нешто, сметати некоме/нечему, осујетити некога/нешто.* → **стати на (у) крај некоме/нечему, стати некоме на реп** (1).

„Дошао сам, доно свадбарину, | Да дам благо, да водим девојку, | Да ми нико на пута не стане” (Епске песме 3, 91); ОЖАЛОШЋЕНИ: Јер закони су прављени за људе, а они су звери... а зверима морамо стати на пут (Ковачевић); А професор може; дође на час рачунице па говори о хришћанској науци, дође на час цртања па говори о помрачењу сунца и никаква власт не може томе стати на пут (Нушић 3, 63).

утабати пут – *поставити трасу следбеницима.*

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Рекосте да вам није познато | Како о томе мисли госпођица: | Није ми то по вољи; такав пут | Утабан није (Шекспир, 102).

пут (у прилошкој служби)

да си по сто пута... – каже се кад се не жели нешто да се учини упркос томе што је особа која то захтева блиска саговорнику.

– Ти ћеш поћи за Лазара... – Нећу, па да си ми отац по сто пута! – рече она пркосно (Веселиновић, 169).

сто (стотину, хиљаду, милион) пута – **1.** врло много, много више.

Замислите, децо, сто таласа, | већих сто пута од сваке принцезе, | може и ајкула свакога часа | на модром таласу да се доведе (Антологија – Радовић, 322); Сем тога донео ми је нешто што је хиљаду пута корисније за мене, – шест нових кошуља, шест изврских рубаца за врат (Дефо, 261); – Јао, то је тек нешто! Ама шта, то је милион пута дивније него гусарија! (Твен, 289).

2. често, много пута.

Стотину пута разбијени, потурчењаци заклињу се и сто први пут (Веселиновић, 350); Чак [се] из тога детињег причања показивало да би мала пропала не једном, него хиљаду пута, без спаса, да није било одважног и несаломивог дечака (Сјенкјевич, 342).

путања

козја путања – врло узак и стрм пут, тешко проходна стаза.

Слушам птичије речи | корачајући кроз шуму | уском козјом путањом | све стрмијом и тањом (Антологија – Максимовић, 272).

путник

слепи путник – терм. синт. *путник без возне карте*.

Тихи трг на који сам избачен као | слепи путник са палубе прекоокеанског | брода – каква грозна крпа, каква туђина! (Савремена лирика – Јовановић Данилов, 27).

пушити се

да се пуши – врло јако, напорно, свом силом.

А Географи се кисело смешкају и обећавају и како ће ме једном тако насанкати, да ћу се сав пушити (В. Андрић, 26).

пушка

бацати (метати) пушке – *пуцати*.

Пушке пуне, на Турке бацају (Епске песме 6, 37); Идући од цркве с барјаком барјактар пјева иза гласа а остали међу пушке (Карацић 2, 89).

излетети (отићи и сл.) као из пушке – *брзо, нагло, без оклевања доћи*.

Кô без главе даље срља, ван села се откотрља, побачке, потрбушке, оде даље кô из пушке (Антологија – Цветковић, 207); Истога часа излетео је напоље као из пушке (Твен, 113).

као запета пушка – *потпуно спреман, приправан (за акцију), нестрпљив*.

– Хајдук је као запета пушка!... – Што оно рекао Старина Новак, „кадар сам стићи и утећи, и на страшном месту постојати!” (Веселиновић, 84); – Ако спавам, а ти се само баци на прозор шљунком, и ето мене, ту сам као запета пушка (Твен, 229).

као из пушке (пушком) погођен посрнути (стропоштати се и сл.) – *пасти нагло, одједном*.

Али је већ и саму цукелу издала снага те, дахћући тешко, исплажена језика и закрвављених очију, посрну најзад као пушком погођена (Нушић 1, 34); Погледа копца, који је стајао на врху брезе, а овај се, као из пушке погођен, стропошта (Савремена приповетка – Савић, 86).

носити пушку – *бити војник, ратовати.*

Из моје куће тројица су стигла пушке да носе, и сви знате где су (Ћосић, 43).

одговарати (избацили и сл.) као из пушке – *одговарати/одговорити одмах, сместа, без размисљања.* → **одговарати (и сл.) као из топа.**

Чешће смо у положају да некоме, странцу или домаћем, треба да кажемо највишу духовну вредност нашег народа. Као из пушке одговарамо сви исто, истим речима: *Народне песме, Горски вијенац* (Секулић 2, 14); Ђоко Потрк, нешто нарочито оран за пјесму, избаци ко из пушке: – Пољар Лијан, страх пастира, | погинуо крај кромпира (Ћопић 2, 172).

пуцати из празне пушке – *претити нечим што реално није опасно, претити не планирајући да се претње остваре, не остварити обећано.*

Кад добијеш пушку, прво учиш да пуцаш из празне пушке, и кад би се остало при томе, човек би одиста изнео из војске једно врло корисно знање. Пуцање из празне пушке има своје врло широке примене у животу. Највише у политици, али тако исто често и у науци, литератури, а најчешће још у приватном, мислим нарочито у домаћем животу (Нушић 3, 237).¹⁵⁷

Р

работа

ђавоља работа – *забрањена, врло сложена, компликована ствар.* → **ђавољи посао.**

Једино је калајџија Мулић, муслиман, трпко мрштио лице као да је појео зелену оскорушу, за њега је свака цртарија била недопуштена, ђавоља работа (Ћопић 1, 57).

раван (прид.)

нема му (јој итд.) равна – *има изванредне способности, нема му премца.* → **нема некоме пара.**

Преврните листове светске историје, па им нећете наћи равних, мањ ако узмете митологију (Веселиновић, 113); Свима диван и страشان владар владарима и господар господарима, и просто рећи други му неће бити раван (Свети Сава, 29).

раван одавде до Индије (и сл.)¹⁵⁸ – *неосетљив.*

Одмах све ствари постадоше мање и његове | и више нема шта да тражи ни да добије, – | земља је пужевски увукла своје брегове | и равна је одавде до Индије (Антологија – Царић, 301).

¹⁵⁷ Нушић најпре остварује дословно значење групе речи *пуцати из празне пушке* (начин на који се војници уче пуцању), а затим ову групу речи употребљава фразеолошки.

¹⁵⁸ Овај фразеологизам се може допуњавати именицама које означавају далеке просторе (... *до мора*, ... *до вечности*, ... *до бескраја*, ... *до неба*), али и различитим топонимима (... *до Косова*, ... *до Новог Зеланда*), често повезаним са оним о коме/чему се пише. Тако у тексту о Тутанкамону читамо следеће реченице: Мислиш да је мени стало да ли је он мртав или жив? Све ми је равно – одавде до Тигра и Еуфрата (<http://kkfilfak.com/archives/1812>). С обзиром на то да именица *Индија* није ни једина ни најфреквентнија у овом фразеологизму (фреквентније је *Косово*), овај фразеологизам распоређен је у Речник је на основу придева а не именице.

радити

шта ко ради, оно и пати – нар. посл. *како ко ради, тако ће и проћи.*

– Што ко ради, оно и пати! – рече Суреп и попрети му прстом (Веселиновић, 384).

радост

скакати од радости – *веома се радовати.*

Није да ме депримирао док сам мислио о томе, али нисам баш скакао од радости (Селинџер, 131).

ражањ

правити ражањ док је зец још у шуми – *очекивати нешто што је несигурно, радовати се нечему што је мало вероватно да ће се остварити.*

Ово је само по себи било очигледно али је изгледало као откриће неким наивним радио-стручњацима, чије је искуство ограничено на такве апарате који су могли да буду поправљени само секиром и који су правили ражањ док је зец још у шуми (Тесла, 74).

различак

плав као различак – *јаркоплав.*

Старог барона Т... од Томболе, који одлази у Тиљерије „ња... ња... ња” са својим просјачким чанком, у оделу плавом као различак (Доде, 91).

размер(а)

узети (и сл.) шире размере – *повећати се, порастати, појачати се у великој, највећој мери.*

Затим овај покрет узме и шире размере, те у скупштини паде и једно кратко питање: „Зна ли г. министар и води ли се о томе рачуна што се у државну службу увукао и један човек који је свршио универзитет?” (Нушић 3, 219).

разум

здрав разум – *здраво, логично, нормално расуђивање.* → **здрава памет.**

Имам једнога пријатеља математичара, па сам га у име пријатељства, у име здравога разума и у име човечности молио и преклињао да призна да је зец кадар стићи корњачу, али је он упорно остајао при своме тврђењу: – У животу може, али математички не може! (Нушић 3, 146).

разумети се

разуме се – *кад се истиче логичност неке тврдње, не треба очекивати другачије, наравно.*

→ **зна се.**

ВОЈИН Можда се то може покушати. У највећој тајности, разуме се (Михајловић, 86); Разуме се, изаћи у живот из трезора Народне банке и носити на себи потпис гувернера Народне банке, лако му је било одржати се на добром курсу (Нушић 3, 25).

рај

рај на земљи – *предивно место.*

„Само што је реч о новој Атлантиди, поново успостављеној утопији, другом величанственом пројекту који је наставио древни сан о рају на земљи” (Гибинс, 376).

рак

буљити као рак – разг. *буљити нетремице.* → **буљити као печен брав.**

– Мени је сваки учитељ досад недјелом читао новине, а овај буљи у мене као рак и пита: „Хоћемо ли да тргнемо по једну љуту?“ (Ћопић 2, 104).

црвен као рак – *јакo црвен у лицу, поцрвенео (обично од узбуђења или стида).*

– Мајко! – мољаше Јелица. – Не терај ме да ти то кажем! – Морам знати! Јелица је била црвена као рак. [...] Једва превали преко језика: – Због мене!... (Веселиновић, 116); Тетку Полу обли румен стида, била је црвена као рак! (Твен, 278).

рак-рана

рак-рана – *велико зло, велика невоља, велика неугодност.*

Она грозна тајна са убиством непрестано је мучила и раздирала Тома, била му је као права рак-рана, јер није попуштала и стално је болела (Твен, 188).

раме

издржати нешто на својим раменима – *узимати на себе сву бригу око нечега.* → **носити нешто на [својим] плећима (преузети (и сл.) нешто на [своја] плећа).**

У оваквом пејзажу оваква жена представља уистину најдивнију жену каква се да замислити. Ниједна бела жена не би била достојна ове тежине и патетичности боја и светлости, ниједна не би могла издржати на својим благим белим раменима насилност овакве природе (Петровић, 45).

од рамена – *не истражујући, не размишљајући дуго, одока, отприлике.*

– Срам вас било седе косе! Осуђујете човека, а нећете да га чујете!... Срам те био, седи свештениче!... Зар се тако од рамена одсеца казна?... (Веселиновић, 103).

погледати се (одговорити и сл.) преко рамена – *гледати/погледати презриво, говорити/рећи некоме нешто преко воље.* → **с висине (с висока) [гледати некога (говорити и сл.).]**

– Шта да радимо с њиме? – питали су Пастори. Вођа тек онако, преко рамена, одговори: – Одузмите му заставу (Молнар, 96); Нисам ни прекорачио праг, а Драгана и Јасмина, које су мени сестре а Влади и Весни нису ништа, погледале су се преко рамена и рекле: – Ту је! (Олујић 2, 35).

слегнути (слећи) раменима – *помирити се с насталом ситуацијом.*

А поп Спира је само слуша. Дува на нос, окреће стиву лулу око камиша, и шета се по соби, и застајкује сваки час; размишљава, гледа у штукатор или кроз прозор, па, најпосле, слеже раменима, па рече: – Та, сад, шта је ту је! (Сремац 2, 175).

тапшати некога по рамену – *подржавати некога, одобравати нечије мишљење.*

Чак и кад би *ишао* наоколо и спасавао нечије животе и све, како би знао да ли то радиш зато што стварно *желиш* да спасаваш нечије животе, или само зато што у *ствари* желиш да испаднеш невиђен адвокат, да те сви тапшу по рамену и честитају ти у судници (Селинцер, 182).

рана

дирати у рану – *подсећати некога на нешто неугодно, болно.*

Учиниће ми се негде кроз таму | неко пева и горким светом | у непреболну рану срца дира (Максимовић, 35).

отворена рана – *осетљиво, болно, најслабије место, осетљива, слаба тачка.*

Гђа Перса је тако близу била жељеном часу освете, а осећала се у праву, да је сада била као громом поражена кад је чула како се ствар искренула; а рана коју је понела на души зјапила је једнако отворена и незалечена (Сремац 2, 270).

рана на срцу (души) – велика брига, несрећа, туга, бол.

ПРОЛОГ Оно што је хтела, мада беше стекла, | ипак једна рана срце јој је пекла: | њенога јединца Биберче си звали (Ђокић, 3); Гђа Перса је тако близу била жељеном часу освете, а осећала се у праву, да је сада била као громом поражена кад је чула како се ствар искренула; а рана коју је понела на души зјапила је једнако отворена и незалечена (Сремац 2, 270).

рано

рано ранити – нар. песн. *веома рано устати/устајати*.

„У Момчила чудан наук има: | свако јутро у свету неђељу | рано рани у лов на Језера” (Епске песме 1, 97–98); Рано рани Туркиња ђевојка, | Прије зоре и бијела дана (Епске песме 3, 18).

раскорак

поћи у раскорак – не слагати се с неким/нечим, разилазити се у схватању и поступцима.

– И почнем лепо, а тек мисли наједанпут пођу у раскорак, скрену и оду на деведесет и девету страну (Нушић 3, 226).

располагање

бити некоме на располагању – бити спреман некоме помоћи, ангажовати се према нечијој жељи. → **бити некоме на услузи**.

Моје постројење, услуге и сва моја достигнућа увек су били на располагању званичним лицима (Тесла, 66).

рачун

водити/повести рачуна о некоме/нечему – бринути се, старати се о некоме/нечему, обраћати пажњу на некога/нешто; рачунати с нечим.

БРКА: Ја записујем народне умотворине и необичне и ретке речи. ЋЕЛАВИ: А, свака част! БРКА: Па неко мора да води рачуна о богатству овог народа (Ковачевић); О овоме би морали повести озбиљно рачуна сви поборници одржавања данашњег брака и постарати се да се брак понекад препокрије, догради, окречи и замаже (Нушић 3, 247); Г. МИКА: Па знате како је, г. начелниче, кад г. министар пита, значи да он сумња да овде има неког аналфабете. Не можемо му ми одговорити: нема овде. Рећи ће нам после да нисмо водили рачуна (Нушић 4, 17).

за свој рачун – 1. *за себе, за своју корист*. → **за свој грош**.

После моје приче он је само бурно изразио своје велико жаљење што није могао за свој рачун да се прошета по разбојишту Вига (Верн, 225); ЈЕРОТИЈЕ (*не слуша је, већ размишља за свој рачун*): Треба послати пандуре у срез (Нушић 6, 35).

2. *на своју одговорност*.

... али нека то – чини за свој рачун (Матеш., Т 1966).

иде некоме нешто у рачун – одговара некоме нешто, у складу је с нечијим интересима. → **иде некоме/нечему нешто у прилог**.

– За осам, богами! – рече Благоје коме је ова пристрасност ишла у рачун (Лазаревић, 238).

на нечији рачун – 1. *на нечији уштрб, на нечију штету*.

Сви пристадосмо да пођемо, јер смо сад већ били потпуно уверени да тамо нема ни сто ни двеста непријатеља, него свега једно једино магаре. Па зашто онда не бисмо били и ми јунаци на рачун магаретов? (Нушић 1, 107).

2. односећи се на некога.

Одговарала сам углавном одречно, правећи шале и на свој и на њихов рачун (Огњеновић, 27).

не давати (не полагати) некоме/себи рачуна (рачуне) – *не одговарати за нешто пред собом или другима, не објашњавати своје поступке.*

Идући тако месечарски, не гледајући где стаје и не дајући себи више рачуна о правцу у ком иде, вук је једнако понављао сам у себи: „Крв и месо овог шиљежета никад ми не гину” (Андрић 2, 77); Његов неконвенционалан приступ васпитању учинио је Цека аутсајдером, човеком који се најбоље осећа када је сам и када никоме не полаже рачуне (Гибинс, 19).

помрсити (покварити и сл.) нечије рачуне – *покварити нечије намере, планове. мрсити/смрсити некоме конце* (1).

Тад се помрсе сви стари рачуни, | свет тражи силом нову равнотежу (Антологија – Царић, 254); Њихов број поквари све моје рачуне; знајући да они увек долазе по четири или шест (Дефо, 192).

пречистити (поравнати) рачуне с неким – *решити нерешене спорове с неким, обрачунати се, расправити се с неким.*

– Док ти пречистиш рачуне са свима који ти дугују, много ће воде Дрином протећи!... (Веселиновић, 171); „Морам да поравнам неке рачуне”, Цек га ошину леденим погледом (Гибинс, 338); Срце му је било на месту сад када је пречистио рачуне са Сидом (Твен, 26).

чист рачун – *јасни, чисти односи, разјашњена ситуација.*

– Ама, човече, реците ми, какав сте ви ђак били из математике? – Рђав! – То се види. Овде ви имате пред собом један чист и јасан рачун (Нушић 3, 205).

ребро

испребијати (испеглати и сл.) некоме ребра – *премлатити, пребити некога.*

„Он Турчину не да у кнежину. | Кад Турчина у кнежини нађе, | Топузом му ребра испребија” (Епске песме 6, 16); Оном истом утијом којом му је свако јутро пеглао панталоне испеглао му је овом приликом ребра (Нушић 3, 14).

могу да му (јој итд.) се изброје ребра – *врло је мршав.*

Могла су му се избројати ребра, а богами и дани (Раичковић 1, 90).

пуцају некоме ребра – *бити пребијен, премлаћен.*

„Пучина је стока једна грдна – | Добре душе кад јој ребра пучу” (Његош, 188).

ред

бојни ред – **1.** терм. синт. војн. *војна јединица (или њен део) одређена за борбу, бој с непријатељем.*

А с утврђења је летела у бојни ред бомба за бомбом (Молнар, 165).

2. оштар напад.

Јавно мњење осу, што се каже, дрвље и камење на сликара, све ступи у бојни ред против те нове напасти (Домановић, 214).

довести (дотерати/дотеривати и сл.) у ред – 1. нешто – средити, поправити нешто.

После два сата псовања и напора довели су опрему у ред, и запрега је кренула (Лондон, 40); Тог јутра, када је полазио на пут, довео је своју планету у савршен ред (Сент-Егзипери, 37).

2. некога – учинити (често силом) да се неко пристojно влада, да се понаша како треба.

Остали пси, међутим, постали су разуздани за време последњих Шпицових дана и веома су се изненадили кад је Бек узео да их дотерује у ред (Лондон, 58); – Камо те да га научиш молитве, да га доведеш у ред, ти си га на душу узео? (Ћопић 1, 44).

као што је ред и обичај – као што је уобичајено, како сви раде, како се пристojи.

– Часни скупе, дозволите ми да свој рођендан себи честитам најпре ја лично и да се том приликом, као што је ред и обичај, повучем – Гроки, обрати пажњу – повучем... за уши! (В. Андрић, 70).

мимо реда и обичаја – супротно ономе што сви раде, непристojно.

Гледа Ибрага тога дрског човека који мимо сваког реда и обичаја лежи и не диже се пред њим, не верује рођеним очима и не може да се начуди колико је кмет кад није згрчен ни понизан, него кад се опусти и рашири у својој пуној снази и величини (Андрић 2, 323).

на дневном реду је нешто (на дневни ред дође нешто) – у центру је пажње, предмет је дискусије, расправе, почиње да се разматра или решава нешто.

Само, сад настаје једно занимљиво и чисто правничко питање, које све до данас нисам покретао, док нису дошле на дневни ред накнаде ратне штете (Нушић 3, 111); Зграбио ме је за ревере капутића и сада сам знао шта је на дневном реду (Олујић 2, 33).

научити некога реду – упутити некога на прави пут, присилити некога на исправно понашање.

ЛАЗАР МУСИЋ: Ако твој отац, Левчанине, неком левчом | није успео да те научи реду, | да нисмо у овом двору у коме смо, | научио би те брзо овај мач! (Симовић, 58–59).

реда ради – тек онако.

Тетка каже нешто у моју одбрану, тек реда ради (Андрић 3, 132); Начелник окружни требало је да задршће реда ради, јер је власт; професори гимназије требало је да задршћу јер су га једногласно искључили из гимназије (Нушић 1, 47).

ред као у кошници – беспрекоран ред.

У кући му је био ред као у кошници. Свако чељаде знало је и радило свој посао, а он је био господар (Веселиновић, 163).

ред (реда) је – тако захтева обичај, пристojност, културно понашање.

– Ето, морамо и овога женити... И показа руком на Станка. – Богами, и реда је – вели Петра, мајка Станкова (Веселиновић, 46); „Та ред је једном да и мене бог обрадује!...” (Глишић, 232); КОНДУКТЕР: Изгубили смо учитеља и ред би био да га испратимо (Ковачевић).

сви (све) од реда – сви (све) без разлике, апсолутно сви (све).

Један човек диже терете, а други, сав намазан брашном, по цео дан се церека и сви му од реда одваљују шамаре (Нушић 1, 28); И не само што сам се вежбао у исказивању мисли већ и у употреби свих синтактичних знакова, јер сам их ја све од реда нештедимице употребљавао, како ниједан знак не би могао пожалити да сам га мање употребио од осталих (Нушић 3, 199).

у првом реду – *пре свега, првенствено, на првом месту.*

Меланија је добила прилично васпитање; била је у леру код неке старе фрајле у Бечкереку, и тамо научила многе за младу девојку врло корисне ствари, а између осталог у првом реду немачки; немачким је тако владала да је, како је гђа Перса уверавала, ноћу „бунцала само на немачком” (Сремац 2, 81); – Боримо се, у првом реду, за ослобођење земље од окупатора и домаћих... (Ђопић 3, 89).

у реду – *добро је, слажем се.*

„Ако хоћеш да седиш овде и тихо и на миру попијеш пиће и *тихо* и на миру разго...” „У реду, у реду”, рекао сам (Селинџер, 154); САМСОН: Ја служим исто тако добра господара као и ви. АБРАХАМ: Но не бољег. САМСОН: У реду, господине (Шекспир, 24).

у реду ствар! – жарг. *све је у реду, договорено је.*

И још говори: „Ама, у реду ствар” – али мало око срца му хладно, језа га хвата, а речи не звоне убедљиво, него као да је однекуд казао: „Све је пропало” (Твен, 252–253); – У реду ствар, реч је пала! Само да звизнеш – твој сам човек! (Твен, 270).

читати између редова – *читати домишљајући се ономе што писац није до краја рекао или што је хтео прикрити, схватити смисао текста.*

Довољно је знати превити табак и превити леђа; [...] умети читати измеђ’ редова, зажмурити на једно око, задржати зубима језик, љупко се смешити кад си увређен, благодарити кад си изгрђен и бити обавезан кад си награђен (Нушић 3, 212).

реп

бити на репу нечега – *бити задњи, последњи, заузимати последње место.*

Пушећи цигарете у WC-у сваког боговетног одмора, ми смо се хвалили један другом колико је ко успео мачака да преврне. Ја сам био негде на репу листе, али то није важно (Олујић 2, 65).

вући реп за собом – *бити компромитован, бити на злу гласу, имати неку љагу на себи.*

Министар финансија ударио је у такву вриску и плач као да се налази пред скупштинском анкетом и потегао је да побегне с плота, али са оним репом, који му одостраг вири, закачи за један ексер и остаде висећи о плоту. Ја сам знао да ће му тај реп, који се за њим вуче, сметати ма кад тад у животу и ево где се то и испунило (Нушић 3, 55).¹⁵⁹

гуштер (божје бравче) без репа¹⁶⁰ – *припрост, некултуран човек.*

ГОРИЛО: Зашто те још нема, гуштеру без репа (Ђокић, 22); – И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно божје бравче без репа: ил’ ти, ил’ они који су те преслишавали, ил’ брадоња, који је све ово закувао па одмаглио, или, на крају, ја главом, који свеца изигравам и слушавам таку бену, а не тражим виле да те ваљано измјерим преко леђа због твог тртљања, лоповије и твоје магареће вјере? (Ђопић 1, 70).

махати репом – *умиљавати се, улагивати се некоме.*

Мајка ме поучавала животу: како се маше репом, како се показују очњаци, како се чисти крмељ из очију и како се терају досадне муве (Киш 1, 77).¹⁶¹

¹⁵⁹ У наведеном примеру ради се о правом репу, с тим да Нушић, умећући односну реченицу после именице *реп*, алудира на значење фразеологизма.

¹⁶⁰ Писци су фразеологизам *стока без репа* онеобичили мењањем његовог првог дела.

¹⁶¹ В. 143. фусноту у овом речнику.

мачков реп – *нешто безвредно.* → **мачји кашаљ.**

– Погледајте само! Је ли ово од пушака или од мачкова репа?! Ник и Јованче стадоше радознано загледати прорешетани шешир, док је Луња презриво зурила некуд у страну као да се ту заиста ради о неком тамо мачковом репу, а не о пушкама и погибији (Ћопић 2, 144).

окачити (и сл.) **некоме реп** – *оцрнити, озлогласити некога, изнети некога на лош глас, рећи о некоме нешто подругљиво, опањкати.*

КАПЕТАН: Зар мало што нам свима овде окачи репове, него сад још и кућу разбија! (Нушић 6, 86).

подвити реп – *повући се, узмаћи, покуњити се; постидети се, почети се понашати скромније.*

Штета што бар за ту прилику није имао реп, јер би слика његовог покуњеног одласка била потпуна тек са подвијеним репом (В. Андрић, 70).¹⁶²

стати некоме на реп – **1.** *доскочити некоме, спречити га у нечему.* → **стати на (у) крај некоме/нечему, стати некоме/нечему на пут.**

Ја не знам о теби колико ти о мени, полицијом плашиш а не ја, али ти нико неће помоћи кад ти моји момци стану на реп (Матеш., Булатовић 1).

2. *изазвати некога, учинити некоме нешто неугодно.*

Причам помало неповезано. Где сам стао? Надам се да нисам никоме с т а о на реп (В. Андрић, 35–36).¹⁶³

репа

исећи некога као репу – *исећи брзо, лако, убити некога немилосрдно.*

ВУК БРАНКОВИЋ: А он ће мирно ући под Муратов чадор, и исећи ће Мурата као репу! [...] Турски цар није репа, да га сече како ко стигне! ТОПЛИЦА: Да је Мурат репа, | то би био посао за Вука! | А, пошто није репа, него цар, | то ће бити посао за Обилића! (Симовић, 77. и 78).

рерна

као у рерни – разг. *веома вруће.*

– Отвори мало шалукатре!... У соби је ко у рерну... врућина ми је (Сремац 2, 128).

рећи

речено – **учињено** – *урађено је брзо и без оклевања, како је и договорено.*

Не часећи часа, отрчах до суседа, рекох им све у две речи и сложисмо се да треба сместа однети у Корнијеву ветрењачу сву пшеницу што се затекла по кућама... Речено, учињено (Доде, 18); Намеравао сам да из праћке хитнем камен тако да погодим рибу, прибијем је уз стену и пресечем надвоје. Речено – учињено (Тесла, 29).

тако рећи – *скоро, готово, отприлике.*

Откуд мени ова сила | овај поглед љута змија | да ми храна није мила | тако рећи најмилија (Антологија – Ршумовић, 106); Матуранти су умали, без речи и без шума, тако рећи (Витезовић, 46); СЕКИРА: Кажу – чудовиште је до сада потопило шеснаест бродова... Ми смо, тако рећи, седамнаести... (Радовић, 26).

¹⁶² Писац у контексту оживљава слику из које је фразеологизам потекао.

¹⁶³ Писац се двоструко поиграва речима – двама значењима глагола *стати* и фразеолошким значењем групе речи коју употребљава.

то (што) ће рећи – *другим речима, може се рећи.*

Био је један лекар тек у Сартени, то ће рећи на шест до седам миља оданде (Доде, 68); Покушао сам да му наведем пример многих животиња које лежу са сунцем и устају са сунцем, на шта ми он одврати примером сове која му је идеал још од младости, што ће рећи од прекјуче (Кишон, 127).

што рекох (рече итд.) – не порекох (не порече итд.) – *остати при своме, не одрећи се својих речи.*

КАПУЛЕТ: Вешај се, проси, гладуј, цркавај | На улицама, јер те, душе ми, | за своју никад нећу признати, | Нит' ћеш од мога добити ни мрве. | Умуј, и знај: што рекох не порекох (Шекспир, 100).

реч

без речи – 1. *радо, спремно.*

Има бицикл страшан бицикл | и кад га замолиш дај један круг | даје без речи | нема проблема (Антологија – Стојиљковић, 217); „А и Виду није за те криво. | Без ријечи даће ти ђевојку” (Народне баладе, 22).

2. *без приговора, без отпора.*

– Кад би Ваше Величанство желело да му се без речи покоравам, могло би да ми изда разумно наређење (Сент-Егзипери, 45); Сташа је хтео на то нешто да одговори, али му наједном жалост стеже груди, те само стисну зубе и оде без речи (Сјенкјевич, 217).

бити у речи – нар. *говорити.*

То је Марко у ријечи био, | Кличе вила с Урвине планине (Епске песме 3, 99); Тек што стари у ријечи бјеше, | ал' ето ти Сењанина Ива (Епске песме 5, 98); У ријечи, коју бесједио, | Пред дворе му свати дојездише (Народне баладе, 23).

гутати нечије речи – *пажљиво слушати некога.*

Отворених уста, готово и не предишући, читава је дворана просто гутала његове речи (Твен, 199).

дати (задати) [часну] реч некоме – 1. *учврстити неку погодбу.* → **дати/задати (учинити и сл.) [тврду] веру, дати руку некоме** (2).

ГОРИЛО: Истина је. Само, ја тражим од цара | свечано, пред свима, да ми да реч своју: | ако страшну алу победим у боју, | па једном за увек прође ова језа, | да ће се за мене удати принцеца. | ЦАР ЈАДАН: Нека тако буде, реч ти дајем часну (Ђокић, 18–19); Мало-помало уведу царину и почну узимати мрнаре, не пазећи ни на погодбу ни на ријеч Кањошу задану (Љубиша, 87).

2. етн. *прихватити брачну понуду (о девојци, односно о њеној породици у њено име).* **дати руку некоме** (1).

– А што нећеш? – упита. – Нећу зато што сам дала реч другоме! – одговори Јелица мирно (Веселиновић, 168).

доћи до речи – *стећи прилику да се може говорити, истакнути се.*

МИЦА: О, брате, у овој кући не може човек ни до речи да дође (Нушић 5, 70); Том је сад очекивао да се тетка сажали над њим и да му пружи мелем утехе. Али кад је тетка опет дошла до речи, она само што прозбори: – Пих! Ако сам те и лупила, имала сам за шта (Твен, 30).

држати/одржати реч – *испуњавати/испунити обећање.* → **држати веру.**

„Али памти што вељу: само докле будеш држао ријеч, бићу твоја” (Бајке 2, 21); Она је одржала своју реч. Огњан је о Петрову дне довршио четврти разред, а Сенадин је одмах по Преображењу пошао у први (Глишић, 230).

другим речима – *да се другачије изразим; заправо, отворено речено.*

Сматрајући то задоцњење као једну тежу трагедију у своме животу, ја сам се увек и доцније распитивао може ли се некако од судбине добити сатисфакција, другим речима: може ли се некако накнадити тај губитак од седам дана који ми је нанело задоцњење (Нушић 3, 27); Ту је описан и стари шаров, и лопов мачак, и млади гушчићи и стари патак, и попина ћерка и учитељева посета; другим речима, описано је једно идиличко предвече уочи недеље у кући поп-Спириној (Сремац 2, 39).

застане (и сл.) **некоме реч у грлу** – *не може да проговори (од узбуђења, чуђења збуњености и сл.), нагло заћути.*

Маринко пребледе и реч му заста у грлу (Веселиновић, 111).

измењати речи с неким – *поразговарати.*

Кад је најзад коначно утврђено ко их је последњи пут видео и са њима измењао последње речи, онда сви ти срећни одликаши дођоше сами себи некако важни (Твен, 151); ТИБАЛДО: Господо, добро вече. Цигло реч | С једним од вас бих хтео да измењам. МЕРКУЦИО: Елем, само једну реч са једним од нас? Што не додате мало прида, па да буде реч и ударац (Шекспир, 75).

имати речи с неким – *препирати се, свађати се.*

„Драга сестро, Косовко девојко, | не шали се, у воду не скачи, | немој себи смрти учинити, | немој, секо, душе огрешити! | Већ ми кажи Арапове дворе, | гди су двори Арапина црна? | Имам речи беседити с њиме” (Епске песме 3, 88).

јавна реч – *јавни говор, јавна изјава у средствима јавног информисања.*

Он је у заглавље листа ставио овакав поднаслов: „Лист за све јавне интересе као и за сваку јавну реч, изузимајући професорске полемике” (Нушић 3, 211).

једном речју (речи) – *укратко, да не дужим, да скратим. → једним словом.*

А он је знао све. – Знао је гору, знао је воду, знао бродове, знао хајдучке данике и зимовнике; једном речи, знао је све (Веселиновић, 76); НАЧЕЛНИК: Противник режима, противник државе, противник цркве, противник државног уређења, противник власти, противник породице, противник... једном речју: противник!... (Нушић 4, 22); ГЂА КАПУЛЕТ: Кад тебе родих, нисам била много | Старија него ти сад. Једном речи, | Граф Парис врли проси твоју руку (Шекспир, 37).

на реч – *без провере, без испитивања, без гаранције.*

ЈУГ То ти не разумеш јер си и сам јунак, али можеш да верујеш на реч мени који сам увек био кукавица по убеђењу (Михајловић, 69); СТРАХИЊА Био је мој заробљеник пре много година. Пустио сам га на реч да ми откуп плати и од тада више не чух за њега (Михајловић, 118).

на речима је остало нешто – *није се испунило оно што је неко рекао, обично при хваљењу.*

Можда Мишко неће учинити ништа. Шта све дечаци не снују и не говоре, и какви све планови нису остали на речима! (Андрић 2, 51).

наћи реч – *проговорити нешто умесно после забуне или изненађења.*

ЈУГ Тако, и ово смо отаљали. ВОЈИН Ја не знам, оче, какво вам је то задовољство и откуд увек нађете реч да свима стварима одузмете прави значај. „Отаљали” (Михајловић, 57); – Делија наша – додаје Петрак као да је коначно нашао ону праву, завршну ријеч за читаво моје опчарано мјесечарско ткање (Ћопић 1, 26).

не налазити реч (речи) – *не моћи се изразити услед изненађења, јаким осећања.*

То што је он говорио било је у таквој опреци са оним што сам осећао, мислио и веровао, док сам гледао слике у панорами, и после тога, да нисам налазио ни једне речи да му одговорим (Андрић 3, 129); Ја видим, она се бори са собом, хтела би нешто да каже, нешто да пита, али не налази речи, незгодно јој је, страшно, смета радост... (Чехов, 56).

ни речи више! – *строга заповест да се не сме проговорити.*

У 20 сати и 44 минута Гидон је бацио поглед на сат и само мирно и кратко рекао: – Тали. У кревет. Ни речи више (Кишон, 126); – Ни речи више! Викнуо је на њега. Он, капетан, на генерала! (Молнар, 192).

ни речи [не проговорити и сл.]¹⁶⁴ – *ништа не рећи.* → **ни беле [не зуцнути и сл.], ни словца.**

Ово је заиста најљубавнија песма, | а ни речи о љубави (Антић, 44); Нико није могао да изустити ни реч толико је свакога изненадио овај неочекиван мали гост (Молнар, 95); Од умора и узбуђења Сташа неко време није могао да проговори ни речи (Сјенкјевич, 229).

обртати нечије речи – *изопачити значење реченог/написаног, мењати речено при даљем причању.*

Но и то им је мало, већ развију праву судску истрагу, те почну по целој свету прибирати покојникова писма, школске сведоцбе, признанице и сва друга документа, па их затим, са истрајношћу једнога пасионираног иследника, дешифрирају, коментаришу, објашњавају, обрћу речи, премећу реченице и, на крају крајева, на основу нових података, тако измолују покојника и тако преврну биографију (Нушић 3, 15).

од речи до речи – **1.** *ништа не изостављајући, баш тако.*

КАПЕТАН: (Ђоки.) А ти слушај, па тако од речи до речи да ми кажеш на саслушању! (Нушић 6, 76); У то време знао сам напамет целе књиге, од речи до речи (Тесла, 42).

2. *буквално, дословно.*

Затим би, после овако мудре беседе, ставио преда се познату књигу „Олендорфова метода за учење француског језика”, која је као једини уџбеник тада постојала и из које смо и ми и професор учили француски, и тада би измеђ’ нас отпочео овакав дијалог од речи до речи, по Олендорфовој методи: Питање: Брат ваше жене, има ли он једну тицу која лепо пева? Одговор: Да, брат моје жене има једну тицу која лепо пева! (Нушић 3, 131).

остајати при речи – *одржавати обећање.*

ГОРИЛО: Да ли остајете и даље при речи? | ЦАР ЈАДАН: Ах, па да, наравно, моја реч је јака (Ђокић, 41).

остати без речи – *занемети, запањити се, забезекнути се (од изненађења, чуда, узбуђења и сл.).*

¹⁶⁴ Овакав тип фразеологизма (са значењем *ништа*, *нимало* и са овом структуром – речца *ни* и именица) доста је фреквентан. Тако се каже *ни кап*, *ни грам*, *ни центиметар*, *ни мрву* итд., с тим да је семантичко померање веће када се предмет не мери наведеном јединицом мере.

Пословни човек отвори уста да нешто каже, али остаде без речи, а Мали Принц оде (Сент-Егзипери, 52).

пала је реч – 1. говори се.

Јесте, он је одмах помислио да то није благо, па ипак, он тога није био свестан, он то није утврдио, те тако, чим је пала реч о неком нађеном свежњу, он није био кадар да се савлада (Твен, 244).

2. обећано је.

– Па добро, Мери, пала је реч. У реду, има поново да се упрегнем, да нагрувам (Твен, 35).

последња реч – 1. неизменљива одлука.

Председник: Али да. Члан Барабаш: Али не. Председник: Добро, нека је твоја последња (Молнар, 182).

2. највише достигнуће (у науци).

Па онда, кроз оно велико стакло видиш увеличаног књижевника, или научника, за којег се вели да казује последњу реч, чије се име исписује увек у врху и са поштовањем изговара (Нушић 3, 229); То би, разуме се, у биографији могло гласити: „Дајте ми живота, ја још нисам казао последњу реч!” (Нушић 3, 263).¹⁶⁵

празна реч (празне речи) – ласкаве изјаве које не обавезују; лажна обећања; непоткрепљено причање, фразе. → празне приче.

Нас прође као нека језа, иако знамо да је то Чеда и да је ето ту, међу нама, и да су то само речи, празне речи, па ипак нас прође нека језа (Нушић 1, 47); ОБИЛИЋ: Од мене тражиш доказ, а од Вука | била ти је доста и једна празна реч! (Симовић, 76).

прекршити (погазити и сл.) реч – прекршити обећање, постати неверан.

– Још једном кажем: ко сутра не буде овде на време, прекршиће реч! (Молнар, 123); ЂУЛИЈЕТА: Је л’ гори | Грех што ме куша реч да погазим, | Ил’ што ми мужа бласти истим оним | Језиком којим хиљадама пута | У звезде пре га ковала? (Шекспир, 101).

пресећи/пресецати некоме реч – прекинути/прекидати некога у говору, не дати некоме да говори до краја.

– Молим те, попо!... – Не пресецај ми реч!... (Веселиновић, 213); – Да, вероватно... а што се тиче квалитета? – О, молим! – пресекао би ми он реч. – Што се тога тиче, могу вам дати писмену гаранцију за пет година (Нушић 3, 256).

прихватити реч – одговорити некоме.

„Мили Боже, лијепијех свата! | Чији ли су, куд ће по ђевојку?” | У ријечи, коју бесједио, | Пред дворе му свати дојездише, | Ђувеглија ријеч при’ватио: | „Мили тасте, Виде Маричићу, | Моји свати са Херцеговине” (Народне баладе, 23).

реч-две (две-три речи) – неколико речи, кратак осврт, укратко.

„Ој, Бога ти, Фатима девојко, | Донеси ми дивит и артије, | Да напишем до две до три речи” (Народне баладе, 63–64); Сећам се једнога уредника повременог часописа, који се преварио те

¹⁶⁵ Нушић се поиграва значењем фразеологизма и основним значењима речи – пошто је дошао смртни час, приповедач изјављује да још није казао своју последњу реч како би му се продужио живот, алудирајући притом и на значај свог дела.

пустио професора да напише „реч-две” о удбенику другог професора. Није ни слутио каква га је гуја тога тренутка ујела, јер кад је пустио већ напад, морао је и одговор (Нушић 3, 211).

реч умре (изумре) некоме на уснама – заћути.

– Седи, оче!... Дај, снахо, мало ра... Реч му изумре на уснама од погледа поповог (Веселиновић, 101); Лазар заусти да нешто рекне, али му реч умре на уснама (Веселиновић, 223).

реч је о... – тиче се...

ВОЈИН Зар не схватате о чему је реч? О угледу ове куће, које сте ви глава, о угледу нашег цара, чији сте таст, о угледу Југовића, чији сте отац (Михајловић, 81); ОТАЦ: Па добро, пристајем да примим на себе ту кривицу, али... није реч о томе (Нушић 2, 32).

реч по реч – 1. мало помало; полако.

Да је он говорио напрасито, бујно, одбијајући и цапајући се – Крушка би волео; али је он одговарао тихо, мирно, све реч по реч. А то наљути Турчина до беснила (Веселиновић, 202); Па тако реч по реч те ударисимо у свађу (Нушић 1, 36).

2. темељно, тачно, до краја.

Он, на пример, научи лепо лекцију из земљописа и да га тога часа запиташ, одговорио би ти реч по реч (Нушић 1, 8); Што је најзанимљивије, црнац зна напамет често и епопеје суседних племена, реч по реч, без погрешке, целе, иако ниједну њину реч не разуме, утолико пре што су те епопеје на архаичним језицима (Петровић, 17).

рећи (формулисати и сл.) нешто својим речима – изражавати се на свој начин, не препричавати туђе исказе.

Прозвао би мене пред таблу, поставио ми тај нови проблем и рекао ми да га формулишем својим речима (Миланковић 1, 166); – А сад, чедо моје, реци све како се догодило, реци својим речима, немој ништа да поизостављаш, и не плаши се ништа (Твен, 199).

реч му (јој итд.) се узме – изгуби моћ говора, не може да говори од узбуђења, запрепаићености.

Сад тек беше му јасно колики је грех учинио; сад је тек потпуно осетио колико је велика мржња коју је на се навукао!... Реч му се узела (Веселиновић, 242).

слатке речи – миле, пријатне речи, речи у којима се некоме подилази, ласка.

А бивало је да сам се по који пут и ја умешао у разговор, за који случај практикант је имао спремне бомбоне у џепу, те чим бих ја зинуо да што кажем, он би ми стрпао шећер у уста, иако нисам ја већ он имао намеру да говори слатке речи (Нушић 3, 171);¹⁶⁶ БРАНКО: Ви још сумњате?!... Не, не, госпођице, ја не умем ласкати; ја не умем да избирам оне слатке речи којима људи најбожанственије осећање тумаче (Трифковић, 37).

твоја (његова, њена итд.) реч је за мене заповест – урадићу све што захтеваш (захтевате).

МАЛЧИКА: Нисте питали „зашто” дајете залогу. ТОШИЦА: Ваша је реч за мене заповест! (Даје залогу.) (Трифковић, 35).

тешке (крупне) речи (крупна реч) – тешка увреда, тешка оптужба.

Да, имао је тих тренутака, али ни у њима није налазио овакве и овако крупне, смеле речи (Андрић 2, 324); Срца су их болела; и зато су постали преки у говору, а тешке речи биле су им

¹⁶⁶ Нушић се поиграва фразеолошким значењем групе речи и основним значењем придева *сладак*.

прве на уснама ујутру и последње у ноћи (Лондон, 79); ЈУГ Ако је тако почела, онда остало слутим. За крупном речју иду крупне последице (Михајловић, 92).

тражити реч – *тражити одобрење за говорење.*

– Господин секретар тражи реч – рече озбиљно Вајс (Молнар, 79).

трошити речи – *говорити узалуд.*

– О, људи сакупљени, знате ли што ћу данас да вам говорим? А они му одговорише: – Знамо! – Па кад знате, онда што да цабе трошим речи?! (Шаљиве приповетке, 33).

узети реч – *почети говорити, наступити као говорник.*

Настаде дуга и мукла тишина, те најзад узе реч 'Арамбаша (Нушић 1, 79); Кад се светина мало умири, пророк поново узе реч (Сјенкјевич, 117).

упадати некоме у реч – *нагло прекидати некога у говору својим причањем.*

Не слуша што му се говори, не води рачуна о томе кад старији говоре, него им упада у реч (Нушић 1, 144); ТРЕЋИ ЧАУШ: Влатко Вуковић напушта битку и прелази Лаб! (Долази, и упада му у реч, Четврти чауш.) | ЧЕТВРТИ ЧАУШ: Саруца-паша моли за појачање! (Симовић, 118).

хватати некога за реч – *инсистирати на испуњењу датог обећања.*

ЂУЛИЈЕТА: О, Ромео, своје | Име одбаци; па на место њега, | Које и није део бића твог, | Сву мене узми! РОМЕО: Хватам те за реч! (Шекспир, 53).

часна реч! – *заиста, стварно, говорим озбиљно.*

– Је л' часна реч? – пита мишић. – Часна реч! – вели мачак (Нушић 1, 132); „Када ујутру устанеш, он неће да буде ту. Часна реч.” „Часна реч? Ниси прекрстио прсте?” (Функе, 14).

решето*

узети некога/нешто на решето – *оштро искритиковати; подвргнути строгом испитивању.*

→ **узети некога на миндрос.**

Али каквих страшних израза није пало приликом готовљења ајнпренсупе. Изгледала је онако сама крај ватре као једна од оних трију у Шекспировом Магбету. Све, све је узела на своје решето, па ни његово преосвештенство није остало неприкосновено (Сремац 2, 257).

риба

пливати као риба – *пливати веома добро.* → **пливати као плута.**

У својој четрнаестој години био је један од најбољих пливача у Порт-Саиду, што није безначајно, јер Арабљани и црнци пливају као рибе (Сјенкјевич, 10).

ситна риба – *безначајна личност, онај ко не доноси важне одлуке.*

– Писац сам! – То је ситна риба (Олујић 2, 117).

ћутати као риба – *не проговарати ни реч, упорно ћутати, не одавати никоме тајну.*

→ **заћутати као заклан, ћутати као заливен, ћутати као црна земља, ћутати као мртац, ћутати као нем.**

* *мрежаста или рупичаста направа за пречишћавање, просејавање жита и другог зрнастог материјала.*

– А још због нечег волео бих да сам риба! –додаје Глуваћ [...] Кад не знам лекцију, а ја ћутим као риба. Кад сам риба, морам да ћутим (Нушић 1, 18).

рис

љут као рис – *врло љут, бесан.* → **љут као звер, љут као змија, љут као паприка, љут као пас.**

Љут као рис, само је попреко погледао свакога ко би му ма једну речцу проговорио (Веселиновић, 238); Кад је мој отац, љут као рис, дошао на подне кући, чуо сам му још из дворишта глас: – Где је онај? (Нушић 1, 128).

роб

робом икад, а гробом никада – нар. посл. *боље је бити и роб него изгубити живот.*

„С добрим сам те дором раставио; | већ предај се, Сенковићу Иво! | робом икад, а гробом никада” (Епске песме 5, 92).

роба

лака роба – презр. пеј. *девојка, жена која се лако може освојити, која се лако подаје мушкарцима.*

Уосталом, оне са којима сам имао посла нису ни биле вредне да се човек због њих туче. Биле су, готово све одреда, лакша роба (Олујић 2, 84); МЕРКУЦИО: Дидона му је лака роба; Клеопатра Циганка; Јелена и Хероја простакуше и уличарке, а Тизба граораста ока или тако нешто, но ништа у ствари (Шекспир, 63).

рог

натаћи (и сл.) **рогове [мужу]** – *преварити [мужа], извршити прељубу.*

А питање ко је волу натакао рогове једно је од редовних питања које сва деца постављају и на које обично добију одговор кад одрасту и мало дубље познаду живот (Нушић 3, 42).¹⁶⁷

саломити (и сл.) **некоме рогове** – *савладати нечији отпор, нечије противљење, укротити некога, надјачати га.*

„Пуче колан свечевој кобили; | Леополдов храбри војвода, | Собијевски, војвода савојски | саломити демону рогове” (Његош, 189).¹⁶⁸

род

род рођени – *најближи род.*

На срећу, врхове нисам обележио, нема потребе – ја их распознајем на први поглед и под руком, а и они мене, као да смо род рођени (В. Андрић, 24).

рода

кракат као рода – *дугих ногу.*

Неки чичица, | кракат ко рода, | проби се кроз | обруч народа (Ерић 1, 70–71).

¹⁶⁷ Говорећи о типичним питањима која постављају деца, Нушић најпре употребљава слободну групу речи, а затим се иронично поиграва фразеологизмом истог састава и фигуративним значењем речи *во* (*глуп човек*).

¹⁶⁸ Као што је сликовито дочарао пуцање колана свечеве кобиле (в. 96. фусноту у овом речнику), Његош даље у истој реченици даје слику демона коме је пољски краљ Собијевски сломио рогове, односно слику побеђених Турака.

родити се

поново (наново) се родити – 1. *осетити велико олакшање, радост, живнути, обично после некакве тешкоће, неизвесности и сл.*

– Та ово, фала богу, скинули смо којекако с врата... Него она... она комендија само да прође, да ми се скине с врата; дано би' душом... чисто би' се наново родио! (Сремац 2, 175).

2. *преобразити се, потпуно се изменити.*

Невероватно како се тај наш човек поенглезио... Рекао бих да се у једном великом свету поново родио (Матеш., Секулић, грађа).

тај се није [још] родио – *не постоји, нема таквог по изузетности.*

Јендек, јендек, – какав јендек! | Тај се није још родио | кој' он није прескочио (Антологија – Змај, 259); Није било тој пећини „зналца” и правог познаваоца. Тај се није родио (Твен, 233).

рођен

бити рођен за нешто – а. *бити створен, предодређен за нешто, погодан за нешто.*

Одвећ загледана у себе и зато кратковида. Рођена за жртву, злочинца и саучесника у исти мах (Михајловић, 27); ЂУЛИЈЕТА: За стид он није рођен: стид се стиди | Да му на чело седне (Шекспир, 84).

б. *имати изразитог дара за нешто.*

Ако си рођен за то, ти ћеш ту работу и научити, ако пак ниси, цабе ти је (Ћопић 1, 15).

роморити*

нит ромори нит говори – *ништа не говори, ћути.*

Би реко прождријеће те. А нит говори нит ромори (Андрић 2, 150); Али Сид: нит' ромори, нит' говори; слатко спава (Твен, 54).

роса

проћи (и сл.) као роса на сунцу – *ишчезнути веома брзо.* → **ишчезнути (и сл.) као дим.**

– Де, де, оче Гоше, умирите се, све ће то проћи као роса на сунцу... Напослетку, брука и није била тако велика као што ви мислите (Доде, 135).

ротква

није него роткве стругане (роткве му (јој итд.) стругане)! – ир. разг. *при одбијању: таман посла!* → **није него мушмуле.**

Нарочито је мене лично бунило питање: Што ће ми то да знам како се ротква зове латински? Ја не могу доћи на пијаци па рећи сељаку: „Пошто, пријатељу, једна пишла *Raphanus sativus*?” а не могу ни у ресторацији тражити да ми се донесе једна порција *Raphanus sativus*, јер кад бих тако тражио, ресторатер би ту порцију наплатио четири пута скупље но кад бих му потражио роткве. Не бих могао те речи употребити ни као цитат у каквом политичком говору, као што је то ред да се у политичким говорима наведе какав латински цитат, [...] јер кад бих рекао на пример: „Господо вама који верујете да у демократији лежи морална снага једнога друштва, *Raphanus sativus*...”, онда би то још могло значити: „Господо, вама који верујете да у демократији лежи морална снага једнога друштва, роткве вам стругане!” (Нушић 3, 122–123);¹⁶⁹ – Ја, Томе, и не

* *звучати једнолично, монотонно, шумити, жуборити; ромонити.*

¹⁶⁹ Иако дужи те стога можда не баш најпогоднији за илустровање значења у речнику, овај пример из *Аутобиографије* Бранислава Нушића наведен је овде јер је занимљив по томе што приповедач меша два стила – узвишенији, формални стил политичког говора и стил разговорног језика.

мислим да сиђем доле, међу оне. – Е, није него роткве стругане! Море, ништа то није (Твен, 279).

ругло

извргнути некога/нешто руглу – *потценити јавно некога/нешто.*

Тиме је хтео да се одбрани и Барија научи памети, али успео је само да га извргне руглу и презиру читаве школе (Маџуан, 66).

руда*

удари руда у брег – *дође до тешке невоље, даље се не може.*

– Тавори се, господин-попо, од талијанског рата и откако изиђоше ове сексеруше банке, све горе; па док могу, – добро, а кад удари руда у брег, а ја ћу, што кажу, „аљку на батаљку”, па ил’ у Срем преко, ил’ још даље у Сервију... (Сремац 2, 204).

ружа

букнути као ружа – *јаче се зацрвенети услед појачаних осећања, најчешће стида или овде: љутине.*

– И јао, неко ми | здипио нотес! | Крчмарица | букну ко ружа | и одмах отрча | код свога мужа: | – Замисли, оно | старо магаре | цео дан лоче, | а нема паре! (Ерић 1, 87–88).

рука

бити везаних руку – *зависити од некога, немати слободу одлучивања, не моћи радити по својој вољи.*

Тако би човек ступио у непријатељски храм, руку везаних на леђима, сав убог и понижен (Цанкар, 97).¹⁷⁰

бити (наћи се) некоме при (на) руци – *бити од користи, помоћи некоме.*

– С тобом ће остати Станко. Ти ћеш му у свему бити на руци, у свему, разумеш? (Веселиновић, 130); МИЛУТИН Зар ја не идем с вама? СТРАХИЊА Не. Ти остајеш овде. МИЛУТИН Господару, немојте се шалом шалити. А ко ће вам се наћи при руци? (Михајловић, 22).

бити под нечијом руком – **1.** *под нечијим руководством, управом бити (наћи се).*

„И кад год видите ову слику, сетите се милиона хришћана који су моја браћа, и који без икаквих права пиште под нечовечном турском руком” (Ненадовић, 74); У сваком случају више су волели да путују него да остану на томе месту под руком Хатимовом и Секи-Тамалином (Сјенкјевич, 137).

2. *бити у непосредној близини, надхват руке.*

Његов кмет је ту, под руком, на сат хода од његовог дућана (Андрић 2, 323); Нико је није читао, нити је хтео читати; али коме год дође до руку, одмах направи лице кисело (Домановић, 208).

бити срећне руке – *имати успеха, среће у нечему.*

АРСА: Па није, ал’ ето, видиш, био си срећне руке, постао је министар (Нушић 5, 52).

* *мотка, полука причвршћена, углављена у предњу осовину кола, уз коју се прежу коњи.*

¹⁷⁰ Употреба предлошко-падежне конструкције *на леђима* уз фразеологизам ствара утисак да се можда не ради о фразеологизму већ о слободној групи речи. Међутим како приповедач говори о свом утиску приликом уласка у школу, јасно је да Цанкар фразеологизам „оживљава” сликом везаних руку.

бити у добрим (најбољим) рукама – *зависити од некога у кога се има поверења, имати нечију потпору, помоћ.*

– Је ли дека ту? – Наравно да јесам! – одговорио је он. – Твој син је у најбољим рукама, буди без брига! (Нанети, 32).

бити широке руке – *бити дарезљив, давати не штедећи.*

Удова госпођа Даглас, лепа, згодна жена од својих четрдесет; широке руке и добра срца (Твен, 47); Ослободили партизани неки град, заплијенили робу по магацинима окупаторских сарадника, па сад кроје и шију мало шире руке (Ћопић 3, 133).

враћати се / вратити се (и сл.) **празних руку** – *не добијати / не добити ништа, немати успеха, добитка.* → **остати/остајати** (и сл.) **празних шака.**

А Ибрага мисли како би приволео побеснела влаха да му дозволи да набере бар две котарице шљива, да се од срамоте празних руку не враћа (Андрић 2, 326).

голим рукама – *без икаквих средстава, без оружја (приликом борбе).* → **голим грудима, голих шака (голим шакама).**

Идући тако и тражећи га свуда, дође к сунчевој мајци и нађе је где пећ жари и голим рукама ватру изгрће (Бајке 1, 150); – Кад су хајдуци дошли испод дрвета, ја скочим на њих и све их поубијам голим рукама (Раичковић 2, 15).

дати (предати) некоме некога/нешто у руке – *поверити некоме некога/нешто на чување или руковођење.*

Сад је требало да размислим шта даље да радим и шта да радим с имањем које ми је Провиђење на овај начин дало у руке (Дефо, 272); „Ја ћу ти га уватити жива | Су обадва Сочивице друга, | Предаћу их тебе у рукама | Да им собом посијечеш главе” (Епске песме 4, 74).

дати руку некоме – **1. пристати на удају.** → **дати (задати) [часну] реч некоме (2).**

„Не питај ме, мајко, што ти плачем тужна, | Већ ме питај, мајко, ком’ сам руку дала, | Ком’ сам руку дала, и срце предала” (Народна лирика 2, 41); ЋУЛИЈЕТА: О, реци само, стрмоглавићу се | С врх оне куле тамо радије | Но што ћу руку дати Парису (Шекспир, 104).

2. дати обећање некоме. → **дати/задати (учинити и сл.) [тврду] веру, дати (задати) [часну] реч некоме (1).**

СТРАХИЊА Идеш ли заиста са мном? БОШКО Ево ти моја рука и моја реч (Михајловић, 79).

3. склопити пријатељство с неким, помоћи некоме. → **пружити руку некоме.**

КАПУЛЕТ: Монтеки, брате! Дај ми руку своју; | То нек’ ми буде кћери отпуснина: | Више да тражим не смем (Шекспир, 133).

десна рука – *нечији главни ослонац, потпора.* → **десно крило.**

Преби бритку сабљу навалију: | „Навалија, моја десна руко, | Та нека те турски цар не паше!” (Епске песме 2, 82); „Дај Совру – вели – дај, дај десну руку нашу”, вели господин нотарош, па му залепи пола десетице на шешир, а Совра дува за ону другу полутину ко бесан (Сремац 2, 7).

дићи (дигнути) руку на некога – *ударити некога; напасти некога; убити некога.*

Да је осула грдњу на Јелицу, да је клела, да је и руку дигла, она би то отрпела; суза се не би завртела у њеним очима, нити слила низ њено лице (Веселиновић, 116); Молим га да ми подари заштиту Провиђења да не паднем у руке дивљака, и да не дигнем руку на њих (Дефо, 167).

дићи (дигнути) руке од некога/нечега – одустати од покушаја да се неко/нешто поправи, напустити некога као непоправљивог, манути се узалудног посла.

Свако од њих покуша да га умудри, па кад види да помоћи нема, а он дигне руке (Нушић 1, 145); Те ће најзад Цо: „Децо, да дигнемо руке од свега. Мени се иде кући” (Твен, 140); Моје здравствено стање је постало тако критично да су и сами лекари дигли руке од мене (Тесла, 32).

дићи (дигнути) руку на себе – покушати извршити самоубиство или извршити га.

МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Ако снаге | Имаш да пре на себе руку дигнеш | Него за грофа Париса да пођеш, | Хтећеш се тад и латити, без сумње, | Нечег ко смрт (Шекспир, 104).

добити нечију руку – добити некога за жену.

ЦАР ЈАДАН: Нека тако буде, реч ти дајем часну: | руку моје кћери и захвалност гласну | нек добије онај који алу свлада (Ђокић, 19); СТРАХИЊА Она ми је дала своју руку. Ја никада нисам од ње ништа више ни добио до њену руку и њено тело (Михајловић, 111).

доћи некоме на руку – бити ухваћен, бити премлаћен.

– Ја не знам шта ми је те не убијем онога пса, попа!... Он је то све учинио!... Али, нека га!... Доћи ће ми на руку!... Одераћу га жива као јарца!... (Веселиновић, 218).

женска рука – женска особа; жена која све спрема у кући.

Ти добри људи помагали су јој свакад у тешком раду пољском – што већ не може да савлада слаба женска рука (Глишић, 227).

живети од својих руку – живети од властитог рада. → **живети о свом комаду**.

– Баба каже да кочијашим: „да се израна научим, каже ми он, како је од своји’ руку и о свом комаду живити!” (Сремац 2, 304).

иде некоме нешто на руку – нешто помаже некоме, подупире га, омогућава (олакшава) некоме да нешто оствари, постигне.

Нема више оног густог зеленила које је ишло на руку заљубљенима, и крило их од оне несносне контроле коју је бог сваком младом заљубљеном створу, у лицу његових родитеља, натоварио на врат (Сремац 2, 167); Снег је био доста дубок и топао јужни ветар нам је ишао на руку (Тесла, 55).

иде некоме нешто од руке – нешто се обавља без потешкоћа, са успехом, талентован је за неки посао.

Почнем се бавити кројачким послом, односно крпарењем, јер ми није ишао од руке (Дефо, 133); Фрау Габриела се понудила да му намести кућу, јер је имала за то укуса, па јој је то зачудо ишло од руке (Сремац 2, 275).

изађе нешто испод нечијих руку – створи, начини нешто.

– А то је знамење Господње. У сваком је Господ утиснуо свој знак, и Господ не напушта свога створа. Утиснуо печат свој, ко ће знати где, у сваку ствар која изађе испод његових руку (Твен, 248).

измакне некоме нешто из руку – нешто престане да буде у нечијој власти, под нечијом контролом.

Отишли су предалеко да би дозволили да им циљ сада измакне из руку (Гибинс, 160); Они из Павлове улице се нису томе надали. Измакла им је из руку војска црвених кошуља (Молнар, 168).

из прве руке – *без посредника, директно.*

Је ли ово запис из прве руке о лутањима Јевреја, документ који можда представља додатак Старом завету? (Гибинс, 29); – Сад одмах да свршимо посао? А оно друштво тамо – шта ћемо с њим? Море, пази шта радиш, гл’ај да ми не дођеш сумњив, и то из прве руке! Кажем ти! Таман посла! (Твен, 237).

имати лаку руку (бити лаке руке) – **1.** *бити расипан, олако трошити (новац и сл.).*¹⁷¹

2. *бити умешан, спретан.*

Чувена као фризерка лаке руке која може да изравна и најгушћу косу на свету (Огњеновић, 29); Оправљао га и Лала пудар, који је то научио као солдат у Талијанској, и Нова ковач, који је знао и ту мајсторију, јер је имао лакшу руку (Сремац 2, 23).

3. *не задавати јаке ударе.*¹⁷²

имати нешто у руци – *лако је остварљиво.*

Код год је Том, да тако кажемо, већ имао победу у својој руци, па су га већ прсти сврбели да се и он поигра (Твен, 71).

имати пуне (препуне) руке посла – *бити врло заузет послом.* → **имати пуне шаке посла.**

На коју год страну погледаш, сам посленик, и свако ти то има пуне руке посла (Веселиновић, 327); ЂУЛИЈЕТА: Јер ћете због ове | Ненадне журбе имати зацело | Препуне руке посла (Шекспир, 108).

имати тешку руку – **1.** *имати јак, снажан ударац.*

А ваља знати да је наш професор географије имао доста тешку руку и да се врло радо њоме служио (Нушић 3, 118); А што се тиче шибе господина Добинса, он је имао тешку руку (Твен, 177).

2. *бити невешт.*¹⁷³ **3.** *бити шкрт.*¹⁷⁴

испод руке [купити, продати нешто и сл.] – *тајно [купити, продати и сл.].*

Једнога дана једноставно му је била послата на дар лула и дед је одмах знао да је то понуда за куповину испод руке (Савремена приповетка – Павић, 41).

искобељати се (и сл.) из нечијих руку – *ослободити се зависности од некога.* → **искобељати се (и сл.) из нечијих шака.**

Сваки пут кад бисмо се најзад искобељале из Божаниних руку, заклињући се пред одраслима да више никад нећемо ногом ступити у то мучилиште, набијале смо до обрва капу коју смо носиле у резерви без обзира на годишње доба (Огњеновић, 30).

¹⁷¹ Јавни дуг у огољеној форми показује неодговорност наше политичке елите и њену „лаку руку” (<https://uzickanedelja.rs/misa-brkic-ekonomista/>, 2. 10. 2014).

¹⁷² Ко има лаку руку тај убија речима! (<http://fannateek.blog.rs/>).

¹⁷³ Горе су месингане матице на лајтунзима, па ако мајстор има тешку руку или лоше искуство, зна се догодити да претера са стезањем или не стегне доста (<https://poljoprivredni-forum.com/threads/imt.16086/page-232>).

¹⁷⁴ Знамо, међутим, да израелска војна индустрија има тешку руку и мало обзира. Контекст је, дакле, веома деликатан и мирише на корупцију, да простите (<https://pescanik.net/dirizabl/>, 10. 1. 2011).

испустити некога из руку – *изгубити контролу, моћ над неким, пустити некога да ради онако како мисли и жели.*

Испустио те из руку. | Све твоје слабе оцене | мољакањем сам решио (Антологија – Антић, 306).

јести некоме из руке – *бити некоме покоран.*

– Живинка, брате, кô и остале. Једе човјеку из руке (Ћопић 3, 69).

као руком однесен – *веома лако и брзо је прошло.*

Сав Питеров страх нестао је као руком однесен (Маџуан, 64); Зебња, неспокој и опрез били су као руком однесени кад је тамо напред, у тами, засјала колиба (Росић, 24).

крвавити/окрвавити руке – *убијати/убити некога, пролевати/пролити нечију крв.*

СТРАХИЊА Само знам да ми је по Милутину послала своју последњу поруку: „Реци Страхини да га у самртном часу преклињем да не крвави руке” (Михајловић, 127).

[к] себи руке! – *при упозорењу: не дирај то!, не мешај се у то!, то није твоје!.*

„К себе руке, мила снахо моја, | К себе руке, обје ти отпале! | Покри очи, обје ти испале!” (Епске песме 2, 108); – Ама, сто сам ти пута казала, себи руке од тог пекмеца, иначе ћу те жива одрати! (Твен, 8); (*Боре се*) БЕНВОЉО: Будале! Себи руке! | Не знате шта чините (Шекспир, 25).

љубим руку (руке)! – *заст. поздрав деце и млађих старијима.*

– Клањам се. Љубим руку, милостива... љубим руку, госпођице, – рече г. Пера и мајку пољуби у руку а ћерци се учтиво поклони. – Службеница! – одговори Јула и поклони му се онако како се обично фрајле са села клањају, то јест извуче мало врат ко корњача (Сремац 2, 48); ШТАНЦИКА (*одмах с врата*): Љубим руке, госпођице Малчика (Трифковић, 27).

магањити (покр.) руке¹⁷⁵ – *радити нешто нечасно, непоштено, грешно.*

– Кад бијем, да бијем какве паше, везире, или бар бегове!... Ту се човек мало и оашлучи; није бадава руке магањо (Веселиновић, 280).

мушка рука – *мушкарац; онај који је стуб у кући, који брани нејаке.*

– Ја мислим да је тамо потребнији где треба мушка рука (Веселиновић, 340); – Мушка руко!... Одбрано нејаких, а поносе мајчин!... (Веселиновић, 344).

на брзу руку – *у журби, површно. → на брзину.*

Ту на брзу руку постави бусије, па стаде гледати борбу... (Веселиновић, 287); Шатор је обезбеђивао Нели колико-толико боље склониште него колиба коју би на брзу руку направили од грања (Сјенкјевич, 176).

надохват (на дохват) руке – *веома близу (временски или просторно).*

„Звучи као чудно време за пребег”, приметио је Џек. „на самом крају Хладног рата, када је пад Совјетског Савеза већ био надохват руке” (Гибинс, 166–167); Почиње други живот, почињу велика сневања: | Далеке земље приближе се на дохват руке (Савремена лирика – Христић, 51).

на сваку руку – *на сваки начин, свакојако.*

¹⁷⁵ Много чешћа варијанта овог фразеологизма гласи *прљати руке*, а ми смо у грађи забележили варијанту с покрајинским глаголом *магањити*.

Звездочатци и мудраци су се довијали на сваку руку, и покушавали да му користе својим знањем и мудрошћу, али га нису могли задовољити одговором (Нушић 1, 117).

на своју руку – *на властиту одговорност, без ичије сагласности и помоћи, према властитом мишљењу, нахођењу.*

Дабогме, ни Бока није помислио да ће Немечек на своју руку отићи у башту црвених кошуља (Молнар, 106); Онај новајлија, ђак, покушавао је, на своју руку, да им нешто више протумачи, али борци су га слабо слушали, и још мање му вјеровали (Ђопић 3, 108).

носити некога на рукама – *посебно пазити на некога, угађати некоме.*

ДАВИД: Кршна, наочита, млада кô кап, па је царски оружници од драгости на рукама носе (Кочић 2, 192); ВЛАХ АЛИЈА Еј, пуштај бабу овамо! Немој ко прстом да је такне, убићу! Чуј, царице, ја ћу те на рукама носити (Михајловић, 48).

оде (прелази и сл.) нешто из руке у руку (од руке до руке) – *прелази нешто од једног до другог, мења власника.*

Гледа сабљу мало и велико; | Нико ме се извадити не да: | Оде сабља од руке до руке, | Дођ' у руке Краљевићу Марку, | Сама му се сабља извадила (Епске песме 3, 20); И у оним приликама када је новац прелазио из руке у руку, незнанци су одводили собом једног или више паса (Лондон, 18).

одмахнути руком – *одбацити нешто без икаквог интереса или с презиром.*

Кад се први пут сјетио Прокина гаја, само је одмахнуо руком. – Какав Гај? Тамо не смијем ни ја због дрекавца, а откуд би се тек дјеца усудила (Ђопић 2, 86).

од сваке руке – **1. сваковрстан** (придевски).

Дјед Раде био је добродушно и честито сеоско момче, права бијела врана међу пустопашном и распојасном гомилом својих вршњака, личких спадала и лопова од сваке руке (Ђопић 1, 72).

2. на сваки начин, свакојачко (прилошки).

Гђа Сиде се довијала од сваке руке да јој избије из главе те жеље и мисли, али се некако увек свршавало Јулиним плачем и гђа Сидиним неуспехом (Сремац 2, 172); Настаде дужа почивка, за које су време малишани премишљали о тој ствари од сваке руке (Твен, 85).

опрати/прати руке – *скинути/скидати одговорност, дистанцирати се од нечег лошег, негативног.*

Великодушност њихова према сиротињи не може покрити њихове грехе, нити им опрати руке од злочина (Нушић 1, 50); Најзад сам целу ствар завршио тиме што сам, на питање: шта знам о Пилату, рекао да је Пилат син Мојсијев, да је изродио велико племе и, кад је тај посао свршио, да је опрао руке (Нушић 3, 87–88);¹⁷⁶ А Аркадија увија понизно главом, смеши се, а све полако трља руку о руку, као да пере руке од нечега (Сремац 2, 9).

оставити (и сл.) некоме одрешене руке – *дати некоме сва овлашћења, дозволити некоме да ради по свом нахођењу, дати му слободу одлучивања.*

¹⁷⁶ Приповедач говори о свом неспретном одговарању веронауке. У примеру се заправо помиње прецедентни израз *опрати руке* – фразеологизам потиче од ритуалног прања руку које је извео Понтије Пилат (Вуловић 2015: 206–208), што је приповедач схватио дословно и изазвао смех у разреду (и међу читаоцима), а негодовање катихете.

Поп Спира је викао да се сва кућа тресла, а попадаја га је једнако утишавала, док се напоследку није мало смирио и оставио јој одрешене руке да она сама својом женском вештином извиди ту ствар и да му јави (Сремац 2, 169).

пасти некоме у руке – *постати нечија својина, посед.* → **пасти (допасти) некоме шака (у шаке).**

Пасти у руке дивљацима било би зло као и пасти у канце лавова и тигрова; бојали смо се једних колико и других (Дефо, 27); Њом ћу се одшетати до старог замка Клам, чије зидине живо причају о старим витезовима и о једној њиховој плавокосој ћерци, која је, са прозора своје избе, скочила у дубину, да не падне Турцима у руке (Миланковић 2, 230).

пође/полази некоме нешто за руком – *успети/успевати у нечему.*

Пошто му се није журило, ловио је, као Индијанац, дивљач за оброк у току дневног путовања; а ако му то не би пошло за руком, путовао је даље (Лондон, 109); Ретко му је шта полазило за руком, а увек је покушавао да нешто ради (Раичковић 2, 79).

прихватити нечију руку – *прихватити нечију помоћ.*

„Не дају нам царева харача, | Ни остале цареве верђије, | Нити турску прифатају руку. | Они иду ломној Гори Црној | На Цетиње, тер владику моле, | И његову прифатају руку” (Епске песме 6, 84).

пролази нешто кроз нечије руке – *пада нешто у нечију надлежност, пролази нечију обраду, нечији рад.*

То су, наравно, употребљаване књиге, које су прошле кроз толико руку исто тако сиромашних ђака (Андрић 2, 57); – То јесте, лепи марке и гута туткало, – брани своје мишљење бакалин – признајем, али му, брате, пролазе кроз руке толика новчана писма (Нушић 3, 63).

пружити руку некоме – *склопити пријатељство с неким, помоћи некоме.* → **дати руку некоме.**

– Е, многоме је стари Раде пружио руку, па што не би и своме кићеном Сави (Ђопић 1, 64).

раширених руку [дочекати (примити и сл.) некога] – *пријатељски, срдачно, с радошћу, с добрим расположењем [дочекати некога].*

Очекивао је да ће га махдијевци примити одушевљено, раширених руку, и да ће га одвести пророку тријумфално (Сјенкјевич, 103); – Проклети мушкарци! – рече и оде као ветар у кућу г. Геце касира, где је раширеним рукама дочека гђа Марта, Гецина супруга (Сремац 2, 157).

рукама и ногама – *свом снагом, свим средствима.*

Један војник лежи на земљи и брани се и рукама и ногама, а други над њим свом снагом замахује ножем да би му одузео живот (Вазари, 187).

рука руку мије – нар. посл. *они што имају исти интерес држаће се заједно.*

– Људи су, треба да се венчаду; нису марва, на прилику, па да без венчања живиду... Од чега би, на прилику, ето господа попе живили да немаду ето тако пониког да венчаду. Што кажу: Рука руку мије!... (Сремац 2, 219).

руку на срце – *искрено, отворено говорећи.*

Руку на срце: | шта све ти ђаци | упорно траже (Антологија – Антић, 326); Али, руку на срце, није се наш катихета задржавао само на библијским причама; улазио је он и у суштину Христове науке и управо због те суштине мал’ не изгибосмо сви до једнога (Нушић 3, 88).

рука снажна као менгеле* – *веома снажна рука.*

Аслан је пуцнуо прстима и рука снажна као менгеле зграбила је Цека за раме (Гибинс, 286).

свезати (и сл.) **руке некоме** – *онемогућити некоме деловање.*

РОМЕО: Ти светом речи руке нама свежи; | А смрт, што љубав прождире, нек’ чини | Што буде смела (Шекспир, 72).

сврби некога рука (сврбе некога руке) – **1.** *хоће да измлати некога.* → **сврби некога песница.**

„Ала ће сутра шиба да ради! | Сврби ме рука!” – | бака се слади (Антологија – Ћопић, 129). – Спремите само прутове, шибе, опасаче, уларе и плјуните у дланове, јер ту ће да падну грдне батине. – Охо-хо, већ ме сврби рука! – жестио се Стричев дјед (Ћопић 2, 81).

2. *намерава нешто да уради рукама (напише и сл.).* → **сврбе некога прсти.**

Усред молитве једна се мува спустила на наслон седишта пред њиме и мучила му дух [...] јер колико су год Тома сврбеле руке, ипак се није усудио на нешто такво (Твен, 50). → **сврби некога длан (сврбе некога дланови).**

седети скрштених руку – *не предузимати ништа, остајати равнодушан, ништа не радити, беспосличарити, ленчарити.*

– Алексу осрамотио, Ивана дограбио, па сад жари и пали по Црној Бари, а вас двојица седите скрштених руку... (Веселиновић, 181); Нећу замарати читаоца појединошћима о својим пословима у овој години, као што сам учинио за прву, али ћу напоменути да сам ретко кад седео скрштених руку (Дефо, 115).

ставити руку у ватру – *веровати у нешто, јамчити, гарантовати за нешто.*

Она је знала. Могао бих да ставим руку у ватру да јесте (Олујић 2, 166).

трљати руке – *бити задовољан због успеха, веселити се успеху.*

А професор латинског језика, кад те ухвати да не знаш Цицерона од речи до речи, са одвратним задовољством трља руке што му се дала прилика да ти сто четрдесет шест пута у току текуће школске године каже: „Quousque tandem abutere, Ристо Јањићу, patientia nostra!” (Нушић 3, 161).

у бож(и)јој руци (у божјим рукама) је нешто (све) – *не зависи нешто од људске воље, несигурно је, препуштено је случају.*

Тако, на пример, наш комшија, иначе бакалин, рекао је: „Мало је несташан, али то не мари. Ето ја, на пример, док сам био мали, крао сам где сам што стигао, па ево данас сам газда и ништа ми не фали. Све је то у божјој руци!” (Нушић 3, 61); – Пустиња је у божјим рукама (Сјенкјевич, 66); – У божијој је руци све то, наравно, али не треба ни ви да седите скрштених руку (Сремац 2, 36).

узети (добити) нешто у руке – *узети (добити) нешто у своју власт, одговорност, на коришћење.*

Без обзира на то што се сви ти наслови воде под оном широком одредницом: „travel writing”, што је у енглеском језику општи оквир за литературу која настаје на искуству путовања, ниједну

* тур. *алат за стезање причвршћен за подлогу, стеге.*

од тих књига нисам узела у руке из радозналости за њене путописне квалитете (Огњеновић, 32). Али је требало добити пушку. Сташа је смислио да је добије у руке преваром (Сјенкјевич, 92).

узети (прихватити и сл.) нешто (ствар) у своје руке – *побринути се за нешто.*

Отресита и вредна жена прихвати у своје руке и тешке ратарске послове... (Глишић, 226); Осетио је добро колика је то велика брига, која је притисла неколико породица, па је свесрдно узео ствар у своје руке (Нушић 1, 164).

у једну (другу) руку – *с једне (друге) стране.*

ДАВИД: А ја би' рекô да свијет у једну руку има право, јер та њивица, како сте чули, није ни моја, ни царска, ни спа'ска, већ овог проклетог лопова и брезаконика (Кочић 2, 195); У другу руку, пак, можда зато што је у Беку слутио опасног супарника, Шпиц никад није пропустио да покаже зубе (Лондон, 34).

у најбољу руку – *у најбољем случају.*

Како све то у најбољу руку бежу само претпоставке, у стању у коме сам био нисам могао ништа до да посматрам несрећу јадних људи (Дефо, 180); За њега оне као да нису ни постојале или су, у најбољу руку, биле нешто на форму досадних, вјечито присутних мачака: мотају ти се око ногу, тару о кожух, мијаучу и гребу, а без њих ипак није ниједна кућа (Ћопић 1, 19).

у најмању руку – *у најгорем случају; барем (толико).*

Човек је у најмању руку исто толико чудноват колико и његов стан (Доде, 148); Извели су ме пред читаво професорско веће, као да сам у најмању руку спалио александријску библиотеку (Нушић 3, 183).

у неку руку – *на неки начин, донекле, унеколико.*

– А знате, и ја сам у неку руку пастир, хе-хе, – смеши се, – чувам поверено ми стадо младих и несташних јарића овоселских (Сремац 2, 35); Морам да признам, било ми је у неку руку незгодно да са њом причам о *Ромеу и Јулији* (Селинџер, 120).

у нечијим рукама је нешто – *нешто је под нечијим руководством, управом, власти, у нечијој одговорности, под нечијим утицајем.*

Шта ћеш, прође тако читав живот, несигуран и заљуљан, текао и текао, а ти, бенашу један и говече божје, вјечито мислио да чврсто стојиш на једном мјесту и да је све у твојим рукама (Ћопић 1, 35).

рукав

засукати рукаве – *озбиљно прионути на посао, бацити се на посао.*

Осмехну се Васука | на своје пилиће, | па рукаве засука | навали на пиће (Антологија – Царић, 300).

као из рукава – *с лакоћом, без запињања, глатко, брзо нешто урадити.*

Отпочеше приче и шале као из рукава (Веселиновић, 328); Меланија ће приметити? Упитаће фискултурника, а онда ће све отићи до ђавола? Замишљао сам њено љутито лице и јединице које ће сипати као из рукава (Олујић 2, 96).

остати кратких рукава – *уместо очекиване зараде, добитка, користи, претрпети штету, губитак (у некаквом послу), проћи лоше, не добити ништа и сл.*

Усташе и тога дана остадоше кратких рукава. Тражили су по селу бивше војнике, међу њима и Николетину, тражили учитељицу Лану, али ником ни леђа не видјеше, све се бијаше посакривало (Ђопић 2, 140).

рукавица

бацити некоме рукавицу – *изазвати некога на двобој; присиљавати некога да реагује на нешто, ступити у оштру борбу, оштро се супротставити (у спору).*

Нико није прозборио. Торнтоновом хвалисању, ако је то било хвалисање, бачена је рукавица (Лондон, 101).

рукопис

врапчији рукопис – *веома ружан рукопис, тешко читљив рукопис.*

Навлачим кошуљу, покривам се јорганом до грла и гледам у доктора који за белим столњаком исписује својим врапчијим рукописом рецепте на комадићима хартије (Раичковић 2, 10).

рупа

бити као на гујиној рупи – *бити у великој опасности, бити изложен опасностима, невољама.*

→ **доћи мечки на рупу.**

– Овде смо ти на ударцу као на гујиној рупи (Веселиновић, 138).

завући се у мишју рупу – *сакрити се кукавички, прикрити се, не смети се показати.*

АРСА: А то није, да кажем, да се склони, да му не би штогод тражио на зајам; зна он добро: кад би мени требало, да би га ја нашао, па да се у мишју рупу завуче (Нушић 5, 58).

мишја рупа – *мало, јадно и запуштено склониште.*

– Ех, света Мачкова Пећина! Добро сте јој име дали. Ја бих јутрос и за мишју рупу дао дукат, а камоли не бих за оволику јаметину (Ђопић 2, 149).

седма рупа на крајњој свирали¹⁷⁷ – *сасвим безначајна особа или ствар.*

Храниш их, Србијо, друже, више просом, више постом, | више бајкама, успаванкама, више гаткама, || и покриваш их мраком што тако тешко пада | да гнев по целе ноћи до облака пали | буном из колиба, поља, винограда, | певајући срцем што себе не жали | низ седму рупу на крајњој свирали (Давичо, 374).

рухо

стајаће рухо/руво – терм. синт. *свечано одело, свечана одећа.*

Гдјекад би недјељом и празником обукао и стајаће руво, али му оно стајаше некако тужно, неприкладно, и он се стидео од сама себе (Кочић 1, 260).

С

сабља

добити нешто на сабљи – *ратом освојити нешто.*

¹⁷⁷ Када означава некога или нешто безначајно, осим *седме*, рупа на свирали може бити и *девета* и *последња*.

„Нека жене носе и чувају њихове кошуље и чарапе, и платно, и пређу и плетиво; а ово су ствари јуначке, које сам ја на сабљу добио, и сад са сабљом ваља и да чувам” (Карацић 1, 204); На сабљи добију шумовит град Лесник (Росић, 53).

оштар као сабља – 1. веома оштар.¹⁷⁸ → **оштар као бритва, оштар као жилет, оштар као коса, оштар као мазија, оштар као мач.**

2. веома осоран, груб.

То више не беше Станко, то беше млади див, снажан као гром а оштар као сабља... (Веселиновић, 68).

3. врло продоран.

Громови који нису престајали ни попуштали сада су се расциктали парајући уши урнебесом распрскавања, који је био оштар као бритка сабља и неизрециво грозовит (Твен, 147).

сав

дао (дала итд.) би све на свету за нешто – све би учинио да добије нешто.

– Дала бих све на свету да ти само могу веровати, ама тиме би ти откупио не знам колике своје грехе (Твен, 168).

пре свега – а. на првом месту, најважније.

ЈУГ (Мирно) Реч је о твојој сестри, пре свега, чини ми се (Михајловић, 82).

б. у првом реду.

Али ја бих био нескроман кад бих рекао да су горњи разлози једини који су ме руководили да напишем аутобиографију. Пре свега, нису ни стога што ја себе не сматрам великим човеком (Нушић 3, 17).

све или ништа – желети само најбоље, не задовољавати се нечим малим.

Кад му дођу лутке, он заћути; девиза као да му је: „Све ил’ ништа” (Сремац 2, 24).

све и сва – све могуће, свашта, превише.

Наш кућни лекар преписивао ми је неке прашкове, пилуле и слане воде; облагали су ме мокрым завојима и вршили су на мени неке одвратне операције и све и сва чинили, али се болест све на горе развијала (Нушић 3, 166); КАПУЛЕТ: Наде друге | Покопала је мени земља све; | Сада је она мени: све и сва (Шекспир, 32).

све и свашта – све могуће ствари.

НАЧЕЛНИК: То је противник, разумеш ли, противник свега и свачега (Нушић 4, 22); Изненада сам престао да палим шибице и као нагнуо се ка њој преко стола. Мотало ми се све и свашта по глави (Селиндер, 139); Сунце сија, небо је тамноплаво, пирка диван ветрић и ја чезнем – толико чезнем – за свим и свачим (Франк, 143).

све му љубим/пољубим!¹⁷⁹ – еуф. *ублажена псовка, у чуђењу, при негодовању.*

– Брже, Јовице, брже! Та нијеси метиљав, све му љубим (Ћопић 3, 57).

тако ми свега на свету – при заклицмању: тако је и никако другачије!

¹⁷⁸ Добар кухињски нож оштар као сабља злата вреди (<https://vitkigurman.com/>, 25. 4. 2013).

¹⁷⁹ Осим *свега*, у овој ублаженој псовци „љубити се” може и *бог, небо, крст, мајка*.

– То не знам... можда су се склонили!... Али, тако ми свега на свету, ја ћу их наћи!... (Веселиновић, 194); СПИКЕР: Капетан се, разуме се, није уплашио језиве судбине овог несрећника, јер се он – тако нам свега на свету – ничега у животу није плашио... (Радовић, 21–22).

савест

гризе некога савест [због нечега] – *има моралну дилему, дубоко се каје, оптерећен је неким својим лошим поступком, чином.*

– Ако неко запрети твојој отаџбини, животу твоје мајке, сестре или животу жене која ти је поверена да се о њој стараш, удари га по глави, и не питај, и нека те савест због тога не гризе (Сјенкјевич, 342); Био је сав узнемирен, раздражен, а уз то га и савест гризла (Твен, 41).

немирна савест – *неспокојство због учињеног.*

Кô немирна савест што први пут спава, | Тако спава море у немом блистању (Дучић, 107); После овога, више од недељу дана грозовита тајна и немирна савест није дала Тому спокојна санка (Твен, 104).

чиста (мирна) савест – *осећање недужности, невиности; спокојство.*

Међутим, он још ништа чуо није: ни му је казао Станко, нити се с ким састајао. Па, као човек чисте савести, још је ведар и разговоран (Веселиновић, 62); Пошто сам сипао сирће у већ скувану кафу и пошто сам петролеумом из лампе залио салату – вратио сам се мирне душе и савести, као човек који је неки важан посао свршио, и легао у кревет жмурећи, као да најдубљим сном спавам (Нушић 3, 60).

сад

као сад видим некога/нешто – *живо се сећам.* → **као данас да гледам некога/нешто.**

Марија Риго: Како се не бих сећала... Као сад те видим: богами си се изменио... (Киш 2, 28).

сад(а) или никад – *каже се када се укаже ненадана прилика да се нешто уради, сад је време.*

– Онда сам био јако огорчен и помислио сам: „Но, Ерне, сада или никад” – па сам зажмурио и... и... скочио на њега... (Молнар, 172); Па га обузе жеља да Тому некако гадно напакости, али тако да сам много не стави на коцку. Томова читанчица – поглед му паде на њу! Ево прилике: сад или никад! (Твен, 166).

сад... сад... – *некад овако, а некад онако.*

Тражила је да јој купи постељу од самог алама, жељела је сад ово, сад оно, а све саме ствари каких и нема на свијету (Бајке 2, 21); – Сад шије белим, сад црним! Да хоће да шије једним, па којим било – па да јој човек некако ухвати крај (Твен, 11).

саливен

стоји некоме нешто као саливено – *савршено пристаје некоме нешто, без мане.*

Моји пријатељи врло често примете да ми одело стоји као саливено, а не знају да је сва моја одећа направљена по мерама које сам имао још пре 35 година а које се од тада нису промениле (Тесла, 19); МАЛЧИКА (пред огледалом): Стоји ли ми добро ова хаљина? СОКОЛОВИЋ: Красно, дете моје, као да је саливено! (Трифковић, 23).

сам

сам од себе – *без спољашњег подстицаја, без нарочитог разлога, случајно.*

Поменуо сам како сам сачувао оно неколико класова јечма и пиринча, које сам са изненађењем нашао изникле, као сами од себе, како ми се учинило (Дефо, 105–106); То изазва најпре чуђење, па завист, а онда се за девојку, сам од себе, прилепи назив Златопрста (Олујић 1, 154); Јекну и звоно у цркви, сâмо од себе (Раичковић 1, 38).

сам по себи (сам собом) – *онакав какав је по природи, нарави, са урођеним склоностима.*

Народна наша књижевност открива нам непосредно две ствари: да је језик сам собом инспиратор, стваралачка сила; и да је усмена реч главна и најлепша функција језика (Секулић 2, 21); Ствар сама по себи дубока, мрачна, језива; а уз то: глуво доба, околности, само место – све у складу (Твен, 94).

само по себи се разуме – *свакако, сасвим је јасно, зна се, очито је.*

Нела је досад сматрала, не размишљајући уосталом о томе дуго, да се све што он ради за њу само по себи разуме, јер је то проста ствар да се старији дечак брине о млађој девојчици (Сјенкјевич, 235); Да жене не знају у сат и да то нису женска посла, то је за дједа било нешто што се само по себи разумије (Ђопић 1, 15).

сам самцит (самцијат) – *потпуно сам.*

Младић: Карфиол сте појели сами самцијати, кришом, тако рећи једним јединим гладним залагајем... (Киш 2, 50); Он је био старац који је сам самцит у своме чуњу рибарио у водама Голфске струје, али ни после осамдесет и четири дана није уловио ни једну једину рибу (Хемингвеј, 19).

самртан

наливена је некоме самртна¹⁸⁰ – *очекује се нечија скоро смрт.*

– И теби је самртна наливена, Лазаре Миражцићу!... (Веселиновић, 283).

сан

долазити/доћи некоме на сан – *јављати се / јавити се некоме у сну, сањати о некоме/нечему.*

МАЈКА Почео ми на сан долазити, опомиње ме, прети, прогони, није шала, завет је (Михајловић, 16); МЕРКУЦИО: Ил' адвокату преко прстију | Тркне у кас, те овом на сан дођу | Зараде масне (Шекспир, 42).

као кроза сан – *једва, нејасно, мутно.*

Као кроза сан чује доле шкрипу вратница и гласове (Андрић 2, 323); На зеленкастом брегу, који се благо и питомо спушта, назирем као кроз измаглицу или сан – дугачки бело окречен зид школе у којој смо становали (Раичковић 2, 89).

као у сну – **1.** *брзо, хитро, журно.*

Као дивови су дирицили, а дан је устопице летео за даном као у сну, док је хрпа с благом расла (Лондон, 111).

2. *збуњено, несвесно.* → **као у бунилу.**

Као у сну, једнако са језом по леђима, и једнако очекујући, неминовно очекујући да ће га неко зовнути да се врати, прошао је широким ходником (Андрић 2, 71); Док смо часовима корачали

¹⁸⁰ У овој варијанти фразеологизма придев *самртни* се поименичио (означава самртну чашу). В. и одредницу *истити чашу* у овом речнику.

ћутећи, паде ноћ и звезде почеше да се пале. Примећивао сам их као у сну, јер ме је помало хватала грозница од жеђи (Сент-Егзипери, 79).

3. савршено, изванредно, идеално.¹⁸¹

мртвим (дубоким) сном спавати/заспати – *1. чврсто спавати/заспати.*

Толико [смо] пешачили, па издржали прву борбу, и најзад толики страх претрпели – то смо врло брзо заспали дубоким сном (Нушић 1, 151).

2. бити неактиван, лењ.

„Седамдесет милиона мога племена мртвим сном спава, кад сви народи напредују и уживају плодове слободе и просвете” (Ненадовић, 78).

не пада некоме сан на очи – *не може да заспи, разбуђен је.*

Ој, на ове дуге ноћи, | Ко не љуби црне очи, | Не пада му сан на очи, | Већ му пада јад на срце (Народна лирика 2, 40).

ни у сну не сањати (не снівати и сл.) нешто (не надати се нечему и сл.) – *ни најмање, уопште не мислити / не помислити на нешто, не намеравати нешто, никако не очекивати.*

→ **ни не сањати (не сневати) о нечему.**

СУДАЦ: Ти ћеш мене зар учити? ДАВИД: Не дђ бог! То не би могђ ни у сну сањати (Кочић 2, 189); – Такве секирације што смо ово дана од њи’ имали, не би’ ни у сну снівала, нит’ би веровала да ми је пре тога когођ реко да ће до тог доћи (Сремац 2, 137); Забезекнути учитељ није скочио иза катедре и појурио за Луњом као оно некада за Јованчетом. Овоме се он ни у сну није надао од једне дјевојчице (Ћопић 2, 61).

превари сан некога – *изненада, одједном заспи.*

Спавај, спавај, сан те преварио, | Прије тебе, него твоју мајку (Народна лирика 1, 65); Недостајала је још једна. Сви смо се згранули и упитно погледали једно у друго. Онда је отац признао да га је сан те ноћи преварио (Раичковић 2, 75).

разбије се некоме сан – *расани се, разбуди се, не може више да заспи.*

– Посто си разговоран нешто ноћас, а? Разбио му се ваљда сан, па избија! Не знам само докле ће бити тако добре воље. – Докле? Докле му опет не дођу лутке! (Сремац 2, 23); Иако је био уморан, иако му се чинило да ће заспати чим се на земљу спусти, Станко опет не може тренути... Разби му се сан (Веселиновић, 351–352).

сан је лажа, а бог је истина – нар. посл. *не треба веровати сну, не треба сан доживљавати као најаву будућности.*

„А не бој се, Краљевићу Марко! | Добар јунак добар сан уснио: | Сан је лажа, а Бог је истина” (Епске песме 3, 28).

скочити иза сна – *нагло се пробудити.*

Арабљани скочише иза сна као један човек и прво што им паде у очи био је Сташа с једном кутијом у једној и другом у другој руци. Ах, Сабо, шта си учинио!... (Сјенкјевич, 75).

снівати (сањати) снове – *имати машту, илузије, надати се светлој будућности.*

¹⁸¹ Србија као у сну: Србија – Велс 6:1 (<https://www.rts.rs/>, 11. 9. 2012).

У многим градовима света коњи пуну пажњу уживају, | вуку санке с лакованим фењерима | и младе који лепе снове сновијају (Антологија – Марковић, 293); Из једног давног времена, кад је сањао дечачке снове, памтио је тај звук (Бредбери, 29).

спавати вечитим сном (вечити санак боравити) – еуф. *бити мртав*.

За неколико дана сунце ће осветлити само мртва тела, а потом ће их исушити слично оним мумијама које у Египту спавају вечитим сном у музејима (Сјенкјевич, 325); „Господар Јова” ће вас одвести на карловачко гробље, и показаће вам гроб у коме половина Љубинкова живота вечити санак борави... (Сремац 2, 173).

спавати зимски сан – *бити неактиван, лењ*.

„То прастаре скитачке чежње, | с оковом навика замећу бој, | то се из свога зимског сна | пробуђен јавља горски сој” (Лондон, 5); Да пољар Лијан негдје у селу не спава свој зимски сан, он би вам одлично знао да протумачи ове трагове (Ћопић 2, 109).

спавати/заспати сном праведника – *спавати/заспати мирно, без бриге, без гриже савести*.

Бек је ископао рупу у снегу и спавао је сном исцрпеног праведника, али су га исувише рано истерали напоље у хладну тмину и упрегли с његовим друговима у саонице (Лондон, 30); Луша испаде из прстију Црвене Руке и он заспа сном праведника, сном мртво уморних (Твен, 122).

утонути/тонути у сан – *чврсто, дубоко, заспати*.

Сваки пут пре него што заспим слике људи и предмета пролазе ми испред очију. Када их угледам знам да ћу ускоро утонути у сан (Тесла, 12); Вратиле су се вечери кад сам тонуо у сан уплаканих очију (Цанкар, 95).

санак

боравити санак – нар. песн. *спавати*.

Пак он леже санак боравити. | Момчил’ спава, љуба му не спава (Епске песме 1, 99); „Ваистино, моје чедо драго; | Ја ћу лећи санак боравити” (Епске песме 2, 43).

сањати

ни не сањати (не сневати) о нечему – *ни најмање, уопште не мислити / не помислити на нешто, не намеравати нешто, никако не очекивати. → ни у сну не сањати (не сновати и сл.) нешто (не надати се нечему и сл.)*.

У то време нико ни сањао није о телеграфу, али и без телеграфа вест полете од уста до уста (Твен, 100); ГБА КАЛУЛЕТ: Хајд’, реци мени, кћери Ђулијета | Шта мислиш ти о удаји? ЂУЛИЈЕТА: О тој | Чисти још нисам сневала (Шекспир, 37).

сат

знати колико је сати – *схватити у чему је ствар (обично лош ток нечега), схватити праву истину*.

„Ти си молио мајку да те пробуди одјутрос?”, рече отац онако строго. „Јесте!”, процедих ја кроз зубе. „Е па, ево, дошао сам ја да те пробудим!” – Ја сам већ знао колико је сати (Нушић 1, 77).

моћи подешавати сатове по некоме – *неко је веома тачан, стално ради неке ствари у исто време*.

Наш син тако уредно леже и устаје да по њему можете да подешавате сатове (Кишон, 129).

ситни сати – *време после поноћи.*

И још су рекли да је неки касни пролазник који се у ситне сате враћао кући набасао на Мафа Потера (Твен, 100).

суђени сат – *време у које неко умре, дан смрти.* → **с(а)мртни (умрли, суђени) час.**

– И бог ми дао здравља до суђена сата!... (Веселиновић, 337).

тачно као сат – *потпуно тачно, прецизно, у договорено време.* → **прецизно као часовник.**

Он леже тачно као сат (Кишон, 125).

свадба

свадбе без меса бити не може – нар. посл. *без муке нема успеха.*

– Ти знаш да свадбе без меса бити не може! Кад се овако дигне и свака травка, као што се ми дигосмо против Турака, онда се човек не сме обзирати (Веселиновић, 375).

сребрна свадба – терм. синт. *двадесетпетогодишњица брака.*

Марија Риго: Нема више ни тог прстена... [...] Сада има један други. Обичан. Ја сам му га купила за сребрну свадбу (Жиш 2, 21); Код брака тога рока нема, и само се тако може разумети онај грешник који је, о двадесетпетогодишњици брачног живота, дакле, приликом сребрне свадбе, овакву пригодну реч одржао својој жени (Нушић 3, 246).

сват

ићи као у сватове – *кретати се опуштено, без страха и бојазни.*

Турци се појавише. Ишли су безбрижно као у сватове (Веселиновић, 385).

стари сват – терм. синт. етн. **1.** *други сведок на венчању (први је кум).*

Кад је почео Балкански рат | био сам Станку стари сват (Антологија – Царић, 310); Кад се жени младожења зече, | кума куми зелена курјака, | стара свата рутава међеда (Народна лирика 1, 66).

2. *старешина сватова.*

„О Милошу Обренбеговићу, | Позивљам те у моје сватове; | Стари свате, да си пред сватове” (Епске песме 2, 91); Стари сват весело муштулугцију дочека (Карацић 2, 101).

свашта

свашта и ништа – *безвредне ствари.*

РОМЕО: Љубави, што се кавгом сатиреш! | Свашта и ништа пре искона никло! (Шекспир, 29).

све

све у свему – *узевши у обзир једно с другим.*

Урадио сам то десном руком, а не могу баш да стегнем песницу том руком. [...] Све у свему, сећам се да сам после тога лежао на поду (Селинџер, 49); Заори се звоно и призивало је читаво пола сата. Све у свему, овакав завршетак дневних пустоловина био је романтичан (Твен, 233).

све у шеснаест – *из све снаге интензивно, у највећој мери.*

И тако се даде у болно јечање, све у шеснаест (Твен, 54); – Да је моје, ја га, вала не бих ни сакривао, него га скуцкао, а живео бих све у шеснаест (Твен, 202).

свест

бити при [чистој] свести – *бити у нормалном психичком стању.*

Тресну је љутито по столу и узвикну: – Па зар ове трице да читам! Макар да полудим, а при чистој свести ја то не читам... (Домановић, 209); БОШКО (Не зна шта ће од себе.) Јеси ли ти при свести, човече? Јеси ли пијан? (Михајловић, 73); ЕВИЦА: Ах, ујо, она канда није при свести, гледајте шта је урадила с кућом (Стерија, 168).

дође свест некоме – *постане свестан нечега, разуме нешто.*

И Турцима дође свест, али доцкан... Дадоше се у бекство преко лешева својих другова... (Веселиновић, 270).

изгубити свест (мркне некоме свест) – *изгубити моћ исправног расуђивања, помести се.*

– Не могу да будем паметан зашто је то чинио!... Нисам ни мислио о томе!... Наједаред само ми мрче свест!... Нисам чуо ни пуцња!... (Веселиновић, 37); Лазар сасвим изгубио свест. Он већ није знао шта ради. Ишао је, јер га је Маринко вукао (Веселиновић, 55).

свет

бежати (поћи, отиснути се, винути се и сл.) у [бели] свет – *одлазити/отићи од куће, често да би се остварио бољи живот.*

Како дође кући, узме торбу на раме и у њу хлеба, и штап у руке, па пође у свет да тражи своју срећу (Бајке 1, 160); – Поздрави га и кажи му да је од данас за десет година мој!... Да бежи у свет, да бежи у земљу, па небо – наћи ћу га!... (Веселиновић, 68); Ипак нисам могао да мисао о тој земљи избацим из своје главе, и опет сам пожелео да се винем у бели свет (Дефо, 289); Има да се отисне у свет и том занату да се ода (Твен, 79).

бели свет – *далеки, непознати, туђи крајеви.*

И по моме длану шета, | као преко бела света, | сва занета, сва занета, | баш та мала бубамара (Антологија – Милошевић, 51); – Е, мој Аћиме, мој Аћиме! Боље да седиш код куће, па да чуваш кућу, кад ти је бог дао доста од чега ћеш да живиш, него што кочијашиш којекуд по белим свету (Сремац 2, 130).

видети света – *пропутовати разне земље, крајеве.*

Кад је чуо од мене да желим да видим света, рече да ме не би ништа стајало кад бих с њим кренуо на пут (Дефо, 19); Он је био из Цариграда, неких дванаест миља даљине – према томе, тај се и напутовао и видео света (Твен, 42).

далеки свет – *далеке стране земље и народи.*

Тако се, ето, један наш Банаћанин у далеком свету прочуо, а Иђошанима обећано једно звоно од онога топа (Сремац 2, 125).

док је света и века – *увек, заувек, за сва времена.* → **док (докле) је (тече) сунца и месеца.**

Одлучи се да пусти нека га истуку до миле воље због замрљане читанке, а уз то још има и она да га мрзи, да га мрзи док је света и века (Твен, 166).

донети/доносити на свет – 1. некога – *родити/рађати некога.*

У раном јутарњем часу, на свет је донела сина (Росић, 43); ХОР Душманске куће те на свет донеше, | На јад њих самих, љубавника двоје (Шекспир, 21).

2. нешто – *створити/стварати нешто.*

Апсолутних урођених идеја нема, и апсолутна идеја о Лепоме, коју човек доноси на свет, једна је велика заблуда (Матеш., Скерлић 2, Грађа).

доћи (пасти, банути и сл.) на свет – *родити се.*

Беше прошла црна поноћ, | баш некако око један, | кад сам на свет овај дош'о | уплакан и неугледан (Антологија – Тимотијевић, 75); У почаст сину, који је тек бануо на свет, посади пред кућом орах (Раичковић 1, 59); Икар је пао на овај ни једини ни најбољи од свих светова (Савремена лирика – Бошковић, 73).

женски свет – *жене.*

Тако исто је излишно напоменути да се лепо носио, кицошки чешљао и учтиво понашао, те га је и женски свет радо имао (Сремац 2, 107).

излазити/изаћи (изићи) међу свет – *одлазити/отићи у друштво, појавити се у јавности.*

Највише је чамео у кући и врло ријетко излазио међу свијет (Кочић 1, 259); – Ено, од срамоте још и сад не сме човек међ свет (Сремац 2, 198).

мали је свет – *каже се када се сретне познаник тамо где није очекиван или када се схвати да саговорник познаје наше пријатеље.*

ЈУГ И баш на њега да натрапаш међу толиком војском. Е, мали је овај свет кад хоће (Михајловић, 118).

мимо света – *сасвим друкчије од других, издвајајући се од других.*

ЛАВРЕНТИЈЕ: О, свети Фрањо! Чудна преокрета! | Па Розалину ти си мимо света | Волео, рече; а сад – лук и вода! (Шекспир, 60).

не бити од овога света (бити од другог света) – *одударати од уобичајеног начина живота и схватања других људи, живети другачије од осталих људи.*

МАЈКА Јесмо ли јој мрски, туђи, јесмо ли је недостојни, шта ли? Као да је од неког другог месе него ми, од другог света? СТРАХИЊА Она и јесте од другог света (Михајловић, 24); О | Ти већ знаш | С ужасом песника – научника | Да ни ти ниси од света на коме си (Савремена лирика – Петровић, 104).

ни за шта на свету (ни за свет) – *никако, ни у ком случају.*

Наједном осети да ни за шта на свету не може пуцати у човека окренута леђима (Сјенкјевич, 95); Бледа, једва дише... Ја јој помажем да устане... – Ни за живу главу нећу се више спуштати – каже она гледајући ме разрогаченим очима пуним ужаса. – Ни за шта на свету! (Чехов, 56); ЂУЛИЈЕТА: Не бих ни за свет | Желела да те виде ту (Шекспир, 54).

овај свет – *овоземаљски живот, земаљска кугла уопште.*

Реч је о другом страху, о оном тешко објашњивом страху невиних људских бића пред појавама овога света (Андрић 2, 55); Сјутрадан, како сване, отиду браћа око двора и даље, па траже трага да л' се што гођ знати може куд је она сила отишла, али ништа на овом свијету није се могло дознати (Бајке 1, 19); Кад се шета војвода Милошу, | Красан јунак на овоме свету | [...] За њим иде Косанчић Иване, | Красан јунак на овоме свету | [...] За њим иде Топлица Милане | Красан јунак на овоме свету (Епске песме 2, 64. и 65); Минуло је од тих невеселих дана већ скоро пола вијека, дједа одавна нема на овоме свијету, а ја још ни данас посигурно не знам какве је боје слез (Ђопић 1, 13).

онај (други) свет – *загробни живот*.

„Једну бабо саградио цркву | Б’јел Вилиндар на сред Горе Свете, | Красну, славну, себе задужбину, | Вјечну кућу на ономе св’јету, | Да се њему поје летурђија, | Оног св’јета, као и овога” (НК о Св. Сави, 51); Тај глас, однекуда добро познат, али као да долази с другог свијета, проже дједа чудном, неземаљском језом (Ћопић 1, 77); – А одакле си ти, кмете? – Ја сам, кадо, с онога свијета (Шаљиве приповетке, 9).

отићи (одјашити и сл.) на онај свет – еуф. *умрети*. → **прећи (и сл.) у вечно блаженство, отићи у вечност, прећи (и сл.) у вечни покој, поћи на последњи (вечни) пут, преселити се у успомену**.

Идућега четвртка после подне ја украдем од куће кутију палидрваца и пођем на уречени састанак са Персом, где ћемо заједно отићи на онај свет (Нушић 3, 173); Већ се и заборавило кад је Симо одјашо на онај свијет, али пјесма остаде, па истом у згодној прилици живне и добродође као и у Симинова времена (Ћопић 1, 42).

откако је света и века – *одувек, од памтивека*. → **откако је гавран поцрнео**.

МАРИЦА: „Ако не пристану, ја ћу доћи теби у хотел и пући ће брука каква се није десила откако је света и века” (Нушић 6, 27); – Био ти је он најплеменитији човек откако је света и века (Твен, 211).

преко света – *врло далеко*. → **преко мора сињег**.

Станку се чинило да би преко света отишао за овим човеком!... (Веселиновић, 83).

променити светом – еуф. *умрети*.

„Лажив св’јете, мој лијепи цв’јете, | Л’јеп ти бјеше, ја за мало ходах, | Та за мало, три стотин’ година; | Земан дође да св’јетом пром’јеним” (Епске песме 3, 100); Чинило му се да је живот, и у најбољем случају, само мука и невоља, и готово је завидео Џиму Хоџизу, који је недавно променио светом (Твен, 77).

[свему] свету на видику – *да сви виде, очито, јавно*.

„Ти Турчија, један пржибабо, | Ни стари ти четовали нису, | Већ чували краве по Сријему. | Ласно ти је, море, бабе пржит | У поноћи, кад нико не види, | Ал’ је мучно мејдан дијелити | У по подне св’јету на видику” (Епске песме 6, 33); „Да идемо да сретнемо Турке, | Да се далек’ с њима побиемо, | Ће је свему св’јету на видику” (Епске песме 6, 34).

свету се не може угодити – нар. посл. *немогуће је да неким догађајем буду сви задовољни*.

Свијету се не може угодити [наслов] (Шаљиве приповетке, 55).¹⁸²

скинути некога са света (послати некога на онај свет) – еуф. *убити, усмртити некога*.

– А још да знаш каквог си зулумћара скинуо са света!... (Веселиновић, 136); У руци немаше другог оружја до своје секирице и њом посла на онај свет ону тројицу која беху у почетку рањена и пала, а тако и све остале које стиже (Дефо, 225).

срушио се некоме свет – *нема више воље за животом пошто је пропало нешто веома важно*.

¹⁸² Наведена народна пословица потиче из народне шаљиве приче у којој отац и син слушају савете сваког пролазника ко треба да јаше магарца (најпре га јаше отац, затим син, па обојица, онда иду поред магарца, затим носе магарца између себе, али не успевају да задовоље мишљења пролазника).

Сав мој детињски свет срушио се и, разбијен у комаде, лежао код мојих ногу (Андрић 2, 47);¹⁸³ Нешто што га запрепасти и пренерази, што му прекиде тај лепи нит снова његових... Учини му се да се свет сруши (Веселиновић, 41).

угледати/видети света – 1. (о бићима) *родити се.*

Он промени телом и створи се зрака месечева, па се диже право над дом у којем је света угледао (Веселиновић, 128).

2. (о предметима) *појавити се из штампе.*

Ако икад дакле, сад би било време и прилика, као никад досад, да *Сумњиво лице* види света (Нушић 6, 10).—► **угледати светлост дана.**

цео (сав, читав) свет – 1. *сви, свако.*

Симан мисли шта би још могао тешко и увредљиво да каже не овом свом Ибраги [...] него свим агама на земљи и уопште целом свету (Андрић 2, 326); – Кад ме види грешни савезник ил' се неће сјетити каквој војсци припадам, ил' ће помислити: госпoде боже, ево некакве будале која се туче с читавим свијетом! (Ћопић 3, 136); Онда отац уједанпут бацивши магарца на земљу и почевши га дријешити, повиче: „Та, онај је сваки човјек луђи од овога магарца који оће свему свијету да угоди” (Шаљиве приповетке, 55).

2. *све.*

Цео свет је сличан осредњем вашару | и месец на небу | неукраденом хлебу (Антологија – Царић, 301); ДОЈКИЊА: Ево: Ромео прогнан је; и ја се | Кладим у цео свет да неће смети | За живу главу доћи да вас тражи (Шекспир, 100).

цео свет је нечији – *каже се за некога ко може да постигне све, највише домете, на основу својих особина; ко је доживео велику срећу када му се остварио велики циљ.*

Гле сад живе железнице – | то је трка, то је лет! | Збогом, птице крилатице, | наш је сада цео свет! (Антологија – Змај, 84); Излазећи још из ректорове канцеларије, где сам диплому примио, и силазећи низ степенице, мислио сам: сад су све стазе живота преда мном отворене, мој је цео свет (Нушић 3, 211).

широк (велики) је свет – *у свету постоји много могућности.*

РОМЕО: Прогон! О, имај срца, реци: смрт; | Јер прогон грозе у свом оку има | Више, далеко више него смрт: | Не реци „прогон”. МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Само из Вероне | Прогнан си ти. Стрпљења! Велики је | И широк свет (Шекспир, 86).

светац

изигравати свеца – *приказивати се као човек без икакве погрешке (да би се неко довео у забуну).*

Нисам знао шта да му кажем, иако би најпаветније било рећи да је књига пала тек онако. Он би то прогутао. Такви као он у стању су да прогутају и бодљикавију рибу, али мени се није дало да изигравам свеца (Олујић 2, 15).

светло

у светлу нечега – *гледајући са одређене тачке гледишта.*

¹⁸³ Оживљавањем слике дате у фразеологизму Андрић активира значења речи које чине фразеологизам.

Како ја гледам на свет данас, у светлу велике борбе, чији смо сведоци, уверен сам да би човечанству највише користило ако би Сједињене Државе остале одане својој традицији и држале се по страни „несигурних савеза” (Тесла, 78).

светлост

угледати светлост дана – 1. (о бићима) *родити се.*

Родио сам се о поноћи, према чему се не би могло у биографији рећи: „Он је угледао светлост дана 8. октобра 1864. године”, већ: „Он је угледао светлост миликерц-свеће, 8. октобра 1864. године” (Нушић 3, 25).¹⁸⁴

2. (о предметима) *бити објављен, појавити се, изаћи из штампе.*¹⁸⁵ → **угледати/видети света.**

свећа

прав као свећа – *потпуно прав, усправан.* → **прав као бор, прав као стрела.**

Свештеник корачаше младићки, стас му беше прав као свећа (Веселиновић, 267); Динар је стајао пљоштимице, прав као свећа, прислоњен уз један мали жућкасти камичак (Раичковић 2, 59).

тражити некога/нешто свећом – *тражити некога/нешто што се ретко среће, што је готово немогуће или врло тешко наћи.*

– Све се искварило!... Нема ту момка па да га свећом тражиш!... (Веселиновић, 46).

свила

мек као свила – *врло мек, потпуно гладак.*

Гле, ђаво је однио, како је умиљата! – прогунђа у себи дјечак топећи се од миља. – И како само има меку косицу, као свила (Ђопић 2, 179).

свила и кадиџа – *богата и раскошна одећа.*

Опреми се Пивљанине Бајо. | Уд’ри на се свилу и кадиву (Епске песме 4, 63); БАЈАЗИТ: Синоћ у злату, у свили и кадиџи, | а јутрос крвав и блатњав, у цевуру гвожђу! (Симовић, 120).

свиња

јести као свиња – *непристојно, халапљиво јести.*

– Једи као човек, Слободане! – рече отац. Био је у праву. Кад журим, једем као свиња. Овога пута још и као свиња која читаву вечност није јела (Олујић 2, 163).

напити се као свиња – *потпуно се напити, бити крајње пијан.*

Дошло ми је да се напијем као свиња (Селиндер, 155).

свој

добити (видети) своје – *бити кажњен по заслуги, лоше проћи.*

МАЈКА (гледа његову огреботину): Треба да разумеш: јачи су од тебе. | Видиш како тај зна добро да огребе. | БИБЕРЧЕ: И он, исто тако, добио је своје (Ђокић, 4); Пратио нас је све до скеле понављајући: – Видећете ви већ своје! (Олујић 2, 130); – Да те више нисам видио с том чобанском цукелом, јер ћу одмах звати послужитеља да је умлати, а и ти ћеш добити своје (Ђопић 2, 34).

¹⁸⁴ Нушић фразеологизам „разуме” у дословном значењу.

¹⁸⁵ Необјављена писма Ане Франк угледала су светлост дана (<https://www.blic.rs/>, 26. 5. 2019).

одслужити своје – *постати неупотребљив услед дуге употребе, рада и сл.*

У руци јој опарана стара кићанка, коју је тек скинула са копља. МАЈКА Ето, и она је одслужила своје (Михајловић, 11–12); Тај шпорет је одслужио своје, | На три ноге зарђале стоји (Савремена лирика – Симовић, 47).

остати при (на) своме – *чврсто се држати своје одлуке, не попуштати, бити доследан.*

Онда га баба стане одвраћати [...] Али он једнако остане на своме (Бајке 1, 51); Покушавао сам да му изнесем извесне противразлоге, али је он остао при своме (Нушић 3, 259); Стане [се] клети и преклињати, да се он новаца није ни дотакао, него да ји је онако донео као што ји је нашао; Чивутин пак остане тврдо при своме (Шаљиве приповетке, 61).

терати своје – *радити по својој вољи, по свом нахођењу, бити тврдоглав, одлучно спроводити своју намеру.*

МАЈКА Е, и ти ми, свече, од јутрос не даш мира. Па рекла сам ти лепо да причекаш док пришијем кићанку па ћу ти се онда помолити, ал' ти запео па тераш своје (Михајловић, 12); – Не да се поправити, он тера своје: „Тера Јела што је започела”, – вели госпођа Перса (Сремац 2, 23).

тешко свуда своме без својега/свога – *нар. посл. у невољи најпре ће свакоме помоћи рођаци.*

„Тешко свуда своме без својега!” (Епске песме 1, 95); Из ње ће читаоци видети да су имали право наши стари кад су рекли ону златну пословицу: „Тешко своме без свога!” (Сремац 2, 203).

сврбети

где некога сврби, ту се и чеше – *свако води своју бригу, свако зна шта треба да уради да реши свој проблем.*

У неваспитано време, у пролеће | када зазвони сунце у врби, | сви мисле: хоће, одолеће! | – а сви се чешу где их сврби (Антологија – Радовић, 287).

себе

бити при себи – **1.** *бити прибран, владати собом.*

МАЈКА Кћери, 'рано, не чини срамоте. Зар Турчину, душманину! Јеси ли при себи? (Михајловић, 50); „Ју, ју, ју, црној мени”, поче се мајка бусати у груди, „дете, јеси ли ти при себи, какви те хајдуци спопали?” (Нушић 1, 76).

2. *бити нормалан, урачунљив.*

СВАДИША: Да нисам видео, веровао не би': | Он није паметан, он није при себи (Ђокић, 15); – Подскакује ти за њом срце као шуто јаре, а ти више не знаш јеси ли будан или гледаш у сну, јеси ли при себи или си бенаст (Ђопић 1, 75).

[бити] пун себе – *[бити] уображен, умишљен.*

Питер је, међутим, био пун себе. Вратио се из дворишта и сео у своју клупу, тачно иза Барија, правећи се да не примећује како му сви намигују и упућују захвалне осмехе (Маџуан, 66); Улази Бошко, блистав од параде, пун себе (Михајловић, 71).

дати све од себе – *учинити све што се може.*

„Била је умиљато дете. [...] Олга и ја дали смо све од себе” (Гибинс, 276).

доћи [к] себи (до себе) – **1.** *повратити се из несвести, освестити се.*

Аска је дошла себи. Прибрала се споро, лежећи у трави непомична и скопнела (Андрић 2, 80); Донесоше воду и попрскаше Тома по лицу. – Ух, дошао си к себи? Ама шта ти би, Томе? (Твен, 265).

2. смирити се после неког великог узбуђења; снаћи се.

Али та успомена сасвим је докусурила стару госпу; она више није могла да дође себи од плача (Твен, 133); – Први пут гледам како пропада држава, па не знам доћи до себе (Ћопић 3, 17).

3. опаметити се, уразумити се.

Али кад сам се сасвим уверио да то не може бити нико други сем Пола, дођем себи (Дефо, 141); САРА: Мон фрер, где сте ви? РУЖИЧИЋ (као дошавши к себи): На Парнасу, на врх Хеликона (Стерија, 187).

задржати нешто за себе – не рећи нешто, прећутати.

ДОЈКИЊА: Шта ми је наложила да вам поручим, то ћу задржати за себе (Шекспир, 67).

[као] ван (изван) себе – бити узбуђен – разјарен, љут, избеzumљен, огорчен, пресрећан.

– Поду’вати га, Јабо! – викну Лујо као изван себе (Кочић 1, 76); Онда Пилипенда, изван себе од гњева, свом снагом удари Курјела (Матавуљ, 246); ВАСИЛИЈЕ (Као изван себе) Евице, ха моја лепа, медена, шећерна Евице (Стерија, 199); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Заручисте је, па је хтедосте | Венчати силом с грофом Парисом. | Она тад дође к мени, сва ван себе, | Да молим да доконам начин неки, | Да је од новог брака избави (Шекспир, 131).

наћи себе – схватити свој положај, свој позив и своју вредност.

Тако, као знак како је живот бедно Куку-Тодоре, древна песма брујала је кроза њ, и он је опет нашао себе (Лондон, 33).

не дати на се/себе – чувати своје право, бранити своје достојанство.

Међу радницима и у народу пође шапат да Жепа не да моста на се (Андрић 2, 148).

откад знам за се (откад себе) – одавно, откад сам свестан свог постојања. —> откад памтим.

– Како му је то име! – рече готово гласно Заврзан. – Тако су ме звали откад знам за се – рече он и погледа Заврзана (Веселиновић, 120); Видеше собу обраслу у коров, без патоса, без таванице; у њој неко разваљено огњиште, прозори празни, степенник поиспропадао, овде-онде и туда-свуда нахватала се паучина, сва покидана у дроњке и откад себе напуштена (Твен, 213).

повлачити се (затварати се) у себе – избегавати друштво, одвајати се од света, усамити се.

СТРАХИЊА Видиш и сама, све само књиге чита, ћути, затвара се у себе троструком алком. Не могу да јој дођем довољно близу, све нешто претура по себи, мучи се (Михајловић, 25); Човек се измеђ’ четири тамничка зида повлачи у себе, збере све мисли те као рефлекторска жижа обасјавају предмет на који се простиру (Нушић 3, 227).

према себи – у складу са својим захтевима, према свом укусу, својим могућностима.

„Пустите га мени под шаторе, | Нећу блага, узећу му главу, | Да добијем коња према себе” (Епске песме 3, 90); Мили боже, чуда великога! | Кад се жени Милић барјактаре, | Он обиђе земљу и градове | Од истока паке до запада | према себе не нађе ђевојке (Народне баладе, 21).

пуштати некога преда се – давати некоме предност, допуштати да буде бољи, да се он пита.

Милош је – као што рекох – у тим стварима пуштао сваког преда се. Он је веровао да је сваки од њега паметнији, па и Иван. И одобравао му је све што рекне (Веселиновић, 164).

узети (примити) нешто на себе – *примити одговорност за нешто, обавезати се на извршење нечега.*

Много ми се допао, те сам узео на себе да га учим свему што би га учинило корисним (Дефо, 200); Да је тога тада било, ја бих, разуме се, на себе примио ту тешку бригу да управљам министарством без портфеља, без ресора и без канцеларије. Овако сам примио на себе спољне послове, с обзиром на то што сам био „дете из боље куће” и врло сам рђаво учио стране језике, што је такође једна од квалификација наше дипломатије (Нушић 3, 51); Није био свиреп и није био рђава срца, али је желео да дечак још боље схвати сву страховиту одговорност коју је узео на себе, не послушавши његове савете опомене (Сјенкјевич, 124).

уништити (и сл.) све под собом – *уништити све редом.*

МУЗИКАНТ: *Ни недеље нема више... | Фашистичке љуте звери | све под собом уништише!* (Ковачевић).

сед

бројати седе – *старити.*

Побеже од Киклопа, | кући, где му вуну преде, | кући, где већ броји седе | верна жена Пенелопа (Антологија – Диклић, 319).

седло

избацити (избити и сл.) некога из седла – **1.** *уклонити с положаја; потиснути, онемогућити.*

– Него, ту и твој јаран облеће, а? У Лазару поче да ври... – Богами, синко, не дај му да те избије из седла!... Упустити онаку прилику – грехота је! (Веселиновић, 29).

2. *јако збунити некога, пореметити некоме концентрацију.*

Отворио је дневник, али није знао шта да почне. Ова неуобичајена тишина избацила га је из седла (Витезовић, 46).

секира

закопати ратну секиру – *помирити се, престати ратовати.*

У зору – свако племе свечано закопа своју ратну секиру. А док су секире закопане – ратовања нема. Такви су народни обичаји. И мир је владао две-три сезоне... (В. Андрић, 105).¹⁸⁶

ископати ратну секиру – *завадити се, заратити.*

И зашто су ратне секире сада ископане? Једна брбљива Индијанка негде је затурила своју секирицу за цепање потпале, а имала је да кува чорбицу од веверице, па кришом ископа ратну секиру и стане спокојно да цепка потпалу. То виде друга племена, па брзо ископају – свако своју ратну секиру. А кад су ратне секире ископане, лемања бити мора, мада никоме није до лемања – такви су народни обичаји (В. Андрић, 105).

семе

затрти некоме (нечије) семе – *уништити нечији род, истребити некога.*

– Нека прска ћелаво теме!... Треба му семе затрти онако исто као што он наше хтеде!... (Веселиновић, 289).

оставити некога за семе – *убијати некога у великом броју, тако да их остане врло мало.*

¹⁸⁶ Владимир Андрић се поиграва дословним и фразеолошким значењем групе речи, помињући заправо ситуацију од које је потекао фразеологизам.

БРКА: 'Ајте, молим вас, прегазили су пола Европе! Нас ће оставити за семе! АЛЕКСА: Ма море, могу да ме пољубе у дупе! Знам их ја добро. Таманио сам их овуда ко вашке! (Ковачевић).

семе му (јој итд.) се умело! – *клетва: дабогда изумро!, нестао ти род!*

ДАВИД: Није ми ништа криво на славни суд, већ на 'вог проклетог лопова, шјеме му се умело! (Кочић 2, 192).

сенка

бити сенка – *бити јако мршав, слаб.*

Била је тако ослабела и смршала да то већ није била девојчица, него само сенка (Сјенкјевич, 221).

бити нечија бледа сенка – *бити нечија лоша копија, неуспешно покушавати пратити некога.*

„Јерихон је преживео, али његове чувене зидине из библијских времена биле су само бледа сенка њихових неолитских предака” (Гибинс, 366).

бити нечија сенка – *непрестано ићи за неким, не одвајати се од некога.*

– Педесет година ја сам твој друг. Ја сам те слушала, ја сам била твоја сенка!... (Веселиновић, 98); Понекад ми се чинило да Грета постаје моја сопствена сенка и то је било чудно (Олујић 2, 111).

бојати се (плашити се) своје сенке – *бити јако бојажљив, бити претерано опрезан.*

А деца се боје | и од сенке своје, | узверено гледе, | неки чак и бледе (Антологија – Змај, 74); Охрабрен, дакле, вером да ово није ниша друго до моја стопа, па би се с правом могло рећи да се плашим своје сенке, почнем излазити (Дефо, 155).

изаћи из нечије сенке – *престати бити у другом плану, ослободити се нечије контроле, власти.*

„Ко изиде испод дивне сјенке | пророкова страшнога барјака, | сунце ће га спржит како муња” (Његош, 188).

не смети стати (згазити) на нечију сенку – *клонити се некога из страха, бити уздржан према некоме из страхопоштовања.*

Он га омрзну сасвим... склањао се од њега; бежао је да на сенку његову не стане; а кад је баш морао проговорити с њим, говорио је преко срца и љутио се без узрока (Веселиновић, 28); Па се смеје, | руга и плази: | – Чик да ми неко | на сенку згази! (Ерић 1, 86).

пада сенка на некога/нешто – *јавља се, искрсава сумња у нечије поштење, добронамерност.*

И за две стотине година сенка срама не паде на онај кров... а данас?... Шта хоћете?... Убијте ме!... (Веселиновић, 103).

притрчати (и сл.) за неким као сенка – *непрестано, у стопу ићи (трчати) за неким.*

Јовица притрча Ибри, а Јован за њим као сенка (Веселиновић, 269).

проћи (ићи и сл.) као сенка – *проћи/ићи неприметно, без остављања трагова.*

Она тренутна забринутост прође као сенка, све се расположило... (Веселиновић, 332); Ви две ишле сте као сенке, не дишући, не дајући чак ни мува да зуји (Станковић, 77).

сенка од човека – врло слаб и мршав човек.

Миче се, шета тањушан, таман, скоро сјенка од човјека, али упери на њу митраљезе, топове, цаба ти је – његовом имену и слави не можеш више ништа наудити (Ћопић 3, 113).

сивоња*

запети као сивоња – силом, безобзирно, не базирујући се на друге чинити нешто.

Покушао је све што је могао да чича ни из најдаљег издалека не нађуши ко је онај Шпанац, кад тамо – рођени језик га издаје и баца у клопку, ништа му не помаже што је запео као сивоња! (Твен, 242).

сијалица

угледати (и сл.) **сијалице** – бити омамљен од ударца, најчеиће по глави.

Тако је снажно ногом распалио посред лица, | да је, јадан, угледала | сто педесет сијалица (Антологија – Вучо, 192).¹⁸⁷

сила

виша сила – 1. небеска сила, судбина, оно што се не може променити.

Религиозне догме се више не прихватају у своме ортодоксном значењу, али сваки човек је склон да верује у неку врсту више силе (Тесла, 83); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Сила је виша једна, којој ми | Немамо снаге да се опиремо, | Пореметила наше планове (Шекспир, 128).

2. они који су на власти, који имају моћ.

– Богами, ћеш их послати – хладно попријети курир свјестан да представља једну вишу силу (Ћопић 3, 22); Николетина види да ће га даљи разговор увалити у грдну неприлику, па прибјегава вишој сили: – Бог с тобом, мајко, нијесам ја то измислио, него је тако дошло из штаба одреда (Ћопић 3, 45).

љута сила – велика сила, опасна сила.

Генерале сило љута | кад ти буде доста рата | сврати кући два минута | да свом сину будеш тата (Антологија – Ршумовић, 225).

на силу – 1. уз примену снаге, силе.

– А зашто те истукао, црни сине? – пита професор. – Зато што нисам хтео у школу да дођем, а он је хтео на силу да ме натера! (Нушић 1, 16); „Чујеш море, млађано бугарче! | Ако не даш коња на размјену, | ми ћемо га на силу отети!” (Епске песме 1, 84).

2. једва, с тешком муком.

Љуто и као на силу одваљиваше се лепирица за лепирицом, испрва тешко, као да се мучи и натеже, па онда лакше, учестаније и гушће (Кочић 1, 253).

3. не тражећи разлоге, пошто-пото.

Ако је најзад то само моја стопа, онда сам као она будала која на силу ствара приче о аветима и утварама, па се од тих прича плаши више но други људи (Дефо, 155).

на (у) силу бога – неправедно, без правога разлога, по сваку цену, силом.

– Он је поштен човек... Њега су на силу бога отерали у гору, јер... (Веселиновић, 118); Нека ми се опрости што ћу, рад бољег обавештења, рећи коју у заштиту Мачвана, да бих, с једне стране,

* во или магарац сиве длаке.

¹⁸⁷ После удараца, много чеиће од сијалица, фразеолошки речено, могу се *угледати* или *бројати* звезде. Сијалице и звезде повезује светлост која се јавља пред очима оног ко је ударен.

побио оно што неки наши историци, у силу бога, хтедоше натурити тим славним борцима-мученицима, а с друге, да бих им могао одати достојну пошту (Веселиновић, 294).

нема силе [да се нешто уради] – разг. *не пристајати на нешто без обзира на последице.*

ЈАКУБ: Ти никад не можеш постати господар! Ја то нећу никада признати! Нема те силе која ће да ме натера! (Симовић, 116).

нечиста (нечастива) сила – *зао дух, враг, ђаво.*

Прође, ишчезну бестрага, јер им је било јасно да се тај безбожник продао сотони, а тешко си га ономе ко би дарнуо у посед нечастиве силе (Твен, 103); Има тако по нашим потпланинским селима тајновитих мјеста око којих се плету разноврзне приче, обично пуне страве, везане за ноћ, смрт, нечисте силе и губљење душе (Ћопић 1, 29).

оружана сила – терм. синт. *војска.*

Ако нас оружана сила буде питала, морамо да знамо наше бројно стање и ко није овде присутан (Ћосић, 37).

свим силама (свом силом) – *пошто-пото, по сваку цену.*

Надао се љутом боју стога што је знао да ће Турци свом силом настати да пробију шанац... (Веселиновић, 391); – Господо, у нашој се школи зацарила једна ружна појава, којој треба свима силама стати на пут. Ђаци су почели да пишу стихове (Нушић 3, 184).

сила бога не моли – нар. посл. *невоља, несрећа тера људе да се понашају друкчије него што би они хтели, другачије него у нормалним приликама, узалуд је отпор, противљење.*

– Сила бога не моли!... Ти знаш да бих се ја борио до истраге, али кад се нема су чим!... (Веселиновић, 402).

силе из мрака – људи који се у своме деловању служе нечасним средствима тероризмом, насиљем, поткупљивањем и сл.

„Ми немамо новца”, рекао је, „већ пуна кола златних полуга и бићемо великодушни.” Рекао сам му да прво желим да видим шта ће бити са мојим изумима у Америци и тако смо завршили разговор. Али, драго ми је да делују неке силе из мрака (Тесла, 77).

сила отме земљу и градове – нар. посл. *сила може све учинити.*

„Сила отме земљу и градове, | камол’ мене коња отет неће!” (Епске песме 1, 84).

син

блудни син – *онај који је напустио своју породицу, друштво, заједницу и пошао лошим путем у животу.*

Одлучим да, као блудни син који се истински каје, одем кући своме оцу (Дефо, 10); Вероучитељ нам је на часу хришћанске науке говорио о блудном сину [...] – Жико, блудни сине, пробуди се и слушај [...] Погледам затим Врапца, погледам Глуваћа, Трту, Цврцу и сви, сви до једнога ми почеше од тог тренутка личити на блудне синове (Нушић 1, 61).

голи син – ист. *хајдук под командом Зеке Буљубаше у Првом српском устанку.*

Кад је устанак букнуо, Зека Селаковић, познати под именом „Голи син Зека Буљубаша”, ту је имао свој стални стан са својим „голаћима” (Веселиновић, 255).

заволети (миловати и сл.) некога као рођеног (свог) сина – *искрено заволети/волети некога мајчинском (очинском) љубављу.*

– Ја ћу ти испросити другу ђевојку, и не бој се, ја те опет милујем као сина свога (Бајке 1, 29); Господин Раулисон је заволео Сташу као рођеног сина, а господин Тарковски би за малу Нелу скочио и у ватру и у воду (Сјенкјевич, 8).

кучкин (пасји, курвин) син – презр. пеј. *особа слабог карактера, покварењак.*

„Средимо те кучкине синове” (Гибинс, 246); – Мучи, Пилипенда, ја сам царске вјере! – А, пасји сине, – викну Пилипенда измахнувши штапином... (Матавуљ, 246); ДРУГИ СЛУГА: Нисам ни ја без главе, па ћу главње | Да нађем, зашто Петра потрзати (*Одлази*) КАПУЛЕТ: Одбруси добро курвин син! Угурсуз! (Шекспир, 111).

мајчин сине! (мајчини синови!) – *узвик и узречица у непосредном обраћању.*

Исто би се тако провео, | мајчин сине, | када би се изненада | преобукла твоја мати: | притегла опасач, | наострешила брчине... (Б. В. Радичевић, 32); Дај сад зини и запјевај, мајчин сине, у овој тјескоби, кад се пред тобом, надохват руке, изазивачки поиграва Веселичина кумовска напаст! (Ћопић 1, 53); – А што на мене нијесте ударили, мајчини синови, на митраљесца, па да видите пошто је ока жуте бундеве! (Ћопић 3, 104).

ничији син – *сасвим безвредан, безначајан човек, никоговић, ништарија.*

– Господару, не знаш несреће? – Које? – запита трговац. – Крепао котао! – Како крепао, ничији сине! – продере се трговац (Шаљиве приповетке, 57–58).

синцир*

бити на синциру – *бити под нечијом потпуном контролом, у потчињености.*

– А после, Лазар ти је на синциру. Шта хоћеш учиниће; а Лазар је добро псето, вреди му бити госа!... (Веселиновић, 110).

сир

као од сира срезан – *савршено, лако обликован.*

Станко погледа оне колебе: као да су од сира срезане (Веселиновић, 373).

сиса

одбити некога од сисе – *престати дојити дете.*

ДОЈКИЊА: Тога дана баш | Од сисе сам је била одбила (Шекспир, 36).

откинути се од сисе – *бити врло млад.*

Стеван каже, откинуло се дете од сисе. Добро, то разумем. The adolescent growing to maturity (Селенић, 227).

хладно као на вештичјој сиси – жарг. *врло је хладно, ледено је.*

Све у свему, био је децембар и хладно као на вештичјој сиси, поготово на врху тог идиотског брда (Селинцер, 10).

сит

бити сит нечега – *не желети више нешто после дугог трпљења или сл.*

* тур. ланац.

БЕНВОЉО: Ромео, о, Ромео, умро је | Меркуцио наш храбри; облацима | Узлетео је дух тај племенити, | Пре рока земље сит (Шекспир, 78).

сито*

бити на ситу и решету – *проћи кроз разна искушења и стећи велико искуство, пробити се кроз много тешкоћа.*

Добијеш тако најменика који је био на ситу и решету, па ти га сад поправљај како знаш (Ћопић 1, 42).

сјај

у пуном сјају – *у најбољем издању.*

Да другови моји виде | са бремзом, у пуном сјају, | мог оца на трамвају (Антологија – Данојлић, 226); Чета Цигана, | у пуном сјају, | бану однекле, | уз силну грају (Ерић 1, 30).

скамењен

стајати (стојати) као скамењен – *бити запрепашћен, запањен, изненађен.* → **стојати (седети и сл.) као закован, стојати/стати (застати и сл.) као окамењен, стати (остати и сл.) као укопан.**

Неколико тренутака чобани су стајали као скамењени од чуда, али онда су се прибравили (Андрић 2, 79); БЕНВОЉО: Склони се, Ромео! | Бежи! Сав град је већ на ногама – | А Тибалд је убијен. Немој ту | Да стојиш као да си скамењен (Шекспир, 78).

скот

као скот – *у великој мери, прекомерно, неконтролисано.*

Све у свему, седео сам у том глупом бару скоро до један сат и напио се као скот (Селинџер, 160); Онда сам отишао до неког радијатора крај прозора и сео на њега. [...] Баш је пријало, јер се тресао као скот (Селинџер, 161–162).

скроз

скроз-наскроз – *потпуно.*

– Да си говече, а? Скроз-наскроз неправилно и опортунистички (Ћопић 3, 132).

скупо

скупо платити нешто – *испаитати, сносити последице због лоших одлука.*

Али таква је обично судбина младих глава; о њој се већином размишља у зрелим годинама или после старијег скупо плаћеног искуства (Дефо, 187); ЛАЗАР: А зар ти не пада на памет да се упиташ | шта смо то данас платили тако скупо? | БАЈАЗИТ: Шта је да је, није вам се исплатило! (Симовић, 122).

скут**

држати се нечијег скута (уденути се (и сл.) некоме под скут) – *држати се нечије заштите, власти, придобити нечију заштиту, наклоност.*

* *направа за просејавање брашна и других сипкавих материја у облику мреже или перфорираног лима, с отворима одређене величине, кроз које пролази један део сипкаве масе, а други се задржава на мрежи.*

** *предњи део одеће која при седењу покрива колена; крило.*

Није се држало мајчина скута, није слушало њена дозивања ни куцања звона на овну претходнику (Андрић 2, 72); А новајлија се некако отпрве удјену под скут дједу, па се само њему обраћа за сваки посао, чак и за онај за који се питају искључиво домаћице (Ћопић 1, 43).

љубити некоме скут – *тражити нечију заштиту, сматрати се нечијим подаником, држати се нечије власти.*

„Господару, силан Југ Богдане, | Љубимо ти свиленога скута | И десницу твоју билу руку” (Епске песме 2, 13).

слава

овенчати се славом – *прославити се.*

Јунак који се таман овенчао славом паде не опаливши ни један једини метак (Твен, 27); Он има да буде војник, па да се врати после не знам колико година, уморан од бојева и овенчан ратном славом (Твен, 78).

слава му (јој итд.)! (вечна му (јој итд.) слава!) – *последњи поздрав покојнику са жељом да остане сећање на њега.*

– Нека је вјечна слава нашем другу Мићуки! – Слава му! – одговори свјетина (Савремена приповетка – Радуловић, 124).

славе ми (ти)! – *при заклинању.*

– Богами, јест!... Шта ми је и то: једнако попуштати!... Ја, славе ми, не бих дао! (Веселиновић, 30); – Добар јест, ама није свима! – избрбља Иван. Маринко упиљи у њ. – А коме то није? Иван махну руком. – Мани се, славе ти!... (Веселиновић, 155).

ударила некоме слава у главу – *понаша се охоло, бахато, недолично.*

– Повезаћемо робове! – Ухватићемо самога Фери Ача! Само је Бока остао озбиљан. – Немојте да вам слава удари у главу (Молнар, 123).

слама

Алајбегова слама – *имовина без господара о којој нико не брине, нешто што се немилује троши, расипа, разноси.*

– Чек’ да видимо, ћопеци, је ли ово Алајбегова слама или пусто масло! (Сремац 1, 376); – Како нећу! Засјеле ту све моје комшије, сељаци, командири, одборници, а ти запео... – Запео, боме, своје чувам, није ово Алајбегова слама (Ћопић 3, 112).

млатити празну сламу – *а. радити бескористан посао.*

Ја размишљам, а Глисти дам да за то време млати празну сламу (Млаћење празне сламе је сјајна ствар, баш зато што је празна, па никог ништа не боли!) (В. Андрић, 31).¹⁸⁸

б. говорити узалудно, без смисла, глупо, брбљати којешита.

Рекох да ми је жао што није рат па не могу изгладнео и бос да јурим Швабе, али да сам и ја два пута учествовао у изградњи ауто-пута и то није безначајно кад се узме у обзир да неки, чија је снага толика да би могли коњу реп ишчупати, седе на конференцијама и млате празну сламу (Олујић 2, 62). → **млатити глогиње.**

¹⁸⁸ У другој реченици у примеру, Владимир Андрић користи фразеологизам у дословном значењу.

сламка

танак као сламка – *веома танак.*

Пуно шљука, шарених и сивих као мишеви, које су брзо јуриле тамо-амо, као ситни шумски духови, на ногама дугим и танким као сламке (Сјенкјевич, 220).

хватати се за сламку (сламке) – *настојати се спасити уз било какву помоћ, тражити спаса где било, и онде где нема изгледа да ће се наћи.*

(Тест пустоловности) 5. Брод напуштају прво пацови, па јарбол, крма, сидро, затим и паметнији гусари, а ти... [...] б) делим гусарима сламке за спасавање (В. Андрић, 117);¹⁸⁹ – А, наравно, додаје он и распирује још више, човек кад тоне, а он се онда, што кажу, и за сламку 'вата! (Сремац 2, 255).

слика

леп као слика – *веома леп.* → **леп као девојка, леп као са плаката, [леп] као уписан, као од шећера.**

А у шатри | свирка и цика. | Пева девојче | лепо ко слика (Ерић 1, 87).

слика и прилика – **1.** *исти по изгледу, потпуно сличан некоме.*

Неколико малишана који су били слика и прилика њега самога (Лондон, 34).

2. *идеалан пар некоме.*

И реците Косту моме: | „Виђели смо младу Стану, | Лијепо је нарешена, | Нарешена, накићена, | Танка струка и висока, | Б'јела лица и румена, | Твоја слика и прилика” (Караџић 2, 100).

слово

једним словом – *укратко, јасно.* → **једном речју (речи).**

РУЖИЧИЋ: Једним словом, ја сам поета или стихотворец (Стерија, 181).

читати слово по слово – *читати темељно, тачно, до краја.*

КАПЕТАН: Само молим те, слово по слово, сваку реч да чујемо (Нушић 6, 82); Ослонио сам се о један искривљени камени крст, читам слово по слово, под мојим ногама почива ТРИВУН ПОКРАЈАЦ (Савремена приповетка – Радуловић, 123).

словце

ни словца – *ништа, ниједне речи.* → **ни беле [не зуцнути и сл.], ни речи [не проговорити и сл.].**

– Лепо је младић пита, а она се укипила ко... света Бона у шокачкој цркви, па ни словца... (Сремац 2, 94); Него је рекао сам себи: језик за зубе, не прословити ни словца, чак и кад тетка уђе; имаш да седиш с миром све док не упита ко је учинио тај покор (Твен, 29).

слон

јак као слон – *веома јак, изразито снажан.* → **јак као ала, јак као [црна] земља.**

Њега сви знају, | чудан је он: | миран ко буба, | а јак ко слон (Ерић 1, 39).

¹⁸⁹ Као на много места у *Пустолову*, Владимир Андрић се и овде поиграва фразеолошким и дословним значењима речи које чине фразеологизам.

слуга

слуга покоран! – у старо време уобичајени поздрав при сусрету подређеног и надређеног, млађег и старијег и сл. → **службеница!**

– А сада, можете ићи! – Слуга покоран! – чуло се у хору и сви се покренуше (Молнар, 77).

служба

на служби! – стојим вам на располагању!

– Како се зовеш? – упитао сам девојчицу. – Нина. Нина, вама на служби! (Андрић 3, 146);

– „Господин ферфасер!” – „На служби, фрајлице!” (Стерија, 149).

службеница

службеница! – у старо време уобичајени поздрав при сусрету подређеног и надређеног, млађег и старијег и сл. → **слуга покоран!**

– Клањам се. Љубим руку, милостива... љубим руку, госпођице, – рече г. Пера и мајку пољуби у руку а ћерци се учтиво поклони. – Службеница! – одговори Јула и поклони му се онако како се обично фрајле са села клањају, то јест извуче мало врат ко корњача (Сремац 2, 48).

слух

имати слуха за нешто – моћи схватити, уочити нешто.

Генијалан уздах, али *слуха* треба имати и за уздахе (Секулић 2, 17).

слух некога вара – не чује добро.

ЦАР ЈАДАН: О, је ли истина, или ме слух вара! (Ђокић, 18).

случај

за сваки случај – ако буде потребно, ако затреба.

На тај начин сам се потпуно оградио и утврдио, како ми се чинило, за сваки случај, те сам спавао безбедно преко ноћи (Дефо, 61); – Кажи јој лијепо: заборавио Никола ноге кад је пошао на задатак. Оставио их за сваки случај у резерви да последије има чиме путовати кроз књиге и кроз историју (Ђопић 3, 121); Треба да останемо људи и Срби, како доликује нашем имену | Зашто то говориш | Говорим за сваки случај | Лажеш, робови смо (Ђосић, 36–37).

којим случајем – случајно. → **којом срећом.**

Телефонишите неком књижевства професору и упитајте га: да ли је, којим случајем, већ написан роман о оном што вас управо сналази (Савремена приповетка – Бели Марковић, 96); „Знате ли случајно куда одлазе, те патке, кад се вода кроз заледи? Да не знате можда, којим случајем?” (Селинџер, 67).

ни у ком случају – никако, никад, ни под којим околностима, условима.

Тако, сећам се, кад је поп сручио на мене, онако голога, читав бакрач хладне воде, да сам му у души опсовао нешто тако нехришћански да то не би ни у ком случају могло послужити као моја изјава приликом ступања у хришћанство (Нушић 3, 27); „Бићеш узбуђен и *подстакнут* сазнањем да ни у ком случају ниси једини који то преживљава” (Селинџер, 200).

пуки случај – случајни стицај околности.

И то би се, можда, и догодило да ми није пуки случај дошао у помоћ и упутио ме на стазу која ме је повела у висину (Миланковић 1, 163).

у сваком случају – *свакако*.

Нисам могао претпоставити каква је то ватра била, откуда и како се одржавала у води. У сваком случају, она нам је светлела (Верн, 227); Књига је личила на Библију, али била је много тања. У сваком случају, била је то нека књига библијског типа (Селинџер, 119).

случајно

ни случајно – *никако*.

„Холдене, немој ни случајно да ме погледаш. Изгледам као чудо” (Селинџер, 196).

смак

смак света – *каже се када се догоди нешто за шта се мислило да је немогуће, неоствариво*.

Јер, када већ и Челе има мастан шешир, онда је ту одиста смак света (Молнар, 34).

смејати се

ко се последњи (напоследку) смеје, најслађе се смеје – нар. посл. *највише се радује онај чија је победа коначна*.

„Наш пријатељ ће се можда ипак последњи смејати. С овако ниском амперажом не могу да знам” (Гибинс, 172); Напротив, осврћем се да се насмејем смехом, за који се овде, пре но ма кад иначе, може рећи: „Ко се напоследку смеје, најслађе се смеје!” (Нушић 3, 18).

смена

на смену – *наизменце, наизменично, један за другим*.

Све у свему, прво би он отпио гутљај и *целу* је попрскао, а онда је она то радила *њему* – радили су то на *смену*, Исусе (Селинџер, 69).

смех

да пукнеш (и сл.) од смеха – *каже се о нечем што је веома смешно*.

– Тако приметне шалу да пукнеш од смеха!... (Веселиновић, 262).

пасти мртав од смеха – *много се и јако смејати*.

Баш је *пукло* и гадно ме заболело. Стари Екли само што није пао мртав. Почео је да се смеје као луд, неким високим фалсетом (Селинџер, 29).

попуцати (превијати се, искидати се и сл.) од смеха – *насмејати се јако, много, гласно, грохотом се смејати*.

Николија (превија се од смеха и седне): Ах, господине, избијте ме ако хоћете, али пустите да се сита исмејем (Молијер, 85); У то доба пада и моје добијање првих зуба. Ох, то вам је била читава комендија, тако да смо сви попуцали од смеха (Нушић 3, 29); ТАСА: Па не марим ја кад се ти нашалиш са мном, господин-Жико! Ето, пре, кад си ми регистром разбио главу, ја сам се искидао од смеха (Нушић 6, 62).

смисао

у правом (пуном) смислу речи – *истинито, тачно*.

У својој кући био је у пуном смислу речи домаћин (Веселиновић, 163); То је први пут у животу, могу рећи, у правом смислу речи, што сам се молио Богу; јер сад сам се молио свестан свога стања и са истинским библијским схватањем наде (Дефо, 98); А није се ни одмарао у правом смислу речи, већ само како се узме (Хемингвеј, 60).

у ширем (најширем) смислу речи – *уопштено речено*.

У најширем смислу речи, то је резонантни трансформатор (Тесла, 62).

смркнути

док једном не смркне, другом не сване – нар. посл. *каже се кад неко извлачи корист из туђе несреће, судбина је променљива*.

– Док једном не смркне, не море другом сванути. Додуше, оно не би требало да тако буде, али људи тако оће (Кочић 1, 258).

смрт

бити на смрти – *бити тешко болестан, умирати*.

„Не пиш’те му што је и како је | већ пиштите: „Мајка је на смрти, | пак те зове да те благослови” (Епске песме 1, 78).

блед као смрт – *врло блед*. → **блед као мртвац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као снег**.

Маринко беше блед као смрт, говорио је преплашено и зверео у прозор... (Веселиновић, 111).

или смрт или слава! – крилатица, *каже се при отпочињању борбе на живот и смрт*.

Осетио [је] кад су му заиграли мишићи и како је тад у себи рекао: „Напред, Брбо, па или смрт или слава!” и скочио је на непријатеља (Нушић 1, 110).

косити као смрт – *брзо убијати*. → **косити као оштра коса**.

Напоредо с њим његови стари другови, Зека, Суреп, Крајчин, Заврзан, Ногић, Јован и Јовица – узвикују као да вино пију и косе као смрт... (Веселиновић, 352).

лагано као смрт – *веома споро*.

Ноћ се спуштала лагано као смрт... (Веселиновић, 126).

на смрт преплашити (препадати и сл.) некога – *веома уплашити некога*.

А мој човечуљак ми није изгледао ни залутао, ни мртав уморан, ни мртав гладан, ни мртав жедан, нити на смрт преплашен (Сент-Егзипери, 17); Скакао је у које ти драго доба ноћи и на смрт препадао и онако збенављеног и разјаданог Јовицу (Ћопић 3, 141).

нема смрти без суђена дана – нар. посл. *не умире се док за то не дође време*.

„Ја сам чуо од старијех људи: | Нема смрти без суђена дана, | Ни јунака без првога брата” (Епске песме 6, 47).

погледати смрти у очи – *наћи се у непосредној животној опасности, суочити се са смрћу*.

А овај јунак, који је толико чуда починио, који је толико пута смрти у очи погледао – не усуди се погледати оцу у очи (Веселиновић, 301); ТИБАЛДО: Окрени се, па погледај, Бенвољо, | У очи смрти сопственој (Шекспир, 25).

разболети се на смрт – *боловати од болести која се завршава смрћу; тешко се разболети*.

„И кажи му, ништа не затаји, | Да сам се ја на смрт разболео” (Епске песме 2, 119).

слатка смрт – терм. синт. **1. смрт која наступа за време полног односа.**¹⁹⁰ **2. смрт која наступа услед смрзавања организма.**

Звижде вјетрови, звижде, а полумртва се уста љубе и издишу у слаткој смрти (Кочић 1, 264).

смрт је узела некога – еуф. *умро је.*

– Ја нећу да ме смрт узме и знаћу да је спречим да дође овамо... (Доде, 81); КАПУЛЕТ: Смрт што је узео да би ми с усана | Измамила нарицање и крик, | Завезала ми језик, па ми не да | Да прословим ни реч (Шекспир, 113).

умрети јуначком смрћу – *погинути као јунак, херој.*

Било је то у некој земљи сељака | на брдовитом Балкану, | умрла је јуначком смрћу | чета ђака | у истом дану (Максимовић, 208).

хладан као смрт – *веома хладан, леден.* → **хладан као гроб, [као] лед ледени, хладан као лед [ледени] (1), [студен] као леденица, хладан као штенара.**

Јасон се попе на дрво, међу огромне колуте опијене змије, који су му при додиру били хладни као смрт (Гревс 2, 390).

смук*

пити као смук – *претерано, превише пити.*

– Пије тај, бојим се, ко смук, баш зато што је сув; то ти ја само кажем (Сремац 2, 49).

снага

бити у највећој снази – *бити здрав и јак.*

Пошто је лук израстао и био у највећој снази, позове Свети Сава ђавола да обиђу башту (НК о Св. Сави, 58).

издаје некога снага – *малаксава.*

Лазара беше снага издала. Без Маринкове помоћи он не могаше прекорачити прага (Веселиновић, 55); Али је већ и саму цукелу издала снага те, дахћући тешко, исплажена језика и закрвављених очију, посрну најзад као пушком погођена (Нушић 1, 34).

из све (пуне) снаге – *свим силама, што се највише може, интензивно.*

Ипак сам веслао из све снаге, до исцрпености, и управљао сам чамац што је могућно више на север (Дефо, 138); Пламен дочепа суву гранчицу, и сад полегасмо сви по земљи те почесмо из све снаге дувати и распиривати пламен (Нушић 1, 99); – Спазили су ме! – сину му кроз главу, док је наслијепо, из пуне снаге, ломио кроз млад честар, а онда одједном читав крај око њега тресну се и заглуши га снажним пуцњем (Ђопић 2, 138).

коњска снага – терм. синт. *јединица за мерење енергије, снаге моторних возила.*

Два милиона коњских снага | јуре по нашем граду, | од правога коња нигде ни трага | ни за лек, ни за параду! (Антологија – Чудић, 261).

мушка снага – *велика снага.*

¹⁹⁰ Слатка смрт Феликса Фора – Мاستило ноћи већ се било разлило по крововима Јелисеја, када су двоје љубавника у Сребрном салону коначно пали једно другоме у загрљај. [...] У последњем ропцу, председник се слатком смрћу опраштао од живота (<https://www.novosti.rs/>, 2. 7. 2017).

* *неотровна змија из породице смукуља.*

Ако желиш снагу збиља мушку | онда не смеш заобићи крушку (Антологија – Ршумовић, 16).

на снази је (остане и сл.) нешто – пуноважно је, важи.

У животу | на снази је ово: | Људи воле | да измисле ново (Антологија – Ђорђевић, 111); Већина турских поморских забрана једнострано је остала на снази (Гибинс, 122).

нове снаге – млади, нови људи, нова генерација.

Ти гробови нису раке, | Већ колевке нових снага! (Змај, 87).

опасати се снагом – одрасти, ојачати, постати јак.

Кад јој се син опаше снагом, он заиште од матере ону пушку да иде с њом у лов (Бајке 1, 93); Дивојарац трогодац се опасао трогодишњом снагом, али снаге не недостаје ни Мутимиру (Росић, 22); Господ убија и оживљује || [...] И чини да изнемогли опашу се снагом (Савремена лирика – Лалић, 109).

пуном (свом) снагом (свим снагама) – свим силама, најјаче, највише што се може.

Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он као да сада први пут осети свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак (Лазаревић, 243); Одмах дограбише весла и завеслаше пуном снагом према обали (Молнар, 59); БАЈАЗИТ: Сад свим снагама навалите на Лазара! (Симовић, 118).

стати на снагу – ојачати, одрасти.

– Што не дођеш барем док ти дечица стану на снагу?... (Глишић, 227); Зато је, чим је стао на снагу и постао, тако рећи, сам свој, оставио и фрау-Габриелу и (што је код мачка ретка ствар, познавајући конзервативизам и привезаност мачијег рода ка месту свога рођења) фрау-Габриелину кућу и одомаћио се у другој једној кући (Сремац 2, 272).

снаша

[послушно] као снаша – веома послушно. → као дете, као млада невеста.

– Помози твоме Крушки, вежи га!... И Маринко послушно, као снаша, приђе и стаде везивати Крушку (Веселиновић, 240).

снег

бео као снег – врло, сасвим бео (блед). → **бео као зид, бео као креда, бео као креч, блед (побледети и сл.) као крпа, блед као мртац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.**

Сећа се добро: час коза || промакне као снег бела, | час мине – зелена јела (Антологија – Раичковић, 244); Један од њих био је крупан, као снег бео пас са Шпицберга (Лондон, 19); Стигох до зида управо на време да прихватим у наручје свог маленог принца, белог као снег (Сент-Егзипери, 87).

блед као снег – веома блед. → **блед као мртац, [бити] блед (побледети, убледети и сл.) као платно, блед као смрт.**

Она је бледа као снег, дршће, она иде као на губилиште али иде, иде одлучно, не осврћући се (Чехов, 58).

снопље

падати као снопље – *гинути, умирати брзо и у великом броју.* → **пасти/падати као [гњила (зрела)] крушка ([гњиле (зреле)] крушке** (1).

То је падало као снопље; сваки пуцањ носио је по један живот... (Веселиновић, 409); Иза тога чељад се почеше поболијевати и падати као снопље (Кочић 1, 257).

со

као со и хлеб – *веома сложено.*

– Па сад се волете и слажете, је л’? – Та ко со и ’леб, што кажу (Сремац 2, 305).

соко

поносит као соко – *веома поносит.* → **поносит као бог.**

Станко се окуражи. Поносит као соко, погледа око себе, па рече: – Могу и „из места!” (Веселиновић, 85).

сиви соко – нар. песн. *јунак или уопште човек високих квалитета.*

Око се не може нагледати сивога сокола што беше прекрилио ону узину између Саве и Засавице (Веселиновић, 380); „Сад, Брђани, соколови сиви, | Сад је вр’јеме да им ударимо!” (Епске песме 6, 90); *Дедер, Жико, из четврте клупе, | Ако ли си јунак од мегдана, | Реци мени, мој соколе сиви, | Ко то беше Лазаревић Луко?* (Нушић 3, 109).

Соломон

паметан као Соломон – *веома паметан.*

– Сташа, одиста, зар није паметан? – Као Соломон – одговори Сташа (Сјенкјевич, 190).

спасеније

на спасеније! – *при наздрављању: наздравље!*

– Него, спаси бог! – На спасеније! (Веселиновић, 325).

списак

псовати (скресати) некоме све по списку – *веома много псовати.*

Тачна, као и увек, католичка црква откуцавала је подне. Кроз три минута то исто ће учинити и православна, доводећи во искушеније попа Доментјана да Луки Црквењаку скреше све по списку десет колена уназад због нетачности (Олујић 2, 17); Вуксан псује све по списку и свом тасту (Савремена приповетка – Братић, 113).

спор

нема спора – *нема сумње, то је сасвим јасно.* → **нема (није) сумње.**

ПАРИС: У четвртак први, | Љубави, ово „можда” бити мора. ЂУЛИЈЕТА: Што мора бити, биће. МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Нема спора (Шекспир, 103).

срам

жив срам поједе некога – *веома се стиди, врло је постиђен.*

– Све би их жив срам појео због тебе! (Твен, 121).

срам те (га, је итд.) било! – *каже се ономе ко уради нешто непристојно, лоше.* → **стид те (га итд.) било (стид да те (га итд.) буде)!**

– Хоће да убије што му је одскочио и што га је оборио!... Срам га било!... – виче Станко Јуришић (Веселиновић, 38); СОКОЛОВИЋ: Јер ако потрошиш на такву забаву мање него што би могао, онда кажу: „Циција, срам га било, како се није стидио да нас на такву вечеру позове” (Трифковић, 39).

сребрњак

Јудини сребрњаци – награда за издају праведног човека.

ВУК БРАНКОВИЋ: И зашто се, после толико Јуда, | и Јуда над Јудами не би међ нама објавио? | ЛАЗАР: Хоћеш ли да кажеш да је Јуда и овде | дошао да заради своје сребрњаке? (Симовић, 69).

сребро

ведро као сребро – потпуно ведро, без иједног облачка.

– Ех, или грми! – поче да мудрује чича. – Како ће грмјети кад је свуда ведро као сребро (Ђопић 2, 150).

среда

изаћи на среду с нечим – изложити нешто јавно, обелоданити.

Онда изађоше на среду са својим плановима. Цо је хтео у пустињаке (Твен, 115).

насред (усред) среде – баш право, у средиште.

Лупкала је по уторку и четвртку. Среди је пала насред среде (Антологија – Црнчевић, 161); Он је говорио са полетним жаром и бесомучним покретима, али запе усред среде, па ни маћи (Твен, 179).

по среди је нешто – у суштини, у ствари, заправо се ради о овоме.

ДОБРИША (забринуто): Истинита прича можда је по среди. | И можда он сада иде правој мети. | СВАДИША: (уозбили се, почеше се по темену) То ми није било ни на крај памети! (Ђокић, 16); ГОРИЛО: Љубав међу вама да није по среди? (Ђокић, 36).

срећа

бити добре среће – имати среће, бити врло срећан.

Ако будем добре среће, | па кад будем момче веће, | тад ће чуват браца Аца | чопор свиња и прасаца (Антологија – Змај, 49).

бити зле (худе и сл.) среће – немати среће, бити врло несрећан.

„Јао јадна, уде ти сам среће, | Да се, јадна, за зелен бор ватим, | И он би се зелен осушио” (Епске песме 2, 66); Беки полете да књигу затвори и била је те зле среће да је подере преко саме половине (Твен, 171).

бити луд од среће – осећати се врло срећним.

ЖЕНА Бићу ти жена. Драгана, ропкиња, шта хоћеш. ВЛАХ АЛИЈА (Луд је од среће.) (Михајловић, 48).

где је срећа, ту је и несрећа – каже се кад поред повољног тока ствари настану и неприлике.

Ђе је срећа, ту је и несрећа, | Ђе несрећа, ту и среће има: | А сва добра срећа изнијела | Игумана Светогорца Васа (Епске песме 3, 102); Ђе је срећа, ту је и несрећа: | У Недића нестаде цебане (Епске песме 6, 37).

добра ти (вам) срећа! – поздрав при нечијем доласку.

Ја му се поклоним и рекнем: „Добро јутро, господаре.” Он ми одговори: „Добра ви срећа!” (Ненадовић, 68).

забалавити од среће – жарг. *бити веома срећан.*

То је била добротворна представа или нешто. Нисам био претерано расположен да је гледам, али знао сам да ће Сали, краљица фолиранткиња, забалавити од среће кад јој будем рекао да имамо карте за то (Селинџер, 126).

имати више среће него памети – *добро проћи у ризичној, опасној ситуацији, успевати захваљујући повољним околностима а не због сопствених способности.*

– Има тај више среће нег’ памети, – то ја само знам! (Сремац 2, 194).

какве сам (си итд.) среће! – разг. *немати среће, бити врло несрећан, малерозан.*

– Какве смо среће, још ће и оснежити!... – рече један Ваљевац (Веселиновић, 383); ЋЕЛАВИ: Да сам ја пао у реку, какве сам среће, одма’ би се удавио! (Ковачевић); „Ионако нећу у манастир. Какве сам среће, вероватно бих заглавио са погрешним монасима” (Селинџер, 57).

камо (да је) [лепе, пусте] среће! – разг. *формула којом се изражава жаљење што се није догодило оно што би неко желео да се догоди: кад би се бар то десило!*

МАЈКА: Да је пусте среће, како сад настају ферије, пошла бих у бању (Нушић 2, 30–31); МИЛУТИН Петог дана како си отишао, господару, камо те лепе среће да ниси, баш сам господарицу отпратио манастиру на јутрење, кад удари однекуд једна чета Турака (Михајловић, 72); – Камо среће да сам, ал’ то је ђаво што нисам (Сремац 2, 253).

којом срећом – *случајно.* → **којим случајем.**

– И да сам ја којом срећом на твој месту, ја би’ тражила од његове екселенције господина владике да га баш онај његов – како се ђавола зове – но та онај његов Шаца, јест, он баш да га обрија! (Сремац 2, 192).

на [сву] срећу (сва срећа) – *каже се при повољном стицају околности.*

Хак нема времена ни да га промери, те онако насумце, на сву срећу, изађе на среду с тим и таквим одговором, једва чујно (Твен, 243–244); На срећу, убрзо се за мене заинтересовао виши инспектор и после тога сам се запослио на пројектима (Тесла, 43); – Сва срећа што је био мрак, па ме они моји ђаволи нијесу спазили (Ћопић 3, 83).

нека је са срећом! – *каже се кад се некоме жели успех.*

– Иди, Маринко, иди!... И нека је са срећом! (Веселиновић, 25); – Е нека је са срећом, Симо! – рече Чеда и пружи му руку, и рукова се са њиме (Нушић 1, 62).

окушати (покушати) срећу – *урадити нешто рачунајући на успех.*

Царевић њима вели да ће још једанпут да иде срећу покушати и жену ма на који начин украсти (Бајке 1, 36); Када ме је господин Бечелор (Batchellor) притиснуо да идем у Америку са намером да усавршавам Едисонове машине, одлучио сам се да окушам срећу у земљи златних обећања (Тесла, 48–49).

осмехне се (насмеје се) срећа некоме – *имати среће, бити срећан, успешан, доживети нешто лепо, пријатно.*

И мада је свуда избачен кô кофер | нагло му се осмехнула срећа: | понудише му да ради као шофер | код Градског саобраћајног предузећа (Антологија – Ршумовић, 86); Тада, изненада, баш у његовој највећој муци, насмија му се срећа (Ћопић 3, 32).

потегнути (и сл.) **на срећу** – *уздати се у случај.*

„Моји свати са Херцеговине, | Потегли смо на Бога и срећу | А по твоју шћеру Љепосаву” (Народне баладе, 23).

прискочи некоме добра срећа – *имати среће, успеха.*

„Добра паши срећа прискочила, | Ево српску крдисао војску, | Отео им два топа витеза” (Епске песме 6, 78).

слепа срећа – *неочекиван срећан исход, резултат који је био мало вероватан.*

А удари ли само једном и на њега слепа срећа, он цео свет уверава да је знао да ће добити (Лазаревић, 239); – Само луде, са слепом срећом лудака, могле су да превале тај пут (Лондон, 85).

срећа у несрећи – *срећан излаз из тешког положаја, добар, повољан исход нечега.*

Још од детињства сам морао да се бавим самим собом. Због тога сам много патио али, гледано из садашње перспективе, то је била срећа у несрећи, јер ме је то научило да уважавам непроцењиву вредност самопосматрања ради очувања живота, као и ради постизања успеха (Тесла, 17).

среће ми (ти итд.) – разг. *при блажем заклињању, молби и сл.*

– Је ли, што се | правиш „тоша”? | – Ко, ја? Среће ми, | немам ни гроша! (Ерић 1, 88); МЛАДА: Јесте ли били некад на мору? ПЕВАЧ: Их, среће ти, где ја све нисам био! (Ковачевић); – Пази, Хаче, ја јесам богат, али ми богатство неће сметати да се одметнем у хајдуке. – Немој; јао, среће ти, је л’ то збиљски и изистински, Томе? (Твен, 287).

сусретне некога (прискочи некоме и сл.) лоша срећа – *немати среће, успеха.*

Више тлачи коњиц Јабучило | нег’ што Момчил’ бритком сабљом с’јече; | ал’ га лоша срећа сусретнула: | кад изиђе према Пирлитуру, | сусрете га девет враних коња, | а на њима брата ни једнога! (Епске песме 1, 102); „Посла, кадо, дванаест увода | Да уводе војску Милошеву; | Но им лоша срећа прискочила, | Српска их је стража похватала (Епске песме 6, 77).

хитар одвише, срећу прескаче – нар. посл. *брзина може покварити крајњи исход.*

– Само јуначки, браћо! – викао је Чупић. – Немојте журити! Хитар одвише, срећу прескаче!... (Веселиновић, 391).

срж*

до сржи – *у потпуности, веома.*

Још једна особина, која је до очигледности прожимала и до сржи кварила њихове саставе, било је неизбежно и неподношљиво „наравоученије”, које се размахивало својим кусим репом на крају сваког таквог књижевног рада! (Твен, 180–181).

* анат. *мекана садржина у шупљинама костију.*

леди се некеме срж у костима – *јачо се уплаши.* → **леди/заледи (следи) се некеме крв [у жилама], следе се ноге некеме.**

Крв твоја и срце твоје блуди по дубравама, презајући од сваког шушња, а ти немаш ни наде да ћеш га видети – онда је страшно!... Ту стаје памет, ту усишу сузе... Ту се и сама срж у костима леди!... (Веселиновић, 95).

следити срж у костима некеме – *јачо некога уплашити.*

Његов глас одјекну дубравом. Он следи срж у костима и Крушки и Маринку (Веселиновић, 247).

срце

бити голубијег срца – *бити доброћудан, благ, добар.* → **бити добра/доброга срца, бити мекана срца (имати меко срце).**

С обореном шајкачом као да се и само небо изокрену и паде у траву. – Ницо, страшни Ницо, митраљешче голубијег срца! (Ђопић 3, 53).

бити добра/доброга срца (имати добро срце) – *бити доброћудан, племенит.* → **бити голубијег срца, бити мекана срца (имати меко срце).**

Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету оугла (Лазаревић, 244); ЖЕНА (Скоро виче.) Па да, ви сте савршени. Пожртвовани, коректни, све разумете, све праштате, ви имате добро срце, ви сте... А знате ли ви, човече доброг срца, да је суровије то што ви са мном радите него оно што ми они спремају (Михајловић, 127).

бити камена/каменог срца – *бити безосећајан, неосетљив, немилосрдан, хладан, зао, непопустљив.* → **бити тврда/тврдог срца (а), бити хладна/хладног срца.**

„Ход’те амо, сиротице моје! | Кад се неће смиловати на вас | Мајка ваша срца каменог” (Народне баладе, 62); СПИКЕР: Оставити људе са пола објашњења – то заиста могу само пећине камена срца... (Радовић, 28–29).¹⁹¹

бити мекана срца (имати меко срце) – *бити благ, добар, попустљив.* → **бити голубијег срца, бити добра/доброга срца (имати добро срце).**

Мита Трта је био врло добар друг и био је врло добра и мекана срца (Нушић 1, 10); И нешто ми се баш ражало, па се вратим у собу, јер сам се плашио да ми не омекша срце, а хајдук не сме имати меко срце (Нушић 1, 87).

бити на крај / накрај срца – разг. *љутити се, врећати се за ситницу, бити раздражљив, бити неосетљив.*

Сад је оматорио па се прозлио, и полудио; па се или усићи и на крај срца је, па заћути као каква пакосна свекрва; или се рашћерета па лупа све којешта (Сремац 2, 23); – Има код Николе мјеста и за те. Нијесам ја накрај срца кô онај мој цвркљиви Јовица... (Ђопић 3, 42).

бити тврда/тврдог срца – а. *бити безосећајан, неосетљив.* → **бити камена/каменог срца, бити хладна/хладног срца.**

СТРАХИЊА Порука је била упућена мајчином срцу. Тврдом срцу Југовића мајке (Михајловић, 96); – Али ипак жао ми је што си био тако тврда срца па да ме пустиш да толико патим! (Твен, 156).

б. бити издржљив, храбар.

¹⁹¹ То што је пећина заиста од камена сликовито оживљава делове фразеологизма.

И ту мајка тврда срца била, | Да од срца сузе не пустила (Епске песме 2, 49. и 50);¹⁹² И узеше двадесет клинаца, | Ударају под ноктове Раду, – | И ту Раде тврда срца био, | Ни се миче, ни душицом дише (Епске песме 4, 56); – Та немојте плакати, пријо, – теши је прија Макра, – ето и мене сте расплакали, а ја сам баш тврда срца; та то мора бити. Једаред и то мора да бидне! (Сремац 2, 282).

бити хладна/хладног срца – *бити безосећајан, немилосрдан.* → **бити камена/каменог срца, бити тврда/тврдог срца** (а).

Момче перјаниче, | црн ти образ био | као груди снега, | а срце ти 'ладно | као јарко сунце! (Народна лирика 1, 37).¹⁹³

бити чиста срца (имати чисто срце) – *бити невин, праведан.*

Храбро, поносито, чиста срца погледа Гереба у очи, а Гереб је тај поглед осетио као неки терет што му пада на душу (Молнар, 100); „Видиш, синко, ти имаш добро и чисто срце, и заслужио си награду” (Нушић 1, 123); ЛАВРЕНТИЈЕ: Старца брига мори, | Па се због ње са сном по сву ноћ бори; | А здрава младост златне снове снива | Кад чиста срца легне да почива (Шекспир, 60).

боли некога срце – *некоме је тешко, жао му је, врло пати.* → **боли/заболи некога душа.**

Били су протрнули и обузети болом; мишићи су их болели, кости су их болеле, срца су их болела (Лондон, 79); Али сиротог малог плавог Немечека сада је одиста већ болело срце [...] гледајући око ватре поседале црвене кошуље и међу њима издајника (Молнар, 56); Овдје у болу срца истрзана | Ја носим клетве свих патња и мука (Шантић, 90).

весело срце кудељу* преде – нар. посл. *љубав према нечему најјачи је подстрек за рад.*

– И треба, и треба! – вели Нића. – Знаш што кажу: „Весело срце кудељу преде”. Е, па тако ти је и са мном садакана, кад ми је празна глава... овај... тедо' рећи, празан трбу', па и не мили ми се ондак ни да дувам у дужност... овај у рог (Сремац 2, 184).

вуче срце некога некуд – *некога/нешто јако жели, воли, везан је за некога/нешто.*

– Рано моја, шта ћеш! Таква ти је ваљда судбина! – рече Крунија после подужег ћутања. – Каква, мајко? – Није ти бог дао да одеш тамо куд те срце вуче (Веселиновић, 118); Срце га је вукло да чунић заплени (Твен, 136).

дати срцу на вољу – *препустити се осећањима, жељама, чинити нешто из задовољства, не стављати никаквих ограничења својим жељама.*

Стриц Ницо већ дуже времена био је у Банату, отишао да се нађе око бербе кукуруза, па жива згодација да се људи малчице разбашкаре и даду срцу на вољу (Ћопић 1, 56).

дирати/дирнути некога у срце – *узбуђивати/узбудити некога емоционално, изазивати/изазвати код некога осећања, погодити у осетљиво место.*

¹⁹² Занимљиво је да је у примерима под б) дат одломак из народне епске песме *Смрт Мајке Југовића*, у којој мајка издржава готово све патње које су је снашле, показујући своју јачину и храброст, а да је у примерима под а) дат одломак из драме *Бановић Страхинја* Борисава Михајловића, у којој се појављују ликови из наведене епске песме, с тим да је Мајка Југовића приказана као неосетљива за патње своје ћерке, па се у том контексту остварује другачије значење фразеологизма.

¹⁹³ Према наведени стихови на први поглед делују као клетва, они заправо представљају благослов.

* *конопљина или ланена влаканица спрењена за предење.*

Не прође много времена и ја се озбиљно дам на тај посао, али приметим да ме је у срце више дирала мисао о покварености мог прошлог живота (Дефо, 97); У својој петнаестој години јасно сам осећао како ме лепа, а нарочито лирска музика, дира у срце (Миланковић 1, 165); – Јула је певала најрадије: „Ничи, ничи, крине бели”, а Меланија од српских: „Ко је срце у те дирно” (Сремац 2, 84).

дође некоме срце на меру (срце је некоме на мери) – *бити задовољан, осећати се угодно.*

– Станко! – рече он. – Баш ми је срце на мери што и мене харамбаша одреди!... (Веселиновић, 237); Ватра [им се] разбукта жестоким праскавим пламеном, и сад им је срце збиља дошло на меру (Твен, 148).

задрхти некоме срце – *уплаши се, осети бригу, стрепњу.* → **игра/заигра некоме срце (б).**

Јелица сену оком. Од погледа њеног задрхта срце мајчино (Веселиновић, 168); Срце ми задрхта при помисли на толико крвопролиће (Дефо, 191).

игра/заигра некоме срце – *а. осећа/осети храброст, снагу.*

– Он потеже шаку да ме удари, а мени заигра срце и удари крв на очи, па скочим на њега и дочепам га за гушу (Нушић 1, 36).

б. веома се уплаши. → **задрхти некоме срце.**

Цврца се поплаши, а и мени нешто заигра срце (Нушић 1, 67).

в. кличе (расте и сл.) некоме срце – *осећа велику радост, велико задовољство.*

У памети је гледао Јелицу како се смешка на њега... Видео је како је његов бабо проси, како их попа Милоје венчава... Срце му се раздрагало, па игра, игра у прсима... (Веселиновић, 41); Осећам вечерас, док посматрам ласте | и пуполке ране, | како срце моје полагано расте | ко видик у лепе, насмејане дане (Максимовић, 18); Али мада је Тому бридело уво не може бити горе, срце му је клицало и ликовало (Твен, 67).

изабраница (дама и сл.) нечијег срца – *вољена особа, вереница, супруга.*

– У средњем су веку ритери гинули да би избраници свога срца доказали љубав; зашто не би дакле и ви били један такав ритер и пристали да извучете батине? (Нушић 3, 205); МЕРКУЦИО: Сад је он за онакве песме каквима је пљуштао Петрарка: но Лаура је према дами његовога срца била судопера, мада је, нема шта, имала бољег љубавника да је стави у стихове? (Шекспир, 63).

избрисати (ишчупати) некога/нешто из срца – *тешком муком заборавити некога/нешто, не волети више некога/нешто, престати мислити на некога/нешто.*

И једно и друго улегало се дубоко у срце, па и кад би хтео које ишчупати, би ли могао а да срце не повреди?... (Веселиновић, 157); ВОЈИН Жигосаћемо је жигом издајника, избрисаћемо је из породице, и усне су јој просто помодреле док је говорила – „избрисати из срца” (Михајловић, 93); И не само да сам је савладао већ сам је из свог срца ишчупао тако да није остао ни траг од жеље за њом. Отад сам према свакој коцки равнодушан, као према чачкању зуба (Тесла, 16).

из дубине (до) срца – *у највећој мери, веома, потпуно (кад је реч о јаким осећањима).* → **из дубине (дна) душе.**

Мора тећи из дубине | Срца здрава, – | Така песма све осваја. | Покорава (Змај, 92); Наљућен и увређен до срца, није чудо што је сео и саставио једну песму, коју, истина, није хтео а ни смео, никако да призна за своју (Сремац 2, 169).

из свег срца – *врло јако, снажно, свим срцем.*

Сид малко заслини, а Мери оде у постељу плачући из свег срца (Твен, 136).

имати биволско срце – *бити веома храбар, неустрашив.* → **имати лавље (лавовско) срце.**
Према томе, ко није глупак и ко у грудима има срце, не зечје него лавовско или биволско, тај ће више волети да иде напред (Сјенкјевич, 321).

имати зечје срце – *бити плашљив.*
Према томе, ко није глупак и ко у грудима има срце, не зечје него лавовско или биволско, тај ће више волети да иде напред (Сјенкјевич, 321).

имати лавље (лавовско) срце – *бити веома храбар, неустрашив.* → **имати биволско срце.**
Човек није зец па да се плаши од сваког шушка, зато и нема зечје уши, али није ни неустрашив лав, па да има лавље срце (Росић, 24); Према томе, ко није глупак и ко у грудима има срце, не зечје него лавовско или биволско, тај ће више волети да иде напред (Сјенкјевич, 321).

имати срца – **1. имати храбрости.**
Наша војска није онако велика, нема ни онолико оружја, али има више срца!... (Веселиновић, 313); – Ако је магарац – љути се 'Арамбаша. – Ја сам ударио као да их је стотина, шта ме се тиче што је магарац. Требало је имати срца па ударити (Нушић 1, 109).
2. бити милосрдан, саосећајан, племенит. → **имати душе (душу).**
Због тебе и таквих, Трнава бића пуста | Ако имаш срца, и ако си човек, онда умри одмах (Тосић, 43); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Пресуда блажа с усана му сиђе: | Не смрт за тело, већ прогонство тела. РОМЕО: Прогон! О, имај срца, реци: смрт; | Јер прогон грозе у свом оку има | Више, далеко више него смрт (Шекспир, 86).

искалити срце – *излити срџбу, гнев на некога.*
Искалио је срце, осветио се, сад је хтео мало славе... (Веселиновић, 286).

ишчезнути из нечијег срца – *престати бити предмет нечијих мисли, љубави.*
А нека тамо Еми Лоренс – тако се звала – ишчезе без трага и гласа из његовог срца (Твен, 27).

као да су на једном срцу лежали – *веома се воле, деле иста размишљања.*
– Он ти мисли онако као и поп... Њих два као да су ти на једном срцу лежали... неће ти они један без другог ништа урадити!... (Веселиновић, 144); Изљубише се, изгрлише, као да су на једном срцу лежали (Веселиновић, 252).

кида се (пара се, цепа се) срце некоме – *ожалошћен је, несрећан, осећа јаку душевну бол.*
→ **пукне/пуца (препукне) некоме срце (1), стеже се / стегне се некоме срце (а).**
Није ту човеку стало за његовом главом; срце се цепало као дроњак, а сузе камениле кад погледа нејач где стоји на гујиној рупи... (Веселиновић, 294); Само нека јој допусте да може ићи, јер јој се срце у грудима кида од чежње за мужем (Сјенкјевич, 18); Причало се да се просто човеку срце пара ко је узаслуша како једнако призива своје чедо, како сваки час подиже главу са јастука и по читав минут ослушкује, па онда уморно клоне главом и уздахне тешко (Твен, 261).

леди срце некоме нешто – *нешто изазива ужас, страх.*
– Ја се смирити нећу док се трипут његовом главом не котурнем!... [...] Његове речи ледише срца... (Веселиновић, 68).

на срцу је (лежи и сл.) **некоме неко/нешто** – неко/нешто је предмет нечије пажње, љубави, бриге, нечијих мисли, неко/нешто ужива велику наклоност.

– Него... Лазар је мени на срцу!... Хоћу да га видим срећна и весела, па ћу онда и ја бити весео!... (Веселиновић, 143); После вечере доктор и капетан поседаше на столице за склапање, запалише луле и почеше разговарати о ономе што им је највише лежало на срцу (Сјенкјевич, 333).

наште срца [попити и сл.] – на празан желудац, наташте [попити и сл.].

– Кад сам ја био ваши' година, ја сам толико могао наште срца попити колико тројица вас садашњи' после најмасније крменадле... (Сремац 2, 70–71).

немати срца – 1. бити немилостив, немилосрдан. → **немати душе**.

– Ко сме жив Турчину на очи?... Нема ти оно, брате, ни срца ни душе!... (Веселиновић, 212); ВОЈИН Госпоре боже, ви сте и сада иронични. Зар баш нимало срца немате. Па, ћерка вам је (Михајловић, 88).

2. не усуђивати се рећи или учинити нешто, углавном из сажалења.

Јаре порасте, поста коза и остаре; нисам имао срца да је закољем, па угину од старости (Дефо, 143); Али није имао срца за тучу. Од таквих ствари је узмицао (Макјуан, 61).

не моћи одолети срцу – не моћи се уздржати, савладати.

Он сиромаш пође мало, али, не могавши срцу одолети, врати се натраг (Бајке 1, 46); Узе госпу на бијеле руке, | Однесе је на танану кулу; | Ал' свом срцу одољет' не може | Да не иде на бој на Косово, | Већ се врати до коња лабуда, | Посједе га, оде у Косово (Епске песме 2, 39).

носити/понети некога/нешто на (у) срцу – 1. волети некога/нешто, сећати се некога/нечега.

Кренух свијетом у даљи незнане | и понесох у срцу Хашане (Антологија – Ћопић, 337); Одлазио је поносити храбри Јованче, кога ће она носити на срцу чак ако се више никад и не врати (Ћопић 2, 184).

2. неко/нешто је предмет нечијих мисли, брига.

Он гледа мрачно и он, како се види по свему, носи у срцу своје одлуку голему и очајничку, нема шта, нашли су се: две им душе, а мисао једна (Твен, 114).

носити некога испод срца (дете је некоме под срцем) – (о жени) бити трудна, у другом стању.

– Сад ме видиш, па ме више нећеш видети док не подереш гвоздене опанке и не сатреш гвозден штап тражећи ме, нити ћеш се с тим дететом што ти је под срцем пре растати докле руку преко тебе не пребацим (Бајке 1, 150); Испод срца, девет месеци, носила је оно што јој је оставио кнежевић пред одлазак у три краљевства (Росић, 43).

од свег срца – а. врло радо (дати, учинити и сл.).

Једном речи, казах им да ћу од свег срца поћи ако приме на себе надзор над мојом плантажом за време мога одсуства (Дефо, 42); – Немају много посетилаца; то је све што можемо да им учинимо, да одемо да им се јавимо, кад смо већ овде... – Од свег срца, капетане (Доде, 59).

б. сасвим искрено, усрдно (желети, прашити некоме и сл.).

„Драги Пустолове, ми овде нисмо баш добро, што теби од свег срца не желимо” (В. Андрић, 101); БУЛИЈЕТА: Опрости му Бог! а ја му праштам | Од свега срца, мада ме ко нико | У срце рани (Шекспир, 96).

од срца пород – рођено дете, потомак.

Била једна царица која није имала од срца порода, па се једнако молила Богу да јој дâ да роди (Бајке 1, 149); „Како нас је заклињао кнеже, | Заклињао, проклињао љуто; | „Ко је Србин и српскога рода, | И од српске крви и колена, | А не дошо на бој на Косово, | Не имао од срца порода’ ” (Епске песме 2, 43).

олакшати/олакшавати (олакнути) срцу – *ослободити се душевног терета, често тако што ће се испричати патње, тежити се.* → **олакшавати души.**

(То су ти тренуци дрског а безопасног и нечујног гунђања у којима сваки потлачени олакшава срцу и маштањем заслађује свакидашњу муку једноличног живота.) (Андрић 2, 324); „Кад ми не можеш помоћи, рече, шта да ти кажем. Али, да ми олакне срцу, казаћу ти” (Народна лирика 1, 28); МИЦА: Па да пођем и ја, колико да олакшам срцу јер што кажу: коме ћу, ако нећу своје да се пожалим (Нушић 5, 77).

освојити нечије срце – *придобити нечију наклоност, љубав.*

Да би освојио срце своје драге – лепе Естереле – он предузима чудесне подвиге (Доде, 102); – Кали се бојати, али Кали отићи – одговори дечак. Те речи још више освојише дечја срца (Сјенкјевич, 163).

поклањати некоме срце – *волети некога, пружати љубав некоме.*

Осећам да досад све је било шала | мога срца врела, | [...] да бих срце могла поклањати свима | и да опет много остане га мени (Максимовић, 18).

по срцу [говорити и сл.] – *искрено [говорити и сл.].* → **по души [рећи и сл.].**

ДОЈКИЊА: Да Бог дâ душу не изгубила, | Ако вам други не донесе брак | Среће од првог више, јер је бољи | [...] | ЂУЛИЈЕТА: Ти то по срцу? ДОЈКИЊА: И по души, вала, | Ил’ обадвоје нек’ је проклето! (Шекспир, 100–101).

преко срца [говорити, запитати и сл.] – *нерадо [говорити, запитати и сл.].* → **преко воље (1).**

Он га омрзну сасвим... склањао се од њега; бежао је да на сенку његову не стане; а кад је баш морао проговорити с њим, говорио је преко срца и љутио се без узрока (Веселиновић, 28); – Ето, са мном је говорио и о теби и о Јови... – А шта је говорио? – запита поп, али преко срца... (Веселиновић, 150).

примити/примати (узети) нешто к срцу – **1.** *озбиљно схватати нешто, добро памтити.*

ЈУГ Наиван, па то ти је. Мој Страхуња, само тако превејан провинцијалац, као што си ти могао је то да узме к срцу (Михајловић, 62); Отац је нарочито у својој речи наглашавао како сад треба да му осветлим образ, и ја сам то врло свесрдно примио к срцу и вероватно бих и испунио очеве жеље да су само и професори на то били пристали (Нушић 3, 70).

2. *тешко доживети, доживети нешто с појачаном осетљивошћу.*

Зато што је заклао зебрино младунче, добио је ипак од Неле за уши, што усталом није много узео к срцу (Сјенкјевич, 199); И младић слушао ово, и, као што родна земља прима семе, тако и он примаше к срцу старчеве речи, непрестано јецајући (Теодосије, 139).

прирасти (прионуту) некоме за срце (пасти некоме на срце) – **1.** *изазвати симпатије, постати некоме близак, мио.*

Станко му је од првог погледа пао на срце (Веселиновић, 122); Истина, од обале па све до саме чуке пружала се и удобна једна стазица, којом се ишло без по муке, али она је била лишена онога што је правоме гусару за срце прирасло: нити је била опасна ни мучна (Твен, 116–117);

Низаће се ратне године и у Николину чету стизаће још доста учена свијета и свакојаких школараца, али нико више неће људима за срце прирасти, нити за чету толико значити као онај њезин први ђак (Топић 3, 99).

2. бити предмет нечијих мисли толико да га то мучи.

Та мисао беше ми тако прионула за срце да не могадох бити спокојан (Дефо, 182).

пукне/пуца (препукне) некоме срце – 1. осети/осећа душевну бол, врло је жалостан, очајан.

→ **кида се (пара се, цела се) срце некоме, стеже се / стегне се некоме срце (а).**

„Кад припуштних овце и јагањце, | Стаде блека тридесет подојницах, | Свака блеји, гледа на Михата – | Откуд ћу им јагњад припуштити! | Пуче, пашо, мене срце живо” (Епске песме 4, 42); Турци мисле нико их не слуша, | Чупић слуша, пак сузе прољева | Та од јада гледајућ очима | Како Турци српски плијен гоне: | У звјерки би срце препукнуло, | А камоли у живу јунаку! (Епске песме 6, 49); „Немој мене дават’ ни за кога, | Да не пуца јадно срце моје | Гледајући сиротице своје” (Народне баладе, 61).

2. умре напречац од туге.

Ал’ ту мајка одољет’ не могла, | Препуче јој срце од жалости | За својије девет Југовића | И десетим стар-Југом Богданом (Епске песме 2, 52); ЋУЛИЈЕТА: Препукни, срце, преконоћ сироче! | Препукни овај час! У тамницу | Утец’те очи, да не сагледате | Белога дана никад! (Шекспир, 83).

пуно (препуно) је некоме срце – а. радостан је, задовољан, срећан.

Хвала богу, дечица су Мионина здрава и весела, разборита и вредна. Одевена су као из најбоље куће. Миони је пуно срце кад их погледа (Глишић, 228); И блистале су им очи, и свакоме је било пуно срце (Молнар, 36).

б. преплављен је осећањима, често негативним.

Говорећи да ћу имати прилике да се кајем, кад никога неће бити да ми помогне, толико [је] био потресен да је прекинуо говор и рекао да му је срце пуно, па не може ништа више да ми каже (Дефо, 8); Бока застаде на улици. Још му је срце било препуно оног с Геребом. Суморно је стајао и ћутао (Молнар, 64).

пуца (куца) некоме срце за неким – веома жели некога, чезне за неким.

– Био узети госпоја-Сиду, кад ти тако пуца срце за њом, па би онда имао ко да ти прави шприцкрофне... а и лепша је од мене, и дебља... (Сремац 2, 18); САВЕТА: Али ја сам мислила да твоје срце само за једним може куцати, и онда је избор свршен! МАЛЧИКА: А ако моје срце не куца ни за једним? (Трифковић, 44).

ранити у срце некога – задати некоме тешку душевну бол, нанети некоме увреду.

ЋУЛИЈЕТА: Опрости му Бог! а ја му праштам | Од свега срца, мада ме ко нико | У срце рани (Шекспир, 96).

свим срцем – потпуно, сасвим, без ограничења. → свом душом.

Сем тога, изгледа, беше то један од оне тројице који нису свим срцем приступили завери као остала посада, па га лако беше наговорити не само да се преда (Дефо, 253); Тај закон гласи: ако хоћеш да ти човек или дечко свим срцем жуди за нечим, учини само да се то тешко постиже (Твен, 24).

сиђе некоме срце у пете (панталоне) – јако се уплаши, препадне се. → срце некоме дође (и сл.) у грло (подгрлац) (а).

МИЛИСАВ: Куцне она на врата, а отуд одговара онај као голуб: „Слободно!” Нама заигра срце... ЖИКА: ... И сиђе у панталоне! (Нушић 6, 69);¹⁹⁴ Пас опет заурла. Дечаџима поново срце сиђе у пете (Твен, 96).

сломити некоме срце – *задати некоме велику душевну бол, учинити некога несрећним.*

Само што јој нисам сломио срце – најозбиљније. Баш ми је било жао што сам је зезао (Селинџер, 82); Тако [је] „бацао последњи поглед” на своје село, додуше сломљена, али и задовољна срца (Твен, 119).

смејати се од [свег] срца – *смејати се искрено, до миле воље.*

Немечек, мали мајмун, од срца се смејао (Молнар, 18). – Да шмркнемо мало бурмута? – вели он пружајући женама своју бурмутицу. Жене шмрчу и кијају. Деду то силно забавља па се од свег срца смеје (Чехов, 33).

срце да му искочи (излети) из груди (прсију) – *каже се кад је неко јако узбуђен.*

– Ја осећам да ће ми срце излетити из прсију ако ме се само дотакнеш... Полудећу, знаш ли, полудећу!... (Веселиновић, 323); Њене вене, кад је пољуби, као да потекоше ватром, а срце као да јој искочи из груди (Гревс 2, 387); Иде, а срце напросто хоће од силне радости и да му искочи из груди (Росић, 30).

срце је некоме на месту – *задовољан је због испуњене жеље, очекивања.*

– Ћиро, утуби добро то што ћу ти сад издиктирати: док га не видим обријаног, да му лице изгледа клот ко јургет – неће ми, Ћиро, бити срце на месту (Сремац 2, 192); Срце му је било на месту сад када је пречистио рачуне са Сидом (Твен, 26).

срце је некоме пилеће – *плашљив је.*

– Батине! Чудна ми купуса! Права правцата девојчица – кожа им свилена, а срце пилеће! (Твен, 172).

срце ми (ти, му итд.) вене – *осећа љубавну чежњу за неким.*

„Ово, мајко, до јесени кратко | О јесени мој се драги жени. – | Подај мене, моја мила мајко, | Подај мене, нек срце не вене, | Кад увене, нек није ни мене!” (Народна лирика 2, 54).

срце некоме дође (и сл.) у грло (подгрлац) – *а. веома се уплаши. → сиђе некоме срце у пете (панталоне).*

Још за тренутак чинило му се да му је срце дошло у подгрлац – и то је трајало све док не принесе пушку образу (Сјенкјевич, 143); Кад некакав стаде да се искашљује, море, нема ни четири стопе од њега! Срце дође Хаку у подгрлац, али га он опет прогута, да се врати где му је место (Твен, 235).

б. страшно се узбуди.

Под прстима му сину огољено бедро, обло и бијело. Он застаде са срцем у самом грлу. – Још, још до самог кука (Ћопић 3, 52).

стало је (престало је да куца) некоме срце – **1.** еуф. *умро је.*¹⁹⁵ **2а.** *превише се узбудио.*

¹⁹⁴ Нушић нарушава форму фразеологизма замењујући гаће уобичајенијим панталонама, тј. не помињући део гардеробе који покрива интимне делове тела и реч која припада неформалном говору, на тај начин изневеравајући очекивања читалаца и стварајући хумористички ефекат.

И он одговори не часећи ни часа, као из пушке: – *Задржао сам се у разговору са Хеклберијем Финном! Учитељу стаде памет, срце му престаде куцати, и он се заблену беспомоћно* (Твен, 64).
26. превише се уплашио.¹⁹⁶

стегнути срце – *издржати бол, несрећу, патњу, охрабрити се.*

Чудно ли човек жуди за оним чега нема! Али он стеже срце. – Нећеш, Турчине!... Нећеш ми речце измамити!... (Веселиновић, 230); – Имаш ли доброг отрова? Да ли си сигурна да нећу дуго патити? Стадох, стегнутог срца, али још нисам схватао (Сент-Егзипери, 87).

стеже се / стегне се некоме срце – **а. осећа велику душевну бол.** → **кида се (пара се, цепа се) срце некоме, пукне/пуца (препукне) некоме срце** (1).

ЦАР ЈАДАН: Од горчине тешке срце ми се стеже | кад те таквог видим, плашљиви витеже (Ђокић, 17); И када се генерал Јанош Бока осврну и виде да је сам, тако му се стеже срце да се генерал Јанош Бока наслони на капију и од срца, горко, бризну у плач (Молнар, 176–177).

б. веома се уплаши.

Што се тиче источне стране острва, око које сам обишао, знао сам да не вреди ни покушавати поново: срце ми се стезало, а крв ледила и при самој помисли на то (Дефо, 141); Луји се стеже срце кад угледа Рудоњу (Кочић 1, 75).

тешка срца – *нерадо, преко воље.*

Као и већина његових вршњака, и он се враћа тешка срца после дугих летњих дана слободе, игре и нерада, које деца тако воле (Андрић 2, 56); Малишан забринут погледа кују, па логор, па Јованчета, па опет кују и одврати тешка срца: – Па нек остане (Ђопић 2, 40).

у дубини срца (у срцу) – *у најинтимнијим мислима, осећањима, интимно; искрено, дубоко доживљавајући.* → **у дубини душе (у души).**

Узмите тако неког ко је у стању очи да исплаче над гомилом лажних глупости у филовима – у девет од десет случајева то су праве скотине у срцу (Селиндер, 149); Знао је он да је у дубини свога срца клекнула пред њим на колена и он се туробно сладио том свешћу (Твен, 30).

ујести некога за срце – *тешко, дубоко увредити некога, тешко се замерити некоме, причинити некоме непријатност, бол.*

– Кад неког волеш, па кад те уједе за срце, горе мрзиш од најљућег душмана!... (Веселиновић, 173); „Ти си мене за срце ујео, | Ти си мога брата погубио” (Епске песме 4, 61); А држао се као прави правцати „варошлија”, и то је Тома за срце ујело! (Твен, 13).

уреже се некоме нешто у срце – *произведе јак утисак на некога.*

Иван сагао главу па се замислио... Маринкове речи урезиваше му се у срце (Веселиновић, 157); БРАНКО: Запросио сам девојку, коју не волим, коју никад не бих учинио сретном; запросио сам онда кад је у моме срцу ваш лик урезан био; кад је пред мојим очима ваш лик лебдио, кад сам вас најватреније волео! (Трифковић, 62).

хладно (зима) је некоме око срца (по срцу) – **а. осећа велику душевну бол.**

¹⁹⁵ In memoriam: 17. фебруара 2019. престало је да куца срце Вељка Бојића, књижевника и сликара, једног од највећих српских родољуба (<https://facebookreporter.org/>, 1. 3. 2019).

¹⁹⁶ Није му јасно како су преживели! Огласио се после стравичне саобраћајке: Срце је стало од страха! (<https://facebookreporter.org/>, 27. 3. 2019).

„Није мени по ногама зима, | Већ је мени по мом срцу зима, | Ал’ ми није са снијега зима, | Већ је мени с’ моје мајке зима, | Која ме је за недрага дала” (Народна лирика 2, 99).

б. веома се уплаши.

Свест га поче остављати; чуо је само како нешто лупа у коталцу; осећао је како му хладне руке и ноге... и зиму око срца... и... већ више не може ни данути... (Веселиновић, 129).

в. осећа немир због неизвесности.

– Мој деран, опет нигде га нема. Сигурно је ноћас остао код вас, па га би страх да дође у цркву.

Пречистићемо ми већ наше рачуне! Госпођа Тачер слабо одмахну главом, а убледела још више.

– Није залазио к нама – рече госпођа Харпер, а и њој дође некако хладно око срца (Твен, 246).

стаза

на дугу стазу – *дугорочно, на дужи рок.*

Само, кад год је трка на дугу стазу, увек глад и мука на крају савладају страву (Твен, 260).

стазе и богазе* – *тешко проходни путеви.*

Друштва мало, а и то невјешто, | Не познаје стаза ни богаза (Епске песме 6, 43–44); Дижу се велике потере и хајке за њима, али им тешко могу досадити, јер они у планини знају све стазе и богазе [...] и сваки кутак где се могу сакрити (Нушић 1, 44).

стакло

гледати кроз некога као кроз стакло – *не примећивати некога.*

Луку Малог смо сви упамтили, | А он је кроз нас гледао као кроз стакло (Савремена лирика – Брајковић, 91).

гледати (и сл.) некога као да је од стакла – *разумети некога врло добро, чак и његове скривене мисли и осећања.*

– Та док је видим, знам је и шта мисли! Гледам је ко да је од стакла... (Сремац 2, 55).

раван као стакло – *потпуно раван, без иједне неравнине.* → **раван као тепсија.**

Тако исто за линију праву као стрела рећи ће вам да је не признаје за праву; тако исто за површину равну као стакло рећи ће вам да не признаје да је равна, па ће најзад, у тој својој негативној упорности, ићи тако далеко да ће и оно чему вас је сама она учила спорити (Нушић 3, 146).

стање

бити у другом (благословеном) стању – *бити трудна, брементита.*

Савка Гатара осећала се нарочито погођена. За њу се говорило да открива незаконита благословена стања брже него што пси, посебно извежбани за откривање лисица, могу да пронађу траг (Олујић 2, 76); Луда Милева остаде у благословеном стању (Савремена приповетка – Савић, 86).

бити у стању – *бити кадар, способан, моћи учинити или поднети нешто.*

ДИВНА: Да извршиш злочин зар си ти у стању?! (Ђокић, 36); Године 1899, када сам прешао четрдесету годину и своје експерименте изводио у Колораду, био сам у стању да савршено јасно чујем прасак громава на удаљености од 550 миља (Тесла, 40).

* **богаз и богаза** – тур. *кланац, ждрело, узак пролаз.*

опсадно стање – терм. синт. *изузетне мере кад војска преузме власт.*

Нико није очекивао да ће рат избити већ сутра. – Јест, сутра, – настави Бока – и тако данас објављујем опсадно стање (Молнар, 108).

ратно стање – а. терм, синт. *рат са свима предузетим мерама за вођење рата.*¹⁹⁷ **б.** *дуго и отворено непријатељство.*

Од тога дана настало је ратно стање између њих двојице (Лондон, 43).

стање редовно – разг. *уобичајени поредак ствари, свакодневица.*

Стање редовно | Чим се препуне пословних брига, по подне моји стари се нађу, | осећам, | цео стан мирише | на добро знану њихову свађу (Антологија – Станишић, 196).

стар

по старом – *како је и пре било, не мења се ништа.*

Чим би окренуо леђа, све би опет пошло по старом (Лондон, 48); – Када они не мењају свој ратни план, остаће и код нас све по старом (Молнар, 138).

и старо и младо (и младо и старо) – *сви одреда, без изузетка.* → **и женско и мушко (и мушко и женско), и знани и незнани, мали и велики.**

Ту се туку до две старе мајке | И проклињу и старо и младо, | Ко растави и мило и драго (Народне баладе, 66); Цео се град, и младо и старо, упутио гробљу (Твен, 101).

стати

кад буде стани-пани – *кад буде критично, опасно, кад се не буде имало куд.*

– А ону „опасну” ствар има да изведем чим мало нађушим лево и десно и кад ми се учини да је стани-пани, сад или никад (Твен, 215); – А ти баш тако, носе ти испред носа краљеве и президенти, а ти ништа. Ту те човјек слави педесет и више година, а кад је стани-пани, бар да си макао прстом (Ђопић 1, 67).

стало је некоме до некога/нечега – *важно, битно ми (ти, му) је.*

Никоме није било претерано стало до старог Колумба (Селинцер, 129); – Причини ми то задовољство. Ипак ми се диви! – Ја ти се дивим – рече Мали Принц помало слежући раменима – али зашто ти је тако стало до тога? (Сент-Егзипери, 46).

ствар

готова ствар – *свршена ствар, свршен чин, нема ту шта друго да се уради.*

Ако је пасива већа од активе, предали би се кључеви трговачком суду, и готова ствар (Нушић 3, 246).

јака ствар! – жарг. ир. *небитна ствар.*

Почео је с педесетак бајатих вицева, тек да нам покаже како је он неки нормалан тип и све. Јака ствар (Селинцер, 22–23); Студирао је у Ендоверу. Јака, невиђено јака ствар (Селинцер, 136).

како (тако) ствари стоје – *како јесте, према стварном стању.*

¹⁹⁷ Савет за националну безбедност и одбрану Украјине донео је одлуку да уведе ратно стање на територији целе земље у трајању од 60 дана, пренео је Спутњик (<https://www.danas.rs/>, 26. 11. 2018).

Емил: Само [сам] хтео да кажем да, у принципу, са успоменама ствари стоје тако да им није увек веровати (Киш 2, 34); – А обрните ствар, па ћете видети како стоји (Нушић 3, 205); Тај трг је довољно да погледате с пола ока па да знате како ствари стоје. Овога пута стајале су грозно. Стајале су обично, али Рашиде није било (Олујић 2, 175).

није мала ствар – *није ситница, важно је.*

Јер, на крају, није то мала ствар полупати прозоре баби Кокотовићки, која ће дићи небо и земљу само да ухвати кривца и наплати штету (Андрић 2, 51–52).

прећи на ствар – *почети говорити о оном што је важно.*

Његов увод сад већ није био дуг, већ је одмах прешао на саму ствар (Нушић 3, 185); – Него хајде одмах да пређемо на ствар. Дај ти мени златне рогове дивојарца, а ја теби дајем појас снаге (Росић, 35).

приватна ствар – *оно што се некога лично тиче, оно у шта други људи не треба да се мешају.*

ЂОКА: Ја то не дозвољавам, то су моје сасвим приватне ствари. КАПЕТАН: Гле, гле, приватне ствари. А што хоћеш да бациш државу у ваздух, је л' и то твоја приватна ствар? (Нушић 6, 78).

пропала ствар – *нешто што се завршило безуспешно, нешто на чему се не вреди даље ангажовати јер се не може завршити успехом.*

Па чак и славни „Четврти” и он је у неку руку испао „пропала ствар”; читавога тога дана падала је киша као из кабла (Твен, 187).

[сасвим] друга ствар – *то је нешто друго.*

ЈЕРОТИЈЕ: Ал' ово је друга ствар, ово је сумњиво лице! (Нушић 6, 40); – Кад си ми оно говорио о ровашењу ушију и парању ноздрва, мислио сам да ти то китиш и улепшаваш, јер се бели људи никад тако не свете. Али Индијанац! То је сасвим друга ствар! (Твен, 243).

ствар је легла – *не говори се више о томе, решено је, смирило се.*

Мој очух био је задужен да реши ту ствар с Голдмановим пијаним и трезним зубима, али они су били пријатељи још из колевке, ваљда, и тако је мој очух обавестио Голдмана за тамо неку комисију, па је ствар легла (Олујић 2, 59).

ствар је у томе – *ради се о томе, суштина је у томе.*

Никада нисам провалио у чему је ствар. Код неких девојака буквално никада не провалиш у чему је ствар (Селинцер, 87); – Ипак иди и извини се – рече она. – Помислиће да не знаш да се понашаш у друштву. – Па у томе и јесте ствар! Ја сам му се извињавао, али он је некако чудно... ниједне честите речи није рекао (Чехов, 141).

[то је] моја (твоја, његова итд.) ствар – *то се тиче само мене (тебе, њега итд.), у то нико не треба да се меша.*

КАПЕТАН: Је л' то тебе боли? ВИЋА: То је моја ствар шта мене боли (Нушић 6, 84); „О помагању или неком подупирању рада, као корисна за целину, нећемо ни говорити. ‘Његова ствар’, или ‘Његова лична амбиција’ – тако се таксира рад и онда када је на длану да је тај рад у интересу свих” (Селенић, 212).

створен

бити [као] створен за нешто – *потпуно пристајати нечему, одговарати нечему.*

– Бадава, што јест-јест; ал’ за љубазне ствари – само је немечки језик створен, слатка! (Сремац 2, 148); Није се могло ни замислити да тако један изузетна и необичан посао прође без Николетине. Од главе до пете он је просто изгледао као створен за то (Ћопић 3, 36).

створени једно за друго – *они који потпуно одговарају једно другом, савршено се слажу.*

Развио се пехар | мирисава цвета, | а ка њему пчела | весела долета. | Ту је слатки прашак | брала задуго: | та канда су створени | једно за друго (Антологија – Змај, 28).

стена

стена се навали некоме на срце – *обузме некога туга, брига.* → **терет пада некоме на душу (бити терет на нечијем срцу).**

– Сиромах! – рече поп. И минуше мимо кућу. А на срце као да им се навали нека стена... (Веселиновић, 149).

тврд (чврст) као стена – *изузетно тврд, веома чврст.* → **тврд (јак) као гвожђе (а), тврд као дијамант (а), тврд као железо, тврд као камен (а), тврд као челик (а).**

„Уз удар електромагнетног зрачења, у правцу којим је прошао импулс оне се повезују у мрежу чврсту као стена” (Гибинс, 187); Људи моји, тај његов кревет био је тврд као стена (Селинцер, 14).

степен

за сто осамдесет степени – *потпуно, у свему.*

Увек се може наћи нека галванизирана жаба да ствари изврне за сто осамдесет степени (Олујић 2, 165).

стид

не знати ни за стид ни за срам – *бити бестидан, дрзак, безобразан.*

„И-ју! Е, та баш не зна шта је ни стид ни срам!” чуди се и вели гђа Сида гледајући кроз чвор на капији. „Гледај само, каква је; уфатила момка ко крља, па га не пушта!” (Сремац 2, 101).

стид те (га итд.) било (стид да те (га итд.) буде)! – *каже се када се неко оштро прекорева.*

→ **срам те (га, је итд.) било!**

ДОЈКИЊА: Хај’те, дижите се, | устајте, велим! Спава, душе ми, | Дубоким сном. Хеј, јање моје, госпо! | Стид да вас буде, чмавало! (Шекспир, 112); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Доста! И стид вас било! Лек пометњи | Пометња није (Шекспир, 114).

умирати од стида – *јачо се срамити, стидети се.*

То се зове дисциплина! Најбоља супруга на свету и ја умيرали смо од стида у нашим фотељама, при помисли да у исто време наш син Амир лута код куће полумрачним собама као Хамлет у Хелсингеру (Кишон, 126–127); – Како те није стид? – каже Стари. Ја одговарам да умирем од стида (Олујић 2, 163).

стока

пијан као стока – *потпуно пијан.* → **пијан као клен, пијан као летва.**

Почео сам да је меркам [...] Вероватно то не бих радио да већ нисам био пијан као стока (Селинцер, 159).

столица

загрејати/грејати столицу – *провести дуже времена на неком послу, радити марљиво, учити напорно.*

А реч може да се испече ако се загреје столица код куће, па се на тој столици седи све док се не испече реч и за то време се учи српска граматика, као најважнији предмет, пошто без језика човек не може живети! (Нушић 3, 100); Није ни требало да се вратим после распуста, јер сам пао из четири предмета, а нисам баш грејао столицу или нешто (Селинцер, 10).

стомак

имати стомак за нешто¹⁹⁸ – жарг. *моћи трпети нешто, неку непријатност.*

Они, једноставно, нису имали стомак да сваре то писање (Олујић 2, 148).

стопа

из ових (истих) стопа – *одмах, сместа, истог часа.*

– Али иди одмах. Немој оклијевати... – Добро. Идем из ових стопа – рече Иван (Веселиновић, 163); Прекрстите се, стога, трикрат, и из истих стопа отидите, аколи не у цркву, макар у кавану: да вас виде људи док им нису засузиле очи, од одсјаја с толиког ордења (Савремена приповетка – Бели Марковић, 96).

љубити стопе некоме – *угађати некоме у свему, бити претерано одан, понизан према некоме.*

ДАВИД: „О, да добре царевине, милостиви боже!” занесо’ се ја и лијепо јаукну’ од некакве силне милине, а жена и дјеца од велике радости зајецаше. „Гони, брате, љубим ти стопе твоје, гони!” (Кочић 2, 196).

поћи (и сл.) **нечијим стопама** – *угледати се на некога, следити га у нечему, придржавати се нечијег учења.* → **поћи** (упутити се и сл.) **нечијим трагом** (траговима).

Када је Свети Сава ишао по земљи, | Још пре свога рођења, | Док се звао Растко, | [...] || Кренуо је Савиним стопама, | Ка Савином извору | На Савином врху, | Куда и ми идемо, | Јер другог пута нема (Уметничка поезија о Св. Сави – Бећковић, 102).

пратити (гонити и сл.) **некога у стопу** – **1а.** *ићи за неким на малом растојању не губећи га из вида.*

Удари вијугавим завојцима, скрете прво надесно, онда сави лево, а Хак га прати у стопу (Твен, 275).

1б. *уходити, шпијунирати некога, ићи свуда где се он креће.*

Нисам могао да се ослоним на свој сан за остало; тј. да га дивљаци неће гонити у стопу и наћи (Дефо, 193); Не, него ће он за њима, па да их прати у стопу; а поуздаће се у таму, она га одати неће (Твен, 234).

2. *не дозвољавати некоме да одмакне (у животним стандардима, у научним достигнућима, у спорту и сл.).*¹⁹⁹

стопу по стопу – *полако, постепено, мало-помало.* → **корак по корак, миц по миц.**

¹⁹⁸ Фразеологизам са овим значењем чешће садржи именицу која означава део стомака – *имати желудац за нешто.* С овим фразеологизмима у вези је и фигуративно значење глагола *сварити* (*прихватити, поднети*).

¹⁹⁹ Развој електронике и најновијих достигнућа је најквалитетнији, брз и ефикасан и у стопу прати и равна се са светским, понајвише због постојања јединственог Електронског факултета у склопу Универзитета Ниш (<http://www.politika.rs/>, 6. 5. 2019).

Турци су уступали, али стопу по стопу (Веселиновић, 287); И ми смо одиста, стопу по стопу, корак по корак, са тешким напорима и нечувеном храброшћу, освајали ров по ров (Нушић 3, 72).

стража

[ставити некога] под стражу – *лишити некога слободе, ухапсити га.* → **стрпати** (и сл.) **некога у помрчину.**

ДРУГИ СТРАЖАР: Ромеов момак ту је; нашли смо га | На гробљу. ПРВИ СТРАЖАР: Док не дође кнез, под стражу! (Шекспир, 129).

страна

бити (стојати) на нечијој страни – *пристајати уз некога, помагати некога.*

Да одем до бабе и да је упозорим? Не, никако; ја сам на Мишковој страни а против бабе (Андрић 2, 50); Лако је теби кад имаш брата, | па може да те штити и брани. | Кад се у дворишту играте рата, | он увек стоји на твојој страни (Антологија – Антић, 214).

добра страна – *позитивна особина, врлина.*

– Људи обично гледају себе само једним оком, те виде само половину, само своје добре стране, а немају храбрости да отворе и друго око, да виде и своје слабе стране (Нушић 1, 119); Пошто ме је, на тај начин, председник упознао са свима добрим странама кривичнога закона, изјавио ми је да ме тај исти кривични закон кажњава са две године тамнице за увреду Величанства (Нушић 3, 188).

држати некоме страну – *бити за некога, помагати некоме у спору двеју страна.*

– Е, па немој тако да кажеш – држи му страну Дроња (Нушић 1, 38); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Смртнога ли греха! | И сурове ли незахвалности! | Наш закон тражи смрт за злочин твој; | А добри кнез наш, држећи ти страну, | Обиђе закон, па реч црну – смрт – | Прометну у прогонство (Шекспир, 86).

држати се (стајати) по страни – *клонити се нечега, не мешати се у нешто, пасивно посматрати.*

Обасуше их пољупцима и изливима захвалности Богу, а само је јадни Хак стајао по страни, збуњен и у неприлици (Твен, 153); Како ја гледам на свет данас, у светлу велике борбе, чији смо сведоци, уверен дам да би човечанству највише користило ако би Сједињене Државе остале одане својој традицији и држале се по страни „несигурних савеза” (Тесла, 78).

лоша (рђава) страна – *слабост, негативна особина.*

Ето, углавном, свих добрих и рђавих страна тога када човек дозволи да постане жртва биографа (Нушић 3, 17); „Сад”, помислио је, „морам да поразмислим о успоравању. Има оно и своје добре и своје лоше стране” (Хемингвеј, 59).

на све [четири] стране [света] (на свакоју страну, на стотину страна) – *у свим правцима, свугде.*

Утом нешто шушнуло | негде испод грана, | разбегли се зечеви | на стотину страна (Антологија – Максимовић, 28); КАПЕТАН: Пући ће брука по чаршији; онај Вића ће разгласити на све стране (Нушић 6, 90); „У вас стање на свакоју страну, | зло под горим, као добро под злом” (Његош, 190); Пожелех да пођем тим правцем или према обали мора, а одатле, о Боже мој, одатле бродови плове на све четири шашаве стране света (Олујић 2, 67).

нешто је на мојој (његовој, њеној итд.) страни – *нешто иде мени (њему, њој итд.) у прилог.*

Мала колиба је овога пута била на страни дечака Павлове улице. Нису јој могли избити ни врата, нити иједну даску (Молнар, 164); САМСОН: Пази да закон буде на нашој страни; пусти њих да отпочну (Шекспир, 24).

оставити нешто по страни – *занемарити нешто, не бавити се нечим, оставити нешто за касније.*

Но, оставимо то засад по страни (А где да га оставимо, кад код мене – што се каже – нема где игла да падне?) (В. Андрић, 88); Цек се трудио да остави по страни осећања док је разматрао све могућности (Гибинс, 70).

позвати (одвести) некога на (у) страну – *одвојити некога од других људи ради разговора насамо.*

– Је ли што добро? – Чућеш. И одведе га на страну... (Веселиновић, 280); То је председник сазнао тек данас преподне у школи, после часа латинског, када га је у подруму [...] Немечек позвао у страну и све му испричао (Молнар, 106).

са свих/свију страна – *одасвуд.*

– Да их побијемо! – рече Станко. – Да им судимо! – рече Суреп. – Да им судимо! – заграјаше са свију страна (Веселиновић, 243); Добра када и од рода добра, | Добру каду просе са свих страна (Народне баладе, 61); У оној стисци и трци од прошле зиме, кад је непријатељ са свих страна надирао на њихову сужену и отјешњалу слободну територију, мало је ко вјеровао да ће глава остати (Ћопић 3, 81).

са стране – *додатно.*

Ако желиш вештине са стране | окоми се на криве банане (Антологија – Ршумовић, 16).

с једне стране... с друге стране... – *каже се када се супротстављају две ситуације које искључују једна другу.*

Једном речи живот ми беше с једне стране пун бола а с друге пун милости (Дефо, 132); Ослањајући се на своје претходно искуство сматрам да је савршено могућно произвести чак и сто милиона волти. С друге стране, у антени се могу добити струје од више хиљада ампера (Тесла, 61).

стати на нечију страну – *пристати уз некога, прихватити нечије мишљење (обично у спору, рату, полемици и сл.), одобравати нечији рад.*

Стао [би] на моју страну и борио се до последње капи крви (Дефо, 234).

ћорава му (ти итд.) страна! – разг. *блажа псовка: нека иде (иди) до врага!*

А несретна Карнова теорема гласила је: | Квадрат над једном страном | – Вели Карно, ћорава му страна – | Једнак је код троугла, | Са збиром квадрата других двеју страна итд. (Нушић 3, 141); – Како који сан, све ме горе вија онај ћоравко, онај сотона шпански – ћорава му страна, ђаво га однео! (Твен, 222).

страх

[жив] **премрети (претрнути, прецркнути) од страха** – *веома се препастити, јако се уплашити.*

→ **жив претрнути (обамрети).**

Под његовим погледом сви оборише очи; у погледу којим је стрељао било је нешто од чега су чак и невини претрнули од страха (Твен, 175); – Мир! Да се мрдноу ниси. Ено их долазе право на врата. [...] Леже они, а премрли живи од силна страха (Твен, 214–215); – Ту долазе усташе с пушкама, жандари, а она... прецркнуће од страха док их само види (Ђокић 2, 128).

мртав од страха – *страшно уплашен.*

Али први корак што га је учинио истера такву ужасну шкрипу из разваљеног патоса да се Том просто стровали мртав од страха (Твен, 216).

страх и трепет – *а. велики страх, ужаснутост.*

– А кад он оде, тек му дође цедуљче и на њему пише: „Хајдук Брба!” па настане страх и трепет у вароши (Нушић 1, 47); Од страшне мотке чича Јорданове, која је двапут дужа била од носиоца јој, све је страх и трепет још издалека ухватио; једно по једно стаде падати и бежати и скакати као без душе преко плота, док је чича Јордан до пола баште стигао (Сремац 1, 376).

б. оно од чега се веома стрепи.

АРСА: Знам, био сам власт, начелник срески, па био сам страх и трепет (Нушић 5, 58); – Хак Фин, Црвена Рука, и Џо Харпер, Страх и Трепет Морски (Том је све ове надимке повadio из свога омиљенога штива.) (Твен, 116).

страх некоме заледи груди – *песн. устукнути пред опасношћу, изгубити храброст.*

ЦАР ЈАДАН: Добро, ако овде нема храбрих људи, | ако је страх свима заледио груди (Ђокић, 17).

упишати се од страха – *вулг. јако се уплашити.* → **усрати се од страха.**

ЖЕНА Најпре желим да чујем ко сте ви. Ви сте дужни да се мени представите, а не ја вама. ВЛАХ АЛИЈА Гледај ти само ње. Ех, што ти је та господска крв. Упишала си се ту од страха, а тераш инат (Михајловић, 40).

утерати (и сл.) некоме страх у кости – *силно плашити/уплашити некога.*

БИБЕРЧЕ: Да ти милост пружим, то ми није стало, | јер ни ти за милост никад ниси знало, | већ си утерало свима страх у кости (Ђокић, 30).

усрати се од страха – *вулг. веома се уплашити.* → **упишати се од страха.**

„Усро си се од страха”, рекао је други (Селинцер, 215).

стрв

потражити некоме стрв или јав – *потражити некога мртвог или живог.*

– Ако сутра до подне не будемо тамо, онда нам потражи стрв или јав! (Веселиновић, 90).

стрела

бити устрељен (рањен и сл.) Аморовом (Купидоновом) стрелом* – *заљубити се.*

РОМЕО: Промашо си: ум ти је у ње | Дијанин: неће ранити је, не, | Амора стреле (Шекспир, 30); МЕРКУЦИО: Младога Купидона-Адама | Који онако краља Кофетуа | Устрели вешто стрелом, кад се овај | У бедно једно девојче зацопо (Шекспир, 50).

* Купидон или Амор је римски бог љубави (грчки пандан му је Ерос). Обично се представља с луком и стрелом, као пратилац Венере. Онај кога Купидон (Амор) погоди стрелом лудо се заљубљује.

као стрела – изузетно брз. → **брз као ветар, брз као муња, брз као око.**

Ој дуледу, дуледу – | овако је на леду. | Ноге као стреле, | терај, брацо, селе! (Антологија – Змај, 46).

летети/улетети (појурити и сл.) као стрела – *летети (појурити и сл.)* веома брзо.

Као стрела сам улетео у кућу и испричао задихано шта се десило (Раичковић 2, 75); Кад наједаред однекуд искочи зец и као стрела појури преко сметова... (Чехов, 35); Санке лете као стрела. Ваздух који просецамо шиба у лице (Чехов, 55).

прав као стрела – *потпуно прав.* → **прав као бор, прав као свећа.**

Стабло је било право као стрела и врло високо (Веселиновић, 85); Тако исто за линију праву као стрела рећи ће вам да је не признаје за праву; тако исто за површину равну као стакло рећи ће вам да не признаје да је равна, па ће најзад, у тој својој негативној упорности, ићи тако далеко да ће и оно чему вас је сама она учила спорити (Нушић 3, 146).

строгоћа

тренирати строгоћу²⁰⁰ – неол. *бити неправедно строг према некоме да би се показао као ауторитет.*

Милиција тренира строгоћу, | као глумци пред улоге тешке (Антологија – Трифуновић, 233).

стуб

стајати као стуб – *стајати непокретно, непомично (од запрепашћења, чуђења и сл.).*

→ **стајати (стојати) као колац, укипити се (и сл.) као проштац.**

Међутим, Идрис и Гебр су непрестано стајали као два бела стуба и пажљиво су загледали Сташу и Нелу (Сјенкјевич, 32).

суд

божји суд – *по религиозном веровању, божја казна за почињене грехове.*

Попа изјави: „То је био божји суд; овде се види прст божји!” (Твен, 101).

преки суд – а. терм. синт. ист. *нарочити суд за време рата или буне који по кратком поступку доноси смртне казне, од које заробљеника (обично политичког) може спасити једино помиловање.*²⁰¹ **б.** *веома строг, немилосрдан суд.*

Између осталог и стога што је рачунао да ће га овде, на градилишту, ухватити на делу и одмах извести пред преки суд (Молнар, 106).

²⁰⁰ Ови стихови Душка Трифуновића постали су шире познати пошто је сарајевска рок група *Бијело дугме* написала музику за њих. Тако је стих *Милиција тренира строгоћу* постао крилатица и даље се употребљавао у устаљеној форми, што потврђују и ови наводи из штампе: Милиција тренира строгоћу – После готово три деценије од када је милиција нестала, а постала полиција, стари назив се враћа у Србију. Истина, ти милиционери ће се уместо јурења „народних непријатеља”, бавити јурењем за продавцима цвећа на улици (<https://arhiva.vesti-online.com/>, 5. 3. 2019); „Милиција тренира строгоћу” и у Белгији – фудбалеру пресео роштиљ. Фудбалер белгијског „Стандарда” из Лијежа Оби Улар кажњен је са 250 евра због кршења правила обавезног карантина (<https://www.b92.net/>, 14. 4. 2020). Будући да фразеолошки речници не бележе фразеологизам *тренирати строгоћу*, а рекли бисмо да је свакако у питању фразеологизам (постоји семантичко померање, чврста структура и експресивност), могло би се закључити да је овај, новији фразеологизам потекао из песме Душка Трифуновића, односно *Бијелог дугмета*, тако што се крилатица свела на глаголско-именичку форму, почевши да се употребљава уз друге субјекте (Тако интернетски извори потврђују да строгоћу, поред милиције, тренирају родитељи, министри, закони, државе и сл.).

²⁰¹ Преки суд је изрицао смртне казне, које су већ сутрадан извршаване на Краљевици (<http://www.zajecar.info/istorija-grad/>).

страшни суд – рлг. *по религијском веровању божји суд људима који ће бити кад дође крај света.*

А овај благородни и христољубиви господин, пречасни старац, подвизаваше се да се у дан страшнога суда приброји у неки број са онима који су угодни Богу, и како би којим добрим делима добио оно рајско и неисказано насеље (Свети Сава, 28); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Носим ти вест о кнежевоме суду. РОМЕО: Је л' његов суд од страшног суда блажи? (Шекспир, 86).

судбина

запечатити нечију судбину – *ставити некога у безизлазан положај, стати на пут нечијој срећи, довести га у положај када се више ништа не може променити.*

Као да су им главе одсекли: кад им је вођа пао, и њихова судбина је била запечаћена (Молнар, 169).

помирити се са судбином (предати се судбини) – *помирити се с насталом ситуацијом, ништа не предузимати.*

Кад сам се донекле помирио са судбином и уредио покућанство и боравиште [...] почнем да водим дневник (Дефо, 71); Он се данас несрећно пробудио, па је знао да ће данашњи дан бити дан његове патње и предао се судбини (Нушић 1, 79).

судбина је хтела – *догодило се, било је суђено. → живот је хтео.*

Но ако је судбина хтела да му измучи душу, на овом одласку на војну, више него икад пре, случај је хтео да му понизи и тело, некад осетљиво за сваки знак пролећа и сваку згону насладе (Црњански 2, 110).

читати судбину – *празн. погађати, прорицати некоме будућност из шара на длану, из талоба црне кафе или по нечему другом.*

Једнога дана [је] откинула кончић са моје кошуље, дала га врачари, ова га бацила у пун тањир воде, промешала воду штапићем и задубила се дубоко читајући моју судбину: – Прележаће тешку болест (Нушић 3, 58).

судити

судећи по свему (по свему судећи) – *узимајући све у обзир, на основу свега.*

Не могу изразити колико сам био збуњен и у исти мах колико сам се обрадовао што видим брод који је, судећи по свему, имао за посаду моје земљаке (Дефо, 239); – Ти брајко: а) не знаш данашњу лекцију; б) ниси знао ниједну лекцију досада и с) по свему судећи, нећеш знати ни убудуће ниједну лекцију (Нушић 3, 156).

суза

бистар као суза – *потпуно провидан, апсолутно чист.*

У башти бунар, | бистар кô суза (Антологија – Ерић, 146).

гушити се (купати се и сл.) у сузама (сузе гуше некога) – *јак, много, горко плакати, грцати од плача, ридати.*

Улазиш у собу. Сузе те већ гуше (Дис, 228); Виче је мама колико је грло доноси, а она се занела па и не чује, него се гуши у сузама и гнушава се безбожног Голоса који је напаствовао и оклеветао невину Геновеву (Сремац 2, 83); Харперови и тетка-Полини завише се у црно, били су уцвељени и купали су се у сузама (Твен, 150).

насмеје некога нешто до суза – *много је смешно.*

То ју је насмејало до суза. – Ала је то мало! – рече. – Како ли сам само могла да станем унутра? (Доде, 23).

пустити сузама на вољу – *расплакати се, не контролисати плач.*

Сиромашка је срце јако болело, и сада је сасвим пустио сузама на вољу (Молнар, 33).

пустити сузу – *заплакати.*

Уздржавала се јадница што је само могла да не пусти сузу, али оне једнако навиру (Твен, 253); ПЕВАЧ: *Кад би ове руже мале | за бол срца мога знале | пустиле би сузу коју | да ублаже тугу моју* (Ковачевић); – Е, да знаш, сад ми је баш озбиљно жао што сам и сузу за тобом пустио (Ђопић 3, 83).

тврд на сузи – *онај који уме савладати своја осећања, који тешко заплаче.*

– И, онда опет помислим: ко зна!... Да си само видео Алексу онога дана кад сам детету молитву читао!... Знаш ли да се чак ја хтедох заплакати, ја који сам тврд на сузи!... (Веселиновић, 148).

чист као суза – **1.** *потпуно чист, провидан.*²⁰² → **чист као кристал** (1). **2.** *без икаквих примеса.*

Старина завуче руку у џеп од чакшира дубок скоро до кољена и отуд извуче пуну пунцату боцу. – Видиш ли је, чиста као суза (Ђопић 2, 182).

3. *сасвим јасан, очигледан.*²⁰³ **4.** *непорочан, веома поштен.*²⁰⁴ → **чист као кристал** (2).

сукња

трчати (и сл.) **за сукњама** – *трчати за женама; волети жене.*

„Е, мој господине”, рече сељак, „он ће ускоро почети да трчи за сукњама девојчица” (Киш 1, 32).

упетљати се у сукње – *пасти под женски утицај; превише се бавити женама.*

Ја сам се у својој брбљивости упетљао у сукње младих дама (Нушић 3, 35).

сума

сума-сумарум – *узевши све у обзир, све у свему.*

– Та, оно, [...] па није толика заслуга ни госпоја-Персе ваше супруге, кол’ко ваша, баш ваша, чељејши господин-Ђиро, што сте, то јест, ви, у своје време, изабрали госпођу Персу себи за супругу, а она опет васпитала госпођицу Меланију! ... Дакле: сума-сумарум, – ви сте крајни виновник све ове данашње среће господин-Перине, а и госпођица-Меланијине (Сремац 2, 231).

суманут

као суманут – *врло интензивно, јако, у великој мери.* → **као бесан, као бесомучан, као луд, као махнит, као нездрав, као помаман, као шашав.**

Игнорисао сам га. Максимално. Наставио сам да пушим као суманут (Селинџер, 48).

²⁰² На врх планине стоји зелено језеро, чисто као суза и светло као огледало (<https://svetosavlje.org/>, 14. 1. 2016).

²⁰³ Гол је чист као суза! Милојевићу није јасно шта је спорно код Боађијевог поготка! (<https://informer.rs/>, 23. 9. 2018).

²⁰⁴ „Ваш проблем је у томе што сам ја, за разлику од вас, поштен човек и чист као суза” (<http://www.nspm.rs/>, 6. 12. 2016).

сумња

без (изван, ван) [сваке] сумње (нема (није) сумње) – *несумњиво, сигурно.* → **нема спора.**

Он је познавао тај мрачни пут. Без сумње је више пута прошао њиме и није могао да залута (Верн, 228); Дечак се поново спрема да оде у свет. Овога пута изистински! У то нема сумње (Киш 1, 83); Он је *украо* коња. То је било изван сваке сумње (Саројан, 12); Говорила је она себи – „он ће ван сваке сумње да ме тужи да сам поцепала слику – то ми не гине! (Твен, 174); Тада, није сумње, Бог ће га послушати, те јој послати здравље (Ђоровић, 28).

сунце

док (докле) је (тече) сунца и месеца – *вечно, увек, заувек.* → **док је света и века.**

„Име ти се свуда спомињало, | док је сунца и док је мјесеца!” (Епске песме 1, 112); „Бог ти дао здравље и веселје | Мира, слоге и братске љубави, | јер од тога ништа љепше није | [...] | Тијем људство тече спасеније | Код милосног Бога истинога | А на земљи вјекови кољено | Докле тече сунца и мјесеца” (НК о Св. Сави, 53).

зађе (помркне и сл.) нечије (више некога) сунце – поет. **1. доживи велику несрећу, претрпи велики губитак.**²⁰⁵ **2. умре.**

Кнез Алекса, Бирчанин Илија, | Хаџи-Рувим насред Биограда, | Једног дана, а једнога часа, | Виш' њих јарко помрчало сунце (Епске песме 6, 22).

као обасјан сунцем – *веома радостан, пресрећан.*

– Дакле, помало се досађујем. Али, ако ме ти припитомиш, мој живот ће бити као обасјан сунцем (Сент-Егзипери, 71).

на сунце [с нечим]! – жарг. *када се наређује да се нешто преда или покаже некоме.*

„Имам оправдање.” „На сунце с њим” (Витезовић, 48); „Стопут сам вам рекао да вам ништа не дугујем. Већ сам јој дао пет...” „Не једи говна. Лову на сунце” (Селинџер, 110).

не гледати сунца и бела дана – еуф. *бити мртав.* → **не видети (не сагледати) бела/белог дана (1).**

СТРАХИЊА Жена? Мајка? Јесу ли живе? МИЛУТИН Живе су, господару, а можда би боље било да не гледају сунца и бијела дана. СТРАХИЊА Остави се стихова, тако ти бога! Говори! (Михајловић, 72).

сијати као (како) [јарко] сунце – *врло јако, бљештаво сијати.* → **сјајити (светлети и сл.) као жеравица, светлети (сијати) као звезда.**

На чадору од злата јабука, | Она сија како јарко сунце (Епске песме 2, 20); Мачак извади из њедара електричну лампу и свечано је подиже увис. – Ево је! Нов новцат уметак у њој. Сија као сунце (Ђопић 2, 62).

сунца ми! – разг. *при заклинању.*

– Ћути, не лажи! | – Не лажем, сунца ми! | Жива ми мама! (Ерић 1, 57); ДОЈКИЊА: Срце моје! Е, сунца ми, баш тако ћу јој рећи. Бого мили, што ће то бити срећна жена! (Шекспир, 67).

²⁰⁵ Наше сунце прерано је зашло | сваког јутра најављују кишу | не схватамо шта нас је то снашло | победници историју пишу (Бора Ђорђевић, <http://www.politika.rs/>, 19. 9. 2007).

сунце греје некога – *проводи дане испуњене срећом, радошћу, настали су за некога срећнији дани, боља времена.*

Између осталог запитам га путем зашто рече да га досад није сунце грејало. Јер то ми беше загонетка. На то он одговори: „А да како да ти се не обрадујем!” (Ненадовић, 66).

сунце [ти (му итд.)] жарко (калајисано, твоје (његово итд.))! – вулг. у *псовци*.

– Прилог времена прошлог, сунце жарко, зар ниси могао тога да се сетиш? Зар не знаш шта је то прилог времена прошлог? (Олујић 2, 118); – Е сунце му калајисано, биће весело (Твен, 144); – Тако је, Томе, сасвим тако. Пратим га ја, има да га пратим, сунце му његово! (Твен, 225).

тако ме не огрејало сунце! – *при заклињању: дабогда умро ако лажем!*

– Од твоје куће, Иване, остаће кућиште, а од народа из дома твога страшна приповетка!... Тако ми Господ гласа не чуо, тако ме не огрејало сунце сутрашњега дана!... (Веселиновић, 51).

сусрет

изаћи некоме у сусрет – *задовољити нечије жеље, тражење, помоћи некоме.*

Јасно им је стављао до знања да ће прићи и бити добар када његовој жељи буду изашли у сусрет (Лондон, 57).

сутра

мало сутра²⁰⁶ – жарг. *каже се када се нешто пориче, одбија или кад се изражава неверица у нешто.*

„Еј, колико је теби уопште година?” „Мени? Двадесет и две.” „Мало сутра.” [...] Очекивали бисте да нека проститутка каже: „ђавола имаш”, или: „не кењај” уместо: „мало сутра” (Селинџер, 103).

суштина

у суштини – у *основи, у бити, углавном.*

Трибине нису биле тако видљиве, али лепо се чуло како навијају, бучно и сви углас за Пенси – у суштини се читава школа осим мене скупила тамо (Селинџер, 9).

сходан

наћи за сходно – разг. *схватити да неко решење у датој ситуацији највише одговара.*

Кад нађе за сходно, узеће он ствар у своје руке [...] и казнити их као народ за злочине (Дефо, 222).

сцена

ступити на сцену – свеч. *појавити се; почети обављати неки посао.*

„Овде ступа на сцену рачунарски навођена навигација” (Гибинс, 117); Професори и стручњаци су узалуд покушавали да пронађу у чему је проблем. Неуспех је био потпун када сам ја ступио на сцену (Тесла, 27–28).

²⁰⁶ Уместо лексеме *сутра* у овом фразеологизму може се јавити и немачка реч *морген* (*мало морген*). Туђица, неприлагођена систему нашег језика, повећава експресивност фразеологизма.

Т

табак

превити табак – покренути неки правни поступак, жалити се, тужити некога.

Довољно је знати превити табак и превити леђа; имати високо мишљење о своме претпостављеноме, а врло рђаво мишљење о ономе који је пре него он био на томе месту (Нушић 3, 212).

табан

потпрашити (загрејати) некоме табане – нагнати некога у бекство. → **прашити некоме пете, прашити/потпрашити (испрашити, стрести и сл.) тур некоме (2).**

– Али да најприје из ове пуцаљке потпрашимо табане ономе који нас је шпијунирао! (Ђопић 2, 98); Чим је чуо одрешиту и сложну плотунску паљбу. – Ови ће нам, богами, загријати табане (Ђопић 3, 25).

потпрашити табане – брзо ићи/отићи.

„Била си жедна | целога данца | и знојила се | ко у врућици, | а сад потпраши | лепо табанца, | па ај’ полако | својој кућици” (Ерић 1, 81).

тај

тај и тај (та и та, то и то итд.) – у препричавању, указивање на некога/нешто раније одређеног.

Ујутро мравље старешине по списковима прозивају: | мрав тај и тај (Антологија – Црнчевић, 63); Те не знам Том учинио то и то кад су га оно последњи пут видели, те не знам Џо реко то и то (све тако неке трице и кучине, али прожете језивим пророчанством) (Твен, 150–151).

тако

и тако даље, и тако ближе – да се означи да неће све бити речено, да ће се изоставити оно што се понавља.

И тако даље, и тако ближе. Није потребно да се наводи проповед до краја (Твен, 41).

тако ми (ти, му) и треба! – разг. *то сам (си, је) и заслужио!*.

Осећао је да је побеђен. „Тако ми и треба...” (Исаковић, 51–52); Али јуче ми је добро вратио. [...] Тако ми и треба (Селенић, 215).

талас

у таласима – у више наврата, згуснуто и у великом броју.

Осећања су ми надолазила у великим и малим таласима и непрестано осциловала између две крајности (Тесла, 13).

таленат

закопати таленат – не искористити своје способности.

– Каже гђа Сида, вратиће се оданде ко хирург и дентист, то јест „џанарџт”, јербо има, знате, лаку и сигурну руку, па су му совјетовали да је гријота да свој таленат закопа овде у овим каљавим селу – вели фрау Габриела (Сремац 2, 274).

тама

прогутала је тама некога – 1. *ишчезнуо је, нестао је, умро је не оставивши траг у материјалном или духовном смислу.*

Милионе прогутала ј' тама, | Црна тама многих тисућлећа | Нико их се више и не сећа, | Но погдеком увек гори свећа (Змај, 84–85).

2. *нестао је под неразјашњеним околностима, тајно је убијен.*²⁰⁷

тамница

бити као у тамници/тавници – *проводити дане без друштва или основних средстава за живот.*

„Овђе сам ти био цијеле зиме као у тавници. Нема ко „добро јутро“ да ми рече” (Ненадовић, 66–67).

тамо

кад тамо – *кад се истиче да је нешто необично, чудновато или да је нешто сасвим другачије од онога што је до тада речено.*

– „Зачудим се”, вели, „шта ће Станко у вајату. Одем да видим нема ли које од кућана. Кад тамо – разбијен сандук и однете паре... (Веселиновић, 61–62); Мислио је да је воли до безумља, сматрао је да је његова страст право обожавање – кад тамо: то је била само сићушна пролазна наклоност (Твен, 27).

ни тамо ни амо (овамо) – 1. *никуда.*

Лагано подигох ведро до камене ограде. Поставих га на њу тако да не крива ни тамо ни амо (Сент-Егзипери, 83).

2. *неодлучно.*

Ухо | хвата сваки надзвучни шушањ, | оно загази између две обале, ни тамо | ни овамо (Савремена лирика – Негришорац, 79).

тамо-амо (тамо-овамо, тамо и амо, тамо и овамо) – 1. *час у једном, час у другом правцу.*

→ **горе-доле.**

Медеја је водила Јасона тамо-амо, певајући тихо док је корачала по кривудавом лавиринту (Гревс 2, 388); Те оману тамо и овамо, | Док Турчина с ногу укинуо (Епске песме 2, 33).

2. *колебајући се чинити противречне поступке.*

– Па ви сте сад, није тамо-овамо, већ нека Бечлика!... (Сремац 2, 297); ШТАНЦИКА: Може бити! Али човек у путу до сталности тумара ваздан тамо и амо! МИЛИЦА: Место тамо и амо, могли сте рећи од Малчике до Малчике (Трифковић, 65).

танак

овде сам најтањи (најтања) – (показујући на врат) у заклињању: *посеци ме ако не говорим истину!*

– А сем тога, само ти још мало изгурај тај живот, и ево, овде сам најтањи ако га не заволиш (Твен, 287).

²⁰⁷ Као да се баш сви труде | Да ме прогута тама. | Јер ја сам незаштићени свједок (<https://polja.rs/wp-content/uploads/2017/07/Polja-505-Internet-12-16.pdf>).

тандара-мандара

тандара-мандара – разг. *каже се кад се воде празни разговори, када се прича нешто небитно, кад се нешто не ради како треба.*

Учитељ филозофије: Физика објашњава начела природних ствари и особине тела; упознаје нас са суштином елемената [...] *Журден*: Тандара-мандара! То је исувише велика збрка (Молијер, 76).

тане

проћи (и сл.) **као тане из пушке** – *проћи (излетети, пројурити и сл.) веома брзо.*

[Џукела] суну кроз гомилу у дивљи трк, и прође кроз вашар као тане из пушке (Нушић 1, 32).

тане му госино! – разг. покр. *доброћудна бачко-банатска псовка.*

– Ала да пасје ноћи, тане му госино! – вели Нића. – Таман за лопове! (Сремац 2, 183).

Тантал

патити као Тантал – *веома много патити, имати нешто надохват руке, а не моћи досегнути (по Танталу, који је, према грчком миту, осуђен да стоји у води која се повлачила када би пожелео да је пије, над којим су висиле гране са укуским плодовима које су се подизале када би покушао да их досегне, а над главом му је висила стена).*

Био сам прождрљив и патио сам као Тантал, али сам живео у атмосфери префињеног и уметничког укуса (Тесла, 32).

танте*

танте за бупе – разг. *једно за друго.*

А после је дочекивао и друге дечаке, како су већ долазили и давао „танте за бупе” – све трамплљавао за цедуље разних боја (Твен, 38).

тањир

на тањиру – *без труда, на готово.*

Нешто слично обећао сам и Рашиди. Рашида, Боже драги! Зашто та шашавка не долази? Да не чека сунце на тањиру? (Олујић 2, 174).

тата-мата

тата-мата – жарг. *онај који је врхунски у нечему, најчешће у свом послу.*

Имала је лепа Ката | уз лепоту сто дуката | па је била тата-мата | за све момке из Баната (Антологија – Ршумовић, 91).

тачка

и тачка – *и доста, и то је све, о томе нема више разговора.* —► **па пунктум.**

„Нећу да спавам, нећу, и тачка” (Антологија – Црнчевић, 118).

крнути напред (и сл.) **нешто с мртве тачке** – *напредовати помало, превладати застој.*

О’Брајан је тврдио да Торнтон има право да саонице ослободи леда, а да потом пусти Бека да ове „крене напред” с мртве тачке (Лондон, 103).

* Ова реч појављује се само у наведеном изразу, као и у изразу *танте за танте*, који има исто значење као израз *танте за бупе*.

светла тачка – *ретка добра особа (ствар) међу свим лошим особама (стварима).*

Беки Тачер је отишла кући, у Цариград, и тамо је имала да проведе распуст – те на тај начин живот није пружао ни једне једине светле тачке (Твен, 188).

слаба тачка – *негативна особина, недостатак у нечему, оно у чему је неко осетљив.*

ЖЕНА (Једва, једва, али већ назире његове слабе тачке и своју моћ.) (Михајловић, 44); – Дедер, дедер, шта? – наваљује старица осјећајући Николину слабу тачку. – Ма шта си се ти ту надовезала кô Благоје на цицвару? – брунда момчина. – Кад си баш тако навалила, питаћу ја и то комесара (Ћопић 3, 45).

ставити (ударити) тачку – *завршити с нечим, дефинитивно прекинути.*

Дај ми боју црну | да нацртам срну || да обојим мачку | да ударим тачку (Антологија – Раичковић, 18);²⁰⁸ БЕНВОЉО: Ту пресеци, ту престани. МЕРКУЦИО: Желиш, дакле, да окончај своју причу уз длаку. БЕНВОЉО: Иначе би ти прича отишла бестрага. МЕРКУЦИО: О, вараш се; баш сам хтео да ставим тачку; јер сам био догурао до самог данцета своје приче (Шекспир, 65).

тачка гледишта – *плеон. становиште с кога се нешто просуђује.*

Разуме се, мајка је мој захтев да скинем сукњу посматрала са друге тачке гледишта (Нушић 3, 44); Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и мога оца, који се необично поносио тиме што му син иде у школу, док ја, посматрајући ствар са реалније тачке гледишта, нисам налазио да отац има довољно разлога поносити се (Нушић 3, 68).

тежак

знати колико је неко тежак – *проценити нечију вредност.*

– Молим те, каква наука? То код нас не може да буде. – Што? – Тако. Знам ја сваки од нас колико је тежак! (Домановић, 213).

тек

тек тако – *брзоплето, не размишљајући.*

Марија Риго: Нећеш, ваљда, да одеш тек тако, да се не испричаш лепо са својом добром старом учитељицом... (Киш 2, 44).

тек-тек – **1.** *ипак при свему том.*

– Па оно јесте, господине – поправља се гђа Сида – али тек-тек, опет ко велим: друго је варош а друго село (Сремац 2, 46).

2. *врло мало, једва приметно.*

Главицом мало тек-тек што креће (РМС, Кост. Ј.)

теле

гледати (бленути, бечити се и сл.) као теле [у шарена врата] – *гледати тупо, бленути не разумевајући, не знајући ништа.*

И, уопште, да се не шалим, и не гледам је као теле, него да је брзо припитомим, иначе... (В. Андрић, 31); Том је чупкао дугме и бленуо као теле у шарена врата (Твен, 46); – О, мој имењаче, невољо моја, а ја још мислио да те јутрос, у свету недјељу, пошаљем у цркву да се и ти зеричак

²⁰⁸ С обзиром на то да се овим стиховима завршава песма, израз се тумачи као фразеологизам.

богу помолиш. Аја, боме, не смијем. Ти би се тамо бечио у светитеље ко теле у шарена врата (Ћопић 1, 44).

тело

није ово тело за опело – *још сам жив, у пуној сам снази.*

ТОШИЦА: – О, Малчика, Малчика! Ти ћеш ме у гроб свалити! Али нећеш! Није ово тело за опело! Ја ћу се хватити укоштац, зваћу их на двобој... (Трифковић, 47).

теме

пасти на теме – фам. *бити луд, правити глупости, полудети.*

– Јеси ли читао? – Боже сачувај; ваљда сам пао на теме (Домановић, 213); – Мислили смо да већ нећете ни доћи. „Можда се предомислио”, разговарамо се: „ваљ’да је пао на теме да дође па да се закопа у овом нашем каљавом селу код толиких красних вароши и толиких варошких фрајлица (Сремац 2, 46).

теменом у земљу ударити – *бити убијен, погинути.*

– Ко ме је од вас дјед теменом у ову земљу ударио?... Дед’, реците!... Нико ме!... Стари ваши, као и ја, побјегоше, да им бар цријева не крче ако зулум морају подносити!... (Веселиновић, 127).

ударити темена – *поздравити се.*

Маринко опет удари „темена” и изиђе из одаје (Веселиновић, 25).

темељ

градити (поставити и сл.) темељ – *а. оснивати нешто.*

„Веру ћу да крепим, православље ширим | Кроз ту маглу сиву; | Темељ ћу да градим, цркву ћу да зидам, | Али цркву живу” (Уметничка поезија о Св. Сави – Змај, 89).

б. дати почетно знање у неком предмету, пружити добру основу за даље учење.

За то, што професор пита, имам одрешену патику. | Школски ми је темељ постављен на глави. | „Зар немаш нимало љубави за математику?” | „Имам, али немам среће у љубави!” (Антологија – Витезовић, 199).

из (до) темеља – *потпуно, сасвим, у највећој мери.* → **из основе (основа).**

– Добро јутро, Симане. – добро и јест – каже Симан, а не устаје пред агом. Ибрага пређе руком преко очију. Као да се свет из темеља заљуљао. Придржа се за једну шљиву (Андрић 2, 323); Старца су обрвале мисли, тешке и црне мисли, па потресају из темеља душом његовом (Кочић 1, 253); Али сем тих познатих и непознатих количина, сем коначних, бесконачних, уображених и полууображених количина које су, као што видите, до темеља заљуљале наше здраво расуђивање, било је у математици и других баука (Нушић 3, 148).

од темеља до врха – *од почетка до краја, све.* → **од врха до дна.**

Тетка Пола је имала да обави породично молепствије. Оно је почело молитвом, чија је зграда од темеља до врха била саграђена све од самих крепких библијских навода који су били међу собом спојени само танким малтером њених личних, изворних мисли (Твен, 33).

температура

температура се пење (и сл.) – *изазива се узбуђеност, немир, комешање, узбуркају се страсти.*

Прошлост се држала упорно у дефанзиви; нови живот, нови људи, нови погледи и нови правци су безобзирно надирали и освајали, уносећи у своје напоре пуно темперамента, тако да тих

година температура нашег јавног живота, за читав један децениј, није силазила на нормалу, а врло се често пела и на четрдесет и један степен, па прелазила гдекад и ту линију (Нушић 6, 6).

тепсија

раван као тепсија – *потпуно раван.* → **раван као стакло.**

Можеш у дугу дану ходити по Мачви, а нећеш видети једног брежуљка; све је равно као тепсија (Веселиновић, 11).

терен

то је нечији терен – *то је област у којој се најбоље сналази.* → **доћи на нечије земљиште.**

Ионако не би разумео. То уопште није био његов терен (Селинцер, 19).

терет

бити некоме на терету – *бити на нечијој бризи, старању, живети на нечији рачун; досађивати некоме.*

– Не бој се! Неће те скоро узети! Не треба ни њему што не ваља, него то оставља нама овде на врату... – ... да се не мучим и злопатим на овом свету кад сам сваком на терету и на путу! (Сремац 2, 221).

терет је некоме пао (спао и сл.) са срца (душе, груди, леђа) – *ослободио се велике брига, лакнуло му је.* → **свали се (скине се и сл.) тежак (сињи) камен некоме са срца.**

Били су смалаксали, али им је са душе спао сињи терет (Твен, 220); „Ићи ћеш у најбољу техничку школу на свету”, одговорио ми је свечано, а знао сам да тако и мисли. Велики терет ми је пао са срца (Тесла, 35); И најзад, кад бедуини по положају и облику кхорова познадоше да је Асуан већ остао за њима, велики терет спаде Идрису с груди (Сјенкјевич, 90); – Да. Нека их Абдулахијева пошта доведе до Фашоде. Нама ће спасти терет с леђа (Сјенкјевич, 125).

терет пада некоме на душу (бити терет на нечијем срцу) – *обузима некога туга, брига.*

→ **стена се навали некоме на срце.**

Храбро, поносито, чиста срца погледа Гереба у очи, а Гереб је тај поглед осетио као неки терет што му пада на душу (Молнар, 100); *Ти си прави терет | На мом срцу бедном; | Да л' ме волеш, Фани, | Ах, реци ми једном?* (Нушић 3, 199).

тесто

мрак (помрчина и сл.) [густ(а)] као тесто – *врло густ мрак, толики да се ништа не види.*

→ **помрчина као у паклу.**

А гледање по мраку усавршио сам у Баба-Рогиној пећини, где је мрак најгушћи, густ као тесто – тако да Баба-Рога од њега меси врло укусне кифле и погачице (В. Андрић, 58);²⁰⁹ Али помрчина као тесто. Обилазише око хана – нигде никог (Веселиновић, 111).

тешко

тешко некоме нешто пада – *некоме је болно при помисли на некога/нешто.*

БИБЕРЧЕ: Пусти. Мојој мајци поздрав испоручи. | Реци јој, молим те, да ми тешко пада | без поздрава њеног што одлазим сада (Ђокић, 15); Пошто је затворио врата за сваки случај је сачекала још неколико секунди, иако јој је то тешко падало (Функе, 15).

²⁰⁹ Владимир Андрић гради хумор, узимајући дословно значење еталона.

ТИ

бити на ти с неким (прећи на ти) – (почети) *ословљавати некога са „ти“; бити близак с неким.*

Пређемо на „ти“. Отада га зовем Гроки, као свог најпоузданијег, такорећи омиљеног пријатеља (В. Андрић, 62); Он је професор на Кембриџу, па се Стеван са њим дописује, што опет сви знају, па већ говори, да је са њим на ти (који не постоји у енглески језик) (Селенић, 213).

гле ти њега! (ње! итд.) – разг. у чуђењу или дивљењу, при благом прекору: *не сме се тако.*

→ **видиш (види) ти њега (њу итд.)!, пази ти ње (њега итд.)!**

ТИБАЛДО: Подносити га нећу. КАПУЛЕТ: Подносићеш га! Гле ти њега! Мораш! (Шекспир, 46).

ТИКВА

покондирена тиква – *особа која се обогатила те на основу тога сматра да је отменија, виша, значајнија но што јесте, уображена, умишљена особа с малограђанским особинама.*

ЕВИЦА: Запретила ми је страшно, зашто каже да нема брата чизмара. МИТАР: Шта, та покондирена тиква? (Стерија, 169).

прсла тиква – ир. *распало се пријатељство, раскинули се добри односи, настала је свађа.*

У којој ће, што кажу, прснути тиква, и догодити се оно чему се нико није надао, и што би се замерило и самим простим парохијанима кад ураде (Сремац 2, 135).

тиква без корена – *особа скромног порекла, рода, значаја, човек без веза, без утицаја.*

– Ама, није ти ни Иван тиква без корена, има и он својих људи... (Веселиновић, 109).

ТИШИНА

мртва (мртвачка, дубока, гробна, мукла) тишина – *потпуни, неми мир, ћутња.*

Били су сами у мртвачкој тишини места на које од почетка цивилизације није крочило ниједно људско биће (Гибинс, 216); – Господине председниче, – рече – сви смо овде, само Гереба нема. После ових речи уследила је гробна тишина (Молнар, 109); Свуда унаоколо, до у недоглед, владала је мукла тишина (Раичковић 1, 12); Мртва, језива тишина, једва чујни шумови (Твен, 83); Дубока тишина; таква гробна тишина да су у том свеопштем муку чули своје сопствено дисање (Твен, 253).

ТЛО

изгубити (не осећати) тло/тле под ногама – **1а. пасти.**

Он је дочекао прсима њен следећи налет, на један нарочит начин, тако да је изгубила тле под ногама (Лондон, 22).

1б. веома брзо трчати.

Петко се врати трком после кратког времена и прелете преко моје спољње ограде као човек који не осећа тло под ногама или пречаге на лествицама (Дефо, 220).

2. не бити више сигуран, губити ослонац, сигурност, подршку. → **завртела се (гиба се и сл.) [некоме] земља [под ногама].**

Потпуно збуњен и ван себе, вратим се у тврђаву, не осећајући, тако рећи, тло под ногама (Дефо, 151).

ТО

па то ти (вам) је! – *не може се другачије, тако је.*

ОТАЦ: Шта имам да му се извињавам. Не могу да платим, па то ти је (Нушић 2, 30); – И почнем лепо, а тек мисли наједанпут пођу у раскорак, скрену и оду на деведесет и девету страну. Ето тако, не умам да размишљам, па то вам је (Нушић 3, 226); – Таман посла, кога ти да бијеш! – Могу, па то ти је! (Твен, 13).

то па то – разг. *каже се кад неко инсистира на нечему, запне за нешто.*

Не паде му на ум ни кућа, ни стара мати, ни Јелица!... То па – то... (Веселиновић, 352); И у том се погледу толико далеко ишло да сам, слушајући свакодневно то па то, почео најзад стицати уверење да сам ја у ствари нека наказа, скрпљена из разних делова тела целе моје многобројне породице (Нушић 3, 28).

Тодор

куку-Тодоре – *рђаво, слабо изведена представа, приредба или нека друга манифестација.*

Тако, као знак како је живот бедно Куку-Тодоре, древна песма брујала је кроза њ, и он је опет нашао себе (Лондон, 33).

ТОК

пође (и сл.) **нешто својим током** – *нешто се одвија на уобичајен начин, онако како је предвиђено.*

Али сувопарно доказивање опет пође својим током и Том је поново био на мукама, те му паде на ум благо што га има, и он га извади (Твен, 51).

ТОП

глув као топ – разг. *потпуно глув.*

То значи да је моје чуло слуха било тринаест пута осетљивије од њиховог, мада сам у то време, тако рећи, био глув као топ у поређењу са оштрином слуха коју сам имао у доба нервне напетости (Тесла, 40).

одговарати (и сл.) **као из топа** – *спремно, без оклевања, с великом сигурношћу, увереношћу одговарати.* → **одговарати (избацили и сл.) као из пушке.**

– А плус б на квадрат равно је а на квадрат плус а б плус б на квадрат! – одговара Спира као из топа (Нушић 3, 140).

спавати као топ – *бити обузет тврдим, дубоким сном, спавати најчвршћим сном.*

→ **заспати/спавати као мртав, спавати/заспати као заклан, спавати/поспати као поклан.**

„Еј, Екли!” И даље ме није чуо. Спавао је као топ (Селиндер, 56).

торањ

дугачак као торањ – *врло висок.* → **висок као бор, велики као јаблан, дугачак као мотка за пајање.**

– Ено како ружно стоји кад Арса грк пође кудгод са женом, па она дугачка ко торањ, а он мали и низак ко патак (Сремац 2, 46).

Тоша

правити се Тоша – *правити се неупућен, необавештен, чинити се невест.* → **правити се луд.**

– Је ли, што се | правиш „тоша”? | – Ко, ја? Среће ми, | немам ни гроша! (Ерић 1, 88).

трава

где удари (прође), ту трава не ниче – уништава све пред собом.

– Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче! (Лазаревић, 234); *Где он прође ту трава не ниче, | Он погледом коси и обара* (Нушић 1, 102).

није траву пасео – разг. *није луд, није наиван, разуме се у нешто.*

„Нисам ја, ваљда, | дојио дрљачу, | и пасо траву, | те мени увек | реп или главу!” (Ерић 1, 42).

ницати (устати) као трава из земље – *појављивати се / појавити се брзо и у великом броју.*

→ **изникнути као гљиве, ницати као печурке.**

– Убијамо их, и што их више сатиремо, то их све више придолази!... То ниче као трава из земље! (Веселиновић, 346); Турци мисле, да је раја шала, | Ал’ је раја градовима глава; | Уста раја ко из земље трава (Епске песме 6, 25).

травка

бити жељан некога као травка росе – *веома желети некога, жудети за неким.* → **ужелети се некога као дете мајке.**

– Станите, да видим људе!... Жељан сам их као травка росе!... (Веселиновић, 183); – Јеси ме пожелела? – Јесам!... – Много?... – Као травка росе! – рече она, а румен јој облева лице... (Веселиновић, 320).

траг

без трага! – разг. у љутњи: *нестани!, губи ми се с очију!*

ФЕМА: Крмачо једна, чекај, научићу ја тебе; ако си nobл, моја си, ако ниси, а ти без трага (Стерија, 193).

бити на трагу некоме – *бити близу сазнања о некоме.*

„Али, он ће да је добије, овако или онако! Кажем ти још једном: На трагу су ти!” (Функе, 15).

губи се траг некоме/нечему – *нестане, ишчезне неко/нешто незнано куд.*

Сличицама се полако губи траг, па временом потпуно нестане (В. Андрић, 45).

заварати (заметати, утрти и сл.) траг (трагове) – **1.** *вешто прикрити/прикривати нешто, уништити, сакрити нешто што може бити предмет кривице, прикрити праве намере.*

Све је тачно извршио и утро сваки траг који је остао од дивљака (Дефо, 231).

2. *отићи/одлазити да се не зна куд, прикрити кретање односно место боравка.*

Принуђен сам да замећем трагове и због ових што ме лове и што ми дахћу такорећи за врат (В. Андрић, 18); Они су познавали сваку стазу, сваки храст, сваки камен, сваку пећину и сваки кутак у шуми и умели увек опасност избећи, траг заварати (Нушић 1, 51).

ни трага [ни гласа] од некога/нечега – *нема никаквих информација о некоме/нечему, нестао је незнано куд, потпуно је нестао.* → **ни гласа ни јава од некога.**

И то је било све – ни трага о човеку који је некада давно подигао ту колибу (Лондон, 111); Сандуци празни, ни трага од накадашњег блага (Нушић 1, 141); Јесење сунце већ је било угријало прохладну сјеновиту јутарњу шуму, а од Јованчета и Мачка још ни трага ни гласа (Ђопић 2, 67).

оставља/остави траг у нечему – *остаје/остане дубоко у сећању.*

Та је појава један доказ више да утисци из ране младости остављају врло дубок траг у души (Нушић 3, 86); Неки догађаји из тога града су оставили неизбрисив траг у мом сећању (Тесла, 45).

отићи (побећи, ишчезнути и сл.) без трага [и гласа] – *потпуно нестати, изгубити се без икаквог гласа о себи.*

То чули ловци | негде из мрака, | па припуцали | из пушака. | А вуци од страха, | децо драга, | побегли у ноћ | без гласа и трага (Антологија – Максимовић, 25);²¹⁰⁹⁰ А нека тамо Еми Лоренс – тако се звала – ишчезе без трага и гласа из његовог срца (Твен, 27); Еро узјахао коња, па отишао без трага, а Турчин савије шипке, па пјешнице к жени (Шаљиве приповетке, 11).

поћи (упутити се и сл.) нечијим трагом (траговима) – *следити некога у идејама, начину живота и сл.* → **поћи** (и сл.) **нечијим стопама.**

А кад ме питаш, казаћу ти! Мени се чини да ћемо моћи попа и кмета завадити! – Како?! – Не питај ме даље! Ево ти велим: пошао сам твојим трагом! (Веселиновић, 112); Напали су га пси, | Као што и сад нападају | Свакога ко се упути Савиним траговима (Уметничка поезија о Св. Сави – Бећковић, 102).

ући некоме/нечему у траг (ухватити некоме/нечему траг) – *пронаћи, открити некога/нешто.* СТРАХИЊА И мени се журило те ноћи, али сам лутао дуго, готово до пред зору, а не успех да му ухватим траг (Михајловић, 118); – Има прво да га ми нађемо. Да уђемо новцу у траг (Твен, 222).

трага*

пасја трага – *погрд. човек лошег рода, из породице слабих моралних вредности.*

Док одједном не стаде као да га лупише по челу и бечећи очи повика: – Ама јеси ли ти то, Танасије, пасја траго? (Ћопић 3, 82).

трен

за (у) трен (тринуће, тренут) [ока] – *врло брзо, зачас, за врло кратко време; у једном тренутку, одједном, одмах.*

За један трен ока видех га пред собом, са уздигнутим рукама, једна му подланица сва у крви (Андрић 2, 45); Он докопа капу, која му беше спала с главе, и побеже... За тринуће ока био је у лугу... (Веселиновић, 36); За тренут ока вода прогута и шајке и товар, само се голи синови спасоше (Веселиновић, 311); У јаву се | и не враћај да је не би неком у трен | изрекао (Савремена лирика – Марчетић, 125); Ето [их] на обали, нашли местанце (душу дало за риболов!), онда бацише удице, и тако рећи у трен ока већ су били награђени (Твен, 126).

тринутак

у тринутку – *брзо, зачас; одмах, одједном.*

Нагао у одлукама, које све одреда доноси у тринутку, у произвољној инспирацији (Михајловић, 39); Врата се поново отворише и у њиховом раму, као на слици, појавише се Знаменски и онај дечак из фијакера. Галама у тринутку престаде (Раичковић 2, 39).

²¹⁰ Занимљиво је како Десанка Максимовић мења ред речи у фразеологизму ради риме, али и стварања неочекиваног ефекта.

* *род, пасмина.*

трепнути

док [оком] трепнем (трепнеш итд., тренеш) – *веома брзо, одмах, у тренутку.* → **док дланом (длан) о длан.**

– Ја сам својим очима гледао роду крај बारे, узела жабу у кљун, па док тренеш оком, она је прогута (Нушић 1, 20); Док си трепнуо а он прегазео Сјеничко поље (Росић, 11); – Док оком трепнеш: гдје си био – нигдје, шта си радио – ништа (Ћопић 3, 112).

не трепнути (не тренути) [очима] – *не узбудити се, не узнемирити се, остати потпуно миран.*

– Лењ је као буба, господине, а хоће да слаже, ама не трене очима а слаже (Нушић 1, 164); Спремно смо дочекали службенике из предузећа | за сахране, ни трепнули нисмо пошто су | сандуком одвалили парче зида (Савремена лирика – Кнежевић, 23).

тресак

здрав као тресак – *врло здрав.* → **здрав као дрен.**

Једном сам опет пао у фрас, и то без икаквог нарочитог разлога, већ више из пакости према доктору који ме је на по сата пре тога прегледао и рекао да сам здрав као тресак (Нушић 3, 28); Добио синчића, па ко јабука, дете здраво ко тресак! (Сремац 2, 10).

трештен

трештен пијан – *потпуно пијан, толико да се не може држати на ногама.* → **мртав пијан.**

Лирски песник Н. Н. једно јутро, трештен пијан, срео се са својим будућим биографом (Нушић 3, 13); – Ето, видите ли, дечице, учинио сам нешто грозно – а био сам онда трештен пијан, земљосан, од пића, изблесавео – јер само ми се то тако види могуће – а сад имам зато да омастим конопац – и право је! (Твен, 193).

тржиште

црно тржиште – терм. синт. *тржиште које не поштује званична правила, законе.*

Актери на црном тржишту постајали све смелији у покушајима да дођу до драгоценог блага (Гибинс, 50).

триста

триста, без попа (кмета и сл.) ништа – *без неке важне личности ниједан скуп није потпун.*

„А-а-а, драги брате комшија, ако ’оћеш весео бити, а ти мораш с нама пити”, па сипа за врат вино; а и иначе је несносан), – онда зло и наопако, да се не проведе лепо и не прође добро и господин попа, кога нарочито зову, и најугледније му место дају за столом, јер због сватова је ваљда и постала она реч: „Триста, без попа ништа” (Сремац 2, 7); – Ах, бадава – вели задовољно поп Спира. – Кажу: „Триста, без попа ништа!” Ако нико није, а оно ћу ја да је преокренем, па од сад нек се каже: „Триста, без црквењака ништа!” (Сремац 2, 209).

трица*

трице и кучине – *оно што је без вредности, без значаја, ситнице, сваштарије.*

– Момчадија!... Момчадија!... Трице и кучине!... Само пиљи девојкама у зубе!... (Веселиновић, 45); Нема ниједан са нешто у глави, јер да имају, они не би бавили том трицом и кучином којима се баве и њих муче (Селенић, 226).²¹¹

* *љуске од самлевеног зрневља жита које при сејању остају у сити, мекиње.*

²¹¹ Приповедач је Енглескиња која не зна добро српски, па погрешно употребљава именице у фразеологизму у једнини.

трошак

о једном трошку – истом приликом, уједно, узгред. → **за исте паре**.

– Место једном, ја ћу трима главама окитити Црну Бару! Наплатићу се са свима о једном трошку!... (Веселиновић, 79); – А ја ћу само да сврнем мало кући, а на ту ћемо страну и ударити, па ћете о једном трошку видети и моју кућу (Сремац 2, 37).

труба

јерихонска труба – терм. синг. рлг. *труба од чијег су се јаког звука, по Библији, срушиле зидине Јерихона и Јевреји ушли у њега*.

Разговарао [је] са старим учитељем, који га је понудио бурмутом, о поп-Спириној беседи, хвалећи га и упоређујући га са не знам којим старим светим оцем и са трубом јерихонском (Сремац 2, 65).

трунка

ни трунке – *нимало*. → **ни за длаку, ни мрве (мрву), ни мрвице, ни оволико**.

У кући нема ни трунке брашна (Раичковић 2, 52).

ту

аха, ту смо! – разг. *каже се када се коначно дошло до сазнања која су се дуго очекивала*.

ЂОКА: Не могу... то је тајна! ВИЋА (значајно): Тајна? Аха, ту смо! (Нушић 6, 74).

е, ту сам те (вас итд.) чекао! (чекала!) – *каже се ономе ко се ухвати да је нешто погрешно*.

Младић: Можда, не знам, можда је требало одбацити обе као две неистините или нетачне варијанте... Разлика није велика... Емил: Е, ту сам вас чекао. Тако смо и поступили. Одбацили смо обе као нетачне и неистините... (Киш 2, 40).

ту и тамо – **1. понегде**.

И сличне природне појаве, скупљане ту и тамо по Свету, за успомену (В. Андрић, 7).

2. каткад, понекад, местимично.

Рекох јој да греша, али се она опет насмеја одговоривши да сви грешимо ту и тамо, мада то није претерано важно (Олујић 2, 57). → **овде-онде (овда-онда)**.

шта/што је – ту је – *свршено је, сада је касно, више се не може поправити, треба прихватити онако како јесте*.

ЛАЗАР МУСИЋ: Што је имало да се каже, казано је! | Што је ту је, сада је касно говорити! (Симовић, 57); – Али, шта је ту је; фала богу кад није и горе! (Сремац 2, 131).

тук*

тук на лук – *једнаком мером*.

Цар пита: *Јеси л' ђегођ у животу Марко?* [...] Марко зато одговара, што се вели, тук на лук: *Јесам, царе, али у рђаву* (Секулић 2, 26).

тур

добити по туру – жарг. **1. добити батине**.

– Хм, види га. Добићеш ти по туру, прислушкивало један. Нијесу још за те таки разговори... (Ђопић 1, 22).

* *ударац*.

2. бити кажњен, претрпети неуспех с тешким последицама.²¹² → **добити по глави, добити по носу.**

потпрашити тур некое – жарг. **1. жестоко истући некога, избити некога.**

Да може нетко невидљив да му потпраши тур (РМС, Божић).

2. најурити некога.

– Сад иди! – потпрашила је тур малецком (Олујић 2, 64). → **прашити некое пете, потпрашити (загрејати) некое табане.**

Турчин

лагати као Турчин – *много лагати.*

„Трговац ти лаже са смијехом, | жена лаже сузе просипљући, | нико крупно кâ Турчин не лаже” (Његош, 188).

туршија

као да је био у туршији – *неуредно.*

Његове књиге изгледале су као да су биле у туршији; његови писмени задаци изгледали су као земљописне карте (Нушић 1, 8).

тушта*

тушта и тма – *врло много, безбројно.* → **плева и мрав.**

Очигледно, ми смо исувише мали да бисмо могли да прочишћавамо вулкане на нашој Земљи. Зато нам причињавају тушта и тма незгода (Сент-Егзипери, 39); – Зар никад ниси видео дијаманте, еј, бре, Хаче? [...] А да знаш само, краљеви, они их имају тушта и тма (Твен, 204).

Ћ

ћилибар**

жут као ћилибар – *веома жут.* → **жут као дукат, жут као злато.**

Постаде глатка и као ћилибар жута свирала у његовој руци... (Олујић 1, 149).

ћорсокак

доћи (и сл.) у **ћорсокак** – *доћи у безизлазан положај.*

Сад се већ читава црква зајапурила и људи већ нису знали шта ће од уздржаног смећа, просто су се давили, а придика је дошла у ћорсокак (Твен, 53).

ћошак

иза сваког ћошка – *свугде, на много места.*

Постављају ми замке иза сваког ћошка, чак и у прашумама где ћошкова уопште нема – толико су упорни (В. Андрић, 18).²¹³

²¹² Нисмо отишли на Брдо код Крања, увредили смо Словенију. Мислите ли да је то корисно за Србију? Некако ми се чини да смо се тако већ понашали, па смо добили по туру (<http://www.politika.rs/>, 16. 5. 2010).

* *велико мноштво.*

** перс. *жута фосилна смола, јантар.*

²¹³ Владимир Андрић најпре употребљава фразеологизам *иза сваког ћошка*, а затим у контексту овај фразеологизам своди на слободну групу речи и постиже хумористички ефекат.

стерати/сатерати некога у ћошак – 1. довести некога у безизлазан положај.²¹⁴ → притиснути некога уза зид, дотерати некога (цара) до дувара.

2. онемогућити некога да лаже или да се понаша лакомислено.

Заиста, руку на срце, стара га је стјерала у ћошак својим шкакљивим питањима (Ћопић 3, 46).

ћурак*

обрнути ћурак наопако – променити начин понашања, поступити другачије него што се очекује. → окренути/окретати други лист.

ЛАВРЕНТИЈЕ: Што год би | Тебе и јада твог, и он и ти | За Розалину бесте; и сад тако: | Обрнуо си ћурак наопако? | Кад је мушкарац постојан ко пена | Може да греши мирно тад и жена (Шекспир, 61).

ћуран

упрскасти као ћуран мотку – жарг. укварити непоправљиво неку ситуацију.

Најзад на часу правописа тако се прописно урољао, и то при најлакшим бебинским речима док није дибидус „упрскао као ћуран мотку” (Твен, 69); – Мислим да је гос’н Џонз намеравао да изводи бесне глисте са тим својим изненађењем, али се кладим да ће да упрска као ћуран мотку! (Твен, 280).

У

убијен

бити као убијен – бити погружен, утучен, сломљен, сатрвен.

– Мени без окршаја нема ведрa дана... ја сам онда као убијен!... (Веселиновић, 403); Фрау Цвечкенмајерка је била као убијена кад је чула да њена присна фрау Габриела зна много више од ње (Сремац 2, 159).

убити

да ме (га итд.) убијеш – никако, нипошто.

ЈУГ А има их који не могу саставити стих па да их убијеш (Михајловић, 60).

уво

бити тврд на ушима – 1. не чути добро, бити наглув.

– Говорите гласније... Она је мало тврда на ушима (Доде, 75).

2. бити немусикалан, немати слуха.²¹⁵ 3. бити неосетљив за потребе других.²¹⁶ 4. чути селективно, чути само оно што му лично одговара, не бити послушан.²¹⁷

²¹⁴ Исламисти сатерани у ћошак, 70% Бенгазија ослобођено (<https://srbin.info/>, 5. 11. 2104).

* тур. *огртач постављен крзном, кожух.*

²¹⁵ За наступ на овом концерту услов није познавање нотног система, нити је сметња ако је неко тврд на ушима. Довољно је било – појавити се са лаптопом (<https://mondo.rs/>, 16. 5. 2008).

²¹⁶ Шта најчешће недостаје мојим саборцима са инвалидитетом? Недостаје лична акција кроз прављење галаме, буке, како би они који су у датом тренутку тврди на ушима схватили озбиљно потребе и поруке особа са инвалидитетом (<https://www.vjesnikslobode.org/>, 15. 8. 2019).

²¹⁷ Саборци су тврдили да је Јово Курсула био тврд на ушима, једноставно није подносио наређења (<https://www.krug.rs/>, 27. 8. 2017).

да ти [му, им итд.] уши отпадно – жарг. у великој мери. → **док ти (му, јој итд.) глава не отпадне.**

У животу нисте видели толико фолираната, сви су пушили да им уши отпадно и галамили о представи тако да свако може да их чује и укапира колико су оштроумни (Селинцер, 135–136).

допре (стигне и сл.) некоме нешто до ушију – чути, дознати нешто.

Ипак, мислила сам, да се то знало, то би се раширило, некако би стигло до мојих ушију (Селенић, 228); Онда је почела да се испреда велика прича око нашег поредовничког млина, која је допрла чак и до дједових ушију и погасила сјај око његовог омиљеног прибјежишта (Ћопић 1, 33).

заљубити се (бити заљубљен) до ушију – јако, лудо се заљубити, бити врло заљубљен.

Марија Риго: Емиле, Емиле, знаш ли да нам је Анди био у оно време заљубљен до ушију у ону малу Јулију Сабо? (Киш 2, 46); – Еле, господин Пера се заљубио до ушију у фрајла-Меланију, па је сваки дан код њих, и доноси јој све лепе немеске књиге, сентименталне и пуне жалостивни' ствари за плакање (Сремац 2, 149).

затворити/затварати уши – не желети нешто чути, знати, разумети.

– Ко затвара уши пред гласом божјим – рече лагано Махди измењеним гласом – тај је само дрво за гориво (Сјенкјевич, 122); Да је г. Пера обратио довољно пажње; да је отворио очи за чисто злато а затворио уши сиренским гласима, – било би све друкчије (Сремац 2, 117).

избија некоме нешто на уши – жарг. нека особина изражена је у превеликој мери.

Очи му се осмехују, доброта му избија на уши, а поверење се око њега шири, мрешка, љеска и просто пенуша (В. Андрић, 95).

извући (истеглити) некоме уши – физички казнити некога.

– Ја док сам добар, добар сам, али немој да ме љутиш, јер ћу да ти истеглим уши, па ћеш да се чудиш! (Нушић 1, 167); Према таквим поетама треба применити исте методе које се према магарцима употребљавају, тј. треба им извући уши (Нушић 3, 187).

један другом до увета – деца, блиска по узрасту, једно рођено после другог.

Његова Миона остаде самохрана с троје сирочади. Два синчића и једна кћи. Све једно другом до увета (Глишић, 226).

крене (и сл.) нешто (обично: вест) од ува до ува – преноси се вест усмено од једног човека до другог. → **иде нешто (обично: вест) од уста до уста.**

За тили час, крену ова прича од ува до ува и обигра целу куглу (Раичковић 1, 7).

напунити/пунити (набијати) некоме уши [нечим] – наговорити/наговарати некога; причати некоме свашта, досађивати некоме.

– Само кад помислим како су га салетили, па му напунили уши!... (Сремац 2, 99); Главна црта свих тих књижевних радова била је размажена и силом измајсторисана сета, јер једна значајна црта била им је необуздани и расипнички излив „бираног језика”, затим нека склоност њихова да вам дотле набијају уши особито хваљеним високопарним изразима и обртима, док се све те речи толико не отрцају да вам већ дође мука (Твен, 180).

наћулити/ћулити (наперити) уши (уво) – *напрегнуто, пажљиво ослушнути/ослушкивати, обратити/обраћати пажњу.*

Уши ћули, куша срећу, | па премишља: Хоћу! Нећу! (Антологија – Змај, 108); Застао је за часак, начулио уши, али нигде звука (Твен, 32); – Их, да им је сад она тамо муниција! – оте се Лазару Мачку. – Која муниција? – начуљи Николетина уши (Ћопић 2, 167); – На де - сно! – оштро и на раздјелке завреча момчина, па кад радња би готова, он пажљиво напери уво и намршти се, опонашајући југословенског каплара. – Слабо, слабо је то, момци. Нисам чуо како су цапнуле цокуле (Ћопић 3, 22).

не веровати својим [рођеним] ушима – *чути нешто невероватно, нешто врло изненађујуће.*

Крунија није веровала својим ушима. Није могућно да јој је кћи казала: нећу (Веселиновић, 166); Било јој је то чудно, неочекивано, што је чула из уста Јулиних; није веровала својим рођеним ушима, па се зато и замислила (Сремац 2, 169–170).

пара нешто уши – *непријатно делује на слух, својом јачином или грубошћу, неугодношћу.*

Уз врисак који је парао уши, пао је у провалију (Гибинс, 334); Громови који нису престајали ни попуштали сада су се расциктали парајући уши урнебесом распрскавања, који је био оштар као бритка сабља и неизрециво грозовит (Твен, 147).

покрити се ушима – *заћутати, признати своју грешку, повући се постићен.*

– Сматрао сам да сам вам припремио мало изненађење за ову свечану прилику, али видим да је оно према овоме испало – једно божје ништа! Има пред овим само да се покрије ушима и да савије шипке! – ето признајем вам од свег срца! (Твен, 282).

поцрвенети до ушију – *јакко поцрвенети, облити се црвенилом преко целог лица, најчешће од стида.*

– Кад јој штогођ кажете, а она поцрвени до ушију па у земљу да пропадне, а већ од унтерхалтунга ни спомена! (Сремац 2, 46); – Ја сам хтела пући од смеја, а он, сиромах, поцрвенио до ушију (Трифковић, 26).

претворити се у уво – *пажљиво, концентрисано слушати, слушати нетремице, с крајњом пажњом.*

Таман он утаначио, таман се разиграше срца хајдучка, таман се све претворило у уво, а чу се лавез... (Веселиновић, 89); Кад је нови учитељ запевао, сви су се људи претворили у уво, а девојке у око, па га слушали и гледали и уживали у појању и персони његовој (Сремац 2, 62); Том је лежао на дивану, око њега сви се претворили у уво, а он везе ли, везе о баснословном доживљају (Твен, 262).

провући некоме нешто кроз уши – *наговестити некоме нешто, тенденциозно обавестити некога о нечему.*

Већ им је поп раније био нешто натукнуо о сликаревој необичној работи и провукао им кроз уши да се код Раде Ћопића купе штокакви – могли би лако бити и нововјерци, који неће војску да служе! – па, све једно с другим, ево ти патроле најприје пред Лазину кућу (Ћопић 1, 67).

пуца му (јој итд.) за ушима – *једе халапљиво, брзо, похлепно.*

Ту се једући ћутало, | ћутећи гутало, | као бедем, као град слога неразрушава – | крцкало се, мљацкало, пуцало за ушима (Антологија – Царић, 300).

седети на ушима – *не слушати, бити непажљив, деконцентрисан.*

Рашидин брат, коначно, није седео на ушима и могу да будем спокојан: то о нама цвркућу већ и врапци на рампи (Олујић 2, 155).

чути нешто својим рођеним ушима – *чути нешто лично, непосредно (а не посредно, из нечије приче).*

Дошла је баш кад су се разговарали с гостом, и док су тражили и хватали мачка, она је имала времена да лепо посматра госта, и запамтила му све, и стас и лице и косу и очи и одело, и својим рођеним ушима чула кад су га позвали сутра – у недељу – на ручак (Сремац 2, 54).

угаљ

црн као угаљ – *сасвим црн, угарављен, прљав.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као катран, црн као мастило, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угљен.**

Цек се окренуо и непоколебљиво погледао у Асланове очи црне као угаљ (Гибинс, 280).

угарак*

бацити (турити и сл.) угарак у нешто – *изазвати пометњу у нечему.*

– Ех, бива, ово ваља! Ово вриједи роба из тамнице!... Сад сам лијепо, без по муке, турио угарак у обје куће... (Веселиновић, 58); *Географ*: Ја бих њега у апсу, у школски подрум, па да се потпуно увери о помрачењу сунца, јер такве су песме кадре да баце угарак у домаћи живот и онда није никакво чудо што код нас има толико бракоразводних парница (Нушић 3, 187).

спотаћи угарке – *распламсати свађу.*

– Заваде се двојица – шапуће он – а ја тамо те спотакнем угарке (Веселиновић, 25).

угљевље**

гасити угљевље – терм. синт. у народном сујеверју *бајати и лечити гасећи жар водом којом ће се напојити болесник.*

Али, и упркос те њихове одлуке и упркос свима прашковима које сам једнако гутао, ја се никако нисам знојио. Најзад, покојна мајка, стрепећи пред опасношћу пред којом сам био, позва неку тетку-Насту, жену Стеве сапунције, да ми гаси угљевље (Нушић 3, 166–167); У воду у којој се гаси угљевље меће [се] бајалица, босиљак и три зрна црна пасуља (Чајкановић, 39).

угљен

црн као угљен – *сасвим црн, угарављен, прљав.* → **црн као абонос, црн као зифт, црн као катран, црн као мастило, црн као ноћ, црн као мртвачки покров, црн као угаљ.**

Према снежним каучуковим пузавицама промицали су понекад као шумски духови мали мајмуни жалосници, потпуно црни, само с белим репом, белим пругама по боковима и истим таквим залисцима, који су им окруживали као угљен црно лице (Сјенкјевич, 180).

узао***

не имати узда на језику – *не устручавати се казати своје мишљење.*

* комад запаљеног, делимично изгорелог дрвета.

** жар у ватри, у пећи, разгорели дрвени угаљ или дрво.

*** чвор.

Ко ће први дохаберити дједу о свему томе, није се знало. Сумњало се на неку Микачу, гром-бабу, удовичетину, која је знала и косити барабар с мушкарцима, а иначе није имала узла на језику (Ћопић 1, 33–34).

узгред

узгред [буди] речено – *да и ово успут кажем.*

Потрчим што брже – а то, узгред буди речено, не беше одвећ брзо, пошто сам био натоварен (Дефо, 224); Све док провиђење функционише ја сам заштићен од опасности која долази од прекомерног рада, која прети и другим изумитељима, и, узгред речено, мени не треба одмор који је неопходан већини људи (Тесла, 68).

узда*

глодати узду – *бунити се против надзора власти.*

„Миш у тикви – што је него сужањ? | Узду глодат – да се леме зуби!” (Његош, 188).

попритегнути некоме узду – *увести строг надзор, строгу власт.*

„И да раји узду попритегнем, | е је раја кâ остала марва” (Његош, 188).

попустити узде некоме – *олабавити строгу контролу, строгу власт.*

„Он је био човек који се могао зауздати и добро употребити, али био је опасан када су узде попуштене” (Гибинс, 177).

уздуж

уздуж и попреко – *1. свуда, у свим правцима.*

Одатле се видео читав терен по коме су јурцале обе екипе, крљајући се уздуж и попреко (Селинцер, 8); Пролуњали смо те јесени уздуж и попритеко кроз читаво наше село (Ћопић 1, 80).

2. потпуно, темељно, са свих страна.

Погледах га, погледах уздуж и попреко, и – најзад одлучих (Нушић 6, 12).

3. сви.

Узбунила се национална Синагога удуж и попритеко у нервозном надвикевању (Матеш., Крлежа 12).

узет

лежати (и сл.) као узет – *лежати (и сл.) укочен, не мичући се уопште.*

Дотрчаше као без душе, а он је лежао као узет, ниједним удом није могао маћи... (Веселиновић, 204).

узети

како се узме – *може бити и овако и онако.*

– Ето, зар то – није рад? [...] – Па сад, како се узме, неком рад, неком није (Твен, 21); А није се ни одмарао у правом смислу речи, већ само како се узме (Хемингвеј, 60).

* део јахаћег или теглећег прибора за обуздавање коња у кретању, двоструки кожни каиш, везан за ђем, који се ставља животињи (најчешће коњу) на главу и служи за управљање животињом.

укопан

стати (остати и сл.) као укопан – не маћи се с места од запањености. → **стојати (седети и сл.) као закован, стојати/стати (застати и сл.) као окамењен, стајати (стојати) као скамењен.**

Ватра осу... Турци стадоше као укопани (Веселиновић, 287–288); Кад мајка паде, јаренце остаде као укопано крај ње (Дефо, 63); Диже батину и викну: – Не мрдај! И сви стадосмо као укопани (Нушић 1, 166).

укруг

вртети се укруг – *остајати увек на истом, не моћи наћи решење.*

– Људи се – рече Мали Принц – гурају по брзим возовима, али они више ни не знају шта траже. Тада се буне и врте укруг... (Сент-Егзипери, 82).

улица

наћи се на улици – *1. остати без посла, без трајних прихода.*

Затим овај покрет узе и шире размере, те у скупштини паде и једно кратко питање: „Зна ли г. министар и води ли о томе рачуна што се у државну службу увукао и један човек који је свршио универзитет?” После тога, разуме се, није ми било више опстанка и ја сам се једнога дана опет нашао на улици са Q. b. f. f. s (Нушић 3, 219).

*2. остати без стана.*²¹⁸

улога

играти улогу у нечему – *веома утицати на нешто, у великој мери доприносити нечему.*

До које је мере машта играла улогу у мом детињству могу да илуструјем још једним чудним искуством (Тесла, 13).

уље

наливати (доливати и сл.) уље на ватру – *распиривати бес, непријатељства, погоршавати већ лошу ситуацију.*

Марија Риго: И ти, Анди, само наливаш уље на ватру... Говорите, брате, о неким лепшим стварима, о музици, о сликарству... (Киш 2, 51).

ум

имати некога/нешто на уму – *мислити на некога/нешто, памтити, водити рачуна о некоме/нечему.*

Имајте на уму да је све то био плод узнемиреног ума и нестрпљиве нарави човека који је пао у очајање (Дефо, 189); – Има и мене | богић на уму! (Ерић 1, 51); – Стеван Првовенчани је умро 24. септембра 1228. године, али ваља имати на уму да се сва политичка радња тога владара развија пре његове смрти (Нушић 3, 110).

падне/пада (дође и сл.) некоме нешто на ум – *одједном сине идеја некоме, управо помисли на нешто, досети се нечега.* → **дође (дошло је итд.) некоме нешто у главу, падне/пада (дође/долази) некоме нешто на памет.**

²¹⁸ Кад га је породица каштелана, после љубавне везе с њиховом ћерком Јадвигом, избацила, нашао се на улици (http://www.fil.bg.ac.rs/fpregled/pk/biblioteka/Rosic_Istorija_poljske_knjizevnosti_do_1914.pdf).

И сам се чуди откуд му на ум падају те смеле речи, од којих је потоња увек слађа од прве (Андрић 2, 324); Ал' што не зна цело село, паде на ум једној – баби! (Антологија – Бешевић, 224); На њему се зауставише испитујуће очи – дао би он све на свету да му је само иоле шта под руком да одговори. Али све снеруке, ништа да му дође на ум (Твен, 243); – Хех, шта њему паде на ум! – дочека дјед некако с висине и не обраћајући се мени него самарцији. – Хоће да докучи мјесец (Ћопић 1, 24).

пореметити умом – *полудети, шенути*.

Од великог бола, моја мајка је сасвим пореметила умом (Киш 1, 78).

сићи с ума – *полудети, шенути памећу, не бити при чистој свести*. → **сићи с памети**.

Лупајући се по лицу и глави, па опет певати и поскакивати, као да је сишао с ума (Дефо, 227); РОМЕО: Рече, канда, да је | Ваљало да се уда Ђулијета | За Париса: да л' тако? ил' сам снио? | Ил' сићох с ума па овако мислим | Што Ђулијету он сад помену? (Шекспир, 125).

сметнути/сметати некога/нешто с ума – *заборавити/заборављати некога/нешто, изгубити из вида некога/нешто*.

– Људи су заборавили ту истину – рече лисица. – Али ти не треба да је сметнеш с ума (Сент-Егзипери, 75); Викали су на њу, пријетили јој и чак је тјерали камењем, али тиха радознала дјевојчица склонила би се само за кратко вријеме и тек је дјечаци сметну с ума, а она већ вири иза неког жбуна или шушкајући излази из висока кукуруза (Ћопић 2, 17); Печални Јовица, напола мртав, ипак није сметао с ума да је он још политички делегат у воду и да му ваља интервенисати при свакој неправилности (Ћопић 3, 147).

узети се на ум – *добро промислити, добро пазити на своје поступке, обично у тешкој ситуацији; опаметити се*. → **узети се у памет**.

– Ћиро, узми се на ум! Ћиро! Одма' идем у род; идем у бели свет ако тај грубијан не повуче што је заслужио! Идем, Ћиро, куд ме очи воде а ноге носе, и ти гледај шта ћеш без попадије; да те видим онда шта ћеш! (Сремац 2, 192).

умесити

умешено па обешено – *оно што се постиже без личног труда, заслугом других*.

„Истина, без муке и труда нема хлеба, али мени се увртило у главу да ме у планини очекује умешено па обешено” (Нушић 1, 112).

уписан

[леп] **као уписан** – *изузетно леп, прелеп*. → **леп као девојка, леп као са плаката, леп као слика, као од шећера**.

Могло му је бити нешто преко тридесет година, крупан, крупнији од свију у дружини, смеђ, лепих брка, леп као уписан (Веселиновић, 120–121); ДОЈКИЊА: Муж, госпођице! Госпо, какав муж! | Пара му нема – као уписан! (Шекспир, 37).

усијање

бело усијање – *крајња граница (напетости, узбуђења и сл.)*.

Снажна мећава, ветар који је секао као нож у белом усијању, и помрчина присилили су их да потраже коначиште (Лондон, 35); Он мисли! – забила је нос у књигу и по томе сам знао да је наелектрисаност у кући достигла ниво белог усијања (Олујић 2, 32).

услуга

бити некоме на услузи – *бити спреман да се некоме помогне.* → **бити некоме на располагању.**

Износе многе врлине његове, од којих за многе нико живи дотле није знао, а највише зна да приповеда каква Вавика или Бетика, каква Швабица, која се ту нашла и била на услузи збуњеним домаћинима (Сремац 2, 12).

усна

на уснама је некоме нешто – *замало је рекао нешто.*

Срца су их болела; и зато су постали преки у говору, а тешке речи биле су им прве на уснама ујутру и последње у ноћи (Лондон, 79).

отима се (отргне се и сл.) некоме нешто с усана – *а. нехотице изрекне нешто.*

Ова размишљања спопадоше ме другог или трећег дана болести и у жестини грознице и страшне гриже савести отргоше ми с усана неколико речи које звуче као молитва (Дефо, 92).

б. жели нешто да каже.

Тако је говорио Алекса, а овамо једнако му се отимало са усана: ама, ти ниси цаба дошао!... (Веселиновић, 332).

сиђе некоме нешто с усана (пређе некоме нешто преко усана) – *каже нешто.*

– Овај то не би никад учинио. Преко његових усана никад не би прешла тајна!... А ми тако учинисмо с њим!... (Веселиновић, 153); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Носим ти вест о кнежевоме суду. РОМЕО: Је л' његов суд од страшног суда блажи? МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Пресуда блажа с усана му сиђе: | Не смрт за тело, већ прогонство тела (Шекспир, 86).

ујести се за (угристи) усне – *а. рећи што не треба; покајати се због изговореног.*

– Сећам се баш једанпут рече: „Он је Турчин, а Турчин не може нама добро мислити! Ја бих волео да ме он турски поздравља”. Крушка се уједе за усне... али се насмеја: – Ха-ха-ха-ха!... (Веселиновић, 144).

б. нагло ућутати да се не би рекло нешто што не треба, не довршити исказ схвативши да је неумесан.

И угризао је усне, кад год му је њена неверност на ум дошла (РСАНУ, Рув. К. I, 95). → **угристи се (ујести се) за језик.**

успомена

преселити се у успомену – *еуф. умрети.* → **прећи (и сл.) у вечно блаженство, отићи у вечност, прећи (и сл.) у вечни покој, поћи на последњи (вечни) пут, отићи (одјашити и сл.) на онај свет.**

Јарац двогодац се преселио у успомену, а из пећине, надомак моста удари прави поводањ – читаве две реке (Росић, 18).

уста

дати нешто у жива уста – *помоћи некоме.*

– Е, знам и ја те ваше филозофије! Знам ја, ако ћеш, и „земља јеси, у земљу отидеши”! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! Видите: то је чисто... како да кажем?... то је страшно погледати! Довде одсечено, – а човек хоће хлеба! (Лазаревић, 236).

завезала се некоме уста – *престати говорити, заћутати.* → **завезао (свезао) се језик некоме.**

– Па шта су ти се завезала уста кад их имаш, фала богу, па да им кажеш да ваљда још неко седи у овом сокаку? (Сремац 2, 137); – Ал’ које ми и асне од њега, кад ће ми се, знам, завезати уста ко звоно на Велики петак, па нећу умети ниједне кад дођем пред његову екселенцију (Сремац 2, 194).

запечатити уста са седам печата – *ћутати по сваку цену, не одавати тајну.*

Преко дана, захвалност Мафа Потера усређавала је Тома, био је сав срећан што је проговорио – али ноћу је Том жалио што није уста запечатио са седам печата (Твен, 200).

запушити (завезати и сл.) уста некоме – *ућуткати некога, приморати некога да престане да говори; својим мишљењем ућуткати некога.* → **завезати језик некоме.**

ВОЈИН Издаја увек завеже уста у чвор кад се нађе пред лицем правде и казне (Михајловић, 106); ЛАЗАР МУСИЋ: Било би боље да припазиш шта говориш! | ЛЕВЧАНИН: Да би ми неко запушио уста, | морао би да буде барем кнез, | а не кнежев сестрић! Мусави Мусић! (Симовић, 58).

иде нешто (обично: вест) од уста до уста – *преноси се усмено вест од једног човека до другог.*

→ **крене (и сл.) нешто (обично: вест) од ува до ува.**

Хабер оде од уста до уста, | То зачуше мали и велики (Епске песме 2, 88); И просу се шапат, болан и дрхтав шапат, од уста до уста: – Рељин брњаш осванџ мртав у бари (Кочић 1, 256); ДАВИД: Од уста до уста, док и царевина не дочу (Кочић 2, 196).

излети некоме нешто из уста – *изговори се нешто изненада, неочекивано, нехотице, неопрезно.*

Зато јој псовка умјесто да излети из уста силази низ гркљан и дави је (Савремена приповетка – Братић, 114); Одоше делије, али остадоше ладолежни гајеви, причљиви курири, свезнајући интенданци и приштапска братија, остадоше спори сутони и љетње вечери, а већ ти из уста излети прича о твом некаквом јунаштву (Топић 3, 146).

из твојих уста у божје уши! – *каже се кад се жели остварити оно што је неко рекао.*

– Изгурали смо ти тај твој цукелски посао, тестерашу људских костију, а сад имаш да нам се издужиш за још пет кинти, иначе мртвак не мрда одавде. – Из твојих уста у божје уши! Нема ту врдања! (Твен, 88).

испирати уста с неким (исплаче се нешто по нечијим устима) – *говорити јавно о туђој несрећи (оговара, олајава се неко).*

„На моју кућу нико до данас није пружио прста, нити ја хоћу да се име моје ћери исплаче по свачијим устима и стоји на Вашој сулудој књижи” (Домановић, 211); – Господин’ Ћиро, – викну императивно поп Спира, – ћер да сте ми оставили на миру! Не испирајте уста с њом! Њу ми оставите на миру (Сремац 2, 141).

казати некоме нешто из уста – *усмено рећи.*

„Ако томе писму не верујете, питајте базрђанбашу Петра Ичкоглију или Јанка Зазића из Скеле и Еладију из Забрежја, они ће вам из уста све казати...” (Прота Матија, 93).

медна уста – *песн. заносне усне, пуне сласти.*

Срето’ драгу наред моста, | Пољуби’ је једном, доста, | Осташе ми медна уста; | Баш ко да сам шећер јео, | Шећер јео, шербе пио (Народна лирика 2, 70).

мртва уста не говоре – нар. посл. *не може сведочити онај ко је умро.*

Ако се непријатељ само макне, „сјурити му до балчака”, јер „мртва уста не говоре” (Твен, 117).

не затварати уста – *непрестано говорити, брбљати.*

– Гледај га само: никад уста не затвара, никад не мирује, ватрица некаква у њему гори (Ћопић 3, 100).

отворити уста – *проговорити, почети говорити.*

Није ми јасно због ког ђавола не могу да говоре нормалним гласом. Увек тако дволично звуче, чим отворе уста (Селинџер, 109); – Па да, господа ти нијесу дала уста да отвориш – окуражи се онај четник (Ћопић 3, 91).

отети (узети) реч (нешто) некоме из уста – *рећи оно што је управо неко други хтео да каже.*

– Тачно, то си ми из уста отео! – гракну Николетина. – Видиш како тај друг четник лијепо схваћа (Ћопић 3, 91); ДОЈКИЊА Још да доживим да се удомиш, | Па ништа више не бих желела. ГЂА КАПУЛЕТ: Узе ми реч из уста. Баш сам хтела | О удомљењу да поразговарам (Шекспир, 37).

откидати од својих уста – *несебично давати и оно чега је недовољно, претерано штедети, гладовати.*

ДАВИД: Онда сам имô једну краву, добру, дебелу краву. Од уста сам своји’ откидô па сам њој давô (Кочић 2, 195); – Поп Васа га шиље и, што кажу, откида од своји’ уста да му син штудира, па да временом буде од њега човек, а он – измишљава све којешта (Сремац 2, 173).

слушати некога отворених уста – *веома пажљиво слушати некога.*

Са наслаганих дрва декламовали су га ратоборно онима доле, који су те речи такође знали напамет, али су их слушали отворених уста (Молнар, 106); Седефна Ружа слушала ју је отворених уста (Олујић 1, 27).

с пуним устима нечега – *стално и похвално говорећи о нечему.*

С пуним устима хвале, по одласку њиховом, купио је кокице дувана што су они из својих лула истресали, па је то после пушио... (Веселиновић, 22).

уста од увета до увета – *врло велика уста.*

Сад свира и теже пијесе, које се простацима и не могу допасти, а поучава је један Пемак („кинстлер” у тим пословима), један млад, блед плавушан са малом ретком брадицом, и устима од увета до увета (Сремац 2, 295).

Ф

фалити

не сме фалити – *свакако.*

– Мора да се нешто преко нас подсмевала, не сме фалити, то је Спиро, ко ајмол ајнц; јер што ја видим, то је виђено, Спиро, па пунктум! (Сремац 2, 100).

само ти (му, јој итд.) то фали! – ир. *то ти уопште није неопходно.*

– А сем тога, и она школа, тек што није почела, па и ту је требало да ми живот преседне, још ми је само она фалила! Е, њу, вала, не бих могао да претурим преко главе! (Твен, 287); КАПУЛЕТ: Мач мој дуги дај ми! ГЂА КАПУЛЕТ: Не, штаку, штаку! Мач ти само фали! (Шекспир, 25).

флека

вадити флеке – *поправљати лошу ситуацију.*

Јер ваља знати да те биографске кројачке радње не кроје само нове биографије, већ врше и све остале послове: прерађују старе, пеглају, ваде флеке, преврћу их и крпе тамо где се на којој биографији појавила рупа (Нушић 3, 15).

флиспапир

као флиспапир – *веома танак.*

Сви оброци су били веома квалитетни и изврсно припремљени али количински недовољни хиљаду посто. Режњеви шунке, које је секла моја тетка, били су као флиспапир (Тесла, 32).

форма

бити на једну форму – *бити исти, сличан.*

МИЛИЦА: Ћутите, господине, ја вам не верујем ни речи! Сви сте ви мушки на једну форму, особито наспрам женских (Трифковић, 65).

бити у форми – *бити у нечему добар, изванредан, бити способан, спреман за нешто.*
„Нисам баш нешто у форми ноћас. Имао сам тешку ноћ” (Селиндер, 105).

на нечију форму – *на нечији начин.*

„А добро си казо откуд ти само паде на памет то? А чули смо, – кажу они, – да су сви Иђошани на твоју ворму паметни!” (Сремац 2, 125).

форме ради – *ради пуког задовољавања конвенција, тек да се удовољи обичају.*

ГОСПА МИЦА: Отићи ћу му колико данас, па ћу га умолити да да детету какву државну службу, онако форме ради, колико да прима плату (Нушић 5, 66); Што је одрицао, то је било тек онако, форме ради, и што је такав обичај: одрицао је из начела (Твен, 174); Штавише, те ћушке нису биле форме ради, већ и те како праве (Тесла, 26).

фотеља

узјахати фотељу – *добити функцију, доћи на власт.*

АРСА: А сад? Сад не јаше више моје стопало, него узјахао министарску фотељу, па не чека ја да му вичем, него сам виче: „Опса са!” (Нушић 5, 48).

фрас*

пасти у фрас – *пренерозити се, запањити се.*

Немојте пасти у фрас: | штене је постало пас (Антологија – Стојиљковић, 234).

фурија**

као фурија – *веома брзо и нагло.*

* нем. грч који настаје од страха (нарочито код мале деце).

** лат. разбуђена особа, свадљива жена (по Фурији, староримској богињи освете).

– Шта! Сида протиница! Гром је спалио и тебе с њоме заједно! Доста! – грмну рђа Перса и залупи врата за собом, па оде у кујну ко фурија (Сремац 2, 256).

Х

хабер*

ни хабера немати – заст. *не бринути, не хајати, не марити*.

У иједу и тој муци љутој | Не шће викнут’ ни призвати слугу, | За сеиза ни хабера нема, | Но сам оде к ђогу у ахаре (Епске песме 2, 18); „Оседлаћу г’ седлом сребрнијем, | А покрити чохом до копита, | Прије чохе пули-рисовином | Искићеном и сребром и златом.” | За то Радул ни хабера нема (Епске песме 6, 96).

хаљка

хаљку на батаљку** – *покупити своје ствари на отићи*.

– Тавори се, господин-попо, од талијанског рата и откако изиђоше ове сексеруше банке, све горе; па док могу, – добро, а кад удари руда у брег, а ја ћу, што кажу, „аљку на батаљку”, па ил’ у Срем преко, ил’ још даље у Сервију... (Сремац 2, 204).

хартија

бацити (стављати и сл.) нешто на хартију – *написати/писати нешто*.

Почео сам озбиљно да разматрам свој положај и околности на које сам ограничен, те их сад стављам на хартију, не толико да то остане некое ко би дошао после мене, [...] колико да ослободим мисли од свакодневних тешких питања која жалосте душу (Дефо, 67); Забранио ми да се при решавању задатака служим оловком, захтевао је да их пером калиграфишем, да све добро промислим пре но што бацим на хартију (Миланковић 1, 166–167).

покрити кућу хартијом – *сазидати кућу задужујући се на менице*.

Капетан је опет озидео кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је, истина, као што се каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав (Лазаревић, 244).

хвала

хвала му (јој, им итд.) где чуо и не чуо – *много, у највећој мери му (јој, им итд.) хвала*.

ДАВИД: ’Вала царевини, нашој премилостивој земљаној влади и славном суду, што сам и ово мало снаге очувô! ’Вала им ће чули и не чули!... (Кочић 2, 193).

хијена

церекаати се као хијена – *много се смејати, церећи се, без разлога се смејати*.

Били су идентични морони као и они што се у биоскопу церекају као хијене нечему што уопште није смешно (Селинцер, 92).

хлеб

бадава јести хлеб – *ленчарити, не радити ништа*.

* тур. *глас, вест, порука*.

** **хаљка** – деминутив од *хаља (хаљина)*; **батаљка** – *штап, батина*.

Тек понекад лане, погледа сумњиво на ту страну од времена на време, као да прогунђа нешто на форму: хм, ајд, ајд! а затим се смирио, легао је и продужио спавање „лењштина једна, што бадава једе хлеб” (да се послужим речма којим га је попадаја често грдила мрзећи га и замерајући му нарочито што је постао непоуздан, па неће да лаје на Жужине многобројне курмахере) (Сремац 2, 40).

биће некоме хлеба – *моћи ће да живи од сопствене зараде.*

– Али док је његових руку и алата, биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо (Лазаревић, 233).

воли нешто више него хлеб да једе – разг. *много воли нешто.*

А више воли једно злодело да учини него хлеба да једе (В. Андрић, 66).

зарађивати/зарадити [за] хлеб – *обезбеђивати/обезбедити средства за живот.*

Сирота мала је била приморана да зарађује хлеб и да свугде по салашима помало надничу (Доде, 15); У популарном српском роману „Рајко од Расине”, од Ч. Мијатовића, стара Српкиња, која живи у највећој беди и пере туђе рубље да би зарадила за хлеб, неће ни за какав новац да да своју саксију са босиљком (Чајкановић, 37).

јести нечији хлеб – **1.** *бити на нечијем издржавању.*

Неко ко једе његов хлеб морао би да има више љубазних речи у устима. Рекох да је прекрасан његов хлеб и да нисам срео много очева који се тако труде (Олујић 2, 161).

2. *служити код некога.*

„Но у цара сто хиљада војске | Некаквога царевог спахије | Што имају по земљи тимаре | И што једу љеба царевог” (Епске песме 2, 14).

јести/појести с неким хлеб и со – *живети с неким у заједници; наживети се у слози и пријатељству.*

– А, богами, жао ми га је као рођеног брата!... Шта сам ја соли и хлеба с њим појео!... и то више у његовој кући него у својој... (Веселиновић, 145); – Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући с покојним Сибином!... Сачувај, боже!... (Глишић, 227).

јести свој хлеб (најести се хлеба) – *издржавати се својим радом, имати посао, запослење.*

МУЗИКАНТ: Не’ш се ти леба најести од певања! (Ковачевић); Али је село ко свако село: свој хлеб једе, а туђу бригу води (Сремац 2, 165).

јести хлеб (хранити се хлебом) – *живети.*

Он је – сељак. Орао је и копао те се хлебом хранио; а то су му и стари чинили (Веселиновић, 21); „Даћемо ти коња још бољег, | и још прида стотину дуката, | и сувише рало и волове, | пак ти ори те се љебом рани” (Епске песме 1, 83); Таквих се мјеста човјек сјећа с првим сумраком: а заборавља их с пијевцем зорњаком, који гласно најављује крај свакој чаролији: – Готово је, а сад на посао, ваља и јутрос љеба јести (Ћопић 1, 29).

криво зарађивати свој хлеб – *тешко радити да би се обезбедила средства за живот.*

ТАСА: Јуче су ми опет мет'ли на столицу четири ђачка јексера за цртање, окренули вршкове нагоре, а ја сео и опет се искрвавио. Не, бога ми, господин-Жико, ово се не трпи више! Ја могу слободно рећи да криво зарађујем свој хлеб (Нушић 6, 61).²¹⁹

насушни хлеб – *храна, оно што служи за издржавање, живот, опстанак.*

Неспутани телесним или умним радом, непродани у ропство насушног хлеба ради, немрцварени тешким приликама (Дефо, 7).

остати без хлеба – *гладовати, бити незапослен.*

– Суђено, зар под старост да останем без хлеба, зар под старост да просим? (Нушић 1, 141).

отхрани (дохрани) некога хлебом – *издржавати некога.*

„Мене није ни отац орао, | пак је мене љебом одранио” (Епске песме 1, 83); „А камоли кад подвикне Турчин, | и поцикне коњиц под Турчином, | од стра'а ћеш изгубити главу; | па што ћ' тужан после тебе баба? | Ко л' ће бабу лебом доранити?” (Епске песме 5, 87).

ход

у ходу – *успут услед недостатка времена или недовољне посвећености.*

И рука моја послушно | на начин диван | грли чудо светлеће у ходу (Савремена лирика – Петровић, 11).

хор

у хору – *у један глас, сви заједно.*

Одох кроз ноћ, пуну кречетања (жабе су ме пратиле у хору!) (Антологија – Ћопић, 340); – А сада, можете ићи! – Слуга покоран! – чуло се у хору и сви се покренуше (Молнар, 77).

храна

брза храна – терм. синт. *храна која се купује у готовом облику, која се може одмах конзумирати.*

Хвале вредни изузеци најбоље потврђују да су такви новинарски полуфабрикати, у ствари, путописни пачворк, односно, публицистичка брза храна (Огњеновић, 31–32).²²⁰

душевна храна – *оно што подржава, бодри дух.*

И, разуме се, ту долази сладак смеј; и пријатељи се журно растају да ту пријатну новост пронесу дале. То постаде душевна храна друштва (Домановић, 214); Истина, он се правио као да га не види како га гледају и да не чује примедбе којима га прате кад мимо кога прође, али то му је била душевна храна које се није могао довољно насладити (Твен, 160).

храна за очи – *нешто што веома лепо изгледа, што прија очима.*

И ви се чудите, кажу ми, да су црнци тако весели. Ево да не морајући ни прстом мрднути да би помогли да ове рађају, гране им дају хлеб, чоколаду, шећер, млеко, воће, и цвеће које је храна за очи!” (Петровић, 28).

²¹⁹ Нушић у контексту остварује дословно значење групе речи и фразеолошко значење.

²²⁰ Јасно је да у наведеном примеру термилошка синтагма *брза храна* није употребљена у свом основном значењу, већ представља метафору за оно што се брзо ствара и није неког квалитета. Међутим, како овакво значење није потврђено с више примера, сматраћемо га индивидуалном творевином писца Виде Огњеновић, која је у термилошкој синтагми *брза храна* оживела фигуративно значење именице (*оно што подстиче развој нечега, што га одржава*).

Христ

ако за Христа знаш (знате) – у молби, при преклињању. → ако бога знаш (знате, заст. знадеш) (2).

Људи, удависте ме. Не гурајте више, ако за Христа знате (Ћосић, 42).

Христe боже! – у чуђењу, дивљењу. → боже мили (мили боже, благи боже, свети боже)!, бого [мој] мили (милостиви и сл.)!, Господе боже!.

– Христe боже, нисам знао да је толико велика (Хемингвеј, 53).

хтети

ако хоћеш (хоћете) – може се и то рећи, штавише.

По професору, на пример, знак питања би требало увек ставити на крају упитне реченице, док у животу знак питања се може ставити иза речи: поштење, љубав, родољубље, племенитост, добротинство, верност, пријатељство итд., па биле те речи у средини или на крају реченице. Или, ако хоћете, знак питања у животу можете ставити свуд где вам је воља и, верујте, увек ће бити на своме месту (Нушић 3, 97–98).

[али] хоћеш! – за изражавање изненађења приликом неког неочекиваног догађаја.

То мирисаво вино, које је толико волела, које ју је грејало, које јој је давало крила, свирепо су јој доносили ту [...], а онда, пошто би јој се ноздрве напуниле мириса, – хоћеш! – лепо пиће црвена сјаја одлазило је све у гуше тих неваљалаца... (Доде, 44); Али хоћеш, насред моста стоји јарац двогодац (Росић, 18).

не хтети ни знати за некога – напустити, занемарити некога, не хтети имати посла с неким.

Цар зажели дознати да ли се заиста више зна кад се наново проживи, па заповеди да и њему одсеку главу, и да га девојка живом водом проживи. Пошто цару одсеку главу, царска кћи не хтедне ни да зна за њега (Бајке 1, 98).

не хтети некога ни погледати – презирно се односити, понашати се према некоме.

Међу фокстеријерима се држао гордо, а Тутса и Изабелу није хтео ни да погледа, јер он је био цар – цар над свим што гмиже, и пузи и лети (Лондон, 7).

не хтети [ни] чути – одлучно одбијати, противити се.

МАРИЦА: За то год да ми говориш, нећу да чујем, разумеш ли ме? (Нушић 6, 25); – Па навалио и Сид, а она ни да чује (Твен, 22).

хоћеш-нећеш (хтео – не хтео) – без обзира на то да ли се жели или не, у сваком случају, милом или силом, мора се.

Хтели-не хтели, морали смо негде изаћи на обалу за воду, јер нисмо имали ни пинте на барци (Дефо, 28); Два посвађана дечака ступише пред Боку и, хоћеш-нећеш, руковаше се (Молнар, 109); Таква су деца права напаст у родитељској кући, јер уче латински наглас; из дана у дан и из ноћи у ноћ, и то месецима, месецима, месецима, тако да, хтели не хтели, сви по кући науче латински (Нушић 3, 163).

хука

хука и бука (хука-бука) – узбуна, метеж, повика.

Већ нису знали шта ће од таштине што су испали тако знаменити и што је због њих настала толика хука и бука (Твен, 129); Тек пошто мину она прва, најгласнија устаничка хука-бука,

успостави се нешто што је личило на неку несигурну и врло неодређену границу између побуњеника и чемерне Павлићево државе (Ђопић 3, 19).

Ц

цар

вечерати (и сл.) **као цар** – *јести веома богато, обилно.*

Жене спремише вечеру и хајдуци вечераше као цареви, иако вечераше на Дреновој Греди (Веселиновић, 134).

горски цар – *хајдук.* → **горски вук.**

– Охо!... Видиш ти јунака!... Не смеш једном кркљавом Крушки ништа, а хоћеш шамаром горског цара!... (Веселиновић, 213);

дукати цара Радована²²¹ – *огромно, недостижно богатство; силно благо за којим сви трагају, а нико га не може наћи.*

– Можеш се скинути и гола, ја те нећу ни погледати! Ти, бесна, шашава мачко! – окренуо сам се на стомак и почео да буљим у песак као да бројим дукате цара Радована (Олујић 2, 141).

цар над царевима – **1.** *уобичајено име за цара.*

Вођа каравана, Абу-Бекир, изађе пред краља Вукашина и рече: – Мој господар, цар над царевима, залутао је у твоју државу као просјак (Нушић 1, 119); На једној је записано: „Томас Кофи, Краљ Мосуа, Цар над Царевима”, два корака даље налази се његов гроб (Петровић, 34).

2. *начин именовања Господа или Исуса Христа.*²²² **3.** *жарг. изузетно домисљат човек.*²²³

царевина

вреди нешто царевине – *вреди веома много, врло је корисно.* → **злата вреди нешто, пара (паре) вреди нешто, вреди нешто Цариграда.**

– Него, алал вам вера! Оно што сте на Журави урадили – вреди царевине (Веселиновић, 135).

Цариград

вреди нешто Цариграда – *вреди веома много, врло је корисно.* → **злата вреди нешто, пара (паре) вреди нешто, вреди нешто царевине.**

– Ха-ха-хааа! Е, ђаво те однио, ово ти вриједи Цариграда! Ама ко би те тукао, кад си таква. Аха-ха-ха! (Ђопић 2, 58).

царица

живети као царица – *живети у раскоши.* → **живети као попадија.**

²²¹ Уобичајенија варијанта овог фразеологизма гласи *благо цара Радована*. Иако смо се приликом распоређивања фразеологизама држали правила да, када фразеологизам садржи више именица, фразеологизам сместимо под првом именицом по реду, овде смо ипак одступили од тог правила, с обзиром на то да је именица *цар* стална у овом фразеологизму, за разлику од *дуката*.

²²² На крају, одмуцавши ово неколико речи о животу и подвизима благоверног руског цара Николаја II Романова, заблагодаримо Господу, Цару над царевима (*Житије Светог мученика цара Николаја Романова*, <http://www.spc.rs/>).

²²³ Управник болнице цар на царевима: седам дана јео болничку храну, па одлучио да треба мењати јеловник! (Телеграф, 19. 7. 2016); Цар над царевима: Делпови навијачи викали 'оле, оле, оле', Ђоковић их чуо 'Ноле, Ноле, Ноле'. Да би био шампион, мораш да имаш и добар смисао за хумор! (<https://www.espreso.rs/>, 10. 9. 2018).

– Има да живим | с њим ко царица, | што рекла моја | баба Марица! (Ерић 1, 66).

царство

небеско царство – рлг. *загробни живот, небо, рај*.

Попара није знао шта се налази у оним писмима. Блажени нишчи духом, јер њихово је царство небеско (Олујић 2, 165); Додаде и ово: „Ако ко остави дом и браћу, жену и децу, богатство и села, и остало, наследиће небеско царство занавек” (Теодосије, 146).

цвет

бити у пуном цвету – *бити у најлепшем добу (живота, младости итд.)*.

Месождер, који се храни само дивљачи, био је у пуном цвету, када је плима живота на врхунцу (Лондон, 118).

цвоњак*

не вреди нешто ни цвоњка – *не вреди ништа, нимало*. → **не вреди нешто ни жижљива грашка, не вреди нешто ни пола/по луле дувана**.

– А ја сам био у циркусу трипут, четири пута, сијасет пута! Црква према циркусу не вреди ни цвоњка! (Твен, 73).

не дати ни цвоњка за нешто – *не ценити нешто никако*. → **не дати ни аспре на нешто**.

– Тупа вода! Не дам ја ни цвоњка за ту твоју тупу воду! (Твен, 59).

цедило

оставити/остављати некога на цедилу – разг. *изневерити некога, не помоћи некоме у невољи*.

Узмимо, на пример, апостоле. Ужасно ме нервирају, ако вас баш занима. Могли су да прођу после Исусове смрти и свега, али док је Он био жив, били су му од користи колико и рупа у глави. Остављали су га сваки час на цедилу (Селинцер, 108); – Па, Томе, зар ми ниси увек био пријатељ? Нећеш ме ваљда сад оставити на цедилу, је ли, Томе? (Твен, 288).

остати на цедилу – разг. *бити преварен, изневерен*.

– И тако фрајла Јула остала на цедилу, па се из дешперата заљубила у Шацу... оног младог, здравог, лепог... та знате га сигурно... берберског асистента (Сремац 2, 149).

цена

бити на цени – *бити признат, познат, уважаван*.

– У данашње време људи слабо држе до пустињака, није то као у старо време; а гусар, да видиш, тај је увек на цени (Твен, 120).

држати се на цени – *уважавати себе*.

– Изгубио сам нож. Морам на сваки начин да га потражим. Том рече – уснице му подрхтавају, једва успева да изговара, а држи се још на цени (Твен, 144).

знати нечему цену – *бити свестан нечије вредности*.

„Породица света пророкова | зна јунаштву праведну цијену” (Његош, 188).

ни по коју цену – *нипошто, ни у ком случају*.

* *врста ситног новца*.

– Мислиш ли да је пријатно ићи ноћу кроз џунглу? Брр! Други пут не бих пошао ни по коју цену, сем ако не би поново устребало кинина! (Сјенкјевич, 234); Сад Хак збрза и скрати одстојање, јер га ту више не могу видети ни по коју цену (Твен, 235).

платити цену – *поднети жртве за нешто, за остварење неког циља.*

Занос је засенила нелагодност, као да су знали да се коначно откриће неће предати без плаћања цене (Гибинс, 266); Сваки напор под принудом захтева жртвовање енергије. Никада нисам платио ту цену (Тесла, 3).

по сваку цену – *свакако, у сваком случају.*

За овај посао требало ми је три ствари по сваку цену: пијук, ашов, колица или корпа (Дефо, 74); Мора да себи да одушка, да се разгали разговором по сваку цену (Твен, 85).

по цену живота – *уз велику опасност по живот, ризикујући живот.*

– Молим, – рече Барабаш – ја сам се заклео да ћу по цену живота бранити печат, али га нећу дати из руку (Молнар, 76); И ту шуму смртоносних шиљака у рову треба по цену живота прескочити (Нушић 3, 149).

ударити цену – *проценити, продавати по некој цени.*

Пред Божић мало која кућа имађаше нешто жита, а због слабог саобраћаја у оно вријеме жито је споро долазило с мора у градове, а бездушни трговци ударише превелике цијене (Матавуљ, 244).

центар

бити у центру пажње – *бити предмет опште заинтересованости, знатижеље, бити веома популаран, актуелан у јавности.*

Увек је захтевао да свако оде у своју собу и ућути када он није више у центру пажње (Селинцер, 157).

цео

цео целцат – *у појачаном значењу: цео.*

Над једном ватром | луцкасти Ика | окреће целог | целцатог бика (Ерић 1, 39); – Знаш, није то више шала, а није ни обичан несташлук. Цео целцат дан и целе ноћи нема деце (Нушић 1, 162).

Циганин

као прави Циганин – *оскудно одевен, прљав.*

Сматрало се исто тако врло рђавим да човек газда-Корнијева угледа и који се дотада понашао како доликује, иде сада улицама као прави Циганин, бос, са пробушеном капом, са појасом у дроњцима... (Доде, 16).

цили

цили-мили²²⁴ – *пријатељски, фамилијаран израз.*

– Шалим се, Цило. | Цили-мили... | Јао, што смо се | наљутили! (Ерић 1, 54).

циција

циција – *полиција!* – *деч. каже се ономе ко је велика шкртица.*

²²⁴ Варијанта *циле-миле* много је фреквентнија од варијанте *цили-мили*, која је овде употребљена ради риме.

– Дај један гриз, дај један гриз! Каркацу не да. Они брундају: – Циција – полиција, циција – полиција! (В. Андрић, 21).

црв

вити се као црв – 1. *мучити се.*

Сима оде. Људи стојаху неми, оборених глава. Беше им тешко гледати човека где се пред њима као црв вије... (Веселиновић, 67).

2. *молити некога за опроштај.*

Али сад, кад га види онако пресавијена где сузе лије, где се вије као црв пред ногама његовим... сад му све оде... Он је мислио светити се зликовцу, па сад види кукавицу (Веселиновић, 274).

једу некога црви – *умро је, у гробу је.*

МЕРКУЦИО: Помози ми, Бенвољо, да се склоним | У неку кућу, или ћу да паднем. | Куга на ваше домове! Због њих | Црви ће да ме једу (Шекспир, 77).

црева

просути (исукати) некоме црева – *пробости некоме стомак, распорити му стомак.*

– Богме ћеш ти, малишане, и јаукнути кад Рудоња исуче Јаблану цријева – застрашива га пољар (Кочић 1, 75); ВУК БРАНКОВИЋ: Одвращао је војнике од битке, говорећи им како ће им Турци сећи главе, просипати црева, одсецати руке и ноге! (Симовић, 70).

цркнути/црћи

цркао-пукао (цркни-пукни, цркла-пукла итд.) – *било како било, ма шта се десило, свакако.*

– Ја ћу да пушим и да псујем сасвим за свој грош, где ме нико не види и не чује па имам да изгурам, цркô-пукô (Твен, 288).

црн

завити некога у црно – *унесрећити некога, обично проузроковавши нечију смрт.*

А једаред умало што није завила гђу Персу у црно; јер кад је полетела бунару, а Аркадија за њом саплете се несрећом преко валова, па колико је дуг носом о земљу, и док се он освестио и дигао, она је комотно могла скочити у бунар, да није, срећом, баш пред самим бунаром пала у несвест (Сремац 2, 84).

завити се у црно – *јадиковати, обично над нечијом смрти.*

Тад с' у тами мачи повадише, | Те се њине мајке ојадише, | А сестрице у црно завише (Епске песме 2, 114); Харперови и тетка-Полини завише се у црно, били су уцељени и купали су се у сузама (Твен, 150).

црниш

са црниша на гориш – *од зла на горе, из једне невоље у још већу.*

– Јао, Томе, мани се тих слепих мишева, него хајд'мо ми лепо натраг онуда! Чини ми се, како је сад пошло, све са црниша на гориш! (Твен, 253).

црно

[**трговци** и сл.] **на црно** – [*трговци и сл.*] *који раде супротно закону.*

Од најранијих времена град је цветао као средиште трговине између Истока и Запада, а та традиција данас се на мрачан начин наставља навалом трговаца на црно (Гибинс, 110).

црта

у кратким (крупним) цртама – *укратко*.

Нису више једноставно попуњавали један делић слагалице, већ су у крупним цртама почели изнова да пишу историју (Гибинс, 119); Непосредна сврха овог мог подухвата јасно је у кратким цртама дата у техничком опису тога времена (Тесла, 62).

цуг*

из цуга – разг. *одједном, сместа, одмах*.

Мала ала може да смаже из цуга | малтене пола Малог Мокрог Луга (Антологија – Ршумовић, 73).

Ч

чарапа

ударен мокром чарапом – нар. а. *луд, блесав, ћакнут, луцкаст*.²⁰⁴ б. *чудан, необичан*.

– Јадниче моје, па ти си сав блед, пола те нема; припала ти мука; а није се ни чудити, просто као да си ударен мокром чарапом! (Твен, 244).

час

за тили час (у часу и сл.) – *одмах, убрзо, зачас*.

Кад змај руча, онда седне на коња, па терај за њима, и за тили час их стигне (Бајке 1, 45–46); – А ти отпевај једну! И у часу гусле су биле пред њим (Веселиновић, 88).

из часа у час (од часа до часа, час по час, са часа на час) – *повремено, с временом, постепено*.

→ с (од) времена на време.

Бока је погледао за њим и видео како се час по час осврне (Молнар, 176); Тога ради он прописа и нове лекове, али се ја, упркос тих лекова, никако нисам знојио и на лицима се мојих родитеља, од часа до часа, исписивала све већа забринутост (Нушић 3, 166); Како је са часа на час силно дувао врео ветар, то зерību утврдише кољем које је млади црнац заоштрио Гебровим мачем и забио у земљу (Сјенкјевич, 167–168); За мене је то истина коју из часа у час исказујем у свему што чиним и у свакој својој мисли (Тесла, 79).

куцнуо је час – *дошла је прилика за остварење нечега, одговарајући је тренутак*.

Ја сам помишљао: „Ама, да ли ћу ја одиста отићи у хајдуке?” А оно ето, куцнуо је већ час (Нушић 1, 82); Куцнуо је час светог завета. | Никада више видети нећу мили очински кров (Уметничка поезија о Св. Сави – Максимовић, 85); – Једри и даље својим смером и буди спреман кад куцне час (Хемингвеј, 76).

не часити (почасити) [ни] часа – *урадити нешто без оклевања, не губити време*.

Не часећи часа, отрчах до суседа, рекох им све у две речи и сложисмо се да треба сместа однети у Корнијеву ветрењачу сву пшеницу што се затекла по кућама... (Доде, 18); „Пријатељу, часа не почаси, | Но ми прати низ море ђемије, | Да ми сретеш на мору сватове” (Епске песме 2, 90); Али

* нем. *гутљај нића*.

²²⁵ МУП је полицајцима купио ципеле које пропуштају воду. Тамо је неко ударен мокром чарапом... (афоризам Бојана Љубеновића, <https://www.novosti.rs/>, 12. 9. 2016).

баш то што је пред њим, што се не сме часити ни часа – то му је убијало сваку досетљивост (Твен, 175).

овај час (истог часа, у исти час) – *одмах, сместа.*

ГОРИЛО: Брзо викнух Туђу да принцезу склони, | па истога часа рука ми мач трже (Ђокић, 42); У исти час цимнуше је одозго за трен ока и повукоше на таван заједно са пленом од кога се није одвајала! (Твен, 185); ЂУЛИЈЕТА: Препукни, срце, преконоћ сироче! | Препукни овај час! У тамницу | Утец’те очи, да не сагледате | Белога дана никад! (Шекспир, 83).

прави (згодан) час – *погодан, повољан тренутак, право време.*

Донео сам одлуку у прави час, помогнут спретношћу (Тесла, 49); – Стигао си баш у прави час (Ђопић 2, 90); МОНАХ ЛАВРЕНТИЈЕ: Јер проћи нећеш тад за Мантову, | Гдено ти ваља живети док час | Не дође згодан да се објави | Венчање ваше (Шекспир, 91).

с(а)мртни (умрли, суђени) час – *самрт, време кад се мора умрети.* → **суђени сат.**

Па још кад је ту старост, кад је једна нога у гробу, кад се сваког тренутка очекује смртни час (Веселиновић, 95); СТРАХИЊА Само знам да ми је по Милутину послала своју последњу поруку: „Реци Страхини да га у самртном часу преклињем да не крвави руке” (Михајловић, 127); Сем тога, заклела га свим што му је свето да ће се он, кад јој дође умрли час, наћи крај ње и да ће је држати за руку све док се она не растави с душом (Твен, 260); У нечију добростојећу кућу, опет, долутао би однекуд из свијета, обично из Лике, какав далеки рођак, самац, без фамилије, па би се прибио уз огњиште, ријешен да ту проборава до суђена часа (Ђопић 1, 82).

сваки час (сваког часа) – *а. већ од овог тренутка, у непосредној будућности, убрзо (може се нешто догодити).*

ЈЕРОТИЈЕ: А ја не могу у срез, морам бити овде; сваки час може стићи каква нова депеша од господина министра (Нушић 6, 42); Они су очекивали сваког часа да из ведрог неба загрми на његову главу и све су се чудили што гром божји једнако оклева да га сможди (Твен, 103).

б. врло често.

Сваки час се будио од помисли да је можда непоправљиво покварио целу ствар (Андрић 2, 68); Док је он са својим момцима сваки час по шанчевима пролазио, нико није смио показати да се поплашио и слутити на зло (Караџић 1, 207).

у добри час! – *при поздрављању или при честитању нечега.*

Q. b. f. f. s. пише у врху докторских диплома. Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit!), што у слободном преводу значи: „У добри час!” или: „Но, хвала богу једанпут!” (Нушић 3, 208); СЛУГА: Морам да пођем учевњацима. У добри час! (*Улазе БЕНВОЉО и РОМЕО*) (Шекспир, 33).

у зао час – *у незгодно, погрешно време, у лоше погођен тренутак.*

– Шта је то, у зао час! Ја тебе избавих, а себе погубих (Бајке 1, 71); Кад је брод био опремљен и натоварен, и пошто су моји ортаци учинили све што је уговорено, укрцам се у зао час – истога дана као пре осам година у Халу кад оставих оца и мајку као бунтовник (Дефо, 42); Како уђе, он на земљу сједе; | Када сједе, онда бога назва: | „Добро јутро, беже Љубовићу! | У зао час по ме или по те!” (Епске песме 4, 63).

час посла – *зачас, врло брзо.*

– Знаш – то ће бити број собе – мислим собе у гостионици. – То ли је? Па овде имају само две гостионице. То је час посла! (Твен, 224).

час... час... – *сад... сад..., једном једно, други пут друго, мало-мало.*

Па иду даље и како кад | час у село, час у град (Антологија – Царић, 263); Месец час се јави и обасја, а час се сакрије па замрачи (Нушић 1, 58); На њеном избораном лицу смењивала се – час срећа због окупљеног потомства, час туга због тешких и злих времена која су наилазила (Раичковић 2, 44).

часни

часни те [крст потро]! – *у чуђењу, згражавању.*

ЈОВАН: Ево ме, мајстор-Митре! МИТАР: О, часни те крст потро: који те ђаво нагрди? (Стерија, 170); – О жено, часни те! Та помислите само! Целу целцату ноћ сам сневала како се куглам, па све са неким слугама и са неким слушкињама. Откуд да се ја куглам, слатка?! (Сремац 2, 25).

часовник

прецизно као часовник – *веома прецизно. —> тачно као сат.*

Имао је огромна стопала и руке као медвеђе шапе, али је све своје експерименте изводио тако вешто, прецизно као часовник, без грешке (Тесла, 37).

част

бранити/одбранити нечију (своју) част – *бранити/одбранити нечији (свој) углед, невиност.*

Он је нарочито инсистирао да се гускама осветимо, јер најзад, рекао је он, суседов плован имао је донекле и разлога да нападне нашега, у одбрану своје домаће части, али су се гуске без икаквог нарочитог разлога у ту ствар умешале (Нушић 3, 54); „Због ког сте се ђавола потукли, а?” [...] „Бранио сам твоју идиотску част. Стредлетер је рекао да си лош карактер” (Селинџер, 54).

испод части је некоме нешто – *недостојно је некога, неприлично је.*

Ја никад не бежим, то ми је испод части (В. Андрић, 82).

свака [ти, му, јој итд.] част! – *при честитању: браво!*

– Нека, фала ти, | пријатељу. | Свака част | и теби и цару (Ерић 1, 91); БРКА: Ја записујем народне умотворине и необичне и ретке речи. ЋЕЛАВИ: А, свака част! (Ковачевић); БОШКО Знама какав је јунак и свака му част. На мачу, ваљда, и нема бољег од њега (Михајловић, 64).

с ким имам част? – *учтива форма којом се саговорник пита за име.*

Младић: Могу ли да уђем? (*Хвата за кваку*) Марија Риго: Опростите, али... с ким имам част? (Киш 2, 17).

служи на част некоме нешто – *поноси се нечим.*

Није му служило на част што пушта унуку да се тако потуца од једног до другог мајура, изложена грубостима закупаца и свим невољама младе послуге (Доде, 16); Поправио сам неке апарате у Централној станици, и усавршио телефонски понављач или појачало који никада нисам патентирао нити објавио, али би ми и данас то служило на част (Тесла, 44).

чаша

дати/давати чашу добродошну – *наздравити/наздрављати некоме.*

„Нећемо се њему дизат, Марко, | Нит’ му дати добродошну чашу” [...] А не диже с’ Брановић Секуле, | нит’ му даје чашу добродошну (Епске песме 3, 59).

испити чашу – еуф. *бити спреман за смрт, умрети.*

„Теби већ не требује ни чуња ни коња: ти си своју чашу испио” (Љубиша, 84).

молитвена чаша – терм. синт. етн. *чаша из које младенци пију вино на венчању.*

Те узима чашу молитвену, | Саковану од сувога злата (Епске песме 2, 124).

чвор

разрешити Гордијев чвор – *на прост, једноставан начин решити тежак, замршен проблем (према легенди по којој је Александар Македонски, пресекавши га мачем, „развезао” чвор који је Гордије завезао на својим колима).*

Емил: И знате ли шта смо на крају одлучили, како смо разрешили тај Гордијев чвор, те две у клупко сплетене истине, те две успомене? Лепо. Прихватили смо обе варијанте као тачне... како вам се чини? (Киш 2, 40).

чворак

разлетети се као чворци – *врло брзо побећи.*

Гунђао је он срећан што ће се већ кроз који тренутак ови весели бјесови разлетјети селом као чворци (Ћопић 2, 105).

чекетало*

клепетати (и сл.) **као чекетало** – разг. *пуно причати, дробити.* → **брбљати као врабац, млети као жрвањ.**

– Ти клепећеш као моје чекетало; и ја бих могао заспати поред твоје приче!... (Веселиновић, 384).

чекић

као испод чекића – разг. *сасвим ново, још неупотребљавано.*

– Ево светитеља, нов новцат, као испод чекића! (Ћопић 1, 57); – Ето те, богами, кô испод чекића: окупан, обријан, омален, у комплетној италијанској униформи (Ћопић 3, 136).

челик

тврд као челик – а. *веома тврд.* → **тврд као железо, тврд (чврст) као стена.**

Коњи почеше просто да наваљују на зерību и да није било дугог и као челик тврдог трња на багремовим гранама, изломили би је (Сјенкјевич, 169).

б. непоколебљив.

И знам ли ја да сам већ велика | и знам ли ја да више нисам мала, | знам ли ја шта је карактер „тврђи од челика” (Антологија – Лукић, 115). → **тврд (јак) као гвозђе, тврд као дијамант, тврд као камен,**

чело

бити на челу нечега – *заузимати прво место, предводити, руководити нечим.*

* *дашчица у млину преко које зрно из коша клизи на воденични камен.*

ЖЕНА (Чита.) „Они пак који су били на челу војске дођу с војском и узму целу рашку област” – како је то једноставно у књигама (Михајловић, 38); Али женско крило – наше мајке, тетке, стрине и сестре, на челу са баком, биле су против (Раичковић 2, 49).

четка

густ као четка – (о шуми) *веома густ*.

У плићаку, у врбаку, | [...] | где је шевар густ кô четка (Антологија – Диклић, 315); А шума као четка са обадве стране (Веселиновић, 91).

чивит*

модрити се (помодрети) као чивит – *бити (постати) интензивно плав, крајње таман*.

Једнога дана, беше мало ветровито, врати се из воћа, где је прашчиће хранио, сав помодрео као чивит (Веселиновић, 336); – Пазидер га, сва се башта модри као чивит (Ћопић 1, 11).

чизма

љубити чизму некоме – *покоравати се некоме*.

ЛАЗАР: А долазити Мурату под чадор, | клањајући се његовим коњушарима, | [...] | метанисати, и љубити му чизму, | да ли то за тебе значи „постојати”? (Симовић, 62); СРБИН ХАМЗА: Зар ви Срби не знате како се приступа | турском султану? | Клекни на колено, и пољуби му чизму и skut! ОБИЛИЋ: Ми се на Косову и боримо зато | да не морамо да љубимо ничију чизму! (Симовић, 103).

напредовати чизмама од седам миља²²⁶ – *веома брзо напредовати, напредовати у великој мери*.

Када се природна склоност изроди у пасионирану жељу, човек напредује ка своје циљу чизмама од седам миља (Тесла, 43).

чизма главу чува – нар. посл. *за заштиту од хладноће битније је утоплити ноге него главу*.

И ципела кô и чизма | разуме се главу чува | Али младеж муку мучи | кад их чисти и обува (Антологија – Андрић, 76).

чисменка

чисменка Анка – *особа која веома води рачуна о чистоћи, чистунац*.

– Чудо, госпоја-Сидо... кад сте баш така „чисменка Анка”... чудо да нисте понели са собом поред „шнуфтикле” и какву опирачу (Сремац 2, 89).

чист

имати три чисте – 1. *бити храбар*. → **имати петљу (петље)**.

– Па сад полети, тужибабо, и кажи теткици, ако имаш три чисте, а сутра ти твоје не гине! (Твен, 280).

2. *имати појма о нечему, о животу уопште*.²²⁷

* бот. *биљка из породице лептирњача од које се добија модра боја, индиго*.

²²⁶ Уместо лексеме *чизма*, у овом фразеологизму може се јавити лексема *корак* (*напредовати корацима од седам миља*).

²²⁷ Наравно, све ово демантовано је више пута и свакоме ко има три чисте у глави јасно је да се ради о „непријатељској пропаганди” (<https://happytv.rs/>, 26. 11. 2019).

немати три чисте – 1. *бити плашљив, не усудити се, немати храбрости, бити кукавица.*
– Знам ја такве као ти, што немају три чисте! (Твен, 14).
2. *немати појма о нечему, о животу уопште.*²²⁸

чист чистацки – *веома чист.*

Капутић плав, закопчан на сва дугмета, па нов од конца, па чист чистацки (Твен, 12).

чистоћа

чистоћа је пола здравља – нар. посл. *да би се сачувало здравље, треба водити рачуна о хигијени.*

Фризерка Божана се, међутим, само повиновала схватању наших родитеља да је кратка коса пола здравља, а кад се томе дода и чистоћа која покрива ону другу половину, болест по њиховом схватању није имала никакве шансе код нас „оголићаних” девојчурака (Огњеновић, 30).

читав

не бити читав – *не бити паметан, нормалан, не бити при себи.*

Ако мислите да сам умирао од жеље да га видим, очигледно нисте читави (Селинџер, 114).

остати читав – *пребродити, савладати какву опасност, кризу без икакве штете, без губитака.*
Пипну се је ли остао читав и рука му додирну хладан грлић боце (Ћопић 2, 90).

читав читавцати (читацки) – *у појачаном значењу: читав, цео.*

А када се уверила да је читава читацка тараба окречена [...] е њој је стала памет и већ није знала шта да каже (Твен, 25–26); – А заједно с тобом сам читав читавцати магарац! – доскочи му Стриц и оба ударише у тако грохотан смијех (Ћопић 2, 31);

чичак

лепи се нешто као чичак за некога – *нешто се лако добија, има га пуно.*

Било је то зато што је он најбољи ђак у разреду и петице се као чичкови лепе за њега (Олујић 2, 136).

човек

бити нечији човек – *бити одан некоме, заступати нечије интересе.*

ЛАЗАР МУСИЋ: Власт му је предата одлуком државног Сабора! | ТАМНАВАЦ: Зато што је патријарх Лазарев човек! (Симовић, 58); – У реду ствар, реч је пала! Само да звизнеш – твој сам човек! (Твен, 270).

бити свој човек – *бити одрастао, зрео човек, који не полаже рачуне другима, који је материјално независан.*

ЈУГ Па ти си, забога, рођак, најмлађи Југовић, командант копљаника, свој човек, значи. Шта има теби грло да се стеже (Михајловић, 60); Онда је Јасмина рекла како сам заљубљен у Туркињу, а мама се насмешила. – Па шта? – погледала ме је и опет се насмешила. – Он је већ скоро свој човек, девојчице! (Олујић 2, 61).

²²⁸ Па тај „Звездин” голман... Он стварно нема три чисте у фудбалу... (<https://www.rts.rs/page/sport/ci/comments, 26. 7. 2012>).

бити човек – *бити племенит, човек од речи, онај који не изневерава ни своја ни туђа очекивања.*

Био је он човек од перчина до пете, и то паметан човек... (Веселиновић, 15); Због тебе и таквих, Трнава бића пуста | Ако имаш срца, и ако си човек, онда умри одмах (Ћосић, 43).

као човек (људи) – *како доликује, како ваља, добро, како је уобичајено, нормално.*

Дај макар живо блато, да потонем као човек! (В. Андрић, 15); ЖИКА: Како то, оца му, не помислиш мало: „Ови чиновници падоше с ногу радећи, право је да се одморе и да као људи проговоре реч-две” (Нушић 6, 67); – Па ми удовица није давала да пушим, бранила ми да зевам, нисам смео да зијам, ни да се протежем, ни да се пред људима чешем и драпам кô човек (Твен, 286).

начинити човека (људе) од некога – *променити, освестити, охрабрити некога; осамосталити некога.*

– Хајд, скидај нам ово с руку, па с нама, да од вас људе начинимо (Ћопић 3, 92).

постати (бити) други човек – *сасвим се изменити, препородити се.*

И та га мржња поче преображавати. Он је осећао како постаје други, сасвим други човек... (Веселиновић, 48); Страхуња, који је све време стајао на једном месту, сада иступи напред. Подигао је главу, испрсио се, други је то човек који сада наступа (Михајловић, 132); – Проћи ће те то. Него ти лепо да ми се људски одмориш и људски испаваш, па ћеш бити други човек, видим ја то (Твен, 244).

човек од закона – *човек који се руководи законом, који поштује закон.*

СТРАХИЊА Ти си, Војине Југовићу, човек од закона и ваљало би да знаш и да те не подсећам: ја нисам члан твога породичног већа, ја сам глава свога породичног већа (Михајловић, 124).

човек од науке – *школован човек, научник.*

Он није био човек од науке, али је био један од људи свога доба, пун природне свежине и правилних погледа на сваку ствар (Веселиновић, 15).

човек од речи – *човек који се придржава датих обећања, коме се може веровати, карактеран човек.*

„Био је врло угледан човек од речи, најученији Атињанин свог времена” (Гибинс, 50); – Истину ти вели, Жуја, он је човјек од ријечи! – потврђивао је и Стриц важним тоном одрасла човјека (Ћопић 2, 42).

човек се учи док је жив – нар. посл. *цео живот човек сазнаје нешто ново.*

НАЧЕЛНИК: Е, то је баш лепо од господин Свете. Човек се учи док је жив (Нушић 4, 11).

човече божји! (људи божји!) – *у чуђењу: забоба!, побобу!*

– Три дана уносимо светлост врећама, али ништа не помаже. Унутра мрак, па мрак! – Е, људи божји, рече Свети Сава, то вам неће ништа помоћи (НК о Св. Сави, 69); МАЈКА: Иди, човече божји, теби је још до спрдње (Нушић 2, 34); АРСА: А сад попни се на ову столицу. МИЛОЈЕ: (Брани се.) Ама човече божји, где ћу ја...? (Нушић 5, 80).

чорба

запржити некоме чорбу – нанети, учинити некоме неко зло, пакост, припремити некоме неугодности, осветити се. → **кувати/скувати некоме (за некога) попару**.

– Ко?... Војвода Лука?... Не гине тај лако! – рече Станко. – Још ће он многим Турчину запржити чорбу! (Веселиновић, 318); – Чујеш: једнога лепог дана ухватиће га паклени бес, па ће запржити чорбу томе Шпицу (Лондон, 43).

чувење

по чувењу – на основу причања, казивања других.

Цек је знао за Каћу по чувењу (Гибинс, 35).

чудо

гле (нуто) чуда! – при изненађењу.

Максим сео, па задремô; | наједанпут – нуто чуда – | скочи неки старац с дуда (Антологија – Змај, 150); ДИВНА: Како се ти зовеш? | БИБЕРЧЕ: Биберче. | ДИВНА: Гле, чуда! | Зато што си мали, сигурно отуда (Ђокић, 25).

за [дивно] чудо – супротно нашим очекивањима.

Моје седме љубави, за дивно чудо, не сећам се (Нушић 3, 201); Дуго су се посматрала, па напoкoн за чудо, проговорише (Раичковић 1, 56); – Просто ми за дивно чудо, Хаче! Не разумем баш ништа. Понеки пут ту и вештице умешају своје прсте (Твен, 207).

занемети (зинутити и сл.) од чуда – јако се зачудити, изненадити се, запањити се.

Све живо зинуло од чуда да гледа у њега... Нису људи научили да га таквог виде (Веселиновић, 63); Нела се подиже и за часак занеме од чуда, али мало доцније поче викати од радости: – Мединет! Идем татици, татици! (Сјенкјевич, 84).

наћи се (бити и сл.) у чуду – а. изненадити се, бити запањен.

Тада Свети Сава рече: – Вади погачу испод сача! Жена се нађе у чуду, јер је добро знала да је ставила испуцану кору да се пече. Али светац помери сам штапом сач, те се указа лепа и бела погача. Жена се нађе у чуду, па узе погачу и подели је гладној деци (НК о Св. Сави, 65); И сад је Том био у чуду како то да те ферије, за којима је толико жудио, чак му као мало и тешко падају (Твен, 187).

б. наћи се (бити) у неприлици, у незгодној ситуацији.

По руци домили до врата и савије му се око врата. Кад чобан то види, нађе се у чуду (Бајке 1, 71).

свако чудо за три дана – нар. посл. *након неког времена људи ће престати да обраћају пажњу на нешто*.

Код њих није важило то правило да свако чудо за три дана траје (Сремац 2, 165); – Е, бако, стид нас је, чудна је заповијед. – Па чудна, чудна, сваког чуда за три дана доста (Шаљиве приповетке, 91).

сто седмо чудо²²⁹ – нешто сасвим необично.

²²⁹ Будући да постоји седам светских чуда, овај фразеологизам најчешће гласи *осмо светско чудо*, а у наведеном примеру у питању је пишчева иновација.

Сада је овај рекао да сам кукавица, а Рашида ме је посматрала као сто седмо морско чудо (Олујић 2, 125).

триста чуда (чудо и покор) – *штошта, којешта, свашта, незамисливе, невероватне ствари.* Већ је чуо жубор таласа и хуку. То Дрина прича чудновате приче. Прича чуда и покорје што их се нагледала и наслушала... (Веселиновић, 75); – Најприје ти мени имаш да објасниш и како грми, и откуд је постао човјек и још триста чуда (Ћопић 3, 46).

чинити (правити/направити и сл.) триста чуда (чуда и покорје) – *стварати/створити неред, збрку, метеж, неугодну ситуацију.*

„Поздрави ми – вели – Станка; нека и он ово исто чини; нека ми чува Дрину, јер нема дана кад по који турски буљук Дрину не пређе да овамо чини чуда и покорје!” (Веселиновић, 261); Луњао је тада неко време беспослен и правио триста чуда, те сваки дан задавао нове бриге оцу и мајци (Нушић 1, 26); – Та... оне наше жене... Жене ко жене! Направиле триста чуда; па сад обојица имамо пуне шаке посла и једну главобољу; ал’ ја већу... (Сремац 2, 227).

чудна ми чуда! – *нема разлога за чуђење, ништа важно, ништа нарочито.* → **чудна ми купуса!**

– Чудна ми чуда! – казао је на то Џон Торнтон – Бек може да крене хиљаду фунти (Лондон, 101); А дечак, који је био мало јунак-хвалисавац и који је од јучерашње ноћи био страшно киван на лавове, одговори: – Чудна ми чуда: лав, дању! (Сјенкјевич, 185); – Али – чудна ми чуда! Мајка ти неће знати, па где је онда зло? (Твен, 231).

чудо божје – 1. веома велико чудо. → **чудо невиђено.**

ЈЕРОТИЈЕ: Ето ти сад! Чудо божје! Отварао сам ја писма мало веће господе, па нећу Ђокино (Нушић 6, 19); – Видела си ме? Е, то је чудо једно божје, ја тебе нисам (Твен, 162).

2. врло много, у великој количини.²³⁰

чудо и грдило – *брука, ругло, нешто безвредно.*

МАЈКА Душан је, сине, био цар, и Стефан, и Милутин, и Урош, то су били краљеви и владари, а ово данас, чудо и грдило (Михајловић, 15).

чудом се чудити/зачудити – *много се чудити/зачудити.* → **крстом се крстити.**

Чудом се чуди наш доктор Јан: | „Какав болесник? Је л’ троспратан?!” (Антологија – Ћопић, 33); Ухватише се и понеше, али га Станко без по муке обори. Сви се чудом зачудише; чак и сами харамбаша (Веселиновић, 85); Дивови се чуду зачудише, признаше Ћосу да одиста чини што други не може (Шалјиве приповетке, 26);

чудо над чудима (чудесима) – *изузетно велико чудо.*

То је било запрепашћујуће, највеће чудо над чудесима, за читавих последњих десетак година (Твен, 44); Чудо над чудима [наслов поглавља, о доласку ђака у чету] (Ћопић 3, 68).

чудо невиђено – *веома велико чудо.* → **чудо божје (1).**

У зло доба разгрнули сапуницу, постиђено | скупили се са свих страна, и авлија беше пуна, | и видели чудо једно невиђено: | – У лавору није било ниједног сапуна (Антологија – Данојлић,

²³⁰ Код мене се кисело дрво назива оно са дугуљастим махунама и великим листовима [...] Данас сам прошао поред дела града, мало неурбанизованог, има га чудо божје (<https://vece.forumotion.com/forum>, 23. 7. 2010).

98); Уведе га у учерицу, где козар сагледа чудо невиђено, лепоту девојку каквој равне нема под небесним сводом (Нушић 1, 124).

чудно чудо – нар. песн. *велико чудо*.

„Мени није никаке невоље, | већ сам чула једно чудно чудо – | чула јесам, ал’ нисам виђела – | да ти имаш коња Јабучила, | Јабучила, коња крилатога” (Епске песме 1, 98); У Будиму граду чудно чудо кажу, | На зло по јунаке, горе по девојке: | Јунацима кажу танку пређу прести” (Народна лирика 2, 106).

чуло

имати шесто чуло – *имати способност сазнавања ствари без коришћења постојећих пет чула, поседовати интуицију*.

То је био мој тајни план. Који се родио сам од себе. То јест – зато што имам Шесто Чуло (В. Андрић, 60); Он је чврсто вјеровао да Луња има неко шесто чуло којим открива и види и оно што други никако не примјећују. Зна он добро тога тихог окатог ђавола, који види три метра испод земље (Ђопић 2, 167).

чума*

чума ме покупила! – разг. у *заклињању*.

– Ама, Радоје, ко те створи тако добра и незлобива, то ми не стаје под капу. Чума ме покупила ако ти горе, код светог Петра, не измолиш какво лијепо мјесташце чак и за ове џандарске вуцаре који држе псе по селу (Ђопић 1, 79).

чути

ни чути – *не може се мерити с неким у неком послу*.

Ђерају га пјешци и коњици, | Коњици га мало назираху, | А пјешци га ни чут не могаху (Епске песме 6, 103).

чутура**

стругати чутуре – *хркати*.

– А, а! Тај баш јуначки струже чутуре – шапће поп Спира, сав задовољан (Сремац 2, 233).

Ц

цаба

цаба ти – *још мање, а камоли*.

Прође много времена, прође... вечност... а њему нико да би речи, а цаба ти воде... (Веселиновић, 230); Нико није био сигуран ни са животом, а цаба ти са оно мало муке што је стекао (Веселиновић, 294).

цабе

цаб-цабе – *бесплатно*.

* *куга*.

** *округла пловната посуда за ношење пића, најчешће од дрвета, обично лепо украшена дрворезом или бојама, која се носи обешена о каиш преко рамена*.

– Добили смо цаб-цабе муницију, па ко би сад, црна образа, још ишо бјежати овако натоварен (Ђопић 3, 25).

цак

цак бува – каже се за немирно, живахно дете.

– Хе, хе... деца... врагови. Шта знате?! Цак бува, хе, хе! (Сремац 2, 10).

пасти као пун цак – срушити се свом тежином. → **срушити се** (и сл.) **као врећа с песком**. Станко даде ватру... Пушка пуче, а Турчин с коња као пун цак... (Веселиновић, 93).

цевап*

дати цевап нечему – изаћи на крај с нечим, уредити нешто.

„У пићу су тешке пијанице, | а у кавзи љуте кавгације; | опиће се, приметнуће кавгу, | пак је тешко цевап дати кавзи | у нашем бијелу Леђану” (Епске песме 1, 76).

цеп

бити празних цепова – бити без новца.

Сви су гусари увек шворц, то јест празних цепова (В. Андрић, 45).

завући руку у туђ цеп – украсти некоме нешто.

– Ухватише! – А ти други пут пази кад завлачиш руку у туђ цеп (Нушић 3, 222).

имати нешто у цепу – имати нешто у власништву.

И једино осећање које сам имао када сам изишао од берберина било је то: да сам обријан и да имам докуменат о зрелости у цепу (Нушић 3, 74).

погодити (и сл.) **некога по цепу** – стајати некога доста новца, изложити некога великом трошку.

Истина, господин Раулисон се домишљао да Идрис преко Неле хоће да га погоди по цепу (Сјенкјевич, 33).

познавати/знати нешто као сопствени (свој) цеп – одлично познавати некога/нешто.

→ **познавати нешто као свој (сопствени) длан, знати нешто у прсте (као својих пет прста)**.

Познавао сам оних неколико улица нанизаних око Погаче као свој цеп, мада нисам познавао самога себе (Олујић 2, 56); Знао сам цео тај музеј као сопствени цеп (Селинџер, 129).

у цеп може да се стави – веома је мало.

Сада је у малој кутији | Цео свет мали малецан | Лако га можете у цеп ставити | Лако украсти лако изгубити (Савремена лирика – Попа, 137).

цукела

испребијати некога као сеоску цукелу – разг. јако, немилосрдно неког испребијати. → **бити (тући, млатити, одерати, макљати и сл.) некога као вола [у купусу], одерати некога као јарца (2), пребити/испребијати некога као мачку**.

– Е па, синко, поздрави свога оца са моје стране и реци му да сам га ја умолио да те испребија као сеоску цукелу. Ето, тако га поздрави! – Хоћу, хвала! (Нушић 1, 16).

* и: **цеваб** – тур. одговор.

Ш

шака

голих шака – *ненаоружан, неспреман за борбу.* → **голим грудима, голим рукама.**

– Ја... ја сам пошао онако, друштва ради!... Мрзило ме седети као баба у запећку, голих шака (Веселиновић, 254).

давати пуном шаком – *давати несебично, обилато, дарезљиво, оберучке, не штедећи.*

И он им је давао много, премного, не бројећи, не устежући се, пуном шаком (Кочић 1, 255).

доћи празних шака – *доћи без ичега негде, обично без икаквог поклона.*

– А има и оних којима је, када иду у тазбину, жао понијети макар и суву шљиву или црвљиву јабуку. Па дођу празних шака! – огласи се Стоја (Савремена приповетка – Братић, 113).

имати пуне шаке посла – *бити врло заузет послом.* → **имати пуне (препуне) руке посла.**

– Та... оне наше жене... Жене ко жене! Направиле триста чуда; па сад обојица имамо пуне шаке посла и једну главобољу; ал' ја већу... (Сремац 2, 227).

искобељати се (и сл.) **из нечијих шака** – *ослободити се нечије зависности.* → **искобељати се** (и сл.) **из нечијих руку.**

– И одвукли су га, и дочепали су га, и неће га шаће пустити. Не искобеља се више тај ко ни паор из фишкарских шака! (Сремац 2, 98).

остати/остајати (и сл.) **празних шака** – *не добити / не добијати ништа, не урадити ништа, не постићи ништа.* → **враћати се / вратити се** (и сл.) **празних руку.**

Дешавало се да један од нас двојице у кратком размаку узастопце ухвати две корњаче, док је онај други, за цело то време, остајао празних шака (Раичковић 2, 47); – Па ако је девојка, а она ускочи за момком, па их после једва можеш да натераш да се што пре венчају по обредима нашега благочестија; а ако је момак, он ти се жени из другог ил' трећег села, па се тамо и венча, а ја останем тако празних шака... (Сремац 2, 228).

пасти (допасти) некоме шака (у шаке) – **1.** *бити ухваћен, припасти под нечију власт.* → **пасти некоме у руке.**

Ако нису људождери, опет ме могу убити као што су побиле многобројне Европљане који су им допали шака (Дефо, 124); Ако им не бих пао у шаке, како бих дошао до намирница или куда бих кренуо? (Дефо, 189).

2. *добити батине.*

Када му је била пуна година дана, он се већ тукао с децом на друму и тешко би било детету које њему шака падне (Нушић 1, 116).

пропустити некога кроз шаке – *изударати, измлатити, иступити некога.*

КОНДУКТЕР: Море, ја ако те пропустим кроз шаке, плакаћеш знаш како! (Ковачевић); Момак је суседов, разуме се, пришао, скинуо га с плота као кад би узабрао зрелу крушку и пропустио га кроз шаке, како ни крајњи опозиционар са левог крила не би учинио (Нушић 3, 55).

пуна шака браде – *велика корист, добит, велика срећа, потпуно задовољство, велики успех.*

– Ако се вратим, добро и јест, пуна шака браде (Ћопић 3, 151).

шака јада – 1. *ситан, мали и слаб човек.*

Мали, шака јада, мршав, броје му се ребра (РМС, Пол. 1973).

2. *мали број људи.*

Шта ће, један, са „шаком јада” против толике силе?! (Веселиновић, 350).

шаке су му као лопате – *има веома велике шаке.*

– Прекјуче – вели нам он – наишао један рибар, велики, снажан, разбарушене косе, а шаке му као лопате (Нушић 1, 36).

шала

без шале – *говорим озбиљно, озбиљан сам; да говоримо озбиљно.*

„Јесте л’ чули, кумо, | – верујте, без шале – | отвара се школа – за пачиће мале.” | Тако је и било, | – верујте, без шале (Антологија – Змај, 70); – Та шта говорите, милостива!? – Та брез шале! (Сремац 2, 145).

као од шале – *врло лако, без проблема, без муке.*

Ја китове, кô од шале, | кô шаране хватам мале (Антологија – Диклић, 320); Када се, међутим, у Кинеском мору појавило седмоглаво чудовиште, и почело као од шале да потапа енглеске, и не само енглеске лађе, и када нико од тадашњих владиних мезимаца није имао храбрости да пође и да чудовиште ликвидира (Радовић, 14).

масна шала – *заједљива, непристојна шала.*

– Хаку то није потребно. Хак је човек богаташ! Бог да чува лепо понашање! Иначе, да тога није било, оде све! И нико се од читавог друштва не би могао уздржати да не прсне у грохотан смех, какав заиста и доликује једној оваквој масној шали! (Твен, 281).

не знати за шалу – 1. *схватати све озбиљно, бити превише озбиљан.*²³¹ 2. *радити свој посао својски, прионути на посао.*

Окупаторска власт, Нијемци и Талијани, нису знали за шалу. Од поробљеног народа одузимали су све оружје (Ђопић 2, 125).

неслана шала – *неукусна, груба, непримерена, непристојна шала.*

А ако им падне на памет нека нова неслана шала у вези са мном, сакрићу им острво Мадагаскар (В. Андрић, 27); Директор одељења ми је обећао педесет хиљада долара када завршим овај посао, али се показало да је то била неслана шала. Та чињеница ме је болно погодила и поднео сам оставку (Тесла, 51).

није шала (нема шале) – *није ситница, озбиљна је ствар.*

– Само да знате, код мене нема шале, тешко ономе ко не послуша моју наредбу или ми се успротиви (Нушић 1, 67); И поп Спира се лепо извукао из шкрипца, а био је већ жив обамро! Није шала, владика; онако строг човек! (Сремац 2, 16); – Чујеш ли како се читава чета ућутала? Није шала, ваља сјутра наступати тамо куд је Обилић газио (Ђопић 3, 129).

шалу на страну – *говорећи озбиљно, заиста.*

²³¹ Изнервирани саговорник биће оптужен да не зна за шалу и да све схвата трагично (<https://www.danas.rs/>, 28. 7. 2010).

„Сад видим и ја, | јеж има право!” | [...] | „Јеж нема право, | на страну шала; | а и ти, лијо, | баш си будала!” (Антологија – Ћопић, 102).²³²

шалити се

немој да се шалиш (немојте да се шалите) [шалом] – *каже се кад се неко упозорава да нешто не уради (чак ни у шали): да се ниси усудио да то урадиш!*.

→ **играти се (шалити се) главом.**

„Драга сестро, Косовко девојко, | Не шали се, у воду не скачи, | Немој себи смрти учинити, | немој, секо, душе огрешити! (Епске песме 3, 88); МИЛУТИН Зар ја не идем с вама? СТРАХИЊА Не. Ти остајеш овде. МИЛУТИН Господару, немојте се шалом шалити. А ко ће вам се наћи при руци? (Михајловић, 22); ДОБРОСАВ: Јавићу му се и данас али, молим вас, реците му нека се не шали, нека ме прими (Нушић 5, 56).

с тим/њим (итд.) се није шалити – *треба бити опрезан, поступати опрезно с неким/нечим.*

– Видјећеш како се и ја умијем шалити усред најљућег окршаја!... Ма, ово ти рекох да знаш да се овијем стварима не шали!... (Веселиновић, 127); – Господа ми бога, овај ће читаву чету подавити због ове Бранке! [...] Није се с њим шалити, нека га ђаво носи (Ћопић 3, 50).

шамар

као да му (јој итд.) неко опали шамар – *дође к себи, постане свестан нечега.*

– И баш хтеде да те убије? Он слеже раменима. – И то због мене! Као да му неко опали шамар, он се трже, разрогачи очи (Веселиновић, 38); – Али ти га ниси убио! – рече субаша. Лазару као да неко опали шамар (Веселиновић, 56).

прилепити (привезати, дунути) некоме шамар – *ошамарити некога.*

СПИКЕР: Ту је капетан, за кога би се могло рећи да је уздржљив и племенит, ту је он неозбиљном простаку дунуо такав шамар својом левицом да се овај зачас нашао у рукама окупљених гусара (Радовић, 31); Пришао ми је и прилепио ми два назови-шаљива шамара – што може стварно да изнервира понекад (Селинџер, 31); Привеза му један шамар што се може боље (Шаљиве приповетке, 36).

шашав

као шашав – *врло интензивно, јако, у великој мери.* → **као бесан, као бесомучан, као луд, као махнит, као нездрав, као помаман, као суманут.**

Косе мирују, ћуте комбајни | а јесен тутњи као шашава (Антологија – Ршумовић, 167).

шега

терати шегу с неким – *грубо се шалити на нечији рачун, исмевати некога, збијати шалу с неким.* → **терати комедију с неким/нечим.**

ЦАР ЈАДАН (изненађено): Каква је то шала?! [...] ВИТЕЗ СТРАХА: Ма, не терај шегу са владаром старим (Ђокић, 59); Жарили су и палили у прво време, па кад им то дојади, стадоше да измишљају нека необична зла и да терају шегу са заплашеним народом (Раичковић 1, 66).

шеснаестерац

пустити некога до шеснаестерца – жарг. *имати полне односе с неким.*

²³² Ред речи је промењен стварајући двоструки ефекат – градећи риму и привлачећи пажњу читалаца изневеравањем њихових очекивања (нарушавањем структуре фразеологизма).

Кад год бих се у мислима вратио на оно са њом и Стредлетером у тим идиотским Ед Бенкијевим колима, дошло би ми да полудим. Знао сам да га она никад не би пустила до шеснаестерца, али то ме је свеједно излуђивало (Селинцер, 87–88).

шећер

као од шећера – *веома леп, прелеп.* → **леп као девојка, леп као са плаката, леп као слика, [леп] као уписан.**

МАЛЧИКА (*пред огледалом*): Стоји ли ми добро ова хаљина? [...] ЈЕЦА: Изгледаш у њој као од шећера, рано моја! (Трифковић, 23).

шиба

радиће шибач! – *у претњи: добићеш батине!*

„Ала ће сутра шибач да ради! | Сврби ме рука!” – | бака се слади (Антологија – Ћопић, 129).

шија

заврнути некоме шију – разг. **а. удавити, убити некога.**

– Треба се унапред побринути да нам тај Иблисов син не заврне шију! (Сјенкјевич, 76).

б. уништити, упропастити некога.

Даћу ти две стотине динара, Суљо, ако кажеш где ти је сестра! – смешио сам му се, иако смо обојица знали да бих му најрадије заврнуо шију (Олујић 2, 177).

в. одређеним мерама натерати, приморати некога на покорност, послушност.²³³

није шија него врат – *то је једно исто.*

Није шија, него врат, | није нарав, него ћуд (Антологија – Станковић, 53).

шило

пробити се (прометнути се и сл.) као шило – *веома спретно, продорно се пробијати савладавши препреке.*

Поуздан, сигуран – свуд ти се прометне као шило!... Богами!... (Веселиновић, 327); За тренут-два нестане га, па га тек видиш како се, као шило, пробио, пролећући као стрелица и узвикујући: – Тако, Клемпо!... (Веселиновић, 356).

шип*

пун као шип – *пун до последњег места, дупке пун.* → **пун као кошница.**

– Хм, тугује. Шта има да тугује? Ћопића кућа пуна свега ко шип, ничега није жељан (Ћопић 1, 50).

шипак

некоме шипак – *не добити ништа, остати без очекиваних резултата, бити преварен, изигран.*

– Ехе-хе, живјећеш ти нама још колико ти драго, а брату Сави шипак! – њакну самарција (Ћопић 1, 60); Потегнем лисицу ногом у стражњицу, а она се уплаши, па од страха испусти тефтер. Кад га ја отворим, а то у њему пише: мени погача, а Ћоси шипак! (Шаљиве приповетке, 99).

²³³ А ако би Пентагон некако и нагрбао милион или милион и по војника – то би значило да без својих трупа оставља добар део света, што би Кина одмах искористила да заврне шију Тајвану (<https://fakti.org/>, 18. 6. 2019).

* *шипак, плод дивље руже.*

показати некоме шипак – *наругати се некоме (показивањем палца између кажипрста и средњег прста).*

САМСОН: Ја ћу им, пак, показати шипак; обрукаће се, ако то отрпе. [...] АБРАХАМ: Показујете ли ви то нама шипак, господине? (Шекспир, 24).

шипак! – *неће се тако догодити како неко мисли.*

Мене да препадне? Е, шипак! (В. Андрић, 35).

шипка

савити шипке – *побећи, брзо, журно отићи.*

Еро узјахао коња, па отишао без трага, а Турчин савије шипке, па пјешнице к жени (Шалјиве приповетке, 11); ДОЈКИЊА: Нисам, боме, | Чекала да ми двапут кажу, већ ти | савијем шипке, па одшепам (Шекспир, 36).

шљука

нашла шљука прдавца* – ир. презр. *нашли су се они који једно другом одговарају, нашла шерпа поклопац.* → **нашла врећа закрпу.**

– Тхе, а шта зна! Што кажу, само нек повеже главу девојка! А шта ће! Шта би јој помогло да седи па да чека! Боме јој барон и неће доћи, нег’ неко тако!... Нашла шљука прдавца! (Сремац 2, 273).

шта

да ли си (је итд.) чему – *вреди(ш) ли.*

ВЛАХ АЛИЈА А сад да видим да ли си чему. Откриј груди. Чујеш шта кажем? (Михајловић, 42).

него (нема) шта – *наравно, стварно, дакако, дабоме.*

ВОЈИН Добијена чарка пред велику битку. Ефектно. Романтично. Него шта! (Михајловић, 86); МИЛИСАВ: Је л’ строго? ЈЕРОТИЈЕ: Строго, него шта! (Нушић 6, 41); ФЕМА: Сижер, тужер, ти ћеш моју девојку узети? МИТАР: Него шта, да је начиниш таквом као што си ти? (Стерија, 197); Опет прислушкују; нема шта, они удаљени узвици све су удаљенији! (Твен, 259).

није некоме ни до чега – *ништа некога не интересује (обично због тешког положаја у коме се налази, болести и сл.), безвољан је.*

ЈУГ Није ми, Бошко, до филозофије, није ми до уједања, ни до чега ми није (Михајловић, 117); Три ужасна дана и три ноћи протекло је све вукући своје мучне сате, сат за сатом, и село потону у безнадежну згроженост. Никома није било ни до чега (Твен, 249).

штап

као да удариш штапом по води – *нагло нестане, као да никад није постојао.*

Паде читав лес, али као год кад штапом по води удариш, после једног тренутка не знаш где си ударио; тако исто Турци попунише празна места (Веселиновић, 315).

осетити тежину нечијег штапа – еуф. *бити изударан, претучен.*

На једној другој кући читам: „Сви ви пажња. Кад наћићу једног ђака писао наовај зид, осетиће тежину мог штапа” (Петровић. 34–35).

* **шљука** – птица из истоимене породице, из реда штакара; **прдавац** – птица селица из породице барских кока.

помоћу штапа и канапа – *с малим средствима, једва довољним.*

Уза сву високу технологију и планирање на начин како то ради војска, изгледало је као да овај задатак МПУ-а, укључујући и деактивирање експлозивних замки, функционише помоћу штапа и канапа (Гибинс, 181–182).

штенара

хладан као штенара – *веома хладан, леден.* → **хладан као гроб**, [као] **лед ледени**, **хладан као лед** [ледени] (1), [студен] **као леденица**, **хладан као смрт**.

– Било је, на пример, и оваквих стихова: *Школа хладна кб штенара. Пећи никад топле нису, | Мрзнемо се на хемији, историји, земљопису* (Нушић 3, 184).

штета

извадити штету – *надокнадити изгубљено узимањем, наплаћивањем од другог.*

СЕЉАК: Ето, десет година се тужим са државом да ми плати пут преко њиве, а сада, када видим да се не зна ни кој' пије ни кој' плаћа, узећу ствар у своје руке – извадићу штету макар црко! (Ковачевић).

штрикла*

превући некоме штриклу преко рачуна – *покварити некоме планове.*

Гђа Сида је била љута као змија, видећи да јој је превучена штрикла преко свију њених рачуна, и у тој срдитој својој немоћи била је готова да учини свашта (Сремац 2, 87).

шуша

свака шуша – *свако (у негативном смислу), свакојаки људи, олош.*

– Па што толико вичеш на њега? – Тако; не могу да гледам да ми се ту свака шуша прави нешто (Домановић, 212); ФЕМА: Обично се носи крст на врату, али ја сам наручила звезду; то је лепше, а и не носи свака шуша (Стерија, 166); – Кад смо ми побацали оружје из руку и непријатељу отворили пут у земљу, можемо онда пустити да нам свака швапска шуша сједне за врат (Ђопић 2, 124).

Страни фразеологизми

à la guerre comme à la guerre – фр. у дословном преводу: *рат је рат, ради с оним што ти је на располагању.*²³⁴

Јер госпођа Книпер је волела животиње, чак и оне кељкаве мачке, но шта ћете, *à la guerre comme à la guerre*, како би рекао онај велики љубитељ животиња, Лафонтен (Киш 1, 78).

circulus viciosus – лат. *зачарани круг, животне околности, прилике које се не могу променити.*

Након неколико пребацивања од једног до другог у овом *circulus viciosus* схватио сам да је моја награда зидање куле у облацима (Тесла, 48).

corpus delicti (корпус деликти) – лат. правн. *предмет којим је извршен злочин, којим се доказује кривично дело; поуздан доказ.*

* нем. варв. *црта, линија.*

²³⁴ Сличан је српски фразеологизам *простирати се према свом губеру.*

– Код њега смо вечерали и преноћили; а нико други него он укро ми је, док сам ја спавао, онај мој corpus delicti, онај зуб... (Сремац 2, 252).

laissez-faire – фр. дозвола за рад, дозвола да свако ради шта жели, допуштање да све иде својим током.

Нестрпљиви реформатори морали би такође да буду обазриви према вечитој изопачености човечанства коме је много драже индиферентно *laissez-faire* од присилног спутавања (Тесла, 18).

salva venia – лат. с допуштењем, дозволите ми.

„Господин списатељ, немојте ви бити тако оштрљатоносати, зашто ако вас почнемо ми, *salva venia*, жене критизирати, нећете се знати ни ви, ни ваша књига; јер ми ако и на бал одлазимо, опет зато памет не губимо” (Стерија, 149).

status quo ante (статус кво) – лат. првобитно, неизмењено стање.

Међу поповима је, истина, повраћен неки јадни и жалосни status quo ante али та попадије нису примиле, а нису га примиле свака из врло појмљивих разлога (Сремац 2, 270).

qué va – шп. при неслагању са саговорником: нема шансе!, ма хајде!.

– А најбољи рибар си ти. – Не. Знам друге који су бољи. – *Qué va!* – рече дечак. – Има много добрих, и неколико великих рибара. Али ти си само један (Хемингвеј, 28).

10. Закључна разматрања

9.1. Значај познавања фразеологије матерњег или страног језика огледа се у томе што је она свеprisутна у језику. Фразеологизми представљају начин за експресивно изражавање. С обзиром на то да фразеологизми имају чврсту структуру и да су устаљени, нарушавање њихове структуре посебна је језичка игра, која иначе експресивне фразеологизме чини још експресивнијим.

Премда ново доба захтева и нове речнике, у нашој средини недостају и речници које је требало урадити пре више деценија. Једнојезични речници српског језика више су намењени стручној јавности (тезаурис САНУ, који је у изради, па и шестотомни РМС) него просечном говорнику српског језика. Тек у XXI веку (2007, односно 2011) начињен је једнотомни речник (РСЈ), који може бити намењен просечном кориснику речника. Нарочито нам недостају школски речници. Ситуација није боља ни када су у питању фразеолошки речници. Последњи фразеолошки речник српског (односно српскохрватског) језика који садржи примере објављен је пре скоро четири деценије (Матешкић 1982а). Једини једнојезични фразеолошки речник српског језика изашао је 2012. године (проширена верзија из 2007). Међутим, овај речник нема примере употребе фразеологизама.

9.2. Због значаја наведене теме и потреба за школским фразеолошким речником настало је спроведено истраживање. Како је један од циљева истраживања био да се начини школски фразеолошки речник, за грађу је одабрана лектира за старије разреде основне школе. Премда се реформом Наставног плана и програма (која је почела да се спроводи школске 2018/2019. године од петог разреда основне школе, те се тек ове године са израдом Наставног плана и програма за осми разред очекује комплетирање новог списка лектире) лектира у току израде ове дисертације делом променила, добар део текстова, нарочито оних који представљају прецедентне текстове културе једног народа, остао је исти. Из богате грађе (коју чини око 7500 страница текста) ексцерпирано је око 3600 фразеологизама и начињен је Речник.

У будућности планирамо да објавимо Речник, могуће чак и у два верзијама – једној за стручну јавност (лингвисте и наставнике), а другој за ученике. Речник намењен ученицима не мора садржати све забележене фразеологизме, пошто су неки од њих ретки и не спадају у речнички фонд просечног говорника (мада би се понеки такав пример могао, ради занимљивости, навести и на тај начин сачувати од заборавља). Речнику намењеном ученицима могу се додати садржаји који би ученицима у доба кризе читања приближили књигу, нарочито речник, књигу која се међу нашим ученицима ретко користи или се никако не користи. Објашњења и занимљивости који су већ дати у фуснотама Речника могу се проширити и обогатити. Могуће је више упућивати на прагматичку страну фразеологизама, говорити у којим ситуацијама се он користи. Такође, речнику који би био намењен ученицима добро би било додати и илустрације. Будући да су фразеологизми тешко преводиви или непреводиви (Јосипа Форко (2009) превођење фразеологизама фразеолошки назива Сизифовим послом), Речник ће бити користан и преводиоцима и странцима који уче српски језик. И ради ученика матерњих говорника српског језика, и ради странаца, требало би да Речник садржи што више информација карактеристичних за културу нашег народа.

9.3. У истраживању смо пошли од досадашњих резултата у фразеологији, које смо представили у другом поглављу ове дисертације, и настојали да допринесемо овој лингвистичкој дисциплини и с теоријске и с практичне стране. Најпре смо покушали да одговоримо на још увек отворено питање фразеологије – шта је заправо фразеологизам. Током

израде фразеолошког речника, бележили смо своја размишљања и дилеме, и покушали да одредимо које су то нужне, категоријалне одлике фразеологизама. На основу примера из наше грађе, утврдили смо да су то семантичко померање (идиоматичност) и чврста структура. Остале особине које се у литератури наводе (устаљеност облика, експресивност, структура од најмање две речи) показале су се као нешто што би одређену групу речи приближило фразеологизмима, али не и нужно сместило у њу. Наши закључци нису у духу аристотеловске већ фази логике – постоје типични представници једне категорије и они који се удаљавају од прототипичног примера (центра), тј. чине периферију једне категорије, припадајући по неким особинама и суседној категорији.

9.4. У четвртном поглављу дисертације бавили смо се фреквенцијом фразеологизама. Утврдили смо да су они веома фреквентни – у већини прочитаних дела на свакој страни текста постоји макар један фразеологизам, ако не и више њих, што познавање фразеологизама чини неопходним за свакодневну комуникацију. Многи фразеологизми припадају разговорном језику, те драма, као књижевни род чији је језик најближи разговорном, има највише фразеологизама. Важан закључак овог поглавља јесте и тај да су писци XIX века чешће употребљавали фразеологизме но писци XX века, који пак чешће фразеологизме користе за језичке игре но у класичном смислу. Таква ситуација још једном оправдава неопходност постојања школског фразеолошког речника. У доба када се расправља о томе шта треба задржати у школској лектури а шта евентуално заменити другим књижевним делима, важно је нагласити то да неки текстови представљају темеље наше културе. Без обзира на то што су ученицима епске народне песме, Његошев *Горски вијенац*, приповетке Глишића, Домановића, Матавуља, дела Вука Караџића, песме Јована Јовановића Змаја итд. језички (а често и по систему вредности који је у њима приказан) далеки, јасно је да се њих не смемо одрећи, већ наћи начин како да их ученицима приближимо.

9.5. У петом поглављу дисертације анализирали смо структуру фразеологизама. Анализа је показала да су најбројнији фразеологизми у нашој грађи глаголско-именичке конструкције, а најмање бројни они са структуром полусложенице и напоредне конструкције. У свакој синтаксичкој групи посебно смо разматрали број поредбених фразеологизама. Њих у Речнику има 558, што је готово седмина свих прикупљених фразеологизама.

9.6. У шестом поглављу фразеологизме смо посматрали са семантичке стране. С обзиром на велики број ексцерпираних фразеологизама, јасно је било да би анализа свих фразеологизама далеко надмашила потребе ове дисертације, нити би таква анализа могла детаљније узети у обзир семантичке, стилске и прагматичке стране фразеологизама. Стога смо одлучили да у нашој грађи уочимо најважније семантичке групе фразеологизама, оне које чине фразеолошку слику света нашег народа. Закључили смо да су то називи за делове тела, природа која окружује човека (пре свега биљке и животиње) и бог. Ова наша запажања поклапају се с досадашњим истраживањима у фразеологији. Фразеологизме с наведеним саставницама анализирали смо семантички – сврставали смо их у одређену значењску групу, али смо често коментарисали и улогу коју фразеологизам има у контексту у коме је употребљен. Циљ нашег рада није био да се у већој мери бавимо фразеологизмима с дијахронијске тачке гледишта, али смо тамо где је анализа налагала тумачили и порекло фразеологизама.

Анализа је показала да значења фразеологизама са соматизмима као саставницом зависе од функције коју одређени део човековог тела има, као и од оног што му се културолошки и симболички приписује. Тако највећи број фразеологизама с главном саставницом *глава* означава човеково стање свести и човекове активности према себи и другима. Те активности углавном означавају губљење односно чување свог или туђег живота. *Срце* се семантички у највећем

броју фразеологизама повезује са осећањима, а *душа* са односом према другим људима, начином на који човек нешто ради и његовим духовним особинама. У глави су смештене мисли и идеје, којима човек манипулише (премешта их, слаже и сл.), а у срцу и души су смештена осећања, која се углавном разумевају као течност, коју је теже контролисати но мисли-предмете. Фразеологизми с главном саставницом *рука* у највећем броју случајева остварују значења човековог рада и апстрактно значење власти, помоћи и успеха, што је у складу са значењима ове именице. У овом поглављу дисертације анализирани су начини настанка фразеологизама са соматизмима као саставницом. Уочена је веза између начина њиховог настанка и природе делова тела који се њима означавају, те се *глава*, *срце* и *душа*, као апстрактнији делови тела од *руке*, чешће концептуализују, док ће *рука* добар део својих фразеолошких значења остварити путем гестова и у вези са свакодневним животом.

У Речнику постоји велики број фразеологизама са зоонимима и фитонимима као саставницама, с тим да је оних за зоонимима више но оних с фитонимима. Човек је и у животу и фразеолошки сличнији животињама но биљкама. Највећи број фразеологизама са зоонимима као саставницом структурално припада поредбеним фразеологизмима, те је већ из овога јасно да се у њима човек пореди са животињама. Најчешће човек се пореди са животињама по радњама које обавља. Такође, утврђено је да су животиње и биљке које су продуктивне у српској фразеологији оне које се срећу на нашим просторима, те се тако гради фразеолошка слика нашег народа. Егзотичне животиње и биљке углавном се доживљавају негативно.

Када су у питању фразеологизми с лексемом *бог*, у њима је уочен смисаони расцеп. Бог даје, али и узима, може бити и добар, милосрдан, али и немилосрдан, онај који зна све и који заборавља, онај чији се судови не доводе у питање и онај у чије се одлуке може сумњати, он прати човека кроз његов живот али га може и оставити. Ипак, ако се посматра слика која преовлађује, закључује се да се бог у нашој култури схвата као савршенство, чије одлуке човек углавном не доводи у питање.

Међу фразеологизмима које смо у овој дисертацији анализирали са семантичке стране преовлађују они који означавају негативне особине, радње и ситуације, што се поклапа с досадашњим истраживањима.

9.7. У седмом поглављу дисертације разматрано је место фразеологије у настави Српског језика и књижевности. Као главни недостаци у настави нашег предмета истичу се криза читања, те слаба језичка култура ученика. Нарочито се наглашава недовољна повезаност наставе језика и наставе књижевности. О томе се у науци више пута говорило, али је у пракси мало тога урађено, и то на свим нивоима школовања (од основне школе до факултета). Како би се то превазишло, у овом поглављу предлажу се начини коришћења Речника. Његову примену првенствено смо видели на часовима на којима се обрађују књижевна дела (и током читања дела код куће). Нагласили смо значај тумачења фразеологизма у контексту у коме је употребљен и сагледавање његове стилске функције.

9.8. На овом месту осврнућемо се на даља истраживања у овој области. Будући да смо се у овој дисертацији дотакли тема из различитих области (морфолошких, лексиколошких/лексикографских, фразеолошких/фразеографских, методичких, стилистичких), а да време није дозвољавало да се њима бавимо дуже и подробније, сматрамо да ова дисертација може послужити као подстицај будућим истраживачима.

Пре свега, њен нарочит значај је у Речнику, који ће послужити као извор за даља фразеолошка истраживања. Осим овако конципираног, азбучног речника, могуће је саставити и тематски фразеолошки речник, у коме би се фразеологизми ређали према теми коју означавају.

То би нарочито било корисно за преводиоце с било ког језика. На пример, ако би требало да преводилац с неког страног језика на српски преведе одређени фразеологизам, он би у тематском фразеолошком речнику могао наћи информацију о томе како Срби фразеолошки изражавају срећу, тугу, страх итд. Даље, савремено доба тражи и савремене речнике. То су, пре свега, електронски речници, који су лако доступни корисницима, а истраживачима пружају могућност измена и допуна. Речник који је део ове дисертације, с драгоценим примерима, може послужити као део грађе за електронски фразеолошки речник.

С обзиром на то да нисмо анализирали читаву прикупљену грађу са семантичке стране, на том пољу отвара се широк простор за рад будућим истраживачима. У духу нових тенденција у лингвистици, могуће је предузимати и когнитивистичка, психолингвистичка и лингвокултуролошка истраживања. За разлику од наше анализе, која је кретала од саставница фразеологизама, могуће је предузимати и таква истраживања у којима ће се полазити од значења фразеологизама (нпр. испитати као се у српском језику фразеолошки изражава збуњеност, љубав, погибија, душевна бол итд.).

Следећа област у којој видимо доста простора за даља истраживања јесте методика, односно фразеодидактика. Корисно би било истраживање које би се спровело у школама а које би показало колико ученици познају значења одређених фразеологизама, колико им контекст помаже у откривању њихових значења, да ли би се постигао напредак у знању пошто би ученици извесно време користили фразеолошки речник и сл. Такође, било би корисно утврдити листу фразеологизама који представљају минимум и оптимум знања на одређеном нивоу учења српског као матерњег али и страног језика. Трбало би истражити и начине на које би се Речник најбоље могао користити у настави са странцима.

Пуно простора за истраживање нуди и стилистика. Анализом језика писаца истраживачи се не баве у мери у којој би то требало, а приметно је и да се на часовима српског језика стилска средства само именују, а о њиховој функцији у делу слабо се говори. Анализа језика писаца и указивање на примере доброг стила може бити и начин да се унапреди језичка говорна и писана култура.

Нека од наведених истраживања планирамо и сами да предузмемо.

Литература

- Ајдачић 2017: Дејан Ајдачић, *СловоСлавија: етнолингвистика и поредбена фразеологија*. Београд: Алма.
- Алерић 1979: Danijel Alerić, О „rogatim” frazama, riječima i gestama u značenju pejorativnom, *RAD JAZU, Razred za filologiju*, knjiga 19 (376), Zagreb, 133–158.
- Андрић 2016: Едита Андрић, Фразеолошке јединице са одредницом *kenyer* у мађарском и хлеб у српском језику, *Језици и културе у времену и простору: тематски зборник*, V, Нови Сад: Филозофски факултет, 15–26.
- Анђелић 2015: Иконија Анђелић, Kontrastivna analiza biblijskih frazeologizama u engleskom, nemačkom i srpskom jeziku, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, V, br. 5, 105–114.
- Архангелски 1964: Владимир Леонидович Архангельский, *Устойчивые фразы в современном русском языке*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета.
- Ахманова 1957: Ольга Сергеевна Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Бабић 1978/1979: Stjepan Babić, Što pada u med: sjekira ili žlica, *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 26, sv. 5, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 147–148.
- Бапкин 1964: Александр Михайлович Бапкин, *Лексикографическая разработка русской фразеологии*. Москва–Ленинград: Издательство „Наука”.
- Баранов–Добровольски 1999: Anatolij Nikolajevič Baranov & Dmitrij Olegovič Dobrovoljskij 1999, Idioms from a cognitive perspective, *Moscow State University Bulletin*, 19, 64–75.
- Барчот 2013: Branka Barčot, Frazemi i poslovice s komponentom *zec* u jezičnoj slici svijeta Hrvata, Rusa i Nijemaca, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III* (ur. D. Sesar), FF press, Zagreb, 183–192.
- Барчот 2014а: Branka Barčot, Antropomorfizam i zoomorfizam u hrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima, *Philological Studies*, tom 2, 481–496.
- Барчот 2014б: Branka Barčot, „Disciplina je sve!” Razmaženost u frazeološkoj slici svijeta Hrvata, Rusa i Nijemaca, u: *Человек – культура – язык: Международный сборник научных трудов по лингвокультурологии* (под ред. Е. Е. Стефанского), Издательство СаГа, Samara, 5–12.
- Барчот 2016: Branka Barčot, Oriјentaciјska metafora u *Hrvatskome frazeološkom rječniku*, *Prostor in čas v frazeologiji*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 15–26.
- Барчот 2017: Branka Barčot, *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Башић 2013: Ивана Башић, Тело духовно – концепт (словенске) душе (I), *Гласник Етнографског института САНУ*, LXI (2), 113–128.
- Башић 2014: Ивана Башић, Тело духовно – концепт (словенске) душе (II), *Гласник Етнографског института САНУ*, LXII (1), 131–145.

- Бертолд 2007: Michael R. Berthold, Fuzzy Logic, *Intelligent Data Analysis*, 2nd revised and extended edition, eds. Michael Berthold and David J. Hand, Springer, Berlin – Heidelberg – New York, 321–350.
- Богдановић 1997: Јелена Богдановић, Фразеологизми у драмско-приповедачком стваралаштву Петра Кочића, *Језичке мене и живот речи*, Ваљево, 155–174.
- Боерс–Сет 2008: Frank Boers and Seth Lindstromberg, How cognitive linguistics can foster effective vocabulary teaching, in: *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology* (eds Frank Boers and Seth Lindstromberg), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–61.
- Брборић 2018: Вељко Брборић, Речници у читанкама за основну школу, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, 473–486.
- Броз 2016: Vlatko Broz, Фразеологија све у шеснаест: мотивираност значења бројних фразема у хрватскоме, *Filologija*, no. 64, Zagreb, 37–56.
- Бугарски 2005: Ranko Bugarski, *Jezik i kultura*. Београд: Библиотека XX век – Књиžара Круг.
- Вељковић Станковић 2003: Драгана Вељковић Станковић, Језик књижевног дела – један методички модел спајања наставе језика и књижевности, *Књижевност и језик*, L, бр. 1/3, Београд, 139–147.
- Вељковић Станковић 2010: Драгана Вељковић Станковић, Комуникативни приступ у настави српског језика, *Узданица*, VII/1, Јагодина, 7–17.
- Веркман 2010: Ana Werkmann, Концептуална метафора "Џивот је коцка" у контексту универзалности и варијабилности концептуалних метафора, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, vol. 4, no. 4, Osijek, 35–45.
- Видовић Болт 2009: Ivana Vidović Bolt, Biti ili ne biti kao vegeta? О једној новој усталјеној свежој ријечи у хрватском језику, no. 1, 207–212.
- Видовић Болт 2011: Ivana Vidović Bolt, *Џивотински свијет у хрватској и полској фразеологији*. Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.
- Видовић Болт 2014: Ivana Vidović Bolt, „Џивотинја као (не)интелигентни његов пријатељ, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima Životinje u frazeološkom ruhu*, Загреб: Филозофски факултет свеучилишта у Загребу, 1–12.
- Видовић Болт и др. 2017: Ivana Vidović Bolt, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Загреб: Школска књига.
- Вјежбицка 1999: Anna Wierzbicka, *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Влаховић 1999: Бошко Влаховић, Школа у којој се нико не осећа добро, *Педагогија*, 1–2, Београд, 42–48.
- Вребалов 2012: Гордана Вребалов, Фразеологизми с називима јестивог биља, *Прилози проучавању језика*, бр. 43, Нови Сад, 91–115.
- Вукша Наход – Малнар Јуришић 2016: Perina Vukša Nahod i Marija Malnar Jurišić, Тко им је мршав, а тко дебео? – цртице из коминске фразеологије, у: *Zbornik radova Šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa / Botica, Stipe i dr.*, Загреб: Хрватско филолошко друштво, Хрватски славистички одбор, 421–432.

- Вуловић 2010: Наташа Вуловић, *Лексика у приповеткама Лазе К. Лазаревића*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вучковић А. 2016: Анкица Вучковић, *Српски роман за децу на почетку 21. века у светлу књижевних награда (2001–2010) (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вучковић Д. 2016: Драгана М. Вучковић, Фразеологизми са лексемом *нога* у српском и француском новинарском дискурсу, *Наслеђе*, Крагујевац, вол. 13, бр. 35, 91–106.
- Гаврин 1974: Сергей Георгиевич Гаврин, *Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения)*. Пермь: Пермский гос. ун-т.
- Гибс 1993: Raymond W. Gibbs, Why Idioms are not dead metaphors, in: *Idioms: Processing, structure and interpretation*, eds С. Cacciari and Р. Tabossi, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 57–77.
- Гољак 2018: Светлана Гољак, Методички аспекти наставе фразеологије српског језика као страног, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48, 71–78.
- Грковић Мејдор 2013: Јасмина Грковић-Мејдор, Прилог историји лексичко-семантичке групе -грѣх-, у: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, уредници Јасмина Грковић-Мајдор и Ксенија Кончаревић, Београд, 369–388.
- Делић 2012: Лидија Делић, Змија, а српска: змија у просторном коду, у: *Гује и јакрени: књижевност, култура* (ур. Мирјана Детелић и Лидија Делић), Београд: Балканолошки институт САНУ, 125–147.
- Дешић 1980: Милорад Дешић, Лексичка, фразеолошка и синтаксичка средства и њихова изражајна вриједност (Прилог настави српскохрватског језика), *Књижевност и језик*, XXVII, бр. 2, 220–227.
- Дешић 1984: Милорад Дешић, Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика, *Лексикографија и лексикологија – зборник радова*, Матица српска, одељење за књижевност, Институт за српскохрватски језик, Нови Сад – Београд, 53–67.
- Дешић 1987: Milorad Dešić, Napomena o jeziku u Ćopićevoj *Vašti sljezove boje*, *Књижевност и језик*, XXXIV, бр. 3–4, Beograd, 230–234.
- Домазет 2011: Sanja Domazet, Konstrastivna analiza hrvatskih i njemačkih frazema koji u sebi sadrže sastavnicu *noga/Bein*, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, vol. 5, no. 5, Osijek, 173–182.
- Драгић 2015: Mila R. Dragić, Frazеологизми са лексемом *језик* i циљним доменом језичке радње у српском i у енглеском језику, *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, god. 5, br. 5, 9–20.
- Драгићевић 2004: Рајна Драгићевић, И аутомобили су људи (о једној метафори), *Свет речи*, 17–18, 2004, 48–50.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2009: Rajna Dragičević, O problemima identifikacije frazeologizama, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*, 1, Tübingen, 35–44.

- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2012: Рајна Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи: методички огледи*, Београд: Учитељски факултет.
- Драгићевић 2013: Рајна Драгићевић, Концепт Бога у *Српским народним пословицама*, у: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, уредници: Јасмина Грковић Мејдор и Ксенија Кончаревић, Београд: Српска академија наука и уметности, 71–87.
- Драгићевић–Пипер–Стефановић 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер и Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српскога језика. Део 2, од реакције ка стимулусу*. Београд: Београдска књига – Службени гласник.
- Ефимов 1957: Александр Иванович Ефимов, *Стилистика художественной речи*. Москва: Издательство Московского университета.
- Жуков 1978: Влас Платнович Жуков, *Семантика фразеологических оборотов*. Москва: Просвещение.
- Журић 2015: Час за углед: зборник припрема за угледне часове предметне наставе у старијим разредима основне школе (ур. Јелена Журић). Београд: Едука.
- Журић 2016: Час за углед. 2: зборник припрема за угледне часове предметне наставе у старијим разредима основне школе (ур. Јелена Журић). Београд: Едука.
- Журић 2017: Час за углед. 3: зборник припрема за угледне часове предметне наставе у старијим разредима основне школе (ур. Јелена Журић). Београд: Едука.
- Жузра 2014: Mia Žužra, *Semantička analiza animalističkih poredbenih frazema sa značenjem mršavosti, vitkosti i debljine u ruskom i hrvatskom jeziku* (http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Zužra%20za%20WEB.pdf), у: *Životinje u frazeološkom ruhu*, Vidović Bolt, Ivana (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press.
- Здравковић–Томић 2016: Ана Здравковић и Јована Томић, Семантичке и структурне варијације фразеологизама као извор хумора у прози Душана Радовића, *Лингвистичке актуелности*, бр. 28, Београд, 30–38.
- Златковић 1989: Драгољуб Златковић, Фразеологија страха и наде у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, Београд, 175–457.
- Златковић 1990: Драгољуб Златковић, Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, Београд, 423–740.
- Ивановић 2005: Бранислав Ивановић, *Фразеологизми у лутеровом преводу Библије из 1534. године и њихова заступљеност у савременом немачком језику*, необјављени магистарски рад, Београд: Филолошки факултет.
- Ивић 1995а: Milka Ivić, О pridevskim obrazovanjima tipa *pun puncan*, у *О zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Београд: Библиотека XX век – Slovoграф, 319–331.
- Ивић 1995б: Milka Ivić, О zelenom konju, у: *О zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*, Београд: Библиотека XX век – Slovoграф, 87–101.
- Ивић 1996: Милка Ивић, О изразима *плав* и *модар*: нова сазнања, *Јужнословенски филолог*, књ. ЛП, Београд, 11–17.
- Ивић 2001: Milka Ivić, *Pravci u lingvistici I*, deveto izdanje, dopunjeno poglavljem „Lingvistika u devedesetim godinama”. Zemun–Београд: Библиотека XX век – Čigoja štampa.

- Јеласка 2014: Zrinka Jelaska, *Animalistički frazemi biblijskoga podrijetla u hrvatskomu i drugim slavenskim jezicima*, u: *Životinje u frazeološkom ruhu*, Vidović Bolt, Ivana (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press.
- Јовановић 2013: Иван Н. Јовановић, *Француски фразеологизми и пословице са именима домаћих животиња и њихови српски еквиваленти (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Јовановић 2014: Јована Б. Јовановић, Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама с компонентом *глава* у српском језику, *Наш језик*, књ. 45, св. 3/4, Београд, 69–88.
- Јордан–Благони 2015: Kristina Jordan i Robert Blagoni, Kontrastivna analiza hrvatsko-talijanske frazeologije sa somatizmom *oko*: kulturne implikacije, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, no. 13/2, 51–60.
- Карановић 2011: Зоја Карановић, Косовка дјевојка – текст, контекст и жанровске импликације песме, у: *Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић* (ур. Мирјана Детелић и Снежана Самарџија), Београд: Балканолошки институт САНУ – Филолошки факултет, 301–315.
- Карацић 1965: Вук Стефановић Карацић, *Српске народне пословице*, Сабрана дела Вука Карацића, књига девета, приредио Мирослав Пантић. Београд: Просвета.
- Карацић 1966: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Карацића, књига друга, приредио Павле Ивић. Београд: Просвета
- Качиари–Леворато 1989: Crisitina Cacciari and Maria Chiara Levorato, How children understand idioms in discourse, *Journal of Child Language*, 16, 387–405.
- Кашић 1983: Јован Кашић, Фразеологија у делу Милована Глишића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 13, Београд, 13–18.
- Кевечеш 2000: Zoltán Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Кевечеш 2010: Zoltán Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, 2nd ed. New York: Oxford University Press.
- Кевечеш–Сабо 1996: Zoltán Kövecses and Péter Szabó, Idioms: A View from Cognitive Semantics, *Applied Linguistics*, vol. 17, n. 3, 326–355.
- Кејн и др. 2009: Cain, K., Towse, A. S. & Knight, R. S. The development of idiom comprehension: an investigation of semantic and contextual processing skills, *Journal of Experimental Child Psychology*, 102, 280–298
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: Biblioteka XX vek.
- Кликовац 2008а: Душка Кликовац, Шта је то метафора?, *Књижевност и језик*, LV (1–2), 57–76.
- Кликовац 2008б: Duška Klikovac, Andrićeva *Lili Lalauna*: jezička igra ili nešto više?, u: *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Београд: Bibiliteka XX vek – Krug, 321–328.
- Кнапе 2004: Gabriele Knappe, *Idioms and fixed expressions in English language study before 1800: a contribution to English historical phraseology*. Frankfurt am Main – New York: Peter Lang.
- Ковачевић 2017: Barbara Kovačević, Basne kao izvorište frazema, *Hrvatski jezik*, br. 3, 29–31.
- Ковачевић 2018: Милош М. Ковачевић, Стилистика у настави српског језика, *Књижевност и језик*, LXV, 1–2, Београд, 1–21.
- Ковачевић–Башић 2012: Barbara Kovačević i Martina Bašić, Crikvenički poredbeni frazemi i njihovi ekvivalenti u hrvatskome, *Raspr. Inst. hrvat. jez. jezikosl.*, knj. 38/2, Zagreb, 357–384.

- Ковачевић–Рамадановић 2013: Barbara Kovačević i Ermina Ramadanović, Frazemske polusloženice (od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno), *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 39, no. 1, 271–291.
- Корда 2014: Драгана Корда, Фразеологизми са називима дивљих животиња, *Прилози проучавању језика*, бр. 45, Нови Сад, 97–118.
- Костић 1978: Петар Костић, Годишњи обичаји у околини Зајечара, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига 42, 399–441.
- Коцић 2001: Снежана Коцић, *Кад се речи окамене: мали водич кроз свет идиома или једно кажеш друго мислиш – при том ниси неискрен*. Београд: С. Коцић (самостално издање).
- Крајишник–Догнар 2018: Весна Крајишник и Александар Догнар, *Препоручена лексика за предмет Српски као нематерњи језик за први циклус обавезног образовања: приручник за наставнике у остваривању исхода*. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Кружић 2011: Barbara Kružić, Na vječnim lovištima love i Hrvati i Englezi. Analiza hrvatskih i engleskih frazema vezanih za smrt, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, vol. 5, no. 5, Osijek, 147–162.
- Куртума–Ристић 2017: Наташа Куртума и Гордана Ристић, О важности имплементације фразеологизама у настави страног језика, *Педагошка стварност*, Нови Сад, LXIII, бр. 1, 52–63.
- Лазић Коњик 2013: Ивана Лазић-Коњик, Концептосфера појма *клетве* у лирским усменим песмама: лингвокултуролошки поглед, у: Зборник у част Вери Васић *Лесика – граматика – дискурс*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 391–406.
- Ланглоц 2006: Andreas Langlotz, *Idiomatic Creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom – Representations and Idiom – Variation in English*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Ларин 1956: Борис Александрович Ларин, *Очерки по фразеологији*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Лејкоф 1987, George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф–Тарнер 1989: George Lakoff & Mark Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Лејкоф–Донсон 1980: George Lakoff & Michael Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Лејкоф–Донсон 1999: George Lakoff & Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh, The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Лешић 2011: Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*. Београд: Службени гласник.
- Ломпар и др. 2014: Весна Ломпар, Јелица Живановић, Наташа Кљајић, Марија Марковић, Биљана Никић, Саша Чорболоковић, *Асоцијације у настави српског језика и књижевности*, приручник за наставнике, прво издање. Београд: Klett.
- Луковић 1996: Милош Луковић, Специјални стилови, у: *Српски језик на крају века*, (ур. М. Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 143–157.
- Љубичић 2014: Maslina Ljubičić, *Leksem riba u frazeologiji hrvatskoga i drugih europskih jezika*, у: *Životinje u frazeološkom ruhu*, Vidović Bolt, Ivana (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press.

(http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Ljubicic%20za%20WEB.pdf)

- Марјановић 2017: Саша П. Марјановић, *Поредбене фраземе с компонентом somme/као у француском и српском језику (докторска дисертација)*. Београд: Филолошки факултет.
- Марковић 2011: Војана Marković, Pridjevske sintagme tipa *gol golcat* u jezičnim priručnicima i rječnicima hrvatskoga standardnog jezika i čakavskoga narječja, *Fluminensia*, god. 23, br. 1, Rijeka, 23–38.
- Марчета 2016: Јована Марчета, *Кулинарска терминологија у француској, италијанској и српској фразеологији (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Марчетић и др. 2010: Адријана Марчетић, Александра Антић, Александра Станић, Душан Иванић, Ката Симић Мишић, Татјана Жигић, Душка Кликовац, Јасмина Московљевић Поповић, Татјана Шофранац, Зона Мркаљ, Славка Јовановић, Милорад Рикало, Надежда Кировски, Светлана Лакићевић, Дијана Плут. *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања – Министарство просвете Републике Србије.
- Маслова 1997: Валентина Авраамовна Маслова, *Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие*. Москва: Наследие.
- Маслова 2007: Валентина Авраамовна Маслова, *Лингвокултурология*, 3-е издание. Москва: Академия.
- Матешкић 1982а: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Матешкић 1982б: Josip Matešić, Frazem kao posljedica značenjske preinake riječi, *Filologija*, no. 11, Zagreb, 405–413.
- Матић 1959: Светозар Матић, Бити на коњу, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, год. 2, Нови Сад, 149–151.
- Менац 1970: Antica Menac, O strukturi frazeologizma, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 18, br. 1, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1–4.
- Менац 1978: Antica Menac, Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije, *Filologija*, 8, JAZU, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 219–226.
- Менац Михалић 2005: Mira Menac-Mihalić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj: s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Менац–Могуш 1989: Antica Menac i Milan Moguš, Frazeologija Gundulićeva Osmana, *Forum: časopis Odjela za suvrmenu književnost Jugoslavenske akademije*, god. 28, knj. 58, br. 7/8, 192–201.
- Менац–Финк 2002: Antica Menac i Željka Fink, Nove pojave u frazeologiji hrvatskoga jezika, *Slowo. Tekst. Czas VI*, Szczecin–Greifswald, 303–308.
- Менац – Финк Арсовски – Вентурин 2003: Antica Menac, Željka Fink Arsovski i Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Менац – Финк Арсовски – Вентурин 2014: Antica Menac, Željka Fink Arsovski i Radomir Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Милановић 2002: Александар Милановић, Настанак српске новинске фразеологије, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, Београд, 97–104.

- Милановић 2006: Александар Милановић, Цитатност као језичка игра у насловима београдске дневне штампе, *Српски језик*, година XI, 1–2, 385–406.
- Милојевић 2015: Ivana Milojević, Frazеолошке јединице са компонентом *ruka* у српском и грчком језику, *Анали Филолошког факултета*, књ. 27, бр. 2, 257–283.
- Миочиновић 1972: Љиљана Миочиновић, Анализа писаног речника једног уџбеника намењеног ученицима основне школе, у Васић и др., *Говорно понашање ученика основношколског узраста с посебним освртом на лексику и семантику*, Београд: Научна књига, 245–271.
- Мићовић 1950: М. В. Мићовић, О значењу израза *жежено злато* и *суво злато*, *Наш језик*, I, 7–8, Београд, 303–310.
- Михаљевић–Ковачевић 2006а: Milica Mihaljević i Barbara Kovačević, Frazemi kroz funkcionalne stilove, *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatsko filološko društvo, god. 53, br. 1, Zagreb, 1–15.
- Михаљевић–Ковачевић 2006б: Milica Mihaljević i Barbara Kovačević, Frazemi u govornim i pisanim medijima, *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004*, Rijeka: Filozofski fakultet, 141–164.
- Мишић 2013: Биљана Мишић, Наставно тумачење фразеологизама у приповијеткама Петра Кочића, *Од науке до наставе: зборник радова*, књ. 2, Ниш, 155–167.
- Молотков 1977: Александр Иванович Молотков, *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука.
- Мразовић 1982: Pavica Mrazović, Frazеолошки изрази и проблеми њиховог преводeња, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, sv. 4, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 351–367.
- Мркаљ 2018: Зона Мркаљ, Начини употребе речника српског језика у настави српског језика и књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, 461–472.
- Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић Радовић 1999: Драгана Мршевић Радовић, Место фразеологије у настави српског језика, *Књижевност и језик*, XLVI, 1/3, Београд, 57–64.
- Мршевић Радовић 2008: Драгана Мршевић Радовић, *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мутавцић 2016: Предраг Мутавцић, *Из балканске фразеологије*. Београд: Филолошки факултет.
- Мутавцић–Кампурис 2013: Предраг Ј. Мутавцић и Анастасиос Кампурис, Фразеологизми изведени од лексеме *рука* (маномими) у савременом српском, грчком и румунском језику, *Анали Филолошког факултета*, књ. 25, св. 2, 165–192.
- Мутавцић–Сивачки–Компурис 2013: Предраг Ј. Мутавцић, Ана В. Сивачки, Анастасиос Ј. Кампурис, Делови тела као конституенти фразеологизма у савременом српском, грчком и албанском језику, у: *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (26–27. X 2012)*, Књ. 1. Традиција и иновације у савременом српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 421–433.
- Мутавцић–Сивачки–Колесар 2014: Предраг Мутавцић, Ана Сивачки и Марина Колесар, Фразеологизми са компонентом *zetër/zemra* (срце) у савременом албанском и њихови

еквиваленти у српском и румунском језику, у: *Језици и културе у времену и простору: тематски зборник, III*, Нови Сад: Филозофски факултет, 59–76.

- Нагорко 2005: Alicja Nagorko, Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 30, no. 1, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 131–143.
- Нешковић 2000: Ratko Nešković, *Srednjovekovna filozofija: Cogito i Credo*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Николић 1975: Берислав Николић, Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику, *Наш језик*, XXI/1–2, Институт за српскохрватски језик, Београд, 7–13.
- Николић 2002: Милија Николић, *Стилске вежбе*. Београд: Просветни преглед.
- Николић 2006: Милија Николић. *Методика наставе српског језика и књижевности*, 4. изд. Београд: Завод за удбенике и наставна средства.
- Николић 2013: Марина Николић, Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика, Јужнословенски филолог*, LXIX, Београд, 481–487.
- Николић и др. 2007: Милија Николић, Милорад Дешић, Милка Андрић, Стеван Стефановић, Јован Вуксановић, *Збирка задатака из српског језика за квалификациони испит за упис у средње школе школске 2007/2008. године*. Београд: Просветни преглед.
- Николић–Шарчевић–Тривић 2012: Ивана Николић, Ана Шарчевић, Анета Тривић, Когнитивна теорија метафоре: културолошке сличности и разлике у концептима хране и пића на шпанском, енглеском и српском језику, у: *Јела и пића у шпанском језику, хиспанским књижевностима и култури* (ур. А. Пејовић, М. Секулић, В. Карановић), Крагујевац: ФИЛУМ, 211–229.
- Нимајер 2011: S. Neimeier: What's in a heart? Culture-specific concepts of emotionality and rationality, in: *Bi-Directionality in the Cognitive Sciences. Examining the Interdisciplinary Potential of Cognitive Approaches in Linguistics and Literary Studies* (eds Marcus Callies, Astrid Lohöfer & Wolfram Keller), Amsterdam: Benjamins.
- Новаковић 1877: Стојан Новаковић, *Српске народне загонетке*. Београд–Панчево: В. Валожих – Браћа Јовановић.
- Ожегов 1957: Сергей Иванович Ожегов, *О структуре фразеологије. Лексикографическиј зборник*, вып. 2. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Омазић 2005: Marija Omazić, Uloga kognitivnih lingvističkih teorija u frazeologiji, *Jezikoslovlje*, vol. 6, no. 1, Osijek, 37–56.
- Оташевић 2007: Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.
- Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Оташевић 2016: Ђорђе Р. Оташевић. Школски речници српског језика, *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа: зборник научних радова*, Београд, 289–304.
- Пејановић 2010: Ана Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца: фразеолошки жанрови, културни концепти, руски преводи*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

- Пејановић 2011: Ана Пејановић, Његош и Мажуранић као фразеотворци, у: *Творци српског књижевног језика: зборник радова*, Београд, 135–141.
- Пејановић 2014: Ана Б. Пејановић, Фразеолошки и етнокултурни аспект Вукових пословица, *Српски језик: студије српске и словенске*, серија 1, год. 19, бр. 19, Београд, 325–334.
- Пејановић 2015: Ана Пејановић, *Синтакса, семантика и лингвокултурологија компаративних фразеологизама: приручник*. Бања Лука: Паневропски универзитет Апеирон.
- Пејановић 2018: Ана Пејановић, О једном типу синтаксичких фразеологизама, *Српски језик*, XXIII, Београд, 363–373.
- Петровић 1982: Владислава Петровић, Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина, *Зборник за филологију и лингвистику*, Београд, 103–111.
- Пецо 1986: Asim Peco, Branko Ćopić – narodni pisac, *Књижевност и језик*, Београд, год. 33, бр. 3–4, 67–73.
- Пинтарић 2005: Neda Pintarić, Pragmemi i frazeopragmemi sa sastavnicom *Bog, Riječ: časopis za slavensku filologiju*, god. 11, sv. 2, Hrvatsko filološko društvo Rijeka, Rijeka, 72–83.
- Пинтарић 2018: Neda Pintarić, Zajednički korijeni internih somatizama u odabranim slavenskim jezicima i njihova uporaba u pragmafrazemima, u: *Od fonologije do leksikologije, zbornik u čast Mariji Turk*, Rijeka, 251–265.
- Пипер–Драгићевић–Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика. Део 1, Од стимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет.
- Пирајнен 2012: Elisabeth Piirainen, *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. New York: Peter Lang [Series International Folkloristics, 5].
- Попов 1976: Ростислав Николаевич Попов, *Фразеологизми современног русског језика с архаичним значењима и формама слов*. Москва: Высшая школа.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Правопис 2011: *Правопис српског језика*, друго издање. Приредили: Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица. Нови Сад: Матица српска.
- Раден–Кевечеш 2014: Гинтер Раден и Золтан Кевечеш, Ка теорији метонимије, у: *Језик и сазнање: хрестоматија из когнитивне лингвистике* (ур. Катарина Расулић и Душка Кликовац), Београд: Филолошки факултет, 307–336.
- Раденковић 2012: Љубинко Раденковић, Кућна змија у веровању и предању словенских народа, у: *Гује и јакрепи: књижевност, култура* (ур. Мирјана Детелић и Лидија Делић), Београд: Балканолошки институт САНУ, 167–184.
- Радић Дуговић 2007: Милана Радић Дуговић, О типовима фразеолошких јединица с компонентом *мушко* и *женско* у српском и руском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, Београд: МСЦ, 293–301.
- Радовановић 2008: Милорад Радовановић, Фази логика у лингвистици: темељни појмовник и систематизација, у: *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 11–44.
- Радовић Тешић 1983: Milica Radović Tešić, Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Јужнословенски филолог*, Београд, 301–306.
- Раздобудко Човић 2003: Лариса Раздобудко Човић, *Семантика и прагматика соматизама у српском и руском језику*. Београд: Ведес.

- Раздобудко Човић 2005: Лариса И. Раздобудко Човић, *Стилски ефекти Стефана Митрова Љубише: фразеологизми, поредбене конструкције и паремијски блокови у Љубишиној наративној прози*. Нови Сад: Змај.
- Раздобудко Човић 2014: Лариса И. Раздобудко Човић, Специфичности лексичко-фразеолошке презентације концепта чојство и јунаштво у Његошевом *Горском вијенцу* и питања руских еквивалената, у: *Његош у своме времену и данас 2, 43. научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: МСЦ, 115–126.
- Расулић 2004: Катарина Расулић, *Jezik i prostorno iskustvo*. Београд: Filološki fakultet.
- Ристић 2001: Стана Ристић, Могућности употребе речника у настави, *Књижевност и језик*, XLVIII/1–2, Београд, 85–97.
- Ристић 2010: Stana Ristić, Diskurs psovki u srpskom jeziku, u: *Diskurs i diskursi: zbornik u čast Svenki Savić* (ur. Vera Vasić), Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 195–212.
- Ристић 2013: Гордана Ристић, *Соматизми у немачком и српском језику: контрастивна истраживања (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Росић 2009: Тиодор Росић, Значај фразеологизама у српским народним бајкама, *Узданица: часопис за језик, књижевност, уметност и педагошке науке*, год. VI, бр. 1, Јагодина, 144–151.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, 1959–. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ: *Речник српскога језика* (израдили Милица Вујанић и др., редиговао и уредио Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Ружић 2012: Владислава Ружић, Фразеолошки модели у новинским насловима, у: *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Структурне карактеристике српског језика*, 191–200.
- Сивачки 2017: Ана Сивачки, *Фразеологизми с конституентом соматског порекла у албанском језику и њихови преводни еквиваленти у српском (докторска дисертација)*. Београд: Филолошки факултет.
- Симић 2000: Радоје Симић, *Основи синтаксе српског језика*. Београд–Никшић: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.
- Скок 2015: Zdravka Skok, Hrvatski dijalektni frazemi s leksemom životinje kao sastavnicom, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, vol. 47 (230), no. 5–6, Zagreb, 67–81.
- Сонтаг 1983: Suzan Sontag, *Bolest kao metafora*. Београд: Rad.
- Спицијарић Пашкван – Опашић 2011: Nina Spicijarić Paškvan i Maja Opašić, Holonim ruka i njegovi meronimi kao sastavnice hrvatskih i talijanskih frazema, *Suvremena lingvistika* (0586-0296) vol. 37, no. 71, Zagreb, 57–85.
- Стакић–Шатор 2015: Рада Стакић и Белма Шатор, (Не)преводивост Ћопићеве поредбене фразеологије у дјелу *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, *Филолог*, VI, 12, Бања Лука, 79–89.

- Станојчић–Поповић 2000: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, 7. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса*, 4. издање. Београд: Научна књига.
- Субашић 1997: Pero Subašić, *Fazi logika i neuronske mreže*. Beograd: Tehnička knjiga.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Frazeološki izazovi, Jezik*, vol. 52, no. 2, Zagreb, 48–61.
- Тејлор 1989: John Taylor, *Category Extension: Metonymy and Metaphor*, in: *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Clarendon, 122–141.
- Телија 1966: Вероника Николаевна Телия, *Что такое фразеология*. Москва: Издательство „Наука”.
- Телија 1996: Вероника Н. Телия, *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Толстој 1995: Никита Ильич Толстой, *Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Индрик.
- Тошовић 2012: *Поетика, стилистика и лингвистика Ђопићевог приповиједања: Лирски, хумористички и сатирички свијет Бранка Ђопића 1 / Poetik, Stilistik und Linguistik des Erzählens von Branko Ćopić* (ур. Бранко Тошовић). Graz–Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Тошовић 2013: *Lyrische Welterfahrung in den Werken von Branko Ćopić / Liriski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima: Lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića 2* (ур. Branko Tošović). Graz–Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Тошовић 2014: *Ђопићевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру: Лирски, хумористички и сатирички свијет Бранка Ђопића 3* (ур. Бранко Тошовић). Graz–Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Требјешанин 1991: Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Тривић 2015: Анета Тривић, *Лексичко-семантичка анализа соматизама у фразеологији савременог шпанског и српског језика: контрастивни приступ (докторска дисертација)*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Улман 1962: Stephen Ullmann, *An Introduction to the Science of Meaning*. New York: Barnes & Noble, Inc.
- Ухларијева 2016: Jasna Uhláriková, *Slovenská a srbská somatická frazeológia: dizertačná práca (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Филаковић 2008: Svetlana Filaković, *Frazeologija u djelima Ivane Brlić-Mažuranić, Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, god. 54, br. 19, Filozofski fakultet Osijek, Učiteljski fakultet u Osijeku, Osijek, 37–64.
- Финк 1989: Željka Fink, *Frazeologizmi s numeričkom komponentom (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama)*, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 24, Zagreb, 81–97.
- Финк 1992–1993: Željka Fink, *Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika)*, *Filologija*, knjiga 20–21, Zagreb, 91–103.

- ФИНК 1993а: Željka Fink, Sinonimni nizovi frazeologizama kojima se opisuje čovjekova vanjšina (na materijalu hrvatskog i ruskog jezika), *Strani jezici*, br. 1, 20–27.
- ФИНК 1993б: Željka Fink, O jednom tipu frazeoloških varijanti (na materijalu hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama), *Rječnik i društvo (zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu)*, Zagreb, 65–70.
- ФИНК 1996а: Željka Fink, O poredbenim pridjevskim frazemima (na materijalu hrvatskoga i ruskoga jezika), zbornik HDPL *Jezik i komunikacija*, Zagreb, 402–406.
- ФИНК 1996б: Željka Fink, Ruski i hrvatski frazemi s komponentama *бог, черт (дьявол)* i *bog, vrag (đavo)*, *Filologija*, knjiga 27, Zagreb, 17–24.
- ФИНК 1996в: Željka Fink, Hrvatski i ruski frazemi sa značenjem *vrlo blizu*, *Suvremena lingvistika*, br. 41–42, Zagreb, 139–145.
- ФИНК 1997: Željka Fink, Pridjevski i glagolski frazemi sa značenjem *jako pijan* i *jako se napiti* (na materijalu ruskoga i hrvatskoga jezika), *Prvi hrvatski slavistički kongres, zbornik radova*, I, Zagreb, 231–241.
- ФИНК 2000: Željka Fink, Tipovi frazema-fonetskih riječi, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa *Riječki filološki dani*, knjiga III, Rijeka, 93–98.
- ФИНК 2001: Željka Fink, Hvatamo li za bradu Boga ili boga? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji, *Filologija*, knjiga 36–37, Zagreb, 139–148.
- ФИНК 2004а: Željka Fink, Zanati i alat u frazeologiji hrvatskoga jezika (u usporedbi s ruskim), *V Slavističke četena pamti prof. P. A. Dmitrijeva u prof. G. I. Safronova (materijali međunarodne naučne konferencije 11–13. septembra 2003. g.)*, Санкт-Петербург, 45–50.
- ФИНК 2004б: Željka Fink, Entomonimi u frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika, *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, knjiga V, Rijeka, 139–148.
- ФИНК 2005.: Željka Fink, Čega se vrag boji i od čega bježi. O dvama frazemima hrvatskoga i ruskog jezika, *Jezikoslovlje*, Osijek, 6, 1–2, 95–106.
- ФИНК 2007: Željka Fink, Tata od formata i Konobar do jaja, u: *Slavenska frazeologija i pragmatika* (ur. Ž. Fink Arsovski i A. Hrnjak), Knjigra, Zagreb, 88–93.
- ФИНК 2012: Željka Fink, Što nam kaže srce? (od reklamnog slogana do frazeosheme), *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*, том 25 (64), Но 2 (1), Филология. Социальные коммуникации, Симферополь, Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 134–140.
- ФИНК 2017: Željka Fink, Što sve prolazi ispod radara? (O upotrebi jednog novijeg hrvatskog frazema), u: *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen prof. dr. sc. Dubravki Sesar* (ur. Z. Kovačević i I. Vidović Bolt), Zagreb, Disput, 113–119.
- ФИНК Арсовски 2002: Željka Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- ФИНК Арсовски – Ковачевић – Хрњак 2017: Željka Fink Arsovki, Barbara Kovačević i Anita Hrnjak, *Bibliografija hrvatske frazeologije – Frazeobibliografski rječnik*. Zagreb: Knjigra.
- ФИНК–Менац 2008: Željka Fink i Antica Menac, Hrvatska frazeologija – staro i novo, u: *Frazeologia. Komparacija spóczesnych języków słowiańskich*, 3 (ur. W. Mokienko i H. Walter), Opole: Universität Greifswald – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 88–100.

- Финк–Хрњак 2007: *Slavenska frazeologija i pragmatika / Славянская фразеология и прагматика* (ur. Željka Fink Arsovski i Anita Hrnjak). Zagreb: Knjigra.
- Форко 2009: Josipa Forko, Prevođenje frazema – Sizifov posao, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, vol. 3, no. 3, Osijek, 93–98.
- Халас 2012: Ана Халас, Појмовни обрасци у српским и енглеским идиомима са називима делова лица, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/1, Нови Сад, 279–292.
- Хердер–Сапир 2012: Јохан Готфрид Хердер, *Расправа о пореклу језика* (превела с немачког Олга Кострешевих); Едвард Сапир, *Хердјеорова Расправа о пореклу језика* (превео с енглеског Бранко Момчиловић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Холанд–Кун 1987: Dorothy Holland & Naomi Quinn (eds.), *Cultural Models in Language and Thought*. New York: Cambridge University Press.
- Хрњак 2003: Anita Hrnjak, Usporedba čovjeka s biljkom u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, u: *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici* (ur. Diana Stolac, Nada Ivanetic i Boris Pritchard), Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 303–313.
- Хрњак 2004: Anita Hrnjak, Концепт страха у хрватској фразеологији, *Riječ*, god. 12, sv. 1, Rijeka, 23–30.
- Хрњак 2005а: Anita Hrnjak, Geste i mimika kao izvor frazeologije (na primjeru hrvatske frazeologije), *Filologija*, 44, Zagreb, 29–50.
- Хрњак 2005б: Anita Hrnjak, Frazemi s komponentom srce u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Riječ*, god. 11, sv. 2, Rijeka, 20–27.
- Хрњак 2007а: Anita Hrnjak, Sportska konceptualna metafora u hrvatskoj i ruskoj "političkoj" frazeologiji, u: *Jazyk na prekretnice kul'tur* (ur. Evgenij Stefanski), Samara: Samarskaja gosudarstvennaja akademij, 78–82.
- Хрњак 2007б: Anita Hrnjak, Neke pragmatičke osobitosti supstantivnih frazema koji se odnose na čovjeka (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema), u: *Slavenska frazeologija i pragmatika* (ur. Željka Fink i Anita Hrnjak), Zagreb, Knjigra, 105–109.
- Хрњак 2007в: Anita Hrnjak, Kulinarski elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, Zagreb, 197–216.
- Хрњак 2008: Anita Hrnjak, Nebo i nebeska tijela u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Riječ*, god. 14, sv. 1, Rijeka, 89–98.
- Хрњак 2010: Anita Hrnjak, Zelena i crvena boja u novijim hrvatskim frazemima, u: *Slowo. Tekst. Czas X – Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych* (ur. M. Aleksiejenko i H. Walter), Szczecin-Greifswald, Print Group Sp. z.o.o, 173–181.
- Хрњак 2013: Anita Hrnjak, Концепт лјепоте и родни стереотипи у хрватској и руској фразеологији, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III* (ur. Dubravka Sesar), Zagreb, FF press, 173–182.
- Хрњак 2014: Anita Hrnjak, Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, u: *Životinje u frazeološkom ruhu* (ur. Ivana Vidović Bolt), Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i FF-press.
- Хрњак 2016а: Anita Hrnjak, Fitonimi u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika, u: *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića* (ur. Ž. Čelić i T. Fuderer), Zagreb, FF press, 89–98.

- Хрњак 2016б: Anita Hrnjak, Starost u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika, *Prostor in čas v frazeologiji*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 377–386.
- Хрњак–Рибарова 2019: Anita Hrnjak i Slavomira Ribarova, Didaktički potencijal vizualne prezentacije frazema u proučavanju frazeologije, u: *Slovoфraz 2018: frazeologija, učenje i poučavanje*, zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije *Slovoфraz*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 83–100.
- Цвијетић 1981: Ратомир Цвијетић, Значај речника у настави српскохрватског језика и књижевности, *Књижевност и језик*, XXVIII, бр. 3/4, Београд, 273–280.
- Чајкановић 1918: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија: чланци из речника и збирке пословица Вука Караџића*. Текст 1. Бизерта: Штампарија српских инвалида.
- Чајкановић 1994: Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партенон.
- Шански 1996: Николай Максимович Шанский, *Фразеология современного русского языка*. Санкт Петербург: Специальная литература.
- Шефер–Лазаревић–Стевановић 2008: Јасмина Шефер, Емилија Лазаревић и Јелена Стевановић, Језик уџбеника: подстицај или препрека, *Зборник Института за педагошка истраживања*, год. 40, бр. 2, 347–368.
- Шипка 2001: Милан Шипка, Фраземи гестовно-мимичког порекла, *Јужнословенски филолог*, LVII, 41–52.
- Шипка 2008: Милан Шипка, *Зашто се каже?*, 4. изд. Нови Сад: Прометеј.
- Штрбац 2018: Гордана Штрбац, *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет.
- Штрбац–Штасни 2017: Гордана Штрбац и Гордана Штасни, *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Шћепановић 2002: Михаило Шћепановић, Зооним као ономастички термин, *Српски језик*, вол. 7, бр 1–2, Београд: Филолошки факултет, 321–326.

Извори

- Бајић–Мркаљ 2011: Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Грим 1933: Браћа Грим, *Одабране бајке*, друго издање. Београд: Геца Кон.
- Костић 1972: Лаза Костић, *Одабрана дела I*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 26, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Наставни програм за пети разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/03, 64/03, 62/04, година 2007.
- Наставни програм за шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 62/05, година 2008.
- Наставни програм за седми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 6/2009.

- Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС – Просветни гласник” бр. 2/2010.
- Несторовић–Грушановић 2010: Зорица Несторовић и Златко Грушановић, *Речи мудрости. Читанка за осми разред основне школе*. Београд: Klett.
- Станковић Шошо 2010: Наташа Станковић-Шошо, *Уметност речи. Читанка за осми разред основне школе*. Београд: Логос.
- Шантић 1971: Алекса Шантић, *Пјесме*, библиотека *Српска књижевност у сто књига*, књига 51, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.

Биографија аутора

Биљана Никић (рођена Антић) рођена је 1984. године у Неготину, где је завршила основну школу и гимназију, као носилац Вукове дипломе и ученик генерације. Године 2003. уписала је Филолошки факултет Универзитета у Београду, Групу за српски језик и књижевност. Дипломирала је 2009. године, с просечном оценом 8,70. Октобра 2009. године на истом факултету уписала је дипломске академске студије – мастер, а 2010. године одбранила је рад *Прилошки предикатив у савременом српском језику*, под менторством проф. др Душке Кликовац. Рад је оцењен највишом оценом (10), чиме је кандидаткиња остварила укупну просечну оцену 9,50 на мастер студијама. Школске 2010/2011. на Филолошком факултету Универзитета у Београду уписала је докторске академске студије, на модулу Српски језик.

На докторским студијама објавила је неколико радова у категорисаним часописима и зборницима радова и учествовала на научним скуповима. Како је шест година радила у школи, интересовање је највише ишло у том смеру – коаутор је четири приручника за наставнике, коаутор радионица на Републичком зимском семинару за наставнике српског језика и коаутор четири рада уврштена у Базу знања „Креативна школа” и зборник „Дигитални час”.

Од новембра 2010. радила је у основним школама у Београду. У својству истраживача учествовала је у истраживању од националног значаја за унапређивање образовног система, чији је носилац био Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања. Три године је била ангажована на изради *Збирке задатака из српског језика за завршни испит у основном образовању и васпитању*, а 2016/2017. и на изради задатака за Завршни испит из српског језика. Од Министарства просвете стекла је лиценцу за рад у настави.

Од августа 2017. године ради на месту вишег лектора саветника за српски језик у Народној банци Србије.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Билјана Никетић

Број досијеа 10084/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Фразеологизми у лекцији за основну школу

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 2020. године

Б.Никетић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Билјана Никшић

Број досијеа 10084/D

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Фразеологизми у лекцији за основну школу

Ментор проф. др Рајна Грашчевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 2020. године

БНикшић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Фрагментација у лектури за основну школу
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 2020. године

Б. Жилић

1. **Ауторство.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.